

Claire M. Renzetti

ŽENY, MUŽI
A SPOLEČNOST

Daniel J. Curran

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM, PRAHA 2003

Recenzovali: doc. PhDr. Jiří Brabec, CSc.
PhDr. Ilona Gillermová, CSc.
doc. PhDr. Oldřich Matoušek

Vydání publikace podpořili Fordova nadace a Nadace Open Sociery Fund Praha

Authorized translation from the English language edition, entitled Women, Men, and Society, Fourth Edition by Claire Renzetti, published by Pearson Education, Inc, publishing as ALLYN & BACON, Copyright © 1999

Autorizovaný překlad z anglického vydání Women, Men, and Society, čtvrté vydání Claire Renzetti, vydané Pearson Education, Inc, pod nakladatelstvím ALLYN & BACON

All rights reserved. No part of this book may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording or by any information storage retrieval system, without permission from Pearson Education, Inc.
CZECH language edition published by Charles University in Prague, The Karolinum Press Copyright © 2003

Všechna práva vyhrazena. Tato publikace ani žádná její autorizovaná část nesmí být reprodukována, uchovávána v rešeršním systému nebo přenášena jakýmkoliv způsobem (včetně mechanického, elektronického, fotografického či jiného záznamu) bez písemného souhlasu nakladatelství Pearson Education, Inc.
ČESKÉ vydání Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum © 2003

Univerzita Karlova v Praze
Knihovna společenských věd
Praha 5 - Jinonice

K/03/3792

Translation © Petr Pavlík, 2003
ISBN 80-246-0525-2

OBSAH

- 11 — PŘEDMLUVA
14 — PŘEDMLUVA K ČESKÉMU PŘEKLADU

První část – ŽENY A MUŽI: LIŠÍ SE?

- 20 — 1. STUDIUM GENDERU: OBECNÝ PŘEHLED 41
22 — 1.1 Sociologické pohledy na gender
23 — 1.1.1 Strukturální funkcionalismus
28 — 1.1.2 Paradigmatická revoluce
30 — 1.1.3 Feministická sociologie genderu
36 — 1.2 Feminismus z historické perspektivy
36 — 1.2.1 První vlna feminizmu
39 — Komentář 1.1 První feministky
44 — 1.2.2 Druhá vlna feminizmu
45 — Komentář 1.2 Feminismus ve Velké Británii a západní Evropě
48 — 1.3 Současné feministické směry
50 — Komentář 1.3 Muži a emancipace
52 — 1.3.1 Budoucnost feminizmu: mladé ženy a ženy jiné barvy pleti než bílé
53 — Komentář 1.4 Feminismus v rozvojových a nerozvinutých zemích
57 — 1.4 Feminismus jako teoretické stanovisko této knihy
58 — Klíčové pojmy
59 — Doporučená literatura
59 — Poznámky

- 61 — 2. BIOLOGIE, POHLAVÍ A GENDER: INTERAKCE PŘÍRODY A PROSTŘEDÍ 32
62 — 2.1 Pohlavní chromozomy a pohlavní diferenciacce
64 — 2.1.1 Chromozomální abnormality a gender
69 — 2.1.2 Prenatální hormony a gender
72 — 2.1.3 Co nám mohou prenatální poruchy říci o genderu?
75 — 2.2 Argument pro existenci mužského a ženského mozku
77 — Komentář 2.1 Mozek a sexuální orientace
80 — 2.3 „Přinutily mě k tomu hormony“
81 — 2.3.1 Testosteron a gender
83 — 2.3.2 Ženy, hormony a chování
85 — Komentář 2.2 Syndrom poporodní deprese
90 — 2.4 Vzájemné působení biologie a kultury
91 — Klíčové pojmy
91 — Doporučená literatura
92 — Poznámky

Druhá část – JAK NÁS UČÍ NAŠE PŘÍSLUŠNÉ ROLE

- 93 — 3. GENDEROVÁ SOCIALIZACE V RANÉM DĚTSTVÍ 31
93 — 3.1 Jak se učíme genderu
94 — 3.1.1 Psychoanalytické teorie
98 — 3.1.2 Teorie sociálního učení

- 100 — 3.1.3 Kognitivněvyvojové teorie
106 — 3.2 Jak dítě vyrůstá jako dívka či chlapec
109 — Komentář 3.1 Kam se poděly dívky aneb o preferencích týkajících se pohlaví dítěte a „genderocidě“
111 — 3.2.1 Interakce mezi rodičem a dítětem
114 — 3.2.2 Genderová socializace a hračky
117 — 3.2.3 Obrazy genderu v dětské literatuře
120 — 3.3 Raná socializace ve skupinách vrstevníků
121 — 3.4 A když je dítěti pět let
122 — Klíčové pojmy
122 — Doporučená literatura
123 — Poznámky

124 — 4. ŠKOLSTVÍ A GENDER

- 125 — 4.1 Účast žen a mužů na vzdělávacím systému: historický přehled
128 — 4.1.1 Ženy, muži a školství ve dvacátém století
132 — 4.2 Vzdělávání dívek a vzdělávání chlapců: základní škola
133 — Komentář 4.1 Gender a speciální výuka
140 — 4.3 Vzdělávání dívek a vzdělávání chlapců: střední škola
142 — Komentář 4.2 Zkušenost mladých leseb a gayů na středních školách
147 — Komentář 4.3 Gender, matematika a počítače
150 — 4.4 Vzdělávání dívek a vzdělávání chlapců: vysoké školy
155 — 4.4.1 Stále nízký počet žen v učitelských i administrativních funkcích
160 — 4.4.2 Sexuální obtěžování
164 — 4.5 Utváření pozitivnějších vzdělávacích prostředí
170 — 4.6 Gender, vzdělávání a moc
171 — Klíčové pojmy
171 — Doporučená literatura
171 — Poznámky

173 — 5. VELKÍ KOMUNIKÁTOŘI: JAZYK A MÉDIA

- 173 — 5.1 Sexismus a jazyk: Co je skryto ve slově?
174 — Komentář 5.1 Sexismus a jazyk
179 — Komentář 5.2 Rozpoznávání a opravování jazykového sexismu
180 — 5.1.1 Hovoří ženy a muži různým jazykem?
182 — 5.2 Gender a média
183 — 5.2.1 Psané slovo: genderová poselství v novinách a časopisech
192 — 5.2.2 Televize: Všudypřítomný mediální socializační činitel
199 — 5.2.3 Genderová poselství v reklamě – podporuje sexismus prodej?
203 — Komentář 5.3 Násilí a média
205 — Obrazy genderu v médiích: jak tyto obrazy působí?
208 — 5.4 Jazyk a média jako činitele formující gender
209 — Komentář 5.4 Stávají se počítače preferovaným komunikačním médlem žen?
209 — Klíčové pojmy
210 — Doporučená literatura
210 — Poznámky

třetí část – JAK NÁS UDRŽUJÍ V NAŠICH PŘÍSLUŠNÝCH MEZÍCH

- 212 — 6. GENDER A INTIMNÍ VZTAHY
213 — 6.1 Sociologie konstruuje rodinu
214 — 6.2 Zhodnocení funkcionalistického pohledu na rodinu
216 — 6.2.1 Současná rodina: různorodost a proměnlivost
218 — 6.3 Sexualita a svoboda reprodukce
220 — 6.3.1 Těhotenství a rození dětí u dospívající mládeže
222 — 6.3.2 Svoboda reprodukce
225 — 6.3.3 Metody asistované reprodukce
228 — 6.4 Podoby intimních vztahů
228 — 6.4.1 Heterosexuální manželství
236 — 6.4.2 Rodiny s jedním rodičem
243 — Komentář 6.1 Genderové rozdíly v adaptaci ovdovělých osob
244 — 6.4.3 Samostatně žijící osoby a soužití nesezdaných párů
252 — Komentář 6.2 Hnutí za práva gayů a leseb
255 — 6.5 Násilí v rodinách a intimní vztahy
255 — 6.5.1 Týrání partnera v heterosexuálních vztazích
258 — 6.5.2 Týrání partnera v homosexuálních vztazích
260 — 6.5.3 Týrání dětí
261 — Komentář 6.3 Sexuální vykořisťování dětí: dětská prostituce
262 — 6.5.4 Týrání starších osob
263 — 6.6 Rodiny a intimní partneri: ideál a realita podruhé
264 — Klíčové pojmy
265 — Doporučená literatura
265 — Poznámky
- 266 — 7. GENDER, ZAMĚSTNANOST A EKONOMIKA
267 — 7.1 Pracující ženy a muži v USA v historickém kontextu
272 — 7.2 Segregace na trhu práce
281 — 7.3 Důsledky pracovní segregace na základě pohlaví
283 — 7.3.1 Sexuální obtěžování na pracovišti
286 — 7.4 Platová diference mezi muži a ženami
289 — 7.4.1 Platové rozdíly, chudoba a sociální politika
295 — Komentář 7.1 Gender a bezdomovectví
297 — 7.4.2 Vysvětlení platového rozdílu
300 — Komentář 7.2 Dilema péče o děti
308 — 7.5 Svět práce: ideologie a úloha práva
308 — 7.5.1 Genderové stereotypy na pracovišti
310 — Komentář 7.3 Rozdělení práce na základě genderu na globálním trhu práce
315 — 7.5.2 Legislativa k dosažení rovnoprávnosti na pracovišti
320 — 7.6 Průnik domácího a pracovního světa
322 — Klíčové pojmy
323 — Doporučená literatura
323 — Poznámky

- 325 — 8. GENDER, KRIMINALITA A SPRÁVEDLNOST
326 — 8.1 Ženy a muži jako pachatelé
330 — Komentář 8.1 Drog, kriminalita a gender
334 — 8.2 Spravedlnost pro všechny?
334 — 8.2.1 Průběh trestního řízení
341 — 8.2.2 Odpovídají tresty spáchaným činům?
347 — 8.2.3 Gender a nápravná zařízení
353 — 8.3 Oběti zločinu: gender, moc a násilí
355 — Komentář 8.2 Trestné činy motivované nenávisť vůči skupině obyvatel (*hate crimes*)
358 — 8.3.1 Znásilnění
365 — 8.3.2 Pornografie
369 — 8.3.3 Institucionalizované násilí vůči ženám: tradice, nebo zločin?
369 — Komentář 8.3 Pornografie na internetu
370 — Komentář 8.4 Násilí vůči ženám jako porušování lidských práv
376 — 8.4. Moc, kriminalita a spravedlnost
377 — Klíčové pojmy
377 — Doporučená literatura
378 — Poznámky

- 380 — 9. GENDER, POLITIKA, VLÁDA A ARMÁDA 38
381 — 9.1 Genderový rozdíl: politické postoje a aktivity
387 — 9.1.1 Gender a politická činnost
389 — 9.2 Gender a veřejné funkce
396 — 9.2.1 Ženy a muži ve státních a regionálních vládách
398 — 9.2.2 Ženy a muži ve federální vládě
404 — 9.3 Ženy a muži v armádě
412 — Komentář 9.1 „Neptej se, nic neříkej a nikdo se nebude ptát“: homosexuálové v americké armádě
415 — 9.4 Politika genderu
416 — Klíčové pojmy
416 — Doporučená literatura
416 — Poznámky

- 418 — 10. GENDER A SPIRITUALITA 39
419 — 10.1 Gender a religiozita
422 — 10.2 Bohyně a čarodějnice
423 — Komentář 10.1 Představa Boha
428 — 10.3 Tradiční náboženská učení o genderu
429 — 10.3.1 Judaismus
435 — 10.3.2 Křesťanství
441 — 10.3.4 Islám
446 — 10.4 Náboženství, politika a společenská změna
446 — 10.4.1 Křesťanský fundamentalismus a politika genderu a sexuální orientace
448 — 10.4.2 Církev minorit: odpor a osvobození
450 — 10.5 Výzva náboženskému patriarchy: feministická spiritualita
451 — Komentář 10.2 Ekofeminismus

- 455 — Klíčové pojmy
455 — Doporučená literatura
455 — Poznámky

- 457 — 11. GENDER A ZDRAVÍ 30
458 — 11.1 Gender a úmrtnost
460 — Komentář 11.1 Pohlaví a předpokládaná délka života v ekonomicky nerozvinutých zemích
464 — 11.1.1 Srdeční onemocnění
468 — 11.1.2 Rakovina
468 — 11.1.3 Pracovní rizika dělníků a dělnic
471 — 11.1.4 Další příčiny úmrtí
473 — 11.1.5 Syndrom získaného selhání imunity (Acquired Immune Deficiency Syndrome, AIDS)
474 — Komentář 11.2 Prevence AIDS
477 — 11.1.6 Ženy, muži a nemocnost
478 — 11.2 Sexismus ve zdravotní péči
485 — Komentář 11.3 Heterosexistická zdravotní péče
486 — 11.2.1 Patriarchální hierarchie zdravotnické práce
489 — 11.2.2 Feministická zdravotní péče
492 — 11.3 Gender, sport a tělesná kondice
497 — 11.4 Politika duševního zdraví a duševní nemoci
498 — 11.4.1 Dvojí standard duševního zdraví
517 — Komentář 11.4 Normy krásy
519 — 11.4.2 Sexismus a péče o duševní zdraví
521 — 11.4.3 Feministická terapie
522 — 11.5 K zdravější budoucnosti
523 — Klíčové pojmy
524 — Doporučená literatura
524 — Poznámky

- 526 — SLOVNÍČEK POJMŮ
531 — BIBLIOGRAFIE
598 — ČESKÁ BIBLIOGRAFIE
608 — JMENNÝ REJSTŘÍK
627 — VĚCNÝ REJSTŘÍK

PŘEDMLUVA

Toto nové vydání knihy *Ženy, muži a společnost (Women, Men, and Society)* se na pulty knihkupectví dostává s ročním zpožděním. V tomto období jsme od našich kolegů a kolegyně a dokonce i některých stávajících a bývalých studentů a studentek obdrželi telefonáty a e-mailové zprávy, v nichž se dotazovali, kdy bude vydání hotové. Rádi bychom využili této příležitosti a za zpoždění se omluvili. Zároveň bychom rádi podali vysvětlení.

Na začátku roku 1996 onemocněl náš otec a tchán Joe Renzetti a většinu roku strávil v nemocnici. Přestože se na počátku příštího roku zdálo, že se zotavuje, vypovědělo mu srdce a byl převezen do nemocnice, tentokrát již naposledy. Žil ještě tři a půl měsíce, většinou byl při vědomí, ale nebyl schopen mluvit. Mohl s námi komunikovat jen stiskem ruky, mrknutím a někdy se mu dokonce podařilo pokývnout hlavou. Táta byl člověk, který nikdy nepřipustil, aby mu práce zasahovala do rodinného života, a tuto hodnotu naučil vyznávat i nás. Během jeho dlouhé nemoci jsme mnoho projektů včetně tohoto odkládali, abychom mohli být s ním, naší maminkou a dalšími příbuznými.

Vám všem, kteří jste nám vyjadřovali podporu a soucit, bychom chtěli říci, že jsme vaše dopisy četli s dojetím, a rádi bychom vám poděkovali za laskavost, pochopení a trpělivost. Jsme také velice vděční naší „rodině“ v nakladatelství Allyn and Bacon, kde byli tak laskaví a posunuli nám termín odevzdání. Udělali také vše pro to, abychom mohli s tátou trávit čas v době jeho nemoci a abychom měli čas oplakat i jeho smrt.

Když jsme se konečně vrátili k úkolu zrevidovat tuto knihu, hledali jsme vodítko u recenzentů a recenzentek. V reakci na jejich náměty doznala kniha zásadních změn. Za prvé došlo k určitému zkrácení textu, nikoli však na úkor podrobného výkladu základních témat; to byl aspekt, který recenze oceňovaly. Kapitoly 3 a 13 byly vynechány, přičemž většina materiálu uvedeného v kapitole 3 byla zabudována do kapitol ostatních. Výklad týkající se feminismu, sociálních hnutí a sociálních změn byl přesunut do kapitoly 1. Všechny statistiky a citace jsme pochopitelně aktualizovali, a kde to bylo možné, rozšířili jsme údaje o průniku genderu s rasovou a etnickou příslušností, sociální třídou, sexuální orientací, věkem a mírou mentální a tělesné zdatnosti. Analýzy týkající se mužů a maskulinit byly rozšířeny. Čtenář a čtenářky zde také naleznou nová žhavá témata jako např. problematiku pornografie na internetu, sexuální turistiky a sexuálního vykořisťování dětí, reformy sociální politiky, vztahu žen a ekonomického vývoje a heterosexismu v oblasti zdravotní péče.

Tyto změny jsme ale nečinili samoúčelně. Naslouchali jsme recenzentům a recenzentkám, kteří nám v zásadě říkali, abychom nehasili, co nás nepálí. Zůstali jsme věrni cílům, které jsme si vytkli, když jsme psali první vydání této knihy. Naším prvním a nejdůležitějším cílem je i nadále nabídnout studentům a studentkám pomocnou ruku při hle-

dání spojitosti mezi základním prvkem jejich osobních životů – jejich genderově podmíněnou životní zkušeností – a sociálním a politickým světem, ve kterém žijí. Předkládáme jim pestrý, ale komplexní vzorek celé širší vědeckých textů věnovaných genderu a témat spojených s genderem. Většina předkládaných výzkumů je sociologických, čerpali jsme však i z prací z oblasti biologie, psychologie, antropologie, ekonomie, historie a dalších. Shromážděný materiál často utvrdí čtenáře a čtenářky v tom, že ženy a muži jsou skutečně v mnoha ohledech rozdílní – možná ale méně, než by se dalo předpokládat. Je zcela zřejmé, že ve většině společností se ženám a mužům dostává jiného zacházení, a většina předkládaných výzkumných prací se věnuje právě těmto rozdílům a jejich dopadu na každodenní život žen a mužů v kontextu určitého strukturálního či institucionálního uspořádání.

Náš druhý cíl je úzce svázán s prvním. Snažíme se o to, abychom studenty a studentky přesvědčili, aby se dívali za hranici vlastní životní zkušenosti. Pouze to jim umožní pochopit rozmanitost a složitost genderově podmíněné zkušenosti vzhledem k rasové a etnické příslušnosti, kulturnímu kontextu, sociální třídě, sexuální orientaci, věku a míře fyzické a mentální zdatnosti. Přestože se soustředujeme zvláště na kritické zhodnocení genderové nerovnosti, v každé kapitole zdůrazňujeme vzájemnou provázanost různých nerovností. Chceme, aby studenti a studentky pochopili, jak mohou být určitá omezení, jež na ženy a muže klade sociální konstrukce genderu, posilena ve spojení s nižším statutem na základě rasové či etnické příslušnosti, sexuální orientace, věku, ekonomického statutu či fyzického postižení. Knihu jsme psali z feministického hlediska. Je však nutné zdůraznit, že jsme se snažili předestřít současný feminismus v celé jeho rozmanitosti, a proto jsme se snažili náš analytický drobný pohled neustále posouvat tak, abychom mohli představit jednotlivé problematiky z různých feministických perspektiv.

Doufáme, že nám v dosažení těchto prvních dvou cílů bude nápomocný způsob, kterým tyto materiály studentům a studentkám předkládáme, a že se jim bude zdát stimulující, jasný a čtivý. Do tohoto projektu vkládáme patnáct let zkušeností s psaním učebnic a více než pětadvaceti let zkušeností výuky sociologie genderu, ženských studií, feministické teorie, kursů o manželství a rodině a dalších. V průběhu těchto let jsme si všimli, že studenti a studentky, kteří naše kursy navštěvují, mají různé studijní zkušenosti a základy. Přestože jde většinou o studenty a studentky třetího a čtvrtého, posledního ročníku, mnoho z nich prošlo pouze jedním či dvěma úvodními kursy v oblasti společenských věd. Vzhledem k tomu to faktum jsme do učebnice zabudovali řadu užitečných pedagogických pomůcek. V každé kapitole jsme například klíčové termíny a koncepty uváděli tučně; díky tomu se s nimi čtenáři a čtenářky mohou seznámit v kontextu, v němž jsou vyloženy. Všechny klíčové pojmy jsou také uváděny na konci každé kapitoly spolu s krátkou definicí. Na konci knihy se nachází glosář, kde jsou všechny koncepty a jejich definice znovu uvedeny v abecedním pořá-

ku. Na závěr každé kapitoly jsme vždy uvedli seznam další doporučené četby. Vypracovali jsme i manuál pro učitele, který obsahuje velké množství testů, výběr doporučených filmů a videonahrávek, náměty pro cvičení prováděná se studenty a studentkami ve třídě a také seznam zdrojů dostupných buď v tištěné, nebo elektronické formě na internetu, a to včetně seznamu užitečných webových stránek a diskusních skupin. Na návrh našich recenzentů a recenzentek jsme manuál pro učitele, zejména zásobníci testů, značně rozšířili.

Stejně jako v případech předchozích vydání jsme měli štěstí, že jsme spolupracovali s kolegy a kolegyněmi, kteří nám poskytli svůj čas či jinou formu pomoci. Rádi bychom poděkovali všem, kteří recenzovali celé třetí vydání či jeho část a kteří recenzovali tento rukopis, dále těm, kteří nám poskytli pronikavé komentáře a kritiku, navrhli další odkazy, podělili se s námi o časopisy či jiné publikace, a konečně těm, kteří se s námi podělili o další relevantní informace, se kterými měli možnost se setkat. Zejména bychom rádi poděkovali Betty A. Dobratz z University Iowa State, Clintonu J. Jessorovi z University v Northern Illinois, Rebecca F. Guy z University v Memphisu, Sheile Macrine z University St. Joseph's, Marku McMinovi z Wheaton College, Kenu Popeovi, nezávislému výzkumníkovi z Connecticutu, a Richardu Warrenovi z University St. Joseph's. Rovněž děkujeme pracovníkům a pracovnícím knihovny na University St. Joseph's, zejména pak Chrisi Dixonovi, našim postgraduálním asistentkám Karen McDonough a Carlyn Prisk a našim sekretářkám Denise Shaw a Jane Downey.

Během naší dlouhé spolupráce s nakladatelstvím Allyn a Bacon jsme měli to štěstí, že jsme mohli spolupracovat s Karen Hanson, vedoucí redaktorkou sekce sociálních věd. Karen s námi prošla prvními třemi vydáními a po ní se této práci ujala nová vedoucí ediční řady Sarah Kelbaugh. Sarah se svého úkolu ujala s profesionální bravurou a optimismem, o nichž si většina autorů může pouze nechat zdát. Požehnáním pro nás byla i Kathy Smith. Kvalitu její ediční práce dokázala překonat pouze její vělost a přátelství.

Když jsme pracovali na této předmluvě, zeptal se nás náš syn Sean, co děláme. Vysvětlili jsme mu, že pracujeme na revizi jedné z našich knih. „Už zase?“ zeptal se. Ale místo toho, aby se otočil a s rezignovaným výrazem odkráčel z místnosti, přisedl si k nám a dokonce nám poskytl pár rad k tomu, co jsme právě psali. Brzy se k nám připojil i náš další syn Aidan a netrvalo dlouho a všichni jsme nemohli dělat nic jiného než se smát jeho šíleným nápadům. Neexistují slova, jimiž bychom mohli poděkovat našim dětem za podporu, kterou nám dávají – a to se netýká pouze naší práce, ale každého aspektu našich všedních dní. Jsou naší kotvou a my jím za to budeme navždy vděční.

PŘEDMLUVA K ČESKÉMU PŘEKLADU

Kniha, již právě držíte v rukou, je prvním uceleným úvodem do genderových studií v České republice, a je tudíž na místě stručně vysvětlit, co nás motivovalo k jejímu uvedení do českého intelektuálního prostředí. V první řadě bychom však rádi předeslali, že tato předmluva nemá být ani úvahou o stavu feminismu v Čechách, ani analýzou nerovných příležitostí mužů a žen v naší společnosti. To jsou témata, jejichž diskusi bude tento text, doufejme, stímulovat. Naším záměrem dále není ani představení textu samého, jeho struktury a aspirací, neboť to autor a autorka dělají sami ve vlastním úvodu. My bychom se rádi soustředili na diskusi hlavních aspektů, jež formovaly vznik této publikace, a vysvětlení některých relevantních otázek, které se k překladu vážou.

Naše hlavní motivace souvisí s institucionalizací a rozvojem genderových studií jako akademického oboru v České republice, kde se postupně etablovaly již několik let. Na počátku, v polovině devadesátých let 20. století, tato disciplína existovala prostřednictvím interdisciplinárního kursu specializovaných přednášek, který nabízela pražská nezisková organizace *Gender Studies* různým universitám v České republice. V tomto kursu přednášeli odborníci a odborníci, kteří se genderovou problematikou zabývali v rámci svých disciplín a profesí, jež často stály mimo akademickou půdu. Postupně se podařilo zkonsolidovat síly a vize a začít budovat koncepci a strategii vývoje interdisciplinárního oboru, který by prostřednictvím genderové analýzy sloužil jako komunikační křižovatka nejrůznějších akademických oborů, programů a projektů. V roce 1998 na Filozofické fakultě UK oficiálně vzniklo **Centrum studií rodu: gender studies** a začalo aktivně spolupracovat s ostatními centry, programy a jednotlivci v České republice i na Slovensku. Od počátku však bylo zřejmé, že jednou ze zásadních překážek pro rozvoj oboru je absence textu, jenž by studující, vyučující, ale i širší veřejnost seznámil se základními definicemi, terminologií a genealogií genderových studií, vybavil je nezbytnými teoretickými a metodologickými nástroji genderové analýzy a ilustroval na konkrétních příkladech z každodenního života společnosti její zásadní význam a přínos.

Pravda, v posledních deseti letech se na pultech českých knihkupectví objevila řada odborných titulů „o ženách“, leč samotný fakt, že je kniha o ženách (např. monografie *K hřihu i k modlitbě* nebo *Naše prababičky feministky*), ještě zdaleka neznamená, že pracuje s konceptem gender, využívá genderovou analýzu či je v dialogu s feministickou teorií (naopak, tyto texty se od feministické teorie často nenápadně, a nezděka otevřeně, distancují). Naprostá většina titulů se navíc genderu či ženám věnuje pouze z úzkého pohledu jedné disciplíny. Rolí úvodního textu, jenž by čtenářky a čtenáře uvedl do genderové problematiky, neplní ani nabízené sborníky esejů, ať již původní (např. sborník *Společnost žen a mužů z aspektu gender*), nebo přeložené (např. sborník *Dívčí válka s ideologií*). Jakkoliv

jsou nepochybně přínosem, jejich omezení daná kompilační formou jsou zjevná. Předností této konkrétní knihy, ve světle výše zmíněných argumentů, je především skutečnost, že jde o text, jenž byl od začátku do konce psán s cílem srozumitelně shrnout a efektivně předat informace. Nejde tedy o knihu, jež by přinášela originální výzkumné poznatky či nové konceptní pojetí problematiky, ale o knihu, která na těchto výzkumech staví a pečlivě skládá nejdůležitější argumenty, teorie a empirická data do srozumitelného a uceleného (ovšem v žádném případě ukončeného!) příběhu. Tato celistvost a argumentační pevnost, která prochází celou publikací, je pro pochopení a uchopení začátečnického textu jednou z nejdůležitějších kvalit a byla i jedním z klíčových aspektů výběru tohoto textu.

Výběr učebnice vycházející ze specifického kontextu USA nebyl automatický. Naše rozhodnutí bylo založeno zejména na skutečnosti, že, ačkoliv si genderová studia vydobyla své místo i ve vzdělávacích programech většiny evropských zemí, ve Spojených státech má genderové vzdělávání na vysokoškolské úrovni nepochybně nejdelší a nejrozsáhlejší tradici. Gender a feministická teorie tvoří nedílnou součást všeobecného vysokoškolského vzdělání a dnes již téměř není možné absolvovat vysokou školu ve Spojených státech bez alespoň základní znalosti genderové problematiky a feministických teorií. Na přelomu nového tisíciletí v americké akademii existuje téměř 500 bakalářských, magisterských a doktorandských programů gender a women studies, daleko nejvíce v porovnání s ostatními zeměmi. Toto obrovské akademické zázemí logicky vytvořilo předpoklad pro existenci velkého množství kvalitních učebních textů různých koncepcí a stupňů obtížnosti, ze kterých bylo možno vybírat.

Vybrat knihu popisující odlišný historický, politický a kulturní kontext má nepochybně jak své přednosti, tak i svá úskalí. Jednou z nejdůležitějších a na první pohled jasných výhod je možnost komparace. Text, jenž se nezabývá lokálním kontextem, nutí čtenáře od počátku ke srovnávací analýze s vlastním historicko-kulturním kontextem a inspiruje ke konfrontaci předkládaných argumentů s vlastní žitou zkušeností. Navíc předkládané argumenty ukazují, že jsou určité symbolické, strukturální a individuální aspekty genderu, jež mají v rámci západní kultury obecnější platnost.

Kontextuální odstup, který tato kniha nabízí, může jistě také svádet k rychlým a jednoduchým závěrům typu „u nás to tak není“, „to pro nás neplatí“, „toto nejde aplikovat“, atd. V některých případech tomu tak skutečně je, zejména co se týče historického vývoje feministického myšlení a hnutí či v oblasti politických institucí a (ne)fungování občanské společnosti. Nicméně, ve světle těchto odlišností budete možná velmi překvapeni podobností mnoha podmínek, mechanismů a situací, jež ovlivňují životy žen a mužů v obou (a dalších) společnostech. Příklady z odlišného kulturního kontextu jsou pro objasnění fungování genderu ve společnosti velmi důležité, neboť dokazují, že genderová asymetrie a mocenská

hierarchie fungují na stejném principu a reprodukují se podobnými prostředky napříč různými společnostmi (např. v oblasti rané socializace, školství, na trhu práce nebo prostřednictvím médií a reklamy). Jinými slovy, odlišnost kulturního kontextu rozhodně neznamená, že genderovou analýzu představenou na příkladech z USA nelze aplikovat na společnost českou. Spíše naopak, možnost komparace a teoretická komplexita demonstrují relevanci genderu jako analytické kategorie vědeckého poznání.

Dalším možným úskalím, jehož jsme si dobře vědomi, je reprodukce v našich médiích tak oblíbeného stereotypu USA jako země feministických excesů. Na rozdíl od zemí Severní Ameriky a Evropské unie začíná naše společnost, co se týče genderové problematiky a rovných příležitostí žen a mužů, v jistém smyslu od začátku. Tradice boje za rovná práva žen spojená se jmény Karolíny Světlé, Františky Plamínkové, Milady Horákové či Tomáše Garrigua Masaryka byla, jako mnoho jiných občanských aktivit, na několik desetiletí násilně přerušena a ze stejného důvodu českou společnost minulo i demokratizační hnutí šedesátých let 20. století, jehož nedílnou součástí byla i tzv. druhá vlna feminismu. Nebudeme zde rozebírat příčiny současného problematického vztahu české většinové společnosti ke všemu, co souvisí s feminismem (tato kniha jistě nabídne dostatek inspirace k podobným úvahám). Je však nutné tento stav alespoň pojmenovat a poukázat na zásadní nedostatek společenské reflexe skutečnosti, že svět, ve kterém žijeme a který si vytváříme, je postaven na strukturách a institucích, jejichž legitimita je založena, mimo jiné, na systematickém využívání genderové symboliky, která je z principu hierarchická a asymetrická v neprospěch žen. K tomuto klimatu nepochybně přispívá, vedle snahy některých veřejně aktivních jednotlivců feminismus zdiskreditovat, i neochota a nezájem (či neschopnost?) většiny českého akademického světa pustit se do seriózního a otevřeného dialogu s feministickou teorií.

Jedním z klasických úhybných manévrů odpůrců feminismu (a rovnoprávnosti žen) je právě poukazování na „odstrašující“ poměry v USA, jež obvykle probíhá podle následujícího scénáře: určitá událost (aktivita, soudní proces, atd.) je vytržena z kontextu, vykreslena jako absurdní, označena za „sexuální harašení“ a v konečném důsledku nezřídkem na celou situaci „doplácejí“ nebo jsou jako „oběti“ feministických „nesmyslností“ prezentováni muži. Čili jinými slovy, když nelze zdiskreditovat poselství, je zdiskreditován posel. Jak však tato kniha výmluvně dokládá, Spojené státy nejsou žádným „feministickým rájem“ a, ač je zde reflexe genderové problematiky nepochybně na vyšší úrovni než u nás, rovnost příležitostí mužů a žen je zde rovněž výzvou do budoucnosti.

Dalším důležitým aspektem, jenž formoval vznik tohoto překladu a který celkově motivuje naše úsilí, je pragmatická snaha posunout veřejnou diskusi genderové problematiky v naší společnosti vpřed. V důsledku již výše zmíněné intelektuální izolace přeshlapují dis-

kuse, které v české společnosti po pádu komunistického režimu o feminismu a genderu probíhají, celých dvanáct let víceméně na jednom místě a točí se stále kolem jednoduchých argumentů o biologické podmíněnosti sociálního chování a ničím nepodložených a vesměs absurdně konstruovaných obav z „převrácené diskriminace“ mužů. V tomto kontextu nelze nezpomenout slova britského filosofa J. S. Milla (1806–1873): „Ze všech vulgárních způsobů, jak se vyhnout přemýšlení o dopadu sociálních a morálních vlivů na lidskou mysl, je tím nejvulgárnějším přisuzování rozmanitosti jednání a povah vrozeným, předurčeným rozdílnům.“ Argumenty vycházející (více či méně implicitně, více či méně sofistikovane) z myšlenky, že biologie určuje společenské chování, a tedy i rozdílné role, postavení a chování žen a mužů ve společnosti, jsou v jistých kruzích naší inteligence velmi populární. Nicméně není příliš přehnané tvrdit, že toto vnucování jednoduchých odpovědí na složité otázky, jež má v drtivé většině případů konzervativní politický podtext obhajování existujících mocenských uspořádání, je jednou z nejproblematičtějších daní minulosti. Používání „biologických“ argumentů v sociálních vědách má koneckonců dlouhou a neblaze proslulou historii.

Jinými slovy, v naší společnosti chybí povětšinou znalost a reflexe vývojových trendů západního myšlení druhé poloviny 20. století. V takovém prostředí rozvoj genderových studií i potenciál genderové analýzy pro změny ve společnosti nutně stagnuje. Rádi bychom proto posunuli diskuse o genderové problematice dál. Domníváme se, že předkládaný text je dobrým odrazovým můstkem pro tento posun, neboť se souhrnně dotýká všech důležitých aspektů genderové problematiky, shrnuje vlastním způsobem dosavadní stav poznání v oblasti a ukazuje, jak je možné využít genderové analýzy k propojení žité společenské reality s teoretickým zázemím a vědeckým výzkumem.

Konečně třetím důvodem pro vydání této knihy je snaha stimulovat v České republice zájem o genderovou problematiku a výzkum relevantních otázek. I u nás žijí ženy v nerovném postavení s muži, i u nás má moc (ať už politická, ekonomická, či vědecká) výrazné „mužské“ rysy, zkrátka, i u nás je gender jedním z nejzákladnějších principů organizace společnosti. Máme-li dostát své sebeidentifikaci jako demokratické společnosti, která zaručuje svým členkám a členům svobodu rozvíjet vlastní schopnosti a realizovat svůj potenciál, je třeba analyzovat mechanismy reprodukce genderových nerovností a přicházet s opatřeními k jejich odstraňování.

Na překladu této učebnice se podílel sedmičlenný odborný tým, jehož členky a členové se orientují ve feministické teorii a aktivně se zabývají (v různých oborech a na různých úrovních) genderovou problematikou. K týmové práci nás vedl nejen rozsah překladu, ale zejména přesvědčení, že práce na úvodním textu nového oboru, který se teprve etabluje

a nedisponuje ustálenou českou terminologií, by neměla být prací jednotlivce, nýbrž výsledkem co nejširšího konsensu názorů a pohledů. Konsolidace těchto různých pohledů a argumentů do celistvého a srozumitelného textu nebyla rozhodně jednoduchá, ale sám proces překladu a redakce textu se ukázal být pro zúčastněné stejně důležitým jako konečný překlad sám. Rozhodování každé terminologické a lingvistické maličkosti vyžadovalo neustálou diskusi, konfrontaci a modifikaci vlastních názorů. Tento proces jasně dokumentoval jedno ze základních východisek genderových studií, jež praví, že nejen gender sám je politikum, ale také, že žádný aspekt, a tudíž ani výsledek vědeckého poznání není neutrální, objektivní a neproblematický.

Bylo by naivní domnívat se, že překlad je pouze „neutrální reprodukce“ původních myšlenek vybraného textu. Jazykové prostředky, které máme k dispozici, a asociace, jež doprovázejí jejich použití, neexistují ve vakuu. Jazyk není jen soubor slov, který používáme ke komunikaci, ale je nutné jej chápat jako diskurs neboli jako vztah mezi jazykem coby výrazovým prostředkem a společenskou realitou. Ani „doslovný“ překlad tedy není nikdy doslovný ve smyslu, že v sobě vždy odráží kulturní kontext a hodnoty společnosti, do jejíhož jazyka je překládán. Je nesmírně obtížné přeložit text, který je nucen svůj obsah a význam komunikovat pomocí jazykových prostředků, k nimž se v našem antifeministickém prostředí vážou negativní asociace a předsudky. Feministickému aktivismu a feministické teorii je často předhazována jejich údajná ideologičnost či demagogie, otázkou však zůstává, jestli je možné vymanit se z těchto nařčení bez neustálé pozornosti k jazyku, kterým o věcech mluvíme, jímž definujeme realitu kolem nás a jímž vynášíme hodnotící soudy o světě. Jedna z nejdůležitějších hodnot tohoto překladu tkví v tom, že ilustruje, jak primární je otázka jazyka pro společenskou atmosféru a možnost změny. Navíc tento text detailně dokumentuje, že gender nikdy „nepracuje“ sám, ale vždy je nutné jej chápat v kontextu dalších aspektů, na nichž staví či proti kterým se vymezuje, jako jsou např. etnicita, společensko-ekonomická vrstvá, sexuální orientace, věk, náboženské vyznání či zdravotní handicap.

V našem překladu věnujeme zvýšenou pozornost formulacím s tzv. generickým maskulinem, tj. mužským rodem, jak v singuláru, tak v plurálu, pro označování všech jedinců, mužů i žen (nebo dokonce pouze žen), či celé skupiny, která obsahuje jak muže, tak ženy (nebo i pouze ženy). Jde tedy o používání termínů jako student, občan či autor, které implikují, že daní jedinci jsou muži. Teď se možná mnohým z vás vybaví tradiční argumenty, že „český jazyk takto prostě funguje“, že „každý (!) ví, že generické maskulinum nevyjadřuje pouze mužské pohlaví, ale týká se i žen“, že pod pojmem občané či studenti si „všichni“ představí jak muže, tak ženy, zkrátka, že jde o uměle vytvořený problém. Dle našeho názoru jsou ovšem takovéto argumenty jednoduchým způsobem, jak se vyhnout kritické-

mu zamyšlení nad podstatou věci, a považujeme za inspirující neustále poukazovat na moc, kterou jazyk a diskursivní praxe mají (v této knize viz kapitola 5), a na to, jak udržují a reprodukují status quo této mocenské nerovnosti. Proto jsme vybrali následující řešení: v drtivé většině kapitol zachováváme generické maskulinum. Nicméně ve dvou kapitolách jsme se rozhodli pro důsledné používání generického feminina (kapitola 7), respektive společného maskulina a feminina (kapitola 11). Pokud při čtení těchto kapitol pocítíte rozpaky, protože znějí „divně“ či „špatně“, berte to jako inspiraci k zamyšlení nad tím, jakými způsoby jazyk formuje naše myšlení a spoluutváří naše hodnoty a přesvědčení o „správnosti“ a „přirozenosti“ reality, která nás obklopuje, aniž si to aktivně uvědomujeme.

Jak již bylo zmíněno, realie v textu vycházejí výhradně ze Spojených států, i když autor a autorka se často obracejí ke komparativní analýze s jinými (zejména neevropskými) zeměmi. Český překlad proto doprovází rozsáhlá orientační bibliografie materiálů týkajících se genderu, feminismu a ženské problematiky v České republice a střední a východní Evropě. Při sestavování této doplňující literatury jsme si v žádném případě nekladli za cíl vytvořit „vyčerpávající“ bibliografii. Prioritou této bibliografie je sloužit jako orientační rámec materiálů a odkazů o naší společnosti a v našem jazyce, které jsou k dané problematice k dispozici. Z tohoto důvodu se v ní objevují nejen empirická data, fakta, zprávy a tituly, které se řadí mezi práce odborné, ale zahrnuje také užitečné webové odkazy, specializované časopisy a monotematicky zaměřená čísla nespécializovaných časopisů stejně tak jako články a knihy, které jsou spíše populárního rázu, ale mohou sloužit jako relevantní materiály pro kritickou analýzu používaných argumentů a genderového diskursu v naší společnosti.

Milé čtenářky a milí čtenáři, tímto projektem jsme žili prakticky celý uplynulý rok, a doufáme tedy, že předkládaný text bude inspirativní v mnoha směrech a bude nejen informativní a poučný, ale hlavně že povede k zamyšlení, reflexi, diskusím i intelektuálnímu nepohodlí a kritickému nesouhlasu, ze kterých se většinou rodí podněty k dalšímu výzkumu, poznání a vzdělání.

Věra Sokolová, Petr Pavlík

1. STUDIUM GENDERU: OBECNÝ PŘEHLED

Lidé se definují mnoha různými způsoby – a jedním z těch nejzákladnějších je, když řeknou „jsem muž“ nebo „jsem žena“, když se vymezují z hlediska pohlaví. Sdělení, které takovou jednoduchou větou vysílají, však přesahuje pouhý anatomický popis jejich vlastního těla. Právě tak totiž vyvolává i představu určitého souboru osobních vlastností a vzorců chování, které se k nim vztahují. Ostatní si o nich, i bez toho, že by je kdy viděli, udělají určitou představu, a to včetně toho, jak se oblékají a vyjadřují a jakým činnostem se věnují.

Jste-li například žena, nikoho asi nepřekvapí, uvidí-li vás oblečenou v kalhotách. Přesto by někdo možná čekal, že vás uvidí v dámských šatech, a někoho by u vás taková volba oblečení dokonce potěšila. Podobně bude většina lidí očekávat, že budete povahově spíše pasivní, závislá a citově založená a že se rozplácete snadněji než muž. Budou u vás předpokládat pečovatelský přístup, smysl pro romantiku, starost o vlastní zevnějšek a nepříliš velkou technickou zdatnost.

Jste-li však muž, pak budou lidé jistě očekávat, že budete nosit kalhoty, a pokud byste se před nimi objevil v dámských šatech, byli by tím zaskočeni a dost možná i polekáni. Většina lidí u vás bude předpokládat nezávislost, tendenci prosazovat se a schopnost ovládat své city. Budou si vás představovat jako ambiciózního a soupeřivého, zaujatého vlastním studiem, prací nebo sportovními aktivitami – a také technicky zdatného.

Jinými slovy, lidské **pohlaví** jako biologická danost (bytí mužem či ženou) tu slouží jako základ, na němž lidé konstruují společenskou kategorii zvanou **gender** (maskulinitu či femininitu). Přitom je možné, že právě vás jako jednotlivce vystihuje jen málo ze společensky definovaných charakteristik vašeho genderu. Důležitější však je, že předpoklady vztahující se k genderu lidé obecně přijímají za platné či správné a že na nich zakládají svůj rozdílný – někdy vysloveně protikladný – přístup k osobám mužského a ženského pohlaví.

Mnoho lidí se v jednání s druhými opírá o **genderové stereotypy**. Stereotyp je označení pro zjednodušující souhrnný popis určité společenské skupiny. Může být pozitivního či negativního charakteru a s tím či oním stereotypem je – či v minulosti byla – spojována prakticky každá společenská skupina. Výjimkou nejsou pochopitelně ani ženy a muži. **Genderové stereotypy** jsou tedy zjednodušující popisy toho, jak má vypadat „maskulinní muž“ či „femininní žena“. O takových stereotypech lidé obvykle uvažují bipolárně, tedy tak, že normální muž nenese žádné rysy ženskosti a naopak (Deaux a Kite, 1987). Genderové stereotypy jsou univerzálně

platné, neboť se předpokládá, že charakteristiky tvořící genderový stereotyp sdílejí všichni příslušníci daného pohlaví. Jak bude však z obsahu celé této knihy patrné, mnozí lidé mužského i ženského pohlaví se ve skutečnosti oněm stereotypním obrazům vymykají. Někdy se na takové případy pohlíží příznivě, častěji se však nekonformní jednatelce označuje jako deviantní, abnormální či zkažený a podle toho se s ním také nakládá.

Je důležité si přitom uvědomit, že podobné rozlišování se odehrává nejen na úrovni vzájemné komunikace mezi jednotlivci, ale i na strukturální úrovni společnosti, v níž žijí. Každá společnost svým členům předepisuje určité vlastnosti, způsoby chování a vzorce vzájemné interakce v závislosti na jejich pohlaví. Tyto předpisy jsou zakotveny ve společenských institucích, jako jsou hospodářství, politický systém, vzdělávací systém, náboženství, rodinné uspořádání aj. Institucionalizované vzorce genderové diferenciaci jsou souhrnně označovány jako **pohlavně-genderový systém** společnosti. Zkoumání pohlavně-genderových systémů a jejich důsledků pro ženy i muže tvoří hlavní téma této knihy.

V průběhu četby uvidíme, že pohlavně-genderové systémy se liší napříč kulturami i historickými obdobími. Každý systém však zahrnuje přinejmenším tyto tři vzájemně provázané prvky:

1. sociální konstrukci genderových kategorií na základě biologického pohlaví,
2. dělbu práce na základě pohlaví, tedy skutečnost, že jednotlivcům jsou svěřovány určité úkoly v závislosti na jejich pohlaví,
3. společenskou regulaci sexuality, v jejímž rámci jsou některé formy vyjadřování sexuality odměňovány a jiné trestány (Rubin, 1975; Thorne, 1982).

Zvláštním předmětem našeho zájmu budou způsoby, jimiž pohlavně-genderový systém funguje jako systém **společenské stratifikace**, tedy nakolik jsou ženy a muži – a vlastnosti a praktiky s nimi spojované – společností oceňovány v nestejné míře.

Vzhledem k tomu, že každá společenská instituce disponuje mocí odměňovat a trestat, udělovat výsady a ukládat závazky a omezení, má pohlavně-genderový systém hluboký dopad na životy žen i mužů a na životní volby jim otevřené. Uvažme například, že přestože v průběhu posledních dvaceti let vstoupily ženy ve většině zemí světa v obrovském počtu na pracovní trh, jejich mzdy ve všech zemích a ekonomických odvětvích, u všech typů vykonávané práce a na všech úrovních kvalifikace výrazně zaostávají za mzdami mužů a že zároveň s prací v zaměstnání nesou ženy i nadále primární zodpovědnost za chod domácnosti (OSN, 1997).

Tato povážlivá zjištění jsou odrazem skutečnosti, že většina žen a mužů žije ve společnostech s tzv. patriarchálním pohlavně-genderovým systémem. **Patriarchát je takový pohlavně-genderový systém, v němž muži zauímají nadřazené postavení vůči ženám a v němž jsou vlastnosti a činnosti vnímané jako mužské hodnoceny výše než ty, které jsou vnímány jako ženské.** Patriarchát přitom, jak se zde dočteme, není v žádném případě univerzální jev; jedním z našich úkolů v této knize bude prozkoumat některé alternativní, více rovnostářské pohlavně-genderové systémy. Ukážeme také, že patriarchát nezvýhodňuje všechny muže stejnou měrou a že některé skupiny žen znevýhodňuje více než jiné.

Než se ale pustíme do analýzy genderu a pohlavně-genderových systémů, je třeba si uvědomit, že ne všichni sociologové se shodují v tom, jak by měl být gender studován a které aspekty pohlavně-genderového systému jsou nejvýznamnější. Abychom lépe pochopili důvody těchto neshod, obrátíme nyní pozornost k dosavadní výzkumné práci v oblasti genderu a k teoretickým východiskům, která ji formovala.

1.1 SOCIOLOGICKÉ POHLEDY NA GENDER

Nejšířší definice vymezuje **sociologii** jako vědecké zkoumání lidských společností a kultur a společenského chování. Ne všichni sociologové ovšem přistupují k tomu- to úkolu stejně. I jednotlivý společenský jev, jako je právě gender, může být zkoumán a vysvětlován různými sociology různě. Tato skutečnost může být pro leckoho matoucí, neboť se běžně předpokládá, že sociologové musejí z podstaty své profese sdílet jednotný vědecký přístup. Zajisté – věda v obecném smyslu je tradičně chápána jako poznávací úsilí kumulativního charakteru; to znamená, že každý vědec bez ohledu na svou konkrétní specializaci má pracovat na řešení takových problémů, které jsou jeho vědeckou obcí obecně přijímány za důležité. Vědec má pokračovat v budování díla svých předchůdců, dokud se nedosáhne pravdy či řešení zadaného problému. Ve skutečnosti však všichni vědecktí pracovníci, sociology nevyjímaje, pracují pouze v rámci určitého *paradigmatu*.

Co je to **paradigma**? Je to určitý model myšlení, který řídí vědce volbu relevantního výzkumného problému, metod vhodných pro jeho zkoumání a způsobu jeho vysvětlení. Výsledek výzkumu, který se odehrává v takto vymezených mantinelech, je ovšem do jisté míry předurčen. Tím, že soustřeďuje pozornost vědců na určitý typ problémů, zastírá paradigma potenciální význam problémů ostatních

a specifickým způsobem podbarvuje vědcův pohled na celý sociální svět. Tím jistě nechceme tvrdit, že žádná objektivní společenská realita neexistuje nebo že sociologie je prostě tím, čím by ji chtělo mít naše oblíbené paradigma. Chceme jen upozornit, že sociologický výzkum má stejně jako každý jiný výzkum vedle objektivní stránky i svou stránku subjektivní. To je důležitý problém, k němuž se ještě vrátíme.

Sociologie je multiparadigmatická věda; je tedy tvořena řadou různých – mnozí by řekli soupeřících – paradigmat (Ritzer, 1980). Tak také zní odpověď na výše položenou otázku, jak mohou různí sociologové odlišně zkoumat a vysvětlovat jeden a týž společenský jev. V každé konkrétní době je ovšem patrná tendence k převaze jednoho paradigmatu nad ostatními; neznámá to, že by ostatní paradigmata byla zcela zavržena, ale že se dané paradigma jeví jako nejpřínosnější pro vysvětlení aktuálního stavu společnosti. Většina sociologů v daném období pak vykonává svou práci v rámci tohoto dominantního paradigmatu.

Po významnou část nedávných dějin sociologie – především období 40. až 60. let – představoval dominantní **paradigma strukturální funkcionalismus**. Strukturálněfunkcionalistická perspektiva ovlivnila výzkum v oblasti genderu mimořádnou měrou, a proto se s ní zde seznámíme detailněji.

1.1.1 Strukturální funkcionalismus

Strukturálněfunkcionalistické paradigma zobrazuje společnost jako **stabilní, uspořádaný systém**, jehož členové ve své většině sdílejí týž soubor hodnot, přesvědčení a očekávání, tj. sdílejí určitý *společenský konsensus*. Sám sociální systém se přitom skládá ze **vzájemně provázaných částí**, které svým společným působením udržují společnost – řečeno funkcionalistickým jazykem – ve stavu rovnováhy. Každá část struktury společnosti se nějak podílí na udržování společenského řádu jako celku. Má-li systém podstoupit změnu, musí se tato odehrát jedině **pozvolným, evolučním procesem**; příliš prudká společenská změna kterékoli části struktury by na celek působila rozvratně, a proto dysfunkčně.

Ve své analýze genderu vycházejí strukturální funkcionalisté z konstatování základní skutečnosti, že se ženy a muži tělesně liší. Zvláště významné jsou přitom dvě skutečnosti – za prvé, že muži jsou větší a silnější, a za druhé, že ženy rodí děti a kojí je. Tyto biologické odlišnosti vedly podle funkcionalistů ke vzniku odlišných *genderových rolí*. Každá společenská role přitom – vlastně podobně jako role divadelní – vyžaduje dodržování určitých požadavků na způsob chování,

který je s touto rolí spojován a od každého jejího nositele očekáván. Koncept **genderových rolí** pak odkazuje na způsob chování očekávaný od členů společnosti v souvislosti s jejich pohlavní příslušností.

Funkcionalisté poukazují na fakt, že po značnou část dějin lidstva byla ženská genderová role vymezována – a ženskou reprodukční rolí přímo diktována – jako role domácí. Jestliže ženy rodí a posléze kojí děti, dává smysl, aby to byly právě ony, kdo s nimi bude zůstávat doma a vychovávat je. A tráví-li čas doma s dětmi, je jen přirozené, že se ujmou také dalších domácích úkolů. Naproti tomu muže jejich biologická konstituce předurčuje k roli živitele a ochránce rodiny. Jak to vyjádřil jeden z předních teoretiků funkcionalismu (Parsons, 1955, s. 23):

„Podle našeho názoru spočívá základní vysvětlení dělby rolí mezi biologickými pohlavími ve skutečnosti, že porod a kojení dětí vytváří základ pro silnou vazbu mezi matkou a malým dítětem; ta sama pak vytváří základ pro to, aby se muž, jsa těchto rolí zproštěn, soustředil na alternativní činnost – tedy na zajištění živobytí.“

Strukturální funkcionalisté tedy argumentují, že specializace ženy na práci v domácnosti je funkční. Ženy v mnoha směrech udržují společnost v chodu: rodí její nové členy, vzdělávají či vychovávají je k přijetí konsensuálních hodnot a norem společnosti a poskytují mužům i dětem citovou oporu a výživu. Někteří funkcionalisté však zároveň hodnotu tradičních ženských činností snižují, hovoří o nich jako o „povinnostech“ a muže pasují do role odpovědných vůdců svých rodin.

Zhodnocení strukturálního funkcionalismu. Posudme nyní hlavní rysy strukturálního funkcionalistického postoje k otázce genderu. Za prvé, funkcionalisté pohlíží na genderové rozdíly jako na přirozené jevy, odvozené z lidských biologických daností. Chápou-li však maskulinitu a femininitu jako přirozenou, stírají tak rozdíl mezi genderem a pohlavím a naznačují, že jde o neměnný stav věcí. Celé pojetí v sobě nese implicitní sdělení, že veškeré snahy o proměnu společenských vymezení maskulinity a femininity mohou mít na reálné lidské chování jen malý, či vůbec žádný dopad. Na tom, jak myslí a jednají, nemohou ženy ani muži nic změnit – taková je jejich přirozenost. Muži a ženy navíc tvoří přirozený protiklad a pokusy tuto dichotomii narušit nejspíš způsobí více škody než užitku. Ve skutečnosti je však gender kategorie dosti tvárná: představy různých historických období a kultur o tom, co je podstatou maskulinity a femininity, se ostře liší. Gender, jak jsme si jej v úvodu definovali, je totiž společenským **výtvozem**, nikoli biologickou daností, a i pokud připustíme, že biologické faktory hrají v utváření genderových rozdílů

ů určitou rolí, existuje dostatek důkazů o tom, že biologicky podmíněné vlastnosti mohou být vlivem prostředí pozměněny, či dokonce zcela potlačeny.

Této otázce se budeme věnovat hlouběji v dalších částech knihy, zejména v 2. kapitole. Prozatím postačí dodat, že ani funkcionalistická teze o evolučním vývoji genderu nemusí být přesná. Problém zčásti spočívá v potížích, jimž věda čelí při historické rekonstrukci evoluce. Archeologické nálezy jsou dosti skrovné a kusé; navíc, jak upozorňuje Ruth Hubbard (1990, s. 67), „chování po sobě nezanechává žádné zkameněliny“. Ve snaze dopátrat se, jak žili naši dávní předkové před statisíci let, vědcům nezbývá než se opřít o malý počet zcela obecných stop – tu čelist nebo lebku (či dokonce jen jejich pouhé úlomky), tu zuby nebo opracované kameny. Čím hlouběji do minulosti sestupujeme, tím méně důkazů máme k dispozici a jednotlivé střeby mozaiky jsou navíc roztroušeny po stále větším geografickém prostoru. Lze proto konstatovat, že i „při maximálním výtěžku z historického materiálu, který je nám v současnosti dostupný, ... zůstává objem vědění, které nám uniká, tak obrovský, že si nikdo nemůže osobovat právo stanovit definitivní model lidského původu a vývoje, ať již morfologického, nebo kulturního“ (Bleier, 1984, s. 122–123).

Teorie o původu a vývoji genderových rolí, kterou zastávají strukturální funkcionalisté, je dosti rozšířená a známá pod názvem *teorie člověka-lovce*. Opírá se o následující rekonstrukci zlomu v našem evolučním procesu, který se měl odehrát asi před 12–28 miliony let: vysychající klima způsobilo postupné mizení subtropické vegetace, která tvořila přirozené životní prostředí našich tehdejších lidoopích předků, a ti byli nuceni sestoupit s korun stromů na zem. Následovaly různé změny adaptující k životu na zemi, mezi nimiž k nejdůležitějším patřila *bipedie* (schopnost vzpřímené chůze po dvou nohách). Ruce se tím uvolnily k ohmatávání, uchopování a trhání předmětů, k jejich přenášení a nakonec i k používání nástrojů. Vzpřímená chůze měla i další fyziologické důsledky, mezi ně patřilo zúžení pánve; současně probíhající rozvoj řeči vedl k růstu objemu mozku a potažmo i hlavy. Mláďata se proto musela rodit v ranějším stadiu vývoje a i po narození zůstávala životně závislá na matce. Břímě bezbranných mláďat znemožňovalo samicím volný pohyb v terénu a samci se tak stali výlučnými živiteli. Spojovali se do tlup, které se vydávaly na lovecké výpravy. Tím se dále rozvíjela lidská řeč a vznikaly první nástroje, určené k lovu a obraně. Tato pohlavní dělba práce byla adaptačně účinná: společenství, která se jí podřídila, byla v boji o přežití výrazně zvýhodněna oproti ostatním. Ze vzájemně vylučných genderových rolí se postupně vyvinuly i genderově speci-

fické osobnostní rysy – ženy se vyvíjely směrem k silnější empatii, k pečující a nesa-mostatné povaze, muži naopak k odvaze, otrlosti a agresivitě. Tyto adaptivní rysy byly evolučním procesem upřednostňovány, a proto je můžeme pozorovat dodnes (Lovejoy, 1981; Tiger a Fox, 1971).

Existuje však i alternativní interpretace archeologických dat. Mnozí antropologové například tvrdí, že lidopři nebyli k přechodu do otevřeného prostředí savany přinuceni klimatickými okolnostmi, nýbrž opustili lesy, když jejich počet začínal rychle narůstat, a setrvání v lese by znamenalo boj o zdroje obživy s jinými živočišnými druhy. Na okrajích lesů nacházeli rozmanitý výběr potravy – jádra a semena, ovoce a bobule, kořeny a hlízy, vejce, hmyz a různé druhy drobných živočichů, především hlodavce. Využití těchto zdrojů a také potřeba bezpečí a obrany společenství si vyžádaly nové strategie přežití a adaptivní změny – jednou takovou adaptací byla vzpřímená chůze, která uvolňovala ruce pro jiné úkoly. Vzpřímená tělesná stavba sice přispěla k potřebě rodit mláďata v ranějším stadiu ontologického vývoje, neznamenalo to však, že by se ženy spolu s dětmi staly závislými na mužích.

X Tato změna naopak nutila ženy k větší vynalézavosti ve vyhledávání potravy i v obraně mláďat před útočníky. Sběr potravy byl přitom ztížen i dalšími fyziologickými proměnami – například ztrátou srsti, která znamenala, že mláďata se již nemohla držet své matky za srst, jako je tomu u opic, a musela být nošena. Ženy tedy musely vynalézt něco, v čem by své děti nosily, aby jim ruce zůstaly volné pro sběr potravy, a funkce těchto nosítek mohla být posléze rozšířena i na potravu. Díky tomu mohli lidé sbírat i více potravy, než mohli na místě sníst. To by naznačovalo, že prvními hmotnými nástroji nebyly lovecké zbraně, ale spíše uzlíky nebo nosítka na přenos mláďat a potravy. Ženy tedy ani zdaleka nebyly jen pasivními, závislými rodičkami, ale byly i aktivními technickými vynálezky, které zajišťovaly potravu sobě a svým mláďatům; ta také bránily před nebezpečím. Je reálně možné, že naši předkové nežili v rodinných klanech ovládaných samci a vyznačujících se ostrou, genderově podmíněnou dělbou práce, ale ve volně strukturovaných skupinách, jejichž jádro tvořily matky (Bleier, 1984; Slocum, 1975; Tanner a Zihlman, 1976).

Která verze evolučního původu genderových rolí je blíže pravdě, se možná nikdy nedozvíme. Hlavní pointou tohoto výkladu však je, že na dostupném archeologickém materiálu lze založit různé pohledy na lidskou prehistorii. Zvážením různých alternativ nastolujeme důležité otázky, které strukturálněfunkcionalistické paradigma přechází bez povšimnutí: „Existovala dělba práce podle pohlaví odjakživa? Existovalo odjakživa to, co nazýváme gender? Jaké odlišné formy dělby práce by mohly

ale rozdílů ves na ves? ...
existovat? A jaký by taková dělba práce měla vliv na „utváření“ genderu?“ (Conkey a Gero, 1991).

Závažným důsledkem popisování genderových rozdílů jako přirozených – jak činí funkcionalisté – je, že tento postoj bývá mnohdy zneužíván k ospravedlnění nerovnosti a diskriminace na základě pohlaví. Dějiny o tom podávají četná svědectví. V pátém století př. n. l. prohlásil čínský filosof Konfucius, že ačkoli jsou ženy lidskými bytostmi, stojí na nižším stupni než muži (Peck, 1985). V roce 1873 bylo Myře Bradwell odepřeno přijetí do advokátské komory v americkém státě Illinois a povolení provozovat advokátskou praxi s odůvodněním, že „přirozená patřičná plachost a jemnost, jíž se vyznačuje ženské pohlaví, činí ženu zjevně nezpůsobilou pro mnohá zaměstnání občanského života“ (cit. dle Goldstein, 1979, s. 50). V nedávné době pak někteří vědci tvrdili, že muži přirozeně dosahují lepších výsledků v testech IQ než ženy proto, že mají o něco málo větší mozek (viz Blum, 1997; a kapitola 2 této knihy).

Je dobře možné, že u mnoha rozdílů, které můžeme pozorovat v duševních vlastnostech a chování žen a mužů, hrají biologické faktory roli. To však neznamená, že jedno pohlaví (či gender) je druhému nadřazené nebo že příslušníci jednoho pohlaví jen na základě této příslušnosti zasluhují nadměrný podíl na statcích společnosti. Tvrzení týkající se biologicky podmíněných rozdílů mezi pohlavími se pokusíme detailněji zhodnotit v kapitole 2; otázky genderové nerovnosti a diskriminace nás však budou provázet celou touto knihou.

Dostáváme se k dalšímu ústřednímu bodu strukturálněfunkcionalistického pohledu – k pojetí genderu jako souboru rolí. Ačkoli tento pohled uznává význam sociálního učení pro utváření genderu, nese s sebou zároveň jistou potíž, kterou Stacey a Thorne (1985, s. 307) výstižně shrnují takto:

Představa *role* zaměřuje pozornost spíše na jednotlivce než na společenskou strukturu a implikuje, že „ženská role“ a „mužská role“ jsou vzájemně komplementární (tj. oddělené či rozdílné, avšak vzájemně si rovné). Oba termíny jsou depolitizující – vytrhují zkušenost z jejího historického a politického kontextu a přehlížejí otázky moci a konfliktu. Výmluvným faktem je, že sociologové nikdy nehovoří o „třídních rolích“ nebo „rasových rolích“.

Klíčovým konceptem takto formulované kritiky je moc. **Moc** znamená schopnost vnučovat druhým vlastní vůli. Nejmocnějšími členy společnosti jsou obvykle ti, kdo ovládají největší část společenských prostředků, jako jsou peníze, majetek a nástroje fyzického donucování. V hierarchicky strukturovaných společnos-

tech, k nimž patří i ta naše, bývá nerovnost v rozdělení těchto prostředků často závislá i na individuálních vlastnostech, jež člověk nedokáže ovlivnit, jako je rasa a etnická příslušnost, věk a *pohlaví*. Tím, že otázku mocenských vztahů opomíjí, přehlíží strukturální funkcionalismus jeden z klíčových rozměrů genderu: strukturální příčiny genderové nerovnosti ve společnosti a důsledky této nerovnosti pro ženy i muže.

Toto stanovisko má také závažné důsledky pro obecné pojetí společenské změny. Klademe-li totiž přílišný důraz na individuální proces učení, může nás to svádět k předpokladu, že k řešení genderové nerovnosti stačí jednoduše naučit lidi novým rolím. Mnozí jednotlivci skutečně dokážou samostatně odmítnout společenské konstrukce genderu, které vnímají jako svazující či nespravedlivé, na základě sebevzdělávání, avšak jak uvidíme v následujících kapitolách, k hluboké a účinné společenské změně je zapotřebí zásadní přestavby i těch nejzákladnějších společenských institucí. Významnou slabinou strukturálněfunkcionalistické analýzy genderu je tedy jeho sklon obhajovat společenský status quo.

1.1.2 Paradigmatická revoluce

Uvedli jsme, že strukturální funkcionalismus představoval vládnoucí paradigma sociologie v době od čtyřicátých do šedesátých let. Avšak jako většina vládnoucích paradigmat se i on opotřeboval; postupem času bylo stále zřejmější, že pokud neprojde nějakou podstatnou revizí, nebude schopen dále uspokojivě vysvětlovat stav společnosti a její problémy (Harding, 1979). Za takového stavu věcí obvykle dochází k *paradigmatické revoluci*. To znamená, že členové vědecké obce odmítnou dominantní paradigma ve prospěch paradigmatu konkurenčního, které je k vysvětlení aktuálního pozorovaného stavu zkoumaného předmětu vhodnější (Kuhn, 1970). Co tedy vyvolalo paradigmatickou revoluci v sociologii šedesátých let?

Popularitu strukturálního funkcionalismu v Americe poválečného období lze vysvětlit konzervativní politickou atmosférou, která tehdy v zemi vládla. V průběhu šedesátých let však toto paradigma začalo ze svého dominantního postavení ustupovat. Šedesátá léta byla desetiletím poznamenaným masovými společenskými protesty a politickým aktivismem. Za jednotlív symbol společenských projevů nespokojenosti bývá považován odpor vůči válce ve Vietnamu, jako podnět ke kolektivním politickým akcím však posloužily i jiné společenské problémy, v jejichž jádru tkvěla hluboká nerovnost prostupující celou americkou společností.

TABULKA 1.1 Sociologické pohledy na gender

Paradigma	Základní předpoklady a ústřední principy	Klíčové pojmy
Strukturální funkcionalismus	Společnost představuje stabilní, uspořádaný systém a její členové ve své většině sdílejí určitý soubor hodnot, přesvědčení a očekávání (tedy určitý společenský konsensus). Společenský systém se skládá ze vzájemně provázaných částí, které svým společným působením udržují společnost v rovnováze. Na udržení společenského řádu se podílejí všechny části společnosti a společenská změna, je-li jí zapotřebí, musí probíhat postupným, evolučním způsobem. Ženy a muži jsou biologicky odlišní a tyto biologické odlišnosti – zejména ty, které se týkají biologické reprodukce – vedly k ustavení odlišných genderových rolí. Tyto role vznikly již v rané fázi lidských dějin a úspěšně se institucionalizovaly, protože byly adaptačně účinné a podporovaly přežití lidského druhu jako celku. Role žen a mužů jsou protikladné, vzájemně se však doplňují. Jelikož jsou produktem přírody, společenské snahy o jejich změnu jsou v lepším případě marné, v horším případě mohou společnost jako celek poškodit.	genderové role
Feministická sociologie	Gender je kategorií spíše společensky utvářenou nežli přirozenou. Utváří se v kontextu určité společenské a ekonomické struktury a přenáší a reprodukuje se procesem sociálního učení. <u>Gender patří k ústředním pořádacím principům sociálního světa</u> , a proto musí být zahrnut mezi základní analytické kategorie sociologického výzkumu. Vědecktí pracovníci by měli ke svému výzkumu přistupovat s empatií a přiznat svou osobní zaujatost, zároveň by však měli při své práci dodržovat kritéria platná pro vědecké zkoumání. Důsledky genderové nerovnosti se pro různé skupiny žen a mužů liší. Je proto třeba zkoumat vzájemné souvislosti mezi různými typy útlaku, mezi něž patří sexismus, rasismus a diskriminace na základě společenské třídy, věku, sexuální orientace či tělesné zdatnosti. Jedním z prvořadých cílů sociologie by mělo být vytvoření účinných nástrojů k odstranění genderové nerovnosti a k proměně všech škodlivých aspektů společenských konstrukcí genderu.	sexismus, pohlavně-genderový systém, patriarchát, politika vztahů mezi pohlavími (sexual politics)

shel. B. + Barber

Někteří sociologové například dokumentovali existenci ostrůvků bídy a hladu v americké společnosti a upozorňovali tak, že americký hospodářský blahobyt není tak univerzálně sdílený, jak se předpokládalo (Harrington, 1962). Afroamerické hnutí za občanská práva zase veřejnosti dramatickým způsobem připomnělo skutečnost, že celé jedné významné části americké populace je systematicky upírána jak plná účast na životě společnosti, tak i rovnoprávný přístup k jejím statkům, a to pouze na základě rasové příslušnosti. Konečně i tehdy vznikajícímu hnutí za emancipaci žen, o němž se za okamžik dočteme více, se podařilo zvýšit povědomí veřejnosti o existující diskriminaci na základě pohlaví.

Sociologové začínali zpochybňovat přiměřenost popisu společnosti jako uspořádaného, harmonického systému. Mnozí také odmítli pojem společenského konsensu a zaměřili se na proces, jímž se vládnoucí ideologie utváří na pozadí střetů mezi privilegovanou a neprivilegovanou vrstvou společnosti. Téma mocenských vztahů se tak posunulo přímo do středu pozornosti sociologie.

Z nastalého myšlenkového víru se vynořila celá řada nových paradigmat, zvláštní význam pro sociologické studium genderu měl pak vznik paradigmatu feministického. Třebaže někteří autoři soudí, že na sociologii měl feminismus méně revoluční dopad než na jiné disciplíny, jeho vliv je nicméně dalekosáhlý (Abbott, 1991; Baca Zinn, 1992; Chafetz, 1988; Kramarae a Spender, 1992; Stacey a Thorne, 1985; Stanley, 1992). Výše uvedená Tabulka 1.1 shrnuje základní rozdíly mezi feministickým a strukturálněfunkcionalistickým paradigmatem.

1.1.3 Feministická sociologie genderu

Začneme upozorněním: feminismus není jediným ani jednotným úhlem pohledu. Spíše je potřeba, jak poznamenává Delmar (1986, s. 9), uvažovat o „pluralitě feminismů“. Vnitřní rozmanitost feminismu je měřítkem stupně jeho rozvoje a jeho zralosti. Dříve než se budeme věnovat vybranému vzorku oněch různých perspektiv, jež tvoří feministickou sociologii, uvedme několik principů, na nichž se všechna stanoviska, která se deklarují jako feministická, shodují.

Feministické paradigma uznává, že při procesu osvojování genderu hraje roli jak biologická predispozice, tak i učení. Zdůrazňuje však, že vymezit přesný rozsah biologického vlivu je prakticky nemožné, neboť – jak vysvětlíme v kapitole 3 – proces učení začíná prakticky ihned po porodu. Poukazuje rovněž na komplexní provázanost biologických a kulturních faktorů. Naše geny, upozorňuje, „nepředstavují konkrétní částice či tělesné částičky. Jsou kódem, který se může rozví-

nout do různých podob v závislosti na vnějších podmínkách. Co víc, vliv prostředí může určitou vlastnost pozměnit i poté, co se již ustavila na hmotné úrovni (Gould, 1981, s. 156).

Feministické hledisko tedy vychází z předpokladu, že gender je v podstatě spíše společensky utvářený než vrozený. Feminističtí badatelé pohlížejí na gender zčásti jako na soubor společenských očekávání, která se reprodukuje a přenáší sociálním učením a stávají se tak niternou součástí naší osobnosti. Zároveň si však uvědomují, že úplné porozumění genderu vyžaduje víc než jen zkoumání tohoto procesu učení. Ukazují totiž, že to, co se naučíme, je samo sociálním produktem, utvářeným v kontextu konkrétní politické a ekonomické struktury společnosti. Otázkami, na něž hledá odpovědi, se proto feministická sociologie významně odlišuje od strukturálního funkcionalismu a jiných nefeministických paradigmat.

Feminismus nastoluje problém již zmiňované inherentní zaujatosti či sexistického náboje tradiční sociologie. **Sexismus** znamená hodnocení jednoho pohlaví, v daném případě mužského, jako cennějšího než druhé. Z historického pohledu je sexismus v sociologii do značné míry důsledkem nízkého podílu žen mezi zaměstnanci i studenty v akademických a výzkumných institucích, odráží však i širší společenské předsudky vůči ženám vtělené do předpokladu, že co si ženy myslí, dělají a říkají, je nedůležité nebo nezajímavé (Lorber, 1993).

Tyto faktory měly v minulosti na povahu sociologického zkoumání trojí dopad:

1. Většinu sociologických výzkumů prováděli muži na mužích, přesto byla zjištění následně zobecněna na celou populaci.

2. Gender byl považován za významnou analytickou kategorii jen v omezeném okruhu sociologických subdisciplín, jako je sociologie manželství a rodiny, zatímco v těch ostatních – v sociologii práce, sociologii komplexních organizací, sociologii práva – byl ignorován.

3. Tam, kde byly studovány ženy, byly jejich postoje a chování hodnoceny z hlediska mužských kritérií normality a správnosti. → *vydávatel ♂*

Uvedená tvrzení pomohou objasnit následující příklady.

Posudme například klasické výzkumy v oblasti sociologie města. Ve své kritice těchto textů uvedla Lyn Lofland (1975, s. 145), že „[ženy] jsou sice zmiňovány jako součást zkoumané čtvrti, okrsku nebo jinak vymezeného území a zahrnuty do popisu spolu s ostatními významnými aspekty prostředí, jako je struktura příjmů, ekologické reálie či demografie, v analýzách aktivní činnosti však nehra-

*me 1. o hraně mluví o
a tím, jaká byla výše → diskriminace & rovný přístup
je myšlenka*

jí prakticky žádnou roli". Přestože sociologové města tvrdili, že studují místní komunitu, ve své empirické praxi se soustřeďovali na taková prostředí, kde se obvykle vyskytovali muži (například pouliční nároží nebo místní hospody). Naopak zcela přehlíželi ty části městského životního prostoru, ve kterých se častěji pohybovaly ženy (například dětská hřiště či obchody s potravinami), přestože sotvakdo z nás by popíral, že i tyto lokality patří k pilířům lidských komunit.¹

Socioložka Dale Spender (1981) uvádí jiný příklad – studium vztahu pohlaví a jazyka, které odhalilo rozdíly mezi řečí žen a mužů. Spender ve své kritice výzkumu na toto téma došla k závěru, že řada studií byla vedena snahou odhalit v řeči žen vady; nevyřčeným předpokladem totiž bylo, že jestliže se jazyk žen liší od jazyka mužů, pak s ním něco není v pořádku. Jinými slovy, řeč mužů byla považována za normativní a jakákoli odlišnost vůči ní za méněcennou.

Feministická sociologie zkrátka ukázala, že „většina toho, co jsme dosud chápali jako zkoumání společnosti, je ve skutečnosti jen mužským zkoumáním mužské části společnosti“ (Millman a Kanter, 1975, s. VIII). Feministický přístup naopak do veškerého zkoumání zahrnuje gender jako jednu z klíčových analytických kategorií, neboť považuje porozumění genderovým vztahům za důležitý předpoklad pro porozumění jiným společenským vztahům. To má na druhou stranu významné důsledky pro samotný výzkumný proces a jeho výstup. Především to znamená, že ačkoli se feministický výzkum snaží poukazovat na podobnosti a rozdíly v chování, postojích a zkušenosti žen a mužů, nečiní tak proto, aby posuzoval jejich relativní hodnotu. Spíše usiluje o holistický pohled na způsoby, jimiž se ženy a muži – v důsledku svého odlišného postavení ve struktuře společnosti – vyrovnávají s odlišnými volbami a omezeními, jimž jsou vystaveni, a na strategie, jimiž na své relativní postavení reagují (Hess a Ferree, 1987; Offen, 1988).

Předmětem zkoumání jsou tedy jednak odlišné důsledky konkrétních společenských uspořádání na životy žen a mužů, jednak role žen a mužů jakožto hybatelů společenské změny. K oběma těmto otázkám se ještě vrátíme. Všimněme si však, že feminismus ze svého zkoumání nevyklučuje mužskou zkušenost a mužská hlediska, pouze trvá na zahrnutí zkušenosti a hledisek ženských. Feminističtí badatelé vědomě usilují o to, aby hlas žen zazníval a byl slyšen v těch oblastech vědeckého zkoumání, v nichž byl dosud umlčován či opomíjen. V tomto duchu zavrhují tradiční model vědy jako „činnosti vedené snahou získat plnou kontrolu nad předmětem zkoumání, vyžadující potlačení citů a vytvářející distanci mezi poznávajícím a poznávaným – to vše pod záminkou ‚objektivitě‘“ (Hess a Ferree, 1987,

s. 13; viz rovněž Reinharz, 1992). Feminističtí badatelé naopak zauímají vůči subjektům svého zkoumání empatický postoj; často využívají vstřícnějších výzkumných metod, které umožňují zkoumaným vyjadřovat své emoce a spíše je nechávají volně se vyjadřovat, než aby jim vnucovaly vlastní myšlenková schémata.

Kvůli tomuto důrazu na prožívání bývá feministická sociologie tradičními sociology často obviňována ze subjektivismu. Ten ovšem feminističtí sociologové nepopírají; zaujatost svých hledisek naopak prohlašují za vědomou. Feminismus chápe povahu sociologického zkoumání jako *dualistickou*: má jak objektivní, tak i subjektivní rozměr. Na jedné straně nemůže být žádné zkoumání zcela nezájaté a hodnotově neutrální – zkoumání strukturálněfunkcionalistické, jak jsme viděli, nevyjímaje. Jakkoli by sociologové samy sebe rádi považovali za zcela objektivní, nikdy se nedokážou zcela oprostít od vlivu osobních preferencí a hodnot, vlastní životní zkušenosti či kulturního prostředí, v němž žijí. Zároveň však nelze sociologii chápat jako zcela subjektivní; přestože je výzkumník nutně ovlivňován *hodnotami* (respektive hodnotovými soudy), jeho cílem je vždy odhalování *faktů*, tedy jevů, které lze přímo pozorovat anebo empiricky ověřit. Feminismus vyzývá společenské vědce, aby se otevřeně hlásili ke svým předpokladům, přesvědčením, sympatiím a zaujatým postojům; zpochybňuje nejen možnost, ale i samu žádoucnost hodnotově neutrální sociologie. Zatímco však zavrhuje představu hodnotově neutrální vědy, neodmítá „vědecká kritéria“ ve výzkumné praxi (Reinharz, 1992).

Právě jeho dualistická povaha činí sociologický výzkum zvláště náročným úkolem, tím spíše pro ty z nás, kdo se zajímají o výzkum genderu. Důvodem je náš intimní vztah ke studovanému předmětu – svůj gender má koneckonců každý člověk. Tatáž dualita je však právě tím, co činí výzkum genderu tak slibným úsilím. Stejně jako naše hodnoty ovlivňují náš výběr předmětu studia a způsobu, jak předmět studovat, mohou nás vést i v rozhodování, jak získané vědění prakticky uplatnit. Na následujících stránkách se přesvědčíme, jak sociologické vědění získané feministickým výzkumem poskytuje lidem nástroj a dává jim sílu ke změně škodlivých a diskriminujících modelů chování a společenských životních podmínek.

Obratme ale nyní pozornost zpět k otázce důsledků genderových odlišností. Jedním z nejvlastnějších témat feministické sociologie je otázka, jak se konkrétní společenské konstrukce genderu odrážejí v životech žen a mužů. Výsledky feministického zkoumání, které v této knize citujeme, jsou dokladem toho, jak vážné a dalekosáhlé důsledky má sexismus pro naši společnost i společnosti jiné. Například 7. kapitola si všímá toho, jak sexistické názory devalvuji kvalitu ženské

práce slouží jako ospravedlnění pro to, aby ženám byly vypláceny nižší mzdy než mužům, případně aby jim nebyly vypláceny peníze žádné. To je také jedním z hlavních důvodů, proč ženy výrazně převažují v celosvětových statistikách chudoby. 11. kapitola zase dokazuje, že představa, že muži by se měli chovat stoicky a nedávat najevo emoce, má neblahý dopad na jejich duševní i tělesné zdraví.

Poslední uvedený příklad ilustruje důležitou stránku věci, která již sice byla zmíněna, stojí však za to ji zopakovat: ačkoli se mnoho lidí domnívá, že feminismus lze aplikovat pouze na „ženské problémy“, sami zastánci feminismu chápou své paradigma jako relevantní pro obě pohlaví. Historicky vzato bylo pochopitelně primárním zájmem feminismu zkoumání postavení žen ve společnosti. To do značné míry pramenilo z již uvedeného faktu, že ženy a ženská zkušenost byly vědou dlouho opomíjeny či zlehčovány. Bez povšimnutí však feminističtí badatelé neponechali ani problém sociální konstrukce maskulinity. Zkoumáním životů mužů zjistili, že přestože v podstatě všichni muži z institucionalizovaných privilegií patriarchy nějak profitují, ne všichni disponují reálnou společenskou mocí. Jak upozorňuje Bem (1993, s. 3), „pojem ‚moc mužů‘ by měl být chápán v úzkém smyslu, jakožto moc mužů bohatých, bílých a heterosexuálních, neboť jsou to oni, kdo původně ustavili a do značné míry nadále udržují kulturní diskursy a společenské instituce v tomto státě. Nejen ženy jsou tedy znevýhodněny uspořádáním americké společnosti, ale také chudí lidé, lidé jiné barvy pleti než bílé a příslušníci sexuálních minorit.“

Feminismus proto také uznává, že ani důsledky sexismu nejsou pro všechny společenské skupiny žen a mužů stejné. Dopady genderové nerovnosti mohou být naopak ještě znásobeny jinými typy diskriminace. Stačí si představit, v jak rozdílných životních situacích se budou nacházet bělošský homosexuální muž ze středostavovské rodiny a chudá dospívající hispánská dívka, neprovdaná a čekající dítě. Oba se mohou považovat za diskriminované, jejich objektivní situace se však pochopitelně ostře liší. Feministický výzkum se proto snaží do svého zkoumání zahrnovat genderově zakotvené zkušenosti co největšího počtu různě společensky vymezených skupin žen a mužů. Probírá se jemně propletenými vazbami kombinovaných diskriminací, v nichž může hrát roli sexismus, rasismus či diskriminace na základě společenské třídy, věku, sexuální orientace či fyzické zdatnosti (Crenshaw, 1994; King, 1988). Také zkoumání těchto komplexních forem nerovnosti patří k ústředním tématům této knihy.

Z každého teoretického modelu v sociologii, jakým je například výše uvedený strukturální funkcionalismus, vyplývá určitá koncepce společenské změny a totéž

platí pro paradigma feministické. Feministické sociologie lze označit přímo za zastánce společenské změny: pokoušejí se hledat účinné prostředky k vymýcení genderové nerovnosti a změně škodlivých nebo destruktivních aspektů společenských genderových konstrukcí.

Důležitým úvodním krokem tohoto procesu je zrod skupinového vědomí; lidé si musejí uvědomit, že problémy, s nimiž se potýkají, nejsou pouze jejich osobními problémy, ale že je s nimi sdílejí i jiní lidé jim podobní. Bez vzniku kolektivního vědomí zůstává změna nejčastěji omezena na úroveň izolovaných jednotlivců. Jak kdosi poznamenal, „lidé mají sklon domnívat se, že osobní problémy je třeba řešit prostě zvýšeným úsilím. Osobní problémy se posouvají do roviny politických nároků teprve v okamžiku, kdy neschopnost zvládat svou situaci nebo dosáhnout důstojného života je nazřena nikoli jako osobní selhání, ale jako důsledek vládnoucích společenských institucí a existující společenské nerovnosti, a za viníka je označen systém“ (Klein, 1984, s. 3). Jakmile je skupinové vědomí ustaveno a jako příčina problému je označeno institucionální uspořádání, může dojít ke kolektivní akci s cílem prosadit strukturální změnu. Může vzniknout i **sociální hnutí**, tedy organizovaná skupina lidí usilující o realizaci konkrétního politického cíle právě prostřednictvím kolektivní akce. Členové hnutí, jehož cíl může být vymezen pozitivně i negativně, společně pracují na tom, aby jejich hledisko bylo začleněno do oficiální státní politiky.

Feministický výzkum slouží k posílení našeho povědomí o genderové nerovnosti ve společnosti a mnoho lidí přivádí k rozhodnutí společně usilovat o sociální změnu. Toto kolektivní úsilí se obvykle označuje jako **feministické** či **ženské hnutí**. V dalších částech této knihy se mimo jiné pokusíme zhodnotit, do jaké míry bylo dosavadní úsilí feministického hnutí o rekonstrukci genderu úspěšné. Nyní se však vrátíme k otázce plurality ve feministickém myšlení. Přestože mají zastánci feminismu na otázky, které jsme dosud diskutovali, vesměs podobné názory, štěpí se do různých skupin s poněkud odlišnými motivacemi a úhly pohledu. Tato rozmanitost vede i k rozmanitosti taktik a strategií, s jejichž pomocí ke svým cílům směřují. Než se začneme přímo věnovat soudobým feministickým teoriím a politickým strategiím, pokusme se zasadit feminismus do historické perspektivy.

1.2 FEMINISMUS Z HISTORICKÉ PERSPEKTIVY

1.2.1 První vlna feminismu

Většina z nás prošla vzdělávacím procesem, aniž se dozvěděla něco bližšího o dějinách žen. Pokud bychom se omezili výhradně na podání běžných amerických učebnic historie, získali bychom dojem, že tím jediným, o čem usilovaly a čeho dosáhly ženy v devatenáctém a na počátku dvacátého století, bylo přiznání volebního práva. Není tedy divu, že hovořili-li se o feminismu v devatenáctém století, většinou lidí splývá slovo *feministka* se slovem *sufražetka* (z fr. *suffrage*: volební právo – pozn. překl.). Feministická historiografie věnující se *ženskému hnutí* však zdůrazňuje, že výlučný důraz na volební právo se prosadil až po několik desítek let trvající kampani, která tematizovala i řadu jiných forem genderové nerovnosti. Řada feministek navíc i poté vytrvale odmítala, aby se volební právo kladlo na první místo aspirací ženského hnutí, a upozorňovala na jiné aspekty nerovnoprávného postavení žen (Cott, 1987; Delmar, 1986; Goldsmith, 1998). Právě tak jako feminismus současný byl i feminismus raný mnohem rozmanitější, než mu přiznávají tradiční historické popisy (viz Komentář 1.1 na straně 39).

Feministická historička Gerda Lerner (1993) také ukázala, že feministické myšlenky lze nalézt již v dobách předcházejících té, která bývá nazývána „první vlnou“ feminismu, tedy období 1830–1920 (viz také Norton, 1997). Ve své analýze středověkých historických dokumentů rekonstruovala tradici protestu žen vůči patriarchálnímu útlaku, přestože jde o rekonstrukci kusou, neboť – jak autorka vysvětluje – činy žen ani jejich písemné projevy nebyly nikdy systematicky dokumentovány. Ženy byly z aktivního utváření dějin naopak systematicky *vylučovány*, neboť jen muži měli moc určovat, jak chápat dějiny a co je či není jejich relevantní součástí. Ty ženy, které se genderové nerovnosti vzdíraly, se proto nikdy nemohly nic dozvědět o podobných snahách svých předchůdkyň. Právě tato skutečnost tak dlouho bránila zrodu *feministického vědomí* – pochopení, že sociální nerovnost se vztahuje na ženy jako kolektivum, nikoli individuálně, a že jejich podřízenost je společensky utvářena a udržována systémem, který lze prostřednictvím kolektivního úsilí nahradit spravedlivějším uspořádáním. Přestože jednotlivé případy feministicky motivovaného odporu lze doložit v nejrůznějších historických dobách, feministické sociální hnutí se ustavilo teprve na počátku devatenáctého století. Již na sklonku 18. století počala řada žen veřejně požadovat rovnoprávné postavení vůči mužům, především pak rovnost přístupu ke vzdělání. Tyto ženy, napří-

klad Judith Sargent Murray a Mary Wollstonecraft, pocházely ze středních a vyšších tříd. Muži z jejich společenského prostředí se často hlásili k politické filosofii individualismu a k demokracii a prohlašovali, že „všechny lidské bytosti mají od přirozenosti stejná práva ... a každému člověku mají být poskytnuty rovné podmínky pro svobodný osobní rozvoj“ (Klein, 1984, s. 530). Nezdálo se však, že by měli v úmyslu cokoli z uvedeného vztahovat na ženy či vůbec kohokoli jiného než bílé muže. Přestože se ženám ze středních vrstev v průběhu 19. století postupně dařilo dosahovat vyšší úrovně vzdělání než v dřívějších dobách, ukázalo se, že vstup do většiny profesí jim nadále zůstává právně odepřen. Jedinou volbou, která se nabízela, nechtěly-li trávit veškerý čas doma pletením nebo šitím, byla filantropická činnost. Jak konstatuje historička Lois Banner, především v severních státech USA existovalo velké množství dobrovolnických charitativních spolků, do nichž mohly vstupovat.

Adresátům podobných sociálně angažovaných aktivit – tedy Afroameričanům, čerstvým přistěhovalcům z Evropy, chudým a dělníkům – se požadavek rovnoprávnosti žen musel jevit přinejlepším jako irelevantní. Černošské ženy byly zotročeny spolu se svými muži a co do útlaku, vykořisťování a zbavení občanských práv, jimž byly vystaveny, jim byly svým způsobem rovny. Zatímco ženy z vyšších a středních tříd požadovaly přístup k prestižním zaměstnáním a rovnoprávnost vůči mužům, ženy z dělnických a chudinských rodin naopak volaly po ochraně a odlišném přístupu oproti mužům (Klein, 1984). Chudé ženy byly okolnostmi nuceny pracovat za mzdu mimo domov, aby pomáhaly uživit rodinu. Obvykle vydělávaly jeden až tři dolary týdně v přeplněných, zdravotně a bezpečnostně závadných továrnách (Banner, 1986). Není tedy obtížné pochopit, proč první feministky nedokázaly pro své cíle získat podporu širší ženské populace. (Jak si brzy ukážeme, rasismus a elitářství ani dnes nepřestávají sužovat některé složky ženského hnutí a nesou přinejmenším díl viny na roztříštěnosti současného feminismu.)

Jistou ironií je, že to byly právě zkušenosti z působení v organizacích bojujících za zrušení otroctví, co přivedlo mnoho bělošských žen ze středních a vyšších tříd k feminismu. Účast na jiných sociálně angažovaných aktivitách sice také poskytovala ženám cenné organizátorské a řídicí dovednosti, byly to však jen aktivity lokálního rozměru, svádějící k lokální perspektivě. Naopak abolicionismus pomohl územně roztroušeným skupinkám žen navázat vzájemný kontakt a sjednotil je v boji za společný cíl; podle některých soudů navíc sama ideologie abolicionismu dodala ženám teoretický rámec, který jim umožnil porozumět vlastnímu nerov-

noprávněmu vztahu k mužům. K politizaci hnutí však jistě přispěl způsob, jak se k němu stavěli údajně liberální mužští abolicionisté. Například na prvním sjezdu bojovníků za zrušení otroctví, konaném v Londýně v roce 1840, nebylo ženským delegátkám povoleno veřejně vystoupit a musely sedět v závěsem oddělené části zasedacího sálu. Ženy byly tímto přístupem pochopitelně pobouřeny a řada z nich, například Lucretia Mott a Elizabeth Cady Stanton, se rozhodly ve Spojených státech pořádat vlastní konference, věnované nejen zrušení otroctví, ale i právům žen (Banner, 1986; O'Neill, 1969; Simon a Danzinger, 1991).

Následujících dvacet let bylo svědkem mnoha takových konferencí, z nichž nejslavnější se konala v Seneca Falls v americkém státě New York 19. a 20. července 1848. Asi tři sta žen, vedených Mott a Stanton, zde spolu s hrstkou sympatizujících mužů (muži původně vůbec neměli mít na konferenci přístup, nakonec však celé jednání řídili právě oni) přijalo Deklaraci postojů, záměrně formulovanou po vzoru americké Deklarace nezávislosti, a spolu s ní dvanáct rezolucí, z nichž většina měla podobu obecných prohlášení podporujících princip rovnosti pohlaví a odmítajících zákony a zvyklosti udržující ženy v podřízeném postavení. Všechny rezoluce s výjimkou jedné – „Prohlašujeme, že je povinností žen této země vydobýt si posvátného práva volit své politické zástupce“ – byly přijaty jednomyslně. Ti, kdo výzvu k přiznání volebního práva ženám nepodpořili, vyjadřovali obavy, že tak radikální požadavek oslabí podporu veřejnosti umírněnějším bodům prohlášení, či dokonce poslouží k diskreditaci celého hnutí; nicméně i tento bod byl nakonec většinou hlasů přijat a sjezd v Seneca Falls vstoupil do dějin jako oficiální zahájení kampaně za volební právo žen (Hole a Levine, 1984; O'Neill, 1969).

Prvořadým se ale požadavek volebního práva stal teprve po americké občanské válce. Do té doby dokázaly feministky nejen na konferencích o právech žen, ale i před zákonodárnými sbory a ve vlastních tiskovinách nastolit celou řadu politických otázek, například uvolnění pravidel oblékání, legislativní změny týkající se rozvodů a svěřování dětí do péče, přiznání práva žen na osobní vlastnictví a na svobodnou dispozici s vlastními příjmy. Když však v roce 1861 válka vypukla, mnoho žen ve své činnosti ve feministickém hnutí polevilo, aby mohly věnovat veškerý svůj čas a síly válečnému úsilí. Většina feministek očekávala, že republikánská vláda jejich vlastenecké nasazení po válce odmění tím, že ženám volební právo přece jen udělí; některé, mezi nimi Susan B. Anthony, však neskrývaly svou skepsi vůči této strategii. Naděje se skutečně ukázaly jako liché. Když válka skončila, americký Kongres nejenže odmítl udělit ženám stejná práva, jakým se těšili

muži, ale dokonce doplnil ústavu o novou diskriminační bariéru, když v druhé části Čtrnáctého ústavního dodatku výslovně hovořil o občanech „mužského pohlaví“. Patnáctý dodatek byl schválen s upřesněním, že volební právo nesmí být odepřeno na základě rasy, barvy pleti či dřívějšího nesvobodného postavení. Kritérium pohlaví nebylo zahrnuto (Banner, 1986; Hole a Levine, 1984).

Komentář 1.1

První feministky

Ačkoli se první vlna feminismu ve Spojených státech běžně popisuje jako sociální hnutí upínající se k jedinému cíli, totiž zajištění volebního práva pro ženy, činnost amerických feministek v devatenáctém a na počátku dvacátého století svědčí o opaku. Tyto ženy se podílely na prosazení celé řady politických a sociálních reforem v oblastech jako zdravotní prevence a hygiena, „morální povznesení“, zrušení otroctví či rozvoj školství. Předkládáme zde stručné životopisy několika málo z těchto žen, abychom nastílnili různorodost jejich původu, myšlenek a cílů.

Elizabeth Blackwell (1821–1910) Tato vůbec první lékařka ve Spojených státech odmítla manželství ve prospěch lékařské kariéry. Její lékařská praxe však trvala jen krátce, brzy přešla do administrativního vedení nemocnice a později pracovala na vývoji systému zdravotní prevence. Sehrála důležitou úlohu při tvorbě a zavádění řady veřejných hygienických opatření, která přinesla významná zlepšení zdravotního stavu a životních podmínek chudých, dělnické vrstvy, rasových a etnických menšin a přistěhovalců.

Charlotte Perkins Gilman (1860–1935) Jako profesionální spisovatelka, společenská kritička, novinářka a veřejná řečnice byla Gilman jednou z intelektuálních vůdkyň první vlny feminismu ve Spojených státech. Mezi tématy, o nichž psala a přednášela, byly rozdíly mezi pohlavími, sociální evoluce, vztah ženy a práce nebo vývoj v dětství. Přestože dávala přednost tomu, aby byla titulována jako „socioložka“, nikoli „feministka“, vliv jejího díla je v současné teorii socialistického feminismu jasně patrný. V době kolem přelomu století propagovala změny v tradiční praxi péče o děti a o domácnost, která by pracujícím ženám ulehčila jejich dvojí břímě. Spíše než na zajištění formálních zákonných práv pro ženy se soustředila na zlepšení každodenního života chudých a dělnických žen.

Margaret Sanger (1879–1969) Sanger není do této skupiny zařazena zcela příhodně, neboť její dlouholetý boj za právo žen rozhodovat o svém těle sahá až do druhé poloviny dvacátého století. Nicméně právě její průkopnické úsilí z počát-

ku století má mimořádný význam; spadá totiž do doby, kdy nejen antikoncepční přípravky, ale i samo šíření informací o ochraně před početím bylo zakazováno a považováno za nemorální. Sanger byla za své aktivity několikrát zatčena a pohnána před soud. Svě kauzy se však po celý život odmítala vzdát, neboť si byla vědoma, že genderové rovnosti nebude nikdy možné dosáhnout, nebude-li žena mít možnost svobodně plánovat své těhotenství a mateřství. Bojem za svobodu reprodukce se Sanger proslavila nejvíce, zasazovala se však i o zlepšování pracovních podmínek a kvality bydlení dělnické třídy a aktivně podporovala řadu socialistických politických požadavků.

María W. Stewart (1803–1879) Černošská žena, která osiřela ve věku pěti let a pracovala jako služka v rodině bělošského duchovního, kde setrvala až do patnácti let. V roce 1832 se stala první ženou narozenou ve Spojených státech, která přednesla veřejný projev. V sérii čtyř přednášek z onoho roku vyzývala pracující ženy i ženy v domácnosti, aby se vzdělávaly a rozvíjely svůj potenciál, utlučený podřízeným, služebným postavením. Vystupovala na obranu práva žen hovořit na veřejnosti. Později se stala učitelkou a v roce 1863 založila vlastní školu ve Washingtonu.

Sojourner Truth (1797–1883) Narodila se jako otrokyně, během svého dětství byla několikrát prodána jinému majiteli a od svých pánů si vytrpěla četná ponižující příkoří včetně znásilnění. Když bylo ve státě New York otroctví zrušeno, stala se potulnou kazatelkou. Ve svých kázáních podporovala abolicionistické hnutí, vyzývala k ochraně a podpoře chudých a k zrovnoprávnění žen. Během americké občanské války navštěvovala unionistické jednotky a po jejím skončení se soustředila na materiální pomoc propuštěným otrokům a podporu při jejich usazování v nových domovech.

Frances Willard (1839–1898) Zakladatelka a jedna z prvních předsedkyň ženského křesťanského protialkoholického sdružení (Women's Christian Temperance Society, WCTU). Aktivně působila v řadě občanských a morálně reformních hnutí, zřejmě nejznámější je však svými kampaněmi za přísné zákony regulující prodej a konzumaci alkoholu. Jednou z motivací jejího neúnavného boje za prohibici byla ochrana žen a dětí, často ohrožovaných či týraných opilými manželi a otci.

Victoria Claflin Woodhull (1838–1927) Jedna z nejobohemštějších a nejkontroverznějších představitelk první vlny feminismu. Woodhull se proslavila především hlášením volné lásky a pokoutními milostnými vztahy s bohatými muži, například Cornellem Vanderbiltem. Woodhull je však třeba také zmínit jako první

ženu, která vlastnila makléřskou firmu na Wall Street, první Američanku, která vystoupila před Kongresem, a první Američanku, která kandidovala na prezidentskou funkci (přestože ženy tehdy ještě nesměly ani volit a sama Woodhull nesplňovala ústavou předepsanou věkovou hranici pro kandidáty).

Prameny: Zpracováno na základě prací Gabriel, 1998; Gray 1979; Hill, 1980; Hine a Thompson, 1997; Lerner, 1972; a Rossi, 1973.

Zklamane a rozhněvané feministky se rozhodly přenést boj za práva žen na úroveň jednotlivých států Unie a začaly v Kansasu. V roce 1867 vyzvaly k uspořádání dvou referend v Kansasu – jednoho o volebním právu černochů, druhého o volebním právu žen. Kansaští republikáni tehdy podporovali jen první z referend, zatímco proti druhému otevřeně vystupovali. Mezi tamními demokraty, kteří měli pro feminismus pramálo pochopení, převážila rasistická motivace; podpořili požadavek ženského volebního práva v naději, že tak oslabí podporu pro volební právo černochů. Přijat nakonec nebyl ani jeden návrh a celá kansaská kampaň vyvolala v ženském hnutí hluboký rozkol. Stanton, Anthony a další feministky spojené s Demokratickou stranou ztratily podporu mnoha jiných členek hnutí, znechucených jejich pokrytectvím a rasismem. Tyto i jiné rozpory ohledně strategií a cílů hnutí nakonec vedly část členek k založení vlastní organizace, Americké společnosti pro volební právo žen (*American Woman Suffrage Association*, AWSA), jejímž jediným cílem bylo rozšíření volebního práva nejen na ženskou, ale i na černošskou populaci. Stanton a její příznivkyně založily konkurenční Národní společnost pro volební právo žen (*National Woman Suffrage Association*, NWSA), která bez ohledu na svůj název prosazovala vedle volebního práva žen i řadu dalších politických požadavků. Ani jedna skupina se netěšila valné přízni širší veřejnosti, zvláště velkým potíží však čelila NWSA, neboť některé její členky propagovaly „volnou lásku“ a marxismus, čímž této organizaci vtiskly protiamerický a protirodinný punc (Cott, 1987; Goldsmith, 1998). Obě organizace se nakonec v roce 1890 sloučily do Americké národní společnosti pro volební právo žen (*National American Woman Suffrage Association*, NAWSA), aby spojily síly k definitivnímu prosazení svého ústředního cíle (černošští muži získali právo volit již v roce 1870).

Pro americké feministické hnutí v období na přelomu století byl charakteristický sklon podřizovat prostředky účelu. Některé feministky se zdály být ochotny využít jakéhokoli předsudku či stereotypu, byť i hluboce škodlivého, pokud pomohl získat hlasy pro jejich věc. Zatímco tedy některé představitelky hnutí trvaly

na právu žen volit s odůvodněním, že v demokracii má každý právo rozhodovat sám o sobě, jiné na podporu svého požadavku uváděly, že účast žen přinese „očistu“ politického života. Ženy podle nich měly do politiky přinést vrozené vlohy, jako je sklon pečovat o druhé – vlohy, které je činily nikoli rovnými mužům, ale jim nadřazenými (Cott, 1987). Podobně těžily některé sufražetky ze sílícího nepřátelství starousedlých amerických bělochů ze středních vrstev vůči přistěhovalcům i z jejich hluboce zakořeněného protičernošského rasismu (Caraway, 1991; Simon a Danzinger, 1991; „Suffragette's Racist Remark“, 1996).

Ve stejné době se ovšem jiným feministkám, například Charlottě Perkins Gilman, dařilo k účasti na emancipačním hnutí úspěšně mobilizovat ženy i muže z dělnických vrstev a přistěhovaleckých komunit. Jak konstatuje historička Nancy Cott (1986, s. 53), „muži i ženy z jednotlivých rasových, etnických a ideologických skupin si naléhavěji než kdy dříve uvědomovali, že zavedením všeobecného volebního práva mohou zdvojnásobit počet svých hlasů“ (viz též Cott, 1987). Organizace černošských žen – například Národní svaz spolků barevných žen (*National Association of Colored Women's Club*), Národní federace afroamerických žen (*National Federation of Afro-American Women*) či Severovýchodní svaz spolků barevných žen (*North-eastern Federation of Colored Women's Clubs*) – vytvářely výbory pro volební právo a pořádaly školení o občanských principech a americké ústavě, aby připravily ženy na zapojení do volebního procesu (Hine a Thompson, 1997). Pro černošské ženy znamenalo volební právo víc než jen věc ženské emancipace: představovalo i novou zbraň v boji s častou – a často násilnou – sabotáží volebního práva černošských mužů na americkém Jihu (Cott, 1987; Yee, 1992). Jejich aktivizace byla motivována touhou nejen po genderové spravedlnosti, ale také po dalším pokroku ve zrovnoprávnění rasovém, a to přesto – nebo právě proto –, že si byly vědomy, že na podporu volebního práva žen jsou současně využívány i bělošské rasistické argumenty“ (Cott, 1986, s. 53). Černošské ženy byly systematicky vylučovány z účasti ve většině bělošských ženských organizací (Caraway, 1991; Simon a Danzinger, 1991). V každém případě bylo na počátku 20. století zřejmé, že „hlavní proud feminismu“ není hnutím všech žen bez rozdílu, ale spíše hnutím vyhraněně bělošským a středostavovským.

Během devadesátých let 19. století zavedlo volební právo žen hned několik států v západní části USA (například Wyoming v roce 1890, Colorado v roce 1893, Utah a Idaho v roce 1896), poté se však žádný další nepřipojil až do roku 1910. NAWSA a jiné ženské organizace, jako například Národní strana žen (*National*

Women's Party, NWP), vedená Alice Paul, nadále pořádaly petiční kampaně, demonstrace a jiné veřejné akce. Hořká ironie však chtěla tomu, že bylo zapotřebí další války – první světové –, aby se politický vývoj obrátil v jejich prospěch. Většina feministek podporovala v otázce války postoj prezidenta Wilsona a různými způsoby podporovala válečné úsilí státu, na rozdíl od doby občanské války však nepřestávala zároveň aktivně prosazovat své požadavky a přispívat k volebním porážkám senátorů, kteří volební právo žen odmítali. Nakonec sněmovna i senát na zvláštní legislativní schůzi konané na jaře 1919 schválily Devatenáctý dodatek americké ústavy a předaly jej státům Unie k potřebné ratifikaci dvoutřetinovou většinou. Ratifikace trvala o něco více než rok a 26. srpna 1920 získalo 26 milionů amerických žen volební právo.

Následné období lze nejlépe popsat jako antiklimax. Všeobecné volební právo jednak nepřineslo onen dramatický dopad, který feministky slibovaly – což se ostatně dalo čekat, uvážíme-li, že bylo propagováno jako lék na doslova veškeré společenské neduhy. Ženy sice získaly právo volit, voleb se však účastnily v menší míře než muži, a pokud volily, volily podobně jako oni (viz kapitola 9). Především však úspěch kampaně za volební právo připravil feminismus o značnou část aktivní podpory, jíž se dosud těšil, neboť mnoho žen hnutí opustilo v přesvědčení, že spolu s volebním právem získaly i rovnoprávné postavení vůči mužům v obecném smyslu. Především mladé ženy se k ženskému hnutí stavěly lhostejně či vysloveně odmítavě a hovořily o feministkách jako o osamělých, neprovdaných ženách, které jen zbytečně vyvolávají nepřátelství mužů. Sociální aktivismus obecně upadl v politicky konzervativním poválečném období v nemilost a „kult domácnosti“ se znovu probral k životu, tentokrát s jemným posunem v rétorice: moderní, „emancipovaná“ středostavovská hospodyně se měla stát „ředitelkou domácnosti“, která spojuje využití plodů moderní vědy s „estetickým duchem“, aby vytvořila své rodině příjemné a fungující domácí prostředí. Jak shrnuje O'Neill (1969, s. 13), „namísto feminismu se heslem dne stala femininita“.

Neznamená to však, že feminismus vymizel úplně. Například Alice Paul, popisovaná jako „oddaná, železnou vůlí obdařená ‚superfeministka‘“, měla úzký okruh příznivkyň v Národní straně žen, která se i nadále zasazovala za práva žen v řadě oblastí života, ovšem s důrazem na Zákon o rovnosti práv mezi pohlavími (*Equal Rights Amendment*) (Taylor, 1990, s. 287). Jiné organizace, jako například Národní federace ženských obchodních a profesních spolků (*National Federation of Business and Professional Women's Clubs*), Národní asociace advokátek (*National Association of*

Women Lawyers) či Americký svaz žen pracujících ve zdravotnictví (*American Medical Woman's Association*), prosazovaly volbu žen do politických funkcí a jejich jmenování do výkonných funkcí ve státní správě. Lze tedy spolu s Taylor (1990, s. 284) říci, že období následující po ratifikaci Devatenáctého ústavního dodatku a končící šedesátými léty sice nebylo obdobím masového ženského aktivismu, hnutí však zároveň nikdy neupadlo do úplné nečinnosti (viz rovněž Cott, 1987). Počátek šedesátých let pak přinesl obnovenou politickou mobilizaci žen jak v USA, tak i za jejich hranicemi (viz Komentář 1.2 na straně 45). Feminismus našel novou dynamiku.

1.2.2 Druhá vlna feminismu

K renesanci feminismu na počátku šedesátých let přispělo několik faktorů. Důležitým podnětem bylo vydání knihy *Feminine Mystique* autorky Betty Friedan v roce 1963. Friedan dokázala vyjádřit pocit nespokojenosti a nudy, sužující tehdejší vzdělané středostavovské bělošské ženy v domácnosti. Tyto ženy, uzavřené ve svých předměstských domovech (které Friedan nazývá „komfortními koncentračními tábory“), si uvědomovaly, jak omezené jsou jejich možnosti osobního růstu. Přestože své vlastní potřeby podřídily potřebám svých mužů a dětí, zůstal jim místo naplnění intenzivní pocit prázdnoty. Friedan o tomto stavu hovoří jako o „problému beze jména“, skutečný význam její knihy však spočívá v pojetí tohoto problému jako problému společenského, a nikoli individuálního. Kniha se rychle stala bestsellerem – a co je důležitější, stala se odrazovým můstkem k úvahám o **politice vztahů mezi pohlavími** (*sexual politics*), tedy ke zkoumání kořenů genderové nerovnosti nejen ve veřejné sféře, ale i „v „soukromí“ našich kuchyní a ložnic“, v intimních vztazích mezi muži a ženami (Stacey, 1986, s. 210). Z takovychto úvah vyplynul často citovaný feministický slogan „osobní je politické“.

Ještě před vydáním *Feminine Mystique* však na problém pohlavní diskriminace upozornila sama americká vláda. Na naléhání Esther Peterson, kterou později jmenoval náměstkyní ministra práce, ustavil prezident John F. Kennedy v roce 1961 Prezidentský výbor pro otázky postavení žen. Zajímavé je tvrzení Kramer (1986), že Peterson zřízení tohoto výboru prosazovala jako ústupek představitelkám Národní strany žen a Federace ženských obchodních a profesních spolků, které tehdy stupňovaly svou kampaň za prosazení Zákona o rovnosti práv mezi pohlavími. Výbor se ve své závěrečné zprávě soustředil především na přetrvávající dalekosáhlou diskriminaci žen na pracovním trhu; na základě této zprávy byl pak připraven Zákon o rovnosti mezd, přijatý v roce 1963 (viz kapitola 7), byly usta-

veny dva stálé federální výbory pro ženské otázky a podle jejich vzoru i řada podobných výborů na úrovni států Unie. Samy výbory se staly důležitým nástrojem sběru a distribuce informací o problematice postavení žen (Freeman, 1973; Kramer, 1986). Napomohly také vzniku Národní organizace žen (*National Organization for Women*, NOW), u něhož stály Betty Friedan a sedmadvacet dalších žen reprezentujících státní výbory pro otázky postavení žen na celoamerickém shromáždění ve Washingtonu. NOW se stala vzorem pro další vznikající feministické organizace – Národní politickou konferenci žen (*National Women's Political Caucus*), Ženskou ligu akce pro spravedlnost (*Women's Equity Action League*), Kongresovou konferenci pro ženské otázky (*Congressional Caucus for Women's Issues*) a Národní ligu za právo na interrupci a svobodu reprodukce (*National Abortion and Reproductive Rights Action League*).

Komentář 1.2

Feminismus ve Velké Británii a západní Evropě²

Podobně jako feminismus americký vyšel i britský a západoevropský feminismus ze specifických sociálních, politických a ekonomických podmínek. Za jeden z jeho významných předpokladů je považováno osvícenství, zdůrazňující rozum, pokrok, vzdělání, seberealizaci jednotlivce a svobodu od vnějších omezení – a to přesto, že Rousseau i jiní významní osvícenští filosofové rovnoprávnost žen výslovně odmítali. Vliv osvícenských ideálů je ve spisech raných britských a západoevropských feministek jasně patrný: Mary Wollstonecraft ve svém spise z roku 1792 nazvaném *Obhajoba práv ženy* zavrhl tradiční mužskou nadvládu a podřízení žen a požadovala pro ženy rovnoprávný přístup ke vzdělání jakožto nástroj jejich emancipace a plného osobnostního rozvoje.

Také Velká francouzská revoluce a vzestup liberalismu přispěly ke zrodu britského a západoevropského feminismu v 19. století. Ženy byly mezi aktivními účastníky revoluce a během ní organizovaly protesty a utvářely politické kluby. Ně- které spisovatelky, například Olympe de Georges, novou vládu důrazně vyzývaly, aby ženám přiznala plná ekonomická a politická práva (de Georges však byla za Robespierrovy diktatury gilotinována a Revoluční shromáždění veškeré ženské spolky rozpustilo). Důraz, který liberalismus kladl na odstraňování právních překážek rovnosti, názorně ukazuje spis Johna Stewarta Milla s titulem *O poddanství žen*; sám Mill však patřil k pouhé hrstce liberálních filosofů, kteří se postavením žen zabývali. V téže době rozvíjeli August Bebel a Friedrich Engels svou

kritiku podřízenosti žen v kapitalistické rodině a vyzývali ženy, aby si vstupem do socialistického hnutí zajistily svou emancipaci.

Vzhledem k takto bohatým kořenům hnutí nepřekvapuje, že rané britské a západoevropské feministky nastolovaly celou řadu otázek: byly mezi nimi například ochrana žen a dětí před násilím a pohlavním zneužíváním, zamezení vykořisťování žen prostitutí, reforma rozvodového a majetkového zákonodárství, rozšiřování pracovních příležitostí, rovnoprávný přístup ke vzdělání a pochopitelně i volební právo. Jejich záběr se však neomezoval na čistě právní otázky: „Evropanky se v daleko větší míře věnovaly úvahám o ženství. Namísto podobností mezi pohlavími vyzdvihovaly spíše rozdíly mezi nimi – které pojímaly jako komplementární – a namísto požadavku plné účasti na muži ovládané společnosti podnikly široce pojatou kritiku této společnosti a jejích institucí“ (Offen, 1988, s. 124). Přesto si britské a evropské feministky dokázaly se svými americkými kolegyněmi vyměňovat zkušenosti díky společné účasti v mezinárodních feministických organizacích jako Mezinárodní rada žen, Mezinárodní aliance pro volební právo žen nebo Socialistická internacionála žen (Cott, 1987; Lovenduski, 1986).

Úspěšnost snah britských a západoevropských feministek do značné míry závisela na specifických podmínkách v jednotlivých zemích (Chafetz et al. 1990). Například rozvodové zákony byly ve většině evropských zemí postupně uvolňovány již v 19. a na počátku 20. století, v zemích se silnou katolickou tradicí však zůstával rozvod zakázán až donedávna: v Irsku zákaz platil až do roku 1985 a řada omezení trvá dodnes. Volební právo bylo ženám ve většině evropských zemí uděleno během první světové války, v některých však již výrazně dříve (ve Finsku v roce 1906) a v jiných naopak daleko později (ve Francii v roce 1944) (Lovenduski, 1986; Rowbotham, 1997).

Válečný rozvrat v Evropě a následná vlna politického konservatismu dokázaly feministické hnutí v některých zemích zatlačit do podzemí a v jiných zcela umlacení feminismu jako Spojené státy. Bezpochyby k ní přispěla řada faktorů, přinejmenším zčásti však byla odrazem nespokojenosti mnoha žen se skutečnou mírou rovnoprávnosti, dosaženou po desetiletích existence formálních právních záruk vybojovaných převážně již v předchozím století (Lovenduski, 1986; Rowbotham, 1997). Tato nespokojenost dala popud ke vzniku celé řady feministických skupin a organizací, které se podobně jako ty americké vyznačují rozmanitostí filosofických perspektiv, strategií a cílů (Bashevkin, 1996; Margolis, 1993).

70. letová vlna 2. vlny

Zhruba v téže době, kdy vznikla NOW, se začínal utvářet i jiný, militantnější proud feminismu. Jeho podhoubím byla politická levice, která se soustřeďovala především na universitách, a rozvíjely jej ženy, které byly v šedesátých letech aktivní v jiných společenských hnutích – především hnutích za občanská práva a proti válce ve Vietnamu. Hnutí posledně zmíněného typu byla sice vedena muži, účastnily se jich však velké počty žen, které bojovaly za tytéž cíle a podstupovaly pro ně tatáž rizika (O'Neill, 1969), přesto se často ocitly vytlačovány do tradičních podřadných ženských rolí kuchařek, písařek a sexuálních partnerek. Uvědomovaly si tak křiklavý rozpor mezi ideologií rovnosti a svobody, kterou mužští radikálové hlásali, a jejich sexistickým jednáním vůči ženám (Evans, 1979; Freeman, 1973; Shulman, 1980). Ke konci šedesátých let zakládaly vlastní feministické organizace, které měly volnější formální strukturu a radikálnější program než NOW a jemu podobné ženské organizace. Vedle politického boje proti genderovému útlaku se soustředily i na teoretický výklad kořenů nerovného postavení žen.

Mezi ženami, které na vlastní kůži pociťovaly dopad genderové diskriminace a začaly se obracet k ženským hnutím, byly i lesbické ženy. Podle Pearlman (1987, s. 317) sehrál feminismus klíčovou roli v politizaci lesbických žen jako společenské skupiny. „Feminismus poskytl lesbickým ženám politickou platformu orientovanou na ženy a politický výklad podstaty jejich útlaku. ... Díky feministickým politickým aktivitám získaly nový prostor ke vzájemnému setkávání mimo své tradiční bary: prostor nejrůznějších skupin rozvíjejících kolektivní vědomí, ženských center a krizových center pro znásilněné ženy nebo ženských zdravotních středisek.“ Otevřenější a příznivěji nakloněné prostředí dovolilo lesbám vystupovat aktivněji a viditelněji. Sílicí participace lesbických žen na ženském hnutí a jejich teoretické příspěvky kriticky analyzující heterosexuální vztahy však vedly nelesbické feministky k zaujetí obranného postoje a k námitkám, že příliš viditelná a hlasitá aktivita leseb poškozuje legitimitu celého hnutí. Vývoj nakonec vyústil v rozštěpení feministického hnutí a lesbicky orientované feministky si zakládaly vlastní organizace, například *Radicalesbians* (Cruikshank, 1992; Faderman, 1991; Pearlman, 1987). Přestože napětí mezi oběma tábory v posledních letech poněkud polevuje, spolupráce mezi některými proudy zůstává napjatá.

Druhou vlnu feminismu lze tedy, podobně jako tu první, sotva nazvat homogenní. Odlišnosti a spory vytvořily onu pestrou škálu názorů, kterou současný feminismus předstává a k níž patří – jak připomíná komentář 1.3 na straně 50 – i hnutí mužských stoupenců feminismu. Věnujme se nyní některým z těchto odlišných perspektiv blíže.

1.3 SOUČASNÉ FEMINISTICKÉ SMĚRY

Socioložka Judith Lorber (1998) vytvořila užitečnou kategorizaci rozmanitého souboru pohledů, které spadají pod hlavičku současného feminismu. Rozlišuje tři základní typy feministické teorie: teorie genderově reformní, teorie genderově motivovaného odporu a teorie genderově motivované vzpoury.

Genderově reformní feministické teorie podle Lorber zdůrazňují spíše podobnosti mezi ženami a muži než rozdíly mezi nimi. Usilují o to, aby byly ženám poskytnuty stejné možnosti všestranné účasti na společenském dění, jaké jsou poskytovány mužům, tedy aby forma jejich účasti odrážela jejich svobodné rozhodnutí a nikoli sexistický diktát společnosti. Pod hlavičku genderově reformního feminismu zahrnuje Lorber feminismus liberální, marxistický, socialistický a rozvojový. Zatímco liberální feminismus považuje za nejvýznamnější požadavek, aby byly ženám poskytnuty veškeré právní výsady, jimž se těší muži, marxistický a socialistický směr vidí příčinu útlaku žen především v jejich ekonomické závislosti, a klade proto důraz na rozvoj jejich uplatnění na pracovním trhu, zvyšování jejich mezd a zlepšování jejich pracovních podmínek. Rozvojový feminismus se pak zaměřuje na zájmy žen v hospodářsky rozvojových zemích a snaží se rozšiřovat jejich pracovní a vzdělávací možnosti, přičemž se často přizpůsobuje mantinelům daným tradiční kulturou těchto zemí.

Feministické teorie genderově motivovaného odporu zdůrazňují, že zajištění formálních zákonných práv nemůže samo o sobě vyřešit problém genderové nerovnosti, neboť nadvláda mužů prorůstá celým světem každodenních společenských vztahů včetně heterosexuálních vztahů pohlavních. Takto orientované feministické přístupy nejen zkoumají, v čem se myšlení a prožívání žen liší od mužského, ale zároveň vyzývají ženy, aby se vymanily z nadvlády mužů zakládáním samostatných, výlučně ženských organizací a komunit. Lorber nazývá tuto strategii „odporem“, neboť přestože klade odpor genderovým vzorcům společenského řádu, nečiní nic pro jejich proměnu; do této kategorie zařazuje radikální, lesbický, psychoanalytický a *standpoint* („hlediskový“) feminismus. Radikální a lesbický feminismus se zaměřuje na sexuální vykořisťování žen muži a především na násilí mužů vůči ženám. Psychoanalytický feminismus zase čerpá z myšlenek Sigmunda Freuda ve snaze vysvětlit genderovou nerovnost rozdílným vývojem osobnosti u obou pohlaví. *Standpoint* feminismus se pokouší prozkoumat veškeré stránky života z jedinečného ženského hlediska.

Konečně jsou tu feministické teorie *genderově motivované vzpoury*, které – jak podotýká Lorber – jsou někdy nazývány *feminismem třetí vlny*, protože před-

stavují významný odklon od způsobu, jakým se o pojmech pohlaví a gender uvažuje v rámci teoretických perspektiv první a druhé vlny. Teorie genderově motivované vzpoury věnují pozornost vzájemným vztahům mezi nerovnostmi založenými na genderu, rase, etnické příslušnosti, společenské třídě či sexuální orientaci a zkoumají genderovou nerovnost pouze jako jednu součást komplexního systému společenské stratifikace. Do této kategorie patří podle autorky multirasový feminismus, mužský feminismus, feminismus sociální konstrukce, postmoderní feminismus a *queer theory*. Multirasový a mužský feminismus ukazuje, jak se různá postavení jednotlivců v sociálním žebříčku odlišně promítají do relativního zvýhodnění či znevýhodnění žen a mužů. Feminismus sociální konstrukce zkoumá způsoby, jimiž lidé v každodenní vzájemné interakci konstruují různé identity a stereotypní označení. Postmoderní feminismus a *queer theory* konceptualizují pohlaví a gender jako společenské scénáře, přepisují jednotlivé party a upravují rekvizity podle toho, jak v konkrétních situacích uznávají za vhodné. Z této perspektivy se gender jeví jako fluidní kategorie.

Toto klasifikační schéma Judith Lorber ovšem není vyčerpávající. V rámci každého z vyjmenovaných hlavních proudů feminismu by bylo možno vytvářet další dělení a řada z uvedených přístupů se navíc pochopitelně navzájem nevylučuje. Celý náš stručný komentář k vyjmenovaným směrům je nutně silně zjednodušující. Představuje spíše určité *ideální typy* či charakteristiky klíčových rysů každé z uváděných kategorií a ty zdaleka nečiní zadost složitě strukturu celého hnutí, v níž je mnoho dělicích čar nejasných a různé frakce se při různých příležitostech spojují. Naším záměrem bylo jen poskytnout čtenáři představu o rozmanitosti současného feminismu – rozmanitosti, která, jak jsme již podotkli, dodává hnutí sílu a odolnost.

Názorová rozmanitost však feminismu přinesla i problémy. Mezi ty nejvýznamnější patří problém, který jeden komentář nazývá „sklerózou hnutí“, jehož jednotlivé složky „se vzájemně oddělily a zatvrdily. Namísto vnitřního dialogu se jen kategorizuje: jsou tu tábory radikálních feministek, socialistických feministek, marxistických feministek, lesbických feministek, žen jiné barvy pleti než bílé a tak dále, každý se svou pečlivě hýčkanou skupinovou identitou. V očích každého z nich je jen on sám feminismem hodným toho jména; vše ostatní se ignoruje či maximálně kritizuje“ (Delmar, 1986, s. 9). „Diskurs různosti“, můžeme říci, není doprovázen potřebnou „etikou konfliktu či kritiky“ (Hirsch a Keller, 1990). Kritické hlasy a názorové střety rodící se z odlišností perspektiv a strategií se někdy

zvrhávají ve snahu konkurenční feministické přístupy umlčet či diskreditovat. Obecně panuje v rámci feminismu napětí mezi potřebou vystupovat navenek jednotně při prezentaci feministických požadavků a stížností a potřebou dávat dostatek prostoru hlasům vyjadřujícím různé zájmy a požadavky různých žen, vyplývající z jejich rasové, etnické či třídní příslušnosti, pohlavní orientace, věku, zdraví a dlouhé řady jiných faktorů. V této situaci musí feministky pochopit, jak upozorňuje Childers (1990, s. 70), že „praktikovat konflikt také znamená praktikovat feminismus“. Anebo abychom parafrázovali Hirsch a Keller (1990, s. 380) – feminismu je někdy třeba dopřívát možnost promlouvat jako jednotné hnutí, stejná hodnota však musí být přiznávána i ochraně integrity různých vnitřních hlasů. Péče o vnitřní pluralitu je zvláště důležitá z hlediska mladých žen a žen jiné barvy pleti než bílé, které do feministického hnutí přicházejí s vlastními prioritami a strategiemi.

Komentář 1.3

Muži a emancipace

Mnoha ženám může sousloví „emancipace mužů“ znít jako ironie. Mají snad muži, kteří přece nejvíce těží z patriarchálního uspořádání společnosti, zapotřebí nějaké emancipace? Jak si však na různých místech této knihy ještě vyložíme, tradiční pojetí maskulinity škodí v mnoha ohledech i jim. Souvisí s ním například častější výskyt srdečních chorob u mužů a jejich nižší průměrná délka života (viz kapitola 11). Navíc se, jak jsme již upozornili, za společenskou kategorií „muž“ skrývá stejná různorodost jako za kategorií „žena“. Na mužských privilegích se sice v té či oné míře podílejí všichni muži, avšak tato míra – relativní distribuce společenských statků jako hmotné bohatství, prestiž či moc – se různí v závislosti na rasové, etnické a třídní příslušnosti muže, jeho věku, tělesné zdatnosti a pohlavní orientaci.

Na počátku sedmdesátých let se někteří muži, většinou bílí, vzdělaní pracovníci na univerzitách a vysokých školách, začali scházet v malých neformálních skupinkách, aby společně diskutovali o svém prožívání mužské identity, o svých mezilidských vztazích, o svém chápání maskulinity a důsledcích tohoto chápání – pozitivních i negativních – na jejich životy. Zakládali organizované „skupiny na podporu kolektivního vědomí“, v jejichž rámci reflektovali omezení ukládaná jim genderovými normami a stereotypy (Messner, 1998; Segal, 1990). Ještě před koncem sedmdesátých let se však toto „hnutí za mužskou emancipaci“ rozštěpilo do dvou proudů s ostře protichůdnými zaměřeními a cíli. Harry Brod (1987), uzná-

vaný odborník v oblasti mužských studií, je nazývá „mužsky uvědomělé“ (*male-identified*) a „žensky uvědomělé“ (*female-identified*).

„Mužsky identifikovaný“ proud mužského hnutí se nadále zaměřuje na nevýhodné a omezující aspekty tradiční mužské role; patří sem především organizace obránců mužských práv. Jeho zastánci prohlašují, že privilegované postavení mužů je pouhou iluzí a že jsou to naopak ženy, kdo je v naší společnosti zvýhodňován. Tvrdí dokonce, že muži jsou ženami pronásledováni: ženy je svádějí a vzápětí obviňují ze znásilnění, mužům je běžně odepírána možnost péče o vlastní děti po rozvodu, od mužů se očekává, že budou ženám ochránci a živiteli, kdežto ženy jsou naopak zproštěny vojenské služby a na soukromých schůzkách si nechávají platit útratu (viz např. Farrell, 1993; Thomas, 1993). „V očích obránců mužských práv ženské hnutí umožňuje, aby se vlk ženských práv nažral a koza tradičních úlev pro ženy zůstala celá“, zatímco rigidně a úzce pojatá mužská role, jejíž naplňování je na mužích nadále vynucováno, poškozuje nejen muže, ale potažmo i rodiny, školy a další instituce. Nyní je podle nich zapotřebí hnutí, které mužům uvolní ruce, aby dokázali zhoubným důsledkům feminismu úspěšně čelit“ (Messner, 1998, s. 270).

Proud mužského hnutí zaměřený na obhajobu mužských práv je tedy jasně vyhraněně antifeministický. Michael Kimmel do něj zařazuje křesťanskou mužskou organizaci *The Promise Keepers* („Ti, kdo drží slovo“ – viz kapitola 10), dále „Islámský národ“ (*Nation of Islam*) Louise Farrakhana a tzv. „mytopoetické“ (*mythopoetic*) mužské skupiny. Metody těchto uskupení se různí, mají však jeden společný cíl. Na shromážděních *Promise Keepers*, konaných na velkých sportovních stadionech, na Farrakhanově „Pochodu milionu mužů“ i na setkáních „mytopoetů“ v hloubi lesů, kde tlučou do bubnů, aby se opětovně spojili se svou „mužskou podstatou“ – při všech těchto příležitostech vyzývají vůdci své stoupenky, aby se navrátili do svých domovů a znovu se ujali svého „právoplatného“ postavení hlavy domácnosti. Přestože jsou vyzýváni k účtě vůči ženám, pohlížejí zároveň na ženy jako na potenciální škůdce (v případě mytopoetických skupin) či od nich očekávají podřízenost mužům (v případě *Promise Keepers* a Islámského národa).

V protikladu k tomuto proudu mužského hnutí je „žensky identifikovaný“ proud výslovně profeministický. Profeministicky orientovaní muži se shodují, že tradiční pojetí maskulinity mužům škodí, zejména pak mužům jiné barvy pleti než bílé a mužům z dělnické třídy (Connell, 1995; Seidler, 1991). Uvědomují si také, že

sexismus jako nástroj mužské nadvlády představuje *system*, a k jeho změně proto nestačí jen dát ženám trochu víc z toho, co mají muži. Spíše je nutno *rekonstruovat gender a genderové vztahy ve společnosti* a k tomu je zapotřebí, aby sami muži aktivně jednali *protisexistickým způsobem* a takové jednání podporovali u jiných (Christian, 1994). Jedním z ústředních témat profeministického mužského hnutí je *násilí mužů a zejména násilí mužů vůči ženám*. Ve Spojených státech i za jejich hranicemi navazují profeministické mužské skupiny pracovní partnerství s krizovými centry pro ženské oběti znásilnění či agenturami pro pomoc týraným ženám, kterým nabízejí poradenství či jiné způsoby spolupráce s cílem napravit chování násilnických mužů (Messner, 1998; Segal, 1990).

Jistě není divu, že někteří pozorovatelé, zejména ženy aktivní ve feministickém hnutí, pohlíží na mužské hnutí s podezřením a skepsí. Mají reálné obavy – posilované rétorikou a kroky různých mužských organizací – , že „emancipace mužů“ je jednoduše „strategií sledující obnovení autority mužů, narušené feminismem“ (Carrigan et al., 1987, s. 100). Zpochybňována je *vůbec ochota mužů přistoupit na skutečnou proměnu genderových vztahů ve společnosti* (Hagan, 1992). Profeministické mužské organizace stojí před úkolem získat mužskou populaci pro změnu, přestože tato změna nutně musí být do jisté míry na úkor jejich privilegií. Nakolik se jim podaří tento úkol naplnit a překonat antifeministický náboj tábora obránců mužských práv, ukáže budoucnost.

1.3.1 Budoucnost feminismu: mladé ženy a ženy jiné barvy pleti než bílé

V osmdesátých a devadesátých letech již řada reportáží ve sdělovacích prostředcích prohlašovala feminismus za mrtvý. Z dosavadního výkladu je patrné, že se mýlili. Naopak, jak ukazuje Komentář 1.4 na stránkách 53–55, feminismus se rozšířil do podobného prohlášením vedlo? Jedním z důvodů byly výsledky průzkumů, které signalizovaly dramatický pokles podpory feminismu mezi mladou generací žen. Různí novináři přinášeli doklady o tom, že pro ženy ve věku 18–29 let se slova „feminismus“ a „feministka“ stala nadávkami. Feministky údajně začaly být vnímány jako uječené mužobijkyne bez smyslu pro humor, fixované na „politiku viktimizace“ a ztrácející kontakt s potřebami a zájmy mladší generace. Mladé ženy podle těchto zpráv považují ženské hnutí za nepotřebný anachronismus, protože ženy již získaly větší svobodu, po které volaly (Bellafante, 1998; Denfeld, 1996; Faludi, 1991; Roiphe, 1993; Wallis, 1989).

Komentář 1.4

Feminismus v rozvojových a nerozvinutých zemích

Feminismus v ekonomicky zaostalých či rozvojových zemích Afriky, Asie a Latinské Ameriky se někdy souhrnně označuje termínem „feminismus ve třetím světě“, tedy odkazem na vžitě označení sociologů a ekonomů pro hospodářsky chudé země těchto světadílů.³ Vědeckých zpracování dějin feministického aktivismu v těchto zemích je však prozatím dosti poskrovnu. Existuje již sice dostatečný počet prací věnujících se účasti žen na národněosvobozeneckých hnutích v těchto zemích, ty se však feminismem jako takovým povětšinou nezabývají (Mohanty, 1991). Pro mnoho lidí žijících v zemích s nízkou životní úrovní nelze boj za emancipaci žen oddělovat od boje za osvobození celého národa od imperialismu západních zemí či od místních diktátorských režimů. V poslední době se sice objevuje i snaha o dokumentaci dějin ženského aktivismu v rozvojových a nerozvinutých zemích, vyvíjeného ve prospěch žen jako *takových* (viz např. Jayawardena, 1986; Lobao, 1990), historie feminismu v těchto zemích je však stále známa podstatně méně než jeho současnost.

Každodenní existenční starosti mají v chudých zemích Afriky, Asie a Latinské Ameriky obvykle jasnou prioritu před veškerými snahami o zajištění formálních práv pro ženy. Muži žijící v těchto zemích jsou rovněž obětmi imperialismu, rasismu a třídní nerovnosti, a ženy proto vnímají cíle západního feminismu jako separatistické a etnocentrické. Jak píše Johnson-Odim (1991, s. 320), „v tzv. méně rozvinutých zemích nejde jen o způsob vnitřního přerozdělování statků, ale i o způsob jejich tvorby a vládu nad nimi; nejen o rovnost příležitostí mezi pohlavími, ale vůbec o vytváření těchto příležitostí; a nejen o postavení žen ve společnosti, ale o postavení společností, v nichž se tyto ženy nacházejí, jako celku“ (viz rovněž Margolis, 1993; Moyo, 1996). Nicméně ženy v těchto společnostech nezakoušejí útlak jen proto, že jsou občankami států trpících ekonomickým vykořisťováním a rasismem, ale i proto, že jsou ženami ovládanými patriarchálním řádem. *Jinými slovy, jsou obětmi dvojí deprivace, plynoucí jednak ze života v chudé zemi, jednak ze skutečnosti, že jsou ženami.*

Vezměme si za příklad státní programy ekonomického rozvoje. Kvalifikační a podporné programy, programy zavádění nových technologií či rozvoje zemědělství obvykle přímo prospívají především mužům, přestože ženy vytvářejí většinu ekonomické produkce (Curran a Renzetti, 1993; Rowbotham, 1989). V zemích s nízkou životní úrovní, do nichž mezinárodní společnosti přesouvají výrobu, aby udržely nízké

náklady a zvyšovaly zisky, tvoří ženy většinu pracovní síly. Společnost Nike napří-
klad vlastní řadu továren v Indonésii, jejichž domorodí zaměstnanci – z nichž vět-
šinu tvoří ženy z venkovských oblastí – vydělávají jen o málo více než dva ame-
rické dolary denně. Při takové mzdě si mohou dovolit vrátit se do vesnic za svými
dětmi jen jednou za rok. Celkový majetek společnosti Nike v Indonésii se přitom
odhaduje na pět miliard USD a Philip Knight, prezident společnosti, je s čistým
jméním dosahujícím výše 5,3 miliardy dolarů jedním ze čtyř set nejbohatších
Američanů („The Forbes Four Hundred“, 1996, s. 111; Herbert, 1996). V téže
době je reklama společnosti Nike ve Spojených státech předmětem chvály za pod-
poru genderové rovnosti. Podobně jsou ženy a dívky ve státech s nízkou životní
úrovní obětí sexuální turistiky, agentur zprostředkovávajících sňatky s muži z boha-
tých zemí a mezinárodních prostitutních sítí (Goering, 1996; Kristof, 1996; Sherry
et al., 1995; State, 1994; viz rovněž kapitola 8 této knihy).

Již jsme se zmínili o tom, že jedním z hlavních požadavků feministek v západ-
ním světě byla svoboda reprodukce. Ta byla formulována především jako možnost
rozhodnout se nerodit děti. Pro ženy z chudých zemí však může svoboda reprodukce
nabývat i jiných významů. V zemích, kde jsou ženy vyzývány, aby rodily mnoho dětí
a znásobily tak omezenou pracovní sílu státu či početní sílu revoluční armády, spo-
čívá svoboda reprodukce ve volném přístupu k antikoncepčním prostředkům a mož-
nostem interrupce. V jiných zemích, kde ženy získávají rozením dětí status a hmot-
ně zabezpečení, je na ně zároveň často vyvíjen nátlak ze strany nadnárodních institucí,
jako je Světová banka či Mezinárodní měnový fond, aby antikoncepční prostředky
(někdy i takové, jejichž užívání nebylo v západních zemích schváleno) užívaly, pří-
padně aby podstoupily sterilizaci (Chesler, 1994). V takových zemích spočívá svo-
boda reprodukce naopak v právu děti rodit. V zemích, kde je zdraví žen oslabová-
no příliš častými těhotenstvími a porody a kde podvýživa a nemoci způsobují, že
většina narozených dětí nepřežije pubertu, jde pak jednoduše o právo rodit zdra-
vé děti, které mají dobrou naději dožít se dospělosti (Bulbeck, 1988).

Takové jsou tedy některé důležité problémy nastolované feminismem v roz-
vojových a nerozvinutých zemích (Johnson-Odim, 1991). Mohanty (1991, s. 6)
ovšem upozorňuje, že vsazováním tamních žen pouze do kontextu ekonomické
zaostalosti, omezujících tradic, chudoby, přelidnění a podobných problémů bychom
zastírali různorodost jejich společenských situací a redukovali dynamickou, obtíž-
ně zachytitelnou povahu jejich každodenních životů na „několik strnulých „uka-
zatelů“ blahobytu“ (viz rovněž Moyo, 1996). Brah (1991) naznačuje, o jaký pro-

blém jde, v popisu vlastní zkušenosti – jakožto Asiatky žijící v Británii – s rasis-
mem. Připomíná však, že její příslušnost k vládnoucí kastě ji staví do nadřazené
role vůči britským Asiátkám pocházejícím z nižších kast. Zdůrazňuje proto, že femi-
nistická politika vyžaduje, aby ženy v průmyslových, rozvojových i nerozvinutých
státech „zkoumaly způsoby, jimiž je jejich „ženství“ obdobně či naopak odlišně kon-
struováno v rámci patriarchálních, rasových a třídních mocenských vztahů“ (Brah,
1991, s. 73).

Vědecký empirický výzkum k tomuto negativnímu vyznění připojuje důrazné „ale“.
Výzkumy mezi vysokoškolskými studentkami a jinými skupinami mladých žen
ukázaly, že většina z nich nezaujímá vůči ženskému hnutí negativní postoje, a že
přestože se domnívají, že za posledních dvacet pět let se postavení žen zlepšilo,
nadále považují genderovou diskriminaci za závažný problém. Přestože se však
k feminismu vztahují takto pozitivně, zdráhají se samy identifikovat jako feministky
(Miller-Bernal, 1992; Renzetti, 1987). Kupříkladu v jednom výzkumu se podíl žen,
které se prohlásily za feministky, pohyboval okolo 20 %, zatímco podíl těch,
které se za feministky nepovažovaly, přesahoval 60 %. Přestože většina respon-
dentek považovala termín „feministka“ za hodnotově neutrální, 21 % jej vnímalo
jako urážku (ve srovnání s 16 % v roce 1992) a jen 10 % jej považovalo za kom-
pliment (oproti 18 % v roce 1982) (Boxer, 1997). Goldner (1994) zjistila, že i ženy,
které zastávají feministické názory, předpokládají odmítavou reakci ostatních na
označení „feministka“, a proto se této stigmatizované identitě vyhýbají. Goldner
a jiné (např. Faludi, 1991) přitom konstatují, že jedním z hlavních zdrojů nega-
tivních obrazů feminismu jsou média. Rhode (1997, s. 227) ovšem upozorňuje,
že odpor vůči označení feministka vyvěrá také z hluboce zakořeněné nechuti vět-
šiny Američanů pohlížet na sebe samé jako na „oběti či naopak pachatele nespra-
vedlnosti, z jejich touhy po rolích zajišťujících moc, status, bezpečí a pohodlný
život a z jejich obav z neznámých alternativ. Feminismus jako by pro mnohé ote-
víral až příliš mnoho otázek najednou.“

Existují náznaky, že během devadesátých let účast mladých žen na feminis-
tickém hnutí citelně vzrostla. Analýzy spojují tento nový nástup s řadou nedáv-
ných událostí, mezi nimiž jsou útoky na zdravotnická zařízení provádějící ukon-
čení těhotenství i na ty, kdo ukončení těhotenství provádějí, osobně ze strany
organizací brojících proti ukončení těhotenství, které tak radikálním způsobem
omezují právo žen na svobodu reprodukce, dále široce medializované případy sexu-

álního obtěžování, týkající se mimo jiné soudce amerického Nejvyššího soudu Clarence Thomase a prezidenta Clintona, soudní procesy s Williamem Kennedym Smithem, Mikem Tysonem a Marvem Albertem, obviněnými z pohlavně motivovaného napadení, a O. J. Simpsonem, obviněným z vraždy, epidemie AIDS a konečně rušení státních programů na podporu vyrovnávání společenských příležitostí (*affirmative action*) v některých amerických státech (De Witt, 1996; Manegold, 1993; Powers, 1993; Schrof, 1993). Co je důležité, výsledkem je nejen vyšší míra identifikace s feminismem u mnoha mladých žen, ale také jejich rostoucí ochota účastnit se kolektivního úsilí o prosazení změny. To vede některé odborníky k názoru, že tyto mladé ženy představují jakousi svébytnou „novou vlnu“ v rámci feminismu (odlišný názor však zastává Sigel, 1996).

Jedním z prvořadých cílů mnoha mladých feministek je inkluze okrajových skupin. Přestože většina feministických skupin nadále získává své členy převážně mezi bílými ženami ze středních vrstev, mnoho organizací sdružujících mladé ženy klade velký důraz na multikulturní rozměr a věnuje se problémům plynoucím nejen ze sexismu, ale i z rasismu, třídní nerovnosti a homofobie. Právě pozornost věnovaná začleňování marginalizovaných skupin může těmto organizacím i feministickému hnutí jako celku zajistit další životnost. Má-li si hnutí udržet svou sílu a dobýt zpět pozice vyklizené v důsledku konzervativní protiofenzivy osmdesátých a devadesátých let, pak potřeby a zkušenosti žen z nejrůznějších společenských skupin musí nejen být brány v potaz etablovaným vedením feministického hnutí, ale i začít spoluutvářet priority a směr dalšího vývoje hnutí samého (Hurtado, 1996; King 1988).

Výzkumy potvrzují, že ženy jiné barvy pleti než bílé se za feministky považují častěji než ženy bílé a také intenzita jejich identifikace s feminismem bývá vyšší (Goldner, 1994; viz též Hunter a Sellers, 1998). V minulých dobách, jak jsme viděli, se majoritní proud feminismu o problémy žen odlišných barev pleti příliš nezajímal, s výjimkou případů, kdy tím zároveň sledoval vlastní, odlišné cíle – a bílé feministky nezdávka zaujímaly rasistické postoje. Ženy odlišných barev pleti jsou obětmi dvojího útlaku, rasového a genderového, a k těmto dvěma formám útlaku se právě jejich působením často přidává forma třetí, totiž chudoba. Objektivní životní zkušenost těchto žen jakožto osob jiné než bílé barvy pleti je často vedle pocitu, že jsou svým osudem úžeji spojeny s muži jiné než bílé barvy pleti, kteří rovněž trpí důsledky rasismu, než s bílými ženami, které se navzdory sexismu těší radě privilegií spojených s jejich rasou (King, 1988). Ženy odlišných barev pleti

se potýkají s takovými problémy, jako je nucená sterilizace, nevyhovující či ekonomicky nedostupné bydlení a úpadek systému sociální péče. Není divu, že často (a právem) vnímají boj bílých feministek za emancipaci jako „boj o přístup na trůny tradičně vyhrazené bílým mužům – funkce v království založeném na rasismu“ (Hood, 1984, s. 192; viz rovněž hooks, b., 1990; Hurtado, 1996; King, 1988).

Ženy jiných barev pleti než bílé obohacují současný feminismus o nové způsoby chápání genderového útlaku, které vyplývají z jejich autentické životní zkušenosti marginalizovaných členů společnosti. Socioložka Patricia Hill Collins (1986), jedna z předních teoretiček multirasového feminismu, upozorňuje, že příslušníci marginalizovaných skupin (tedy skupin, které existují v rámci vládnoucího společenského řádu, jsou však vytlačovány do ústraní jako méně hodnotné) mohou právě ze své pozice „outsiderů uvnitř“ nabídnout jedinečné pohledy na různé společenské otázky. „Nejzásadnějším důsledkem vědeckého výzkumu na téma žen z marginalizovaných skupin – či těmito ženami prováděného – je problematizace genderových kategorií, které byly dříve považovány za univerzální. Právě z perspektivy marginalizovaného člověka lze pochopit společenské vztahy a souvislosti, které jsou z pohledu privilegovaného jednotlivce obtížně postřehnutelné“ (Baca Zinn a Dill, 1996, s. 328). Ženy jiných barev pleti než bílé ovšem představují rozmanitý celek, zahrnující například Afroameričanky, Američanky hispánského původu, Američanky asijského původu a příslušnice původního amerického obyvatelstva; tyto kategorie navíc samy zakrývají nejrůznější detailnější historické a kulturní odlišnosti včetně rozdílných společenských příležitostí a omezení. Podobné výzkumné aktivity tak přinášejí nové poznatky o ženách (i mužích) zaujímajících různorodá postavení ve společnosti jak z hlediska rasové či etnické příslušnosti, tak i z hlediska společenské třídy, sexuální orientace, věkové kategorie a jiných faktorů. Dosud umlčované hlasy získávají možnost nastolovat nové otázky a předkládat neotřelé pohledy, které dávají feminismu naději na vskutku bohatou a rozmanitou budoucnost.

1.4 FEMINISMUS JAKO TEORETICKÉ STANOVISKO TÉTO KNIHY

Věnovali jsme se feminismu takto obšírně, jelikož je paradigmatickým, na němž je tato kniha postavena. Nečiníme si ambice rozsuzovat spory, které rozdělují zastánce různých feministických směrů. Tyto názorové odlišnosti vnímáme z převážné části jako prospěšné pro další rozvoj tohoto paradigmatu a celého feministického hnutí. Naším cílem je tyto odlišnosti a spory pouze zviditelnit a probádat, a to

v kontextu dostupných empirických dat. V následujících kapitolách se budeme s různými feministickými pohledy seznamovat v souvislosti se zkoumáním povahy genderových vztahů v jednotlivých dílčích oblastech společenského života.

I přes rozmanitost názorů, které spadají pod hlavičku feminismu, existují myšlenky a principy, které jsou všem feministickým perspektivám společné. Právě spojení těchto jednotlivých motivů s diverzitou zájmů a důrazů v rámci feminismu podtrhuje jeho užitečnost jakožto vědeckého paradigmatu. Podobně i multidisciplinarita feminismu – tedy skutečnost, že feministická sociologie sdílí své poznatky s feministickou psychologií, biologií, historií a jinými vědami a naopak se sama učí z jejich výsledků – přispívá k jeho schopnosti podávat vědecká vysvětlení onoho množství variací či naopak podobností, kterými se fenomén genderu vyznačuje. Připojujeme se ke konstatování Kramarae a Spender (1992, s. 6):

„Při veškeré pluralitě dnes nejčastěji užívaných přístupů, jako jsou postmodernismus, francouzské feministické směry, dekonstrukce či ekofeminismus, bychom neměli přehlížet roli, kterou feministická věda dosud sehrála při proměně kritérií tvorby vědění. Model, který pomohla vytvořit, podporuje pluralitu a také vzájemnost, která sama předpokládá nejen propojenost, ale i různorodost.“

Můžeme tedy uzavřít, že feministické paradigma jako celek poskytuje široký a plodný rámec pro zkoumání genderu a genderové nerovnosti.

Klíčové pojmy

feministické (či ženské) hnutí sociální hnutí, které má v USA a Evropě za sebou již více než stoletou historii a dnes má své zastoupení i ve většině zemí rozvoje světa; skládá se z mnoha různých proudů, jejichž společným cílem je zrušení genderového útlaku i jiných nerovností

feministické paradigma tradice vědeckého myšlení, která vysvětluje gender z hlediska politické a socioekonomické struktury, v níž se utváří; zároveň klade důraz na úlohu kolektivní politické akce ve snaze potlačit sexismus v sociologii i v celé společnosti a rekonstruovat kategorii genderu takovým způsobem, aby ztratila škodlivé a diskriminační účinky

gender společensky utvářené postoje a modely chování, obvykle dichotomicky dělené na mužské a ženské

genderové role společenské role předepsované členům společnosti na základě jejich pohlaví

genderové stereotypy zjednodušující a paušalizující obecné popisy maskulinity a femininity

moc schopnost vnucovat vlastní vůli jiným

paradigma model myšlení, který usměrňuje vědce při výběru problémů hodných studia, metod, jimiž je třeba je studovat, a vysvětlení dosažených poznatků

patriarchát pohlavně-genderový systém, v němž muži zaujímají vůči ženám nadřazené postavení a mužské vlastnosti a činnosti jsou ceněny výše než ženské

biologický podmiňování tělesné odlišnosti mezi samci a samicemi

pohlavně-genderový systém systém institucionalizovaných vlastností, způsobů chování a vzorců společenské interakce předepsaných členům společnosti na základě jejich pohlaví; tento systém se

skládá ze tří vzájemně provázaných částí: (1) ze sociální konstrukce dvou dichotomních rodů (genderů), založené na biologickém pohlaví, (2) z dělby práce na základě pohlaví a (3) ze společenské kontroly nad sexualitou

politika vztahů mezi pohlavími (sexual politics) zkoumání genderové nerovnosti jakožto zakotvené nikoli jen ve veřejné sféře, ale také v údajně soukromé sféře rodinných a intimních vztahů mezi muži a ženami

sexismus připsávání rozdílné hodnoty mužskému a ženskému pohlaví

sociální hnutí skupina působící ve společnosti s cílem prosadit konkrétní společenský cíl

sociologie vědecké zkoumání lidských společností a kultur, jakož i společensky podmíněného chování

strukturálněfunkcionalistické paradigma model vědeckého myšlení, který vykládá gender jako odvozený z biologických odlišností mezi pohlavími, zejména pak odlišností daných reprodukční funkcí žen

Doporučená literatura

Každá kapitola této knihy se uzavírá seznamem knih, o nichž se domníváme, že mohou prohloubit vaše porozumění probíraným tématům. Na úvod tedy nabízíme několik titulů, které představují dobrý úvod do studia genderu a teoretických hledisek, která toto studium – v USA i v jiných zemích – utvářejí.

BUCKLEY, S. (1997). *Broken silence: Voices of Japanese feminism*. Berkley, CA: University of California Press.

FERREE, M. M., a MARTIN, P. Y. (eds.) (1995). *Feminist Organizations: Harvest of the women's movement*. Philadelphia: Temple University Press.

FINDLEN, B. (ed.) (1995). *Listen up: Voices from the next feminist generation*. Seattle: Seal Press.

LORBER, J. (1998). *Gender inequality: Feminist theories and politics*. Los Angeles: Roxbury.

RHODE, D. L. (1997). *Speaking of sex: The denial of gender inequality*. Cambridge: Harvard University Press.

SHAH, S. (ed.) (1997). *Dragon ladies: Asian American feminists breathe fire*. Boston: South End Press.

STEIN, A. (1997). *Sex and sensibility: Stories of a lesbian generation*. Berkley, CA: University of California Press.

YOUNG, G., a DICKERSON, B. J. (eds.) (1994). *Color, class and country: Experiences of gender*. London: Zed Books.

Poznámky

¹ Podle socioložky Liz Stanley (1992) patří sociologie města i nadále k sociologickým subdisciplinám, které nejvíce odolávají feministické kritice a výzvam k inkluzivnějším metodám práce. Abbott (1991) mezi oblasti sociologie, které jsou v tomto ohledu nejrezistentnější, počítá obecnou sociologii, studium společenských tříd a politickou sociologii – tedy, jak konstatuje, tři prestižní, a proto muži ovládané subdisciplíny.

² Důrazem na britský a západoevropský feminismus rozhodně nechceme snižovat úsilí a úspěchy feministek v jiných industrializovaných zemích světa – například ve východní Evropě, Japonsku, Austrálii nebo na Novém Zélandě. Pro srovnání viz popisy feministického hnutí v některých z těchto zemí u Buckley, 1997; Drakulic, 1991; Eisenstein, 1991; Funk a Mueller, 1993. Naším cílem je zde alespoň poukázat na internacionální charakter feminizmu; širší mezikulturní porovnání různých feministických hnutí by přesahovalo rámec této knihy.

³ Termínem „třetí svět“ se v běžné řeči i v akademických textech často označují chudé, neindustrializované země Afriky, Asie a Latinské Ameriky. Řada sociologů však s tímto územ z různých důvodů nesouhlasí – jedním důvodem je, že se tak do jedné kategorie spojuje více než sto různých zemí a zastírají se jejich vzájemné rozdíly jak co do relativního bohatství, tak i co do kulturních daností a tradic ovlivňujících životní podmínky včetně těch, které se týkají genderu.

2. BIOLOGIE, POHLAVÍ A GENDER: INTERAKCE PŘÍRODY A PROSTŘEDÍ

Všem se nám pravděpodobně vybaví první setkání s přáteli našich rodičů, kdy jsme si museli trpělivě vyslechnout, že se podobáme mámě nebo tátovi, tetě Marii nebo strýčkovi Pepovi. Když se zamyslíte, pravděpodobně vás napadnou i další příklady, kdy vám někdo řekl, že máte oči po matce nebo bradu po otci.

Tyto vzpomínky nám připomínají více než pouhá příkoří dětství. Ukazují nám, do jaké míry lidé spojují koncept dědičnosti s osobním chápáním světa, jenž je obklopuje. Nejen že od ostatních často slyšíme, nakolik se fyzicky podobáme svým příbuzným, ale často nám také říkají, jaké vzorce chování jsme zdědili. Možná že jste slyšeli, že jste tvrdohlavý jako váš otec nebo otevřený jako vaše matka. Samozřejmě že se tento druh vysvětlení chování a vzhledu někdy hodí. Tímto způsobem jsme totiž schopni zdůvodnit si neschopnost sehnat džiny, které by nám dobře padly, spíše tím, že jsme po matce zdědili silné kosti, než nadměrnou konzumací. Předpoklad, že genetika, či obecněji biologie, je zodpovědná za to, kým jsme sociálně i fyzicky, je pro nás zjevně velice přitažlivý. Není proto tak překvapující, že jde také o velice populární způsob, jak vysvětlit mnohé rozdíly, které pozorujeme mezi muži a ženami.

Zkoumáním rozdílů mezi muži a ženami se zabývá již poměrně dlouho řada vědců (viz například Caplan a Caplan, 1994; Turne a Sterk, 1994). Taková srovnání ale často překračují hranice jednoduchého zaznamenávání rozdílů. Různým postojům, schopnostem a chování je přiřazována rozdílná hodnota. Jeden znak nebo určitý typ chování je typicky, i když pouze implicitně považován za nadřazenější druhému – „Druhý“ (the Other) je téměř vždy asociováno s ženským. Navíc často dochází k tomu, že nejen široká, ale i odborná veřejnost vysvětluje rozdíly mezi pohlavími čistě na základě „přirozených“ nebo biologických rozdílů mezi ženami a muži a neuvědomuje si, že biologická a sociální dimenze se nacházejí ve vzájemné interakci. Psycholožka Carol Tavris (1992, s. 24) nabízí následující vysvětlení této situace:

Názory týkající se „přirozené“ odlišnosti žen od mužů ospravedlňují status quo, který rozděljuje práci, psychologické vlastnosti a rodinné povinnosti na „jeho“ a „její“. Ti, kteří dominují, mají zájem na zachování vlastní odlišnosti od ostatních. Tím, že tyto rozdíly připisují „tvrdému diktátu přírody“, zamlžují nerovné uspořádání, jež je pro ně výhodné.

Tavris tvrdí, že „v ženské a mužské přirozenosti neexistuje nic *esenciálního*, tj. univerzálního a neměnného“ (1992, s. 21; viz též Lorber, 1993). Jak uvidíme dále, sociální faktory mohou ovlivňovat faktory biologické a naopak biologické ovlivňují sociální.

V této kapitole se budeme zabývat některými existujícími vědeckými důkazy vlivu biologie na gender. Probereme význam studia genetických abnormalit pro pochopení pohlavních rozdílů a zaměříme se také na možné působení dalších biologických faktorů na gender, zejména na roli hormonů a na vliv velikosti, struktury a organizace našeho mozku. Krátce řečeno, budeme se podrobněji zabývat vztahem mezi (biologickým) pohlavím a (sociálním) genderem, jak jsme jej nastínilí v kapitole 1. Abychom ale tento vztah vzájemné interakce pochopili, potřebujeme získat určité zázemí v tom, jak se vůbec stáváme mužem či ženou. Začneme tedy procesem pohlavní diferenciaci – procesem, který začíná velice krátce po početí.

2.1 POHLAVNÍ CHROMOZOMY A POHLAVNÍ DIFERENCIACE

Lidský vývoj je nesmírně složitý. Podívejte se například na proces pohlavní diferenciaci. Obvykle – ale ne vždy, jak za chvíli uvidíme – se lidská bytost narodí se šestačtyřiceti chromozomy, které jsou uspořádány do třiatvaceti párů, přičemž jednu část páru předává matka a druhou otec. Jeden pár chromozomů se označuje jako **pohlavní chromozomy**, neboť se primárně podílí na určení toho, zda se oplodněné vajíčko vyvine jako mužský či ženský plod. Pohlavní chromozomy geneticky normálního muže se skládají z jednoho chromozomu X a jednoho chromozomu Y, zatímco geneticky normální žena má dva chromozomy typu X. Vzhledem k tomu, že matka vždy předává chromozom X, záleží na otcově genetické výbavě, aby určila pohlaví dítěte.

Proces pohlavní diferenciaci začíná v šestém týdnu vývoje embrya. To znamená, že od momentu početí až do šestého týdne vývoje jsou všechna embrya, ať již s uspořádáním XX, nebo XY, *pohlavně bipotenciální*, tzn. že jsou anatomicky identická a vyvíjí se v nich ústrojí potřebné pro budoucí vývoj jak v muže, tak v ženu. Během prvních šesti týdnů dochází v těle plodu k vývoji gonády (kterou vědci nazývají „indiferentní gonáda“, protože vypadá stejně u embryí s chromozomálním párem XX i XY) a dvou sad trubic, jedné ženské (Müllerův vývod) a jedné mužské (Wolffův vývod). Co se stane v průběhu šestého týdne? Vědci si zatím nejsou zcela jisti, poda-

řilo se jim však v chromozomu Y izolovat gen, který údajně v šestém týdnu odstartuje sérii událostí, které vedou k vývoji jednoznačně identifikovatelného mužského plodu. Zdá se, že tento gen, označovaný jako maskulinní gen **SRY** (oblast chromozomu Y určující pohlaví, sex-determining region Y), stimuluje transformaci indiferentní gonády v mužská varlata. Je stále ještě nejasné, jak SRY funguje. Je možné, že v rámci chromozomu Y dochází ke spolupráci s jinými geny, které ještě nebyly izolovány. Zdá se však, že SRY je klíčovým komponentem pohlavní diferenciaci embrya v mužský plod (McLaren, 1990; Page et al., 1990; Sinclair et al., 1990).

Poté, co se varlata vyvinou, začnou syntetizovat celou škálu hormonů, které se nazývají *androgeny*. (*Hormony jsou chemické látky vylučované jednotlivými orgány ke stimulaci různých biologických aktivit v lidském těle.*) Dva nejdůležitější androgeny jsou *testikulární inductor pro zánik Müllerova vývodu* (*Mullerian inhibiting substance, MIS*) a *testosteron*. MIS vede k degeneraci systému ženských trubic, zatímco testosteron podporuje další růst mužského (Wolffova) systému trubic. Během osmého týdne se začne vylučovat další hormon, *dihydrotestosteron (DHT)*, který je primárním činitelem při formování vnějších genitálií. Pohlavní hrbolk (stejně jako v případě výše zmiňované indiferentní gonády jde o bipotenciální strukturu) se vyvine v penis, zatímco okolní tkáň se vyvíjí v šourek. DHT také podporuje „maskulinizaci“ mužského mozku – k tomuto tématu se vrátíme později (Hoyenga a Hoyenga, 1993).

A co vývoj ženského plodu? O tomto procesu je bohužel k dispozici ještě méně informací. Obvykle se tvrdilo, že nepřítomnost chromozomu Y a následná absence produkce testosteronu mají za následek, že přibližně ve dvanáctém týdnu těhotenství se z indiferentní gonády plodu s chromozomy XX vyvinou vaječníky. Jinými slovy, *ženský vývoj byl interpretován jako nedostatek mužského chromozomu neboli chromozomu Y*. Nedávné výzkumy ale naznačují vyváženější alternativní hypotézu: a to, že existuje ženská genetická paralela k mužské gonádové diferenciaci, která vede k vytvoření vaječnicků (Eicher a Washburn, 1986). Podle některých vědců by mohl být za vývoj ženských genitálií odpovědný estrogen produkovaný vaječníky (který je často označován za jeden z „ženských pohlavních hormonů“), podobně jako se androgeny podílejí na genitálním vývoji u mužů (Fausto-Sterling, 1985). Tuto hypotézu ale zpochybnily důkazy o tom, že k vývoji vaječnicků dochází až poté, co se začnou vyvíjet ženské externí genitálie (Hoyenga a Hoyenga, 1993). Zjevně je třeba provést další výzkumy, než bude možné celé tajemství pohlavní diferenciaci vysvětlit.

Obrázek 2.1 shrnuje proces pohlavní diferenciace lidského embrya. Víme, že vývoj mužského a ženského plodu probíhá identicky až do šestého týdne těhotenství, kdy se do procesu zapojí genetické pochody ve spojení s různými hormony. To vede k fyzické diferenciaci pohlaví tak, jak ji všichni známe. Zůstává nicméně několik otázek: Podílejí se nějak chromozomy nebo hormony na odlišnostech v chování a osobnostních rozdílech, které často pozorujeme mezi muži a ženami? Pokud ano, do jaké míry? A pokud si uvědomíme, že jde o rozdíly, jež jsou biologické povahy, jsou potom neměnné? Existuje mnoho způsobů, kterými se vědci snažili na tyto otázky odpovědět, a my se ve zbývajících částech této kapitoly zaměříme na tyto různé přístupy. Začneme krátkým pohledem na zkoumání osob trpících genetickými a hormonálními abnormalitami.

2.1.1 Chromozomální abnormality a gender

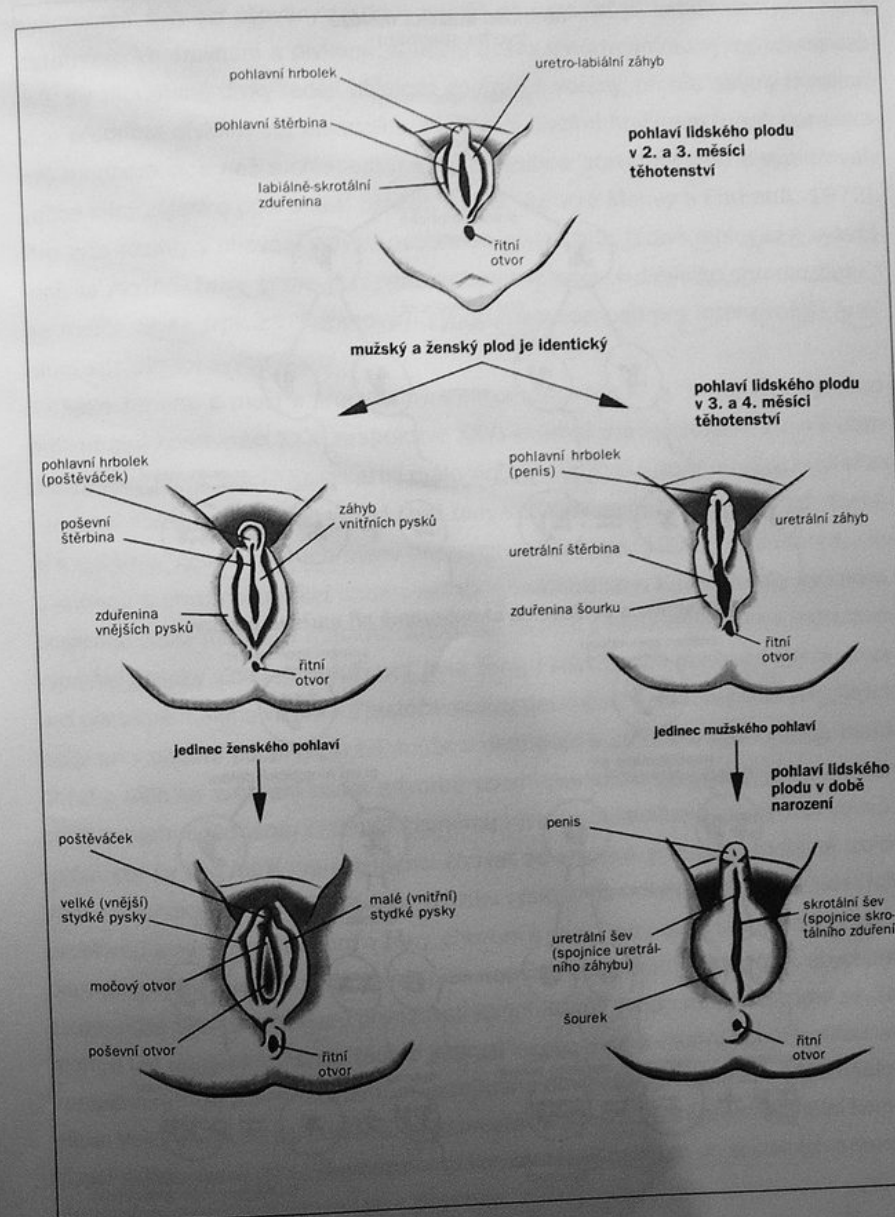
Ke chromozomálním abnormalitám může dojít již před oplodněním vajíčka v průběhu tvorby spermatu, což může vést k tomu, že se narodí jedinec s abnormálním spárováním pohlavních chromozomů. Během tvorby spermatu se chromozomy dělí a duplikují ve dvoustupeňovém procesu, který se nazývá *meióza*. Dochází ke tvorbě dvou typů spermií – těch, které nesou chromozom Y, a těch, které nesou chromozom X. (Vzpomeňte si, že žena vždy předává chromozom X.) Někdy ale dojde k chybnému dělení spermií – k problému, který se nazývá *nondisjunkce*. Pokud dojde k nondisjunkci během prvního meiotického dělení (první fáze), vytvoří se dva druhy spermií: spermie, které obsahují chromozom X i Y, a spermie, které neobsahují ani jeden typ chromozomů. Pokud jeden z těchto typů spermií oplodní normální vajíčko, dítě se narodí s chromozomální kombinací XXY nebo XO. Pokud k nondisjunkci dojde během druhého meiotického dělení (druhá fáze), vytvoří se tři typy spermií: XX, YY a takové, ve kterých nebudou žádné pohlavní chromozomy.

Vajíčka oplodněná takovými spermiemi se budou vyvíjet jako XXX, XYY nebo XO. Obrázek 2.2 na straně 66 znázorňuje jak normální, tak abnormální meiotické dělení. Mají tyto chromozomální abnormality nějaký vliv na genderově podminěné chování nebo na vlastnosti postižených jedinců?

Jedinci s chromozomem XO trpí tzv. **Turnerovým syndromem**. Protože nemají chromozom Y, nevyvíjejí se jako normální jedinci mužského pohlaví. Bez druhého chromozomu X ale nemají gonádovou tkáň a nevytvářejí pohlavní hormony. Bývají vychováváni jako děvčata, protože se jejich vnější pohlavní orgány zdají být žen-

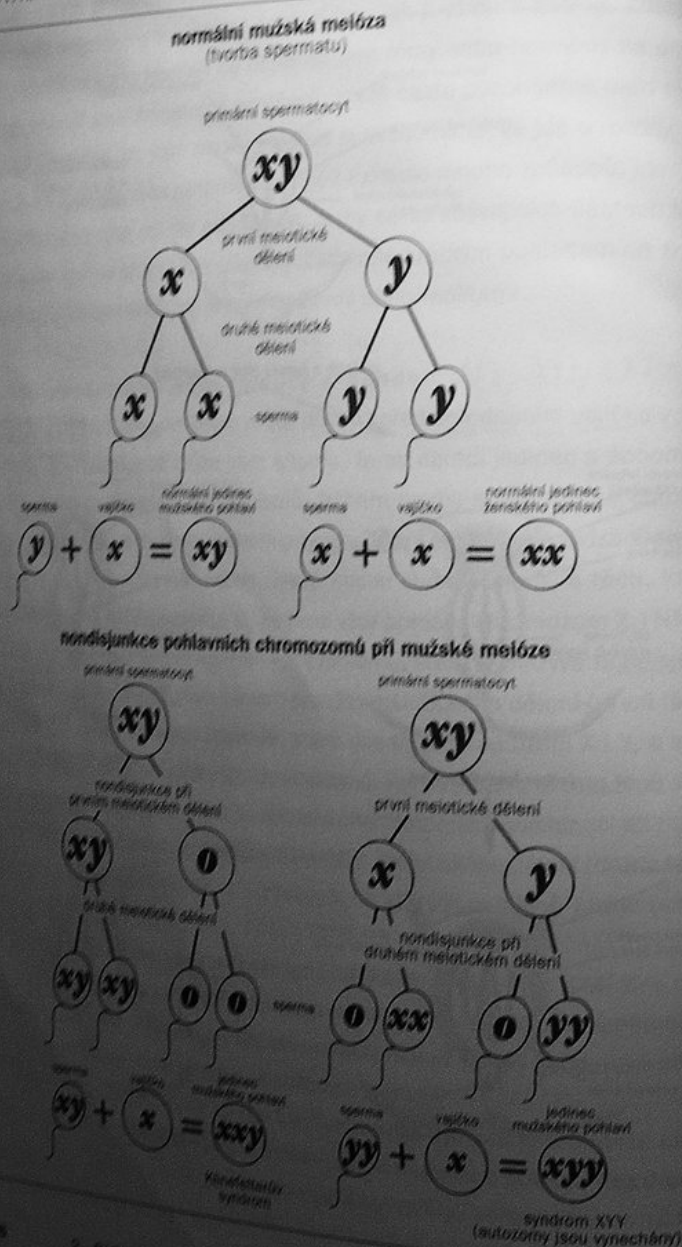
Obrázek 2.1 Externí genitální diferenciace lidského plodu

Pramen: Money, John, a Anke A. Ehrhardt. *Man and Woman, Boy and Girl*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore/London, 1973. Obrázek 3.2, s. 44. Přetištěno s laskavým dovolením Johna Moneye.

Obrázek 2.2 Normální mužská meióza a nondisjunkce pohlavních chromozomů při mužské meióze

Pramen: F. F. A. Montagu, „Chromosomes and Crime“, Psychology Today October, 1968, s. 47.

ské. Výzkum žen s Turnerovým syndromem ale ukazuje, že přes nepřítomnost pohlavních hormonů vykazují tyto ženy extrémní femininitu v chování a vlastnostech. Jedna studie ukázala, že je velice nepravděpodobné, aby dívky trpící Turnerovým syndromem byly označovány za „klukovská“ děvčata, ať již sebou samými, nebo ostatními. Ve srovnání s dívkami, u nichž došlo k normálnímu vývoji chromozomů, se zkoumané dívky raději oblékaly do šatů s volány, při hře dávaly mnohem více přednost dívkám než chlapcům, hrály si s dívčími hračkami (např. panenkami) mnohem více než s chlapeckými (např. auty a stavebnicemi) a vyjadřovaly velice silný zájem o péči o děti (Baker, 1980; viz také Money a Ehrhardt, 1972). Pro tyto rozdíly v chování a typu osobnosti neexistuje žádné biologické vysvětlení. Je možné, že ve snaze kompenzovat neexistenci chybějícího chromozomu X se rodiče dívek trpících Turnerovým syndromem rozhodli pro intenzivnější femininí socializaci svých dcer.

Mezi ženami a muži s přebytečným chromozomem X (tj. těmi, již mají chromozomální kombinaci XXX, respektive XXY) existují značné rozdíly. Ženy s chromozomální kombinací XXX vykazují málo viditelných znaků abnormality, mají však tendenci dosahovat vyššího vzrůstu než ženy s chromozomy XX a také u nich dochází k vyššímu výskytu poruch učení (Hoyenga a Hoyenga, 1993). Naproti tomu se u jedinců s chromozomální kombinací XXY, známou jako **Klinefelterův syndrom**, projevuje velké množství fyzických anomálií. Jedinci s Klinefelterovým syndromem vypadají fyzicky více jako muži než jako ženy, i když u nich penis a varlata dosahují poměrně malého vzrůstu. Přestože mohou dosahovat nadprůměrné výšky, jejich boky se v období puberty zaoblí, může u nich dojít k určitému vývinu prsů, nedochází u nich ke zvětšení varlat a tvorbě spermatu, jejich hlas nezhrubne a nedochází u nich k žádnému či téměř žádnému vývinu pohlavního ochlupení či vousů. Uvádí se, že tito muži mají tendenci chovat se stydlivě a že jsou sociálně izolováni. Jsou také vystaveni zvýšenému riziku výskytu emocionálních a mezilidských problémů a neprojevují zájem o ženy, chození a sex. Tyto potíže mohou být pochopitelně spojeny s jejich postižením spíše nepřímo než přímo. Místo toho, abychom za původce těchto problémů považovali Klinefelterův syndrom, domníváme se, že mohou být důsledkem snah těchto jedinců vyrovnat se s vlastní abnormalitou ve společnosti, která není deviantům, a zejména deviantům sexuálním, příliš nakloněna. Velký počet vědců dokládá, že naprostá většina mužů s chromozomální kombinací XXY se od mužů s chromozomální kombinací XY neliší co do sociálních a emocionálních vlastností (Hoyenga a Hoyenga, 1993).

Během šedesátých let se vědci začali zabývat další chromozomální abnormalitou, známou jako syndrom XYY. Jejich zájem vycházel z výzkumných zpráv, které uváděly neobvykle vysoký výskyt této abnormality mezi muži v institucionální péči a uvězněnými muži: některé studie vykazovaly desetkrát až dvacetkrát vyšší četnost než u normální populace. K tomu přidejme fakt, že minimálně v případě dvou silně medializovaných vražd pachatelé – Daniel Hugon ve Francii a Richard Speck ve Spojených státech – údajně trpěli syndromem XYY. Není tedy obtížné pochopit, proč tato chromozomální abnormalita přitahovala pozornost vědecké komunity i široké veřejnosti.¹ Do roku 1970 bylo napsáno více než dvě stě vědeckých článků a knih zabývajících se tímto syndromem (Ellis, 1982).

Proč by měl přebytečný chromozom Y u mužů vést k násilnému chování? Jak jsme uvedli výše, přítomnost chromozomu Y je spojena s vylučováním testosteronu a ten je, jak si za chvíli podrobně ukážeme, spojován s agresí. Z toho plyne, že se objevily hypotézy, podle nichž nadbytečný chromozom Y vede k výskytu vyšších hladin testosteronu, což zase zvyšuje pravděpodobnost agresivního a dokonce násilného chování. Další výzkumy nicméně ukázaly, že pachatelé se syndromem XYY páchají většinou drobné majetkové přečiny a že ve srovnání s chromozomálně normálními muži jsou spíše méně než více agresivní (Sarbin a Miller, 1970). Přestože zejména experimenty se zvířaty ukazují, že mezi vysokými hladinami testosteronu a netrpělivostí, či dokonce nutkáním bojovat spojení existuje, nezdá se, že by přebytečný chromozom Y u mužů trpících syndromem XYY zvyšoval hladinu testosteronu. Nadprůměrný počet mužů se syndromem XYY mezi institucionalizovanými či uvězněnými muži je možné místo toho vysvětlit sociálními a psychologickými faktory. Muži se syndromem XYY dosahují často neobvyklého vzrůstu, a proto je možné, že jsou častěji pokládáni za „nebezpečné“, což zvyšuje míru předsudečnosti vůči těmto jedincům v rámci vyšetřování. To naopak vede k většímu počtu zatčení, odsouzení a institucionalizace (Sarbin a Miller, 1970). Vysoká míra institucionalizace mužů se syndromem XYY bývá také často spojována s nízkou úrovní jejich inteligence (Witkin et al., 1976). Obě tato vysvětlení kladou velký důraz na interakci mezi biologií a prostředím: přebytečný chromozom Y (biologický faktor) má za následek neobvykle vysoký vzrůst a nízkou intelektuální aktivitu u mužů, kteří tímto syndromem trpí, což může vést k negativním sociálním reakcím na jejich zjev či chování (faktor prostředí). To naopak zvyšuje pravděpodobnost toho, že pokud jsou muži s chromozomální kombinací XYY identifikováni, budou institucionalizováni či uvězněni. Interakce mezi biolo-

20'00' un Mu'it
gickýmými a sociálními faktory je důležitý faktor, ke kterému se budeme v této kapitole často vracet. Nejdříve se ale zaměříme na některé další prenatální poruchy, jež byly zkoumány z hlediska možných vlivů na gender.

2.1.2 Prenatální hormony a gender

Již jsme se zmínili, že přítomnost chromozomu Y v šestém týdnu těhotenství vede k přeměně indiferentní gonády ve varlata. Tím dochází k produkci skupiny hormonů, jež se nazývají androgeny a které dále podporují formování mužských pohlavních orgánů a genitálií. Co se ale stane, pokud je vliv androgenů vystaven ženský plod? Vyroste takové dítě jako maskulinní, nebo femininní? Nebo předpokládejme, že buňky mužského plodu nejsou na androgeny, které produkuje, citlivé. Bude se takové dítě chovat jako „typický“ chlapec, nebo dívka? Podobné poruchy se skutečně vyskytují, ale naštěstí jsou velice řídké. Pokud se ovšem objeví, poskytují vědcům jedinečnou možnost měřit vliv hormonů na vývoj genderu.²

a) První případ, který jsme popsali výše, se nazývá androgenitální syndrom (AGS). Někdy se též označuje jako kongenitální adrenální hyperplasie (CAH). Vyskytuje se při jednom z 5000 až 15 000 porodů a je způsoben selháním nadledvinek matky či plodu nebo tím, že matka přišla do styku s látkami, které mají na plod stejný vliv jako androgeny (Hines a Kaufman, 1994). Jedinci trpící syndromem AGS jsou během prenatálního vývoje vystaveni abnormálně vysokým hladinám androgenů, ale pokud je tato porucha odhalena těsně po porodu, hladina hormonu může být po celý život regulována pravidelnými dávkami jiného hormonu, kortizolu (Hoyenga a Hoyenga, 1993). Syndrom AGS se může projevovat jak u mužů, tak u žen, genetické ženy jsou ale postiženy mnohem více.³ Jde o jedince, jejichž genetické pohlaví je ženské. Působení androgenů v děloze však byli vystaveni až poté, co se u nich vyvinuly vnitřní reprodukční orgány (vaječníky, vejcovody a děloha). Z tohoto důvodu působí androgeny na vnější pohlavní orgány a maskulinizují je (např. poštěváček může dosahovat větší velikosti a připomínat malý penis, může dojít ke spojení stydkých pysků či k uzavření pochvy). Protože se vnitřní reprodukční orgány vyvíjejí normálně a tito jedinci jsou často i plodní, je nutné upravit vnější pohlavní orgány operativně, aby odpovídaly genetickému pohlaví. Ženy trpící syndromem AGS obvykle také podstupují terapii hormonální výměny, takže u nich dochází k normálnímu pubertálnímu vývoji typickému pro ženy (Ehrhardt a Meyer-Bahlburg, 1981; Hoyenga a Hoyenga, 1993).

Vědci zkoumali ženy trpící syndromem AGS ve snaze zjistit, zda má nadměrně vystavení mužským hormonům v děloze vliv na jejich chování a genderovou identitu. Většina těchto studií obsahuje rozhovory s dívkami, které byly v prenatálním stavu vystaveny působení androgenů a které podstupují lékařskou terapii syndromu AGS nebo léčbu s tímto syndromem spojených zdravotních problémů. Dívky odpovídaly na otázky týkající se vlastních budoucích cílů, preferencí v odívání, hraček či na to, zda při hře dávají přednost kamarádům či kamarádkám. Srovnáním odpovědí dívek se syndromem AGS s odpověďmi dívek, které tímto syndromem netrpí, vědci zjistili zajímavé a poměrně významné rozdíly. Za prvé, dívky trpící syndromem AGS se častěji než normální dívky popisovaly jako „klukovská“ děvčata a jejich rodiče je tak také často vnímali. Před šaty a sukněmi dávaly přednost kalhotám a kratošům. Bylo mnohem pravděpodobnější, že budou preferovat hračky, které jsou považovány za chlapecké (např. nákladáky nebo stavebnice), raději si hrály s chlapci a vyzívaly se ve hrách s fyzickým nábojem. Starší dívky se syndromem AGS vykazovaly větší zájem o kariéru než dívky, které syndromem netrpí (Baker, 1980; Berenbaum a Hines, 1992; Dittman et al., 1990a, 1990b). Většina vědců ale uvádí, že dívky trpící syndromem AGS nejsou fyzicky agresivnější než normální děvčata a že starší dívky s AGS vyjadřují touhu po romantice, manželství a budoucím mateřství (Baker 1980; Money a Ehrhardt, 1972). Nejméně jedna studie, jež srovnávala dívky trpící syndromem AGS a normální dívky, nezjistila žádné rozdíly týkající se preferencí her s fyzickým nábojem (Hines a Kaufman, 1994).⁴

V kontrolní studii dvanácti žen trpících syndromem AGS, které Money a Matthews (1982) studovali v období puberty, se zjistilo, že se čtyři ženy provdaly a žádná nevykazovala jakékoli problémy s navazováním vztahů s muži. Jiní vědci ale varují, že ženy s AGS navazují vztahy později a že později začínají i sexuálně žít (Hurtig a Rosenthal, 1987). Někteří také uvádějí bisexuální sny či fantazie (Ehrhardt a Meyer-Bahlburg, 1981). Je ale možné, že pozdější navazování intimních a sexuálních vztahů je spíše zapříčiněno rozsáhlou terapií hormonální výměny. Neexistuje ani žádný důkaz pro to, že mají bisexuální sny či fantazie častěji než heterosexuální ženy, které AGS netrpí. Výzkum skutečně ukazuje spíše to, že ženy jako skupina jsou ve svém sexuálním chování mnohem flexibilnější než muži (viz kapitola 6). Dříve než se budeme věnovat interpretacím výzkumu syndromu AGS, zmíníme se ještě o dalších dvou prenatálních poruchách.

Někdy se u plodu XY projevuje genetická porucha, která zapříčiní, že jedinec nereaguje na androgeny, které jeho varlata produkují. Tato porucha je známá jako

syndrom androgenové necitlivosti.⁵ Jedinci, kteří nejsou na androgeny citliví, se někdy označují za „ženy XY“; přestože mají pohlavní chromozomy normálních mužských jedinců (XY), narodí se s vnějšími ženskými pohlavními orgány. Při narození vypadají jako dívky, takže je jejich rodiče vychovávají normálně jako děvčata. Někdy se jejich anomálie neobjeví až do puberty, kdy u nich v důsledku neexistence dělohy nedojde ke krvácení. Je ale možné předpokládat, že kombinace chromozomů XY u nich vytváří předpoklad pro maskulinní chování? Podle různých výzkumů jsou jedinci necitliví na androgeny jako normální ženy s chromozomy XX (a někdy dokonce více). V jedné studii projevovali zkoumaní jedinci necitliví na androgeny stejný zájem o panenky, šaty, domácnost a mateřství jako normální dívky, které jim odpovídaly věkem, rasou, sociální třídou a výsledky inteligenčních testů (Baker, 1980; Brooks-Gunn a Matthews, 1979; Frieze et al., 1978; Money a Ehrhardt, 1972).

Další porucha, u níž se projevuje částečná spíše než úplná necitlivost na androgeny, je známá jako **syndrom deficience DHT**, nazývaná také *deficience 5-alfa-reduktázy*. V tomto případě se enzym (5-alfa-reduktáza), který je zodpovědný za konverzi testosteronu na dihydrotestosteron (DHT), vyskytuje v abnormálně malém množství nebo vůbec ne. Již jsme zmínili, že DHT je hormon, který vyvolává formaci vnějších genitálií – šourku a penisu. Jedinci, kteří DHT neprodukují vůbec nebo jen v omezeném množství, se rodí s normálními nepokleslými varlaty a vnitřními mužskými orgány. Jejich vnější genitálie jsou ale ženské, i když mohou být částečně maskulinizované (zvětšená klitoris, která se podobá malému penisu, a někdy nevyvinutý šourek, který se podobá ženským stydkým pyskům). Kvůli přítomnosti normálních varlat ale v pubertě dochází k produkci vysokých hladin testosteronu a tím ke změně vnějších genitálií. Penis začíná růst, šourek poklesne a celé tělo se maskulinizuje (Blum, 1997; Hoyenga a Hoyenga, 1993).

Představte si, jaký zmatek musí tato porucha způsobit v genderové identitě jedince. Někteří vědci, kteří tyto případy zkoumali, ale uvádějí, že jedinci s deficiencí DHT v pubertě, kdy se jejich pohlavní orgány maskulinizují, nezažívají téměř žádné obtíže se změnou vlastního pohlaví a genderové identity. Není s podílem, že jiní vědci tuto tezi zpochybňují. V jedné malé vesnici v Dominikánské republice se například tato porucha objevuje neobvykle často, což je možná následek příbuzenských sňatků. Imperato-McGinley se svými kolegy a kolegyněmi (1982) v této vesnici studovala osmnáct mužů, kteří syndromem trpěli a kteří uváděli, že přestože byli vychováni jako dívky, bylo pro ně v době, kdy se jejich genitá-

lie maskulinizovaly, snadné identitu změnit. V pubertě se z nich stali muži. Imperato-McGinley pro tento lehký přechod nabídla kontroverzní vysvětlení, že se jejich mozky maskulinizovaly již v děloze v důsledku vystavení prenatalnímu testosteronu, což jim umožnilo rychle ignorovat nebo odmítnout dvanáct let socializace v ženské roli (viz také Moir a Jessel, 1989).

Mnoho vědců tento závěr i celý výzkum zpochybnilo. Vznegli otázky, do jaké míry byli tito jedinci vychováni jako normální dívky před pubertou. Existuje řada důkazů, že již při narození byly označeny za „jiné“ či „zvláštní“ a podle toho s nimi bylo zacházeno (Herdt a Davidson, 1988; Rubin et al., 1981). V Dominikánské republice dokonce pro chlapce, kteří touto poruchou trpí, existují označení *guevedoces* („vejce“ neboli varlata ve věku dvanáct let) a *machihembra* (muž-žena). Výzkum jedinců se syndromem deficiencie DHT v jiných společnostech ukazuje, že nejenže se s nimi v průběhu dětství zachází jinak než s normálními chlapci, ale jejich snahy o změnu pohlaví a genderové identity v pubertě či dospělosti nejsou někdy tak hladké, jak naznačovala Imperato-McGinley a další (Herdt a Davidson, 1988; Hoyenga a Hoyenga, 1993).

2.1.3 Co nám mohou prenatalní poruchy říci o genderu?

Jakékoli naše snahy aplikovat nálezy získané ve výzkumech prováděných s velice malými a netypickými skupinami jedinců na muže a ženy všeobecně musí být vedeny maximální opatrností (Rogers a Walsh, 1982). Tyto studie se totiž potýkají s vážnými metodologickými problémy, které jsou pro tento typ výzkumu typické. Přestože někteří vědci například zkoumají kontrolní skupinu, která si je v různých sociálních vlastnostech podobná, jiné důležité faktory jsou občas ignorovány nebo je prostě není možné kontrolovat. Uvažte například, že ženy trpící syndromem AGS, které se studii účastnily, znaly ty, kteří výzkum prováděli, a nevadily jim klinické podmínky, ve kterých výzkum probíhal. Je možné, že výsledky odrážejí spíše větší ohehotu dívek s AGS hovořit o chování a postojích atypickém pro jejich pohlaví než skutečný rozdíl mezi dívkami s AGS a těmi, které touto poruchou netrpí (Frieze et al., 1978). Vědci jsou si také vědomi toho, které zkoumané subjekty chromozomální a hormonální abnormality vykazují a které ne. Tento fakt může podvědomě předurčit jejich hodnocení chování a postojů pacientů (Fausto-Sterling, 1985; Longino a Doell, 1983).

Přes tyto problémy nám ale výzkum nabízí důležité informace o vztahu chromozomů a hormonů k genderu. Naznačuje, že vývoj maskulinní a femininní gen-

derové identity je poměrně nezávislý na přítomnosti páru XY nebo XX v pohlavním chromozomu nebo na produkci určitého hormonu. Co je důležitější, výzkum také ukazuje, že pohlaví ani gender nejsou dichotomické. Když mluvíme o pohlaví, můžeme odkazovat k chromozomálnímu pohlaví, hormonálnímu pohlaví, gonádovému pohlaví nebo pohlaví genitálnímu. Přestože pro většinu lidí tyto kategorie splývají s kategoriemi mužského nebo ženského pohlaví, výzkumy, které jsme zde zatím probírali, názorně ukazují, jak často může docházet k inkonsistencím. Přestože to pro nás může být velice obtížné, měli bychom přestat přemýšlet o pohlaví jako o jednodimenzionální vlastnosti se vzájemně se vylučujícími polaritami. Podobně gender – tedy to, co obvykle nazýváme maskulinitou a femininitou – není dichotomní. Zahrnuje totiž široké spektrum postojů, chování a společenských očekávání, které v průběhu života získáme prostřednictvím interakce s druhými lidmi a na základě zkušeností získaných v jiném prostředí.

Suzanne Kessler (1996) kritizuje lékaře za spěch, s jakým chirurgicky „opravují“ pohlavní neurčitosti, a ukazuje, že jejich rozhodnutí jsou ovlivněna jak kulturními, tak medicínskými faktory. Lékařské technologie se používají ke změně toho, co není normativní (intersexualita) na normativ (jedno ze dvou pohlaví/genderů). „Genitální neurčitost se ‚opravuje‘ ne proto, že by ohrožovala život dítěte, ale proto, že ohrožuje jeho kulturu“ (Kessler, 1996, s. 362; viz také Angier, 1997). V jiných společnostech se fluidita pohlaví a genderu přijímá jako něco přirozeného a několik genderů je pravidlem. V některých společnostech existují gendery tři, v jiných čtyři. V některých asijských společnostech, jižním Pacifiku a u severoamerických indiánů si jednotlivci mohou zvolit genderové chování připisované osobám opačného pohlaví beze strachu, že budou stigmatizováni jako abnormální nebo (či) deviantní. Často se jim kolektivně říká *berdachové*.

Berdachové žijí, pracují a oblékají se jako osoby opačného pohlaví, mohou se ale specializovat na činnosti spojované s oběma pohlavími (Gailey, 1987; Martin a Voorhies, 1975; Roscoe, 1991; Whitehead, 1981; Williams, 1986). Antropolog Will Roscoe (1991) provedl rozsáhlý výzkum *berdachů* kmene Zuni, které tento americký indiánský národ nazývá *Ihamana*. Roscoe vysvětluje, že přestože si *berdachové* volí oděv opačného pohlaví, bylo by nepřesné je označovat za transvestity nebo transsexuály, jak to činili jiní badatelé, a to z toho důvodu, že jde o rutinní a veřejnou záležitost, která se nepojí s erotickými motivy. *Berdachové* nebyli nutně ani homosexuální v tom smyslu, jak o této sexuální orientaci přemýšlíme dnes. Existovali Zuniové, které přitahovalo opačné pohlaví, stejně jako tací,

kteří přitahovalo pohlaví stejné, a potom ti, které přitahovali *berdachové*. Roscoe tuto otevřenost připisuje tradičnímu zunijskému konceptu získávání genderu, který říká, že gender není něco, s čím se člověk narodí, ale spíše něco, co se vyvíjí v průběhu celého lidského života. Až do věku šesti let není gender vnímán jako něco zásadního a dětem obou pohlaví se říká prostě „dítě“, a ne „chlapec“ či „dívka“. Všichni Juniové mohou kombinovat nebo dočasně přijímat role a zkušenosti více než jednoho genderu, nicméně *berdachům* se v zunijské kultuře dostávalo speciálního zacházení, protože reprezentovali „důkaz původní lidské předgenderové jednoty – byli to zástupci jisté formy solidarity a celistvosti, která přesahovala rozdělení lidí na muže a ženy“ (Roscoe, 1991, s. 146).⁶

Další příklady přecházení genderu objevíme v tahitské kultuře (Gilmore, 1990), mezi ománskými muslimy (Wikan, 1984) a u Hidžrů v Indii (Nanda, 1990). U kmene Hua na Papui-Nové Guineji je gender považován za cosi, co se v průběhu života mění, přičemž se předpokládá, že muži a ženy budou v různých obdobích svého života vykazovat různé stupně maskulinity a femininity (Gailey, 1987; Meigs, 1990). Huaové maskulinním jedincům přiznávají vysoký status, ale pokládají je za fyzicky slabé a zranitelné. Femininní jedinci jsou považováni za nezranitelné, ale zároveň za nečisté. Po narození jsou všechny děti alespoň částečně femininní, protože Huaové věří, že ženy na své potomky přenášejí část své femininity. Čím více dětí žena má, tím více své femininity ztrácí. Po třech porodech již není chápána jako nečistá. Může se účastnit mužských diskusí a rituálů a sdílet jejich vysoký status a autoritu, na oplátku ale musí dodržovat jejich dietu a hygienické zvyky, protože je nyní stejně zranitelná jako oni. Muži kmene postupně ztrácejí svoji maskulinitu tím, že jí předávají mladým hochům v rámci rituálů dospívání. Během doby se jejich zranitelnost zmenšuje, ale zároveň na ně přechází nečistota. Z tohoto důvodu používají staří mužové malou společenskou prestiž a pracují na poli spolu s mladými ženami. „U kmene Hua se gender vztahuje k pohlavním rozdílům pouze vzdáleně, je proměnlivý a přechází z osoby na osobu“ (Gailey, 1987, s. 36).

Porovnání dat získaných v jednotlivých kulturách ilustruje nejen fluiditu genderu, ale i představivost, kterou lidé do procesu sociálního uspořádání přinášejí. Tím ovšem nechceme říci, že biologie nehraje při vytváření genderové identity a chování vůbec žádnou roli. Abychom parafrázovali autorku vědeckých publikací Deborah Blum (1997), nejde o to, „zda“ biologie ovlivňuje lidské chování, ale „jak“ a „do jaké míry“. Tyto otázky budeme dále nahlížet prismaticem nedávných výzkumů struktury a funkce ženského a mužského mozku.

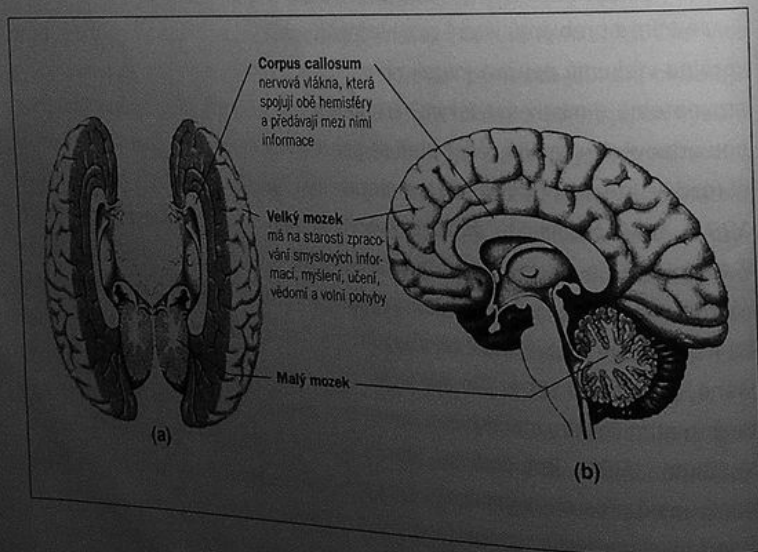
2.2 ARGUMENT PRO EXISTENCI MUŽSKÉHO A ŽENSKÉHO MOZKU

Představa, že muži a ženy mají odlišný mozek, je velice stará. V devatenáctém století se například věřilo, že ženy jsou méně inteligentní než muži, protože mají menší mozek. Když se ukázalo, že sloni by podle této argumentace měli být vzhledem k relativní velikosti svého mozku chytřejší než muži, byl argument rychle pozměněn. Následně se tedy říkalo, že nejlepší odhad inteligence jedince je možné získat dělením velikosti mozku tělesnou váhou. Tato hypotéza byla však také opuštěna, když se zjistilo, že podle této teorie by byly ženy chytřejší než muži (Fausto-Sterling, 1985; Gould, 1980; Harrington, 1987). Dnes bychom našli jen málo vědců, kteří by tvrdili, že rozdíl ve velikosti mužského a ženského mozku koreluje s vyšší inteligencí jednoho či druhého pohlaví (tyto příklady nicméně najdete v Lynn, 1994; a Rushton a Ankney, 1996). To ovšem neznamená, že zájem o to, jak se pohlavní rozdíl mozku podílí na rozdílech v mužském a ženském chování, neutuchá. Pozornost současného výzkumu se ale primárně soustřeďuje na to, jak je náš mozek uspořádán. Existují hypotézy, že rozdílné uspořádání mozku není pouze zdrojem rozdílného chování mezi ženami a muži, ale že může být odpovědné i za vývoj sexuální orientace (viz Komentář 2.1 na straně 77).

Jedním z problémů, který se s hledáním rozdílů v uspořádání mozku pojí, je, že většina výzkumů používá mozek zvířat, většinou krysa, a ne lidí. Jsou mozky krysa srovnatelné s mozkem lidským? Nikdo není na tuto otázku schopen dát konečnou odpověď, nicméně vědci, kteří se snaží v lidském mozku identifikovat pohlavní rozdíl, které již byly odhaleny v mozku krysa, tak často činí bezvýsledně (Blum, 1997). Další problém je, že lidský mozek se mění s tím, jak lidé stárnou, a také v závislosti na zkušenostech a prostředí, ve kterém žijí. Přestože je mužský mozek například v průměru větší než mozek ženský, dochází u mužů v průběhu let ke ztrátě mozkové tkáně třikrát rychleji než u žen. V tuto chvíli však není zcela jasné, proč tomu tak je (Cowell et al., 1994). Růst nové nervové tkáně je ale možno stimulovat u starších žen i mužů tím, že jim prostředí nabídne nové impulsy (Blum, 1997). Třetí problém, který s předchozími souvisí, je, že vědci nejsou ještě úplně přesně schopni určit, jak uspořádání specifických částí mozku ovlivňuje funkci mozku jako celku. Je zajímavé, že někteří vědci se domnívají, že tento vztah může fungovat přesně naopak, než očekáváme: je totiž možné, že místo toho, aby struktura mozku ovlivňovala jeho funkci, vede způsob, jak mozek funguje, k vytvoření jeho struktury nebo k jejím změnám (Blum, 1997). A tak se nyní s těmito

fakty na paměti zamyslíme nad objevy týkajícími se rozdílů v uspořádání mozku. Jak vidíme na Obrázku 2.3 na straně 76, mozek je rozdělen do dvou pólů nebo li hemisfér, a to pravé a levé. Na konci šedesátých let zjistil dr. Roger Sperry a jeho kolegové, kteří pracovali se skupinou pacientů trpících závažnými epileptickými záchvaty, že se každá hemisféra specializuje na určité funkce nebo úkoly (Sperry, 1982). Těto specializaci se říká hemisférická asymetrie nebo **lateralizace mozku**. Levá hemisféra (která kontroluje pravou stranu lidského těla) je mezi jiným zodpovědná za jazyk, zatímco hemisféra pravá (která kontroluje levou stranu těla) údajně ovlivňuje takové funkce, jako jsou emoce. Při práci s pacienty, kteří se zotavují z mozkových příhod, zase jiní vědci zjistili, že u žen existuje tendence k rychlému zotavení než u mužů. Ženy navíc vykazují menší poruchy v důsledku poškození mozku. Byla vyvinuta hypotéza, že tento rozdíl je způsoben tím, že u mužů dochází k výraznější lateralizaci než u žen – tj. že muži jsou při provádění mozkové činnosti závislejší na jedné mozkové hemisféře, zatímco ženy mohou využít hemisféry obou (Gazzaniga, 1992).

Obrázek 2.3 Lidský mozek

Komentář 2.1

Mozek a sexuální orientace

Ve vydání prestižního časopisu *Science* z 30. srpna 1991 publikoval neurolog Simon LeVay výsledky své studie, ve které zkoumal posmrtnou mozkovou tkáň šesti žen a šestnácti mužů, o nichž předpokládal, že byli heterosexuální, a devatenácti homosexuálních mužů. LeVay zjistil, že jeden uzel předního hypotalamu (část mozku, o níž se vědci domnívají, že by mohla hrát roli při určování sexuálního chování) je třikrát větší u heterosexuálních mužů než u homosexuálů; jejich uzly se velikostí spíše blížily hypotalamu heterosexuálních žen. Krátce poté, co LeVay publikoval svůj článek v časopise *Science*, se na předních stránkách hlavních celostátních novin a magazínů objevily články s nadpisy jako: „Mozek může ovlivnit sexualitu: uzel může být klíčem k homosexuální orientaci“ (*Washington Post*, 30. srpna 1991), „Část mozku je spojována s mužskou sexuální orientací“ (*New York Times*, 30. srpna 1991) a „Příroda, nebo výchova“ (*Newsweek*, 24. února 1992). O rok později se objevila studie, která tvrdila, že přední fisura (provaz nervů, o nichž se předpokládá, že zabezpečují komunikaci mezi oběma hemisférami) je u homosexuálů větší než u heterosexuálních mužů i žen (Allen a Gorski, 1992). Tato zjištění, stejně jako předtím LeVayova studie, vedla nejen k obrovské medializaci této problematiky, ale přilila navíc olej do již tak rozbouřené debaty, zda je sexuální orientace vrozená či naučená.

Na jedné straně existuje skupina lidí – včetně zástupců komunity gayů –, kteří taková zjištění vítají, neboť argumentují, že právě taková zjištění povedou ke zmírnění předsudků a diskriminace homosexuálů. Pokud homosexuálové s tím, čím jsou, nemohou nic dělat –, pokud je jejich sexuální chování biologicky naprogramováno a ne svobodně zvoleno –, potom nejsou za svoji orientaci zodpovědní, a měla by jim tedy být garantována stejná základní práva jako každé jiné menšině (např. etnickým minoritám), jejichž status minority je založen na určité biologické vlastnosti (Herek, 1991). Na druhou stranu jsou zde ale ti – mezi nimi opět zástupci komunity gayů –, kteří tvrdí, že není pravděpodobné, že se negativní postoje k homosexuálům změní jen kvůli tomu, že vědecké nálezy prokážou, že homosexualita je biologického původu. Tvrdí naopak, že takové nálezy této komunitě spíše uškodí, než by jí pomohly. Varují například, že takový výzkum by mohl být využit k podpoře eugenického hnutí za eliminaci homosexuality prostřednictvím genetického inženýrství, chirurgických zákroků a některých dalších intervencionistických řešení (Zicklin, 1992).

Vědecká komunita je v pohledu na tyto studie rozdělena. Někteří tvrdí, že studie podporují hypotézu, že sexuální orientace je biologicky určena, zatímco jiní jsou k tomuto tvrzení skeptičtí. Téměř všichni ale varují, že věda prostě ještě pro- cesu vývoje sexuální orientace u lidí (a dokonce ani u zvířat) plně nerozumí. Stále ještě existuje mnoho nezodpovězených otázek a zkoumané chování je tak komplexní, že je není možné redukovat na kauzální vztah, který spojuje sexuální orientaci se strukturou mozku (Blum, 1997).

Podle jedné hypotézy, která spojuje mozkovou strukturu se sexuální orienta- cí, spustí genetický mechanismus během prenatálního vývoje (tj. jeden gen nebo několik genů) hormonální sekreci, která uspořádá mozek tak, že jedinec je pozdě- ji přitahován buď k opačnému pohlaví, nebo k pohlaví stejnému (Blum, 1997). Existují výzkumy, které prokazují genetickou souvislost se sexuální orientací (Bailey a Pillard, 1991; Bailey et al., 1993; Hamer et al., 1993; Hu et al., 1995). Jiní vědci ale nebyli schopni ověřit zjištění těchto studií ani studie LeVayovy (Blum, 1997; Marshall, 1992; Risch et al., 1993; Spanier, 1995). Tyto výzkumy byly také kritizovány z metodologického hlediska. Například lesbické ženy byly povětšinou z těchto výzkumů vynechány. Pokud byly zahrnuty, nálezy hypotézy nepotvrzují, i když někteří vědci tvrdí, že je to proto, že ženská sexualita je ovliv- ňována jiným „genetickým scénářem“ než sexualita mužská (Blum, 1997). Druhý metodologický problém spočívá v tom, že většina studií se zakládá na velice malém výzkumném vzorku: LeVay například zkoumal celkem 41 mozků. Allen a Gorski studovali 193 mozků, ale pouze 34 jich pocházelo od prokazatelně homosexuál- ních mužů. Navíc vztah mezi mozkem a chováním zůstává nadále nejasný. Je možné, že rozdíly pozorované LeVayem a Allenem a Gorskim jsou způsobeny spíše homo- sexualitou než naopak.

Přes tuto ostražitost a neurčitost výzkumu, která k této ostražitosti vede, veřej- nost tyto nálezy přijímá jako vědecká „fakta“. Věda – dokonce věda založená na poměrně chabých základech – totiž v naší společnosti požívá poměrně silné auto- rity, protože je považována za „objektivní“. Tato připisovaná objektivita vědu často činí velice účinným politickým nástrojem (viz například Gould, 1981; Hubbard a Wald, 1993). Jak ukazují veřejné debaty, nálezy zde probíraných studií byly téměř okamžitě zpolitizovány. Zatím není zřejmé, jaký bude politický dopad na homose- xualitu (viz kapitola 6). Jak ale poznamenal jeden vědec, „v ideálním světě ... by nemělo záležet na tom, ... zda biologie ovlivňuje naše sexuální preference či ne. Stačilo by, abychom jeden druhého respektovali“ (citováno v Blum, 1997, s. 135).

Pozdější výzkum, využívající moderních technologií jako nukleární magnetické rezonance (Magnetic Resonance Imaging, MRI), tuto hypotézu podpořil.⁷ V jedné studii, kde byly zkoumané subjekty požádány, aby dokončily rým, zobrazení MRI u mužů při této aktivitě ukazovala, že září malé frontální centrum v levé polovině mozku, zatímco u žen září obě strany této části mozku (Shaywitz et al., 1995). V jiné stu- dii, která srovnávala elektrickou aktivitu mužského a ženského mozku při sérii testů zaměřených na výběr slov, většina žen vykazovala stejnou aktivitu v obou hemisfé- rách, zatímco u většiny mužů se projevovala pouze v levé hemisféře (Blum, 1997). S tím je spojeno i zjištění, že *corpus callosum* – masa tkáně a nervových vláken, která spojuje obě hemisféry (viz Obrázek 2.3) – je u žen až o 23 procent větší než u mužů (Allen a Gorski, 1992). Je možné, že větší velikost *corpus callosum* v žen- ském mozku umožňuje lepší komunikaci mezi oběma mozkovými hemisférami.

Co ale tato zjištění znamenají z praktického hlediska, tj. z hlediska každodenního života mužů a žen a jejich interakce? Jeden autor tvrdí, že pohlavní rozdíly v lateraliza- ci mozku mohou být důvodem, proč je pro ženy snazší vyjadřovat emoce. Mezi oběma polovinami ženského mozku, z nichž jedna je zodpovědná za kontrolu řeči a druhá za emoce, totiž dochází ke spojení a vzájemné komunikaci (Blum 1997). Tato teorie ale nebyla potvrzena a navíc ji komplikuje fakt, že na vyjadřování emocí se podílejí další struktury mozku. Jiní předpokládají, že rozdíly v uspořádání mozku, které jsme zde pro- bírali, vysvětlují, proč ženy dosahují lepších výsledků v testech verbálních schopností, zatímco muži mají lepší výsledky v testech prostorových schopností (viz kapitola 4). Zvýšená komunikace mezi oběma hemisférami může vést k lepším verbálním doved- nostem, ale může mít za následek i zhoršení prostorových dovedností (Gorman, 1992).

Bez ohledu na to, jaké typy chování tyto rozdíly vysvětlují, se mnozí zabývají spíše otázkou zdroje těchto rozdílů. Jsou pohlavní rozdíly mozku přítomny již při porodu jako produkty vrozené biologie? Nebo se vyvíjejí v závislosti na různých socializač- ních zkušenostech mužů a žen (viz kapitola 3)? Je například možné, že se ženy a muži v průběhu života učí zpracovávat jazyk a interpretovat prostorové vztahy různě a že se jejich mozky těmto socializačním zkušenostem přizpůsobily. Je jisté, že zjištěné rozdíly pravděpodobně vypovídají o naší kultuře přinejmenším stejně výmluvně jako o biologii, a to z toho důvodu, že tyto dvě sféry, jak jsme si již všimli, nefungují oddě- leně a nezávisle. Spíše se zdá, že jejich vztah by bylo možné lépe charakterizovat jako *interaktivní smyčku zpětné vazby*. Jak napsal jeden vědec: „Na určité úrovni je všechno biologicky determinováno, ale to, jak se to projeví, vždy záleží na inter- akci s prostředím“ (Wallen, citováno v Blum, 1997, s. 279).

2.3 „PŘINUTILY MĚ K TOMU HORMONY“

S otázkou pohlavních rozdílů mozku se pojí i otázka, jak hormony ovlivňují chování mužů a žen. Vezměte například v úvahu případ chlapce, kterého studoval John Money na Genderové klinice Johns Hopkins University (Johns Hopkins University Gender Clinic) v Baltimoru ve státě Maryland. Penis tohoto chlapce, který se spolu se svým identickým dvojčetem, také chlapcem, narodil jako chromozomálně a fyzicky normální chlapec, byl téměř beze zbytku zničen ve věku osmi měsíců, když se rodiče snažili o úpravu předkožky. Po této nehodě a po konzultacích s lékaři se rodiče rozhodli pro změnu pohlaví. Ve věku sedmnácti měsíců byl chlapec chirurgicky změněn na dívku a byla naplánována celoživotní terapie hormonální náhrady. Money a jeho kolegové v roce 1973 uvedli, že dvojče, které bylo operativně změněno na dívku, se „úspěšně“ socializovalo jako dívka: dávalo přednost šatům před kalhotami, hrálo si s femininními hračkami, dávalo přednost dívčím hrám a na rozdíl od svého bratra bylo čistotné, upravené a rádo pomáhalo s domácími pracemi.

V roce 1997 dva jiní vědci, Milton Diamond a H. Keith Sigmundson, publikovali závěry kontrolní studie tohoto dítěte. Zjistili, že přibližně ve věku dvanácti let se u dítěte začaly objevovat vážné emocionální problémy, protože mělo zjevně mužské vzezření, a to i přes estrogenovou terapii, která vedla k vývoji prsou a dalších druhotných ženských pohlavních charakteristik. Kvůli svému vzezření bylo cílem mnoha uštěpačných poznámek svých vrstevníků. Rodiče dítěti o incidentu z dětství ani o tom, že je chromozomálně mužského pohlaví, neřekli. Pozorované rané femininní chování bylo pouze snahou získat sociální uznání. Ve věku čtrnácti let se dítě rozhodlo, že přestane žít v ženské roli, a odmítlo další hormonální terapii a operaci genitálií. Když mu konečně otec o jeho historii řekl, uvedlo, že si oddychlo. Nakonec podstoupilo hormonální terapii, při které mu byly podávány mužské hormony, a mastektomií a nechalo si operativně rekonstruovat penis. Ve věku pětadvaceti se oženil se ženou, která již měla děti, a poslední zprávy uvádějí, že žije šťastně v mužské roli (Diamond a Sigmundson, 1997).

Je jisté, že při interpretaci případu, jako je tento, musíme být skutečně opatrní, zvláště pokud vezmeme v úvahu, že jde o jedinečný případ, který se navíc odehrál za velice neobvyklých podmínek. Diamond a Sigmundson nabídli kontrolní vysvětlení toho, proč se toto dítě nemohlo „úspěšně“ socializovat v dívčí roli. Uvedli, že mozek dítěte byl vystaven mužskému hormonu testosteronu, což z něj nepochybně učinilo muže. Ať se lidé snažili sebevíc, dívku z něj udělat nemohli, protože jeho mozek věděl něco jiného (Diamond a Sigmundson, 1997).

Víme, že testosteron přispívá k diferenciaci fyzického vzhledu mužů a žen. Na začátku této kapitoly jsme se dozvěděli, že testosteron je také do značné míry zodpovědný za vývoj mužského těla z pohlavně bipotencionálního embrya. Vede ale sekrece testosteronu k vytvoření mužského mozku, který následně vede k vytvoření distinktivních znaků a chování, které v naší kultuře spojujeme s maskulinitou? Podívejme se na některé výzkumy, které se týkají vlivu testosteronu na chování. Potom se budeme zabývat vlivem „ženských“ pohlavních hormonů.

2.3.1 Testosteron a gender

Pokud byste se lidí zeptali, který rozdíl v chování mužů a žen považují za hlavní, většina by pravděpodobně uvedla agresivitu – konkrétně to, že muži jsou agresivnější než ženy. Výzkumy agresivity poskytují jedny z nejkonsistentnějších výsledků týkajících se pohlavních rozdílů v chování, a to od dětí předškolního věku po dospělé. Jedno z vysvětlení pohlavních rozdílů týkajících se agrese je spojeno s faktem, že muži vylučují větší hladiny testosteronu. (Zde je důležité si uvědomit, že muži a ženy vylučují stejné pohlavní hormony, ale v odlišném množství. Muži vylučují více testosteronu a jiných androgenů, zatímco ženy vylučují více estrogenu a progesteronu. Všechny steroidní hormony jsou deriváty cholesterolu.)

Důkazy o vztahu mezi testosteronem a agresí pocházejí primárně ze studií týkajících se zvířat. V těchto výzkumech je laboratorním zvířatům (krysám, myším nebo opicím) injekčně podáván testosteron. Obvykle dochází k tomu, že bez ohledu na pohlaví začínou pokusná zvířata vykazovat větší známky netrpělivosti, zapojují se více do her s fyzickým nábojem a vykazují vyšší míru bojovného chování. Variací na toto téma jsou výzkumy, při nichž jsou novorozená zvířata kastrována s tím výsledkem, že v dospělosti vykazují menší agresivitu v chování.

Někteří lidé tato zjištění přijímají jako neochvějný důkaz toho, že muži jsou biologicky naprogramováni k agresivitě. Při interpretaci těchto výsledků nicméně existují důvody k opatrnosti. Za prvé, vyskytuje se mnoho odlišností v chování různých druhů zvířat. Samice pískomilů a křečků jsou například stejně agresivní jako samečkové stejného druhu, aniž jim byl podáván testosteron (Fausto-Sterling, 1985). Tato různorodost zjevně ukazuje na obtíže všech generalizací týkajících se chování toho či onoho druhu hlodavců, nemluvě o srovnávání hlodavců s lidmi (Angier, 1992).

Výzkumy lidí ukazují, že vysoké hladiny testosteronu obíhajícího v krvi korelují s podrážděností, soutěživostí a hněvem. Tento výsledek platí jak pro muže,

tak pro ženy. Při výzkumu atletek, jimž byl podáván syntetický testosteron, se například zjistilo, že je snazší je rozzlobit a popudit než ženy, kterým testosteron podáván nebyl (Van Goozen et al., 1994). Vědci však stále ještě nejsou z různých důvodů schopni vztah mezi testosteronem a specifickým lidským chováním přesně určit. Jedním z důvodů je, že se hladina testosteronu během dne dramaticky mění, a to i v závislosti na stimulech přicházejících z prostředí (Blum, 1997). Všimli jsme si například, že testosteron koreluje se soutěživostí, což je založeno na tradiční hypotéze, že vysoká hladina testosteronu vede ke zvýšené soutěživosti. Nedávné výzkumy ale ukázaly, že úroveň testosteronu roste a klesá v závislosti na podnětech k soutěživosti. V jedné studii se zjistilo, že u tenistů stoupá hladina testosteronu před zápasem, v průběhu hry klesá a potom dramaticky stoupá u hráčů, kteří zvítězili, a stejně dramaticky klesá u těch, kteří prohráli (Booth et al., 1989; Mazur a Lamb, 1980). Stejný vzorec byl zjištěn i u šachistů (Mazur et al., 1992).

Tato zjištění vedla některé vědce k hypotéze, že nejde o vztah mezi testosteronem a agresí, ale spíše o vztah mezi tzv. dominancí/proslulostí a testosteronem. *Dominance* odkazuje na vyšší sociální pozici, které je dosaženo vítězstvím nad jinými lidmi v rámci soutěživé konfrontace. *Proslulost* se získává dosažením vyšší společenské pozice, a to díky společensky oceňovanému a schvalovanému výsledku" (Kemper, 1990, s. 27–28). A tak Booth a jeho kolegové (1989) zjistili, že u studentů medicíny dochází ke zvýšení testosteronu den před promócí, tj. den předtím, než dosáhnou statutu proslulosti. Tento výzkum nejen redefinuje naše chápání vztahu mezi testosteronem a agresí, ale také ukazuje, jak biologii ovlivňují různé sociální faktory (Kemper, 1990).

Další důvod, proč vědci mívají problém přesně určit vztah mezi testosteronem a lidskou agresí, je, že testosteron je pouze jedním z několika chemických sloučenin v těle, jež se nacházejí ve vzájemné interakci a které ovlivňují lidské chování. Další dvě důležité chemické sloučeniny jsou neurotransmitery serotonin, který má, jak se zdá, uklidňující účinek, a noradrenalin, který nám v krizových situacích pomáhá okamžitě reagovat. Stejně jako testosteron kolísají oba tyto neurotransmitery v závislosti na stimulech přicházejících z prostředí. Úroveň serotoninu například může stoupat a úroveň noradrenalinu klesat v případě, kdy se jedinec nachází v uvolněném, bezpečném prostředí nebo při interakci s lidmi, kteří se chovají klidně a laskavě (Blum, 1997).

Tyto výzkumy naznačují, že sociální chování je do velké míry ovlivňováno situacemi nebo kontextem, ve kterých se odehrává, a že tento fakt může naopak

přehlušit nebo pozměnit potenciální vlivy různých hormonů. Studie žen například ukazují, že ženy mohou být v určitých situacích stejně agresivní jako muži, například tehdy, když jsou za své agresivní chování odměněny nebo když se domnívají, že je nikdo nepozoruje (Frieze et al., 1978; Hyde, 1984). Výzkum naznačuje, že ženy pravděpodobně popírají agresi kvůli sociálním tlakům, které je nutí chovat se žensky či podle ideálu dámy. V případech, že takové tlaky chybějí, je pravděpodobné, že budou vyjadřovat agresivitu stejně jako muži. Výzkum v rámci různých kultur indikuje, že se ženy mohou chovat stejně agresivně jako muži, ale to, jak agresi vyjadřují (například v rámci opozice verbální versus fyzická agrese), je strukturováno podle genderových norem dané kultury (Bjorkqvist, 1994; Lepowsky, 1994; viz také Crick a Grotpeter, 1995). S tím je spojeno jiné zjištění, a to že u žen je daleko pravděpodobnější, že budou vlastní agresi vnímat jako něco, co pro ně představuje nebezpečí, a proto mohou agresivitu popírat v situaci, kdy existuje vysoké riziko odplaty (Bettencourt a Miller, 1996; Eagly, 1987; Eagly a Steffan, 1986). Bylo také zjištěno, že agresivita u mužů i žen klesá s věkem a vyšším vzděláním (Harris a Knight-Bohnhoff, 1996).

Přestože je testosteron a jeho vliv na agresi zřejmě nejvíce zkoumaným hormonálním genderovým rozdílem, neunikly vědeckému – a populárnímu – bádání ani „ženské“ pohlavní hormony. Podívejme se proto nyní na vliv „ženských“ pohlavních hormonů na chování.

2.3.2 Ženy, hormony a chování

Všichni jsme slyšeli příběhy a vtipy o změnách v ženské psychice a chování v důsledku měsíčních hormonálních změn v ženském těle. Podle tohoto stereotypu ztrácí žena kontrolu, je v depresi, rozzlobí ji i nejmenší prohřešek a je pouze na potřebou uspokojit vlastní chuť na sladkosti nebo slaná jídla – toto všechno jsou znamení, že za pár dní žena začne menstruat. Oficiální jméno pro tento neduh je premenstruální syndrom, zkráceně PMS.

Názor, že ženská psychika a chování jsou diktovány hormony, je velice stará. Jak nám připomíná autorka vědeckých publikací Deborah Blum (1997, s. 189), slovo *androgen* pochází z řeckého slova „muž“ a *estrogen* z řeckého slova pro „šilensství“. Premenstruální syndrom se v lékařské literatuře objevil asi před pětadesáti lety. V průběhu osmdesátých let si získal pozornost veřejnosti zejména v důsledku medializace dvou vražd ve Velké Británii. První případ se odehrál v roce 1980 a týkal se sedmatřicetileté ženy, která v plné rychlosti najela přímo

na svého přítele, přirazila ho k telefonnímu sloupu a zabila ho. Následně byla odsouzena za zabití místo za vraždu a byla propuštěna na podmínku kvůli polehčujícím okolnostem. V jejím případě šlo o to, že v době zločinu, jak argumentoval její obhájce, trpěla premenstruálním syndromem, což může u těch, které tímto syndromem trpí, vyvolat násilné chování. V roce 1980 byla odsouzena i devětadvacetiletá žena, která pracovala jako barmanka v jedné londýnské hospodě, za zabití svého kolegy. Byla ale také propuštěna na podmínku na základě obhajoby založené na premenstruálním syndromu. Podmínkou propuštění v obou případech bylo, že ženy budou docházet na hormonální injekce kvůli kontrole symptomů PMS (Glass, 1982; Parlee, 1982).

Oba tyto případy nepochybně posílily představu premenstruální ženy, která je naprosto pod vlivem „rozbouřených hormonů“. Jisté je, že léčba PMS se stala velice výnosnou živností. Ve Spojených státech existuje více než pětasedmdesát klinik léčících PMS a k dostání je velké množství volně prodejných léků i svépomocných příruček (Chrisler a Levy, 1990; Markens, 1996). Navíc Americká psychiatrická asociace přidala PMS do svého *Diagnostického a statistického manuálu* (neboli DMS) pod jménem *dysforická porucha pozdně luteální fáze*, která není klasifikována jako gynekologický problém, ale jako neurčitá mentální porucha, kterou je možno pojistit (tj., léčba může být hrazena ze zdravotního pojištění). Zatímco si tedy PMS a další hormonálně podmíněné syndromy (viz Komentář 2.2) v posledních letech získaly velkou pozornost, důležitou a nezodpovězenou otázkou zůstává, zda se ženy skutečně každý měsíc kvůli pohybům v hormonálních hladinách mění. Zaměříme se nyní na vědecké důkazy.

Jak jsme si všimli již dříve, muži i ženy vylučují pohlavní hormony, které kromě testosteronu a dalších androgenů obsahují i „ženské“ estrogeny (estron, estradiol a estiol) a progesterony. Z estrogenů vylučují muži pouze estradiol, zatímco ženy produkují všechny tři. Z těchto tří byl nejvíce prostudován estradiol. Na rozdíl od testosteronu nekolíšají hladiny tohoto hormonu v ženském těle v průběhu dne či v závislosti na stimulech přicházejících z vnějšího prostředí (např. soutěživé výzvy) v tak vysoké míře. Produkce ženských hormonů je v průběhu celého života spíše ovlivňována měsíčním reprodukčním cyklem a koncem reprodukční schopnosti (menopauzou).

Ženský měsíční cyklus má dvacet osm dní, i když v některých případech může být o něco kratší či delší. Během prvních dvou týdnů cyklu se produkce estradiolu zvyšuje, jak dorůstá vajíčko ve vaječnicích. Na konci tohoto období dochází

k ovulaci, zvýší se produkce progesteronu a to má za následek další nárůst hladiny estradiolu. Pokud ale nedojde k oplodnění vajíčka, produkce progesteronu i estradiolu klesne a během pár dní dojde k menstruačnímu krvácení. U mnoha žen se přibližně jeden týden před menstruací projevují různé fyzické změny, které zahrnují zvýšený výskyt akné, zvýšení či snížení chuti k jídlu, zadržování tekutin, bolesti hlavy, zapomnětlivost a podrážděnost. Zakládají ale tyto změny *syndrom*, tj. lékařsky diagnostikovatelnou fyzickou abnormalitu? *auto*

Jednou z potíží, se kterou se při snaze odpovědět na tuto otázku setkáme, je to, že velká část výzkumů týkajících se PMS trpí vážnými metodologickými problémy. Již E. Blume (1983, s. 2866) argumentovala, že dostupná data týkající se PMS jsou „velice pochybná“. Většina studií se například při určování začátku premenstruálních symptomů spoléhá na údaje uváděné samými subjekty těchto studií (viz například Thys-Jakobs et al., 1995). Tato metoda je z několika důvodů značně nespolehlivá. Za prvé existují důkazy, že retrospektivní studie, které jsou závislé na upamatování se zkoumaných subjektů, vedou ke značně přehnaným výsledkům ve srovnání s prospektivními studiemi, na jejichž počátku je vzorek žen, které následně v průběhu několika měsíců zaznamenávají svůj cyklus (Koeske, 1980; Sommer, 1983). Za druhé, studie ukazují, že u žen, které trpí náhlými změnami nálad, se projevuje tendence pamatovat si selektivně spíše ty, které se odehrály v době kolem premenstruální fáze cyklu, nebo tendence označovat takové změny za PMS, pokud se odehrály právě v této fázi cyklu (Hardie, 1997; Widom a Ames, 1988).

Komentář 2.2

Syndrom poporodní deprese

Deprese po narození dítěte, které se také někdy říká poporodní sklíčenost (nálad, „blues“), není neobvyklá. Studie naznačují, že ve Spojených státech trpí během prvních dvou týdnů po narození dítěte pocitu sklíčenosti, napětí a podrážděnosti 50 až 80 procent žen. U těchto žen ale symptomy rychle zmizí, často během pár dní. Asi 10 až 20 procent žen po porodu hlásí vážnější symptomy včetně pocitů vlastní nedostatečnosti, viny, únavy a neschopnosti o dítě pečovat. Tyto symptomy – které se obvykle označují za *poporodní depresi* – se mohou objevit dva týdny až tři měsíce po porodu a mohou trvat několik týdnů i několik měsíců. U velice malého počtu žen – 1 až 2 procenta žen – se ale po porodu mohou objevit velice vážné symptomy, které konstituují *laktační psychózu*, která zahrnuje halucinace, mentální zmatek, návaly paniky, pokusy o sebevraždu a pokusy o zabití

novorozene. Přestože v posledních dekadách došlo v USA i Velké Británii ke zvýšení incidence poporodní sklíčenosti a poporodní deprese, míra laktační psychózy zůstává poměrně stabilní (Giovannini, 1992; Taylor, 1996).

Nejčastější citovaná teorie příčin poporodních poruch se zaměřuje na hormonální změny po porodu, a to zejména na náhlý pokles progesteronu (Gitlin a Passanau, 1990). Vědecká data, která by ale přímo podporovala toto tvrzení, jsou omezená. Giovannini (1992) dále ukazuje, že výjimečně nízká incidence poporodní deprese a psychózy ve srovnávacích kulturních studiích ukazuje, že sociokulturní faktory či faktory týkající se životního prostředí mohou v případě těchto poruch hrát velice důležitou roli.

Výzkum, který provedla Maureen Giovannini (1992), ukazuje, že incidence a vážnost poporodních emocionálních poruch se váže přímo k intenzitě společenské podpory poskytované novorodkám i k počtu a typu společenských stresorů a stresorů vyplývajících z jejich životní situace (např. finanční potíže či potíže s bydlením, manželské problémy, počet a věk dalších dětí v domácnosti). U izolovaných žen, které si nevytvořily sítě rodinné či sociální podpory a které jsou vystaveny vážnému a dlouhodobému stresu, je zkušenost poporodních emocionálních poruch mnohem pravděpodobnější (viz také Gjerdingen et al., 1990; Taylor, 1996). Vyššímu riziku poporodních emocionálních poruch mohou být vystaveny také ženy, jejichž porod byl velice těžký, které nejsou připravené na míru bolesti či rozrušení, jež zažijí, či ty, které musí podstoupit neplánovanou operaci. Oakley (1980) argumentovala, že růst incidence poporodních emocionálních poruch ve Spojených státech a Velké Británii není pouze důsledkem nedostatečné přípravy na mateřství a nízké úrovně podpory poskytované matkám (viz kapitola 6), ale že je zejména důsledkem vzrůstající medikalizace porodu v těchto zemích (viz kapitola 11). Socioložka Verta Taylor (1996) ale zjistila, že ženy, které zažily poporodní depresi a spojily se s jinými ženami v podpůrných sítích, se mohou společně bránit proti svému podřízenému postavení ve vztahu k medicíně i společnosti všeobecně.

Za třetí, Emily E. Culpepper (1992) zjistila, že mnoho žen si je vědomo, že se k nim badatelé chovají blahosklonně, a proto se zdráhají uvádět informace o tom, jak se cítí a chovají během menstruačního cyklu. Za čtvrté, několik nedávných studií ukazuje, že na prožitek symptomů PMS mají vliv sociální a psychologické faktory. Existuje například argument, že postoje převládající vůči menstruaci v dané kultuře mohou ovlivnit ženskou reakci na měsíční krvácení (Woods et al., 1982).

Ve Spojených státech byla menstruace dlouho vnímána jako negativní událost v životě ženy – v tom lepším případě jako potíže, v tom horším jako „prokletí“. Ženám bylo také předkládáno, že jsou před menstruací a během menstruace fyzicky nepřítelivé a že by své aktivity měly během menstruace omezit. Neměly by plavat, koupat se nebo mít pohlavní styk. Přestože se v posledních letech tyto negativní postoje alespoň trochu mění, výzkum ukazuje, že stále ještě nejsou výjimkou. V jedné studii téměř třetina mužů a žen uvedla, že by ženy během menstruace měly omezit fyzické aktivity, více než polovina cítila, že by ženy během menstruace neměly mít pohlavní styk, a jedna třetina uvedla, že ženy během menstruace jinak vypadají (Golub 1992; viz také Jurgens a Powers, 1991; Markens, 1996).

Clarke a Ruble (1978) uvádějí, že negativní postoje k menstruaci si chlapci i dívky osvojují již v raném věku. Tato negativní očekávání mohou mít na prožitek symptomů PMS značný vliv. Při jednom pokusu byla skupina studentů a studentek požádána, aby ohodnotili chování několika hypotetických pacientek. V každém případě byly uvedeny informace o menstruačním cyklu každé z nich. Když se studenti a studentky domnívali, že pacientka je v premenstruační fázi cyklu, přisouvali jakýkoli náznak nepřátelství, agresivity nebo negativního chování biologickým příčinám. Je zajímavé, že pozitivní chování během stejného období připisovali nebiologickým faktorům (Koeske, 1980). V jiném experimentu řekla psycholožka Diane Ruble (1977) skupině zkoumaných žen, že fyzické testy ukázaly, že jsou v premenstruační fázi cyklu. Ve skutečnosti byly všechny ženy v jiné fázi cyklu, ale stejně začaly všechny okamžitě vypočítávat PMS symptomy, jež na sobě právě pozorovaly (viz také Hardie, 1997).

Druhá obtíž, která se týká PMS, je, že pokud opravdu jde o lékařskou záležitost, existuje velice nízký konsensus o tom, co jej způsobuje. Jedna teorie, formulovaná Katharinou Dalton, jednou z hlavních zastánkyň PMS, říká, že tento „syndrom“ je výsledkem klesající hladiny progesteronu několik dní před menstruací. Progesteron je adrenální hormon, a protože adrenální hormony regulují takové tělesné funkce, jako jsou alergické reakce, zadržování tekutin a hladina cukru, pokles progesteronu může způsobovat nerovnováhu vzhledem k dalším adrenálním hormonům a může vést k fyzickým a psychologickým symptomům, které některé ženy v období před menstruací hlásí (Golub, 1992). Dalton doporučuje jako „lék“ progesteronové injekce, ale zatím neexistuje žádný empirický důkaz, který by její tvrzení podpořil (Blum 1997; Reid a Yen, 1980). Další navrhované příčiny PMS zahrnují nervovou podrážděnost, nerovnováhu elektrolytického metabolismu, nedostatek

vitaminu B a klesající nebo naopak stoupající produkci estradiolu. Opět se ale setkáváme se situací, kdy empirické důkazy ve prospěch každé z těchto teorií nejsou dostatečné a často si dokonce protirečí (Blum, 1997; Golub, 1992).

Pokud tato zjištění uvážíme, je nutné se ptát, jaké reálné změny v chování či osobnostní změny se podle výzkumů skutečně pojí s menstruačním cyklem, zejména jeho premenstruální fází? Na tuto otázku je také obtížné najít jednoznačnou odpověď, protože výsledky většiny studií nejsou konsistentní. Při některých výzkumech týkajících se změn nálad se například zjistilo, že ženy mají během premenstruální fáze tendenci cítit se méně schopné vyrovnat se s každodenními problémy než v době ovulace (Friedman et al., 1980). Jiné ale uvádějí, že negativní změny v náladách i fyzické změny mají možná více do činění se stresujícími vnějšími událostmi (například trojitou zátěží zahrnující péči o děti, domácí práce a práci mimo domov) spíše než s fází menstruačního cyklu (Golub, 1992; Hardie, 1997; Ripper, 1991). Je zajímavé, že ve dvou studiích, kterých se účastnili jak muži, tak ženy, se u mužů vyskytovaly změny v náladě, problémy v práci a fyzické nepohodlí stejně často jako u žen (Hardie, 1997; Rossi a Rossi, 1977). Jedna výzkumná pracovnice, která si povšimla denního hormonálního cyklu u mužů, kdy hladina testosteronu vrcholí asi ve 4 hodiny ráno a nejnižší je asi v 8 hodin večer, poznamenala: „Když lidé říkají, že se ženám nedá věřit, protože každý měsíc procházejí cyklem, odpovídám, že muži procházejí tímto cyklem každý den, takže by jim mělo být dovoleno vyjednávat mírové smlouvy pouze večer“ (dle Gorman, 1992, s. 51).

Několik studií naopak v premenstruální fázi vykazuje zlepšenou výkonnost, což jednu vědeckou pracovnici vedlo k tomu, že navrhla, abychom spíše zkoumaly „premenstruální euforický syndrom“ (Parlee, 1983). Neexistují žádné důkazy, které by potvrdzovaly myšlenku, že intelektuální nebo pracovní výkon žen se během premenstruální fáze snižuje. Většina studií ukazuje, že neexistuje vůbec žádný vztah mezi výkonem a menstruačním cyklem (Chrisler, 1991; Morgan et al., 1996). Někteří vědečtí pracovníci si povšimli vztahu mezi fází menstruačního cyklu a takovými psychofyziologickými funkcemi, jako jsou vizuální, audiální a čichová citlivost, galvanická reakce kůže či spontánní tělesné pohyby. „Mezi těmito nálezy se však vyskytuje tolik variací, že by bylo možné vybrat si studie, které podpoří téměř jakékoli tvrzení“ (Sommer, 1983, s. 82).

Přestože se skutečně zdá, že mnoho žen v období menstruace zažívá určité fyzické nepohodlí, zdá se, že to většina z nich přijímá jako normální a nevidí men-

struaci jako oslabení (Golub, 1992). Ripper (1991) předložila hypotézu, že jedním z důvodů, proč vědci často zjišťují negativní postoje vůči menstruaci, je ten, že dotazníky, které se v takových výzkumech nejčastěji používají, se ptají pouze na negativní zkušenosti. Ve svém výzkumu použila dotazníky, ve kterých byl potlačen negativní přístup k menstruaci, a zjistila, že „menstruační cyklus skutečně má u [zkoumaných žen] vliv na většinu nálad a na to, jak hodnotí svoji výkonnost. Bylo by nicméně přesnější popisovat tuto variaci spíše jako pozitivní než negativní!“ (Ripper, 1991, s. 25; viz také Culpepper, 1992).

Tyto studie jistě ani nepotvrzují, ani nevyvracejí existenci PMS, pokud je ale vezmeme jako celek, umožní nám přibližně posoudit současný stav vědeckého poznání tohoto problému. Ve zkratce se dá říci, že existuje velice málo definitivních závěrů o PMS jako předmětu medicínského zkoumání. Přesto tisíce žen každý rok hledají pomoc proti symptomům PMS a výzkum v této oblasti ukazuje, že vedlejší účinky mnoha léčebných programů mohou být horší než sám PMS. Nejčastější lék na PMS je podávání hormonu progesteronu, obvykle v průběhu premenstruální fáze cyklu. Klinické studie progesteronových přídavek ukazují, že nemají téměř žádný vliv na úlevu od symptomů PMS (Blum, 1997), ale že mohou mít vážné vedlejší účinky, například bolest v prsou, vaginální nebo rektální otekliny, zmenšený sexuální pud a krvácení mezi menstruacemi. Ještě víc ale vědecké pracovníky zajímají dlouhodobé efekty progesteronové léčby, neboť laboratorní testy poukazují na spojitost mezi progesteronovými injekcemi a zvýšenou mírou rakoviny prsu a cervikální rakoviny. V neposlední řadě může být progesteron návykový (Golub, 1992).

Další běžná léčba PMS spočívá v podávání obrovských dávek vitaminu B₆, ale ani tato léčba není bez vedlejších účinků. Jak ukazují výzkumy, vysoké dávky vitaminu B₆ způsobují poškození mozku a mohou vést ke ztrátě citlivosti v prstech na ruku a nohou (Fausto-Sterling, 1985). Dr. Judith Abplanalp (1983) ve svém pečlivém přezkoumání výzkumů týkajících se úlevy od symptomů PMS zjistila, že placebo (tedy neaktivní látky s nulovým lékařským obsahem) jsou při léčení symptomů PMS stejně úspěšná jako vitaminy, hormony a další léky (viz také Blum, 1997). To znamená, že pravděpodobnost, že pacientky uvedou, že se po tabletce cukru cítí lépe, je stejná jako v případě vitaminu B₆, progesteronu nebo dokonce léku Prozac.

Musíme být maximálně opatrní, aby naše interpretace těchto zjištění nevyzněla tak, že to, co ženy během menstruačního cyklu prožívají, existuje „pouze v jejich myslí“. Ani to neznamená, že biologické faktory nemají na prožitek menstruace žádný vliv. Menstruační cyklus je zjevně biologického původu (Blum, 1997). Snažíme se zde

zdůraznit, že ve světle našeho pouze částečného porozumění PMS a jeho účinkům a vzhledem k vlivu sociálních faktorů na ženskou zkušenost menstruace bychom měli být při hledání „léku“ proti PMS velice obezřetní. Zkoumání premenstruačního syndromu se provádí již více než padesát let a věda ještě stále není schopna říci, co přesně PMS je nebo co přesně jej způsobuje. Přesto jsou tisíce žen podporovány v tom, aby vyhledávaly léčbu proti PMS, a jsou jim doporučovány látky, o nichž je známo, že mají negativní vliv na jejich zdraví. Strukturální faktory, které stres způsobují a které mohou vést k depresi (např. obtíže s harmonizací rodinné a pracovní sféry), jsou naproti tomu ignorovány (Markens, 1996; viz také kapitoly 6, 7 a 11).

2.4 VZÁJEMNÉ PŮSOBNÍ BIOLOGIE A KULTURY

Problémy, které jsme nastílnili v této kapitole, podtrhují vzájemnou interakci sociálních a biologických faktorů. Nyní by se ale patřilo, abychom se s větší přesností zamysleli nad tím, co myslíme vzájemnou interakcí. Lynda Birke (1992, s. 74) tvrdí, že feministické kritiky biologických teorií vývoje genderu mají tendenci chápat biologii jako něco, co je prvotní – jako „biologický základ, na který jsou přidávány zkušenosti a vliv prostředí během našeho vývoje jako lidských jedinců“ (důraz autorky). Birke tvrdí, že potíž s takovou pozicí je, že popisuje vývoj jako něco, co probíhá podél nějaké jednoduché lineární dráhy: biologický původ jedince klade omezení na to, co se může ve svém kulturním prostředí naučit. Takový jedinec ale nehraje žádnou roli ve vlastním vývoji nebo se na něm nemůže aktivně podílet. Birke naopak zdůrazňuje, že souvislé a transformativní změny se odehrávají v průběhu celého lidského života a že chování jedince může změnit nejen jeho či její prostředí, ale také jeho či její biologii a fyziologii. Je zjevné, že větší na výzkumných pracích, které jsme v této kapitole zkoumali, tento fakt potvrzuje.

Birke vyzývá feministickou vědu, aby překročila teorie, které jednoduše nahrazují biologický determinismus sociálním konstruktivismem, který popírá tělo úplně. Místo toho vyzývá k formulaci transformativního výkladu vývoje genderu a my se k této výzvě připojujeme. Sociálněkonstruktivistické kritiky hrály naproti klíčovou roli v podkopání nespravedlivých aspektů mnoha biologicky deterministických teorií, na druhou stranu ale mají tendenci opozici biologie versus kultura spíše upevňovat než ji transcendovat. Zaměření buď na biologický, nebo sociální aspekt znamená přinejlepším to, že bude řečena pouze polovina pravdy. Jak ukazuje Birke (1992, s. 76), „naše těla jsou také sociální a naše zkušenost genderově podmíněného světa a naše angažovanost v něm je zkušeností osob, které

žijí v konkrétních tělech. A je jisté, že tato těla a jejich (často neuspořádané) procesy musí být součástí jakékoli nepřetržité konstrukce genderu“?

Transformativní vysvětlení vývoje genderu, tj. výklad, který zkoumá, jak mohou kultura a chování jedince ovlivnit biologii a fyziologii a naopak, zdůrazňuje nástrahy používání biologických principů k ospravedlnění genderových nerovností a překonává dlouhodobé zaujetí pohlavními rozdíly. Jak upozorovala Janet Sayers (1987, s. 68), „zaujetí pohlavními rozdíly a nerovnostmi bývá intenzivní zejména v dobách, kdy existuje vysoká pravděpodobnost, že existující rozdíly mezi pohlavími budou podkopány“ (viz také Markens, 1996). Můžeme pouze spekulovat o motivech, které vedou některé vědce k vytrvalým pokusům vysvětlovat behaviorální a osobnostní rozdíly mezi ženami a muži z biologického hlediska. Existence rozdílů, dokonce i tehdy, když jsou biologického původu, nevyjadřuje nutně jejich hierarchické uspořádání. Nevyjadřuje nutně ani to, že určitý typ chování či vlastnost jsou inherentně lepší než jiné. To, že ženy a muži jsou v mnoha ohledech jiní, je zjevný fakt, avšak to, že by jedno pohlaví mělo být na základě těchto rozdílů diskriminováno, je sociální nespravedlnost.

Klíčové pojmy

androgenitální syndrom (AGS) porucha prenatálního původu, která je způsobena špatným fungováním adrenálních žláz matky nebo plodu nebo tím, že matky přišly do styku s látkami, které mají na plod stejný vliv jako androgeny

Klinefelterův syndrom chromozomální abnormalita, kdy zápis chromozomální řady obsahuje tři (XXY) pohlavní chromozomy místo normálních dvou (XX nebo XY)

mozková lateralizace specializace pravé a levé mozkové hemisféry na určité dovednosti

pohlavní chromozomy jeden z třinácti párů lidských chromozomů, který hraje primární roli při určování, zda se oplodněné vajíčko bude vyvíjet jako ženský nebo mužský plod

syndrom androgenové necitlivosti genetická porucha, která způsobuje, že plod s chromozomy XY není citlivý na androgeny vylučované varlaty

syndrom deficience DHT porucha, kdy jedinec nemá žádnou nebo téměř nulovou hladinu 5-alfa-reduk-tázy, enzymu, který je zodpovědný za konverzi testosteronu na dihydrotestosteron

transformativní výklad vývoje genderu teorie vývoje genderu, která uznává skutečně interaktivní povahu biologie a prostředí, jakož i vliv lidského faktoru na vytváření genderu tím, že zkoumá, jak může kultura a chování jedince ovlivnit biologii a fyziologii a naopak

Tumerův syndrom chromozomální abnormalita, kdy zápis chromozomální řady obsahuje pouze jeden pohlavní chromozom (X), nikoli obvyklý pár (XX nebo XY)

Doporučená literatura

BEM, S. L. (1993). *The lenses of gender: Transforming the debate on sexual inequality*. New Haven: Yale University Press.

BLUM, D. (1997). *Sex on the brain*. New York: Viking
TAVRIS, C. (1992). *The mismeasure of woman*. New York: Simon and Schuster.

Poznámky

- ¹ Později se zjistilo, že Richard Speck, který v noci na koleji brutálně zavraždil devět studentek zdravotní školy, syndromem XYY netrpěl.
- ² U jedinců, kteří těmito poruchami trpí, se často objevují jak mužské, tak ženské prvky, a tak je lékari a vědci označují za *intersexuální*. Někteří intersexuální jedinci mají jeden vaječník a jedno varle. Častější jsou ovšem případy, kdy dojde k vývoji varlat a části ženských genitálií bez vaječníků nebo k vývoji vaječníků a části mužských genitálií, ale ne varlat (Kelly, 1995). Tito jedinci jsou běžně nazýváni *hermafrodity* a *pseudohermafrodity*, ale intersexuálové tato označení považují za urážlivá, a proto se již nepoužívají.
- ³ V této souvislosti Hoyenga a Hoyenga (1993) podotýkají, že kdyby nebylo chorob, které muže s AGS postihují, jejich porucha by pravděpodobně vůbec nebyla objevena.
- ⁴ Ve stejné studii ale Hines a Kaufman (1994) tvrdí, že chlapci s AGS vykazují menší zájem o hry s fyzickým nábojem než chlapci, kteří AGS netrpí.
- ⁵ Kessler (1996) říká, že je nemožné získat přesné statistiky výskytu poruch, jako je syndrom androgenové necitlivosti, protože na rozdíl od chromozomálních abnormalit nejsou tyto poruchy oficiálně zaznamenávány. Lékaři, se kterými vedla rozhovory, by se dokonce ani neodvážili učinit odhad výskytu této choroby, všichni se nicméně shodli na tom, že jsou tyto případy velice řídké.
- ⁶ Takové pozitivní hodnocení *berdachů* a široký koncept genderu ale byly bohužel prakticky eliminovány kontaktem s bílou společností. Přestože *berdachové* jistě nezmizeli, koncem druhé světové války se přístup k nim v rámci komunit původních severoamerických obyvatel změnil v odsouzení a často dokonce nepřátelství. Roscoe (1991) nicméně poukazuje na obrození pozitivního hodnocení *berdachismu* v některých komunitách, a to zejména díky kombinovaným snahám hnutí za práva původních obyvatel Severní Ameriky a za práva homosexuálů (viz také Williams, 1986).
- ⁷ MRI je postup, který nabízí obraz živoucího mozku vysokého rozlišení tím, že měří vlny, které atomy vodíku vysílají, pokud jsou aktivovány rádiovými vlnami v magnetickém poli (Pinel, 1997). Pinel (1997) také nabízí skvělou analýzu jiných technologií, které vědci a lékaři při zkoumání mozku používají.

3. GENDEROVÁ SOCIALIZACE V RANÉM DĚTSTVÍ

Návštěvník nahlížející oknem do sálu porodnického oddělení nemocnice dokáže obvykle bez velkých potíží rozeznat, která novorozeňata jsou chlapci a která dívky. Dokáže to nikoli díky na první pohled zřejmým tělesným rozdílům, ale proto, že personál kupříkladu zavínuje dívky do růžových zavínovaček a chlapce do modrých anebo píše jména dívek na růžové cedulky a jména chlapců na modré. Zajímavé přitom je, že ještě na počátku století byly naopak dívky oblékány do šatů modré barvy, která byla tehdy spojována s jemností, zatímco chlapci nosili růžové šaty, protože růžová barva označovala mužnost (Rhode, 1997). Na barvách samých totiž ve skutečnosti pochopitelně nezáleží. Rozhodující je, jaké vlastnosti mají tyto barvy představovat. Od okamžiku svého narození jsou dívky vnímány jako křehké a líbezné a chlapci jako silní; takové jsou obecně přijímané genderové stereotypy, které se promítají do očekávání vztahujících se k chování dětí.

V této kapitole si ukážeme, jak se genderové podmíněná očekávání přenášejí na děti skrze socializaci. **Socializace** je proces, jehož prostřednictvím si lidé předávají a vstřebávají společenské hodnoty a normy, včetně těch, které se týkají genderu. Socializace je celoživotní proces a budeme se jí věnovat ve všech částech této knihy; zde se však soustředíme na ty její stránky, které se odehrávají převážně v raném dětství. Genderová socializace má někdy podobu vědomého úsilí, které posiluje genderová očekávání explicitními odměnami či tresty. Zejména chlapci jsou podrobováni přímým negativním sankcím, chovají-li se způsobem vnímaným jako nepřiměřený jejich genderu. Genderová socializace však může probíhat i prostřednictvím jemnějších signálů, skrytě přenášených způsoby, jimiž dospělí jednájí spolu navzájem i s dětmi, dětským oblečením nebo třeba dětskými knížkami a hračkami. Také samy děti se vzájemně socializují, a to jak explicitní, tak i implicitní formou – vzájemnou interakcí v dětských kolektivech. Než přejdeme k dosavadním výsledkům zkoumání obsahu genderové socializace u malých dětí, podívejme se na samotný socializační proces. Nejprve si představíme některé vědecké teorie, které se pokoušejí vysvětlit, jakým způsobem malé děti své genderové identity získávají.

3.1 JAK SE UČÍME GENDERU

Výzkumy ukazují, že děti začínají dávat přednost určitým hračkám v souladu s genderovými stereotypy již ve věku kolem osmnácti měsíců. Dvouleté děti jsou si již vědomy vlastního genderu i genderu jiných lidí a během třetího roku života začí-

nají hodnotit určité vlastnosti a typy chování genderově stereotypním způsobem (Golombok a Fivush, 1994). Je tedy zřejmé, že děti jsou vystavovány genderovým signálům již ve velmi útlém věku. Jak se ale vlastně stane, že obsah těchto signálů včlení do svého chápání sebe samých a okolního světa? Jinými slovy – jak se malé dívky dozvídají, že jsou dívky, a malí chlapečkové, že jsou chlapci? A co „mužské“ dělají jen chlapci a jiné věci (ty „ženské“) jen dívky? Jako odpověď na tyto otázky byla nabídnuta řada teorií a tři obecné typy těchto teorií nyní probereme: jsou to teorie psychoanalytické, teorie sociálního učení a teorie kognitivněvývojové.

3.1.1 Psychoanalytické teorie

Autorem bezesporu nejznámější psychoanalytické teorie genderové identity je rakouský lékař Sigmund Freud (1856–1939). Freudova koncepce je známa pod názvem *teorie identifikace*.

Podle Freuda procházejí děti během svého osobnostního vývoje několika stadii. Během prvních dvou stadií, nazývaných *orální* a *anální*, se chlapci a dívky svým chováním a vnitřním prožíváním příliš neliší. Děti obou pohlaví soustřeďují své city především na matku, která zastává převážnou část péče o ně a uspokojuje většinu jejich potřeb. Teprve ve věku čtyř let začíná vývoj dívek a chlapců nabírat výrazně odlišný kurs. Tehdy si děti začínají být vědomy vlastních genitálií a jejich odlišnosti od genitálií opačného pohlaví. Toto poznání zahajuje třetí vývojové stadium – stadium *falické*. Právě během falického stadia dochází u dítěte k **identifikaci**: dítě nevědomky utváří vlastní chování podle vzoru rodiče stejného pohlaví, a učí se tedy chovat způsobem příslušejícím jeho genderu. Důležité přitom je, že identifikace probíhá u dívek a chlapců odlišnou cestou.

U chlapců je identifikace motivována stavem, který Freud nazývá **kastrační úzkost**. Chlapcova láska k matce nabývá v tomto věku více sexuální povahy a chlapec začíná mít sklon pohlížet na svého otce jako na soka (to je podstata tzv. *oidipovského komplexu*). Z pocitů žárlivosti jej však rychle vyléčí, jakmile spatří ženské pohlavní orgány. Při pohledu na klitoris pojme chlapec domněnku, že všechny dívky byly z nějakého důvodu kastrovány, a začne se obávat, že stejný osud může potkat i jeho, nepřestane-li se svým otcem soupeřit. Chlapec vnímá otcovu velkou sílu a dochází k závěru, že otec má moc kastrovat své konkurenty. Namísto dalšího soupeření se proto chlapec snaží otci více připodobnit a svým způsobem

tak slaví úspěch hned dvakrát: udrží si svůj penis a svůj sexuální vztah k matce realizuje zástupně, skrze svého otce. Chlapec se tak se svým otcem ztotožňuje a vstřebává jeho vlastnosti a způsoby chování – včetně těch týkajících se genderu – do svého vlastního společenského repertoáru.

Zcela odlišný je vývoj u dívky, jejíž identifikace s matkou je podle Freuda motivována tzv. **závistí penisu**. Závist penisu se v dívkách vytváří, když poprvé spatří mužské pohlavní ústrojí. Při pohledu na – řečeno Freudovými slovy – „o mnoho dokonalejší vybavení“ muže dochází také dívka k závěru, že byla kastrována. Zachvacuje ji **pocit nedokonalosti**, žárlivost vůči chlapcům a **opovrzení vůči matce a vůbec všem ženám**, které s ní toto „znetvoření“ sdílejí. Svou lásku naopak přenáší na otce – vlastníka penisu, po němž tolik touží a ve snaze získat otce pro sebe se s matkou ztotožňuje. Dochází nakonec k poznání, že může penis získat hned dvěma způsoby: nakrátko pohlavním stykem a symbolicky také porozením dítěte, zejména pak dítěte mužského pohlaví. Touha po penisu v ní tedy probouzí lásku k mužům (jež v první fázi zastupuje osoba otce) a žádostivost vůči nim (Frieze et al., 1978). Žena však nikdy nedokáže své pocity méněcennosti a závisti plně překonat, což na její osobnosti zanechává nesmazatelné stopy:

„Přičítáme tedy femininitě větší míru narcismu, který má u žen také vliv na jejich volbu objektu – potřeba být milována u žen převažuje nad potřebou milovat. Důsledky závisti penisu jsou i jednou z příčin tělesné marnivosti žen: mají sklon více si cenit své přitažlivosti, která je jim jakousi opožděnou kompenzací za původní pohlavní méněcennost. Stud – který je považován za ženskou vlastnost par excellence, ve skutečnosti je však mnohem více plodem konvence, než by se zdálo – má, jak se domníváme, za cíl skrýt nedostatečnost vlastních genitálií. (...) Fakt, že ženy mají jen málo smyslu pro spravedlnost, bezesporu souvisí s tím, že jejich mentálnímu životu dominuje závist“ (Freud, 1983/1933, s. 90, 92).

Freudovo dílo dokázalo obrátit pozornost vědců k významu prožitků v dětství a přimělo tehdejší vědeckou obec zabývat se například otázkou dětské sexuality či možností trvalých následků průběhu dětství na lidský život. Než však začnete podezíravě sledovat každé čtyřleté dítě, které potkáte, měli bychom upozornit, že **teorie identifikace byla a je předmětem značné kritiky**. Tato teorie jednak definovala identifikaci jako proces odehrávající se podvědomě, což ovšem znamená, že neexistuje objektivní způsob, kterým by její platnost mohla být ověřena. Zbývá nám spolehnout se buď na pouhou psychoanalytickou interpretaci chování známých osob, anebo na vzpomínky dotyčné osoby na vlastní dětství. Přitom i za

předpokladu, že bychom byli ochotni vzpomínkám lidí důvěřovat, přetrvává problémem inherentní zaujatosti každého pozorování: krajně subjektivní povaha psychoanalytických metod vzbuzuje pochybnosti, zda na nich založené interpretace prožitků zkoumaných osob odpovídají skutečnosti, či zda vypovídají spíše o tom, jaká zjištění sám psychoanalytik očekává v souladu s teorií identifikace. Kromě zpráv z vyšetření pořízených psychoanalytiky samými existuje jen málo důkazů svědčících o výskytu kastrační úzkosti u chlapců či závisi penisu u dívek (Frieze et al., 1978; Sherman, 1971).

Veškeré genderové specifické vzorce chování získané v dětství navíc Freud popisuje jako neměnné, jednou provždy dané. Neponechává tedy žádný prostor pro jejich změnu, ať už na individuální, či společenské úrovni. Jakkoliv je přitom pravda, že gender se veškerým změnám houževnatě brání, zároveň platí i fakt, že učení genderu probíhá po celý život a že člověk dokáže své jednání a postoje měnit, je-li vystavován novým situacím a společenským modelům.

Konečně nelze přehlédnout ani tendenční, protizenský vyznění freudovské teorie identifikace. Ženy jsou v ní popisovány jako méněcenné, přičítá se jim žárlivost, pasivita a masochismus. Freud ženy vymezuje jako „méněcennou odchylku od mužské normy“ (Bem, 1993, s. 59). Femininitu vůbec vnímá jako spojenou s patologií (Brennan, 1992). Celkově tedy teorie identifikace ženy jednoznačně klade na nižší stupeň oproti mužům. Ve svém důsledku přinejmenším legitimizuje genderovou nerovnost, v horším případě ji lze vnímat i jako vysloveně misogynní a ženy poškozující.¹

Vzhledem k těmto závažným nedostatkům není divu, že někteří z Freudových raných následovníků i pozdějších teoretiků uvažujících v teoretickém rámci psychoanalýzy navrhli podstatné revize či reinterpretace původního Freudova výkladu. Například Karen Horney (1967), Erik Erikson (1968) a Melanie Klein E. (1975) poukazují na přílišný „falocentrismus“ jeho teorie, nadále se však soustřeďují na otázku, jakým způsobem se vrozené rozdíly mezi pohlavími promítají do odlišného psychologického vývoje mužů a žen. Horney odmítá představu závisi penisu jako klíčového faktoru v psychosexuálním vývoji žen a sama naopak přichází s provokativní hypotézou, že muži chovají závist k ženám kvůli jejich výlučné schopnosti rodit děti; tento jev označila jako závist dělohy. Erikson zase tvrdí, že reprodukční schopnost žen – řečeno Eriksonovými slovy: skutečnost, že těla žen mají vnitřní prostor, v němž nosí a pěstují nový život – ženy předurčuje k tomu, aby se duševně angažovaly v péči o druhé. Naopak mužské reprodukční orgány jsou vně-

ší a činné, což se v mužské psyché odráží jejím zaměřením na vnější svět a aktivní přístup k němu (Bem, 1993). Konečně Klein propaguje tezi, že primárním vztahem určujícím vývoj genderové identity není vztah mezi otcem a dítětem (synem či dcerou), kde ústředním motivem vztahu je penis, ale vztah mezi matkou a dítětem, jehož ústřední motiv tvoří ženský prs, a to zejména z hlediska emocí a vnitřních konfliktů, které prs v dětech vyvolává (např. dobro /hojnost vs. špatnost/ destruktivnost – Chodorow, 1989, 1995).

Jiní autoři využívající psychoanalytického přístupu, například Clara Thompson (1964), Jacques Lacan (1977) nebo Juliet Mitchell (1974), vsazují koncept závisi penisu do společenského kontextu a vykládají jej tak, že ženy žárlí na mužský orgán jako na symbol mužské moci a mužských privilegií v patriarchální společnosti. Skutečným předmětem závisi je tedy podle nich vyšší společenský status mužů a jejich větší míra svobody.

Také teoretička feminismu Nancy Chodorow (1989; 1978) nabízí revidované pojetí teorie identifikace, které zasazuje získávání genderové identity do společenského kontextu. Pokouší se odpovědět na otázku, proč ženy během života vrůstají do rolí hlavních pečovatelek o děti a proč si k dětem vytvářejí silnější citové pouto než muži. Nabízí odpověď, že pro chlapce je proces identifikace nutně obtížnější, neboť se musejí psychicky odpoutat od svých matek a utvářet svou osobnost po vzoru otců, kteří značnou část času tráví mimo domov. Chlapci se tak nutně stávají citově odtazištějšími a utlumenějšími než dívky, které takovou psychickou bariérou netrpí – matky a dcery naopak vzájemný vztah prožívají intenzivně a nepřetržitě. Tímto způsobem získávají dívky duševní predispozici pro mateřskou péči a „femininní osobnost získává sklon více se vymezovat vztahy a pouty k jiným lidem než osobnost maskuliní“ (Chodorow, 1978, s. 44).

Dílo Nancy Chodorow je podnětné, podobně jako jiné psychoanalytické teorie však bývá kritizováno jako do značné míry empiricky neověřitelné, a proto postrádající důkazy (Lorber et al., 1990). Chodorow se hájí poukazem, že její teorie byla vyvozena z empirického zkoumání a doložena klinickými pozorováními (Chodorow, 1995). Spolehlivost psychoanalytických klinických dat však vždy vzbuzuje pochybnosti: Chodorow sice vykládá výpovědi svých pacientů jako potvrzující teorii identifikace, jiný klinický psychoanalytik – byť by i sdílel východiska feministické psychoanalýzy – je však může interpretovat odlišně. Svě empirické údaje navíc Chodorow získala od pacientů, kteří vyhledali její pomoc při řešení svých problémů, krizí a konfliktů, a kteří proto nemusejí tvořit reprezentativní obraz populace jako celku.

Její dílo je rovněž kritizováno jako etnocentrické. V kapitole 6 této knihy se dočteme, že dělba práce podle pohlaví, v jejímž rámci je ženám svěřována výlučná péče o děti, se v některých společnostech nevyskytuje, nicméně gender jako kategorie – bez ohledu na její konkrétní obsah – existuje ve všech společnostech bez rozdílu. Zdá se, že vývojový model předkládaný Chodorow se vztahuje jen na rodiny v západních společnostech a ani tam neplatí pro všechny (Lorber et al., 1990). Její model možná nejlépe vystihuje proces získávání genderové identity v bělošských středostavovských rodinách, není však, jak poukazuje Joseph (1981), pravdivým obrazem zkušenosti většiny afroamerických matek a dcer. Podobně také Segura a Pierce (1993) poukazují, že některé charakteristiky amerických rodin osob mexického původu – například přítomnost hned několika pečujících osob (babiček, kmoter, tet) v rodině – vyžadují rozšíření či úpravu daného modelu, aby lépe pokrýval odlišnosti v genderové výchově spojené s rasovou, etnickou a třídní příslušností. Chodorow (1995) na tuto kritiku odpovídá výzvou, aby se feministická psychoanalýza zaměřila na méně univerzalistické a esencialistické koncepce utváření genderové identity, které by braly v úvahu specifickou lidskou zkušenost a relevantní životní danosti, jako je rasová a etnická příslušnost, společenská třída či pohlavní orientace. Podle Chodorow se každý člověk aktivně účastní utváření vlastního genderově specifického já skrze své citové reakce na prožitky (a dokonce i skrze výplody vlastní fantazie), takže genderová identita každého jednotlivce je svým způsobem jedinečná. „Domnívám se,“ píše Chodorow, „že vědomí vlastního genderu – jinými slovy genderově podmíněná identita či subjektivita – se u každého jednotlivce utváří nerozborným prolutím subjektivních (tedy emocionálních a fantazijních) a kulturních významů“ (1995, s. 517).

Úvahy Nancy Chodorow rozvíjející feministickou psychoanalytickou teorii jistě vyvolají nové debaty – a vzhledem k tomu, že v těchto úvahách nadále hraje významnou roli koncept nevědomí, bude se i část těchto debat bezesporu soustřeďovat na problém ověřitelnosti. Psychoanalytické teorie však nejsou jediným existujícím vysvětlením procesu získávání genderové identity, podívejme se proto na některé odlišné přístupy.

3.1.2 Teorie sociálního učení

Teorie sociálního učení jsou oproti teoriím psychoanalytickým jednodušší a průhlednější v tom smyslu, že se zaměřují na empiricky pozorovatelné události a jejich důsledky, nikoli na nevědomé pohnutky a pudy (Bandura, 1986). Přes-

tože těchto teorií existuje celá řada, mají několik společných základních principů, které čerpají z psychologického směru zvaného *behaviorismus*. Přinejmenším s jednou důležitou myšlenkou behaviorismu jste se již nejspíš někdy setkali: je to myšlenka **posilování**. Následuje-li po určitém typu chování odměna, zvyšuje se pravděpodobnost, že se takové chování bude opakovat – pokud naopak následuje trest, pravděpodobnost dalšího opakování se snižuje. Budete tedy mít větší šanci, že svého psa úspěšně naučíte chytat frisbee, pokud mu za každé chyčení a aport házečního disku dáte sušenku. Podobně lze psa odnaučit, aby močil na květiny ve vašem domě, pokud ho vynesete na zápraží, kdykoli se chystá zvednout nohu u některého květináče. Behavioristé tvrdí, že stejný princip posilování se vztahuje i na lidský proces učení, učení genderovým rolím nevyjímaje.

Konkrétně tedy teorie sociálního učení říká, že děti získávají jím odpovídající genderové identity proto, že jsou odměňovány za chování odpovídající jejich genderu a trestány za chování, které je s ním v rozporu. Někdy nabývají odměny a tresty přímé podoby chvály, respektive napomenutí. Jeden z autorů této knihy například zaslechl ve frontě u pokladen v tržnici rozhovor, v němž malá dívka žádala otce, aby jí koupil malé nákladní auto z umělé hmoty. Otec na ni pohlédl s viditelnou nelibostí a řekl: „To je pro kluky. Copak jsi snad kluk?!“ Dívka beze slova vrátila auto zpět do regálu. (Zajímavý je fakt, že u chlapců budí chování připisované opačnému genderu obecně ještě ostřejší projevy nesouhlasu, než je tomu u dívek – viz např. Fagot, 1985; Martin, 1990.) Děti se však učí také díky nepřímému posilování. Mohou poznat důsledky určitého chování například pouhým pozorováním chování jiných (Bronstein, 1988). V jedné zkoumané skupině sice rodiče děti výslovně nenabádali, aby si hrály s hračkami považovanými za odpovídající jejich genderu, když si však děti zvolily hračky spojované s opačným genderem, jejich rodiče byli méně často ochotni si s nimi hrát (Langlois a Downs, 1980).

Poslední příklad ilustruje druhý důležitý princip teorií sociálního učení: děti se učí nejen posilováním, ale také nápodobou či modelováním lidí v jejich okolí. Oba procesy – posilování a modelování – jdou spolu pochopitelně ruku v ruce. Děti jsou odměňovány za nápodobu některých druhů chování a trestány za nápodobu jiných; nejčastěji přitom napodobují právě ty osoby, které jejich chování posilují odměnami. Stoupenci teorie sociálního učení konstatují, že děti si za vzor svého chování nejčastěji berou ty dospělé osoby, které vnímají jako vlídné a přátelské a zároveň mocné (tedy disponující statky či výsadami, kterých si dítě cení). Teo-

rie dále předpokládá, že děti nejvíce napodobují osoby, které se jim nejvíce podobají (Bussey a Bandura, 1984). Mezi takové osoby patří přirozeně především rodič stejného pohlaví, starší sourozenci a vrstevníci; jak se však dozvíme v kapitolách 4 a 5, jako účinné dětské vzory působí také pedagogové a mediální osobnosti.

Teorie sociálního učení působí jistě přesvědčivě: téměř každý z nás nejspíš někdy viděl princip posilování v praxi a všichni víme, že děti dovedou velice dovedně napodobovat (do té míry, že tím své rodiče někdy až přivádějí do rozpaků). Také tato teorie však naráží na jisté potíže. Výsledky zkoumání napodoby u osob stejného pohlaví především nepotvrzují, že by děti konzistentně napodobovaly spíše vzory stejného pohlaví než vzory pohlaví opačného (Raskin a Israel, 1981). Shodnost pohlaví se naopak zdá být méně důležitým faktorem podporujícím modelování než některé jiné proměnné – například moc, která je napodobované osobě připisována (Jacklin, 1989). Dívky častěji napodobují mužské vzory než obráceně, což může být způsobeno právě tím, že muži jsou vnímáni jako mocnější než ženy; jak říkají Golombok a Fivush (1994), chlapci mohou napodobou ženských vzorů mnoho ztratit. Navíc děti obvykle napodobují vzory stejného pohlaví jen tehdy, pokud se tyto vzory drží modelů chování odpovídajících danému genderu (Jacklin, 1989; Perry a Bussey, 1979). Toto zjištění naznačuje, že děti mají určité vědomí genderu nezávislé na tom, které získávají modelování. A konečně, teorie sociálního učení popisuje děti pouze jako pasivní příjemce socializačních signálů: „socializace je chápána jako jednosměrný proces, v němž jsou děti utvářeny a přetvářeny dospělými“ (Corsaro a Eder, 1990, s. 198). Existují přitom doklady, že děti samy aktivně vyhledávají a vyhodnocují informace, které jim poskytuje jejich sociální prostředí (Bem, 1983).

S touto kritikou se pokouší vypořádat kognitivněvývojová perspektiva – třetí výkladový rámec, který si v souvislosti s procesem získávání genderové identity představíme.

3.1.3 Kognitivněvývojové teorie

Kognitivněvývojové teorie vycházejí z díla psychologů Jeana Piageta a Lawrence Kohlberga, kteří se shodně věnovali studiu mentálních procesů, jejichž prostřednictvím děti rozumějí svým prožitkům a pozorováním. Jednotčím principem kognitivněvývojových teorií je, že děti se učí genderu (a genderovým stereotypům) v rámci svých rozumových snah nalézt řád v sociálním světě, který je obklopuje. Představme si maličké dítě, které je ve světě úplným cizincem: život mu musí při-

padat jako zcela chaotický. Jedním z prvních úkolů, které dítě v jeho vývoji čeká, je hledat smysl veškerých informací, které přijímá pozorováním okolí a interakcí s ním. Podle kognitivněvývojových teorií řeší velmi malé děti tento úkol tak, že v okolním hmotném a sociálním světě objevují vzorce. Děti prý mají k hledání vzorců přirozený sklon, a „jakmile začnou určité kategorie a pravidelnosti objevovat, spontánně si v souladu s nimi vytvářejí i představu o vlastním já a soubor sociálních rolí“ (Bem, 1993, s. 112).

Pořadající kategorie, které si děti takto vytvářejí, se nazývají **schémata** a jedním ze zvláště užitečných schémat malých dětí je pohlaví. Proč právě ono? Odpověď spočívá v druhém hlavním principu kognitivněvývojových teorií: porozumění děti okolnímu světu je určeno stupněm mentální vyspělosti. V rané fázi svého života (podle Piageta ve věku mezi osmnácti měsíci a sedmi roky) má dětské myšlení sklon ke konkrétnosti: opírá se o jednoduchá a jasná vodítka. Ženy a muži v naší společnosti (a ve většině společností ostatních) vypadají odlišně: jinak se oblékají, mají jiné účesy a vykonávají jiné práce. Pohlaví je tedy poměrně stabilní a snadno rozpoznatelnou kategorií, projevující se v mnoha jasně viditelných fyzických příznacích (Bem, 1993). Děti tuto kategorii nejprve vztahují na sebe, vymezují se podle ní a uspořádávají podle ní svou identitu. Poté ji začínají vztahovat i na jiné osoby ve snaze rozřadit lidské vlastnosti a typy chování do dvou skupin – mužské a ženské – a následně hodnotit pozorované chování lidí jako genderově přiměřené (tedy „správné“) či nepřiměřené („špatné“).

Kognitivněvývojová teorie nám pomáhá vysvětlit, proč mají děti silný sklon upřednostňovat odpovídající pohlavně stereotypní hračky a činnosti, hledat si přátele shodného pohlaví a zastávat rigidně stereotypní představy o genderu (Cann a Palmer, 1986; Cowan a Hoffman, 1986). V období od dvou do šesti let se děti nacházejí v následujícím raném stadiu vývoje, nazvaném Piagetem *předoperační stadiem*. V tomto období mají děti sklon pohlížet na veškeré pravidelnosti, které ve svém světě pozorují, jako na jakési neměnné mravní zákony a nemají ještě schopnost vnímat *jednotu v různosti*; nedokážou tedy pochopit, že i pokud se povrchnost zůstává táž (muž zůstává mužem, přestože mu vlasy sahají až do pasu). Výzkumy ukazují, že s přibývajícím věkem a postupným rozvojem svého kognitivního systému zaujímají děti k aktivitám mužů a žen pružnější postoj, přinejmenším do nástupu adolescence (Bem, 1993; Golombok a Fivush, 1994; Stoddart a Turiel, 1985; odlišný názor ovšem mají Carter a McClosky, 1983).

Kritikové vznášejí proti kognitivněvývojovým teoriím několik výhrad. Jedna se týká věku, v němž si děti údajně vytvářejí genderovou identitu. Kognitivněvývojové teorie tuto fázi vývoje kladou do období věku od tří do pěti let, výzkumy však naznačují, že ve skutečnosti nastává dříve, možná již ve dvou letech (Cowan a Hoffman, 1986; Fagot a Leinbach, 1983). Z nejnovějších výsledků navíc vyplývá, že pohlaví a gender nejsou základními pořádacími kategoriemi či schématy pro všechny lidi bez rozdílu: existují jednotlivci, které lze hodnotit jako genderově „aschematické“, přestože si sami genderovou identitu osvojili (Skitka a Maslach, 1990). Dívky mají obecně větší znalost genderu než chlapci, zároveň však bývají tolerantnější vůči chování překračujícímu genderová vymezení. Celý proces, kterým se dítě učí operovat s kategorií pohlaví jako pořádacím schématem, jakož i vnější proměnné, které mohou tento proces ovlivnit, je tedy třeba zkoumat ještě hlouběji. Většina dosavadních výzkumů v této oblasti se bohužel zabývala pouze dětmi z bělošských středostavovských heterosexuálních rodin, takže víme jen málo o tom, jak mohou význam pohlaví a genderu pro schematizační úsilí malých dětí ovlivňovat faktory jako rasová, etnická a třídní příslušnost, struktura rodiny či pohlavní orientace rodičů. Existují výzkumná data, která ukazují, že černošské děti nejsou vedeny k úplně bipolárnímu vnímání genderu (Hale-Benson, 1986; McAdoo, 1988) a že nejen černošské, ale i hispánské děti jsou méně výrazně formovány genderovými stereotypy než děti bělošské (Bardwell et al., 1986; Isaaks, 1980); jiné výzkumy ovšem dospívají k odlišným výsledkům (viz např. Gonzalez, 1982; Price-Bonham a Skeen, 1982).

K této výhradě se pojí jiná, ještě závažnější: tím, že učení genderu popisují jako proces, který děti v podstatě realizují samy, a že vysvětlují prvořadou roli dichotomie muž – žena ve smyslovém vnímání a emocionálním prožívání dětí její přirozeností a snadnou rozpoznatelností, bagatelizují kognitivněvývojové teorie zásadní úlohu, kterou hraje v genderové socializaci kultura (Bem, 1993; Corsaro a Eder, 1990). Můžeme sice souhlasit s tvrzením, že děti si samy aktivně vytvářejí uspořádaný rámec pro výklad okolního světa, avšak úloha konceptu pohlaví v tomto pořádacím úsilí je spíše odrazem genderové polarizující kultury, v níž tyto děti žijí, než stupně jejich duševní vyspělosti. Prvořadý význam dichotomie muž – žena pro smyslové a emocionální prožívání dětí navíc může spíše než z přirozené povahy této dichotomie vyplývat z toho, že všechny osoby obývající svět dítěte interagují s tímto dítětem na základě implicitního předpokladu, že dítě je jednoznačným a exkluzivním způsobem buďto chlapcem, anebo dívkou; tím vedou dítě

k tomu, aby si podle stejného schématu uspořádalo i vlastní identitu a celý svůj subjektivní svět (Davies, 1989). Výzkumná data například svědčí o tom, že pod silným vlivem genderových schémat se nacházejí obvykle ty děti, které jejich rodiče – především otcové – často podrobují pozitivnímu i negativnímu posilování v souvislosti s genderově specifickými aktivitami. Takové posilování dětí nejen učí genderově typizovanému chování, ale obecně obrací jejich pozornost k genderu jako klíčové kategorii sociálního řádu (Golombok a Fivush, 1994; Fagot a Leinbach, 1989). Vedle pohlaví bychom přitom jistě našli i jiné osobní kategorie se snadno rozpoznatelnými fyzickými znaky; děti však kladou důraz právě na pohlaví – nikoli proto, že jde o kategorii přirozenou, ale protože v kultuře dané společnosti jsou právě pohlavní rozdíly zdůrazňovány.

Významným obohacením je pro kognitivněvývojové teorie dílo psycholožky Sandry Bem, která zformulovala alternativní teorii procesu nabývání genderu. Její teorie zohledňuje i zde vyložené kritické reakce na kognitivněvývojové teorie. Představme si stručně její hlavní myšlenky.

„Optická skla kultury“: Bem a její teorie utváření genderu

Svůj výklad zahajuje Bem (1993) konstatováním, že kultura každé společnosti sestává ze souboru skrytých předpokladů ohledně toho, jak by členové dané společnosti měli vypadat, uvažovat, cítit a jednat. Tyto předpoklady jsou zabudovány do kulturních diskursů, společenských institucí i duševního ustrojení jednotlivců, čímž se generaci po generaci neviditelně, ale systematicky reprodukuje určité vzorce myšlení a chování. Bem nazývá tyto předpoklady „optickými skly“. Každá kultura jich obsahuje celou řadu: jedním optickým sklem, které Bem nachází v americké kultuře, je například radikální individualismus. Její analýza se však soustřeďuje především na „optická skla“ genderová, jež v americké a většině jiných západních kultur nachází tři: genderovou polarizaci, androcentrismus a biologický esencialismus. Genderovou polarizací je míněno nejen, že jsou muži a ženy považováni za bytostně odlišné, ale že tyto odlišnosti ustavují jeden z ústředních principů společenského uspořádání. Termínem androcentrismus označuje Bem jak představy, že muži jsou nadřazeni ženám, tak i obtížně vykořenitelný předpoklad, že muži a jejich prožívání světa jsou jakýmsi standardem, vůči němuž jsou ženy poměřovány. Konečně biologický esencialismus slouží k legitimizaci a racionalizaci předchozích dvou zmíněných optik tím, že je vysvětluje jako přirozený a nutný produkt vrozených biologických rozdílů mezi pohlavími. Bem se zajímá především

o to, jak tyto optiky svým působením utvářejí muže a ženy do kulturou sankcionovaných stereotypních podob.

Proces osvojování genderu je podle Bem pouze jedním specifickým případem obecného procesu *enkulturace* či socializace. Bem si všímá především dvou jeho aspektů, které považuje za klíčové pro „úspěšný“ průběh enkulturace. První spočívá v tom, že společensky institucionalizovaná praxe takřikající před-programovává každodenní zkušenost jednotlivců tak, aby odpovídala kulturou nastaveným „předvolbám“ pro daný čas a místo. Zároveň je každý člověk neustále bombardován skrytými ponaučeními, jež Bem nazývá *metasděleními* – ponaučeními o tom, co je důležité, co je oceňováno a jaké rozdíly mezi lidmi jsou z hlediska dané kultury významné. Skrze tyto dva procesy se kulturou naordinované optiky promítají do lidského vědomí a oba působí tak důsledně, že se člověk v krátkém čase stává v dané kultuře „domorodcem“, neschopným rozlišovat mezi realitou a tím, jak jeho kultura realitu konstruuje.

Toto splyvání realit si nejsnáze uvědomíme, když navštívíme společnost, jejíž kultura se liší od naší vlastní: „jejich“ zvyklosti nám připadají nesprávné, ba šokující. Bem (1993, s. 140) přitom upozorňuje, že skutečně „domorodé“ vědomí si jedinci osvojují enkulturací pouze v dětství, protože děti „se učí kulturou vymezenému způsobu konstruování reality, aniž si uvědomují existenci způsobů alternativních. Ve srovnání s dospělou osobou navštěvující cizí kulturu je dítě v této kultuře vyrůstající jako přislovená ryba ve vodě, která si neuvědomuje, že její okolí je mokré (jak by také mohlo být jiné?).“

Genderově polarizující optika, tvrdí Bem, začíná formovat každodenní život dětí od samého okamžiku jejich narození. Vzpomeňme si na příklad, kterým jsme tuto kapitolu otevřeli: cedulky růžové či modré barvy připevněné k dětským postýlkám v porodnici či samy děti zabalené do růžových či modrých zavínovaček. Ve zbývajících částech této kapitoly si ukážeme, jak tato genderová polarizace pokračuje ve způsobu oblékání, účesech, vyzdobě dětských pokojů či hračkách. Lze se pak divit, že děti již ve věku dvou let rozlišují věci „klukovské“ a „holčičí“?

V teorii Sandry Bem lze rozeznat prvky teorie sociálního učení i kognitivněvývojové teorie. Genderová socializace má i explicitní stránku, Bem se však více soustřeďuje na metasdělení o genderu – na skryté způsoby, jimiž učení genderové polarizaci probíhá zároveň s tím, jak lidé uspořádávají své životy a životy svých dětí. (Genderové metasdělení například proběhne pokaždé, když děti uvidí, že na rodinné vyjízdce řídí auto otec, ačkoli – jak dobře vědí – matka dovede auto řídit také.) Bem

však nechápe děti (a rodiče) jako pouhé pasivní příjemce kultury. „Genderově vyhraňená osobnost je produktem i procesem zároveň“ (Bem, 1993, s. 152). Podobně jako jiní zastánci kognitivněvývojových teorií se domnívá, že dítě je schopno přijímat kulturní signály proto, že v okolním světě samo aktivně vyhledává stabilní vzorce. V době, kdy člověk vstupuje do dospělosti, to navíc již není jen kultura, co stanovuje meze jeho definicím genderové přiměřenosti; člověk se sám začíná těmto mezím dobrovolně podřizovat a hodnotit sebe i jiné v jejich intencích. Autorka zároveň zdůrazňuje, že definice pohlaví, kterou člověk v dětství internalizuje, je povahy sociokulturní, nikoli biologické a že znaky, z nichž rozdíl mezi pohlavími dešifruje (což je v genderově tak polarizované společnosti, jako je ta naše, dosti zásadní úkol), jsou rovněž spíše sociokulturní (například účes, oblečení) než biologické (genitálie).

Bem rozšiřuje kognitivněvývojovou teorii také svým tvrzením, že na „optické sklo“ genderově polarizující je navíc přiloženo sklo druhé – androcentrické. Děti se dozvídají nejen, že muži a ženy se vzájemně liší, ale také, že muži mají vyšší hodnotu a že vše, co dělají muži, představuje standard, zatímco vše, co dělají ženy, je odchylkou od tohoto standardu. Působení „optického skla“ androcentrismu „dramaticky mění důsledky internalizace genderové optiky. Zatímco dosud mohl být jednotlivec vnímán jako pouhý nosič kulturního elementu genderové polarizace, nyní se stává přímým – byť třeba nevědomým – spolupachatelem sociální reprodukce mužské moci“ (Bem, 1993, s. 139).

Co z této teorie vyplývá pro sociální změnu, je vcelku zřejmé. Žádná společnost se nemůže vyhnout enkulturaci nových členů, přínejmenším v případě genderu je však třeba změnit kulturní optiku, která je procesem enkulturace předávána. To neznamena nic menšího než vymýt jak androcentrismus, tak i genderovou polarizaci. Jak podotýká Bem, někdo by mohl namítnout, že první z obou požadavků se již realizuje prostřednictvím protidiskriminačního zákonodárství, které je v posledních letech zaváděno. Bem však upozorňuje – a náš text o tom ještě přinese řadu důkazů – , že celá naše společnost je natolik zevrubně uspořádána podle mužských hledisek, že i ty politické projekty a praktiky, které se jeví jako genderově neutrální, se při bližším zkoumání ukáží jako silně androcentrické. „Androcentrismus prostupuje celou společností tak hluboce, že je třeba pohlížet s apriorní nedůvěrou i na ty instituce, které ženy výslovně nediskriminují“ (Bem, 1993, s. 190; viz rovněž Rhode, 1997).

Na první pohled by se mohlo zdát, že vymýt genderovou polarizaci by mělo být snazším úkolem než vymýt androcentrismus. Bem ale upozorňuje, že zrušit

genderovou polarizaci znamená něco víc než jen poskytnout mužům i ženám větší svobodu stát se více maskulinními, femininními, androgynními, heterosexuálními, homosexuálními, bisexuálními či jakýmkoli zatouží být. Znamená to úplnou proměnu kulturního vědomí, s níž podobné pojmy zcela zmizí z kultury i duševní struktury jednotlivce. Určitým skromným začátkem takového úsilí by bylo, aby se rodiče snažili oddalovat zasvěcování svých malých dětí do tradičních představ o genderu a zároveň jim vysvětlovali, že jedinými bezpodmínečně danými rozdíly mezi muži a ženami jsou rozdíly anatomické a reprodukční. Rodiče by také svým dětem museli nabídnout alternativní optiku, zprostředkující porozumění novým informacím a umožňující zařadit je do uspořádaného rámce. Bem doporučuje „optiku individuálních rozdílů“, která bude zdůrazňovat „pozoruhodnou rozmanitost jednotlivců v rámci skupin“ (Bem, 1983, s. 613).

Bem (1993) uvádí na podporu různých aspektů své teorie celou řadu výzkumných studií, zejména pokud se týká různých dopadů genderové polarizace (viz například Bem, 1975; 1981; Bem a Lenney, 1976; Frable a Bem, 1985). Podobně jako revize psychoanalytického přístupu vypracovaná Chodorow (1995) jsou myšlenky Bem dostatečně provokující, aby podnítily řadu výzkumných projektů – právě tak ovšem i sporů. Je třeba říci, že poskytnout dětem alternativní optiku pro zpracování a pořádní informací nemusí být vůbec tak snadné, jak by se mohlo zdát. Výzkumy potvrzují, že i ti rodiče, kteří cíleně usilují o výchovu založenou na netradičních, genderově nestereotypních metodách, nakonec stejně přistupují ke svým synům a dcerám odlišně a způsobem podporujícím genderově stereotypní hry a jiné aktivity (Golombok a Fivush, 1994; Weisner a Wilson-Mitchell, 1990).

Tabulka 3.1 nabízí shrnutí teorie Bem i ostatních zde diskutovaných teorií genderové socializace. Nyní obrátíme pozornost k otázce, jakými způsoby rodiče socializují své děti ve vztahu k genderu.

3.2 JAK DÍTĚ VYRŮSTÁ JAKO DĚVKA ČI CHLAPEC

Zeptáte-li se rodičů, kteří čekají dítě, jestli si víc přejí chlapečka, nebo holčičku, většina odpoví, že jim na pohlaví dítěte nezáleží (Steinbacher a Gilroy, 1985). Tento postoj však ve společnosti převládá teprve krátce: od třicátých let až do let osmdesátých dávala většina Američanů přednost chlapcům a ti, kdo plánovali větší rodinu, si přinejmenším přáli, aby chlapci nad dívkami početně převažovali (Coombs, 1977; Williamson, 1976). V některých oblastech světa jsou synové dodnes

TABULKA 3.1 Teorie genderové socializace

Teorie	Přední osobnosti	Hlavní principy
Psychoanalytické teorie (například teorie identifikace)	Sigmund Freud, Karen Horney, Erik Erikson, Melanie Klein, Clara Thompson, Jacques Lacan, Juliet Mitchell, Nancy Chodorow	Děti ve svém osobním vývoji procházejí řadou stadií. Zhruba do věku čtyř let prožívají dívky a chlapci tento vývoj podobně. Počínaje tímto věkem však začínají svým chováním nevědomě napodobovat chování rodiče shodného pohlaví a učí se tak chovat přijímaným genderově specifickým způsobem. Chlapci jsou k identifikaci s otcem motivováni <u>kastrační úzkostí</u> , dívky závisť penisu. K obměnám téhož základního tématu patří koncepce závisť dělohy a přesun důrazu od vztahu otec – syn, respektive otec – dcera (tedy vztahu, jehož centrálním motivem je penis), ke vztahu matka – dítě. Podle druhé z obou modifikací je ústředním problémem procesu získávání genderu fakt, že chlapci jsou nuceni se duševně separovat od svých matek, zatímco dívky podobnou separaci neprožívají.
Teorie sociálního učení	Albert Bandura	Děti získávají gender dvojím způsobem: posilováním (tedy odměnami za genderově přiměřené chování a tresty za chování genderově nepřiměřené) a modelováním.
Kognitivněvývojové teorie (např. teorie genderových schémat, „teorie optických skel kultury“)	Jean Piaget, Lawrence Kohlberg, Sandra Bem	Děti vstřebávají gender a genderové stereotypy v rámci svého mentálního úsilí nalézat řád v sociálním světě, který je obklopuje. Pro vyhodnocování smyslových informací si děti vytvářejí kategorie či schémata, která jim umožňují pořádat svá pozorování a zkušenosti na základě vnímaných stabilních vzorců či pravidelností. Pohlaví je jedním z nejranněji vytvářených schémat, jelikož představuje poměrně stabilní a snadno rozpoznatelnou kategorii s jasně patrnými fyzickými příznaky. Podle „teorie optických skel kultury“, která zahrnuje i některé rysy teorie sociálního učení, jsou děti socializovány tak, aby přijaly genderové optiky (tedy předpoklady týkající se maskulinity a femininity) vládnoucí v jejich společnosti. Tato enkulturace se odehrává jak prostřednictvím institucionalizovaných sociálních praktik, tak i skrytými signály či „metasděleními“ o hodnotách a relevantních rozdílech, které usměrňují život dětí již od narození.

cenění výrazně více než dcery, a jak ukazuje Komentář 3.1 na straně 109, existují země, kde toto upřednostňování vedlo k výraznému vychýlení demografické rovnováhy ve prospěch mužů.

Rodiče v USA sice neprojevují výraznou preferenci dětí některého pohlaví, z výzkumu nicméně vyplývá, že vůči dětem chovají odlišná očekávání a jednají s nimi odlišným způsobem, a to právě v závislosti na jejich pohlaví. Někteří vědci dokonce tvrdí, že u rodičů, kteří předem znají pohlaví dítěte, může genderová socializace probíhat již během těhotenství: Kolker a Burke (1992, s. 12–13) to vysvětlují slovy, že „znalost pohlaví dítěte znamená víc než jen znalost chromozomálních či anatomických odlišností. Zároveň je v ní implikován i gender a spolu s ním řada očekávaných odlišností. Zároveň je v ní implikován i gender a spolu s ním řada očekávaných odlišností. Zároveň je v ní implikován i gender a spolu s ním řada očekávaných odlišností.“ Ověřit takovou hypotézu je obtížné, ne-li nemožné, každopádně je však již dnes známo, že genderová socializace dítěte začíná prakticky bezprostředně po jeho narození. Výzkumy například ukazují, že naprostá většina rodičovských výroků týkajících se dítěte v okamžicích bezprostředně po porodu se týká právě pohlaví dítěte (Woollett et al., 1982). Navíc přestože lze mezi novorozenci mužského a ženského pohlaví pozorovat jen málo rozdílů ve fyziologii a chování, rodiče mají tendenci na ně reagovat odlišně. Jsou-li například vyzváni, aby své čerstvě narozené dítě popsali, často se uchylují k genderovým stereotypům. Malí chlapci jsou popisováni jako velcí, silní, pohybliví, vážného vzezření a s velkýma rukama; malé dívky zase jako drobné, hezké, s jemnými rysy (Reid, 1994). Tato zjištění se do značné míry shodují s výsledky studie provedené před dvaceti lety (Rubin et al., 1974), což by naznačovalo, že rodičovské genderové stereotypy zůstávají víceméně neměnné.

Dokladem faktu, že rodiče spojují s pohlavím svého dítěte specifické rysy charakteru a chování, je také úsilí, které rodiče vynakládají, aby zajistili, že ostatní lidé budou schopni pohlaví dítěte bezpečně určit. Tělesné vzezření totiž často nebývá dostatečnou nápovědou: rozpětí váhy novorozenců a dívek, jejich délky, množství vlasů, míry bdělosti i intenzity tělesné aktivity se totiž spíše kryjí než liší. K tomu, aby zabránili mýlce, používají rodiče především dětské oblečení (Shanin et al., 1985). U chlapců se dává přednost oblečení tmavých odstínů či základních barev, jako je červená nebo modrá. Často nosí kombinézy s obrázky sportovního či bojového náčiní, aut a jiných dopravních prostředků nebo filmových hrdinů. Dívky jsou naopak nejčastěji oblékány do pastelových barev, například růžové nebo žluté. Šaty a kalhotové soupravy mají často dekorované volánky, mašlemi, obrázky květin nebo srdíček. Rodiče svým malým dcerám také často nasazují saté-

nové čelenky – přestože ještě nemají téměř žádné vlasy – a dávají jim propíchnout ušní boltce, aby mohly nosit náušnice. Dokonce i papírové kalhotky se pro dívky a chlapce liší, a to nejen tvarem, což může mít své racionální odůvodnění, ale i dekorací: dívčí kalhotky jsou ozdobeny obrázky růžových květin, chlapecké plachetnicemi a osobními či nákladními auty. Oblečení tak obvykle skýtá dostatečně spolehlivé vodítko pro určení pohlaví; dochází však i k omylům, které u rodičů často vzbuzují velkou nelibost. Jak se nám nedávno svěřila jedna frustrovaná novopečená maminka: „Oblékám ji do růžového, nosí náušnice – a lidé na ni stejně vždycky mrknou a řeknou: ‚Nazdárek, chlapisko!‘ Co si mám počít?“

Komentář 3.1

Kam se poděly dívky aneb o preferencích týkajících se pohlaví dítěte a „genderocidě“

Mezi Američany a Evropany – včetně těch, kteří otevřeně přiznávají, že si přejí spíše syny než dcery – převažuje silný odpor vůči použití lékařské techniky, jako je ultrazvuk a amniocentéza, k selekci pohlaví dítěte (Kolker a Burke, 1992). V některých zemích, kde je preference potomků mužského pohlaví obzvláště silná – například v Číně a v Indii –, jsou však tyto techniky stále častěji užívány nejen k diagnostickým účelům, ale i ke stanovení pohlaví plodu (Burns, 1994; Gargan, 1991). Je-li plod „nežádoucí“, tedy ženského pohlaví, rodiče často zvolí ukončení těhotenství. V jedné čínské publikaci byla nedávno citována slova muže z venkova, který prohlásil: „Ultrazvuk rozhodně stojí za to – i když má žena musela ukončit těhotenství celkem čtyřikrát, nakonec to byl konečně kluk“ (citováno dle Kristof, 1991, s. C12).

Za normálních okolností je poměr narozených chlapců a dívek zhruba vyrovnaný; v Číně, Indii a řadě dalších zemí (Pákistán, Bangladéš) je však výrazně vychýlen ve prospěch mužského pohlaví (Coale, 1991). Tento nepoměr existoval ve jmenovaných zemích i v minulých dobách, kdy rodiče někdy zabíjeli novorozené dívky tím, že je ponechali napospas přírodním živlům, a mnoho dívek také zemřelo v útlém dětství v důsledku zanedbání nebo podvýživy. Spolu se zaváděním nových lékařských technologií je vraždění ženských novorozenat nahrazováno selektivně prováděným ukončením těhotenství v případě, že je plod ženského pohlaví. Tento způsob selekce pohlaví jen dále prohlubuje vychýlení demografického poměru mužů a žen, což vede některé autory k tvrzení, že dochází k jakési systematické genderocidě (Warren, 1985). Rozdíl v celkovém počtu mužů a žen v Číně a Indii se od 70. let do současnosti skutečně zvýšil (Burns, 1994; Jeffrey et al., 1988; Kristof, 1991; Shenon, 1994).

Indický parlament schválil v roce 1994 zákon zakazující provádění prenatalních testů výlučně za účelem stanovení pohlaví dítěte. Většina komentátorů však v účinnost tohoto opatření nekládá velké naděje. Zabíjení novorozenců bylo v Indii postaveno mimo zákon před více než sto lety, přesto zůstává dodnes běžným jevem, zejména pokud se týče dívek. Výzkum provedený v roce 1993 zjistil, že v důsledku „genderové diskriminace“ ročně umírá na 300 000 novorozeneckých dívek; buďto jsou přímo zabitы, anebo umírají v důsledku zanedbání (Burns, 1994). Někteří odborníci se dokonce obávají, že právní zákaz prenatalních testů prováděných s cílem selekce pohlaví povede jen ke zvýšení ceny takových testů, v důsledku čehož se chudé páry začnou znovu uchýlovat k přímé infanticidě, aby se zbavily nechtěných dcer (Burns, 1994).

Existují však i prognózy, že v důsledku dalšího zdokonalování lékařských technologií, které umožní určit pohlaví dítěte snad již v devátém týdnu těhotenství, bude počet ukončení těhotenství v rámci selekce pohlaví přibývat i v USA a Evropě. Průzkumy ukazují, že ochota lékařů užívat prenatalních diagnostických nástrojů výlučně k určení pohlaví dítěte roste. Například v roce 1972 bylo k takovému kroku ochotno pouhé 1 % amerických lékařů, o tři roky později už to však bylo 25 %. V rámci mezinárodního srovnávacího průzkumu provedeného v roce 1988 odpovědělo 24 % britských, 47 % kanadských a 60 % maďarských genetiků, že selekce pohlaví je morálně přijatelná (Kolker a Burke, 1992).

Oblečení hraje významnou úlohu v genderové socializaci hned dvěma způsoby. Za prvé je dítě – zároveň s tím, jak se rozvíjejí jeho pohybové schopnosti – vlastnostmi svého oblečení povzbuzováno k určitému typu aktivit a od jiných odrazováno. Dívky v šatech plných volánků a krajk se sotva mohou dovolit účastnit se fyzicky náročných her, naopak chlapci jsou jen málokdy oblékáni způsobem, který by jim překážel ve fyzickém pohybu. Od chlapců se zkrátka očekává větší fyzická aktivita než od dívek a navyklý styl oblékání tomuto stereotypu odpovídá. Za druhé vysílají rodiče tím, jak ostatním lidem sdělují pohlaví dítěte, zároveň i určité skryté sdělení o tom, jak se lidé k dítěti mají chovat. „Je známo ..., že pokud se někdo při interakci s dítětem může opírat o pohlavní zařazení dítěte, pak toto zařazení usměrňuje jeho chování v intencích tradičních [genderových] rolí“ (Shakin et al., 1985, s. 956).

Oblékání tedy zjevně patří k těm nejzákladnějším způsobům, jimiž rodiče utvářejí svět svých dětí podle genderových vzorů. Promítají se však stereotypy ovlivněné představami rodičů o jejich dětech přímo a nezbytně také do odlišných přístupů

k výchově? Zeptáte-li se rodičů, zda se k synům a dcerám chovají odlišně čistě na základě jejich pohlaví, většina nejspíš odpoví ne. Řada výzkumů však svědčí o tom, že to, co lidé tvrdí, že dělají, a to, co dělají ve skutečnosti, není vždy totéž. S některými z takových zjištění se nyní seznámíme.

3.2.1 Interakce mezi rodičem a dítětem

Slovo *interakce* označuje vztah výměny mezi dvěma či více lidmi, trvajícím po určité dobu. Tento základní význam je třeba mít na mysli, hovoříme-li o interakci mezi rodičem a dítětem, jelikož nejde o jednosměrný přenos z rodiče na dítě, ale o proces obousměrný. Rodiče někdy na tuto skutečnost sami poukazují, když odpovídají na otázky po formě a obsahu jejich interakce s dětmi. Tvrdí, že chlapci jsou v kojeneckém i batolecím věku „živější“ než dívky: jsou neposednější a snáze se rozzuří, dívky jsou prý naopak uvolněnější a lépe se ovládají. Znamená to, že rozdíl v přístupu rodičů k dětem mužského a ženského pohlaví je dán biologicky podmíněnou odlišností mezi pohlavími co do temperamentu? Nelze to vyloučit, výzkum psycholožky Liz Connors (1996) však zároveň naznačuje i možnost, že malé dívky se dokážou lépe ovládat než malí chlapci prostě proto, že to od nich jejich matky očekávají. Při pozorování dívek a chlapců ve věku od tří a půl do čtrnácti měsíců zaznamenala Connors v chování dětí obou pohlaví jen malé rozdíly. Zároveň si ale všimla, že matky dívek přistupují ke svým dětem citlivěji, zatímco matky chlapců jsou naopak přísnější. Z jejich pozorování vyplývalo, že čtrnáctiměsíční dívky cítí pevnější citové sepětí s matkou než stejně staří chlapci; tento rozdíl autorka připsala právě rozdílnému přístupu matek k dětem.

Pozdější zkoumání závěry Connors potvrzují. Fagot a její spolupracovníci (1985) například pozorovali, že přestože zkoumané třinácti- až čtrnáctiměsíční děti nevykazovaly ve svých pokusech o komunikaci žádné systematické odlišnosti v závislosti na pohlaví, dospělí častěji reagovali na chlapce, pokud si „vynucovali pozornost“ agresivitou, křikem, pláčem či fňukáním, zatímco podobné snahy ze strany dívek byly většinou ignorovány. Titiž dospělí byli naopak vnímavější vůči dívkám, pokud komunikovaly gesty, jemným dotykem nebo prostě mluvením. Zvláště výmluvným důkazem je fakt, že když pak Fagot a její kolektiv stejnou skupinu dětí sledovali o jedenáct měsíců později, zaznamenali již v jejich stylu komunikace zřetelné odlišnosti: chlapci si počínali asertivněji, dívky zase více mluvíly.

I další výzkumné studie na podobné téma odhalily, že rodiče komunikují se svými syny a dcerami odlišně. V hovoru s dcerami užívají větší počet a pestřejší záso-

bu emocionálních výrazů než v hovoru se syny. S dcerami také častěji mluví o smutku a s chlapci o hněvu (Adams et al., 1995; Fivush, 1991; Kuebli et al., 1995). Jedním z důsledků takto odlišného přístupu je, že již okolo věku šesti let dívky disponují větším počtem specializovanějších slov vyjadřujících emoce než chlapci (Adams et al., 1995; Kuebli et al., 1995). Výzkumy odhalují, že děti předškolního věku, s nimiž jejich matky často hovořily o pocitech, jsou schopny lépe porozumět pocitům druhých (Denham et al., 1994) a že v době nástupu do školy dívky obecně převyšují chlapce ve schopnosti interpretovat emoce a chování lidí ve svém okolí. Můžeme důvodně předpokládat, že těmito aspekty rané socializace vedou rodiče své dcery k tomu, aby pozorně vnímaly pocity druhých a pečovaly o mezilidské vztahy, zatímco chlapci jsou vychováni k asertivitě a potlačování emocí, leda když dávají najevo hněv. Nepřekvapuje pak, že i mezi dospělými lidmi bývají ženy lépe schopny interpretovat výraz ve tváři jiného člověka a více se starají o udržování společenských vazeb (Erwin et al., 1992; Goleman, 1996; Schneider et al., 1994).

Jsou ještě jiné způsoby, jimiž se interakce mezi rodiči a dětmi liší v závislosti na pohlaví dítěte? Výzkumy také naznačují, že rodiče mají sklon hrát si s malými syny drsnějším, fyzicky náročnějším způsobem než s malými dcerami (MacDonald a Parke, 1986). Zajímavé je, že svou roli zřejmě hraje také pohlaví rodiče. Především otcové se společně se svými syny kojeneckého či batolecího věku častěji věnují interaktivním hrám a více je podporují ve vizuálním, hmatovém a motorickém zkoumání okolního světa, zatímco své dcery povzbuzují především k řečové interakci. Zároveň se zdá, že u malých dcer otcové více podporují tělesnou blízkost než u malých synů (Bronstein, 1988). Většina otců a matek se přitom domnívá, že dcery častěji potřebují pomoc než synové, a podle této domněnky také jedná (Burns et al., 1989; Snow et al., 1983). Takový přístup rodičů může být jakousi ranou fází výchovy chlapců k nezávislosti a dívek naopak k závislosti. Weitzman a její kolegové (1985) také zjistili, že matky své syny učí a zkoušejí usilovněji než dcery a poskytují jim tak více verbální stimulace, potřebné k rozvoji kognitivních schopností.

Weitzman a její kolektiv do výzkumu zahrnuli i matky, které se od veškerých tradičních genderových stereotypů výslovně distancovaly. Přestože rozdíly v přístupu uplatňovaném vůči synům a dcerám byly v případě těchto žen méně výrazné, ani zde nechyběly zcela. To je důležité zjištění, svědčící o síle genderového náboje naší kultury; připomíná nám, že genderové stereotypy jsou tak samozřejmou součástí

našeho každodenního života, že často činíme soudy na základě pohlaví osob, aniž bychom je činit chtěli. „I tehdy, když si myslíme, že nepodléháme genderově stereotypním způsobům chování a ani takové chování nepodporujeme ve svých dětech, detailní zkoumání našeho skutečného chování nás přesvědčí o opaku“ (Golombok a Fivush, 1994, s. 26; viz rovněž Lewis et al., 1992; Weisner et al., 1994).

Opět je však třeba mít na zřeteli, že podobně jako výzkumy zmiňované v předchozích pasážích kapitoly se i tyto studie zaměřují téměř výhradně na bělošské rodiny ze středních vrstev s dvěma heterosexuálními rodiči. Je třeba se ptát, v čem by se jejich zjištění mohla lišit, pokud by byl výzkumný vzorek rozmanitější. Ta dosavadní nasvědčují tomu, že černošští rodiče kladou ve výchově synů i dcer důraz na pracovitost, nezávislost a spoléhání na vlastní síly. Dále z nich vyplývá, že černošským dětem je – opět bez ohledu na pohlaví – již v útlém věku vštěpován pocit finanční odpovědnosti vůči jejich rodinám, pocit rasové hrdoosti a různé strategie pro vyrovnávání se s rasismem (Hale-Benson, 1986; Poussaint a Comer, 1993; Thornton, 1997). Tyto netradiční rysy genderové socializace by mohly přispívat k nižší intenzitě genderových stereotypů mezi černošskými dětmi; uvedená zjištění ovšem neznamenají, jak upozorňuje Hale-Benson (1986), že průběh socializace je u černošských dívek a chlapců totožný nebo ekvivalentní. Jiné výzkumy konstatují v prostředí černošských rodin stejnou intenzitu genderových stereotypů jako v rodinách bělošských, ne-li vyšší (Price-Bonham a Skeen, 1982).

Částečného potvrzení se dostalo hypotéze, že vliv genderových stereotypů na interakci slábne se zvyšujícím se společenským postavením jednotlivců (Burns a Homel, 1989; Lackey, 1989; k opačným závěrům naopak docházejí Bardwell et al., 1986). Studie, která sledovala vliv jak společenské třídy, tak i rasové a etnické příslušnosti, ukázala druhý z obou faktorů jako významnější – tedy konstatovala, že rasová a etnická příslušnost má na způsob výchovy dětí silnější vliv než příslušnost třídní; tato studie však nebyla zaměřena cíleně na problém genderové socializace (Hale-Benson, 1986).

Jen velmi málo dosavadních výzkumů se věnuje genderové socializaci v homosexuálních rodinách. Z dostupných dat vyplývá, že děti vychovávané v takových rodinách se co do způsobu utváření genderových rolí neliší od dětí vychovávaných v rodinách heterosexuálních. Většina dětí ze zkoumaných vzorků však alespoň část svého raného dětství strávila v heterosexuálních rodinách (Golombok a Fivush, 1994).

Zjevně tedy zbývá vykonat ještě mnoho práce, abychom mohli vysvětlit celou pestrou škálu interakcí mezi rodiči a dětmi – a jejich důsledků – nejen v rodinách homosexuálních, ale také v rodinách lidí jiných barev pleti než bílé a rodinách z různých společenských tříd.

3.2.2 Genderová socializace a hračky

Chceme-li vyvolat nějaký rozruch, stačí vyslovit před dětmi slovo „hračky“. Zřejmě nám nadšeně popisovat svou oblíbenou hračku nebo nějakou „fakt super“ novou hračku, kterou by rády dostaly. Hračky patří bezpochyby k tomu, čím se děti zabývají vůbec nejvíc, protože – jak vám každé dítě ochotně vysvětlí – je s nimi legrace. Hračky však neslouží jen k tomu, aby děti zabavily. Zároveň je učí různé konkrétní dovednosti a vedou je k tomu, aby si při hře vyzkoušely řadu rolí, které budou jednou plnit jako dospělí. Liší se však nějak významně hračky, s nimiž si hrají dívky a chlapci? A pokud ano, přispívají tyto odlišnosti nějak k přípravě dětí obou pohlaví na přijetí odlišné (a nerovně) vymezených dospělých rolí?

Před více než dvaceti lety procházela dvojice výzkumníků různé středostavovské domácnosti a zkoumala vybavení jejich dětských pokojů ve snaze najít na tuto otázku odpověď (Rheingold a Cook, 1975). Jejich popis chlapeckých a dívčích pokojů je dlouhým výčtem protikladů. Dívčí pokoje odrážely tradiční pojetí feminity, zejména ve smyslu zaměření na domácnost a mateřství. Bylo v nich mnoho panenek, různých předmětů s nimi spojených (domečků pro panenky apod.) a také miniaturních napodobenin domácího příslušenství (například kuchyňského sporáku). Podobné předměty se naopak jen vzácně našly v pokojích chlapců, zato se tam hojně objevovaly vojenské hračky a sportovní náčiní; chlapci také častěji měli stavebnice a hrací auta. Celkově měli chlapci větší počet a rozmanitější výběr hraček – včetně hraček didaktických. Jedinými typy hraček, které se u dívek a chlapců vyskytovaly zhruba stejně často, byly hudební nástroje a knížky.

O deset let později zopakoval stejný výzkum jiný tým vědců (Stoneman et al., 1986) a dospěl k obdobným závěrům: hračky pro dívky se tematicky i nadále točí kolem domácnosti a mateřství, kdežto hračky pro chlapce vybízely k akci a dobrodružství. Při pouhém zběžném seznámení s aktuálními prodejními katalogy hraček zjistíme, že žádná výraznější změna nenastala ani v devadesátých letech. Nabízené hračky jsou v katalogích obvykle zobrazovány spolu s dětskými fotomodely – zřejmě proto, aby se zdůraznila vhodnost hračky pro to či ono pohlaví. V katalogích, které jsme prohlíželi (Childcraft, 1997; F. A. O. Schwartz, 1997;

Just Pretend, 1997), byla většina hraček evidentním způsobem spojena s chlapci nebo naopak dívkami. S panenkami a hracím domácím příslušenstvím byly ve velké většině případů zobrazovány dívky; ty „panenky“, s nimiž byli zobrazeni chlapci, byly v doprovodném textu označovány jako „akční postavy“ a patřili mezi ně superhrdinové z pohádkových příběhů (Superman, Batman), američtí vojáci (někdy představující konkrétní osoby jako třeba generála Pattona), postavy z *Hvězdných válek* a příšery (ještěř Vandalizátor, vyznačující se „skutečně akčními, smrtícími čelistmi“, a válečník Deathlock, „napůl člověk a napůl kyborg“). Také dětské převlekové kostýmy měly jasné genderové určení. Na fotografiích představujících kolekci „Silní a stateční“, zamýšlenou pro všechny s „duší objevitele dalekých zemí“ a se „srdcem hrdiny“, figurovali jen chlapci. Sada zahrnovala kostým rytíře, nindži, kyborga, piráta a dokonce i upíra. Dívčí modelky naopak uváděly kolekci „Satén a krajka“, která byla „vytvořena na počest všech odvěkých dívčích snů“. Tato sada obsahovala šaty baletky, princezny, lesní víly, anděla a nevěsty. Doplnky k šatům nevěsty (prodávané, jak jinak, samostatně) zahrnovaly „téměř pravý diamantový prsten“, uložený na polštářku ve tvaru srdce, pět vyplňovacích svatebních oznámení a dárkový balíček s dvěma sklenkami na šampaňské. Na jiném místě katalogu byla fotografie dívky telefonující z růžového bezdrátového telefonu, který přehrával populární fráze z filmu *Clueless*; vedlejší fotografie zobrazovala chlapce v černém oblečení držícího černou, rovněž bezdrátovou „špiónskou vysílačku“, vybavenou elektrickým svítidlem pro „noční operace“. Dívky byly dále zobrazovány, jak koupou panenku v „Centru kojenecké péče“, zaplétají si přičesky a upevňují si přes ně barety anebo servírují svačinu z piknikového košíku s výrobním názvem „Svačिनové skvosty“. Chlapci řídili traktor, lokomotivu a vesmírný koráb, pracovali jako opraváři, stavěli „kosmické výcvikové středisko“ ze skládacích plastových stavebních dílů, hráli hokej nebo elektrický fotbal a lovili dinosaury. Pouze a jen chlapci se objevovali na fotografiích hracích vědeckotechnických souprav (jedinou výjimkou byl případ soupravy nazvané „Věda do kuchyně“) a sportovního vybavení. Závažné problémy, které tato zjištění signalizují, budeme dále rozebírat v kapitolách 4 a 11.

Pochopitelně lze argumentovat, že katalogy hraček jsou zacíleny především na rodiče; ti ale většinou tvrdí, že dětem kupují genderově stereotypní hračky, protože je ony samy chtějí. Výzkumy skutečně potvrzují, že děti upřednostňují genderově stereotypní hračky již ve věku pouhého jednoho roku; k takovým preferencím však mohli právě rodiče přispět výchovou v ještě útlejším věku. V jednom

pokusu mělo několik dospělých osob za úkol komunikovat s tříměsíčním kojencem oblečeným do žlutého, genderově neutrálního oblečení. Jak se ukázalo, ti jednotlivci, kteří dítě považovali za dívku, většinou volili ke hraní panenku, zatímco ti, kteří je považovali za chlapce, častěji sahalo po míči nebo plastikovém zvonku (Seavey et al., 1975; viz rovněž Caldera et al., 1989; Fisher-Thompson et al., 1995). Podporu rodičů genderově stereotypním preferencím dětí, pokud jde o hračky, jen dále upevňují zmiňované katalogy hraček (nad nimiž ostatně i samy děti tráví mnoho času), televizní reklama, obrázky na prodejních obalech a také fakt, že prodejny hraček často aranžují své zboží do dvou oddělených částí – chlapecké a dívčí (Schwartz a Markham, 1985; Shapiro, 1990).

Z předchozího výčtu není těžké vyvodit, že typy hraček, s nimiž jsou děti jednoho či druhého pohlaví stereotypně spojovány, rozvíjejí v chlapcích a dívkách odlišné vlastnosti a dovednosti. Hračky pro chlapce podporují zvědavost, vynalézavost, manipulační a konstrukční dovednosti, soutěživost a agresivitu. Ve srovnání s nimi se dívčí hračky vyznačovaly důrazem na jedné straně rovněž na manipulaci, na druhé straně však také na tvořivost, pečovatelský přístup a atraktivitu (viz rovněž Bradbard, 1985; Miller, 1987; Peretti a Sydney, 1985). Jak uzavírá Miller (1987, s. 485), „tyto údaje potvrzují hypotézu, že hra s hračkami považovanými za dívčí, respektive chlapecké, má vliv na odlišný vývoj kognitivních schopností a sociálních dovedností u děvčat a chlapců“. Tento názor zajisté sdílí i sami výrobci hraček. Jak prohlásil v jednom interview ředitel oddělení pro styk s veřejností společnosti Mattel (firmy, která vyrábí panenky Barbie), „dívčí hry se zaměřují na oblékání, úpravu vzhledu a vůbec na to, aby si dívky vyzkoušely svou budoucnost – schůzky s přítelem, manželství..., naopak klukovské hry – to je soutěž a konflikt, boj o dobro se zlem“ (citováno dle Lawson, 1989, s. C1).

Tento přístup je nadále důležitým určujícím faktorem ve vývoji celého hračkářského průmyslu, jehož obrát dosahuje patnácti miliard dolarů ročně. Dokladem jsou nové hračky, které jsou každoročně představovány na Americkém mezinárodním veletrhu hraček. Součástí nabídky ročníků 1996 a 1997 byli „Válečníci ve vaně“, plnovoucí bojové figurky vybavené vodními děly a jinými zbraněmi, a „Terezčina nákupní pasáž“: panenka s dlouhými, lesklými vlasy jde nakupovat do krámků s názvy jako „Království krásy“ nebo „Kouzelné večerní šaty“, které si děti mají dokoupit samostatně. Jednotlivé krámků nabízejí i vlastní nákupní tašky a Tereška platí zlatou kreditní kartou (Lawson, 1996; 1997). Že je první sada hraček zamýšlena pro chlapce a druhá pro dívky, jistě není třeba dodávat.

Nejoblíbenější dívčí hračkou je trvale Barbie, u níž se roční tržby pohybují okolo 1,7 miliardy dolarů. Barbie se v posledních letech dočkala i řady netradičních rolí, například zubařky či astronautky (v jejím vybavení na cestu do kosmu, pravda, nechybělo luxusní stříbrné spodní prádélko). V roce 1997 uvedl Mattel na trh „mluvící Barbie“: panenka tentokrát pracuje na počítači, který lze připojit ke skutečnému osobnímu počítači s jednotkou CD-ROM. Tuto novinku bychom sice mohli vnímat jako pokrok v tom smyslu, že povzbuzuje dívky k užívání počítačů (viz kapitola 4), nicméně scénář hry se znovu točí jen kolem nakupování, kosmetiky a večírků. Větší naděje vzbuzuje oznámení společnosti Mattel z roku 1997, že tvar Barbie bude upraven, aby realističtěji zobrazoval ženské tělesné proporce: po osmatřicet let odpovídala postava Barbie reálným tělesným mírám 90–50–80 (měla tedy poprsí dospělé ženy, pas dítěte a boky dospívající dívky). Ve stejném roce uvedl Mattel na trh panenku Becky, Barbiinu přítelkyni na invalidním vozíku; odezva na tuto novinku ze strany organizací tělesně handicapovaných však byla spíše smíšená („A New Friend For Barbie“, 1997).

Lze tedy shrnout, že hračky pro malé děti mají až na vzácné výjimky výrazný sklon podporovat genderové stereotypy. Sdělení, které tyto hračky – včetně jejich balení a reklamní kampaně, která je doprovází – dětem předávají, zní, že okruh činností, jimž se mohou a mají věnovat, je vymezen a omezen jejich pohlavím. Ponecháme-li nyní hračky stranou, jaké jiné předměty ještě hrají roli v rané genderové socializaci dětí? Možná si vzpomenete na konstatování studie Rheingold a Cook (1975), že jedním z pouhých dvou typů předmětů, které se u dívek a chlapců nacházejí zhruba stejně často, jsou knihy. Podívejme se tedy krátce na literaturu pro děti.

3.2.3 Obrazy genderu v dětské literatuře

Tradiční dětská literatura obvykle ženský element budto zcela pomíjí, anebo popisuje muže a ženy až křiklavě stereotypním způsobem. Analýza kritikou oceněných obrázkových dětských knížek, provedená Lenore Weitzman et al. (1972), zjistila, že mužské postavy jsou v nich většinou zobrazovány v rolích aktivních dobrodruhů a vůdců a ženské postavy naopak v rolích pasivních společnic a pomocnic. U chlapeckých hrdinů jsou oceňovány především výkony a chytrost, u dívek při- tažlivý vzhled. Knížky, v nichž vystupují dospělé postavy, popisují muže při výkonu nejrůznějších typů prací, ženy naopak pouze při výkonu prací v domácnosti. Ve zhruba třetině zkoumaných knížek se ženské postavy nevyskytovaly vůbec.

O patnáct let později zopakovali stejný výzkum Williams et al. (1987) a konstatovali významný pokrok ve zviditelnění ženského elementu. Jen osmina posuzovaných knížek vydaných na počátku 80. let neobsahovala žádné ženské postavy a v celé třetině dokonce hrály ženské hrdinky hlavní roli. Nicméně přestože se mužské a ženské postavy v dětské literatuře vyskytovaly zhruba ve stejné míře, způsob, jakým byly zobrazovány, se nijak výrazně nezměnil. Řečeno s autory (Williams et al., 1987, s. 155): „co se týče popisu rolí a osobních charakteristik, jeví se ženské postavy ani ne tolik stereotypně, jako spíše bezbarvě. Nenašli jsme žádný konsistentní rys chování, jímž by se vyznačovala většina ženských akterek příběhů; naopak téměř všichni muži jsou popisováni jako nezávislí, aktivní a cílevědomí. Jinak jsou obecně rozdíly ve způsobu zobrazování mužů a žen zcela v souladu s normami tradiční kultury.“

V roce 1997 uvedla dětská knihovnice Kathleen Odean ve své zprávě, že přestože každoročně přichází na trh 40 000 nových dětských knih, v naprosté většině z nich hrají ženské postavy jen vedlejší roli a jen velmi malá část těchto postav je popisována jako statečná, fyzicky zdatná či nezávislá. Z oněch mnoha tisíců knih pro děti všech věkových skupin – od předškolních až po adolescenty – vytvořila autorka seznam pouhých šesti set, které popisují dívčí postavy vymykající se vžitým představám o ženách: dívky, které podstupují rizika a nebezpečné situace, aniž by musely být zachráněny mužem, dívky, které samy řeší problémy a nečekají, až jim bude řešení poskytnuto odjinud, dívky, které se dopouštějí omylů, ale učí se z nich. Autorka také poznamenává, že existuje jen málo knih o dívčích sportovních týmech, přestože se organizovanému kolektivnímu sportu věnují více než dva miliony dívek (viz kapitola 11), a že v oblíbených pohádkách se zvířecími postavami je většině takových postav připisováno mužské pohlaví.

Jedna nedávná studie naznačuje, že přinejmenším pokud jde o dětské obrázkové knížky, může mít vliv na intenzitu genderových stereotypů v ilustracích rasová příslušnost ilustrátora. Roger Clark a jeho kolegové (1993) zkoumali dětské obrázkové knížky, které v období mezi roky 1987 a 1991 získaly literární ceny, a srovnávali knížky ilustrované bělošskými a afroamerickými umělci. Z jejich zjištění vyplývá, že knížky vydané v nedávné době obecně zobrazují více ženských postav, než bylo zvykem dříve, avšak právě knížky ilustrované afroamerickými umělci (a případně i napsané afroamerickými autory) zviditelňují ženské postavy nejvíce a výrazně častěji zobrazují tyto postavy jako soutěživé, cílevědomé, pečovatelské, průbojné, emocionální a aktivní. Autoři také konstatují, že novější knihy ilustró-

vané bílými Američany častěji odrážejí liberálně feministickou orientaci na více rovnostářské zobrazování mužů a žen, naopak knížky ilustrované Afroameričany častěji odrážejí černošské feministické teorie s jejich větším důrazem na vztah ženy k étosu péče a osobní odpovědnosti.

Lze tedy jistě říci, že dnešní literatura pro děti je méně sexistická než v dobách, kdy Weitzman prováděla svůj výzkum, nicméně změny, k nimž došlo, jsou stále spíše skromné. Přesto si již lze položit otázku, jak se méně genderově stereotypní četba odráží na dětském uvažování o genderu. Autorka jedné studie, která se pokouší dobrat odpovědi, dochází k závěru, že netradičně pojatá sdělení o genderu mohou již u malých dětí dopadat na hluché uši. Bronwyn Davies (1989) zkoušela skupinám dětí předškolního věku a různého rasového, etnického a třídního původu předčítat povídky s feministickými motivy. Zjistila, že většina dětí na povídkové postavy, které plní netradiční role či vykonávají činnosti spojované s opačným genderem, reaguje odmítavě a nedokáže se s nimi ztotožnit. V době, kdy tyto příběhy vyslechly (tj. ve věku čtyř nebo pěti let), znemožnila dětem „dříve vstípená struktura tradičního příběhu, aby odlišný typ příběhu vůbec slyšely“. V tomto směru nebyly patrné žádné rozdíly mezi dětmi různé rasové, etnické či třídní příslušnosti. Významným faktorem naopak byla ochota rodičů socializovat své děti nesexistickým a genderově nepolarizujícím způsobem. Právě ty dvě děti zahrnuté do výzkumu, jejichž rodiče se k polarizující genderové socializaci nepřikláněli, jako jediné neshledávaly genderově inverzní chování postav příběhu nepřijatelným a nejméně ze všech se bránily ztotožnění s těmito postavami. To je povzbuzující zjištění, které nejen podporuje teorii získávání genderu formulovanou Sandrou Bem (o této teorii byla řeč dříve), ale zároveň i dokazuje, že při společném úsilí různých účastníků je nestereotypní genderová socializace možná.

Význam tohoto zjištění je zřejmý také v souvislosti s výzkumy, z nichž vyplývá, že postavy knižních ilustrací zobrazované genderově neutrálním způsobem jsou dospělými téměř vždy interpretovány jako nositelé té či oné genderové identity. V 95 % případů jsou tyto postavy interpretovány jako mužské (DeLoache et al., 1987). Asociaci s ženským rodem častěji vyvolávají jen takové obrázky, které ukazují dospělého pomáhajícího dítěti; taková interpretace odpovídá běžným genderovým stereotypům, podle nichž ženy a dívky častěji potřebují pomoc než muži a chlapci a mají silnější sklon pečovat o děti. Zdá se tedy, že „zobrazovat postavu rodově neutrálním způsobem je ve skutečnosti kontraproduktivní, neboť dospělá osoba, která obrázek „čte“ spolu s dítětem, často zprostředkovává dítě-

ti ještě stereotypnější prezentaci skutečnosti než sama průměrná dětská knížka" (DeLoache et al., 1987, s. 176).

Shrňme tedy dosavadní výklad: viděli jsme, že v podstatě všechny významné aspekty prostředí, v němž se dítě pohybuje – včetně jeho oblečení, hraček a v menší míře i knížek –, jsou strukturovány v duchu kulturně podmíněných očekávání ohledně genderově přiměřeného chování. Je-li pravda, jak tvrdí kognitivněvývojové teorie, že malé děti aktivně interpretují a třídí informace, které vstřebávají ze svého okolí, je zřejmé, že pokud jde o genderové role, poskytují rodiče i ostatní dospělí dětem v tomto směru dostatek „materiálu“. I ti rodiče, kteří se považují za rovnostářsky založené, mají – navzdory svým tvrzením o opaku – sklon vysílat dětem odlišného pohlaví odlišná sdělení, poskytovat jim odlišné příležitosti a odlišně reagovat na jejich podněty. Děti pak sotva mohou dojít k jinému závěru, než že pohlaví představuje důležitou společenskou kategorii. Ještě než začnou chodit do školy, naučí se vnímat svět dichotomicky jako svět „jeho“ a „její“.

Děti však nejsou socializovány jen dospělými. Výzkumy také ukázaly, jak významnou roli hrají v socializaci malých dětí jejich vrstevníci. Závěrem této kapitoly tedy posoudíme otázku, jakými způsoby se socializují děti samy navzájem.

3.3 RANÁ SOCIALIZACE VE SKUPINÁCH VRSTEVNÍKŮ

Již na dřívějším místě textu jsme upozornili na fakt, že socializace není jednosměrný přenos z dospělých na děti, ale kolektivní proces, v jehož rámci si děti „aktivně osvojují informace ze světa dospělých a tyto zároveň využívají při utváření vlastních osobitých vrstevnických kultur“ (Corsaro a Eder, 1990, s. 200). Beverly Fagot (1985) dokonce považuje vrstevníky stejného pohlaví za vůbec nejsilnější socializující činitel.

Děti se vzájemně socializují každodenní interakcí jak doma, tak i při hře mimo domov. Výzkumy ukazují, že vůbec první pokusy dětí o vnitřní diferenciaci dětských skupin mají podobu postupně silící segregace na základě pohlaví. Pozorování dětí při hře potvrdila, že malí chlapci a dívky tvoří při hře z vlastního popudu dvě oddělené skupiny. Poprvé začínají děti při hře dávat přednost vrstevníkům stejného pohlaví mezi druhým a třetím rokem života a s jejich vývojem od raného do středního dětství tato tendence sílí (Feiring a Lewis, 1987; Serbin et al., 1991). Zároveň mají chlapci ve srovnání s dívkami sklon interagovat ve větších skupinách, počínat si průbojněji a soutěživěji a věnovat se organizovanějším formám her a jiných aktivit (Corsaro a Eder, 1990; Maccoby, 1988; Sheldon, 1990).

120

Kriticky se ke značné části výzkumných prací na toto téma staví Thorne (1993). Vytýká jim, že se jednostranně soustřeďují na rozdíly mezi dětmi obou pohlaví na úkor podobností mezi nimi a že věnují málo pozornosti interakcím mezi dětmi různého pohlaví. Popisuje řadu případů, kdy děti obou pohlaví přátelsky spolupracují v integrovaných kolektivech (viz též Goodenough, 1990). Poukazuje také na fakt, že děti se často věnují „přeshraničním aktivitám“ – tedy že se pokoušejí překročit hranici do sféry vymezené opačnému pohlaví a účastnit se činností do této sféry spadajících. Existují nicméně pádné důkazy o tom, že již velmi malé děti odměňují genderově přiměřené chování u svých vrstevníků a s chováním překračujícím genderové meze naopak vyjadřují nesouhlas (Fagot a Leinbach, 1983; Goodenough, 1990; Martin, 1989). Výzkumy dokonce potvrzují, že děti předškolního věku odsuzují genderově „nevhodné“ chování u svých vrstevníků ještě ostřeji než u dospělých (Golombok a Fivush, 1994).

Děti, které si ke hře vybírají genderově přiměřené hračky, jsou u svých vrstevníků oblíbenější a snáze získávají ke hře společníky (Martin, 1989; Roopnarine, 1984). Chlapci, kteří při hře překračují genderové meze, jsou však svými vrstevníky častěji kritizováni než dívky a ti chlapci, kteří si hrají s dívkami, bývají obvykle hodnoceni jako neoblíbení (Lobel et al., 1993; Roopnarine, 1984). Fagot a Leinbach (1983) vyzorovali, že u chlapců působí vrstevníci často jako mocnější socializační faktor než učitelé. V případech, kdy sledovaní chlapci ve školce obdrželi od svých vrstevníků a vychovatelů rozporné signály v otázce genderové přiměřenosti určitého způsobu hraní, častěji naslouchali svým vrstevníkům a doporučení vychovatelů měla na jejich chování jen malý vliv.

Je tedy zřejmé, že malé děti se samy aktivně podílejí na socializačním procesu. K tomuto tématu se ještě vrátíme v kapitole 4, kde si budeme všimnout vzájemných interakcí dětí ve škole. Na tomto místě postačí konstatovat, že nakolik lze soudit z dostupných výzkumných dat, je třeba děti pokládat – spolu s rodiči a jinými pečovateli – za spolutvůrce celého procesu socializace včetně socializace genderové.

3.4 A KDYŽ JE DÍTĚTI PĚT LET

Lze tedy uzavřít, že děti – přinejmenším ty z bělošských, středostavovských rodin – se dvěma heterosexuálními rodiči – jsou socializovány do dvou odlišných a nerovně vymezených genderů. Již malým chlapcům je vštěpována nezávislost, schopnost řešit problémy, asertivita a zvidavost – tedy vlastnosti, které jsou v naší spo-

121

lečnosti vysoce ceněny. Naopak malým dívkám je vštěpována závislost, pasivita a domáckost, tedy vlastnosti, které jsou v naší společnosti devalvovány. Děti samy na tuto socializaci reagují a posilují ji tím, že se socializují navzájem v rámci vrstevnických skupin.

Máme tedy z toho všeho vyvodit, že nesexistická socializace není možná? Rozhodně nikoliv. Stačí si připomenout studii Davies (1989), která ukazuje, že cílevědomá snaha rodičů socializovat děti nesexistickým způsobem má na postoje a chování dětí pozitivní vliv (viz též Lorber, 1986). Je však třeba mít na mysli, že odpovědnost za genderovou socializaci nenesou výlučně rodiče. Jak uvidíme v následujících dvou kapitolách, roli rodičů v průběhu života doplňují a přebírají školy a média; vrstevníci zůstávají aktivním socializačním faktorem po celý zbytek života.

Klíčové pojmy

androcentrismus doslova „mužstřednost“; představa, že muži jsou ženám nadřazeni a že muži a jejich prožívání světa představují normu, vůči níž jsou ženy poměřovány

biologický esencionalismus kulturně podmíněná „optika“, která racionalizuje a legitimizuje androcentrismus a genderovou polarizaci tím, že je popisuje jako přirozené a nevyhnutelné důsledky vrozených biologických rozdílů mezi pohlavími

genderová polarizace představa, že muži a ženy se vzájemně zásadně liší, a využívání odlišnosti mezi pohlavími jako klíčového pořádacího principu života společnosti

identifikace jeden z klíčových pojmů freudovskými inspirovaných teorií genderové socializace; označuje proces, v němž chlapci a dívky nevědomky utvářejí své chování po vzoru rodiče shodného pohlaví ve snaze vyřešit komplex zatěžující jejich rozvíjející se genderovou identitu

kastrační úzkost freudovský termín; podle Freuda prožívají malí chlapci obavu, že je otec vykastruje, protože jsou sexuálně přitahováni k matce

modelování proces, v jehož rámci děti imitují chování rodiče shodného pohlaví, zejména tehdy, pokud rodič tuto snahu odměňuje anebo pokud je dítětem vnímán jako vlídný a přátelský nebo mocný; tento koncept je klíčový pro pojetí genderové socializace v rámci teorie sociálního učení

posilování ústřední princip genderové socializace podle teorie sociálního učení; tato teorie postuluje, že důsledným odměňováním určitého chování se zvyšuje šance na jeho opakování; naopak chování, po němž následuje trest, má nižší pravděpodobnost opakování

schéma klíčový koncept kognitivněvývojové teorie; označuje kategorii, s jejíž pomocí člověk uspořádává a interpretuje prožitky a přijaté informace

socializace proces, v jehož rámci lidé předávají a vstřebávají společenské hodnoty a normy včetně těch, které se vztahují na gender

závist penisu Freudovo označení pro závist dívek, jejímž předmětem je mužský pohlavní orgán

Doporučená literatura

BEM, S. L. (1993). *The lenses of gender: Transforming the debate on sexual inequality*. New Haven: Yale University Press.

DAVIES, B. (1989). *Frogs and snails and feminist tales*. Sydney: Allen and Unwin.

GOLOMBOK, S., a FIVUSH, R. (1994). *Gender development*. New York: Cambridge University Press.

Katalogy s dětskými hračkami, jež zobrazují modely, které se chovají opačně ke své genderové roli, jsou uvedeny v knize „Constructive Playthings“, která je k dostání u společnosti stejného jména, 1227 East 119th Street, Grandview, Missouri 64030; knize „Hand in Hand“, k dostání u společnosti First Step, Ltd. 9180 LeSaint Drive, Fairfield, Ohio 45014; a knize „Toys to Grown On“ k dostání u společnosti Toys to Grown On, 2695 E. Dominguez Street, P. O. Box 17, Long, Beach, CA 90801. Kniha „Childswork, Childsplay“ je katalog, který nabízí bezpočet her a hraček, jež byly vyvinuty s cílem učit emocionální a sociální dovednosti jako spolupráci, empatii a nenásilné řešení konfliktů. Kniha je k dostání u Genesis Direct, Inc. 100 Plaza Drive, Seacaucus, NJ 07094.

The Feminist Press při City University of New York je skvělým zdrojem nesexistické dětské literatury. Doporučujeme také knihu *Great Books for Girls* (New York: Ballantine Books, 1997) od Kathleen Odean. Přestože, jak naznačuje podtitul, jde o průvodce 600 knihami, které budou „inspirovat dnešní dívky a zřetřejší ženy“, autorka zdůrazňuje, že se většina uvedených knih bude líbit i chlapcům. Jak Odean (1997) poznamenává: „Pokud se vám podaří tu správnou knihu prezentovat tím správným způsobem, většina dětí si ji bude chtít přečíst“ (s. 7). Naši synové naprosto souhlasí.

Poznámky

- ¹ Feministickou obhajobu Freuda ovšem podává Chodorow (1994). Chodorow přiznává slabiny freudovské teorie a věnuje pozornost jak feministickým kritikám Freuda, tak i freudovským kritikám feminismu. Viz zejména výklad v kapitole 1 a také Chodorow (1989).
- ² Ve své analýze katalogů dětských hraček z roku 1997 jsme podobně jako v té z roku 1993 zjistili, že katalogy sice ukazují dětské modely různých ras a etnik, jen výjimečně však děti s fyzickým handicapem.

4. ŠKOLSTVÍ A GENDER

V projevu k pracovníkům ve školství citovala v roce 1980 Florence Howe – sama pedagožka – ze spisů Fredericka Douglassa, slavného bojovníka za zrušení otroctví. Douglass v nich vzpomíná na své dětství, které strávil jako otrok na plantážích na americkém Jihu, a zaznamenává rozhovor mezi svým pánem a jeho ženou, který náhodou zaslechl. Otrokář své ženě říká: „Jakmile toho ... negra naučíš číst, nic ho tu už neudrží. Stane se navždy nezpůsobilým pro práci otroka. Bude neovladatelný a pro svého pána tak bezcenný. Ani jemu samotnému to nijak neprospěje – právě naopak. Bude se cítit nespokojený, ba nešťastný“ (citováno dle Howe, 1984, s. 247). Howe zvolila právě tuto pasáž, protože působivě vyjadřuje to, co nazývá „moc vzdělání“. Douglass i jeho pán pochopili, že vzdělání člověku umožňuje uvědomit si své postavení ve společnosti a tím mu také dává moc toto postavení změnit.

K této úvodní poznámce je však třeba připojit další: vzdělání má velkou moc i v tom, jak dokáže lidi v jejich společenských pozicích naopak fixovat. Řečeno konkrétněji: školám je oficiálně svěřována odpovědnost za to, aby žáci nabývali znalostí a dovedností potřebných k plnění nejrůznějších společenských rolí. Školy tento úkol plní především tak, že nutí žáky absolvovat určité studijní předměty (čtení a psaní, matematiku, dějepis a jiné), označované souhrnně jako **formální kurikulum**. Zároveň však žákům vštěpují i určité společenské, politické a ekonomické hodnoty; mohou tak činit rovněž na explicitní úrovni (například penalizací žáků za pozdní příchody), neméně často jsou však hodnotová sdělení ukryta již v materiálech užívaných při výuce tradičních školních předmětů. Tato hodnotová sdělení tvoří takzvané **skryté kurikulum**, které působí paralelně s učebním plánem formálním a jehož zastřená povaha mu nikterak neubírá na významu. Jeho působením se žáci učí nazírat na svět určitým způsobem; a co je ještě důležitější, učí se také, co mohou od tohoto světa očekávat pro sebe. To může ve svém důsledku u některých skupin žáků vést k velmi nízkým studijním aspiracím.

V této kapitole budeme zkoumat, jaké genderově specifické signály vysílají formální i neformální kurikula, a zhodnotíme jejich dopad na aspirace a výkony žáků mužského i ženského pohlaví. Posoudíme také některé současné pokusy kvantitativně proměnit proces vzdělávání směrem k větší pestrosti a rovnosti pro studující muže a ženy z nejrůznějších společenských prostředí. Než se však budeme zabývat vztahem mezi školským systémem a genderovými vzorci v současné společnosti, řekněme si něco o tom, jak se tento vztah vyvíjel historicky.

4.1 ÚČAST ŽEN A MUŽŮ NA VZDĚLÁVACÍM SYSTÉMU: HISTORICKÝ PŘEHLED

Slovo *škola* je odvozeno od starořeckého slova označujícího volný čas. Toto etymologické spojení dává smysl, uvážíme-li, že až do poměrně nedávných dob měli jen ti nejbohatší lidé dost volného času, aby se mohli věnovat formálnímu vzdělání, jak je dnes chápeme my. Průměrný člověk neměl zapotřebí gramotnosti: znalosti, které potřeboval k produktivnímu životu, čerpal obvykle z vlastní zkušenosti, od rodičů a jiných příbuzných, od spolupracovníků nebo od specializovaných řemeslníků. V období po válce za nezávislost začalo být formální vzdělání vnímáno jako způsob, jak v občanech – kteří měli od nynějška sami volit své politické vůdce – pěstovat vlastenectví a „občanské ctnosti“. Nesmíme ovšem zapomenout, že volební právo bylo omezeno na majetné bílé muže; proto zůstalo i formální vzdělání namnoze jejich doménou. Navíc ani u této privilegované hrstky nemělo vzdělání příliš systematickou podobu. Vzdělaný muž (ženy neměly k formálnímu vzdělání přístup až do roku 1786) byl zasvěcován do klasické literatury, morální filosofie, matematiky a rétoriky, přičemž část tohoto vzdělání získával v učebně, část samostatným studiem, soukromými kondicemi a na cestách (Graham, 1978). Ti, kdo pokračovali ve vyšším studiu, byli vedle akademických předmětů vzděláváni i k sebekázi, mravnosti a zbožnosti, aby byli po absolutoriu způsobilí zaujmout místo v bílé „vládnoucí třídě“ jako duchovní, právníci nebo členové jiných profesí (Howe, 1984).

Pokud byly vzdělávány i ženy z bílé vyšší třídy, dělo se tak doma a získané vzdělání bylo ve srovnání se vzděláním mužským výrazně omezené. Ženy se vzdělávaly v hudbě, seznamovaly se s „ukázkami“ z literatury a učily se cizímu jazyku. Jejich vzdělání je mělo připravovat nikoli na vedoucí veřejné funkce, ale spíše na „přirozené“ ženské životní role způsobných, dokonale upravených, vtipné konverzace schopných partnerek elitních mužů a také prvních učitelek svých synů – budoucích účastníků demokratického politického života (Schwager, 1987). I poté, co v USA začaly vznikat školy pro dívky (první, nazvaná Young Ladies Academy, byla založena ve Filadelfii v roce 1786), spočíval cíl výuky především v přípravě dívek na jejich roli v domácnosti. Přestože Young Ladies Academy byla, podobně jako vůbec většina škol navštěvovaných bohatými mladými ženami, školou soukromou, existovalo i mnoho škol státních, otevřených všem bělošským dětem bez rozdílu společenského postavení. V tehdejší době ovšem i státní školy vyžadovaly školné, a pro většinu rodin proto zůstávaly nedostupné; vzdělávat otroky bylo zaká-

záno, takže většině afroamerických dětí – nezávisle na pohlaví – bylo jakékoli formální vzdělání odepřeno (Hellinger a Judd, 1991; Howe, 1984).

S postupující industrializací Spojených států v 19. století nabývala schopnost číst, psát a počítat na významu. Pro tradiční ruční práci, běžnou v agrárních společnostech, těchto schopností pochopitelně zapotřebí nebylo, vyžadovalo je však mnoho nově zaváděných typů práce v průmyslu, jako například ovládání strojů, plánování výroby, odbyt výrobků nebo správa inventáře. Zároveň s tím, jak se práce přesouvala z domácností do továren, dělo se totéž i s řadou jiných úkolů, za něž tradičně nesla odpovědnost rodina, včetně vzdělání. V souvislosti se silící migrací z Evropy se na institucionální vzdělání začalo pohlížet také jako na způsob, jak odvrátit „rozklad“ amerických hodnot, k němuž docházelo působením cizích vlivů (Hellinger a Judd, 1991). V roce 1830 byly ve státě Massachusetts otevřeny první bezplatné státní školy pro dívky i chlapce a v roce 1850 již existovalo státem podporované základní a střední školství, otevřené všem bělošským dětem bez rozdílu původu ve všech amerických státech. Černošské děti byly ze škol vyloučeny až do občanské války a i poté přetrvávala ve školství rasová segregace.

Přístup širokých mas ke vzdělání měl dva obzvláště důležité důsledky. Prvním bylo, že úroveň gramotnosti bílých žen a mužů se – přinejmenším v severovýchodní oblasti Spojených států – vyrovnala. Gramotnost černých mužů i žen nadále výrazně zaostávala v důsledku obtížně zdatelných překážek, jimž museli Afroameričané usilující o vzdělání čelit (Schwager, 1987).

Druhým důsledkem nárůstu počtu základních škol bylo, že se ženám otevřel nový prostor pro profesionální uplatnění v roli učitelek. V první polovině 19. století převažovali v učitelské profesi muži, kteří na ni pohlíželi jako na užitečný vedlejší zdroj příjmu. Školní rok byl tehdy poměrně krátký a řídil se kalendářem zemědělských prací: vyučování probíhalo v zimních měsících, kdy bylo práce na farmách málo. S postupnou urbanizací a rostoucími nároky industriální společnosti na úroveň vzdělání se učitelské stalo zaměstnáním na plný úvazek, učitelské mzdy však nestačily k užití rodiny. Vedení škol proto začalo zaměstnávat více žen, které mohly účinně a přitom levně zprostředkovávat vzdělání masám (Strober a Lanford, 1986). Ženám byly vypláceny o 40 % nižší mzdy, protože se – často neprávem – předpokládalo, že finančně zajišťují jen samy sebe (Schwager, 1987). Jejich „materský instinkt“ je měl pro práci s malými dětmi přirozeně předurčovat, a pokud vznikl nějaký disciplinární problém, mohly se obrátit o pomoc k řediteli či hlavnímu dozorcí školy, jimiž byli výhradně muži. U žen byl ceněn také sklon

podřizovat se mužské autoritě, protože školské referáty místních správ, ovládané muži, stanovovaly pro výuku přísné směrnice a standardizovaný učební plán (Strober a Lanford, 1986; Strober a Tyack, 1980).

Některé černošské ženy jako Lucy C. Laney, Nannie Helen Burroughs, Charlotte Hawkins Brown a Mary McLeod Bethune zakládaly školy pro černošské děti. Pro černošky představovalo učitelství obzvláště přitažlivou volbu povolání: přestože většina z nich musela z ekonomických důvodů pracovat mimo domov, často se mohly uplatnit jedině jako domácí služby (viz kapitola 7). Učitelským povoláním si nejen zvýšily status a životní úroveň, ale „řadu z nich také zbavilo sexuálního obtěžování, jemuž byly předtím v bělošských rodinách vystaveny“ (Giddings, 1984, s. 101).

Za těchto okolností není divu, že učitelské se ještě před koncem 19. století stalo „ženskou profesí“ (Schwager, 1987). Většina žen, které se stávaly učitelkami, procházela přípravou v *normal schools*, jakési zárodečné fázi pozdějších učitelských ústavů, anebo v ženských seminářích (ženský seminář v Troy byl založen v roce 1821). Teprve od roku 1832 se směly spolu s muži účastnit studia na vyšších školách. První koedukovanou (a shodou okolností i první rasově desegregovanou) vysokou školou ve Spojených státech byla Oberlin College v Ohio, po ní následovala v roce 1847 Lawrence College ve Wisconsinu. V roce 1872 už Spojené státy čítaly 97 koedukovaných vysokých škol (Leach, 1980). Prestižní vzdělávací instituce jako university Harvard, Yale a Princeton však vytrvale odmítaly přijímat ženské uchazečky, a to na základě různých odůvodnění: poměrně běžný byl tehdy například názor, že ženy mají vrozeně nižší inteligenci, a jejich připuštění k elitnímu studiu by proto snížilo jeho akademickou úroveň. Jiný populární názor poukazoval na slabší fyzickou konstituci žen a varoval, že zátěž vyššího studia může poškodit jejich dělohu natolik, že se stanou neplodnými nebo budou rodit postižené děti. Jiné hlasy tvrdily, že přítomnost žen bude muže rozptylovat od studia nebo že vysokoškolský život bude ženy pomužšťovat – stanou se hlučnějšími a hrubšími (Howe, 1984).

I na těch vysokých školách, na něž měly ženy přístup spolu s muži, podléhaly ženy značně odlišnému režimu. Dokonce i na liberální Oberlin College se například od studentek očekávalo, že se nebudou projevovat na veřejných shromážděních; navíc se od nich vyžadovalo, aby kromě sebe pečovaly i o své mužské kolegy; měly jim práť prádlo, uklízet pokoje a připravovat jídlo (Flexner, 1971). Jak na této, tak i prakticky na všech ostatních školách byli muži a ženy navíc

usměrňování do odlišných oblastí studia: muži se soustřeďovali na obory jako inženýrství, přírodní vědy, právo a lékařství, ženy naopak na *home economics* (nauku o ekonomickém vedení domácnosti), zdravotní péči a – jak už bylo řečeno – základní vzdělávání (Howe, 1984). Učitelství fungovalo až do hloubi 20. století jako jeden z mála kanálů vzestupné sociální mobility pro bílé i černošské ženy, rodilé Američanky i ženy z přistěhovaleckých rodin (Giddings, 1984).

Přesto získávaly některé ženy diplomy i v pro ně netradičních, respektive muži ovládaných disciplínách; často jim k tomu posloužily vysoké školy vyhrazené ženám. První takovou byla od roku 1834 Wheaton College v Nortonu ve státě Massachusetts. Na konci osmdesátých let 19. století vznikla síť elitních ženských škol, zvaná „Sedm sester“ (Mount Holyoke, Vassar, Wellesley, Smith, Radcliffe, Bryn Mawr a Barnard). Zvláště důležité bylo, že tyto školy poskytovaly ženám tradiční mužské kurikulum v podnětném prostředí, které sympatizovalo s jejich ambicemi a povzbuzovalo je ke kvalitním výkonům. „Tyto školy tak daly v devadesátých letech 19. století zrod jedné mimořádné generaci žen; žen, které – posilovány kolektivním životem na ženských vysokých školách – vyšly z těchto škol s cílem využít svého vzdělání způsobem překračujícím úzké meze dané tradiční ženskou domácí sférou úzce definovanou manželstvím“ (Schwager, 1987, s. 362). Mnohé z těchto žen se staly vůdčími osobnostmi nejrůznějších sociálních hnutí včetně hnutí za volební právo žen, které na počátku 20. století rychle sílilo. Významné procento z nich se dále vzdělávalo nebo vstoupilo do některé profese. Ani v době kolem poloviny 20. století, kdy – jak se za okamžik dočteme – celkové procento absolventek vysokých škol s doktorským titulem výrazně pokleslo, nepřestávaly ženské vysoké školy vychovávat řadu vynikajících studentek, které pokračovaly ve vyšším universitním studiu (Tidball, 1980).

4.1.1 Ženy, muži a školství ve dvacátém století

Důraz na masové vzdělávací programy nepolevoval ani v prvních desetiletích 20. století, kdy jej motivovaly obavy z důsledků vlny imigrace z Evropy. Zvláštní úsilí bylo věnováno tomu, aby se přistěhovaleci naučili anglicky a získali alespoň základní schopnost číst a psát; podle názorů řady sociálních reformátorů mělo být vzdělání hlavní cestou k řešení sociálních problémů spojených se společenským prostředím imigrantů: chudoby, alkoholismu a delikvence mladistvých. Ve spojení s postupující industrializací měla tato politika za následek plynulý vzrůst ukazatelů školní docházky po celou první polovinu 20. století.

Nicméně – jak ukazuje Tabulka 4.1 na straně 129 – rozdíly v kvalitě vzdělání mužů a žen přetrvávaly, a to zejména na vyšší akademické úrovni. Do jisté míry za to nesla vinu tradiční představa, že ženy mají vzdělání méně zapotřebí než muži; ačkoli Tyack a Hansot (1990) tvrdí, že gender byl jen zřídka významným faktorem formujícím vzdělávací politiku, existují doklady o tom, že vedení často přeplněných státních škol ochotně nechávalo dívky předčasně opouštět studium, aby se uvolnilo více prostoru pro chlapce. Ve třicátých letech schválila řada států zákony, jimiž se školní docházka do věku šestnácti let stala povinnou, čímž se rozdíl v počtu chlapců a dívek na středních školách poněkud snížil; ve vyšším školství však tento rozdíl přetrvával vlivem jiných faktorů.

TABULKA 4.1 Rozdíly mezi pohlavími v úrovni dosaženého vzdělání v letech 1870–1995

Rok	Procentuální podíl chlapců a dívek nastoupivších do studia na základních a středních školách (M/Ž)	Podíl žen na bakalářském stupni studia (%)	Podíl žen mezi absolventy bakalářského studia (%) ^(x)	Podíl žen mezi absolventy magisterského studia (%)	Podíl žen mezi absolventy doktorského studia (%)
1870	49,8/46,9	21	15	–	0
1880	59,2/56,5	32	19	–	6
1890	54,7/53,8	35	17	–	1
1900	50,1/50,9	35	19	–	6
1910	59,1/59,4	39	25	–	11
1920	64,1/64,5	47	34	–	15
1930	70,2/69,7	43	40	–	18
1940	74,9/69,7	40	41	–	13
1950	79,1/78,4	31	24	29,3	10
1960	84,9/83,8	36	35	32	10
1970	88,5/87,2	41	41	39,7	13
1980	95,5/95,5	52,3	47,3	49,3	29,8
1990	96,3/95,9	54,5	53,2	52,5	36,2
1995	96,9/96,8	55,5	55,1	51,9	37,2

(x) Zahnuje první profesionální tituly z období 1870–1970.

Prameny: Commission on Professionals in Science and Technology (Komise pracovníků ve vědě a technologii), 1992; Graham, 1978; U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1976, 1985, 1991 a 1997.

Z Tabulky 4.1 je patrné, že ženy tvořily až do osmdesátých let vždy méně než polovinu z celkového počtu přijatých k vysokoškolskému studiu, přestože trvale tvoří o něco více než polovinu celkové populace. Pozoruhodným faktem je, že v roce 1920 se k hranici padesáti procent těsně přiblížily, během dalších deseti let však jejich podíl klesl a nadále klesal až do roku 1960. Podobný vývoj lze sledovat i na úrovni postgraduálního studia, respektive na podílu žen mezi studenty, kteří dosáhli doktorského titulu: jejich podíl vrcholil kolem roku 1930, poté však klesal až do roku 1970, kdy začal znovu stoupat.

Čím lze tento vývoj plný zvrátů vysvětlit? Jak jsme již naznačili, zdá se, že na vývoj podílu žen na universitním vzdělávání působila celá řada vlivů. Počáteční nárůst počtu žen přijatých na vyšší školy a university je zřejmě třeba přinejmenším zčásti připisovat působení feministického hnutí a boje za práva žen (viz kapitola 1). Důvodem může být i fakt, že velké počty mužů v té době bojovaly v zámoří v první světové válce; to mohlo školy motivovat, aby na jejich místa přijímaly (školné platící) studentky (Graham, 1978). Hospodářská krize 30. let pak promarnila naděje mnoha mladých lidí na vysokoškolské studium a je pravděpodobné, že právě ženy se vyšší úrovně vzdělání vzdávaly častěji – v duchu tradičního přesvědčení, že ženy vzdělání (a především to universitní) potřebují méně než muži.

Druhá světová válka poslala muže znovu na zahraniční bojiště, zatímco ženy byly rekrutovány do válečné výroby (viz kapitola 7). Když válka skončila, nastal díky Zákonu o rekvalifikaci válečných veteránů (*G. I. Bill*) bezprecedentní příliv mužů na vysoké školy. Ženám naopak poválečná ideologie stanovovala ideál manželství a mateřství a prosazovala pojetí ženskosti, které ženy hodnotilo podle toho, jak dobře se staraly o své rodiny, své domovy a svůj vzhled. Během druhé poloviny čtyřicátých let a po celá léta padesátá se počet žen vstupujících do profesní činnosti snižoval, naopak sňatečnost a porodnost prudce rostly. Porodnost dosáhla vrcholu v roce 1957; průměrný věk žen při prvním sňatku se v téže době pohyboval kolem dvaceti let (Graham, 1978, s. 772).

Ne všechny ženy však poválečný ideál přijaly a některé i nadále studovaly na vysokých školách s cílem nastoupit profesionální kariéru. Nejen ve čtyřicátých a padesátých letech, ale ještě na počátku šedesátých let však bylo mnoho vysokoškolských studentek obviňováno, že namísto titulu B. S. (bakalář věd) ve skutečnosti usilují o titul „Mrs.“ (paní), universitní koleje byly tehdy považovány za ideální prostředí pro seznámení se společensky perspektivním partnerem. Stávalo se, že ženy studia zanechávaly a vstupovaly do zaměstnání, aby mohly finančně podporovat své ještě studující manžely.

Tento trend ve vzdělání žen však, zdá se, platil pouze pro bílé Američanky; u žen jiných ras byla křivka vývoje odlišná. Jak uvádí například Giddings (1984), v době, kdy se počet bílých žen přijímaných na vyšší školy snižoval a zvyšoval se počet těch, které studium nedokončily, počet černošských žen – zejména na černošských vyšších školách – stoupal:

V roce 1940 obdrželo bakalářský titul na černošských vysokých školách více černošských žen než mužů (3244 oproti 2463). Do roku 1952–53 zaznamenal počet černošských absolventek další výrazný nárůst: ženy nyní tvořily 62,4 % všech absolventů černošských vyšších škol, zatímco v celonárodním měřítku dosahoval podíl ženských absolventek vyšších škol pouhých 33,4 %. Procentuální podíl žen mezi absolventy černošských vyšších škol jen o málo zaostával za podílem mužů mezi absolventy vyšších škol celkem (66,6 %) a výrazně převyšoval podíl černošských mužů (35,6 %). Významným aspektem tohoto stavu byl i fakt, že velká část ženských absolventek byla první, kdo v jejich rodině získal vysokoškolský diplom (s. 245).

Důležité bylo také to, že řada těchto žen později pokračovala ve studiu na vyšším stupni. Již počátkem padesátých let předčil počet černošských držitelek magisterského titulu počet černošských mužů, kteří dosáhli stejné akademické úrovně. Mezi držiteli doktorátu z filosofie a medicíny z řad černošské populace nicméně nadále výrazně převažovali muži (Giddings, 1984). Smith (1982) uvádí zajímavé tvrzení, že černošské studentky vykazují v průměru vyšší akademické ambice než jejich mužští kolegové až do příchodu na vysokou školu, poté však jejich ambice klesají. K této otázce se za okamžik vrátíme.

Procentuální zastoupení žen a společenských menšin v pregraduálních i postgraduálních studijních programech od sedmdesátých let plynule vzrůstá a problémům spojeným se sexismem a rasismem je věnována důkladná pozornost na všech úrovních školství. Na této proměně se významně podílely aktivity hnutí za občanská práva a nové vlny feminismu v šedesátých a sedmdesátých letech. Politické lobbování feministických skupin napomohlo přijetí Zákona o reformě školství (*Education Amendments Act*) z roku 1972, jehož **Článek IX** obsahuje důležitá ustanovení týkající se diskriminace žen. Výslovně se v něm zakazuje diskriminace na základě pohlaví ve všech vzdělávacích programech financovaných z federálních zdrojů. Schválený zákon měl za důsledek řadu prospěšných reformních opatření ve školství včetně zajištění rovného přístupu ke školním sportovním aktivitám (viz kapitola 11), standardizace zkušebních metod a reformy poradenství pro výběr povol-

lání a plánování kariéry. Nicméně podmínky studia se pro ženy a muže nadále liší, respektive – a to je nejdůležitější – nejsou rovné. Ve zbývající části této kapitoly se budeme věnovat různým strukturálním faktorům, které tuto nerovnost pomáhají udržovat, a to na všech úrovních studia, od základního až po postgraduální.

4.2 VZDĚLÁVÁNÍ DÍVEK A VZDĚLÁVÁNÍ CHLAPCŮ:

ZÁKLADNÍ ŠKOLA

Jsou-li učitelé na základních školách dotazováni, zda se nějak liší jejich přístup k žákům a žákyním, obvykle odpovídají stejně jako rodiče dětí, tedy že se všemi dětmi nakládají rovnocenně bez ohledu na pohlaví. Výzkumy však naznačují, že ve skutečnosti interagují učitelé s chlapci a dívkami odlišně (a často nespravedlivě). Jejich komunikace s žáky a žákyněmi se liší přinejmenším ve dvou ohledech: frekvenci a obsahem.

Pokud jde o frekvenci, výzkumy prokazují, že žáci mužského pohlaví komunikují s vyučujícím – bez ohledu na jeho pohlaví – častěji než dívky (American Association of University Women [AAUW], 1992). Učitelé věnují chlapcům více pozornosti a větší část celkového vyučovacího času. Jedním z důvodů může jistě být fakt, že chlapci si kladou vyšší nároky: častěji než dívky během vyučování odpovídají na otázky vyučujícího, aniž byli vyvoláni, a upoutávají tak na sebe pozornost. Výzkumy si však také všímají zajímavé okolnosti, že jestliže chlapci vyřkují odpovědi na otázky, aniž se rukou přihlásili o slovo, učitelé toto chování obvykle tolerují, naopak dívky bývají v podobných situacích napomínány za „nevhodné“ chování. Avšak i tam, kde se chlapci do hovoru aktivně neprosazují, jsou učitelé častěji vybízeni k odpovědi právě oni (Sadker a Sadker, 1994).

Ponecháme-li stranou frekvenci výměn mezi učiteli a žáky, významně se v závislosti na pohlaví žáka liší také obsah těchto výměn, jak konstatují odborníci v oblasti vzdělávání Myra a David Sadkerovi (1994). Mnohaletým pozorováním interakce mezi učiteli a žáky došli Sadkerovi ke zjištění, že učitelé u chlapců více než u dívek dbají na opravování chyb – mimo jiné chlapce častěji vedou k tomu, aby sami vyhledávali a napravovali chyby, jichž se dopustili. Učitelé také chlapce stavějí před náročnější akademické úkoly a nutí je hlouběji promýšlet problém, aby dospěl k optimálnímu řešení (viz též Good a Brophy, 1987).

Tato zjištění podporují i další výzkumné práce na podobná témata. Bylo například pozorováno, že učitelé mají sklon na otázky chlapců odpovídat přesněji než

na otázky dívek (AAUW, 1992). Již ve velmi útlém věku jsou chlapci častěji chváleni za intelektuální výkon a dívky naopak za upravený zevnějšek a příjemné vystupování. Na jednom nedávno konaném slavnostním rozloučení s dětmi opouštějícími mateřskou školu si jistý rodič povšiml nápadných rozdílů v osobních oceněních udělovaných chlapcům a dívkám. Ceny pro „nejchytřejší hlavu“, „nejpilnějšího žáka“ a „největšího vědátora“ si odnesli chlapci, naopak tituly jako „miláček všech“, „ideální povaha“ nebo „vzorné chování“ připadly dívkám („Chart of Kindergarten Awards“, 1994).

Komentář 4.1

Gender a speciální výuka

Ve školách se speciální výukou početně výrazně převažují chlapci nad dívkami. Z níže uvedené tabulky je patrné, že chlapci tvoří většinu studentů zařazených do kategorií mentální retardace, závažné emoční poruchy a specifické poruchy učení. Ve snaze vysvětlit tyto rozdíly se někteří odborníci přiklánějí k názoru, že se chlapci častěji rodí s vrozeným mentálním handicapem. Poznatky plynoucí z nedávných výzkumů však tuto teorii zpochybňují. Podle lékařských údajů jsou případy poruch učení nebo snížené schopnosti soustředění rozloženy mezi oběma pohlavími téměř rovnoměrně. Podle Americké asociace universitních pracovníků (AAUW, 1992) však u pracovníků škol existuje všeobecný sklon přepisovat poruchy učení častěji chlapcům, ačkoli jsou to právě oni, kdo dosahuje v průměru lepších výsledků ve standardizovaných testech inteligence. AAUW upozorňuje, že pracovníci škol mohou poruchy učení chybně vyvozovat z problémového chování chlapců. Zatímco dívky jsou obvykle klidnější, a nepoutají tedy tolik pozornosti, neklidné chování chlapců může snadno vést k jejich přeřazení do škol se speciální výukou, která přitom často neodpovídá jejich specifickým problémům a potřebám.

Zároveň existují doklady, že také děti jiné barvy pleti než bílé jsou školami nadprůměrně často přeřazovány do programů speciální výuky. Ve zprávě o stavu speciálního školství ve státě Connecticut z roku 1998 se uvádí, že rasová příslušnost dítěte a školský obvod, do něhož spadá, jsou účinnějším indikátorem pravděpodobnosti zařazení do speciální výuky než konkrétní diagnóza poruchy učení (Lambeck, 1998).

Umístění do programu speciální výuky klade na dítě stigma, které výrazně omezuje jeho možnosti dalšího vzdělávání a budoucího uplatnění. Je tedy mimořádně důležité, aby rozhodnutí o takovém umístění bylo pečlivě zvažováno a vycházelo čistě z lékařské diagnózy, nikoli z pohlavní, rasové nebo etnické příslušnosti dítěte.

Počty žáků základních a středních škol, u nichž byla diagnostikována porucha učení, v závislosti na pohlaví a rasové/etnické příslušnosti žáků, 1994

Rasová/etnická příslušnost a pohlaví	Typ poruchy		
	Mentální retardace	Závažná emoční porucha	Specifická porucha učení
Běloši			
Muži	33,34	51,85	46,55
Ženy	24,43	13,69	20,50
Afroameričané			
Muži	19,05	19,32	11,94
Ženy	12,39	5,20	5,28
Hispanci			
Muži	4,78	6,20	8,77
Ženy	3,47	1,60	4,24
Asiaté a lidé pocházející z Tichomoří			
Muži	0,77	0,68	0,93
Ženy	0,58	0,17	0,42
Američtí indiáni			
Muži	0,68	1,00	0,94
Ženy	0,50	0,29	0,43

Pramen: U. S. Department of Education, 1997, s. 1.

Přestože se chlapcům častěji než dívkám daří navazovat plodnou intelektuální komunikaci s učiteli, častěji také vyvolávají jejich hněv. Chlapci jsou na základní škole častěji vystavováni trestním postihům, jejich tresty bývají tvrdší a častěji jsou vykonávány veřejně. Může to být i proto, že chlapci jsou zlobivější; ostatně, jak jsme si vysvětlili v kapitole 3, chlapci jsou v předškolním věku vedeni k aktivitě a agresivitě, zatímco dívky jsou naopak odměňovány za tichost a pasivitu. Je tedy možné, že raná socializace připravuje dívky lépe na nároky, které škola klade na duševní sebeovládání. Golombok a Fivush (1994) připomínají, že značná část interakce mezi učiteli a dětmi během prvních tří až čtyř let výuky se soustřeďuje právě na problémy týkající se chování. Po uplynutí tohoto období bývají děti na normy chování ve škole zpravidla dostatečně navyklé a hlavní důraz se může přesunout na vlastní výuku. V tomto období se již zhruba 90 % případů pozitivní zpětné vazby ze strany vyučujících na chování žáků mužského pohlaví vztahuje na jejich studijní výkon, u dívek však tento podíl činí méně než 80 %. Studijního výkonu se naopak týká méně než třetina případů negativní zpětné vazby na chování chlapců a více než dvě třetiny negativních reakcí na chování dívek. Golombok a Fivush (1994)

tak docházejí k závěru, že „z tohoto pravidelného vzorce chvály a napomínání si chlapci pro sebe mohou vyvodit, že jsou nadaní, byť třeba nepříliš dobře vychováni, a dívky se naopak učí, že možná nejsou nejchytřejší, mohou to však vynahradit dobrým chováním“ (s. 173; viz též Jordan a Cowan, 1995).

AAUW (1992) tvrdí, že nerovnost charakterizující komunikaci pedagogů s žáky obou pohlaví ve svém důsledku snižuje studijní sebedůvěru dívek. Do tohoto příčinného vztahu však vstupují jako faktory také rasová a třídní příslušnost dětí. Z nejnovějších údajů například vyplývá, že děti ze středních vrstev získávají od učitelů častěji kladné studijní hodnocení než děti z nižších vrstev, a to nezávisle na své rase (Brantlinger, 1993). Nicméně je zřejmé, že pohlaví dětí a jejich rasová příslušnost mají na kvalitu interakce mezi učiteli a žáky zásadní vliv. Je přitom zajímavé, že stejně jako učitelé prohlašují, že při jednání s dětmi neberou v potaz jejich pohlaví, prohlašují totéž i ve vztahu k rasové příslušnosti dětí. Jak ale poznamenává jeden komentář na toto téma, „tento ‚barvoslepý‘ pohled na svět, k němuž se učitelé hlásí, je ve skutečnosti pohledem, v němž je každý bílý“ (Rush, 1998, s. 6).

Navzdory tvrzením učitelů, že pohlaví a rasu dětí „nevnímají“, působí oba faktory ve vzájemném prolnutí na povahu vzájemné interakce učitelů a žáků. Černošské děti – bez ohledu na pohlaví – jsou častěji odměňovány za dobré chování, kdežto bílé děti naopak spíše za úspěchy ve studiu (AAUW, 1992). Zejména u černošských dívek bývá oceňována snaha pečovat o své okolí, smířovat rozpory a udržovat pořádek (Cox, 1998). Chlapci i dívky černé barvy pleti s nadprůměrnými schopnostmi jsou učiteli často přehlíženi na úkor těch s nižšími schopnostmi, což někteří výzkumníci interpretují jako důkaz, že učitelé u černošských dětí předpokládají spíše slabší studijní výkony (Fordham, 1996; Reid, 1982). Černošským chlapcům se výrazně častěji než jiným chlapcům a dívkám dostává pouze podmíněné pochvaly („Pěkné, ale...“) a celkově interagují s učiteli méně. Také u černošských dívek je frekvence interakce s učiteli nižší ve srovnání s bělošskými dívkami, a to přestože se jí samy snaží iniciovat častěji než bělošské dívky nebo chlapci bez rozdílu barvy pleti; učitelé jejich pokusy bohužel často přezíravě odbývají (AAUW, 1992; Cox, 1998). Jeden výzkumník dokonce zjistil, že černošským dívkám se dostává vůbec nejméně psychické podpory ze všech dětí ve škole (Reid, 1982). V případech, kdy černošské dívky podávají stejný výkon jako bělošští chlapci, přičítají učitelé tento fakt obvykle snaze těchto dívek a zároveň skrytě předpokládají, že bělošští chlapci nepracují naplno. Je tedy zřejmé, že sexismus

mus ve spojení s třídními a rasovými předsudky má na průběh vzdělávání u některých dětí zvláště zhoubné následky. K této otázce se ještě vrátíme.

Genderové signály, které vysílají učitelé žákům, často nacházejí podporu i v tradičních učebních materiálech určených pro základní školy. Jak jsme již vyložili na počátku kapitoly, žáci ve škole vstřebávají nejen akademické vědění stanovené formálním učebním plánem, ale spolu s nimi i soubor hodnot a očekávání, který jsme nazvali skrytým kurikulem. Jeho existenci můžeme vysledovat v mnoha učebnicích a jiných učebních materiálech. Výzkumy ze sedmdesátých let (viz například Weitzman a Rizzo, 1976) poukázaly na fakt, že přestože jsou Spojené státy zemí patřící občanům obou pohlaví a rozmanitého rasového a etnického původu, učebnice a čítanky pro základní školy se ani o ženách, ani o rasových a etnických menšinách téměř nezmiňují. V průběhu osmdesátých a devadesátých let byly v tomto směru zaznamenány určité pokroky, nicméně podle AAUW (1992, s. 62) „nadále přetrvávají problémy týkající se výběru témat, jež jsou považována za hodna studia“.

Ať se podíváme na učebnice kteréhokoli školního předmětu (angličtiny, matematiky, čtení, přírodovědy), nikde nejsou ženy a menšinové skupiny reprezentovány dostatečně. Například v učebnicích dějepisu jen zřídka najdeme zmínku o původním americkém obyvatelstvu nebo o Hispáncích, vyjma epizod jako poslední boj generála Custer a dobytí pevnosti Alamo (v kterýchžto případech je navíc zcela jasně naznačeno, kdo je „hrdinou“ a kdo „padouchem“). V případě žen a afroamerického obyvatelstva je situace o něco lepší, i jejich zastoupení je však stále příliš nízké. Obsahová analýza jedenácti vybraných dějepisných textů zjistila, že maximum prostoru, které je v jedné knize věnováno ženám, činí 3,75 stránky, tedy 0,01 % (síc) (Davis, 1995). Prezentace žen a Afroameričanů se obvykle omezuje na několik „slavných žen“ nebo „slavných černých Američanů“; anebo jsou zmiňováni jen v tradičních historických kontextech (otrokářství, občanská válka, černošské hnutí za občanská práva), respektive tradičních rolích (například ženy jakožto manželky slavných mužů). Texty navíc dané téma někdy podávají zlehčujícím způsobem anebo nepřesně. O letkyni Amelii Earhart se v jedné knize píše jako o letušce; v jiných knihách se boj za rovnoprávnost žen zaměňuje s bojem za rovnoprávnost manželek. Jen zřídka bývá zmiňována role žen v kolonizaci amerického Západu anebo ve válce ve Vietnamu (Davis, 1995). O „heterosexistické“ zaujatosti diskutovaných textů není třeba ani hovořit.¹ Většina nakladatelství dnes autorům učebnic poskytuje psané směrnice, které vysvětlují, jak se vyhýbat sexismu v jazyce. Takové směrnice jsou však dodržo-

vány v dosti kolísavé míře a navíc samy o sobě jen málo napomáhají zvyšovat zastoupení žen a společenských menšin v textech anebo rozšiřovat záběr těchto textů o autentická stanoviska žen a menšin. (AAUW, 1992; Sadker a Sadker, 1994). Existuje například řada známek, že dětské čítanky doznaly podstatných pozitivních změn, co se týče užívání rodově neutrálního jazyka a reprezentace žen. Nerovnováha ve prospěch mužů však přetrvává, nejen pokud jde o frekvenci ucinování mužských a ženských postav v příbězích, ale i pokud jde o role, jež jsou těmto postavám v příbězích přisuzovány (dívkám jsou zachraňovány častěji než chlapci, chlapci mají větší smysl pro dobrodružství, ženy jsou při práci vždy podřízeny mužům a nikdy naopak, atd.) (Odean, 1997; Purcell a Stewart, 1990).

AAUW (1992) upozorňuje, že žádný z významnějších projektů usilujících o reformu školních učebních osnov, které byly v USA od počátku 80. let podniknuty, nedokázal problém genderové nerovnosti účinně vyřešit. Během 90. let nicméně několik státních ministerstev školství – například ve státech New York a Pensylvánie – a řada školských referátů při místních úřadech přezkoumala učební osnovy jim podléhajících škol a provedla v nich revize podporující genderovou spravedlnost, multikulturnost a otevřenost vůči gayům a lesbám. Netřeba zdůrazňovat, že takové projekty vzbudily řadu nesouhlasných reakcí, takže většina změn v náplni studia na jednotlivých školách týkajících se pohlaví, rasové a etnické příslušnosti, sexuální orientace a sociální spravedlnosti se na místní úrovni prosadila jen v hrstce školských zařízení (Celis, 1993; Dunlap, 1995; „Schools' Books on Gay Families“, 1997). O tom, jak je důležité postupovat podle předsudky nezatižených, multikulturně pojatých učebních materiálů, svědčí skutečnost, že děti veškeré vysílané signály přijímají velmi pohotově. Nedávné výzkumy dětí ve školách ukázaly, že valná většina chlapců nespatřuje žádné výhody a naopak nachází řadu nevýhod na tom, je-li člověk ženou, a že mnoho dívek se domnívá, že je lepší být mužem. Většina mladistvých respondentů jednoho průzkumu vyslovila názor, že prezidentem se mohou stát jen muži (Rush, 1998; Sadker & Sadker, 1994; Snow, 1992). Také způsob, jímž jsou uspořádány školní činnosti, vštěpuje dětem představu o genderu. Řada učitelů například nadále používá v učebních různých forem *separace na základě pohlaví*: nechávají děti například nastupovat ve dvojstupu anebo je rozdělují do dvou týmů soutěžících například v matematických nebo pravopisných úkolech. Učitelé také někdy přidělují chlapcům a dívkám odlišné pracovní úkoly: požádají například dívky, aby zalily květiny, a chlapce, aby přerovnali knihy v policích, přenesli lavice nebo obsloužili technické zařízení. Při jednom výzkum-

ném pozorování bylo zaznamenáno, že pedagogický asistent ukázal chlapcům, jak se zachází s videem, a poté je nechal, aby přístroj obsluhovali sami. Když se však na video chtěly dívat dívky, asistent jim kazetu pustil sám (Sadker a Sadker, 1994). Socioložka Barrie Thorne (1993), která se pozorování dění v učebnách základních škol věnovala řadu let, upozorňuje, že postup učitelů je často nedůstředný: někdy rozdělování dětí na základě pohlaví podporují, jindy je sami zpochybňují nebo nabourávají. Autorka konstatuje, že učitelé dívky a chlapce obecně častěji promíchávají než oddělují, nicméně že rozsazování v učebnách podle pohlaví i nejrůznější formy kolektivních soutěží mezi chlapeckými a dívčími týmy je poměrně běžnou praxí. K fyzickému oddělování se navíc připojuje oddělování verbální: učitelé běžně oslovují děti rodově příznakovými označeními, přičemž mužské označení vždy uvádějí na prvním místě (například „chlapci a děvčata“). Thorne dále uvádí, že dívky a chlapci se často sami vzájemně oddělují ve školních jídelnách a na hřištích – dost možná častěji než při hře ve svých domovech a jejich okolí. Učitelé a jejich asistenti toto oddělení často sami potvrzují tím, že některá území vnímají jako „dívčí“ a jiná jako „chlapecká“. Pokud jsou děti společně na školním hřišti, chlapci svými činnostmi zabírají více prostoru než dívky a častěji také vnikají do dívčího prostoru a ruší činnost v něm probíhající než naopak. Při společných hrách na hřišti jsou to obvykle chlapci, kdo určuje podmínky hry (Voss, 1997).

Popsané skutečnosti mohou znít triviálně, mají však přinejmenším tři vzájemně provázané důsledky. Jednak odrazují chlapce a dívky od vzájemné spolupráce a zbavují je tak cenných příležitostí poznat a vyzkoušet si zájmy a činnosti opačné skupiny. Za druhé, oddělováním podle pohlaví si děti zvykají cítit se lépe v kolektivu lidí stejného pohlaví; tento návyk si mohou přenést i do dospělosti a může jim působit problémy v zaměstnání (viz kapitola 7). A do třetice, oddělování dětí podle pohlaví posiluje genderové stereotypy, a to zejména tehdy, pokud obnáší i rozdílné typy pracovních úkolů (Sadker a Sadker, 1994).

Thorne (1993) dále zjistila, že pokud se při školních činnostech úsilí dětí soustřeďuje na kolektivní cíl, jakým je společně kreslení mapy nebo střídavé předčítání z knihy, dokážou dívky a chlapci dobře spolupracovat. Někteří pedagogové proto doporučují organizovat školní aktivity tak, aby podporovaly kooperativní formy učení. Podstatou těchto forem učení je práce v malých, pohlavně i rasově či etnic-ky smíšených skupinkách zaměřených na společný projekt nebo úkol – například vyřešit zadaný problém či napsat zprávu na zadané téma. Cílem pedagogického

přístupu zaměřeného na kooperativní formy učení je tlumit soutěživost v rámci školního kolektivu a naopak povzbuzovat spolupráci, rozvíjet skupinovou solidari-ritu a vzájemnost a usnadňovat dorozumění mezi různými skupinami dětí. Výzkumy potvrzují, že tento přístup přináší v praxi řadu výhod: jednak, zdá se, napomáhá vytváření mezirasových přátelství, jednak zvyšuje sebevědomí žáků všech barev pleti bez rozdílu a snad vůbec nejužitečnější je svým potenciálem integrovat žáky s tělesným či mentálním postižením (AAUW, 1992; Aronson a Gonzalez, 1988). V čem se bohužel zdá být méně úspěšný, je právě rozvíjení pozitivních vztahů mezi chlapci a dívkami. Podobně jako společná hra na školních hřištích dává také spolupráce v malých pracovních skupinách – zejména probíhala méně často – chlapcům dostatek příležitostí uplatnit se ve vedoucích rolích a zvyšovat si tak sebevědomí, dívkám však nikoliv. Dívky se nakonec podřizují vedení chlapců, což oslabuje jejich sebevědomí i studijní výkony (AAUW, 1992). K prosazení rovnosti mezi pohlavími v prostředí základních škol bude tedy třeba i jiných opatření než jen spolupráce v pohlavně smíšených skupinkách.

Ke zdrojům, z nichž si děti utvářejí představu o genderu, patří konečně i způsob, jakým jsou mezi ženy a muže rozdělována pracovní místa ve školách. Přestože zhruba 87 % učitelů na základních školách a 83 % pomocného personálu tvoří ženy, ve vyšších řídicích funkcích zůstávají ženy naopak nedostatečně reprezentovány: tvoří kupříkladu jen 40 % členů vedení škol a administrativních pracovníků a 43 % ředitelů a zástupců ředitelů škol (U. S. Department of Commerce – Bureau of the Census, 1997). Z výzkumů vyplývá, že pohlaví členů vedení školy má nezanedbatelný význam pro utváření dětského vnímání genderových rolí. Podle jedné studie věnované žákům prvního ročníku lze u těch dětí, v jejichž škole pracuje v ředitelské funkci žena, pozorovat nižší intenzitu genderových stereotypů než v těch školách, kde je ředitelem muž (Paradise a Wall, 1986).

V kontextu toho, co bylo dosud řečeno, může znít překvapivě fakt, že dívky ve všech fázích základní školní docházky mají v průměru lepší prospěch než chlapci (AAUW, 1992). Nicméně studijní výsledky dívek – a spolu s nimi i jejich studijní sebevědomí – se již v průběhu základního a později i středoškolského studia zhoršují (AAUW, 1992; Gilligan et al., 1990; Sadker a Sadker, 1994). Abychom porozuměli příčinám tohoto jevu, podívejme se nyní, jak probíhá studium dívek a chlapců na středních školách.

4.3 VZDĚLÁVÁNÍ DÍVEK A VZDĚLÁVÁNÍ CHLAPCŮ:

STŘEDNÍ ŠKOLA

Rodiče i dospívající děti shodně potvrdí, že adolescence patří mezi zvláště zatěžující fáze životního cyklu. Tělo mladého člověka se mění a dozrává a totéž platí i pro jeho osobní zájmy. Stále větší roli v utváření jeho sebepojetí hraje názor přátel; mladí muži i ženy cítí potřebu být svými vrstevníky oblíbeni a uznáváni – ovšem způsob, jakým toho dosahují, a kritéria úspěchu se u obou pohlaví poněkud liší.

Pro dospívající chlapce je jednoznačně nejdůležitějším zdrojem prestiže a popularity výkonnost ve sportu. Společenský úspěch a sebedůvěru jim však dodávají také schopnost obstat v fyzickém i verbálním souboji, smysl pro humor a ochota podstupovat rizika a vzepřít se pravidlům společenského chování (Eder, 1995; k otázce působení těchto zdrojů popularity u preadolescentních dětí viz též Adler et al., 1992). Nesportovně založený mladík je ve středoškolském prostředí citelně znevýhodněn psychologicky i společensky. Jedině tvrdý, sportovně zdatný, cool chlapík může být přijímán jako vůdce, a to nejen svými vrstevníky, ale často i učiteli a rodiči. Na sportovním hřišti si navíc chlapci osvojují řadu stereotypně maskulinních čností a hodnot: agresivitu (včetně agresivity sexuální a přístupu k ženám jako k pasivním objektům), vytrvalost, soutěživost, stoickou odolnost, sebedůvěru a týmového ducha (Eder, 1995; Messner, 1989).

Jak je tomu u dívek? Především je třeba říci, že ani fyzická kondice, ani sportovní dovednosti nepatří k primárním zdrojům dívčí prestiže a popularity. Většina dívek se naopak v průběhu dospívání učí, že být sportovně založená znamená být málo femininní a – jak se dočteme v kapitole 11 – školy toto sdělení samy posilují tím, že dívčímu sportu poskytují značně omezený prostor a zdroje. Co naopak k prestiži a popularitě dospívajících dívek přispívá nejvíce, je tělesná přitažlivost. Dívka může svou přitažlivost zvyšovat stylovým oblékáním a líčením. Je-li však příliš výrazně nalíčena či snaží-li se příliš nápadně působit jako sexuálně přitažlivá, riskuje naopak, že bude označena za „děvku“ či „štetku“. Musí tedy opatrně balancovat, aby dala najevo, že je sice po sexuální stránce „znalá věci“, nikoli však sexuálně agresivní. Od dívek se totiž na rozdíl od chlapců očekává, že se budou chovat sexuálně pasivně, jako objekty sexuálních návrhů chlapců, a samy nebudou sexuální kontakty iniciovat (Eder, 1995).

Ti z dospívajících dívek a chlapců, kteří nejsou heterosexuálně orientovaní, se na středních školách potýkají s obrovskými problémy, a jak dokazuje Komentář 4.2 na straně 142, často bývají izolováni a vyvrženi jak svými vrstevníky, tak i dospě-

lými. Jinými častými oběťmi posměchu jsou ve středoškolském prostředí ti studenti, kteří trpí tělesnou nadváhou nebo tělesným postižením, a ti, kteří navštěvují speciální výukové programy (Eder, 1995). Eder tvrdí, že na zařazení ve statusové hierarchii v kolektivu středoškolských studentů má vliv mimo jiné i rasová a třídní příslušnost; zejména tam, kde studenti jiných barev pleti než bílé tvoří početní menšinu, podléhají tito studenti často sociální izolaci. Studenti z nižších vrstev jsou často označováni za deviantní kvůli svému vzhledu a oblečení, zároveň však sami často pohlížejí na bohatší studenty jako na „nafoukance“. Různé kombinace třídní příslušnosti a pohlaví vytvářejí specifické podmínky. Například dívky z chudých poměrů mají méně možností věnovat se aktivitám posilujícím společenskou popularitu, protože k tomu mají jen omezené finanční prostředky; jejich rodiny si nemohou dovolit kupovat jim značkové šaty nebo jim zaplatit letní dětský tábor. Chtějí-li naopak chlapci z nižších vrstev překonat překážky na cestě k popularitě, které jim ukládá hmotná nouze, nacházejí k tomu jeden z neúčinnějších prostředků právě ve sportu (Eder, 1995; viz též Bernstein, 1995, a také kapitola 11 této knihy).

Během studia na střední škole mají chlapci a dívky začít formulovat plán své pracovní kariéry. Až do poloviny šedesátých let svědčily výzkumy středoškolské mládeže o tom, že chlapci mají ve srovnání s dívkami vyšší akademické a kariérní ambice. Pozdější výzkumy již v tomto směru žádné rozdíly mezi pohlavími nezjišťují, respektive některé dokonce signalizují vyšší ambice u dívek (Dennehy a Mortimer, 1992; Orenstein, 1994). Navzdory vyšším ambicím však mají dospívající dívky stále sklon podceňovat své studijní schopnosti (Dennehy a Mortimer, 1992; Eccles, 1985); sebedůvěrou dívek začíná prudce klesat někdy okolo věku deseti let (Bernstein, 1995; Brody, 1997; Orenstein, 1994). Výzkum adolescentních dívek provedený Carol Gilligan a jejími kolegy zjistil, že i ty dívky, které v mladším věku přímo vyzářovaly vysoké sebedůvěrou, se kolem patnáctého či šestnáctého roku stávají méně průbojnými a více pochybují o svých schopnostech. Autorčina původní studie se týkala dívek navštěvujících Emma Willard School, elitní soukromou dívčí školu v New Yorku (Gilligan et al., 1990). Později však obrátila pozornost k dívkám ze skromnějších poměrů studujícím na méně prestižních školách, a mezi zkoumané zahrnula i 26 dívek různé rasové a etnické příslušnosti považovaných za rizikové z hlediska předčasněho ukončení studia a mateřství za svobodna (Gilligan et al., 1995). Výzkum opět vyzdvihuje jednotlivé konstelace genderové, rasové/etnické a třídní příslušnosti. Gilligan et al. (1995) uvádějí, že dospívající dívky – nezávisle na rasové a etnické příslušnosti a třídě – postupně stále silněji vnímají, že jejich prožívání světa je

patriarchální kulturou znevažováno či přehlíženo. Obraz žádoucí či ideální ženy, který tato kultura prosazuje, neodpovídá jejich prožívání a chápání sebe samých. Socializace je vede k tomu, aby samy sebe vnímaly vztahově (tedy ve vztahu k jiným osobám). Aby si udržely vztahy s lidmi, na nichž jim záleží, učí se pasivně a ztrácejí tak sílu a vůli samostatně se prosazovat. Učí se „výtěšňovat samy sebe, aby mohly být s druhými“ (Gilligan et al., 1995, s. 5). Dívky z privilegovaných vrstev přizpůsobují či umírňují své vystupování, aby se jevíly jako „přijatelné“ těm, kdo o ně projevují zájem (chlapci, učitelé, rodiče). Snaží se tak neohrožovat vztahy, které jim slibují úctu, bohatství a budoucí manželství. Chudé dívky, mezi nimiž tvoří neúměrně velký podíl příslušnice rasových či etnických menšin, se s podobnými omezeními nepotýkají. Jejich zkušenost je však učí, že přestože si mohou říkat, co chtějí, to, co říkají, nikoho nezajímá – jsou bezvýznamné, ba neviditelné. Promluví-li dostatečně hlasitě, aby byly slyšeny, jejich „hubatost“ je často dostává do potíží. Takové dívky končí ve společenské a psychické izolaci, v níž Gilligan a její kolegyně (1995) spatřují předpoklad pro takové problémy, jako je předčasné ukončení studia či mateřství za svobodna (viz též Fordham, 1996).

Ačkoli byla teorie ženské „napojenosti“ a vztahovosti, jejíž autorkou je Gilligan, z různých důvodů kritizována (viz např. Hirsch a Keller, 1990; Kerber et al., 1986) a její výzkum pracuje s dosti malými vzorky ženské populace, představuje zajímavý doplněk ke starším teoriím tvrdícím, že důvodem poklesu ženského sebevědomí a vykonnosti v průběhu dospívání je strach z úspěchu. Již v sedmdesátých letech pozorovala Matina Horner (1972), že ženy podávají lepší výsledky ve slovních hrách, soutěžili ve výlučně ženských skupinách, než pokud soutěží s muži, a vyvodila z toho, že soutěžení s muži vyvolává v ženách nepříjemné pocity. Horner nabídla hypotézu, že ženy – snad podvědomě – nepodávají maximální výkon, protože se bojí důsledků, jež by pro ně úspěch v soutěžních situacích mohli mít; řečeno konkrétněji, bojí se, že budou působit málo žensky, a budou proto společností zavrhovány.

Komentář 4.2

Zkušenost mladých leseb a gayů na středních školách

Dospívání je obdobím velkých tělesných i duševních proměn člověka. Je to období, kdy většina mladých žen a mužů začíná aktivně zkoumat svou sexualitu a sexuální identitu. Sexuální výchovu studentů a zejména pak studujících gayů a leseb školy v minulosti značně zanedbávaly. Přestože výzkumy z nedávné doby signalizují

zují ochotu pedagogů i vedení škol přistupovat ke studentům s homosexuální orientací nepředpojatě a účastnit se školami pořádaných seminářů o problematice homosexuálních studentů, u většiny přetrvává neochota vycházet konkrétně vstříc jejich zvláštním potřebám nebo veřejně potvrzovat jejich identitu (Sears, 1992). Většina školských pracovníků u studentů automaticky předpokládá heterosexuální orientaci a otázku jejich sexuální orientace obecně netematizuje.

Pomineme-li zvláště křiklavé případy obtěžování, či dokonce terorizování studentů homosexuální orientace, lze říci, že většina školských pracovníků u svých studentů nedostatečně čelí problému **homofobie**, tedy neopodstatněným obavám z homosexuálních mužů a žen a nepřátelství vůči nim (AAUW, 1992; Sears, 1992). „Absence viditelné podpory ze strany pedagogů vštěpuje všem studentům bez rozdílu legitimitu a žádoucnost heterosexuálního standardu“ (Sears, 1992, s. 74, kurziva autor). Otevřeně homofobní postoje zastává i řada samotných pracovníků škol; jejich postoje a chování jen posilují homofobii u studentů. Například v roce 1996 schválil Senát státu Utah zákon zakazující učitelům „podporovat, schvalovat nebo nečinně trpět chování odporující zákonům“. Homosexuální pohlavní styk je v Utahu nezákonný a zastánci navrhovaného zákona argumentovali, že s jeho pomocí se podaří zbavit školy působení homosexuálů. V téže době zakázal Školský úřad v Salt Lake City studentům zdejších středních škol zakládat na školách spolky, jejichž aktivity přesahují rámec studia, ve snaze vytlačit ze škol studentské organizace gayů a leseb a bisexuálů. V ulicích proti rozhodnutí protestovalo mnoho středoškoláků, většinou však nikoli ze sympatií ke svým homosexuálním kolegům. Zákaz naopak prohloubil nevráživost vůči gayům a lesbám ze strany heterosexuální většiny studentů, kteří požadovali „zákaz homosexuality, strany klubů“ (Brooke, 1996). O podobných legislativních opatřeních, jaká byla přijata v Utahu, usilujících, aby téma homosexuality zmizelo ze škol, se uvažuje především v osmi dalších státech („School Program“, 1996).

Jaké má homofobie důsledky pro gaye a lesby studující na středních školách? Výzkumy ukazují, že adolescentní dívky a chlapci homosexuální orientace trpí v nadprůměrně vysoké míře užíváním omamných látek, pohlavním zneužíváním, odmítáním ze strany rodičů, ztrátou bydliště a studijními problémy a obecně se častěji věnují riskantním způsobům chování (Lock a Kleis, 1998; Uribe a Harbeck, 1992; Voelker, 1998). Více než pětkrát častěji než heterosexuální studenti vynechávají školní docházku, protože mají obavy o své bezpečí (Voelker, 1998). Podle jedné výzkumné práce uvádí plných 80 % gayů a leseb, že byli ve škole terčem ver-

bálních útoků, 31 % bylo údajně sledováno nebo pronásledováno na útěku a 17 % fyzicky napadeno (Lock a Kleis, 1998). Nepřekvapí proto, že dospívající gayové a lesby zvláště často studium nedokončují (Uribe a Harbeck, 1992).

Společenské odmítání a násilí, jemuž bývají studující gayové a lesby ze strany svých heterosexuálních vrstevníků a nezdědka i vlastních rodičů vystaveni, má u nich za následek nízké sebevědomí a pocit izolace a vlastní nedostatečnosti. Těm, kteří svou sexuální orientaci tají, se někdy daří verbálním a fyzickým útokům vyhubat, zároveň však ještě více trpí osamělostí a odcizením. Výzkumy z posledních let potvrzují, že jedním z důsledků nízkého sebevědomí a osamocenenosti je i vyšší sebevražednost mezi homosexuálně orientovanými mladými lidmi (Lock a Kleis, 1998). Podle některých odhadů je více než 30 % ze zhruba 5000 sebevražd, k nimž mezi mladými lidmi ve věku 15–24 let ročně dochází, spojeno s citovými traumaty vyplývajícími z problémů týkajících se pohlavní orientace a předsudků společnosti vůči intimním vztahům mezi lidmi stejného pohlaví (Harbeck, 1992).

V reakci na tyto povážlivé statistiky jsou po celých Spojených státech zakládány organizace, jejichž cílem je naplňovat specifické potřeby mladých gayů a leseb (Woog, 1995). Mezi takové potřeby patří školy pro gaye, lesby a bisexuální studenty anebo pro děti gayů, leseb a bisexuálních rodičů. První taková škola, newyorská Harvey Milk School, byla založena v roce 1985 a dnes má okolo 80 studentů. Dále existují tři státní školy v Los Angeles a jedna soukromá v Dalasu (Lambert, 1998). Většina organizací tohoto typu však nezakládá samostatné vzdělávací instituce – spíše se soustřeďují na jiné služby, jako je poradenství, doučování, stravování a někdy i nocleh pro mladé gaye a lesby, kteří byli svými rodiči vyhnáni z domova poté, co se přiznali ke své homosexualitě anebo byli jako homosexuálové odhaleni. Některé organizace například také poskytují vzdělávací programy na školách, které učí mladé lidi přijímat své homosexuální či bisexuální vrstevníky a pomáhají předcházet obtěžování či násilí. Řada organizací také vykonává nátlak na školské úřady a ministerstva školství jednotlivých států, aby školní aktivity a kurikulum více otevřely světu mladých gayů a leseb (Green, 1993; Uribe a Harbeck, 1992; Woog, 1995). Seznam všech organizací v USA sloužících mládeži s minoritní sexuální orientací vydává Hetrick-Martin Institute, adresa: 401 West Street, New York, NY 10014.

Existují doklady o tom, že podobné organizace úspěšně pomáhají svým klientům k lepšímu sebevědomí (a potažmo i k lepším studijním výsledkům) a snižují výskyt destruktivního chování. Méně úspěšné jsou jejich snahy vyvolat odezvu

u školských úřadů a ministerstev (výjimky viz Rimer, 1993; „School Program“, 1996). Jak uzavírají autoři dokumentu AAUW (1992, s. 80): pokud nebude hlavní proud vzdělávacích institucí v zemi aktivně řešit problém homofobie u svých zaměstnanců, studentů a jejich rodičů, rezignuje tím na svou „odpovědnost sloužit nejen těm studentům, kteří se potýkají s vlastní sexuální orientací, ale všem studentům bez rozdílu“.

O tom, že akademické úspěchy budí v dívkách často stísněnost a rozpaky, skutečně existují doklady (Orenstein, 1994; Sherman, 1982) – právě tak jako o tom, že dívky se vyhýbají předmětům definovaným jako maskulinní, protože se bojí odmítnutí ze strany svých vrstevníků (Tobias a Weissbrod, 1980). Výzkumy také ukazují, že jejich obavy mají opodstatnění: chová-li se dívka způsobem vnímaným jako genderově nepřiměřený, obvykle za to platí nízkou oblibou a izolací (Eder, 1995; Pfost a Fiore, 1990). Chovají-li se genderově nepřiměřeným způsobem chlapci, jsou svými vrstevníky rovněž zesměšňováni a zavrhováni, obvykle to však nemá negativní vliv na jejich studijní či kariérní ambice. Čím to?

Jedna odpověď zní, že dívky čelí celé řadě překážek, které jim do cesty staví okolní společnost a jež jim brání v realizaci studijních a profesních cílů. Tyto překážky bývají souhrnně označovány jako *neviditelný* či *skleněný strop* (viz rovněž kapitola 7). Patří k nim dosti rozšířený předpoklad, že dívky mají obecně nižší intelektuální dispozice než chlapci, a nelze od nich proto očekávat, že budou ve škole podávat stejný výkon. Z výzkumů například vyplývá, že učitelé, rodiče i sami studenti mají sklon přisuzovat studijní úspěchy chlapců jejich schopnostem a úspěchy dívek naopak jejich snaze a pílí; kdo má nižší schopnosti, logicky musí vynaložit větší úsilí, aby dosáhl úspěchu (přehled výzkumných poznatků o rozdílném hodnocení akademického úspěchu viz Golombok a Fivush, 1994). Středoškolská vyučující navíc, podobně jako ti na základních školách, chlapce při výuce častěji povzbuzují, veřejně vyzdvihují jejich studijní schopnosti a chovají se k nim přátelštěji než k dívkám (Bush, 1987; Jones a Wheatley, 1990; Orenstein, 1994). Jak podotýká Bush (1987, s. 15), „zjištěné rozdíly v postojích učitelů jsou analógické rozdíly v postojích vůči studentům různých rasové či třídní příslušnosti“, kdy učitelé reagují na studenty ze střední či vyšší třídy příznivěji než na studenty dělnického či chudšího původu a na studenty bělošské příslušnosti než na studenty jiné barvy pleti než bílé. Vědecké poznatky potvrzují, že sami studenti takové postoje internalizují, což u dívek (a zejména těch chudých a nebělošských) může

vést k výraznému snížení sebevědomí a úspěšnosti ve studiu – spíše než o strach z úspěchu jde tedy o strach ze selhání (AAUW, 1992; Bush, 1987; Fordham, 1996; Gilligan et al., 1995; Orenstein, 1994).

Dalším aspektem neviditelného stropu, s nímž jsou středoškolské studentky konfrontovány, jsou učební materiály, které dívkám řadou způsobů naznačují, že na realizaci svých ambicí nemají mnoho šancí. Nedávné recenze středoškolských učebnic odhalily případy skryté i zcela otevřené genderové předpojatosti jak na úrovni samotného jazyka, tak i na úrovni stereotypních pohledů; poukázaly na opomíjení žen, důraz na „slavné muže“ a naopak malou pozornost věnovanou intelektuálním výkonům žen ve vědě (AAUW, 1992; Davis, 1995; „What French Course“, 1990). Podobně jako v případě základních škol i zde výzkumné poznatky ukazují, že povaha učebních materiálů má vliv na postoje a chování studentů. Podle autorů více než stovky analýz genderově nepředpojatých studijních materiálů lze konstatovat, že studenti pracující s takovými materiály 1. mají genderově vyváženější pohled na společnost, 2. vytvářejí si pružnější postoje a přesnější znalost genderových rolí a 3. napodobují vzory genderových rolí v materiálech obsažené“ (Scott a Schau, 1985, s. 228). Genderovou předpojatost středoškolských učebních textů dále komplikuje nedostatečná pozornost věnovaná různosti ras, etnik a pohlavní orientace. Jedna mladá Hispánka hovořila s pocitem frustrace o hodinách dějepisu na své střední škole: „Ptáme se třeba, kdy už konečně budeme probírat hnutí Martina Luthera Kinga. A učitel vždycky odpoví: už se k tomu blížíme... Ale nikdy se k tomu nedostaneme. Nebo se chodíme ptát: a kdy se bude mluvit o nás? Kdy budeme moct konečně říct, co nám leží na srdci? ... Ale všechno marně. Nikdy se nic nestane“ („A Dialog“, 1998, s. 15).

K pocitu dívek, že se jim nemůže podařit dosáhnout jejich ambicí, přispívá často také přístup pracovníků škol. Výzkumy například naznačují, že školní poradci pro plánování kariéry poskytují dívkám jen málo užitečných informací – z více než 600 respondentek jednoho nedávného průzkumu na školách odpovědělo více než 70 %, že poradenství poskytované jejich školou je nedostatečné nebo neužitečné (Miles, 1995). Výzkum také ukazuje, že poradci směřují chlapce a dívky do odlišných – tedy genderovými stereotypy určených – profesních oblastí, přičemž dívky bývají často odrazovány od studia takových oborů jako matematika, inženýrství, stavebnictví či farmacie (AAUW, 1992; Marini a Brinton, 1984; Miles, 1995; Petro a Putnam, 1979; viz též Komentář 4.3 na straně 147).

Komentář 4.3

Gender, matematika a počítače

Po mnoho let se přikládá velký význam faktu, že chlapci dosahují ve standardizovaném Testu studijních schopností (*Scholastic Assessment Test – SAT*) lepších výsledků než dívky a že se tento rozdíl ve výkonnosti chlapců a dívek projevuje dlouhodobě vůbec nejvýrazněji v matematické části testu. V roce 1998 se rozdíl ve výsledcích poněkud snížil poté, co znění testu prošlo revizí v reakci na námitky ohledně jeho genderové jednostrannosti, u matematické části však přetrvával (Arenson, 1998).

Někteří odborníci zastávají názor, že genderové rozdíly v matematickém výkonu mají biologickou, respektive genetickou příčinu: chlapci jsou prý geneticky predisponováni k lepším matematickým schopnostem, protože uspořádání jejich mozku podporuje matematické myšlení (viz kapitola 2). Přestože se podobným tvrzením dostává značné mediální pozornosti, existuje jen málo vědeckých poznatků na jejich podporu. Tyto poznatky sice svědčí o tom, že úspěšnost chlapců v matematice má spojitost s jejich lepší schopností prostorového vnímání, tato schopnost však může být přinejmenším stejně dobře důsledkem cviku jako biologie. Rozvoj prostorového vnímání je – stejně jako například rozvoj schopnosti řešit formální problémy – spojen s účastí v soutěživých sportovních hrách a té se chlapcům dostává v mnohem větší míře než dívkám. Mezi podpůrné faktory bývá počítána také vyšší míra nezávislosti dítěte na rodičích, hraní ve vnějším prostředí, ochota podstupovat rizika a výpravy do okolí domova; k tomu všemu mají chlapci v dětství lepší podmínky než dívky (Casey et al., 1997; Entwisle et al., 1994; Ramos a Lambating, 1996; viz též kapitola 3).

K rozdílné výkonnosti v matematice zřejmě přispívají i další sociální faktory. Jedním je fakt, že matematika a s ní spojené činnosti se zaměřují spíše na mužský svět než na svět ženský. Jak upozorňují někteří odborníci, slovní matematické úlohy bývají formulovány terminologií vztahující se k oblastem tradičně mužských činností a zájmů (Rosser, 1989). Maskuliní orientace je patrná také u počítačového softwaru a zejména pak počítačových her (Crawford, 1990). Matematické softwarové programy se obvykle točí kolem mužských témat dobrodružství a násilí: výzkumy ukazují, že ilustrace na obálkách her obsahují třináctkrát více mužských postav než postav ženských, navíc třetina ženských postav uvedených v nejprodávanějších videohrách roku 1994 hrála roli obětí násilí (Meyer, 1996). To vše může dívky vést k tomu, aby vnímaly počítače jako mužskou oblast,

a takové vnímání má pak vliv na jejich výkon i na jejich odborné ambice. Podle jedné studie by přitom 85 % dívek považovalo počítače za atraktivnější zdroj zábravy, kdyby byly hry lépe přizpůsobeny jejich zájmům. Nejméně jedna počítačová firma, společnost Girl Games, dokonce vyvíjí počítačový software a hry speciálně určené dívkám (Meyers, 1996). Výzkumy nicméně ukazují, že „počítačově gramotné“ dívky za své schopnosti platí vysokou cenu. Crawford (1990, s. 25) vyslechla mnoho vyprávění úspěšných frekventantek počítačových kursů o tom, jak chlapci v kursu „žárlí“ na jejich [dívčí] znalosti a „obtěžují“ je. Jejich podání potvrdily i výpovědi chlapců. Někteří pedagogové proto navrhuji volitelné kursy matematiky vyhrazené pouze dívkám („Math' Theory Gains Ground“, 1994; viz též Kalinowski a Buerk, 1995).

Ve své klasické studii o vztahu genderu a výkonu v matematice docházejí Fennema a Sherman (1977) k závěru, že hlavní rozdíl mezi muži a ženami ve vztahu k matematice nespočívá v samotných matematických schopnostech, ale v míře, v jaké se s matematikou vůbec setkávají. Po téměř celé období základní školy, kde dívky a chlapci absolvují výuku matematiky ve stejném rozsahu, je rozdíl ve výkonnosti jen malý či vůbec žádný. Teprve zhruba v sedmé třídě se začíná prohlubovat (Entwisle et al., 1994). V pozdějších letech si dívky daleko méně často než chlapci volí kursy matematiky nad rámec povinného studijního plánu. Přitom mezi chlapci a dívkami se stejným rozsahem absolvované výuky matematiky nebyly pozorovány významnější rozdíly co do výsledků v matematických testech (viz např. Cherian a Siweya, 1996).

Zdá se, že v rozhodování chlapců a dívek o účasti ve volitelných kursech matematiky hrají klíčovou roli dva faktory: interakce s učiteli a podpora rodičů (Crawford, 1990). Výzkumy zabývající se interakcí mezi učiteli a studenty odhalují řadu způsobů, jimiž učitelé podporují matematickou výkonnost u chlapců a u dívek v nestejně míře. Dávají například najevo, že pro chlapce je matematika důležitější než pro dívky; vedou dívky k soustředění na výpočetní stránku matematiky, zatímco chlapce naopak k důrazu na řešení problémů; a při výuce vyvolávají chlapce častěji než dívky (AAUW, 1992; Koehler, 1990; Leder a Fennema, 1990; Leung, 1990). Pochopitelně jen málokterí rodiče by dnes své dcery takový postoj vyjadřovat nepřimo. Chlapci jsou například svými rodiči daleko častěji posíláni do dětských táborů nabízejících kursy programování (Hess a Miura, 1985). Přestože chlapci a dívky shodně očekávají, že počítače významně ovliv-

ní jejich osobní budoucnost, chlapci daleko častěji uvádějí, že mají počítač doma. Existují nicméně známky, že tento rozdíl se postupně zmenšuje (Crawford, 1990; Mannix et al., 1996).

Celkově vzato tedy dostupné údaje signalizují, že jsou genderové rozdíly v matematické výkonnosti a míře užívání počítačů ovlivňovány řadou sociálních faktorů. To je v určitém smyslu povzbuzující zjištění, protože společensky podmíněné danosti je možné měnit snáze než danosti biologické. Lze říci, že řešení problému je nasnadě: pedagogové i rodiče se musí zasadit o to, aby byly dívkám poskytovány rovnocenné podmínky k učení, počínaje větší svobodou pohybu po okolí vlastního domova a příležitostí věnovat se soutěživým sportovním disciplínám (viz kapitola 11). Než budou takové kroky podniknuty, zůstanou matematické schopnosti a schopnost práce s počítači jedním z rozhodujících „filtrů“ zabraňujících ženám v přístupu do některých lukrativních a prestižních profesí (Chesterman, 1990; Leder a Fennema, 1990; The McClintock Collective, 1990).

A konečně, zatímco na základních školách nemívají žákyně potíže ztotožnit se se svými vyučujícími, jimiž jsou téměř výlučně ženy, na středních školách, kde muži tvoří 43 % z celkového počtu učitelů, je taková identifikace již těžší (U. S. Department of Commerce – Bureau of the Census, 1997). V kursech zaměřených na volbu povolání obsazují ženy předměty tradičně považované za ženské: nauka o ekonomice domácnosti (home economics), kde ženy tvoří 92 % vyučujících, dále zdravotnictví (90 %) a kancelářská povolání (69 %). Naopak jen zřídka se objevují v průmyslovém designu (4 %), zemědělství (6 %) nebo obchodu a průmyslu (9 %). Muži také převažují mezi středoškolskými vyučujícími matematiky (57,7 %) a přírodních věd (65,4 %). Ve stejných předmětech také převažují pedagogové bílé barvy pleti: jen 11 % učitelů matematiky, 10 % učitelů biologie a 7 % učitelů chemie na středních školách tvoří lidé jiných barev pleti než bílé (Commission on Professionals in Science and Technology, 1992).

Přestože dosavadní výzkumy neprokazují jednoznačný kauzální vztah, lze se domnívat, že je to spíše právě odstrašující zkušenost dívek ze středoškolského studia a nikoli strach z úspěchu, co oslabuje jejich sebedůvěru a výkonnost. Navzdory tomu pokračují velké počty absolventek středních škol ve studiu na vysoké škole. Jak ukazuje Tabulka 4.1, dívky v současnosti mezi vysokoškolskými studenty dokonce mírně převažují. Vzdělání, jehož se jim dostává, se od toho, jež je poskytováno chlapcům, bohužel i nadále v mnohém liší.

4.4 VZDĚLÁVÁNÍ DÍVEK A VZDĚLÁVÁNÍ CHLAPCŮ: VYSOKÉ ŠKOLY

„Jakou máš specializaci?“ – tuto otázku slychávají vysokoškolští studenti více než často. Až ji příště uslyšíte zaznít v nějakém hloučku studentů, zkuste si porovnat odpovědi chlapců a dívek. Nejspíš odhalíte v rozložení specializací mezi pohlavími zajímavé pravidelnosti: jak ukazuje Tabulka 4.2, muži a ženy se i dnes většinou zaměřují na odlišné studijní obory. Výrazně více mužů než žen usiluje o diplom z inženýrských oborů, počítačové vědy, filosofie, náboženství, architektury a přírodních věd (astronomie, chemie, geologie či fyziky). Vysokou koncentraci žen naopak vykazují obory jako zdravotnictví, knihovnictví, sociální práce, psychologie, *home economics* a školství.

Tento nepoměr přetrvává i na úrovni postgraduálního studia a dokonce se dále prohlubuje. Podíváme-li se znovu na Tabulku 4.2 na straně 151, zjistíme, že převážnou část doktorských diplomů v některých oborech získávají muži a v jiných naopak ženy. Muži tvoří například 88 % čerstvých absolventů doktorského studia fyziky, u zdravotnické péče naopak tento podíl klesá na 7 %. Ženy zase získávají téměř 75 % doktorských diplomů v oboru vedení domácnosti, ale jen 11 % v inženýrských oborech.

Oblast postgraduálního studia vykazuje i jiný, ještě znepokojivější trend: celkový podíl žen mezi absolventy se oproti nižším stupňům dramaticky snižuje. Zatímco na bakalářské a magisterské úrovni studia tvoří ženy mírně nadpoloviční část absolventů, na doktorské úrovni je to už jen o málo více než třetina. A co je zvláště povážlivé, muži mají nad ženami početní převahu i v některých oborech, v nichž na bakalářské úrovni buď převažují ženy, anebo v nich vládne relativní rovnováha. Příkladem může být studium mezinárodních vztahů: podle Tabulky 4.2 získávají muži v tomto oboru 43,5 % bakalářských titulů, ale celých 79 % doktorátů. Podobná situace je v hudebních oborech, kde na muže připadá 49 % bakalářských a 62 % doktorských titulů. V oboru politologie je to 57,6 % bakalářských a 71 % doktorských titulů a v matematice 54 % bakalářských a 78 % doktorských titulů. Vezme-li vedle pohlaví v úvahu také rasu, zjistíme, že naprostá většina všech doktorských titulů je udělována bílým mužům a ženám (v roce 1994 to bylo 78,5 %). Jak můžeme sledovat v Tabulce 4.3, platí, že čím vyšší akademická úroveň, tím nižší zastoupení příslušníků nebělošských etnických a rasových skupin. V nadcházejících letech se navíc očekává další prohlubování této nerovnosti v důsledku toho, jak některé americké státy ruší svá dosavadní právní opatření na vyro-

TABULKA 4.2 Procentuální podíl bakalářských, magisterských a doktorských titulů ve vybraných oborech udělených ženám americkými vyššími vzdělávacími institucemi, 1993–1994

Hlavní studijní obor	% podíl bakalářských titulů udělených ženám	% podíl magisterských titulů udělených ženám	% podíl doktorských titulů udělených ženám
Účetnictví	55,1	45,7	46
Zemědělství a přírodní zdroje	35	38,9	23,2
Antropologie	63,5	61,4	53,3
Architektura	29,6	32,3	20,1
Dějiny umění	78,7	78,6	60,1
Astronomie	29,5	26,9	14,9
Bankovníctví a finance	32	29,2	17,2
Biologie a vědy o živé přírodě	52,1	52,6	41,1
Podnikové řízení	47,2	35,2	25,1
Chemie	40,7	41,3	30,3
Komunikace	58,9	62,3	48,9
Počítače a informační technologie	28,4	25,8	15,4
Trestní právo	38,8	38	44
Ekonomie	29,5	32,7	24,1
Pedagogika	77,3	76,7	60,8
Inženýrské obory	16,4	15,4	11,1
Anglický jazyk	65,8	65,6	57,7
Cizí jazyky	70,1	66,9	59,9
Geologie	33,9	31,2	17,7
Zdravotní vědy	82,4	79,2	58,5
Historie	37,2	39,4	37,2
Domácí ekonomika	87,5	83,3	74,5
Mezinárodní vztahy	56,5	45,1	21,2
Knihovnictví	91,9	79,7	68,9
Matematika	46,3	38,1	21,9
Hudba	51,7	51,6	37,9
Zdravotnická péče	90,4	93,3	93,7
Filosofie	31,4	30,1	27,9
Fyzika	17,7	15,2	12,3
Politologie	42,5	37,2	28,9
Psychologie	73,1	72,1	62,2
Veřejná správa	48,7	48,9	33,8
Religionistika	42,7	44	26,7
Sociální práce	85,8	82,9	69,5
Sociologie	68,2	61,2	50,1
Vizuální a performační umění	57	60,1	44,4

Pramen: U. S. National Center for Education Statistics, 1996, s. 258–265.

návání příležitosti: například v Kalifornii a Texasu byl zaznamenán citelný úbytek v počtu Afroameričanů a Hispánců přijímaných ke studiu na vysokých školách poté, co v roce 1996 oba státy zrušily své programy vyrovnávacích opatření (*affirmative action*) („Segregation Anew“, 1997; viz též Bronner, 1997).

K uvedeným údajům, týkajícím se zastoupení rasových a etnických menšin a žen, je však třeba připojit důležitý dodatek – totiž že tato čísla představují jak pro ženy, tak pro občany jiných barev pleti než bílé výrazné zlepšení oproti minulosti. Zatímco například v roce 1977 získali nebělošští občané pouhých 13 % všech vyšších akademických diplomů, v roce 1994 už to bylo více než 21 % (U. S. National Center for Education Statistics, 1996). Ženy jako celek zaznamenaly ještě výraznější úspěchy: ještě v roce 1970 obdržely jen 13 % doktorských titulů udělených v USA a o deset let dříve pouhých 10 % (U. S. Department of Commerce – Bureau of the Census, 1985). Zejména pak stojí za povšimnutí fakt, že největšího relativního pokroku dosáhly ženy v těch oborech, kde měly v předchozích dobách nejnižší zastoupení: vědách o neživé přírodě a inženýrských oborech. Počet doktorských titulů v inženýrských oborech získaných ženami, ač stále nízký, v posledních

TABULKA 4.3 **Procentuální podíl bakalářských, magisterských a doktorských titulů udělených americkými vyššími vzdělávacími institucemi podle pohlaví a rasové/etnické příslušnosti, 1993–1994**

Druh uděleného titulu **	Rasová (etnická) příslušnost a pohlaví*									
	Běloši		Černoši		Hispánci		Američané asijského a tichomořského původu		Původní obyvatelé Severní Ameriky a Aljašky	
	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži
Bakalářský (celkem 1 131 893)	44,8	37,9	4,7	2,7	2,5	1,9	2,5	2,4	0,3	0,2
Magisterský (celkem 339 102)	48,5	36,5	4,3	2,2	2	1,5	2,1	2,4	0,3	0,2
Doktorský (celkem 31 611)	38,1	47,9	2,4	2	1,4	1,5	2,1	4,3	0,2	0,2

* Součet procentuálních údajů je nižší než 100 v důsledku zaokrouhlení.

** Součty nezahnují tituly udělené cizincům, kteří nemají trvalý pobyt v USA.

Pramen: U. S. National Center for Education Statistics, 1996, s. 286, 289, 292.

letech výrazně vzrostl (U. S. National Center for Education Statistics, 1998; viz rovněž Clewell a Anderson, 1991). Stále se však vracejí tytéž otázky: Proč segregace na základě pohlaví v některých oborech přetrvává? A proč ženy co do úrovně vzdělání stále dosti výrazně zaostávají za muži?

Chceme-li odpovědět na první otázku, je třeba se zamyslet nejen nad tím, proč ženy v některých oborech téměř chybějí, ale také nad tím, proč pracuje tak málo mužů v oborech jako zdravotnická péče, *home economics*, sociální práce a knihovnictví. Se značnou mírou jistoty lze říci, že nízký výskyt mužů v oborech, kde převládají ženy, nesouvisí ani tak s diskriminací mužů, jako spíše s jejich neochotou věnovat se kariéře v oblastech s nižší prestiží a nižším platovým ohodnocením než v oborech, kde převládají muži. Již dříve jsme poukázali na fakt, že pracovní činnosti a oblasti zájmu tradičně považované za ženské jsou v naší společnosti systematicky znevažovány. Dokud nebudou takové obory jako zdravotnictví nebo *home economics* považovány za stejně hodnotné jako podnikové řízení nebo geologie – a podle toho také finančně ohodnoceny – bude značně obtížné motivovat muže, aby si je volili za diplomní obor (viz dále kapitola 7). Na druhou stranu je jasné, že v problému relativní absence žen v prestižnějších a lépe placených oborech hraje klíčovou roli právě diskriminace.

Je dosti rozšířeným přesvědčením, že diskriminace na základě pohlaví již prakticky zmizela díky Článku IX. Připomeňme, že jde o ustanovení Zákona o reformě školství z roku 1972 zakazující diskriminaci na základě pohlaví v jakémkoli vzdělávacím programu dotovaném z federálního rozpočtu. Ve skutečnosti však k úplné eliminaci pohlavní diskriminace nedošlo. Zmíněnému zákonu se sice podařilo odstranit zvláště zjevné diskriminační strategie, jemnější formy diskriminace však přetrvávají (Sandler a Hall, 1986). Sandler a Hall (1986, s. 3) o takových formách diskriminace hovoří jako o mikrodiskriminaci. Mikrodiskriminace se projevuje jako vydělování či naopak přehlížení, případně znevažování některých jednotlivců a jejich práce nebo myšlenek pouze na základě určitého připisovaného rysu, například pohlaví. „Chování hodnocené jako mikrodiskriminace působí často jako pouhá trivialita či drobná nepříjemnost, neustálým opakováním však může získat citelný účinek. Odráží skrytá nízká očekávání vztahující se k ženám a všeobecné rozpaky mužů při jednání s nimi“ (Sandler a Hall, 1986, s. 3).

Hall a Sandler (1985) zdokumentovali více než třicet pět různých typů mikrodiskriminace zakoušené vysokoškolskými studentkami na pregraduální i postgraduální úrovni. Jsou mezi nimi následující:

- Studenti mužského pohlaví jsou častěji než ženy vyvoláváni, méně často jsou při hovoru přerušováni a jejich poznámkám vyučující přiřkládají větší váhu než komentářům ženských studentek (viz též Guinier et al., 1995; Lewis a Simon, 1986; Myers a Dugan, 1996).

- Při hovoru o společenských a profesních rolích mužů a žen se učitelé uchylují k genderově stereotypním příkladům (u některých profesí například vždy hovoří o vedoucích pracovnících jako o mužích a o jejich asistentech jako o ženách).

- O osobách mužského pohlaví se hovoří jako o „pánech“, zatímco o osobách ženského pohlaví jako o „děvčatech“; případně se mužská označení užívají v generickém smyslu pro obě pohlaví (viz dále kapitola 5).

- Muži činí poznámky o tělesných vlastnostech a vzhledu studentek, a to často právě v situacích, kdy se hovoří o odborných tématech („Už vám někdo řekl, jak máte velké oči, když o něčem tak nadšeně mluvíte?“).

- Nebo činí takové poznámky, které znevažují ženy obecně (hovoří například o svobodných ženách středního věku jako o „starých pannách“), znevažují jejich intelektuální schopnosti („Pro vás, děvčata, to bude trochu těžší pochopit“) nebo zpochybňují jejich akademickou serióznost a zaujetí („Taková pěkná holka ... k čemu vy byste potřebovala být inženýrkou?“).

Těžko si lze představit, že by podobné poznámky mohly být adresovány mužům; o ženách – a před ženami – jsou však činěny poměrně často. Pravda, neděje se tak ve všech učebnách a neděje se tak vždy. Přesto jde o jev natolik častý, že vytváří určitý vzorec – vzorec chování, který podlamuje ambice studentek, omezuje jejich účast na dění v učebně a snižuje jejich sebevědomí (Hall a Sandler, 1985, s. 506; viz též Myers a Dugan, 1996). Co je rovněž důležité, nejčastěji k takovýmto formám diskriminace dochází v těch vysokoškolských kursech a studijních oborech, v nichž tradičně dominují muži, a jejich intenzita se na postgraduálním stupni studia dále zvyšuje (Hall a Sandler, 1985; Rayman, 1993; Turner a Thompson, 1993). Zde lze jistě hledat jedno z vysvětlení nízkého zastoupení žen ve vědeckých a obchodních povoláních a na doktorandské úrovni studia.

Rovnoprávnému postavení žen v oblasti vyššího vzdělávání brání ještě přinejmenším dvě další překážky: jednou je nedostatek mentorů a profesionálních vzorů, druhou vyskyt případů sexuálního obtěžování ve vzdělávacím prostředí. Než se oběma tématům začneme věnovat blíže, je na místě připomenout, že s působením vysokoškolské studentské kultury se může prolínat vliv strukturálních proměnných a názorů studentů na školu formovaných v předchozím životě tak, že výsledný efekt sni-

žuje studijní ambice žen. Jak například poznamenávají Eisenhart a Holland (1992), studenti vstupující na vysokou školu obvykle brzy pocítí, že musí studovat usilovněji, chtějí-li si udržet podobné výsledky jako na střední škole. U mnoha vysokoškoláků – zejména těch, kteří jsou ubytováni na kolejích – však studium neustále soupeří o čas se studentským společenským životem. Vysokoškolské studentské prostředí může ve studentech na jedné straně upevňovat postoje zdůrazňující výkon a kariéru – a zejména u mužů se tak často děje. Studie Eisenhart a Holland na druhou stranu ukazuje, že v dívčích studentských společenstvích se klade důraz spíše na romantické vztahy s muži a na péči o vlastní tělesnou přitažlivost (viz též Eisenhart a Holland, 1991; Stompler a Martin, 1994). Většina žen, které byly předmětem této studie, trávila volný čas především hovory s ostatními studentkami na téma milenců či potenciálních milenců, vlastního vzhledu či vzhledu jiných dívek (s důrazem na tělesnou váhu) a různých společenských aktivit. Převážná část z nich naproti tomu téměř nic nevěděla o studijních zájmech ostatních dívek či o jejich plánech týkajících se profesní kariéry. Jen poměrně malý zlomek z celkové počtu studentek – ty, které přicházely na vysokou školu s prioritním cílem učít se od odborníků, zvláště těch, kteří působili v oblasti jejich zájmu – společenským tlakům vysokoškolské studentské kultury nepodléhal. Afroamerické studentky byly výzkumem shledány jako do stejné míry sexuálně vykořisťované a zabředlé v romantice jako studentky bílé barvy pleti, ve srovnání s nimi však kladly menší důraz na snahu „najít si“ v průběhu studia manžela a méně často také očekávaly, že muž bude v budoucnu jejich živitelem (viz též Stompler a Padevic, 1994). vrstevnickou studentskou kulturu je třeba počítat mezi klíčové elementy formující socializaci dívek a ovlivňující jejich rozhodování o studiu a kariéře.

Je však třeba se ptát, proč takováto dívčí studentská kultura nachází ve vysokoškolském prostředí živnou půdu a proč je pro dívky atraktivnější než vlastní akademický život. Abychom na tyto otázky odpověděli, vraťme se k tématu strukturálních překážek, jež stojí v cestě ženám usilujícím o vysokoškolské vzdělání.

4.4.1 Stále nízký počet žen v učitelských i administrativních funkcích

Navzdory pokroku, jehož ženy dosáhly co do podílu na celkovém počtu udělovaných vysokoškolských diplomů, zůstávají nedostatečně reprezentovány jak ve škol-
ské administrativě, tak i v samotných učitelských sborech. Ženy tvoří 40 % admi-
nistrativního personálu amerických vysokých škol, celých 84 % z nich je ovšem

bílé barvy pleti (Ottinger a Sikula, 1993). Počet žen ve funkcích prezidentek vysokých škol během posledních dvaceti let výrazně vzrostl – v roce 1995 jich v USA bylo 453, tedy trojnásobek počtu z roku 1975. I za tohoto stavu však představují jen 16 % exekutivních vedoucích všech zhruba 2900 regionálně akreditovaných institucí vyššího školství v USA. Pouhých 16 % těchto žen, tedy 72, je přitom jiné než bílé barvy pleti (American Council of Education, 1995).

TABULKA 4.4 Procentuální zastoupení akademických pracovníků vysokých škol podle akademické hodnosti a pohlaví v letech 1996–1997

Akademická hodnost	Pohlaví	
	Ženy	Muži
Profesor	6,6	30,3
Docent	9,6	19,1
Odborný asistent	11,8	13,6
Instruktor	3,3	2,3
Lektor	1,4	1,4
Bez hodnosti	0,3	0,4
Celkem	33,2	66,8

Pramen: Academe, březen–duben 1997, s. 34.

Z celkového počtu vyučujících zaměstnaných na plný pracovní úvazek představují ženy jen 33,2 % (American Association of University Professors [AAUP], 1997). Obecně platí, že čím vyšší prestiž má určitá škola či její katedra, tím méně žen na ni pracuje. Kupříkladu v grantových postgraduálních studijních programech tvoří ženy jen 27,4 % pedagogů, zatímco u dvouletých vysokoškolských studijních programů činí jejich podíl 45,9 % (AAUP, 1997). Počet žen se snižuje také s rostoucí úrovní akademické kvalifikace. Na osmi universitách patřících do elitní skupiny Ivy League připadá ženám jen malý zlomek udělených stálých profesur: kupříkladu na universitě Yale je to 9,4 %, na Harvardově něco málo přes 11 %, na Princetonské 12 % a na Kolumbijské universitě 13 % (McLarin, 1996). Z Tabulky 4.4 je patrné, že stálí profesori mužského pohlaví tvoří nejpočetnější složku vysokoškolských pedagogických sborů, ženy stejného pedagogického statutu napak představují jen 6,6 %. Americká národní rada pro statistický výzkum školství (American National Council on Education Statistics, 1996) uvádí, že 17 % z celkového počtu profesorů a 30 % docentů tvoří ženy, přitom na úrovni odborného

asistenta představují ženy 42,1 % a na úrovni instruktora 49,3 % z celkového počtu vyučujících. Mohli bychom očekávat, že při všeobecném nárůstu počtu žen v akademických funkcích bude růst i jejich zastoupení na vyšších akademických úrovních. Jak vyplývá z dostupných údajů, mezi profesorskými kategoriemi zaznamenaly ženy vůbec nejvýraznější přírůstek v těch nejvyšších dvou, tedy na úrovni profesury a docentury (AAUP, 1997). Avšak vzhledem k tomu, že podíl stálých profesur činí u žen 58 %, zatímco u mužů 75 %, je otázka, zda se podaří tyto zisky udržet i do budoucna (Ottinger a Sikula, 1993). Tabulka 4.5 navíc dokládá, že jen velmi málo vysokoškolských učitelů je jiné než bílé barvy pleti, přičemž ženy jiných barev pleti jsou vůbec nejslaběji reprezentovanou skupinou.

Bez ohledu na akademickou hodnost jsou ženám vypláceny nižší platy než mužům, a jak ukazuje Tabulka 4.6, nejvýraznější rozdíl v tomto směru panuje na té nejvyšší akademické úrovni. Lze dokonce říci, že přestože se během posledních patnácti let podařilo významně zvýšit stavy žen v akademických sborech, v otázce rozdílného platového ohodnocení nebylo dosaženo prakticky žádného pokroku (AAUP, 1993) – rozdíly v platech vyučujících ženského a mužského pohlaví zůstaly během posledních deseti let do značné míry stabilní.

TABULKA 4.5 Procentuální zastoupení akademických pracovníků vysokých škol pracujících na plný úvazek podle pohlaví a rasové příslušnosti, podzim 1993

Rasová (etnická) skupina	Pohlaví (%)*	
	Ženy	Muži
Běloši	28,4	57,4
Černoši	2,2	2,5
Hispanci	0,8	1,4
Lidé asijského a tichomořského původu	1,2	3,5
Původní obyvatelé Severní Ameriky a Aljašky	0,14	0,23
Cizinci bez trvalého pobytu v USA	0,45	1,5
Rasová a etnická příslušnost nezjištěna	0,06	0,14

* Součet procentuálních údajů je nižší než 100 v důsledku zaokrouhlení.

Pramen: U. S. National Center for Education Statistics, 1996, s. 231.

Vysokoškolské učitelky i administrativní pracovnice se podobně jako studentky setkávají na akademické půdě s nesčíslnými případy drobné diskriminace zjevné i skryté povahy (Bagilhole, 1993; Sandler a Hall, 1986). Často se napří-

klad setkávají s tím, že je jejich mužští kolegové bez ostychu oslovují „zlato“ nebo „mláčku“ nebo že studenti systematicky oslovují mužské vyučující „pane doktore“, zatímco je pouze „paní / slečno XY“. Na schůzích kateder nebo výborů se od nich často očekává, že budou pořizovat zápis z jednání, případně se po nich žádá, aby posoudily diskutovaný problém z „ženského stanoviska“, jako by názor jedné ženy mohl hovořit za všechny. Na přetřes může přijít jejich osobní život („Kdo jí vlastně hlídá děti?“) nebo je komentován jejich vzhled („Díky vaší líbezné tváři je tohle jednání příjemnou povinností“). Vůbec nejvíce frustrace však působí a nejvíce ženy poškozují ty případy, kdy jsou znevažovány výsledky jejich práce, přestože se výsledkům práce mužů vyrovnají, či je dokonce předčí (Kolodny, 1993; Moore, 1997; Wennards a Wold, 1997).

TABULKA 4.6 Průměrné mzdy mužských a ženských akademických pracovníků vysokých škol a ženské platy jako procentuální podíl platů mužských, 1996–1997

Akademická hodnost	Pohlaví		Poměr výše průměrné mzdy žen a mužů
	Ženy	Muži	
Profesor	60 702	68 884	88,1
Docent	47 284	50 910	92,9
Odborný asistent	39 643	42 256	93,8
Instruktor	31 242	32 489	96,2
Lektor	32 945	37 006	89
Bez hodnosti	33 833	39 057	86,6

Pramen: Academe, březen–duben 1997, s. 26.

Tato diskriminace je účinným prostředkem, jak ženám bránit ve vstupu do akademického světa a jak těm, které v něm již působí, bránit v postupu výš. Situace je opět nejtěživější v těch akademických oborech, v nichž tradičně převažují muži. V obzvláštní míře jí však trpí – a to bez ohledu na obor – ženy jiných barev pleti než bílé. Ty jsou vystaveny dvojí diskriminaci, založené jak na rasové či etnické příslušnosti, tak i na pohlaví; podílí se na ní jak muži, tak i ženy bílé barvy pleti (Carty, 1992; Nieves-Squires, 1991; Pollard, 1990; Sandler a Hall, 1986). Tento jev přispívá k vysvětlení zvláště výrazného nedostatku nebělošských žen v akademickém prostředí, na který jsme upozornili dříve.

Nerovnováha ve složení univerzitních pedagogických sborů má za důsledek nedostatek mentorů pro studenty ženského pohlaví a jiných barev pleti než bílé.

Mentor je cosi jako rolový model a ještě něco navíc: je to obvykle starší, etablovaný pracovník v oboru, který ukazuje mladým, nezkušeným pracovníkům, jak to v akademickém světě „chodí“ – dává jim praktické rady a vybavuje je cennými kontakty na jiné kolegy v oboru. Mentor si však nejčastěji volí takové chráněnce, kteří se mu nejvíce podobají; a vzhledem k tomu, že na nejvyšších úrovních akademické hierarchie pracuje jen málo žen, dostává se studentkám a začínajícím akademickým pracovnícům málo příležitostí navázat mentorský vztah a požívat výhod, které skýtá (Nevels, 1990; Turner a Thompson, 1993). Některé ženy čelí tomuto problému pořádným „svěpomocných“ mentorských programů, v jejichž rámci se mladé akademické i administrativní pracovnice škol pravidelně scházejí, aby si vzájemně poskytovaly zkušenosti a podporu a dělily se o myšlenky, poznatky a zdroje (Limbert, 1995).

Přestože někteří odborníci zpochybňují potřebnost mentora k individuálnímu akademickému úspěchu (Speizer, 1981) a jiní poukazují na problémy spojené s mentorským vztahem mezi ženami s vysokým a nízkým akademickým postavením (Limbert, 1995), přinejmenším trváme na tom, že přítomnost žen na vysokých pedagogických i administrativních pozicích slouží jako signál studentům i jiným aktérům vysokoškolského života, že ženy nejsou v průměru o nic méně schopné, produktivní či profesionálně seriózní než jejich mužští kolegové. Nedávné výzkumy také naznačují, že přítomnost žen ve vysokoškolských pedagogických sborech může významně prospět nejen ženám, ale i mužům.

Podle jedné studie (Statham et al., 1991) se pedagogické metody žen a mužů poněkud liší svým důrazem: ženy mají sklon soustředit se na studenty samotné jakožto subjekty učebního procesu, zatímco muži se více soustřeďují sami na sebe. Ženy-pedagožky také v učebnách kladou větší důraz na interaktivní styl, snahu přimět studenty k participaci na průběhu výuky. V téže studii vypovídaly pedagožky, že jejich spokojenost s vlastní prací souvisí především s tím, do jaké míry se jim podařilo „vést studenty k vzájemné komunikaci, rozvíjení vlastních myšlenek a účasti na diskusích v učebně, opírající se o předchozí přípravu“; naopak muži měli sklon pohlížet na aktivní účast studentů prostě jako na nutnost nebo naopak ztrátu času (Statham et al., 1991, s. 126; viz též Deats a Lenker, 1994; Maher a Tetrault, 1994; McCormick, 1994). Ženy-pedagožky jsou také se studenty více ve spojení mimo čas vyučování. Více se účastní programů na podporu „kvality života“ na univerzitní půdě (například práce v ženském centru nebo krizovém telefonickém poradenství pro oběti znásilnění). Častěji než jejich muž-

ští kolegové také se studenty rozmlouvají a poskytují jim rady, zatímco muži naopak se studenty častěji projednávají jejich formální prospěch (Kolodny, 1993; Statham et al., 1991). Údaje tedy naznačují, že ženy častěji provádějí výuku a interakci se studenty způsobem, který více podporuje proces vzdělávání a je celkově přínosnější pro studenty obou pohlaví.

To neznamená, že by muži nemohli působit jako mentoři či profesionální vzory studentek; také tak často působí. Existuje však mnoho důkazů o tom, že muži-pedagogové interagují s chlapci a dívkami odlišně; řadu poznatků na toto téma jsme již probírali. Muži-pedagogové se v kontaktu se studentkami někdy cítí nejistě či k nim mohou mít spíše paternalistický než profesionální přístup. V nejhorším případě pak pohlíží na studentky jako na potenciální sexuální partnerky a využívají své pozice moci a autority, aby si na nich vynucovali sexuální služby. Jak se za okamžik dočteme, podobné zážitky nejsou pro ženy na vysokých školách ničím výjimečným.

4.4.2 Sexuální obtěžování

Sexuální obtěžování zahrnuje veškeré nevídané případy vyzývavých pohledů, slovních poznámek a narážek nebo fyzického kontaktu sexuální povahy a také nežádoucí žádosti o sexuální přiznání. Existují v zásadě dva typy sexuálního obtěžování: je-li obtěžováním přímo podmiňováno udělení určité hodnoty či privilegia, například splnění studijní zkoušky nebo možnost podílet se na důležitém výzkumném projektu, označuje se jako *obtěžování quid pro quo* (něco za něco). Druhý typ spočívá ve vytváření nepřátelského prostředí vyprávěním vtipů, užíváním slovních narážek, šířením pověstí či veřejným vystavováním materiálu sexuální povahy.

Z výzkumů provedených ve vysokoškolských institucích po celé zemi vyplývá, že nejméně 20 % a podle některých zdrojů až 49 % akademických pracovníků na vysokých školách se stalo obětí určité formy sexuálního obtěžování a spolu s nimi něco mezi 20–30 % vysokoškolských studentek (Dzeich a Weiner, 1990). Nedávné šetření Generálního kontrolního úřadu (*General Accounting Office*) dospělo ke zjištění, že sexuální obtěžování zakusilo celých 97 % studentek amerických vojenských akademií („*Schoolyard Teasing*“, 1994). Stejný problém se však vedle vysokých škol vztahuje i na školy střední a základní. V jednom celoamerickém průzkumu, provedeném ve státních školách na vzorku 1632 osob mezi osmým a jedenáctým rokem studia, se k nějaké zkušenosti se sexuálním obtěžováním přihlásilo 85 % dívek a 76 % chlapců (AAUW, 1993). Jen malá část případů sexuálního obtěžování měla výše zmí-

něnou povahu *quid pro quo*, vysoké procento však tvořily případy nepřijemného fyzického dotýkání a slovního obtěžování, vytvářející nepřátelské studijní nebo pracovní prostředí (AAUW, 1993; Loredo et al., 1995; Reilly et al., 1986). Naneštěstí si jen malá část výzkumných prací na téma sexuálního obtěžování položila otázku, jaké specifické faktory hrají roli na straně pachatele i oběti v případech různých kombinací genderu, rasové či etnické příslušnosti, společenské třídy a pohlavní orientace (DeFour, 1991; Desole, 1997; viz ale též Rospenda et al., 1998).

Přestože je sexuální obtěžování dosti rozšířený jev, většina případů není vedení školy či university vůbec nahlášena. Oběti se někdy snaží problém „zvládnout“ samy (obvykle tak, že se pachateli v maximální možné míře vyhýbají), případně se svěřují jen členům svých rodin nebo blízkým přátelům (AAUW, 1993; Stanko, 1992). Často však ani jedno z těchto řešení nepomůže. Vyhýbat se obtěžující osobě nemusí být snadné; oběť kvůli tomu musí někdy i opustit navštěvovaný kurs nebo jinou akademickou aktivitu, která byla důležitá pro její plánovanou kariéru či studijní cíle. Rodina a přátelé navíc někdy svalují vinu na oběť samu nebo jí doporučují, aby si obtěžování prostě nevšímal(a) (AAUW, 1993; Reilly et al., 1986).

I v těch případech, kdy se oběť rozhodne případ sexuálního obtěžování ohlásit, představitelé školy často celou záležitost zlehčují, a přestože právě zaměstnanci škol často vyjadřují obavy z přehnaných postihů v této oblasti, kauza je obvykle vyřízena neformální cestou a pachatel pouze slovně napomenut svým nadřízeným (Mitchell, 1997; Robertson et al., 1988). Jen málo universit dosud potrestalo osoby obviněné ze sexuálního obtěžování – zejména pak ty z řad interních akademických pracovníků – ukončením jejich působení na škole (Carroll, 1993; Clark, 1997). Pokud jde o rozšířené obavy mezi vysokoškolskými pracovníky ohledně možnosti křivého nařčení, dostupné údaje ukazují, že takové případy jsou dosti vzácné. Robertson a její spolupracovníci provedli průzkum na 668 amerických vysokých školách a celkem 256 ředitelů škol, kteří odpověděli na otázku ohledně počtu podaných falešných stížností na sexuální obtěžování, nahlásilo úhrnem pouhých 64 případů, kdy šlo o obvinění úmyslně vykonstruované – oproti odhadovanému počtu 760 posuzovaných stížností a 425 stížnostem, jež byly shledány podloženými. „Hrubou extrapolací z uvedených čísel bychom došli k závěru, že počet falešných obvinění činí méně než 1 procento z celkového počtu obvinění podaných za rok. To je přitom maximální odhad, který nebere v úvahu možnost, že některé stížnosti posouzené vedením školy jako neopodstatněné mohly být ve skutečnosti podle našich kritérií oprávněné“ (Robertson et al., 1988, s. 800).

Nedávné rozhodnutí amerického Nejvyššího soudu by mohlo významně ovlivnit budoucí rozhodování obětí, zda oznámit či neoznámit případ sexuálního obtěžování. V roce 1992 Nejvyšší soud rozhodl, že sexuální obtěžování na školách je formou diskriminace ve vzdělávání a že školy, které proti němu nebudou podnikat přiměřená opatření, mohou být oběťmi žalovány za utrpěnou škodu. Ačkoli již byla některým obětem na základě tohoto rozhodnutí skutečně vyplacena kompenzace („Female Professor Receives \$230,000“, 1998; „Girl, 14, Wins Case“, 1996), soudy na nižších úrovních v různých částech USA se dosud výrazně rozcházejí v otázce, jak má být odpovědnost škol konkrétně vymezena. Nejvyšší soud v roce 1998 výrazně zúžil podmínky, za nichž může být škola pohnána k odpovědnosti. V poměru hlasů 5:4 tehdy rozhodl, že oběti z řad studujících sexuálně obtěžované svými učiteli mohou od školského odboru požadovat peněžitou náhradu škod pouze v případech, kdy mohou prokázat, že úředníci školského referátu o obtěžování věděli a neudělali nic pro to, aby mu zabránili (Biskupic, 1998).

Rozhodnutí soudů jistě pomohla přimět většinu školských odborů i vysokých škol, aby zavedly opatření zamezující sexuálnímu obtěžování a přijaly formální pravidla pro posuzování stížností (Chamberlain, 1997; Hawkesworth, 1997). Ti, kdo podobným opatřením odporují, však poukazují na jejich praktickou neprosaditelnost, na to, že se snaží „nadekretovat morálku“ a že porušují právo na svobodu slova, zaručené Prvním dodatkem k americké ústavě („Schoolyard Teasing“, 1994). Pokusy univerzit omezovat sexistické a rasistické slovní obtěžování skutečně často neobstály před soudním přezkoumáním: soudy zamítly řadu „jazykových předpisů“ schválených vzdělávacími institucemi s odůvodněním, že jsou v rozporu s Prvním dodatkem k ústavě (Bernstein, 1993). Některé školy se kvůli způsobu, jímž řešily některé konkrétní případy, staly terčem rozhořčených obvinění z „nepřiměřené reakce“ a „přehnané politické korektnosti“. Týkalo se to mimo jiné případu dvojice chlapců, šestiletého a sedmiletého, kteří líbali spolužačky na tvář (Nossiter, 1996; Onishi, 1996). V roce 1997 vydal Úřad pro občanská práva při Ministerstvu školství USA směrnice, jež mají vzdělávacím institucím pomáhat definovat sexuální obtěžování, předcházet mu a reagovat na ně. Podle těchto směrnic je přípustné, aby učitel dával studentům za úkol přečíst knihu s otevřeně sexuální obsahem nebo dokonce obsahem urážlivým vůči ženám, je však nepřijatelné, aby se například skupina studentů zaměřila na osobu ze svého středu s cílem napadnout ji posměšky sexuálního charakteru nebo o ní psát vulgární nápisy na zeď. Směrnice zdůrazňují, že zodpovědní úředníci musejí vzít v úvahu věk údajného pachatele, jeho duševní vyspělost a vztah k oběti.

Směrnice také upozorňují, že aby mohlo být chování kvalifikováno jako sexuální obtěžování, musí být závažné a opakované; ojedinělý nevhodný akt nemá být považován za sexuální obtěžování (Lewin, 1997a).

Většina případů sexuálního obtěžování ve školském prostředí se odehrává mezi osobami ve formálně rovnocenném postavení. Přinejmenším pětinu případů však mají na svědomí osoby, jež jsou vůči oběti ve formálním či neformálním mocenském postavení (AAUW, 1993). Podle výzkumů je obtěžování podřízeného ze strany nadřízeného (tedy například i studentky ze strany učitele) většinou lidí považováno za závažnější přestupek než obtěžování mezi kolegy. Obecně však také ženy považují sexuální obtěžování za vážnější problém než muži (Katz et al., 1996; Loreda et al., 1995). To může být odrazem faktu, že ženy se oběťmi takového obtěžování stávají častěji než muži.

Vedle obtěžování mezi osobami ve stejném formálním postavení a obtěžování podřízené osoby nadřízenou je doložen ještě třetí typ případů, totiž „kontramocenské sexuální obtěžování“, k němuž dochází v případech, kdy oběť obtěžování disponuje vyšší formální mocí než pachatel“ (Rospenda et al., 1998, s. 40). Podle Rospendy et al. (1998) bylo tomuto typu obtěžování obecně věnováno méně pozornosti než dvěma dříve zmíněným, frekvence jeho výskytu je nicméně povážlivá. Asi třetina žen v universitních pedagogických funkcích tvrdí, že byla vystavena sexuálnímu obtěžování ze strany studentů, především mužů (viz Benson, 1984; Reilly et al., 1986). Výzkum provedený Rospendou et al. (1998) zachycuje vedle případů kontramocenského obtěžování, kdy byly učitelky obtěžovány studenty, i případ muže černé barvy pleti, universitního učitele, který byl obtěžován mužem neurčené rasy pracujícím na pozici sekretáře, dále universitní učitelky rovněž obtěžované mužem ve funkci sekretáře (rasová příslušnost obou neurčena) a černošské úřednice obtěžované pracujícím studentem původem z Blízkého východu. Rospenda et al. ve svém rozboru zdůrazňují, že pohlaví osob vytváří v kombinaci s jinými sociálními faktory jako rasa, třída a sexuální orientace specifické konstelace, které způsobují, že některé skupiny jsou ohroženy výrazně více než jiné, a které mají vliv i na důsledky sexuálního obtěžování pro jeho aktéry.

Důsledky sexuálního obtěžování pro osoby v zaměstnaneckém poměru bude me probírat v kapitole 7. Zde věnujeme pozornost těm dopadům, které má sexuální obtěžování na průběh studia. Výzkumné poznatky potvrzují, že takové obtěžování má pro studenty závažné negativní důsledky, zejména pak pro ženy.

Studentky, které se staly obětí sexuálního obtěžování, vypovídají častěji než mužské oběti, že je zážitek obtěžování vylekal nebo měl negativní dopad na jejich studijní výkon (AAUW, 1993). Oběti obecně často zmiňují zhoršení studijních výsledků, tendenci vyhýbat se studiu určitého oboru, ztrátu sebeúcty, emoční rozrušenost nebo i fyzické onemocnění (AAUW, 1993; Bagley et al., 1997; Koss, 1991; Stan-ko, 1992). Přinejmenším má pak fenomén sexuálního obtěžování za důsledek to, že mezi studenty a učiteli (nebo jinými nositeli autority) vznikají spíše napjaté než plodné mentorské vztahy. Studenti se některým učitelům vědomě vyhýbají a někteří učitelé si – zejména vůči dívkám – udržují odstup z obavy, že by projev zájmu z jejich strany mohl být vykládán mylně. „Studenti jsou tak omezováni v rozvoji ve všech oblastech, ve kterých jejich úspěch závisí na navázání těsného pracovního vztahu s učitelem“ (McCormack, 1985, s. 30). Sexuální obtěžování zkrátka vytváří nepříjemné a demotivující studijní prostředí, které – zejména u dívek – negativně ovlivňuje výkon, osobní a profesionální rozvoj a nakonec úspěch celé budoucí kariéry.

4.5 UTVÁŘENÍ POZITIVNĚJŠÍCH VZDĚLÁVACÍCH PROSTŘEDÍ

Zdá se zřejmé, že celkově dostávají ženy v rámci vzdělávacího procesu méně, než jim po právu náleží. Avšak otázka, jak vnímané nerovnosti napravovat, je mezi teoretiky vzdělávání nadále předmětem diskusí. Zajímavé je, že někteří vidí řešení v podobě škol segregovaných podle pohlaví. Tím pochopitelně nemají na mysli, že by dívky a chlapci měli být segregací usměrňováni do „příslušných“ genderově vymezených studijních oblastí. Naopak se domnívají, že vzdělávací instituce vyhrazené jednomu pohlaví napomáhají jak mužům, tak i ženám věnovat se studijním předmětům, v nichž byli příslušníci jejich pohlaví tradičně v menšině (Estrich, 1994; Ruhlman, 1997). Existuje jen málo výzkumných dat hodnotících výhody a nevýhody vzdělávání chlapců v čistě chlapeckých školách. Doloženy jsou však pozitivní důsledky odděleného vyučování pro dívky: dívky navštěvující výlučně dívčí školy mají v průměru lepší sebevědomí a po absolutoriu snáze nacházejí prestižní, dobře placená zaměstnání (Dobrzynski, 1995; Saltzmann, 1996a). V dívčích školách se mohou studentky specializovat na takové tradičně mužské obory jako fyzika, inženýrství nebo obchod bez nepříjemného pocitu, že jsou v menšině, a bez toho, aby jejich snaha byla mužskými kolegy a pedagogy zlehčována (viz např. Rayman, 1993).

Odpůrci segregace školství na základě pohlaví namítají, že takové opatření může sice dívkám pomoci více a kvalitněji se vzdělávat, neřeší však obecné problémy genderové nerovnosti a diskriminace, charakterizující instituce naší společnosti. Tvrdí, že cílem by měla být taková rekonstrukce společenských institucí, která by umožnila mužům a ženám pracovat v rovnocenných podmínkách a v rámci spravedlivého systému rovné distribuce společenských prostředků a odměn (AAUW, 1998).

Právě taková rekonstrukce byla hlavní motivací pro prosazení Článku IX. Podle tohoto legislativního opatření lze ve státních školských institucích uplatňovat segregaci jen tam, kde to má zásadní a legitimní opodstatnění z hlediska vzdělávacího záměru. Nejvyšší soud, s přihlédnutím k Článku IX i k ustanovení Čtrnáctého dodatku k Ústavě USA, týkajícího se rovnoprávnosti občanů v přístupu ke vzdělání, ponechal možnost segregovaných státních škol otevřenou svým rozhodnutím z roku 1997, podle něhož mohou americké státy poskytovat vzdělání v různých pojetých školských zařízeních za předpokladu, že přispívají k rušení tradičních genderových klasifikací a nikoli k jejich posilování. Právě takový byl – podle slov jejich zřizovatelů – cíl Young Women's Leadership School, státní výhradně dívčí školy, otevřené v roce 1996 v newyorském Harlemu pro dívky v sedmém až devátém (od roku 2000 až dvanáctém) roce studia. Ministerstvo školství nicméně požaduje, aby škola zřídila na nedalekém místě také oddělenou školu rovnocenné úrovně pro chlapce; v opačném případě jí hrozí zavření (Steinberg, 1997). První alternativa již byla uskutečněna v Kalifornii, kde v roce 1997 přinejmenším šest místních školských úřadů zřídilo chlapeckou a dívčí školu s rovnocennými nabídkami vzdělávání. Teprve budoucnost ukáže, zda tyto školy přestojí soudní nařčení z protiústavnosti vznesená obhájci lidských práv. Ti argumentují, že existence „oddělených, ale rovnocenných“ vzdělávacích institucí pro různé rasové a etnické skupiny obyvatelstva byla americkým Nejvyšším soudem postavena mimo zákon již v roce 1954 a že k segregaci podle pohlaví by mělo být přistupováno stejně (Lewin, 1997b).

Počet soukromých institucí nabízejících vyšší vzdělání, které jsou vyhrazeny pouze jednomu pohlaví, od šedesátých let trvale klesá. V roce 1994 v USA existovaly již jen tři soukromé vysoké školy výlučně pro muže a 84 soukromých vysokých škol ženských (Allen, 1996). Jedním důvodem je jistě tlak na poskytování rovných příležitostí oběma pohlavím, svou roli však hrají i ekonomické zájmy. Počet Američanů ve věku, kdy nejčastěji studují na vysokých školách, za posledních dvacet let poklesl a řada výlučně mužských či ženských škol byla nucena přistoupit

na koedukaci, aby přilákala co nejvíce studentů a zvýšila své příjmy. Pokud jde o dvě zbývající mužské státní školy – vojenské akademie Virginia Military Academy a the Citadel –, bylo to opět soudní rozhodnutí, nikoli ekonomické zájmy, co je donutilo otevřít v roce 1996 brány ženám. V případě „Spojené státy versus stát Virginie“ rozhodl Nejvyšší soud, že stát Virginie nemá nárok odepírat ženám jedinečné vzdělávací možnosti, jež tamní vojenská akademie nabízí (Allen, 1996).

Přestože diskuse o školství segregovaném na základě pohlaví vzbuzují v poslední době mnoho pozornosti, existují i jiné cesty, jak vyrovnávat průběh vzdělávacího procesu u obou pohlaví. Jednou cestou je zavádět genderově vyvážené kurikulum, do něhož budou začleněny studijní materiály o ženách – podobně jako o občanech jiných barev pleti než bílé a gayích a lesbách. Na úrovni univerzitního vzdělávání se tento cíl částečně realizuje prostřednictvím programů *women's studies* (ženských studií). Na počátku devadesátých let nabízely americké vysoké školy již více než 600 takovýchto vzdělávacích programů.

Jedním z původních záměrů *women's studies* bylo rozšířit tradiční „bezženské“ kurikulum o ženský prvek (McIntosh, 1984). Výsledkem byly nejrůznější „doplňkové“ kursy a semináře s názvy jako „Ženy v dějinách“, „Ženy v literatuře“, „Ženy v ekonomii“ a podobně – a to nejen v rámci programů *women's studies*, ale i na jiných katedrách. Ačkoli šlo o důležitý krok k rozšíření vědomostí o ženách, spočívající ve zviditelnění dosud neviditelných skutečností, kursy tohoto druhu se obvykle soustřeďovaly jen na ty ženy, které dosáhly úspěchu podle mužských měřítek. Hovořilo se jen o „mimořádných“ ženách – těch, které se chovaly jako muži a věnovaly se mužským činnostem. Řada výzkumníků upozorňuje, že takové kursy mohou mít na studenty – a zejména na dívky – negativní dopad, jelikož mohou posilovat genderové stereotypy a označovat jako „neúspěšné“ ty ženy, které se nechtějí nebo nedokážou chovat jako muži (Goodstein, 1992; Koser, 1992).

Většina dnešních kursů *women's studies* a genderu a kursů věnovaných genderu v rámci jiných oborů se již od tohoto pojetí zcela odpoutala a klade si otázku, jak by se v současnosti existující soubory vědomostí, politické cíle a společenské praktiky proměnily, kdyby byly strukturovány z ženského hlediska. Ptá se například: Pokud bychom do ekonomických analýz zahrnuli neplacenou, tradičně ženskou práci v domácnosti, jak by to tyto analýzy proměnilo? A jaké postoje zaujmají ženy k nejrůznějším ekonomickým problémům?

Na takové otázky pochopitelně existuje mnoho různých odpovědí, neboť existuje celá řada různých ženských perspektiv, které, jak jsme poznamenali v úvod-

ní kapitole, nejsou utvářeny jen genderem, ale i rasovou a třídní příslušností, pohlavní orientací, věkem a mírou tělesné zdatnosti. Podle řady analýz z nedávné doby je přitom zachycení právě této rozmanitosti jedním z nesplněných úkolů většiny kursů *women's studies*. Z nedávného hodnocení stovky sylabů popisujících náplň kursů *women's studies* vyplynulo, že materiál týkající se žen jiných barev pleti než bílé a lesbických žen je zahrnut ve velmi nedostatečné míře (Cramer a Russo, 1992). Jen velmi málo materiálu na téma žen jiných barev pleti než bílé vykazovaly dvě třetiny sylabů, pětina neobsahovala vůbec žádný. V otázce roznosti ras se polovina sylabů spokojila jen s materiálem na téma afroamerických žen. Za vůbec nejnedostatečněji reprezentovanou ženskou skupinu považují autoři ženy židovské a ženy s tělesným postižením. Uzavírají, že „posuzované sylaby ukazují potřebu větší informovanosti o odlišných společenských skupinách žen a důslednější snahy o odsunutí bílých heterosexuálních žen ze středních tříd z pozice normy – tak, aby ženy jiných barev pleti nebyly zmiňovány jen v souvislosti s rasismem a lesbické ženy v souvislosti s pohlavní orientací, ale aby byly všechny skupiny brány v úvahu průběžně“ (Cramer a Russo, 1992, s. 103; viz též Bannerji et al., 1992; Watt a Cook, 1991).

Feministická pedagogika pilně pracuje na transformaci tradičního kurikula také v tom smyslu, aby ženská zkušenost a postoje nebyly jen předmětem kursů *women's studies*, ale byly vyučovány jakožto vědění ve vlastním smyslu slova – jakožto polovina lidské zkušenosti, která je v jednotlivých kursech zkoumána. Bohužel jak *women's studies*, tak i projekty směřující k revizi či transformaci náplně výuky jsou ohroženy tvůrci školské politiky a řídicími i pedagogickými pracovníky škol, kteří je hodnotí jako akademicky slabé, trpící zúženým pohledem a politicky tendenční (Luebke a Reilly, 1995; Martin, 1994). K prvním a možná nejostřejším kritikům feministického vzdělávání, *women's studies* a podobných programů z těchto pozic patřili Alan Bloom (1987), E. D. Hirsch (1987) a Roger Kimball (1990), brzy se k nim však přidaly i ženy v akademických profesích (některé z nich se samy počítaly mezi feministky), novináři a studenti (viz například Lehrman, 1993; Lutz, 1991; Paglia, 1992; Sommers, 1994). Jejich námitky často zaznívají v debatách o rozdělování omezených prostředků a o tom, které studijní předměty mají být v rámci snižujících se univerzitních rozpočtů redukovány. Někteří tvrdí, že univerzitní rozpočty by neměly plynout penězi na „margiální“ (čti: „feministické“) studijní programy, ale měly by investovat do „zásadních“ (čti: „tradičních, eurocentrických, androcentrických“) částí kurikula.

Projekty revize či transformace náplně studia někdy také ztroskotávají na samotných vyučujících, kteří si nenechají předepisovat témata, která mají v rámci výuky pokrýt, případně otevřeně odmítají vykonat práci, které je k revizi náplně výuky zapotřebí (Aiken et al., 1988). Jiní zase tvrdí, že ženy a „ženské otázky“ jsou v jejich výuce již zahrnuty, takže nemají důvod nic měnit. A jsou i tací, kteří nadále nahlížejí na problém genderu (a s ním i rasy, třídy, pohlavní orientace, věku a tělesné zdatnosti) jako na bezvýznamný nebo okrajový z hlediska tématu, které vyučují (Garrison et al., 1992). Poslední zmíněný postoj ilustruje odpověď, které se dostalo spoluautorce této knihy, když zjišťovala, zda její kolegyně na fakultě do své výuky včleňují ženskou zkušenost a ženské pohledy. Odpověď zněla: „Jen tam, kde jsou relevantní.“ Můžeme se ptát: Mohou snad být myšlenky a zkušenosti poloviny lidstva vůbec někdy irrelevantní?

Existují doklady o tom, že kursy *women's studies* a feministicky zaměřené vzdělávání mají na studenty pozitivní vliv: oslabují stereotypní postoje vůči ženám, zvyšují sebedůvěru žen, rozvíjejí kritické myšlení, pomáhají studentům vnímat rozmanitost životních možností a cílů a interpretovat své osobní zkušenosti v širším společenském kontextu (Howe, 1985; Luebke a Reilly, 1995). Ohrožení, jemuž je vystavena budoucnost *women's studies* a feministického vzdělávání, je však velmi reálné. Řada komentátorů varuje, že existují i nebezpečí skrytější povahy, než jsou ta, která jsme dosud vyjmenovali. Například Cramer a Russo (1992) argumentují, že přejmenování *women's studies* na „gender studies“ může vést k neutralizaci či oslabení důrazu na genderové a sexuální nerovnosti, který je těžištěm feministického zkoumání. Zaznívá i názor, že zavádění výukových programů *men's studies* (mužská studia) z iniciativy profeministicky zaměřených mužů (sympatizujících s feminismem) může ohrozit autonomii a sílu *women's studies*. Projekt *men's studies* se de facto zrodil na základě *women's studies* na přelomu 70. a 80. let (Kimmel a Messner, 1998; Robinson, 1992). Na sklonku osmdesátých let již byly kursy *men's studies* nabízeny na bezmála 200 universitách v USA (Project on the Status and Education of Women, 1986). Vůdčí osobnosti v oblasti *men's studies* prohlašují, že jejich obor představuje doplněk vůči *women's studies* a inspirované feministickou vědou (viz např. Brod, 1987). Ačkoliv bylo chování mužů a jejich postoje historicky vzato téměř výlučným předmětem zájmu kanonické vědy (aniž tato skutečnost, podotkněme, měla za následek jejich obvinění ze „zúženého pohledu“ těmi, kdo takto obviňují *women's studies*), nebyla role genderu v jejich utváření až do založení oboru *men's studies* podrobena kritickému zhodnocení. Cra-

mer a Russo (1992, s. 106) na druhou stranu upozorňují, že *men's studies* mohou plnit pozitivní úlohu pouze tehdy, budou-li „skutečně feministická a angažovaná v boji proti mužské moci; přitom se v praxi často zaměřují spíše na způsoby, jimiž pohlavní rozdíly omezují všechny lidi bez rozdílu než na nerovnost mezi pohlavími a společenský dopad podřízenosti žen mužům“. A navíc, přestože zastánci této disciplíny tvrdí, že k cílům *men's studies* patří také revize tradičního pojetí mužské zkušenosti jako homogenní a zviditelnění rozmanitosti mužských životů – především co se týče odlišností rasové a etnické příslušnosti, společenské třídy a sexuální orientace –, kritiky z posledních let namítají, že pro převážnou část *men's studies* je diverzita jen prázdným heslem (Robinson, 1992; jiný názor však zastávají Kimmel a Messner, 1998).

Objevily se také kursy *gay and lesbian studies* – částečně jako reakce na neochotu nebo neschopnost tradičních forem výuky zabývat se vzájemným působením genderové nerovnosti a privilegovaného postavení heterosexuálů a také jako reakce na politické a kulturní události sedmdesátých a osmdesátých let (Escoffier, 1992; Zimmerman a McNaron, 1996). Půdu jim nejčastěji poskytly katedry zřízené v rámci tradičních akademických institucí, ale také výzkumná střediska, například *Center for Lesbian and Gay Studies* na Yale (založeno 1986) a při City University of New York (založeno v roce 1990). První vzdělávací institucí ve Spojených státech, která zřídila katedru *gay and lesbian studies*, byla City College v San Francisku (Collins, 1992). Řada studijních programů *lesbian studies* byla založena v Kanadě, většinou však pod záštitou či přímo v rámci kateder *women's studies* (Gammon, 1992). Dnes již studijní programy *gay and lesbian studies* existují po celém světě (viz například Hekma a van der Meer, 1992; Lindeqvist, 1996; Minton, 1992; Munt, 1996; Sayer, 1996).

Escoffier (1992, s. 8) považuje za jeden z nejvýznamnějších důsledků rozšíření *lesbian and gay studies* fakt, že připravilo podmínky pro „historickou proměnu v intelektuálním životě komunit gayů a leseb, vstup universit do kulturního vývoje těchto komunit“. Objevují se však i obavy, že vnitřní rozdíly v rámci *gay and lesbian studies*, zejména pak mezi lesbickým feminismem a *queer theory* (viz kapitola 1), oslabuje energii a stabilitu těchto studijních programů a činí je tak snadnými oběťmi rozpočtových škrtů. Jiní pozorovatelé se obávají, že s postupující institucionizací *lesbian and gay studies* v akademickém světě bude tento obor ztrácet své vazby na politická hnutí gayů a leseb (Minton, 1992). Podobné obavy sdílají s průkopníky *women's studies* i feministicky orientovaní pedagogové: Cra-

mer a Russo (1992) dokonce tvrdí, že nejdůležitějším úkolem *women's studies* a feministického vzdělávání bude posilovat vazby na spřízněná politická a sociální hnutí. Taková hnutí jsou zdrojem nových myšlenek, obohacujících pohledu a dynamické energie; to vše bude důležité v pokračující boji s reakčními snahami a omezováním finančních prostředků.

4.6 GENDER, VZDĚLÁVÁNÍ A MOC

V této kapitole jsme zkoumali, v jakém smyslu jsou zkušenosti žen a mužů ve vzdělávacím procesu odlišné a – to je důležitější – nerovné. Přestože ženy v současnosti představují mírně nadpoloviční většinu všech studentů, nadále se potýkají s řadou strukturálních bariér. Viděli jsme například, že ženy jsou nedostatečně reprezentovány ve studijních materiálech; že jsou při diskusích v učebně přerušovány a umlčovány; že jsou směřovány do relativně méně lukrativních oborů, méně prestižních oborů, kterým je připisována nízká hodnota jen proto, že v nich převažují ženy; chybějí jim mentoři a profesionální vzory a nezřídka bývají vystaveny sexuálnímu obtěžování. Tím nemá být řečeno, že by mužům sexuální obtěžování vůbec nehrozilo nebo že by se v rámci vzdělávání nikdy nestávali oběťmi genderové diskriminace. Posuzujeme-li však vzdělávací systém ve všech jeho dimenzích, více jsou evidentně znevýhodňovány právě ženy a dívky. Teprve na pozadí skládajícího celkového obrazu vzdělávacích podmínek pro ženy můžeme skutečně ocenit onen velký počet z nich, který navzdory všem znevýhodněním dosahuje úspěchu.

Hovořili jsme také o nástrojích, jež mohou sloužit k nápravě existujících nerovností, například zvyšování počtu feministicky orientovaných pedagogů na všech úrovních vzdělávacího systému, poskytování studijních programů v oblasti *women's studies*, z feminizmu vycházejících *men's studies* a *gay and lesbian studies* a konečně prosazováním revize či transformace učební náplně ve všech vyučovaných předmětech. Cílem takových pokusů, které ovšem nadále musí čelit odporu a protitlakům, je zajistit, aby vzdělávací proces byl procesem skutečně demokratickým, jehož povaha nebude „čistě technická, zaměřená na řešení technických zadání, jehož povaha nebude také zohledňovat skutečnosti multirasového a multikulturního světa, zahrnujícího muže i ženy“ (Andersen, 1987, s. 233). Teprve až se tato vize stane skutečností, můžeme mluvit o školství jako o emancipačním činiteli sociální změny, nikoli jako o ochránci společenského statu quo.

Klíčové pojmy

Článek IX ustanovení Zákona o reformě školství z roku 1972 zakazující diskriminaci na základě pohlaví v rámci jakýchkoli vzdělávacích programů či aktivit financovaných z federálních zdrojů

formální kurikulum soubor předmětů, jež jsou oficiálně a explicitně vyučovány ve škole

homofobie neopodstatněné obavy z homosexuálů a nepřátelství vůči nim

mentor obvykle starší, etablovaný příslušník profese, který je novému, mladšímu kolegovi jakýmsi patronem – především mu poskytuje rady a cenné kontakty na jiné pracovníky v oboru

mikrodiskriminace drobné, každodenní formy diskriminace, které mají za následek vyčleňování či naopak přehlížení, případně znevažování některých jednotlivců a jejich práce nebo myšlenek pouze na základě určitého připisovaného rysu, například pohlaví

sexuální obtěžování veškeré nevídané formy vyzývavých pohledů, slovních poznámek a narázek nebo fyzického kontaktu sexuální povahy a také nevídané žádosti o sexuální přízeň

skryté kurikulum hodnotové preference, jež jsou dětem ve škole vštěpovány, nejsou však explicitní součástí učební náplně, nýbrž jsou v ní skrytě či implicitně obsaženy

Doporučená literatura

- EDER, D. (1995). *School talk: Gender and adolescent culture*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- LUEBKE, B. F., a REILLY, M. E. (1994). *Women's studies graduates: The first generation*. New York: Teachers College Press.
- RITTNER, B., a TRUDEAU, P. (1997). *The women's studies graduates: The first generation*. New York: Teachers College Press.
- RITTNER, B., a TRUDEAU, P. (1997). *The women's guide to surviving graduate school*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- SADKER, M., a SADKER, D. (1994). *Failing at fairness: How America's school cheat girls*. New York: Scribners.
- TAYLOR, J. M., GILLIGAN, C., a SULLIVAN, A. M. (1995). *Between voice and silence: Women and girls, race and relationship*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- WOOG, D. (1995). *School's out: The impact of gay and lesbian issues on America's schools*. Los Angeles: Alyson Publications.
- ZIMMERMAN, B., a McNARON, T. A. H. (1996). *The new lesbian studies: Into the twenty-first century*. New York: The Feminist Press.

Poznámky

- ¹ University Yale a Princeton začaly ženské uchazečky o bakalářské a magisterské studium přijímat teprve v roce 1969. V roce 1963 upustila Harvardova universita od své praxe udělování zvláštních diplomů absolventkám Radcliffe a počala i jím udělovat diplomy s hlavičkou Harvardovy university. Zatímco však diplomy mužských absolventů nesou podpis prezidenta university a děkana příslušné fakulty, diplomy ženských absolventek jsou podepisovány společně prezidenty Harvardovy university i University Radcliffe. Tato praxe byla v roce 1998 stále předmětem diskusí.
- ² Některé státy světa dodnes právně zaručují chlapcům více míst ve školách než dívkám. Donedávna mezi ně patřila i Korejská republika, kde bylo na každých třináct chlapců přijatých na střední školy přijato jen deset dívek. Tato státní politika však skončila roku 1996, kdy proti ní s úspěchem protestovala skupina čtyř set matek dívek nepřijatých ke studiu (Yoon, 1996).

³ Ženy obecně cítí stejnou účasť s obětmi ženského i mužského pohlaví, alespoň pokud je pachatelem obtěžování osoba opačného pohlaví (Katz et al., 1996; Loreda et al., 1995). O reakcích třetích osob na pohlavní obtěžování ze strany osoby stejného pohlaví jako oběť je známo jen málo – Rospenda et al. (1998) se u svých respondentů setkali se značnou neochotou o tomto tématu vůbec diskutovat. Dostí pravděpodobně zní domněnka, že případy pohlavního obtěžování tohoto typu jsou jen zřídka nahlašovány.

⁴ Toto ustanovení se nevztahuje na soukromé školy.

⁵ Někteří afroameričtí představitelé, kteří tvrdí, že tradiční americké školství se nedokázalo přizpůsobit potřebám mládeže z menšinových skupin a zejména černošské chlapce vystavuje vysokému riziku neúspěšného studia, začali na počátku 90. let zakládat v některých amerických velkoměstech afrocentricky zaměřené základní školy. Školy v Detroitu a Milwaukee byly původně přístupny jen chlapcům, na základě soudních stížností jim však bylo nařízeno, že musejí poskytovat rovnocenné vzdělání i dívkám (Wilkerson, 1991a). Jak jsme již zmínili dříve, v roce 1997 byla v Dallasu otevřena škola pro homosexuální chlapce a dívky a děti homosexuálních rodičů. Jelikož jde o soukromou školu, její přijímací politika nejspíš nebude soudně napadena.

⁶ Ve snaze odvrátit zavedení koedukace se absolventi a zaměstnanci VMI pokusili shromáždit 100 milionů dolarů, aby mohli školu odkoupit od státu Virginie, nebyli však úspěšní.

5. VELCÍ KOMUNIKÁTOŘI: JAZYK A MÉDIA

Každý rok utratí američtí spotřebitelé více než 145 miliard dolarů za média. Asi 46,5 miliardy dolarů se vydá za knihy, noviny a časopisy, zatímco většina toho, co zbývá, jde na audiovizuální média, jako jsou kompaktní disky, kazety a videokazety. Není pochyb, že jedním z nejpůlárnějších médií je televize. Více než 98 % amerických domácností má nejméně jeden televizní přijímač (to je o 4 % více než počet domácností, které mají telefon). Asi 81 % domácností s televizí má také video-
přehrávač a více než 63 % má předplacenou kabelovou televizi (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997). Sledování televize věnuje dospělá americká populace mezi 26 a 33 % svého volného času a v průměrné americké domácnosti běží televize šest hodin denně (Gerbner, 1993; Staples a Jones, 1985).

Je zřejmé, že masová média tvoří důležitou součást našeho každodenního života. Jejich prostřednictvím získáváme zábavu i informace. V obou případech jsme však na omylu, myslíme-li si, že média prostě jen předávají neutrální nebo objektivní informace a zprávy. Jak nám ukáže tato kapitola, většina toho, co nám masová média tlumočí, nese pečeť určitých hodnot a norem, z nichž mnohé se týkají genderu. Jinými slovy, média hrají důležitou roli v genderové socializaci. V centru naší pozornosti bude v této kapitole to, co různá média sdělují o genderu a jak to komunikují. Podrobíme zkoumání představy o genderu předkládané tiskem (novinami a časopisy) a audiovizuálními médii (televizí), i formu komunikace společnou oběma (reklamou). O hudbě, filmu a divadle sice zvlášť pojednávat nebudeme, převážná část našich analýz je však aplikovatelná i na tato média.

Než se však zaměříme na obsah jednotlivých médií, je důležité, abychom podrobili zkoumání základní prostředek, který mediální zprávy zprostředkovává v této kapitole, totiž jazyk. Jako „obraz představuje tisíc příběhů“, tak i jazyk (angličtina) sám o sobě vyjadřuje hodnoty naší kultury i její genderová očekávání. Podívejme se, jak to dělá.

5.1 SEXISMUS A JAZYK: CO JE SKRYTO VE SLOVĚ?

„Řeči se vedou, a voda teče.“ Kolikrát jste toto rčení jako dospívající utrousili? Jako odpověď na posměšky a nadávky jsme se snažili svým posměváčkům ukázat, že to, co říkají, jde úplně mimo nás. Když jsme ale povyroستli, uvědomili jsme si, že ačkoli slova možná plynou jako voda, přece jen se mohou stát i ničivou povodní. To proto, že slova jsou symboly nesoucí význam; označují, popisují i hodnotí

nás a svět, v němž žijeme. Síla slov spočívá ve skutečnosti, že příslušníci jedné kultury tyto významy a hodnocení sdílejí. Je to právě společný jazyk, co příslušníkům téže společnosti umožňuje komunikovat a vzájemně si rozumět a tak spoulytvářet společenský řád.

Jazyk je prostředek socializace. Když se dítě učí jazyk své kultury, v zásadě se zároveň učí, jak jako člen této kultury myslet a jak se chovat. Jaká genderová poselství tedy náš současný jazyk zprostředkovává? Zamysleme se nad některými z nich.

Nejprve se zamysleme nad první skupinou slov v části A Komentáře 5.1 na straně 174. Ve všech případech je maskulinum nalevo a femininum napravo. Co vám každé z těchto slov konotuje? Maskulina téhož základu tu mají velmi odlišné konotace od feminin; zpravidla mají negativní nebo pejorativní konotace. Daná maskulina konotují moc, autoritu, pozitivně hodnocený nebo alespoň neutrální status, zatímco většina feminin má sexuální či hanlivé konotace. Je zajímavé, že mnohá příznaková feminina měla původně neutrální konotace; např. výrazu „mužatka“ používá ještě Bible kralická jako označení pro první ženu, zatímco ekumenický překlad pak používá novotvar „mužena“. (V anglickém originálu je jako příklad tohoto typu použit výraz pro neprovdanou ženu „spinster“, který má neutrální archaický význam „přadlena“. Pozn. překl.) Časem však byla tato slova z vulgarizována (viz též např. „děvka“, původně ve významu „děvečka“, pozn. překl.), prošla tedy procesem známým jako **sémantická derogace**. „Lexikografové uvádějí, že jakmile se určité slovo nebo termín začne spojovat s ženou, často získá sémantické vlastnosti, které odpovídají sociálním stereotypům a hodnocením žen jako skupiny“ (Smith, 1985, s. 48).

Komentář 5.1

Sexismus a jazyk *

A. Konotace

muž – mužatka
mistr – metresa
patron – matrona
běh – běhna
méch – méchna
starý mládenec – stará panna

Slovní páry

bratři a sestry
manžel a manželka
chlapci a dívky
hostitelka a hostitel
královna a král
Eva a Adam

B. Generické maskulinum/odvozeniny od slova „muž“

mužstvo
zmužilost (srov. zženštilost, zbabělost)
„všichni jako jeden muž“
„zaměstnanci, pracovníci, příslušníci“ – generické maskulinum označující muže i ženy
každý (člověk), všichni (lidé), „kdo chtěl, ten řekl“, atd.
gramatická přednost maskulina v koncovce přičestí minulého

* Pozn. překl.: Příklady v češtině byly vybrány tak, aby odpovídaly smyslu příkladů v anglickém originálu, nejsou však, ani nemohou být, doslovným překladem, který uvádíme pro srovnání níže:

A. Konotace

guvernér – guvernantka (governor – governess)
mistr – metresa (master – mistress)
patron – matrona (patron – matron)
pán – paní (sir – madam; obojí může být oslovení, tj. pán – paní, ale „sir“ je navíc i šlechtickým titulem, „madam“ nikoli)
starý mládenec – stará panna (bachelor – spinster)

Slovní páry

(viz výše, pouze dvojice „manžel – manželka“ a „královna – král“ nemají týž slovní základ: husband – wife, queen – king)

B. Generické maskulinum/odvozeniny od slova man (generic he/man)

policeista (policeman)
mluvčí (spokesman)
lidská pracovní síla (manpower)
člověk společenský (Social Man)
lidstvo (mankind)
odměna pracovníka (workman's compensation)
„Do práce!“ („Man the oars!“)
on, něho, jeho (he, him, his)

Pramen: Zpracováno dle Smith 1985; Strauss-Noll 1984.

Co nám současné konotace slov, jež jsme uvedli, říkají o postavení žen v naší společnosti? Obecně je zřejmé, že ženy jsou spojovány spíše s negativními asociacemi, kdežto muži s pozitivními. Dalšími příklady je nepřeberně. Lingvistka Alleen Pace Nilsen (1991, s. 267) např. poukazuje na slovo „shrew“ (rejsek), původně znamenající malé, ale útočné zvíře, jehož význam většina slovníků definuje jako „prchlivá hádavá žena, štěkna“ (v češtině srov. „zmije“, „ještěrka“, „dračice“, pozn. překl.). Slovo „shrewd“ (mazaný), ačkoliv je odvozeno od stejného kořene, je však definováno jako „vznačující se ostrovtipem“. Ve výkladovém slovníku, který Nilsen analyzovala, byl význam slova shrewd ilustrován spojením „mazaný obchodník“. Vezměme v úvahu i dvojici patron a matrona, která ve středověké

angličtině znamenala otce a matku (*patron, matron*). *Patron* dnes znamená příz-
nivec, dobrodinec, donátor (v angličtině též přeborník, pozn. překl.), jako třeba
„patron umění“. *Matrona* je naproti tomu stárnoucí, zpravidla nehezká žena
(v angličtině též hospodářka, správkyně nebo dozorkyně, pozn. překl.).¹ A kým
byste byli raději: starým *mistrem* (mudrcem) nebo starou *metresou* (vysloužilou
milostnicí) (Lakoff, 1991)? Je důležité uvést, že mnohá z nejnelichotivějších
a nejurážlivějších pojmenování pro ženy jsou vyhrazena starým ženám (Nilsen, 1991).
(Srov. v češtině: měchna, bréca, škatule, ochechule, rašple, rachejtle, vydra, ježi-
baba. Pozn. překl.). Diskriminace na základě věku (*agism*) se často se sexismem
kombinuje a znevýhodnění žen v naší společnosti se tak zdvojnásobuje.

Další formu sémantické derogace ilustruje druhá skupina slovních dvojic v části
A Komentáře 5.1. Příklady, kde je femininum uvedeno jako první, vám budou znít
nevhodně nebo nesprávně. Tradice umísťovat femininum za maskulinum je dalším
znakem podřízeného statutu žen, a je sotva náhodná. Gramatikové osmnáctého sto-
letí toto pravidlo zavedli přesně z toho důvodu, aby potvrdili, že „nejvyšší bytost
... je ve všech jazycích Mužského rodu, stejně jako je i Mužské pohlaví nadřazené
a význačnější“ (cit. dle Baron, 1986, s. 3). Podle nich tedy postavit ženy před muže
znamená zvrátit přirozený pořádek. Maskulinum také slouží jako základ, od něhož
jsou tvořena odvozená slova (v angličtině: od slov *king – queen*, král – královna, se
odvozuje termín *kingdom*, království, nikoli *queendom* (Nilsen, 1991). (V češti-
ně je to na daném příkladu ještě zřetelnější, neboť od maskulina *král* je odvoze-
no nejen *království*, ale i samo femininum *královna*, pozn. překl.) Výjimek z toho-
to zaběhnutého úzu je jen pár (např. „dámy a pánové“, v angličtině ještě „*bride
and groom*“, v češtině naopak většinou „ženich a nevěsta“) a většina současných
mluvících angličtiny i češtiny tento zvyk – i s jeho tradičními konotacemi – v kaž-
dodenní komunikaci zachovává.

Sémantická derogace je jen jednou stránkou rozsáhlejšího problému **jazyko-
vého sexismu**. Jazykovým sexismem jsou míněny způsoby, jimiž jazyk prezentuje
jedno pohlaví, a to téměř bez výjimky ženy, jako méněcenné. Vedle snižování žen
je dalším příkladem jazykového sexismu i nerovnoprávné určování „pozice“ žen
ve společnosti, které často vede až k jejich ignorování. Za příklad této nerovno-
právnosti mohou posloužit zdvořilá oslovení mužů a žen v naší společnosti. Muži
jsou oslovováni *pane*, což nevypovídá nic o jejich vztahu k ženám. Jak jsou však
běžně oslovovány ženy? Oslovení *paní* nebo *slečno* ženu označuje z hlediska její-
ho vztahu k mužům. I když žena dosáhne titulu vysoké úrovně, např. *dr.*, bude zřej-

mě i nadále oslovována jako *paní doktorka* nebo *slečna doktorka* (v angličtině je
rozdílování *Mrs.* a *Miss* v hovoru ještě běžnější než v češtině, pozn. překl.). Man-
želský pár, který známe, oba s titulem Ph.D., dostává od svých známých a pří-
buzných často poštovní zásilky adresované „panu doktorovi a paní“. Identita ženy
je do značné míry odvozena od identity jejího manžela, zejména pokud přistoupí
na zvyk přijmout po svatbě příjmení svého manžela. Pak zjistí, že nezískala jen
nové příjmení, ale v anglickém jazykovém prostředí i nové křestní jméno, proto-
že pravidla společenského chování vyžadují, aby ji oslovovali spíše např. *Mrs. John
Jones* a ne *Mrs. Mary Jones* (Miller a Swift, 1991b; Smith, 1985). (V češtině je
jednou z nejčastějších sporných otázek jazykového sexismu přechylování českých
ženských příjmení, ve většině případů zakončených na -ová. Původně jde o přídavná
jména přivlastňovací rodu ženského, jejichž podoba a skloňování se přizpůsobily
přídavným jménům složeným. Tato podoba de facto znamená jazykové posvěcení
vlastnického vztahu v manželství. Pozn. překl.)

Další způsob, jak jazyk ženy ignoruje nebo vylučuje, je používání takzvaného
generického maskulina (v angličtině je i jeden výraz pro muže a člověka, *man*,
pozn. překl.). Tradiční gramatická pravidla se drží toho, že maskulinum by se mělo
užívat nejen s výlučným odkazem k mužům, ale i k lidským bytostem všeobecně.
Empirický výzkum však vážně zpochybňuje, zda je tento přístup skutečně neutrální
nebo generický (např. Gastil, 1990; Hamilton, 1988). (V češtině je tento problém
ještě výraznější, protože má na rozdíl od angličtiny kategorii gramatického rodu,
který navíc rozlišuje i v plurálu. Zatímco tedy např. anglický výraz „*members
of this group*“ je skutečně neutrální a nespecifikuje, jde-li o ženy či muže, v češ-
tině se běžně užívá generické maskulinum, tedy „členové této skupiny“, nikoli
„členové a členky“. Pozn. překl.)

Abychom tomuto problému lépe porozuměli, přečtěme si anglické výrazy v části B
Komentáře 5.1. Představíte si spíše ženy, ženy a muže společně, nebo jen muže?
Jste-li jako většina lidí, pak vám tato slova vyvolají pouze představu mužů (Silvei-
ra, 1980; Treichler a Frank, 1989a; Wilson a Ng, 1988). Mohlo by se samozřejmě
tvrdit, že těmto slovům chybí kontext; kdyby byla v kontextu, bylo by snazší rozli-
šit, zda jsou jimi míněni pouze muži, nebo zda jsou užita jako generická. Možná,
jenže výzkum ukazuje, že kontext je zřídka jednoznačně mužský, a tudíž používání
maskulinizovaného jazyka („*he/man*“ *language*) často vyústí v „kognitivní zmatek“
nebo nedorozumění. Miller a Swift (1991a, s. 256) např. uvádějí případ osmileté
členky skautského oddílu Brownies (jde o dívčí oddíl; pozn. překl.), která poté, co

si prohlédla výstavu v muzeu o znečištění prostředí a přelidnění, nazvanou „Může člověk/muž přežít?“ (*Can Man Survive?*), na tuto otázku zamýšleně odpověděla takto: „Jestli on přežije, to nevím, ale my děvčata v Brownies na tom pracujeme.“ Podobně Adams a Ware (1989, s. 481) líčí příhodu, k níž došlo na závěr populárního televizního seriálu o lidské evoluci: Moderátor pořadu se zeptal hostujícího antropologa na to, „co dělaly ženy během tohoto raného období vzestupu člověka/muže“. (Částečně srovnatelným příkladem z češtiny by snad mohla být otázka reagující na větu z ústavy „všichni občané jsou si rovni“: A co občanky? Pozn. překl.)

Někteří lidé mají pocit, že tento důraz na jazyk je malicherný nebo nemístný. Někteří se např. domnívají, že zaměření na jazyk odvádí pozornost od důležitějších problémů genderové nerovnosti, jako je fyzický a ekonomický útlak žen. [Blaubergs (1980) poskytuje vynikající shrnutí tohoto argumentu proti reformování sexistického jazyka i dalších, méně působivých argumentů.] Měli bychom však mít na paměti, že „jednou z nejdůležitějších funkcí jazyka je neustále společnosti sdělovat psychologické zařazení všech jejích členů“ (cit. dle Martyna, 1980, s. 493; Treichler a Frank, 1989a). Jsou-li ženy snižovány, nerovnoprávně označovány a často jazykem, anglickým (i českým) ignorovány, neslouží to jen k reflexi jejich druhotného postavení v naší společnosti vzhledem k mužům, ale k jeho posílení. Reformování sexistického jazyka je tedy jedním ze základních kroků, jež můžeme udělat na cestě k rostoucímu uvědomění, že sexismus existuje, i na cestě k jeho odstranění.

Jak lze sexistický jazyk změnit? Jedinci i organizace už různé změny v úzu uskutečnili. Jedním příkladem v angličtině je nahrazení psané podoby *Miss* a *Mrs.* titulem *Ms.*² Dalším příkladem je změna pořadí femininních a maskulinních podstatných jmen a zájmen. Snad nejkontroverznější je snaha vyloučit generické maskulnum (v angličtině *he/man*). Místo *on* můžeme používat *ona/on*, *on* a *ona* nebo prostě *oni* jako zájmeno singuláru (v češtině např.: *člen/ka*, *členky* a *členové*, *členstvo*, pozn. překl.). Anglická podstatná jména s takzvaně generickým *man* (muž, člověk) lze neutralizovat snadno – např. *police officer* místo *police man*; *spokesperson* (person=osoba, v angl. bez rodu) místo *spokesman*. *Humankind* (lidstvo) jsou genderově neutrální náhradní výrazy za *man* a *man-kind* (Baron, 1986; Frank, 1989; Treichler a Frank, 1989b) (srov. v češtině: *tým* místo *mužstvo*, *odvaha* místo *zmužilost*; pozn. překl.). Tyto typy změn není obtížné provést (viz např. McMinn, Troyer, Hannum a Foster, 1991; McMinn, Williams, a McMinn, 1994). Vyzkoušejte si sami odstraňování projevů jazykového sexismu na kvízu v Komentáři 5.2 na straně 179.

Vzhledem k tomu, že jazykového sexismu je poměrně snadné se zbavit, je-li k tomu skutečná vůle, sdílíme Baronův optimistický názor, že „pokud dostatečný počet lidí získá citlivost k genderovým jazykovým otázkám ve vztahu k pohlaví, pak už takové tvary jako generické maskulnum nebudou průchodné, ať už budou argumenty na jejich obhajobu jakékoli“ (1986, s. 219). Způsob, jak se slova a ideje tlumočí dál, může ovšem být stejně důležitý jako slova a ideje samy. Důležité tedy je, abychom se zamysleli také nad otázkou komunikačních stylů.

Komentář 5.2

Rozpoznávání a opravování jazykového sexismu

Mark McMinn, Paul Williams a Lisa McMinn (1994) sestavili modelové měřítko, podle něhož se dá zjistit míra uvědomování jazykového sexismu. Nazvali jej *Měřítko genderové zakotvenosti jazyka* (*Gender-Specific Language Scale, GSLS*). Toto měřítko se předkládá v podobě kvízu uvedeného níže. Vyzkoušejte si jej, abyste viděli, nakolik dokážete sexistický jazyk rozpoznat a opravit. Správné odpovědi jsou na konci kvízu.

Písemný jazykový kvíz

Přečtěte si pozorně každou z následujících formulací a zakroužkujte vše, co budete považovat za problematické, a to včetně gramatiky, pravopisu, interpunkce a diskriminačního jazyka. Pracujte rychle, protože na splnění tohoto úkolu máte jen pět až deset minut.

1. Pohotovost každého se hodnotila podle rozdílu jeho naměřených hodnot mezi skóre relaxace a skóre vzrušivosti.
2. Používání experimentů v psychologii předpokládá že přirozenost člověka je mechanická.
3. Vedoucí podnikoví pracovníci získali informace o domácích pracích od žen v domácnosti.
4. Když dělá člověk důležité rozhodnutí musí si nejprve stanovit, jak toto rozhodnutí zasáhne ostatní, a zda teda výsledek za tuto cenu stojí.
5. Schůzi vždy přecedá ten, kdo je předsedou komise.
6. Listonoš se v žádný den neopozdil, i když bilo špatné počasí.
7. Řekla, že se zeptá svého manžela, může-li jet tuto sobotu a neděli s námi na výlet.
8. Ředitel hovořil individuálně se zaměstnanci o tom, koho dočasně uvolní z práce.
9. Když na požárníky zaútočil obrofský pes, zachovali klid.

10. Nejdříve, jedince vyburcuje narušení osobního prostoru a pak on přisoudí příčinu tohoto vyrušení svému okolí.
11. Evoluční teorie uvádí, že se lidský druh vyvíjí prostřednictvím procesu přežití těch nejsilnějších.
12. Mnoho bylo napsáno o tom, jaký vliv má postavení dítěte mezi jeho sourozenci na jeho další intelektuální vývoj.

Odpovědi

1. každého (každého či každé); jeho (jeho či jejích)
2. předpokládá že (předpokládá, že); v angličtině též „man“ ve významu člověk, „nature of man“, přirozenost člověka, pozn. překl.
3. pracovníci (pracovníci); pracovníci (pracovníci a pracovnice).
4. rozhodnutí musí (rozhodnutí, musí); teda (tedy)
5. přecedá (předsedá); ten, kdo je předsedou (kdo je předsedou či předsedkyní)
6. listonoš se neopozdil (listonoš či listonoška se neopozdil/a, neopozdili, neopozdily); v žádný den (nikdy); bilo (bylo)
7. V této větě nejsou žádné chyby.
8. zaměstnanci (zaměstnanci a zaměstnankyněmi)
9. požárníky (požárníky a požárnice, požární tým); zaútočil (zaútočil); obrovský (obrovský)
10. nejdříve, jedince (nejdříve jedince); prostoru a pak on (prostoru, a on či ona pak); svému (svému)
11. V této větě nejsou žádné chyby.
12. jeho (jeho či jejími); jeho (jeho či její); sourozenci (bratry a sestrami)

5.1.1 Hovoří ženy a muži různým jazykem?

Lingvistka Deborah Tannen (1990; 1994a; 1994b) tvrdí, že ženy a muži patří k odlišným jazykovým společenstvím. Podle Tannen mají ženy a muži odlišný styl komunikace i odlišné cíle komunikace. Stejně jako hovoří lidé z různých kultur různými dialekty, hovoří ženy a muži různými *genderlekty*. Ženy, říká Tannen, hovoří jazykem důvěrnosti a vztahu, a tento jazyk i slyší, zatímco muži hovoří jazykem postavení a nezávislosti, a slyší zase tento jazyk. Výsledkem je, že rozhovory mezi ženami a muži jsou často jako rozhovory mezi dvěma lidmi z různých kultur, a vyplývá z nich totéž: hodně nedorozumění. Ačkoliv příběhy, jež Tannen uvádí jako příklady míjení v komunikaci žen a mužů, často vyvolají lidem na tváři úsměv poznání, jiní

badatelé zpochybňují míru, do níž ženy a muži komunikují odlišně. Např. Smythe a Meyer (1994) zjistili mezi muži a ženami, jež zkoumali, jen málo odlišností v komunikaci. Naopak zjistili, že jak u žen, tak u mužů ovlivnila komunikační vzorce řada situačních faktorů včetně pohlaví osoby, s níž hovořili, a kontextu rozhovoru. Podobně zjistili Leaper a kol. (1995) ve studii reakcí posluchaček a posluchačů na svěřování jejich přítelkyň a přátel jen velmi málo rozdílů mezi posluchačkami a posluchači, s tou výhradou, že posluchačky odpovídaly s větším „aktivním pochopením“ (např. explicitně potvrzovaly vyposlechnuté pocity nebo názory), pokud naslouchaly přítelkyni. Zjištění jako tato nám připomínají, že komunikace je *interaktivní proces*, na nějž působí spousta různých faktorů, a gender je jen jedním z nich.

Badatelé však přesto konstatovali, že *genderová nerovnost* charakterizuje značnou část každodenní komunikace, odráží rozdíly mezi životními zkušenostmi mužů a žen, jejich společenským postavením a mocí (Henley et al., 1985; Lakoff, 1990; Nichols, 1986). Například o rozhovorech v genderově smíšené společnosti badatelé zjistili, že většinu hovoru obstarávají muži, což je přímým důsledkem skutečnosti, že v mnoha situacích (např. na podnikových schůzích) mívají více příležitostí vyjadřovat své názory. Muži také daleko častěji skáčou ženám do řeči a mění téma *hovorů* tak, aby vyhovovaly jejich zájmům. Navíc, hovoří-li muž, věnuje mu posluchačstvo obou pohlaví větší pozornost, než hovoří-li žena (McConnell-Ginet, 1989). Neverbální komunikaci mužů ve smíšené společnosti lze také popsat spíše jako dominantní. Muži si například *nárokují více prostoru* než ženy a více narušují osobní prostor žen, než ženy narušují jejich, tím, že si k nim stoupají blíže, víc se jich dotýkají a víc na ně zírají. Ženy mají naopak tendenci uhýbat očima, když na ně muži zírají, zase se však častěji než muži usmívají, ať už mají důvod, nebo ne; tato gesta lze vykládat jako společenská a submisivní (Henley et al., 1985).

Tato zjištění jsou políčkem běžnému stereotypu, že ženy jsou *hovornější* než muži. Výzkum rozhovorů ve skupinách téhož pohlaví ovšem skutečně ukazuje, že ve výlučně ženské skupině ženy opravdu hovoří víc než muži ve výlučně mužské skupině. Muži mezi sebou raději hovoří o práci, o sportu nebo o činnostech, které jsou jim společné, zatímco ženy mezi sebou dávají přednost osobnějším tématům (Bischoping, 1993). Studie rozhovorů ve společnostech téhož pohlaví navíc ukázaly, že *rozhovory žen jsou méně individualistické a dynamičtější* než rozhovory mužů, že účastnice „si vzájemně dávají prostor a souhlasně na sebe reagují, jsou vstřícné vůči pokusům mluvčích nastolit vlastní témata, a když hovoří ostatní, dávají najevo aktivní naslouchání přikyvováním i souhlasnými zvuky jako *mmhmm*“

Me č 10 km / 100 km / 200 km / 300 km / 400 km / 500 km / 600 km / 700 km / 800 km / 900 km / 1000 km
(McConnell-Ginet, 1989, s. 42). Je zajímavé, že ženy se přitom při svých rozhovorech přerušují často, badatelé však zjistili, že tato přerušování jsou zpravidla spíše nápomocná než útočná nebo nepřátelská, mnohdy mají mluvčí pomoci najít vhodná slova, má-li potíže něco vyjádřit (DeVault, 1986; Hayden, 1994).

Rozhovory žen jsou tradičně negativně stereotypizovány a parodovány. Obecně se například věří, že ženy věnují většinu komunikace mezi sebou klepům a jiným frivolnostem, zatímco mužská komunikace je vážnější, a tudíž i „důležitější“. Je pravda, že jakékoli negativní stránky a důsledky rozdílů v komunikaci se téměř výhradně spojují se ženami. Z velké části je tomu tak proto, že muži měli vždy větší moc přijatelné standardy komunikace určovat. Ženská komunikace byla tedy kvůli tomu vždy považována nejen za odlišnou od mužské, ale zpravidla i za podřadnou (Lakoff, 1990).

Existují však důkazy, že se tato situace možná mění. Berryman-Fink (1994) například nezjistila žádné rozdíly v tom, jak ženy a muži – ať už jsou nadřízenými, na stejné úrovni, nebo podřízenými – hodnotí komunikační schopnosti žen na pracovišti. Je zajímavé, jak Berryman-Fink také uvádí, že ženy při sebehodnocení řadí své komunikační schopnosti níže, než jak tyto jejich schopnosti hodnotí ostatní. Někteří lingvističtí terapeuti by tento výsledek pravděpodobně interpretovali jako důkaz toho, že si ženy potřebují vybudovat v určitých komunikačních prostředích větší sebedůvěru. Důraz na osobní změnu však přehlíží skutečnost, že vnímání sebe sama, stejně jako způsob, jak nás vnímají druzí, se utváří nejen přímou interakcí, ale také dalšími komunikačními médii. Mediálními představami genderu jsme vlastně bombardováni denně. Obrátme tedy pozornost k masovým médiím a jejich roli jako genderového socializačního prostředku.

5.2 GENDER A MÉDIA

Nastolte otázku, jak média vykreslují muže a ženy, a někdo vám jistě opáčí, že média veřejnosti předkládají jen to, co očekává, chce nebo vyžaduje. Tento populární názor je v odborném jazyce znám jako **hypotéza zrcadlení** (*reflection hypothesis*). Jednoduše řečeno, hypotéza zrcadlení tvrdí, že obsah médií zrcadlí chování a vztahy, hodnoty a normy, které ve společnosti převládají. V tomto tvrzení je jistě kus pravdy. Ostatně, komerční sponzoři (nejvýznamnější platící zákazníci médií) chtějí přilákat co nejširší publikum a k tomu se jako logická cesta jeví nabídnout to, co všichni chtějí a očekávají. Analytici médií však také poukazují na to, že média kultura zdaleka jen pasivně nereflakují, ale že jí také aktivně formují a vytvářejí. Jak?

182

Vezměme v úvahu televizní zpravodajství. Tyto pořady se tváří, že nám v krátkých dvaceti dvou minutách (včetně času na reklamu) sdělí nejdůležitější události, které se v daný den ve světě udály. Je zřejmé, že rozhodnutí, co se bude vysílat, musí udělat programový štáb; a to je přesně jeden ze způsobů, jak média utvářejí naše myšlení a očekávání. „Média vybírají, co stojí za pozornost, a určují pořadí, co je a co není důležité – jinými slovy, „nastolují agendu“ veřejného mínění... Způsob, jak média vybírají témata, strukturují rozhovor a kontrolují diskusi – proces, který zahrnuje zásadní vynechávky – představuje hlavní aspekt jejich vlivu“ (Baehr, 1980, s. 30; viz též Phillips, 1998).

Kromě významné role určování toho, co je důležité, jsou média pro většinu lidí nejen hlavním zdrojem informací, ale i hlavní náplní jejich volného času. Existuje řada důkazů, které ukazují, že mnoho mediálních konzumentů, obzvláště notorických televizních diváků, má tendenci nekriticky přijímat mediální obsah jako skutečnost. I když tu hrají roli i další proměnné, jako např. druh pořadů, na něž se kdo dívá, a chování skutečných životních vzorů z bezprostředního okolí dotyčné osoby, zdá se téměř jisté, že média ovlivňují náš postoj ke světu včetně našich osobních aspirací a očekávání úspěchu i naše vnímání druhých (Gross, 1991). Proto jistě nepřekvapí, že jsou feminističtí badatelé znepokojeni zejména mediálními portréty genderu. Přestože jsou tato vypočtení negativní a sexistická nebo zkreslují realitu současných genderových vztahů, mohou být značnou částí veřejnosti přijímána jako pravdivá.

Objevila se i tvrzení, že se média tím, jak prezentují ženy, provinují **symbolickou anihilací** (*symbolic annihilation*) (Tuchman et al., 1978). To znamená, že média ženy tradičně přehlížejí, trivializují nebo odsuzují. V oddílech, které následují, probereme toto obvinění pozorněji. Navíc budeme věnovat pozornost i způsobům, jakými mediální podání využívá a snižuje muže. I když muži zpravidla dopadají lépe než ženy, jsou i jejich mediální role omezeny stereotypy, které nejsou vždy pozitivní nebo lichotivé. Vezmeme také v úvahu, jak k symbolické anihilaci dochází nejen z hlediska genderu, ale i z hlediska rasy a etnicity, sociální vrstvy, věku, sexuální orientace a fyzických schopností.

5.2.1 Psané slovo: genderová poselství v novinách a časopisech
Badatelé v poslední době zjistili, že od poloviny osmdesátých let se ve Spojených státech pravidelné čtení denního tisku výrazně snížilo. V čtení denního tisku také rozpoznali genderový rozdíl; v r. 1986 četlo denní tisk pravidelně 65 % mužů a 61 % žen; v r. 1997 uvedlo 53 % mužů a 49 % žen, že čtou denní tisk zcela pravidelně

183

(Media Report to Women [MRTW], 1997a). Jeden z hlavních důvodů celkového snížení počtu pravidelného čtenářstva denního tisku spočívá v tom, že více lidí obrací pozornost k televizním zprávám, zpravodajským pořadům a informačním magazínům (např. 20/20 a Dateline) (MRTW, 1996a). Jak můžeme genderový rozdíl v pravidelné četbě denního tisku vysvětlit?

K objasnění tohoto problému byla nabídnuta celá řada vysvětlení. Podle jednoho výzkumu např. patří mezi skupiny, u nichž je pravděpodobnost každodenní četby novin nejnížší, mladé ženy (mezi osmnácti a třiceti čtyřmi lety věku), nezaměstnané nebo ženy, které mají děti do šesti let věku. Mezi ženami, jež splňují všechny tyto tři charakteristiky, představují čtenářky denního tisku jen 40 %. Čtenost denního tisku je tedy nižší u žen, kterým chybí dostatek času i finančních zdrojů, jež každodenní četbu umožňují (MRTW, 1993a). Druhým důvodem genderového rozdílu ve čtenosti denního tisku je však i skutečnost, že tisk k ženám často nehovoří, a pokud ano, pak přezíravým a povýšeným způsobem.

Rychlé pročtení kteréhokoli deníku vyvolá v člověku dojem, že to je opravdu mužský svět. Zprávy o činnostech a událostech týkajících se především žen nebo určitých žen (s výjimkou ženských hlav států, žen, které zemřely nebo byly zabity, a žen, jež stojí za zmínku díky svému vztahu ke známým mužům) se většinou prezentují jako méně důležité, osobně zabarvené zprávy (soft news) a jsou odkázány do vedlejších, „nezpravodajských“ rubrik. Studie dvaceti amerických deníků z roku 1996 (deset s vysokým nákladem a deset s malým až středním) zjistila, že v článcích z titulní strany odkazovalo na ženy jen 15 % zpráv a že ženy byly jen na 33 % fotografií na titulní straně. Po prudkém vzestupu v r. 1994 představují tyto údaje pokles na úroveň roku 1990. Tato studie také zjistila, že ženy většinou chyběly na stránkách věnovaných klíčovými místními událostem (24 % odkazů) a klíčovými obchodními událostem (14 % odkazů). Ve zkoumaných denících navíc sepsali 65 % textu z titulní strany, místních zpráv, obchodního zpravodajství a komentářů mužů. Ženám byla věnována větší pozornost v denících s malým a středním nákladem než ve velkých metropolitních denících (např. the Chicago Tribune, Los Angeles Times, New York Times a Washington Post) (MRTW, 1996b; viz též Dale, 1997; First a Shaw, 1996; MRTW, 1997b; Zoch, 1997). Ve zpravodajských magazínech dopadají ženy podobně (např. Time, Newsweek a U. S. News and World Report); v r. 1993 jim bylo věnováno 14 % odkazů a 34 % drobných zpráv a fotografií (MRTW, 1993b).³

Snad ještě výmluvnější je způsob, jak jsou prezentovány zprávy o ženách, souhl podány jako hlavní zprávy (hard news). Příspěvkem, který osvětluje tuto

otázku, je studie Karen Foreit a kolektivu z roku 1980. Tento tým zjistil, že ve zprávách týkajících se žen mají novinářky a novináři tendenci uvádět pohlaví (např. advokátka, v angličtině zdůrazněno přívlastkem „female“ attorney), fyzickou zjev (např. „drobná blondýnka“) a rodinné postavení, tj. manželské nebo rodičovské („dr. Smith je žena pana X“ nebo „vitální babička“). Takové detaily se málokdy uvádějí v příbězích o mužích. Více než deset let poté, co byla tato studie podniknuta, zůstává příkladů degradace žen stále bezpočet (viz ale Hardenbergh, 1996). Vezměme například v úvahu situaci, kdy v prosinci 1992 vydala agentura Associated Press stručné medailony osmi osob jmenovaných do Clintonova kabinetu. Byla tam jediná žena – Madeleine Albright, později potvrzená do funkce velvyslankyně při OSN –, která byla popsána jako „matka tří dětí“, kdežto v medailonech jmenovaných mužů nebyla o jejich rodičovském statutu ani zmínka (MRTW, 1993c). Ve volbách do Kongresu v roce 1996 byla úspěšná kandidátka Carol Mosley-Braun (demokratka – Illinois) popsána jako „mamina s povzbudivým úsměvem roztleskávačky“ („a den mother with a cheerleader's smile“), zatímco její oponent byl popsán jako „zosobněná důstojnost – vždyť jde ostatně o podnikového právníka“ („all business, like the corporate lawyer he is“) (MRTW, 1996c). Obecně vzato je celková pozornost, již tisk věnuje silným, průbojným ženám, většinou nepřátelská. Jedna studie věnovaná dennímu tisku například zjistila, že 60 % článků o první dámě Hillary Rodham Clinton bylo negativních („A Survey Finds Bias“, 1996; viz též Thorson a Mendelson, 1996).

Feministky ve Spojených státech i v zahraničí si již dlouho stěžují na mediální obraz jich samých a na negativní prezentaci ženského hnutí. Například podle Faludi (1991) média feministky vykreslují jako okrajovou, ale hlučnou radikální skupinku, která je větší části veřejnosti protivná. Feministky jsou rozvratnické a ženské hnutí je prezentováno jako základní příčina současných ženských problémů. Faludi uvádí spoustu příkladů z novin i časopisů, jejichž poselství, jak autorka tvrdí, představuje nový odpor proti feminizmu – tedy poselství, že ženy, které v naší společnosti požadují rovnoprávnost s muži, obětují nakonec skutečné štěstí.

Když se analytici pokoušeli vysvětlit symbolickou anihilaci žen v tisku, zdůraznili, že většina zaměstnaneckého personálu tisíce pěti set celostátních deníků jsou muži. Z přibližného počtu 54 000 lidí, kteří pracují pro denní tisk, tvoří ženy 37 %, což je dvouprocentní nárůst od roku 1988.⁴ Ženy tvoří 31 % vedoucích pracovníků redakce zpráv, jsou však velmi nedostatečně zastoupeny ve vysokých výkonných funkcích a managementu. Jen 19,4 % deníků má např. jako

výkonné redaktorky ženy a jen 8 % má v čele vydavatelky ženy (Voakes, 1997). Průzkum z roku 1995 mezi pracovníci a pracovníky, kteří dobrovolně odešli z novinářské profese do jiného zaměstnání, ukázal, že ženy daleko častěji uváděly negativní zkušenosti ze své novinářské práce včetně nedostatku šancí na postup, nízké úrovně respektu i kladení překážek tomu, aby mohly svobodně vyjádřit své názory (MRTW, 1996).

Zdá se však, že se v tomto směru vyvíjí jisté úsilí, přinejmenším v největších denících po celé zemi, aby se zvýšila personální rozmanitost zpravodajských redakcí a tiskových managementů. Od roku 1993 posílají například největší deníky jako *Los Angeles Times*, *Miami Herald*, *Washington Post* a *New York Times* své zástupce na každoroční setkání Celostátní novinářské asociace leseb a gayů (*National Lesbian and Gay Journalists Association*), aby zde získávali nové pracovníce a pracovníky (viz Glaberson, 1993). Určit ovšem přesně, kolik leseb a gayů pro denní tisk v této zemi pracuje, není možné, neboť kvůli trvajícím silné stigmatizaci, jež homosexualitu doprovází, mnozí stále svou orientaci tají. Je však zřejmé, že přes jisté úspěchy z poslední doby jsou rasové a etnické menšiny, zejména ženy jiné barvy pleti než bílé, ve zpravodajských týmech zastoupeny stále velmi nedostatečně, a to obzvláště ve vyšších funkcích. V r. 1978 tvořily rasové a etnické menšiny jen 4 % redaktorů zpravodajství; v r. 1997 tvořili lidé jiné barvy pleti 11,4 % zpravodajských týmů. Značný počet listů (45,5 %) nemá ve svých týmech žádné lidi jiné barvy pleti. Z příslušníků rasových a etnických menšin pracujících pro tisk patří 5 % k afroamerické populaci, 3 % k latinskoamerické, 3 % k asijskoamerické a méně než 0,5 % k původnímu americkému obyvatelstvu (Voakes, 1997).

Otázkou však zůstává, zda zvýšení počtu žen – nebo lidí jiné barvy pleti než bílé nebo gayů či leseb – v novinářských týmech skutečně sexismus – nebo rasismus či homofobii – na pracovištích snižuje. Neznáme žádnou studii, která by se zaměřila na vztah mezi zastoupením rasových a etnických menšin a gayů či leseb v novinářských týmech a rasismem nebo homofobií těchto listů (viz ale Glaberson, 1993). Studie, které zkoumaly vztah mezi pohlavím reportérky či reportéra a sexismem ve zpravodajství nebo ve výběru zpráv, však došly k protichůdným závěrům. Jedna studie z poslední doby například zjistila, že ačkoliv novinářky citují ženy jako zdroje častěji než novináři, mají sklon posuzovat odbornost stejně jako novináři, takže nakonec vyhledávají tytéž typy odborníků či odborníků jako novináři (Buresh et al., 1991; viz též MRTW, 1996d; 1996e). Podle jedné socioložky médií je to tím, že mínění novinářek o všeobecném zpravodajství kopíruje míně-

ní novinářů (Tuchman, 1979). Jiní autoři s tím však polemizují a tvrdí, že přítomnost žen ve zpravodajských redakčních týmech zpravidla vede k rozšíření definice toho, co má být do zpráv zahrnuto, a uvádí i nová témata, jimž tisk tradičně pozornost nevěnuje (Hardenbergh, 1996; Marzolf, 1993). Dorsher (1997) uvádí, že ženy píšou o ženách více, než o nich píšou muži, počet příběhů o ženách napsaných muži však roste úměrně s počtem žen v redakci.

Gender a časopisy. Časopisy se od denního tisku v mnohých ohledech liší. Pro nás je zajímavá zejména skutečnost, že zatímco se denní tisk obrací k široké čtenářské obci, časopisy se snaží zaujmout specifické segmenty obyvatelstva. Existují časopisy, které se obracejí k určitým rasovým a etnickým skupinám (např. *Latina*, *Ebony* a *Black Enterprise*). Existují jiné, které se soustřeďují na určitý okruh zájmů nebo životních zkušeností (např. *Byte*, *Track and Field*, *Divorce*, *Parents Magazine*, *Black Child*). Existují i časopisy pro ženy (např. *Redbook*, *Working Woman*, *Seventeen*) a časopisy pro muže (např. *Esquire*, *Sports Illustrated*, *Playboy*).⁵ I uvnitř těchto dvou velkých skupin existují různé podskupiny, na něž se jako na potenciální čtenářstvo zaměřují specializované časopisy. Osoba, která si například předplatí *Ms.: The World of Women*, bude mít zřejmě jiné názory a zájmy než ta, která si předplatí *Cosmopolitan*, třebaže obě skupiny tvoří téměř výhradně ženy a obě si mohou připadat „emancipované“.⁶

Jak se tedy, obecně vzato, liší časopisy pro ženy od časopisů pro muže? Ženské časopisy tradičně šířily „kult ženskosti“, totiž definici ženskosti jako narcistického pohroužení do sebe sama – do vlastního fyzického vzhledu („jak být co nejkrásnější“), do úspěchu v zaměstnání i úspěchu v srdečních záležitostech „jak získat a udržet si muže“ (Ferguson, 1983; McCracken, 1993; Murphy, 1994). I když redaktori mnohých populárních ženských časopisů uvádějí, že podle jejich mínění mají dnešní čtenářky větší sebedůvěru, jsou cílevědomější a mají širší okruh zájmů než čtenářky v minulosti, zjistili badatelé u většiny ženských časopisů jen malý počet podstatných změn (Pogrebin, 1997a). McRobbie (1996) například zjistila, že v časopisech pro čtenářky, ať už dospělé nebo dospívající, se v posledních letech zvýraznilo zaměření na sex. Interpretuje to jako znovuvybudování ženské sexuální identity, která vnáší do chování žen odvahu, „odhodlání setkat se se svými mužskými protějšky na rovném základě“ (McRobbie, 1996, s. 178). Tato nová odvaha si však vytváří vlastní šablony toho, co to znamená být ženou: „Redakční týmy a návrhářská i reklamní oddělení stále vykreslují svou ideální dívku či ženu jazykem konzumentské volby, volby kariéry, životního stylu a světového názoru“ (McRob-

bie, 1996, s. 181). Aby čtenářky dosáhly tohoto ideálu, musejí si kupovat určité šaty a určitou kosmetiku, upravovat si vlasy do určitého účesu, v jistých situacích (v posteli, na pracovišti) říkat a dělat určité věci – stručně řečeno, být *přetvořené (made over)*, což je téma, jež se (i s instruktáží, jak na to) objevuje v téměř každém čísle ženských a dívčích módních časopisů. Konečným cílem je stále získat a udržet si muže, i když strategie už dávno není romantickou záležitostí, ale spíše záležitostí agresivního sex-appealu. Některé ženské módní a „zákaznické“ časopisy sice v poslední době otiskly i články o dříve tabuizovaných tématech, např. o vztazích mezi lesbickými ženami a bisexualitě, v zásadě však jejich zaměření zůstává úzce heterosexuální a vylučuje ženy, které se od „normativní, identifikovatelné ženskosti odchyľují“ (McRobbie, 1996, s. 182; viz též Murphy, 1994; Pogrebin, 1997a).

V předchozích vydáních tohoto textu jsme podnikli vlastní neodbornou analýzu časopisů pro ženy. V prvním (1989) a druhém vydání (1992) jsme zkoumali obsah dvou čísel tří nejpopulárnějších amerických ženských časopisů: *Cosmopolitanu* a *Glamouru* (jež se obrací především na bělošky) a *Essence* (zaměřeného na černošky). V obou případech jsme zjistili, že ve všech třech časopisech byly dominantním tématem vztahy k mužům, pak následovalo téma zkrášlování. Třebaže měl každý z časopisů i články a zajímavosti o pracovním úspěchu a o kariéře, úspěchy ve světě práce byly prezentovány jako závislé na fyzické atraktivnosti (např. „oblékání pro úspěch“, používání správného make-upu nebo úprava vlasů do určitého účesu). Tato poselství posiluje i reklama.

Při přípravě třetího vydání tohoto textu (1995) jsme mezi těmito třemi časopisy zaznamenali některé zajímavé rozdíly. V *Cosmopolitanu* se zaměření na vztahy s mužijevilo ještě výraznější než v minulosti a celý obsah časopisu stavěl do popředí milostné příběhy a sex. Naproti tomu se zdá, že jak *Glamour*, tak *Essence* se začaly soustředit na otázky zdraví, rodinné vztahy (namísto sexuálních), otázky kariéry a finanční záležitosti. Přes rozmanitost témat článků a sloupků v těchto časopisech jsme zaznamenali jen málo změn v reklamě. Zkrášlovat se za účelem upoutání mužské pozornosti zůstalo hlavním poselstvím reklam ve všech třech uvedených časopisech.

Pro toto vydání *Women, Men and Society* (Ženy, muži a společnost) jsme znovu zkoumali *Cosmopolitan*, *Glamour* i *Essence*. Naše zjištění se vcelku shodují s rokem 1995, s tou výjimkou, že *Glamour* se zřejmě vrátil k sexu a vztahům s muži jako k hlavnímu tématu, a to zejména na obálkách. Obálky *Cosmopolitanu* a *Gla-*

mouru byly od sebe navzájem vsutku stěží rozeznatelné. *Cosmopolitan* svým čtenářkám sliboval, že jim pomůže stát se víc „sexy“ s „novým záračným účesem“ a novými tipy, jak se líčit. Časopis čtenářkám také nabídl „dvacet super-sextra rad“, v nichž jim muži radí, zda by svým partnerům měly odhalit svou sexuální minulost, dělat drahoty nebo se s novými partnery rychle vyspat. Obálka *Glamouru* nadhazuje otázky „S kolika muži jste se vyspala? Co o vás toto číslo vypovídá?“ a hned dodává: spolu se „42 malými nepravdami, které vám možná říká“.

Uvnitř časopisů hlavní téma sex a milostné vztahy pokračuje nejrůznějšími způsoby. Jedno číslo *Cosmopolitanu* mělo kupříkladu čtrnáct článků o sexu a milostných vztazích včetně „7 maličkostí, které udělají z dobrého sexu něco ohromného“ (např. předvést partnerovi striptýz nebo ho na veřejnosti popadnout v rozkroku). Téma sexu ale de facto prolínalo všemi rubrikami časopisu: Byl tu kvíz, podle něhož mohly čtenářky zjistit, jak jsou „náruživé“, módní stránka o „zábavném prádle“ („ať vás baví si je oblékat, stejně jako jeho baví je svlékat“), článek o zkrášlování, o tom, jak si udělat „domácí dotekové lázně“ („Vy a on, trochu bahýnka na vaše stehýnka, páry a teplíčka na vaše tělíčka, společné koupele, to je sexy neděle“), článek o deseti dovednostech správné ženy (např. pozvat muže první na schůzku, jak si vypracovat báječnou techniku flirtování) a *Cosmo* zprůvědi, v nichž čtenářky „sdílejí své naprosto šokující historky a žhavá tajemství“. Dokonce i článek o vážném zdravotním problému – polycystickém ovariálním syndromu – zdůrazňoval důsledky pro krásu a sex a byl doprovázen fotografiemi ženy nahé od pasu dolů a stočené na prostěradle. *Glamour* byl sice o něco krotší, ale přesto obsahoval jedenáct článků výslovně o sexu a milostných vztazích i spoustu tipů, jak držet vztahy „na uzdě“ a jak být svůdná.

Naproti tomu *Essence* se stále zaměřuje především na otázky kariéry, finančního úspěchu a zdraví, i když i zde je kladen velký důraz na krásu. Jeden z titulků, „Jak být šik“, měl podtitulky „Trumfni hodiny krásy“, „Inovuj svůj šatník“ a „Ze zaměstnankyně podnikatelkou“. Uvnitř čísla nebyly žádné články o sexu a jen dva o vztazích s muži („Páry se sblíží“ a „Pozvěte ho na rande“). Úhrnem články pokrývaly vážná aktuální témata jako rasové vztahy („Černošky a bělošky: Co nás stále rozděluje“), sebevražda („Smrt superženy“) a profil ministryně práce Alexis Herman.

Reklama ve všech třech časopisech kladla na přední místo, stejně jako v roce 1995, jak se udělat krásnou a tak přivábit muže. Nejfrekventovanější kategorií reklam zůstaly ve všech třech časopisech bez konkurence reklamy na kosmeti-

ku a parfémy, za nimi následovaly reklamy na péči o vlasy a osobní hygienu.⁷ Nejméně reklam měl časopis *Essence* (viz Pogrebin, 1997b) a nepřekvapí, že větší na modelek v reklamách i hlavních článcích byly černošky (77 z 86). V *Cosmopolitanu* a *Glamouru* byly téměř všechny modelky bělošky (173 ze 190 v *Cosmopolitanu*, 180 z 204 v *Glamouru*).

Časopisy pro muže představují v některých směrech křiklavý kontrast k ženským magazínům. V minulosti byly mužské časopisy specializovanější, i když poslední analýzy ukazují, že cílové skupiny ženských časopisů se možná také zužují (Pogrebin, 1997a). Přesto lze stále většinu časopisů pro muže zařadit do jedné z těchto tří kategorií: finance/obchod/technologie, sport/záliby a sex. V ženských časopisech sex, jak jsme viděli, také rozhodně nechybí, zpravidla je však pojímán z hlediska mezilidských vztahů, kdežto mužské časopisy orientované na sex jej objektivizují a depersonalizují (viz kapitola 8).

Jaká jsou však kromě těchto tří typů časopisů hlavní témata v periodikách určených pro muže, která nejsou specificky tematicky zaměřená? Ve třech předcházejících vydáních tohoto textu jsme zkoumali dva mužské časopisy – *Esquire* („Muž jak má být“) a *Gentleman's Quarterly*, jež považujeme za nejspíše srovnatelné s *Cosmopolitanem* a *Glamourem*.⁸ Pro toto, čtvrté vydání jsme navíc zkoumali dva další časopisy, *Details* (kterým jsme se zabývali už v r. 1995) a *Maxim* (který začal vycházet v r. 1996), protože se tyto časopisy obracejí k o něco mladšímu mužskému čtenářstvu než *Esquire* a *GQ*.

Velku se převládající témata v *Esquire* a *GQ* za deset let našeho informačního průzkumu nezměnila; vévodí jim pohodlný životní styl, umožněný finančním úspěchem. Běžně se objevují články o hudbě, umění, filmu, cestování a významných či slavných mužích. *GQ* věnuje asi třicet stránek pánské módě, *Esquire* asi dvacet pět stránek. Nápadně ovšem stále chybějí články o vztazích mužů a žen. Při posledním pročtení jsme našli v *GQ* na toto téma jen jediný článek (článek o tom, jak mohou mimomanželské aféry narušit manželství) a dva v *Esquire* (jeden od autora pravidelného sloupku známého jako „dokonalý muž“, který psal o svých zážitcích ze sexuologické kliniky, a jeden v „Rubrice dobrých zpráv“ o tom, jak častý sex prospívá mužskému zdraví). V *GQ* také existuje měsíční poradenský sloupek, nazvaný „Dr. Sooth“ (dosl. „Doktor Pravdivá zvěst“), kde jsou zodpovídány dopisy čtenářů. Tady jsme se dočetli, jak onen dobrý pan doktor odpovídá na otázky čtenářů, jak mají poznat, jestli umějí dobře líbat a zda ovlivní plodnost, jsou-li při sexuálním aktu zkoušení marihuanou. Byly tu i články o ženách: jeden o herečce

Umě Thurman (její obrázek byl na obálce *Esquiru*); dva odstavce o Madeleine Stowe, doprovázené černobílou fotografií nahé herečky sedící obkročmo na větví stromu, a další její barevná fotografie, kde je oděna do trikotýnu z černé průhledné krajky (článek v *Esquiru* „Ženy, které milujeme“); a módní rubrika v oddílu pánských plavek předváděla modelku ženu, Danielu Peštovou, někdy v bikinách, většinou ale nahoře bez, jak se vine k mužskému modelu (*GQ*).

Oba časopisy *Details* a *Maxim*, které se zaměřují na muže mezi dvaceti a třiceti, měly na obálce obrázky žen. Obálka *Details*, která se dala rozložit natříkrát, ukazovala herečku Heather Graham, jak leží na prostěradle, oděná pouze do kolečkových bruslí; nadpis hlásal „Hollywoodské zlaté děvče Heather Graham je na dosah“. Obálka *Maxima* ukazuje herečku Alyssu Milano, jak si se smyslným úsměvem svléká živůtek; její šněrovací kožené kalhoty jsou rozvázané. Obálka *Maxima* čtenářům říká, že v ohnisku zájmu časopisu leží „sex, sport, pivo, hračky, oblékání a fitness“, a slibuje články, které čtenáře učí, „jak se stát hvězdou, jak se stát přeborníkem v biliáru, jak vyžrát na detektor lži nebo jak se dostat do tělocvičny bez placení“. Kromě článků o dvou herečkách nebyly v *Details* žádné články o mezilidských vztazích; časopis měl dva články o sexu. Většina článků v *Details* byla o zábavě. V *Maximovi* se rozpětí témat pohybovalo od „100 nejlepších filmů pro chlapy“ (z nichž většina byly kovbojky, válečné filmy, sportovní filmy nebo detektivky) přes článek o čtyřech archeolozích zbitých a oloupených v mexické džungli, článek s názvem „Flámovací zápisník“ („autor popíjí se známými osobnostmi“) až po rozhovor se čtyřmi ženami o tom, proč podvádějí své partnery. Je pozoruhodné, že *Maxim* uvedl také článek o ženských časopisech, a to pod názvem „Jak na to se svou holčičkou“. Článek se ptá: „Proč je žena, kterou milujete, tak paranoidní, neurotická, prostě úplný cvok?“ Odpověď zní: „Protože je pod vlivem těch praštěných časopisů, co čte.“ Čtenáře konejší skutečnost, že právě tento článek jim „poradí, co dělat, aby se točila jen kolem vás“. Mohlo by se sice tvrdit, že z oněch čtyř zkoumaných časopisů věnuje vztahům mužů a žen rozhodně největší pozornost *Maxim*, bližší pohled však odhalí, že obecným tématem vlastně je, jak mohou muži ženami manipulovat, aby se s nimi mohli vyspat, jak mohou lépe šéfovat ženám ve svém životě a jak je lépe „držet na uzdě“.

Nízkou prioritu, kterou časopisy pro muže připisují mezilidským vztahům, ještě zvýrazňuje reklama, jež jejich stránkám vévodí. Soudě jen podle reklam, došel by člověk k názoru, že většinu svého času tráví muži sportováním s jinými muži nebo o samotě, cvičením na nářadí, posloucháním hudby, nakupováním slunečních

brýlí, pitím alkoholu a kouřením, a to poněkud na úkor své osobní hygieny. Kromě reklam na oblékání v *GQ* a *Details* byly nejobvyklejšími reklamami ve všech čtyřech časopisech, jež jsme prošli, reklamy na alkohol, cigarety a sluneční brýle. Na druhém místě bylo různé vybavení, zejména atletické náčiní a cvičební nářadí stejně jako hudební vybavení a mobilní telefony. Reklam na kosmetiku a předměty osobní hygieny však bylo poměrně málo (v *Maximovi* žádná, v *Details* jedna, v *Esquire* tři a v *GQ* pět). Neobvyklé nebyly reklamy na různé léky, zejména na podporu růstu vlasů. Stejně jako v ženských časopisech byla většina reklamních modelů i zde bělošky a běloši.

Podobně jako časopisy pro ženy vytvářejí tedy i časopisy určené pro muže jejich vlastní genderové představy a ideály. Normativní maskulinita podle těchto časopisů nezahrnuje dlouhodobý vztah se ženou. Skutečný chlap je naopak svobodný dobrodruh. Je to člověk, který rád riskuje, s elánem se věnuje své práci a svým zálibám – do kategorie zálib patří i vztahy se ženami. Na osobní vzhled dbá, ne že by ho to však cele pohlcovalo „jako ženské“.⁹ Uvedené časopisy samozřejmě svým čtenářům slibují, že jim pomohou tohoto cíle dosáhnout a v tomto ohledu nejsou zcela nepodobné časopisům pro ženy.

Navzdory své pokračující atraktivitě však časopisy, jako jsou ty, jež jsme zde prezentovali, zaznamenaly v posledních letech pokles prodeje (Pogrebin, 1997a). Mediální analytici uvádějí, že se spotřebitelé, jak se zdá, od tištěných médií spíše odvracejí a využívají více elektronických, audiovizuálních médií. Nejpopulárnější formou elektronických médií je stále televize, a to zejména od nástupu kabelových sítí, jež má nyní podle vlastních údajů těchto společností předplaceno více než 63 milionů diváček a diváků (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997). Naskytá se tedy kritická otázka, jsou-li genderová poselství televizních programů o něco méně sexistická nebo exploatační než ta, jež jsme objevili v tisku. Anebo televizní programy ony normy femininity a maskulinity, jež šíří populární mužské a ženské časopisy, prostě jen upevňují? To jsou otázky, jimž se budeme věnovat dále.

5.2.2 Televize: Všudypřítomný mediální socializační činitel

Lze říci, že televize je nejvýznamnější mediální socializační činitel. Toto tvrzení snadno pochopíme, když uvážíme množství televizních společností ve Spojených státech a jedinečné vlastnosti televize. Výzkum dokládá, že v životě mnoha Američanů zaujímá televize ústřední místo. Průměrný Američan stráví v podstatě každý

den před televizí 33 % svého volného času – to je víc, než věnuje jakékoli jiné činnosti včetně společenského styku s jinými lidmi (7 %), čtení (6 %) a činností mimo domov (2 %) („At Leisure“, 1993). Ženy se na televizi dívají více než muži a dospělí více než děti, i když děti věnují televizi víc času než jakékoli jiné mimoškolní činnosti (Comstock, 1991).¹⁰ Nedávný celostátní průzkum ukázal, že 68 % dospívajících má ve svém pokoji vlastní televizi (Goodstein a Connelly, 1998).

Televize má také zvláštní vlastnosti, které její vliv coby socializačního činitele ještě zesilují. Mezi tyto vlastnosti patří například to, že je zadarmo, je dostupná v podstatě všem a divák dokonce ani nemusí opustit soukromí svého domova, jako je tomu v případě filmu a divadla. Sledování televize nevyžaduje žádnou zvláštní schopnost, jako je třeba gramotnost, a ke všem lidem, bez ohledu na pohlaví, rasu, věk, společenskou třídu, sexuální orientaci a často i zeměpisnou polohu, se dostává stejné vizuální a verbální poselství. Výzkumy však ukazují, že tyto faktory (pohlaví, rasa atd.) mohou ovlivnit způsob, jakým členové různých skupin obsah programů interpretují či v jakých souvislostech jej chápou (Berry, 1992; Comstock, 1991; Gross, 1991; Press, 1991). Jakým způsobem nás socializují televizní programy?

Jedním významným poselstvím je, že ženy jsou méně důležité než muži. Uvědomme si například, že v hlavním vysílacím čase vidíme v televizi méně žen než mužů. V nedávné studii, kterou v průběhu deseti let prováděl výzkumný tým na Universitě v Pensylvánii (*Annenberg School of Communication, University of Pennsylvania*), bylo zjištěno, že jen každá třetí televizní role je ženská – a nutno dodat, že tento údaj se nezměnil od roku 1954 (Gerbner, 1993; viz také Metzger, 1992). Tato studie, významná svým rozsahem i svými závěry, analyzovala 19 645 mluvených rolí v 1371 televizních programech na třech celoplošných kanálech, v televizní stanici Fox (*Fox Television*) a v jedenácti hlavních kabelových televizích.¹¹ Jiné studie, které pracovaly se značně menšími vzorky televizních programů a postav, zjistily, že počet ženských postav v programech vysílaných v hlavním vysílacím čase vzrostl, i když je u ženských postav větší pravděpodobnost, že budou méně významné než mužské (Elasmar a Brain, 1997; Signorielli, 1997).

Ženy nejen dostávají v televizi méně rolí, ale postavy, které hrají, jsou většinou mladší a nedospělejší než postavy mužské, a tudíž méně autoritativní (Fejes, 1992). V rámci studie vypracované pro Americké sdružení důchodců (*American Association of Retired Persons*) například badatelé zjistili, že v roce 1994 bylo

jen 15 % ženských postav v televizních pořadech v hlavním vysílacím čase ve věku pětácti let a více; jen 3 % hlavních postav mohla být označena za osoby středního věku. Studie analyzovala televizní pořady v časovém rozpětí dvaadvaceti let a zjistila, že za toto období bylo jen každým třem hlavními postavám ze sta pětácti let a více; méně než jedna postava ze sta byla žena ve věku pětácti let a více (MRTW, 1996f). Ženy na obrazovce stárnou rychleji než muži a čím jsou starší, tím je pravděpodobnější, že budou zobrazovány jako neúspěšné nebo jako osoby bez jasně definované profesní role (Gerbner 1993; MRTW, 1996f). Jak poznamenává Condry (1989, s. 73), „stárí je v televizi obzvláště velkou nevýhodou a být stará žena je úplně hrozné“.

Postavy mladých žen jsou nejčastěji štíhlé a atraktivní. Signorielli (1997) například uvádí, že 46 % žen v televizi je štíhlých či hubených, zatímco mužů je takových jen 16 %. Je také daleko běžnější, že ženy komentují svůj tělesný zevněšek nebo že se k jejich zevněšku vyjadřuje někdo jiný; rovněž jsou častěji ukazovány, jak se upravují a „šňoří“. Ženské postavy nosí častěji sexy kostýmy, jsou ukazovány polooblečené (např. jen ve spodním prádle) a jsou v lepší tělesné kondici než postavy mužské (viz také Metzger, 1992; MRTW, 1998a). Obecně je televize k mužským postavám v otázce vzhledu daleko tolerantnější.

To však neznamená, že se způsob zobrazování žen v historii televizního média nevyvíjel. Několik badatelek dokládá významné změny v zobrazení žen i mužů v posledních letech. Například ženské postavy v programech hlavního vysílacího času dnes daleko častěji pracují mimo domov a vystupují jako silné a nezávislé ženy, které se v řešení problémů a dosahování cílů spoléhají jen samy na sebe; jsou také daleko častěji než postavy mužské ukazovány, jak čestně a přímo jednájí s druhými (Dow, 1996; Press, 1991; Signorielli, 1997). Jejich partneři jsou dnes zpodobňováni jako idealizované rodinné typy, jako citliví muži, kteří jsou svým manželkám oporou. Tyto mužské postavy projevují ochotu podílet se na domácích pracích a péči o dítě i víc než z poloviny. Muži, kteří vykonávají domácí práce, jsou však v televizi k vidění jen velmi málo (1–3 % ve srovnání s 20–27 % žen) (Metzger, 1992; Signorielli, 1997).

Genderové stereotypy v televizi skutečně převládají. I když mají ženské postavy zaměstnání mimo domov, jen 28 % je jich v zaměstnání skutečně ukázáno, mužských postav se v zaměstnání objevuje 41 %. Hlavním zájmem a starostí žen jsou v televizi stále milostné vztahy; zatímco mužské postavy hovoří spíše o práci, ženské postavy hovoří častěji o milostných vztazích. Ženy využívají daleko častěji sexu

či romantického šarmu, aby dostaly, co chtějí, a také daleko častěji pláčou a řňoukají. Muži naproti tomu častěji než ženy užívají fyzické síly (Condry, 1989; Fejes, 1992; Signorielli, 1997).

Jednou z nejvýznamnějších změn, k nimž došlo od sedmdesátých let, bylo začlenění ženských práv a témat genderové rovnoprávnosti do programů v hlavním vysílacím čase, často prezentovaných z perspektivy, kterou je možno nazvat feministickou (Dow, 1996). Navíc značné množství programů v hlavním vysílacím čase a televizních filmů citlivě prezentovalo témata, jako je sexuální násilí, domácí násilí a incest. Silné nebo odhodlané feministky jsou však vesměs zobrazovány negativně. „Razantní feministky jsou většinou nazírány jako zhrzené osoby bez zájemů“ (Press, 1991, s. 39) a feminismus je zobrazován jako „kombinace sebevědomého stylu oblékání, ekonomického úspěchu, bojovnosti, sebevědomí a ženských chromozomů“ (Dow, 1996, s. 210; viz také Japp, 1991). Feministické politice jako tématu se televize téměř důsledně vyhýbá a politické feministky bývají často trestány za to, co je prezentováno jako zbytečně přehnaná oddanost feministické „stranické linii“.

Genderové stereotypy se v televizi často prolínají se stereotypy rasovými a etnickými. Příslušníci rasových a etnických menšin jsou v televizi i nadále zastoupeni nedostatečně (Condry, 1989; Rhodes, 1991). Podle výše zmíněné studie pensylvánské university uvidí běžný divák programů v hlavním vysílacím čase v celoplošné televizi v průměru 355 postav, které mají mluvené role. Jen čtyři z nich jsou Afroameričané. Běžný divák uvidí jednoho Američana hispánského původu za dva týdny, jednoho Američana asijského původu za tři týdny a jednoho původního obyvatele Ameriky za každých deset týdnů (Gerbner, 1993). Novější televize – Fox, WB a UPN – zvýšily počet Afroameričanů tím, že začaly uvádět víc než dvanáct nových situačních komedií, ve kterých jsou všechny ústřední postavy Afroameričané (např. *Between Brothers; Sister, Sister; Moesha*). Nicméně v programech největších televizí – ABC, NBC a CBS – je vysíláno jen několik dramatických pořadů (např. *E. R., N. Y. P. D. Blue*), jejichž obsazení je rasově a etnicky různorodé. Většina programů – hlavně sitcomy – je stále „rasově segregovaná“; od ústředních postav se rasově či etnicky odlišují pouze postavy vedlejší, které se v programu objevují jen příležitostně (Hass, 1998). Kritici uvádějí, že v programech na největších televizních kanálech, ve kterých vystupují rasové a etnické menšiny, jsou tyto menšiny zobrazeny bělošskými očima a rasové konflikty jsou ignorovány (DeMott, 1996).

Kromě rasových a etnických menšin nebyly v televizních programech vidět či byly negativně stereotypizovány i jiné skupiny. Například lidé s tělesným postižením tvoří v hlavním vysílacím čase jen 1,5 % postav (Gerbner, 1993). Spíše se v televizních filmech setkáme s postavami lesbických žen a gayů, zvláště od doby, kdy se televizní průmysl začal zabývat problémem AIDS. Jak ale uvádí Gross (1991), ve středu zájmu většinou stojí reakce rodiny a kamarádů na zjištění, že někdo, koho znají, je gay. V roce 1997 odhalila hlavní postava televizního sitcomu (situační komedie; pozn. překl.) *Ellen* svou lesbickou orientaci více než šestatřiceti milionům diváků v epizodě, která se stala jedním z nejsledovanějších dílů jakéhokoliv seriálu v historii televize.¹² V roce 1997 se už v programech v hlavním vysílacím čase objevovalo pravidelně osmnáct homosexuálně orientovaných postav, všechny v situačních komediích. Je to například Carter Heywood v seriálu *Spin City*, což je také jediný afroamerický gay na televizní obrazovce, a Susan Bunch a Carol Wylick v seriálu *Friends*, první lesbická dvojice v televizi, která se stala rodiči („Since Coming Out Is In“, 1997). Podle jedné pozorovatelky se gay a lesbické páry objevují v hlavním vysílacím čase stále častěji, takže skutečnost, že jsou homosexuální, „už není novinkou a sama o sobě ani dostatečně zajímavým námětem“ (dle Bruni, 1996).

Když se místo programů v hlavním vysílacím čase soustředíme na zpravodajství, zjistíme, že některé skupiny jsou nyní v televizi zastoupeny v daleko větší míře než dřív. Nejvýznamnější posun k rovnoprávnosti mezi pohlavími ve vysílání se odehrál ve zpravodajských studiích regionálních televizí. V roce 1997 mělo 98 % zpravodajských redakcí těchto televizí ve svém týmu ženy; ženy tvořily 37 % pracovníků zpravodajských redakcí regionálních televizí (Papper a Gerhard, 1997). Zpravodajské relace, ve kterých vystupují jen muži, jsou v současné době ve zpravodajských pořadech těchto televizí řídké; převládá tendence ke smíšeným týmům moderátorů a moderátorek. Moderátorky jsou však bohužel často konfrontovány s dvojnásobným standardem této profese. Ve srovnání se svými mužskými kolegy musí často splňovat vyšší standardy tělesné přitažlivosti a oblákání; rovněž se od nich může vyžadovat, aby vypadaly mladší a chovaly se vstřícněji než moderátoři (Craft, 1988; MRTW, 1993d). Většina z nich mladší skutečně je. Více než třetinu moderátorů regionálních televizních stanic tvoří ženy, ale jen 3 % z nich jsou starší čtyřicet let; naproti tomu 50 % moderátorů zpráv je starší čtyřicet let a 16 % je starší padesát let (Sanders a Rock, 1988). I ženy ve zprávách na celoplošných kanálech jsou mladší než jejich kolegové. Až na několik výjimek (např. Barbara Walters) nevidí diváci ve zpravodajských pořadech na celoplošných kanálech

ženy, kterým je hodně přes padesát nebo dokonce přes šedesát. Když se ale podíváme na věk nejváženějších mužů ve zpravodajských pořadech na celoplošných kanálech, například Hughu Downsovi je přes sedmdesát.

Obecně ženy pronikly do zpravodajských týmů na celoplošných kanálech méně než na kanálech regionálních. Noční zpravodajské relace v pracovních dnech na kanálech ABC, CBS a NBC moderují muži, i když ženy moderují zprávy o víkendech a spolumoderují zpravodajské pořady v hlavním vysílacím čase. Výzkumy však ukazují, že procento zpravodajek, které vystupují ve zprávách na třech hlavních televizních kanálech, se od poloviny sedmdesátých let významně zvýšilo, i když v roce 1997 tvořily ženy jen 19 % zpravodajských týmů a reportáže připravené ženami tvořily méně než 20 % (MRTW, 1997c).

Príslušníci menšin jsou v televizních zprávách stále zastoupeni jen velmi nedostatečně, i když se situace v posledních letech trochu zlepšila. V roce 1995 připravili menšinoví zpravodajové 12 % reportáží vysílaných hlavními televizními kanály, zatímco v roce 1990 to bylo pouze 7 % (MRTW, 1996g). Lidé tělesně postižení tvoří podle studie pensylvánské university jen 0,2 % členů pracovních týmů (Gerbner, 1993). Počty lesbických a gay členů zpravodajských týmů, kteří se v televizi v podstatě nevyskytují, žádná statistika neudává.

Ani na druhé straně kamery na tom nejsou ženy a lidé jiné barvy pleti než bílé co se týče zastoupení o moc lépe. V celých Spojených státech je jiné barvy pleti než bílé jen 8 % ředitelů televizního zpravodajství (5 % tvoří Afroameričané, 1 % Američané hispánského původu, 1 % Američané asijského původu, 1 % původní obyvatelstvo Ameriky). Většina ředitelů televizního zpravodajství jiné barvy pleti než bílé pracuje spíše v nezávislých stanicích než na přidružených kanálech; jen 4 % ředitelů zpravodajství na přidružených kanálech jsou nebělošští muži a ženy. Ženy tvoří 14 % ředitelů televizního zpravodajství (což ve srovnání s 18,5 % v roce 1988 představuje pokles). Na nezávislých stanicích je čtyřikrát větší pravděpodobnost, že se žena stane ředitelkou, než na přidružených kanálech; tam je ředitel zpravodajství jen 13 % (Papper & Gerhard, 1997). Očekává se, že v příštích několika letech bude jínakost a různorodost ve sdělovacích prostředcích k vidění ještě méně, protože v roce 1998 zamítl federální soud požadavek Federální komise pro masmédiá (*Federal Communications Commission*), aby televize aktivně získávaly, najímaly a školily žadatele o místo z řad menšin (Holmes, 1998).

Než tuto část o televizi uzavřeme, chtěli bychom stručně probrat jeden relativně nový televizní žánr: hudební videoklipy. Nedávný výzkum klípů na MTV a Black

Entertainment Television (BET) ukazuje, že ženy v těchto klipech příliš zastoupeny nejsou. Signorielli (1997) uvádí, že 78 % účinkujících v klipech jsou muži. Alexander (1996) zjistila, že 55 % z 123 klipů, které zkoumala, neukazovalo žádné ženy nebo je ukazovalo jen v pozadí. Většina žen v klipech jsou bělošky, zatímco Afroameričané jsou v klipech zastoupeni téměř stejně jako bělošští muži. Ostatní rasové a etnické skupiny jsou prezentovány jen velmi zřídka (Signorielli, 1997).

Většinu pozorovatelů neznepokojuje v klipech ani tak nedostatek účinkujících žen, jako způsob, jakým jsou ženy zobrazovány, pokud jsou přítomny. Ženy jsou často zpodobňovány jako pasivní sexuální objekty, které se snadno sexuálně vzruší. Muži je v klipech často ponižují a zneužívají (Alexander, 1996; Media Education Foundation, 1995; Roland, 1993). Je významné, že, jak uvádí Roland (1993), diváci častěji než divačky vnímají vynucený sex v klipech jako ospravedlnitelný, pokud bylo předtím naznačeno, že účinkující muž i žena cítí vzájemnou přitažlivost.

Roland ve své studii naznačuje, že muži a ženy většinou reagují na klipy odlišně. Jiné studie tento názor podporují. Například Lewis (1990) zaznamenala, že existuje jakýsi mužský styl diskursu, který je k vidění ve většině klipů, ale že v mnoha klipech z dílny hudebnic se objevuje i ženský styl diskursu. Lewis tvrdí, že zhruba v polovině osmdesátých let si umělkyně začaly přivlastňovat privilegované role a zkušenosti mužů zobrazovaných v klipech, což často znamenalo dramatické převrácení genderových rolí a odmítnutí tradičních genderových stereotypů. Zároveň začaly ženy v klipech zpodobňovat ženské módy kulturního vyjádření a zkušenosti spíše oslavným než pohrdavým způsobem. I když sex zůstal i nadále ústředním tématem mnoha ženských klipů, celek často vyznívá jako obraz ženy, která sama rozhoduje o své sexualitě a jedná spíše ve svém vlastním zájmu než v zájmu mužů. Alexander (1996) také vyděluje kategorii klipů, kde ženy vystupují jako silné osoby, které se spoléhají jen samy na sebe a hrají v sexuálních vztazích dominantní roli (viz také McClary, 1991).

I nadále je otázkou, znamená-li takové zobrazování v klipech pro ženy „pokrok“. Rozhodně lze poznamenat, že nové klipy, které ukazují polooblečeně, sexuálně dominantní mladé ženy, nezneužívají ženy o mnoho méně než starší klipy, které s nadšením šířily „šovinismus rockové kultury“ (Sherman a Dominick, 1986; viz také Brown a Campbell, 1986). Vliv těchto různých typů klipů na odlišné druhy publika ještě dobře nechápeme a je jasné, že v této oblasti je zapotřebí dalšího výzkumu.

K vlivu televize obecně se ještě vrátíme, nyní se však zaměříme na zobrazování genderových rolí v reklamě.

5.2.3 Genderová poselství v reklamě – podporuje sexismus prodej?

– Atraktivní mladá žena přiběhne domů, svlékne se a jde do sprchy. Slyšíme ji vzdychat a pak vášnivě vykřiknout: „Ano, ano!“ Určitě jde o zážitek sexuální povahy. Není tomu tak – brzy zjistíme, že si umyla vlasy a výbuch vášně způsobil šampón, který použila.

– Mladý muž v elegantním obleku usedne na lavičku poblíž rohu rušné velkoměstské ulice a začne rozbalovat hamburger, který si koupil k obědu. Krásná mladá žena přechází ulici a cílevědomě, i když svůdně se k němu blíží. Brzy je ale jasné, že netouží po muži, nýbrž po hamburgeru.

Scénáře tohoto typu dobře známe. Přicházejí samozřejmě z vybájeného světa reklam a jako většina reklam nám prodávají víc než nějaký konkrétní výrobek; podouvají nám potřeby a touhy. V prvním příkladu nám reklama implicitně sděluje, že každá žena může denně zažívat extázi orgasmu, pokud bude používat výrobek, který ve skutečnosti slouží pouze k mytí vlasů. V druhém příkladu říká reklama mužům, že bez ohledu na to, jak vypadají a jak jsou společensky obratní či neobratní, mohou přilákat krásné ženy, koupí-li si dotyčné jídlo, jehož skutečným účelem je spotřebitele či spotřebitelku nasytit. Všichni přece chtějí být úspěšní, tělesně přitažliví či dokonce sexy. Reklamy často apelují právě na tyto touhy; naznačují, že jejich výrobky nejen splňují svůj původní účel, ale nabízejí něco navíc. Tímto způsobem „reklamy podávají obraz, který představuje interpretaci těch kulturních hodnot, jejichž propagování přináší zisk“ (Courtney a Whipple, 1983, s. 192).

Reklamy rovněž obsahují takové obrazy genderu, o nichž se reklamní průmysl domnívá, že se dobře prodávají. Podle analytiků reklamy sděluje reklama spotřebitelům, že když si koupí dotyčný výrobek, dostanou i tu „sladkou mladou kůstku“, která k němu patří, zatímco spotřebitelkám se sděluje, aby si koupily výrobek, který jim pomůže se tou sladkou mladou kůstkou stát (Masse a Rosenblum, 1988; McCracken, 1993; Strate, 1992). Převládající filosofií reklamního průmyslu je tradičně heslo, že „sexismus prodává“ (Courtney a Whipple, 1983; Drewniany, 1996; Lazier-Smith, 1989; Synder, 1997).

Sexismus může být v reklamě i velmi nenápadný. Uvažme například způsob, jak modelky pózují. Ve studii, která srovnávala způsoby, jakými reklamy v časopisech zobrazují muže a ženy, uvádějí Masse a Rosenblum (1988), že modelky jsou daleko častěji než modelové zpodobňovány v pozicích naznačujících podřízenou pozici. Modelky jsou také častěji zobrazovány jako osamělé a rovněž jsou

častěji ukazovány jen „částečně“, tj. jsou ukazovány jen části jejich těl jako nohy nebo rty. Modelky jsou také někdy v reklamách zmenšovány, i když to se děje častěji v mužských časopisech. Masse a Roseblum zjistili, že téměř čtvrtina ženských postav v mužských časopisech byla zmenšena, zatímco mužských postav bylo zmenšeno méně než 7 %. V ženských časopisech bylo zmenšeno 6,5 % modelek a 7 % modelů. Celkově bylo v analyzovaných časopiseckých reklamách 27 % modelek, ale jen 3,8 % modelů předvedeno v tak či onak podřízeném postavení.

Kromě nenápadného sexismu převažuje v reklamách genderová stereotypizace. Jaké jsou některé běžné genderové stereotypy v tištěných a televizních reklamách? Jedna kategorie stereotypů se týká zobrazovaných povolání. I když bylo v minulých letech zaznamenáno jisté zlepšení, profesní stereotypizace podle pohlaví v reklamách stále převládá. Muži mají pozice spojené s autoritou – jsou to takzvaní odborníci –, zatímco ženy dostávají rady, většinou od mužů, nebo jsou ukazovány v tradičních ženských povoláních a rolích (např. jako ošetřovatelky, sekretářky, tvůrčyně domova, matky) (Fejes, 1992). Předpokládejme, že bychom vám řekli, že vám ukážeme deset reklam, v nichž účinkují muži, a požádali vás, abyste uhadli, jaká povolání asi vykonávají, nedělalo by vám asi velké potíže sestavit dlouhý seznam odpovědí, protože muži jsou v reklamách představováni v mnoha různých rolích – od svobodných povolání, vědců, lékařů a obchodníků po dělníky, instalatery, elektrikáře a hubitele škůdců. Méně často jsou muži ukazováni v rodinných rolích, jako manželé a otcové. Ale co kdybychom vás o totéž požádali v případech reklam, v nichž se objevují ženy? Váš seznam by byl pravděpodobně daleko kratší. I když se ženy objevují v netradičních rolích častěji než v minulosti, převažují nad netradičními způsoby zobrazování i nadále tradiční ženské role, především tvůrčyně domova a matka. U žen je menší pravděpodobnost, že budou v reklamě ukázány v zaměstnání. Místo toho jsou většinou ukazovány při činnostech souvisejících s milostnými a mezilidskými vztahy vůbec (např. schůzky, utěšování dětí) (Drewniansy, 1996; Signorielli, 1997). Ženy se také dvakrát častěji než muži objevují v televizních reklamách jako manželky nebo matky bez jiného povolání (Metzger, 1992).

V televizních reklamách ženy nejčastěji propagují čistící přípravky do domácnosti, výrobky určené pro udržení tělesné hygieny a jídlo, i když se od roku 1978 pravděpodobnost, že muži budou prodávat domácí produkty, zvýšila třikrát (Metzger, 1992). Průvodní slovo i hlasy v pozadí (tzv. „voice-over“) jsou ovšem v těchto reklamách obvykle mužské. Výzkum naznačuje, že v 75 % reklam čte průvod-

ní slovo muž (MRTW, 1997d; viz také Drewniansy, 1996). Reklamní průmysl jako důvod uvádí, že ženské hlasy nejsou ani autoritativní, ani nepůsobí věrohodně. Spotřebitelé prý věří mužskému hlasu; „mužský hlas je hlasem autority“ (dle Courtney a Whipple, 1983, s. 136). Marketingový průzkum však toto tvrzení poněkud zpochybňuje. Studie například ukazují, že co se týče prezentace průvodního slova, není mezi mužskými a ženskými hlasy žádný rozdíl v přesvědčivosti (Courtney & Whipple, 1983); badatelé rovněž zjistili, že veřejnost věří víc ženským mluvčím než mužským (Steenland, 1987). Tato zjištění zřejmě přispěla k tomu, že v posledních letech vzrostl počet případů, kdy čte průvodní slovo žena, přičemž tyto hlasy už neprodávají jen kosmetiku, jídlo a hračky, ale širší sortiment výrobků včetně aut, telekomunikačních a bankovních služeb a aerolinek (MRTW, 1997d). Doufejme, že tento trend bude pokračovat.

Zároveň však studie ukazují, že sexuální vykořisťování žen v reklamě od roku 1970 vzrostlo (Lanis a Covell, 1995). V takových reklamách má modelka čistě dekorativní roli; jinými slovy, nemá žádný zřejmý vztah k výrobku a je ukazována jen z důvodu své tělesné přitažlivosti a sex-appealu. Modelky jsou většinou velmi spoře oblečené (např. v plavkách nebo ve spodním prádle) a provokativně pózují. Mnoho spotřebitelů už toto zpodobňování žen v reklamách na potřeby péče o tělo a kosmetiku vlastně očekává – a v těchto reklamách skutečně převládá –, velice často se však objevuje i v reklamách, které s péčí o zevnějšek nijak nesouvisí. V roce 1997 se například v novinové reklamě na barevné tiskárny Epson objevila žena oblečená zjevně jen v plavkách. Čtenáři jsou reklamou vyzváni, aby se podívali pozorněji: při rozlišení 360 DPI má žena na sobě plavky, ale při 720 DPI je vidět, že plavky jsou mokré. Při 1440 DPI čtenář uvidí, že plavky jsou „namalované“. Epson tedy použil celostránkovou reklamu s nahou modelkou, aby ukázal vysokou kvalitu svých tiskáren (MRTW, 1997e; viz také Walsh-Childers, 1996).

Badatelé zjistili, že procento reklam, které zobrazují muže v dekorativních rolích, v posledních letech rovněž vzrostlo. Jak říká Patterson (1996, s. 94), „reklama ukazuje muže buď jako ‚Ramba‘, osamělého dobyvatele všeho, co je vidět, nebo ‚Himba‘, hloupého hezouna (v angličtině: „Himbo“, a male bimbo“; „bimbo“ byl dříve výraz pro prostitutku, později pro pohlednou, ale hloupou ženu, „Himbo“ je slovní hříčka, vzniklá spojením výrazu „bimbo“ s tvarem „him“ /tvar zájmena he/on/ za účelem vytvoření varianty výrazu „bimbo“ pro mužský rod; pozn. překl.). Tento trend provází stoupající počet reklam, kde jsou ženy ukazovány, jak okukují muže nebo jak je ponižují – Patterson (1996) to nazývá trendem „dominantní holíč-

ky", který se stal novým žánrem reklamy. Podívejme se například na dnes již slavnou reklamu na Diet Coke, v níž si ženy zaměstnané v jakémsi úřadě načasují polední pauzu tak, aby připadla na okamžik, kdy si pohledný dělník atletické postavy svlékne tričko. Ženy otevrou plechovky s dietní colou, aby se zchladily v sexuální vzrušení, způsobeném pohledem na „striptéra“ (další příklady viz Patterson, 1996). Zdá se, že stížnosti ohledně sexismu v reklamách využívajících dekorativní modelky nevedly reklamní průmysl k tomu, aby takové reklamy eliminoval, ale k tomu, že začal ponižovat reklamami i muže, takže i oni jsou nyní zobrazováni jako sexuální objekty. Takový přístup odráží způsob, jakým tento průmysl směřuje genderovou rovnost s extrémní sexuální volností a vykořisťováním.

Reklamní průmysl využívá rovněž stále více děti, především dívky, způsobem, který lze označit jako sexuální vykořisťování. Tento trend bývá nazýván *syndrom Lolity* podle filmu z roku 1962, kde dvanáctiletá dívka svádí staršího muže. Reklamy tohoto typu ukazují děti nalíčené a ve svůdných pózách, takže divák má dojem, že jsou sexuálně povolné. Podle kritiků se tento trend stal tak populárním, že reklama často vyhledává dospělé modelky s dětskými těly (McKee, 1996). Důraz na mládí jde v reklamě samozřejmě ruku v ruce se snižováním hodnoty stárí. Toto snižování je však většinou zaměřeno proti starším ženám. Starší ženy i muži se jen velmi málokdy objevují jinde než v reklamách na zdravotní pomůcky, vitaminy a pojištění. Pokud se však v reklamě objeví starší muž, má větší šanci než starší žena, že bude využit jako zosobnění autority. Starší ženy většinou hrají roli milujících babiček nebo „nedůtklivých stařen“ (Drewniansy, 1996; Symthe, 1996).

Jiné skupiny jsou v reklamě skoro neviditelné. I když se nyní v reklamě, zvláště v televizi, častěji objevují Afroameričané, další rasové a etnické skupiny včetně Američanů hispánského původu, Američanek asijského původu a původních obyvatel Ameriky jsou k vidění jen velice zřídka. S výjimkou nábytkářského obchodního domu Ikea, který přišel s televizní reklamou o páru gayů, kteří se spolu rozhodli bydlet, jsou reklamy s modely v gay či lesbických vztazích ještě vzácnější.¹³ A kolik znáte reklam – kromě těch na zdravotní péči a charitativní organizace –, které by využívaly modely s tělesným postižením?

I když reklamní průmysl tvrdí, že sexismus prodává, výzkum toto tvrzení nijak jednoznačně nepodporuje. Zdá se, že reklamy, které využívají ženské sexuality, aby prodaly výrobky mužům, muže oslovují a jsou zdá se účinné. Reklamy zdůrazňující sex často oslovují také dospívající dívky a chlapce. U velkého segmentu dospělých spotřebitelů jsou však tyto reklamy neúčinné (de Young a Crane, 1992;

Grigsby, 1992; Lanis a Covell, 1995). Další studie naznačují, že zatímco obecně vidí spotřebitelé atraktivní modelky v reklamě rádi, může užití nahoty, částečného obnažování a narážek sexuální povahy snížit schopnost spotřebitelů vybavit si výrobky a reklamy, v nichž se objevily (Courtney a Whipple, 1983).

Odhaduje se, že jen v televizi zhlédne průměrný Američan více než 37 000 reklam ročně (Lanis a Covell, 1995). Navíc existují důkazy, že se toto číslo může zvyšovat, neboť roste počet minut, které jsou každou hodinu v televizi reklamě věnovány; v roce 1996 to bylo 25–33 % sledovacího času (MRTW, 1997f). Zvyšuje se i poměr tištěné reklamy, kterou můžeme v současné době najít na miniaturních samolepkách na ovoci a zelenině, na dveřích veřejných záchodků, na zdech nad pisoáry a u benzinových pump (Cropper, 1998). Když si uvědomíme všudypřítomnou – někdo by řekl *vlezlou* – povahu reklamy, bude jistě na místě, vezmeme-li v úvahu její potenciální vliv na naše postoje a chování. Podívejme se na závěr této kapitoly na výzkum, který se zabývá otázkou vlivu a účinků médií.

Komentář 5.3

Násilí a média

V roce 1993 vydala Kanadská komise pro rozhlas, televizi a telekomunikace (*Canadian Radio-Television and Telecommunications Commission*) přísná pravidla týkající se vysílání programů obsahujících násilí. Tato pravidla obsahovala zákaz zbytečného násilí na televizní obrazovce, omezení času, kdy mohou být pořady pro dospělé (včetně reklam a upoutávek) obsahující násilí vysílány (mezi 21. a 6. hodinou) a naprostý zákaz jakéhokoliv znázorňování násilí, které by bagatelizovalo důsledky násilí nebo vybízelo k jeho napodobování, v dětských pořadech (MRTW, 1993f).

I když ve Spojených státech zaznávají už mnoho let obavy ze společenského a psychologického dopadu stupňujícího se násilí v televizi a ve filmu, bylo zde na rozdíl od Kanady podniknuto jen málo kroků k nápravě. Když například v roce 1993 hrozilo, že federální vláda nařídí legislativní cestou omezení násilí v televizních programech, souhlasili řídicí pracovníci největších celoplošných televizních stanic upozornění pro rodiče před programy, které podle dotyčné televizní stanice obsahují násilí. Tyto televize navíc v roce 1997 zavedly systém šesti kategorií, které divákům patnáct vteřin před začátkem pořadu doporučují, pro kterou věkovou kategorii je pořad vhodný. Tento systém byl však silně kritizován pro svou přílišnou obecnost (MRTW, 1997h). A výzkum ukazuje, že přes veškeré obavy ohledně násilí v televizi, které vyvinutí systému urychlily, v roce 1998 počet pořadů

obsahujících násilí ještě vzrostl. Násilí se v nějaké podobě objevuje v 61 % pořadů a téměř 75 % scén, které násilí ukazují, neobsahuje žádnou lítost, kritiku či trest za násilné činy (Mifflin, 1998).

Debata týkající se dopadů sledování násilí, které se účastní představitelé zábavního průmyslu, psychologové, sociologové, zákonodárci, právníci a znepokojení rodiče, je stará záležitost. Čas od času ji rozdmýchá incident, v němž figuruje divačka či divák, kteří udělají to, co viděli v televizním pořadu nebo ve filmu. V jednom případě zapálil například pětiletý chlapec z Ohia maringotku, ve které bydlela jeho rodina. Stalo se to poté, co zhlédl na MTV kreslený film *Beavis a Butt-head*, v němž hlavní postavy popisují zakládání požárů jako dobrou zábavu. Při požáru zemřela chlapcova dvouletá sestřička. Po uvedení filmu *Vlak plný peněz (Money Train)* v roce 1995 explodovaly v newyorském metru nejméně tři stanoviště dozorcích; pachatel chtěl zjevně napodobit obdobnou scénu z filmu (McFadden, 1995; Sudetic, 1995). Filmy *Takoví normální zabijáci (Natural Born Killers)*, *Program (The Program)*, *Barvy (Colors)* a *Taxikář (Taxi Driver)* byly také inspirací v případech vražd a dalších násilných činů (Mifflin, 1998). Přes doslova tisíce studií, které se zabývají otázkou „Je sledování násilí příčinou násilného chování u diváků?“, zůstává odpověď na tuto otázku stále vyhýbavá. Existuje silná korelace mezi sledováním násilí a násilným chováním, ale badatelé – a představitelé zábavního průmyslu – rychle dodávají, že korelace mezi dvěma proměnnými nutně neznamená, že jedna z nich je příčinou druhé.

Existují tři hlavní teorie vztahu mezi sledováním násilí a násilným chováním (Vivian, 1993). Jedna zdůrazňuje *efekt katarze*, který při sledování násilí vzniká. Z této perspektivy může pohled na násilí ve skutečnosti vést ke snížení násilných instinktů diváků, protože tento pohled divákovi umožní si násilí představit, čímž se uvolňuje napětí, které by mohlo vést k agresi ve skutečném životě. Badatelé rovněž tvrdí, že spíše než k násilnému činu vede tato katarze u diváků k činu pozitivnímu, směřujícímu k vyřešení problému. Například Vivian (1993) uvádí, že po odvysílání televizního filmu *Postel v plamenech (The Burning Bed)*, v níž týraná žena nakonec zabije svého manžela mučitele tak, že zapálí postel, na níž manžel spí, byly linky bezpečí zaplaveny telefonáty týraných žen, které vyhledaly pomoc. Vivian však také poznamenává, že jiné diváky film *Postel v plamenech* napačil inspiroval k násilným činům. Jeden muž zapálil svou ženu, která se mu odci- zila, a jiný svou manželku surově zbil; oba tvrdili, že je inspiroval dotyčný film. Tako- vé akty přímého napodobení jsou základem druhé teorie, která se zaměřuje na

modelový účinek sledování násilí. Zjednodušeně řečeno tento přístup tvrdí, že násilí v médiích učí prostřednictvím *napodobování* a vzorů diváky násilnému cho- vání. Jeho kritici však upozorňují na to, že přes senzační příděch jednotlivých činů přímého napodobení jsou tyto činy velice výjimečné. Navíc, jak jsme viděli v kapi- tole 3, studie sociálního učení naznačují, že v otázce, jestli bude nějaký čin napo- doben ostatními, hraje roli několik různých faktorů. Je to například relativní věk a pohlaví osoby, která slouží jako vzor, a věk a pohlaví osoby, která se od ní učí, objektivní status tohoto vzoru a jeho či její status v očích učící se osoby, a dále skutečnost, je-li vzor za dotyčné chování odměňován či trestán.

Tyto a další faktory analyzují badatelé, kteří navrhují třetí teorii, zdůrazňující *katalytický účinek* sledování násilí. Tato pozice tvrdí, že pokud jsou splněny urči- té podmínky, může sledování násilí vyvolat násilí ve skutečném životě. Tito bada- telé ale spíše než o přímé příčinnosti hovoří o sledování násilí v rámci *pravděpo- dobnostní kauzality*. Sledování násilí „podněcuje“ diváka k násilnému chování; zvyšuje riziko násilného chování, stejně jako kouření zvyšuje riziko vzniku rako- viny. Je-li násilí zobrazováno jako skutečné či vzrušující, jsou-li pomocí násilí napravovány křivdy, vyskytují-li se v dotyčném pořadu či filmu postavy či situace podobné těm, které divák zná nebo zažil, a je-li divák vystaven médiím ve velké míře, pravděpodobnost násilného chování vzrůstá (Bok, 1998; Mifflin, 1998; Vivian, 1993).

Je nepravděpodobné, že by federální vláda v dohledné době omezila násilí v tele- vízi legislativní cestou. Předchozí vládní pokusy regulovat vysílací časy, aby se dětem zabránilo sledovat pořady či filmy pro dospělé, soudy zamítly jako porušení První- ho dodatku ústavy (viz např. Lewis, 1993). Jisté však je, že většina amerických domácností bude i nadále splňovat poslední podmínku katalytického účinku: frek- venci sledování. Odhaduje se, že v době, kdy dítě končí základní školu, zhlédlo už v televizi 8000 vražd a více než 100 000 aktů násilí (Bok, 1998). S ohledem na potlačení násilí v naší společnosti nezní tyto údaje příliš optimisticky.

5.3 OBRAZY GENDERU V MÉDIÍCH: JAK TYTO OBRAZY PŮSOBÍ?
Obhájci médií někdy tvrdí, že i když jsou mediální zpodobování často sexistická, není jejich vliv škodlivý. „To se stává jen v televizi,“ říkají. „Lidé téměř všichni ve skutečnosti nevěří.“ Existují však důkazy, které toto tvrzení vyvracejí; zdá se, že mnoho lidí oněm věcem skutečně věří.

Většina studií o vlivu médií se soustředila na televizi, a to především pro její popularitu, hlavně u dětí, a pro její jedinečné vlastnosti, o kterých jsme se zmínili výše. Ústřední otázkou byl vliv televizních pořadů, ve kterých se objevuje násilí, což je téma, jemuž se podrobněji věnujeme v komentáři 5.3 na s. 203–205. V souvislosti s násilným chováním se vliv televize bude těžko zdát nevinný. Existuje podobný vztah mezi sledováním televize a vnímáním rolí vhodných pro muže a pro ženy?

Nedávný výzkum ukazuje, že přinejmenším děti jsou si dobře vědomy genderových stereotypů v televizi. Jeden celostátní průzkum veřejného mínění zjistil, že si dívky i chlapci od deseti do sedmnácti let jsou vědomi důrazu, který je v případě žen v televizi kladen na tělesnou přitažlivost. Respondenti udali, že ženské postavy v televizi mají sklon dělat si starosti se svou váhou a vzhledem, stěžují si, pláčou a flirtují, zatímco mužské televizní postavy jednají jako vůdci, věnují se sportu a chtějí být líbáni nebo se milovat. Podstatně více dívek (69 %) než chlapců (40 %) však odpovědělo, že by chtělo vypadat jako některá postava z televize, a 31 % dívek, ale jen 22 % chlapců na sobě skutečně něco změnilo, aby se více podobalo nějaké televizní postavě (Children Now, 1997).

Výsledky tohoto bádání naznačují, že sledování televize může mít vliv na způsob, jak se dotyčná osoba hodnotí, i na její obecnější vnímání genderu. Existuje však několik faktorů, které ovlivňují působení televize na vnímání diváků. Jedním z těchto faktorů je věk diváka. Například schopnost správně rozhodnout, pojednávali-li pořad o skutečné události nebo je-li vymyšlený, stoupá s věkem; většina dětí je schopna rozlišit v televizi skutečnost od fantazie ve věku deseti či jedenácti let. Úsudek o hodnověrnosti obsahu daného pořadu (tj. podobají-li se postavy a jejich činy skutečnému životu, i když je pořad jako takový vymyšlený) však s věkem diváka nesouvisí. Hodnověrnost souvisí s frekvencí sledování: ti, kdo se na televizi dívají často, mají větší sklon hodnotit pořady jako realistické než ti, kdo se dívají méně (Wright et al., 1995; viz také Comstock, 1991). Osoba, která se na televizi dívá hodně, daleko spíše považuje zobrazení genderu, které na obrazovce vidí, za realistické. To neznamená, že diváci jen pasivně přijímají, co v televizi vidí a slyší. Je však zajímavé, že mladé ženy jsou k televizi kritičtější než mladí muži a jejich nespokojenost je motivována nedostatkem pořadů o „důležitých a závažných věcech“ a nedostatkem ženských postav v jednotlivých pořadech (MRTW, 1995).

Existují názory, že pozorovaný vztah mezi sledováním televize a genderovou stereotypizací nutně neznamená, že sledování televize vede ke stereotypizaci. Je možné, že lidé, kteří mají sklon stereotypizovat, se také více dívají na televi-

zi (Courtney a Whipple, 1983). Některé studie ukazují, že děti dávají přednost pořadům propagujícím genderové stereotypy, které se děti už stačily naučit. Jinými slovy, média posilují genderové stereotypy, které dětem vštěpují rodiče i škola, protože děti si vybírají takové mediální prezentace, které odpovídají tomu, co se naučily dříve (Liebert et al., 1992; Morgan, 1982).

Zajímavá zjištění přinesl také výzkum reklamy. V dnes již klasické studii ukázala Geis a její kolegové (1984) skupině studentů sérii televizních reklam, z nichž některé obsahovaly genderové stereotypy a jiné obsahovaly převrácené genderové role. Požádali pak studenty, aby napsali krátký esej o tom, jak si představují svůj život v průběhu následujících deseti let. Ženy, které viděly reklamy se stereotypním zobrazením genderových rolí, měly tendenci podat stereotypní popis své budoucnosti; kladly v něm důraz na tvorbu domova a vyjadřovaly málo aspirací na úspěch mimo domov. Naproti tomu ženy, které zhlédly reklamy s převrácenými genderovými rolemi, napsaly podobné eseje jako muži; jejich eseje se soustředily na úspěch a obsahovaly jen málo témat souvisejících s tvorbou domova. Badatelé z toho vyvodili závěr, že zpodobňování genderu v televizních reklamách mohou televizní divačky chápat jako návod k osvojení genderových rolí a může tak ovlivnit jejich aspirace ve skutečném životě (viz také Baran a Blasko, 1984; ale viz Martin a Kennedy, 1996, kde je v souvislosti s reklamami v tisku vyjádřen poněkud odlišný názor). V novější studii uvádějí Lanis a Covell (1995), že zobrazení žen v reklamě má vliv na názory a přístupy týkající se sexuálního života. Badatelská dvojice ukázala jedné skupině mužů a žen reklamy, které zpodobňovaly modelky jako sexuální objekty, zatímco jiná skupina se dívala na reklamy, kde ženy vystupovaly v různých netradičních rolích. Lanis a Covell zjistili, že u mužů, kteří viděli sexistické reklamy, vzrostla tendence ke genderové stereotypizaci a ve srovnání s ostatními respondenty vykazali rovněž vyšší hodnoty při měření vstřícnosti v přístupu ke znásilnění a sexuální agresí. Je však zajímavé, že zhlédnutí průkopnických reklam nemělo na názory mužů žádný vliv. Ženy, které viděly novátorské reklamy, měly nejnižší skóre na stupnici měřící vstřícnost ke znásilnění, ale ženy, které viděly sexistické reklamy, se také umístily hodně nížko a snížila se u nich tendence k genderové stereotypizaci (viz také Rosenwasser et al., 1987; Wroblewski a Huston, 1987).

Tento výzkum jasně ukazuje negativní účinky sexistických zpodobňování v médiích, ale je významný i proto, že naznačuje, že genderově spravedlivé mediální obrazy mohou mít pozitivní vliv. Média, především televize, jsou nástroje výuky; vyu-

čuje se však to, co se ukazuje. Důkazy naznačují, že když média, a televize především, nabízejí „prospolečenský“ obsah, mohou účinně snížit genderovou stereotypizaci a další formy předsudků. Pozitivní účinky „prospolečenského“ obsahu médií jsou nejsilnější u malých dětí (Condry, 1989; Mares, 1996); z toho plyne, že jedním z nástrojů, pomocí nichž by bylo možno omezit sexismus, jsou dětské pořady. V tomto směru Federální komise pro masmédia (*The Federal Communications Commission, FCC*) podnikla kroky ke zlepšení kvality pořadů pro děti; FCC například po televizních stanicích požaduje, aby vysílaly každý týden tři hodiny vzdělávacích pořadů pro děti. Čas ukáže, jsou-li taková opatření pro splnění dotyčného úkolu dostatečná.

5.4 JAZYK A MÉDIA JAKO ČINITELE FORMUJÍCÍ GENDER

V této kapitole jsme zkoumali obrazy genderu komunikované primárními prostředky sdělování a přijímání informací: jazykem a masovými médii. Jak jsme se dozvěděli, jazyk a média pouze neodrážejí hodnoty a normy naší kultury, nýbrž kulturu formují a znovu vytvářejí. Tímto způsobem nás jazyk a média socializují a v souvislosti s genderem se velká část této socializace odehrává prostřednictvím *symbolické anihilace*: symbolického přehlížení, trivializování nebo ponižování určité skupiny, kterou v tomto případě byly v minulosti vždycky ženy. Zjistili jsme například, že jazyk „říká ženě, že je dodatečným nápadem, jazykovou variantou, a že patří do „atd.““ (Butler a Paisley, 1980, s. 50). Podobné poselství nám sdělují noviny, časopisy a televize, stejně jako reklamy, které v nich dominují, propagují stereotypy femininity a maskulinity.

V této kapitole jsme hovořili o důkazech výše zmíněných jevů a naznačili jsme, že taková zobrazení mají záporný vliv na chování mužů a žen a jejich sebepojetí. Zmínili jsme se však také o studiích, které ukazují, že média, především televize, mohou citlivým a realistickým zpodobňováním žen a mužů v netradičních rolích významně napomáhat rozbití sexistických stereotypů. Někteří pozorovatelé argumentují, že omezení sexismu v médiích lze dosáhnout pouze tehdy, bude-li na klíčová místa v novinách, televizích a reklamních agenturách přijímáno víc žen. My se ztotožňujeme jak s politikou vyváženějšího zastoupení pohlaví v těchto profesích, tak s politikou větší různorodosti zaměstnanců z hlediska rasové a etnické příslušnosti, věku, sexuální orientace a tělesných schopností. Navíc je však třeba, aby zájem projevil i veřejnost a podnikla v tomto směru nějaké kroky. Pří-

nejmenším musíme my sami ve své vlastní komunikaci používat nesexistický jazyk. Mezi další strategie patří psaní dopisů do redakcí novin a do televizních stanic nebo bojkoty výrobků propagovaných v sexistických reklamách. A jak ukazuje Komentář 5.4 na straně 209, některé ženy používají k vytvoření alternativních komunikačních systémů počítačovou technologii. Pokud pomáhají jazyk a média vytvářet to, co se definuje jako realita, musíme jednat tak, abychom zajistili, že takto konstruovaná realita nebude sexistická.

Komentář 5.4

Stávají se počítače preferovaným komunikačním médiem žen?

I když se ženy dívají na televizi víc než muži, sledování celoplošné televize pokleslo v roce 1997 u žen o 3 % a u dospívajících dívek o 6 % (Allen, 1997). Rovněž denní tisk čtou ženy o 5 % méně než muži (MRTW, 1998d). Jaké informační zdroje užívají ženy místo těchto tradičních komunikačních médií? Podle analytičky médií Donny Allen se ženy ve stále větší míře obracejí k internetu, a to nejen za účelem získání informací, ale i za účelem sdělování myšlenek, zkušeností, plánů a zpráv (Allen, 1997). Eaton (1997) uvádí, že ženy užívají internet, aby se vyhnuly tradičnímu žurnalistickému zpravodajství. Tímto způsobem mohou vyhledávat témata, která tisk hlavního proudu nepovažuje za dostatečně zajímavá, a diskutovat o nich online s dalšími po celém světě. Na internetu má uživatelka potenciálně přístup k přibližně sedmdesáti milionům dalších lidí (Allen, 1997).

V současné době používá internet asi 36 % žen. Čím je žena mladší, tím větší je pravděpodobnost, že internet používá. Mezi dětmi ve věku jedenácti a dvanácti let používá internet dokonce více dívek než chlapců (Allen, 1997). Podle Allen (1997, s. 9) jsou tyto údaje důkazem, že si „ženy na celém světě ... budují vlastní komunikační systémy, aby si vzájemně sdělovaly informace“.

Klíčové pojmy

hypotéza zrcadlení (reflection hypothesis) názor, že média zrcadlí chování, vztahy, hodnoty a normy převládající nebo dominující v určité společnosti
jazykový sexismus způsoby, kterými jazyk prezentuje jako méněcenné příslušnice či příslušníky jednoho pohlaví
sémantická derogace proces, v jehož rámci jsou význam či konotace slov postupem času znehodnocovány
symbolická anihilace symbolické přehlížení, trivializování či odsuzování jedinců či skupin v médiích

Doporučená literatura

- BOH, S. (1998). *Mayhem: Violence as public entertainment*. Reading, MA: A Merloyd Lawrence Book/Addison-Wesley.
- DOW, B. J. (1996). *Prime-time feminism*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- FLANDERS, L. (1997). *Real majority, media minority: The cost of sidelining women in reporting*. Monroe, ME: Common Courage Press.
- GREEN, K., a TAORMINO, T. (Eds.) (1997). *A girl's guide in taking over the world: Writings from the girl zine revolution*. New York: St. Martin's Press.
- LESTER, P. M. (Ed.) (1996). *Images that injure: Pictorial stereotypes in the media*. Westport, CT: Praeger.

Výzkumní pracovníci v oboru komunikací (Communication Research Associates) vydávají navíc čtvrtletní informační bulletin *Média o ženách (Media Report on Women)*, z něhož jsme v této kapitole hodně čerпали. Bulletin přináší resumé a často přetiskuje úryvky ze zpráv a článků, které pokrývají v podstatě všechny aspekty problematiky genderu a médií. Předplatné nebo jednotlivá čísla je možno objednat na adrese Communication Research Associates, Inc., 10606 Mantz Road, Silver Spring, MD 20903-1228.

Poznámky

- ¹ Dalo by se namítnout, že žena, která podporuje umění, by mohla být nazývána *patronka* (což doslova znamená „ženský otec“). Existuje spousta dalších slov tohoto typu: básnička, autorka, letkyně, bakalářka. Miller a Swift (1991a) označují tyto výrazy jako „adamozebrismy“. V každém případě je genderově zabarveno i neutrální slovo – základním tvarem je maskulinum a femininum je od něho odvozeno. Podobným jevem je případ, kdy je genderově zabarvené slovo použito k modifikaci jinak neutrálního slova. V angličtině například často slyšíme *woman judge* („žena soudce“) nebo – ještě neutrálnější – *lady doctor* („dáma doktor“), ale jen málokdy, pokud vůbec, *man judge* („muž soudce“) nebo *gentleman doctor* („pán doktor“). Má se za to, že pokud není z názvu povolání zřejmé, že jde o ženu, většina lidí automaticky předpokládá, že dotyčná osoba je mužského pohlaví. Přidání slova *žena (woman)* před jiné podstatné jméno vytváří jakési pojmenování „poddruhu“ (Miller & Swift, 1991a). Slova *woman* jako specifikujícího adjektiva je někdy užíváno rovněž k naznačení negativních konotací ohledně kompetence či schopnosti dotyčné osoby; uvažme například negativní stereotypy spojené s výrazem *woman driver* (česky srov. „žena za volantem“). Naštěstí jsou odvozeniny i použití slova *woman* v současné době ve veřejných písemných i ústních projevech (např. novinových článcích) méně časté, i když je můžeme stále slyšet v běžné neformální konverzaci.
- ² Lakoff (1990) poznamenává, že oslovení *Ms.* jako náhrada za *Miss* či *Mrs.* nebylo zatím přijato tak důsledně, jak jeho propagátoři doufali, možná proto, že bylo negativně označeno za „feministické slovo“. Nejčastěji je *Ms.* užíváno místo *Miss* a je přibližně, že je spolu s *Miss* a *Mrs.* uváděno jako jedna z variant oslovení, kterou si žena může zvolit.
- ³ Výsledky analýz obálek tří největších zpravodajských časopisů (*Time*, *Newsweek* a *U. S. News and World Report*) byly podobné; v roce 1995 se na těchto obálkách objevilo dvaasedmdesát mužů a jen tři ženy (modelka Claudia Schiffer; Susan Smith, která zavraždila své dva syny, a princezna Diana) (MRTW, 1996b).
- ⁴ Podle statistiky sestavené Oddělením veřejných informací při OSN (*United Nations Department for Public Information*) (Gallagher, 1995) jsou na tom Spojené státy ve srovnání s jinými zeměmi v otázce zastoupení žen v redakčních týmech velice dobře. Lépe je na tom pouze Namibie, kde ženy tvoří

46,6 % redakčních týmů, a Lucembursko, kde je žen 37,1 %. Ve většině zemí tvoří ženy jen pětinu až čtvrtinu redakčních týmů a v některých zemích, jako např. v Indii (7,9 %), Japonsku (6,8 %) a Německu (3,0 %) je zastoupení žen nižší než 10 %.

- ⁵ Jen v roce 1996 vzniklo 993 časopisů. V průběhu předcházejících dvanácti let tvořily nejvyšší počet nových periodik časopisy o sexu. V roce 1996 patřilo nejvyšší číslo sportovním časopisům (111) díky je i několik časopisů určených speciálně pro ženy (např. *Conde Nast Sports for Women*, *Illustrated Women/Sport* (Pogrebin, 1997a)).
- ⁶ *Cosmopolitan* se skutečně pokouší vydělat na svém image „osvobozené“ ženy. V únoru 1997 například *Cosmo* oslavoval „*Cosmo* dívku – minulost, současnost a budoucnost“. Kdo je *Cosmo* dívka?
- ⁷ McCracken (1993) poznamenává, že kromě přímých reklam obsahují časopisy také reklamy nepřímé, tj. reklamy maskované jako obálka nebo články v časopise. Například článek o tom, jak předcházet vráskám, většinou doporučuje nebo zmiňuje různé výrobky, které je možno k tomuto účelu použít. Přibližně 95 % stránek ženských časopisů je věnováno přímé reklamě, ale nemáme k dispozici žádný odhad toho, kolik místa je věnováno reklamě skryté. Když uvážíme množství reklam, musíme souhlasit s McCrackenem, že ženské časopisy by měly být nazývány „reklamní časopisy pro ženy“.
- ⁸ Nebyli jsme schopni nalézt časopis podobný časopisu *Essence*, který se zaměřuje primárně na černošské muže.
- ⁹ Nedávná analýza časopisu *Men's Health* zjistila, že jeho čtenáři jsou ve stále větší míře nabádáni k posedlosti svým fyzickým vzhledem a sexuální atraktivitou. Studie končí následovně: časopis „vnucuje čtenářům standard mužské krásy stejně nekompromisní a nerealistický, jako je jeho ženská verze, kterou prodávají předpubertální zaběhlé kočky s naivním pohledem na titulních stránkách časopisů jako *Glamour* a *Elle*“ (dle MRTW, 1998b, s.6).
- ¹⁰ Comstock (1991) však poznamenává, že čas sledování televize se liší v závislosti na faktorech, jako je rasa, společenská třída a vzdělání. Afroamerické děti mají například sklon dívat se na televizi častěji než děti bělošské, ale děti, které jsou chudé, se bez ohledu na rasu dívají na televizi více než bohatší děti a říkají, že televize je pro ně důležitá (MRTW, 1995). Když si uvědomíme vzájemný vztah mezi společenskou třídou a vzděláním, nepřekvapí nás, že čím méně let školní docházky absolvovali dospělí členové dotyčné domácnosti, tím více času je v této domácnosti věnováno televizi (Comstock, 1991).
- ¹¹ Tato studie rovněž zjistila, že v dětských programech mají ženy roli ještě méně – jednu ze čtyř – a že v žádném ze seriálů vysílaných přes den, na které se dívají především ženy, netvoří ženy většinu účinkujících postav (Gerbner, 1993).
- ¹² Di seriálu *Ellen*, ve kterém hrdinka odhalí svou lesbickou orientaci, vyhrál i mnoho prestižních cen a stanice ABC poté zvýšila poplatky za reklamy pro sponzory tohoto pořadu téměř o dvojnásobek (MRTW, 1997g). V roce 1998 však ABC přestala *Ellen* vysílat. Někteří pozorovatelé se domnívali, že seriál byl zrušen kvůli negativním reakcím na obsah podporující homosexualitu, ale vedoucí pracovníci televize ABC toto obvinění popřeli a tvrdili, že od momentu odvysílání výše zmíněného dílu se počet diváků postupně snižoval (MRTW, 1998c).
- ¹³ Elliott (1994) však uvádí, že se inzertní začínají o spotřebitele z řad homosexuálů zajímat stále víc, takže můžeme očekávat, že v reklamě uvidíme herce a herečky, kteří svou homosexuální orientaci netají. Je pravděpodobné, že dříve než v televizi se tato změna odehraje v tištěných médiích. Například v roce 1996 vydal obchodní dům Macy's prázdninový katalog pánského oblečení a doplnků, na jedné stránce byl obrázek dvou mužů (jednoho s nahou hrudí) cítících k sobě zjevně vzájemnou náklonnost, jak si vyměňují dárky (Dunlap, 1996).

6. GENDER A INTIMNÍ VZTAHY

Co si představíte, když slyšíte slova „rodina“ nebo „intimní vztah“? Možná se vám vybaví někdo, koho máte velmi rádi. Nebo si vzpomenete na nějakou událost – ať už mimořádnou anebo naopak každodenní – , kterou ozvláštňují teprve nostalgie, událost, již jste sdíleli se svými rodiči, prarodiči, sourozenci, dalšími příbuznými nebo blízkými přáteli. Když přemýšlíme o rodinách a intimních vztazích, myslíme obvykle na lidi a místa oddělená od veřejného života, lidi a místa se zvláštním emocionálním obsahem. Intimní prostředí domova je často vnímáno jako útočiště před více veřejnými institucemi naší společnosti, jako jsou ekonomika, politické instituce a právní systém. Pro mnohé z nás je domov místem, kde se můžeme „uvolnit“, kde můžeme být sami sebou a zároveň jsme s láskou přijímáni lidmi kolem nás.

Když se však na svůj každodenní život podíváme pozorněji, zjistíme, že skutečnost se od tohoto idealizovaného obrazu rodinného života a intimních vztahů značně liší. Z vlastní zkušenosti víme, že to, co se děje doma, často ovlivňuje náš výkon v práci nebo ve škole a že si problémy z práce nebo ze školy naopak nosíme s sebou domů. Pro mnoho lidí má také domov daleko k bezpečnému útočišti. Jak uvidíme v této kapitole, domácí násilí představuje v naší společnosti vážný problém, dopadající převážně na ženy a děti a přitom skrývaný za oponou nároku na rodinné soukromí.

Prolínání veřejné a soukromé sféry našeho života je patrné také na strukturální úrovni a tento průnik je genderově specifický. Latinské slovo *familia* vypovídá mnohé o vlivu genderově rozlišujících institucionálních uspořádání na náš soukromý život; je totiž odvozeno od slova *famulus*, které znamená „sluha či otrok v domácnosti“. V minulosti byla totiž mužova rodina – tedy manželka, děti a otroci – jeho vlastnictvím podobně jako hmotný majetek, a manželka a děti byly tudíž ze zákona povinny muži sloužit výměnou za jeho ekonomickou podporu. Přestože dnes už v tomto duchu o rodině uvažuje jen málokdo, právní systém na rodinu nadále vykonává značný vliv, neboť stanovuje vzájemná práva a povinnosti rodinných příslušníků, a to sice poněkud liberálněji, avšak nikoli bez genderových implikací.

„Soukromý“ domácí svět se prolíná se světem veřejným i v mnoha dalších aspektech. Například typ práce, kterou dospělí členové rodiny vykonávají mimo domov – případně absence placeného zaměstnání –, ovlivňuje ekonomickou životaschopnost rodiny, kvalitu jejího bydlení, množství času, který tráví členové rodiny společně, a způsob trávení volného času (Thorne, 1992). Jak si řekneme v kapitole 7, typ práce, kterou určitá osoba vykonává, a její peněžitý příjem často

souvisí s její genderovou příslušností. Rodiny jsou také ve stálé interakci s jinými společenskými institucemi. Například chudé rodiny a zejména chudé matky s dětmi musejí při řešení své finanční situace například častěji vstupovat do interakce se státem – skrze sociální služby a systém sociálního zabezpečení – než středostavovské a bohatší rodiny, které mohou využívat bank, investičních společností a dalších podobných institucí (Thorne, 1992).

V této kapitole se budeme podrobněji zabývat tím, jak do rodinného života a intimních vztahů zasahují vnější instituce a převládající společenské normy, zejména s ohledem na kategorii genderu. Zároveň se pokusíme osvětlit, jak domácí produkční a reprodukční vztahy posilují nebo naopak podřívají genderové vztahy ve společnosti. Tyto otázky nejsou jednoduché – nejen proto, že vztahy mezi rodinami a jinými institucemi jsou složité, ale také proto, že způsob, jímž o rodině uvažujeme, je značně zkreslován jednak naší vlastní rodinnou zkušeností, jednak v kultuře zakotvenými společenskými ideály. Sociologie, která je produktem kultury, ale zároveň i přispívá k její reprodukci, hraje v sociální konstrukci kulturních obrazů rodiny a intimních vztahů zcela zásadní úlohu. Nejprve se proto podíváme, co říká o rodině tradiční sociologie, a poté přejdeme k feministické kritice tohoto pohledu.

6.1 SOCIOLOGIE KONSTRUUJE RODINU

Aulette (1994) označuje za zakladatele sociologie rodiny Ernesta Burgesse, zásadním způsobem však tuto subdisciplínu sociologie utvářel ve 40. až 60. letech 20. století svými pracemi Talcott Parsons.¹ V kapitole 1 jsme hovořili o tom, že Parsons byl teoretikem *strukturálního funkcionalismu* a že tuto perspektivu uplatnil ve svých spisech o rodině, domácím životě i genderu. Parsons se zaměřil na *izolovanou nukleární rodinu*, která se skládá z manžela, manželky a jejich neopatrovaných dětí. Říkáme-li, že je tento typ rodiny izolovaný, pak tím za prvé myslíme to, že členové rodiny žijí odděleně od jiných příbuzných (např. rodičů a sourozenců obou manželů); za druhé je každá rodinná jednotka izolovaná v tom smyslu, že je na příbuzných nezávislá také finančně. Za třetí takto pojatá rodina přestává vykonávat řadu svých dřívějších funkcí – vzdělání, péči o nemocné, výrobu oblečení a potravin, neboť tyto funkce většinou převzaly veřejné instituce. Současná rodina má místo toho pouze dvě klíčové funkce: „jednak zajišťuje primární socializaci dětí, na jejímž základě se děti teprve stávají skutečnými členy společnosti, do které se narodily; a jednak stabilizuje osobnosti dospělých jedinců, kteří tvoří společnost“ (Parsons, 1955, s. 16).

Dvojice dospělých lidí plní tyto úkoly v izolované nukleární rodině prostřednictvím dvou vzájemně odlišných, specializovaných rolí: expresivní a instrumentální. Instrumentální rodinná role v sobě soustřeďuje vedoucí a rozhodovací pravomoci. Vykonává ji ten z partnerů, který rodinu ekonomicky zajišťuje, tedy tradičně manžel – otec. Manželka – matka se ujímá expresivní rodinné role, což znamená, že se stará o domácí práce, o děti a o uspokojení citových potřeb rodinných příslušníků. Přestože Parsons i další funkcionalisté uznávali, že již v 50. letech byly některé vdané ženy, někdy dokonce i s malými dětmi, zaměstnány mimo domov, tvrdili, že tyto ženy zastávají místa v nejnižších profesních kategoriích, aby tak nezpochybňovaly své manžely coby hlavní živitele a „nositele společenského statutu“.

Můžeme se jistě ptát, proč vzniklo právě takové rozdělení rolí. Proč nemohou mít někdy expresivní roli muži a ženy naopak fungovat jako instrumentální vůdčí osobnosti? Vzpomeňme na kapitolu 1: funkcionalisté – jak jsme uvedli – se domnívají, že tyto genderové role vycházejí z biologických (zejména reprodukčních) rozdílů mezi muži a ženami. Tvrdí, že takové rozdělení rolí vzniklo v raných fázích vývoje lidstva, zároveň s tím, jak se tehdejší lidé přizpůsobovali vlastním tělesným proměnám a změnám životního prostředí. A protože toto rozdělení bylo funkční, časem se institucionalizovalo.

Přestože velká část funkcionalistické literatury o rodině byla napsána již v 50. letech, naši pozornost si žádá ze dvou důvodů: jednak proto, že pozdější sociologická literatura o rodině často šla ve funkcionalistických stopách, a jednak proto, že ozvěnu těchto myšlenek slyšíme i dnes, konkrétně v pravicové rétorice „rodinných hodnot“. Není jistě překvapením, že tento pohled našel své kritiky mimo jiné ve feministické sociologii. V kapitole 1 jsme uvedli, že feminismus zpochybnil funkcionalistický výklad prehistorických genderových vztahů a předložil alternativní interpretaci dostupných fosilních nálezů. Nyní se soustředíme na některé další problémy obsažené ve funkcionalistickém popisu rodiny.

6.2 ZHODNOCENÍ FUNKCIONALISTICKÉHO POHLEDU NA RODINU

Kritikové funkcionalistického pohledu na rodinu mají pochybnosti o tom, zda je současná nukleární rodina skutečně do takové míry izolovaná od ostatního příbuzenstva. Funkcionalisté kontrastují současnou rodinu s rodinou preindustriální v preindustriální éře měly údajně rodiny rozšířenou strukturu, tj. v jedné domácnosti spolu žili prarodiče, rodiče, děti a někdy i další příbuzní. Mezikulturní srovnání

přítom ukazují, že takové uspořádání sice běžně existovalo v mnoha nezápadních preindustriálních společnostech, na Západě však – jak vyplývá z historických pramenů – byly širší rodiny poměrně výjimečné, snad s výjimkou aristokratických vrstev. Krátká délka života většiny lidí předem vylučovala, že by mohly žít tři generace jedné rodiny společně. Je pravděpodobné, že „trojgenerační rodiny nejen nebyly industrializací rozbity, ale naopak se vyvinuly jako její důsledek“ (Allan, 1985, s. 6). Výzkumy z poslední doby navíc naznačují, že řada současných rodin není izolována od širšího příbuzenstva. Podle jednoho z nich například většina starších lidí bydlí nedaleko dalších členů rodiny, a to včetně svých dospělých dětí a vnoučat. Zhruba polovina z nich se vidí s některým členem rodiny každý den; více než 85 % udržuje se svými dětmi určitou formu kontaktu aspoň jednou týdně (Tauber, 1992). Potřebují-li lidé radu, emocionální podporu nebo finanční pomoc, obracejí se i nadále v první řadě na své příbuzné. U rodin jiných barev pleti než bílé, tj. Afroameričanů, Američanů hispánského a asijského původu a také u dělnických a chudých rodin konstatují výzkumy existenci rozsáhlých sítí příbuzných a přátel, které kolektivně mobilizují své zdroje, aby pomáhaly rodinám přežít těžké situace (Jayakody a Chatters, 1997; Neighbors, 1997; Segura a Pierce, 1993; Stacey, 1990; Taylor et al., 1997).

Ještě ostřejší kritice bylo u funkcionalistického modelu podrobena přísné oddělení rolí obou pohlaví. V kapitole 1 jsme kritizovali pojem rolí, neboť se jím analýza genderových vztahů depolitizuje. Charakterizování mužské role jako instrumentální a ženské jako expresivní má však i další problematické aspekty. Toto rozdělení rolí za prvé chybně odděluje veřejný život, chápaný funkcionalisty (ale nejen jimi) jako mužský svět práce, politiky atd., od života privátního, tedy ženského světa rodiny. Jak jsme upozornili na počátku této kapitoly, představa domova jako sféry oddělené od veřejného světa – sociologie hovoří o dichotomii veřejné a soukromé sféry – je mylná. Rodiny ve svém každodenním životě tyto sféry neprožívají odděleně, nýbrž ve vzájemné závislosti.

Dalším vážným problémem funkcionalismu a jeho přísného oddělování rolí je, že instrumentální a expresivní činnosti popisuje jako činnosti vzájemně se vylučující a předpokládá, že jejich distribuce mezi obě pohlaví je přirozená. Jinak řečeno, je nám nabídnuta jediná mužská a jediná ženská role: ty mají biologický základ, a proto je takové uspořádání normální a neměnné. S touto myšlenkou jsme polemizovali již v kapitole 1, nyní se k ní však znovu vracíme, neboť bývá aplikována i na formální aspekty rodiny a tím konstruuje jedinou, směřovatnou rodinu.

Uspořádání genderových vztahů a rodiny přitom nemá biologický původ, nýbrž je dáno kulturně a předává se sociálně. Z kapitoly 2 víme, že antropologické výzkumy dokládají pružnost genderových kategorií. Na základě antropologického materiálu lze rovněž konstatovat značnou mezikulturní různost rodinných forem i dělby práce v rodinách.

Ve všech známých společnostech například existuje dělba práce podle pohlaví (a také věku). Avšak to, co se považuje za mužskou a ženskou práci, se v jednotlivých společnostech diametrálně liší. V některých kulturách stavějí domy ženy, v jiných je to mužská práce. Ve většině společností vaří ženy, ale existují i takové, kde za vaření odpovídá muž. Z výzkumů vyplývá, že neexistují úkoly, ze kterých by byli muži zásadně vylučováni, a jedinými činnostmi, z nichž jsou zcela vyloučeny ženy, jsou zřejmě lov velkých mořských živočichů (např. velryb) a tavení rud. Na práci se železem, kácení dřeva či lovu velké suchozemské zvěře se ženy podílejí jen velmi zřídka, i takové výjimky však existují (Murdock a Provost, 1973; O'Kelly a Carney, 1986). Například u filipínských Agtů loví ženy i muži jeleny a divoká prasata pomocí nožů a luků a šípů. Potápějí se a pod vodou loví harpunami ryby, což je činnost vyžadující nejen zvláštní dovednost, ale i značnou tělesnou zdatnost. Společně sbírají také plody a střídají se v péči o děti (Estioko-Griffin, 1986). Rodiny v této společnosti lze skutečně označit za rovnostářské, v protikladu k patriarchálním (mužem řízeným).

Hledáme-li alternativy tradiční izolované nukleární rodiny, nemusíme chodit nijak daleko. Také ve Spojených státech existuje celá řada variant struktury a skladby rodiny. Právě těmto odlišným rodinným formám se nyní budeme krátce věnovat.

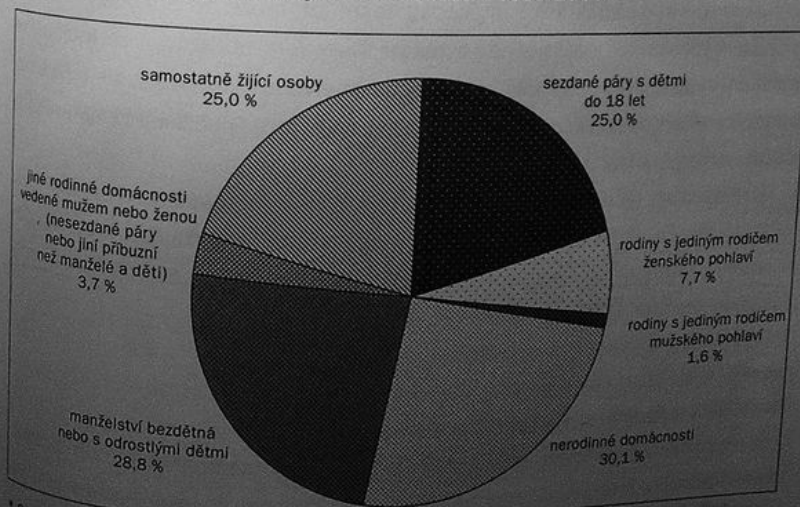
6.2.1 Současná rodina: různorodost a proměnlivost

Za posledních čtyřicet let počet tradičních izolovaných nukleárních rodin ve Spojených státech výrazně poklesl. Tento typ rodiny dnes tvoří jen menšinu amerických domácností. V roce 1960 například pracovalo mimo domov méně než 7 % vdáných žen s dětmi a ve zhruba 90 % rodin byli přítomni oba rodiče. V roce 1996 už mimo domov pracovalo 70 % vdáných žen s dětmi a oba rodiče mělo jen 68 % rodinných domácností (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997). Jak si za chvíli ukážeme, v současné době jsou nejtípickejší rodiny s dvěma živiteli, kde oba dospělí partneři pracují za mzdu, a rodiny s jedním rodičem-samozivitelem, tedy rodiny s dětmi, v nichž však domácnost finančně zajišťuje pouze jedna dospělá osoba.

216

pohlédneme-li na Obrázek 6.1 na straně 217, uvědomíme si, jak rozmanitý je obraz dnešních amerických domácností. Mnohé tyto domácnosti se přitom jednoduše považují za rodiny. Například do kategorie „jiných rodinných domácností vedených mužem nebo ženou“ patří mj. soužití nesezdaných párů, heterosexuálních i homosexuálních. Odhad jejich procentuálního zastoupení je pravděpodobně podhodnocený, zejména pak v případě soužití gayů a leseb, neboť obava z důsledků homofobie mnoha lidem brání v tom, aby se veřejně deklarovali jako intimní partneři. Do kategorie „nerodinných domácností“ může být zahrnuto i uspořádání, které Kath Weston (1991) nazývá zvolenou rodinou, tedy soužití lidí, kteří nejsou spřízněni pokrevním příbuzenstvím, manželstvím ani adopcí, přesto se považují za rodinu. Weston studovala problematiku zvolených rodin, které vytvořili gayové a lesby se svými blízkými přáteli a někdy i bývalými milenci poté, co se jich kvůli jejich sexuální orientaci začali stranit rodiče, sourozenci a další příbuzní. Zjistila, že zvolené rodiny uspokojují řadu potřeb svých členů podobně jako jiné rodiny – konkrétně potřebu důvěrnosti, společnosti blízkých lidí a finanční podpory. Autoři výzkumů podotýkají, že právě toto jsou známky úspěšně fungující rodiny, tedy rodiny, jejíž členové společně zvládají náročné životní situace a uspokojivě řeší vzájemné konflikty (Cox, 1993).

OBRÁZEK 6.1 Typy amerických domácností v roce 1996*

* Součet procent není roven 100, protože některé domácnosti byly započítány do více kategorií.
Pramen: Zpracováno dle U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997.

217

Za okamžik se budeme jednotlivým typům rodin věnovat podrobněji. Na tomto místě chceme pouze ukázat, že nejpřílehavější charakteristikou struktury americké rodiny je rozmanitost, nikoli uniformita. Ani ty podoby rodiny, které jsme dosud vyjmenovali, ještě nepokrývají všechny rodinné formy a příbuzenské struktury popsané badateli v poslední době. Stále častější jsou například spojené rodiny, tedy rodiny vznikající tak, že jeden (nebo oba) z rozvedeného manželského páru s dětmi vstoupí do nového manželství s někým, kdo má rovněž děti; případně nově vzniklý pár přivede na svět ještě děti vlastní. Podobně socioložka Judith Stacey (1990) narazila na takzvané harmonikové domácnosti. Při svém výzkumu dělnických domácností z kalifornského Silicon Valley totiž našla domácnosti, které se rozšiřují nebo zužují podle toho, jak se mění potřeby různých členů příbuzenstva, a to včetně „bývalé rodiny“ (např. sourozenců nebo rodičů rozvedených partnerů). V závislosti na tom, jak v harmonikových domácnostech přibývají či ubývají členové, probíhá akumulace a distribuce společných zdrojů, a to jak z ekonomických důvodů, tak i jako důkaz zájmu a lásky.

Zdá se tedy, že určujícími rysy rodiny nejsou oficiální znaky, jako jsou oddací listy, nýbrž vazby citové a finanční. Toto vymezení dokonce stále více používají soudy při stanovování práv a povinností rodinných příslušníků. Jedním z mezníků byl případ z roku 1989, kdy Newyorský odvolací soud rozhodl, že homosexuální pár, který žil ve společné domácnosti deset let, může být pro účely stanovení výše regulovaného nájemného ve městě New York považován za rodinu. Ve zdůvodnění soud uvedl, že rodiny se vyznačují nejen oddacím listem, ale také dlouhodobými výlučnými vztahy zúčastněných osob s citovými a finančními závazky (Gutis, 1989; viz též Dunlap, 1994).

Rozmanitost typická pro současné rodiny je charakteristickým znakem i dalšího souvisejícího jevu, totiž sexuálního chování. Než tedy budeme pokračovat v analýze rozmanitosti současných rodin, podívejme se na některá témata související se sexualitou a sexuálním chováním.

6.3 SEXUALITA A SVOBODA REPRODUKCE

„Jsem panna a jsem na to hrdá,“ prohlásila nedávno sedmnáctiletá dívka reportérovi novin („True love waits“, 1993, s. A12). Tato dospívající dívka se zařadila mezi několik set mladých žen a mužů, kteří podepsali „slib čistoty“, jímž se zavazují, že zůstanou až do svatby „sexuálně neposkrvnění“. Výzkumy z posled-

ní doby však naznačují, že tito lidé jsou početně v menšině. Většina mladých žen a mužů provozuje předmanželský sex a dokonce i dospívající mládež, která dosud neměla pohlavní styk, je často sexuálně aktivní. Podle výzkumů se věnuje jiným typům genitálních sexuálních aktivit, jako je orální sex či masturbace s partnerem (Schuster et al., 1996).

Názory na předmanželský sex jsou dnes liberálnější. Například ještě v roce 1972 vyjádřilo 37 % respondentů v celostátním výzkumu názor, že předmanželský sex je „vždy zavrženíhodný“, zatímco v roce 1988 takto odpovědělo už jen 26 % dotázaných. Na počátku 90. let mělo pocit, že předmanželský sex je za všech okolností nesprávný, pouze 19,7 % respondentů (Kain, 1990; Michael et al., 1994). Tyto názorové proměny se odrážejí i v chování. Podle Fondu na obranu dětí (Children's Defense Fund, 1997) mají čtyři z pěti mladých lidí první pohlavní styk před dvacátým rokem života. Průměrný věk při prvním pohlavním styku je šestnáct let u chlapců a sedmáct u dívek. V roce 1998 zjistila nadace Kaiser Family Foundation, že přestože téměř tři čtvrtiny respondentů ve věku 13–19 let, kteří se zúčastnili jejich výzkumu, prohlásily, že si jejich kamarádi myslí, že je dobré zůstat pannou či panícem, téměř polovina z nich zároveň uvedla, že se cítí být do sexu tlačeni. Mladší z dotázaných, ve věku 13–15 let, zmiňovali tento nátlak stejně často jako respondenti ve věku 16–18 let; ti starší ovšem uváděli častěji, že nátlaku podlehlí.

Ze stejného výzkumu (Kaiser Family Foundation, 1998) rovněž vyplynulo, že zcela zmizel rozdíl mezi chlapci a dívkami co do rozsahu sexuálních zkušeností. Podle této studie měli chlapci i dívky první pohlavní styk v průměru ve věku 15 let. Podle Carol Darling a jejích spolupracovníků (1992) podobná zjištění dokládají, že dvojí metr v pohledu na sexualitu je do značné míry minulostí. Dvojím metrem v pohledu na sexualitu je míněn tradiční postoj naší, ale i řady jiných společností, který mladým mužům sexuální aktivity dovoluje – nebo jejich sexuální eskapády přinejmenším pomíjí, přehlíží nebo jim je promíjí –, zatímco dívky za stejné chování odsuzuje a trestá. Navzdory liberalizaci názorů na předmanželský sex však řada výzkumů naznačuje, že dvojí metr v pohledu na sexualitu stále přežívá. I nadále je například běžné, že se mladí muži vychloubají svým sexuálním dovednostem a za své sexuální aktivity si vysluhují uznalé označení „kanec“. Mladé ženy se naopak sice mohou sexuálním aktivitám věnovat svobodněji než dříve, stále ještě se však od nich očekává, že tak budou činit v rámci vážného vztahu založeného na lásce. Na dívky s více partnery je pohlíženo jako na ženy „volnějších mravů“ nebo „štětky“ (Rubin, 1991).

Genderový rozdíl se objevuje také v tom, jak mladí lidé hodnotí pohlavní styk. Rubín (1991) i Thompson (1984) uvádějí, že mladým ženám, které se účastní jejich výzkumů, vesměs pohlavní styk nepřináší potěšení nebo uspokojení. Mladé ženy dávají před pohlavním stykem přednost sexuální přehřívce nebo mazlení. Většina mladých žen prohlásila, že byla po prvním pohlavním styku zklamaná. To částečně vysvětluje, proč je častěji míra sexuální aktivity dívek po prvním pohlavním styku ve srovnání s chlapci nízká.

Dosud jsme hovořili pouze o heterosexuální sexualitě, proto nyní stručně obrátíme pozornost také k homosexualitě. Ještě před tím však zmiňme dva možné důsledky heterosexuálních pohlavních aktivit dospívajících lidí, totiž otěhotnění a narození dítěte.

6.3.1 Těhotenství a rození dětí u dospívající mládeže

Relativní počty dospívajících dívek, které porodily dítě, ve Spojených státech klesají – konkrétně z 62,1 porodu na 1000 dívek ve věku 15–19 let v roce 1991 na 54,7 porodu v roce 1996. V tomto roce se matkám ve věku 15–19 let narodilo zhruba 500 000 dětí, z toho asi 75 % mimo manželství, a dalších 11 000 dětí matkám čtrnáctiletým nebo mladším, z nichž byly neprovdány prakticky všechny (Lewin, 1998a). I přes pokles relativního počtu dospívajících dívek rodičích dětí roste v jejich rámci podíl neprovdaných mladých žen (Children's Defense Fund, 1997). U neprovdaných dospívajících Afroameričanek relativní počet porodů na počátku 90. let poklesl (na 91,7 porodu na 1000 černošských dívek ve věku 15–19 let), zatímco u hispánských dívek mírně stoupl (na 101,6 porodu na 1000 hispánských dívek ve věku 15–19 let). Stejný údaj pro neprovdané bělošské dospívající dívky zůstal ve stejném období poměrně stabilní (kolem 48,4 porodu na 1000 dívek ve věku 15–19 let). I nadále je tedy relativní počet porodů u neprovdaných dospívajících Afroameričanek a Hispánek dvakrát vyšší než u neprovdaných dospívajících bělošek a Spojené státy stále vykazují nejvyšší relativní počet porodů u dospívajících dívek ze všech industrializovaných států (Children's Defense Fund, 1997; Lewin, 1998a).

Nadproporční relativní počet porodů u neprovdaných dospívajících Afroameričanek a Hispánek bývá dáván do souvislosti s jejich větší chudobou a častějším neúspěšným průběhem studia. Podle Fondu na obranu dětí (Children's Defense Fund, 1997) je pravděpodobnost otěhotnění a porodu dítěte nejnižší u těch dospívajících dívek, které 1. žijí ve finančně zajištěných nebo bohatých rodinách; 2. jsou úspěšné ve vyšším vzdělávání; a 3. mají vysoké cíle a také možnost těch-

to cílů dosáhnout (viz též Brewster, 1992; Gilligan et al., 1995; Luker, 1996; Williams, 1991).

Dalším faktorem, jenž přispívá k počtu otěhotnění dospívajících dívek, je sexuální nátlak. Výzkumy ukazují, že u 50 až 70 % dětí narozených dívkám ve věku 11–18 let je otcem muž o čtyři až sedm let starší než matka dítěte (Children's Defense Fund, 1997; Landry a Forrest, 1995; Robinson, 1996; Vobejda, 1997a). „Typická adolescentní dívka prostě není dostatečně vybavena pro to, aby se s mužským partnerem, který je o čtyři či více let starší, dohodla o otázkách sexu a antikoncepci“ (Children's Defense Fund, 1997, s. 85).

Jaké má u dospívajících dívek těhotenství a následné narození dítěte následky? Na celospolečenské úrovni se odborníci zabývali především důsledky ekonomickými. Ty se odhadují na 13 až 19 miliard dolarů ročně: jde o vyšší zdravotní výdaje, snížení příjmů z daní a vyplácení vyšších sociálních dávek. Musíme si však uvědomit, že tyto úvahy se teprve odvíjejí od zničujícího dopadu, který má otěhotnění a porod na život samotných dospívajících lidí – zejména pak dívek, na nichž spočívá břemeno těhotenství a narození dítěte větší měrou – a jejich dětí. Pro dospívající rodiče a zejména dospívající matky znamená těhotenství a narození dítěte snížení šancí na pokračování ve studiu, finanční zátěž spojenou se zabezpečením rodiny a méně pracovních příležitostí. Děti narozené dospívajícím dívkám jsou častěji než ostatní děti nedonošené nebo mají nízkou porodní váhu, a to převážně proto, že dospívajícím matkám se častěji než starším rodičkám nedostane odpovídající prenatální péče. Jejich děti také častěji vyrůstají v chudobě nebo blízko chudobě, v dalším vývoji se častěji potýkají se zdravotními problémy, potížemi ve škole a v období dospívání – stejně jako jejich rodiče – s předčasným rodičovstvím (Children's Defense Fund, 1997; Luker, 1996).

Panuje mýtus, že výskyt těhotenství a rození dětí u dospívajících lidí podporují štědré sociální dávky. Přitom ze statistik vyplývá, že relativní počet nemanželských dětí narozených dospívajícím matkám je nejvyšší v amerických státech s nejnižšími sociálními dávkami (Children's Defense Fund, 1997). Odnětí sociální a finanční podpory dospívajícím matkám by tak sotva bylo účinným řešením celého problému. Jedním z podniknutých opatření bylo zpřístupnit dospívajícím antikoncepční prostředky v rámci zdravotní výchovy na školách a výzkumy skutečně naznačují, že rostoucí počet sexuálně aktivních dospívajících antikoncepci používá, byť nepravidelně (Children's Defense Fund, 1997; Kaiser Family Foundation, 1998). Pouhé zpřístupnění antikoncepce tedy nestačí: je třeba adolescentní

mládež také motivovat, aby ji používala. Tuto motivaci může podpořit i dostatek jiných příležitostí k získání statutu a sebevědomí, než je rodičovství – například studijní úspěchy nebo sportovní výkony (Gilligan et al., 1995; Luker, 1996).

Problém těhotenství a rodičovství u dospívající mládeže nás přivádí k tématu **svobody reprodukce**, tedy možnosti lidského jedince svobodně rozhodovat o tom, zda mít, či nemít dítě. Toto téma patří k těm zvláště kontroverzním, a proto se mu i my budeme věnovat podrobněji.

6.3.2 Svoboda reprodukce

Většina diskusí kolem svobody reprodukce se soustřeďuje na přání jednotlivce děti *nemít*. Také naše analýza začne od tohoto bodu; jak ale brzy uvidíme, téma svobody reprodukce není jednorozměrné a zahrnuje v sobě i problémy stojící v cestě lidské touze děti mít.

Antikoncepce a ukončení těhotenství. Snahy o zabránění otěhotnění a omezení velikosti rodiny nejsou ničím novým. Historický a archeologický materiál poskytuje dostatek důkazů o tom, že antikoncepční metody i techniky používané pro ukončení těhotenství byly známy a rozsáhle praktikovány po tisíciletí. Ve Spojených státech však byly v roce 1850 jak ukončení těhotenství, tak i větší na antikoncepčních metod **zakázány**. Přijetí takové právní úpravy lze vysvětlit několika způsoby. Jedním z nich je, že nové zákony byly výsledkem snahy kvalifikovaných lékařů – profesionálů vytlačit porodní asistentky, které asistovaly při porodech i prováděly ukončení těhotenství, a získat tak monopol na poskytování zdravotní péče (viz kapitola 11). Podle jiného výkladu šlo o pokus rasistických zákonodárců a lobbistů přimět bělošské ženy rodit děti, aby nad bělošskou populací nemohli získat převahu přistěhovalci a Afroameričané, kterých přibývalo (Gordon, 1976; Luker, 1984; Mohr, 1978).

At už byl důvod jakýkoli, odpovědnosti za kontrolu porodnosti se ujaly – či spíše byly nuceny se ujmout – ženy, a není tedy divu, že právě ony stály v čele hnutí za plánované rodičovství a legalizaci antikoncepce a ukončení těhotenství. Řada žen se začala v těchto otázkách angažovat proto, že ony samy nebo někdo z jejich blízkých zakusil stigma nemanželského původu nebo prožil bolestivé a často tragické následky pokoutné prováděného ukončení těhotenství. Svě zdraví a někdy i život obětovaly pro tuto věc zejména ženy náležící k menšinám, jež se staly vědomými či nevědomými objekty raných fází lékařského výzkumu antikoncepční pilulky, nitroděložního tělíska a dalších antikoncepčních prostředků (viz kapitola 11).

Ukončení těhotenství a některé formy antikoncepce byly v USA nezákonné až do 70. let 20. století; tehdy Nejvyšší soud USA přijal soubor rozhodnutí, na jejichž základě se rozhodnutí, zda porodit dítě, stalo součástí ústavně zaručeného práva jednotlivce na soukromí. Mezníkem bylo rozhodnutí soudu v případě *Griswold versus Connecticut* (1971), které posloužilo jako precedens pro pozdější případy. Soud zde s odvoláním na právo na soukromí zrušil platnost zákonů, které zakazovaly, aby sezdané páry používaly antikoncepci. O rok později použil soud stejnou zásadu v případě týkajícím se poskytování antikoncepčních prostředků nesezdaným párům (případ *Eisenstadt versus Baird*). Konečně v roce 1977 Nejvyšší soud v případě *Carey versus Population Services International* rozhodl, že se právo na soukromí, zakotvené v ústavě, vztahuje i na nezletilé osoby. Stát tudíž nesmí zasahovat do jejich rozhodnutí neprodit dítě tím, že jim bude upírat přístup k antikoncepčním prostředkům.

Pro mnoho dnešních mladých lidí je jen stěží uvěřitelné, že poskytování a používání antikoncepčních prostředků bylo ve Spojených státech ještě před třiceti lety protizákonné, a jen málokdo z nich by si přál zvrácení uvedených rozhodnutí. Reakce na některá další rozhodnutí Nejvyššího soudu, zejména ta týkající se ukončení těhotenství, však takto jednoznačná nebyla. V roce 1973 rozhodl Nejvyšší soud v případě *Roe versus Wade* poměrem sedmi hlasů ku dvěma, že ženy mají ústavně zaručené právo rozhodnout se pro ukončení těhotenství a že stát nesmí do tohoto práva nenáležitě zasahovat nebo jim je upírat. V tomto mnohými nepochopeném a ostře debatovaném případě vynesl soud tři rozhodnutí, každé pro jeden trimestr těhotenství. Konkrétně stanovil, že v průběhu prvního trimestru je rozhodnutí ukončit těhotenství přísně soukromé a činí je žena po poradě s lékařem; stát nemá oprávnění ani závažný důvod v této fázi zasahovat. Během druhého trimestru s sebou ukončení těhotenství nese větší zdravotní rizika pro ženu, a stát proto může jeho provádění určitým způsobem omezovat, avšak pouze s ohledem na ochranu zdraví ženy. Ve třetím trimestru je úloha státu nejrozsáhlejší: Nejvyšší soud rozhodl, že stát smí v této fázi těhotenství zakázat jeho ukončení (s výjimkou případů, kdy je nutný k záchraně ženina života či zdraví), a to vzhledem k životaschopnosti plodu, tj. jeho *schopnosti přežít* mimo tělo matky. V souvisejícím případě (*Doe versus Bolton*) však soud stanovil, že každé omezení ze strany státu musí být přiměřené a nesmí bránit lékaři v plnění jeho povinností a poskytování lékařské péče podle vlastního odborného úsudku. Svým rozhodnutím v tomto případě tak soud zrušil platnost řady omezujících opatření

státu včetně toho, které vyžadovalo souhlas alespoň dvou lékařů s rozhodnutím ženy ukončit těhotenství a následně ještě schválení lékařskou komisí.

Od roku 1973 pak Nejvyšší soud opakovaně potvrzoval hlavní zásady, na nichž bylo rozhodnutí v případě *Roe versus Wade* založeno, a odmítal toto své rozhodnutí změnit. V některých následujících případech nicméně stanovil určitá omezení, která pro některé ženy – zejména ženy dospívající, chudé a žijící na venkově – učinila obtížnějším dosáhnout ukončení těhotenství. Jednotlivé státy USA mohou vyžadovat vyrozumění rodičů a jejich souhlas, žádá-li o ukončení těhotenství nezletilá osoba; ženám žádajícím o ukončení těhotenství má být poskytnuta konzultace ohledně alternativ (např. adopce); ženy žádající o ukončení těhotenství musejí povinně absolvovat čas na rozmyšlenou; ukončení těhotenství nesmí být placeno ze státního systému financování zdravotní péče pro nemajetné (*Medicaid*) a nesmí být prováděno ve státních nemocnicích. Soud tak podle vlastního prohlášení jednotlivým státům umožňuje, aby ženy od ukončení těhotenství odrazovaly, avšak s tím, že nesmějí ženě v jejím rozhodnutí ukončit těhotenství bránit (Risen a Thomas, 1998).²

Tato omezení – společně s širším užíváním antikoncepčních prostředků a mírným poklesem počtu žen v plodném věku – přispěla ve Spojených státech ke snížení relativních i absolutních počtů provedených ukončení těhotenství. Od roku 1980 poklesl počet ukončení těhotenství na 1000 žen ve věku 15–44 let asi o pětinu, a to z 25 ukončení těhotenství na 1000 žen na 20 v roce 1995 (Vobejda, 1997b).³ Dalším významným faktorem v úbytku ukončení těhotenství bylo snížení počtu zařízení, která ukončení těhotenství provádějí. Nejvyšší soud totiž rozhodl, že jednotlivé státy mohou nařídit, aby ukončení těhotenství prováděl pouze lékař (Carelly, 1997). Pro provádění ukončení těhotenství i jen v prvním trimestru těhotenství je přitom vyškoleni stále méně nemocničních gynekologů a porodníků – 70 % v roce 1992 oproti 92 % v roce 1976. Počet klinik a ordinací provádějících ukončení těhotenství se od poloviny 80. let sice snížil pouze mírně, avšak počet nemocnic provádějících ukončení těhotenství poklesl o 18 % (Cronin, 1996). Část tohoto úbytku zapříčinilo spojování nemocnic spravovaných katolickou církví s nemocnicemi necírkevními, které je v poslední době stále častější a které vede k omezení dobrovolné sterilizace apod. (Kong, 1998). Počet okresů, v nichž se nachází instituce provádějící ukončení těhotenství, tak významně poklesl – ze 714 v roce 1978 na 495 v roce 1992, tedy o 31 % (Clark, 1995).

Dalším důvodem, proč ubylo míst, kde se provádí ukončení těhotenství, je stále menší ochota lékařů stávat se terčem výhrůžek a obtěžování ze strany aktivistů brojících proti ukončování těhotenství (Henshaw, 1995). Přestože se celkový počet zdravotnických incidentů po přijetí federálního Zákona o svobodném přístupu do zdravotnických zařízení z roku 1994 poněkud snížil, lékaři a zaměstnanci nemocnic a klinik i nadále vypovídají, že jim radikální bojovníci proti ukončování těhotenství vyhrožují, sledují je a jinak je obtěžují či napadají. Mezi akcemi skupin brojících proti ukončování těhotenství nechybělo zalepení zámek u vchodů do zdravotnických zařízení, vypuštění nebezpečné kyseliny máselné uvnitř zdravotnického zařízení, demonstrace u domů lékařů, kteří ukončení těhotenství provádějí, obtěžování jejich dětí a dokonce použití zápalné pumy proti nemocnici a střelba na lékaře a zaměstnance těchto zařízení (Clark, 1995; Henshaw, 1995; Navarro, 1996).

Podle průzkumů veřejného mínění se většina Američanů domnívá, že by ukončení těhotenství mělo být ve většině případů legální. Za úplný zákaz ukončení těhotenství se staví jen 15 až 20 % obyvatel USA; většina lidí si pouze myslí, že by od ukončení těhotenství měly být ženy zrazovány (Clark, 1995; Saletan, 1998; Stolberg, 1998; U. S. Department of Justice, Bureau of Justice Statistics, 1996). Veřejnost v naprosté většině podporuje zejména zákonnou možnost ukončení těhotenství v průběhu prvního trimestru těhotenství; mnohem menší procento lidí se zastává i ukončení těhotenství v pokročilých fázích těhotenství. Technické možnosti současné medicíny jsou takové, že i plody narozené ve 23. až 24. týdnu mohou přežít (ovšem pouze 42 % plodů narozených ve 24 týdnech přežije první rok života – Stolberg, 1997a). Ukončení těhotenství v pokročilém stadiu (tj. ukončení těhotenství provedené po 20. týdnu těhotenství) však tvoří pouze 1,1 % všech případů; 52,2 % ukončení těhotenství je provedeno do 9. týdne a téměř 89 % do 13. týdne těhotenství (Henshaw, 1995).

Jak jsme již předeslali, svoboda reprodukce se netýká pouze ukončení těhotenství a antikoncepce. Možná neméně diskutabilní jsou některé nové metody asistované reprodukce, jejichž cílem není ukončení těhotenství, nýbrž naopak otěhotnění.

6.3.3 Metody asistované reprodukce

Odhaduje se, že z 60,2 milionu amerických žen v plodném věku je 10 až 13 % neschopno otěhotnět nebo těhotenství zdárně absolvovat (Altman, 1998; Stolberg, 1997b). Kromě toho existují – vdané i svobodné – ženy, které si přejí děti, avšak těhotenství a porod pro ně vzhledem k nejrůznějším zdravotním handicapům před-

stavují vážné zdravotní riziko (Asch, 1989), nebo ženy po přechodu, které chtějí mít dítě, avšak běžným způsobem nemohou otěhotnět. Dále existují i zdravé svobodné ženy a muži, kteří si přejí počít dítě, aniž by vstupovali do manželství nebo spolu vůbec navazovali intimní vztah. Touhu stát se rodiči navíc vyjadřuje i stále větší počet homosexuálních párů. Osoby náležející k těmto skupinám se ještě před necelými dvěma desítkami let potýkaly s neřešitelným problémem; dnes jim však mohou pomoci právě **(nové) metody asistované reprodukce**.

Od narození prvního „dítěte ze zkumavky“ v roce 1978 se umělé reprodukční techniky rychle dále vyvíjely. Dnes je k dispozici celá škála možností: oplodnění in vitro („ve zkumavce“), při němž se vajíčka oplodňují na laboratorní misce a embrya jsou vrácena do dělohy; transfer gamet do vejcovodu (GIFT), kdy jsou vajíčka i spermie zavedeny do vejcovodů s cílem, aby se spojily a vytvořily embrya; transfer zygot do vejcovodu (ZIFT), kdy se embrya vzniklá oplodněním in vitro přenášejí do vejcovodů; intracytoplazmatická injekce spermatu (ICSI), při níž lékař najde v mužově spermatu nejsilnější spermii / pohlavní buňku a zavede ji přímo do ženského vajíčka; darování vajíčka, kdy se odeberou vajíčka jedné ženě a dají se jiné; a konečně „zástupné“ těhotenství, kdy jiná žena po oplodnění in vitro slouží jako „hostitel“, který odnese a porodí dítě jinému páru, jemuž v okamžiku narození dítěte postoupí veškerá rodičovská práva a povinnosti.

Pokud vám to vše zní složitě, buďte ujištěni, že etické a právní otázky související s asistovanou reprodukcí jsou ještě mnohem komplikovanější než metody samotné. Například při oplodnění in vitro nevzniká jedno, nýbrž několik embryí. Embrya, která se nepřenesou do těla matky, se zmrazí pro možné pozdější využití. Kdo má ale rozhodovat o osudu zmrazených embryí? Co když jeden z partnerů zemře nebo se pár rozvede? Komu jsou zmrazená embrya svěřena „do péče“ (viz např. Becker et al., 1994)? A má v případě zástupného těhotenství nebo darování vajíčka hostitelka, respektive dárkyně nějaká rodičovská práva nebo povinnosti (viz Becker et al., 1994; Hoffman, 1996; Shanley, 1993)? A co děti, které se narodí díky asistované reprodukci? Mají právo vědět, jak nestandardní mají původ a kdo jsou jejich skuteční biologičtí rodiče? Jak vůbec v těchto situacích *rodiče* definovat (viz Altman, 1998; Hoffman, 1996; Kolata, 1993)?

Zatímco odborníci v oblasti etiky a právní vědy rozebírají tyto a mnohé jiné ožehavé otázky nastolené metodami asistované reprodukce, lékaře, dárce a lidi toužící po dětech v současnosti v jejich počínání omezuje jen relativně málo předpisů. Mimo stanovení norem pro pracoviště provádějící asistovanou reprodukci

ve smyslu úspěšnosti prováděných zákroků dala federální vláda od regulování asistované reprodukce v zásadě ruce pryč (Cowan, 1992). Některá pracoviště přitom bývají kritizována za metody, jichž užívají pro zvýšení úspěšnosti – např. zavádění do dělohy ženy čtyři, pět nebo třeba i deset embryí najednou (Kolata, 1998). Zavedení více embryí zvyšuje pravděpodobnost vícečetného těhotenství (tj. trojčet, čtyřčet či paterčet). Více než jedno dítě se rodí v každém třetím případě asistované reprodukce; u těchto dětí je však velké riziko, že se narodí předčasně, s nízkou porodní váhou nebo s vážným postižením. Aby se těmto komplikacím zamezilo, jsou ženy, u nichž se zjistí vícečetné těhotenství, vyzývány k „redukci počtu plodů“, tedy selektivnímu odstranění jednoho či více plodů; to většinou představuje nesmírně těžké, srdcervoucí rozhodnutí – a to i pro ženy zastávající jinak v těchto otázkách svobodu volby, zejména pokud musely velice dlouho čekat, než vůbec otěhotněly (Altman, 1998; Kolata, 1998).

Metody asistované reprodukce jsou jistě zdrojem závažných dilemat, před kterými ovšem stojí nejen zákonodárci, lékaři a etika, ale též konkrétní jedinci, kteří těchto metod využívají, aby mohli mít děti. Pro mnohé lidi, kteří by si dítě přáli, ale nemohou je mít, je však celá diskuse povýtce teoretická; žádnou z alternativ si totiž stejně nemohou dovolit. Popsané postupy nejsou nijak levné a jen velmi zřídka se na ně vztahuje zdravotní pojištění. Jeden pokus o oplodnění in vitro stojí průměrně 7800 dolarů a pouze ve dvanácti amerických státech jsou pojišťovny povinny tento zákrok hradit. Většina párů podniká pokusy několik, a přesto se celková úspěšnost tohoto postupu pohybuje pouze někde kolem 22 % (Stolberg, 1997b). Darování vajíčka má vyšší úspěšnost – kolem 47 %, jeden pokus však přijde na 14 000 až 20 000 dolarů (Hoffman, 1996; Stolberg, 1997b). Vzhledem k vysoké ceně jsou tyto zákroky pro mnohé jedince a páry nedostupné, přestože touží po dítěti stejně intenzivně jako ti, kdo si metody asistované reprodukce dovolit mohou. Zástupné rodičky a dárkyně vajíčka jsou za své služby placeny a obvykle se hlásí na inzeráty zveřejňované centry asistované reprodukce nebo „dárčovskými zprostředkovateli“ (soukromými podnikateli placenými za nacházení dárců). Zástupné rodičky a dárkyně vajíčka jsou obvykle mladší a méně finančně zajištěné než ti, kdo si jejich služby zaplatí; ženy, které potřebují peníze, tak mohou být snadno vykořisťovány bohatšími páry, které chtějí dítě (Shanley, 1993; viz též Hoffman, 1996). A pak je tu i problém „tržnosti“ této úvahy: vzhledem k rostoucí poptávce po vajíčkách a reprodukčních službách, ale také vzhledem k rostoucím nákladům se lze obávat, že náš reprodukční materiál i děti samy se budou stále více považovat za zboží, se kterým lze obchodovat.

Významnou úlohu v tom, kdo bude mít děti a kdo ne, zkrátka hraje třídní příslušnost. Je smutnou ironií, že chudé ženy a ženy jiných barev pleti než bílé trpí jedenapůlkrát častěji neplodností, avšak vzhledem k nákladům mají nejmenší šanci využít některou z metod asistované reprodukce, o nichž jsme hovořili (Rothman, 1992). Některé feministky sice považují metody asistované reprodukce za potenciálně ženy osvobozující, neboť jim dávají větší kontrolu nad reprodukčním procesem, jiné se naopak obávají, že se v důsledku užívání těchto technologií z dětí stávají produkty a hrozí vznik „třídy rozmnožovatelek“, složené převážně z chudých žen, které budou pronajímat svá těla a prodávat vajíčka bohatým (Diamond, 1988; Raymond, 1990; Shanley, 1993). Celý spor zřejmě v dohledné době nedospěje k žádnému jasnému rozuzlení, a to ani v rámci feminismu.

Jisté je pouze to, že metody asistované reprodukce přispívají k rostoucí rozmanitosti rodinných forem ve Spojených státech. Soustředme se proto nyní na tyto různé typy rodin a intimních vztahů.

6.4 PODOBY INTIMNÍCH VZTAHŮ

6.4.1 Heterosexuální manželství

Přestože většina z nás uvažuje o manželství spíše jako o vztahu založeném na lásce, nikoli na právu, je manželství ve své podstatě právně závazné smluvní ujednání. Na rozdíl od většiny obdobných právních úkonů však zúčastněné strany nemohou podmínky uzavření manželství upravovat ani o nich vyjednávat. Podobu manželského ujednání totiž může stanovit pouze stát. V případě manželství dokonce smluvní strany většinou podmínky tohoto ujednání před jeho uzavřením ani neznají.

V minulosti zakládalo uzavření manželství směnný vztah mezi manželem a manželkou. Mezi povinnostmi manželky patřily domácí práce a plnění manželských sexuálních požadavků. Manžel byl na oplátku povinen manželku finančně zajišťovat, mohl však sám stanovit, jakou finanční podporu považuje za přiměřenou. Veškeré rozhodovací pravomoci v rodině svěřoval zákon manželovi (Lindgren a Taub, 1993).

Pokud o manželství uvažujeme dnes, představujeme si partnerství, nikoli směnu. Jak jsme však již podotkli, manželství nadále podléhá regulaci státu, který vymezuje práva a povinnosti partnerů a určuje, komu je – v závislosti na věku, pohlaví a zdravotním stavu – dovoleno manželství uzavřít. Mezi jednotlivými ame-

rickými státy najdeme nesmírně mnoho variant podmínek uzavření manželství, většina z nich však má společných několik základních předpokladů, odrážejících historický základ manželských ujednání. Většina států USA například i nadále předpokládá, že hlavou rodiny je muž. Přestože americký Nejvyšší soud v 70. a 80. letech v řadě rozhodnutí zrušil zákony některých amerických států, které v tomto duchu nastolovaly hierarchii pohlaví v rámci manželství, ve většině států i nadále platí pravidla, na jejichž základě má žena v manželství nižší status než muž. Ve většině států má například manžel i nadále právo rozhodovat o místě trvalého pobytu. Ženy jsou totiž uzavřením sňatku většinou automaticky přihlášeny k pobytu v místě trvalého pobytu manžela, a to i tehdy, nežijí-li – například kvůli práci nebo studiu – společně s manželem. Měla-li přitom žena před svatbou trvalý pobyt v jiném místě než její manžel, mění se pro ni změnou pobytu hned několik věcí – musí se přeregistrovat pro účast ve volbách; může přijít o právo navštěvovat univerzitu ve svém původním domovském státě jako „tuzemský“ (resident) student a jako student s trvalým bydlištěm v jiném státě začít platit vyšší školné; a zřejmě se nebude moci ve svém domovském státě ucházet o veřejný úřad (Lindgren a Taub, 1993). Některé soudy a také právní úpravy platné v některých amerických státech sice umožňují výjimky, avšak většina soudů dodnes neuznává právo vdané ženy zvolit si místo trvalého pobytu.

Vztahy v manželství jsou tedy v zásadní míře vztahy mocenskými – s tím, že manžel má obvykle moc nad manželkou. Jak jsme si řekli v úvodní kapitole, moc je schopnost přimět druhé lidi dělat to, co chceme my, bez ohledu na to, zda sami chtějí či nikoli. Moc je schopnost prosadit si svou. Většina z nás však, jak už bylo řečeno, představu manželství jako mocenského zápasu odmítá; rádi bychom si totiž mysleli, že partneri jsou si rovni, a pokud spolu nesouhlasí, snaží se dosáhnout kompromisu. Potvrzují tuto domněnku empirické výzkumy?

Odpověď závisí na tom, jak budeme moc v manželství měřit. Tradiční sociologie ji měřila podle způsobu rozhodování; tento přístup rozpracovali v roce 1960 Robert Blood a Donald Wolfe. Dotázali se více než 900 manželek, kdo má v jejich domácnosti poslední slovo v rozhodování o tom, kam se pojedou na dovolenou, jaké se koupí auto, kolik peněz se bude utrácet za jídlo, kde se bude bydlet nebo na jakého lékaře se obrátit. Jejich zjištění v zásadě dokazovala, že manželé mají větší moc než manželky, protože činí většinu rodinných rozhodnutí, přestože o většině z nich se s manželkami předem radí. Nicméně za určitých okolností se tento vzorec mění. Oba autoři zjistili, že větší moc má většinou ten partner, který do rodi-

ny přináší více „prostředků“, například větší příjem, status či vzdělání. Obvykle je tímto partnerem manžel, ale čím více prostředků přináší manželka, tím větší podíl na rozhodování získává.

Přestože Blood a Wolfe provedli svůj výzkum před bezmála čtyřiceti lety, jejich zjištění potvrzuje i novější výzkum, který rovněž konstatuje, že ve většině případů je co do rozhodování mocnější ten partner, který vydělává více peněz. Čím více peněz ve srovnání s manželem žena vydělává, tím větší moc v manželství získává; ženy v domácnosti tedy, zdá se, mají jen malou moc (Blumstein a Schwartz, 1983). Existují však i významné výjimky. Například u párů, které jsou přesvědčeny, že hlavním živitelem rodiny má být muž, má manžel větší moc bez ohledu na výši příjmu obou partnerů. Logická úvaha zde zní, že je-li odpovědností muže postarat se o rodinu, pak by měl mít také ve většině záležitostí rozhodující slovo (Thompson a Walker, 1989).

Pyke (1994) dokazuje, že důležitou proměnnou spoluurčující relativní moc partnerů v manželství je význam, který pár připisuje ženinu placenému zaměstnání a neplacené práci v domácnosti. Ve své studii podruhé vdaných žen Pyke například zjistila, že některé ženy po uzavření druhého manželství odcházejí z placeného zaměstnání a začínají „na plný úvazek“ vést domácnost, současně s tím však posilují svou moc v manželství. Děje se tak proto, že v prvním manželství tyto ženy pracovaly ve špatně placených, podřadných zaměstnáních a jejich manželé nepřiznávali finančním zdrojům, které ženy přinášely do manželství, patřičnou hodnotu. Placené zaměstnání pro tyto ženy nebylo zdrojem moci v manželství, nýbrž naopak spíše umožňovalo jejich manželům, aby je vykořistovali a ovládali. Svůj odchod z pracovního trhu tyto ženy vnímají jako znamení své větší moci v manželství a větší podpory ze strany nového partnera. Hodnota, kterou přiřkládá druhý manžel jejich neplacené práci v domácnosti, dokládá jeho vděk za tuto práci a sdílení moci oběma partnery.

Tato zjištění nás upozorňují na fakt, že problém dělby moci v manželském svazku je složitější a nestačí se dotazovat pouze na způsob rozhodování v rodině. Jedním důsledkem než jiná (Allan, 1985). Kromě toho moc nespočívá pouze ve schopnosti činit rozhodnutí, nýbrž i v právu delegovat odpovědnost za některá rozhodnutí na druhé (Blumstein a Schwartz, 1983). A konečně i zde platí staré pořekadlo, že „důležitá nejsou slova, ale činy“. Některé společenské praxe jsou brány za tak samozřejmé, jsou tak hluboce zakořeněny v ideologii a struktuře rodiny, že o nich

ani není nutné rozhodovat; provádějí se automaticky a jen zřídkakdy jsou problematizovány (Allan, 1985).

Možná se o moci v heterosexuálních manželstvích dozvíme více, budeme-li zkoumat, kdo co dělá, tj. jaké je rozdělení domácích prací, a kdo z toho má užitek, místo abychom se zajímali pouze o rozhodování. Pojďme se proto nyní blíže podívat na rozdělení prací v domácnostech heterosexuálních párů.

Gender a domácí práce: kdo co dělá? Pokud jde o domácí práce, výzkumy zcela shodně ukazují, že více času tráví těmito činnostmi manželka, a to až pětkrát více než manželé (Shelton a John, 1993). Pokud spolu partneři v souladu s tradičním pojetím manželství směřují služby, nezdá se to až tak nespravedlivé: ona dělá domácí práce a on pracuje v placeném zaměstnání, aby mohl oba finančně zajistit. Jak jsme však již předeslali, dnes se takové uspořádání týká jen velmi malého procenta párů. Většina vdaných žen je zaměstnána mimo domov podobně jako jejich manželé, a přestože muži v rodinách, kde jsou zaměstnáni oba manželé, tráví domácími pracemi více času než ti muži, kteří jsou výhradními živiteli rodiny, stále jich dělají méně než jejich manželky. Manžel obvykle vyjadřuje ochotu své manželce s domácími pracemi „pomoci“, avšak i v těch párech, kde vydělávají oba partneři, je mezi muži i ženami rozšířeno přesvědčení, že domácí práce jsou v zásadě prací „ženskou“, ať už jsou na čas ženy kladeny jakékoli další nároky (Shelton, 1992; Wilkie, 1993). Je zajímavé, že v práci jsou muži méně tolerantní vůči genderové nerovnosti než doma (Kane a Sanchez, 1992). Zaměstnané ženy tak nakonec – slovy socioložky Arlie Hochschild – doma nastupují na „druhou směnu“: část dne pracují za plat a poté přijdou domů, kde je čeká další práce, nyní však už neplacená.

Zeptáte-li se přitom žen, které celodenně pečují o domácnost, jakou práci dělají, obvykle odpoví: „Já nepracuji, jsem v domácnosti.“ Na této odpovědi je zarážející to, že ačkoli práce v domácnosti je společensky i ekonomicky nezbytná, nepovažuje se za skutečnou práci, a to dokonce ani ženami, které jsou za její vykonávání odpovědné především. Jedním důvodem, proč se práce v domácnosti nepovažuje za skutečnou práci, je, že není specializovaná; podle některých odhadů zahrnuje až osmdesát různých činností. Navíc se opakuje a v jistém smyslu není nikdy hotová. Některé domácí práce ještě ani nejsou dokončeny a už je třeba je dělat znovu. To proto, že principem domácích prací je výroba pro okamžitou spotřebu.

Druhým důvodem, proč se o práci v domácnosti neuvažuje jako o „skutečné“ práci, je fakt, že na rozdíl od většiny placených zaměstnání nemají domácí práce pevně stanovenou pracovní dobu. Žena v domácnosti nemá volno téměř nikdy, ani o svátcích; vždyť kdo například připravuje velké sváteční hostiny? Práce v domácnosti se dále liší tím, že se mísí s láskou a starostí o druhého. Navíc je uzavřena v soukromí. Lidé vycházejí ze svých domovů a jdou do práce, kde se ocitají ve viditelné, veřejné sféře. Domácí práce se však vykonávají v izolaci domova a většinou se dělají, když jsou ostatní členové rodiny mimo domov (např. v práci nebo ve škole). Zřejmě hlavním důvodem, proč se práce v domácnosti nepovažuje za „skutečnou“ práci, je, že je neplacená. V naší společnosti se totiž status jedince – tedy jak si jej váží druzí lidé i on sám – často odvozuje od toho, kolik vydělává peněz.

Když dojde na stížnosti na domácí práce, obvykle někdo ihned podotkne, o kolik snazší práce v dnešní době jsou: máme k dispozici tolik přístrojů, které nám šetří práci. Je přitom zajímavé, že výzkumy naznačují, že dnes lidé vedením domácnosti tráví přibližně stejně času jako na konci 18. století (Cowan, 1984; Ogden, 1986). Částečně je to zapříčiněno skutečností, že za oněch dvě stě let výrazně stoupla životní úroveň a s ní i naše očekávání ohledně pohodlí a čistoty domova. Kromě toho je průměrný dům větší než před dvěma stoletími, a je tedy třeba uklidit více místností. Ty jsou navíc kvůli většímu množství osobních věcí mnohem plnější.

Rozhodně se zde nesnažíme romantizovat minulost ani tvrdit, že vedení domácnosti by bylo snazší, kdybychom se vrátili zpět v čase. Snažíme se naopak říci, že i přes veškerý technologický pokrok a moderní vymoženosti jsou domácí práce časově i jinak náročná činnost a že ve většině domácností na ně spotřebují více času ženy než muži.

Vedle množství času, který manželky a manželé tráví domácími pracemi, existují rozdíly i v typu prací, které doma dělají. Manželky obvykle zastanou většinu každodenních činností, jako je úklid a vaření; muži mají na starosti méně pravidelné a méně se opakující povinnosti. Manželky například každý den, jednou či dvakrát, van pro celou rodinu. Manželé obvykle sekají trávník a dělají drobné opravy v domě, tedy práce, které je třeba dělat pouze příležitostně. Ženy pracují vzhledem k typu vykonávaných činností častěji pod časovým tlakem, zatímco muži mohou více rozhodovat o tom, kdy své domácí práce udělají (Hochschild, 1989; Shelton, 1992). „Druhá směna“ pro ženy znamená, že mají méně času na odpočinek.

Na rozdíl od většiny mužů jsou ženy rovněž nuceny složitě hledat rovnováhu mezi povinnostmi doma a v práci. Relativní osvobození mužů od domácích prací jim umožňuje soustředěně se zabývat pracovními příležitostmi, zatímco ženy mohou být kvůli svým povinnostem v domácnosti v pracovních příležitostech omezovány (Shelton, 1992; odlišný pohled má Hochschild, 1997).

Nepopíráme, že se dnes mnoho párů snaží – zejména v raných fázích manželství – o větší rovnost, tj. rovnější dělbu práce mezi partnery. Avšak i takové páry poté, co se staly rodiči, často zjistí, že jejich úsilí o rovné rozdělení domácích prací se zhroutilo. Podívejme se proto, jaké povinnosti plní heterosexuální rodiny se oběma rodiči v oblasti péče o děti.

Rodičovská péče. Navzdory rozšířenému přesvědčení, že narození dítěte přináší další sblížení manželů, sociologové i manželští a rodinní poradci docházejí k názoru, že s příchodem dětí přibývá v domácnosti napětí a klesá spokojenost s manželstvím (Cox, 1985; Larson, 1988). Toto pozorování není až tak nepochopitelné. Přestože se novopečení rodiče obvykle z narození dítěte radují, jen málokdy jsou připraveni na to, do jaké míry jim dítě naruší život. Například spánek je většinou méně a je často přerušován. Jejich vztah nutně pozbývá určité spontánnosti a je méně času pro pěstování ostatních zájmů. Je třeba více peněz i domácích prací a tím, jak se pár pohrouží do svých rodičovských rolí, potlačí své role partnersko-milenecké (Cowan a Cowan, 1992).

Tyto náročné situace však nezasahují matky a otce ve stejné míře. Přestože je dnes většina otců přítomna u porodu svých dětí, obvykle se podstatně méně podílejí na základní péči o děti (např. koupání, přebalování, převlékání, krmení). Přestože se muži v posledních pětadvaceti letech péče o děti účastní stále více, vše nasvědčuje tomu, že případy takzvaných „nových otců“, kteří se na péči o děti podílejí stejnou měrou jako jejich manželky, jsou dosud poměrně vzácné (DeVault, 1991; Snarey, 1993; Walzer, 1996).

Obecně lze říci, že podle výzkumů se otcové účastní základní péče o děti nejméně v jejich nejmladším věku. Více se obvykle začínou zapojovat, až když je dětem kolem osmnácti měsíců, tj. když chodí a mluví. Nejvíce se o děti starají zhruba ve věku od pěti do patnácti let. I tehdy se však v čase, který otcové tráví se svými dětmi, věnují spíše rekreaci či vzdělání, tj. hrají si s nimi, čtou jim, něco je učí, trénují je, a nikoli základní péči (Snarey, 1993; Thompson a Walker, 1989). Většinu základní péče dětem stále poskytují matky – a to i tehdy, jsou-li zaměst-

nány na plný úvazek – a navíc se starají o manžela a domácnost. Z výzkumů vyplývá, že tento vzorec se shodně vyskytuje jak v relativně rovnostářských, tak i v tradičních domácnostech. Dokonce i tam, kde muži uvádějí, že si s manželkou rozdělují povinnosti rovnou měrou, svědčí jejich chování i jejich vlastní slova o něčem jiném. Manželky je často musí žádat o pomoc a přesně jim říci, co mají udělat (Walzer, 1996). Ženy totiž nejen zajišťují větší část základní péče o děti, ale dělají i více „mentální práce“ související s výchovou dětí, tj. pamatují na různé věci, shánějí rady a informace (Walzer, 1996).

Někteří muži tvrdí, že by uvítali, kdyby se mohli o děti více starat, ale jejich hlavní povinností jako manželů a otců je zajištění obživy a struktura práce v naší společnosti jim jen stěží dovoluje, ne-li zcela znemožňuje, aby toho doma dělali více (Shelton, 1992; Snarey, 1993; Walzer, 1996; Weisner et al., 1994). Jak uvidíme v kapitole 7, profesní struktura naší společnosti tradičně vycházela z předpokladu, že muži rodiny zajišťují ekonomicky a ženy se o ně starají prakticky. Od mužů se očekává, že investují čas a energii do své práce; od žen se totéž očekává v rodině. Přestože na základě federálního zákona o rodičovské a zdravotní dovolené jsou společnosti s více než 50 zaměstnanci povinny poskytovat ženám i mužům až dva- až třináct týdnů neplacené rodičovské dovolené, aniž by tím bylo ohroženo jejich slu- žební zařazení, mnozí zaměstnavatelé stále tvrdí, že muži by rodičovskou dovolenou čerpat neměli (Chira, 1993). Pokud bychom přijali tradiční genderové uspořádání pracovních a rodičovských úloh, pak by skutečně žádné rodičovské dovolené, škol- lek či jeslí, ale ani stejných platů pro ženy i muže nebylo třeba.

Nedávné výzkumy ukázaly, že tomuto tlaku jsou více vystavováni muži, kteří zastávají odborná a řídicí pracovní místa, než ti, kdo pracují v obecních službách, technických nebo manuálních zaměstnáních. Muži v hůře placených, manuálních zaměstnáních mohou být flexibilnější v časovém rozvržení práce. Z finančních důvodů pracují mimo domov většinou i jejich manželky, obvykle rovněž v obecních službách, technických nebo manuálních zaměstnáních. Tyto páry si jsou ve srovnání s „bílými límečky“ méně často schopny platit hlídání dětí, a muži proto nesou v této oblasti větší díl odpovědnosti. Podle Federálního statistického úřadu se v rodinách, kde jsou zaměstnáni oba rodiče, asi 25 % otců dětí do pěti let stará o děti v době, kdy manželka pracuje. U otců zaměstnaných ve službách však tuto péči poskytuje 42 %, zatímco mezi otcí vykonávajícími odbornou či řídicí práci je to pouhých 20 % (Lawlor, 1998). Podle jedné studie tráví zaměstnaní otcové s dětmi mladšími 18 let každý pracovní den průměrně 2,3 hodiny (oproti 1,8 hodiny v roce

1977) a matky 3 hodiny (oproti 3,3 hodiny v roce 1977). Ve volné dny tráví otcové s dětmi přibližně 6,4 hodiny (oproti 5,2 hodiny v roce 1977) a matky 8,3 hodiny (oproti 7,3 hodiny v roce 1977). I přes rostoucí podíl otců na výchově dětí uvedlo v této studii 56 % zaměstnaných matek, že by si přály, aby jejich manžel trávil s dětmi více času (Bond et al., 1998).

Toto genderové rozdělení péče o děti má jak pro ženy, tak pro muže své výhody i nevýhody. Ženy mají na jedné straně výhodu v tom, že si s dětmi mohou vytvořit velmi blízký vztah, že mohou sledovat, jak děti rostou, a mohou se na jejich vývoji podílet. Většinu matek tyto zážitky těší a citově naplňují. Zároveň ženy díky svým vztahům na děti, ale i na své vlastní rodiče a sourozence v rodinách působí jako ochránkyně rodinných vazeb; to znamená, že v rodině navzájem propojují jednotlivé generace a napomáhají uchovávat rodinné soudržnosti. Kranichfeld (1987, s. 48) považuje tuto jejich úlohu za zdroj moci v rodině, neboť „ženy nejen ovlivňují chování druhých lidí v rodině, ale utvářejí podobu celých generací“ (viz též Collins, 1990; Stacey, 1990).

V důsledku takřka výlučné odpovědnosti za péči o děti však ženy do značné míry přicházejí o nezávislost. Domácí práce lze alespoň odložit, ale potřeby dítěte je nutné plnit okamžitě. Výchova dětí tudíž u matek výrazně omezuje čas a možnost věnovat se jiným zájmům jako např. placenému zaměstnání (Walzer, 1996). Otcové, kteří se ujali stejného nebo téměř stejného podílu na péči o děti, rychle pochopili, jaké časové nároky to obnáší – a jaká frustrace z toho může pramenit (Lawlor, 1998).

Také role ochránce rodinných vazeb může být velmi stresující. Ženy ve středním věku jsou například znovu omezovány ve svých volbách, protože dospělé děti potřebují pomoci ve své vlastní domácnosti či rodině anebo protože je třeba se starat o staré rodiče (Gerson et al., 1984). 95 % starých lidí a 90 % nemohoucích starých lidí žije doma a prakticky veškerou péči o ně zajišťují příbuzní. Již tradičně se o starší rodinné příslušníky většinou starají ženy. Více než polovina těchto žen je ve věku 35–64 let, s mediánem 45 let. Co je však ještě důležitější, 42 % z nich pracuje na plný úvazek a dalších 13 % je zaměstnáno na částečný úvazek; s 39 % z nich žijí ještě doma jejich vlastní děti. Odpovědnost za rodiče tedy pečovatelské břemeno žen dále výrazně umocňuje. Jak zaznělo v jedné studii, žena dnes průměrně stráví 17 let života péčí o děti a 18 let pomocí staroučím rodičům (Montgomery a Datwyler, 1990; Older Women's League, 1989). Přinejmenším jeden výzkum z poslední doby však konstatuje, že muži se ujmají

větší odpovědnosti za péči o stárnoucí rodiče než dříve. Bond et al. (1998) uvádějí, že stejné procento zaměstnaných mužů a žen (více než třetina) vypovědělo, že si zkracují pracovní dobu, aby se mohli starat o staršího příbuzného.

Nicméně z výzkumů rovněž vyplývá, že většina mužů dosud hlavní zátěží péče o rodinu uniká. Jsou zprošťováni dřiny i časových nároků, aby se mohli zařadit do pracovního procesu a finančně zajišťovat své rodiny. Na jednu stranu tak mají možnost věnovat čas a energii své práci, cenou za to je však společenská a citová vzdálenost od vlastních dětí. Podle jednoho výzkumu odpovědělo 50 % dětí v předškolním věku, že by se raději dívaly na televizi, než byly s otcem. Z dětí ve věku 7-11 let uvedlo každé desáté, že člověkem, kterého se nejvíce bojí, je jejich otec (Pogrebin, 1982). Přestože celou dobu hovoříme o rodinách s oběma rodiči, v jistém smyslu jde o „rodiny bez otce“. Ztráta, kterou popisované uspořádání pro muže znamená, se odráží ve slovech otců, kteří se o své děti odpovědně starají. Říkají, že díky péči o děti jsou citlivější, méně zahleděni do sebe a stali se úplnějšími lidskými bytostmi (Coltrane, 1989; Greif, 1985; Lawlor, 1998; Levine, 1997; Snarey, 1993).

6.4.2 Rodiny s jedním rodičem

V rodinách s jedním rodičem je otázka sdílení rodičovství pochopitelně irelevantní – pro uspokojování potřeb dětí je tak jako tak k dispozici pouze jeden rodič. Přestože se od roku 1970 procento nezaopatřených dětí, které žijí pouze s otcem, více než zdvojnásobilo, děti žijící pouze s matkou tvoří 86 % všech dětí z rodin s jedním rodičem – u bělošských dětí je to 83 %, u afroamerických 92 % a hispánských 88 % (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997).

Počet rodin s jedním rodičem se za posledních dvacet let výrazně zvýšil, a to z 13 % rodin s nezaopatřenými dětmi v roce 1970 na 29 % v roce 1993 (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997). Část tohoto nárůstu má na svědomí rostoucí počet žen, které mají děti, ale zůstávají neprovdány. V roce 1970 neprovdané matky narušovaly pouze v 0,8 % rodin s nezaopatřenými dětmi, v roce 1996 to však bylo již téměř 10 %. Některým z těchto žen se dítě narodilo v důsledku neplánovaného či nechtěného těhotenství a velkou část (přibližně 30 %) tvoří matky dospívající (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997). Jsou zde však i vzdělané, výdělečně činné a ekonomicky zajištěné heterosexuální či lesbické ženy, které využily některé z metod asistované reprodukce, o nichž jsme hovořili, dítě adoptovaly nebo se rozhodly mít dítě, aniž si jeho otce vzaly za man-

žela. Pro tyto ženy je – vzhledem k dostupnosti finančních prostředků – samoživitelství schůdnou alternativou manželství, i ony však musí podobně jako vdané ženy složitě kombinovat pracovní povinnosti s péčí o děti (Miller, 1992).

Ženy i muži se mohou stát jediným rodičem také tehdy, když ovdoví, avšak procentuální podíl takto vzniklých rodin s jedním rodičem se od roku 1970 stále snižuje. Nejčastějším důvodem vzniku rodin s jedním rodičem je rozvod: v současnosti se do 7,2 roku od uzavření manželství rozvádí celých 50 % párů (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997).

Až do průmyslové revoluce byly děti většinou oficiálně svěřovány do péče otce, a to nejen proto, že měl ekonomické prostředky, z nichž je mohl podporovat, nýbrž také proto, že se děti považovaly za majetek otce, a než byly plnoleté, měl otec nárok i na všechny plody jejich práce. S postupem průmyslové revoluce se však výroba i vzdělání přesouvaly mimo domov a spolu s tím se měnilo i chápání dětství. Na děti se už nepohlíželo jako na pouhé zmenšeniny dospělých, nýbrž jako na bezbranné závislé bytosti, které potřebují péči a výchovu. Odborníci na výchovu dětí zastávali názor, že lepší péči dětem poskytují matky. Na počátku 20. století přijaly soudy tezi o citlivém věku dítěte – tedy názor, že malé dítě potřebuje být se svou matkou. V důsledku toho došlo v rozhodování o svěřování dětí do péče k dramatickému posunu ve prospěch matek (Lindgren a Taub, 1993). Přestože dnes většina soudů upřednostňuje svěřování do společné výchovy, kdy mohou oba partneři o výchově dětí rozhodovat stejnou měrou, matka má nadále větší šanci, že bude dítě fyzicky svěřeno do péče jí. Přesto se v mnoha případech společné výchovy oba rodiče rovnocenně podílejí i na fyzické péči a děti – je-li to možné – bydlí vždy stejně dlouhou dobu střídavě u obou rodičů. O důsledcích společné péče pro rodiče nebo děti zatím mnoho výzkumů neexistuje, podle názoru některých odborníků však toto uspořádání funguje především tam, kde si rodiče zachovali vysokou míru spolupráce a nebydlí daleko od sebe, aby střídání bydliště dětem nenarušovalo školní docházku. Je rovněž důležité, aby se svěřením do společné péče oba rodiče souhlasili a ne aby jim soud společnou péči přikazoval (Lindgren a Taub, 1993).

Autoři výzkumů konstatují, že ženy a muži prožívají samoživitelství odlišně. Jednak jsou otcové, kteří se v takové situaci ocitají, častěji vzdělání, zaměstnaní na plný úvazek a náležejí přinejmenším ke střední třídě. Finanční tíseň tedy nepatří mezi jejich časté problémy (to naopak může být případ otců, kteří ovdoví). Otcové se navíc obvykle setkávají se značnou podporou u přátel, příbuzných

a sousedů, kteří je považují za výjimečné, neboť se sami ujali výchovy, a zároveň za potřebné pomoci, protože musí zvládat domácí práce, vaření a péči o děti (Teltsch, 1992). Nejčastější stížností těchto otců tak nakonec je, že je ostatní lidé nepovažují za kompetentní rodiče (učitelé například někdy kvůli dětem žádají o schůzku s jejich bývalými manželkami a nikoli s nimi) a že rodičovství omezuje jejich společenský a profesionální život (Greif, 1985; Hanson, 1988).

Zůstanou-li samy s dětmi naopak matky, většinou se setkávají s menší podporou ostatních lidí a mnohé z nich uvádějí, že se cítí být osamoceny (Kamerman a Kahn, 1988). Většina z nich se podobně jako otcové snaží plnit pracovní povinnosti, aniž by zároveň obětovaly blaho svých dětí. Některé tyto ženy stojí ve svém profesionálním životě před podobnými dilematy jako otcové-samoživitelé; proto že ale zastávají ve srovnání s muži méně často prestižní a dobře placená místa (viz kapitola 7), jejich zaměstnání s sebou častěji nese nepohyblivou pracovní dobu, neodpovídající plat a nedostupnost či nedostatečnost nabízených zařízení pro péči o děti. Pro matku-samoživitelku může být těžké vůbec nějakou práci najít, zvláště byla-li několik let mimo pracovní proces a má jen krátkou praxi, nedostatečné vzdělání a málo schopností uplatnitelných na trhu práce. Není tedy divu, že největší problém žen, které jsou samy s dětmi, jsou peníze (Holden a Smock, 1991; Kurz, 1995; Quinn a Allen, 1989).

V Tabulce 6.1 najdeme údaje, které dobře dokládají finanční potíže rodin s jedním rodičem tvořených matkou a dětmi. Vidíme, že medián příjmů rodin ženatých párů je více než o 17 000 dolarů vyšší než u rodin s jedním rodičem vedených mužem, ale více než dvojnásobný oproti mediánu příjmů rodin s jedním rodičem

TABULKA 6.1 Medián rodinných příjmů podle typu rodiny a rasové či etnické příslušnosti (rok 1994)

Typ rodiny	Medián příjmů (v dolarech)			
	Rodiny celkem	Bělošské rodiny	Černošské rodiny	Hispanšské rodiny
Rodiny ženatých párů				
- Žena je zaměstnána	44 959	45 474	40 432	29 621
- Žena není zaměstnána	53 309	53 977	47 235	38 559
Domácnost s 1 rodičem (mužem)	31 176	31 747	25 396	20 676
Domácnost s 1 rodičem (ženou)	27 751	29 460	20 977	21 787
	18 236	20 795	13 943	12 117

Pramen: U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997, s. 471.

vedených ženou. Z Tabulky 6.1 navíc vyplývá, že etnicky menšinové rodiny s jedním rodičem vedené ženou mají ještě omezenější finanční zdroje. Přes 50 % dětí v rodinách s jedním rodičem vedených ženou žije v chudobě (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997).

Někteří pozorovatelé vidí příčinu chudoby domácností vedených ženou v záko-
nech o tzv. nikým nezaviněném rozvodu. Podle těchto předpisů může kterýkoli z manželů požádat o rozvod na základě „nepřekonatelných rozporů“ a na rozdíl od tradiční rozvodové právní úpravy nemusí dokazovat, že za rozpad manželství může druhý partner. Díky eliminaci určení zavinění je sice rozvod poněkud jednodušší a možná ne tak bolestivý, avšak odborníci se obávají, že změna se promítá i do ekonomických důsledků. Před zavedením nezaviněného rozvodu dostával poškozený partner – obvykle manželka – určité odškodnění. Nyní se finanční závazky jako např. výživné na dítě stanovují v zásadě podle potřeby, tedy schopnosti daného partnera pracovat a postarat se o sebe – a relativní schopnosti druhého partnera je platit. Soudy jsou přitom obzvláště skoupé u alimentů. Snaží se posuzovat rozvádějícího se manžela a manželku jako sobě rovné osoby, přestože ve skutečnosti jsou si – zejména finančně – rovni pouze výjimečně (Becker et al., 1994; Lindgren a Taub, 1993).

Podle odborníků nejsou tímto typem rozvodů poškozováni muži, nýbrž ženy, a protože jim jsou ve většině případů svěřeny do péče děti, jsou to také ony, kdo nese veškeré ekonomické následky. Jak vypadají nezaviněné rozvody po přepočtu na konkrétní finanční částky? Autor jednoho výzkumu zjistil, že první rok po rozvodu dochází u žen a jejich nezaopatřených dětí k 73procentnímu propadu životní úrovně, zatímco muži zažívají 42procentní nárůst (Weitzman, 1985). Podle jiných odhadů poklesne příjem ženy po rozvodu o 30 až 50 % (Holden a Smock, 1991). Je to způsobeno jednak tím, že i pokud žena pracuje na plný úvazek, má jen málokdy stejně vysoký plat jako muž. Byla-li navíc žena delší dobu mimo pracovní proces, její předpoklady pro to, aby finančně zajistila sebe a své děti, se dále zhoršují. K ekonomickým důsledkům rozvodů pro ženy a děti se přidává také fakt, že při rozdělování společného vlastnictví berou soudy obvykle v úvahu pouze hmotná aktiva jako dům, auto nebo nábytek. Většina rozvádějících se párů však splácí hypotéky a jiné dluhy a po jejich vyrovnání již někdy ani nezbývá co rozdělovat. Kvůli rovnému dělení majetku se musí někdy dokonce prodat dům či byt, ve kterém rodina žila. Do majetkových vyrovnání se však jen zřídka započítávají takové typy aktiv, jako jsou například různé typy důchodů, licence pro provozování

odborných praxí, zdravotní pojištění či hodnota firmy, a to znamená, že nad často nejhodnotnějším rodinným majetkem si udrží kontrolu jen jeden z partnerů, obvykle manžel (Becker et al., 1994; Lindgren a Taub, 1993).

Za žalostné finanční poměry domácností tvořených matkou a dětmi přikládá jí odborníci vinu rovněž nedokonalé legislativě týkající se výživného a její nízké vymahatelnosti (Jacob, 1989; Kamerman a Kahn, 1988). Výživné obvykle zdaleka nenahrazuje ekonomický propad, který žena s dětmi po rozvodu prožívá. Soudy jednak výživné přiznávají pouze o něco více než polovině rozvedených matek (56 %) a jednak je průměrná výše výživného poměrně nízká – méně než 3000 dolarů ročně, což odpovídá necelým 12 % průměrného výdělku muže nad 24 let. A i z těch žen, jimž je výživné na dítě přiznáno, jich 24 % platby ve skutečnosti nikdy neobdrží a další 24 % dostanou pouze část (Children's Defense Fund, 1997; Kurz, 1995; U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997). Přestože se federální vláda pokusila společně s exekutivami jednotlivých států USA zavést program vynucování plateb výživného, výzkumy naznačují, že celkově se plnění tohoto typu soudních příkazů zlepšilo jen minimálně (Children's Defense Fund, 1997).

Fenomén nezaviněných rozvodů a nevyhnutelnost plateb výživného jsou podle některých odborníků hlavními faktory *feminizace chudoby*, tedy rostoucího podílu žen a jejich dětí na celkovém počtu osob žijících v chudobě (viz kapitola 7). Řady chudého obyvatelstva posilují takzvaní *noví chudí*, což jsou lidé – velmi často ženy –, kteří se v chudobě nenarodili, ale zchudli teprve v důsledku nedávných událostí ve svém životě. Podle výzkumů je jasně nejdůležitějším faktorem ovlivňujícím ekonomickou situaci rodin změna jejich složení, tedy separace manželství, rozvod, sňatek, nový sňatek nebo narození dítěte; druhým nejdůležitějším faktorem je účast rodinných příslušníků na pracovním trhu, tj. kdo z nich pracuje mimo domov (Holden a Smock, 1991; Kamerman a Kahn, 1988). Bane (1986) proto označuje chudobu mnoha nedávno rozvedených žen a jejich dětí jako *chudobu vyplývající z konkrétní události (event-driven poverty)*.

Pojmy *feminizace chudoby* a *nových chudých* jsou důležité pro pochopení důsledků genderové nerovnosti v manželství a při rozvodu. I tyto pojmy však byly kritizovány, konkrétně pro svou slepotu vůči různým sociálním třídám, rasám a etnickým skupinám totiž existují významné ekonomické rozdíly. Rozvede-li se žena náležející k vyšší střední třídě nebo žena bohatší, zažije zřejmě také pokles příjmů a životní úroveň, mnohem častěji než ženy náležející k nižší střední nebo dělnické třídě a ženy

chudé však vlastní majetek a jiná aktiva nezávisle na manželovi a má schopnosti a vzdělání, díky nimž může i nadále pohodlně žít. Stačí se znovu podívat na Tabulku 6.1, kde jsou vidět příkré rozdíly mezi domácnostmi vedenými bělošskými ženami a ženami jiných barev pleti než bílé. Mnohé případy chudoby, do níž po rozvodu upadají ženy jiné barvy pleti než bílé spolu se svými dětmi, spadají pod jev, který Bane označuje jako „*přeskupenou chudobu (reshuffled poverty)*“. Jinak řečeno, chudá rodina se rozpadá a žena s dětmi vytváří novou, ještě chudší rodinu. „Koncept „*přeskupené chudoby*“ v protikladu k „*chudobě vyplývající z konkrétní události*“ vyvrací domněnku, že k rozvoji chudinských ghatt [rasových a etnických menšin] vedla transformace rodinných struktur. Připomíná se tak, že scénáře vedoucí k prohlubování chudoby jsou u různých rasových skupin různé (Bane, 1986, s. 277). Sociologie i další disciplíny tradičně spojovaly rodiny žen samoživitelek – at' už

takové rodiny obecně, či náležející k menšinám – automaticky se sociální patologii (Smith, 1993). Rodiny vedené ženou považovaly za ohnisko nejen chudoby, ale i řady jiných sociálních problémů jako kriminalita mládeže, užívání drog a alkoholismus. Tento názor – který významně ovlivňuje také diskusi o „reformě“ sociálního systému – považuje za příčinu vysokého podílu ženou vedených rodin u rasových a etnických menšin „deviantní“ subkulturní hodnoty vládnoucí v těchto skupinách. Výzkumy přitom na struktuře rodin tvořených matkou a dětmi nic inherentně „*patologického*“ či „*abnormálního*“ neobjevily. Některí autoři dokonce zastávají názor, že rodiny černošských žen samoživitelek byly v minulosti zdrojem síly a odporu proti útlaču (Collins, 1990; Height, 1989; Jewell, 1988; Ladner, 1971; McAdoo, 1986). Chceme-li tedy skutečně pochopit problém rodin s jedním rodičem a přispět k jeho řešení, musíme se zamyslet nad tím, jak se genderová nerovnost vzájemně ovlivňuje s nerovnostmi třídními, rasovými a etnickými. Tyto faktory totiž významně ovlivňují typy i intenzitu náročných situací, jimž jsou rodiny s jedním rodičem vystaveny, metody, jimiž jim čelí, i šance, že se s nimi úspěšně vypořádají (Brewer, 1988; Jayakady a Chatters, 1997; McAdoo, 1986; Neighbors, 1997).

K ekonomickým důsledkům rozvodu se přidávají i důsledky citové. Také tyto jsou u žen a u mužů různé. Analýzu genderových odlišností v prožívání rozvodu však komplikuje několik faktorů. Za prvé se počty zúčastněných liší v závislosti na tom, z jakého důvodu k rozvodu došlo a kdo dal k němu podnět. Proměňují se ovšem také v průběhu rozvodového řízení. Z výzkumů například vyplývá, že pro většinu žen je citově nejnáročnější fází období předcházející separaci páru. Mnoho žen se v této fázi ze všech sil snaží manželství zachránit, zatímco muži

si manželský konflikt méně připouštějí. Po separaci a rozvodu se však ženy nové situaci obecně přizpůsobují lépe než muži; k tomuto zjištění se za okamžik vrátíme (Diedrick, 1991).

Druhým problémem při hledání genderových odlišností v prožívání rozvodu je, že mnohé výzkumy užívají velké agregátní vzorky, přitom relativní následky rozvodu na rozvádějící se partnery se liší i v rámci podskupin žen a mužů. Výzkumy ukazují, že nejtěžší si na rozvodovou situaci zvykají ženy s nezaopatřenými dětmi, zejména pak s dětmi do 6 let (Maudlin, 1991). Tyto ženy prožívají hlubší deprese než ženy bezdětné nebo s dospělými dětmi, přičemž jejich deprese často souvisí s jejich finanční situací.⁴ Jedním z nejlepších ukazatelů relativního blahobytu rozvedených žen a mužů je jejich ekonomická nezávislost (Holden a Smock, 1991). Není divu, že ekonomicky nejlépe se po rozvodu daří těm rozvedeným ženám, které jsou ve středním věku, mají profesionální kariéru a jsou buď bezdětné, nebo bez nezaopatřených dětí (Gross, 1992).

Na to, jak se jedinec přizpůsobí rozvodové a porozvodové situaci, má vedle genderu vliv také jeho rasová a etnická příslušnost. Například Song (1991) ukazuje, že vážné potíže s přizpůsobováním se rozvodu mívají Američanky asijského původu, které se silně identifikují se svou etnickou komunitou. Jejich problémy jsou důsledkem tradičních asijských genderových norem, podle nichž dospělá nezadaná žena je ze společenského hlediska „nulou“. Tyto ženy se nesetkávají s velkou citovou ani finanční podporou okolních lidí, kteří je obviňují z rozpadu manželství. Často jsou také vylučovány ze společenských aktivit a přátelských kontaktů v rámci etnického společenství, protože ostatní vdané ženy v nich vidí možné svůdkyně svých manželů a ženatí muži se zase obávají, že by chování těchto žen mohlo trpět depresivními stavy i jinými potížemi (Song, 1991).

Přestože ekonomicky se mužům po rozvodu daří prakticky vždy lépe než ženám, po citové či psychické stránce tomu tak často není. Toto tvrzení dokládá například fakt, že mezi rozvedenými muži je vyšší podíl těch, kteří se znovu ožení. Přes situací po rozvodu, kupodivu se k tomuto řešení stavějí váhavěji než rozvedení muži. Relativní počty rozvedených osob, které znovu vstoupily do manželství, sice od roku 1970 poklesly jak u mužů, tak u žen, nicméně rozvedení muži se žení jedenapůlkrát častěji než rozvedené ženy (Gross, 1992; U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997). Někteří muži se znovu žení záhy po rozvo-

du; ostatně v řadě z těchto případů je důvodem k rozvodu právě jejich vztah s jinou ženou. Protože jsou rozvedeným mužům méně často svěřovány do péče děti, mohou se také snáze účastnit společenských aktivit, při nichž se mohou seznámit s potenciální partnerkou pro nové manželství. Vzhledem k tradičním genderovým normám naší společnosti mohou muži novým sňatkem získat více než ženy. Uvážíme-li například rozdělení domácích prací typické pro heterosexuální manželství, je jeden z výrazných přínosů nového manželství nasnadě. Jak nedávno v rozhovoru prohlásil jeden rozvedený muž, manželství mu nejvíce schází proto, že „žena se ‚starala o společenský život‘ a ‚takové ty drobnosti‘, díky nimž je dům domovem“ (dle Gross, 1992, s. A14). Muži také častěji než ženy spoléhají na své životní partnerky jako na své výhradní důvěrníky (viz kapitola 11).⁵

Jak ukazuje Komentář 6.1 na straně 243, zjištění získaná z výzkumů rozvedených párů se v mnoha ohledech podobají tomu, jak se muži a ženy vyrovnávají s ovdověním. Nyní však obraťme pozornost k dalším typům rodin a intimních vztahů.

Komentář 6.1

Genderové rozdíly v adaptaci ovdovělých osob

Podle psychologů je úmrtí partnera pro člověka jednou z nejsilnějších traumatických zkušeností v životě. Z výzkumů však zároveň vyplývá, že ženy a muži se nové situaci přizpůsobují odlišně.

Pro kvalitu života ovdovělého člověka je určující ekonomická situace obou partnerů. Vdovci se dostávají do finančních obtíží mnohem méně často než vdovy, a to zejména proto, že byli většinou déle a soustavněji zaměstnáni než ženy, v průměru více vydělávají a častěji než ženy pracují v zaměstnáních, z nichž vyplývají výhody jako např. důchod (Holden a Smock, 1991; viz též kapitola 7). Ani pro ženy nemá ovdovění vždy jen negativní finanční důsledky. U žen s nízkými příjmy je však pravděpodobné, že budou po smrti manžela ještě chudší. Protože páry jiných barev pleti než bílé žijí v chudobě častěji, jsou ovdověním častěji ekonomicky negativně zasaženy právě nebielé ženy (Davis et al., 1990; Holden a Smock, 1991).

Jak uvidíme v kapitole 11, úmrtnost mužů je i ve středních věkových kategoriích vyšší než u žen a většinu ovdovělých osob tak tvoří ženy; vdov je dokonce pětkrát více než vdovců. Podobně jako v případě rozvodu se i ovdovělí muži znovu žení častěji než ovdovělé ženy. Jednak mají k dispozici širší nabídku potenciálních partnerek – muži si totiž běžně berou za manželky ženy o několik let mladší, než jsou sami. A jednak mohou vdovci, podobně jako rozvedení muži, z nové-

ho manželství více získat, zejména pokud jde o každodenní vedení domácnosti (Bedard, 1992). Pro mnoho žen – zvláště takových, které mají vlastní profesijní kariéru, vytvořily si určitou individuální identitu a získaly finanční nezávislost – nemusí být ovdovění nutně materiální ranou. Tím nemá být řečeno, že po smrti partnera neprožívají hluboký zármutek. Zdá se ale, že se ženy životem o samotě přizpůsobují lépe než muži, zejména tehdy, věnovaly-li se předtím nějakým mimomanželským aktivitám a jsou-li finančně zajištěny (Nemy, 1992).

Většina manželských párů si bohužel nevytváří životní pojištění či úspory, které by přeživšího partnera přiměřeně zajistily; sociální podpora či jiné podpůrné státní programy sice přijdou vhod, rozhodně však nepostačují. Ovdovění tak zdvojnásobuje podíl žen žijících pod hranicí chudoby a ve většině socioekonomických skupin podstatně snižuje jejich životní úroveň (Holden a Smock, 1991). Do nezávažnější finanční situace se dostávají mladé vdovy bez dětí, neboť právě jim se dostává pouze malé ekonomické ochrany. Nemohou požádat o státní sociální dávku, a pokud jejich manželé pracovali v zaměstnání nabízejícím penzijní zajištění, často neodpracovali dostatečný počet let na to, aby jim důchod mohl být přiznán. V některých penzijních systémech se navíc vdově začínají peníze vyplácet teprve v tom roce, v němž by býval měl na důchod nárok její zesnulý manžel. Mladé páry mají většinou jen malé či nemají vůbec žádné úspory a jen málokdy si zřizují pojištění hypotéky, z něhož by se v případě úmrtí jednoho z partnerů splácel dům. Přestože mladší ženy mají častěji než ženy starší příjem z vlastního zaměstnání, nemusí plat stačit na pokrytí všech výdajů z doby manželství. I mladé vdovy tedy bezprostředně po smrti manžela zažívají výrazný pokles životní úrovně, z dlouhodobého hlediska však mají ve srovnání se staršími vdovami větší šanci, že se jejich finanční situace zlepší (Holden a Smock, 1991).

6.4.3 Samostatně žijící osoby a soužití nesezdaných párů

Když se hovoří o samostatně žijících osobách (*singles*), představíme si většinou mladé heterosexuální ženy a muže, kteří se ještě neoženili. Americká populace samostatně žijících osob je však mnohem různorodější. Vedle neženatých heterosexuálů do ní totiž spadají také gayové a lesby bez trvalého vztahu, heterosexuální i homosexuální ženy a muži, kteří nejsou sezdáni, ale žijí s intimním partnerem v takzvaném *nesezdaném soužití*, a také separovaní, rozvedení a ovdovělí muži a ženy, kteří nemají nezaopatřené děti. O rozvodech, ovdovění i rodičích-samotvritelích jsme již hovořili, nyní se proto budeme zabývat samostatně žijícími svo-

bodnými (tj. těmi, kteří nikdy neprošli manželstvím) heterosexuálními a homosexuálními muži a ženami a jejich nesezdanými soužitími.

Samostatně žijící heterosexuálové a soužití heterosexuálních nesezdaných párů.

O heterosexuálních osobách, které se nikdy neožení, existuje několik rozšířených stereotypních představ. Jednou z nich je rázný starý mládenec, který střídá partnerky a hýčká si svou nezávislost. Druhou je neprovdaná žena neboli „stará panna“, která zápolí s osamělostí a zoufale touží najít někoho, koho by si mohla vzít, než její „biologické hodiny“ dotikají. Podobně jako v mnoha jiných případech se i zde skutečnost značně liší od stereotypů.

Pro většinu mladých dospělých heterosexuálů je samostatný život dočasným stavem. Převážná většina z nich se nakonec ožení, avšak oproti minulosti vstup do manželství odkládají. V roce 1970 byl například medián věku, v němž lidé uzavírali první manželství, u žen 20,6 roku a u mužů 22,5; v roce 1990 to bylo 24 let pro ženy a 25,9 pro muže. Avšak ve všech věkových skupinách vzrostl i počet lidí, kteří se nikdy neoženili, a to z 18,9 % všech mužů v roce 1970 na 26,8 % v roce 1996 a za stejné období z 13,7 % žen na 19,9 % (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997).

K odkládání manželství dochází z několika důvodů, mezi nimiž figurují pozitivnější postoje společnosti vůči samostatnému životu, větší nechuť k manželství, zaviněná vysokou rozvodovostí a větší publicitou domácího násilí, a také rozšířenější používání antikoncepce, díky kterému se méně manželství uzavírá kvůli nechtěnému otěhotnění. Ovšem jedním z nejdůležitějších důvodů, proč mladí lidé odkládají manželství, jsou finance (Bedard, 1992). Pro mnoho mladých lidí je odložení manželství ekonomickou nutností. Za posledních třicet let se snížil počet pracovních míst, která zaručují příjem dostatečný pro založení vlastní domácnosti, a na vysoké hladině se udržovala i nezaměstnanost. Podstatně vzrostly náklady na pořízení bydlení – medián ceny nových i stávajících rodinných domů se od roku 1980 více než zdvojnásobil. V kontrastu s rozšířenou představou o nezávislých mladých lidech žijících ve svérázných „brlózích“ žije podstatně procento mladých dospělých – konkrétně 53 % osob ve věku 18–24 let a 12 % ve věku 25–34 let – u rodičů (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997). V letech 1990 až 1996 poklesla sňatečnost ve Spojených státech o 10 %. V roce 1997 se naopak zvýšila o 3 %, což byl největší nárůst od 70. let: sociologové jej přičítají síle ekonomiky, zejména pak nejnižší míře nezaměstnanosti za posledních deset

let. Nedávný výzkum, jehož se účastnilo 9100 vysokoškolských studentů, však ukázal, že přestože většina z nich očekává, že se jednou ožení, jejich primárním zájmem je v současné době dokončit si vzdělání, profesionálně se etablovat a splatit dluhy. Mají tendenci – přinejmenším dočasnou – odmítnout dlouhodobé pevné vztahy ve prospěch vztahů příležitostných a krátkodobých (Levine a Cureton, 1998).

Někteří lidé také mají s hledáním vhodného partnera pro manželství problémy. Například lidé tělesně či mentálně postižení potřebují blízkost druhého člověka i sexuální uspokojení stejně jako všichni ostatní, ale nenacházejí je, protože druzí lidé je považují za nepřitažlivé nebo asexuální (Hall, 1992; Kelly, 1995). Problémy s hledáním životních partnerů mají také Afroameričanky, a to z několika důvodů. Jedním z nich je vysoká úmrtnost mladých afroamerických mužů (viz kapitola 11). Úmrtnost afroamerických mužů ve věku 15–24 let je 693 na 100 000, zatímco u mužů bělošských je to 308 na 100 000 (U. S. Department of Health, National Center for Health Statistics, 1998). Druhým důvodem je nadprůměrný počet mladých afroamerických mužů, kteří jsou ve vězení. Přestože afroameričtí muži tvoří pouhých 6 % amerického obyvatelstva, představují téměř 47 % všech vězňů (U. S. Department of Justice, Bureau of Justice Statistics, 1996; viz též kapitola 8). Třetím důvodem, proč se vdává méně Afroameričanek než bělošek, je, že afroameričtí muži mají horší ekonomické vyhlídky, a jsou proto méně žádoucími partnery (Lloyd a South, 1996; Tucker a Mitchell-Kernan, 1995; Wilson, 1987).

Někteří svobodní heterosexuálové si namísto manželství volí soužití nesezdaných párů, které jsme již dříve definovali jako vztah intimních partnerů, kteří spolu žijí, ale nejsou manželi. Zdá se, že tento typ soužití představuje stále přitažlivější volbu. V roce 1996 spolu ve Spojených státech žily téměř 4 miliony nesezdaných heterosexuálních párů, což představovalo nárůst o více než 2 miliony oproti roku 1980 a o více než 3 miliony oproti roku 1970 (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997). Jejich současný počet je stále ještě nízký, pouze něco přes 6 % všech párů, srovnáme-li jej s počtem ženatých párů a s podílem soužití nesezdaných párů v takových státech, jako je Švédsko či Norsko, kde v nesezdaných soužitích žije 12 % heterosexuálních párů (Blanc, 1987; Kammeyer, 1987). Přesto však došlo za posledních třicet let k jejich velmi podstatnému nárůstu a i aktuální čísla jsou zřejmě podhodnocena, neboť mnoho lidí své soužití pro statistické účely neuvádí a někteří partneri si udržují samostatné adresy, i když žijí spolu (Bedard, 1992).

Naše informace o soužití nesezdaných heterosexuálních párů jsou omezeny také skutečností, že většina výzkumů nesezdaných soužití se zaměřuje na univerzitní

studenty a ostatní mladé lidi, a to přesto, že páry ve věku do 25 let mezi nimi tvoří pouhých 20,1 %. Většinu nesezdaných soužití tvoří partneri ve věku 25–44 let (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997). Povaha soužití se u různých věkových kategorií partnerů nejspíš liší; sociologové nicméně zachytili několik trendů, které se zdají být většině nesezdaných soužití společné.

Výzkumy za prvé zjistily, že u nesezdaných párů jde o soužití relativně krátká, obvykle maximálně dvouletá (Bumpass a Sweet, 1991; London, 1991). Během této doby se většina soužití buď rozpadne, nebo se partneri ožení; pouze malá část přijme stávající uspořádání za trvalou formu soužití. Za druhé je většina soužití nesezdaných heterosexuálních párů bezdětných, ačkoli kterýkoli partner může mít děti z předchozího manželství. Pouze v 36 % nesezdaných soužití žijí s partnery děti do 15 let (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1994). Zdá se, že chtějí-li partneri v nesezdaných soužitích přivést do své domácnosti další děti, obvykle se rozhodnou uzavřít manželství (Blumstein a Schwartz, 1983). Za třetí, většina partnerů v nesezdaných soužitích (56 %) neprošla nikdy manželstvím a mnozí mají rozvedené rodiče (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1991). Mladí dospělí, jejichž rodiče se rozvedli, vyjadřují nesezdaným soužitím větší podporu než ti, jejichž rodiče žijí v manželství (Black a Sprenkle, 1991).

Některé místní úřady umožňují oficiální registraci nesezdaných soužití, ve většině případů má však tato registrace minimální právní význam. Advokáti lidem žijícím v nesezdaných soužitích často doporučují, aby spolu podepsali smlouvu, avšak některé soudy přistupují k uplatňování těchto smluv váhavě, protože v nich vidí možné ohrožení instituce manželství. Některá soudní rozhodnutí v této problematice jsou dosti kontroverzní: rozpadne-li se proto soužití nesezdaných partnerů, může tím jeden z nich utrpět výraznou finanční ztrátu nebo se rozhoří bitva o dělení majetku. I tam, kde vztah přetrvá, mohou vyvstat jiné problémy. Pokud například jeden z partnerů onemocní, jeho rodina může zakazovat návštěvy čít z rozhodování o péči o nemocného nebo mu dokonce zakazovat návštěvy v nemocnici. Navíc pokud jeden z partnerů zemře, aniž sepsal závět, jeho majetek může namísto jeho partnera zdědit jeho rodina (Rankin, 1987).

S takovými problémy se tedy potýkají některé heterosexuální nesezdané páry – přinejmenším však mají možnost nechat se legálně oddat. Gayové a lesby takovou možnost nemají; navíc jsou pro ně dilemata spojená se soužitím párů dále ztěžována společenským stigmatem, které na homosexuálních vztazích leží.

Samostatně žijící gayové a lesby a soužití homosexuálních párů. V současnosti nejsme schopni přesně určit, kolik vlastně gayů a leseb ve Spojených státech žije. Jelikož na homosexualitě dosud trpí společenské stigma, mnozí svou sexuální orientaci tají či alespoň skrývají před některými lidmi nebo v některých situacích, například v práci. V rámci výzkumů se sexuální orientace zpravidla měří pomocí otázky po sexuálních partnerech respondenta za určitou dobu (např. za poslední rok, poslední tři roky či posledních deset let). Uvědomíme-li si, jak homofobní je naše společnost, pak není divu, že ptá-li se gaye či lesby v rámci rozhovoru či dotazníkového šetření cizí osoba, prozrazuje svou sexuální orientaci jen velmi neochotně (Robson, 1992).

Druhá potíž při stanovování velikosti neheterosexuální populace vyplývá z tradičního pojmání sexuální orientace. O sexuální orientaci totiž máme tendenci přemýšlet stejným způsobem jako o pohlaví a genderu, totiž v dichotomiích (tj. někdo je buď heterosexuální, nebo homosexuální). Výzkumy provedené za řadu let však dokládají, že sexualita je jev mnohem složitější a obtížněji vymezitelný. Jednak existují lidé, které sexuálně i citově přitahují jak ženy, tak muži. *Bisexuální* lidé ovšem mohou svou sexuální orientaci projevat mnoha způsoby. Mohou například současně udržovat vztahy s ženami i muži nebo tak činit následně (tedy nejdříve mít vztah s někým jednoho pohlaví, podruhé s osobou opačného pohlaví) (Kelly, 1995; Tucker, 1995).

Výzkumy rovněž ukazují, že nezanedbatelná část populace, jež sama sebe označuje za heterosexuální, uvádí, že provozovala sexuální aktivity s osobou stejného pohlaví, a naopak mnozí deklarovaní gayové a lesby uvádějí, že měli pohlavní styk s osobou opačného pohlaví. Respondentů, kteří pouze uvádějí, že je sexuálně přitahují osoby téhož pohlaví nebo obou pohlaví, je však rozhodně více než těch, kdo podle této preference také jednájí (Laumann et al., 1994). Sexuální chování některých lidí se v průběhu života proměňuje, čímž se označování jejich sexuální orientace stávajícími kategoriemi dále komplikuje (Michael et al., 1994). Čím delší je tedy období, na něž se výzkumníci dotazují, tím menší je pravděpodobnost, že se respondent bude projevat jako výlučně homosexuální či heterosexuální.

Velikost homosexuálně orientované populace je tedy pochopitelně předmětem polemik. Existující statistiky – se všemi svými metodologickými problémy – ukazují, že za jednoznačně homosexuální se označuje pouze malé procento dotazovaných. Ve 40. letech 20. století se obecně přijímal údaj 10 %, i když podle některých verzí se odhady podílu homosexuálních osob měly pohybovat až kolem 20 %.

Výzkumy z 90. let jsou podstatně střízlivější – v některých podáních pouze kolem 1 %, u jiných maximálně kolem 5 %, většinou však těsně nad 3 % u žen a 4 % u mužů (Barringer, 1993; Blum, 1997). Výzkumy prováděné ve Velké Británii a Francii došly k podobným závěrům (Waite, 1992).

Ať už jsou čísla jakákoli, podrobná znalost a skutečná reflexe homosexuálních vztahů jsou stále ještě cílem a nikoli dosaženým stavem – do značné míry proto, že sám společenskovědní výzkum tradičně trpí heterosexismem a homofobií. Až do 60. let psali většinu literatury o homosexualitě heterosexuálové a téma analyzovali z pohledu psychoanalýzy a psychiatrie; tato perspektiva vycházela až donekonečna z předpokladu, že homosexualita je patologický jev a homosexuální muži a ženy jsou „nemocní“ a „nenormální“ (Krieger, 1982). Velkou část dnešních výzkumů o homosexuálních vztazích naopak provádějí sociální vědci homosexuální orientace a jejich zjištění naznačují, že svět gayů a leseb je stejně různorodý jako život heterosexuálních mužů a žen. Jinými slovy, neexistuje žádný „homosexuální životní styl“.

Výsledky těchto výzkumů vyvracejí i řadu dalších rozšířených mýtů o homosexuálních vztazích. Lidé se například často domnívají, že gayové a lesby jsou sexuálně promiskuitní a nejsou schopni či ochotni vytvářet trvalé intimní vztahy. Z některých studií přitom vyplývá, že ačkoli homosexuální muži mají v průměru více partnerů než muži heterosexuální, většina z nich rovněž vytváří dlouhodobé intimní vztahy (Kelly, 1995; Meredith, 1986). Data dokonce naznačují, že lesbické páry jsou obvykle stabilnější než páry heterosexuální i páry homosexuálních mužů (Blumstein a Schwartz, 1983). Avšak podobně jako neexistuje žádný typický homosexuální životní styl, neexistuje ani jediná charakteristická homosexuální hodnotová orientace v oblasti milostných vztahů. Důležitější než sexuální orientace je v této oblasti pohlaví dané osoby – tedy to, jde-li o muže, či ženu – a prostředí, z něhož pochází. „Cíle žen v intimních vztazích jsou stejné, ať je partnerem muž, či žena. A totéž platí pro muže“ (Peplau, 1986, s. 118). Ženy kladou v intimních vztazích obvykle větší důraz na vyjadřování citů (viz též Blum, 1997). V mužských homosexuálních vztazích, ale téměř stejně silně i ve vztazích lesbických se přikládá velký význam rovnosti mezi partnery (Peplau, 1986). Tím netvrdíme, že je rovnosti v těchto vztazích vždy dosaženo (viz např. Caldwell a Peplau, 1984; Renzetti, 1992), avšak ve srovnání s heterosexuálními ženami uvádí výrazně vyšší procento leseb, že s nimi intimní partner jedná jako s rovnými (Hite, 1987).

Někteří výzkumníci vyjadřují přesvědčení, že homosexuální vztahy jsou kvalitnější než vztahy heterosexuální. Koneckonců přibližně polovina heterosexuálních manželství se do sedmi let rozvádí, což není právě důkaz stability vztahů. Socioložka Kath Weston (1991) ve své studii o homosexuálních rodinách naopak ukázala, že homosexuální partneři spolu udržují blízký vztah i po rozchodu a že se jim daří uskutečňovat přechod od milencství k přátelství. Weston proto podotýká, že „lze dobře obhájit tezi, že homosexuální vztahy vydrží v průměru déle než vazby vzniklé v rámci heterosexuálních manželství. Jestliže dva lidé přestanou být po šesti letech milenci, ale ještě čtyřicet let zůstanou přáteli a fungují jako rodina, pak se jim rozhodně podařilo vytvořit trvalý vztah“ (s. 120). Pro pozorovatele je možná poněkud překvapivé, že homosexuální vztahy mohou být tak trvalé, zvláště uvažujeme-li, jak destruktivní vliv musí mít diskriminace namířená proti nim.

V posledních letech se postoje vůči homosexualitě změnily a tato změna je do značné míry přímým výsledkem boje za práva gayů a leseb (viz Komentář 6.2 na straně 252). Z výzkumů však vyplývá, že většina naší společnosti stále považuje homosexualitu za úchylku či něco nenormálního. Zvláště silné předsudky vůči gayům a lesbám lze najít mezi středostavovskými vrstvami žijícími na předměstích (Wolfe, 1998) a mezi muži (Blum, 1997). Jejich názory poněkud zmírňuje přesvědčení, že homosexualita je čímsi vrozeným a nikoli výsledkem rozhodnutí. Ti, kdo se domnívají, že homosexualita je biologicky podmíněna – tj. že homosexuálně orientovaní jedinci si svou sexuální orientaci nevybírají svobodně –, obvykle podporují, aby bylo gayům a lesbám přiznáno více občanských práv a poskytnuta dokonalejší právní ochrana (Blum, 1997; Wolfe, 1998). Mladí lidé jsou v názorech na homosexualitu vesměs liberálnější než lidé starší. Například v celostátním průzkumu konaném v roce 1996 se pro zákony zakazující homosexuální vztahy vyslovilo 33,5 % vysokoškolských studentů. V roce 1976 to bylo 47 % studentů. Ve stejném výzkumu však v roce 1996 názor, že by dobrovolné homosexuální kontakty mezi dospělými osobami měly být postaveny mimo zákon, zastávalo 47 % dospělých a se stářím věkové skupiny se procento podporujících zákaz dále zvyšovalo (U. S. Department of Justice, Bureau of Justice Statistics, 1996).

Přestože homosexuální vztahy nejsou samy o sobě nezákonné, americký Nejvyšší soud v roce 1986 v případě *Bowers versus Hardwick* rozhodl, že jednotlivé státy USA mohou trestně stíhat homosexuální aktivity – především homosexuální pohlavní styk – i tehdy, jsou-li dobrovolně prováděny dospělými osobami v soukromí jejich domova. Páry homosexuálních mužů či žen se také ve Spojených

ných státech nemohou nechat zákonně oddat.⁶ Havajské ostrovy se možná brzy stanou prvním americkým státem, který sňatky osob stejného pohlaví povolí: v roce 1993 zde lesbický pár napadl státem zavedený zákaz sňatků homosexuálních osob jako protiústavní akt. Havajský Nejvyšší soud nařídil vládě, aby uvedla, jaký závažný zájem jí k tomuto zákazu opravňuje. V roce 1996 prohlásil soud pro otázky státní pravomoci, že žádný závažný důvod nebyl předložen, a nařídil státu Havaj udělovat párům stejného pohlaví oddací listy. Stát se proti rozhodnutí odvolal. Avšak i tehdy, pokud bude stát Havaj muset povolit sňatky párů stejného pohlaví, nebude z nového federálního předpisu – zákona na ochranu manželství – pro ostatní americké státy plynout povinnost uznávat manželství osob stejného pohlaví, jež byla uzavřena v jiném státě unie (Goldberg, 1996a).

Soužití párů stejného pohlaví mezitím začíná otevřeně uznávat stále větší počet místních samospráv, univerzit a velkých společností (např. Lotus Development Corporation nebo Disney). Některá města a obce umožňují jejich oficiální registraci. Podle některých názorů je taková registrace důležitá, neboť veřejné uznání vztah legitimizuje. Může však mít i praktické výhody, jako je výplata pojistění partnerovi, přiznání rodičovské dovolené, možnost využití rodinných slev nebo úlev a dědění majetku. Zvýšený zájem o problematiku právního uznání soužití párů stejného pohlaví se dostavil také v důsledku šíření nemoci AIDS. Mnoha homosexuálním mužům odebrali jejich umírající partnery odcizení a rozhněvaní rodiče; Tito muži byli vyloučeni ze spolurozhodování o péči o svého partnera nebo dokonce o tom, kde bude pohřben; v případě, že chyběla závěť, zdědili rodiče či sourozenci také majetek zesnulého partnera.

Na tento problém upozornil také případ Sharon Kowalski a Karen Thompson. Tyto dvě ženy si vyměnily prstýnky a prohlásily se za životní partnerky, ale protože nebyly a ani nemohly být oficiálně oddány, podle zákona zůstaly – jak uvádí Robson (1992) – cizími osobami. Když Kowalski v roce 1983 vyšla z dopravní nehody s vážným tělesným postižením, její rodiče ji odstěhovali z domu, v němž žila se svou partnerkou, umístili ji do pečovatelského ústavu a partnerce zakázali ji navštěvovat. Thompson proto požádala soud, aby ji učinil zákonným poručníkem její partnerky. Soud nižší instance rozhodl ve prospěch rodičů; v roce 1991 však odvolací soud rozhodl, že podle lékařských posudků je Kowalski schopna se vyjádřit k tomu, kde a s kým chce žít, a že se opakovaně vyslovila, že chce žít doma se svou partnerkou. Odvolací soud navíc konstatoval, že Kowalski a Thompson jsou spjatý „poutem rodinného partnerství“, tedy že tvoří vztah, který si zasluhuje být respektován.

Komentář 6.2

Hnutí za práva gayů a leseb

Positivní změna v postojích vůči homosexualitě a v poskytování občanskoprávní ochrany gayům a lesbám je do značné míry přímým výsledkem sociálního aktivismu organizací gayů i leseb, které společně tvoří hnutí za práva gayů a leseb. Některé z těchto aktivit nejsou zdaleka nové. Carrigan *et al.* (1987) například dokládají, že snahy o „emancipaci homosexuálů“ se objevily již v první polovině 19. století v souvislosti s první vlnou evropského feminismu (viz kapitola 1). Cruikshank (1992), Faderman (1991) a další autoři se zabývali dějinami mnoha organizací zakládaných ve Spojených státech od 20. let 20. století pro boj proti předsudkům a diskriminaci vůči homosexuálním mužům a ženám: tyto organizace však měly jen úzkou členskou základnu a nerozpoznaly v homosexuálech utlačovanou menšinu. Tato jejich identita se začala hlásit o slovo po roce 1945, kdy se vytvořily nové skupiny jako *Mattachine Society* pro homosexuální muže a *Daughters of Bilitis* pro lesbické ženy. Na dnešní poměry byly cíle těchto skupin skromné, na tehdejší však dosti radikální: poskytovat homosexuálním mužům a ženám podporu, opravovat rozšířené mylné představy o homosexuálech a homosexuálních vztazích a šířit mezi heterosexuály toleranci vůči homosexuálům (Cruikshank, 1992; Murray, 1996).

V 60. letech nabíralo emancipační sociální hnutí obrátky a nechybělo v něm ani hnutí za práva gayů a leseb. Podobně jako feministické hnutí bylo i hnutí za práva gayů a leseb ovlivněno bojem za občanská práva a protiválečným aktivismem (Cruikshank, 1992). Za politickou jiskru, která zažehla emancipační hnutí homosexuálů, jsou většinou považovány tzv. stonewallské nepokoje z roku 1969. 27. června 1969 udělala newyorská policie zátah na restauraci Stonewall Inn v Greenwich Village, kde většinu stálých hostů tvořili homosexuálně orientovaní muži a ženy. Ti měli už dost obtěžování a surovostí jak ze strany policie, tak heterosexuální veřejnosti, a proto společně asi s dvoutisícovým davem dalších lidí uspořádali odvetu ve formě pouličních nepokojů trvajících po dvě následující noci.

Po tomto incidentu vznikla řada nových, ostře politických a aktivistických skupin včetně Fronty za osvobození gayů (*Gay Liberation Front*) a Aktivistické aliance gayů (*Gay Activist Alliance*), které si kladly za cíl svrhnout stávající pohledy na genderovou hierarchii (Murray, 1996). Byly to pro homosexuální muže časy hrdivosti, ale též bojovného aktivismu, v jehož rámci se konaly demonstrace, sbíraly finanční prostředky, vydávaly bulletiny a časopisy, lobovalo se za zákony při-

znávající homosexuálním jedincům stejná práva jako heterosexuálům a za zrušení diskriminačních opatření a byl organizován bezpočet dalších aktivit.

V této kapitole, ale i v celé této knize si všímáme četných úspěchů, jichž hnutí za práva gayů a leseb dosáhlo. Zároveň jsme však svědky nezdarů, jako například pokračujícího zamítání práva na adopci dětí, nárůstu počtu trestných činů motivovaných nenávistí vůči skupině osob (*hate crimes* – viz kapitola 8), pokračujících sporů o působení gayů a leseb v armádě (viz kapitola 9), kampaně náboženských konzervativců proti homosexuálům a homosexualitě (viz kapitola 10) a nedostatku financí na výzkum AIDS (viz kapitola 11). V roce 1998 zrušil stát Maine jako první stát USA svůj zákon na ochranu práv homosexuálně orientovaných osob, jenž zakazoval diskriminaci gayů a leseb v zaměstnání, otázkách bydlení a integraci do širší společnosti – a to i přesto, že se v průzkumu veřejného mínění dvoutřetinová většina dotazovaných vyslovila pro zachování zákona (Quinn, 1998). V současnosti má obdobné zákony pouze devět amerických států, z toho pět v Nové Anglii.

Tyto nezdary komunity gayů a leseb neumlčely, často naopak vyvolaly intenzivnější politické uvědomění a aktivitu. Stále více gayů a leseb je ochotno se ke své sexuální orientaci otevřeně hlásit a požadovat ochranu svých práv. Někteří pozorovatelé však předpovídají, že v prvních desetiletích 21. století se otázky práv gayů a leseb stanou ve zvýšené míře předmětem sociálního konfliktu (Murray, 1996).

Přestože bojovníci za práva gayů a leseb považují taková rozhodnutí za velká vítězství, kritikové registrace soužití nesezdaných párů – i sňatků osob stejného pohlaví – se obávají důsledků pro ty, kdo se pro „legitimizaci“ svého vztahu nerozhodnou. Například Robson (1992) upozorňuje, že v minulosti bylo manželství represivní institucí, která intimní vztahy podřizovala vládě zákona. Domnívá se dále, že státem schvalovaná registrace či manželství dělí homosexuální muže a ženy na počestné – tj. ty, kteří jsou monogamní a svou sexualitu omezují na manžel-ské lože – a deviantní. Stane se osvědčení o registraci (nebo oddací list) dokladem o stálosti vztahu, aby tak těm, kdo se registrovat či oddat nenechají, byly výhody a práva upřeny? Pokud by například pár, který se pro registraci či sňatek nerozhodl, chtěl adoptovat dítě, pak by odpůrci adopce mohli toto jejich rozhodnutí brát jako důkaz, že ve skutečnosti nemají vážný vztah (Bennet, 1993, s. B3).

V oblasti rodičovských práv se homosexuální páry i nadále setkávají s největším nepřátelstvím a odporem. Přestože například průzkumy veřejného mínění opako-

vaně ukazují, že více než tři čtvrtiny veřejnosti se domnívají, že gayové a lesby by měli mít rovná práva a příležitosti v otázkách zaměstnání, tento jejich souhlas přestává být jednoznačný, jde-li o zaměstnání, ve kterých dochází k fyzickému kontaktu (např. lékař) nebo ke kontaktu s dětmi (např. učitel na základní škole). V roce 1993 odpovědělo v průzkumu New York Times a CBS 55 % respondentů, že by protestovali proti tomu, kdyby jejich dítě na prvním stupni základní školy mělo mít učitele homosexuální orientace. Více než polovina uvedla, že by svému dítěti nedovolila sledovat v hlavním vysílacím čase televizní komedii, v níž by vystupovaly homosexuální postavy, číst knihu o homosexuálním páru nebo si doma hrát s kamarádem, jehož rodič je homosexuál (Schmalz, 1993).

Negativní postoje vůči gayům a lesbám jako rodičům do značné míry pramení z rozšířených mýtů týkajících se vztahů mezi homosexuálními osobami a dětmi. Mnoho heterosexuálů se například domnívá, že homosexuální muži se pokoušejí svádět malé chlapce; z dat o obtěžování dětí však vyplývá, že 90 % pachatelů tvoří muži heterosexuální (Greenfeld, 1996; Prentky et al., 1997). Heterosexuálové se rovněž často domnívají, že homosexuálové se snaží děti „získat“ pro svůj „životní styl“ a že dětem stačí jen vidět homosexuální páry, aby propadly nemravnostem. Těchto argumentů bylo opakovaně užito k tomu, aby se gayové a lesby nemohly stát pěstouny či adoptivními rodiči a aby jim nemohly být svěřeny do péče jejich vlastní děti nebo se s nimi nesměly stýkat (Ayres, 1993; Robson, 1992). V roce 1996 například odvolací soud ve státě Florida potvrdil rozhodnutí soudu nižší instance, který odmítl svěřit lesbické matce do péče její dceru a místo toho dívku svěřil do péče bývalému manželovi této ženy, který byl předtím ve vězení za zabití své první manželky. Soudce, který o případu původně rozhodoval, uvedl, že chtěl dítěti poskytnout možnost žít v „nelesbickém světě“ (Epstein, 1996).

V současnosti je adoptování dětí páry osob stejného pohlaví možné pouze v šesti amerických státech, přičemž vážné právní problémy vyvstávají v případech, má-li jeden z partnerů v péči dítě z předchozího manželství, adoptoval-li děti jako samoživitel nebo porodila-li žena dítě za pomoci některé z metod asistované reprodukce (Bruni, 1995; Robson, 1992). Navzdory přetrvávajícím mýtům výzkumy opakovaně dokládají, že děti vychovávané homosexuálními rodiči mají zdravý a uspořádaný citový život (Bozett, 1988; Patterson, 1992; Recer, 1997). Kromě toho se zdá, že to, zda dítě vyrůstá v jedné domácnosti s rodiči stejného pohlaví, má jen malý vliv na jeho sexuální orientaci. Podle výzkumů vyroste většina dětí jako heterosexuálové, bez ohledu na sexuální orientaci rodičů. Je pozoruhodné, že výzkumy

rovněž naznačují, že děti vyrůstající u lesbických rodičů jsou většinou uvolněnější a vynalézavější než děti z jiných domácností; ohledně své sexuální orientace nemají žádnou nejasnost (Golombok a Tasker, 1996). Tato zjištění znovu zdůrazňují to, co homosexuálně orientovaní rodiče dávno dobře vědí: že totiž rodinu dělá láska.

6.5 NÁSILÍ V RODINÁCH A INTIMNÍ VZTAHY

Představu rodiny jako útočiště před nevládným veřejným světem narušují zprávy o rozšířeném násilí v rodinách. Podle Úřadu pro kriminální statistiku Ministerstva spravedlnosti USA (U. S. Department of Justice, Bureau of Justice Statistics, 1995) dochází jen ve Spojených státech každoročně asi k 450 000 případů násilí v rodinách. V přibližně 57 % těchto případů jde o sezdané páry nebo bývalé manžele. Oběti však s ohlašováním případů týrání často váhají. Podle jednoho celostátního výzkumu například pouze 6,7 % žen, které napadl intimní partner, případ ohlásilo na policii (Straus a Gelles, 1990). Z oficiálních statistik tak zřejmě problém vychází podhodnocen. Kapitulu proto ukončíme rozbořením tří forem násilí v intimních vztazích – týrání partnera, týrání dětí a týrání starší osoby.

6.5.1 Týrání partnera v heterosexuálních vztazích

Celostátní výzkumy využívající náhodné vzorky sezdaných párů a soužití nesezdaných párů ukazují, že asi 12 % dospělých intimních partnerů je od svého partnera alespoň jedenkrát ročně fyzicky týráno. V jedné z nejznámějších studií na toto téma ukazuje Murray Straus, že na 1000 párů připadá ve Spojených státech 122 napadení ze strany manžela a 124 ze strany manželky (Straus, 1993).

Tato zjištění naznačují, že partnerské týrání má daleko k jednostrannému ubližování a že obvykle jde o vzájemné týrání mezi partnery (Straus, 1993). Tento pohled na partnerské týrání není nový (viz např. Steinmetz, 1978), ale až v poslední době se mu dostává větší pozornosti. V novinových článcích i televizních diskusních pořadech figurují zastánci práv mužů, kteří volají po stejné ochraně bitých mužů a citují statistiky, z nichž vyplývá, že ženy napadají své mužské partnery stejně často, jako muži napadají ženy (viz např. Lewin, 1992).

Podporují toto tvrzení také výsledky empirických výzkumů? Ženy se k násilí vůči manželovi či příteli přiznávají asi stejně často jako muži k násilí proti svým manželkám či přítelkyním. Výzkumy však zároveň ukazují, že muži mnohem častěji udávají nižší frekvenci i tvrdost použitého násilí, než odpovídá skutečnosti

(Crowell a Burgess, 1996; Dobash et al., 1998). Práce se statistickými údaji, které vycházejí z výpovědí o vlastním chování, mají ještě jeden problém, a sice, že z těchto údajů nelze určit, zda při použití násilí vůči partnerovi nejde o sebeobranu nebo odplatu. Z příslušných studií totiž například vyplývá, že s násilím obvykle začínají muži, kteří tak chtějí manželku ukáznit nebo ztrestat (Barnett et al., 1997). Ještě vážnějším problémem zmiňovaných dat je však to, že neříkají nic o důsledcích užitého násilí. Výzkumy přitom opakovaně dokládají, že případy zranění intimními partnery jsou častější a vážnější u žen než u mužů (Dobash et al., 1998). Ženy jsou také svými mužskými partnery častěji zabíjeny než muži. Asi třetinu žen, které zemřely násilnou smrtí, má na svědomí jejich stávající či bývalý manžel nebo přítel, zatímco jen 3 % zavražděných mužů se stávají obětí stávající či bývalé manželky nebo přítelkyně (Crowell a Burgess, 1996; Greenfeld, 1998). Je tedy zřejmé, že podobně jako jiné projevy chování je i partnerské násilí genderově podmíněný jev: násilí žen a mužů vůči intimním partnerům se kvantitativně i kvalitativně liší.

Při hledání příčin týrání mezi partnery se někteří výzkumníci soustřeďují na osobní charakteristiku násilníků a ptají se: „Proč právě tato osoba užívá násilí?“ Odpovědi sahaly od evolučních teorií přes hormonální a neurologické faktory až po osobnostní rysy a psychické poruchy. Jiní autoři zkoumali socializační zkušenosti, zejména byla-li daná osoba jako dítě svědkem či obětí násilí. Další možný přístup je zkoumání institucionálních faktorů jako např. vlivu médií, náboženských tradic a genderových norem. Ve svém souhrnu výzkumy naznačují, že týrání partnerů nezpůsobuje jeden faktor, nýbrž řada faktorů individuálních i strukturálních (Crowell a Burgess, 1996).

Lidé se často domnívají, že násilí mezi intimními partnery má na svědomí alkohol nebo drogy. Výzkumy sice konstatují vysoký výskyt případů násilí souvisejících s požitím alkoholu či drog (viz např. Brookoff, 1997), avšak vztah mezi užíváním omamné látky a bitím je složitý a dosud ne zcela objasněný. Například pravděpodobnost násilného chování se sice s nadměrným užíváním alkoholu a drog zvyšuje, není však jisté, zda je důvodem to, že alkohol a drogy odstraňují zábrany, že zamlžují úsudek nebo že mají nějaké jiné fyziologické vlivy na mozek a nervovou soustavu (Crowell a Burgess, 1996). Někdy se také stává, že pití nebo droga sice násilí nezpůsobí, jsou však nabízeny jako vysvětlení či omluva násilného chování: „Nevěděl jsem, co dělám, byl jsem opilý“ (Gelles, 1993). Většina lidí, kteří týrají své partnery, nejsou ani alkoholici, ani narkomani (Edleson et al., 1985; Gelles, 1993; Herman, 1988).

Další obecně sdílené přesvědčení je, že k týrání partnerů dochází pouze mezi páry z chudých a dělnických vrstev a páry jiné než bílé barvy pleti. Výzkumy však dokládají, že domácí násilí je mnohem obecnější jev, který prochází napříč všemi sociálními třídami i rasovými a etnickými skupinami. Zároveň se ovšem, jak se dovídáme, nevyskytuje ve všech třídách nebo rasových či etnických skupinách stejnou měrou. Domácí násilí je skutečně častější v rodinách s nízkými příjmy (Moore, 1997; Schwartz, 1988); u rasové a etnické příslušnosti žádné takto jednoznačné výsledky nedostáváme. Podle některých studií je výskyt násilí mezi intimními partnery zhruba stejný u bělošských, afroamerických a hispánských párů náležejících ke střední třídě, avšak v kategorii nižších příjmů je u párů jiných barev pleti než bílé častější (Cazenave a Straus, 1990; Straus a Smith, 1990). Lockhart (1991) naopak uvádí vyšší výskyt partnerského týrání u afroamerických středostavovských párů než u středostavovských párů bělošských. Další výzkumy navíc ukazují, že násilí ze strany intimních partnerů je nejčastější příčinou smrti mladých Afroameričanek (Stark, 1990).

Nízké příjmy a chudoba jsou tedy zřejmě faktory, v závislosti na nichž se ženy častěji stávají obětí násilí ze strany svého intimního partnera a častěji zůstávají „uvězněny“ ve vztazích, v nichž jsou týrání vystaveny. Někteří lidé odmítají týrané ženy litovat, protože se domnívají, že taková žena má při prvním náznaku týraní partnera opustit. „Proč tam zůstává, když je to tak strašné?“ říkají. Z výzkumu vyplývá, že týrané ženy své partnery skutečně opouštějí, často i opakovaně, avšak odchod je složitější, než si většina lidí myslí (Brown, 1997). Především musí mít kam jít. Ženy, o nichž hovoříme, však často nemají příbuzné nebo přátele, na které by se mohly obrátit, a útulky pro týrané ženy mohou být plné nebo nevyhovují jejich potřebám (Dobash a Dobash, 1992). Opustit partnera znamená pro mnohé týrané ženy s nízkými příjmy zůstat na ulici (Browne a Bassuk, 1997). Dále, chtějí-li tyto ženy odejít, musí být schopny finančně zajistit sebe a své děti. V kapitole 7 budeme hovořit o tom, jak jsou v důsledku nejrůznějších forem zaměstnanecké a mzdové diskriminace ženy soustředěny na místech s nízkými příjmy a prestiží; v této kapitole jsme také poukázali na to, že opustí-li žena partnera, zažívá většinou podstatný pokles životní úrovně. Ekonomická závislost na partnerovi tedy často ženy drží ve vztazích s týrajícími partnery. Odchod od nich znamená pro některé ženy odkázanost na systém sociálních dávek (Brandwein, 1999). Ženy, které rychle opouštějí vztah, v němž dochází k týrání, mají většinou dobré zaměstnání nebo vysoké šance na profesionální uplatnění, disponují nad-

průměrnými zdroji a mají nablízku příbuzné, kteří jsou ochotni a schopni jim pomoci (Pagelow, 1981). Navíc je třeba si uvědomit, že odchod od partnera ještě nezaručuje, že týráni skutečně přestane; výzkumy totiž naznačují, že poté, co se žena pokusí partnera opustit nebo jej již opustila, dochází často naopak k eskalaci násilí (DeKeseredy, 1997; Kurz, 1995).

K týráni partnera dochází v kontextu celkově násilné společnosti. Někteří lidé považují násilí za normální součást každodenního života a poměrně velká menšina lidí se domnívá, že za určitých okolností mají muži právo svou manželku či přítelkyni uhodit (DeKeseredy a MacLeod, 1997). V jednom celonárodním průzkumu uvedla více než čtvrtina respondentů (27,6 %), že dát partnerovi či partnerce facku může být nezbytné, normální nebo správné (Dibble a Straus, 1990). V dalších výzkumech bylo zjištěno, že každý desátý středoškolák a dvě třetiny vysokoškoláků se v intimním vztahu setkaly s násilím, avšak 29 až 36 % z nich je interpretují jako projev lásky a pokus o zlepšení jejich vztahu (Flynn, 1987; viz též DeKeseredy a Kelly, 1993; jiný pohled má O'Leary, 1993). Tyto postoje se někdy odrážejí i v soudních rozhodnutích. Vezměme si například případ z roku 1994, kdy soudce ve státě Maryland odsoudil muže, který zabil svou manželku poté, co ji našel v posteli s jiným mužem, k podmíněnému trestu v trvání pouhých 18 měsíců a prohlásil, že v takové situaci by nutkání „potrestat“ svou partnerku cítila většina mužů („Punishment is 18 Months“, 1994).

Mnoho právních zástupců týraných žen kritizuje americký právní systém za to, že domácí násilí nechápe jako vážný problém a účinně na ně nereaguje. Od 70. let nicméně došlo k důležitým legislativním změnám, mimo jiné k přijetí federálního zákona o násilí páchaném na ženách z roku 1994. Na základě tohoto zákona je poskytováno více prostředků institucím a programům na pomoc týraným ženám, soudy jsou povinny pachatelům domácího násilí ukládat přísnější tresty a v případech, že násilník pronásleduje procházejícího partnera přes hranici mezi dvěma americkými státy, dopouští se federálního trestného činu. Účinky nového zákona ještě nelze hodnotit, jeho přijetí však budí naději, že se konečně stane účinnou zbraní proti násilníkům, jimž se v naší společnosti dosud dostávalo lepší právní ochrany než jejich obětem.

6.5.2 Týráni partnera v homosexuálních vztazích

O týráni partnerů v homosexuálních vztazích toho víme mnohem méně. Těžko zde lze provádět výzkumy velkých vzorků v celostátním měřítku, neboť mnoho gayů

a leseb svou sexuální orientaci nepřiznává. Nejsme proto ani schopni s větší přesností určit, jak často se násilí ve vztazích osob stejného pohlaví vyskytuje. Někteří autoři uvádějí, že jde o zhruba stejně častý výskyt jako ve vztazích heterosexuálních (Brand a Kidd, 1986; Island a Letellier, 1991). Tato tvrzení však vycházejí z výzkumů homosexuálních osob, které se ke zkoumání dobrovolně přihlásí, a které proto pravděpodobně netvoří reprezentativní vzorek celé homosexuální populace. Přestože tedy výskyt domácího násilí mezi osobami stejného pohlaví neumíme přesně odhadnout, z omezených dat, která máme k dispozici, vyplývá, že zde domácí násilí existuje a že podobně jako v heterosexuálních vztazích nejde pouze o výjimečnou jednorázovou záležitost. Jakmile k němu jednou dojde, má tendenci se opakovat a časem nabývat na surovosti (Renzetti, 1992).

Mnoho lidí se domnívá, že pro týrané lesby či gaye je snazší opustit svého partnera, protože nejsou formálně oddáni. Výzkumy však naznačují, že homosexuální vztahy charakterizuje blízkost a fixace na partnera; opustit partnera je proto těžké, neboť týraná osoba je jemu i jejich společnému vztahu hluboce oddána. Druhý problém je to, že gayové a lesby často žijí v nesezdaných soužitích, tj. žijí s partnerem ve společném bytí či domě a bydlení i další předměty si také společně pořízovali. Opustit partnera, třebaže se dopouští násilí, tak může znamenat značnou finanční ztrátu, kterou ne vždy lze získat zpět právními prostředky – pokud by se týraný partner k jejich užití vůbec odhodlal. Většina se totiž raději na soud neobrací (Renzetti, 1992). Za třetí existuje pouze málo institucí a služeb zaměřených speciálně na pomoc obětem domácího násilí mezi osobami téhož pohlaví a v útulcích či službách pro týrané heterosexuální ženy se gayové a lesby často necítí být vítáni (Renzetti, 1996). Zatímco týrané homosexuální osoby tato alternativa někdy neexistuje, protože rodině o své sexuální orientaci buď neřekly, anebo s ní zcela přerušily styky (Renzetti, 1992). A konečně, případná nákaza HIV/AIDS má u homosexuálních mužů za následek to, že týraný partner ještě více váhá svého partnera opustit. Oběť týráni, jejíž partner má AIDS, se může cítit provinile, protože opouští umírajícího partnera, který nemá, kdo by se o něho postaral. Je-li AIDS nakažena naopak oběť týráni, může být na svém partnerovi závislá co do finanční podpory i tělesné pomoci, a před životem o samotě dává proto přednost i takovému vztahu (Letellier, 1996). Homosexuálním obětem domácího násilí zkrátka v opuštění partnera brání nejen osobní situace, ale také homofobie převládající v naší společnosti, která jim většinu alternativ předem uzavírá.

6.5.3 Týrání dětí

Často dětem říkáme, aby si dávaly pozor na cizí lidi; skutečnost je ale taková, že mnohem častěji jim ubližuje někdo, koho znají, zvláště pak rodinní příslušníci. Odhady počtu týraných a zanedbávaných dětí se v USA pohybují od 1 až po téměř 3 miliony případů ročně (U. S. Department of Health and Human Services, 1998). Až třetinu všech těchto případů nikdo neohlásí ani nezjistí. Výskyt a surovost týrání přitom spíše stoupají; v letech 1986 až 1993 se například počet vážně zraněných dětí zvýšil téměř o 400 % (Children's Defense Fund, 1997).

Výzkumy z poslední doby naznačují, že rozdíly ve výskytu týrání dětí nezávisí na rasové a etnické příslušnosti, závisí však na věku – u mladších dětí je riziko týrání větší než u dětí starších. Také děti žijící v chudých rodinách jsou týrány častěji než děti z finančně lépe zajištěných rodin (Children's Defense Fund, 1997). Dívky jsou týrány o něco málo častěji než chlapci – tvoří 52 % obětí týrání dětí. Jakmile však začneme rozlišovat mezi různými typy týrání, vystanou významnější genderové rozdíly. Chlapci jsou častěji týráni tělesně a zanedbáváni. Dívky jsou častěji týrány citově a dokonce třikrát častěji než chlapci jsou zneužívány sexuálně (U. S. Department of Health and Human Services, 1998; viz též Komentář 6.3). Někdy sice děti sexuálně vykořisťují cizí lidé, většinou však oběti pachatele znají. Obvykle jím je příbuzný, nevlastní rodič, rodinný přítel nebo blízký soused. Stanovit přesné odhady rozsahu sexuálního zneužívání není u dětí vůbec snadné, výzkumy však naznačují, že do 18 let věku bylo někdy sexuálně zneužíváno přibližně 19 % dívek a 9 % chlapců, 40 % z nich bylo zneužíváno příbuzným (Hodson a Skeen, 1987; Russell, 1986). Sexuální zneužívání může mít na dítě různé účinky včetně pokusů o sebevraždu, rizikového chování (např. pohlavního styku v adolescenci bez použití kondomu nebo jiné antikoncepce a střídání partnerů), hádek a poruch přijímání potravy. Je zajímavé, že – jak ukazují Shrier et al. (1998) – u sexuálně zneužívaných dívek se utrpěná újma později během dospívání častěji projeví v chování navenek, zatímco sexuálně zneužívaní chlapci mají naopak sklon své pocity internalizovat a ubližovat sami sobě (viz též kapitola 11).

Vedle chudoby a genderové nerovnosti byly zjištěny i další faktory, které přispívají k týrání a zanedbávání dětí. Je například dokázáno, že častěji jsou týrány a zanedbávány děti z nechtěných či neplánovaných těhotenství (Cron, 1986; Zurašin, 1987). Většina studií rovněž dokládá, že děti častěji týrají matky, nikoli otcové (U. S. Department of Health and Human Services, 1998); není však jasné, do jaké míry je toto zjištění prostě jen důsledkem toho, že matky se svými dětmi tráví více

času. Na vině může být i větší sociální izolace matek, o níž jsme hovořili výše. Sociálně izolovaný rodič má větší tendenci týrat své děti (Straus a Smith, 1990). Ovšem přes-tože matky týrají děti častěji než biologičtí otcové, často jsou děti zneužívány a to zejména sexuálně, také nevlastním otcem či přítelem svobodné matky (Gordon a Creighton, 1988; Hodson a Skeen, 1987). Konečně týrání dětí se podobně jako týrání partnerů odehrává v určitém společenském kontextu: většina lidí souhlasí s tím, aby rodiče nad dětmi uplatňovali autoritu a za případné prohřešky je tělesně trestali (Dibble a Straus, 1990), a celkově panuje přesvědčení, že cokoli rodiče dělají doma v soukromí, je jejich věc. Jak ukazuje Komentář 6.3, téměř na celém světě se děti stále ještě považují za „majetek“ svých rodičů, což dává rodičům značnou volnost v zacházení s nimi a umožňuje jejich další týrání a zanedbávání.

Komentář 6.3

Sexuální vykořisťování dětí: dětská prostituce

Jedním z vedlejších produktů děsivé bída, jež charakterizuje život většiny rodin v Asii a Latinské Americe, je výrazný nárůst počtu případů dětské prostituce. Podle bojovníků za práva dětí se v Brazílii, na Filipínách a v Kambodži čím dál častěji stává, že je dítě uneseno a nuceno k prostituci anebo prodáno do veřejného domu vlastními rodiči, kteří zoufale potřebují peníze. Děti jsou někdy ve veřejných domech zamykány, pokud je u nich riziko, že by se mohly snažit utéci, většinou však taková opatření ani nejsou nutná: na to, aby dítě zůstalo, obvykle stačí bití a vyhrožování. Přesné odhady počtu prostituujících se dětí se těžko získávají, někteří odborníci však hovoří nejméně o desetitisících jini tvrdí, že jde přinejmenším o milion dětí. Věk těchto dětí se pohybuje od pouhých šesti až do patnácti let (věk, v němž se osoba může dovolně rozhodnout pro pohlavní styk, je ve většině zemí stanoven na šestnáct let). Většinu z nich tvoří dívky (Goering, 1996; Kristof, 1996; Sherry et al., 1995).

Kdo jsou jejich zákazníci? V některých případech místní muži, sousedé, kterým rodiče poskytují své děti za úplatu, někdy podnikatelé a turisté ze zahraničí, z nichž někteří cestují individuálně, jiní v rámci organizovaných zájezdů za sexem. Nabídka těchto zájezdů se poprvé objevila v Japonsku, nyní se však prodávají i ve Velké Británii, Jižní Koreji a na Tchaj-wanu. Je-li dívka panna, může se cena vyšplhat až na 500 dolarů, jakmile však panenství ztratí, může být – podle věku a zkušenosti – nabízena za 2 až 10 dolarů (Kristof, 1996; Sherry et al., 1995).

Mnozí zákazníci své chování omlouvají tím, že ve skutečnosti těmto dětem pomáhají: dávají jim prý totiž možnost získat pro své rodiny tolik potřebné peníze, které

by si jinak musely vydělávat ještě nebezpečnější a podřadnější prací. Často také sahají po argumentu, že děti ze zbláčených zemí jsou beztak sexuálně aktivní od ranějšího věku.

Jinou motivací pro vyhledávání malých dětí jako prostitutů je však přesvědčení, že je u nich nižší pravděpodobnost nákazy HIV, virem způsobujícím AIDS (Sherry et al., 1995). Podle světových zdravotnických odborníků se AIDS v mnoha státech, zejména v Asii, mezi prostitutkami a prostitutky rychle šíří. V důsledku mezinárodního obchodu s prostitutí a vzhledem k tomu, že nakažení cestovatelé si nemoc odvázejí s sebou domů, AIDS snadno překračuje hranice států. Prostitutky a prostitutky vypovídají, že pouze malá část jejich zákazníků používá kondom a čím mladší je prostitut, tím méně je schopen na použití kondomu trvat. Přitom platí, že u dětí je vzhledem k věku riziko nákazy HIV větší: dětská vagina či konečník se při pohlavním styku snáze poškodí a vznikají oděrky, nezhojené ranky a krváčení, které přenos HIV usnadňují (Kristof, 1996). Světoví zdravotničtí odborníci proto očekávají, že výskyt AIDS bude v Asii a Latinské Americe i nadále stoupat a že stále větší část nakažených a posléze i umírajících budou tvořit děti (viz též kapitola 11).

6.5.4 Týrání starších osob

Za týráním starší osoby se skrývá fyzické, psychické či finanční týrání, zanedbávání nebo vykořisťování staršího občana dospělým poskytovatelem péče. Tento typ týrání tedy může provozovat kdokoli, komu byla svěřena péče o staršího člověka – například sestry, lékaři, domácí zdravotní asistenti nebo právníci. Z výzkumů však vyplývá, že nejčastěji jde o rodinného příslušníka (Kosberg, 1988; Mates, 1997; Pillemer a Finkelhor, 1988). Podle odhadů je ve Spojených státech každý rok týráno 300 000 až 1 milion starších lidí. Od 80. let vzrostl počet ohlášených případů takového týrání o 300 % (Griffin et al., 1998; Pillemer a Finkelhor, 1988).

Přestože se s výzkumy týrání starších osob začalo až v 80. letech, provedené výzkumy naznačují, že největšímu riziku tohoto typu týrání podléhají ženy od 75 let, které jsou slabé a nemocné a i v zajišťování základních každodenních potřeb fyzicky či finančně závislé na druhých lidech (Kosberg, 1988; Pillemer a Finkelhor, 1988). Je možné, že se ženy stávají obětmi týrání častěji než muži také proto, že jich je více než starších mužů, zároveň jsou však i častěji vystaveny sexuálně motivovaným napadením a mají nižší společenský status než starší muži. Jedna studie neodhalila větší rozdíly v počtech ženských a mužských obětí týrání, ženy si však podle ní z týrání odnášejí vážnější fyzickou a psychickou újmu (Pillemer a Finkelhor, 1988).

Ze zkoumání pachatelů týrání vyplývá, že někdy jde o manžela či manželku týraného člověka, který buď pokračuje v týrání navyklém z dřívějších dob, nebo se naopak mstí za dřívější týrání ze strany nyní oslabeného partnera (Kosberg, 1988; Pillemer a Finkelhor, 1988). S manželským partnerem ovšem žije více starších lidí než s dospělým potomkem; pokud vezmeme tuto skutečnost v úvahu, můžeme z dostupných dat vyvodit, že dospělé děti ve skutečnosti týrají své rodiče častěji než partneři těchto starších lidí (Pillemer a Finkelhor, 1988). Některé tyto dospělé děti byly samy týrány rodiči, když vyrůstaly, a zjistily, že je přijatelné vůči blízkým lidem používat násilí. Některé se nyní mstí rodičům, kteří je týrali (Kosberg, 1988). Často jsou však pachateli týrání dospělé dcery, které si k sobě vzaly nemohoucí staré rodiče, aby se o ně staraly. Kromě toho se starají i o své vlastní rodiny a navíc normálně pracují. Většinou jim s péčí o rodiče prakticky nikdo nepomáhá a psychická i finanční zátěž je nakonec taková, že vůči svým rodičům používají násilí – buď aby je lépe zvládaly, nebo aby si „vylily zlost“ na situaci, v níž se ocitly (Mates, 1997; Steinmetz, 1993).

Nejméně 37 amerických států přijalo zákony, na základě kterých je občan povinen ohlašovat případy týrání nebo zanedbávání starších spoluobčanů. Někteří odborníci však zpochybňují účinnost takových opatření, neboť se problémem zabývají, až když k týrání dojde. Také programy zaváděné na základě těchto zákonů nedisponují dostatečnou finanční podporou pro to, aby mohly skutečně vycházet vstříc potřebám obětí týrání (Callahan, 1988; Kosberg, 1988). Obránci práv starších lidí se často domnívají, že nejlepší přístup je prevence – například v podobě, v níž by dospělým dětem byla v péči o rodiče poskytována rozsáhlejší odborná pomoc a podpora. Je-li navíc zneužívání staršího člověka pokračováním dřívějšího násilí, je třeba problémem řešit komplexně, tedy i jako problém týrání partnera nebo dítěte.

6.6 RODINY A INTIMNÍ PARTNEŘI: IDEÁL A REALITA PODRUHÉ

V této kapitole jsme se snažili upozornit na rozpor mezi tradičními představami ideálních intimních vztahů a jejich skutečnou podobou v běžném životě. Hovořili jsme o tom, že sociální konstrukce „rodiny“ – tedy izolované nukleární rodiny sestávající z manžela-živitele, manželky v domácnosti a nezaopatřených dětí – zdaleka není přesným obrazem většiny dnešních amerických rodin. Tato idealizace bohužel plodí i další mylnou představu, totiž že jiná rodinná uspořádání a vztahy – jako např. rodiny s jedním rodičem či homosexuální vztahy – jsou ze své podstaty deviantní či nenormální.

Dalším mýtem plynoucím z idealizace izolované nukleární rodiny je pojetí rodiny jako soukromého útočiště před bezcitným veřejným světem. Zjistili jsme, že zatímco pro mnohé z nás představuje rodina místo, kde můžeme být sami sebou, a přesto jsme milováni, je zároveň i místem genderových střetů. Genderová nerovnost charakterizující společnost jako celek se často různými způsoby replikuje a udržuje i v rodině: prostřednictvím mocenské nerovnováhy mezi rodinnými partnery, nespravedlivého rozdělení domácích prací a pečovatelských povinností, ekonomických potíží domácností vedených ženami a domácího násilí. Mnohé tyto problémy dále zhoršuje rasismus, diskriminace na základě věku, heterosexismus a sociální nerovnost.

Idea rodiny jako soukromého prostoru rovněž přehlíží, kolika různými způsoby vstupují do intimních vztahů jiné společenské instituce, například stát. Stále znovu jsme se také v této kapitole vraceli ke styčným bodům rodinného života a života v zaměstnání. Ukazovali jsme, že rodinné vztahy nelze chápat odděleně od problémů pracovních. Otázkám genderu a zaměstnání se budeme věnovat v následující kapitole; vzhledem k prolínání sfér rodinného života a práce se však znovu objeví i řada problémů, o nichž jsme hovořili již v této kapitole.

Klíčové pojmy

dichotomie veřejné a soukromé sféry představa, že domov představuje sféru oddělenou od sféry veřejné
dvouletý metr v pohledu na sexualitu tradice, v jejímž rámci se mladým mužům dovoluje provozovat sexuální aktivity, zatímco mladé ženy jsou za stejné chování odsuzovány a trestány
expresivní rodinná role úloha vedení domácnosti a péče o členy rodiny, kterou v tradiční izolované nukleární rodině plní manželka – matka
instrumentální rodinná role úloha finančního zajišťování rodiny a rozhodování v klíčových záležitostech, kterou v tradiční izolované nukleární rodině plní manžel – otec
izolovaná nukleární rodina rodina, v níž manžel – otec, manželka – matka a jejich nezaopatřené děti zakládají domácnost geograficky a finančně oddělenou od ostatního příbuzenstva a dospělí členové rodiny plní odlišné, specializované role
metody asistované reprodukce řada laboratorních metod, jež umožňují lidem, kteří jsou neplodní, fyzicky nepovolat do vážného vztahu, aby se stali rodiči
rodina s dvěma živiteli rodina, kde oba dospělí partneři pracují za mzdu
rodina s jedním rodičem rodina s dětmi, ale pouze jedním dospělým, který nese za domácnost finanční odpovědnost
soužití nesezdaného páru vztah mezi intimními partnery, kteří spolu žijí, aniž vstoupili do manželství
svoboda reprodukce možnost jedince svobodně rozhodovat o tom, zda mít, či nemít dítě
zvolené rodiny rodiny tvořené lidmi, které nespojuje pokrevní příbuzenství, manželství ani adopce, ale přesto se považují za členy jedné rodiny

Doporučená literatura

- BERGEN, R. (ed.) (1998). *Issues in intimate violence*. Thousand Oaks, CA: Sage.
HOROWITZ, R. (1995). *Teen mothers: Citizens or dependents?* Chicago: University of Chicago Press.
MURRAY, S. O. (1996). *American gay*. Chicago: University of Chicago Press.
RISEN, J., a THOMAS, J. L. (1998). *Wrath of angels: The American abortion war*. New York: Basic Books.
SCHWARTZ, P., a RUTTER, V. (1998). *The gender of sexuality*. Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press.
United Nations (1996). *Familyx: Challenges for the future*. New York: United Nations Publications.
WESTON, K. (1991). *Families we choose: Lesbians, gays, kinship*. New York: Columbia University Press.

Poznámky

- ¹ Parsons v tomto období jistě nebyl jediným sociologem rodiny, mnozí autoři jej však považují za určujícího teoretika. Auletta (1994, s. 11) například cituje D. H. Morgana, který napsal, že „by nebylo přehnané říci, že rodina má v zásadě jediného moderního teoretika a tím je Parsons“ (důraz v originále).
² Podle zprávy Světové zdravotnické organizace z roku 1998 dochází každoročně na světě ke zhruba 75 milionům nechtěných otěhotnění. 20 milionů z dotyčných žen, z nichž 95 % žije v rozvojových státech, si nechává těhotenství ukončit pokoutně, a to nekvalifikovanou osobou, naložení velké zátěže na žitím nebezpečných metod. Takovou metodou může být předávkování léky, naložení velké zátěže na ženino břicho a vsunutí tyčinky či jehly do děložního hrdla. 10 až 50 % žen, které podstoupí ilegální ukončení těhotenství, má komplikace, jako jsou infekce, krvácení, proražení či protržení dělohy, chronické bolesti pánve a zablokování vejcovodu. V některých případech vyústí komplikace v úmrtí. Zpráva upozorňuje na to, že zákony proti ukončení těhotenství zvyšují výskyt neodborně prováděných ukončení těhotenství, který zase vede k růstu počtu úmrtí matek (Bulman, 1998).
³ Ve studii, kterou si v roce 1997 nechalo vypracovat Ministerstvo sociálních služeb státu New Jersey, bylo zjištěno, že zatímco relativní počty ukončení těhotenství v letech 1991 až 1996 ve státě New Jersey i celých Spojených státech poklesly, mezi příjemci sociálních dávek ve státě New Jersey se relativní počet ukončení těhotenství výrazně zvýšil. Studie konstatovala, že nárůst počtu ukončení těhotenství souvisí s „reformami“ sociálního systému v New Jersey, zejména pak s opatřením zavedeným v roce 1992 a přezdívaným „rodinná zátka“ („rodinný limit“) (*family cap*), které upírá sociální dávky příjemcům s více dětmi (Lewin, 1998c). Podrobněji se budeme důsledkům soustředila na emoční důsledky rozvodu pro děti. Z některých studií vyplývá, že děti rozvedených rodičů mají horší studijní výsledky, častěji odcházejí ze školy předčasně, častěji zakládají rodiny s jedním rodičem, mají nízké sebevědomí, častěji v průběhu dospívání podstupují psychiatrické léčení a pokoušejí se o sebevraždu (Nicholi, 1991). Někteří jiní autoři však upozorňují na to, že tyto studie dost jasně nevysvětlují, zda se dotyčné problémy objevily až po rozvodu nebo již v průběhu manželství. Porovnáme-li totiž děti rozvedených rodičů s dětmi z nenařazených manželství, zjistíme v jejich citových a kázeňských problémech jen malé rozdíly (Amato, 1994; Furstenberg a Cherlin, 1991). Někteří tvrdí, že děti vyrůstající v rodinách s velmi konfliktním vztahem mezi rodiči jsou vystaveny stejným, ne-li ještě četnějším, negativním vlivům jako děti rozvedených rodičů (Kurz, 1995). Zdá se, že nejlepšími indikátory vyrovnanosti dítěte jsou jeho vztah s matkou a konfliktnost vztahu mezi rodiči (Furstenberg a Cherlin, 1991).
⁶ Všechny padesát států USA umožňuje určitou formu „nezaviněného rozvodu“, avšak některé státy uvažují o přijetí zákonů, kterými by byl tento typ rozvodu zrušen – přinejmenším v případě párů s dětmi; instituce nezaviněného rozvodu činí zrušení manželství příliš snadným a poškozují ženy a děti. Návrhy takového zákona byly předloženy ve státech Colorado, Georgia, Iowa, Michigan a Pensylvánie (Johnson, 1996).
⁸ Dánsko se v roce 1989 stalo prvním státem na světě, který legalizoval manželské svazky mezi osobami stejného pohlaví, když až na několik výjimek přiznal úředně registrovaným homosexuálním párům práva a povinnosti párů heterosexuálních.

7. GENDER, ZAMĚSTNANOST A EKONOMIKA

Poznámka: Podstatná jména rodu ženského, jako např. *analytička, čtenářka, expertka, inženýrka, novinářka, pozorovatelka, socioložka, vědkyně a výzkumná pracovnice* a jejich plurálové tvary, jsou v následujícím výkladu míněna jako generická feminina, tj. zastupují i substantiva rodu mužského. Podobně je tam, kde jde o autorský nebo inkluzivní plurál, v přičestí minulém používána koncovka rodu ženského. Záměrem je poukázat na arbitrární povahu etablovaného řešení, tzv. nepříznakového maskulina, které patří k těm mnoha lingvistickým prostředkům, jež zkreslují skutečnou povahu lidské sociální zkušenosti, reprodukují a reprodukují na úrovni jazyka existující genderové nerovnosti a symbolicky „vymazávají“ ženský prvek z komunikace (i vědomí). Genderová lingvistika přináší dostatek důkazů o arbitrárnosti „maskulinního“ řešení, jeho nedlouhé tradici i nespolehlivosti.

Když hovoříme o ekonomice společnosti, máme na mysli systém hospodaření té které země s vlastními lidskými a materiálními zdroji a rozvoj těchto zdrojů. Lidské zdroje v ekonomice sestávají z **pracovní síly**. Socioložky již dlouho zdůrazňují význam práce v lidském životě. Na té úplně základní úrovni je práce nutná, aby chom přežily. Práci ale většinou nevykonávají jednotlivci samostatně, spíše jde o koordinovanou činnost skupiny lidí. Jinými slovy práce má jak *sociální, tak ekonomický aspekt* a ve Spojených státech stejně jako v dalších industrializovaných kapitalistických společnostech je hierarchicky uspořádaná. Lidé vykonávají různé typy práce, které jsou jinak hodnoceny a jinak odměňovány. V ideálním případě by hodnota a odměna spojovaná s určitým zaměstnáním odpovídala určitým inherentním vlastnostem – například stupni vyžadované dovednosti, objemu vynaloženého úsilí, úrovni zodpovědnosti a podmínkám, za kterých je práce vykonávána. V praxi se ale hodnota práce a odměna za ni váže více k připsaným vlastnostem pracovní síly – k rasové a etnické příslušnosti a/nebo například k pohlaví.

V této kapitole se zaměříme na rozdílné ekonomické a pracovní zkušenosti žen a mužů a na rozdílné hodnoty a odměny, které jsou jejich prací připisovány. Muži i ženy vždy pracovali, ale typy pracovních možností jim dostupných a odměna, kterou za svoji práci dostávali, tradičně závisela spíše na kulturně předepsaných a utužovaných představách „ženského“ a „mužského“ práce než na jejich talentu. Tato pravidla se v různých společnostech liší a v rámci jednotlivých společností se zase liší historicky. Náš výklad tedy začneme krátkým exkursem do historie participace mužů a žen na trhu práce ve Spojených státech.

7.1 PRACUJÍCÍ ŽENY A MUŽI V USA V HISTORICKÉM KONTEXTU

Participace žen a mužů na trhu placené pracovní síly je ovlivňována množstvím faktorů, mezi nimiž hrají velice důležitou roli změny ve výrobě a demografické změny. Tyto změny jsou ovlivňovány **převažujícími genderovými ideologiemi** o vhodnosti určitých pracovních rolí pro muže a jiných pro ženy.

Není pochyb o tom, že jednou z nejdůležitějších změn, jež se odehrály během devatenáctého století, byla transformace americké ekonomiky z převážně zemědělské na industriální; v důsledku toho se výroba přesunula z farem do továren. Je zajímavé, že se o industrializaci často hovoří pouze v souvislosti s jejím vlivem na mužskou pracovní sílu a obvykle se předpokládá, že ženy se přechodu do továren neúčastnily a místo toho zůstaly doma a staraly se o rodinu. To ale platilo pouze pro určité domácnosti. Všeobecně můžeme říci, že muži vstoupili na trh placené pracovní síly v počtu značně převyšujícím počet žen. **Dominantní ideologie střední třídy totiž tvrdila, že tzv. skutečná žena má zůstat doma a nemá pracovat.** Určité skupiny žen – ženy z chudých rodin a rodin pracujících tříd, ženy samotné, ženy jiné barvy pleti a přistěhovalkyně – si ale mohly dovolit zůstat doma **jen zřídka**. Nutnost přežít vyžadovala, aby si našly placené zaměstnání. Tvrdá realita pracovního světa tak stála v ostrém rozporu se středostavovskou představou jemného ženství (Cott, 1987; Glenn, 1992; Stansell, 1986).

V roce 1800 pracovalo mimo domov pouze asi 5 procent žen. V roce 1900 to už bylo asi 30 procent žen žijících ve velkých amerických městech. Velká většina z nich pracovala jako tovární dělnice (Dublín, 1994). V textilkách v Nové Anglii se například většina pracovní síly v roce 1850 rekrutovala z řad žen (Dublín, 1994; Wertheimer, 1979). Ve městech jako Boston nebo New York se ženy koncentrovaly zejména v oděvním průmyslu jako šičky (Glenn, 1990; Stansell, 1986). Jinde vykonávaly kusovou práci (např. balení knih, kroucení doutníků nebo výroba květin na klobouky pro majetnější ženy). Pracovaly čtrnáct až osmnáct hodin denně v neuvěřitelně nebezpečných podmínkách a za denní mzdu, která se pohybovala mezi 10 a 18 centy. I když pro některé z nich tyto malé mzdy znamenaly nezávislost na rodině, jiné ji celou nebo téměř celou odevzdávaly rodičům, aby jim pomohly uživit domácnost (Dublín, 1994).

Tovární práce byly pochopitelně nepřijemné a nebezpečné pro muže i pro ženy, ale ženy a muži byli od samého počátku segregováni do jiných zaměstnání a ta, která vyžadovala vyšší kvalifikaci – což znamenalo také vyšší plat –, byla otevřena pouze mužům. Rozšířené stereotypy týkající se vrozené pasivity a fyzické sla-

bosti žen a jejich větší smířlivost s jednotvárnými pracemi ospravedlňovaly to, že ženám byly obvykle nabízeny ty nejnudnější, neustále se opakující práce. Přestože byla mzda mnoha žen naprosto nepostradatelná pro přežití rodiny, přesvědčení, že ženy pracují pouze dočasně, tj. do té doby, než se vdají, bylo používáno jako ospravedlnění jejich nižších mezd (Kessler-Harris, 1990; Reskin a Hartmann, 1986). Lidé zodpovědní za organizaci práce i mužští pracovníci těžili z předpokladu, že placená práce není „vhodná pro ženy“. Tvrdili, že žádná žena by nemusela pracovat, pokud by muži dostávali tzv. rodinné mzdy. Odborové svazy ženy systematicky vylučovaly a organizovaly je v oddělených odborech. Navíc se v odborech organizovalo mnohem méně žen než mužů. Dokonce i v odborových organizacích s velkou účastí žen byli ve vedení většinou muži, i když několik nedávných historických analýz ukázalo, že v některých odborových organizacích ženy získaly skutečně hodnotné organizační a manažerské zkušenosti (Gabin, 1990; Glenn, 1990). Přesto byla většina odborů segregována rasově a na základě pohlaví až do třicátých let dvacátého století (Gabin, 1990; Hine, 1989).

Práce ve výrobě byla dostupná hlavně běloškám. Přestože bylo mnohem pravděpodobnější, že si ženy jiné barvy pleti než bílé budou nuceny hledat placené zaměstnání, možnosti, které se jim nabízely, byly do značné míry omezeny na zemědělskou práci (např. sklizeň ovoce a zeleniny), domácí práce (např. jako posluhovačky a pradelny) (Amott a Mattheai, 1991). V roce 1890 pracovalo 38,7 procenta černošek v zemědělství, 30,8 jako posluhovačky, 15,6 procenta jako pradelny, ale pouze 2,8 procenta pracovalo ve výrobě. O tři dekády později zaměstnávalo zemědělství, domácí služby a prádelny 75 procent černošských pracovnic, a přestože počet černošek ve výrobě stoupl, setkávaly se v továrnách s velmi rozšířenou segregací a diskriminací. „Bělošky mohly někdy začít pracovat až o hodinu později, a když se rozšířily vymoženosti jako jídelny, čerstvá pitná voda a čisté toalety, byly dostupné v první řadě běloškám“ (Sidel, 1986, s. 60; viz také Glenn, 1992).

Zkušenost žen asijského a hispánského původu se podobala zkušenostem černošek; s tou výjimkou, že ve Spojených státech byly obětní otroctví pouze černošky (Glenn, 1992; Romero, 1992; Zavella, 1987). Je také pravda, že ty nejspínavější, nejednotvárnější a nejhůře placené práce dostávali příslušníci a příslušnice etnických minorit. A i když ve srovnání s běloškami dostávali příslušníci etnických minorit mnohem nižší mzdy, dostávali stále více než jejich ženské protějšky (viz například Zavella, 1987). Historicky byly ženy jiné barvy pleti nejhůře placenou skupinou na trhu práce.

Je ironií, že sociální chaos, který mnohé sociální skupiny během devatenáctého století zakusily v důsledku industrializace, urbanizace a emigrace, vedl k vytvoření nových pracovních příležitostí pro bílé středostavovské ženy, zejména ty s vysokoškolským vzděláním. Svoje domácí role začaly uplatňovat ve společnosti – začaly se starat o „občanskou domácnost“ a lobovat za různé sociální reformy včetně reformy mezd a pracovní doby, zákazu dětské práce, lepšího bydlení pro chudé a opatření týkajících se veřejné hygieny. Některé tyto kauzy podporovaly tím, že zakládaly dobrovolnické organizace nebo do nich vstupovaly, jiné si na nich založily kariéru v tzv. „ženských profesích“, tedy ve zdravotnictví, učitelství a sociální práci (Cott, 1987; Evans, 1987). Takové práce nebyly považovány za hrozbu „jemnému ženství“, protože se od žen očekávaly dobré skutky a péče o druhé. Jiné genderové stereotypy se používaly k ospravedlnění náboru žen pro sekretářské a jiné úřednické práce v době, kdy se výroba rozšířila a bylo zapotřebí získat pracovní sílu pro služby. Argumentovalo se například, že přirozená obratnost žen a jejich vrozená poslušnost je přímo předurčuje pro kancelářské práce (Kessler-Harris, 1982). Myšlenka, že ženská práce je dočasná a ve vztahu k mužské práci druhotná, zůstala bez trhliny a pomohla udržet segregaci na trhu práce na základě pohlaví a ženské mzdy na nižší úrovni.

Tabulka 7.1 ukazuje míru participace mužské a ženské pracovní síly od roku 1900 do roku 1998. Čísla z prvních dekád dvacátého století ale zakrývají velice důležité změny, které se ve složení pracovní síly odehrály během první poloviny dvacátého století, zejména během velké hospodářské krize. V Tabulce 7.1 si můžete všimnout, že mezi lety 1920 a 1930 se participace mužské pracovní síly nepatrně snížila, zatímco ženská trochu vzrostla. Mnoho vdaných žen vstoupilo během krize na trh práce, aby podpořily své rodiny, když se jejich manželé ocitli bez práce. Tyto ženy byly bohužel často obviňovány z toho, že kradou mužům práci, i když „ve skutečnosti všeobecně jímající segregace na základě pohlaví na trhu práce znamenala, že ženy a muži zřídka kdy soutěžili o stejná místa“ (Evans, 1987, s. 46). Je nutné připomenout, že úřednické práce a práce ve službách, které ženy převážně vykonávaly, byly na rozdíl od mužských „dělnických“ zaměstnání ve výrobě a stavebnictví méně citlivé na ekonomické propady (Reskin a Hartmann, 1986). Nicméně „mnohé státy unie, města a školské úřady přijaly zákony, které zakazovaly zaměstnávat vdané ženy či tuto možnost omezovaly. A protože kulturní normy stále ještě připisovaly roli živitele mužům, ženy, které placenou práci ztratily nebo jí nebyly schopné najít, zjistily, že je pomocné programy pro nezaměstnané trvale diskriminují“ (Evans, 1987, s. 47).

Na počátku druhé světové války se americká ekonomika vzpamatovala a rozmach válečné produkce vytvořil nové pracovní příležitosti pro miliony lidí, zejména pak pro ženy. Odvod velkého procenta mužů do války vedl ke kritickému nedostatku pracovní síly, což přinutilo zaměstnavatele, aby začali přijímat ženy na místa, která tradičně vykonávali muži. V letech 1940 až 1945 vstoupil na pracovní trh nebyvalý počet žen, důležitější ale bylo, že ženy mohly poprvé vykonávat práce, které do té doby vykonávali pouze muži – například svářečství, nýtování, práce v lodářském průmyslu a výrobu nástrojů. Přestože diskriminace žen jiné barvy pleti než bílé nadále pokračovala, otevřely se jim během války nové pracovní možnosti, a to nejen v dělnických oborech, ale i úřednické práce či práce v oblasti zdravotní péče (Glenn, 1992). Během celého trvání války vedla federální vláda agresivní kampaň s cílem přilákat ženy na trh práce, přičemž apelovala na jejich smysl pro patriotismus. Vláda také vyzývala zaměstnavatele, aby ženám platili stejné mzdy, jaké by dostávali muži, a sponzorovala mateřské školy. Oba tyto kroky sloužily jako velmi důležité praktické pobídky (Bergmann, 1986; Gluck, 1987; Milkman, 1987).

TABULKA 7.1 Míra participace pracovní síly podle pohlaví, 1900–1998
(% populace ve věku 16 let a výše)

Rok	Muži	Ženy
1900		
1920	53,7	
1930	54,3	20,0
1940	53,2	22,7
1945	55,2	23,6
1950	61,6	27,9
1955	59,9	35,8
1960	60,4	33,9
1965	60,2	35,7
1970	59,7	37,8
1975	61,3	39,3
1980	78,4	43,3
1985	77,8	46,4
1990	76,3	51,6
1998	69,0	54,5
	74,9	56,8
		59,9

Před rokem 1947 Statistický úřad (Bureau of the Census) zahrnoval do čísel týkajících se pracovní síly všechny osoby starší 14 let.

Prameny: Taeuber a Valdisera, 1986; U.S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997, 1990, 1976; U.S. Department of Labor, 1998a.

Po skončení války došlo k postupnému propouštění žen s cílem vytvořit pracovní příležitosti pro vracející se vojáky. Federální válečné programy (např. státní mateřské školy) byly zrušeny a nová vládní propaganda se soustředila na přesvědčování žen, aby se vrátily domů ke svým „normálním“ rolím manželek a matek. Některé ženy skutečně odešly a počet sňatků a míra porodnosti v prvních poválečných letech dramaticky vzrostly. Průzkumy veřejného mínění ale ukázaly, že až 80 procent žen, které během války pracovaly, si přálo v práci pokračovat a velké množství z nich prostě přešlo do tradičního sektoru služeb – v něm ženy dominovaly, ale také dostávaly nižší platy –, než by z trhu práce odešly úplně (Evans, 1987; Kesselman, 1990; Milkman, 1987).

Jak vidíme v Tabulce 7.1, míra participace ženské pracovní síly se již nikdy nevrátila na předválečnou úroveň. Tabulka jasně ukazuje, že přestože míra participace mužské pracovní síly od roku 1950 fluktovala v závislosti na ekonomických propadech a službě v armádě během válečných konfliktů, míra participace ženské pracovní síly trvale rostla. Největší nárůst ale nastal po roce 1965; to bylo částečně způsobeno důležitou demografickou změnou: střední délka života žen se prodloužila a míra porodnosti (i během let tzv. *baby boomu*, období ekonomické prosperity, kdy míra porodnosti značně stoupla) ve srovnání s předcházejícími generacemi klesla. To znamenalo, že středostavovské ženy, které se dříve plně věnovaly péči o domácnost, mohly očekávat, že budou trávit výchovou dětí méně let. Tím získaly větší svobodu věnovat se i jiným aktivitám včetně placeného zaměstnání. V posledních letech ale některé ženy tuto svobodu ztrácejí v důsledku toho, že přebírají zodpovědnost za péči o stárnoucí rodiče, které si berou k sobě domů (viz kapitola 6).

Také míra rozvodovosti rostoucí od počátku šedesátých let spolu se změnami v zákonech o rozvodu, kterými jsme se zabývaly v předcházející kapitole, vedla k tomu, že mnoho žen bylo nuceno vstoupit na trh práce, aby bez manželovy podpory zajistily živobytí sobě a svým dětem. Důležitou roli sehrály také aktuální ekonomické změny: sektor služeb se po válce začal dramaticky rozvíjet a růst volných míst se týkal primárně oblastí, jež jsou tradičně považovány za „ženskou práci“ – šlo zejména o kancelářské práce, ale také o zdravotnictví a vzdělávání (Glenn, 1992; MacDonald a Sirianni, 1996; Webster, 1996). Následné ekonomické recese se urychlily nárůst participace žen na trhu práce v souvislosti s tím, jak se dva platy stávaly nutností pro zabezpečení rodiny (Smith, 1987). K jednomu z nej-dramatičtějších nárůstů v participaci na trhu práce došlo v případě vdaných žen

s dětmi ve věku do šesti let. V roce 1950 pracovalo pouze 12 procenta žen v této kategorii, ale v roce 1996 už to bylo 62,7 procenta (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997). Neméně důležité byly politické a sociální změny, zejména ty, které přineslo feministické hnutí. Feministické hnutí začalo zpochybňovat tradiční představu „vhodného místa“ ženy a podporovalo ženy v tom, aby redefinovaly vlastní roli a vyhledávaly placenou práci. Feministické hnutí také hrálo velice důležitou roli při prosazování legislativy, která umožnila větší participaci žen na trhu práce. Tím se však budeme zabývat v další části této kapitoly.

Dnes typická žena – stejně jako typický muž – pracuje během celého roku za odměnu na plný úvazek. Stále ale existují zásadní rozdíly v tom, jak ženy a muži prožívají zaměstnanost. Jedním z důležitých rozdílů je typ práce, kterou ženy a muži tradičně vykonávají. Ženy a muži zůstávají nadále segregováni do různých zaměstnání podle toho, zda jsou považována za ženská či mužská. Segregace má vážné důsledky pro ženskou i mužskou pracovní sílu, a proto se na ni nyní zaměříme.

7.2 SEGREGACE NA TRHU PRÁCE

Pracovní segregace podle pohlaví odkazuje na míru, v jaké jsou muži a ženy koncentrováni v jednotlivých zaměstnáních, kde převažují zaměstnanci jednoho či druhého pohlaví. Běžně užívanou mírou, kterou se měří pracovní segregace podle pohlaví, je **Index difference**, který bývá také označován jako **index segregace** či jednoduše **D**. Udává se jako procentuální míra, která udává poměr pracovníků jednoho pohlaví, kteří by museli nastoupit do zaměstnání, v němž je dané pohlaví nedostatečně zastoupeno, aby pracovní distribuce byla vzhledem k pohlaví rovnocenná (Reskin a Hartmann, 1986).

Index difference použitý v Tabulce 7.2 nám ukazuje míru pracovní segregace podle pohlaví ve Spojených státech a šestnácti dalších průmyslových zemích. Všimněte si toho, že Spojené státy zauímají na seznamu pátou příčku s indexem difference 38,4. To znamená, že okolo 38 procent žen ve Spojených státech by muselo změnit zaměstnání, aby se zastoupení žen podle pohlaví v rámci všech zaměstnání vyrovnalo. Jacobs a Lim (1995) dokládají, že zatímco pracovní segregace podle pohlaví byla po většinu dvacátého století ustálená, od roku 1970 stabilně klesá. Pokud index difference použijeme jako indikátor, je dokonce možné klesající pracovní segregaci podle pohlaví ve většině průmyslových zemích považovat za trend. Nicméně i přes pár výjimek zůstává segregace v těchto zemích vysoká. Nízká míra segregace podle pohlaví, kterou vykazuje Itálie a Japonsko, může být

272

jednoduše funkcí jiné klasifikace zaměstnání v těchto zemích. Japonsko například používá velice široké kategorie zaměstnání (jako například profesionální, technické a manažerské), zatímco jiné země používají detailnější dělení (například lékař a zdravotní sestra) (Roos, 1985). Poslední zprávy ukazují, že diskriminace na základě pohlaví v Japonsku roste od chvíle, kdy došlo k propadu japonské ekonomiky (Sanger, 1994).

Tento fakt ukazuje na hlavní slabinu indexu difference: jeho citlivost na různé klasifikace zaměstnání. Čím širší kategorie zaměstnání, tím pravděpodobnější je, že index bude nižší (Jacobs a Lim, 1995; Reskin, 1993; Sokoloff, 1992). Tak se stalo, že jedna studie ve Spojených státech, která používala deset poměrně širokých kategorií zaměstnání, prokázala, že index difference je 40, ten ale vzrostl na 62,7, když bylo použito 426 detailních kategorií zaměstnání (Jacobs, 1983). Druhý vážný problém spojený s indexem difference je, že zakrývá oborovou a podnikovou segregaci na základě pohlaví; k tomu se vrátíme později (Carlson, 1992; Reskin, 1993).

TABULKA 7.2 Pracovní segregace podle pohlaví v sedmácti průmyslových zemích

Země	Index difference (D)
	24,6
Itálie	25,1
Japonsko	36,4
Německo	38,3
Francie	38,4
Spojené státy	39,2
Švýcarsko	39,2
Rakousko	41,9
Nizozemsko	42,4
Nový Zéland	43,2
Kanada	44,4
Švédsko	47,1
Velká Británie	47,6
Austrálie	47,9
Irsko	48,9
Norsko	49,7
Lucembursko	
Dánsko	

Pramen: Jacobs a Lim, 1995, str. 276.

Další způsob, jak měřit pracovní segregaci podle pohlaví, nabízí jednoduchý pohled na procentuální zastoupení zaměstnanců jednoho a druhého pohlaví v určitém zaměstnání. V Tabulce 7.3 je uvedeno deset zaměstnání s největším zastoupením mužů a žen. Jedním z nejzajímavějších zjištění, které v Tabulce najdeme, je naprostá absence jakéhokoli překrývání v zaměstnáních, která muži a ženy zpravidla vykonávají. Data ukazují, že muži jsou koncentrováni v kvalifikovaných dělnických oborech a odborných dělnických oborech. Ženy se naopak soustřeďují ve

TABULKA 7.3 Deset nejčastějších zaměstnání pro muže a ženy, 1997

Muži	Počet zaměstnaných	% držená muži
Stavební dělník (např. tesař, zedník)	3 365 000	98,3
Strojní obsluha, kromě jemné mechaniky	2 976 000	64,2
Řidič nákladního vozu	2 383 000	95,9
Vedoucí v obchodě či majitel	1 836 000	60,3
Inženýr	1 716 000	90,7
Bezpečnostní služby (např. policista, detektiv, ostraha)	1 654 000	84,3
Mechanik či opravář motorových vozidel či vybavení	1 504 000	98,6
Maloobchod, maloobchodní nebo osobní služby	1 427 000	42,4
Domovník nebo uklízeč	1 117 000	73,9
Manipulace s materiály (např. jeřábník, buldozerista)	1 004 000	95,4

Ženy	Počet zaměstnaných	% držená ženami
Učitelka, kromě vysokoškolských a universitních	2 830 000	74,3
Sekretářka	2 220 000	98,7
Různé pomocné administrativní síly (např. kancelářská úřednice, bankovní pracovníce na přepážce)	2 111 000	82,8
Prodávačka, maloobchodní nebo osobní služby	1 939 000	57,6
Strojní obsluha, kromě jemné mechaniky	1 658 000	35,8
Registovaná zdravotní sestra	1 351 000	92,5
Vedoucí v obchodě či majitelka	1 210 000	39,7
Pomocný zdravotní personál	1 148 000	88,6
Prodávačka za pultem	1 034 000	77,1
Zdravotní technička nebo technoložka (např. laboratorní technička)	1 002 000	76,7

Pramen: U. S. Department of Labor, 1998b, s. 209-214.

7. GENDER, ZAMĚSTNANOST A EKONOMIKA

školsství, úřednických zaměstnáních a službách. Přibližně jedna ze čtyř žen pracujících na plný úvazek má úřednické povolání. Sektor služeb zůstává stejně, jako tomu bylo hned po druhé světové válce, oblastí vysokého růstu pracovních příležitostí jak pro ženy, tak pro rasové minority (Glenn, 1992; U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997; U. S. Department of Labor, 1998b).

Dalším důležitým údajem, který Tabulka 7.3 poskytuje, je měřítko, v jakém uvedená zaměstnání vykonává jedno pohlaví v poměru k druhému. Z deseti zaměstnání, kde je největší koncentrace žen, jich šest bylo z více než 75 procent obsazeno ženami ve srovnání se 43,1 procenta zastoupení žen v celkové pracovní síle v roce 1997. Z deseti zaměstnání, kde dochází k největší koncentraci mužů, jich více než šest bylo z více než 75 procent obsazeno muži a pět z více než 90 procent. Muži se koncentrují také v pozicích vykonávajících dohled, a to dokonce v oblastech, kde jinak převažují – například jako prodavačky či úřednice – ženy. Jak ukazuje Tabulka 7.3, v prodeji je 60,3 procenta vedoucích nebo majitelů mužského pohlaví. Přibližně 40 procent vedoucích v úřednických zaměstnáních jsou muži, přestože 98,2 procenta úřednických pozic (sekretářky, písařky a stenografky) obsazují ženy (U. S. Department of Labor, 1998b).

Tím ovšem nechceme říci, že na poli pracovní segregace podle pohlaví nedošlo v posledních letech vůbec k žádnému zlepšení. Jak jsme již poznamenaly, z výsledků výzkumů vyplývá, že pracovní segregace podle pohlaví od roku 1970 klesá (Jacobs, 1995). Pokud se znovu podíváme na Tabulku 7.3, najdeme pro snižující se pracovní segregaci podle pohlaví další důkazy. Co se týká distribuce podle pohlaví, zdají se být velice vyrovnané zejména počty prodavaček a prodavačů. Vidíme také, že v zaměstnáních, kde mají největší zastoupení ženy, dochází k segregaci na základě pohlaví mnohem méně než v zaměstnáních, která vykonávají převážně muži. V posledních deseti letech stále více mužů vstupuje do zaměstnání tradičně vykonávaných ženami (např. ve školství či zdravotnictví) a díky tomu v těchto oborech dochází k mírnému snížení segregace podle pohlaví. Studie dlouhodobých trendů pracovní segregace podle pohlaví také ukazují, že se ženám alespoň do určité míry podařilo proniknout do malého počtu zaměstnání tradičně vykonávaných muži, a to zejména v oblastech, které se neobjevují v Tabulce 7.3. I to dále snižuje pracovní segregaci podle pohlaví.

Přestože určité malé procento mužů i žen vstoupilo do zaměstnání pro jejich pohlaví netypických, většina mužů a žen si hledá zaměstnání, která jsou pro jejich pohlaví typická. Proto, jak poukazuje Jacobs (1995), nárůst participace

7. GENDER, ZAMĚSTNANOST A EKONOMIKA

ženské pracovní síly do značné míry vyvážil pokles pracovní segregace podle pohlaví. A tak s tím, jak zjevně klesá pracovní segregace podle pohlaví, klesají i šance žen vykonávat stejná zaměstnání jako muži. Existují také důkazy, že lidé, kteří vykonávají zaměstnání netypická pro svoje pohlaví, opouštějí tato místa v mnohem větší míře (viz například Wright, 1996). V poslední době se navíc, jak za chvíli uvidíme, začala segregace na základě pohlaví projevovat v některých zaměstnáních, kde bylo zastoupení obou pohlaví poměrně vyrovnané (Reskin, 1993). Stručně řečeno, tyto faktory poněkud oslabily úspěchy, kterých bylo dosaženo v oblasti snižování segregace na základě pohlaví na trhu práce.

To má za následek, že trh práce ve Spojených státech je i nadále **duálním pracovním trhem**, pro nějž je charakteristické, že jednu skupinu zaměstnání vykonávají téměř výhradně muži a druhou převážně ženy. Tento závěr by se mohl zdát poněkud překvapivý pro čtenářky, které zaregistrovaly poměrně silnou medializaci obrazu tzv. „nové profesionálky“ a žen, které vykonávají netradiční dělnická zaměstnání (např. tesařky či hornice). Nechceme zde pochopitelně tvrdit, že si ženy nenašly vůbec žádné cestičky do vysokostatutových profesí s vysokými platy a do kvalifikovaných dělnických profesí. Právě naopak – dostupná data ukávají, že se jim to podařilo. Například mezi lety 1962 a 1997, tedy během pětadvaceti let, vzrostl počet inženýrek z jednoho procenta na 9,4 procenta, podíl lékařek se zvýšil z 6 procent na 30,1 procenta a podíl vysokoškolských a universitních učitelek vzrostl z 19 na 36,4 procenta (Sidel, 1986; U. S. Department of Labor, 1998b). Jeden z největších úspěchů zaznamenaly ženy na trhu práce v oblasti hlubinného hornictví. V roce 1978 se v tomto oboru vyskytovala jedna žena na 10 000 horníků; v roce 1990 se tento poměr změnil zejména díky soudním sporům a tlaku na vedoucí dolů ze strany Komise pro rovné příležitosti v zaměstnání (Equal Employment Opportunities Commission) na 1 ženu ku každým 20 řemeslníkům, odborným dělníkům a pracovníkům v těžebním průmyslu (Equal Employment Opportunities Commission [EEOC], 1991).

Vidíme tedy, že pracovní segregace podle pohlaví zůstává důležitým atributem amerického trhu práce. Tento znak je patrný ve většině světa, a to i přesto, že bylo na trhu práce dosaženo významných úspěchů (Jacobs, 1995). Přesnou interpretaci pracovní segregace podle pohlaví komplikuje několik faktorů. Za prvé, počet žen v určitých zaměstnáních byl historicky tak nízký, že když se řekněme zdvojnásobil, ztrojnásobil nebo se zvýšil dokonce desetkrát, neznamená to, že tuto práci nyní vykonává mnoho žen nebo že takovému odvětví již nedominují muži.

Například v roce 1974 tvořily ženy pouze 3 procenta právníků; v roce 1997 tento počet stoupl na 31 procent; to ale stejně odpovídá méně než 160 000 právníkům v celých Spojených státech (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1993; U. S. Department of Labor, 1998b). Přestože počet žen zaměstnaných v kvalifikovaných dělnických profesích v letech 1960 až 1970 vzrostl téměř o 80 procent, v roce 1997 ženy tvořily pouze 1,3 procenta tesařů, 1,3 procenta instalatérů, 1,5 procenta automechaniků, 2,2 procenta elektrikářů a 3,5 procenta malířů (Sidel, 1986; U. S. Department of Labor, 1998b).

Druhým faktorem, který možnost vytvořit si přesnější obrázek o pracovní segregaci podle pohlaví komplikuje, je fakt, že se v posledních letech několik oborů, kde převažovaly ženy, ještě více feminizovalo. Například v roce 1970 tvořily ženy 56,8 procenta všech zaměstnanců v občerstvení, ale v roce 1997 se toto číslo vyhouplo na 69,3 procenta. V roce 1950 ženy tvořily 77,7 procenta všech účetních. Do roku 1997 se toto číslo zvedlo na 90,6 procenta (Reskin a Hartmann, 1986; U. S. Department of Labor, 1998b).

Pracovní segregaci podle pohlaví dále komplikují rozdíly týkající se různých zaměstnaneckých skupin pracovníků. Velmi důležitý je například věk pracovní síly. Pracovnice nižších věkových kategorií mezi dvaceti a čtyřicetiletými, které se na trhu práce objevují poprvé v zaměstnáních na plný úvazek, vykazují o něco menší index diference než starší pracovní síla. Jde zejména o mladé ženy, kterým se daří pronikat do oblastí, ve kterých tradičně převažovali muži, jako jsou strojírenství, věda, management a administrativa (Komise pracovníků ve vědě a vývoji [Commission on Professionals in Science and Technology], 1992; Reskin a Hartmann, 1986; ale viz také Wright, 1996). Vzdělání také figuruje jako důležitá proměnná. Úroveň vzdělání žen negativně koreluje s mírou pracovní segregace podle pohlaví (Reskin, 1993). Reskin (1993) dále ukazuje, že přestože se vyšší vzdělání nezdá být spojeno s fluktuací středoškolaček mezi zaměstnáním, které je pro jejich pohlaví typické, a zaměstnáním netypickým, zdá se, že má vliv na to, zda v zaměstnání, které je typicky dominováno muži, zůstanou či ne, pokud tam jednou vstoupí.

Další faktor, který musíme vzít v úvahu, je rasa a etnický původ. Jak ukazuje Carlson (1992, s. 271) „Pohlaví a rasa společně strukturují zkušenosti jednotlivců na trhu práce a jejich konkrétní materiální výsledky“ (autorův důraz). Dramatický pokles v indexu diference je možné prokázat v průběhu sedmdesátých let u žen jiné barvy pleti než bílé, zejména pokud jde o Američanky hispán-

ského a asijského původu. Tyto úspěchy byly nicméně do určité míry oslabeny v průběhu osmdesátých let (Carlson, 1992). Na rozdíl od zkušeností bělošek se zdá, že pouze velice malá část poklesu pracovní segregace podle pohlaví týkající se rasových a etnických minorit je výsledkem pronikání žen jiné barvy pleti do odborných povolání, což „naznačuje, že růst integrace podle pohlaví týkající se nebělošského obyvatelstva se odehrál na nižších příčkách žebříčku pracovní distribuce“ (Reskin a Hartmann, 1986, s. 23; viz také Glenn, 1992; Lewis a Nice, 1994).

Přestože mezi jednotlivými rasovými a etnickými skupinami v rámci širších kategorií existují významné rozdíly – například mezi Američankami japonského původu a vietnamského původu –, velká většina přesunutých týkajících se příslušnic etnických minorit se v posledních letech odehrála pouze v rámci oblastí služeb dominovaných ženami. Zatímco například ženy hispánského původu se nadále koncentrují ve špatně placených místech v oblastech dominovaných ženami, tj. v potravinářství, elektronice, oděvní výrobě (šití a stehování) a domácí službách, jejich počet se zvýšil i v administrativních oblastech, kde početně převažují ženy, zejména na sekretářských a úřednických místech (EEOC, 1991; U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997; Zavella, 1987). K podobným změnám došlo i u Afroameričanek, které ještě v roce 1940 představovaly přibližně 70 procent posluhovaček v domácnostech, ale v roce 1997 už to bylo pouze 30 procent a ve stejném časovém období se jejich počet v úřednických pozicích zvýšil z jednoho procenta na 12,5 procenta. Při pronikání do zaměstnání typicky dominovaných bělochy dosáhly ženy jiné barvy pleti mnohem menších úspěchů než bělošky. V obchodě vykonávají černošky, Hispánky a Asiatky pouze 5 procent řídicích míst. Mezi manažerkami tvoří bělošky 86 procent, černošky 7 procent, Hispánky 5 procent a 2,5 procenta manažerek je asijského původu („Minority League Lag“, 1997).

Na profesionálním poli si muži z etnických a rasových minorit nestojí o mnoho lépe. Jak uvedl jeden federální výzkumný orgán (U. S. Department of Labor, 1997), všeobecně se dá říci, že pouze 7,9 procenta afroamerické populace a 4,3 procenta hispánské populace – žen i mužů – bylo v roce 1996 zaměstnáno v oborech klasifikovaných jako odborné specializace (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997). Sokoloff (1992) dokazuje, že v průběhu let 1960 až 1980 se některé profese se ve vztahu k pohlaví a rase pracovní síly integrovaly, to ale neplatí pro většinu.

Její výzkum ve skutečnosti ukazuje, že zaměstnanost bílých mužů se v tomto období ve většině profesí zvyšovala rychleji než zaměstnanost žen a rasových a etnických minorit, takže dominance bělochů v jednotlivých oborech se ve skutečnosti zvyšovala. Sokoloff zjistila, že přestože si Afroameričané našli cestičky do jednotlivých oborů rychleji než Afroameričanky a bělošky, jejich úspěch byl oslaben tím, že během tohoto období došlo v této kategorii k poklesu participace na trhu práce o více než 10 procent. Collins (1989) dále varuje, že omezené výhody, kterých Afroameričané na poli obchodních profesí dosáhli, se soustřeďují na takové oblasti, jako jsou personalistika a public relations nebo *urban relations*, což je vystavuje vyššímu riziku ztráty zaměstnání, a to zejména v období recese (viz také Johnson, 1997; Lewis a Nice, 1994; Zate, 1996).

Kromě věku, vzdělání, rasy a etnického původu zaměstnanců komplikuje analýzu pracovní segregace podle pohlaví ještě další faktor, tendence k **pracovní resegregaci**. Jak vysvětlují Reskin a Hartmann (1986, s. 31): „Poté, co je dosaženo určitého ‚bodů obratu‘, se integrovaná zaměstnání mohou znovu resegregovat, tzn. že zaměstnanci jednoho pohlaví nahradí zaměstnance pohlaví druhého“ (viz také Reskin a Roos, 1990). K tomu dochází zejména tehdy, když nedostatek mužské pracovní síly vede zaměstnavatele k tomu, aby hledali zaměstnankyně. Nedostatek mužské pracovní síly může být následkem rychlého růstu oboru, což vede ke zvýšené poptávce po ženách. Často jde ale o důsledek toho, že muži taková zaměstnání opouštějí úmyslně, protože je vnímají jako obory, kde klesá kvalifikace, prestiž i platy (Wright a Jacobs, 1995). Strober a Arnold (1987) ukazují, jak se práce na bankovních přepážkách změnila z mužské na ženskou, když muže odlákaly na jiné pozice vyšší platy. Navíc práce na přepážce vyžaduje méně odpovědnosti; tím se snížila požadovaná kvalifikace a to naopak vedlo ke snížení prestiže. Tento příklad jsme viděly i v kapitole 4, když jsme se zabývaly přeměnou učitelství ze zaměstnání dominovaného muži v zaměstnání, kde pracují převážně ženy. Je zajímavé, že profesionalizace učení v průběhu devatenáctého století pomohla zvýšit platy ve školství, i když docházelo k postupné feminizaci této profese. Muži však měli z tohoto zvýšení větší prospěch, zejména proto, že ve školské administrativě dosahovali pozic s vyšším statutem (Preston, 1995). Další zaměstnání, kde zjevně dochází k resegregaci, jsou obory barmanka a psycholožka (Roberts, 1995; viz také Reskin, 1993).

Nakonec je třeba říci, že prospěšné vlivy, které mohou zaměstnanci pocítovat v souvislosti s poklesem pracovní segregace na základě pohlaví, mohou být osla-

bovány jinými formami segregace v zaměstnání na základě pohlaví, zejména pokud jde o oborovou segregaci na základě pohlaví a podnikovou segregaci na základě pohlaví. **K oborové segregaci na základě pohlaví** dochází, když ženy a muži vykonávají v určitém oboru či odvětví stejnou pozici, ale ve skutečnosti je náplň jejich práce jiná. Ženy se v rámci oboru typicky soustřeďují v hůře placených specializacích s menší prestiží. Suzanne Tallichet (1995) například studovala integraci žen v oblasti těžby uhlí. Jistě si vzpomenete, že jsme na počátku této kapitoly uváděly hornictví jako příklad oboru, který v průběhu sedmdesátých let vykazoval vysokou penetraci žen v důsledku žalob proti diskriminaci na základě pohlaví. To vedlo doly k tomu, aby přijímaly více žen. Přestože bylo přijímáno více žen, Tallichet zjistila, že většina z nich vykonávala namáhavé práce na nižší úrovni těžby, což většinou zahrnuje údržbu dolu. Podobně Wright a Jacobs (1995, s. 339) poukazují na to, že „pokud jde o pekaře, ženy většinou pracují v supermarketech a pečou předem připravené polotovary, zatímco muži si dále monopolizují kvalifikovanější pozice v pekárnách“.

Podniková segregace na základě pohlaví označuje situaci, kdy ženy a muži vykonávají v jednotlivých podnicích či společnostech stejnou pracovní pozici, ale ve skutečnosti je náplň jejich práce jiná. Opět zjišťujeme, že práce žen je většinou hůře placená a má menší prestiž. Například není tak neobvyklé, aby se v právnických firmách ženy soustřeďovaly na rodinné právo, zatímco muži dominují v lukrativnějších oborech, jako je obchodní právo či právo týkající se obchodních společností (Kay a Hagan, 1995). V obchodních domech muži obvykle prodávají nákladné věci jako nábytek a velké zařízení, zatímco ženy prodávají oblečení, kosmetiku a domácí potřeby (Hartmann, 1987; Reskin, 1993; Reskin a Hartmann, 1986).

Na závěr tedy můžeme říci, že přestože v poslední době pracovní segregace na základě pohlaví klesá, tento pokles se týká pouze určitých skupin populace. Co se týká většiny zaměstnanců, je pracovní segregace na základě pohlaví každodenní součástí jejich pracovního života. Navíc změny, ke kterým došlo, jsou znehodnocovány resegregací, segregací na základě pohlaví ve všech oblastech a podnikovou segregací na základě pohlaví. V tuto chvíli se možná ptáte, proč tomu tak je, zejména když se tolik pozornosti veřejnosti upírá na opatření, jako jsou vyrovnávací opatření, která mají údajně proti diskriminaci v zaměstnání pomoci. Před tím, než se obrátíme k důvodům této neměnnosti pracovní segregace, zaměřme se na některé její nejzávažnější důsledky.

7.3 DŮSLEDKY PRACOVNÍ SEGREGACE NA ZÁKLADĚ POHLAVÍ

Jedním z vážných důsledků pracovní segregace podle pohlaví je to, že omezuje pracovní možnosti. To se pochopitelně týká obou pohlaví, ale jak si jsme již všimly, více nevýhod nese pro ženy, protože to, čemu se normálně říká „ženská práce“, s sebou nese několik velice negativních asociací. Lidé pokládají mnoho ženských zaměstnání – například místo knihovnice nebo učitelky na základní či v mateřské škole – za nudné a jednotvárné práce. Dále se předpokládá, že ženské práce jsou charakteristické mnohem menší samostatností než mužské a že vyžadují mnohem méně kvalifikace či inteligence. A co je možná nejdůležitější, ženská zaměstnání obvykle nabízejí mnohem méně odměn v podobě stálého platu, mobility, ochrany zaměstnaneckými odbory, výhod a prestiže. Pracovní segregace na základě pohlaví uzavírá ženy v těchto zaměstnáních více než muže (Burris, 1989; Doyal, 1990a; Williams, 1992; 1995).

Jedním ze zajímavých způsobů zkoumání toho, jak pracovní segregace podle pohlaví ovlivňuje pracovní možnosti, je studium zkušeností lidí, kteří získali zaměstnání v oblastech tradičně asociovaných s opačným pohlavím. Ve své klasické studii žen a mužů ve vedoucích pozicích Rosabeth Moss Kanter (1977, s. 209) tento problém analyzovala v rámci tzv. **tokenismu**, tj. marginálního statutu kategorie zaměstnanců, kterých je na daném pracovišti relativně málo. S tokeny je podle Kanter „často zacházeno jako s reprezentanty vlastní kategorie, spíše jako se symboly než jako s individualitami“.

Kanter identifikovala několik vážných důsledků, které marginální pozice tokenům přináší. Kvůli své neobvyklosti v dané pozici jsou předmětem mnohem usilovnější kontroly ze strany ostatních. Tím je na ně vyvíjen velice silný tlak, aby pracovali úspěšně, což vytváří vysoce stresové pracovní prostředí. Dále tokeni zakoušejí to, co Kanter nazývá **zvyšování hranice**, tzn. že dominantní skupina má tendenci přehánět rozdíly mezi sebou a zástupci tokenové skupiny a chová se k nim jako k outsiderům. Vědkyně si všimly, že ženy jsou občas vylučovány z formálních informačních sítí, které by jim v jejich zaměstnání mohly velmi pomoci. Mnohem častěji jsou ale vylučovány i z neformálních sítí, které mohou být pro výkon jejich povolání a pracovní postup neméně důležité. Muži jsou si dobře vědomi toho, že důležitá rozhodnutí se nepřijímají pouze v zasedacích sálech nebo na setkáních s odbory, ale také na golfových hřištích nebo v místních hospodách. A přesně do těchto typů neformálních společenských či obchodních aktivit přijímají spolupracovníci či nadřízení ženy s nejmenší pravděpodobností (Couric, 1989; Davies-Netzley, 1998; Scott, 1996; U. S. Department of Labor, 1997).¹

Kanter tvrdí, že tokenismus je problém čísel, a proto by se pracovní zkušenost žen v zaměstnáních, která jsou pro ně atypická, měla zlepšit s nástupem většího počtu žen na tyto pozice. Zimmer (1988, s. 72) a jiní (např. Blum a Smith, 1988; Franklin a Sweeney, 1988; Williams, 1995) však ukazují, že „negativní postoje mužů k ženám na pracovišti ... se zdají být mnohem méně motivovány malým počtem žen na daném pracovišti než tím, že muži vnímají ženy jako sociální minoritu – tento názor je založen spíše na představě podřízenosti než na malém počtu“. Jinými slovy, „nejpodstatnějším faktorem“, který určuje pracovní zkušenost, „je sociální status tokenové skupiny, nikoli její početní nedostatek“ (Williams, 1992, s. 263). A tak přestože ženy i muži v pozicích atypických pro jejich pohlaví diskriminaci zakoušejí, její formy a důsledky se značně liší právě podle pohlaví.

Ve své fascinující studii mužů v zaměstnáních dominovaných ženami došla socioložka Christine Williams (1992; 1995) ke zjištění, která tato tvrzení silně podporují. Výzkumné pracovnice, které se studiem žen v povoláních pro ně netypických zabývají, dokazují, že se ženy obvykle setkávají s diskriminací při přijímání a povyšování a že ve svých snahách nalézt si cestu nahoru pracovní hierarchií narážejí na tzv. „skleněný strop“. Skleněný strop odkazuje na neviditelné bariéry, které omezují pracovní mobilitu pracovníků směrem nahoru – jde zejména o ženy a rasové a etnické minority. Jedním z nejpozoruhodnějších zjištění, ke kterým Williams došla, je, že mužům se v zaměstnáních pro ně atypických dostává při přijímání přednostního zacházení a místo toho, aby naráželi na skleněný strop, se často vyvezou skleněným výtahem celou hierarchií takovýchto profesí. Podle Williams (1995) se muži v oborech pro ně netypických setkávají často s neviditelnými a často ne tak jemnými tlaky na postup ve své profesi. „Jako kdyby jeli v neviditelném výťahu směrem nahoru, musí muži bojovat, aby si udrželi pozici na nižších (tj. „femininních“) úrovních profese.“ Tyto tlaky mohou přicházet v poměrně kladné formě osobního koučování nebo podpory ze strany nadřízených (kteří jsou, jak jsme si již všimli, často mužského pohlaví, a to i v oborech, kde dominují ženy), ale mohou být i důsledkem předsudečných postojů lidí mimo profesi, a to včetně široké veřejnosti a klientů, kteří pochybují o maskulinitě mužů v tradičně ženských profesích. Jeden knihovník, se kterým Williams prováděla rozhovor, byl například přeřazen ze sekce dětských knih do sekce knih pro dospělé, protože si lidé stěžovali, že s dětmi pracuje muž. Mlčky přijímaným předpokladem v tomto případě bylo, že „taková specializace může přitahovat pouze muže, kteří děti zneužívají, nebo ty, kteří trpí sexuálními úchylkami“ (Williams, 1995, s. 13).

Jak je tomu ale v případě mnoha dalších netypických zaměstnání, v tomto případě předsudek dotyčnému spíše posloužil: byl přeřazen do prestižnější sekce na práci, která s sebou nese více autority.

Williams (1995) také uvádí, že muži, se kterými provedla rozhovory, naznačovali, že existovala větší pravděpodobnost, že jejich nadřízení budou diskriminovat jejich kolegyně než je. Důležitou výjimkou jsou ale muži, kteří jsou otevřeně homosexuální. Gayům se žádného přednostního zacházení, jehož se dostává jejich heterosexuálním kolegům, nedostává. Williams například uvádí zkušenost jednoho zdravotního bratra, který pracoval v nemocnici, kde jeden z lékařů dával přednost na operačním sále mužskému osazenstvu, pokud to však nebyli gayové.²

Další rozdíl mezi mužskou a ženskou zkušeností tokenismu, který Williams popsal (1992; 1995), byl, že muži v pracovním prostředí dominovaném ženami cítili, „že mají moc“. Naopak ženy se v pracovním prostředí dominovaném muži cítily ponížovány a kontrolovány. Tyto rozdílné zkušenosti se také odrážejí v četnosti případů sexuálního obtěžování na pracovišti.

7.3.1 Sexuální obtěžování na pracovišti

Možná si vzpomínáte, že jsme v kapitole 4 definovaly sexuální obtěžování jako nežádoucí posměšky, poznámky, návrhy nebo fyzický kontakt sexuální povahy a nevídané žádosti o sexuální služby. Muži zakusí sexuální obtěžování ze strany žen na pracovišti zřídka. Ve studii, kterou Williams provedla, muži neuvedli ani jeden případ sexuálního obtěžování. Na druhou stranu jsou ženy na pracovišti zhusta vystavovány sexuálnímu obtěžování ze strany mužů. Studie provedené ve Spojených státech a Velké Británii ukazují, že 42 až 88 procent žen zakusí v určitém období své pracovní kariéry sexuální obtěžování (Ragins a Scandura, 1995). Ve studii provedené v roce 1989 na vzorku 918 amerických právniček, z nichž jedna třetina vydělávala více než 100 000 USD za rok, jich 60 procent uvedlo, že zažily nežádoucí sexuální pozornost na pracovišti. Třináct respondentek uvedlo, že se na pracovišti staly obětí znásilnění, pokusu o znásilnění nebo útoku. Ve většině případů byli útočníky jejich nadřízení (Couric, 1989). Ve výzkumu z roku 1992 se vzorkem 640 novinářek z 19 malých, středních a velkých redakcí v celých Spojených státech uvedla každá třetí žena, že se na pracovišti setkala se sexuálním obtěžováním (MRTW, 1993c). A ve výzkumu z roku 1993 se vzorkem 417 rodinných lékařek ve státě Ontario v Kanadě 75 procent dotázaných uvedlo, že sexuální obtěžovali pacienti. O něco více než polovina uvedla, že obtěžování

mělo formu vyzývavých pohledů a sexuálních poznámek a asi 25 procent uvedlo vyzývavá gesta, pozvánku na schůzku a nevhodné dárky (např. tanga či kazety s milostnými písněmi). Téměř jedna třetina uvedla, že se před nimi pacienti obnažovali sexuálně vyzývavým způsobem a 4 procenta uvedla, že se jich pacienti nevhodně dotýkali (Phillips a Schneider, 1993). Jedna studie dokumentuje rozsáhlou zkušenost sexuálního obtěžování žen v oblastech tak různorodých, jako je hornictví (Tallichet, 1995) či investiční bankovnictví (Meier, 1996).

Asi žádná nedávná událost nepodtrhla problém sexuálního obtěžování do té míry jako svědectví Anity Hill před Soudním výborem Senátu během slyšení, které mělo v roce 1991 potvrdit nominaci Clarence Thomase do Nejvyššího soudu USA. Přestože Thomase v pozici nejvyššího soudce Nejvyššího soudu USA nakonec potvrdili, výpověď Anity Hill ve věci sexuálního obtěžování ze strany Thomase posílilo veřejné povědomí o vážnosti tohoto problému a napomohlo tomu, že se další ženy odvážily zveřejnit svoje zkušenosti s obtěžováním. V letech 1991 až 1995 se počet žalob týkajících se sexuálního obtěžování podaných každý rok více než zdvojnásobil a v roce 1995 dosáhl počtu 15 549 případů („Sexual Harassment“, 1996). Díky dalším nedávným případům týkajícím se politiků, například senátora Boba Packwooda (republikán – stát Oregon) nebo prezidenta Billa Clintona, se daří udržovat sexuální obtěžování v povědomí veřejnosti a poskytovat podporu ženám, pokud se žalobu rozhodnou podat.³

Přestože se ženy se sexuálním obtěžováním setkávají ve všech typech zaměstnání, některé pozorovatelky tvrdí, že sexuální obtěžování je nejčastější v oborech dominovaných muži, kde jsou ženy přijímány jen krátkou dobu a sexuální obtěžování slouží jako forma potvrzení dominance a kontroly mužů nad ženami, které pracují v netradičních zaměstnáních v pracovním prostředí dominovaném muži, jsou vystaveny sexuálnímu obtěžování více než ženy, které pracují v tradičních ženských oborech. Uvádí však, že ženy, které pracují v oborech dominovaných ženami, kde ale dochází k vysokému stupni kontaktu s muži, také zažívají vysokou míru sexuálního obtěžování. V studii, kterou Gruber provedl, se prokázalo, že míra kontaktu mezi muži a ženami na pracovišti je jedním z nejsilnějších předpokladů výskytu sexuálního obtěžování. To ho vedlo k závěru, že to, kde žena vykonává svoje zaměstnání, je pro určení toho, zda může dojít k obtěžování, mnohem důležitější než typ práce, kterou vykonává. Ragins a Scandura (1995) potvrdili, že typ vyko-

návané práce není důležitý. Zjistili, že co se týká stížností na sexuální obtěžování, neexistují žádné významné rozdíly mezi ženami, které pracují v oborech typických pro muže, typických pro ženy či v genderově integrovaných zaměstnáních, i když ženy, které vykonávaly dělnické práce v oborech dominovaných muži, hlásily více zkušeností se sexuálním obtěžováním než ženy, které vykonávaly práce administrativní. Je také důležité zmínit studii Rogerse a Hensona (1997) v oblasti vysoce segregovaného feminizovaného zaměstnání – úřednické práce na termínovanou smlouvu. Rogers a Henson došli k velice důležitému zjištění, že přechodná povaha tohoto typu zaměstnání zvyšuje zranitelnost žen vůči všem typům zneužívání včetně sexuálního obtěžování. „Zaměstnankyně s termínovanou smlouvou jsou objektivifikovány a zbavovány veškeré své osobnosti a to dláždí cestu ke špatnému zacházení včetně sexuálního obtěžování“ (Rogers a Henson, 1997, s. 217).

Bez ohledu na typ zaměstnání, ve kterém se sexuální obtěžování projevuje, jsou jeho následky pro ženy velice vážné a škodlivé. Ženy, které se stanou obětí sexuálního obtěžování, hlásí různé fyzické reakce na tuto zkušenost včetně chronické bolesti krku a hlavy, nevolnosti, koliky nebo jiné zažívací poruchy, poruchy přijímání jídla či spánku. Obtěžované ženy jsou také nervózní a popudlivé a trpí depresemi (Saltzman, 1996b; Stanko, 1985).

Navzdory významnému nárůstu hlášení sexuálního obtěžování většina žen stále ještě nepodává oficiální stížnosti. Mnoho žen raději ze zaměstnání odejde, než aby obtěžování ukončily. Vzhledem k rozšířenosti tohoto problému ale neexistuje žádná záruka, že se s podobnou situací nesetkají na novém pracovišti znovu. Zaměstnavatelé na stížnosti týkající se sexuálního obtěžování reagují různě. Existují důkazy, že v rostoucí míře dávají přednost tichému vyřízení stížností prostřednictvím soukromých prostředníků (Fine, 1997). A to i přesto, že výzkum ukazuje, že zaměstnavatelé, kteří k řešení tohoto problému přistupují aktivně a otevřeně, jsou mnohem úspěšnější ve snižování četnosti obtěžování než zaměstnavatelé, kteří svým zaměstnancům pouze poskytují informace o problému (Gruber, 1998). Někteří zaměstnavatelé jednoduše zakázali sexuální vztahy mezi spolupracovníky na pracovišti, a to dokonce i tehdy, když jde o oboustranně chtěné vztahy. Někteří vyžadují, aby spolupracovníci, kteří chtějí navázat intimní vztah, podepsali „smlouvu o oboustranně chtěném vztahu“, aby se ochránili před soudy týkajícími se sexuálního obtěžování („For Water Cooler Paramours“, 1998; Robinson a Gosselin, 1998). V roce 1998 ale Nejvyšší soud USA vydal verdikt, který říká, že zaměstnavatelé jsou vždy potenciálně odpovědní za nevhodné sexuální

chování nadřízených vůči zaměstnancům. Aby se této odpovědnosti mohli úspěšně bránit, musí zaměstnavatelé dokázat, že učinili všechna rozumná opatření pro to, aby zabránili nebo urychleně ukončili sexuální obtěžování, nebo že zaměstnanec nebyl schopen neodůvodnitelně využít výhod takových opatření.

Toto rozhodnutí je poslední v sérii rozhodnutí Nejvyššího soudu, které zaměstnancům usnadňuje podávat – a vyhrávat – soudní žaloby týkající se sexuálního obtěžování.⁴ V roce 1986 a poté v následném rozhodnutí z roku 1993 Nejvyšší soud rozhodl, že sexuální obtěžování je tak vážný a rozsáhlý problém, že změna podmínek zaměstnaneckého vztahu konstituuje formu diskriminace na základě pohlaví. Dále soud v roce 1993 rozhodl, že pracovníci nemusí dokazovat, že jim obtěžování způsobilo vážné psychické strádání, aby vyhráli spor o škody. A nakonec v roce 1998 soud jednohlasně rozhodl, že federální právo má chránit lidi na pracovišti před obtěžováním spolupracovnic či spolupracovníků či nadřízených stejného pohlaví.⁵

Sexuální obtěžování je nepochybně jedním z nejdůležitějších důsledků pracovní segregace na základě pohlaví. Je zde ale ještě další důsledek, který si zaslouží zvláštní pozornost z důvodu škod, které způsobuje. Jde o ekonomický vliv segregace dle pohlaví, tedy o to, co je možná lépe známo pod pojmem *platová diference*.

7.4 PLATOVÁ DIFERENCE MEZI MUŽI A ŽENAMI

Ve své longitudinální analýze ekonomického blahobytu žen a dětí citují Corcoran et al. (1984, s. 233–234) biblický verš, ve kterém Bůh říká Mojžíšovi: „Když by kdo slibem oddal duše Hospodinu, vedle ceny tvé *dá výplatu*. Tato pak bude cena tvá: Osobě mužského pohlaví, počna od toho, kterýž jest ve dvaceti letech, až do šedesátiletého, uložíš výplatu padesáte lotů stříbra vedle lotu svatyně. Pakli ženského pohlaví bude, uložíš výplatu třidceti lotů“ (Leviticus, 27.2–4). Jak Corcoran a její kolegyně dále uvádějí, byl biblický zvyk hodnotit ženskou práci jako tři pětiny mužské práce přenesen do současného světa práce. V letech 1960 až 1990 vydělávaly celoročně zaměstnané ženy v průměru mezi 59 a 70 procenty toho, co vydělali jejich mužské protějšky. Jinými slovy, za každý dolar, který vydělal muž, získala žena v průměru mezi 59 a 70 centy. Již více než tři dekády se platový diferenciál pohybuje v tomto rozmezí (Taeuber a Valdisera, 1986; U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1991). V roce 1993 se síce platový rozdíl snížil na 77 procent, tedy úroveň, která není nikterak vynika-

platu mužů⁶
jící, ale představuje náznak pokroku.⁶ V průběhu dalších čtyř let se rozdíl opět trochu zvýšil. V roce 1997 dosáhl úrovně 74,8 procenta. Některé pozorovatelsky tento nárůst připisují změnám v dostupnosti sociální podpory, což přinutilo mnoho mladých nekvalifikovaných žen hledat si práci. K tomu se ale vrátíme až za okamžik. Jiné poukazují na to, že zmenšování platového rozdílu v předchozích letech nebylo výsledkem růstu mezd žen, ale poklesu reálných mezd mužů, které se tak přiblížily mzdám žen (Lewin, 1997c). V prvním čtvrtletí roku 1998 se platový rozdíl opět snížil – tentokrát na 76 procenta; to analytičky vysvětlují růstem minimální mzdy z 4,25 USD na 5,15 USD na hodinu. Protože minimální mzdu dostávají spíše ženy než muži, nárůst minimální mzdy pomohl snížit platový rozdíl mezi muži a ženami (Love, 1998).

Je zcela zřejmé, že rasa a etnická příslušnost jsou velice důležité a vlivné proměnné. Když se podíváme na Tabulku 7.4 na straně 288, uvidíme, že v roce 1997 byl platový rozdíl na základě pohlaví mnohem větší v případě lidí bílé pleti (74,6 procenta) než v případě lidí afroamerického původu (86,8 procenta) nebo lidí hispánského původu (85,7 procenta). Pokud bychom platový rozdíl zkoumaly pouze z hlediska rasy a etnické příslušnosti, zjistily bychom, že v roce 1997 vydělávali lidé afroamerického původu 77 procenta toho, co vydělávali lidé bílé barvy pleti. Lidé hispánského původu však vydělávali pouze 67,7 procenta mzdy lidí bílé barvy pleti. Pokud ale provedeme srovnání v rámci pohlaví podle rasy a etnické příslušnosti, dostaneme mnohem přesnější obrázek toho, jak se rasa a etnická příslušnost v závislosti na pohlaví podepisují na výši mezd. Pokud použijeme data z Tabulky 7.4, zjistíme, že v roce 1997 vydělávaly Afroameričanky 84,5 procenta toho, co vydělávaly bělošky, zatímco Hispánky vydělávaly pouze 71,6 procenta mzdy bělošek. V případě Afroameričanů a Hispánců jde v poměru k bělochům o rozdíl 72,6 procenta, respektive 62,4 procenta. Přestože tedy mají hispánské ženy nejnižší střední týdenní mzdy z celé této skupiny, rozdíl mezi jejich výděly a výděly žen z jiných rasových skupin je ve skutečnosti nižší než platové rozdíly mezi příslušníky etnických minorit a bělochy.

Výdělek člověka pochopitelně závisí na typu práce, kterou vykonává. Jak jsme si již všimly, ženy a etnické minority jsou nadále obětmi rozsáhlé pracovní segregace. Zaměstnání, která nejčastěji vykonávají, nemají pouze nižší prestiž než povolání, která vykonávají běloši, jsou i hůře ohodnocena. Poslední statistiky také naznačují, že v případě etnických minorit, respektive žen, existuje mnohem větší pravděpodobnost než u bělochů, respektive mužů, že budou najímány jako zálož-

TABULKA 7.4 Střední týdenní výdělek (mzdy a platy) pracovníků/pracovníků na plný úvazek podle rasy/etnické příslušnosti a pohlaví, 1997

Rasa/etnická příslušnost a pohlaví	Střední týdenní výdělek v USD	Platový rozdíl mezi muži a ženami
lidé bílé pleti	519	
muži	595	
ženy	444	74,6 %
lidé afroamerického původu	400	
muži	432	
ženy	375	86,8 %
lidé hispánského původu	351	
muži	371	
ženy	318	85,7 %

Pramen: U.S. Department of Labor, s. 208.

ní pracovní síly, zaměstnanci s termínovanou smlouvou (a tudíž bez jakýchkoli pracovních výhod), příležitostní zaměstnanci (kteří čekají, kdy je firma bude potřebovat) a denní námezdní dělníci. Záložní pracovníci nemají stálé, průběžné zaměstnání, ale pracují po určitou dobu na určitém úkolu, obvykle po dobu kratší než jeden rok. Jejich zaměstnání závisí na pracovních potřebách jejich zaměstnavatelů. Pracovníci s termínovanou smlouvou obvykle získají zaměstnání prostřednictvím agentur nabízejících termínovanou práci. Pracují obvykle sporadicky v průběhu roku a stěhují se za prací podle poptávky. Příležitostní zaměstnanci a denní námezdní dělníci pracují ještě nepravidelněji a v podstatě chodí do práce, pouze když jsou kontaktováni. Podle ministerstva práce (1995) je typickou zaměstnankyní, která vykonává jeden z těchto výše uvedených typů zaměstnání, mladá černoška. A jak jsme již uvedli, existuje mnohem větší pravděpodobnost, že žena bude zaměstnána spíše v pozici, kde bude pobírat minimální mzdu, než v zaměstnáních „pod penzí“ (se smlouvou na dobu neurčitou). V roce 1996 vykonávalo hodinově placenou práci 49,9 procenta mužů. 5,1 procenta z nich vydělávalo minimální mzdu či méně. Naopak 50,1 procenta lidí, kteří v roce 1996 pobírali hodinovou mzdu, byly ženy a z těch 9,1 procenta vydělávalo minimální mzdu či méně. Střední hodinová mzda mužů se v roce 1996 rovnala 9,81 USD, zatímco střední hodinová mzda žen se rovnala 7,81 USD. Lidé jiné barvy pleti než bílé jsou také neúměrně zastoupeni mezi zaměstnanci, kteří pobírají minimální mzdu: ve stejném období pobíralo minimální mzdu či méně 6,9 procenta bělošských zaměstnanců ve srovnání s 8,5 procenta zaměstnanců afroamerického původu a 9,7 procenta zaměstnanců hispánského původu (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997).

Peněžní výhody plynoucí firmám, které zaměstnávají tyto pracovníky, jsou zřejmé. Nejenže záložní zaměstnanci, zaměstnanci s termínovanou smlouvou, příležitostní zaměstnanci, denní námezdní dělníci a lidé, kteří vydělávají minimální mzdu, získávají nižší mzdy než zaměstnanci v tradičním pracovním procesu a v zaměstnáních na dobu neurčitou, ale obvykle také nemají nárok na nákladné zaměstnanecké výhody, jako jsou zdravotní a nemocenské pojištění, penze a placená dovolená. Navíc se tito lidé velice zřídka organizují v odborech. Bez ohledu na ekonomické výhody plynoucí pro firmy je vliv na ženskou pracovní sílu a příslušníky etnických minorit jednoznačně negativní. Pokud uvážíme tato data, není nijak překvapující, že ženy a příslušníci etnických minorit jsou nepoměrně zastoupeni mezi chudými.

7.4.1 Platové rozdíly, chudoba a sociální politika

Ve Spojených státech se přibližně 11 procent bílé populace oficiálně nachází pod hranicí chudoby, zatímco v případě lidí asijského původu žije pod oficiální hranicí chudoby 14,6 procenta, 29 procenta černošské populace, 30,6 procenta hispánské populace a 31,2 procenta původních severoamerických obyvatel (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997).⁷ Jak jsme se dozvěděly v kapitole 6, jsou domácnosti matek samoživitelek neúměrně zastoupeny mezi populací žijící v chudobě a míra chudoby se v jejich případě rovná více než dvojnásobnému počtu domácností mužů samoživitelů (49,3 procenta oproti 28,8 procenta). Pouze 10,1 procenta rodin manželských párů žije pod hranicí chudoby (Fond na obranu dětí [Children's Defense Fund], 1998). Pokud tato čísla rozdělíme podle rasy domácností žen samoživitelek, jsou tato čísla ještě znepokojivější. Pod hranicí chudoby žije téměř jedna z každých dvou bělošských domácností žen samoživitelek, více než dvě ze tří černošských domácností a sedm z deseti hispánských rodin žen samoživitelek (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1993).

Když přemýšlíme o chudobě, často nám na mysli vytane nezaměstnanost. Míra nezaměstnanosti stejně jako další statistická data, jež jsme zde analyzovaly, se liší v závislosti na pohlaví a rase a etnické příslušnosti, i když rasa a etnická příslušnost mají na nezaměstnanost mnohem větší vliv než pohlaví.⁸ V roce 1998 byla celková míra nezaměstnanosti pro muže a ženy ve věku 24 let a více poměrně nízká, přestože míra nezaměstnanosti žen byla o málo vyšší než u mužů (4,4 procenta, respektive 3,8 procenta). Míra nezaměstnanosti afroamerické

populace, a to jak mužů, tak žen, ale dosahovala hodnot dvakrát vyšších než v případě bělošské populace a nezaměstnanost hispánského obyvatelstva, také mužů i žen, byla více než o 50 procent vyšší než míra nezaměstnanosti bělošských obyvatel (U. S. Department of Labor, 1998a). Proto i když je ekonomika silná, jako tomu bylo v roce 1998, rasové a etnické minority mohou využít ekonomických výtěžků mnohem méně než bělošské obyvatelstvo.

Jiný fakt, který dokazují statistiky nezaměstnanosti, je, že většina těch, kteří se nacházejí pod hranicí chudoby, včetně většiny žen samoživitelek, pracuje. Někteří pracují celoročně na částečný úvazek nebo sporadicky v průběhu roku, ale většina z nich pracuje na plný úvazek. Je zřejmé, že nezaměstnanost dramaticky zvyšuje riziko propadu pod úroveň chudoby, ale zaměstnání nutně neznamená posun jednotlivce nebo rodiny nad oficiální míru chudoby. Je nutné mít na paměti, že v roce 1994 byl střední týdenní výdělek žen samoživitelek pouze 350 USD, což se rovná částce 18 236 USD za rok (U. S. Department of Labor, Bureau of the Census, 1997). Pokud vezmeme v úvahu odvody na sociální pojištění a výdaje spojené se zaměstnáním (například péče o děti, doprava, jídlo, oblečení), použitelný příjem se značně sníží. Tyto rodiny se tedy ocitají nebezpečně blízko oficiální hranici chudoby, pokud ne pod ní. Oficiální hranice chudoby pro tříčlennou rodinu se v roce 1994 rovnala 11 821 USD. Je také nutné zdůraznit, že zde jde o střední výdělek, což znamená, že polovina všech žen samoživitelek, které pracují na plný úvazek, vydělá za rok méně než 18 236 USD. Rasa a etnický původ zde pochopitelně hrají velice důležitou roli: střední roční příjem rodin, v jejichž čele stojí černoška, je o 6852 USD nižší než v případě rodin v čele s běloškou, zatímco střední roční příjem rodin v čele s Hispánkou je o 8678 USD nižší než v případě rodin v čele s běloškou (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997).

Srovnáme nyní střední příjmy žen samoživitelek s příjmy jiných osob – živitelů rodin. V roce 1994 vydělávaly rodiny manželských párů 865 USD za týden nebo 44 959 USD za rok a muži, kteří byli živiteli rodin, vydělávali 534 USD za týden nebo 27 751 USD za rok (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997). Rodiny manželských párů a rodiny mužů samoživitelů měly střední příjem vyšší než rodiny žen samoživitelek, a to bez ohledu na rasu a etnickou příslušnost. Nicméně střední roční příjem afroamerických a hispánských rodin manželských párů byl o 5042 USD, respektive o 15 853 USD nižší než střední roční příjem bělošských rodin manželských párů. Střední roční příjem rodin, v jejichž čele stáli Afroameričané a Hispánci, dosahoval o 8483 USD, respektive 7673 USD méně

než v případě rodin, v jejichž čele stál běloch (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997). Ve světle těchto dat není těžké dospět k názoru, že zaměstnanost nutně neposkytuje záruky proti chudobě žen samoživitelek, a tedy ani nepřekvapuje, že pro některé z nich nedostatečná výše mezd činí ze sociálních dávek velice přitažlivou alternativu placenému zaměstnání.

Socioložky Kathryn Edin a Laura Lein (1997) ve své studii chudých žen zjistily, že zaměstnané matky jsou na tom finančně mnohem hůře než matky, které pobírají sociální podporu. Přestože se zdá, že placené zaměstnání vynáší přibližně o 42 procent více než sociální dávky, tento rozdíl se značně sníží, pokud vezmeme v úvahu výdaje spojené se zaměstnáním. Rovněž asi 40 procent pracujících matek, se kterými Edin a Lein provedly rozhovory, nemělo zdravotní pojištění, zatímco ženy na podpoře dostávají Medicaid (federálně financované zdravotní pojištění), takže je mnohem pravděpodobnější, že si nutnou zdravotní péči nepřejí spíše pracující matky než ženy, které pobírají sociální podporu.

Výzkum Edin a Lein (1997) je důležitý, neboť vyvrací populární mýty týkající se lidí, kteří pobírají sociální podporu, a obrací naši pozornost k nebezpečí obsaženému v „reformách“ sociálního systému, které v roce 1996 podepsal prezident Clinton. Jedním z velice rozšířených mýtů, jež se týkají recipientů sociální podpory, je, že díky podpoře, kterou pobírají, je možné poměrně slušně žít. Studie, kterou provedly Edin a Lein, ukazuje, že sociální dávky nestačí ani na pokrytí životních potřeb. Průměrná rodina na sociální podpoře utratí přibližně o 300 USD za měsíc víc, než kolik jí poskytují sociální dávky a lístky na jídlo. Jinými slovy, sociální podpora a lístky na jídlo pokrývají pouze asi dvě třetiny toho, co rodina pobírající sociální podporu každý měsíc potřebuje k přežití. A tento fakt není výsledkem toho, že by rodiny pobírající podporu utrácely dávky nerozvázně nebo že by si žily za peníze daňových poplatníků nad poměry. Edin a Lein například zjistily, že pouze 7 procent příjmu recipientů a recipientek sociálních dávek se utrací za nadbytečné věci, jako je kino, jídlo v restauraci, cigarety nebo alkohol, a že černošské a hispánské ženy za tyto věci utrácejí méně než bělošky. Stávající nedostatečný sociální systém spíše vede k tomu, že si většina žen na podpoře musí hledat další zdroje příjmu – ať již legálně, či nelegálně –, aby měly dost na živobytí. To také znamená, že většina žije v nestandardních bytových podmínkách a mnohé nejsou schopné dostatečně živit a obléci své děti. Edin a Lein dokonce zjistily, že každá osmá žena v jejich studii v zimě neposílala děti do školy, neboť neměly dostatečné oblečení.

Argument obhajující sociální „reformu“ tvrdí, že sociální systém vede tvář v tvář obtížím, které před mladými matkami stojí, k laxnosti a motivuje je tomu, aby si pořizovaly další děti (Fineman, 1996; McCrate a Smith, 1998). Zákon o harmonizaci osobní odpovědnosti a pracovních příležitostí, který v roce 1996 podepsal prezident Clinton, tento předpoklad odráží. Obsahuje totiž ustanovení týkající se požadavku pracovní povinnosti po dvou letech pobírání sociálních dávek s tím, že byla také definována horní hranice pěti let, během níž smí rodina pobírat sociální dávky. Zákon dal také státům unie možnost odeprít další podporu ženám, které si pořídí další dítě, zatímco pobírají podporu. Obsahuje i další ustanovení, která ruší odměnu, kterou ženy na podpoře pobíraly za pomoc vládě vybírat alimenty na děti od otců, a značně redukuje program poukázek na jídlo (Kilborn, 1996; McCrate a Smith, 1998). Expertky se shodují, že tyto „reformy“ v USA skutečně povedou ke snížení počtu osob, které sociální dávky pobírají, ale mnohé také varují, že nový zákon pravděpodobně zasáhne ženy a děti, pokud „nedojde k zásadní reformě zdravotního pojištění, nebudou zvýšeny mzdy a pokud nebude věnováno více pozornosti přípravě na zaměstnání, péči o děti a dětským přídávkům“ (McCrata a Smith, 1998, s. 62). V současné době ovšem neexistují vůbec žádné náznaky, že by tomu tak bylo (Children's Defense Fund, 1998).

Gender, chudoba a starší lidé. Zatím jsme zde hovořily pouze o důležitosti sexismu a rasismu pro vytváření a reprodukci chudoby. Velkou roli ovšem hraje ještě jeden faktor a tím je věk. Ženy jsou neúměrně zastoupeny mezi lidmi, kteří žijí v chudobě, ale tyto statistiky zakrývají fakt, že mezi chudými je obrovské procento starších žen, které žijí v jednočlenné domácnosti. Přestože se míra chudoby u starších lidí od konce šedesátých let značně snížila – z 28,5 procenta (neboli hodnoty dvakrát vyšší, než byla míra chudoby u normální populace v roce 1966) na 10,5 procenta, což je o něco méně než 13,8 procenta (míra chudoby normální populace v roce 1995) –, zlepšení se ve skupině starších žen projevuje mnohem pomaleji (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997). Přibližně 58 procent populace starší pětadesáti let je ženského pohlaví, ale ženy mezi starší populací tvoří více než 70 procent chudých a více než 80 procent chudých mezi starší populací, kteří žijí v jednočlenné domácnosti. Dvě třetiny starších lidí, kteří žijí v jednočlenné domácnosti, jsou vdovy a oproti běžnému stereotypu „staré bohaté vdovy“ se většina starších vdov potýká s chudobou. Všeobecně lze říci, že míra chudoby starších lidí, kteří žijí v jednočlenné domácnosti, dosa-

huje výše 22 procent v porovnání s 5,4 procenta míry chudoby u starších lidí, kteří žijí v páru, a s 12 procenty míry chudoby u starších lidí, kteří žijí s někým jiným. Musíme si však také uvědomit, že zde opět dochází k prolínání faktorů rasy a pohlaví, které zvyšují riziko, že starší lidé budou vystaveni chudobě. Starší černoši, kteří žijí v jednočlenné domácnosti, jsou například chudobě vystaveni dvakrát více než starší bělošky, které žijí v jednočlenné domácnosti. Míra chudoby starších černošek, které žijí v jednočlenné domácnosti, je dokonce třikrát vyšší než míra chudoby u starších bělošek ve stejné situaci (U. S. Senate Special Committee on Aging, 1991). V této souvislosti Davis a její kolegyně poukazují (1990, s. 43–45):

„Jak naznačují tato čísla, chudobě jsou nejvíce vystaveny starší ženy, které žijí v jednočlenné domácnosti – často jde o nebělošské vdovy v pokročilém věku nebo se zhoršeným zdravotním stavem ... Když starší lidi, kteří žijí v jednočlenné domácnosti, rozdělíme podle pohlaví, věku a rasy, nejvyšší míra chudoby je v kategorii bělochů mezi 65 a 74 lety ... a nejvyšší je v případě nebělošských žen ve věku 85 let a více ... ještě znepokojivější jsou ovšem důkazy, které naznačují, že koncentrace chudých mezi staršími ženami, které žijí v jednočlenné domácnosti, v dalším století dále poroste ... Zatímco většina starší populace na tom bude v příštích třiceti letech ekonomicky lépe, počet žen s příjmem nižším, než je částka odpovídající 150 procentům míry chudoby, zůstane vysoká: 45 procent v roce 1987 a 38 procent v roce 2020 ... V případě vdov se situace mírně zhorší, přičemž počet těch, které se ocitnou pod hranicí chudoby nebo těsně nad ní na konci století vzroste ... Do roku 2020 bude chudoba u starší populace téměř výhradně problémem starších žen.“

Jedním z důvodů, proč jsou starší ženy více vystaveny riziku chudoby, je jednoduše fakt, že je na světě více starších žen než mužů. Ženy se všeobecně dožívají vyššího věku než muži (viz kapitola 11). Čím déle žijí, tím více roste pravděpodobnost, že spotřebují svoje úspory a sklouznou tak pod hranici chudoby (Feldstein, 1998). Ekonomické potíže starších žen se ale také přímo pojí k jejich pracovní kariéře, mzdě, kterou v průběhu svého produktivního věku vydělávaly, a pracovním výhodám, které jim jejich placené zaměstnání poskytovalo. Je například mnohem méně pravděpodobné, že žena bude zaměstnána v zaměstnání, které bude nabízet soukromé penzijní pojištění. Podle jedné nedávné zprávy nemá penzijní pojištění 25 milionů pracujících žen a ty, které takové penzijní pojištění mají, budou na základě svého nižšího výdělků pravděpodobně dostávat pouze asi poloviční penze,

které jsou poskytovány mužům. Přibližně dvě třetiny zaměstnaných žen pracují na místech, která jim poskytují pouze tu nejnižší míru penzijního pojištění („25 Million Women“, 1996). Průměrný roční příspěvek soukromého penzijního připojištění pro ženy se rovná 3940 USD ročně v porovnání s roční dávkou v hodnotě 7468 USD v případě mužů (Lewin, 1995). K tomu je nutno přidat fakt, že v důsledku toho, že ženy vydělávají méně než muži, pobírají také nižší sociální dávky. V současné době tedy pobírá sociální dávky na základě vlastní pracovní kariéry pouze asi 33 procent žen v důchodovém věku, neboť dávky, které pobírají jako manželky jsou asi dvakrát vyšší než obnos, který dostanou jako vlastní starobní důchod (Feldstein, 1998; Holden a Smock, 1991; Lewin, 1995). Ženy často přerušují zaměstnání v důsledku péče o děti (viz kapitola 6). V průměru stráví 11,5 roku mimo placené zaměstnání kvůli péči o děti, zatímco muži ze stejného důvodu zameškají pouze 1,3 roku. Přerušované zaměstnání nejen omezuje pracovní příležitosti, ale také znemožňuje, aby ženy mohly dostatečně navýšit vysoké penzijní dávky (Davis et al., 1990; Jacobsen a Levin, 1995). Přestože byl Dodatečný příjem sociálního zabezpečení (Supplemental Security Income, SSI) navržen tak, aby pomáhal těm, kteří nejsou kryti sociálním zabezpečením, nebo těm, u nichž sociální dávky, které pobírají, nepostačují, definované podmínky nárokovatelnosti této dávky jsou tak přísné, že většinu jedinců diskvalifikují, i když se nacházejí pod hranicí chudoby. Tento fakt spolu s tím, že mnoho lidí, kteří by na SSI nárok mělo, se o něj nehlásí, protože o existenci tohoto programu nevědí nebo mu nerozumějí, vysvětluje, proč SSI pobírá méně než jedna třetina starší populace, která žije v jednočlenné domácnosti – většina z nich jsou přitom, jak jsme viděly, ženy (Davis et al., 1990).

Další segment populace, která se nachází pod hranicí chudoby, jsou bezdomovci. Jak ukazuje Komentář 7.1, bezdomovci stejně jako celá populace, která se nachází pod hranicí chudoby, představují velice různorodou kategorii. Zkušenost bezdomovectví se ale u mužů a žen značně liší, což se dá také říci o zkušenostech jednotlivců či celých rodin bez domova.

V tuto chvíli by mělo být jasné, že platový rozdíl má vliv na mnoho častých a vážných problémů. Zůstává ovšem otázka, jaký je vztah mezi platovým rozdílem a zaměstnaneckou segregací. Abychom mohly na tuto otázku odpovědět, budeme se muset primárně zaměřit na vysvětlení platového rozdílu jako takového. Při hledání odpovědi na tuto otázku se zaměříme zejména na genderový rozdíl ve mzdách, podíváme se však také na mzdový rozdíl v důsledku rasové a etnické příslušnosti.

Komentář 7.1

Gender a bezdomovectví

V myslích mnoha z nás, kteří máme domov, se bezdomovectví pojí spíše s mýty než s fakty (Golden, 1992). Takže první otázka, kterou bychom měly zodpovědět, je: Kdo jsou lidé bez domova?

Výzkum ukazuje, že bezdomovci jsou mnohem různorodější skupina, než by se dalo očekávat. Běžně se má za to, že bezdomovci jsou nezaměstnaní svobodní muži a ženy, alkoholici, závislí na drogách či lidé s psychickými problémy, kteří byli neuváženě propuštěni z psychiatrických léčeben. Přestože mezi bezdomovci takové lidi určitě najdeme, netvoří většinu. A dále ani není jasné, zda se drogová závislost či alkoholismus a symptomy psychiatrických poruch (např. slyšení hlasů, „antisociální“ chování, hromadění věcí) objeví před tím či až po tom, co se člověk stane bezdomovcem – tj. jestli tento typ chování není spíše adaptací na bezdomovectví než jeho příčinou. Zkuste si na chvíli představit, jaký musí být život na ulici či ve veřejných útulcích pro bezdomovce. Demoralizace a dezorientace, které přicházejí jako důsledek toho, že se člověk musí neustále přesouvat z místa na místo bez toho, že by měl jedno pevné útočiště, a fakt, že za této situace nemá člověk v životě žádný pevný řád, by pravděpodobně psychicky oslabily i mentálně silné jedince. Jak ale zjistil Golden (1992), většina bezdomovců netrpí vážnými psychickými problémy ani nemají problémy s drogami či alkoholem.

Výzkum ukazuje, že to, čím trpí všichni bezdomovci bez výjimky, je absolutní chudoba. A protože určité skupiny, jako například příslušníci rasových a etnických menšin, jsou mezi chudými zastoupeni neúměrně, jsou také vystaveni většímu riziku, že se stanou bezdomovci. Rossi (1989) například dokládá, že v celoamerickém měřítku je téměř 46 procent bezdomovců afroamerického původu, téměř 12 procent tvoří lidé hispánského původu a asi 5 procent původní obyvatelé Ameriky. Navazující výzkum také ukazuje, že většina dospělých bezdomovců dosáhla úplného středoškolského vzdělání a více než 24 procent navštěvovalo vysokou školu. Značná část dospělých bezdomovců má zaměstnání na plný či částečný úvazek, ale většinou jde o zaměstnání s minimální mzdou, která neposkytuje dostatečný příjem na to, aby si títo lidé mohli najít bydlení, zejména pokud jde o velké městské aglomerace. Bezdomovectví ale není pouze městský problém. Postihuje je totiž stále větší počet amerických předměstí a venkovských oblastí (Kozol, 1988; Schmitt, 1988; Vanderstaay, 1992).

Důležitější ovšem je, že nejrychleji rostoucí skupinou bezdomovců jsou mladé rodiny s dětmi (Children's Defense Fund, 1998; Kolker, 1998; Kozol, 1988). „Průměrná rodina bez domova sestává z rodiče a dvou nebo tří dětí. Dítě má v průměru šest let, rodiči je v průměru sedmadvacet“ (Kozol, 1988, s. 4). Valnou většinu rodin bez domova tvoří ženy s dětmi. Mnozí považují bezdomovectví pouze za pokračování vysoce chudoby rodin matek samoživitelek. Primárním důvodem jejich bezdomovectví jsou rostoucí náklady na bydlení, nedostatek nízkopříjmových sídlišť a nemožnost najít si práci s dostatečným příjmem (Children's Defense Fund, 1998). Rostoucí počet žen a dětí se ocitá bez přístřešku v důsledku odchodu od násilnického manžela, respektive otce. Pro ženy a děti, které jsou obětmi domácího násilí, je život na ulici strategii přežití (Browne a Bassuk, 1997; Golden, 1992). Bezdomovectví samo ale vede k rozpadu rodin, protože v mnoha městech je například nutné, aby ženy s dětmi žily v útulcích pro bezdomovce odděleně od mužů (Kozol, 1988).

Golden (1992) zdůrazňuje genderové rozdíly v příčinách bezdomovectví v případě svobodných žen a mužů. Poukazuje například na to, že hnutí za propuštění lidí s mentálními poruchami z léčeben, které proběhlo v sedmdesátých letech, vedlo ke zvýšení počtu bezdomovců mezi ženami, protože ženy v této době tvořily většinu rezidentů léčeben. V poslední době ale, jak ukazuje Golden, je hlavní příčinou bezdomovectví mezi ženami zánik vztahu. Většina žen, se kterými se Golden seznámila a které pracovaly v přístřešcích pro bezdomovce jako dobrovolnice, se striktně držela tradiční femininní role finanční závislosti na někom jiném, většinou na manželovi, příteli nebo otci. Pokud tento vztah v důsledku smrti či z jiného důvodu skončil, nebyly tyto ženy jednoduše schopny se o sebe postarat.

Pokud ženy ve studii, kterou Golden vypracovala, práci měly, nedostávalo se jim žádných ekonomických jistot. Vykonávaly sekundární práce, které jsou špatně placené a které nenabízejí žádné výhody. Pokud se ocitly bez domova, bylo pro ně obtížnější než pro muže znovu si najít práci. Zaměstnání otevřená ženám, i když jde pouze o služby v domácnosti, vyžadují, aby žena zachovávala určitý způsob odívání a vzhled, který je prakticky nedosažitelný pro ženy bez domova. Tyto ženy často zjišťují, že jsou vylučovány ze zaměstnání, u nichž nejsou reference či vzhled vůbec důležité – například denní námezdní dělnice –, protože takové práce nejsou považovány za „ženskou práci“.

Přestože jsme daleky toho, abychom se domnívaly, že život na ulici je pro muže snadný, je jistě pravda, že pro ženy je život na ulici rozhodně těžší. Pokud nic jiného, tak je pro ženy z různých důvodů nebezpečnější. Ženy jsou zranitelnější, pokud

jde o fyzické napadení, a výzkumné pracovnice, které hovořily s ženami bez domova, uvádějí, že znásilnění a jiné sexuální útoky nejsou neobvyklé (Golden, 1992; Vanderstaay, 1992). Navíc pouze ženy jsou vystaveny riziku otěhotnění v důsledku násilného či konsenzuálního sexuálního styku.

Dokonce i ty nejběžnější aspekty denního života jsou pro ženy bez domova složitější než pro muže. To je hlavně důsledek praktické neexistence soukromí, kterou lidé bez domova trpí, a faktu, že v naší společnosti jsou ženy socializovány více než muži k tomu, aby si cenily soukromí, zejména co se týče vykonávání základních hygienických potřeb. Proto například močení na veřejnosti je pro ženy nejen prakticky, ale i psychicky obtížnější. Stejný psychologický efekt má na ženy bez domova mytí ve veřejné umývárně nebo sprchování ve společnosti dalších lidí v útulku pro bezdomovce. A jak poznamenává Golden (1992, s. 160): „Každá žena si dokáže živě představit ten neskutečně silný pocit ponížení v případě, že by na ulici dostala menstruaci.“

I když je pravda, že velká většina lidí, kteří domov mají, mají tendenci vinit lidi bez domova z jejich údelu, ženy bez domova jsou stigmatizovány mnohem více a navíc má toto stigma sexuální náboj (Golden, 1992). Existuje například předpoklad, že ženy bez domova jsou promiskuitní a nemorální. Pokud mají děti, jsou často stereotypně pokládány za „matky na podpoře“, které tyjí ze systému a promiskuitně se rozmnožují. Pokud jsou samy, nálepce promiskuity neutečou – vlastně se dá říci, že v důsledku své situace jsou velice častým cílem sexuálního obtěžování. Často se však také předpokládá, že by svoji situaci dokázaly vyřešit, kdyby si jen našly „toho správného muže“. Je ironií, že se často přehlídí právě ten fakt, že vztahy s muži byly původním důvodem, který tyto ženy do života bez domova uvrhl.

7.4.2 Vysvětlení platového rozdílu

Tabulka 7.5 ukazuje střední týdenní příjem vybraných zaměstnání v roce 1997. Obsahuje široký záběr zaměstnání, která vyžadují různé stupně vzdělání, dovedností, úsilí a zodpovědnosti, přesto je možné učinit jeden konsistentní závěr, a to, že zaměstnání dominovaná ženami vykazují příjmy mnohem nižší než zaměstnání, kde převažují muži. Nedávné výzkumy dokonce ukazují, že pracovní segregace na základě pohlaví se na rozdíl mezi výdělky mužů a žen podílí z dvaceti až čtyřiceti procent (Kay a Hagan, 1995; Sorensen, 1994). Tyto studie dokumentují silnou nepřímou úměru mezi mírou, v jaké jsou ženy v určitém zaměstnání zastoupeny, a středním platem dosaženým v tomto zaměstnání. „Výdělky rostou s procentuálním zastoupením pracovníků mužského pohlaví v daném zaměstnání bez

ohledu na to, zda vezmeme v potaz vlastnosti pracovníků a typ zaměstnání ...
 Zdá se, že jak stoupá podíl žen v určitém zaměstnání, plat mužů i žen v daném
 zaměstnání klesá (Lewis a Nice, 1994, s. 393–394; viz také Kay a Hagan, 1995;
 Reskin, 1993; Rosenfeld a Kalleberg, 1991).

Mnoho zaměstnavatelů, ekonomů a tvůrců veřejných politik si je vědomo
 toho, že „ženská práce“ téměř vždy vynáší méně než „mužská práce“, tvrdí ale,
 že důvod, proč jsou v určitých zaměstnáních silně zastoupeny ženy, je to, že do

**TABULKA 7.5 Střední týdenní výdělek ve vybraných zaměstnáních, ve kterých
 převažují muži a ženy, 1997**

Zaměstnání	Podíl žen (%)	Střední týdenní výdělek (USD)
Sekretářka (žena či muž)	98,7	410
Recepční	97,7	366
Péče o děti	97,3	202
Zubní sestra (žena či muž)	96,4	366
Registrovaná zdravotní sestra/bratr	92,5	710
Bankovní pracovníce/pracovník na přepážce	91,3	321
Pomocná zdravotní síla	88,6	300
Kadeřnice/kadeřník nebo kosmetička	87,7	311
Telefonní operátorka/operátor	87,0	367
Učitelka/učitel na základní škole	83,4	662
Knihovnice/knihovník	82,6	638
Šička (žena či muž) v textilnictví	79,7	263
Sociální pracovníce/pracovník	67,4	522
Poštovní doručovatelka/doručovatel	28,6	677
Architektka/architekt	18,4	822
Policistka/policista nebo detektiv	11,3	697
Inženýrka/inženýr	9,4	977
Svářečka/svářeč	6,5	491
Řidička/řidič nákladního vozu	4,1	506
Lesní dělnice/dělník	3,8	391
Letecká mechanička/letecký mechanik	3,1	724
Hasička/hasič	3,0	707
Pilotka/pilot letadla nebo navigátorka/navigátor	1,1	1 079
Pokrývač (žena či muž)	0,0	407

Poznámka: Některé názvy zde uvedených profesí nemají zatím v češtině mužský ekvivalent. Tak například slovní páry zubní sestra – asistent zubního lékaře nebo hlavní sestra – náměstek pro ošetrovatelskou péči jsou asymetrické tím, že zvyšují prestiž mužské profese bez ohledu na její totožnou náplň.

Pramen: U. S. Department of Labor, 1998b, s. 209–214.

nich ženy vstupují ve velkém počtu dobrovolně. Jejich argument je postaven na
 premise, že se ženy primárně věnují rodině a domovu, a proto si vybírají nenáročné
 zaměstnání, která vyžadují malé investice do vzdělání a dovedností, neboť se chtějí
 více věnovat svým domácím pracím. Jinými slovy ženy se rozhodují investovat
 do zaměstnání mimo domov méně než muži, a proto za to dostávají méně než muži.
 Toto vysvětlení se nazývá **teorie lidského kapitálu**.

Při hodnocení této teorie se nejdříve budeme věnovat problému „volby“ zaměstnání
 ze strany žen. Jak jsme se dozvěděly v kapitole 6, je zcela nepochybné, že
 ženy nesou za péči o domov a rodinu primární zodpovědnost. Není však zcela jasné,
 do jaké míry je přijímání této odpovědnosti dobrovolné. Hlavní slabinou teorie lidského
 kapitálu je fakt, že nerozlišuje mezi omezeními, která na sebe kladou samy
 ženy, a strukturálními omezeními. Mohou se například matky, které nepracují a které
 nemohou nalézt finančně dostupnou a spolehlivou péči o děti, „svobodně rozhodnout“,
 že zůstanou doma mimo trh práce? Studie naznačují, že pět ze šesti žen, které jsou
 mimo trh placené práce, by na trh práce vstoupilo, pokud by se jim podařilo nalézt
 odpovídající péči o děti (Barrett, 1987; Reskin a Hartmann, 1986). Rozhodnutí zůstat
 doma nebo přijmout práci s nízkým platem, protože pracovní doba a pracovní uspořádání
 lépe odpovídají potřebám péče o dítě, jsou nejčastější reakcí na strukturální omezení
 pracovních příležitostí žen – tj. neschopnost naší vlády implementovat federální
 politiku péče o děti (viz Komentář 7.2).

Jak jsme již uvedly, většina žen s velice malými dětmi pracuje mimo domov.
 Výzkum navíc ukazuje, že v rozporu s argumentem proponentů lidského kapitálu
 stoupá pravděpodobnost, že se stoupajícím počtem dětí bude žena pracovat v
 netradičním zaměstnání. Přestože matky malých dětí se snaží vyhýbat zaměstnáním
 s rotujícími směnami kvůli obtížím, které to přináší v souvislosti s péčí o děti,
 větší počet dětí pozitivně koreluje se snahou žen opustit zaměstnání, ve kterých
 dominují ženy, a najít si cestu do zaměstnání, kde převažují muži (Reskin, 1993).
 Tato zjištění se dají snadno vysvětlit faktem, že vyšší plat, lepší výhody a lepší
 příležitosti pro pracovní postup v zaměstnáních, kde převažují muži, je činí velice
 přitažlivými pro ženy, které významně finančně přispívají na chod své rodiny
 (Padevic, 1992; Padevic a Reskin, 1990; Rosenfeld a Spenner, 1992).

I když se nezdá, že by manželský stav a mateřství negativně ovlivňovaly touhu žen
 pracovat v zaměstnáních, kde převažují muži, volba takového zaměstnání je zcela jistě
 omezena jeho dostupností. Termín *dostupnost* zde používáme nejen ve významu volného
 místa, ale i míry, v jaké se žadatelka o danou práci domnívá, že má rovnou šanci

dané zaměstnání získat, že bude na daném místě vítána a že má šanci na něm uspět. Výzkum ukazuje, že rozhodnutí přijmout určité zaměstnání odráží zaměstnanecké možnosti jim dostupné. Ženy nebyly například historicky přijímány do zaměstnání, jako jsou lodářství nebo hornictví, ale důkazy ukazují, že v okamžiku, kdy se jim tato zaměstnání otevřela, ženy se snažily tato zaměstnání získat (Kesselman, 1990; Reskin a Hartmann, 1986; Tallichet, 1995). Důležitý je však také počet žen, které již daná zaměstnání vykonávají, neboť tyto ženy nabízejí odpovídající rolové modely a mentoring pro další aspirantky na taková zaměstnání (Ferguson a Dunphy, 1992; U. S. Department of Labor, 1997; viz také kapitola 4). Pokud se v daném zaměstnání vyskytuje jen malý nebo nulový počet žen, je pravděpodobné, že ženy budou dané zaměstnání vnímat jako jim uzavřené a jen velice zřídka se do něj budou snažit proniknout. Chybějí-li ženy v určitém zaměstnání nebo oboru, říká to ostatním ženám jasně: Je nepravděpodobné, že se vám zde podaří uspět (Riger, 1988). Je možné, že některé ženy se rozhodnou do určitých zaměstnání nevstupovat, protože se nechťejí vystavovat diskriminaci nebo prostředí, které je k ženám nepřátelské (Riger, 1988).

Výzkum také ukázal, že muži se ženy snaží z určitých zaměstnání vyloučit například tím, že je úmyslně vyloučují z určitých aktivit, nebo dokonce tím, že sabotují jejich práci (Reskin, 1993; Tallichet, 1995). Reskin a Roos (1990) zjistili, že čím větší moc muži na pracovišti mají – moc se měří podle toho, jaká je průměrná délka zaměstnání a procentuální zastoupení mužských zaměstnanců, kteří jsou běloši, mluví anglicky a jsou v nejlepších letech –, tím nižší je zastoupení žen v daném zaměstnání (viz také Kay a Hagan, 1995). Historický výzkum také ukázal, že aktivity některých odborových svazů úspěšně vyloučily ženy z určitých typů zaměstnání, zjištění některých nedávných studií však nejsou jednotná, pokud jde o pozice odborových svazů vzhledem k integraci určitých zaměstnání podle pohlaví (viz například Cobble, 1991; Gabin, 1990). Barbara Reskin (1993) zaznamenala velice zajímavou strategii používanou odborovými svazy k vyloučení žen, a to tu, že od zaměstnavatelů vyžadovaly, aby ženám platily stejnou mzdu jako mužům; zaměstnávání žen se tím stalo pro zaměstnavatele finančně méně zajímavé.

Komentář 7.2

Dilema péče o děti

Práce je ve Spojených státech stále ještě organizována na základě předpokladu, že pracující jsou muži, kteří pokud mají děti, mají také manželku, která se o děti doma postará (Shelton, 1992). Jak jsme ale viděly, tak tomu není. Během posled-

ních pětadvaceti let se počet rodin s matkou samoživitelkou značně zvýšil a ženy s dětmi předškolního věku jsou jedním z nejrychleji rostoucích segmentů pracovní síly. Federální vláda a většina zaměstnavatelů ale na tyto demografické změny reagovala přinejmenším neefektivně. Na rozdíl od nejméně 146 jiných zemí Spojené státy nemají oficiální vládní politiku upravující placenou rodičovskou dovolenou a jsou také jednou z mála průmyslových zemí, kde chybí systém péče o děti, jejímž zřizovatelem je stát (Haas, 1992; Spojené národy, 1998).

Až do roku 1993 neměly Spojené státy žádný federální zákon, který by zřizoval rodičovskou dovolenou. Stávající Zákon o rodinné a zdravotní dovolené vyžaduje, aby zaměstnavatelé s více než padesáti zaměstnanci poskytovali ženám i mužům *neplacenou* dovolenou v délce až dvanácti týdnů po narození nebo adopci dítěte nebo v případě péče o nemocné dítě nebo člena rodiny. Tato politika je v ostrém rozporu se zákony platnými v jiných zemích. Švédsko například zavedlo národní politiku placené rodičovské dovolené jak pro otce, tak pro matky již v roce 1974. Bylo první zemí, která podobný zákon přijala, a i nadále má jednu z nekomplexnějších politik v této oblasti ve světě. Ale i rozvojové země jako například Súdán, Kamerun a Nepál mají národní politiky placené mateřské dovolené. Pouze Austrálie, Nový Zéland, Lesotho, Svazijsko a Papua-Nová Guinea a Spojené státy takovou politiku nemají (Organizace spojených národů, 1998).

Výzkumy týkající se Zákona o rodinné a zdravotní dovolené ukazují, že je mnohem méně pravděpodobné, aby si muži tuto dovolenou vybírali, a to zejména ze dvou důvodů. Za prvé jde o peníze. Jak jsme viděly, mezi muži a ženami existuje značný platový rozdíl a jen malý počet rodin si může dovolit, aby na neplacené rodičovské dovolené zůstal otec, který obvykle vydělává více než matka. Za druhé, přestože mají zaměstnavatelé povinnost nabízet dovolenou jak mužským, tak ženským zaměstnancům, studie ukazují, že se muži obávají, že je jejich zaměstnavatelé budou vnímat jako méně oddané práci, pokud mimo práci zůstanou déle než jen pár dní těsně po narození dítěte. Muži se obávají, že by je zaměstnavatelé za to, že jdou na rodičovskou dovolenou, mohli „potrestat“ (Shelton, 1992). Tyto obavy nejsou neoprávněné, neboť studie také ukazují, že většina zaměstnavatelů se domnívá, že by si jejich mužští zaměstnanci neměli brát vůbec žádnou rodičovskou dovolenou (Chira, 1993; viz také Lewin, 1997d).

Některá ustanovení Zákona o rodinné a zdravotní dovolené nemusí být nutně vhodná ani pro některé ženy a důvod je opět ekonomický. Jen málo svobodných žen, které mají dítě, si může dovolit zůstat dlouho doma. Pro rodiny pocházející

z pracující třídy a třídy pracujících chudých, a to dokonce i v domácnostech s oběma rodiči, jsou platy obou rodičů naprosto nezbytné pro ekonomické přežití rodiny. Z tohoto důvodu je neplacená rodičovská dovolená ženy, dokonce i v zaměstnání s nízkými mzdami, pro tyto rodiny nemyslitelná. Proto je nutné, aby se ženy, které se v těchto podmínkách nacházejí, stejně jako lidé zaměstnaní ve společnostech s méně než padesáti zaměstnanci, vrátili do práce během pár dní po narození dítěte a zařídili si nějakou formu hlídání dítěte.

Nebude tedy přehnané, pokud řekneme, že mnoho pracujících rodičů ve Spojených státech se potýká s krizí týkající se péče o dítě. Podle Fondu na obranu dětí (Children's Defense Fund, 1998) vyžaduje péči ročně 13 milionů dětí předškolního věku včetně šesti milionů miminek a batolat a miliony starších dětí potřebují péči v odpoledních hodinách po vyučování. Očekává se, že počet dětí, které budou potřebovat péči, stoupne dramaticky v souvislosti s přijetím zákona o sociální pomoci, který stanoví nutnost chodit do zaměstnání pro ty, kteří mají sociální dávky pobírat (Rimer, 1997; Swarns, 1998). Finančně dostupná, spolehlivá a kvalitní péče se ale hledá obtížně a tento problém je akutní zejména v případě rodin s nízkými příjmy. Cena dětské péče poskytované v mateřských školách se v městských oblastech pohybuje mezi 5000 a 12 000 USD na rok a dítě a mezi 4000 a 8000 na rok a dítě předškolního věku. Nízkopříjmové rodiny sice mohou požádat o přídavek na péči o dítě od vlády státu, ale ve většině států existují dlouhé čekací lhůty. Například na Floridě bylo v roce 1997 na čekatelském seznamu 21 000 dětí, ve státě New Jersey 15 000 dětí a v Texasu na státní podporu čekalo 37 000 rodin (Children's Defense Fund, 1998).

Některé korporace a společnosti si otevřely vlastní mateřské školy, neboť uznávají důležitost rodiny, a navíc je to také prostředek, jak přilákat a udržet si zaměstnance. Jiné poskytují zprostředkování hlídání dětí nebo příplatek na péči o dítě jako formu pracovních výhod. Jiní zaměstnavatelé umožňují „flexibilní dobu“ (zaměstnanci si určují vlastní pracovní dobu za předpokladu, že dodrží požadovaný počet odpracovaných hodin na den či týden) a „flexibilní místo“ (zaměstnanci pracují mimo domov alespoň část pracovní doby na týden či den). Bez ohledu na výhody nebo nevýhody těchto možností je mnohem důležitější říci, že jde stále o výjimky. Většina zaměstnavatelů nadále vnímá rodičovské potřeby zaměstnanců, ať již žen, či mužů, jako „soukromou“, a ne pracovní záležitost. Navíc není žádná z těchto alternativ dostupná lidem pracujícím v nízkopříjmových zaměstnáních nebo výdělečně činným příslušníkům chudých tříd.

Socioložky, dětské psychologičky, dětské lékařky a další expertky již mnoho let vedou debaty o tom, zda je navštěvování mateřských škol pro děti škodlivé. Po provedení doslova stovek studií nejsou jejich závěry vůbec překvapivé. Důležitou otázkou není, zda mateřské školy jsou dobré, či špatné, ale spíše to, jaká je kvalita poskytované péče. Pokud je počet dětí na učitele nízký, je to výhodné pro děti. Vykazují málo problémů s chováním, jejich jazykové dovednosti jsou na vyšším stupni vývoje, hrají si pokročilejší hry a tráví více času učením (Lewin, 1998b). Zvláště důležitá je míra verbální interakce mezi dítětem a poskytovatelkou péče. U dětí, kterým je během prvních tří let života poskytován vysoký stupeň jazykové stimulace, se vyvinou verbální a kognitivní dovednosti, jež potřebují k přípravě na školní docházku („Quality of Day Care“, 1997). Alarmující je však *nedostatek* poskytovatelek dětské péče, které dosahují alespoň minimálních standardů péče, nemluvě o vysokých standardech doporučených těmito studii.

Nedávné výzkumy ukazují, že kvalita péče o děti ve většině komunit po celých Spojených státech, ale zejména v nízkopříjmových komunitách, je přinejlepším průměrná. Podle jedné studie poskytuje šest ze sedmi mateřských škol průměrnou až špatnou péči. Jedna z osmi mateřských škol potenciálně ohrožovala bezpečí a vývoj dětí. Pouze 6 procent mateřských škol na federální úrovni dosahuje dostatečně vysoké úrovně poskytované péče, aby jim Národní asociace pro vzdělání malých dětí (*National Association for the Education of Young Children*) mohla udělit dané osvědčení. Studie péče poskytované doma – tj. péče poskytované osobou v jejím domě – zjistila, že jedna ze tří takových osob poskytuje péči, která by potenciálně mohla zpomalit vývoj dítěte (Children's Defense Fund, 1998).

Jedním z důvodů, proč je kvalita péče poskytované ve většině mateřských škol tak nízká, je velice nízký příjem, který poskytovatelky péče pobírají. Jak jsme viděly, „péče o děti“ je nízkopříjmovou pozicí s mediánovým týdenním příjmem 202 USD. Výdělkyně mnoha poskytovatelek jen těsně překračují minimální mzdu a navíc nejsou spojeny s žádnými výhodami.

Druhým důvodem špatné péče poskytované mnoha poskytovatelkami dětské péče je neschopnost federální a státních vlád dostatečně regulovat oblast péče o děti. Třicet devět států a District of Columbia nevyžadují, aby poskytovatelky domácí péče o děti měly jakékoli předchozí vzdělání, a třicet dva státy nevyžadují po poskytovatelkách péče v mateřských školách žádné předchozí vzdělání. Jak ale poznamenává Children's Defense Fund (1998), většina států vyžaduje,

aby kadeřnice a manikérky získaly 1500 hodin vzdělání v akreditované škole, než jim může být udělena licence.

Nedostatek finančně dostupné, spolehlivé a kvalitní péče o děti vedl mnoho pozorovatelek ve Spojených státech k otázce, zda je Amerika skutečně státem, kterému jde o péči o děti, a to bez ohledu na ideologickou rétoriku, která tvrdí opak. Jiné země, jako například Francie, totiž kvalitní péči o děti a předškolní vzdělání poskytují. Ve Francii je navíc dotována vysokými vládními příspěvky, a to přesto, že daně jsou ve Francii vyšší, hrubý domácí produkt je nižší a francouzská vláda v posledních letech přistoupila ke značným rozpočtovým škrtnutím. Ve Francii například 99 procent dětí ve věku tří, čtyř a pěti let navštěvuje celodenní mateřské školy, kde se jim dostává stejného vzdělávacího programu a úrovně služeb bez ohledu na to, zda pocházejí z chudých rodin, které platí pouze minimum 33 USD na měsíc a dítě, nebo z bohatých rodin, které platí 800 USD na měsíc a dítě (Greenhouse, 1993; Simons, 1997). Je zřejmé, že vedoucí představitelky Spojených států a my jako občanky se musíme rozhodnout, zda je naše společnost ochotná poskytovat alespoň odpovídající péči všem našim dětem, a pokud ano, musíme vytvořit veřejné fondy, které jsou nutné k tomu, aby tento závazek mohl být uskutečněn.

Je zjevné, že důkazy, které jsme zde zatím citovaly, nepodporují teorii lidského kapitálu, ale v rámci diskuse na chvíli předpokládejme, že je správná: ženy si skutečně volí zaměstnání, která vyžadují méně dovedností, jsou méně časově náročná a vyžadují nižší vzdělání než zaměstnání, která si volí muži. Do jaké míry tedy toto vysvětlení ozřejmuje platový rozdíl mezi muži a ženami? Na základě zjištění nedávno provedených studií odpověď zní: jen velice málo. V jednom testu teorie lidského kapitálu například Kay a Hagan (1995) zjistili, že proměnné vztahující se k participaci (např. počet týdnů odpracovaných za rok, počet hodin týdně investovaných do práce a počet hodin týdně věnovaných péči o děti) nemají prakticky žádný vliv na rozdíl mezi platy mužů a žen, který pozorovali v případě právníků a právníček. Podobně Corcoran a její kolegyně (1984) vypočítaly, nakolik se rozdíl ve vzdělání mužů a žen, praxe v oboru, kontinuita zaměstnání, dobrovolně přijatá omezení týkající se pracovní doby a místa práce a míra absence podílejí na rozdílech v jejich platech. Tato studie také zjistila, že dobrovolná omezení týkající se pracovní doby nebo místa práce nevysvětlují platový rozdíl mezi muži a ženami téměř vůbec. Velké rozdíly v délce výkonu povolání mezi muži a ženami poskytlý vysvětlení jen pro velmi malou část platového rozdílu mezi oběma pohlavími.

„Přestože přerušení zaměstnání (například v důsledku dočasného odchodu z pracovní sféry kvůli porodu a výchově dětí) skutečně snižuje pracovní zkušenost žen, ženy zjevně nejsou handicapovány tím, že by jejich dovednosti byly po návratu do práce ‚zastaralé‘. Poté, co jsme vzaly v úvahu takto ‚ztracené‘ zkušenosti, jsme zjistily, že přerušení zaměstnání nikdy nevedlo k podstatnému snížení mzdy žen či bělochů“ (Corcoran et al., 1984, s. 238; na druhou stranu ale viz Jacobsen a Levin, 1995; Wellington, 1994). Pokud tedy vezmeme všechny faktory, které jsme zmiňovaly výše, mohou vysvětlit jen asi třetinu rozdílu platu mezi bělochy a běloškami a pouze čtvrtinu platového rozdílu mezi bělochy a černoškami.

Další výzkum naznačuje, že rozdíly ve vzdělání mezi pohlavími mají s platovým rozdílem také málo do činění. Jedna nedávná studie inženýrek provedená J. Gregg Robinsonem a Judith McIlwee (1989) uvádí, že dosažené vzdělání a zkušenosti získané na trhu práce a doba výkonu povolání nemohou ve sledovaném vzorku vysvětlit nižší status inženýrek ve vztahu k inženýrům. Co se týká vzdělání, byli si ženy a muži v tomto vzorku prakticky rovni. Robinson a McIlwee dokonce poznamenali, že studentky inženýrství všeobecně dosahovaly lepších výsledků než studenti inženýrství a měly o něco lepší průměr dosažených známek. V tomto vzorku se však dalo vyzorovat, že učební úspěchy studentek ... jim přinášejí méně zaměstnaneckých odměn než mužům“ (Robinson a McIlwee, 1989, s. 463). Kay a Hagan (1995) došli k podobnému závěru ve své studii právniček. Zjistili, že muži, kteří dosáhli vzdělání na jedné z prestižních škol, dostávali v průměru o 14 764 USD vyšší platy než muži, kteří na elitních školách nestudovali, ale že v případě žen neměl status školy na jejich výdělek žádný vliv.

Reskin a Roos (1990) přednesli argument, že ženy zřejmě musejí dosahovat vyšší kvalifikace, aby byly schopné úspěšně soutěžit s muži v zaměstnáních, kde převažují muži. Pokud se podíváme na Tabulku 7.6 zjistíme, že výdělky žen jsou ve skutečnosti podstatně nižší než výdělky mužů a tento rozdíl se týká všech úrovní dosaženého vzdělání. Ženy, které získaly bakalářský titul, mohou očekávat, že budou v průměru vydělávat o něco méně než muži, kteří dosáhli pouze středoškolského vzdělání. Důležitou roli v platovém diferenciuálu bez ohledu na dosažené vzdělání zaměstnanců však hraje také rasa. Běloši na každém stupni vzdělání dosahují vyšších platů než černoši i než bělošky a černošky (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1996). Ženy asijského původu dosahují vyššího vzdělání než jakákoli jiná rasová či etnická skupina žen, ale výzkumy naznačují, že musí odpracovat mnohem více hodin, aby se jejich mzdy vyrovnaly mzdám bělošek (Yamanaka a McClelland, 1994).

Další potíží, která je inherentně obsažena v teorii lidského kapitálu, je předpoklad, že ženská práce automaticky znamená menší nároky na dovednost, úsilí a odpovědnost než tradiční mužská práce. Nedaří se jí tak vysvětlit, proč se v zaměstnáních, kde převažují ženy a která v zásadě vyžadují stejné (a někdy i vyšší) dovednosti, úsilí a odpovědnost jako zaměstnání, kde převažují muži, stále platí méně. Abychom porozuměly tomuto argumentu, musíme se vrátit k číslům obsaženým v Tabulce 7.5. Tam například zjistíme, že poskytovatelka péče o děti vydělává o 304 USD týdně méně než řidič nákladního vozu a o 475 USD méně než poštovní doručovatel. Existuje mnoho dalších příkladů, které tuto skutečnost demonstrují. Jak poznamenává Reskin (1993), existují dva důležité aspekty, které zamlžují naše chápání toho, jak vzdělání a dovednosti ovlivňují složení zaměstnání podle pohlaví a platový rozdíl mezi pohlavími. Jedním je ten, že předsudky týkající se pohlaví jsou zabudovány v tom, jak se normálně chápe a měří dovednost. Jak Reskin a další zjistili (např. Steinberg, 1990), zaměstnanci mužského pohlaví jsou historicky úspěšnější než zaměstnankyně v definování a posilování vnímání svých zaměstnání jako kvalifikovaných. Systémy pracovního ohodnocení, které typicky určují výši mezd, jsou navíc vysoce subjektivní a často v sobě zahrnují genderové stereotypy (Beatty a Beatty, 1984; Hartmann et al., 1995; Steinberg a Haignere, 1985).

TABULKA 7.6 Střední měsíční plat podle pohlaví a dosaženého vzdělání pro osoby ve věku osmnácti let a starší, 1993

Úroveň dosaženého vzdělání	Výdělky (USD)	
	Zaměstnankyně	Zaměstnanci
Neúplné střední	621	1 211
Úplné střední	1 008	1 812
Navštěvoval/a vysokou školu, nedokončil/a	1 139	2 045
Střední odborné	1 373	2 318
Absolventka/absolvent	1 544	2 561
Bakalářka/bakalář	1 809	3 430
Magistra/magistr	2 505	4 298
Vyšší odborné	3 530	6 312
Doktorát	4 020	4 421

Pramen: U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1996, s. 160.

Například dovednosti, které se využívají hlavně v zaměstnáních, kde převažují ženy, jako je učitelství, zdravotnictví a sociální práce, se v systémech pracovního ohodnocení často nepokládají za honorované dovednosti, neboť jsou alespoň zčásti vnímány jako extenze ženské neplacené práce vykonávané doma. Jak jsme již zjistily v kapitole 6, většina lidí nepovažuje domácí práce a péči o děti za „skutečnou“ práci – tedy za práci, která vyžaduje speciální dovednosti, formální vzdělání nebo praxi. Předpokládá se totiž, že ženy jsou pečovatelky „od přírody“. Začlenění těchto stereotypů do systémů pracovního ohodnocení způsobuje systematické znehodnocování zaměstnání tradičně vykonávaných ženami, zatímco zaměstnání tradičně vykonávaná muži jsou často nadhodnocována, což někdy vede až k nesmyslným důsledkům. Typickým příkladem je studie, která zjistila, že dovednosti učitelek z mateřských škol se hodnotí méně než dovednosti cvičitelů psů (Briggs, 1975; viz také Feldberg, 1984).

Druhým problémem, který Reskin (1993) popsala, je to, že pohlaví zaměstnance a složení zaměstnanců v určitém zaměstnání podle pohlaví má vliv na šanci zaměstnanců získat specifické pracovní dovednosti a přístup do zaměstnání, která se definují jako kvalifikovaná. Reskin například poukazuje na to, že v řemeslech a profesích si muži udrželi kontrolu nad vzděláváním a praxí, což jim naopak umožnilo zabránit ženám v dosažení určitých dovedností. Podobně Tallichet (1995, s. 699) říká, že horníci často zdůrazňují předpokládanou neschopnost žen vykonávat mužskou práci, a tak je zařazují na hornické práce, které vyžadují méně dovedností a v nichž pomáhají mužským horníkům a podporují je. A protože je na dolech stále ještě málo žen, nejsou schopné s tímto „genderově stereotypním přiřazovacím procesem“ účinně bojovat.

Závěrem se tedy dá říci, že pracovní segregace na základě pohlaví a platový rozdíl mají jen málo do činění s preferencemi nebo se svobodnou volbou jednotlivých pracovníků. Konkurenční vysvětlení těchto problémů se soustřeďuje méně na volbu a chování pracovníků („stranu nabídky“ na trhu práce) a více na volbu a chování zaměstnavatelů („stranu poptávky“ na trhu práce) včetně tendence zaměstnavatelů k diskriminaci na základě pohlaví a jiných forem diskriminace. Nyní se tedy budeme věnovat hodnocení této alternativní perspektivy. Jak ale varuje Reskin (1993), je nutné mít stále na paměti, že na každodenní chod pracovního trhu mají vliv jak faktory poptávky, tak faktory nabídky a výsledky této provázanosti z hlediska zaměstnanosti se různí.

7.5 SVĚT PRÁCE: IDEOLOGIE A ÚLOHA PRÁVA

Vysvětlení zkoumající stranu poptávky ve vztahu k pracovní segregaci na základě pohlaví a platový rozdíl zdůrazňují, že se chování zaměstnavatelů kombinuje se strukturálními aspekty zaměstnanosti, čímž dochází ke zmenšení šancí na integraci na základě pohlaví a ke zvětšení rozdílů mezi pohlavími ve výši platů. Jedním z klíčových faktorů je míra, v jaké genderové stereotypy hrají roli při rozhodování o najímání a povyšování a zadávání specifických pracovních úkolů, dále v procesech institucionalizovaného najímání pracovních sil a procesech povyšování a v tlaku regulačních orgánů. Podívejme se nyní na každý z nich.

7.5.1 Genderové stereotypy na pracovišti

Již jsme se zmiňovaly o tom, jak předpoklady týkající se toho, co konstituuje „vhodnou“ práci pro ženy a muže historicky pomohlo vytvořit duální trh práce. Jen pro zopakování, „správná dáma“ nesměla pracovat, pokud nebyla svobodná, a pokud se již vdala, tak pouze tehdy, když neměla děti. Široký rozsah zaměstnání se otevřel mužům, ale ženy směly vstupovat pouze do omezeného počtu zaměstnání, která údajně odpovídala jejich „přirozenému“ talentu a jednoduše přenesla ženské rodinné povinnosti do veřejné sféry. Jak jsme si již všimli, šlo o zaměstnání v „pomocných profesích“ a dělnických oborech stejně jako ve službách na nízké úrovni (např. úřednické práce, šití, montáže a konzervování). Pokud ženy pracovaly poté, co se vdaly a měly děti, bylo to jen proto, aby si mohly koupit „něco extra“ nebo aby finančně „pomohly“ rodině.

Ve zkratce se tedy dá říci, že jak zaměstnanci, tak zaměstnavatelé, muži i ženy, chápali ženskou práci jako sekundární k mužské a vnímali ženskou pracovní sílu jako méně vážnou nebo méně oddanou své práci. Fakt, že tyto myšlenky byly v příkrém rozporu s každodenní realitou života mnoha žen, těmto předpokladům neubral nic na síle či na přesvědčivosti. Většině lidí připadalo normální, že by ženy měly zaujímat nižší příčky v pracovní hierarchii a že by měly dostávat nižší plat než muži. Navíc se ideologie „opravdového ženství“ pochopitelně nikdy netýkala žen jiné barvy pleti než bílé. Jak ukazuje Glenn (1987, s. 359–360), „rasistická ideologie triumfovala nad sexistickou. Ženy jiné barvy pleti nebyly jednoduše považovány za skutečné ženy, což je vyloučilo zpod ochranného štítu předpokladů ženské křehkosti a ženské morálky.“

Mnoho čtenářek bude tyto myšlenky pravděpodobně považovat za „zastaralé“ a pro naši společnost již neplatné. „Lidé takhle už prostě nepřemýšlejí,“ říka-

jí nám často naši studenti a studentky. Výzkumy nicméně ukazují, že sexistické a rasistické ideologie ze současného trhu práce nezmizely. V jedné nedávné studii, kterou provedla Komise pro skleněný strop (*Glass Ceiling Commission*) – federální výzkumný výbor v rámci ministerstva práce, bělošští manažeři tvrdí, že ženy zaměstnankyně nejsou „dost tvrdé“ a že „nejsou ochotné stěhovat se za prací“. Černochoy popisují jako „ty, kteří jsou nedisciplinovaní a vždy chodí pozdě“, a Hispánce jako „pijáky a fetáky, kteří nechtějí pracovat“, tedy pokud nejde o Kubánce: ty považují za „statečné exulanty z komunismu“ (Kilborn, 1995). Objektívni důkazy tyto stereotypy popírají – například pokud zohledníme mateřskou dovolenou, mají ženy mnohem méně zameškaných hodin než muži a Hispánci pracují déle než běloši (Kilborn, 1995). Tyto stereotypy jsou nicméně značně rozšířené a hrají nepochybně velkou roli, ať již vědomě, či podvědomě, v rozhodnutích řídicích pracovníků při najímání pracovních sil (viz také Antilla, 1995).

V myslích mnoha zaměstnavatelů a široké veřejnosti tedy skutečně zůstává silně zakořeněno přesvědčení, že existují určitá zaměstnání, která nejsou pro ženy nebo muže od přírody vhodná (Reskin, 1993; Tallichet, 1995). Studie ukazují, že zaměstnavatelé často činí rozhodnutí o přijetí do práce na základě přesvědčení, jaké typy zaměstnání mají ženy rády (viz také Komentář 7.3). Obecně se například věří, že ženy preferují zaměstnání, která jsou čistá a relativně snadná. A tak zaměstnavatelé, kteří provádějí nábor do tradičně mužských oblastí, mohou své rozhodnutí nepřijmout ženu ospravedlnit tím, že žena by takovou práci nechtěla nebo by v ní nebyla šťastná, protože jde buď o špinavou, nebo obtížnou práci. Tato rozhodnutí jsou ale spíše racionalizací, neboť výzkum ukazuje, že ačkoliv ženy dávají přednost čistým pracovním podmínkám, a v tom se neliší od mužů, nejsou zaměstnání, ve kterých převažují ženy, o nic čistší než ta, která vykonávají převážně muži (Jacobs a Steinberg, 1990). Výzkum také ukazuje, že existuje mnohem větší pravděpodobnost, že zaměstnankyně v oborech, kde převažují muži, budou svoje zaměstnání vnímat jako snadné, než je tomu v případě zaměstnankyň v oborech, kde převažují ženy (Glass, 1990). Čisté pracovní podmínky a snadnost zaměstnání nejsou prostě dost vysoko na žebříčku hodnot, které jsou pro ženy rozhodující. Místo toho se ženy spíše zajímají o stejný plat za stejnou práci, finančně dostupné zdravotní pojištění, placené nemocenské a penzijní pojištění a důchodové pojištění (U. S. Department of Labor, 1994).

Rozdělení práce na základě genderu na globálním trhu práce

Již jsme zjistily, že dělba práce ve Spojených státech je genderově podmíněna a že se jednotlivé práce dělí na „mužské“ a „ženské“. Je důležité si uvědomit, že tyto genderové stereotypy prostupují výrobními procesy na celém světě, přičemž se pojí s dalšími nerovnostmi na základě rasy nebo etnické příslušnosti, společenské třídy a geografické lokace. Abychom tento fakt lépe pochopily, je nutné prozkoumat, jak je ve stávajícím globalizovaném světě organizována výroba.

Velká většina zboží, které považujeme za běžné – například oblečení, VCR, CD přehrávače a počítače – , je do značné míry vyráběna mimo území Spojených států v rozvíjejících se ekonomikách Asie a Latinské Ameriky. Tyto země ale tvoří pouze jeden článek v *komoditním řetězci*, tj. v síti úkolů, které vedle montáže produktu zahrnují design výrobku, marketing a prodej. Každá z aktivit v rámci komoditního řetězce může být vykonávána v jiné zemi na míle vzdálené od těch ostatních, neboť není vůbec nutné, aby se vykonávaly na jednom místě. Korporace, které tyto výrobky produkují, se nenazývají *nadnárodní* bez důvodu. Jejich výroba a marketing se totiž rozprostírají po celém světě. Vezměte například v úvahu výrobu elektronických součástek, které dominují velké společnosti jako například Motorola nebo Matsushita (které vyrábějí výrobky značkových jmen Panasonic, Technics a JVC). Součástky jsou navrženy a vyrobeny v domovské zemi korporace, v tomto případě ve Spojených státech a Japonsku. Součástky jsou potom smontovány v rozvojové zemi, jako je například Malajsie. Malajští dělníci mohou být kontrolováni manažery z jiných zemí, například z Koreje. Po montáži jsou výrobky expedovány na své hlavní trhy, zejména do západních průmyslových zemí, a tam dochází ke konečnému testování, balení, reklamě a distribuci.

Na tomto příkladě je důležité si povšimnout toho, že úkony, které vyžadují jistou technickou dovednost v oborech, jako je inženýrství a marketing, jsou vykonávány v ekonomicky rozvinutých zemích, zatímco operace, které nejsou na dovednosti tak náročné, se odehrávají v chudých, rozvojových zemích. V komoditním řetězci tedy existuje naprosto zřejmá hierarchie. Tato hierarchie není organizována pouze podle geografického umístění a úrovně ekonomického rozvoje země, kde se daná činnost vykonává, ale také na základě rasy či etnické příslušnosti, společenské třídy a pohlaví těch, kdo jednotlivé úkony vykonávají. Design a výroba stejně jako marketing a distribuce jsou vykonávány převážně bělochy, kterým se za jejich úsilí dostává slušného platu. Dohled nad montáží vykonávají přede-

vším muži asijského a hispánského původu v závislosti na zemi, ve které se montáž odehrává. Přestože jejich platy nedosahují takové výše jako v případě designérů, výrobců, reklamních tvůrců a distributorů, dostávají tito místní obyvatelé vyšší platy než montážní dělníci a hlavně dělnice, neboť tuto práci vykonávají převážně mladé ženy. Ty často pracují deset hodin denně za mzdu v hodnotě přibližně 10 USD za týden. „Ve společnosti Motorola v Malajsii je pracovní síla hlavně malajského nebo indického původu a pochází z nižších tříd či kast. Z celkového počtu 4500 lidí zaměstnaných ve společnosti je 3500 žen, které se nejčastěji objevují na montážních a úřednických pozicích, zatímco zbývajících 1000 mužů je zaměstnáno na pozicích techniků, inženýrů a správních pracovníků a v zaměstnáních souvisejících s manipulací s materiálem“ (Webster, 1996, s. 48).

Ve svém úsilí zvyšovat zisk a snižovat výrobní náklady využívají nadnárodní korporace zejména to, že zdroje – ať již materiální, či lidské – jsou v rozvojových zemích mnohem levnější než v zemích průmyslových. Těží také z neexistence zdravotních a bezpečnostních předpisů v těchto zemích; to jim umožňuje ještě více snižovat výrobní náklady. Pokud by toto ale byly jediné důvody k umístění výroby do rozvojových zemí, proč by potom nadnárodní společnosti nenajímaly na místa montážních dělníků více mužů? Odpověď na tuto otázku neodhaluje pouze genderové stereotypy, ale také větší ekonomickou zranitelnost žen v rozvojových zemích. Podle Webster (1996) nadnárodní společnosti najímají většinou ženy, neboť věří, že ženy mají malé, jemné prsty a trpělivost vykonávat jednotvárné, monotónní práce nutné v oblasti elektronické montáže. Kvůli nižšímu statutu žen v mnoha zemích je navíc také možné jim platit méně než mužům. Přes nízké mzdy jsou ale ženy výkonnější než muži. Také se předpokládá, že jsou poslušnější a že se nebudou tolik organizovat v odborových svazech. Ale pro jistotu jsou s nimi stejně uzavírány krátkodobé smlouvy, což je vystavuje stálému nebezpečí ztráty zaměstnání kvůli dělnickým nepokojům nebo změnám na trhu.

Elektronický průmysl ale není jedinou oblastí, která zneužívá nerovností v mezinárodním komoditním řetězci. Podívejme se například na Nike Corporation. Tisíce mladých žen, většinou mladších pětadvaceti let, pracují v Indonésii a Vietnamu deset a půl hodiny denně, šedesát pět hodin týdně a šijí sportovní obuv značky Nike ve výrobních továrnách, kde jsou vystaveny karcinogenům, jež dosahují úrovně 177krát vyšší, než je *místní* povolený limit. Koncentrace prachu překračuje místní limity jedenáctkrát (Greenhouse, 1997). Tyto ženy vydělávají asi 2 USD za den. S takovými mzdami si většina může dovolit žít v bambusových nebo

měděných přístřešcích bez tekoucí vody. Mnohé z těchto žen pocházejí z rurálních oblastí a nemohou si dovést do měst přivést s sebou svoje děti. Do továren společnosti Nike je přitahuje vyhlídka lepšího výdělků, jejich mzdy však nestačí na to, aby své děti mohly navštěvovat častěji než jednou za rok. V příkrém kontrastu potom stojí mnohamiliardový majetek společnosti Nike v těchto zemích. Majetek Nike v Indonésii se odhaduje na více než 5 miliard USD. Prezident společnosti Nike Philip Knight je jedním ze 400 nejbohatších Američanů s čistým osobním majetkem v hodnotě 5,3 miliardy USD („Forbes Four Hundred“, 1996, s. 111; Herbert, 1996). Společnost také vyplácí miliony dolarů úspěšným atletům za propagaci svých výrobků. Je zajímavé, že přestože většina těchto sportovců jsou muži, většina z nich je také černošského původu. Profesionální sport je jednou z mála oblastí, kde se očekává, že černoši budou dosahovat skvělých výsledků, což znovu odhaluje prolínání rasismu a sexismu.

Můžeme očekávat, že tyto trendy v mezinárodní dělbě práce budou pokračovat s tím, jak stále rostoucí počet společností bude svoje výrobní procesy přesouvat do rozvojových zemí. Nedávné výzkumy ukazují, že rozvojové strategie zaměřené na ženy – například poskytování malých půjček do začátku při založení malého podniku a školení v oborech, jako je například rybářství – může značně zmírnit chudobu a s ní spojené sociální problémy, jako je hlad v rozvojových zemích (Elson, 1995). Mezinárodní organizace jako Světová banka a Mezinárodní měnový fond ale podporují rozvíjející se země v tom, aby stavěly svoje ekonomiky na industrializaci zaměřené na export, což je strategie, která, jak jsme již ukázaly, reprodukuje nerovnosti mezi zeměmi i mezi ženami a muži, kteří v těchto zemích pracují (Elson, 1995; Hsiung, 1996).

V okamžiku, kdy zaměstnavatelé rozhodují o přijetí osoby na základě vlastností, o kterých se předpokládá, že jsou typické pro danou skupinu lidí, ke které tento jedinec přísluší, říkáme, že se dopouští **statistické diskriminace**. Jinými slovy, zaměstnavatelé nepřijímají nikoho, kdo je členem skupiny, o níž se domnívají, že vykazuje nižší produktivitu. Statistická diskriminace slouží jako rychlý a nenákladný selektivní prostředek (Reskin a Hartmann, 1986). Když se to vezme kolem a kolem, statistická diskriminace se nemusí zdát inherentně předsudečná vůči jednomu pohlaví. Nicméně jak přesvědčivě ukázali Reskin a Hartmann (1986), dochází k ní často na základě genderových stereotypů. Pokud se například zaměstnavatel rozhoduje mezi dvěma uchazeči o zaměstnání – mladým mužem a mladou

ženou, častěji dá přednost mladému muži, zejména pokud dané zaměstnání vyžaduje rozsáhlé zaškolení, protože se domnívá, že mladé ženy odejdou po narození dětí z trhu práce. Všimněte si, že tato rozhodnutí činí zaměstnavatel bez ohledu na záměr dané uchazečky mít děti či její pracovní záměr, o nichž pochopitelně nemá žádné informace (Hartmann a Reskin, 1986). Všimněte si také, že zaměstnavatelé předpokládají, že muži budou mít velice malý zájem o výchovu dětí a zodpovědnost za ně – věří totiž, že muži, kteří mají děti, mají také manželku, která se o ně postará. Přestože tyto předpoklady mohou skutečně odrážet rodinný život většiny mužů, neberou vůbec ohled na osobní a pracovní podmínky otců samoživitelů a mužů, kteří dávají přednost rovnocenné nebo primární rodičovské roli (viz Komentář 7.2 a kapitola 6). Nedávné výzkumy odhalily velice zajímavé zjištění, že pokud jsou všechny faktory stejné, muži v tradičních rodinách, jejichž manželky jsou doma a starají se o děti, mají vyšší platy a větší navýšení platu než muži z dvoupříjmových rodin (Schneer a Reitman, 1997). Tento rozdíl se dá snad přičíst na vrub předpokladu zaměstnavatele, že muži z tradičních rodin jako jediní živitelé pracují déle a usilovněji než muži, jejichž ženy rovněž pracují a kteří musí se svými ženami sdílet některé domácí povinnosti spojené s péčí o děti.

Sexistická ideologie na trhu práce také udržuje oborovou a podnikovou segregaci na základě pohlaví. Protože ženskost, jak jsme si již všimly, je v určitých oborech nevhodnou vlastností, může obava ze ztráty prestiže nebo statutu vést některé firmy nebo podniky k tomu, že omezují najímání žen (včetně rasových minorit) buď na práce v „zázemí“, kde mají malý kontakt s klienty (Glenn, 1992; Hartmann, 1987), nebo je přijímají jako pár „tokenů“ (Reskin a Hartmann, 1986). Příklad tohoto uvažování nám poskytla jedna kolegyně z fakulty, která pracuje se třemi muži a třemi ženami na malé soukromé vysoké škole. Vyprávěla nám, jak jeden z jejich kolegů namítal proti přijetí další ženy to, že by potom na oddělení dominovaly ženy a že by se tím snížil jeho status v rámci celé instituce.

Existují důkazy, že význam některých genderových pracovních stereotypů v posledních letech slábne a že ženy, kterým se daří vstupovat do zaměstnání, kde převažují muži, změnily mnoho pracovišť k lepšímu (viz například Lunneborg, 1990). Proto se někdy tvrdí, že přestože se sexistická ideologie na trhu práce mění jen velice pomalu, časem úplně zmizí, jak bude rostoucí počet žen a mužů vstupovat do zaměstnání, která nejsou pro jejich pohlaví typická. Nicméně existují také důkazy, že jak se rozkládají staré genderové stereotypy, může docházet k vytváření nových. Jak vysvětlují Reskin a Hartmann (1986, s. 65–66), „pokud

Jedna zaměstnankyně prolomí určitý stereotyp, dá se to vysvětlit jako výjimka. Pokud ale zaběhnuté stereotypy bourá chování mnoha žen, může se objevit stereotyp nový, který udrží genderovou homogenitu, která je pro zaměstnance v určitém oboru výhodná.“ Ženy například někdy cítí, že musí převzít mužský pracovní styl, aby vůbec mohly dosáhnout pracovního postupu. A ironicky dochází k tomu, že vlastnost nebo chování, které jsou obdivovány u zaměstnanců jednoho pohlaví, se mohou negativně redefinovat, pokud se tak chová příslušnice pohlaví druhého, což ji opět definuje podle určité stereotypní představy. Podle tohoto modelu je například muž chválen za asertivitu v zaměstnání, zatímco pokud by se tak chovala žena, byla by odsuzována jako příliš agresivní. Pro ženy, které dosáhnou vysokých pozic, je navíc velice obtížné poskytovat mentoring ženám na nižších stupních kvůli institucionálním bariérám, jako je např. odsouzení jakýchkoli čistě ženských mentorovacích skupin ze strany nadřízeného anebo strach, že pokud se jejich chráněnce nebude dařit, bude to mít negativní dopad na ně samé (Saltzman, 1996b; U. S. Department of Labor, 1997).

Kromě genderových stereotypů se na růstu či snižování pracovní segregace na základě pohlaví a na platovém rozdílu podílejí ještě další faktory, které se vážou na ekonomiku trhu práce a na organizaci pracovišť. Jak jsme si již všimly, zvýšené požadavky na počet pracovníků např. během války nebo v období silného ekonomického růstu může napomoci integraci tradičně segregovaných zaměstnání. Zvýšení požadavků na počet pracovníků může být také výsledkem rychlého růstu určitého průmyslu či oboru. Jacobs (1992) například uvádí, že mezi lety 1970 a 1990 došlo k pětadvacetiprocentnímu snížení obecné pracovní segregace na základě pohlaví, a to jednoduše kvůli rychlému růstu počtu manažerských pozic. Vzhledem k organizačním aspektům trhu práce Reskin (1993) uvádí, že fakt, že se zaměstnavatelé při najímání nových zaměstnanců spoléhají na neformální síť, tj. na to, že stávající zaměstnanci o daném volném místě řeknou lidem, jež znají, obvykle vede k zachování pracovní segregace, zejména v oblastech, které jsou již segregované, protože takové síť mají samy tendenci replikovat složení podle pohlaví dané skupiny (viz také Drentea, 1998; Tallichet, 1995). Výzkum také ukázal, že dokonce i když se generální ředitelé snaží ve společnosti prosadit diverzitu při najímání nových pracovníků s cílem rozšířit klientelu, jednotlivci, kteří činí daná rozhodnutí o přijetí a kteří hodnotí stávající zaměstnance, se mohou chovat tak, aby zachovali stávající pracovní segregaci. Podle *Glass Ceiling Commission* například manažeři – většina z nich byli běloši – uvádějí jako nejdůležitější důvod

při najímání a povyšování faktory jako „pohodlnost, vzájemná synergie, vztahy a spolupráce“. Pochopitelně je pro ně nejsnadnější vytvořit si vztah a spolupracovat se zaměstnanci, kteří jsou jako oni. Jak totiž uvedl jeden manažer, „když najdeme ženy a příslušníky minorit uvažující jako my, tak po nich hned sáhneme“ (citováno v Kilborn, 1995, s. A 14).

Ke snížení pracovní segregace a zmenšení platové difference bylo již navrhováno mnoho strategií. Ty zahrnují jako první krok například integrování pozic na nižší úrovni, čímž vznikne rozmanitá základna, ze které si bude možné vybírat při pracovním postupu uvnitř společnosti, zrušení požadavku odsloužených let pro pracovní postup žen a příslušníků minorit, rozšíření nabídek volných míst po celém pracovišti, aby zaměstnanci mohli získávat informace o volných místech v těch oborech, které nejsou úzce spojeny s tím, ve kterém právě pracují, realizace mentorovacích programů a založení pracovních „mostů“, aby došlo k propojení kariérních drah v různých oblastech (např. úřednické, technické, administrativní) (Reskin, 1993; U. S. Department of Labor, 1997; Williams, 1995). Přestože se může ukázat, že tyto strategie jsou efektivní, mnoho analytiček varuje, že mnoho zaměstnavatelů není dostatečně motivováno k tomu, aby tyto změny implementovali. Argumentují, že zaměstnavatelé musí být *přinuceni* změnit diskriminující opatření a postupy. Jedním důležitým motivem pro takové změny je nyní legislativa. Během posledních tří desetiletí došlo k přijetí několika zákonů, které měly zmírnit pracovní segregaci a její důsledky, zejména pokud jde o platové rozdíly. Jak ale uvidíme za chvíli, mezi psaným právem a právem reálným existuje značná nerovnováha a to vede k nerovnoměrným výsledkům.

7.5.2 Legislativa k dosažení rovnoprávnosti na pracovišti

Až do šedesátých let fungoval právní systém tak, že diskriminaci na základě genderu spíše podporoval, než by se ji snažil omezit. Legislativa a jednotlivá soudní rozhodnutí většinou jednoduše kodifikovala rozšířené genderové stereotypy týkající se mužské síly a ženské vnitřní slabosti, což, jak uvedl v roce 1872 soudce Bradley, „činí ženy nevhodnými pro výkon mnoha zaměstnání ve veřejném životě“ (*Bradwell v. Illinois*, 1872). Zákonodárné i soudní orgány tvrdily, že ženy tvoří „speciální třídu“ občanů, kterou je nutno chránit: „Její fyziologie a správný výkon mateřských funkcí – majíce na paměti nejen její vlastní zdraví, ale i zachování rasy – ospravedlňují zákony, které ji ochrání před chamtivostí a vášněmi mužů“ (*Muller v. Oregon*, 1908). Z tohoto důvodu mnoho států schválilo zákony, které omezovaly pracov-

ní dobu žen a typ prací, které ženy mohly vykonávat. V mnoha státech měly ženy například zakázáno pracovat v noci nebo nesměly vykonávat práce, kde se zvedala břemena těžší, než byla předepsaná maximální váha. Jiné státy zakazovaly zaměstnavatelům, aby zaměstnávali ženy na práce, které byly rozhodnutím soudu považovány za nebezpečné nebo morálně závadné (např. práce v baru). Různé reformní skupiny včetně sufražetek a feministických organizací tyto ochranné pracovní zákony zpočátku podporovaly ve víře, že z nich budou pracující ženy těžit. Jak ale ubíhala desetiletí, bylo stále jasnější, že tyto zákony slouží k citelnému omezení zaměstnanosti žen (Christensen, 1988).

V šedesátých letech se federální vláda zčásti díky úsilí feministického hnutí a hnutí za občanská práva rozhodla ke kroku, který by zakázal diskriminaci na základě pohlaví v zaměstnání.⁹ Prvním důležitým krokem na této cestě byl **Článek VII Zákona o občanských právech z roku 1964**. Článek VII zakazuje diskriminaci při přijímání do zaměstnání, ve vztahu k výhodám a dalším rozhodnutím týkajícím se zaměstnanců (např. pracovní postup nebo propouštění) na základě pohlaví, rasy, barvy pleti, národního původu a náboženství zaměstnavatelům s patnácti a více zaměstnanci.¹⁰ Tento zákon ale povoluje několik výjimek. Je například možné, aby zaměstnavatel diskriminoval zaměstnance na základě pohlaví (nebo náboženství či etnického původu, ale nikdy na základě rasy nebo barvy pleti), pokud může dokázat, že jde o *pracovní kvalifikaci bona fide* (BFOQ), tj. že jde o kvalifikaci, která „je rozumně nutná pro normální fungování určitého obchodu nebo společnosti“. Protože ale soudy BFOQ interpretovaly poměrně úzce, existuje pouze málo zaměstnání, na něž se toto omezení vztahuje (Christensen, 1988; Lindgren a Taub, 1993). Podle směrnic vydaných spolu s daným zákonem je například pohlaví považováno za pracovní kvalifikaci bona fide v případech, kdy je nutná autenticita nebo opravdovost, jako je tomu například v případě hereček a herců (Kay, 1988). Článek VII měla implementovat a vynucovat Komise pro rovné příležitosti v zaměstnání (*Equal Employment Opportunities Commission*, EEOC), která může podávat žaloby jménem zaměstnanců nebo za skupinu zaměstnankyň, které jejich zaměstnavatel diskriminuje. V roce 1995 podalo například prostřednictvím EEOC žaloby proti diskriminaci včetně sexuálního obtěžování více než 26 000 zaměstnankyň a zaměstnanců (Saltzman, 1996).

Druhým důležitým federálním antidiskriminačním opatřením je **Exekutivní příkaz 11246**, který je více znám pod jménem **Vyrovňovací opatření (Affirmative Action)**. Ten byl v roce 1968 novelizován a nově zakázal diskriminaci na základě

pohlaví, přičemž již dříve zakázal diskriminaci na základě rasy, barvy pleti, národního původu a náboženství. Exekutivní příkaz 11246 se vztahuje na zaměstnavatele, kteří vstupují do smluvních vztahů s federální vládou. Stanoví, že zaměstnavatelům může být uložena pokuta, že jejich kontrakty mohou být zrušeny nebo že mohou být z příštích kontraktů vyloučeni, pokud bude zjištěno, že daná společnost diskriminuje. Ale Exekutivní příkaz 11246 jde ještě dál než jen k zákazu diskriminace v zaměstnání. Vyžaduje totiž, aby zaměstnavatelé přijali vyrovnávací opatření při najímání, školení a povyšování žen a minorit. Od roku 1978 dodržování těchto ustanovení zaměstnavatelé monitoruje Úřad pro dodržování podmínek federálních zakázek (*Office of Federal Contract Compliance*, OFCCP) v rámci ministerstva práce. Kromě této agentury může žalobu proti diskriminujícím zaměstnavatelům podat také federální ministerstvo spravedlnosti, této výhody využívá ale velice zřídka (Lindgren a Taub, 1993).

Vliv Článku VII a Exekutivního příkazu 11246 je viditelný a převratný. Pokud se podíváte na inzeráty „hledáme“, uvidíte jeden výsledek: zaměstnavatelé již nesmějí dávat inzeráty, v nichž hledají zaměstnance podle pohlaví. Zaměstnavatelé dále nesmějí používat preference zákazníků jako ospravedlnění pro diskriminaci na základě pohlaví. V případě *Diaz v. Pan American World Airways, Inc.* (1971) Pátý okresový soud rozhodl, že mužům nesmí být odepíráno zaměstnání stewardů na základě toho, že cestující očekávají a preferují v této pozici ženy. Dnes můžeme v letadlech najít téměř 30 procent stewardů (U. S. Department of Labor, 1998b). Zaměstnavatelé také nesmějí používat seznamy odsloužených služebních let na základě pohlaví, nesmějí vykonávat diskriminující výběrové testy před nastoupením do zaměstnání, nesmějí určovat různý věk odchodu do důchodu pro muže a ženy, nesmějí pro určité zaměstnání používat dvojí standard, tj. například vyžadovat, aby ženy zůstaly svobodné, penalizovat zaměstnankyň, které mají děti, nebo diskriminovat na základě těhotenství (Christensen, 1988; Lindgren a Taub, 1993). Na základě těchto opatření zrušily soudy většinu státních ochranných zákonů, a jak jsme viděly, rozhodly, že sexuální obtěžování je forma diskriminace v zaměstnání.

Se zákazy stanovenými těmito zákony a rozhodnutími soudu je opravdu obtížné smířit jasné důkazy pokračující diskriminace, které jsme v této kapitole uvedly. Proč je pracovní segregace tři desetiletí poté, co byly tyto zákony přijaty, stále tak rozšířená?

Alespoň část odpovědi na tuto otázku je možné nalézt v omezeních těchto zákonů a nekonsistentnosti, s níž jsou prosazovány. Za prvé, Článek VII a Exekutivní příkaz 11246 definují diskriminaci v zaměstnání omezeně, ale zároveň komplex-

ně, což vede k tomu, že soudci často docházejí k různým interpretacím obou těchto předpisů a vhodným vyrovnávacím opatřením, která mají zmírnit minulou diskriminaci (Blankenship, 1993; Greene, 1989; Lindgren a Taub, 1993). Od poloviny osmdesátých let navíc vyřkl Nejvyšší soud verdikty, které signifikantně zvyšují požadavky na zaměstnance při dokazování, že byli diskriminováni. Když například v minulosti zaměstnankyně obvinila zaměstnavatele z přímé diskriminace, stačilo, aby předložila *prima facie* důkazy o diskriminaci v pracovním rozhodnutí (např. najímání, pracovní postup, propuštění) a poté prokázala, že tvrzení zaměstnavatele, že toto rozhodnutí nebylo diskriminační, není pravdivé. Od roku 1993 ale zaměstnanci musí také poskytovat *přímé důkazy* o své diskriminaci (např. svědky nebo dopis či memorandum) a ty je obtížně sehnat. Proto je v současné době pro zaměstnance mnohem obtížnější soudní spory týkající se pracovní diskriminace vyhrát (*St. Mary's Honor Center v. Hicks*, 1993).

Dalším faktorem, který má vliv na prosazování těchto opatření, jsou změny ve vládním a politickém klimatu. Republikánská administrativa se od roku 1980 postavila proti velkým skupinovým žalobám mnoha zaměstnanců a začala upřednostňovat případy, které předkládaly jednotlivé oběti. Republikáni také byli proti vyrovnávacím opatřením a přijali opatření vedoucí ke zrušení těchto opatření. Jednou ze strategií, jak toho dosáhnout, bylo značné snížení rozpočtů a počtu zaměstnanců EEOC a OFCCP. Méně peněz a menší počet zaměstnaných právnicek a právníků mohly vést pouze ke snížení počtu případů, jež se mohly projednat. Počet žádostí odmítnutých agenturami dohlížejícími na dodržování těchto opatření v osmdesátých letech dramaticky vzrostl. Jejich nedostatečné prosazování vysílá směrem k zaměstnavatelům jasný signál, že vláda bude tolerovat vysoký stupeň pracovní segregace na základě pohlaví (*Reskin*, 1993).

Přestože Článek VII a Exekutivní příkaz 11246 dokázaly diskriminační pracovní strukturu ve Spojených státech viditelně narušit, jejich vliv byl přinejlepším omezený, a to ze dvou důvodů. Za prvé, inherentní slabosti a komplexnost práva dávají soudcům značnou rozhodovací moc, což často vede k negativním nebo protichůdným výsledkům ve vztahu k ženám či minoritám. Za druhé, tato opatření, stejně jako všechny veřejné politiky, jsou ovlivňována politickými změnami. Pokud vezmeme v úvahu antifeminismus a odpor k vyrovnávacím opatřením, který projevila Bushova a Reaganova administrativa, nepřekvapí nás, že malé, ale těžce vydotyčované pracovní změny ze šedesátých a sedmdesátých let byly v průběhu let osmdesátých eliminovány. Počet soudních případů opět vzrostl v době Clinto-

vy administrativy – v letech 1990 až 1995 o 47 procent. Nicméně budoucnost Článku VII a zejména vyrovnávacích opatření do značné míry závisí na rozhodnutích Nejvyššího soudu.

Útok na platové rozdíly vzešel také ze zákonů, které zakazují diskriminační platovou politiku. Asi nejznámějším a nejpoužívanějším z těchto zákonů je **Zákon o rovném platu z roku 1963** (*Equal Pay Act*). Ten zakazuje, aby zaměstnavatelé platili zaměstnancům více než zaměstnankyním, pokud tyto zaměstnankyně vykonávají práci, která vyžaduje stejné dovednosti, úsilí a odpovědnost a která je vykonávána za podobných pracovních podmínek. Tento zákaz se vztahuje také na jiné formy diskriminace týkající se platu, např. přesčasů. Plat však nemusí být rovný, pokud existuje rozdíl v relativním počtu odsloužených let jednotlivých zaměstnanců, jejich zásluhách, množství či kvalitě jejich produkce nebo v „jakémkoli jiném faktoru, než je pohlaví“, jako např. ziskovosti jejich práce (*Christensen*, 1988; *Lindgren a Taub*, 1993).

Soudy rozhodly, že práce vykonávaná zaměstnanci opačného pohlaví nemusí být identická k tomu, aby těmto zaměstnancům byl vyplácen stejný plat, musí být ale *dostatečně stejná*. Soudy také rozhodly, že zaměstnavatelé nesmějí ospravedlňovat nerovný plat zaměstnanců a zaměstnankyň tím, že vytvoří umělé pracovní klasifikace, jejichž obsah se víceméně nebude lišit (*England* 1992). Hlavní potíž se Zákonem o rovném platu je ale v tom, že se nevěnuje problému zaměstnání segregovaných na základě pohlaví, což je – jak jsme se zde snažily ukázat – hlavní příčina platové diference. Výhody zákona koncipovaného tak, aby zaručoval rovný plat za stejnou práci, jsou omezené, a proto, jak jsme již viděly, pokud jsou muži a ženy do značné míry segregováni v jiných zaměstnáních, jsou zejména ženské práce systematicky znehodnocovány.

Z tohoto důvodu ženy a jiní stále více bojují za **srovnatelnou hodnotu**, tj. stejný plat za různé práce podobné hodnoty vzhledem k takovým faktorům, jako jsou dovednosti, úsilí, odpovědnost a pracovní podmínky. Srovnatelná hodnota je populárnější v jiných zemích, např. Austrálii, Velké Británii a Kanadě, než ve Spojených státech. Od roku 1985 bylo jménem žen podáno mnoho soudních žalob týkajících se srovnatelné hodnoty, ale všeobecně se dá říci, že soudy nejsou konceptu srovnatelných hodnot jako prostředku ke zrušení genderových nerovností v platu příliš nakloněny (*England*, 1992). Tato zdráhavost má dvě příčiny: Soudci si nepřejí „trestat zaměstnavatele, kteří při určování mezd spoléhají na trh a kteří nejsou osobně zodpovědní za společenskou diskriminaci“. Zároveň si také nepřejí, aby

„byli implikováni ve snahách posoudit hodnotu různých zaměstnání“, což – jak se ukázalo – je velice obtížná věc (Christensen, 1988, str. 340). Přesto minimálně dvacet států a 1700 místních jurisdikcí (např. městských vlád, školních úřadů, veřejných universit) – z nichž je 1300 ve státě Minnesota – přijalo politické řešení srovnatelné hodnoty (England, 1992; Rhoads, 1994).

Přestože koncept srovnatelné hodnoty může významně přispět ke zmírnění platové diference v důsledku genderu, možnost jeho širšího použití jako antidiskriminační strategie se stala předmětem diskusí mnoha analytiček včetně feministických (England, 1992; Rhoads, 1994). Některé výzkumné pracovnice varují před chápáním tohoto konceptu jako všeléku – jak se to stalo s Článkem VII a s vyrovnávacími opatřeními – na genderovou nerovnost na pracovišti. Závěry, ke kterým v tomto ohledu došly Ronnie Steinberg a Alice Cook (1988), stojí za delší citaci: (s.326)

„Rovné zaměstnání vyžaduje více než jen pouhé zaručení práva na rovný přístup, práva na rovné příležitosti v pracovním postupu nebo práva na rovný plat za stejnou, nebo dokonce srovnatelnou hodnotu. Dává totiž také ospravedlnění širší orientaci opatření zahrnujících sociální zákony, které by byly založeny na rovnoprávnosti v rámci rodiny, široké použití alternativních pracovních uspořádání a opatření, které by braly ohled na komplexnost rodinného života v rámci dvou-příjmových rodin, a obnovené hnutí odborových svazů s ženským vedením, které by se na jednotlivých pracovištích aktivněji bralo za obranu práv zaměstnankyň. Sociální zákony, rodinná politika a vládní služby musí vytvořit pobídky pro rovnější rozdělení odpovědnosti za rodinné a domácí práce mezi muže a ženy. Růst počtu dětských zařízení stejně jako udržení programů péče o staré občany by pomohlo ulehčit některým největším nárokům kladeným na dospělé osoby v rodině ... To také znamená, že daňová politika, sociální zákony a penzijní programy musí být novelizovány tak, aby vládní podpora rodinám odpovídala takové struktuře rodiny, kde si jsou manžel a manželka rovnocennými partnery.

Jen málo vlád se o takové ambiciózní reformy pokusilo, o snaze je prosadit ani nemluvě.

7.6 PRŮNIK DOMÁCIHO A PRACOVNÍHO SVĚTA

Hlavním tématem této a předcházející kapitoly je vztah mezi rodinným životem a světem práce. Muži a ženy v rodině nemají stejnou moc; ženy většinou zastávají slabší pozici než jejich partneři. V kapitole 6 jsme viděly, že rozdíl v moci mezi

intimními partnery se vztahuje na rozdíly mezi jejich příjmy a jinými zdroji. Práce, kterou ženy doma vykonávají, je podhodnocena, a proto se často ani nepovažuje za „skutečnou“ práci. Jak jsme ale viděly v této kapitole, ženská zaměstnání na trhu práce jsou často považována za nadstavbu jejich práce doma. Ženská práce je podhodnocena a odměňována mnohem méně než mužská práce.

Protože zaměstnané ženy nesou i nadále primární zodpovědnost za domácí práce a péči o děti, musí se ve srovnání se zaměstnanými muži vyrovnat s dvojitou pracovní směnou, ale získávají za to menší odměnu. Jak jsme také viděly, pro mnoho žen je velkou překážkou v zaměstnání nedostupnost odpovídající a finančně přijatelné péče o děti. Bez ohledu na objektivní podmínky však mezi zaměstnavateli i spolupracovníky existuje velice rozšířená představa, že ženy nejsou fyzicky a mentálně schopné vykonávat určitá zaměstnání, a to slouží k diskriminaci žen při najímání, kariérním růstu a dalších pracovních příležitostech. Zároveň to také brání mužům v tom, aby mohli přebrat rovný díl péče o rodinu a domácnost. Důkazy, o kterých jsme v této kapitole diskutovaly, ukazují, že přetrvávající stereotypy týkající se „vhodných“ mužských a ženských prací posilují a reprodukují pracovní segregaci na pracovišti a nesou s sebou i další odvozené důsledky včetně rozdílu v platech mezi muži a ženami. Zdá se, že předpoklad, že veřejný svět práce je svět mužský, zatímco soukromý svět domova patří ženám, je stále ještě velice rozšířený. Pokud jsou ženy na trhu práce, je jejich zaměstnání vůči mužskému zaměstnání podružné. Náš výklad v této kapitole a kapitole 6 dostatečně ukázal, že tyto předpoklady jsou naprosto nepravdivé. A také víme, že negativními důsledky jejich slepého následování trpí jak ženy, tak muži.

Zákony jako např. Článek VII, Exekutivní příkaz 11246 a Zákon o rovném platu mají chránit pracovníky i pracovnice i rasové a etnické minority před diskriminací na trhu práce. Přestože tato legislativa nedostála naději, že pracovní příležitosti přístupné ženám a mužům a jejich příjmy budou vyrovnány, existují důkazy, že v případě, že se tyto zákony striktně dodržují, mohou pomoci při zmírnění pracovních nerovností. Tyto zákony však nebyly navrženy proto, aby změnily genderové rozdělení neplacené domácí práce. A protože víme, že neplacená domácí práce se úzce pojí s pracovní diskriminací na základě pohlaví, nemůžeme očekávat, že ženy a muži si budou moci svobodně volit zaměstnání, které jim jako jednotlivcům nejlépe vyhovuje, pokud se současné odstranění obou těchto forem nerovnosti nestane ústředním cílem naší národní veřejné politiky.

Klíčové pojmy

Článek VII Zákona o občanských právech z roku 1964 zakazuje diskriminaci v zaměstnání na základě pohlaví, rasy, barvy pleti, národního původu a náboženství zaměstnavateli s patnácti či více zaměstnanci, přestože existují výjimky, jako je například BFOQ: je implementován a prosazován EEOC

duální trh práce trh práce, který je charakteristický tím, že jedna skupina zaměstnání je téměř výhradně vykonávána muži a jiné druhy zaměstnání, ve kterých se obvykle platí méně a která mají nižší prestiž, jsou téměř výhradně vykonávány ženami

ekonomika systém správy a vývoje lidských a materiálních zdrojů společnosti

Exekutivní příkaz 11246 (Vyrovnávací opatření) zakazuje federálním zaměstnavatelům činit diskriminační rozhodnutí v oblasti personalistiky na základě pohlaví, rasy, barvy pleti, národního původu a náboženství a vyžaduje, aby zaměstnavatelé přijali vyrovnávací opatření při přijímání, školení a najímání žen a minorit; od roku 1978 je implementován a prosazován OFCCP

index diference (index segregace, D) míra pracovní segregace na základě pohlaví udávaná v procentech a vyjadřující počet pracovníků jednoho pohlaví, kteří by museli opustit zaměstnání a nastoupit tam, kde je nedostatek zaměstnanců jejich pohlaví, aby se dosáhlo vyrovnané pracovní distribuce mezi pohlavími

oborová segregace na základě pohlaví forma pracovní segregace na základě pohlaví, kde ženy i muži mají stejnou pracovní pozici v určitém oboru nebo průmyslu, ale ve skutečnosti vykonávají různé práce

podniková segregace na základě pohlaví forma pracovní segregace na základě pohlaví, kdy ženy a muži mají v určité společnosti nebo organizaci stejnou pozici, ale ve skutečnosti vykonávají různé práce

pracovní resegregace zaměstnání integrovaná podle pohlaví se znovu segregují, přičemž jedno pohlaví nahradí druhé pohlaví v roli dominantní skupiny

pracovní segregace na základě pohlaví míra, do které jsou muži a ženy koncentrováni v zaměstnáních, která převážně zaměstnávají pracovníce jednoho pohlaví

pracovní síla lidské zdroje ekonomiky

skleněný strop neviditelné bariéry, které zabraňují ženám a minoritám v mobilitě v zaměstnání směrem nahoru

srovnatelná hodnota politika platit zaměstnancům stejný plat, pokud vykonávají jiná zaměstnání, která ale mají podobnou hodnotu, co se týká faktorů, jako jsou dovednosti, úsilí, odpovědnost a pracovní podmínky

statistická diskriminace zaměstnavatelé nezaměstnávají příslušníka určité skupiny, o níž předpokládají, že bude dosahovat nízké produktivity práce bez ohledu na kvalifikaci či úmysly toho kterého uchazeče

teorie lidského kapitálu vysvětluje pracovní segregaci na základě pohlaví v intencích svobodné volby žen pracovat v oborech, která na zaměstnance kladou menší nároky a vyžadují od nich nižší osobní investice do vzdělání a získání dovedností, což je založeno na předpokladu, že primární zodpovědnost žen je doma u rodiny

tokenismus marginální status určité kategorie zaměstnanců, jejichž počet je na daném pracovišti relativně nízký

Zákon o rovném platu z roku 1963 zakazuje zaměstnavatelům platit zaměstnancům více než zaměstnankyním, pokud tyto zaměstnankyně vykonávají práci, která vyžaduje stejné dovednosti, úsilí a míru odpovědnosti a která je vykonávána za podobných pracovních podmínek, přestože existují výjimky jako například nerovný plat na základě délky praxe, zásluh, kvality nebo kvantity produkce nebo jakéhokoli jiného faktoru kromě pohlaví, které jsou povoleny

Doporučená literatura

- ASLANBEIGUI, N., PRESSMAN, S., a SUMMERFIELD, G. (eds.) (1994) *Women in the age of economic transformation: Gender impact of reforms in postsocialist and developing countries*. London: Routledge.
- EDIN, K., a LEIN, L. (1997). *Making ends meet: How single mothers survive welfare and low-wage work*. New York: Russell Sage Foundation.
- JACOBS, J. A. (Ed.) (1995). *Gender inequality at work*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- WEBSTER, J. (1996). *Shaping women's work: Gender, employment and information technology*. New York: Longman.
- WILLIAMS, C. L. (1995). *Still a man's world: men who do women's work*. Berkeley: University of California Press.

Poznámky

- 1 Další oblíbeným místem, kde se muži scházejí k obchodním jednáním, jsou striptýzové bary nebo bary s obsluhou nahoře bez, což je místo, kde se obchodnice budou přinejlepším cítit nepříjemně. Jak ale uvádí mnoho obchodníků, pozvání klientů mužského pohlaví do striptýzového klubu nebo klubu s obsluhou nahoře bez posiluje „mužské spojenectví“, které může vést k lukrativním obchodním smlouvám. „Máte bandu chlapů, kteří se vůbec neznají, opijete se a koukáte na nahý ženský a další den jste ti nejlepší kamarádi na světě“ (citováno v Meredith, 1997, s. A1). Tento typ přístupu a chování je předmětem dvou žalob proti diskriminaci, které vznesly dvě obchodnice v Detroitu a které jsou nyní předmětem soudního projednávání.
- 2 Heterosexuální muži, se kterými Williams prováděla rozhovory, uváděli také některé negativní zkušenosti s genderovou diskriminací, která se pojila s genderovými stereotypy maskulinity, i když tyto případy byly poměrně řídké. Sociální pracovníci a zdravotní bratři například uváděli, že se od nich obvykle očekávalo, že zvládnou agresivní nebo násilnické klienty a pacienty. Podobně jeden knihovník uvedl, že ho přeložili do hlavní městské knihovny, aby mohl pracovat také jako bezpečnostní služba. Jeden zdravotní bratr uvedl, že během požárních cvičení v nemocnici, kde pracoval, se od zdravotních bratrů vyžadovalo, aby se odebrali na místo požáru spolu se zaměstnanci údržby, nejspíše proto, aby pomohli v boji s požárem, zatímco zdravotní sestry zůstávaly na odděleních s pacienty, zavíraly dveře a vyklízely chodby (Williams, 1995).
- 3 Některé pozorovatelky kritizovaly feministky a feministické organizace za to, co nazývají „selektivní rozhořčení“: rychle například odsoudily republikány jako Thomase a Packwooda, ale proti prezidentu Clintonovi nic neměly, protože všeobecně podporoval feministky a feministické hnutí (Mitchell, 1998).
- 4 Rozhodnutí z roku 1998, v němž soud rozhodl, že zaměstnavatelé budou potenciálně zodpovědní za všechny případy sexuálního obtěžování na pracovišti, se dá jen těžko sloučit s jiným soudním rozhodnutím, které soud vynesl jen o pár dní dříve, podle kterého jsou školské úřady prosty odpovědnosti za sexuální zneužití studujících vyučujícími (viz kapitola 4).
- 5 Před tímto rozhodnutím soudu v případě *Oncala vs. Sundowner Offshore Services* většina nižších federálních soudů jednoduše odmítala žaloby týkající se sexuálního obtěžování ze strany příslušníků stejného pohlaví, přičemž argumentovaly, že Kongres nikdy neměl v úmyslu zahrnout sexuální obtěžování příslušníkem stejného pohlaví do občanských práv. Ty soudy, které svolily rozsoudit žaloby týkající se tohoto typu sexuálního obtěžování, omezily případy na ty, kde byli heterosexuální zaměstnanci či zaměstnankyně obtěžováni homosexuálním spolupracovníkem či spolupracovnicí (Greenhouse, 1998).
- 6 Naše výpočty platových rozdílů, pokud není uvedeno jinak, jsou založeny na *týdenním* středním příjmu zaměstnanců na plný úvazek. Rozsah platových rozdílů se různí podle typu mzdy. Největší roz-

díl byl zjištěn v případě ročního platu, neboť tato čísla obvykle zahrnují faktory jako např. přesčas, a proto odrážejí rozdíly mezi celkovým počtem hodin ročně, které muži a ženy odpracují. Rády bychom poděkovaly Jane Hood za to, že nás na tento rozdíl upozornila.

⁷ Oficiální vládní míra chudoby známá jako hranice chudoby je částka, kterou jednotlivec či rodina potřebuje k nákupu minimální výživy, vynásobená třikrát, protože se předpokládá, že chudí utrácejí za jídlo asi jednu třetinu svého příjmu. Tato míra je ale předmětem kritiky z mnoha stran, hlavně na základě toho, že průměrná rodina neutrácí za jídlo jednu třetinu, ale jednu pětinu svého příjmu. Na tomto základě je argumentováno, že oficiální míra chudoby značně znevýhodňuje chudé (Porter, 1997).

⁸ Míra nezaměstnanosti je oficiálně definována jako procentuální míra populace v aktivním věku, která právě nemá zaměstnání a aktivně si práci hledá. Tato míra ale zmiňuje statistiky nezaměstnanosti, neboť nezahrnuje „demotivované pracovníky“, tj. ty, kteří již ztratili naději, že si najdou práci, protože se domnívají, že žádná neexistuje nebo že nemají dostatečné dovednosti uplatnitelné na trhu práce. Demotivovaní pracovníci jsou podskupinou jiné skupiny, která se nezahrnuje do míry nezaměstnanosti, a to je skupina lidí nazývaná „lidé ztrácející pracovní motivaci“. Lidé ztrácející pracovní motivaci jsou lidé, kteří chtějí pracovat, jsou připraveni pracovat a práci si hledali v průběhu minulého roku, ale ne již v posledních měsících. Ministerstvo práce (1998a) odhaduje počet osob ztrácejících pracovní motivaci na 1,2 milionu a počet demotivovaných pracovníků přesahuje 260 000.

⁹ Náš výklad těchto zákonů je nutně zjednodušený. Podrobnější a pečlivou diskusi je možné nalézt v Blankenship, 1993; Deitch, 1993; a Lindgren a Taub, 1993.

¹⁰ Všimněte si, že sexuální orientace není chráněnou kategorií podle Článku VII. V roce 1998 prezident Clinton podepsal exekutivní příkaz, který by chránil gaye a lesbické zaměstnankyně ve federaci před pracovní diskriminací. V Kongresu stále leží návrh zákona, který by rozšířil Článek VII na gaye a lesbické zaměstnankyně v soukromém a veřejném sektoru, ale do současné doby se v souvislosti s tímto návrhem nic nedělo („Clinton Grants Gay Workers Job Protection“, 1998).

Pozn. překladatelky:

Termín *zdravotní bratr* částečně vyvažuje neexistenci mužského ekvivalentu názvu profese v češtině.

8. GENDER, KRIMINALITA A SPRÁVEDLNOST

Rovnost před zákonem je ve Spojených státech zaručena ústavou. Z dosavadního výkladu však víme, že americké zákony v minulosti dovolovaly, ba dokonce předepisovaly diskriminační přístup k různým skupinám občanů. Například ženy zákon dříve definoval jako majetek mužů a systematicky jim upíral občanská práva včetně práva volebního. V roce 1894 Nejvyšší soud USA dokonce rozhodl, že ženy nejsou z právního hlediska „osobami“. Odvolání v případě *Lockwood* bylo vzneseno ze státu Virginie, který odmítl udělit Belvě A. Lockwood povolení k provozování advokátní praxe, přestože zákon státu stanovoval právo kterékoli „osoby“ s advokátní licenci z jiného amerického státu provozovat advokátní praxi i ve Virginii. Nejvyšší soud potvrdil názor nižší soudní instance, podle něhož „osoba“ znamenala „muž“. V důsledku toho „mohly státy od roku 1894 až do roku 1971 na základě tohoto jediného rozhodnutí Nejvyššího soudu setrvávat na stanovisku, že ženy nejsou zákonnými „osobami““ (Hoff-Wilson, 1987, s. 8; Sachs a Wilson, 1978).

Většina soudních případů, kterým se v této knize věnujeme, spadá pod občanské právo, tedy do té oblasti práva, která se zabývá řešením soukromých právních sporů na pracovišti. V této kapitole se však zaměříme na vztah genderu a práva *trestního*. Do sféry *trestního práva* spadá chování, o němž se předpokládá, že ohrožuje blaho celé společnosti, a proto zde pachatele žaluje stát, nikoli konkrétní občan, který byl jeho chováním poškozen. Jinými slovy, prohřešek proti *trestnímu právu* je – přinejmenším teoreticky – nahlížen jako provinění jak proti konkrétnímu občanovi, tak proti společnosti.

Stíhání toho, co zákon definuje jako *trestné*, však nutně nereprezentuje zájmy všech segmentů společnosti. Lze říci, že *trestní právo* reprezentuje především zájmy zákonodárců – a historicky byli ve Spojených státech těmi, kdo měli moc určovat zákony, majetní bílí muži (viz kapitola 9). Nikterak proto nepřekvapuje, že *zkušenost se systémem trestního řízení* se u žen a mužů často liší. K rozdílu založeným na pohlaví se navíc přidávají rozdíly založené na rasové, třídní a věkové příslušnosti a také na sexuální orientaci.

Na počátku této kapitoly budeme analyzovat odlišnosti mezi muži a ženami jakožto pachateli *trestných činů*. Nejprve srovnáme relativní míru kriminality u mužů a žen. Poté obrátíme pozornost k odlišnému zacházení s nimi v *trestním řízení*, zahrnujícím zatčení, obvinění, usvědčení a odsouzení i nástup trestu. Sledování průběhu *trestního řízení* bude dále příležitostí k rozboru otázek týkajících

se mužských a ženských rolí v profesionálním zajištění trestního řízení. Kapitulu uzavřeme zkoumáním odlišností mezi mužskými a ženskými oběťmi trestných činů, přičemž budeme věnovat zvláštní pozornost pohlavně motivovaným napadením a jiným násilným trestným činům páchaným na ženách.

8.1 ŽENY A MUŽI JAKO PACHATELÉ

Z otázek, které nejčastěji řeší kriminologie, jsou pro náš rozbor nejvíce relevantní tyto dvě: Kdo páchá trestné činy? Proč? Tradiční odpověď na první otázku zní: Muži, zejména mladí. Na základě kriminologických výzkumů provedených do poloviny sedmdesátých let bychom skutečně došli k závěru, že se ženy trestné činy dopouštějí jen zřídkakdy. Ta trocha pozornosti věnovaná pachatelkám trestných činů se převážně omezuje na tři témata: 1. srovnání s mužskou kriminalitou, jejichž úkolem je zdůraznit relativně nízkou kriminalitu žen; 2. studie o prostituci; 3. analýzy mravní zkaženosti násilnických žen, jejichž logickým základem byla úvaha, že jsou-li „normální“ ženy pasivní, pak oněch pár žen páchajících násilné trestné činy musí být „nemocných“ (Edwards, 1986). V myšlení kriminologů i veřejnosti obecně evidentně platí, že „zločinec“ znamená „muž“.

Od roku 1975 se však tato představa začala měnit, a to zejména díky vydání dvou knih, *Sisters in Crime* od Fredy Adler a *Women and Crime* od Rity James Simon, které vzbudily široký ohlas v odborném i populárním tisku. Ústředním sdělením obou knih je, že kriminalita žen se začala proměňovat jak co do povahy, tak i co se týče počtu spáchaných trestných činů. Podle Adler se Spojené státy v oné době právě nacházely uprostřed vlny ženské zločinnosti. Přestože muži dosud páchali vyšší absolutní počet trestných činů, ženská kriminalita se zvyšovala rychleji než mužská. Adler například citovala statistiky FBI (*Uniform Crime Reports*, UCR), z nichž vyplývalo, že mezi lety 1960 a 1972 se počet žen zatčených za loupež zvýšil o 277 %, zatímco u mužů došlo k nárůstu jen o 169 %. Statistiky mladistvých pachatelů vykazovaly obdobné změny. Adler navíc dokazovala, že nejenže se ženy dopouštějí více trestných činů než dříve, ale že jejich trestná činnost navíc nabývá závažnější a násilnější povahy: ženy prý začaly páchat trestné činy tradičně vyhrazené mužům. V tomto ohledu jsou závěry práce Rity James Simon obdobné – pouze s tou výjimkou, že podle ní se nárůst ženské kriminality omezoval zejména na majetkové trestné činy a nikoli na násilné činy namířené proti osobám. I ona však konstatovala, že ženy se dopouštějí více trestných činů vše-

obecně považovaných za mužské, zejména co se týče trestných činů páchaných v administrativních zaměstnáních či v rámci výkonu zaměstnání obecně, například podvodů nebo zpronevěry.

Největší rozruch – zvláště v neoborných médiích – však nevyvolala sama tato zjištění, ale teprve jejich interpretace. Obě autorky totiž shodně tvrdily, že zjištěné změny v míře a povaze ženské zločinnosti jsou logickým výsledkem hnutí za emancipaci žen. Jak uvedla Adler: „Je snad takový div, že v okamžiku, kdy ženy získaly mužské možnosti, snaží se získat status – ať už v občanském životě, nebo ve světě zločinu – zavedenými mužskými hierarchickými cestami?“ (Adler, 1975, s. 10). Stanovisko Simon bylo o něco komplexnější. Tvrdila, že počet násilných trestných činů páchaných ženami ve skutečnosti díky feminismu poklesl. „Protože se ženy cítí fyzicky, citově i právně svobodnější a méně podřízené moci mužů, ubývá u nich frustrace a hněvu ... [v důsledku toho] pociťují méně intenzivní touhu zabít obvyklé objekty své zlosti a frustrace: manžely, milence a další muže, na nichž jsou závislé, ale ve vztahu k nimž se necítí jistě“ (Simon, 1975, s. 40). Odvrácenou stranou je fakt, že tím, že feminismus podpořil působení žen jako placené pracovní síly, přispěl také k nárůstu ženské majetkové trestné činnosti. „Se zvyšujícím se podílem žen na celkové pracovní síle získávají ženy více příležitostí páchat určité typy trestných činů [např. administrativní nebo v rámci výkonu zaměstnání]“ (Simon, 1975, s. 40). Díky důrazu na ženské hnutí vešel přístup Adler a Simon ve známost jako **emancipační teorie** kriminality žen.

Jejich argumentace přitom nebyla zcela nová. Jak připomíná Meda Chesney-Lind (1997), kriminologie i jiné disciplíny již v době první vlny feminismu upozorňovaly, že emancipace žen přinese mezi ženami a dívkami nárůst kriminality a nemravnosti. Největším přínosem prací Adler a Simon je však to, že z jejich popudu došlo k přehodnocení vztahu mezi genderem a podílem na trestné činnosti. Pozdější analýzy, revidující práce obou autorek, blíže osvětlují, do jaké míry došlo v kriminalitě žen skutečně k proměně a jakou úlohu v ní sehrálo ženské hnutí. Podívejme se na některé tyto kritické ohlasy a zároveň s tím i na to, co o vztahu genderu a kriminality říkají novější práce.

Jedním z problematických momentů prací Adler a Simon bylo, že se opíraly výhradně o oficiální statistiky. Tyto statistiky zahrnují pouze trestné činy, jež jsou policii známy, a ty tvoří podle odhadů pouhou třetinu všech spáchaných trestných činů (U.S. Department of Justice, Bureau of Justice Statistics, 1994). Podstatná část spáchaných trestných činů tedy není vůbec zjištěna (viz např. Inciardi et al.,

1993) nebo je oběti neohlásí. A dokonce i tehdy, je-li trestný čin ohlášen, závisí do značné míry na rozhodnutí policie, zda si dané oznámení zaslouží její pozornost, či nikoliv; FBI tak nejsou postoupeny ani všechny ohlášené trestné činy. Vážnější problém ale spočívá ve způsobu, jakým zejména Adler s daty UCR pracovala. Při porovnávání nárůstu určitých trestných činů u mužů a žen nebrala v úvahu velký rozdíl v absolutních výchozích číslech, z nichž byla procenta růstu vypočítávána. Je-li výchozí číslo malé, pak i jeho mírný nárůst představuje velmi vysoké procento. A naopak i velké zvýšení vysokého výchozího čísla působí jako méně významná změna (Smart, 1982; Terry, 1978). Vezměme si například počty osob vazebně stíhaných pro podezření z vraždy nebo zabití. V letech 1965 až 1970, tedy v období, jež Adler zahrnuje do své analýzy, vzrostl počet žen zatčených za tyto trestné činy téměř o 79 %; ve stejném období se počet mužů zatčených ze stejného důvodu zvýšil o 73 %. V absolutních číslech však u žen šlo o zvýšení z 1293 na 1645, zatímco u mužů z 6533 na 8858. Pokud bychom tedy hleděli pouze na procentuálně vyjádřené změny a nebrali v úvahu zásadní rozdíl v absolutních výchozích číslech, dostali bychom notně pokřivený obraz podílu mužů a žen na celkové zločinnosti.

Přesnějším měřítkem vývoje kriminality mužů a žen je výpočet „relativního počtu zatčených“ u obou pohlaví, tj. kolik mužů bylo zatčeno za určitý trestný čin na 100 000 příslušníků mužské populace a kolik bylo za stejný čin zatčeno žen v přepočtu na 100 000 žen. Rozdíl mezi pohlavími co do relativního počtu zatčených lze poté určit pomocí výpočtu podílu žen na všech zatčeních, tj. mužů i žen, za určitý delikt. Z nedávných výzkumů, které vypočítávaly podíl obou pohlaví na trestné činnosti tímto způsobem, vyplývá, že v počtu zatčení nedošlo v posledních letech k významnému zvýšení ani snížení genderového rozdílu, ovšem s důležitou výjimkou určitých typů majetkových (krádeží, falšování, podvodů a zpronevěr) a drogově motivovaných trestných činů (Chesney-Lind, 1997; Simon a Landis, 1991; Steffensmeier, 1982; viz též Tabulka 8.1 na straně 329). Komentář 8.1 na stranách 330–331 hovoří o složitém vztahu drog a kriminality, který se komplikuje ještě více, vezmeme-li v úvahu genderovou, rasovou či etnickou, třídní a věkovou příslušnost. Nyní se však blíže podívejme na údaje o majetkové trestné činnosti: Potvrzují výsledky výzkumu emancipační teorii ženské kriminality? Vyplývá z dat, že tyto majetkové trestné činy souvisí s prací v zaměstnání a dopouštějí se jich „emancipované“ ženy, které vstoupily na trh práce?

TABULKA 8.1 Vývoj celkového počtu zatčení podle pohlaví v letech 1987–1996

Stíhaný trestný čin	Muži			Ženy		
	1987	1996	Změna v %	1987	1996	Změna v %
Vražda nebo úmyslné zabití	12 247	12 062	-1,5	1 719	1 384	-19,5
Znásilnění	24 551	21 505	-12,4	299	247	-17,4
Loupež	93 885	101 998	8,8	8 431	11 091	31,6
Závažné napadení (aggravated assault)	209 782	284 004	35,4	31 718	61 840	94,3
Vloupání	264 041	209 076	-20,8	24 442	27 190	11,2
Drobná krádež	663 264	655 775	-1,1	297 624	337 434	13,4
Odcizení motorového vozidla	106 604	104 562	-1,9	11 454	16 427	43,4
Žhárství	10 144	10 431	2,8	1 603	1 860	16
Registrované trestné činy celkem*	1 384 518	1 399 413	1,1	377 288	457 273	21,2
Jiné napadení	454 944	695 386	52,9	81 583	177 644	117,7
Padělání a falšování	39 931	51 372	28,7	21 056	28 105	33,5
Podvod	127 472	168 385	32,1	98 537	116 746	18,5
Zpronevěra	5 355	5 633	5,2	3 329	4 619	38,8
Nákup, přijímání nebo držba kradeného majetku	86 771	84 867	-2,2	11 419	14 435	26,4
Poškození cizí věci	160 482	182 709	13,9	19 222	29 336	52,6
Nedovolené ozbrojování	123 403	135 565	9,9	10 177	11 837	26,4
Prostituce a jiné komerční provozování nefestí	29 335	30 657	4,5	56 253	46 097	-18,1
Pohlavně motivované trestné činy (kromě znásilnění a prostituce)	62 263	59 062	-5,1	5 026	5 324	5,9
Nezákonné užívání narkotik	554 554	857 057	54,5	99 872	173 831	74,1
Hazardní hry	16 811	13 834	-17,7	2 747	2 206	-19,7
Trestné činy spáchané na rodině a dětech	30 037	61 308	104,1	6 493	19 263	196,7
Řízení vozu pod vlivem alkoholu	983 915	756 935	-23,1	127 476	130 246	2,2
Porušení zákonů o alkoholických nápojích	320 504	352 456	10	69 066	83 737	21,2
Opilství	547 595	422 605	-22,8	54 833	57 656	5,1
Výtržnictví	369 340	437 824	12,5	90 856	116 257	28
Potulka	27 324	16 168	-40,8	3 439	4 135	20,2
Ostatní trestné činy, přečiny a přestupky (kromě dopravních)	1 624 731	2 039 066	25,5	297 922	465 210	56,2
Zatčení celkem	7 061 872	7 918 554	12,1	1 512 860	2 056 390	35,9

* Registrované trestné činy jsou ty, jež FBI považuje za nejzávažnější.

Pramen: Federal Bureau of Investigation, 1997, s. 219.

Komentář 8.1

Drogy, kriminalita a gender

Počet žen zatčených v souvislosti s drogovou kriminalitou se v letech 1987 až 1996 zvýšil o více než 74 %. To vede některé pozorovatele k tvrzení, že „válka proti drogám“ je ve skutečnosti válkou vedenou proti ženám a zejména pak ženám jiné barvy pleti než bílé (Bush-Baskette, 1998). V rámci boje s narkotiky byl kladen důraz na zvyšování počtů zatčených osob a jejich přísnější trestání; tato strategie vychází z předpokladu, že zmizí-li pachatelé drogových trestných činů z ulic, sníží se podstatně kriminalita celkově, neboť lidé, kteří drogy užívají nebo jsou na nich závislí, páchají pravidelně i jiné trestné činy – ať už proto, že v důsledku užívání drog ztrácejí zábrany a soudnost, nebo proto, že zoufale potřebují peníze na uspokojení svého návyku. Tento názor podporují také údaje svědčící o tom, že stále větší počty zatčených osob vykazují pozitivní výsledky testů na nejrůznější drogy včetně marihuany a kokainu, nebo připouštějí, že v měsíci předcházejícím zatčení drogy pravidelně užívaly (Innes, 1988). Empirické výzkumy provedené v tak různých místech, jako jsou Harlem, Miami, Chicago nebo Honolulu, však naznačují, že vztah drog a kriminality má více aspektů a že významnou proměnnou v něm představuje také gender.

Posudme například výsledky, k nimž dospěl James Inciardi se svými kolegy v rozsáhlém výzkumu životního stylu pouličních narkomanů, zejména žen užívajících crack a kokain. Inciardi et al. (1993) zjistili, že kontakt s drogami i kriminalitou obvykle začíná zhruba ve stejném období života, většinou v období dospívání. Většina dospívajících nakonec z drog i trestné činnosti „vyroste“, ale u těch, kdo v nich pokračují, je pravděpodobně stupňování obou aktivit. Potřeba finančních prostředků na nákup drog – a i na pouhé přežití – vede k nárůstu trestné činnosti, avšak příčinný vztah se může rozvíjet i opačným směrem, tj. díky výnosné kriminální kariéře je pro danou osobu snazší si drogy opatřit, a to naopak vede k nárůstu užívání drog. „V průběhu let prožije každá osoba závislá na heroinu nebo kokainu celou řadu takových interakcí mezi drogovou závislostí a kriminalitou, což někdy ústí ve vysloveně chaotický způsob existence. Cokoli, co promění jeden faktor – ať už drogy, nebo kriminalitu –, ovlivní i faktor druhý“ (Inciardi et al., 1993, s. 112).

Při porovnání mužů a žen mezi pouličními narkomany konstatovala řada odborníků, že jsou si v mnoha ohledech podobní. Čím více užívají drogy, tím pravděpodobnější je jejich zapojení do jiných oblastí kriminality. Mohou se dopouštět široké škály trestných činů, většinou však jde o majetkové trestné činy a prodej narkotik,

u kterých je pravděpodobnost zatčení jen velmi nízká. Baskin a Sommers (1997) tvrdí, že ženy užívající drogy se stále častěji dopouštějí násilných trestných činů jako např. loupeží, protože podmínky v chudinských městských čtvrtích u mužů i u žen násilí podporují. Jiné výzkumy žádný významný nárůst násilí u narkomanek nezjišťují, registrují je však naopak jako zvláště časté oběti násilných trestných činů. Mezi muži užívajícími drogy je, zdá se, nadprůměrný výskyt jak pachatelů trestných činů, tak jejich obětí (Chesney-Lind, 1997; Inciardi et al., 1993). Z výzkumů také vyplývá, že mužští prodejci drog jsou častěji než ženy „dealery ve velkém“ – a společně s tím roste riziko, že se dostanou do kontaktu s násilím spojeným s drogami. Ženy prodávající drogy jsou obvykle mezi „malými rybami“, u nichž objem jednoho prodeje v průměru nepřesahuje 10 dolarů. Kvůli nízkému výdělku ženy často provádějí za den více obchodů a tím roste pravděpodobnost jejich zatčení (English, 1993).

Dalším podstatným genderovým rozdílem ve vztahu drog a kriminality je skutečnost, že se u žen na užívání drog často váže prostituce. Zdá se, že mnoho konzumentek drog se k prostituci přinejmenším sporadicky uchýlovalo i před tím, než se staly těžkými narkomankami, neboť tak mohly vydělat na obživu pro sebe a své děti. Platí však, že v důsledku silného návyku si prostituci vydělává na drogu velmi mnoho žen; některé také nabízejí sex za drogu, což je zvláště časté u žen závislých na cracku (Chesney-Lind, 1997; Inciardi et al., 1993). Sociální a finanční fungování tzv. *crack houses* (narkomanských doupat) prostituci podporuje. Je rovněž pravda, že ženy-narkomanky jsou mnohem více stigmatizovány než závislí muži a že se od nich prostituce očekává. Fenomén „sexu za drogu“ je u žen závislých na cracku dokonce tak rozšířený, že Inciardi a kol. (1993) došli k závěru, že kokain má – ve srovnání s jinými drogami – v tomto smyslu na ženy výjimečný dopad. A co je zvláště závažné, titíž autoři zjistili, že výměnu sexu za drogy, zejména v *crack houses*, běžně doprovází mimořádně hrubé fyzické a psychické zneužívání žen, „vymykající se čemukoli, co známe ze zpráv o narkomanii, životě na ulici, prostituci či domácím násilí“ (Inciardi et al., 1993, s. 39). Chesney-Lind (1997) v této souvislosti poznamenává, že ve světle těchto zjištění bychom se neměli ptát, proč se ženy čím dál častěji uchylují k násilí, ale naopak jak je možné, že páchají násilných činů tak málo.

Odpovědi na tyto otázky lze čerpat přinejmenším ze dvou zdrojů. Za prvé, ze studií o pachatelkách trestných činů vyplývá, že „tyto ženy reagují na ideologie hlásající rovnost rolí obou pohlaví relativně nejméně příznivě“ (Sarri, 1986, s. 91).

Pachatelky trestných činů jsou ve vztahu k genderovým otázkám poměrně konzervativní (Campbell, 1984; Chesney-Lind a Rodriguez, 1983). Již Adler (1975) ve své práci naznačovala, že pachatelky trestných činů často vyjadřovaly k ženskému hnutí výraznou nechuť a nezřídka považovaly feministky za „praštné“.

Za druhé, jak jsme viděli v kapitole 7, participace žen na trhu práce sice za posledních 25 let výrazně vzrostla, přesto však ženy zůstávají segregovány v neprestížních, špatně placených kancelářských zaměstnáních, v prodeji a ve službách. Simon a Landis (1991, s. 56) vysvětlují, že ženy svým vstupem do těchto typů zaměstnání získávají více příležitostí ke zpronevěře, podvodům a falšování: „Nejsou v takové pozici, aby mohly krást statisíce dolarů, ale mohou si strkat do kapes menší částky.“ Vzhledem k malému finančnímu zisku plynoucímu z těchto trestných činů, ale i s ohledem na charakteristiku jejich pachatelek označují někteří odborníci jejich označení nálepkou „administrativní“ za zavádějící. Například Daly (1989a) ve své studii o mužích a ženách jakožto pachatelích administrativních trestných činů uvádí, že s trestnými činy spáchanými ve velkých firmách (např. obchodování na základě důvěrných informací či reklamní podvody) bylo spojeno jen málo žen. Zatímco muži se dopouštějí jak závažných, tak drobných trestných činů, téměř veškeré trestné činy páchané ženami patří mezi méně závažné. Finanční zisk plynoucí mužům z jejich trestné činnosti je tak v úhrnu desetkrát vyšší než zisk plynoucí ženám.

Typy páchané trestné činnosti i finanční zisk z ní plynoucí souvisí s relativním postavením mužů a žen v zaměstnání. Zatímco více než polovina mužských pachatelů zastávala odborné či řídicí funkce, většina žen-pachatelek zaměstnaných v bankách pracovala jako pokladní a úřednice. Ještě větší procento pachatelek však vůbec nebylo součástí placené pracovní síly; trestné činy, jichž se tyto ženy dopustily, nesouvisely se zaměstnáním, nýbrž šlo například o bankovní podvody využívající úvěrů nebo kreditních karet nebo o okrádání státu čerpáním dávek, na něž neměly podle zákona nárok. Také v motivech trestné činnosti je mezi ženami a muži rozdíl: ženy mezi motivy svého počínání častěji uváděly odpovědnost za rodinu – v protikladu například k osobním excesům či zisku firmy. Daly (1989a, s. 790) proto uzavírá: „Socioekonomický profil těchto žen a povaha trestných činů, jichž se dopouštějí, vzbuzují pochybnosti, zda je přívlastek ‚administrativní‘ pro tyto osoby a jejich nezákonné činy vhodný“ (viz též English, 1993). Tyto ženy také rozhodně nepůsobí „emancipované“ v jakémkoli smyslu toho slova. Jak upozorňuje Crites (1976, s. 37), „tyto ženy se spíše potýkají s omezenými možnostmi samostatné obživy, než aby využívaly rozšířených práv a příležitostí vydaných ženským hnutím“.

Podobná zjištění naznačují, že pro nedávný nárůst počtu žen zapojených do majetkové a drogové trestné činnosti se nabízí i jiné vysvětlení, nacházející podporu ve výzkumech řady feministických kriminologů. Toto vysvětlení se soustřeďuje na ekonomickou marginalizaci žen, a to zejména žen jiné než bílé barvy pleti, které samy vychovávaly děti (viz kapitola 6 a 7). Důležitým faktem je, že podle výzkumu je typickou pachatelkou trestné činnosti mladá chudá neprovdaná nebělošská matka, která nedokončila střední školu (Arnold, 1990; Chesney-Lind, 1997; Gilfus, 1992). Jak víme z kapitoly 7, ekonomická diskriminace žen doléhá nejtíživěji na mladé ženy jiné než bílé barvy pleti a nedávné „reformy“ systému sociálního zabezpečení finanční situaci těchto žen a jejich dětí rozhodně nezlepšují – právě naopak. Existuje dostatek důkazů, že tato situace zvyšuje jejich náchylnost ke kriminálnímu chování, a to zejména drobným majetkovým a stále častěji i s drogami spojeným trestným činům. Jinými slovy, rostoucí majetková kriminalita žen dokládá především stále těžší boj určitých skupin žen o přežití.

Celkově lze říci, že tvrzení zastánců emancipační teorie jsou v nejlepším případě nadsazená. Až na několik typů majetkových trestných činů se ženy mírou kriminality nijak významně nepřiblížily kriminalitě mužů a ani se nepřiklánějí k násilnějším, tradičně maskulinním či zvláště závažným trestným činům. Nejvíce trestných činů, za něž jsou ženy zatýkány, spadá do kategorie nezákonného obohacování; sem lze počítat jak trestné činy tradičně páchané ženami (např. drobné krádeže v obchodech), tak i padělání a falšování (např. falšování šeků) a podvody (podvody s kreditními kartami a sociálními dávkami). V roce 1996 byly tyto typy trestných činů důvodem téměř čtvrtiny všech zatčení žen (Federal Bureau of Investigation, 1997). Vrátime-li se k Tabulce 8.1, zjistíme, že trestná činnost zůstává ve své většině mužskou záležitostí, prakticky nedotčenou feminismem a ženským hnutím. V roce 1996 v USA tvořili muži více než 79 % všech zatčených osob; u násilných trestných činů to bylo 84,9 % a u majetkové trestné činnosti 71,9 % (Federal Bureau of Investigation, 1997). Výzkumy z poslední doby ukazují, že nárůst počtu zatčení v letech 1960 až 1996 jde z valné části na vrub mužů jiné než bílé barvy pleti ve věku 15–29 let. Především v městských oblastech USA vládne tato skupina úředním statistikám zatčení již několik desítek let, diskuse o příčinách tohoto jevu však dodnes neustávají. Je to proto, že mladí černošští muži se skutečně častěji uchylují ke kriminálnímu chování než jiné demografické skupiny (Byrne a Sampson, 1986; Wilbanks, 1987)? Nebo jsou častěji mezi zatčenými a trestně stíhanými kvůli svému pohlaví a barvě pleti, a jejich vyšší

podíl na počtu zatčených tedy odráží rasismus a sexismus vládnuocí v americkém systému trestního řízení (Mann, 1993; Miller, 1996)? Těmto závažným otázkám se budeme věnovat v následujícím oddílu.

Vzhledem k tomu, že ženy, ať chudé, či bohatší, do značné míry ctí zákon (a pokud už jej překročí, jejich činy jsou relativně méně závažné, bychom mohli předpokládat, že v případě jejich zadržení a trestního stíhání bude vůči nim postupováno spíše shovívavě. Tento postoj se označuje jako **hypotéza galantnosti** nebo **paternalismu**. Abychom mohli ověřit její správnost, a tedy i oprávněnost výše vznesených náčtení – totiž že systém trestního řízení je rasistický a sexistický zároveň –, obrátíme nyní pozornost k průběhu trestního řízení ve Spojených státech.

8.2 SPRÁVEDLNOST PRO VŠECHNY?

Kriminologové upozorňují, že kriminalitu a její pachatele do značné míry produkuje či konstruuje sociální a právní systém. Edwin Schur (1984, s. 224), k tomu říká:

„Výroba „zločinců“ probíhá tak, že legislativa vytváří definice zločinů, které jsou poté v různých fázích trestního řízení aplikovány na konkrétní osoby. V každé fázi přitom činí rozhodnutí obyčejní, omylní a nezřídka předpojatí lidé.“

Chceme-li tedy analyzovat případné odlišnosti v nakládání s muži a ženami jakožto pachatelů trestných činů, musíme nejprve uvést relevantní charakteristiky těch, kdo jím jsou pověřeni – tedy orgánů činných v trestním řízení.

8.2.1 Průběh trestního řízení

K nejnápadnějším rysům amerického systému trestního řízení patří dominance mužů. V minulých dobách tvořili naprostou většinu policistů, advokátů, soudců, pracovníků nápravných zařízení a dalších osob odpovědných za výkon práva bílí muži. Jak ukazují Tabulky 8.2 a 8.3, současný obrázek není o mnoho jiný.

Vylučování žen z vyšších pozic v oblasti práva a jeho výkonu bylo tradičně obhájoováno různými argumenty. Tvrdilo se například, že ženy jsou pro práci u policie nebo v nápravných zařízeních příliš slabé a plaché. Podle jiných názorů jsou zase příliš emocionální a sentimentální, a proto je lze snadno oklamat. Také zaznělo, že ženy jsou pro takovou práci příliš „dobrotivé“ a poctivé; na sklonku 19. století prohlásil soudce, který odmítal přijmout ženu do tribunálu: „U našeho povolání je zcela obvyklé a neodmyslitelné, že se musíme potýkat se vším, co je sobecké, vyděračské, padoušské a zločinecké, hrubé, brutální a oplzlé. Příroda vybavila

TABULKA 8.2 Pracovníci vázaní služební přísahou a zaměstnaní na plný úvazek u místních policejních útvarů podle počtu obyvatel spadajících pod útvar, rasy a pohlaví (rok 1993)

Počet obyvatel spadajících pod útvar	Podíl na celkovém počtu pracovníků pod přísahou zaměstnaných na plný úvazek (v %)*								
	Celkem	Běloši		Černoši		Hispanci		Ostatní**	
		Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy
Bez ohledu na velikost	100	75,2	5,7	9,1	2,2	5,5	0,7	1,4	0,1
1 000 000 a více	100	61,7	7,5	12,8	4,9	10	2	1	0,2
500 000–999 999	100	60,1	6,1	16,1	5	6,1	0,9	5,4	0,4
250 000–499 999	100	64,5	7,4	14,3	3,4	8,2	0,9	1,2	0,2
100 000–249 999	100	74,2	6,3	10,4	2,1	4,9	0,4	1,5	0,1
50 000–99 999	100	80,7	5,5	16,3	0,9	4,7	0,5	1,3	0,1
25 000–49 999	100	85,1	4,6	5	0,5	4,1	0,2	0,6	***
10 000–24 999	100	87,1	4,5	4,8	0,3	2,5	0,1	0,6	***
2500–9999	100	88,9	3,9	3,8	0,3	2,4	0,1	0,5	***
do 2500	100	89,3	2,3	5	0,3	1,8	0,1	1,1	0,1

* V důsledku zaokrouhlování může součet procent činit méně než 100.

** Zahnuje původní obyvatel Ameriky a Aljašky, Američany asijského původu a Američany pocházející z tichomořských ostrovů.

*** Méně než 0,05 %.

Pramen: U. S. Department of Justice 1997a, s. 39.

ženy pro pře v soudní síni asi tak málo jako pro fyzické střety na bojišti“ (cit. dle Reid, 1987, s. 225). Podobných argumentů bylo ovšem užíváno naopak také pro podporu zapojení žen do policejních a právních profesí a do reformy vézeňství. Podle těchto názorů měly ženy díky své „vyšší mravnosti“ a přirozené potřebě zmírňovat utrpení druhých přispívat ke „zcivilizování“ dění v soudních síních i věznicích. Zajímavé je, že tato představa ženské mravnosti a citlivosti je dodnes přítomna jak v populární, tak i v odborné literatuře (Gilligan, 1982; Kerber et al., 1986). Jak ale ukazují Martin a Jurik (1996), konstruování odlišnosti žen je problematické hned z několika důvodů. Je-li určitá práce definována tradičně maskulinně, ženské čtosti jsou často ztotožňovány s nekompetentností; všeobecně se také nebere v úvahu fakt, že ženy jsou různé. A pokud se navíc ukáže, že ženy v dané práci nevykazují předpokládané odlišnosti, tím spíše není spatřován žádný důvod, proč je k takové práci přijímat nebo je povyšovat do vyšších funkcí (vynikající rozbor tohoto problému podává také Worden, 1993).

TABULKA 8.3 Pracovníci v nápravných zařízeních a soudci podle pohlaví

Pracovníci v nápravných zařízeních

Systémy pro zletilé provozované jednotlivými státy USA	309 361
Celkem zaměstnanců	28,8
Z toho žen (v %), 1992	
Systémy pro nezletilé provozované jednotlivými státy USA*	36 127
Celkem zaměstnanců	36,6
Z toho žen (v %), 1992	
Federální správa věznic *	23 333
Celkem zaměstnanců	27,1
Z toho žen (v %), 1992	

Soudci (zahrnuje všechny soudce trestních a občanskoprávních soudů)

Federální soudy	22,22**
Nejvyšší soud, podíl žen v %, 1992	11,3
Federální odvolací soudy, podíl žen v %, 1990	9,2
Okresní soudy, podíl žen v %, 1990	18,8
Policejní soudci (pouze zaměstnaní na plný úvazek), podíl žen v %, 1990	
Soudy států Unie	9,8
Soudy poslední instance, podíl žen v %, 1991	9,4
Střední odvolací soudy, podíl žen v %, 1988	

* Federální správa věznic neprovozuje zařízení pro mladistvé.

** Z celkem devíti soudců Nejvyššího soudu jsou dvě ženy – Sandra Day O'Connor a Ruth Bader Ginsburg (viz kapitola 10).

Pramen: National Center for State Courts 1993; U. S. Department of Justice, 1993, s. 95–96; Ries a Stone 1992, s. 410.

Ve výcvikových zařízeních policie, v samotných policejních složkách i v nápravných zařízeních se podobnými předpoklady o přirozených rozdílech mezi ženami a muži nadále ospravedlňují programy a postupy, které brání plné integraci žen do systému trestního řízení a právnických profesí. I sami jejich mužští spolupracovníci a nadřízení mají dosud sklon pohlížet na ženy jako na fyzicky i psychicky slabší než muži, manipulující a nedůvěryhodné; pohlížejí na ně buď jako na bytosti „dobré“ (pečující manželky a matky), nebo naopak „špatné“ (svůdnice a sexuální objekty). Přestože Článkem VII bylo vylučování žen z policejních a dalších profesí (viz kapitola 7) úspěšně zrušeno, zmíněné představy se v praxi stále promítají do chování, které ženy diskriminuje a vytváří jim v nejlepším případě nepřijemné, v nejhorším vysloveně nepřátelské pracovní prostředí. Takovým chováním může

být sexuální či jiné obtěžování, přidělování rozdílných úkolů v závislosti na pohlaví policistů, přísnější sledování práce a zevnějšku žen a jejich vylučování z mimopracovních aktivit (Heidensohn, 1992; Martin a Jurik, 1996; Morash a Haarr, 1995).

Vezmeme si jako příklad policejní výcvik. Přestože počet žen přijímaných k policii od sedmdesátých let stále roste, ve výcviku na mnoha policejních školách jsou ženy i nadále odsouvány na okraj (Pike, 1992). Instruktoři pro „oživení“ výuky často užívají sexistický (a nezřídka též sexuální) humor. O ženských adeptkách na policistky hovoří běžně jako o „děvčatech“ nebo „holkách“, zatímco mužští adepti jsou „muži“ nebo „chlapi“. Vysvětlují studentům, že s ženskými oběťmi a podezřelými je větší potíž než s mužskými. Ženy-oběti jsou vykreslovány jako bezbranné, ale též nevyzpytatelné; mohou se zničehonic obrátit proti policistovi. Zvláště opatrný prý musí být policista tváří v tvář ženě podezřelé z trestného činu: v osobním kontaktu se žena může začít chovat svůdně a pak náhle použít násilí nebo může policistu falešně obvinít, že ji při osobní prohlídce obtěžoval. Podezřelí muži – jak se studenti rovněž dovídají – naopak vůči prohledávání policistkami obvykle nemají námitek. Pike (1992, s. 266) prováděla pozorování ve dvou policejních akademiích a zjistila, že na záběrech a fotografiích používaných při výuce se často vyskytují nedostatečně oblečené nebo nahé ženy. Jeden film zase uváděl tyto zvláštní skupiny, s nimiž se policisté setkají: „narkomani, osoby duševně choré, ženy a sebevrazi“. Jak mužští spolužáci, tak i muži z řad vyučujících si studentky dobírají a flirtují s nimi – nezřídka i poměrně agresivně. Přestože všichni cítí, že v práci u policie mají ženy své místo, často se domnívají, že nemůže být rovnocenné místo, které zaujmají muži.

Není divu, že se tyto postoje a typy chování přenáší do poměrů v policejních útvech. Jak vyplývá z Tabulky 8.2, policistek je ve Spojených státech stále ještě málo, nicméně od 70. let se jejich počet výrazně zvýšil. Martin (1992; 1990) tuto změnu přičítá legislativním vyrovnávacím opatřením (*affirmative action*), snahám o profesionalizaci policie a formování policejních odborových organizací, důrazu na profesionalizaci policie a formování policejních odborových organizací, důrazu na spolupráci policie s místními společenstvími (*community policing*), právním úpravám omezujícím používání násilí a fyzické síly ze strany policistů a přijetí formálních postupů pro přidělování funkcí a služební povyšování. Také uplatňování *community policing* v mnoha policejních okresech po celých Spojených státech by mohlo napomoci zlepšení postavení žen v rámci policejní profese. Oproti tradičním pojetím policejní práce, která jsou založena na „boji se zločinem“ a nikoli službě komunitě, se *community policing* zaměřuje na službu místním společenstvím a vyža-

duje od policistů, aby s obyvateli dané čtvrti navázali vztahy založené na spolupráci. Aktivní řešení problémů a vztahové dovednosti (tradičně chápané jako ženské domény) jsou v tomto policejním přístupu důležitější než (tradičně mužská) tvrdost a fyzická síla (Miller, 1998). Dosud však není jasné, zda policejní útvary tuto novou úlohu policie skutečně přijaly, či zda *community policing* zůstává spíše pouze prázdným sloganem. Jak připomínají Martin a Jurik (1996), případ Rodneyho Kinga zavdává příčinu spíše ke skepsi.

Z výzkumů vyplývají i další závažné problémy, které ženy a osoby jiné barvy pleti než bílé znevýhodňují ve sféře výkonu práva. V policejních sborech například dodnes stále panuje silné přesvědčení o mužské nadřazenosti. Pro ženy a muže platí odlišné normy chování a odlišná kritéria hodnocení: dopustí-li se například policistka chyby, důsledky se ve srovnání s mužem často přeceňují. Příslušníci policejních sborů také nepřestávají poukazovat na nižší tělesný vzrůst a sílu žen a vyvozují z nich pochybnosti o výkonnosti policistek. Martin (1992) ukazuje, že fyzickému vzezření a tělesným předpokladům mužů-policistů věnují jejich kolegové a nadřízení podstatně menší pozornost. Uvádí případ, kdy nadřízený odvolal ženu-detektivku z případu, protože měla nadváhu, zatímco tělesné hmotnosti jejích mužských kolegů si nevšiml. Autorka poznamenává, že většina mužů-policistů již sice nesdílí paušální stereotypy a neomítá, aby ženy u policie pracovaly, i nadále však považuje jejich schopnost plnohodnotně vykonávat běžnou policejní práci za čosi výjimečného. Navíc jsou policistky mezi dvěma mlýnskými kameny: vyhovují-li mužským představám o „hodných“ ženách, budou zřejmě považovány za příliš slabé na to, aby mohly svou práci dělat dobře, a pokud se chovají jako muži, platí za „krávy“ a „lesby“ (viz též Johnston, 1995; Worden, 1993).³

Tím se dostáváme k poslednímu způsobu, jímž muži-policisté uplatňují svou převahu, totiž k sexualizaci pracoviště. Sexuální žerty a narážky jsou na policejních služebnách běžnou záležitostí a policistky se k tomuto chování obvykle samy připojují. Vážným problémem však zůstává sexuální obtěžování, k němuž dochází nejen v policejních složkách na lokální a státní úrovni, ale dokonce i ve federálních sborech, jako je FBI („Female Texas Ranger Quits“, 1995; Johnston, 1993; Martin a Jurik, 1996; Mydans, 1994).

Navzdory vládnoucím stereotypním představám o policistkách nehovoří mnoho důkazů pro to, že by se v přístupu k policejní práci nebo k občanům nějak výrazně lišily od svých mužských kolegů. Zdá se, že spíše než pohlaví policejního pracovníka je pro jeho postoje důležitější zkušenost, respektive doba strávená u poli-

cie. Ženy-policistky mají sice většinou menší sebevědomí než muži (Worden, 1993) – to koneckonců není velké překvapení; výše popisovaně nepřátelské pracovní prostředí k nižšímu sebevědomí jistě přispívá –, překvapivé je ale vzhledem k uvedeným pracovním podmínkám spíše to, že ženy jsou podle výzkumů s prací u policie spokojenější než muži (Worden, 1993). Možná právě proto neovlivňuje nižší sebevědomí schopnost policistek vykonávat pracovní povinnosti dobře. Price a její kolegové (1989) zjistili, že styl policejní práce žen je méně agresivní než u jejich mužských protějšků, platí však, že bez ohledu na pohlaví příslušníka policie ovlivňuje styl jeho práce řada dalších faktorů – například pohlaví, rasová či etnická příslušnost podezřelého a jeho vnější chování (Martin a Jurik, 1996). Martin a Jurik (1996, s. 92–93) k tomu poznamenávají: „Schopný policista, ať žena, či muž, je flexibilní a dokáže podle konkrétní situace postupovat tu podle scénáře „boje se zločinem“ (spojovaného s maskulinitou), tu podle scénáře „policejní práce jako služby“ (spojovaného s ženskostí) ... Neschopní policisté buď příliš spoléhají na svou formální autoritu a používají pouze represivních prostředků, anebo naopak kladou důraz pouze na služební charakter své práce a ztrácejí tak kontrolu nad situacemi, kdy se setkávají s fyzickým ohrožením.“

Jak vyplývá z výzkumů, zkušenosti žen působících v nápravných zařízeních se zkušenostem policistek podobají (Martin a Jurik, 1996; Zupan, 1992). Podobně jako v ostatních sférách výkonu práva (*law enforcement*) se počet žen zaměstnaných v nápravných zařízeních od sedmdesátých let zvýšil (viz též Tabulka 8.3). Přestože jsou v zařízeních určených pro muže ženy zaměstnávány kratší dobu než v zařízeních pro ženy, vzrostl v posledních letech i počet žen pracujících v mužských věznicích. Ty zaměstnávají pouze 13 % žen, a to ještě často jen v administrativních nebo nižších kancelářských pozicích a nikoli jako přímé dozorce (Martin a Jurik, 1996). Mezi strážemi a dozorci všech nápravných zařízení tvoří ženy pouze necelých 10 % (Hunter, 1992).

Zvýšení počtu žen zaměstnaných v nápravných zařízeních umožnila celá řada faktorů, mezi nimi legislativní vyrovnávací opatření, úspěšné soudní spory využívající Článek VII, do nichž vstupovaly ženy, které chtěly působit v nápravných zařízeních pro muže, pokles zájmu o tuto práci mezi muži a konečně i přesvědčení tvůrců koncepce vězeňství, že přijetí žen bude mít na vězně „uklidňující účinek“ a přispěje k humánnějšímu zacházení s nimi (Martin a Jurik, 1996; Zupan, 1992). Tytéž faktory napomohly i tomu, že je mezi pracovníky nápravných zařízení vyšší zastoupení žen jiné barvy pleti než bílé; v závislosti na typu zařízení tvoří ženy jiné

barvy pleti jednu čtvrtinu až necelou polovinu všech zaměstnanců nápravných zařízení (Belknap, 1991; Maghan a McLeish-Blackwell, 1991).

Ani výraznější přítomnost žen na pracovištích v nápravných zařízeních však nevedla k jejich plné integraci. Je zajímavé, že se ženy zaměstnané v nápravných zařízeních musejí častěji potýkat s odmítáním a obtěžováním ze strany svých mužských kolegů a úředníků než ze strany vězňů (Martin a Jurik, 1996; Van Voorhies et al., 1991; Zimmer, 1986; Zupan, 1992). Při výcviku i přidělování pracovních funkcí jsou preferováni mužští pracovníci a také pracovní hodnocení, údajně založená na objektivních kritériích, ženy znevýhodňují pro účely případného povýšení (Britton, 1997; Martin a Jurik, 1996). V rámci výzkumů bylo například zjištěno, že hodnocení výkonnosti se často zaměřují na dovednosti a schopnosti považované tradičně za mužské (bezpečnostní funkce) a naopak pomíjejí tradičně ženské schopnosti (komunikační dovednosti, schopnost zvládat konflikty) (Jurik, 1985; Zimmer, 1987).

Podobně jako v případě policie existují také mezi mužskými a ženskými pracovníky v nápravných zařízeních jen malé rozdíly co do přístupu k práci a svěřencům. Ženy sice mají tendenci ctít pravidla a strukturu zařízení více než jejich mužští spolupracovníci a také v práci zažívají více stresu, avšak obě tato zjištění pravděpodobně souvisejí s tlakem, kritikou a nepřátelstvím, s nimiž se setkávají u svých mužských kolegů (Jurik a Halemba, 1984; Lawrence a Johnson, 1991; Van Voorhies et al., 1991). Rozhodně ve srovnání s mužskými zaměstnanci nevykazují menší spokojenost se svou prací nebo menší oddanost své pracovní kariéře než jejich mužští kolegové (Jurik a Halemba, 1984; Zupan, 1992).

Obdobným předsudkům a diskriminačnímu zacházení však ženy neuniknou ani v prestižnějších povoláních, jako je např. advokacie. Výzkumy z poslední doby dokládají přítomnost protizenské zaujatosti v amerických právních firmách i soudních síních (Bernat, 1992; Couric, 1989; Martin a Jurik, 1996; Morello, 1986; Padevic a Orcutt, 1997). Nedávná studie týkající se jižní Arizony ukázala, že advokátky se často setkávají se znevažujícími a urážlivými poznámkami či chováním svých kolegů i soudců, a to jak v soudní síni, tak i mimo ni. Nejenže se tak jejich práce stává nepříjemnou a stresující, ale takové chování navíc poškozují jejich důvěryhodnost v očích klientů a soudu a tím snižuje jejich šanci zvítězit v daném soudním sporu (MacCorquodale a Jensen, 1993). Tato diskriminace se vyskytuje nejen u soudu nižších instancí, ale i na federální úrovni („Court That Attacks Sex Bias“, 1992; Riger et al., 1995; Weiser, 1997), a nejen v soukromých advokátních kan-

celářích, ale i na právnických pracovištích ve státním sektoru (Lentz a Laband, 1995; Rosenberg et al., 1993). Vůbec nejhůře často dopadají ženy menšinové etnické příslušnosti. Bývají například zaměňovány za obžalované (Bernat, 1992; Martin a Jurik, 1996). Jak si vybavila advokátka černé barvy pleti: „Jednou jsem se u Middlesexského vyššího soudu [stát Massachusetts] setkala se soudcem, který se mnou odmítal jednat, dokud mu neukážu doklad, že jsem právnička – od žádného jiného advokáta onoho dne nic podobného nepožadoval“ („Massachusetts to Look at Sex Bias“, 1986; viz též MacCorquodale a Jensen, 1993).

Do jaké míry ovlivňují takové postoje průběh soudního řízení? Znevýhodňují popsané předsudky mužské pachatele trestných činů, protože s jejich ženskými protějšky se před zákonem zachází shovívavěji? Nebo znamená sexismus vyskytující se v systému trestního řízení pro mužské pachatele spíše naopak výhodu? Odpovězme prozatím tak, že pohlaví pachatele podle všeho určitou úlohu v průběhu soudního řízení sehrává. Jde-li však přímo o konkrétní výsledek případu, vstupuje do interakce s pohlavím řada dalších faktorů, jako je věk pachatele, jeho rasová či etnická příslušnost, ale též povaha trestného činu, z něhož je obžalován, a počet již spáchaných trestných činů. Lépe tomuto komplexu faktorů porozumíme na základě srovnání statistik usvědčených pachatelů mužského a ženského pohlaví a zákonitostí v udělování trestů mužským a ženským pachatelům.

8.2.2 Odpovídají tresty spáchaným činům?

Před více než dvaceti lety podotkl kriminolog Clayton Hartjen (1978, s. 108), že „chování podezřelé osoby má sice zásadní význam pro to, zda bude zatčena, či nikoliv, s *trestností* jejího počínání má však rozhodnutí určitou osobu zatknout ve většině případů jen málo společného. ... Při úředním zařazování nejde tolik o to, co ta která osoba dělá, jako spíše o to, co je zač (nebo za co ji policie považuje).“ Hartjenovo tvrzení lze rozšířit i na fázi trestního řízení, které následují po zatčení, tedy sdělení obžaloby (k ní se obžalovaný vyjadřuje a může svou vinu buď přiznat, nebo nikoli), vlastní přelíčení (při něm rozhoduje buď soudce, to je tzv. *bench trial*, nebo porota) a odsouzení. S obžalovanými může být takto zacházeno proto, že oficiální aktéři v rámci systému trestního řízení (tedy policie, právníci a soudci) mají značnou volnost při rozhodování o tom, jak se bude v konkrétním případě, a tedy i vůči konkrétnímu obžalovanému postupovat. To může mít za následek velké rozdíly v zacházení s pachateli. Ty spíše než s jejich jednáním souvisí s jejich příslušností k určitým skupinám, jako jsou společenská třída, rasa, etnická skupina a pohlaví.

Vezměme si příklad tzv. *dohody o přiznání*: v případě dohodnutého či sjednaného přiznání uzavře žalobce s obhájcem dohodu, na jejímž základě se obžalovaný přizná výměnou za určité ústupky obžaloby, spočívající většinou v omezení rozsahu obvinění (a tedy i výše trestu), stažení některých obvinění (je-li jich vznášeno více) nebo žalobcově doporučení shovívavého postupu soudu vůči obviněnému (to má opět za následek snížení výše případného trestu) (Inciardi, 1993). Odhaduje se, že až v 89 % všech případů, kdy je obžalovaný uznán vinným, jde o sjednaná přiznání (U. S. Department of Justice, 1997a). Výzkumy však naznačují, že mechanismus dohody o přiznání může u různých skupin pachatelů fungovat různě. Konkrétně Mann (1993) ukazuje, že na chudé lidi a na příslušníky rasových a etnických menšin (kteří tvoří vyšší než poměrnou část chudých vrstev) je častěji činěn nátlak, aby se přiznali, protože jejich – státem přidělení – obhájci se chtějí co nejrychleji zbavit co nejvíce případů, jichž mají přiděleno příliš mnoho. Mann tvrdí, že ať už jsou tito lidé vinni, či nikoli, jsou podporováni v tom, aby na dohodu o přiznání přistoupili a neriskovali tak, že budou u soudu nakonec usvědčeni z ještě závažnějšího trestného činu. Chudí a příslušníci rasových a etnických menšin kromě toho obvykle nejsou schopni složit kauci; proto zůstávají až do přelíčení zavřeni v místních vězeních a ve svém vyjádření k obvinění raději přiznají svou vinu, aby tak unikli z drsných poměrů vládnoucích v těchto zařízeních.

Nedávné právní „reformy“, jimiž se odpovědná místa na úrovni federální vlády, jednotlivých amerických států i na úrovních nižších znovu pokusila „přítvrdit“ v boji se zločinem, znemožnily u některých trestných činů uzavírat dohody o přiznání, ale znovu měly odlišný dopad na rasové a etnické menšiny a také na ženy. Z výzkumů vyplývá, že postupy jako povinné odsuzování za trestné činy spojené s drogami nebo zásada „tříkrát a dost“ (tj. povinnost odsoudit usvědčeného pachatele tří těžkých zločinů k doživotnímu trestu) měly za následek zvýšení počtu příslušníků rasových a etnických menšin odsouzených k trestům odnětí svobody – s tím, že vůbec největší nárůst byl zaznamenán u černošských žen. Podle Bush-Baskette (1998) se počet černošek ve státních a federálních věznicích v průběhu osmdesátých let zvýšil o 278 %, zatímco u mužů černé barvy pleti to bylo 186 % a u celkového počtu vězněných osob 168 %. Nárůst zaznamenaný u černošek byl vůbec nejvyšší hodnotou ze všech skupin – tedy mužů i žen, černošů, bělochů i Hispánců.

Autoři výzkumů již řadu let poukazují na to, že v soudním posuzování spáchaných trestných činů existují rozdíly založené nejen na pohlaví pachatelů a jejich rasové či etnické příslušnosti, ale také na jejich věku, stavu a mnoha dalších mimo-

právních faktorech. To vede k tzv. **disparitě rozsudků** – ukládání rozdílných trestů pachatelům usvědčeným z podobných trestných činů. To, že disparita rozsudků představuje problém, je celkem pochopitelné; jejím důsledkem jsou nespravedlivé a nesprávné rozsudky, které neodpovídají závažnosti spáchaného trestného činu nebo trestnímu rejstříku pachatele a namísto toho jsou ovlivněny irrelevantními faktory, jako je pohlaví pachatele a jeho rasová či etnická příslušnost.

Z nejstarších studií zabývajících se disparitou rozsudků mezi mužskými a ženskými pachateli vyplývá, že ženy byly dříve u soudů zvýhodňovány a méně často byly za spáchané trestné činy odsuzovány k trestům odnětí svobody (Faine a Bohlander, 1976; Nagel a Weitzman, 1972). Jak však upozorňuje Chesney-Lind (1986), problémem těchto výzkumů bylo to, že v hodnocení nebraly ohled na menší závažnost většiny trestných činů páchaných ženami. Jeden nedávný výzkum, který započítával i takové faktory jako typ trestného činu či již spáchané trestné činy, ukázal, že závažnost zločinu a trestní rejstřík mají u mužských i ženských pachatelů na rozsudek největší vliv, a že pokud se muži a ženy vyskytnou před soudem za podobných podmínek – tj. pokud jsou obviněni z podobných trestných činů a pocházejí z obdobného prostředí –, jsou podobně také posuzováni (Steffensmeier et al., 1993). Z jiných výzkumů naopak vyplývá, že největší vliv na výši trestu má často právě minulost a výchozí prostředí pachatele. Je například doloženo, že na rozsudek má vliv i to, zda se pachatel – žena či muž – soudu zdá být *spořádaným člověkem* ve smyslu naplňování tradičních genderových norem. Miethe a Moore (1986) tvrdí, že ženatí zaměstnaní muži s čistým trestním rejstříkem – tedy muži, kteří vyhovují genderovému předpisu mužské „slušnosti“ – jsou posuzováni shovívavěji než svobodní nezaměstnaní muži, kteří již byli v minulosti vězněni nebo odsouzeni. Zvláště to platí pro černochy: svobodní černoši jsou posuzováni přísněji než svobodní bílí muži (viz též Daly, 1994; Myers a Talarico, 1986).

Podobně mohou soudy postupovat vůči ženám, které odpovídají tradičnímu modelu ženskosti (např. které jsou ekonomicky závislé na muži a u kterých nic nenasvědčuje tomu, že holdují drogám či alkoholu nebo že mají sexuální úchytku), a mohou je odsuzovat k mírnějším trestům než ženy, které pokládají za méně „spořádané“. Daly (1994) o tomto vzorci předpojatosti soudního rozhodování hovoří jako o *prorodinně zaujaté justici*. Uvádí, že obžalované s rodinnými vztahy a zejména pak ty, kteří jsou hlavními pečovateli o děti, soudy posuzují shovívavěji než obžalované bez rodiny. Autorka na základě rozhovorů se soudními úředníky dospěla k závěru, že četná soudní rozhodnutí jsou ovlivněna snahou chránit rodiny a děti,

nikoli však ženy samotné. Soudci na druhou stranu rozhodně nemají tendenci cokoliv „odpouštět“ ženským pachatelkám trestných činů spojených s užíváním drog, protože u nich stejně jako u mužských pachatelů těchto činů vidí velkou pravděpodobnost recidivy (Steffensmeier et al., 1993). Tato zjištění naznačují, proč je většina vězňů žen nejen černošské rasy, ale zároveň jde o mladé a chudé svobodné matky, které jsou ve vězení kvůli drobným majetkovým deliktům nebo trestným činům souvisejícím s drogami – většinou ovšem spíše pouze za držení drog a nikoli obchodování s nimi (Bush-Baskette, 1998; Chesney-Lind, 1997).

Dalším projevem koncepce potírání kriminality ve stylu „tvrdě zakročit“ a „pozavírat je“ je ukládání tvrdších trestů. Také sem zasahují aspekty rasy a pohlaví způsobem, který ovlivňuje výsledný efekt opatření. Jak vyplývá z výzkumů, nejenže jsou ženy jiné barvy pleti než bílé odsuzovány k trestům odnětí svobody častěji než bělošky, ale také doba, kterou ve vězení skutečně stráví, je delší. Mann (1989) například uvádí, že bělošky, které ve svém výzkumu sledovala, byly sice za trestné činy namířené proti osobám odsuzovány v průměru k téměř dvojnásobným trestům oproti Afroameričankám usvědčeným ze stejných zločinů, Afroameričanky však nakonec ve vězení zůstávaly déle než bělošky (viz též Bush-Baskette, 1998; Mann, 1995; Mauer a Hurling, 1995).

A konečně je důsledkem koncepce „tvrdého postupu“ proti kriminalitě, která dává přednost trestu před nápravou, také větší ochota odsuzovat obžalované k trestu smrti. Od roku 1980 se počet vězňů odsouzených k trestu smrti zvýšil více než o 400 %. Z celkového počtu 3054 vězňů čekajících v roce 1995 na popravu mělo 43,4 % jinou barvu pleti než bílou, což je podíl výrazně přesahující jejich zastoupení v celkové populaci: v roce 1995 žilo ve Spojených státech pouze 17 % obyvatel jiné než bílé barvy pleti (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997). V roce 1998 byl poměr počtu mužů odsouzených k trestu smrti vůči ženám 70:1, avšak mnohé nasvědčovalo tomu, že jednotlivé americké státy jsou stále více nakloněny popravám žen. Během prvních tří měsíců roku 1998 byly popraveny dvě ženy – jedna v Texasu smrtící injekcí a jedna na Floridě na elektrickém křesle; do té doby byla ve Spojených státech od okamžiku znovuzavedení trestu smrti v roce 1977 popravena jediná žena. Přestože tyto popravy vyvolaly vlnu polemik, ve veřejnosti převládal názor, že pohlaví pachatele by na to, zda bude popraven, nemělo mít žádný vliv (Verhovek, 1998).

Ačkoliv tedy panuje přesvědčení, že se soudy chovají vůči ženám „galantně“ (a občas přimhouří oči i nad vraždou, viz např. Mansnerus, 1997), empirické výzku-

my, na něž jsme zde odkázali, takový názor rozhodně nepotvrzují. Platí spíše, že koncepce „tvrdého postupu“ proti kriminalitě, charakteristická pro současné klima ve společnosti a s oblibou užívaná v projevech politiků, přinesla cosi, co Chesney-Lind (1997, s. 151) nazývá „nevídanou ‚rovností‘ žen, pokud jde o trestání zločinů“. A břemeno této rostoucí přísnosti trestů nesou zejména ženy jiných barev pleti než bílé, což je moment, k němuž se za okamžik vrátíme.

Gender a mladiství delikventi. Dosud jsme se zabývali dospělými delikventy, výzkumy však naznačují, že také věk delikventa je důležitou proměnnou. Podívejme se nyní stručně na to, jaké důsledky mají různé kombinace věku a pohlaví, ale také rasové a etnické příslušnosti pro rozdílné výše trestů, ke kterým jsou odsuzováni mladiství delikventi.

V první řadě platí, že dívky jsou častěji než chlapci obviňovány ze **statutových deliktů**, tj. takových typů jednání, které nejsou porušením zákona, dopouští-li se jich dospělá osoba. Patří sem například útěky z domova, neposlušnost, záškoláctví, „mravní zkaženost“ nebo chování vyžadující „zvláštní dohled“ (*juvenile in need of supervision*, JINS). Jak ovšem upozorňuje Chesney-Lind (1997) i další autoři (viz např. Lees, 1989; Maquieira, 1989), tato obvinění jsou často projevem skutečnosti, že rodiče se snaží dodržovat a uplatňovat na sexuální chování svých dětí dvojí metr (viz kapitola 6). Daleko častěji totiž přivádějí k soudu za neřádné chování své dcery než syny (Chesney-Lind a Shelden, 1992; Feinman, 1992). Výzkumy také ukazují, že rodiče adolescentních dětí s vysokým rizikem kriminálního chování – tj. žijí-li v ekonomicky marginalizovaných čtvrtích s vysokou mírou kriminality a mají sourozence, kteří již byli soudně trestáni – uplatňují **represivní opatření** v daleko větší míře vůči dcerám než synům. Chlapci se mohou svobodněji věnovat aktivitám mimo domov, a to i večer a v noci, zatímco od dívek se očekává, že budou doma pomáhat s péčí o mladší sourozence, a jejich aktivity mimo domov, zejména ty noční, jsou sledovány bedlivěji (Bottcher, 1995). Není tedy divu, že chlapci se delikventního chování dopouštějí častěji a také jimi spáchané trestné činy jsou závažnější. Pouhé podezření ze sexuální nepřístojnosti vznesené vůči dívce přítom může mít za následek, že bude odsouzena k přísnějšímu trestu než její chlapecký protějšek (Bottcher, 1995; Chesney-Lind a Shelden, 1992).

Výzkumy rovněž odhalují, že mnoho mladých žen obviňovaných z útěků z domova se ve skutečnosti pokouší uniknout domácímu fyzickému a pohlavnímu zneužívání. Ze studií zkoumajících mladé lidi, kteří procházejí trestním řízením pro mla-

díství, vyplývá, že dívky jsou zneužívány častěji než chlapci a s větší pravděpodobností se dostávají do střetu s právem za statutové delikty, zatímco stíhání chlapců většinou předchází závažnější přestupky (Chesney-Lind, 1997). Kvůli snaze soudů pro mladistvé podpořit rodičovskou autoritu jsou tyto dívky bohužel často nuceny vracet se k osobám, které je zneužívaly, aniž byl na jejich stížnosti ohledně zneužívání brán zřetel (Arnold, 1991; Davis, 1993; Chesney-Lind, 1997). Paradoxně tak „ustanovení zařazená do zákona za účelem ‚ochrany‘ mladých lidí kriminalizují v případech některých dívek jejich strategie vyvinuté za účelem přežití“ (Chesney-Lind, 1997, s. 28).

Vůči dívkám obviněným ze statutových deliktů se ve všech fázích trestního řízení postupuje přísněji než vůči chlapcům a častěji jsou za tyto typy přestupků svěřovány do institucionální péče (Chesney-Lind a Shelden, 1992; Poe-Yamagata a Butts, 1996). Nově přijaté reformy mají za úkol takové rozdílné zacházení odstranit, je však otázka, nakolik budou účinné. Například na základě federálního Zákona o prevenci kriminality a souzení mladistvých z roku 1974 měly ty americké státy, které čerpají federální dotace na programy prevence kriminality mladistvých, vyčlenit mladé lidi provinivší se statutovými delikty z nápravných zařízení pro mladistvé. Protože jsou dívky ze statutových deliktů obviňovány častěji, napomohlo toto opatření přinejmenším zpočátku snížení jejich podílu na celkovém počtu osob v nápravných zařízeních (Teilmann a Landry, 1981). Od roku 1980 však tento podíl znovu začal narůstat, protože „tvrdý postup“ uplatňovaný v oblasti kriminality dospělých začal mít dopad i ve vztahu k mladistvým delikventům. Snahy odstranit údajné mezery ve výše zmíněném zákoně z roku 1974 navíc vedly k reklasifikaci některých statutových deliktů na trestné činy. Z výzkumů vyplývá, že tato reklasifikace měla výraznější negativní dopad na dívky než na chlapce (Curran, 1984). Podobně platí, že ani právní povinnost vyjmout ženské pachatelky statutových deliktů z uzavřených nápravných zařízení pro mladistvé – tedy postup, který je pro ně bezpochyby příznivý – nemá nutně za následek jejich svobodný pohyb (Feinman, 1992). Chesney-Lind (1997, s. 75) tvrdí, že tato „reforma“ ve skutečnosti vytvořila „dvoukolejný systém spravedlnosti pro mladistvé – s jednou kolejí pro dívky jiné barvy pleti než bílé a druhou pro bělošské dívky“. V případě bělošek je výrazně častěji doporučena „léčba“ (tj. umístění v zařízení léčebného typu), zatímco dívky jiné barvy pleti jsou častěji posílány do zařízení internačních. Rozdíly jsou však i ve svěřování do péče konkrétních institucí: bělošky mají vyšší pravděpodobnost umístění do soukromého zařízení, zatímco dívky jiné barvy pleti se častěji dostávají do zařízení státních (viz též Bartollas, 1993; Miller, 1994).

Dosavadní rozbor můžeme shrnout tak, že v průběhu trestního řízení vstupuje zcela běžně do hry řada mimoprávních faktorů – například pohlaví delikventa, jeho rasová či etnická příslušnost, věk a předpokládaná spořádanost. „Ve svém úhrnu výzkumy naznačují, že systém trestního řízení podporuje vedle práva – a někdy i na jeho úkor – tradiční [a navíc rasově rozlišující] očekávání ohledně rolí obou pohlaví“ (Chesney-Lind, 1986, s. 92). Nyní se podívejme na to, jak se tyto faktory přenášejí ze soudní síně do nápravných zařízení.

8.2.3 Gender a nápravná zařízení

Počet osob pobývajících v nápravných zařízeních v USA patří k nejvyšším na světě. V roce 1995 se pod dohledem některé z nápravných institucí nacházelo více než 5,3 milionu dospělých Američanů. Toto číslo zahrnuje jak vězně ve věznicích, tak i osoby propuštěné takzvaně na čestné prohlášení a vězně podmínečně propuštěné za dobré chování. Jak jsme již poznamenali, počty uvězněných neustále dramaticky rostou, a to zejména v důsledku stanovení povinných trestů odnětí svobody za některé typy činů. Spojené státy nyní drží ve svých federálních věznicích a ve věznicích jednotlivých států více než 1,2 milionu dospělých osob, což představuje více než 300procentní nárůst od roku 1980, a dalšího bezmála půl milionu lidí ve vazebních věznicích. Ve vazebních věznicích je i 7800 mladistvých, z nichž mnozí jsou obviněni z trestného činu a čekají na soud jako dospělí; více než 93 000 dalších mladistvých se nachází ve státních a soukromých polepšovnicích (Chesney-Lind, 1997; U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997). Danner (1998) uvádí, že počet odsouzených k trestům odnětí svobody se v posledních letech zvýšil natolik, že kapacita amerických věznic byla překročena o 14 až 26 % a jak federální vláda, tak i řada amerických států jsou nuceny k velmi nákladné výstavbě větších zařízení. Danner rovněž cituje článek z časopisu *The Nation*, podle něhož jsou věznice ve Spojených státech „jediným typem státem financovaného bydlení, kterého přibývá“ (cit. dle Danner, 1998, s. 2).

Z historického pohledu tvoří ženy v USA pouze malou část vězňených osob. Na přelomu 19. a 20. století to byla jen 4 % a v roce 1970 dokonce pouhá 3 %. V osmdesátých a devadesátých letech, uvažujících v duchu „pozavírat je“, se však celková americká vězeňská populace notně rozrostla a její ženská část ještě více, než by odpovídalo nárůstu podílu žen na závažné trestné činnosti (Immarigeon a Chesney-Lind, 1990). Podle zprávy Federálního ministerstva spravedlnosti (U. S. Department of Justice, 1991) byl procentuálně vyjádřený růst počtu uvěz-

něných žen od roku 1981 každoročně vyšší než odpovídající hodnota u mužů. V průběhu osmdesátých let vzrostl počet vězňů mužského pohlaví o 11,2 %, zatímco počet vězněných žen o 202 %. Ženy dnes tvoří 6,1 % všech svěřenců federálních a státních věznic a 10,2 % osob zadržovaných ve vazebních věznicích (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997). Jak vyplývá z Tabulky 8.4 a jak jsme již také předeslali, nadproporčně jsou mezi těmito osobami zastoupeny ženy jiné než bílé barvy pleti.

TABULKA 8.4 Vězněné osoby v pravomoci federálních orgánů, orgánů amerických států a místních orgánů podle rasy a pohlaví, 1995

	Počet dospělých osob ve věznicích (včetně vazebních)				Počet dospělých osob ve věznicích (včetně vazebních) na 100 000 obyvatel			
	Běloši		Černoši		Běloši		Černoši	
	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy
1990	545 900	39 300	508 800	38 000	718	48	5365	338
1991	588 800	42 200	551 000	40 800	740	51	5717	356
1992	598 000	44 100	590 300	42 400	774	53	6015	365
1993	627 100	48 500	624 100	47 500	805	56	6259	403
1994	674 400	51 000	676 000	52 300	851	61	6662	435
1995	728 500	57 800	711 600	55 300	919	66	6926	456

Pramen: U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997.

Nízký počet uvězněných žen se často udával jako důvod malé pozornosti, již vězněným ženám dosud věnoval jak odborný výzkum, tak státní politika. Navíc se poměry v ženských věznicích zdály být méně drsné než v mužských, a tím i méně „problematické“. V důsledku rychle rostoucího počtu vězněných žen se však pozornost soustřeďuje nejen na problémy vězeňství obecně, ale i na specifické problémy týkající se právě vězněných žen. Přestože se některé ženské věznice v porovnání s odpovídajícími zařízeními pro muže vyznačují lepším fyzickým vzhledem a méně přísnými bezpečnostními opatřeními (v některých jsou například vězeňkyně všech kategorií bezpečnostního rizika umístěny společně), není nutně pravidlem, že by zdejší životní podmínky byly příjemnější, méně reglementované či méně ponižující než ve věznicích mužských (Baunach, 1992). I v ženských věznicích vládne polovojenská atmosféra s pevným režimem. Výzkumy ukazují, že jsou ženy v dnešních

věznicích nadměrně kontrolovány a hlídány (McClellan, 1994). Častěji jsou například kárány za porušení pravidel – nikoli však proto, že by byly méně ukázněné, ale protože je jejich režim sešňorován více pravidly. McClellan (1994) uvádí, že takovým porušením pravidel například může být, má-li trestankyně ve své cele vystaveno příliš mnoho fotografií rodinných příslušníků, nesní-li všechno jídlo nebo má-li u sebe „zakázané předměty“ (např. povlak na polštář či podprsenku navíc nebo čokoládu). McClellan také konstatuje, že ve srovnání s muži jsou ženy za porušení pravidel trestány přísněji.

Další rozdíl mezi ženskými a mužskými věznicemi spočívá v dostupnosti vzdělávacích a doškolovacích programů. V ženských věznicích bylo na tyto programy dříve vyčleňováno méně prostředků s odůvodněním, že rozsáhlé programy by se pro malý počet trestankyň nevyplácely. Programy posilovaly genderové stereotypy a vycházely z filosofie přelomu 19. a 20. století, podle níž nápravný cíl ženských věznic spočíval v tom, aby se „padlé ženy“ naučily být dobrými manželkami a matkami. Programy proto kladly důraz spíše na domácí „dovednosti“ než na schopnosti uplatnitelné na trhu práce. Výzkumy přitom ukazují, že vězeňské vzdělávací programy se u žen setkávají s pozitivnější odezvou než u mužů – přesto mají ženy méně příležitostí se do takových programů zapojit. Programy určené ženám navíc vězeňkyně nadále špatně připravují na současný pracovní svět a na to, aby i v postavení matek samoživitelek byly schopny ekonomicky zajistit sebe a své rodiny. Na rozdíl od doškolovacích programů v mužských věznicích, které se alespoň orientují na kvalifikované práce, jako jsou tesařské, elektrikářské, instala-térské a stavební práce, poskytuje většina doškolovacích programů v ženských věznicích svým svěřenkyním výcvik v administrativních pracích a šití oděvů (Moyer, 1991; Simon a Landis, 1991).

Ženské věznice také trpí nedostatečnou lékařskou péčí. Jak upozorňuje Moyer (1991, s. 111), „zdravotnická péče je ve vězeních obecně špatně organizována a zaměřuje se především na řešení krizových situací; velká část zdravotního personálu pracuje pouze na částečný úvazek a převažuje u něj psychiatrická specializace“. Údaje potvrzují, že v ženských vězeních je k dispozici méně lékařské péče, přestože ji ženy potřebují více než muži. Mezi vězněnými ženami je například více osob nakažených virem HIV (3,9 %) než mezi vězni mužského pohlaví (2,4 %) a podíl HIV-pozitivních žen roste u žen rychleji než u mužů (69, resp. 22 %) (Brien a Beck, 1996). Pollock-Byrne (1990) však správně poznamenává, že poskytnout vězněným ženám jednoduše stejné lékařské služby, jaké mají k dispozici muži, není dosta-

tečným řešením tohoto problému, protože ženy mají v oblasti lékařské péče jiné potřeby: potřebují mít ve vězení gynekologickou a nezávadnou porodnickou péči – v každém okamžiku je totiž až 6 % vězeňkyň těhotných. Také potřeby žen v oblasti duševního zdraví jsou odlišné. Ačkoli například stále větší počet žen putuje do vězení v souvislosti s drogovou kriminalitou, programy léčby drogových závislostí nabízené v ženských věznicích jsou obvykle nedostatečné a málo účinné. Jednak jsou často koncipovány podle vzoru léčebných programů pro muže, a to přestože – jak uvidíme v kapitole 11 – ke zneužívání drog a alkoholu dochází u žen z jiných důvodů než u mužů, jednak může vězeňská léčba jiných zdravotních komplikací problém žen závislých na drogách dále zhoršit. Mezi zdravotními problémy, na které si vězeňkyňe stěžují nejčastěji, jsou pocity úzkosti a deprese, které se běžně léčí psychotropními látkami, například sedativy. Tyto typy léků jsou nadměrně předepisovány i ženám na svobodě, které ze zmíněných důvodů vyhledají lékařskou pomoc (viz kapitola 11); je-li však stejná léčba volena u vězňů, z nichž většina má problémy s drogami, výsledkem je často *přenos závislosti*, tedy vznik závislosti na jiných látkách (konkrétně na lécích namísto „pouličních“ drog), nicméně jde stále o závislost.

Jen zřídka nabízejí nápravné instituce programy, které by se účinně zabývaly problémy souvisejícími s tělesným a pohlavním zneužíváním, a to přestože více než 40 % vězňů žen udává, že byly v minulosti tělesně či sexuálně zneužity; mezi muži hovoří o dřívějším tělesném či pohlavním zneužívání 12 % vězňů (Chesney-Lind a Shelden, 1992; Snell a Morton, 1994). Pro zhruba třetinu vězeňkyň začalo zneužívání v dětství a pokračovalo až do dospělosti, pro mnohé z nich navíc ani umístění do nápravného zařízení neznamena konec zneužívání. Výzkumy z poslední doby dokládají četné případy tělesného a pohlavního zneužívání vězňů žen mužskými zaměstnanci včetně dozorců, a to jak ve federálních věznicích a věznicích na státní úrovni, tak i v obecních nápravných zařízeních. Přestože se počet ženských zaměstnankyň nápravných zařízení v posledních letech zvýšil, většina žen umístěných v těchto zařízeních má mužské dozorce, z nichž někteří využívají své autority k sexuálnímu vykořisťování vězeňkyň. Zneužívání, jemuž jsou vystaveny, může zahrnovat bití, znásilňování nebo sexuální donucování (tj. nucení vězeňkyň k pohlavnímu styku odebráním či naopak poskytováním výhod nebo věcí). Kromě vyloženého pohlavního zneužívání však ženy hovoří také o opakovaném porušování soukromí, kdy do místností bez ohlášení vstupují dozorcí nebo kdy jsou osobní prohlídky prováděny v přítomnosti mužských stráž-

ží, což pro ženu, jež v minulosti zažila pohlavní zneužívání, představuje zvláště traumatickou zkušenost (Chesney-Lind, 1997; „Federal Lawsuit“, 1997; Holmes, 1996; „U. S. Bureau of Prisons“, 1998).

Pro ženy představuje oddělení vězňů od rodiny závažný problém. Děti má asi 60 % vězňů mužského pohlaví (54,4 % mají děti mladší osmnácti let) a více než 76 % vězeňkyň (67,5 % má děti mladší osmnácti let). Z mužů, kteří mají děti mladší osmnácti let, udává asi polovina, že s dětmi před nastoupením trestu žili; naproti tomu mezi ženami žily s dětmi do osmnácti let před nástupem trestu čtyři pětiny respondentek. Jak víme z kapitoly 6, jen málo dětí žije pouze se svým otcem. Jde-li do vězení muž, který má děti, je velmi pravděpodobné, že děti zůstanou v opatrování matky, která jim poskytne potřebnou péči; 88,5 % vězňů mužů, kteří mají děti mladší osmnácti let, udává, že děti žijí s matkou. Jde-li však do vězení žena, která má děti, jde velmi často o případ, kdy otec hrál v životě dětí jen malou roli a o děti se starala pouze matka. Místo aby tedy děti uvězněných matek žily u svého otce (k čemuž dochází ve 22,1 % případů), žijí častěji s prarodičem (45,4 %) nebo jiným příbuzným (22,1 %); asi 10 % dětí je svěřeno do péče dětských domovů nebo do institucionální péče. 28 % vězňů žen, které mají děti mladší osmnácti let, uvádí, že v okamžiku jejich nástupu do vězení jim byly děti úředně odebrány z péče (U. S. Department of Justice, 1991).

Rozsah, v němž mají vězněné matky povoleno se se svými dětmi stýkat, se v jednotlivých institucích velmi podstatně liší. Jen málokterá umožňuje každodenní návštěvy (Simon a Landis, 1991). Mezi tyto výjimky patří nápravné zařízení Bedford Hills v New Yorku, které jako první zahájilo projekt státních vězeňských jeslí. Díky tomuto projektu mohou uvězněné matky pečovat o své děti uvnitř nápravného zařízení až do jednoho roku věku nebo po dobu nepřesahující osmáct měsíců, má-li být matka během této doby propuštěna na čestné prohlášení. V rámci tohoto programu mohou vězněné matky navštěvovat kurzy rodičovské péče a o malé děti je postaráno i v případech, kdy matky v rámci výkonu trestu chodí pracovat nebo navštěvují vězeňskou střední školu (Harris, 1993; viz též Snyder-Joy a Carlo, 1998). Většina nápravných zařízení ale povoluje jednu návštěvu týdně, některá pouze dvě návštěvy za měsíc. Také délka návštěvy je různá, většina institucí však nemá místnosti vybavené pro návštěvy malých dětí (např. s vysokými židličkami a dětskými postýlkami) a ani místnosti, kde by bylo možno hovořit v soukromí nebo třeba poslouchat se staršími dětmi hudbu (Simon a Landis, 1991). Ačkoli většina institucí tvrdí, že vydává propustky, které vězněným mat-

kám umožňují navštěvovat děti doma nebo na třetím místě, Simon a Landis (1991) uvádějí, že udělení propustky obvykle předpokládá splnění velmi přísných podmínek.

Vedle ekonomických důsledků uvěznění žen, které jsou jedinými živitelkami a opatrovnicemi svých dětí, můžeme hovořit i o vážných psychických dopadech jak na ženy, tak na jejich děti. Jejich rozdělení podřívá sebeúctu matek a vzbuzuje u nich pocity prázdnoty, bezmoci, zlosti, hořkosti a viny, ale též obavy o bezpečnost dětí, strach z jejich ztráty nebo z toho, že budou dětmi zavrženy (Baunach, 1992; Snyder-Joy a Carlo, 1998). Děti prožívají – v míře závislé na věku – uvěznění matky jako prohru a prožívají nejrůznější emoce: od pocitu ztráty a opuštěnosti přes zlost či pocity viny až po obavy o matčinu bezpečnost (Huie, 1994; Snyder-Joy a Carlo, 1998).

Nepříznivá situace vězňených matek a jejich dětí podnítila diskusi o věznění žen vůbec. Vzhledem k tomu, že většina vězeňkyň spáchala relativně méně závažné a nenásilné trestné činy, zpochybňuje řada kriminologů a obhájců přiměřenost samotného odsouzení k trestu odnětí svobody. Immarigeon a Chesney-Lind (1990) popisují několik novátorských programů, jejichž cílem je omezit odsuzování žen do vězení, avšak zdůrazňují, že jde o vzácný jev. Upozorňují, že ve většině amerických států jsou systémové koncepce spíše výjimkou a vězeňkyně jsou tvůrci státní politiky stále zanedbávány. I v existujících koncepcích přitom hraje element vězeňství stále klíčovou roli (viz též Chesney-Lind, 1997). Tento stav se bohužel ani v blízké budoucnosti zřejmě nezmění, protože většina zákonodárců dává přednost spíše stavbě dalších věznic a ukládání delších trestů než preventivním či alternativním programům.

Můžeme tedy shrnout, že otázky výkonu práva, soudního a nápravného procesu tvoří komplexní problém. Koncepce boje s kriminalitou ve stylu „tvrdého postupu“ z osmdesátých a devadesátých let přinesly rétoriku rovnosti („když něco provedeš, odsedíš si to, ať jsi kdokoli“), ve skutečnosti však, jak jsme viděli, funguje u soudů i nadále dvojitá měřítka, tedy systém, který obzvláště negativně postihuje ženy – zejména mladé, ekonomicky marginalizované svobodné matky jiné než bílé barvy pleti. Existuje stejný dvojitý přístup založený na příslušnosti k mužské nebo ženské populaci také v nakládání s oběťmi zločinu? Na tuto otázku se pokusíme odpovědět v následujícím oddílu.

8.3 OBĚTI ZLOČINU: GENDER, MOC A NÁSILÍ

Strach člověka, že se stane obětí trestného činu, je ve Spojených státech dosti rozšířen. Podle jednoho celostátního průzkumu veřejného mínění se například více než třetina obyvatel obává, že by se oni sami nebo jejich rodinní příslušníci mohli stát terčem pohlavně motivovaného napadení. Vloupání do domu či bytu se podle výsledků výzkumu obává rovněž více než třetina a strach z přepadení uvedla více než čtvrtina respondentů. V některých skupinách obyvatelstva je strach z kriminality silnější než v jiných. Nejrozšířenější jsou tyto obavy mezi obyvateli městských oblastí, přičemž Afroameričané je vyjadřují výrazně častěji než Američané bílí. Také starší lidé se bojí více než mladí a ženy více než muži („Perception“, 1993). Obecně platí, že strach z násilných trestných činů převažuje nad strachem z majetkových deliktů.

Mezi obavami ze zločinu a pravděpodobností, že se daná osoba obětí zločinu skutečně stane, je pochopitelně rozdíl. V Tabulce 8.5 jsou citována data Federálního ministerstva spravedlnosti, která ukazují počty obětí trestných činů v závislosti na pohlaví, věku a rase. Jsou výsledkem Národního výzkumu kriminality (*National Crime Survey*), celostátního výzkumu, který se dvakrát ročně dotazuje náhodně vybraného vzorku amerických domácností na jejich zkušenosti s viktimizací v oblasti násilných trestných činů. Podíváme-li se pouze na kategorii pohlaví, vidíme, že v případě mužů existuje výrazně vyšší pravděpodobnost, že se stanou obětí násilného trestného činu. Odhaduje se, že celých 89 % všech mužů, kterým je nyní dvanáct let, se alespoň jednou za život stane obětí násilného trestného činu – oproti 73 % žen. Tento odhad je však poněkud zavádějící, neboť ne všichni muži mají stejnou šanci se obětí takového činu stát. Vezmeme-li totiž v úvahu i rasu a věk, vidíme, že tato pravděpodobnost je nejvyšší u mužů jiné než bílé barvy pleti ve věku 12–24 let (viz též Komentář 8.2 na stranách 355–356).

Národní výzkum kriminality je považován za poměrně kvalitní ukazatel počtu obětí trestné činnosti v USA a je v této oblasti nejčastěji užívaným zdrojem statistických dat, nicméně vezmeme-li v úvahu genderově specifickou povahu kriminality, jsou jeho údaje v některých ohledech problematické. Jak ukazují Gerber a Weeks (1992), velká část těch typů trestných činů, jejichž nejčastějšími oběťmi jsou ženy – zejména činů násilných –, není Národním výzkumem kriminality vůbec zachycena. Výzkum například nevěnuje zvláštní pozornost zneužívání v rámci manželství a incestu; navíc přestože ženy ve výzkumech uvádějí více trestných činů, než ohlašují na policii, o některých činech, například o znásilnění, často nedokážou říci nikomu. Odborníci proto odhadují, že oficiální data možná regist-

rují pouhých 10 až 30 % všech skutečných případů znásilnění (Gordon a Riger, 1991; Greenfeld, 1997). V rámci výzkumu financovaného federální vládou bylo zjištěno, že počet pohlavně motivovaných napadení může být každoročně až pětkrát vyšší, než uvádí Národní výzkum kriminality (Johnston, 1992).

TABULKA 8.5 Oběti násilných trestných činů mezi osobami staršími 11 let podle rasy a pohlaví

Pohlaví, rasa a věk oběti	Obyvatel celkem	Počet obětí na 1000 obyvatel
Bělošští muži		
12-15 let	6 257 840	135,6
16-19 let	5 873 320	146
20-24 let	7 527 480	123,3
25-34 let	17 326 480	65
35-49 let	24 922 090	44,5
50-64 let	14 319 810	15,2
64 a více let	11 780 640	5,7
Bělošské ženy		
12-15 let	5 948 580	88,2
16-19 let	5 576 340	102,4
20-24 let	7 375 450	78,1
25-34 let	17 135 720	57,9
35-49 let	24 903 460	33,6
50-64 let	15 282 970	14,3
64 a více let	16 311 340	2,8
Černošští muži		
12-15 let	1 234 310	141,6
16-19 let	1 138 680	124,8
20-24 let	1 111 420	71,1
25-34 let	2 539 490	66,9
35-49 let	3 199 810	49,9
50-64 let	1 499 080	28,5
64 a více let	973 190	33,7
Černošské ženy		
12-15 let	1 234 480	129,8
16-19 let	1 100 140	109,3
20-24 let	1 419 040	97,5
25-34 let	2 983 380	59
35-49 let	3 750 950	40,5
50-64 let	1 855 770	13,5
64 a více let	1 590 380	6,7

Pramen: U. S. Department of Justice, 1997b, s. 15.

B. GENDER, KRIMINALITA A SPRÁVEDLNOST

ale Ženy jako oběti kriminality jsou však „znevíděly“ i jinými způsoby. Gerber a Weeks (1992) například uvádějí, že ženy byly vždy obětmi trestných činů páchaných obchodními společnostmi – a v některých případech, např. u antikoncepčních prostředků značky Dalkon Shield nebo silikonových prsních implantátů, byly dokonce obětmi pouze ženy; kriminologické analýzy trestné činnosti obchodních společností však aspekt genderu většinou přehlížejí (výjimkou je Rynbrandt a Kramer, v tisku). Podobně se kriminologové zkoumající případy vraždy a zabití soustřeďují převážně na mužské pachatele a oběti a ženy nezřídka zmiňují pouze v souvislosti se zločiny páchanými ve stavu duševního rozrušení. Jak však čteme ve zprávě nedávno vydané Federálním ministerstvem práce, ženy sice tvoří pouhých 8 % počtu úmrtí na pracovišti, 34 % z nich se však stává obětí vraždy, zatímco u mužů je to pouze 15 %. Zjištění, že nejčastější příčinou úmrtí žen na pracovišti je vražda nebo zabití, si jistě žádá podrobnější rozbor (U. S. Department of Labor, 1997b).

Komentář 8.2

Trestné činy motivované nenávistí vůči skupině obyvatel (*hate crimes*)

Trestné činy motivované nenávistí vůči skupině obyvatel, nazývané též zločiny z předpojatosti (*bias crimes*), jsou takové trestné činy, jejichž pachatel je motivován nenávistí, předpojatostí či předsudky vyplývajícími ze skutečné či domnělé rasové či etnické příslušnosti, státního původu, náboženského vyznání či sexuální orientace oběti. Tyto trestné činy mají často podobu hanobení či výtržností, avšak nezřídka dochází i k násilným fyzickým útokům proti osobám. Oběti zločinů z předpojatosti většinou utrpí větší fyzickou a psychickou újmu než oběti jiných typů útoků (National Institute Against Prejudice and Violence [NIAPV], 1990). Jsou například čtyřikrát častěji hospitalizovány (Goleman, 1990) a často prožívají rovněž intenzivní pocity izolace ze strany okolní společnosti (NIAPV, 1990).

Ne každý je tímto typem trestné činnosti ohrožen stejně. Z publikovaných zpráv vyplývá, že obětmi jsou nejčastěji lidé jiné barvy pleti než bílé a pachatelé naopak mladí bělošští muži. Zvláště silně ohroženy jsou také rasově smíšené páry, ovšem častým terčem pachatelů jsou i homosexuální muži a ženy. V průzkumech z poslední doby uvádí celých 92 % gayů a leseb, že se kvůli své sexuální orientaci stali terčem slovního obtěžování nebo vyhrožování a 24 % se zmiňuje o fyzickém útoku (Herek a Berrill, 1992). V roce 1995 poklesl počet trestných činů namířených proti gayům a lesbám mezitím na 8 %, násilnost spáchaných trestných činů však vzrostla („Anti-Gay Crimes More Violent“, 1996). Někteří analytici předpovídají, že

pokles počtu případů bude pouze krátkodobý, neboť pravicově orientované náboženské skupiny prohlásily, že hodlají své tažení proti homosexuálům zintenzivnit. Řada konzervativních náboženských vůdců vykresluje gaye a lesby jako zlo, jako „ztělesnění Satana“ a zaznívají obavy, aby tato burčující rétorika nepřivedla nějaké fanatiky k nápadu gaye a lesby „ve jménu božím“ vymýt (Liebman, 1995). Tyto projevy nenávisti ani jimi motivované trestné činy přitom nejsou výsadou Spojených států. Amnesty International (1997, s. 7) uvádí, že „po celém světě se vyskytují případy, kdy jsou jedinci vězněni, mučeni a dokonce zabíjeni pouze na základě své sexuální orientace“. Navíc zatímco Spojené státy mají zákony potírající předpojatost, žádná mezinárodní ochrana sexuálních menšin neexistuje. V řadě států jsou hlavními propagátory této předpojatosti sami státní úředníci (Amnesty International, 1997; McNeil, 1995).

Všimněme si však, že v oficiální definici trestných činů motivovaných nenávistí vůči skupinám osob, jež byla ve Spojených státech v roce 1990 kodifikována ve federálním zákoně zabývajícím se tímto typem trestných činů, nejsou zmíněny činy motivované *pohlavím* oběti. Jinak řečeno, specifické činy nebo hrozby namířené proti ženám, jejichž cílem je ženy zastrašit, obtěžovat, ponižovat, k něčemu nutit nebo trestat, činy pramenící z misogynních pocitů pachatele nebo jeho nepřátelství vůči ženám *jakožto ženám*, se mezi trestné činy motivované nenávistí vůči skupinám osob nepočítají, a nevztahují se na ně proto ani odškodnění uvedená v příslušném zákoně (Miller, 1994). Na toto očividné opomenutí upozorňovala celá řada feministických kritiků, kteří poukazovali na to, že velká část násilí páchaného na ženách je *genderově motivována* a jeho cílem není jen *zastařit tu kterou konkrétní ženu*, ale *ženy jako skupinu*, podobně jako zločiny z nenávisti namířené proti kategoriím uvedeným v zákoně *zastařují konkrétní jedince* kvůli jejich příslušnosti k dané skupině (Center for Women Policy Studies, 1991b).

Jako příklad uvedme jeden nedávný a obzvlášť dramatický případ, kdy v březnu 1998 v Jonesboro (stát Arkansas) zastřelili dva chlapci, třináctiletý a jedenáctiletý, na školním dvoře čtyři spolužačky a jednu učitelku. Média se v bezprostřední reakci na střelbu sice soustředila na problém násilí ve školách, ale třináctiletý chlapec uvedl jako motiv svého činu skutečnost, že měl zlost na dívku za to, že se s ním rozešla, a chtěl se pomstít jí i dalším dívkám jako ona (Morello a Katel, 1998). Jinými slovy, čtyři dívky a jedna žena byly v Jonesborské škole zabity a dalších devět dívek a jedna dospělá žena zraněny *proto, že byly ženami*. Podobný případ se stal v roce 1991 v Montrealu, kdy čtrnáct studentek techní-

ky zabil v universitní posluchárně muž, který zanechal dopis, v němž prohlašoval, že nenávidí ženy a musí „postřílet feministky“.

Mnozí budou jistě namítat, že takové případy jsou vzácné a že ne všechny případy, jejichž oběťmi jsou ženy, lze považovat za zločiny motivované nenávistí vůči skupině osob. S tím lze sice souhlasit, ale je třeba zároveň upozornit na to, že pro ty případy, kde je zřejmé, že se ženy staly oběťmi kvůli svému pohlaví, by začlenění kategorie pohlaví do zákonů o tomto typu trestné činnosti mělo ten pozitivní efekt, že by pachatelé za své činy mohli být přísněji potrestáni. Trestné činy kvalifikované jako motivované nenávistí vůči skupině osob jsou totiž oproti jiným činům stejné závažnosti trestány podle přísnější sazby. Ještě důležitější však je, že zahrnutím kategorie pohlaví do příslušné legislativy by vznikla povinnost vyčlenit prostředky na státní vzdělávací programy, pomoc obětem, programy prevence a speciální výcvik pro pracovníky orgánů činných v trestním řízení. A konečně: pokud by ženy viděly, že policisté chápou genderově motivovanou kriminalitu jako problém, možná by ochotněji ohlašovaly případy obtěžování a násilí (Miller, 1994).

Ve světle těchto údajů jsou větší obavy žen z kriminality již pochopitelnější. Jak zdůrazňuje Stanko (v tisku), větší strach žen z kriminality vyplývá jak z jejich fyzicky dané větší zranitelnosti, tak ze skutečnosti, že stanou-li se oběťmi ony, je ve srovnání s mužskými oběťmi pravděpodobnější, že tato událost zůstane skryta, bude přehlížena nebo bagatelizována. K ženskému strachu přispívají i obecně rozšířené představy o kriminalitě a zločincích. Bez ohledu na věk, společenskou třídu a rasovou či etnickou příslušnost se většina žen domnívá, že typickým zločincem je chudý nevzdělaný mladý černoch, který je duševně nemocen nebo závislý na drogách. Ženy se obávají především náhodné povahy násilné trestné činnosti. Nejčastěji se obávají neznámého psychopata, který na ně znenadání zaútočí, zatímco se věnují svým běžným každodenním činnostem (Madriz, 1997). Jak podotýká Madriz (1997, s. 342), „ženský strach je strachem z mužského násilí“. Přitom veškeré dostupné údaje dokládají, že ženy jsou nejčastěji oběťmi trestných činů páchaných nikoliv cizím člověkem, ale někým, koho znají. Pravděpodobnost, že žena zažije násilný útok ze strany přítele či známého, příbuzného nebo partnera je třikrát větší než pravděpodobnost, že ji napadne cizí člověk, zatímco u mužů jsou obě pravděpodobnosti zhruba vyrovnané (Craven, 1996). Prozkoumejme nyní toto zjištění podrobněji na příkladu trestného činu znásilnění. Ten patří mezi zločiny, jichž se ženy obávají nejvíce a jež příznačně vnímají jako ono „nebezpečí přicházející z neznáma“.

8.3.1 Znásilnění

Výzkumy potvrzují, že znásilnění je zločin, jehož se ženy obávají vůbec nejvíce (Gordon a Riger, 1991; Warr, 1985). Strach z něj je přítomen již mezi malými dívkami, jak nedávno odhalil výzkum, který se žákyň prvního stupně základních škol ptal: „Chtěla bys být spíš mužem, nebo ženou? Proč?“ Jedna desetiletá dívka odpovídala (cit. dle Snow, 1992, s. 1E): „Nejhorší na tom, když je člověk žena, je, že nás znásilňují a zabíjejí. Ženy může jejich krása zabít.“ Jak naznačuje odpověď této dívky, strach ze znásilnění není založen jen na faktu, že znásilnění je závažný zločin, ale také na tom, že je spojováno s dalšími závažnými trestnými činy, jako je loupež nebo vražda, a (vedle samotného znásilnění) i s dalším, samoučelným násilím (Gordon a Riger, 1991; Madriz, 1997). Strach žen ze znásilnění je posilován také obavou, že se při něm nakazí nemocí AIDS (Center for Women Policy Studies, 1991a).

Podle „kriminálních hodin“ FBI dojde ve Spojených státech ke znásilnění každých šest minut (Federal Bureau of Investigation, 1997). V osmdesátých letech rostl v USA počet případů znásilnění čtyřikrát rychleji než kriminalita celkově (U. S. House of Representatives, 1990; viz též DeKeseredy et al., 1993). V první polovině devadesátých let však celkový počet násilných trestných činů poklesl a s ním ubylo i znásilnění, konkrétně o 15 % (Federal Bureau of Investigation, 1997). Není jasné, zda tento pokles skutečně znamená snížení počtu vykonaných znásilnění nebo větší neochotu na straně obětí tyto trestné činy ohlašovat. Pohlavně motivované napadení totiž patří k těm násilným trestným činům, které jsou policii ohlašovány nejméně často (Center for Women Policy Studies, 1991a). Také pravděpodobnost odsouzení pachatele je u znásilnění poměrně nízká. Zatčením končí asi polovina ohlášených případů znásilnění a pouze 22 % těchto zatčených je usvědčeno (Federal Bureau of Investigation, 1997; Greenfeld, 1997). Přibližně 66 % usvědčených pachatelů je odsouzeno k trestu odnětí svobody, průměrně v délce těsně pod deset let; ve skutečnosti však většina pachatelů ve vězení stráví méně než pět let (Greenfeld, 1997). Nemůžeme se neptat po příčinách této alarmující statistiky.

Podle zákona dochází ke **znásilnění** tehdy, jestliže jedna osoba dosáhne za použití násilí – nebo pod pohrůžkou jeho použití – pohlavního styku (vaginálního, orálního nebo análního) s druhou osobou. Na základě této jasné definice bychom mohli usoudit, že stíhat znásilnění je vcelku jednoduché, zvláště vezmeme-li v úvahu současný stav lékařské techniky a moderní metody sběru důkazů. Avšak přestože se na první pohled může zdát, že o znásilnění lze uvažovat v dichotomiích (tj. že

určitý kontakt znásilněním buď je, nebo není), výzkumy naznačují, že obsah toho, co je za znásilnění označováno, se u různých skupin – včetně obětí a pachatelů – podstatně liší (Bourque, 1989; Williams, 1985). Naše společnost bohužel trestný čin znásilnění stále ještě nahlíží skrze řadu mýtů týkajících se pachatelů znásilnění i jejich obětí. Mezi ně patří například názor, že některé ženy mají rády, když si je někdo „vezme“ silou; že ženy na sexuální návrhy mužů vždy nejprve říkají „ne“, aby vypadaly „slušně“, a muž je musí „přemlouvat“; že řada žen muže ke znásilnění provokuje svým chováním, a tak vlastně dostává, co si zaslouží; a konečně že většinu znásilnění páchají cizí muži, kteří napadají osamělé ženy na opuštěných místech či v temných uličkách. Jak prohlásila skupina vysokoškolských studentů při nedávné diskusi o problému znásilnění: Jestliže si žena pozdě večer sama vykračuje městem a je znásilněna, co jiného mohla čekat? Měla být rozumnější, opatrnější (viz též Madriz, 1997). Oběti znásilnění se tedy setkávají s nesnázezi neznámými obětmi jiných trestných činů; spíše než aby stát prokazoval vinu pachatele znásilnění, musí ony samy prokazovat svou bezúhonnost (Estrich, 1987). Pro lepší pochopení celého problému se nyní na některé mýty týkající se znásilnění podíváme blíže.

Jedním takovým mýtem je představa, že oběti znásilnění často udělaly něco, čím útok vyvolaly nebo uspíšily. To znamená, že když jde o oběť trestný čin ohlásit, musí dokazovat, že je „skutečnou“ obětí nebo že je hodna být za oběť vůbec uznána. Aby se jí to podařilo a policie se jejím trestním oznámením začala zabývat, musí napadení oznámit okamžitě; odkládání zvyšuje pravděpodobnost, že policie shledá stížnost *neopodstatněnou* – tj. že oficiálně prohlásí, že se domnívá, že k trestnému činu nedošlo nebo že jej nebude možné stíhat. Oběť musí vykazovat citové i tělesné trauma; absence řezných ran, modřin a dalších zranění může zpochybnit její důvěryhodnost (viz např. „Quebec to Appeal Rape Case“, 1997). Co je však nejdůležitější, oběť musí příslušné úřady přesvědčit, že není za trestný čin nijak odpovědná (Bourque, 1989). Splnit tuto poslední podmínku je zvláště těžké, protože sebemenší odchýlení od „slušného chování“ může posloužit jako důkaz zavinění ze strany oběti. Muži například ohlašují skutečnost, že byli znásilněni, v ještě menším procentu případů než ženy – očekává se od nich přece, že se dokážou ubránit. Jde-li o muže homosexuální, může ohlášení znásilnění přinést víc škody než užítku: gayové jsou vzhledem ke svému rozhodnutí pro „deviantní“ životní styl jen zřídka uznáni za „skutečné“ oběti znásilnění a ohlášení činu může ještě vyústit v šikanování ze strany úřadů a dalších osob.

Mužů je však mezi oběťmi znásilnění pouhých 6 % (U. S. Department of Justice, 1997b). Převážnou většinu obětí tvoří ženy; ty také při ohlašování znásilnění zvláště často prožívají nové trauma. Mýtus spoluviny oběti vede k tomu, že pokud se ukáže, že znásilněná žena porušila některý ze stereotypních předpokladů o správném ženském chování (tj. pila alkohol nebo užíla drogu, šla pozdě večer sama, šla k útočníkovi domů nebo ho pozvala k sobě, šla bez doprovodu do baru či restaurace nebo byla „vyzývavě“ oblečena), zvyšuje se pravděpodobnost, že na základě jejího oznámení nebude trestní stíhání vůbec zahájeno a že – pokud ke stíhání dojde – bude útočník zproštěn viny (viz např. „Nature of Clothing“, 1990). V případech znásilnění shledává policie bezpředmětnými čtyřikrát více oznámení než v případech jiných registrovaných trestných činů (Federal Bureau of Investigation, 1997).

V důsledku mýtu spoluviny oběti se některé skupiny žen jako například prostitutky či narkomanky stávají v jistém smyslu „neznásilnitelnými“. Případy znásilnění oznámené prostitutkami či ženami závislými na drogách policie běžně nechává nevyšetřeny. „V New Havenu [stát Connecticut] odpověděli policisté prostitutce oblečené do práce slovy: ‚Co jste čekala? Vždyť se na sebe podívejte.‘ V Houstonu zase policisté sklapli notesy, jakmile oběť uvedla, že byla znásilněna v narkomanském doupeči. Na předměstí Atlanty byly oběti varovány, že budou podrobeny testu na detektoru lži, a jestliže se kterákoliv část jejich tvrzení ukáže jako nepravdivá, půjdou do vězení“ (Gross, 1990, s. A14).

Mýty, podle nichž mají ženy vnucený sex rády, když říkají „ne“, myslí ve skutečnosti „ano“ a ze znásilnění obviňují muže často neprávem, protože se stydí nebo se chtějí mužům pomstít, vedly v minulosti k zavedení přísných pravidel dokazování znásilnění, v nichž důkazní břemeno fakticky spočívalo na oběti. Výpověď oběti musela být například potvrzena dalšími svědectvími a muselo být prokázáno, že se oběť útočníkovi dostatečně bránila. Dnes již je v USA i jiných státech řada těchto podmínek změněna či odstraněna. Navzdory právním reformám se však soudci i soudní poroty stále zdráhají věřit obětem znásilnění, uznávat obviněné vinnými a ukládat jim tresty (Bourque, 1989; Herman, 1988). Uvedme například doporučení, které v roce 1996 pronesl jistý soudce na Novém Zélandě směrem k porotě těsně před tím, než se odešla poradit o rozsudku v případě znásilnění: „Svět by byl mnohem méně vzrušující, kdyby v dosavadních dějinách každý muž přestal, jakmile by žena jedinkrát řekla ne“ („New Zealand Judge“, 1996). Porota složená ze sedmi žen a pěti mužů se radila pouhých 45 minut, než obžalovaného zprostila viny. Tento případ bohužel nezmiňujeme jen jako jakousi kuriozitu z daleké země: ve Velké Británii řekl soudce třinácti-

tilé oběti znásilnění, která byla v okamžiku útoku opilá, že by měla s pitím počkat, až bude větší, ale pokud čekat nemůže, ať si alespoň alkohol ředí limonádou (Gibb, 1998). A konečně i ve Spojených státech, konkrétně v New Yorku, vyzval soudce patnáctiletou oběť pohlavně motivovaného napadení, aby před soudem předvedla, jak ji obžalovaný osahával na prsou (Kocieniewski, 1995). Při jiném soudním přelíčení prohlásil zástupce státu Severní Karolína, že „skutečná“ oběť znásilnění nemůže otěhotnět, protože při „opravdovém“ znásilnění se v těle ženy „neuvolňují ženské štávy a neprobíhají normální tělesné funkce“ („Lawmaker's Rape View“, 1995). A konečně Nejvyšší soud státu Michigan rozhodl, že mají-li záznamy ze soukromých konzultací oběti znásilnění s jejím právním zástupcem zásadní význam pro obhajobu, lze je při procesech s obviněným útočníkem použít jako důkaz (Boyle, 1994).

Uvedené příklady ukazují, že ve většině případů znásilnění není základní otázkou to, zda měla žalující strana s obžalovaným pohlavní styk, ale zda se stykem *souhlasila*. Jak dobře ví mnoho žalobců, právě souhlas oběti je vůbec nejtěžší vyvrátit, zvláště v případech, kdy se s obviněným znala. Případy, kdy oběť útočníka zná – ať více, či méně dobře –, se označují jako **znásilnění známou osobou**. Podle Federálního ministerstva spravedlnosti (U. S. Department of Justice, 1994) tvoří takové případy nejméně 55 % všech znásilnění. Čím je oběť mladší, tím vyšší je pravděpodobnost, že svého útočníka znala: znásilnění známou osobou tvoří dokonce 90 % všech ohlášených případů znásilnění obětí mladších dvanácti let (Greenfeld, 1996). Velká většina znásilnění známou osobou však vůbec není ohlášena: ženy a dívky znásilněné cizím člověkem oznamují znásilnění desetkrát častěji než ženy znásilněné někým, koho znají (U. S. House of Representatives, 1990).

Znásilnění známou osobou jsou obzvláště četná v universitních areálech. Ačkoli Roiphe (1993) tvrdí, že termín „znásilnění při soukromé schůzce“ se velmi často nesprávně užívá pro případy, v nichž si muži slovně vynucují sex na svých přítelkyních nebo kdy k pohlavnímu styku dojde proto, že žena je vlivem alkoholu či drog „sexuálně dezorientována“, empirické výzkumy potvrzují, že výskyt znásilnění známou osobou či na schůzce s partnerem není mezi studenty v žádném případě zanedbatelný. V rozsáhlém tříletém výzkumu, který prováděli Koss et al. (1987) mezi vysokoškolskými studenty, uvedla každá osmá studentka, že se v průběhu předcházejících dvanácti měsíců stala obětí znásilnění nebo pokusu o ně; 84 % znásilněných žen pachatele znalo. K obdobným závěrům došli i autoři dalších výzkumů (viz Schwartz a DeKeseredy, 1997, kde lze najít podrobný přehled výzkumů těchto typů znásilnění mezi vysokoškolskými studenty).

Znásilnění známou osobou se vyskytuje tak často, že podle některých autorů není ani žena, která nechodí večer sama a vyhýbá se určitým čtvrtím, nutně chráněna před nebezpečím pohlavně motivovaného napadení (Gordon a Riger, 1991; Stanko, 1996). K více než 33 % znásilnění dochází u oběti doma a 21,3 % v bytě či domě přátel, příbuzných nebo sousedů oběti nebo v jejich blízkosti (U. S. Department of Justice, 1997).

Typem pohlavně motivovaného napadení, k němuž dochází prakticky výhradně u oběti doma, je **znásilnění manželem**. Dříve nemohl být manžel obviněn ze znásilnění, ani když manželku k pohlavnímu styku donutil násilím nebo když byli zákonem odloučeni. Bylo tomu tak hlavně proto, že žena byla podle práva považována za majetek manžela, a muž tedy sotva mohl být stíhán za to, že na základě vlastního rozhodnutí nakládal se svým majetkem, jak uznal za vhodné. Stát Oregon zrušil vynětí manželství z legislativy týkající se znásilnění teprve v roce 1977. O dva roky později se James K. Chretien stal prvním člověkem ve Spojených státech usvědčeným ze znásilnění v manželství (Reid, 1987).

Výzkumy naznačují, že znásilnění v manželství často doprovázejí i jiné formy násilí v rodině. V rámci výzkumu, jehož se účastnilo 644 vdaných žen, vypovědělo 12 % dotazovaných, že byly svými manžely znásilněny (Russell, 1990). Finkelhor a Yllö (1985) ve své studii 393 náhodně vybraných žen uvádějí, že polovina dotazovaných žen hovořila o více než dvaceti případech znásilnění manželem a 48 % uvedlo, že znásilňování je součástí tělesného zneužívání, jehož se vůči nim manželé běžně dopouštějí. Podle nejčastěji citovaných statistických údajů dochází ke znásilnění v 9 až 14 % amerických manželství (Bergen, 1996). Znovu připomeňme, že zde nehovoříme o situacích, kdy si jeden z partnerů přeje pohlavní styk a druhý nikoli, avšak přistoupí na něj z lásky nebo protože chce druhému udělat radost. Znásilnění v manželství je brutální fyzické napadení, které může mít pro oběť vážnější důsledky než znásilnění cizím člověkem, neboť pachatelem je člověk, kterého oběť zná a kterého přinejmenším někdy v minulosti milovala a důvěřovala mu (Bergen, 1996; Finkelhor a Yllö, 1985).

Přestože trestní zákoníky všech amerických států dnes vynucování pohlavního styku mezi manželskými partnery zakazují, ve třiatřiceti státech nejsou muži za určitých podmínek za znásilnění manželek stíháni; to je převážně způsobeno přežívajícími pochybnostmi o možnosti dokázat v manželském soužití nesouhlas s pohlavním stykem. V některých státech může například žena svého manžela obvinít ze znásilnění pouze tehdy, donutí-li ji k pohlavnímu styku za použití zbra-

ně. V několika státech je možné obvinít manžela ze znásilnění, jen pokud spolu oba partneři nežijí. Některé jiné státy vyžadují, aby manželé byli zákonně odloučeni nebo měli podanou žádost o rozvod. Ve třech státech nelze za znásilnění stíhat nejen členy manželských párů, ale ani partnery v nesezdaném soužití (Bergen, 1996; Small a Tetreault, 1990). Mnohé manželky se jen nesmírně těžko odhodlávají k tomu, aby podaly na svého manžela trestní oznámení za znásilnění, zvláště je-li znásilňování součástí dlouhodobějšího pravidelného domácího násilí. Tyto ženy se bojí, že by se jim manžel mstil (viz kapitola 6). V mnoha případech se navíc ženy stydí a nechtějí, aby se tento problém dostal na veřejnost (Bergen, 1996).

Způsob, jímž se v trestním řízení zachází s obětmi znásilnění, se za posledních dvacet let podstatně zlepšil. Většina policistů dnes například prochází speciálním výcvikem, jehož cílem je, aby se dokázali vcítit do traumatu oběti; mezi soudci je však podobný výcvik mnohem méně častý (Kocieniewski, 1995). Po celých Spojených státech rovněž funguje bezpočet center, která obětem nabízejí právní i jinou pomoc. Tento pozitivní vývoj lze jistě uvítat, zároveň je však pravda, že se i nadále soustřeďuje na znásilnění jako na „ženský problém“, a nikoli problém mužského násilí páchaného na ženách. Hovoří-li se o pachatelích znásilnění, jsou většinou popisováni jako psychicky narušení jedinci, kteří potřebují speciální lékařskou péči (Madriz, 1997). Zajímavé přitom je, že výzkumy neodhalily nic, co by nasvědčovalo vyššímu výskytu psychických poruch mezi pachateli znásilnění. U pachatelů znásilnění je ve srovnání s pachateli jiných typů trestných činů vyšší pravděpodobnost, že byli jako děti tělesně či pohlavně zneužíváni, kromě tohoto zjištění však psychologické testy na žádný výrazný rozdíl mezi pachateli znásilnění a ostatními muži nepoukazují (Greenfeld, 1997; Scully a Marolla, 1985). Jak poznamenává Herman (1988, s. 702–703), „z diagnostického hlediska je nejvýraznějším rysem sexuálně motivovaných útočníků jejich zjevná normálnost. Většina z nich nesplňuje podmínky žádné psychiatrické diagnózy.“ Důraz kladený na psychopatologii pachatelů znásilnění pomáhá držet při životě rozšířenou představu pachatele znásilnění jako „netvora“, „smyslů zbaveného zvířete“; slušní muži přece neznásilňují. Tyto představy odvracejí pozornost jak od kulturního kontextu, tak od mocenských vztahů, v nichž ke znásilnění dochází (Madriz, 1997; Stanko, 1996; Stanko, v tisku).

Pokud ale pachatelé znásilnění ve své většině nejsou duševně nemocní, proč tedy znásilňují? Herman (1988) se pokusila dokázat, že sklon k páčání pohlav-

ně motivovaných trestných činů je třeba chápat jako závislost podobnou například alkoholismu. Takové vysvětlení může být věcně správné, neodpovídá však na otázku, jak ona závislost vzniká a proč se někteří jedinci stávají závislími na páchaní pohlavně motivovaných trestných činů, zatímco jiní nikoli. My se domníváme, že odpověď na otázku, proč se pachatelé znásilnění těchto činů dopouštějí, je třeba hledat v kulturní a sociální struktuře společnosti. Uvědomme si například, o čem vypovídají antropologické výzkumy společností, v nichž se znásilnění prakticky nevyskytuje (Lepowsky, Reiss, 1986; Sanday, 1981; Sanday, 1996a; Sutlive, 1991). Nejnápadnějším rysem těchto společností jsou relativně rovnoprávné genderové vztahy. Ani jedno pohlaví není považováno za důležitější či hodnotnější než druhé a obě jsou chápána jako silná, třebaže v odlišných oblastech činnosti. Ženy v těchto společnostech navíc nejsou sociálně a ekonomicky závislé na mužích; disponují vlastními zdroji a rozhodují se samostatně. A konečně, ve většině takových společností jsou péče o rodinu a neagresivita ceněnými stránkami lidské povahy a hodnota žen obvykle nespočívá v jejich sexualitě, nýbrž v moudrosti a schopnostech.

Srovnejme tyto společnosti se společností americkou, která mezi industrializovanými společnostmi světa patří k „nejvíce náchylným k sexuálnímu násilí“ (U. S. House of Representatives, 1990). Rozdíly jsou nepřehlédnutelné. Za prvé žijeme v mimořádně násilné společnosti. Výjimečně vysoký není jen výskyt znásilnění, ale též výskyt vražd a zabití; ten je v USA nejvyšší ze všech industrializovaných států. Násilí však není tolerováno u všech stejně; očekává se, ba podporuje u mužů, nikoli však u žen. To je přitom pouze jeden rozměr nerovných genderových vztahů v naší společnosti. Muži ovládají více společenských statků, a mají proto větší moc než ženy; nezdědka užívají násilí, aby svou moc dále rozšiřovali. Jedním z nečetných „nástrojů vyjednávání“, kterými ženy v naší společnosti disponují, je jejich sexualita – a násilí mužů je může zbavit kontroly i nad ní. Jak řekl jeden usvědčený pachatel znásilnění: (cit. dle Scully a Marolla, 1985, s. 261).

„Znásilnění je mužovo právo. Když na to žena nechce přistoupit dobrovolně, má si to muž vzít. Ženy nemají právo říkat ne. Jsou pro souložení stvořené. Je to jediná věc, ke které jsou dobré. Některé ženy se radši nechají bít, nakonec ale vždycky udělají, co se po nich chce; k tomu tady taky jsou.“

Tento citát vystihuje „dobyvatelský přístup“ k sexu, jenž je součástí americké kultury obecně, zvláště rozšířený je však v mužských kolegiálních a vrstevnických subkulturách (Schwartz a DeKeseredy, 1997). Sex je něco, co muži dostá-

vají – nebo si berou – od žen. Někdy je k tomu, aby žena sex „dala“, nutné použít sílu. Zdá se tedy, že ve Spojených státech není příliš velký rozdíl mezi „normálním“ mužským sexuálním chováním a znásilněním. Nakonec ani pachatel znásilnění, jehož jsme citovali, si nemyslí, že by se dopouštěl něčeho zlého. Jeho postoj není až tak neobvyklý: z rozsáhlých výzkumů konaných mezi studenty středních a vysokých škol vyplývá, že mnoho mladých mužů i žen se domnívá, že za určitých okolností je správné, pokud muž ženu k pohlavnímu styku donutí (Koss et al., 1987; Schwartz a DeKeseredy, 1997). Podobná zjištění dokládají, v jak velké míře je v naší kultuře přijímáno pohlavně motivované násilí vůči ženám. Schwartz a DeKeseredy (1997), ale i další autoři (Benedict, 1997; Sanday, 1990; Sanday, 1996) zjistili, že ve výhradně mužských sociálních sítích, zejména pak v různých studentských a profesních „bratrstvech“, kde je normou silná konzumace alkoholu, ale také například v mužských sportovních družstvech, jsou určité ženy, zejména jsou-li pod vlivem alkoholu nebo drog, považovány za „legitimní sexuální objekty“. V universitním prostředí se takové postoje a chování setkávají s tichým souhlasem, protože je jen malá pravděpodobnost, že by se stížnosti tak nedůvěryhodné oběti dostalo seriózního posouzení a že by útočníci mohli být přísně potrestáni (Schwartz a DeKeseredy, 1997; viz též Benedict, 1997; Bernstein, 1996; Lipsyte, 1998).

Slova zmíněného pachatele znásilnění jsme konečně citovali i proto, abychom si uvědomili, do jaké míry jsou ženy v naší společnosti sexuálně „objektivizovány“. Na rozdíl od žen ve společnostech, jež znásilňování prakticky neznají, je na ženy ve Spojených státech, ale i mnoha dalších zemích nahlíženo jako na objekty sexu a s ženskou sexualitou se nakládá jako se zbožím. Nejnámějším projevem pojmání ženské sexuality jako objektu a zboží je bezesporu pornografie. Právě jí a jejímu vztahu k násilí páchanému na ženách se nyní budeme stručně věnovat.

8.3.2 Pornografie

V roce 1969 uvedla Prezidentská komise pro otázky příčin a prevence násilí (*President's Commission on the Causes and Prevention of Violence*) ve své zprávě, že zobrazování násilí ve sdělovacích prostředcích může jedince vést k násilnému chování. Ze zprávy Prezidentské komise pro otázky obscenity a pornografie (*Presidential Commission on Obscenity and Pornography*) z roku 1971 naopak vyplynulo, že mezi vystavením vlivu pornografie a následným pohlavně motivovaným násilím páchaným na ženách příčinná souvislost neexistuje. Pornografie je tedy podle této zprávy v zásadě neškodná. Úplný zvrát tohoto postoje pak v roce 1986

přinesla Komise ministra spravedlnosti pro otázky pornografie (známá též jako Meeseova komise); ta došla k závěru, že pornografie s prvky násilí je kauzálně spojena jak s pohlavně motivovaným násilím, tak i s diskriminací žen.

Rozpornost těchto oficiálních výroků pouze odráží všeobecnou nejistotu, jež diskuse o pornografii a jejích důsledcích dlouho doprovázela. Dříve než se do tohoto tématu pustíme, definujme, co se zde vlastně *pornografií* míní, neboť vymezení toho, co je a není pornografické, se mohou rozcházet. Jistě jen málokdo by hájil názor, že každé vyobrazení nahého těla či každý popis pohlavního aktu je pornografií. Kde je však hranice? Jak uvedl soudce Nejvyššího soudu Douglas při procesu týkajícím se provinění proti mravnosti: „To, co já považuji za brak, může být pro druhé předmětem obdivu“ (cit. dle MacKinnon, 1986, s. 69).

Přesto lze postihnout určité objektivní rozdíly mezi pornografií a tím, co můžeme označit jako erotickou literaturu (*erotika*). Gloria Steinem (1978) se o takové rozlišení pokusila, když napsala (s. 54):

„Slovo „pornografie“ začíná kořenem *porne*, znamenajícím „prostitute“ nebo „otrokyně“. Z toho je zřejmé, že zde nejde o vzájemnou lásku nebo jakoukoli lásku vůbec, nýbrž o dominanci a násilí vůči ženám. (Homosexuální pornografie samozřejmě může toto násilí napodobovat tím, že muž je zde obsazován do „ženské“ role oběti.) Končí pak kořenem *graphos*, znamenajícím „psaní o něčem“ nebo „popis něčeho“, čímž se mezi subjektem a objektem vytváří ještě větší odstup a spontánní touha po blízkosti se nahrazuje zpředmětněním a voyeurismem.“

Naopak označení erotické literatury, jak upozorňuje Steinem, vychází z kořene *eros*, jenž znamená „smyslnou lásku“ a implikuje oboustrannost volby a potěšení sexuálních partnerů. Můžeme tedy vyvodit přinejmenším dva charakteristické znaky pornografie. Prvním je odosobnění sexu a zpředmětnění ženy. Druhým – a podstatnějším – je pak to, že v pornografii nejde ani tak o sex samotný, jako o to, že jsou tu sexem ponižovány ženy a často též děti. Sex zobrazený v pornografii je až na druhém místě za násilím, ponižováním a dominancí, které pornografie zachycuje v první řadě (viz též Mayall a Russell, 1993). Jistěže ne všechna pornografie obsahuje násilí, platí však, že cílem veškeré pornografie je objektivizace a ovládnutí žen – tedy mužská dominance nad ženským tělem pro účely sexuálního vzrušení mužského konzumenta – a násilí je často jedním ze způsobů, jak pornografie tohoto cíle dosahuje (Dines et al., 1998).

Vědcům se nepodařilo jednoznačně prokázat existenci přímé příčinné souvislosti mezi prohlížením či sledováním pornografických tiskovin či filmů a násilím

páchaným na ženách. Existují však zásadní důkazy o tom, že pornografie – a zejména pornografie s prvky násilí – je faktorem, který k páchání násilí na ženách *přispívá*. Ve své nejextrémnější poloze nabývá násilná pornografie podoby sadistických filmů, ve kterých jsou ženy za účelem sexuálního uspokojení mučeny, zohyzďovány, zabíjeny nebo trhány na kusy (Russell, 1993). Zcela běžným prvkem ve všech podobách pornografie obsahující násilí je však znásilnění. „Nejenže je znásilnění prezentováno jako součást normálních vztahů mezi muži a ženami, ale žena v tomto zpracování přese všechnu hrůzu pocituje takové sexuální vzrušení, že začne spolupracovat. Na konci se sice stydí, ale tělesně je uspokojena“ (Scully a Marolla, 1985, s. 253; viz též Dines et al., 1998). V rámci laboratorních výzkumů bylo zjištěno, že kontakt zkoumaných mužů s násilím obsaženým v pornografii přispívá k jejich sexuálnímu vzrušení, podněcuje v nich fantazie na téma znásilňování, snižuje jejich citlivost vůči znásilnění i jeho obětem a – to je vůbec nejzávažnější – zvyšuje pravděpodobnost, že o sobě zkoumaný muž prohlásí, že by byl schopen ženu znásilnit (Allen et al., 1995; Donnerstein, 1983; Weaver, 1992). Experimentální výzkum však byl z řady důvodů kritizován, v neposlední řadě pro svou „nepřirozenost“ a „umělost“ (Brannigan a Goldenberg, 1987; Donnerstein et al., 1987). Nicméně ty výzkumy, které se opírají o výpovědi mužů a žen o jejich užívání pornografie a o výskytu sexuálně motivovaného násilí v jejich životě, ukazují mezi oběma jevy silnou souvislost. Ženy, které byly pohlavně zneužívány, často vypovídají, že muži, kteří je zneužívali, je nutili, aby pro ně nebo s nimi předváděly scény, které tito muži viděli v pornografických filmech nebo četli v časopisech, a někdy přímo uvádějí konkrétní filmy (viz Dines et al., 1998, kde lze najít podrobný souhrn tohoto výzkumu). Ze zjištění o mužských účastnících výzkumů – včetně pachatelů pohlavně motivovaných trestných činů – vyplývá, že pornografie pomáhá utvářet mužsky dominantní pohled na sexualitu, přispívá k tomu, že její konzument hůře rozlišuje mezi představami a skutečností, a často je také využívána k „zasvěcování“ obětí pohlavního zneužívání, jímž se má zlomit jejich odpor k určitým typům sexuálních praktik. Jak v tomto směru podotýká Jensen (in: Dines et al., 1998, s. 119), pornografie je „příručkou sexuálního zneužívání“ (viz též Jensen, 1995; Norris a Kerr, 1991; Scully a Marolla, 1985).

Navzdory těmto zjištěním slyšíme často názor, že regulace nebo zákaz pornografie znamená porušení svobody slova zakotvené v Prvním dodatku k americké ústavě. Někteří pozorovatelé se dále obávají, že by takový pokus o omezení pornografie mohl být využit k legitimizaci státní cenzury jakéhokoli sexuálně

explicitního materiálu, třebaže by obsahoval např. informace o antikoncepci, „bezpečném sexu“ atp. Jako příklad se často uvádějí nedávné pokusy státu cenzurně zasáhnout do uměleckých výstav, jako tomu bylo v případě výstavy fotografií Roberta Mapplethorpa. V oblasti práva argument využívající Prvního dodatku přeládal; zákony zaměřené na omezení pornografie přijaté v Indianapolis, Minneapolis, Los Angeles, Cambridge (stát Massachusetts) a Bellinghamu (stát Washington) příslušné soudy zrušily s odkazem na to, že zákony porušovaly záruky svobody slova obsažené v Prvním dodatku. Bojovníci proti pornografii se však těch, kdo se obávají o První dodatek, ptají, zda by zastávali stejný postoj, pokud by dotčený materiál obsahoval prvky násilného rasismu nebo antisemitismu. Russell (1993) argumentuje takto (s. 11):

„Kdyby existovaly speciální, ale nepornografická kina, kde by diváci mohli sledovat bělochy mlátící barevné nebo křesťany bijící Židy a kde by oběti byly zobrazovány tak, jako že si takové zacházení zaslouhují nebo vychutnávají, pochopitelně a zcela oprávněně by to vyvolalo mohutnou vlnu odporu. Označuje-li se však totéž jako pornografie a oběťmi jsou ženy, považuje se to za sex a ti, kdo namítají, že jde o věc škodlivou pro ženy, jsou považováni za pruděrní.“

Není pravděpodobné, že by debata o pornografii brzy dospěla k jasnému rozuzlení. Na tom, zda je pornografie nebezpečná a zda by měla být zakázána, se zcela neshodují ani zastánci feminismu (viz Berger et al., 1991; Dines et al., 1998). Jsou například tací, pro něž je pornografie – a to i zobrazuje-li sadomasochismus – pro ženy potenciálně osvobozující, neboť mohou díky ní vystupovat méně puritánsky a sexuálně pasivně a stávají se naopak ve svých sexuálních touhách otevřenějšími či agresivnějšími. Pornografický průmysl neopomněl tento argument využít a pokusil se uvést na trh více výrobků, zejména videokazet, pro ženy. Videokazety, které si lze vypůjčit nebo zakoupit v obyčejné místní videopůjčovně (vedle nich existují v USA ještě „půjčovny pro dospělé“), tvoří největší část trhu s pornografií s obratem ve výši zhruba miliardy dolarů ročně. Jen 15 % pornografických videokazet si půjčují ženy (Russell, 1993). Výzkumy však naznačují, že i tehdy, pokud si jdou kazetu vypůjčit ženy, pochází původní nápad se na takový film podívat nejčastěji od jejich mužských partnerů. Ženy tyto filmy obvykle popisují jako nudné, nenápadité, urážlivé a zneužívající ženy (Rubin, 1991). Z výzkumů také vyplývá, že ženy na pornografii nereagují stejně jako muži a častěji je pornografie rozčilí a negativně ovlivní (Senn, 1993).

Pornografický průmysl nevydělává ročně miliardy dolarů pouze na videokazetách. V posledních letech se toto odvětví rozšířilo o nové oblasti. Jednou z jeho

nových podob je telefonická pornografie – nebo též „sex po telefonu“, jak se často nazývá – (Russell, 1993), a jak ukazuje Komentář 8.3 na straně 369, výnosným mezinárodním trhem se pro pornografii rychle stává internet.

8.3.3 Institucionalizované násilí vůči ženám: tradice, nebo zločin?

Dobové záznamy, které nám zanechali kolonisté a misionáři, a také etnografické studie antropologů jsou svědectvím toho, do jaké míry bylo a je násilí vůči ženám institucionalizovanou součástí mnoha kultur po celém světě (viz též Komentář 8.4 na stranách 370–372).

Komentář 8.3

Pornografie na internetu

Internet je revoluční komunikační nástroj. Jeho pomocí můžete poslat zprávu, která se v řádu pouhých sekund dostane k milionům lidí po celém světě. Pomocí služeb Usenet využívajících internet se můžete stát účastníky mezinárodního systému elektronických konferencí a vyměňovat si zprávy s dalšími lidmi, kteří se zaregistrovali do některé z více než 17 000 existujících usenetových skupin, z nichž každá se specializuje na určité téma. Po síti World Wide Web se za pomoci důmyslné multimediální technologie můžete vydat na nákup konkrétních výrobků, posílat a dostávat fotografie, ale i obrazové a zvukové záznamy a pohybovat se mezi jednotlivými poskytovateli informací pouhou volbou příslušného odkazu na obrazovce. To vše může člověk provádět v soukromí svého domova, pohodlně, anonymně a relativně levně.

Vzhledem k těmto charakteristikám internetu a k ještě zásadnější skutečnosti, že je prakticky neregulovaný, se lze sotva divit, že se prostředí elektronické sítě rychle stává mezinárodním trhem pro prodej a konzumaci pornografie. Pomocí vyhledávače se uživatel internetu dostane k pornografii libovolného gusta, od sodomie přes sadomasochismus až po pedofilii. Co víc, na internetu se může člověk setkat a hovořit s jinými lidmi, kteří s ním daný zájem sdílejí; to je skutečnost, která některé pozorovatele znepokojuje: lidem se společensky nepřijatelnými zájmy, například právě pedofilům, totiž internet umožňuje, aby si vytvářeli prostředí, v němž se cítí přijímání, a tak se utvrzovali ve svých pocitech a chování. Internet se tak stává nejrozšířenějším prostředkem, který lidem s takovými zájmy slouží nejen k předávání pornografie, ale dokonce i k vyhledávání sexuálních partnerů včetně dětí (Fox, 1998).

Rada výrobců softwaru a poskytovatelů online služeb dnes nabízí filtry, které mohou sledovat či blokovat přenosy pohoršlivých materiálů a přístup na pornografické stránky na internetu; tyto produkty uvítají především rodiče dětí. Pokusy o obecnější omezení pomocí zákona však narazily na tvrdý odpor a poukazy na porušování Prvního dodatku k ústavě. Internet nikdo nevlastní, a v současnosti tedy ani nikdo nekondoluje komunikaci, která jeho prostřednictvím probíhá. Ochránci zákona už začali angažovat „kybervolavky“, jež mají pomoci dopadat pedofily, kteří po síti distribuují dětskou pornografii a organizují reálné schůzky s dětmi, avšak ani tato oblast práva nebyla dosud vymezena. Právní obhájci a bojovníci za občanskou svobodu zastávají názor, že uvedený policejní postup využívá navádění, což je právně nepřipustný způsob ochrany zákona; státní žalobci, FBI a Kongres v něm naopak vidí efektivní cestu, jak zneškodňovat nebezpečné sexuální zločince a předcházet trestným činům namířeným proti dětem. S postupným rozvojem „kyberpráva“ na počátku 21. století se jistě setkáme s tímto i jinými pokusy o regulaci internetu. Každopádně bude v dohledné době distribuce a spotřeba pornografie přes internet jistě dále vzkvétat.

Od 10. až do 20. století provozovali například Číňané zvyk svazování chodidel malých dívek. Provádělo se tak, že se na obou nohou všechny prsty kromě palce ohnuly pod chodidlo a pak se kusem látky co nejpevněji svázaly s patou. Zhruba každé dva týdny se svázané nohy natlačily vždy do o něco menších bot, až nakonec dosáhly kýžené velikosti jen něco přes deset centimetrů. Nohy obvykle krvácely a zaněcovaly se, neproudila do nich krev a někdy nakonec jeden nebo i více prstů odpadlo. Netřeba dodávat, že tato praxe byla nesmírně bolestivá a měla na svědomí zmrzačení bezpočtu žen. Přesto přetrvala a předávala se – obvykle z matky na dceru – po celé tisíciletí, vedena vírou, že žena je díky ní krásnější a krása je zárukou dobrého a trvalého manželství (Dworkin, 1983). Ve společnosti, v níž jsou ženy vykazány ze všech profesí s výjimkou manželky a matky – nebo prostitutky –, lze očekávat, že ženy budou ochotny podstoupit cokoli, aby dosáhly osobního a ekonomického zabezpečení (Blake, 1994).

Komentář 8.4

Násilí vůči ženám jako porušování lidských práv

Přestože se fyzické a psychické zneužívání žen vyskytuje v tolika společnostech po celém světě, nebývá tradičně zahrnováno do problematiky lidských práv. Chapman (1990) uvádí, že míra oficiální i společenské tolerance vůči násilí páchané-

mu na ženách je vysoká, přičemž většina států a jejich úředních míst tento problém považuje za individuální záležitost nebo prostě za součást ženského údělu. Když bylo například v roce 1991 při protestních akcích proti placení školného na internátní škole v Keni devatenáct dospívajících dívek zabito a jedenasedmdesát dalších znásilněno, představitelé školy tisku sdělili, že znásilňování studentek není na jejich škole ani jiných podobných výjimkou. V případě devatenácti úmrtí podle nich šlo o nešťastnou náhodu. Zástupce ředitele školy k tomu uvedl: „Chlapci rozhodně nechtěli dívkám nijak ublížit. Chtěli je pouze znásilnit“ (cit dle Perlez, 1991, s. A7). Pracovníci státních institucí však takové násilí nejen omlouvají či přehlížejí, ale někdy se ho i sami účastní. Bojovníci za lidská práva takto například dokumentovali případy znásilňování a pohlavního zneužívání politických vězňekyň v policejní vazbě (Amnesty International, 1991; Chapman, 1990; Sontag, 1993).

Násilí na ženách jako otázka lidských práv začalo přitahovat širší pozornost v roce 1993, kdy média ve Spojených státech i v Evropě začala přinášet zprávy o systematickém znásilňování, sexuálním zotročování, mučení a zabíjení bosenskomuslimských žen a dětí příslušníky srbských vojenských sil v bývalé Jugoslávii. Podle zprávy vypracované skupinou vyšetřovatelů Evropské unie se odhaduje, že srbsští vojáci od počátku vojenských operací proti bosenským muslimům v bývalé Jugoslávii znásilnili asi 20 000 muslimek (Riding, 1993). Vyšetřovatelé došli k závěru, že znásilňování bylo užíváno jako válečné zbraně. Stalo se ústředním prvkem srbské strategie „etnického čištění“; bosensští muži byli vybijeni a ženy znásilňovány s cílem oplodnit je a vytvořit tak potomky nesoucí „žádoucí“ genetický materiál. Znásilňování však mělo zároveň demoralizovat a terorizovat muslimské obyvatelstvo a vyhnat je z jeho domovských oblastí. Podle vyšetřovatelů EU byla znásilňování často prováděna co možná nejsadističtější způsobem s úmyslem způsobit oběti co největší ponížení. Vyšetřovatelé shromáždili důkazy, podle nichž mnoho muslimských žen a dětí v průběhu nebo na následky znásilnění zemřelo (Nikolic-Ristanovic, 1999; Riding, 1993).

Podobné zprávy vyvolaly ve Spojených státech i dalších zemích oprávněnou odezvu, požadující mezinárodní sankce proti srbské armádě a souzení viníků coby válečných zločinců. Je však třeba připomenout, že systematické páchaní násilí na ženách není výsadou bývalé Jugoslávie ani není novou strategií. Susan Brownmiller (1975) před dvěma desetiletími ukázala, že pohlavní zneužívání „nepřátelských“ žen bylo běžnou, státem podporovanou válečnou taktikou po celé dějiny. Nejčastěji mělo zneužívání podobu znásilňování, někdy však nabývalo i jiných forem, např. sexuálního zotročování. Například japonská vláda vydala v roce 1993

prohlášení, v němž připustila, že za druhé světové války spoluorganizovala nucenou prostituci žen, které měly poskytovat sexuální služby vojákům císařské armády. Přestože ve skutečnosti byly tyto ženy sexuálními otrokyněmi, eufemisticky se jim říkalo „těšitelky“. Odhaduje se, že takto zotročeno bylo 100 až 300 tisíc žen, z nichž většina pocházela z Jižní Koreje, některé však i z Indonésie, Číny, Tchaj-wanu, Filipín a Nizozemí (McGregor a Lawnham, 1993).

Také advokáti poskytující pomoc uprchlíkům žádajícím o azyl v USA a Kanadě nedávno prokázali, že v řadě zemí – například Haiti, Hondurasu, Salvadoru a Íránu – existuje rozsáhlé státem podporované násilí vůči ženám, a to včetně skupinového znásilňování příslušníky policie a armády (Sontag, 1993). V důsledku toho vydal Vysoký komisariát OSN pro uprchlíky zvláštní směrnice, podle nichž mají vládní úřady postupovat při posuzování žádostí žen o azyl. Kanada již přijala rozhodnutí přiznávat azyl ženám, které prokážou, že byly perzekvovány na základě svého pohlaví, Spojené státy však jejího příkladu zatím nenásledovaly (Sontag, 1993).^{*} Také OSN vydala Konvenci o odstranění všech forem diskriminace žen, která sice neobsahuje zvláštní ustanovení o násilí, ale řada jejích ustanovení ve svém důsledku postihuje násilí páchané na ženách. Je příznačné, že k roku 1990 ratifikoval tuto konvenci 101 stát, avšak Spojené státy mezi nimi nebyly (Chapman, 1990). V roce 1994 Spojené státy ve své každoroční zprávě o stavu lidských práv poprvé explicitně zmínily násilí vůči ženám jako otázku porušování lidských práv, což je snad předzvěst toho, že i vládní kruhy v USA začínají tento problém brát vážně (U. S. Department of State, 1994).

^{*}V roce 1994 byl však poskytnut azyl v USA homosexuálnímu muži, který byl ve své rodné zemi, Mexiku, kvůli své homosexualitě obtěžován a znásilněn policisty. Jde o první případ, kdy Služba USA pro otázky imigrace a občanství přiznala někomu azyl kvůli perzekuci vyplývající z jeho sexuální orientace.

Ženám s přirozeně rostlými chodidly nebyli muži nakloněni. Měli jednak pocit, že drobná noha je znakem ženskosti a svazování chodidel pomáhá odlišovat ženy od mužů. Málo pohyblivá žena byla navíc symbolem statutu, „svědectvím bohatství a úctyhodnosti muže, který si mohl dovolit ji vydržovat“ (Dworkin, 1983, s. 181). Tuto tradici, jež vyšla od šlechty, začaly v touze po vyšší prestiži přebírat i příslušníci nižších tříd. Posledním, možná však nejdůležitějším důvodem bylo, že ve společnosti, kde ženy nemohly zcela doslova „nikde pobíhat“, bylo vázání chodidel zárukou cudnosti, věrnosti a tím i legitimitosti potomků. Věřilo se, že ženy jsou přirozeně smyslné a chlípné a vázání chodidel je drží mravně na uzdě (Dworkin, 1983).

Obdobně byl zdůvodňován zvyk *satí* neboli upalování vdov, který byl zhruba po čtyřech stoletích praktikován v Indii, než byl v roce 1829 úředně zakázán. Při tomto posvátném rituálu vystoupila vdova na pohřební hranici svého zesnulého manžela a zapálila se nebo byla zapálena. Přestože mělo jít o věc dobrovolnou, existují doklady o důkladných opatřeních činěných pro případ, že by si žena své rozhodnutí rozmyslela a chtěla uniknout: „Lešení byla stavěna tak, aby se nakláněla směrem k hranici, hranice byly projektovány tak, aby z nich nebylo možné proklouznout ven a svrchní část se po zapálení ženě zřítila na hlavu, ženy byly přivazovány a zatěžovány poleny a bambusovými tyčemi. Pokud všechno selhalo a ženě se podařilo z hořící hranice uniknout, byla často přivlečena zpět silou, někdy i vlastním synem“ (Stein, 1978, s. 255). Vzhledem k tomu, že existovala polygamie a výjimkou nebylo ani uzavírání manželství mezi malými děvčátky a padesátiletými nebo i staršími muži, byly některé mladičké manželky, které ještě nedosáhly dvaceti let, zaživa upalovány se svým mrtvým manželem, se kterým se od svatby prakticky neviděly (Daly, 1983; Stein, 1978).

Většina žen však zřejmě nemusela být k rituálu *satí* nucena – tím spíše, uvážíme-li, jaké jim zbývaly alternativy. „Vzhledem k tomu, že jejich náboženství vdovám zakazovalo, aby se znovu provdaly, a zároveň učilo, že smrt manžela je chybou vdovy (zapřičinily ji její hříchy v minulé inkarnaci, případně dokonce v této), mohl jí každý po celý zbytek jejího života pohrdat a špatně s ní nakládat“ (Daly, 1983, s. 190). Náboženský zákon vyžadoval, aby neupálené vdovy prožily život v extrémní chudobě, aby si oholily vlasy, chodily prostě oděné, jedly pouze jedno prosté jídlo denně, vykonávaly jen ty nejpodřadnější práce, nespaly na posteli a s výjimkou návštěvy chrámu nevycházely z domu. Mnohým se tak smrt jistě mohla zdát přívětivější variantou. Rozhodně ji upřednostňovali příbuzní její i jejího manžela. Protože panovalo přesvědčení, že ženy jsou od přírody smilná stvoření, vdova představovala možný zdroj zostuzení rodiny a příbuzní zesnulého manžela se obávali, že se sexuálně zaplete s jinými muži nebo snad dokonce otěhotní. (To, že mužští příbuzní zesnulého manžela nutí mladou vdovu k pohlavnímu styku, se stalo tak běžnou praxí, že hindské označení pro vdovu získalo i význam prostitutka.) *Satí* však mělo i ekonomický smysl: zaručovalo, že si vdova nebude činit nárok na manželův majetek a jeho rodina ji nebude muset vydržovat. Indická vdova se tak musela rozhodnout mezi mizerným životem v bídě a útlaku a mezi úctyhodnou, avšak hrozivě bolestivou smrtí, kterou se její status v rámci společnosti zvýšil. U většiny žen tak o skutečnou volbu ani nešlo.

Přestože konání satí bylo, jak jsme již řekli, zakázáno již na počátku 19. století, je zřejmé, že v některých oblastech Indie se kulturní pohled na vdovy příliš nezměnil. Od vdov se i nadále očekává, že se budou podřizovat starým náboženským zvyklostem a budou žít samy a v nejhorší chudobě, často i bez domova. V některých oblastech žijí vdovy při hinduistických chrámech a přijímají příjmení *Dásí*, což znamená *služebnice*, čímž dokládají svou náboženskou oddanost. Mnohé z nich tráví osm hodin denně – čtyři hodiny ráno a čtyři hodiny večer – recitováním duchovních zpěvů, čímž si vydělávají částku odpovídající pěti americkým centům a porci rýže a čočky. Některé tyto ženy odvoděly, když jim bylo pouhých čtrnáct let, a uchýlily se do chrámu, aby se tak vyhnuly ztotočení ze strany příbuzných svého manžela (Burns, 1998).

Není tedy divu, že se i dnes objevují zprávy o indických vdovách, které se upálily, ať už dobrovolně, nebo pod tlakem manželovy rodiny či jiných příbuzných. Burns (1998) tvrdí, že častějším případem jsou vraždy vdov. S tím souvisí i další problém současné Indie, totiž *týrán* a případně i *vraždy kvůli věnu*, známá též jako upalování nevěst. Navzdory zákonu o zákazu věna, přijatému v roce 1961, je zvyk, podle něhož rodiče nevěsty dávají své dceři věno, i nadále velmi rozšířen. Dcery se v Indii považují za ekonomickou zátěž, rodiče se je proto snaží provdat v co nejranějším věku a příslib věna působí jako přídatná motivace pro ženicha. Očekávání rodin ženichů ohledně výše věna však začaly být v posledních letech značně přehnané a *ženichova* rodina, se kterou nevěsta obvykle žije, je někdy s věnem natolik nespokojena, že se manželce *stíjí*. Může jít pouze o verbální napadání, často však jde o regulérní fyzické týrán. Takové zneužívání někdy dožene manželku k sebevraždě, mnohem častěji ji však manžel nebo jeho rodina zabijí – obvykle tak, že ji polijí petrolejem a zapálí. Přesné statistiky počtu vražd kvůli věnu a pokusů o ně lze jen těžko sestavit, většina těchto případů je totiž záměrně nepravdivě nahlášena jako „nehody při vaření“ – podle umírněných odhadů však jde až o 2000 zabitých žen ročně (Bumiller, 1990; Chapman, 1990; Stone a James, 1995).

Dalším zvykem, který v posledních letech vzbudil rozsáhlé polemiky, je *ženská obřízka*, již někteří pozorovatelé doporučují nazývat *ženskou pohlavní mutilací*, neboť se při jejím provádění odstraňuje část ženského pohlavního ústrojí nebo ústrojí celé. Ženská pohlavní mutilace má několik forem, z nichž nejmírnější je procedura praktikovaná v některých sunitských zemích, při které se odřízne špička poštváčku, což má být analogií k mužské obřízce; tato forma se však běžně nepraktikuje. Častější je infibulace, nejextrémnější forma ženské pohlavní mutilace, při níž se odstraní clitoris, labia minora a z větší části i labia majora; pošev-

ní vstup se poté zašije a ponechá se pouze malý otvor, kterým může vytékat moč a menstruační krev. Nejrozšířenější formou je pak resekce, při níž se odstraňuje clitoris a zčásti labia minora (Lightfoot-Klein, 1989). Ženská pohlavní mutilace se dnes provádí asi v čtyřiceti zemích, zejména ve východní a západní Africe. V řadě těchto společností není nijak neobvyklé, je-li tímto způsobem postiženo 90 až 98 % ženské populace (Crossette, 1995; Ebomoyi, 1987; Renzetti a Curran, 1986).

V západním světě byly reakcí na uveřejnění faktů o ženské obřízce rozhořčené protesty feministek, které tuto tradici odsoudily jako barbarství a tyranii a naléhaly na vlády dotčených států, aby tuto praxi okamžitě zakázaly (Walker a Parmar, 1993). Zákony zakazující její provádění přijalo jen málo afrických států, avšak v reakci na praktikování ženské obřízky africkými imigranty ji postavily mimo zákon jak Spojené státy, tak např. Francie a Británie (Dugger, 1996). V Kanadě je hrozba ženské pohlavní mutilace v domovské zemi důvodem pro udělení statusu uprchlíka osobám, jež před jejím provedením utečou. Ve Spojených státech jsou soudy takovým osobám nakloněny méně, i zde však byl některým ženám prchajícím před provedením mutilace azyl udělen (Crossette, 1995).

Vzhledem k tomu, jakým způsobem se operace obvykle provádí a jak vážné zdravotní následky často má, je pochopitelné, že tyto skutečnosti způsobily západní veřejnosti takový šok a vzbudily takové pobouření. Obřízku, resekci nebo infibulaci totiž u malých dívek – někdy již v předškolním věku, obvykle však mezi šesti a čtrnácti lety – provádí tradiční porodní bába nebo jiná starší žena z vesnice, která při tom používá nechirurgické nástroje jako břitvu, nůž nebo kus rozbitého skla. Anestetika obvykle nejsou k dispozici. Po dokončení operace se někdy na ránu nanáší bahno, popel, byliny nebo zvířecí trus, které mají zastavit krvácení a napomoci hojení. Pochopitelně se pak často vyskytnou komplikace – např. šok, krvácení, otrava krve nebo tetanus, na jejichž následky může dívka i zemřít. Přinejmenším však ženy, které prodělaly tuto proceduru, zřejmě nikdy nezažijí potěšení ze sexu; kvůli mutilaci je totiž pohlavní styk většinou poměrně bolestivý a zvyšuje se rovněž pravděpodobnost úmrtí matky či dítěte při porodu (Ebomoyi, 1987; Lightfoot-Klein, 1989; Rayner, 1997).

O vymýcení tohoto zvyku přímo v afrických státech usilují i malé, ale narůstající skupiny místních žen (MacFarquhar, 1996; Walker a Parmar, 1993). Narážejí při tom na mohutný odpor žen i mužů, kteří se rozhodně brání uplatňování západních hodnot (Dugger, 1996b; French, 1997; Graham, 1986; MacFarquhar, 1996). Hlavním smyslem ženské pohlavní mutilace je ochránit dívku před sexuální

pokusem a tím zabezpečit, že bude moci být provdána. Ve většině společností, jež mutilaci praktikují, totiž panuje pevné přesvědčení o neukojitelnosti ženské sexuální touhy. Neobřezané ženy se považují za „nečisté“ a neprovdatelné. V důsledku toho nemohou vykonávat úlohy, jež jsou v těchto společnostech u žen hodnoceny nejvýše, totiž úlohu manželky a matky (MacFarquhar, 1996; Renzetti a Curran, 1986). Mnoho rodičů prohlašuje, že pokud nenechají své dcery obřezat, žádný slušný muž o ně nebude mít zájem a ony se nakonec „zvrhnou stejně jako americké ženy“ (Crossette, 1995; Dugger, 1996c; MacFarquhar, 1996). Jak prohlásila jedna ghanská aktivistka: „Pokud to mám říct zcela cynicky, neprodělat mutilaci znamená spáchat ekonomickou sebevraždu“ (cit. dle Graham, 1986, s. 18). Není proto divu, že většina rodičů v těchto společnostech hodlá tradici u svých dcer uplatnit a mnoho imigrantů obchází americké zákony zakazující ženskou pohlavní mutilaci tak, že za cenu nesmírných obětí našetří peníze, za které pošlou své dcery do země původu, kde operaci podstoupí (Dugger, 1996c).

Voelku lze tedy říci, že ženská pohlavní mutilace podobně jako svazování chodidel a satí jsou příklady institucionalizovaného násilí na ženách, které řada – zejména na západních – pozorovatelů považuje za případy kriminální. Snahy postavit tyto tradice mimo zákon však obvykle nejsou úspěšné a jejich vykonávání často perpetuují samy ženy. Mnoho obyvatel západních zemí to považuje za iracionální, je však třeba uvážit postavení žen ve společnostech, v nichž tyto zvyky existují. Ženská pohlavní mutilace je jedním z nemnoha prostředků, jimiž ženy vykonávají moc a získávají si uznání. Ženy na jediném zdroji své moci a statutu pochopitelně lpí, jakkoli je poškozuje. Dalo by se říci, že jejich chování vlastně není méně racionální než chování západních žen, které v zájmu „krásy“ často podstupují zdraví škodlivé kúry a drží nezdravé diety (viz kapitola 11).

Je-li naším cílem odstranit násilí vůči ženám, pak zákazy konkrétních praktik musí být doprovázeny politickými programy zaměřenými na nastolení a zajištění rovnosti mezi muži a ženami. Násilí na ženách – ať už nabývá jakékoli formy – vyplývá vpsledku z nízké hodnoty, která je ženám přisuzována.

8.4. MOC, KRIMINALITA A SPRAVEDLNOST

Viděli jsme, že ve společnostech, které akceptují nebo trpí násilím páchaným na ženách v kterékoli jeho formě – znásilňování, pornografie, svazování chodidel, satí nebo pohlavní mutilace –, jsou ženy považovány za přirozeně podřízené mužům a je jim odepírán přístup k ceněným statkům. Někdy se ženy dokonce samy podílejí na

násilím, jehož jsou oběťmi, neboť jen tak mohou získat určitou moc nad svými životy a zvýšit svůj status ve společnosti.

Bezmocností lze také, jak jsme naznačili, vysvětlit některé statistiky kriminality a fakt odlišného zacházení s pachateli trestných činů v rámci systému trestního řízení. Nadproporčně se totiž v oficiálních kriminálních statistikách vyskytují a s nejtvrdějším zacházením v průběhu trestního řízení se setkávají právě lidé relativně mocensky deprivovaní – mladí, ekonomicky marginalizovaní muži a ženy jiné než bílé barvy pleti. Takoví lidé se také nejčastěji stávají oběťmi trestných činů.

V této kapitole jsme zdůraznili, že obsah zákonů a způsob, jímž jsou prosazovány, do značné míry závisí na hodnotách a zájmech držitelů moci. Převážnou většinu zákonodárců i pracovníků policie a justice tvoří bělošští muži. V následující kapitole budeme tento motiv sledovat ještě dále, tentokrát na poli politiky, politického systému a armády.

Klíčové pojmy

disparita rozsudků ukládání výrazně odlišných trestů pachatelům usvědčeným z podobných trestných činů, vyplývající obvykle z mimoprávních faktorů, jako je pohlaví pachatele, jeho rasová či etnická příslušnost či z jiných nesouvisejících aspektů

emancipační teorie teorie, podle které přibývá trestných činů páchaných ženami a (nebo) ženská kriminalita nabývá tradičně mužské povahy v důsledku vlivu feminismu či ženského hnutí

hypotéza galantnosti (resp. paternalismu) domněnka, že pachatelky trestných činů jsou před zákonem posuzovány shovívavěji než jejich mužské protějšky

statutové delikty typy chování, které jsou nezákonné, dopouští-li se jich nezletilá osoba, u osob zletilých jsou však legální

znásilnění situace, kdy jedna osoba dosáhne za použití násilí nebo pod pohrůzkou jeho použití některé formy pohlavního styku (vaginálního, orálního nebo análního) s druhou osobou

znásilnění známou osobou případ pohlavně motivovaného napadení, při němž oběť útočníka více či méně dobře zná

Doporučená literatura

- BERGEN, R. K. (1996). *Wife rape: Understanding the response of survivors and service providers*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- CHESNEY-LIND, M. (1997). *The female offender: Girls, women, and crime*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- DINES, G., JENSEN, R., a RUSSO, A. (1998). *Pornography: The production and consumption of inequality*. New York: Routledge.
- MARTIN, S. E., a JURIK, N. C. (1996). *Doing justice, doing gender*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- MILLER, S. L. (Ed.) (1998). *Crime control and women*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- SCHWARTZ, M. D., a DEKESEREDY, W. S. (1997). *Sexual assault on the college campus*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Poznámky

- Ženy nejsou přiměřeně zastoupeny ani v takových dělnických profesích, jako jsou řidiči nákladních automobilů, pracovníci ve skladištích nebo docích či zaměstnanci dodávkových služeb, které by byly příležitostí k větším krádežím, obchodování s drogami nebo prodeji kradeného zboží (Steffensmeier, 1982).
- 2 Vyskytly se pokusy vysvětlovat hypotézou galantnosti také rostoucí podíl zatčených žen. Zastánci tohoto názoru konkrétně tvrdí, že policisté, žalobci i soudci se dříve zdráhali podrobovat ženy celému průběhu trestního řízení. Se stíhanými ženami bylo zacházeno shovívavě, tedy „galantně“. Současný důraz na genderovou rovnost ve společnosti však nutně musel proniknout i do systému trestního řízení a vzrostla tak pravděpodobnost, že ženy budou jako pachatelky trestných činů posuzovány obdobně jako muži. Nárůst podílu zatčených žen je tedy jednoduše produktem větší ochoty orgánů činných v trestním řízení brát ženy do vazby a stíhat je.
- 3 Přestože v poslední době přicházejí zprávy o tom, že v některých policejních okrscích několika velkých měst jsou gayové a lesby přijímáni lépe (viz např. Blumenthal, 1993; Egan, 1992), pro většinu policejních útvarů zůstává nadále charakteristická homofobie (Leinen, 1993; Martin a Jurik, 1996). Dále, přestože existují známky, že rasismu v postojích bílých policistů-mužů vůči jejich menšinovým kolegům ubývá, policistky, které jsou příslušnicemi menšin, se podle vlastních výpovědí setkávají s rasismem i sexismem zároveň. Martin (1989) upozorňuje, že dopad této jejich zkušenosti je ještě složitější než jev, který se označuje termínem „dvojí ohrožení“, neboť tyto ženy se setkávají s rasismem ze strany bělošských policistů mužského i ženského pohlaví a sexismem ze strany mužských policistů bílé i jiné barvy pleti (viz též Martin a Jurik, 1996).
- 4 FBI začala přijímat ženy jako operativní pracovníce teprve v roce 1972. V roce 1998 bylo mezi 11 548 operativními pracovníky 16,2 % žen (Federal Bureau of Investigation, 1998).
- 5 Zupan (1992) uvádí, že v roce 1977 ohrozilo rozhodnutí Nejvyššího soudu USA v případě *Dothard versus Rawlinson* pokrok v zaměstnávání žen v nápravných zařízeních pro muže. Soud v tomto případě (bez důkazní opory) rozhodl, že z důvodů bezpečnosti je možno zamezit ženám v přístupu na pracovní místa, v nichž dochází ke kontaktu s chovanci vězení s nejpřísnější ostrahou. Většina států USA pokračovala v trendu z počátku sedmdesátých let a zaměstnávala v mužských nápravných zařízeních stále více žen, uvedeného výroku Nejvyššího soudu je však často užíváno k omezení působení žen v těchto zařízeních na kancelářská a nevedoucí místa (Martin a Jurik, 1996; Zupan, 1992).
- 6 Martin a Jurik (1996) však upozorňují, že černošští vězňové vystupují vůči černošským zaměstnankyním nápravných zařízení se zvláštní záští, neboť jejich zdejší působení vnímají jako narušení rasové jednoty a účast na ponižování/symbolickém vykleštění černošských mužů.
- 7 Z výzkumů vyplynulo, že dochází k udělování takzvaných „trestů za porotu“. Jde o to, že obžalovaní, kteří trvají na vnesení rozsudku porotou, dostávají – jsou-li uznáni vinnými – vyšší tresty než obžalovaní, kteří se přiznají a soudu před porotou se tak vyhnou (viz např. Spohn, 1990).
- 8 Prostitutka pochopitelně v mnoha směrech představuje antitezi slušné ženskosti. Je nezávislá a promiskuitní, a tak nepřekvapí, že se v průběhu trestního řízení běžně stává obětí obtěžování. Naopak její zákazníci sice porušili zákon, avšak stíhání jsou jen výjimečně. O mužské prostituci je k dispozici bohužel jen velmi málo dat, do značné míry proto, že sami autoři výzkumů pojmají prostituci jako výhradně ženskou trestnou činnost (výjimky tvoří Luckenbill, 1986; McNamara, 1994). Avšak vzhledem k tomu, že mužští prostituti překračují genderová pravidla vymezená v naší kultuře mužům, může být i s nimi zacházeno drsněji než s ostatními pachateli trestných činů.
- 9 Příklad takové „nevýdané rovnosti“ se stal v okrese Maricopa ve státě Arizona, kde šerif Joseph Arpaio v roce 1996 zavedl ženské vězeňské pracovní čety, a to pouze rok poté, co obnovil pracovní

- čety mužských vězňů. Ženy s pouty kolem kotníků a v pruhaných vězeňských uniformách zde pět dnů v týdně sbírají odpadky a přetírají graffiti (Kim, 1996). Zavedení pracovních čet vězeňkyň bylo navrženo také v Alabamě, guvernér však návrh zamítl („Chain Gangs for Women, 1996).
- 10 Ministerstvo spravedlnosti USA rovněž uvádí, že ženy tvoří stále vyšší procento dospělých vězňů propouštěných na podmínku nebo na čestné prohlášení. Například v letech 1990 až 1996 se podíl žen na celkovém počtu podmínečně propuštěných osob zvýšil z 18 na 21 % a u osob propuštěných na čestné prohlášení z 8 na 11 % (Brown a Beck, 1997).
- 11 Není bez zajímavosti, že vězněným mužům se podařilo prosadit omezení přístupu ženských zaměstnankyň nápravných zařízení do některých prostor (např. sprch) z toho důvodu, že přítomnost dozorkyň by představovala narušení jejich práva na soukromí (viz např. Fort v. Ward, 1979).
- 12 Statistická pravděpodobnost nákazy HIV/AIDS v důsledku znásilnění není v současnosti známa. Podle Centra pro studium politických programů zaměřených na ženy (Center for Women Policy Studies, 1991a, s. 6) „se zdá, že v případech sexuálně motivovaného násilí výzkumy obvykle předpokládají, že oběť znásilnění byla infikována virem HIV již dříve, čímž se zdůrazňuje sexuální minulost oběti a naopak potlačuje fakt znásilnění“. V současné době probíhá diskuse ohledně povinného testování HIV u usvědčených pachatelů znásilnění s tím, že výsledky by byly oznamovány jak pachatelům, tak jejich obětem. V roce 1997 rozhodl Nejvyšší soud státu New Jersey, že oběť znásilnění může požadovat, aby se pachatel znásilnění podrobil testu na HIV/AIDS a oběť byla zpravena o výsledku. Citovaná publikace (Center for Women Policy Studies, 1991) nabízí podrobný rozbor přednosti a nevýhod takového testování pachatelů znásilnění.

Pozn. překladatele:

V americkém pojetí sem spadá celý proces od zatčení podezřelého přes vyšetřování, sdělení obvinění a soud až po výkon trestu.

úspěšně snížil na pouhých 7 %. V prezidentských volbách v r. 1992 tento genderový rozdíl trval a projevil se nikoli pouze v různé podpoře Billa Clintona od mužů a od žen, ale i v jejich podpoře třetího kandidáta, Rosse Perota.

TABULKA 9.1 Genderový rozdíl v prezidentských volbách v letech 1952–1996

Volební rok	Zvolený kandidát	Procento žen, které tohoto kandidáta podporovaly	Procento mužů, kteří tohoto kandidáta podporovali
1952	Eisenhower	58	53
1956	Eisenhower	61	55
1960	Kennedy	49	52
1964	Johnson	62	60
1968	Nixon	43	43
1972	Nixon	62	63
1976	Carter	50	50
1980	Reagan	47	55
1984	Reagan	56	62
1988	Bush	50	57
1992	Clinton	46	41
1996	Clinton	54	43

Prameny: „Portrait of the Electorate“, 1992; 1996; CAWP, 1987.

Zatímco Bushe podporovali muži a ženy přibližně ve stejném poměru (37 % ženy a 38 % muži), Clinton získal o 5 % více svých hlasů od žen a Perot získal o 4 % více svých hlasů od mužů. Konečně ve volbách v r. 1996 byl genderový rozdíl výraznější než kdykoli předtím: jedenáctiprocentní (pro Clintona hlasovalo 54 % žen, zatímco mužů jen 43 %).

Vzmemme-li tento genderový rozdíl v úvahu, zejména v prezidentských volbách v letech 1980, 1984 a 1988, mohli bychom se podívat tomu, proč vlastně zvítězili kandidáti republikánů, volilo-li více žen než mužů a více žen než mužů také podpořilo kandidáta demokratů. Lake a Breglio (1992, s. 199) to vysvětlují takto:

„Genderový rozdíl odráží významnou změnu v našem politickém systému, volební výsledky však přímo ovlivní pouze v případě, jsou-li odlišností mezi představiteli, prioritami a oblastmi řešení problémů u mužů a u žen tak rozšířená a podstatná, že převažující podpora určitého kandidáta mezi voliči jednoho pohlaví má větší význam než pouhé získání voličské převahy nad protikandidátem, jíž se těší mezi voliči druhého pohlaví.“

To se od r. 1980 projevilo v několikaletých volbách do Kongresu Spojených států i v četných guvernérských a senátních volbách v jednotlivých státech. V prezidentských volbách se to však neprojevilo až do r. 1996.

Jde také o to, že problém genderového rozdílu je daleko složitější, než se na první pohled zdá. Genderový rozdíl se netýká jen volebního chování; jsou to i jisté úhly pohledu a přístupy k politickým otázkám a z nich pak vyplývá to, jak jednotlivci hlasují. Výzkum stále ukazuje, že jádrem genderového rozdílu jsou otázky ekonomiky, sociálního zabezpečení, zahraniční politiky, v menší míře i otázky ochrany životního prostředí a bezpečnosti ve veřejném prostoru. Ženy se např. cítí – a zcela oprávněně – ekonomicky zranitelnější než muži (viz kapitoly 6 a 7). Ženy více než muži vyjadřují zájem o problematiku zdravotní péče (zejména dlouhodobé), péče o děti, vzdělání, bídy a o problematiku bezdomovců. Oproti tomu muži se více než ženy zajímají o schodek federálního rozpočtu, daně, energetiku, obranu a zahraniční politiku. Během osmdesátých a devadesátých let vyjadřovaly ženy větší pesimismus ohledně hospodářské situace země a projevíly větší vstřícnost vůči rostoucí aktivitě vlád v podobě programů na pomoc rodinám, a to i tehdy, vyžadovaly-li takové programy zvýšení daní (Goldberg, 1996; Lake a Breglio 1992; Sciolino 1996; viz též Gidengil, 1995). V souvislosti s tím se tvrdilo, že to byl právě Bushův důraz na „otázky rodiny“, vzdělání, efektivnější organizaci dobrovolných sbírek na péči o děti a posílení ekonomického postavení žen, krátce řečeno, jeho slib „laskavějšího a vlídnějšího národa“, co mu v průběhu kampaně v r. 1988 pomohlo překlenout onu „genderovou propast“, jak to někteří nazývali, mezi ním a Dukakisem (Mueller, 1991). Mnohé ženy, které hlasovaly v r. 1992 pro George Bushe, však v r. 1996 přesunuly svou podporu na Clintona, protože projevoval zájem a pochopení, které kandidátu Doleovi chyběly (Goldberg, 1996).

Silný a systematický genderový rozdíl se objevuje také v souvislosti s otázkami války a míru. Tento rozdíl v politických názorech žen a mužů lze vysledovat už od 1. světové války. Vstup USA do obou válek považovaly za chybu více ženy než muži a ženy také hlasitěji protestovaly proti válce v Koreji i ve Vietnamu (Abzug, 1984; Baxter a Lansing, 1983). Obdobně se v reakci na teroristický útok v r. 1983 v Bejrútu, který připravil o život více než 200 amerických námořníků, přiklánělo k odsunu amerických vojsk z Libanonu výrazně větší procento žen (62 %) než mužů (34 %) (Abzug, 1984). Po invazi Spojených států do Grenady znatelně vzrostla popularita Ronalda Reagana, ale jen mezi muži; s touto vojenskou akcí jich souhlasilo 68 % oproti pouhým 45 % žen (Raines, 1983). I v poslední válce, v níž se

USA přímo angažovaly, ve válce v Perském zálivu, dávalo více žen než mužů přednost diplomatickému řešení před vojenskou akcí a méně žen než mužů také vyjádřilo pocit, že ztráty na životech vojáků i civilistů za toto vítězství stály (Dowd, 1990; Lake a Breglio, 1992).

Ženy tedy sice dávají přednost mírovému řešení mezinárodních konfliktů před vojenským a preferují směřování výdajů do domácí sociální sféry před jejich směřováním do sféry vojenské, vyjadřují však větší nedůvěru vůči ostatním národům než muži a znepokojují se i nad tím, jaká případná rizika pro bezpečnost země mohou mezinárodní vztahy přinést. Toto znepokojení je silné zejména u žen s dětmi (Goldberg, 1996) a přechází v zájem o otázky bezpečnosti ve veřejném prostoru; ženy také více než muži vyjadřují znepokojení ohledně zločinnosti a drog (Lake a Breglio, 1992; Mueller, 1991; viz též kapitola 8). Ačkoliv podpora trestu smrti je vysoká u žen i u mužů, podporuje jej 71 % žen a 79 % mužů, pokud by šlo o rozsudek nad osobou obžalovanou z vraždy, i u tohoto problému je patrný výrazný genderový rozdíl. Ženy se také daleko častěji vyslovují pro zpřísnění zbrojního zákona než muži (Goldberg, 1996; U. S. Department of Justice, 1996).

Přes rozdíly v postojích mužů a žen v těchto oblastech se v jiných otázkách politické názory obou pohlaví spíše shodují. Muži i ženy např. sdílejí podobná stanoviska ohledně ochrany životního prostředí. Třebaže negativní postoj k používání jaderné energie a bezpečnosti jaderných elektráren vyjadřuje více žen než mužů, rozdíly ve stanoviscích k těmto tématům se v posledních letech snížily. Zajímavé je, že názory žen a mužů na otázky ženských práv jsou vzájemně bližší, než by se třeba předpokládalo, i když tu jsou významné dílčí odlišnosti. Jednou ze zásadních oblastí, kde se projevují odlišnosti, je umělé přerušování těhotenství a reprodukční svoboda; právo ženy na přerušování těhotenství přinejmenším za určitých podmínek podporuje většina žen i většina mužů (viz kapitola 6), nicméně více žen než mužů udává, že by postoj politického kandidáta k této otázce ovlivnil jejich volbu. To platí jak pro ženy, které zastávají právo ženy na volbu, tzv. „pro-choice“, tak pro ty, které jsou důsledně proti přerušování těhotenství, tzv. „anti-abortion“ nebo „pro-life“ (Lake a Breglio, 1992; Scioliño, 1996).

Přesto bychom měli být při srovnávání žen a mužů jako dvou skupin velmi opatrní, neboť ženy a muži nejsou, jak jsme viděli, homogenní kategorie a často se projevují větší rozdíly uvnitř jednotlivých skupin žen či mužů než mezi ženami a muži jako dvěma celky. Politické postoje a chování ovlivňují i jiné faktory než příslušnost k pohlaví. Tyto faktory zahrnují rasovou a etnickou příslušnost, příslušnost k sociální skupině či vrst-

vě, věk, vzdělání a postavení v zaměstnání (Gidengil, 1995; Lake a Breglio, 1992; Mueller, 1991; Poole a Zeigler, 1985). Podíváme-li se např. na Tabulku 9.2, vidíme, že v prezidentských volbách v r. 1996 podporovalo Billa Clintona sice více žen než mužů, ale ještě významnější faktor představovala rasová a etnická příslušnost. Clintona podporovalo více bělošek než bělochů, u afroamerické populace měl však obdobně širokou podporu jak mezi ženami, tak mezi muži. Účast afroamerických žen ve volbách se zvyšovala daleko prudčeji než účast afroamerických mužů a od roku 1965 je vyšší pravděpodobnost volební účasti afroamerických žen než afroamerických mužů (Prestage, 1991). S faktorem rasové/etnické příslušnosti se ve volbách v r. 1996 také prolínal faktor věku, ale rasová/etnická příslušnost byla přece jen závažnější.

TABULKA 9.2 Voliči v prezidentských volbách v r. 1996

Voliči	celkový počet hlasů (%)	procento hlasů pro:		
		Clintona	Dolea	Perota
Muži	48	43	44	10
Ženy	52	54	38	7
Bělošské obyvatelstvo	83	43	46	9
Afroamerické obyvatelstvo	10	84	12	4
Americké obyvatelstvo hispánského původu	5	72	21	6
Americké obyvatelstvo asijského původu	1	43	48	8
Běloši	40	38	49	11
Bělošky	43	48	43	8
Afroameričané	5	78	15	5
Afroameričanky	5	89	8	2
Rodinný příjem:				
<\$15,000	11	59	28	11
\$15,000–\$29,999	23	53	36	9
\$30,000–\$49,999	27	48	40	10
>\$50,000	39	44	48	7
>\$75,000	18	41	51	7
>\$100,000	9	38	54	6
Věk:				
18–29 let	17	53	34	10
30–44 let	33	48	41	9
45–59 let	26	48	41	9
60 let a více	24	48	44	7

Pramen: „Portrait of the electorate“, 1996.

V posledních volbách se jako významný faktor začala projevat i sexuální orientace. V r. 1992, poprvé v americké historii, vytvořili viditelnou i dobře slyšitelnou skupinu voličstva lesbické ženy a gayové. Politické organizace leseb a gayů uskutečnily úspěšné kampaně registrace voličstva a shromáždily ve fondech předvolební kampaně milióny dolarů, a to nejen pro Billa Clintona, ale i pro kongresové, státní a místní politiky, kteří měli jejich podporu. Podle odhadů hlasovalo ve volbách v r. 1992 mezi čtyřmi a devíti milióny leseb a gayů. Toto bezprecedentní otevřené zapojení leseb a gayů do hlavního proudu celonárodní politiky bylo ovšem do značné míry projevem rozhořčení nad reakcí federální vlády (nebo naopak nad nedostatečností její reakce) na krizi HIV/AIDS (viz kapitola 11) a nad bezostyšnou homofobií, kterou vyjadřovali řečníci jako Pat Robertson na sjezdu Republikánské strany v r. 1992. Zatímco Bush se od homosexuálních komunit distancoval, Clinton přislíbil zvýšení finančních prostředků na výzkum a léčbu HIV/AIDS z federálního rozpočtu, prosazení programu národního zdravotního pojištění a zrušení zákazu služby homosexuálů v americké armádě (Gross, 1994; Schmalz, 1992). Ačkoli Clinton během svého prvního funkčního období v plnění těchto slibů značně zklamal, podporovali ho lesbické ženy a gayové i v r. 1996 proti republikánovi Doleovi, a to výrazně pod vlivem homofobní rétoriky a nepřátelské politiky vůči jejich komunitám, kterou republikánští představitelé a kandidáti užívali a hlásali. Očekává se, že všeobecná podpora leseb a gayů demokratickým kandidátům v budoucnu ještě vzroste, neboť republikánští političtí konservativci ve svém „útoku na homosexualitu“ stále pokračují (Seelye, 1998).

Genderový rozdíl je někdy vysvětlován i jako výraz zásadních – podle některých tvrzení snad vnitřně daných – rozdílů mezi pohlavími: ženy se více zaměřují na péči, komunitu a součinnost; muži se více zaměřují na soutěžení a práva jednotlivce (Gidengil, 1995; Lake a Breglio, 1992). Rozdíly mezi různými skupinami žen – např. rozdíly mezi ženami v domácnosti a zaměstnanými ženami, mezi běloškami a ženami jiné barvy pleti, mezi lesbickými a heterosexuálními ženami – však ukazují, že rozdíly ve voličských a politických postojích jsou odrazem životních podmínek u různých skupin obyvatelstva. Voličské skupiny reagují na to, jaké stanovisko vyjádří kandidát k problémům, jež mají pro jejich život zásadní význam. Genderové stereotypy však mají tuhý kořínek a představa, že politické názory žen budou morálnější nebo humánnější než názory mužů, se většinou aplikuje i na kandidující osoby. Nyní krátce obrátíme pozornost k osobám ve veřejných funkcích, tj. v úřadech veřejné správy. Nejprve je však důležité prozkoumat, zda se genderový rozdíl projevuje i v jiných politických aktivitách, než jsou volby.

9.1.1 Gender a politická činnost

Kromě volebního aktu existuje i mnoho dalších forem politické činnosti. Podle politologa Lestera Millbratha (1965) existují v zásadě tři roviny politického aktivismu. Nejnižší rovina, **divácká činnost** (*spectator activities*), zahrnuje nošení odznáčků vyjadřující politickou podporu nebo vylepování samolepek na blatník auta vyjadřující tuto podporu. Millbrath považuje za diváckou činnost i sám volební akt, protože vyžaduje jen minimální úsilí. Uprostřed je **přechodová činnost** (*transitional activities*) jako např. písemný kontakt s veřejnými činiteli, přispívání na kampaně a účast na manifestacích nebo schůzích. Nejvyšší rovina politické činnosti, kterou Millbrath nazývá **gladiátorská činnost** (*gladiator activities*), zahrnuje práci na politické kampani, převzetí aktivní úlohy v některé politické straně nebo kandidaturu do úřadu veřejné správy. Gladiátorská činnost vyžaduje maximum úsilí a oddanosti.

Navzdory oblíbenému mýtu, že muži se o politiku zajímají více a jsou v ní aktivnější, jsou ve skutečnosti rozdíly mezi pohlavími v úrovni politického aktivismu malé. Všeobecně vzato se do politiky příliš nezapojují ani ženy, ani muži. Historicky byla u žen přece jen o něco větší pravděpodobnost, že se zapojí spíše do divácké činnosti, jako je nošení odznáčků či vyjadřování podpory samolepkami na autě, zatímco muži se více angažovali v přechodové činnosti, zejména v peněžitých příspěvcích na politické kampaně (Lynn, 1984). Genderová odlišnost v přispívání na kampaně byla do značné míry způsobena skutečností, že ženy měly výrazně nižší vlastní příjmy, s nimiž by mohly volně disponovat, než muži. V posledních letech však příspěvky žen na kampaně podstatně vzrostly; u této otázky se zastavíme, až se budeme zabývat kandidaturou na politickou funkci.

Mnohé případy přechodové politické činnosti žen však byly při výzkumu přehlíženy či podceňovány. Mnohé tyto činnosti vykonávaly dělnické ženy a ženy jiné barvy pleti než bílé na úrovni lokálních, lidových, regionálních či komunitních, tzv. „grassroots“, aktivit (Prestage, 1991). Podstatná část tohoto aktivismu se zaměřovala na zachování a rozšíření služeb financovaných vládou, na nichž členové těchto společenství závisí a jež byly v posledních letech v rámci omezování výdajů a rozpočtových škrtek znatelně oklešťovány. Proto bělošské dělnické ženy i ženy jiné barvy pleti organizovaly ochranné svazy nájemníků, vedly stávky kvůli nájemnému, bojkoty škol a petiční akce ve snaze zachovat základní sociální služby, sociální dávky a programy zdravotní péče (Bookman a Morgen, 1988; Seitz, 1995). Poněvadž se ale studie o politickém aktivismu tradičně omezují na lobbování, volby

a úřední funkce, prošly tyto významné a někdy i úspěšné politické činnosti žen bez povšimnutí většiny odborníků (Bookman a Morgen, 1988).

Významná část odborného politologického výzkumu se zaměřuje právě na to, co Millbrath označuje jako nejvyšší rovinu politického aktivismu, tj. na gladiátorskou činnost. I zde jsou údaje rozporné. Jak uvádí Epstein (1983, s. 290), ženy sloužily dlouho jako političtí „pěšáci“: obcházely voliče od domu k domu nebo je obtelefonovaly, plnily obálky, roznášely propagační literaturu a podobně. Právěpodobnost, že budou pracovat pro politickou stranu nebo kampaň, byla přítom téměř dvakrát vyšší než u mužů (Lynn, 1984). Ačkoli jsou tedy ženy silně zastoupeny v pracovním týmu kampaní a jako jejich dobrovolnice, stranickým sjezdům tradičně dominují muži. Mužská dominance na těchto sjezdech stojí za zmínku, protože:

„... právě na těchto sjezdech se přijímají formální rozhodnutí o hlavních prezidentských kandidátech a stranické politice, která vyjadřuje postoj strany k otázkám veřejného zájmu. Na sjezdech se setkávají různé frakce, aby probíraly obecné problémy, vyjednávaly, uzavíraly kompromisy a vytvářely koaliční skupiny, jež pak tvoří naše celostátní strany. Na sjezdech straničtí lídři přímo jednají s řadovými členy, aby si zmapovali zájmy a potenciální potíže v nadcházejících volbách. Mnoho stranických pracovníků vidí ve sjezdu odměnu za roky oddané práce“ (Lynn, 1984, s. 409–410).

Jak ukazuje Tabulka 9.3 na straně 389, neměla až do r. 1972 žádná větší strana na svém celostátním sjezdu více než 17 % delegátek žen. V r. 1972 však demokraté zavedli pravidlo vyrovnávacího opatření (*affirmative action regulations*), které pomohlo dramaticky zvýšit zastoupení delegátek žen na 40 %. Třebaže v r. 1976 jejich počet poklesl, získaly ženy na celostátním sjezdu Demokratické strany v r. 1980 konečně rovné zastoupení. Naproti tomu republikáni, kteří pro své sjezdy pravidlo vyrovnávacího opatření nikdy nepřijali – politická linie Republikánské strany naopak představuje opozici proti vyrovnávacím opatřením –, mají stále delegace, kde převažují mužští členové. Na celostátním sjezdu republikánů v r. 1996 však byly ženy mezi delegovanými lépe zastoupeny než lidé jiné barvy pleti než bílé; nebělochů bylo mezi delegovanými jen 9 %. Na celostátním sjezdu demokratů v r. 1996 bylo lidí jiné barvy pleti než bílé mezi delegovanými 32,2 % (Bennet, 1996; Democratic National Committee, 1997).

Tabulka 9.3 Kandidátky ženy na celostátních sjezdech politických stran v letech 1990–1996

Rok	Demokratky (%)*	Republikánky (%)
1900	**	***
1904	**	***
1908	**	***
1912	**	***
1916	1	***
1920	6	3
1924	14	1
1928	10	6
1932	12	8
1936	15	6
1940	11	8
1944	11	10
1948	12	10
1952	12	11
1956	12	16
1960	11	15
1964	14	18
1968	13	17
1972	40	30
1976	34	31
1980	49	29
1984	50	44
1988	49	35
1992	50	41
1996	50	36

* Počet procent nezbytně neodráží poměr hlasů na sjezdu, kterými disponovaly ženy delegátky; někteří delegáti Demokratické strany disponovali hlasy částečnými.

** Méně než 1 %. Počty v absolutních číslech: 1900 – 1; 1904 – 0; 1908 – 2; 1912 – 2.

*** Méně než 1 %. Počty v absolutních číslech: 1900 – 1; 1904 – 1; 1908 – 2; 1912 – 2; 1916 – 5.

Prameny: Benedetto, 1992; Bennet, 1996; CAWP, 1988; Democratic National Committee, 1997; „Who Are the Delegates“, 1992.

9.2 GENDER A VEŘEJNÉ FUNKCE

Použijeme-li jako indikátory účast ve volbách a politický aktivismus, mají ženy a muži zdá se o politiku podobný zájem. Historicky měli však praktický monopol na veřejné funkce po celém světě muži. Dnes je ve světě 191 zemí; jen čtyři mají ženu v čele vlády, deset má ministryně zahraničí, deset (včetně Spojených států)

má v OSN velvyslankyně a sedmnáct má mluvčí parlamentu ženy. Ve 179 zemích, kde existuje parlamentní systém, obsadily ženy jen 11,7 % parlamentních křesel. Tento počet sice představuje od r. 1946 téměř čtyřsetprocentní vzrůst, ale v průběhu tohoto období vzrostl i počet parlamentů (z 26 na 179). V postsocialistických demokraciích východní Evropy ženy de facto zastoupení ve vládě v důsledku parlamentních voleb ztratily. V Albánii se např. počet žen v parlamentu mezi lety 1987 a 1994 snížil z 28 % na 6 % a v Rumunsku z 33 % na 4 %. Přesto ženy získaly v zemích tak různorodých jako Indie, Francie a Jižní Afrika v politické reprezentaci neuvěřitelné úspěchy a ve čtyřech skandinávských zemích – Švédsku, Norsku, Dánsku a Finsku – mají ženy 33 % až 40 % parlamentních křesel, což je více než v jakékoli jiné zemi na světě (Inter-Parliamentary Union, 1997).

Jak si z hlediska zastoupení žen ve federální vládě stojí Spojené státy ve srovnání s jinými zeměmi? Ze 173 zákonodárných systémů, které zkoumala Mezi-parlamentní unie (Inter-Parliamentary Union, 1997), se Spojené státy umístily jako třicáté deváté. Tomuto zařazení Spojených států bezpochyby napomohla skutečnost, že během osmdesátých a zejména devadesátých let udělaly ženy v této zemi v politické sféře výrazný pokrok na všech úrovních, federální, státní i regionální, i když jako celek stále zůstávají zastoupeny nedostatečně, zvláště ve federální vládě. Než však prozkoumáme tyto počty důkladněji, pozastavme se nad některými faktory, které historicky přispěly k nerovnosti v zastoupení obou pohlaví v úřadech veřejné správy.

Jeden ze způsobů, jak se genderový rozdíl v zastoupení ve veřejných funkcích tradičně vysvětluje, je odlišná socializační zkušenost chlapců a dívek. Tento argument tvrdí, že se dispozice k politice formují v dětství, kdy se chlapcům říká, že až vyrostou, mohou se jednoho dne stát prezidentem; dívky mohou přinejlepším pouze doufat, že až vyrostou, vdají se za muže, který se třeba jednou stane prezidentem. Děti se tedy učí, že politika je maskulinní činnost, a to se odráží i v jejich chování v dospělosti: ženy si usilování o veřejnou funkci volí za cíl jen zřídka.

Toto vysvětlení je svým způsobem působivé, protože socializace v raném dětství, jak jsme zjistili ve kapitole 3, má na vývoj postojů a chování typizovaných podle pohlaví silný vliv. Výzkum však v politických názorech dětí školního věku žádné rozdíly podle příslušnosti k pohlaví nezjistil (Epstein, 1983). A navíc, pokud diferencní socializace skutečně funguje, očekávali bychom, že mezi zájmem mužů a žen o politiku najdeme méně podobností, než jsme viděli v této kapitole. Mladé

ženy aspirující na politickou kariéru mají stále výrazně méně modelových vzorů této své role než jejich mužští kolegové, to se však mění, jak se každý volební rok zvyšuje účast žen v politických soubojích. Dostupnost modelových vzorů pro politické role a dostupnost mentorů či mentorek je důležitá; mnohé funkcionářky uvádějí, že je v jejich politické kariéře inspirovaly a pomohly jim v ní jiné ženy (Center for American Woman and Politics, dále CAWP, 1984).

Druhé vysvětlení, proč je počet funkcionářek malý, je, že pro ženy je daleko obtížnější skloubit požadavky veřejného politického života s domácími povinnostmi. Stejně jako většina vdaných zaměstnaných žen i ženy političky, které jsou vdané, nesou dvojí pracovní zátěž; jejich partneři, pokud žijí v manželství, na sebe zpravidla primární povinnost péče o děti a domácnost nevezmou. Zvláště na federální úrovni vyžadují nároky veřejné funkce mimořádné oběti, pokud jde o čas, který může funkcionářka strávit se svou rodinou. Není proto nijak překvapivé, že ženy příznačně vstupují do politiky v pozdějším věku než muži (poté, co jejich děti odrostou) a že u žen političek v nejvyšších funkcích je větší pravděpodobnost než u mužů, že budou svobodné, ovdovělé nebo rozvedené, i když mohou mít děti (Mandel a Dodson, 1992; Toner, 1996). Lovenduski (1986) zjistil, že i v Evropě jsou ženy ve veřejných funkcích méně často vdané než jejich mužští kolegové ženatí a mívají méně dětí než muži. To neznámá, že muži neprožívají konflikt mezi svou politickou kariérou a rodinným životem. Nedávné výzkumy ukazují, že tomu tak je a že toto napětí může být vysoké. U mužů je však pravděpodobnější, že půjdou za svými politickými ambicemi i navzdory těmto konfliktům, zatímco ženy se často snaží tento konflikt vyřešit tím, že svou politickou kariéru oddálí, posunou nebo že se aspoň dočasně jedné z těchto rolí kvůli druhé vzdají (Toner, 1996).

Třetím, i když stále méně často uváděným vysvětlením je, že počet mužů ve volených funkcích převyšuje počet žen proto, že většina žen postrádá nutnou kvalifikaci a doporučení. Je jistě pravda, že většina žen funkcionářek z doby před 2. světovou válkou své funkce zdělala a jednoduše dosloužila za své zesnulé manžely nebo otce. I pokud byly zvoleny, měly většinou nižší vzdělání než muži v tomto postavení, a poněvadž právnické a obchodnické profese jim byly do velké míry uzavřeny, vstupovaly do politiky s jinou profesionální přípravou, zejména v oblastech učitelství a sociální práce. V posledních letech se však toto změnilo. U žen funkcionářek je pravděpodobnost, že absolvovaly vysokou školu, a tato pravděpodobnost je dokonce vyšší než u mužů funkcionářů; u funkcionářek jiné barvy pleti než bílé je tato pravděpodobnost vyšší, než ukazuje průměr u funkcionářek

obecně (CAWP, 1985; Natividad, 1992; White, 1995). Počet žen ve veřejných funkcích působících jako právničky a obchodnice také vzrostl, jakož i počet těch, které už mají předchozí zkušenost ve funkci, do níž je jedinec volen (Clark, 1991). Ačkoliv je u funkcionářek stále menší pravděpodobnost, že mají tuto zkušenost, než u funkcionářů, je u nich zase vyšší pravděpodobnost jiného typu politické zkušenosti. U žen funkcionářek je např. vyšší pravděpodobnost než u jejich mužských kolegů, že předtím, než na funkci kandidovaly, zastávaly jmenované vládní funkce a že se podílely na politických kampaních (CAWP, 1984; White, 1995; Witt et al., 1994). Z toho tedy vyplývá, že „argument rozdílné kvalifikace“ je dnes méně obhajitelný než v minulosti.

Čtvrtým argumentem je, že nedostatek žen ve veřejných funkcích může být dán diskriminací a předsudky vůči nim, což se může projevit na dvou rovinách: mezi voličstvem a v rámci politického úřadu. Studie na téma sexismu voličstva ukazuje, že se sexismus v posledních letech v zásadě snížil (Clark, 1991). V jednom nedávném celostátním výzkumu veřejného mínění se např. většina dotazovaných (51 %) shodla, že by v politickém boji mezi mužem a ženou se stejnou kvalifikací a stejnými schopnostmi hlasovali pro ženu, protože Spojené státy potřebují ve vysokých veřejných funkcích více žen (41 % s tím nesouhlasilo a 8 % nebylo rozhodnuto). S tímto prohlášením se však ztotožnilo více žen (57 %) než mužů (45 %) („Women Candidates“, 1992). Mezinárodní průzkum 22 000 lidí ve dvaceti dvou zemích v r. 1996 zjistil, že většina dotazovaných v každé ze zkoumaných zemí se domnívá, že by vláda byla lepší, kdyby politické funkce zastávalo více žen. Tento názor vyjádřilo např. 50 % dotázaných v Indii, 51 % ve Velké Británii a 59 % ve Francii; ve Spojených státech jej sdílelo 57 % dotázaných („Poll“, 1996).

Veřejnost si na ženy kandidující na politické funkce postupem času zvykla a už to nepovažuje za „neobvyklé“ nebo „neženské“. Při rostoucím počtu politických klání si musejí voliči vybírat už i mezi dvěma kandidátkami (Belluck, 1998). Výzkum však přesto ukazuje, že u mnohých voleb je pohlaví stále důležitým faktorem, neboť voličstvo zřídka nahlíží na schopnosti a kvalifikaci kandidátů a kandidátek stejně a genderové stereotypy stále dominují představám části voličstva o politických kandidátkách a kandidátkách (Witt et al., 1994). Většina voličů např. stále považuje kandidátky, a to bez ohledu na jejich individuální kvalifikaci a zkušenost, za lepší než kandidáty ve zvládnání sociální problematiky, jako je vzdělání, péče o děti, zdravotní péče, problémy bezdomovců, politika sociálního zabezpečení a umělé přerušování těhotenství. Naproti tomu voličstvo příznačně věří, že kandidáti jsou schopnější než kandid

dátky ve zvládnání takových oblastí, jakými jsou obrana, zahraniční politika, ekonomické otázky a záležitosti většího rozpočtu. Tyto stereotypy mohou působit jak ve prospěch kandidátů nebo kandidátek, tak i proti nim, podle toho, která témata jsou ve veřejném povědomí právě v době volební kampaně vnímána jako nejnaléhavější (Kahn a Goldenberg, 1991).

Při vytváření představ, které si voliči o jednotlivých kandidátech udělají, hrají ovšem zásadní roli média. Nedávné výzkumy ukazují, že kandidátky a kandidáti jsou v médiích zastoupeni nerovnoměrně (viz též kapitola 5). Podle toho, co uvádějí Kahn a Goldenberg (1991), má mediální pokrytí žen kandidátek tendenci zaměřovat se na praktické otázky perspektivnosti jejich kampaně (např. jejich šance na vítězství vzhledem k jejich zdrojům), zatímco mediální pokrytí mužů kandidátů se více zaměřuje na věcné otázky kampaně. Větší prostor dávají média kandidátkám tehdy, vyjadřují-li se k otázkám, které jsou běžně považovány za ty, které spadají do ženské sféry (např. vzdělání, drogy), a větší prostor postojům kandidátů v takzvané mužské sféře problémů (např. národní bezpečnost, obchod). Tento trend funguje bez ohledu na to, které otázky jsou v té které kampani právě aktuální. To není bezvýznamné, neboť výzkumy ukazují, že kandidující, ať muži, nebo ženy, kteří získají mediální pokrytí příznačné pro ženy, vnímá veřejnost jako méně perspektivní než ty, jimž se dostane pokrytí příznačného pro muže. Krátce řečeno, média tradičně znevýhodňují politické kandidátky (viz též Witt et al., 1994).

Předsudky proti kandidátkám a jejich diskriminaci můžeme najít i v další rovině: v rámci politických stran. Sexismus je v politických stranách skutečně doložen (Niven, 1998; Witt et al., 1994). Převážná většina stranických lídrů jsou muži a mnozí z nich se hlásí k tradičním genderovým stereotypům; často si myslí, že muži mají lepší šanci zvítězit a stát se lepšími politiky než ženy (Niven, 1998). Předsudky a diskriminace tohoto typu jsou silné zejména v jižních státech a v těch státech, kde má monopol na rozhodování malá stranická elita (Ayres, 1997a; Niven, 1998). Odhaduje se, že tato předpojatost snižuje počet žen navržených v kandidátských listinách na křeslo v zákonodárném sboru daného státu až téměř o jednu třetinu (Niven, 1998).²

V minulosti platilo, že pokud byli straniční lídři konfrontováni s rostoucími požadavky žen na významnější politické role, zareagovali často tak, že nasadili ženy kandidátky jako „obětní beránky“, totiž jako kandidátky na prakticky nevolitelné místo, kde jejich strana neměla šanci zvítězit (Carroll, 1985). Nedávné výzkumy však ukazují, že tato praxe se nyní vyskytuje již jen zřídka (Clark, 1991) a že straniční lídři v mnohých státech aktivně vybírají ženy kandidátky, protože

mohou zvítězit právě díky tomu, že se jim podaří překlenout genderový rozdíl mezi voličkami a voliči (Belluck, 1998). Výzkumy spíše ukazují, že daleko závažnějšími překážkami pro ženy usilující o veřejnou funkci jsou dnes opakovaná kandidatura na vykonávanou funkci a přístup k fondům na financování kampaně.

Úřadující kandidát (*incumbent*) je osoba, která zastává politickou funkci a znovu o ni usiluje. Úřadující kandidáti mají v průběhu voleb několikrát výhodu, v neposlední řadě jsou na veřejnosti dobře viditelní, známí mezi voličstvem a mají příležitost agitovat už v průběhu trvání svého předchozího mandátu. Protože ženy zastávají méně funkcí, objevují se – pokud vůbec kandidují – spíše v roli vyzývatele než v roli těch, kteří daný úřad obhajují, a tak ani nepřekvapí, že když bojují proti úřadujícímu kandidátovi, prohrávají častěji, než jde-li o boj dvou nových uchazečů. V roce 1992 se např. očekávalo, že značný počet úřadujících kandidátů ztratí podporu pro znovuzvolení do Senátu Spojených států a do Sněmovny reprezentantů, neboť voličstvo vyjadřovalo rozhořčení nad odhaleními o zneužívání úřední moci jako např. při bankovním skandálu ve Sněmovně, a navíc se zdálo, že mezi voliči vládne silná touha po změnách ve vládě. V tomto roce se předpokládalo, že kandidující ženy a kandidující z řad menšin budou mít dosud největší šanci na křesla ve federální vládě, která uvolnili jejich předchůdci. Z 376 úřadujících kandidátů, kteří zvítězili v primárních, dosáhlo 349 v listopadu svého znovuzvolení. I z 48 žen, které v r. 1992 vyhrály ve volbách do Sněmovny reprezentantů, bylo např. 24 úřadujících kandidátek a 22 kandidovalo na uvolněné křeslo (CAWP, 1993). Kandidující ženy a kandidující z řad menšin mají stále větší naději, že zvítězí, usilují-li o křeslo, které se uvolnilo z důvodu rezignace nebo odchodu do důchodu.³

Ať už kandidát svůj úřad obhajuje, nebo o něj usiluje poprvé, potřebuje na vedení volební kampaně vždy peníze, a čím je úřad, o nějž usiluje, prestižnější, tím jich potřebuje více. Tradičně byly politické kampaně financovány z osobního majetku a příspěvků ze stranických fondů. V boji o mandát však právě ženy a menšiny mívaly menší finanční zdroje než muži běloši; jejich kampaním tedy často chyběly dostatečné fondy, aby mohly být úspěšné. I dnes jsou peníze pro vítězství ve volbách nepostradatelné, a to mnohem více než dříve. Vezměme např. v úvahu, že průměrná suma, kterou kandidující do Senátu Spojených států v r. 1992 na své kampaně vydali, přesáhla 9 milionů dolarů. V praxi to znamená, že aby mohla určitá osoba do Senátu kandidovat, musí buď po šest let týdně získat 30 000 dolarů, nebo být multimilionářem (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1994). Výdaje na prezidentskou kampaň v r. 1996 byly odhadnuty na rekordních 600 milionů dolarů (Wayne, 1996).

Odkud tyto obrovské sumy pocházejí? Mnozí kandidáti na veřejnou funkci jsou nadále jedinci se značným osobním bohatstvím, avšak lví podíl na sponzorování kampaní dnes přichází od soukromých společností a skupin zastupujících zvláště ní zájmy. Některé skupiny se zvláštními zájmy se vlastně přímo věnují shánění a distribuci příspěvků na kampaně těch politických kandidátů, již podporují jejich skupinové zájmy. Tyto zvláštní zájmové skupiny se nazývají **Výbory pro politickou činnost** (*Political action committees*, dále PAC). Ve Spojených státech je dnes více než 4000 těchto výborů, které zastupují obchodní společnosti (např. Philip Morris, jednu z největších společností specializovaných na obchod s tabákem, potravinami a alkoholem ve Spojených státech), určitá průmyslová odvětví a profese (např. Americkou lékařskou komoru, Americkou advokátní komoru) a specifické otázky (pro a proti přerušení těhotenství, pro kontrolu střelných zbraní a proti ní). Výbory PAC přispívají miliony dolarů na kampaně, které z nich dělají na politické scéně mocnou sílu. Např. v letech 1993–1994 podpořily PAC politické kandidáty téměř 190 miliony dolarů. Z historického hlediska však kandidující ženy a kandidující z řad menšin získali z těchto fondů jen relativně malé procento; zástupci PAC to odůvodňovali tím, že je tyto kandidující o podporu nežádají („Seeking Corporate PAC Money“, 1986). Může to být pravda, zejména vzhledem k tomu, že mnohé PAC jsou součástí velkých firem a profesních asociací ze sfér, v nichž je procento žen a menšin tradičně nízké, a ženy ani menšiny tedy příznačně nebývají členkami profesních, sociálních a politických sítí, jejichž prostřednictvím největší příspěvkové akce na kampaně běžně vznikají (Scott, 1994). Přesto však i v případě, že je žádost o příspěvek vznesena, je získaný obnos zpravidla v průměru nižší, než bývají sumy poskytnuté kandidujícím mužům bělochům (Carroll, 1985). Jak nedávno uvedla jedna politička zvolená do státního úřadu: „Přijde-li na shánění peněz na kampaň nebo na proniknutí do struktur velkého státního byznysu, což je skutečné centrum moci, můžete pořád ještě narazit na pevnou kamennou zeď mužské nadvlády“ (cit. Ayres, 1997a, s. B8).

V průběhu devadesátých let 20. století se však i tento rozměr politické arény začal dramaticky měnit. Za prvé proto, že ženské organizace úspěšně mobilizovaly členskou základnu, aby podpořila kandidující ženy a feministické kandidáty, a to nejen „svýma nohama“, tedy spoluprací na kampani a hlasováním, ale i svými peněženkami (CAWP, b. r.). Ženy, rasové a etnické menšiny, lesbické ženy a gayové navíc sestavili formální i neformální politické koalice i své vlastní Výbory pro politickou činnost, jako byly např. Výbor pro politickou činnost celostátního poli-

tického kongresu černošských žen (*National Political Congress of Black Women's PAC*), Fond kampaní pro ženy (*Women's Campaign Fund*) či Emiliin seznam (*Emily's List*), jenž se se svými 24 000 členy a více než 6 miliony dolarů na roční příspěvcích obecně považuje za jeden z nejsilnějších ženských PAC (Friedman, 1993; Witt et al., 1994).⁴ Fond vítězství (*Victory Fund*), určený pro kandidující lesby a gaye, shromáždil na jejich podporu tisíce dolarů (Gross, 1994). Navzdory mnohým překážkám, které stále brzdí ženy, rasové a etnické menšiny, gaye a lesby kandidující na politické funkce, počet úspěšných pokusů, kdy se kandidující ze všech těchto okruhů ucházejí o veřejnou funkci, se stále zvyšuje. Zaměříme nyní svou pozornost na otázku poměrného počtu žen a mužů v určitých volených a jmenovaných úřadech, a kde to bude možné, podíváme se i na faktor etnicity a sexuální orientace.

9.2.1 Ženy a muži ve státních a regionálních vládách

Tabulka 9.4 na straně 397 ukazuje počet žen, které zastávají vybrané úřední funkce na úrovni jednotlivých států a na regionální úrovni. Muži zjevně stále dominují jak ve státních, tak i regionálních vládách, neboť tvoří velkou většinu funkcionářů ve všech kategoriích. Přesto právě na úrovni státních vlád ženy v posledních letech dosáhly největších politických zisků.

Nejdůležitější je patrně vzrůst počtu žen v zákonodárných sborech jednotlivých států. Ačkoliv přes 78 % všech křesel ve státních zákonodárných sborech stále obsazují muži, vzrostl počet zákonodárkyň od r. 1969 více než pětkrát, z pouhých 4 % na 21 %. V pěti státech zaujímají ženy třetinu nebo i více křesel zákonodárného sboru státu: ve Washingtonu (39,5 %), v Arizoně (37,8 %), v Coloradu (35 %), v Nevadě (33,3 %) a ve Vermontu (33,3 %) (CAWP, 1998a). V New Hampshire, kde ženy obsadily 30,7 % křesel v legislativě, zaujaly pozici mluvčí sněmovny a guvernerky, každá je však z jiné politické strany (Goldberg, 1997).

Na státní úroveň výrazně pronikly i rasové a etnické menšiny. V r. 1994 bylo např. 199 hispánských výkonných i zákonodárných úředníků, oproti 110 v r. 1983. V r. 1993 bylo mezi státními zákonodárci 522 Afroameričanů a Afroameričanek, což představuje nárůst o 213 od r. 1981 (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997). Naneštěstí jsou ve státních zákonodárných sborech stále velmi nedostatečně zastoupeny ženy jiné barvy pleti než bílé. V r. 1998 tvořily tyto ženy jen 3,1 % všech státních zákonodárců a 14,4 % státních zákonodárkyň. Afroameričanky působily v zákonodárných sborech třiceti pěti států; tvo-

řily 2,3 % všech státních zákonodárců, 10,5 % státních zákonodárkyň a 72,4 % státních zákonodárkyň z menšinových skupin. Američanky latinskoamerického původu působily v zákonodárných sborech čtrnácti států, celkově obsadily 45 křesel a tvořily 2,8 % státních zákonodárkyň. Američanky asijského původu působily ve třech státech, obsadily 11 křesel a tvořily 0,7 % zákonodárkyň žen. Původní obyvatelky Ameriky působily v šesti státech, obsadily však celkově jen osm křesel a tvořily tak pouhých 0,5 % zákonodárkyň. Úhrnem tedy tvoří Američanky hispánského původu 0,6 % všech státních zákonodárců v celé zemi, Američanky asijského původu 0,15 % a původní obyvatelky Ameriky 0,11 % (CAWP, 1998b).

TABULKA 9.4 Ženy ve státních a místních vládách, vybrané funkce, 1998

Funkce úřadu veřejné správy	Počet žen ve funkci
Guvernerka	3
Viceguvernerka	18 (ze 42)
Státní tajemnice	12
Generální prokurátorka	8
Státní ministryně financí	10
Státní auditorka nebo revizorka	6
Státní ministryně školství	11
/Nejvyšší státní úřednice pro vzdělání	3
Komisařka pro pojištění	1
Komisařka práce	1
Komisařka pro železnice	1
Komisařka pro státní pozemky	2
Komisařka pro korporace	4
Komisařka pro služby veřejnosti	2
Komisařka pro veřejná zařízení	1,607 (21,6 %)
Členka státního zákonodárného sboru	202 (20,7 %)
Starostka (města s počtem obyvatel nad 30 000)	
(n = 975 měst)	

Pramen: CAWP, 1998a.

Navzdory těmto nízkým počtům je důležité mít na paměti, že představují zisky ve státních volitelných funkcích pro rasové a etnické menšiny, zejména pro ženy jiné barvy pleti než bílé. Zdá se, že lesby a gayové dosáhli na státní úrovni menšího úspěchu, i když se jim podařilo prorazit v regionálních volbách. Tony Miller, který se v r. 1994 ucházel o pozici kalifornského ministra zahraničních věcí, se stal prvním kandidátem na státní úřad, jenž se otevřeně hlásil ke své homosexuální orien-

taci. Z celkového počtu 450 000 zvolených úředníků v celonárodním měřítku se jich k homosexuální orientaci otevřeně hlásí méně než 150 (Gross, 1994; viz též Ayres, 1997b).

9.2.2 Ženy a muži ve federální vládě

Když se podíváme na Tabulku 9.5, vidíme počet žen v Kongresu Spojených států od r. 1949 do r. 1997.

TABULKA 9.5 Ženy v Kongresu Spojených států, 1949–1997

Rok	Kongres	Senát	Sněmovna
1949	81	1	9
1951	82	1	10
1953	83	3	12
1955	84	1	17
1957	85	1	15
1959	86	2	17
1961	87	2	18
1963	88	2	12
1965	89	2	11
1967	90	1	11
1969	91	1	10
1971	92	2	13
1973	93	0	16
1975	94	0	19
1977	95	2	20
1979	96	1	16
1981	97	2	21
1983	98	2	22
1985	99	2	23
1987	100	2	24
1989	101	2	28
1991	102	2	28
1993	103	7	47
1995	104	9	48
1997	105	9	53*

* V údajích pro 105. Kongres nejsou zahrnuty dvě delegátky demokratů do Sněmovny z Panenských ostrovů a Washingtonu, DC, ani delegátka Susan Molinari (republikánka – New York), která rezignovala v srpnu 1997. Zahrnují však tři zástupkyně, které se dostaly do Kongresu v r. 1998 v důsledku doplňkových voleb: Lois Capps (demokratka – Kalifornie), Mary Bono (republikánka – Kalifornie) a Barbaru Lee (republikánka – Kalifornie).

Pramen: CAWP, 1998c.

Na údajích, které tato tabulka uvádí, nezarází nejméně nízký počet zastoupených žen, to by většina z vás patrně očekávala, ale spíše nedostatek výraznější změny k lepšímu v těchto počtech za období čtyř desetiletí. Až do r. 1993 by se dalo stěžít říci, že existuje nějaký výrazný model růstu v počtu žen zvolených do funkcí na federální úrovni, zejména do Senátu. I když ženy působí v Kongresu od r. 1916, kdy byla do Sněmovny reprezentantů zvolena Jeannette Rankin, dostalo se před r. 1949 do funkce 45 % členek Kongresu *vdovským následnictvím*, tj. byly jmenovány nebo zvoleny, aby dokončily funkční období svých manželů, kteří byli členy Kongresu, ale zemřeli nebo příliš vážně onemocněli, takže nemohli dále vykonávat svou funkci. Ženy, které vstoupily do kongresové funkce takto, byly v některých případech zvoleny znovu i poté, co funkční období jejich manželů vypršelo. Zejména pro ženy senátorky byla tato cesta nejčastějším způsobem, jak se dostat do funkce. Teprve v r. 1983 (v 98. Kongresu) působily v Senátu zároveň dvě ženy, z nichž ani jedna nezískala své křeslo vdovským následnictvím (Lynn, 1984). Ve volbách v r. 1992 – tento rok se v některých politických analýzách nazývá „rokem Ženy“ – udělaly ženy v počtu svého zastoupení v kongresových funkcích význačný pokrok. V tomto roce byl na kandidátce do Kongresu nominován rekordní počet žen: 11 do Senátu, z nichž 5 uspělo, a 108 do Sněmovny reprezentantů, z nichž uspělo 48. Právě v těchto volbách se také poprvé stalo, že obě senátorská křesla za týž stát obsadily ženy: Barbara Boxer a Diane Feinstein, obě demokratky, byly zvoleny v Kalifornii. Jak se ukázalo, v Kalifornii bylo do Kongresu zvoleno více žen než v kterémkoli jiném státě.⁵ Volby do Kongresu v letech 1994 a 1996, stejně jako doplňkové volby na počátku roku 1998, přinesly ještě větší zastoupení žen v Kongresu, zvláště ve Sněmovně reprezentantů, a není žádný důvod se domnívat, že počet členek Kongresu nebude v budoucnu dále růst. Přes tyto nedávné výdobytky je důležité mít na paměti, že bude-li změna pokračovat současným tempem, zabere to ještě téměř 400 let, než ženy dosáhnou v Kongresu parity s muži.

Zohledníme-li hledisko rasy a etnicity, pak se pro ženy i muže jiné barvy pleti než bílé jeví jako předěl rok 1992. I když ženy i muži z etnických minorit zůstali, stejně jako ženy bělošky, nedostatečně zastoupeni jak v Senátu, tak ve Sněmovně, byl do Kongresu v roce 1992 zvolen rekordní počet žen a mužů jiné barvy pleti než bílé. Např. Ben Nighthorse Campbell z Colorada (původně demokrat, posléze republikán) se stal prvním senátorem z řad původního obyvatelstva Ameriky a Jay C. Kim, republikán z Kalifornie, se stal prvním Američanem korejského původu

ve Sněmovně reprezentantů. Přesto až do 104. Kongresu měly ženy a muži jiné barvy pleti než bílé méně než 12 % křesel; nebělošští senátoři byli pouze čtyři a nebělošských poslanců Sněmovny bylo šedesát jedna (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997). V r. 1992 se Carol Moseley Braun (demokratka z Illinois) stala první afroamerickou senátorkou; v r. 1998 zůstala jedinou ženou jiné barvy pleti než bílé v Senátu Spojených států. Ve Sněmovně reprezentantů bylo v r. 1998 patnáct žen jiné barvy pleti než bílé: deset Afroameričanek, jedna Američanka asijského původu a čtyři Američanky latinskoamerického původu.⁶ Celkově měly ženy jiné barvy pleti než bílé ve 105. Kongresu Spojených států jen asi tři procenta všech křesel (CAWP, 1998c).

Co následuje poté, co jsou ženy zvoleny do Kongresu? V minulosti zastávaly senátorky a poslankyně vedoucí pozice jen zřídka. V r. 1993 byly ve vysokých vedoucích funkcích jen dvě ženy (senátorka Barbara Mikulski, demokratka z Marylandu, místopředsedkyně pléna, a členka Sněmovny Barbara Kennelly, demokratka z Connecticutu, zástupkyně funkcionáře vládnoucí strany dohlížející na stranickou disciplínu) a žádná žena nepředsedala některému ze stálých kongresových výborů. Za celou dobu existence dosud předsedalo stálému kongresovému výboru pouze šest žen a všechny působily před rokem 1977. Až do 104. Kongresu nepředsedala ani jednomu z důležitých senátních výborů žena: tehdy získala předsednictví Výboru pro práci a lidské zdroje senátorka Nancy Kassebaum (republikánka z Kansasu). Žádná žena nikdy nebyla v Senátu lídrem vládnoucí většiny ani opozice. Ve Sněmovně reprezentantů, která byla pro ženy vždy přece jen dosažitelnější než Senát, nepůsobila žádná žena jako mluvčí Sněmovny. Jen tři ženy předsedaly některému ze zvláštních výborů Sněmovny. Ženy naopak zpravidla zastávají druhořadé funkce, a třebaže se nyní objevují jako členky většiny formálních kongresových skupin (např. společných stranických výborů), cítí se někdy vylučovány z různých neformálních skupin (např. sportovních). Tyto neformální skupiny nebyly nikdy nevýznamné, neboť, jak jsme viděli v kapitole 7, mohou svým členům zprostředkovat jak neformální kontakty, tak příležitosti budovat s kolegy spojenecké svazky (CAWP, 1998d; Foerstel a Foerstel, 1996).

Jedním z důvodů, proč jsou ženy z určitých funkcí a výborů vylučovány, je jejich nedostatečná seniorita. Většina analýz se např. shoduje v tom, že je potřeba minimálně pěti funkčních období ve Sněmovně, než začne být vlivná funkce na dosah; předsedům pléna trvá obvykle zhruba osmáct let působení ve Sněmovně, než si toto místo zajistí (Gertzog, 1984; Lynn, 1984). Taková zjištění tedy zdůrazňují význam

úřadujících funkcionářek, které úspěšně kandidují na znovuzvolení v následujícím období; jinak i v případě, že kongresová křesla zaplní více žen, bude jejich juniorský status stále příčinou jejich nedostatečného zastoupení ve vysokých funkcích.

Víme, že dosud každý prezident, hlava výkonné moci ve Spojených státech, i každý viceprezident byli muži. Ani za jednu z obou hlavních politických stran nikdy na prezidentský úřad nekandidovala žena, i když bývalá demokratická senátorka Patricia Schroeder se o to pokusila v r. 1988. Teprve v r. 1984 byla hlavní politickou stranou poprvé nominována žena do funkce viceprezidentky. Probíráme-li výkonnou složku federální vlády, musíme mít na zřeteli, že ti, kdo jsou zvoleni do funkce, mají také privilegium jmenovat další politiky do nejrůznějších vysokých funkcí. Jak jedna zpráva zdůraznila, prezidentská jmenování mají zejména pro ženy a menšiny zásadní význam ze tří hlavních důvodů (Pear, 1987):

1. Poskytují mladým odborníkům cenné profesionální zkušenosti.
2. Vytvářejí příklad personální politiky pro soukromé zaměstnavatele.
3. Nabízejí možnosti účastnit se politického rozhodování jedincům z různých prostředí a s různými zájmy.

Existuje 290 vysokých vládních funkcí, do nichž jmenuje prezident a Senát jmenování potvrzuje. Ve funkčním období Ronalda Reagana byla podpora ženských práv přinejlepším sporná, Reaganovou zásluhou však bylo, že jmenoval ženy asi do čtyřiceti funkcí, které nikdy předtím nevykonávala žena, včetně několika netradičních nebo stereotypně maskulinních oblastí. Reagan měl ovšem k dispozici téměř 300 uvolněných míst federálních soudních úřadů a ženy jmenoval jen do 26 (8,7 %) z nich. Toto je důležité, neboť funkce federálních soudců jsou doživotní, a jejich vliv na utváření zákona tedy přesahuje vliv vlády, která je jmenovala. Zároveň se během Reaganova funkčního období výrazně snížil počet mužů i žen z rasových a etnických menšin, kteří byli jmenováni do politických funkcí, ze 44 na pouhých 20 (Pear, 1987).

George Bush zvýšil počet prezidentských jmenování více než kterýkoli z jeho předchůdců v Bílém domě; ženy představovaly 19,4 % Bushových jmenování (celkově 185 žen). Přesto bylo v jeho seniorském týmu žen jen málo: devět žen oproti čtyřiceti mužům. Nejpozitivněji hodnoceným Bushovým jmenováním z řad žen a menšin bylo jmenování Antonie Novello, Američanky latinskoamerického původu, do funkce ministryně zdravotnictví. Všech sedm žen, které pracovaly jako zástupkyně asistentů prezidenta, však působilo v oblastech tradičně považovaných za ženskou sféru. Bush byl těmi, kdo mu byli blízko, popisován jako „chláp pro chlapy“ a jeho užší okruh spolupracovníků tomu napovídal (Dowd, 1991).

Prezident Clinton ukázal pevně odhodlání zvýšit svými jmenováními diverzitu ve federální vládě. I když byl v průběhu prvního funkčního roku kritizován, že se jmenováními příliš otálí, pracovní tým Bílého domu tvrdil, že tomu tak bylo právě díky prezidentovu odhodlání zajistit rozmanité zastoupení, a pečlivě tedy zkoumat seznamy navržených, které dodali členové a členky kabinetu (Jehl, 1993). Např. ze 486 lidí, kteří byli jmenováni do prezidentova kabinetu od r. 1789, kdy byl ustaven poprvé, bylo jen 22 žen; 50 % (11) z nich jmenoval prezident Clinton (CAWP, 1998e). Prezident Clinton také jmenoval prvního gaye a první lesbu, kteří se ke své orientaci otevřeně hlásili, do vysokých federálních funkcí: Bruce A. Lehmana, náměstka ministra obchodu a komisaře pro patenty a obchodní značky, a Robertu Achetenberg, náměstkyni ministra pro bytovou výstavbu a městský rozvoj (Riordan, 1994).⁷

Mezi nejvýznamnější jmenování v prezidentově pravomoci patří jmenování do Nejvyššího soudu Spojených států, opět proto, že vzhledem k tomu, že funkce těchto soudců je doživotní, přesahuje působnost těchto jmenování vlastní prezidentské období. První ženu do Nejvyššího soudu, Sandru Day O'Connor, navrhl v r. 1981 Ronald Reagan. Z historického hlediska výlučně mužský Nejvyšší soud spíše posiloval diskriminaci na základě pohlaví a pro její odstranění udělal jen málo. Ještě v průběhu šedesátých let odrážely rozsudky v případech diskriminace na základě pohlaví názor předsedy Nejvyššího soudu Waita, který v r. 1875 v případě *Minor versus Happersett* prohlásil, že stejně jako děti jsou ženy „zvláštní kategorií občanů“, která potřebuje disciplínu a ochranu. Až do roku 1973 se Nejvyšší soud řídil zásadou, že ve většině případů diskriminace žen nejde o nic víc než o „romantický paternalismus“, který „ve svých praktických důsledcích nestaví ženy na piedestal, ale zavírá je do klece“ (*Frontiero versus Richardson*). Přesto, jak jsme uvedli v jiných kapitolách, Nejvyšší soud nadále všechny formy diskriminace na základě pohlaví nevyloučil. Jmenování soudkyně O'Connor dalo mnohým feministkám naději, že žena v Nejvyšším soudu bude hájit těžce vybojovanou právní podporu rovnosti pohlaví, vydobytou v předchozích případech. Celkové působení soudkyně O'Connor však bylo v této oblasti nejednoznačné. Přiznačně sice podporovala rovnoprávnost v oblasti zaměstnání, ale její názory týkající se vyrovnávacích opatření kolísaly. Navíc nejednala důsledně ani v zájmu ochrany práv žen na umělé přerušování těhotenství: v případě *Webster versus Reprodukční zdravotnické služby (Reproductive Health Services)* (1989) dokonce otevřeně vyzvala Nejvyšší soud, aby znovu zvážil své rozhodnutí v případě *Roe versus Wade* (viz kapitola 6).⁸

George Bush uskutečnil dvě jmenování do Nejvyššího soudu. V r. 1990 se proslýchalo, že nominuje soudkyni Edith H. Jones, která by nahradila soudce Williama Brennana odcházejícího do důchodu; Brennan byl mnohými považován za hlavního zastávce liberálních názorů u Nejvyššího soudu. Místo toho však Bush vybral bělocha Davida H. Soutera. V r. 1991 nominoval Bush do Nejvyššího soudu černocho Clarence Thomase. Jmenování soudce Thomase však nebylo považováno za vítězství ani pro rasové a etnické menšiny, ani pro ženy, a to zejména pro jeho konzervativní postoje k vyrovnávacím opatřením a pro obvinění ze sexuálního obtěžování, jež proti němu během předběžných projednávání pohovorů vnesla profesorka Anita Hill.

V r. 1993 se druhou soudkyní Nejvyššího soudu Spojených států stala Ruth Bader Ginsburg, nominovaná prezidentem Clintonem. Soudkyně Ginsburg, která nahradila penzionovaného soudce Byrona R. Whitea, prokázala značné úsilí při podpoře rovnosti pohlaví a práva na umělé přerušování těhotenství. V r. 1994 nahradil u Nejvyššího soudu soudce Harryho Blackmuna druhý Clintonův kandidát, Stephen G. Breyer, běloch, jehož rozhodnutí u soudů nižší instance se vyznačovala podporou občanských práv a reprodukční svobody.

Soudci dosud neudělali mnoho pro to, aby posílili diverzitu zaměstnanců v rámci Nejvyššího soudu samého. Z devíti současných soudců pouze soudce Breyer najal stejný počet právniček jako právníků. 88 % z nich byli ovšem běloši a bělošky. Soudkyně O'Connor najala 43 % právniček žen a soudkyně Ginsburg 40 %, z nich bylo ovšem v prvním případě 91 % a v druhém 90 % bělošek. Soudce Stevens, který je v úřadě od r. 1975, najal 28 % žen a spolu se soudcem Thomasem má nejlepší výsledek v počtu zaměstnanců jiné barvy pleti než bílé, 14 %. Všichni zbývající soudci zaměstnali 17 % nebo méně žen úřednic a 10 % nebo méně úřednic či úředníků jiné barvy pleti než bílé. Předseda Nejvyššího soudu Rehnquist, působící od r. 1972, najal do úřadu jen jediného nebělocha, úředníka latinskoamerického původu; úředníci soudce Scalií byli všichni bílé barvy pleti. Jak uvádí jedna charakteristika: „Velká část moci, která formuje rasové a genderové vztahy ve Spojených státech, spočívá v rukou bílých mužů“ (Mauro, 1998, s. 12A).

Ve světle těchto statistik vyniká důležitá skutečnost: přítomnost ženy bělošky nebo osoby jiné barvy pleti než bílé ve vládní funkci nezbytně neznamená, že zájmy žen nebo menšin budou zastupovány důsledně a spravedlivě nebo že bude vždy uplatňována genderová, rasová a etnická rovnost. Jak konstatovali pozorovatelé průběhu vlády Margaret Thatcher, žena lídr se může stavět proti ženským

právům a rovnosti pohlaví, zatímco někteří lídři muži je pevně podporují. Volby ve Spojených státech v roce 1994 skutečně do Kongresu přivedly řadu krajně konzervativních republikánek, které hájily drastické škrtky v sociálních výdajích a které se stavěly proti právu na přerušení těhotenství (viz např. Egan, 1996). Jde i o to, že mnohé ženy ve jmenovaných vládních funkcích nemají institucionální mandát pracovat aktivně na záležitostech genderové problematiky, a i ty, které tento mandát mají, k nim musejí přistupovat v kontextu preferencí vládní politiky (Boneparth a Stroper, 1988).

Výzkum přesto ukazuje, že ženy ve volených funkcích mají obvykle pozitivní vliv na průběh zákonodárství ohledně ženských práv a je u nich také větší pravděpodobnost než u zákonodárců mužů, že přisoudí otázkám, jež se týkají specificky žen, nejvyšší prioritu (Ayres, 1997a; Carroll et al., 1991; Goldberg, 1997; Kelly et al., 1991; Mandel a Dodson, 1992). Toto zjištění nepodpírají jen analýzy činnosti zákonodárců v průběhu jejich funkčního období, ale i průzkumy důležitosti, kterou zákonodárci připisují přítomnosti žen ve veřejných funkcích. V jednom takovém průzkumu např. 85 % zákonodárkyň a 74 % zákonodárců uvedlo, že zvýšená účast žen ve veřejných funkcích ovlivňuje, jak vážně berou zákonodárci v potaz vliv určitého zákona na ženy jako na skupinu (Mandel a Dodson, 1992).

Jak uvádí Lovenduski (1986, s. 243), zdá se, že „musí existovat určité ‚minimální množství‘ žen“ – a my bychom dodali: žen *feministek* – „aby umožnilo rozvoj skupinové identity a odpor proti socializaci do mužských norem chování“. To má i zásadní význam pro prolomení genderových stereotypů. Čím víc však nějaká instituce funguje na základě segregace podle pohlaví, tím obtížnější je to čili; to uvidíme následně v naší rozpravě o armádě.

9.3 ŽENY A MUŽI V ARMÁDĚ

Jak jsme se již zmínili, ženy mají tendenci vyjadřovat vůči ozbrojené intervenci větší výhrady než muži a obecně se soudí, že jsou mírumilovnější. To zcela zjevně neplatí a nikdy neplatilo o všech ženách. Historický a mezikulturní výzkum ve skutečnosti ukazuje, že ženy často podporovaly militarismus a dokonce se aktivně účastnily bojových akcí a jiných vojenských činností. Archeologové např. v Kazachstánu poblíž ruských hranic odkryli hroby obsahující ostatky žen válečnic, které zjevně bránily svou rodinu, půdu a stáda, jezdily při tom na koni, střílely lukem a šípy a oháněly se dýkami (Davis-Kimball, 1997). V 19. století v zápa-

doafrickém společenství státu Dahome (dnešní Benin) měl král jako součást své stálé armády čistě ženskou bojovou jednotku čítající asi 4000 až 10 000 bojovnic (Sacks, 1979). Během 2. světové války se např. sovětské ženy aktivně účastnily bojových akcí, a to v roli kulometčiček a ostřelovaček a bojovaly spolu s muži v dělostřelectvu a tankistických posádkách; izraelské ženy se účastnily válečných akcí ve třicátých a čtyřicátých letech, i když oficiálně se jejich bojové role neuznávaly. V průběhu osmdesátých let bojovalo spolu s muži také 20 000 eritrejských žen, jež řídily tanky a střílely z těžkých děl jako členky povstalecké armády, která v r. 1991 osvobodila Eritreu ze jha etiopské nadvlády (Mc Kinley, 1996; další příklady z nedávné minulosti viz MacDonald, 1992). V prosinci 1986 se Dánsko stalo první zemí NATO, která ženám povolila vstup do bojových jednotek s výjimkou leteckých. V současné době mohou ženy v Kanadě, Británii, Nizozemí a Norsku získat pracovní zařazení ve všech složkách ozbrojených sil země jen s několika málo výjimkami.⁹

Ve Spojených státech existují záznamy o ženách, které se přestrojily za muže a bojovaly v první linii po boku svých manželů a bratrů: např. Deborah Sampson za americké revoluce, Lucy Brewer ve válce r. 1812 a Loretta Velasquez v občanské válce (Rustad, 1982). Ačkoli se ženy v ozbrojených silách Spojených států oficiálně nesměly účastnit bojových akcí, byly za 2. světové války zaměstnávány za nepřátelskými liniemi ve špionáži a jako sabotérky. Jak uvádí jeden badatel (Quester, 1982, s. 226, 229):

war work
„Role žen nebyla nepodstatná a rozhodně nebyla v žádném smyslu jen symbolická. Tato ženská role vsutku vystavovala ženy riziku smrti nebo mučení, stejněmu, jaké podstupovali muži ... Skrovná svědectví, která o jednání žen při špionážích a sabotážích máme, naznačují, že ženy dokážou být stejně statečné a zabíjet stejně chladnokrevně jako muži, kdykoliv to jejich vlastenecký cit vyžaduje.“

V zásadě jsou však tyto americké ženy příslovečnou výjimkou, jež potvrzuje pravidlo. Ve Spojených státech válčení bylo a do značné míry stále zůstává mužskou záležitostí a armáda institucí ovládanou muži. Tím nijak nechceme popřít široké zapojení mužů do protiválečných hnutí a mírových činností v minulosti i současnosti. V celých dějinách Spojených států existovali muži pacifisté a mnozí odmítali sloužit v armádě z důvodů svědomí; jak jsme však uvedli dříve, obecně jsou muži náchylnější než ženy k upřednostňování vojenského řešení mezinárodních konfliktů, přestože ženy mají vůči jiným národům větší pocit nedůvěry. Jak tvrdí Cooke a Woollacott (1993), válka a armáda jsou genderově podmíněné a jejich

gender je maskulinní; věcem, které jsou femininní, se v armádě vysmívají a tyto věci vědomě eliminují. Proti integraci žen do ozbrojených sil ve Spojených státech byl a je silný odpor, opírající se o tvrzení, že ženy prostě nemají to, co musí mít bojeschopný voják; jsou příliš slabé. Např. gen. Josiah Bunting III., ředitel Virginického vojenského institutu (*Virginia Military Institute*), který odmítal přijímat ženy, dokud to v r. 1996 neobdržel jako příkaz Nejvyššího soudu Spojených států, varoval případné budoucí uchazečky o členství v institutu, že vojenský výcvik není pro „zbabělce“. „Učíme zde tomu, čemu se říká mužné ctnosti – odhodlanosti, sebejistotě, sebekontrola a odvaze,“ prohlásil Bunting. „Dosahuje se jí prostřednictvím cvičení duševního stresu, fyzické dřiny, dodržování pravidel s přesností na minutu, tlaků, nebezpečných překážek a psychologických vazeb“ – to jsou podmínky, o nichž se Bunting domníval, že je dokáže vydržet jen málo žen, pokud vůbec nějaké (dle Allen, 1996, s. 18).

Když byly americké ženy za 1. světové války poprvé přijímány do vojenské služby, byly jim vymezeny jen zdravotnické a úřednické práce, které však neposkytovaly plný armádní status, a tudíž ani žádnou z výhod, na něž měl právo mužský vojenský personál. Za 2. světové války se už ustavily Ženské armádní sbory (*Women's Army Corps, WAC*) a ty ženám udělily plný vojenský status včetně výhod po dobu války a šest měsíců po ní. Začaly fungovat i jiné vojenské sbory pro ženy, patřil sem např. Ženský záložní sbor pro námořnictvo (*Women's Reserve of the Navy, WAVES*) a Ženský letecký pilotní sbor (*Women's Air Force Service Pilots, WASPS*). Přesto byly role žen přísně vymezeny a ministerstvo války se nadále drželo politiky povolávat dříve než ženy jakékoliv muže bez ohledu na jejich (ne)kvalifikaci či (ne)kompetenci. Navzdory skutečnosti, že ženy v armádě, zejména jako zdravotní sestry, často čelily nebezpečným i život ohrožujícím podmínkám v bojových liniích – některé byly zraněny nebo zabity –, byly tyto ženy často u ostatních vojáků, civilistů i tisku terčem vtípků. Novináře zdá se nejvíce zajímalo, co tyto ženy nosí, včetně toho, zda se jim vydávají podvazkové pásy či nikoli, široká veřejnost a ostatní vojáci se přitom na ženy v armádě příznačně dívali jako na děvky nebo lesby, které loví partnery či partnerky (Rustad, 1982).

Až do pozdních šedesátých let fungovaly ženy pro armádu doslova jako záložní sbor. Byly přijímány jako levný zdroj pracovní síly, pokud byl nedostatek zaměstnanců, jakmile však byli na jejich místo k dispozici muži, byly okamžitě propuštěny. Krátce po 2. světové válce bylo např. 98 % Ženských armádních sborů rozpuštěno, ale poněvadž ženám nebyl přiznán stejný nárok získat nové civilní zaměst-

nání jako mužům, měly větší potíže najít práci a mnohým nezbylo než přijmout místo hluboko pod úrovní své kvalifikace. Např. ženy, které za války sloužily jako pilotky, na konci války zjistily, že jediná pracovní místa, která mohou v letectví získat, jsou místa letušek nebo písařek (Rustad, 1982). Dodejme, jak uvádí Willentz (1991), že Úřad pro veterány (*Veteran's Administration*) byl (a stále je) organizací založenou muži pro muže, která potřeby bývalých ženských účastnic války z velké části přehlíží (viz též Palmer, 1993).

Přitom ženy, které vstoupily do armády, musely vyhovět vyšším odvodovým standardům než muži; bylo jim však přiznáno méně privilegií a možností postupu a vztahovaly se na ně přísnější předpisy. Např. Zákon o integraci žen do vojenských služeb (*Women's Armed Services Integration Act*) z r. 1948 sice zakotvil stálé působení žen v armádě, zároveň však vyčlenil 98 % funkcí pro muže a stanovil jak maximální časovou hranici služebního období žen, tak i nejvyšší počet žen, které smějí být povýšeny do řádné plukovnické hodnosti nebo hodnosti námořní kapitánky: jedna. Žádná žena se nesměla stát generálkou nebo admirálkou. Jako součást výcviku byly ženy instruovány, jak zachovávat „ženský“ vzhled, jak používat make-up a jak ve svých upnutých uniformních sukních nastupovat do auta a vystupovat z něj. Na rozdíl od mužského vojenského personálu musely zůstat bezdětné – těhotenství bylo důvodem k propuštění –, a pokud byly vdané, musely prokázat, že jsou primárním zdrojem finanční podpory svých manželů, aby mohly obdržet přídatky na závislou osobu (Stiehm, 1985).

V pozdních šedesátých a v sedmdesátých letech došlo k sérii událostí, které značně rozšířily počet i škálu rolí ženského vojenského personálu. Nejprve vydal Kongres v r. 1967 veřejný zákon 90-30, který rušil omezení počtu žen přijatých do vojenské služby i počtu povýšení pro důstojníky ženy. Dodejme, že ženské hnutí aktivně prosazovalo rovnoprávné zapojení žen do všech oblastí života, a když v r. 1972 Kongres přijal Dodatek k Zákonu o rovných právech (*Equal Rights Amendment*), mnozí se domnívali, že se bude vztahovat i na ženský vojenský personál. V témže roce se také konala kongresová slyšení o roli žen v armádě a zpráva, která následovala, doporučila ministerstvu obrany, aby přijímalo ženy i muže a udělovalo ženám i mužům úkoly na rovnoprávnějším základě. V r. 1973 byly vojenské odvody nahrazeny principem dobrovolnosti, což znepokojené vojenské plánovače přimělo začít přijímat ženy, aby zvýšili nábor. K tomu se přidalo i několik soudních pří jako např. *Frontiero versus Richardson* (1973), v nichž Nejvyšší soud, a to dost razantním vyjádřením, jež jsme již citovali, zrušil armádní postup udělování

přidavků na závislou osobu ženám podle jiných pravidel, než za jakých byly udělovány mužským zaměstnancům. Později také federální soud vyloučil praxi námořnictva bránit ženám ve službě na moři (*Owens versus Brown*, 1978). V r. 1976 začaly být ženy přijímány do Výcvikových sborů záložních důstojníků (*Reserve Officers Training Corps*, ROTC) a do vojenských akademií. Pro ženy s leteckými profesemi se u vojska i v námořnictvu otevřely letecké školy. K nejvýznamnější změně však patrně došlo o rok dříve, v r. 1975, kdy ministerstvo obrany zrušilo své nařízení, že ženy v armádě nesmějí mít děti a mají být v takovém případě propuštěny; nyní byl jejich případný odchod ponechán na jejich vlastním uvážení (Stiehm, 1985).

Ve světle těchto převratných událostí jen stěží překvapí, že počet žen, které do armády vstoupily, během sedmdesátých let podstatně vzrostl. V letech 1972 až 1976 se počet žen v armádě ztrojnásobil; do roku 1980 se zvýšil téměř pětinašobně. Největší nárůst nastal u nových branců, ti v r. 1980 představovali 87 % ženského vojenského personálu. Podobně jako mnozí muži, kteří narukovali, zůstaly však tyto ženy zřídka déle než po jeden služební turnus a v r. 1980 bylo ve vyšších jmenovaných hodnostech (E-8 a výše) vlastně méně žen než v r. 1972 (Stiehm, 1985).

Carterova vláda projevila velký zájem přijímat ženy do armády a prezident se dokonce stavěl za to, aby se ženy povinně zapisovaly k vojenským odvodům poté, co byl tento zápis znovu zaveden. Zajímavé je, že Ronald Reagan, navzdory jinak spíše „jestřábím“ postojům a podpoře budování armády, zaujal vůči ženám v armádě konservativnější postoj a brzy po jeho zvolení ministerstvo obrany přijímání ženských branců snížilo (Quester, 1982).

S koncem studené války a pádem socialismu v bývalém Sovětském svazu a východní Evropě začal Pentagon snižovat objem vojenských oddílů v aktivní službě a uzavřel značný počet vojenských základů. Jeden z výsledků tohoto snižování armádního stavu ukazuje Tabulka 9.6; z jejích údajů vyplývá podstatný úbytek vojenského personálu na všech úrovních během devadesátých let. Druhým důvodem tohoto úbytku však bylo, že v průběhu devadesátých let také poklesl nábor. V r. 1997 armáda dokonce oznámila, že v zájmu získání většího počtu branců snižuje své požadavky na vzdělání a bude přijímat i uchazeče bez maturity. I když ozbrojené síly nabízejí vstupní příplatky a peníze na vysokou školu, aby oslovily absolventy a absolventky středních škol, nízký platový průměr nového brance – asi 769 dolarů měsíčně – znamená, že mladí odborníci a lidé s vysokou kvalifikací se spíše poohlédnou po lépe placených a prestižnějších pracovních místech v civilní sféře (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1996).

TABULKA 9.6 Muži a ženy v aktivní vojenské službě podle rasy, 1985, 1990 a 1997

	1985	1990	1997
Muži			
<i>Důstojníci</i>	278 816	262 645	197 834
Běloši	252 348	233 326	169 504
Černoši	16 054	16 366	13 892
Hispánci	4 222	5 427	6 311
Jiní*	6 192	7 526	8 127
<i>Noví branci</i>	1 649 233	1 623 714	1 031 231
Běloši	1 261 842	1 138 985	781 701
Černoši	251 704	336 151	182 581
Hispánci	66 301	78 856	72 214
Jiní*	69 386	69 722	57 535
Ženy			
<i>Důstojníci</i>	30 321	34 241	31 204
Bělošky	25 096	27 519	23 986
Černošky	3 728	4 602	4 349
Hispánky	546	753	988
Jiné*	951	1 367	1 881
<i>Noví branci</i>	179 049	108 700	163 317
Bělošky	114 421	136 219	79 204
Černošky	53 059	64 677	60 852
Hispánky	5 719	8 364	12 144
Jiné*	5 850	7 172	11 117

* Zahrnuje jiné rasy/etnicity a osoby, jejichž rasová/etnická identifikace je neznámá.

Pramen: U. S. Department of Defence, *Military manpower statistics*, 1997.

Jak ale vyplývá z Tabulky 9.6, dnešní armáda je přece jen různorodější než v minulosti. Ženy nyní tvoří asi 13,7 % personálu v aktivní službě. Zvýšil se i podíl zaměstnaných příslušníků rasových a etnických menšin. Afroameričané jsou v armádě dokonce zastoupeni silněji, než by odpovídalo jejich procentuálnímu zastoupení v celkové populaci: afroamerického původu je 12,6 % veškerého obyvatelstva, v aktivní službě přitom slouží 18,6 % afroamerického vojenského personálu. V armádě výrazně vzrostl zejména počet žen jiné barvy pleti než bílé. Tyto údaje však někteří pozorovatelé interpretují tak, že ženy a menšiny, zejména ženy jiné barvy pleti, vstupují do armády ve větším počtu ne v důsledku svobodné volby, ale protože se jim jako ekonomicky nejzranitelnějším vrstvám obyvatelstva nabízejí jen omezené možnosti seberealizace. Armáda možná láká příslušníky těchto skupin disproporčně i proto, že poskytuje výhody, jako jsou stálý příjem, zdravotní pojištění, vzdělání a odborný výcvik, jež tyto skupiny získávají běžně jen s obtížemi (Enloe, 1987; Wilkerson, 1991b).

Jak rostl poměrný počet žen v armádě, rozšířila se i nabídka míst, která jsou jim k dispozici. Od sedmdesátých let až do r. 1994 v armádě Spojených států platilo tzv. pravidlo ohrožení (*risk rule*), definující určitá pracovní místa v armádě, která neměla být ženám přístupná. Z větší části šlo o práci u pozemních bojových jednotek a o doprovodné činnosti, jež představovaly vážné nebezpečí ztráty života nebo válečného zajetí. V r. 1993 vydal jménem Clintonovy vlády tehdejší ministr obrany Les Aspin směrnici, podle níž se ženám ve vojenské službě mělo povolit pilotovat letouny v bojových akcích. V r. 1994 prohlásilo letectvo i námořnictvo, že mají pilotky připravené k účasti v bojových akcích. V témže roce daly armádní sbor a námořní pěchota ženám možnost získat některá pracovní zařazení při bojových akcích, stále však nebyly připouštěny k přímé bojové konfrontaci; vyloučeny tedy zůstaly z obrněných jednotek, dělostřelectva a polního dělostřelectva se zdůvodněním, že postrádají fyzickou sílu, jež tato práce vyžaduje, a že jejich přítomnost by narušovala morálku (Schmitt, 1994a). Je tu sice několik dalších výjimek – ženám např. není povoleno sloužit v jednotkách, kde by cena úprav ubikací pro ně byla neúnosně vysoká, a vykonávat doprovodné činnosti, při nichž by operovaly a působily spolu s jednotkami v přímé pozemní bojové akci, přesto se však odhaduje, že nyní je ženám přístupno zhruba 95 % armádních pracovních funkcí. Vyloučení žen z bojových akcí mělo a má pro ženy zaměstnané v armádě významné důsledky, neboť tato pracovní zařazení znamenají ve srovnání s průměrem podstatně vyšší platy, než jsou k dispozici u doprovodných prací převážně materiálně-technického zabezpečení. Jsou i velmi důležitým měřítkem pro povýšení do vyšších vojenských hodností; podle některých názorů je právě vyloučení žen z bojových akcí největší překážkou v jejich šanci na povýšení (Enloe, 1987; Sciolino, 1990).

Mnozí analytici v poslední době tvrdí, že rozdíl mezi mnohými rolemi při bojových akcích a rolemi při doprovodných pracích je spíše záležitostí sémantiky než odrazem skutečného nebezpečí, které je s danou prací spojeno. Např. předtím, než bylo ženám povoleno pilotovat letouny nasazené v akci, pilotovaly běžně tankovací letouny, které bojovým letounům doplňovaly palivo, a stávaly se tak terčem nepřátelských střel (Lamar, 1988). Ženy se také aktivně účastnily americké invaze v Panamě a tehdy také poprvé velela americkým vojákům v bojové akci armádní kapitánka žena. Jeden vojenský důstojník, který podával zprávu o útoku vedeném kapitánkou Lindou Bray proti panamským obranným silám, prohlásil: „Prokázalo se, že ženy mají schopnost velet, že muži a ženy jsou schopni pracovat společně jako tým bez rozptýlení a že ženy dokážou reagovat směle a aktivně“ (citováno dle Gordon, 1990, s. A12). V letech 1990 a 1991 tvořily ženy více než

10 % vojenských sil rozmístěných při krizi v Perském zálivu. Je ironií, že v tomto případě riskovaly ženy z armády Spojených států své životy (pět bylo zabito a dvě se staly válečnými zajatky) na obranu země, v níž mají ženy jen málo občanských práv – ve které se vlastně stále považují za majetek mužů. Ale právě zapojení žen do války v Zálivu vedlo generála Charlese C. Krulaka, velitele námořních sborů k tomu, aby v r. 1995 rozhodl, že výcvik mužů a žen u námořnictva bude srovnán na stejnou úroveň, a aby v r. 1997 nařídil, že ženy zaměstnané v námořnictvu se budou účastnit sedmnáctidenního bojového výcvikového programu, který se dříve vyžadoval jen od námořníků mužů (Janofsky, 1997). Zatímco tedy s každým ozbrojeným konfliktem, do něhož Spojené státy vstupují, roste i pravděpodobnost vyššího počtu žen, které tohoto výcviku využijí, oficiální vyloučení žen z přímé pozemní bojové akce přesto zůstává v platnosti.

I když nemalá část armády i veřejnosti již ocenila větší vstřícnost ministerstva obrany vůči ženám v posledních letech, jiní pozorovatelé varují, že prosté povolení, aby ženy mohly získat více typů pracovních míst v armádě samo o sobě nedělá nic pro vyřešení hojně rozšířeného problému sexismu, který armádu stále sužuje (viz též komentář 9.1 na straně 412). Jeden z nejzávažnějších projevů tohoto problému je rozšířené sexuální obtěžování žen v armádě. Průzkum 47 000 žen, který nechal provést Pentagon v r. 1996, zaznamenal, že v průběhu předešlého roku zažilo nějakou formu sexuálního obtěžování 55 % dotázaných, a to od urážlivých poznámek až po násilné napadení. Polovinu z těch, které toto obtěžování uváděly, obtěžovali podle jejich slov nadřízení důstojníci. Šedesát procent žen, které byly obtěžovány, nepodalo formální stížnost, zejména kvůli pocitu, že by to stejně k ničemu nevedlo, z obav, že by jim to bylo dáváno za vinu, nebo ze strachu, že by se jim jejich nadřízení mstili. Podle této zprávy byla většina těchto žen přesvědčena, že oznámí-li obtěžování, bude to znamenat konec jejich vojenské kariéry (Egan, 1996).

Problém sexuálního obtěžování v armádě získal poprvé širokou pozornost médií v r. 1991, kdy oficiální vládní průzkum v průběhu výročního sjezdu námořnictva, známého jako Tailhook, odhalil rozsáhlé zneužívání žen v důstojnických funkcích nejméně 175 námořními piloty (Gordon, 1993). V r. 1996 odsoudila vojenská porota armádního výcvikového seržanta za znásilnění šesti frekventantek; byl odsouzen k pětadvacetiletému nepodmíněnému trestu, degradován a propuštěn z armády. Jedenáct dalších členů štábu armádního výcvikového střediska, kde k těmto znásilněním došlo, bylo také obviněno ze sexuálního zneužívání. Odsouzení výcvikového seržanta a obvinění vznesená proti dalším členům štábu na druhou stranu způsobily

znepokojení kvůli možnému rasismu, neboť všichni obvinění byli Afroameričané a většina žalujících byly bělošky (Kilborn, 1997). Armádní vyšetřovatelé popřeli rasistické motivy a rozšířili své vyšetřování sexuálního obtěžování a zneužívání na všechny armádní výcvikové instituce ve Spojených státech i v zahraničí. Výsledky tohoto vyšetřování ještě nebyly zveřejněny. Do dubna 1997 však armáda obdržela více než 1200 stížností na sexuální obtěžování prostřednictvím telefonátů na mimořádnou horkou linku, kterou uvedla do provozu („Sergeant Gets 25-Year Term“, 1997).

Jako odpověď na tyto nedávné skandály se sexuálním obtěžováním doporučil v r. 1997 zvláštní tým jmenovaný ministrem obrany Williamem Cohenem, aby pozemní síly, námořnictvo i letectvo oddělily mužské a ženské jednotky základního i pokročilého výcviku; výcvik v terénu a výuka mohou zůstat společné (Myers, 1997). Je však zajímavé, že druhý poradní výbor, který prováděl inspekci dvanácti vojenských výcvikových škol a vedl rozhovory s vojenským personálem, zjistil, že v nich panuje silná podpora ještě větší integrace mužů a žen, než existuje v současné době, protože takové podmínky přesněji odrážejí podmínky reálného života, v nichž pak budou noví armádní zaměstnanci a zaměstnankyně pracovat (Shenon, 1998). V březnu 1998 ministr obrany Cohen vyhlásil, že výcvik armádních sil nebude provozován odděleně podle pohlaví. Zároveň však nařídil zvýšenou kontrolu branců, zejména na ubikacích, a nařídil i zvýšit počet žen, které vykonávají nábor nováčků a působí jako výcvikové seržantky. Cohen také vyzval k vytvoření motivačních stimulů, které by do funkcí výcvikových seržantů přilákaly kvalifikovanější jedince (Myers, 1998; viz též, Johnson, 1998).

Dopad Cohenových nařízení je stále patrný, ale samy skandály nám dávají důvod vážně se nad budoucností žen v armádě zamyslet. Tvrdilo se, že „měnící se podoba vedení války, založená spíše na technologii než hrubé síle, neospravedlňuje vyloučení žen“ z řádné stránky vojenských povinností (Rustad, 1982, s. 230). Ve světle četných hlášení o sexuálním obtěžování žen v armádě a s ohledem na závažné a těžké úkoly, k jejichž plnění jsou vojenští zaměstnanci často povoláni, však někteří pozorovatelé přemítají nad tím, zda zvýšená účast žen v armádě představuje pozitivní vývoj.

Komentář 9.1

„Neptej se, nic neříkej a nikdo se nebude ptát“: homosexuálové v americké armádě
5. února 1994 uvedla federální vláda do praxe novou politiku vůči homosexuálům v armádě. Tato politika, známá jako „Neptej se, nic neříkej a nikdo se nebude ptát“, v zásadě povoluje lesbám a gayům sloužit v armádě, pokud nedávají svou sexuální orientaci otevřeně najevo a neprovozují homosexuální styk. Homo-

sexuální styk je široce definován jako mezilidský kontakt, který má uspokojit sexuální touhy příslušníků stejného pohlaví, a tělesný kontakt, který rozumná osoba zhodnotí jako projevení náchylnosti k homosexuálnímu chování (jako např. držení za ruce s osobou téhož pohlaví). Podle této nové politiky se mužů a žen, kteří vstoupí do armády, nebude nikdo ptát, jsou-li homosexuálové, ani nebudou propuštěni, připustí-li, že homosexuálové jsou. Takové přiznání by však opravňovalo příslušné vojenské orgány k zahájení vyšetřování s dotyčnou osobou, aby stanovily, zda se homosexuálního styku dopouští nebo ne.

Kritikové této nové politiky uvádějí, že se ve své podstatě neliší od té předchozí (Směrnice č. 1332.14), která zakazovala sloužit v armádě „osobám, které se dopouštějí homosexuálního chování“, nebo těm, které „k němu projevují náchylnost“. Podle této předchozí politiky vyšetřovaly vojenské orgány jedince podezřelé z homosexuality a tyto podezřelí byli často šikanováni, podrobováni ponižujícím výslechům a nuceni udávat další kolegy nebo kolegyně, kteří by mohli být homosexuální. Taková vyšetřování každoročně ústila v propuštění 1400 žen a mužů z vojenské služby, aniž proběhlo soudní jednání. Mnozí z těchto žen a mužů měli vynikající služební hodnocení a byli vyznamenanými veterány (Cammermeyer, 1994; Shilts, 1993).

Stoupenci nové politiky tvrdí, že tato politika brání armádě provádět násilná i náhodná vyšetřování údajných homosexuálů. Následná hodnocení nové politiky také skutečně prokázala, že se počet homosexuálů propuštěných z armády v r. 1994 snížil: toho roku bylo propuštěno 597 homosexuálů, v r. 1993 jich pro srovnání bylo 682 a v r. 1992 708 (Schmitt, 1995). Pozdější studie však ukázala, že počet příslušníků vojenské služby propuštěných pro homosexualitu ve skutečnosti od té doby, co začala platit nová politika, ještě vzrostl: v r. 1996 bylo propuštěno 850 žen a mužů, což oproti roku 1995 znamenalo nárůst o 18 % a oproti roku 1994 o 42 % (Shenon, 1997). Příčiny tohoto nárůstu jsou sice v tuto chvíli nejasné, homosexuálové sloužící v armádě však uvádějí, že mnozí velitelé tuto novou politiku plně nechápou nebo ji i záměrně zneužívají. Nová politika ponechává velitelům více na vlastním uvážení, jak budou s hlášeními o homosexuálních zaměstnancích nakládat, a mnozí velitelé jsou homofobní. Někteří velitelé tedy stále dávají podněty k agresivnímu vyšetřování jedinců na podkladě sporných informací nebo obvinění spolupracovníků. Někteří analytici také tvrdí, že konflikty vycházející ze zavádění této politiky se dokonce obrátily proti homosexuálům, neboť na ně soustředily větší pozornost (Schmitt, 1994b; Shenon, 1997).

Politika „Neptej se, nic neříkej a nikdo se nebude ptát“ přežila svůj první právní test v r. 1996, kdy ji Nejvyšší soud Spojených států odmítl prohlásit za neústavní. Teprve budoucnost však ukáže, zda odolá dalším ústavním zpochybněním, bude-li z podaných zpráv i nadále vyplývat, že tato politika počet propuštěných homosexuálů spíše zvyšuje než snižuje.

Měli bychom skutečně chtít, aby se ženy plně účastnily vojenských operací spolu s muži, a to včetně vedení války? Tato otázka staví do popředí pozornosti feministické dilema ohledně zapojení žen a mužů do armády. Rustad je formuluje takto (1982, s. 5): „Představuje začlenění žen do vojenských rolí rozšíření příležitostí, nebo jen znamená, že ženy budou mít stejné právo jako muži vykonávat stresující, nebezpečné a nepřijemné úkoly?“ Jsou i ti, kteří trvají na tom, že chtějí-li ženy plnou rovnoprávnost s muži, pak musejí přijmout fakt, že určité postavení ukládá privilegia stejně jako závazky včetně obrany vlasti. Někteří lidé se dokonce domnívají, že právě toto je možná jediný způsob, jak ženy mohou dokázat, že si rovnoprávnost zaslouží. Odpůrci těchto názorů však zdůrazňují, že cílem feminismu není udělat z žen muže, ale spíše vybudovat nový systém hodnot, v němž se místo útočnosti cení péče, a to jak u žen, tak u mužů. Jak tvrdí politoložka Cynthia Enloe (1993), vzrůst počtu žen v armádě by neměl být považován za feministické vítězství. Ženy v armádě jsou nuceny, aby zapadly, aby se staly „jedním z chlapců“, což naopak maskulinizaci armády spíše legitimizuje, než aby ji měnilo.

I když se v této debatě pravděpodobně nedojde k brzkému řešení, jsou tu přinejmenším dva důležité body, které bychom měli mít na zřeteli. Za prvé, existují ženy, které mají zájem zapojit se do armády spolu s muži jako rovné s rovnými, stejně jako existují muži, kteří by uvítali zproštění z účasti v bojových akcích, jež se nyní týká jen žen. Vzhledem k tomu, že feminismus jedince povzbuzuje, aby uplatňovali vládu nad svými životy, je jedním z feministických přístupů k tomuto dilematu prosazovat, aby vláda připustila právo volby jak ženám, tak mužům, zda budou sloužit v armádě i v jakém pracovním zařazení by chtěli sloužit.

Zároveň však feminismus neznamená příklon k naprostému relativismu; to, že by zastánci feminismu museli na každou životní změnu nahlížet jako na pozitivní nebo prospěšnou jen proto, že si ji přejí někteří jednotlivci. Militarismu můžeme oponovat, ale musíme si být vědomi, že zůstává-li v naší společnosti vojenský systém ústřední institucí, pak by ženy a muži, kteří v něm působí, měli mít rovnoprávné role. Pracujeme-li na tom, aby se změnila maskulinizace armády, aby

skončil povinný zápis do vojenské služby a aby se předešlo vojenskému řešení mezinárodních konfliktů, neměli bychom provádět volbu „mezi svými dcerami a svými syny“, volbu, která „škodí ženám stejně jako mužům. V dlouhodobé i krátkodobé perspektivě ubližuje nám všem“ (cit. dle Rustad, 1982, s. 4).

9.4 POLITIKA GENDERU

Záměrem této kapitoly bylo zkoumat různé politické role a postoje mužů a žen zejména ve Spojených státech a následně i v jiných částech světa. Viděli jsme, že ve většině rozprav o vládě a politice byly ženy vždy prezírány. Americkým ženám bylo upíráno do r. 1920 volební právo a do sedmdesátých let rovná zákonná ochrana. Z praktické politiky byly tedy dlouho vylučovány se zdůvodněním, že jsou příliš hloupé, příliš křehké, příliš emocionální a příliš iracionální.

Tato situace se však, jak se v této kapitole ukázalo, konečně začíná měnit. Prokázalo se, že se ženy o politiku zajímají stejně jako muži, jsou v ní stejně aktivní a dokonce, což význam těchto skutečností podtrhuje, ochotnější než muži chodí k volbám, takže političtí analytici a strategové kampaní začínají otvírat oči a všimnout si žen jako voliček i kandidátek. Předmětem detailnějšího zkoumání se staly rozdíly v politických názorech mužů a žen, což u některých témat odhalilo genderový rozdíl – zejména v otázkách ekonomiky, sociálního zabezpečení a zahraniční politiky. V současné době stále více žen jednak kandiduje na veřejné funkce a je do nich voleno a jednak dostává politická jmenování. Spolu s heterosexuálními běloškami zvyšují své zastoupení ve veřejných funkcích i ženy a muži jiné barvy pleti než bílé, lesby a gayové a vcházejí tak do povědomí jako silné politické skupiny voličstva. Obecně přesto zůstává procento zastoupení žen v rozhodujících vládních funkcích i v armádě malé. Ještě méně přiměřeně jsou ve vládě zastoupeny ženy a muži jiné barvy pleti, lesby a gayové. Dosáhnout parity i pro tyto skupiny může trvat ještě opravdu několik století.

V minulosti se vylučování žen i dalších utlačovaných skupin z volených a jmenovaných politických i vojenských vedoucích funkcí ospravedlňovalo boží vůlí – jinými slovy, údajně to byla součást božího plánu, a nebylo tedy v „přirozeném řádu věcí“, aby tyto skupiny měly autoritu nad bílými heterosexuálními muži. Sociologové si už dávno uvědomili, že navzdory ústavou dané odluce církve od státu se ve Spojených státech náboženství a politika vzájemně silně ovlivňují. V této kapitole jsme zkoumali úlohu vlády v zachovávaní a často i ospravedlňování nerovnosti. V následující kapitole se budeme zabývat úlohou náboženství.

Klíčové pojmy

divácké činnosti nejnižší úroveň politického aktivismu v Millbrathově typologii; zahrnuje volební akt, nošení značek nebo umístování samolepek vyjadřujících podporu na blatník auta

genderový rozdíl odlišnosti ve volebních vzorcích a politických postojích mužů a žen

gladiátorské činnosti nejvyšší úroveň politického aktivismu v Millbrathově typologii; zahrnuje práci na politické kampani, přijetí aktivní role v politické straně nebo kandidaturu na veřejnou funkci

přechodové činnosti střední úroveň politického aktivismu v Millbrathově typologii; zahrnuje psaní veřejným činitelům, finanční přispívání na kampaň a účast na manifestacích nebo politických schůzích

úřadující kandidát jedinec, který zastává veřejnou funkci, o níž se znovu uchází

výbory pro politickou činnost (PAC) zvláštní zájmové skupiny, které se věnují získávání a distribuci příspěvků na politické kampaně kandidátů, již prosazují jejich zájmy

Doporučená literatura

- MOORE, B. L.: *To serve my country, to serve my race: The story of the only African American WACs stationed overseas during World War II*. New York, New York University Press 1996.
- NIVEN, D.: *The missing majority: The recruitment of women as state legislative candidates*. Westport, CT, Greenwood 1998.
- NORTON, M. B.: *Founding mothers and fathers: Gendered power and the forming of American society*. New York, Vintage 1996.
- RIMMERMAN, C. A. (Ed.): *Gay rights, military wrongs: Political perspectives on lesbians and gays in the military*. New York, Garland 1996.
- SCHROEDER, P.: *24 years of house work ... and the place is still a mess: My life in politics*. Kansas City, MO, Andrews McMeel Publishing 1998.
- Pro doplnění: Četné faktologické brožury a jiné publikace o genderové problematice v politice má k dispozici: Středisko pro americkou ženu a politiku (*Center for American Woman and Politics, CAWP*), Národní informační banka o ženách ve veřejných funkcích (*National Information Bank on Women in Public Office, NIB*) Institutu politiky Mary Eagleton na Rutgersově universitě (New Brunswick, NJ 08901). Středisko lze kontaktovat telefonicky na čísle 001-908-828-2210 nebo na webové stránce <http://www.rci.rutgers.edu/~cawp>

Poznámky

- ¹ Je důležité uvést, že značná část dostupných informací o politickém chování žen a jejich názorech pochází až z počátku padesátých let 20. století. Teprve v r. 1952 začali výzkumníci veřejného mínění analyzovat údaje o politických názorech podle pohlaví. Při posuzování politické činnosti a názorů žen se historikové a politologové a spoléhali na jiné zdroje údajů, např. na archivy ženských organizací.
- ² I ženy v jiných zemích udávají, že výraznou překážkou pro ženy kandidující na veřejné funkce jsou předsudky stranických lídrů, z nichž většina jsou muži. Z 418 politických stran v šestaosmdesáti zemích, které zkoumala Meziparlamentní unie (1997), tvořily jen 10,8 % stranických lídrů ženy a ženy také zastávaly jen třetinu funkcí v řídicích orgánech stran.
- ³ Jak krátce probereme, ve volbách do Senátu i Sněmovny Spojených států v r. 1992 také zvítězilo rekordní množství kandidátů z řad menšin. Podle politických analýz bylo hlavním faktorem jejich úspěchu ustanovení v Zákoně o volebním právu (*Voting Rights Act*), které požadovalo přerozdělení kongresových volebních okrsků v jednotlivých státech tak, aby přesněji odráželo rasové složení těchto

okrsků. Nejvyšší soud však v r. 1993 v rozhodnutí 5:4 dospěl k názoru, že takové přerozdělení by mohlo být neústavní volební manipulací, pokud by ve svých důsledcích zbavovalo bělošské voličstvo rovné zákonné ochrany (*Shaw versus Reno*). Očekává se, že toto nařízení bude mít vliv na přerozdělení okrsků v celostátním měřítku a ovlivní i výsledek budoucích voleb (viz např. Hicks, 1998).

⁴ V r. 1990 měl Emiliin seznam jen 3500 členů, ale během pouhých dvou let se počet členstva téměř ztrojnásobil. Emiliin seznam podporuje demokratické kandidáty, kteří prosazují právo ženy na volbu v otázce interrupce (*pro-choice*).

⁵ V r. 1998 stále existovalo sedm států, které dosud nikdy nevolily do Kongresu Spojených států ženu: Aljaška, Delaware, Iowa, Mississippi, New Hampshire, Vermont a Wisconsin. Je překvapivé, že je na tomto seznamu i New Hampshire, protože patří mezi deset států, které mají nejvyšší procento zákonodárkyň na státní úrovni: v r. 1998 bylo v zákonodárném sboru New Hampshire 30,7 % žen (CAWP, 1998c; Goldberg, 1997). V celosvětovém měřítku nemělo v r. 1997 zastupitelky ženy jen devět ze 173 zemí, kde existuje zákonodárný sbor (Inter-Parliamentary Union, 1997).

⁶ Dodejme, že delegátkami do Sněmovny reprezentantů byly dvě ženy jiné barvy pleti než bílé: Donna Christian-Green (demokratka – Panenské ostrovy), která je Američankou karibského původu, a Afroameričanka Eleanor Holmes Norton (demokratka – District of Columbia) (CAWP, 1998c).

⁷ Prezidentská jmenování obvykle vyvolávají politickou debatu a v případě prezidenta Clintona obrátilo několik jeho nominací pozornost zejména k problematice genderu a menšin. Např. ještě před jmenováním Janet Reno do funkce ministryně spravedlnosti navrhl Clinton Zoe Baird a pak i soudkyni Kimbu M. Wood. Obě ženy však nakonec svá jména ze schvalovacího procesu stáhly, když se zjistilo, že si za chůvy pro své děti najaly ilegální cizinky a nezaplátily za tyto zaměstnankyně sociální pojištění a jiné zákonné poplatky. Následná polemika zaměřila pozornost, třebaže jen krátce, na problematiku mezd pro ilegální přistěhovalec, zejména ženy, a na problém péče o děti pracujících žen (Martin, 1993). Další kontroverzní nominací bylo jmenování Lani Guinier vedoucí oddělení pro občanská práva Ministerstva spravedlnosti Spojených států. Guinier byla významná černošská advokátka a její nominaci podpořilo více než 400 profesorů práv a děkanů dvanácti předních právnických škol, proti ní se však postavili političtí konservativci, kteří kritizovali její liberální postoj vůči vyrovnávacím opatřením. Prezident Clinton nakonec její nominaci stáhl a následně nominoval na tuto funkci černošského kandidáta muže, tento incident však znovu rozpoutal debaty ohledně vyrovnávacích opatření i volebních práv. Další Clintonova kandidátka dr. Jocelyn Elders, Afroameričanka, byla přinucena k rezignaci na funkci ministryně zdravotnictví do značné míry proto, že otevřeně propagovala, aby se na státních středních školách rozdávaly kondomy a aby se zkvalitnila seřebená propagovala, aby se na státních středních školách rozdávaly kondomy a aby se zkvalitnila sexuální výchova. Polemika okolo její rezignace obrátila pozornost k problematice těhotenství adolescentek a k otázkám reprodukční svobody pro mladé lidi.

⁸ Prezident Reagan také jmenoval nejkonservativnějšího člena současného Nejvyššího soudu, soudce Antonina Scaliu. Od r. 1986, kdy nastoupil k Nejvyššímu soudu, se soudce Scalia ve svých názorech představil jako urputný oponent práva na přerušování těhotenství i vyrovnávacích opatření.

⁹ Norsko sice povoluje ženám přístup ke všem pracovním místům v armádě, Británie však zakazuje jejich účast v obrněných a dělostřeleckých jednotkách a Nizozemí a Kanada ženám nepovolují sloužit v ponorkách. Kanada nicméně v ponorkách plánuje instalaci oddělených ubikačních prostor pro ženy, což by umožnilo toto omezení zrušit. V každé z těchto zemí slouží v armádě daleko nižší počet žen než ve Spojených státech: v Nizozemí 1,7 %, v Norsku 2,4 %, v Dánsku 3,4 %, v Británii 6,0 % a v Kanadě 10,9 %, ve srovnání s 13,7 % ve Spojených státech (U. S. Department of Defense, 1997; „Women in Combat“, 1993).

10. GENDER A SPIRITUALITA

Není pochyb, že náboženství nebo náboženská učení hrají v životě většiny lidí důležitou úlohu. Uvědomme si například, že jen ve Spojených státech je v současné době více než 1300 různých náboženských vyznání, sekt a kultů; 69 % obyvatelstva je členy církve nebo synagogy a asi 96 % se hlásí k víře v osobního boha (Bedell, 1996; Princeton Religion Research Center, 1996; U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997). Západní náboženské koncepce se sice od těch, jež vyznávají lidé v jiných částech světa, významně liší, přesto se zdá, že bez ohledu na specifickou náplň jednotlivých učení je náboženství kulturní universum. Každá známá společnost má nějakou formu náboženství; archeologové objevili předměty, jež jsou považovány za náboženské artefakty a jež se datují až do nejstaršího období jeskynních lidí (Renzetti a Curran, 1998).

Proč je náboženství tak přitažlivé? Odpověď spočívá ve skutečnosti, že všichni na náboženství, přes obrovské rozdíly mezi nimi, odpovídají na určité lidské potřeby. Za prvé, prakticky každý člověk se snaží porozumět účelu své existence stejně jako událostem ve svém životě a kolem něho, které se zdají nevysvětlitelné. Náboženství nabízí některé odpovědi na tyto hádanky a dává tak lidské existenci smysl a poněkud zmírňuje psychický neklid způsobený životními nejistotami. Za druhé, náboženství poskytuje svým následovníkům pocit sounáležitosti, poněvadž se většinou nepropraktikuje o samotě, ale spíše, jak to charakterizoval sociální teoretik Emile Durkheim, ve „společnosti věřících“. A konečně, náboženství propůjčuje společenskému životu řád, neboť svým stoupencům ukládá systém norem chování. Tyto normy zahrnují příkazy i zákazy, jak mají věřící jednat a jak se chovat k druhým. Důležité však je, že náboženství příznačně většinou stanoví odlišná pravidla a často i odlišné rituály pro muže a pro ženy. Tyto odlišnosti budou stát v této kapitole v centru naší pozornosti.

Je zřejmé, že vzhledem k jejich nesmírnému počtu je nemožné, abychom prozkoumali genderově podmíněná učení všech náboženství. Místo toho svou rozpravu omezíme na tři z hlavních náboženských tradic v dnešním světě: judaismus, křesťanství a islám. V průběhu této rozpravy ukážeme, že přes často silnější náboženskou zbožnost žen byly v minulosti hlavní náboženské tradice zcela patriarchální, pokud jde o vyšší duchovní status a privilegia mužů, a běžně legitimizovaly podřízenost žen stejně jako různých rasových a etnických skupin a příslušníků jiných náboženství. I když náboženství přispělo k ujařmení žen a jiných menšin, náboženské principy také inspirovaly mnohé ženy k tomu, aby pracovaly pro společenské

změny a duchovní osvobození. Proto by tato kapitola nebyla úplná, kdyby nevěnovala pozornost úsilí náboženských feministek i nefeministek ovlivnit jak náboženské postoje a praktiky, tak i sociální politiku a sociální uspořádání. Začneme obecnými otázkami vztahu mezi genderem a náboženstvím.

10.1 GENDER A RELIGIOZITA

Sociologie používá termín **religiozita** k popisu míry oddanosti jedince nebo skupiny určitému náboženskému věroučnému systému. Na začátku této kapitoly jsme se zmínili, že ve Spojených státech se 69 % osob hlásí k členství v některé církvi nebo v synagoze. Členství v církvi i míra oddanosti vůči danému náboženství (tedy religiozita jedince) se však v jednotlivých společenských skupinách liší. Podíváme-li se např. na Tabulku 10.1, zjistíme, že většina lidí, bez ohledu na pohlaví nebo rasu, nějakou náboženskou sebeidentifikaci pocituje.

TABULKA 10.1 Náboženská sebeidentifikace podle pohlaví, rasy/etnicity a věku, Spojené státy

	Náboženská sebeidentifikace (%)			
	Protestanti	Katolíci	Židé	Jiní
Pohlaví*				
Muži	56	27	2	1
Ženy	60	26	2	2
Rasa/etnicita				
Bělošské obyvatelstvo	58	27	2	2
Černošské obyvatelstvo	73	11	**	**
Obyvatelstvo hispánského původu	24	63	2	2
Věk				
Méně než 30 let	45	32	1	2
30–49 let	57	26	2	1
50–64 let	64	26	2	1
65 let a výše	69	22	2	1

* Tyto údaje platí o jedincích, kteří udávají členství v církvi/synagoze. Členkami je více žen (73 %) než mužů (64 %).

** Méně než 0,05 %.

Pramen: Princeton Religion Research Center, 1996, s. 41–42.

Doplňkový výzkum ukazuje, že mezi těmi, kteří se nehlásí k žádnému konkrétnímu náboženství, převažují muži nad ženami v poměru téměř 2:1 (Gallup a Castelli, 1989; U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1990). Rasa a etnicita jsou v souvislosti s náboženskou sebeidentifikací také důležitými faktory. Jak ukazuje Tabulka 10.1, černošské obyvatelstvo hlásící se k protestantismu početně převažuje nad bělošským i hispánským, zatímco hispánské katolické obyvatelstvo početně převažuje nad bělošskými i černošskými katolíky.

Náboženská sebeidentifikace je jen jedním ze způsobů, jak lze měřit religiozitu, a někteří sociologové se domnívají, že není tím nejlepším, neboť sama identifikace s určitým náboženstvím nezbytně neznamená, že ta či ona osoba toto náboženství praktikuje. Tabulka 10.2 na straně 421 uvádí rozdíly mezi ženami a muži na několika dalších ukazatelích religiozity, které sociologie běžně používá. Vidí me zde, že do kostela nebo synagogy vlastně chodí více žen než mužů, že více žen než mužů považuje náboženství za velmi důležité ve svém životě a že podstatně více žen než mužů věří, že náboženství dokáže poskytnout odpověď na všechny dnešní problémy nebo aspoň na většinu z nich. Jiné studie udávají, že se ženy také častěji modlí a častěji čtou pravidelně bibli (Miller a Hoffman, 1995). Stručně řečeno, zdá se, že ženy jsou religióznější než muži. Doplňkový výzkum navíc ukazuje, že vezmeme-li v potaz i faktor rasy a etnicity, zjistíme zvláště vysokou míru religiozity u žen jiné barvy pleti než bílé. V některých černošských církvích tvoří např. ženy mezi sedmdesáti a devadesáti procenty shromáždění (Gallup a Castelli, 1989; Gilkes, 1985; Grant, 1986).

Na vysvětlení rozdílů v religiozitě podle pohlaví bylo předloženo několik teorií. Jedno vysvětlení např. staví na tom, že ženy jsou submisivnější, pasivnější, poslušnější a mají větší pečovatelské sklony než muži, což jsou rysy, které se pojí s vysokým stupněm religiozity. Zastánci této teorie se však neshodnou nejméně ve dvou významných bodech. Jednou oblastí neshod jsou otázky, zda jsou tyto rysy „přirozené“ nebo dané výchovou (viz kapitola 3). Druhou oblastí polemik je povaha vztahu mezi rysy osobnosti a religiozitou: předcházejí tyto „femininní“ rysy vysokou míru náboženství a tím jí snad způsobují, anebo naopak religiozita vede lidi k větší submisivnosti, pasivitě, poslušnosti a pečovatelskému, a to bez ohledu na jejich pohlaví? Existuje výzkum, který ukazuje, že muži, kteří těmito charakteristikám odpovídají, jsou skutečně, stejně jako ženy, religióznější než ti, kteří těmito charakteristikám neodpovídají. Nicméně ani tento výzkum nedává odpověď na otáz-

TABULKA 10.2 Srovnání religiozity podle pohlaví

Návštěvnost kostela	
Otázka: Byl/a jste za posledních sedm dní v kostele?	
Ženy:	47 % ano
Muži:	37 % ano
Význam náboženství	
Otázka: Za jak důležité byste označil/a náboženství ve svém životě: velmi důležité, dost důležité, nebo nepříliš důležité?	
Ženy:	66 % velmi důležité 26 % dost důležité 8 % nepříliš důležité
Muži:	49 % velmi důležité 33 % dost důležité 17 % nepříliš důležité
Věra v posmrtný život	
Otázka: Věříte v nebe?	
Ženy:	93 %
Muži:	86 %
Věra v náboženství jako odpověď na současné problémy	
Otázka: Věříte, že náboženství dokáže poskytnout odpověď na všechny dnešní problémy nebo aspoň na jejich většinu, anebo že je náboženství v zásadě staromódní a překonané?	
Ženy:	65 % dokáže poskytnout odpověď na většinu dnešních problémů 17 % je staromódní/překonané 18 % žádný/jiný názor
Muži:	56 % dokáže poskytnout odpověď na většinu dnešních problémů 25 % je staromódní/překonané 19 % žádný názor

Pramen: Princeton Religion Research Center, 1996.

ku časové posloupnosti, tj. co je prvotní, zda rysy osobnosti, nebo vysoký stupeň religiozity (Thompson, 1991).

Druhá teorie rozdílů v religiozitě mezi pohlavími se zaměřuje na dělbu práce, zejména na primární zodpovědnost ženy za blaho rodiny a péči o děti. Jedna verze této teorie tvrdí, že náboženské činnosti, jako je chození do kostela, se považují za pokračování domácích povinností, a proto je vykonávají spíše ženy. Druhá

verze této teorie vychází z tvrzení, že ženy mají na náboženské aktivity prostě víc času. Studie, které každou z verzí této teorie zkoumaly, došly k rozporným výsledkům (Cornwall, 1989). Důkladnější výzkum je zjevně nutný; a to nejen proto, aby objasnil rozdíly podle pohlaví, ale také proto, aby přesně určil původ těchto rozdílů (viz Miller a Hoffman, 1995).

I když ženy jako skupina projevují vyšší míru religiozity než muži, existují důkazy pro to, že alespoň podle některých ukazatelů, jako je např. chování do kostela, se stupeň religiozity žen v posledních letech snižuje (McDonald, 1996). Někteří analytici považují toto snížení za částečný odraz rostoucího počtu žen, které tvrdí, že se tradičním náboženstvím odcizily, protože tato náboženství ovládají muži a protože si tato náboženství představují boha jako muže. Jedním z našich záměrů v této kapitole je zhodnotit toto nařčení. Začneme Komentářem 10.1 na straně 423 a různými představami o bohu. Jak tento komentář ukazuje, v západních náboženstvích si většina lidí představuje boha jako muže. Jsou však doklady o tom, že v předchozích historických obdobích a v jiných kulturách existovaly představy boha jako ženy či androgyna. Prozkoumejme tedy stručně některé z těchto pramenů.

10.2 BOHYNĚ A ČARODĚJNICE

Aštarta, Anat, Anáhitá, Ašera, Aštóret, Athtar a Au jsou jména, která zná dnes už jen málokdo a přitom před tisíci lety bylo těm, kteří je vyznávali, každé z nich důvěrně známé. Je to jen několik ukázek pojmenování Velké bohyně, známé též jako Královna nebes a Božská pramáti, v různých jazycích a dialektech. Archeologové objevili svědectví jejího kultu mezi pozůstatky kultur tak různorodých národů, jako byli starověcí Babylóňané a předkřesťanští Keltové, na místech tak odlehlých, jako je severní Irák a jižní Francie, a datujících se až do doby 25 000 let př. n. l. (Carmody, 1989; Gadon, 1989; Stone, 1976). Např. na nalezištích, která se považují za „nejstarší obydlí na zemi vytvořená člověkem“, patřící aurignacským lovcům mamutů (starší doba kamenná), objevili archeologové kamenné, hliněné a kostěné figurky žen, o nichž se domnívají, že byly modlami „kultu velké matky“ (Stone, 1976, s. 13). Podobně i na nalezištích pozdějších kultur, jako byla kultura Catal Hüyük, která kolem r. 6000 př. n. l. osidlovala část dnešního Turecka, odkryli badatelé sochy žen zobrazených v různých životních stadiích a podobách, což je vedlo k závěru, že jedním z hlavních božstev byla bohyně, která byla spojována s tvořivostí, plodností, smrtí a regenerací (Carmody, 1989; Stone, 1976).

Při interpretacích archeologických nálezů musíme být ovšem opatrní, neboť tyto artefakty samy o sobě existenci rozšířených a vzkvétajících kultů ženských božstev nedokazují. Je však důležité, že vypodobnění bohyň se hojně vyskytují na nalezištích po celém světě, zejména v některých z nejzachovalejších starých evropských jeskyň (Carmody, 1989).

Komentář 10.1

Představa boha

Jak vypadá bůh? Vaše odpověď na tuto otázku závisí do značné míry na tom, která kultura je ve vaší společnosti dominantní. Většina západních křesťanů a židů si Boha představuje jako muže bělocha. Představovat si ho v duchu jako černocho nebo ženu připadá některým pošetilé, některým heretické. Navzdory skutečnosti, že Ježíš pocházel ze Středního východu, takže měl pravděpodobně tmavou pleť, tmavé vlasy i oči, je ve Spojených státech a jiných západních společnostech přiznačně zobrazován jako běloch a často je i světlavý. Pokusy vykreslit ho jinak zpravidla narážejí na tvrdý odpor. Když např. v r. 1996 vyhlásil režisér jedné šest set let staré náboženské hry, inscenované v Kanadě, že roli Boha bude hrát žena, odsoudili to náboženští vůdci jako „pohanské“ (McDonald, 1996). Mnozí bělošští křesťané se vůči myslence černošského Ježíše stavějí natolik nepřátelsky, že když v r. 1997 oznámilo Katolické středisko dramatických umění v New Jersey, že v každoroční velikonoční hře bude tentokrát hrát Ježíše černocho, dostalo záplavu stížností. Je ironií, že týž herec také právě vystupoval v sousedním divadle jako Lucifer. Uvedl, že proti tomu, aby hrál černocho ďábla, nenamítal nikdo nic (McQuiston, 1997). V r. 1998 vyprovokovala hra „Corpus Christi“, která Ježíše vykresluje jako gaye, tolik nenávisných dopisů, že divadla instalovala detektory kovu k odhalení diváků, kteří s sebou měli zbraň (Brantley, 1998).

V mnohých afroamerických kostelech se však přesto setkáváme se sochami a portréty Ježíše jako černocho. Značný počet církevních vyznání také revidoval své modlitební knihy i posvátné texty, aby byly genderově neutrálnější, takže nyní hovoří o Bohu nejen jako o Otci, ale nazývají ho i „Všesvatým Stvořitelstvem“ a „Onou, jež o Bohu nejen jako o Otci, ale nazývají ho i „Všesvatým Stvořitelstvem“ a „Onou, jež přebývá uvnitř“ (McDonald, 1996). Některé ženy, které se začaly modlit k Bohu personifikovanému jako žena, uvádějí spoustu pozitivních psychologických účinků včetně silnějšího pocitu náboženské sounáležitosti a zvýšené sebedůvěry (McDonald, 1996; Saussy, 1991; Steinfels, 1994). Jak ale ukazuje následující tabulka, zůstává počet lidí, kteří si Boha představují jako ženu, stále nízký (Roof a Roof, 1984).

Genderově podmíněné podoby Boha

Otázka: Kterou z následujících podob si spojujete s Bohem?
(Můžete vybrat více než jednu.)

Podoba	procento dotázaných, kteří si Boha představují tímto způsobem
	48,3
Pán	46,8
Otec	36,5
Soudce	36,2
Vykupitel	29,5
Stvořitel	26,6
Přítel	20,6
Král	8,3
Léčitel	7,3
Milénec	5,5
Osvoboditel	3,2
Matka	2,6
Partner	

Pramen: National Opinion Research Center, General Social Survey, 1989, s. 156–159.

Bohyně, jež jsme zatím popsaly, byly spojovány s plodností a byly příznačně vzývány jako matka. Badatelé, kteří studovali společnosti uctívající bohyni, upozornili na to, že tento kult je svědectvím, že tyto společnosti připisovaly mateřství vysokou hodnotu. Podle názoru odborníků se i ve společnostech, které uctívaly také mužská božstva, věřilo, že ženská božstva disponují stejnou, ba často i větší mocí než mužská božstva, a připisovaly se jim role a rysy jako moudrost a odvaha, jež byly teprve později klasifikovány jako maskulinní. „Předkřesťanští Keltové např. uctívali Cerridwen jako bohyni Inteligence a Vědění. Řecká Déméter a egyptská Isis byly zákonodárkyně, moudré rádčiny a vykonavatelky spravedlnosti. Egypt také uctíval Maat, bohyni Kosmického řádu, zatímco mezopotamská Ištar byla prorokyně, Paní, která vidí budoucnost, Duchovní rádkyně lidí“ (Carmody, 1989, s. 20). V Indii, Irsku a Sumeru se věřilo, že bohyně vynalezly abecedu, jazyk a písmo (Carmody, 1989).

Důkazů o uctívání bohýň je tedy spousta a jsou přesvědčivé, méně jasné však je, proč a jak je začala nahrazovat božstva mužská nebo otcovská. Ve snaze tuto změnu vysvětlit vycházejí někteří teoretici z faktorů, které možná daly původně vznik matriarchálním náboženstvím. O matriarchálních náboženstvích se předpokládá, že vznikla ze starosti prvních lidí o přežití stejně jako z jejich touhy vysvě-

lit neustálý koloběh života i fenomén smrti. V této souvislosti je významné, že první lidé nechápali vztah mezi sexuálním stykem a plozením dětí, a proto usuzovali, že tvorivými životními silami vládnu jen ženy samy. Ženy se proto těšily úctě nejen jako ploditelky příštích generací, ale i jako pramáti všeho lidstva. A navíc, poněvadž byly tedy za rodiče považovány pouze ženy, přejímaly děti jméno své matky a odvozovaly svou rodovou linii z matčiny strany. I když nás tito teoretici nabádají k obezřetnosti, abychom ono období neromantizovali a neglorifikovali jako zlatý matriarchální věk, existují důkazy o tom, že postavení žen bylo v těchto raných lidských společenstvích vysoké (Gimbutas, 1989; Stone, 1976).

Badatelé spekulují, že matriarchální náboženství ztratila na své přitažlivosti v souvislosti s rostoucím porozuměním mužské roli při rozmnožování. Ozřejmilo se, že reprodukční proces by se bez pomoci muže neuskutečnil, a tak získalo postavení otce na významu. Jak se však hodnota mužské plodivé síly zvyšovala, upadalo postavení žen. Na ženy se začalo nahlížet jako na pouhé nositelky příštích generací a na pečovatelky, zatímco muži poskytli ono plodivé „sémě“, jež z nich učinilo skutečný zdroj života.

Jiné vysvětlení toho, jak patriarchální náboženství vytlačila matriarchální, vychází z postřehu, že náboženství soustředěná kolem kultu ženských božstev byla jen jedním z mnoha směrů náboženské orientace, k nimž se dávné společnosti hlásily. Vedle monoteistických matriarchálních tu byla i náboženství polyteistická, která uctívala mužská i ženská božstva, dále monoteistická náboženství uctívající mužské božstvo a dokonce i náboženství uctívající „posvátného androgyna“, božstvo, které bylo zároveň ženské i mužské (Carmody, 1989). Tvrdí se, že nahrazení většiny těchto náboženských tradic jedinou, která dává přednost uctívání jediného mužského božstva, byla snad důsledkem neustálých politických bitev mezi různými společnostmi – např. sporů o půdu nebo o právo vládnout i vojenských výbojů s cílem budování říše. Je navýsost pravděpodobné, že vítězové těchto bojů pak poraženým vnutili své vlastní standardy a tradice včetně náboženských (Christ, 1983; Gimbutas, 1989). Zastánci této teorie se domnívají, že kultury bohýň byly obvykle pacifistické, což je mohlo učinit zvláště zranitelným cílem agrese ze strany jiných společností (Carmody, 1989; Gimbutas, 1989).

Bez ohledu na to, jsou-li správné obě tyto teorie, anebo ani jedna z nich, je patrně významnější, že pokusy odstranit uctívání ženských božstev nebyly nikdy zcela úspěšné. Výzkum ukazuje, že v průběhu dějin různé skupiny a společenství nepřestávaly vzdávat hold nejrůznějším ženským božstvům a duchům, třebaže byly

tvrdým pronásledováním stoupců dominantní věrouky často nuceny provádět své rituály v tajnosti (Gimbutas, 1989). V období raného křesťanství se např. některé skupiny prohlašovaly za Kristovy učedníky a zapisovaly svá vlastní evangelia Kristova učení. Jedněmi z nich byly gnostické křesťanské sekty, jejichž náboženská praxe i věrouka byly bohaté na ženskou symboliku (Christ, 1983). Některé gnostické skupiny popisovaly Boha jako božskou Díadu: Prvotního Otce a Matku veškerenstva. Jiné hovořily o Duchu svatém jako o Matce nebo jako o Moudrosti, ženském elementu v Bohu. Ženy v gnostických sektách také zastávaly pozice autority; byly kazatelkami a prorokyněmi a dokonce i vysvěcenými kněžkami (Pagels, 1979). Jiné, patriarchálnější sekty, vedené těmi, již se nakonec prosadili jako církevní Otcové, však gnostiky potlačily a označily je za heretiky. I když badatelé zdůrazňují, že gnostikové nebyli prohlášeni za heretiky jen z toho důvodu, že přiznávali ženám vysoké postavení, praktickým důsledkem jejich potlačení bylo vyloučení větší části ženské symboliky a vedoucího postavení žen z vyznání, jež bylo později uznáno jako křesťanská církev (Christ, 1983).

Vědci také tvrdí, že pozůstatkem víry a tradic náboženství Velkých bohyň bylo čarodějnictví (Ginzburg, 1991). Třebaže dnes spojuje většina lidí čarodějnictví se zlými čarými a uctíváním ďábla, naznačuje význam slova čarodějnice (čarodějka), „ta, která nahlíží čarovné děje“ (v angličtině *witch* – „wise one“, moudrá, žena mudrc) reálnější charakter této praxe. Čarodějnictví (čarodějství) zahrnuje jak přírodní praktiky, které mají náboženský význam, jako je lidové kouzelnictví a léčitelství, tak i znalost obdělávání půdy, keramiky, metalurgie a astrologie. Bylo obecně rozšířené u prvních zemědělců, jejichž přežití záviselo na dobré úrodě a zdravém dobytku. Vzhledem k tomu, že ženy byly odjakživa úzce spojovány s přírodou, plodností a zdravím, byly i čarodějky většinou ženy. Jejich pečlivé studium přírody „jim umožnilo ochočít si ovce a dobytek, vypěstovat pšenici a kukuřici z trávy a býlí, uhnít z bláta keramiku, vykovat kov ze skály i vysledovat pohyby měsíce, hvězd a slunce“ (Starhawk, 1979, s. 261). Je tedy přirozené, že právě tyto čarodějky stály v čele každoročních slavností setby a žní. Praktikovaly také lidové kouzelnictví a léčitelství, používaly byliny k léčení nemocných a ulevování od bolesti. Nepřekvapí tedy, že mnoho lidí vyhledávalo jejich pomoc a hledalo u nich útěchu (Ehrenreich a English, 1973; Reis, 1998; Starhawk, 1979).

Zdá se, že po nějaký čas čarodějství pokojně koexistovalo s etablovanými křesťanskými církvemi. Mnoho lidí se patrně rozhodlo dodržovat obojí tradice, existují i doklady o tom, že venkovští kněží byli někdy ostře káráni svými nadřízenými

mi za to, že se účastnili pravidelných „pohanských“ svátků (Starhawk, 1979). Je však zřejmé, že čarodějství představovalo pro církevní autority hrozbu. Carol Christ (1983, s. 93–94)) vysvětluje:

„V kritických okamžicích životního cyklu posílali pro moudrou ženu ještě dříve než pro kněze; ona pomohla dítěti na svět, zatímco kněze zavolali až později, aby provedl křest. Ona byla první, koho zavolali, aby vyléčila nemoc nebo ošetřila umírajícího, kdežto kněz byl pozván, teprve až všechny ostatní léčebné metody selhaly, aby vykonal poslední obřady. Navíc, vyznala-li se moudrá žena v bylinách, které dokážou napomoci nebo zabránit početí nebo způsobit ztrátu plodu, měla moc nad během života, což jí jasně nadřazovalo moci kněze a podle oficiální teologie z ní dělalo sokyni samotného Boha. A pokud se ještě dovolávala pohanských božstev, z nichž některá byla pravděpodobně ženská, a při výkonu věštev nebo požehnání a zařikávání prováděla léčení a zažehnávala zlo, není těžké pochopit, proč ji nejmíša misogynní církev pronásledovala, neboť nemohla strpět konkurenční moc, zejména ne moc žen.“

Koncem 15. století církev skutečně oficiálně vyhlásila čarodějnicím válku. Dva dominikánští teologové, kteří byli pověřeni vyhnáním a pronásledováním čarodějek, Heinrich Kramer a Jakob Sprenger, aktivně šířili představu, že čarodějství je satanistický kult. Tvrdili, že ženy jsou k čarodějství náchylnější, protože jsou méně inteligentní, ovlivnitelnější a smilnější než muži (Christ, 1983).¹ Je tragické, že katolické i protestantské úřady ve své horlivosti zbavit svět čarodějek umučily a zavraždily od 15. do 18. století mezi milionem a půl a devíti miliony lidí, z nichž 80 % byly ženy (Barstow, 1992; Nelson, 1979; Reis, 1998; Starhawk, 1979).²

Uctívání ženských božstev dnes přežívá v některých náboženských rituálech původních obyvatel Ameriky a Austrálie a v různých afrických společnostech, třebaže západní antropologie tyto praktiky běžně znehodnocuje a dává jim nálepku „primitivní“ (Carmody, 1989). Dodejme však, že mnohé feministky tyto duchovní tradice soustředěné kolem ženského kultu ožívují nebo rozvíjejí jako součást svého úsilí, aby náboženství více odpovídalo ženské zkušenosti a více na ni reagovalo. Než se budeme zabývat feministickou spiritualitou, prozkoumejme nejprve tradiční učení o genderu, jak je zastávají přední patriarchální náboženství, která jsme uvedli na začátku této kapitoly.

10.3 TRADIČNÍ NÁBOŽENSKÁ UČENÍ O GENDERU

Snažíme-li se shrnout genderově podmíněná učení kterékoli z oněch tří významných náboženských tradic, ihned se ocitáme před celou škálou problémů. I když mnohé církve a sekty sdílejí několik základních dogmat – např. všichni křesťané věří, že Ježíš byl boží syn –, často se zásadně liší, jde-li o specifitější principy a praktiky, a to včetně těch, které přisuzují ženám a mužům určité vymezené role. Např. Jižní baptistická církev, největší protestantské společenství ve Spojených státech, zaujímá konzervativní postoj ohledně vhodné role žen v náboženském a společenském životě. V r. 1998, kdy se Jižní baptistická církev poprvé v průběhu třiceti pěti let rozhodla vydat dodatek ke své věrouce, tento dodatek vyhlásil, že manželka by se manželovi měla „vládně podřídit“ a přijímat tak „Bohem danou odpovědnost ctít svého manžela a sloužit jako jeho „pomocnice““ (dle „Southern Baptists“, 1998, b. s.). Naproti tomu kvakerské ženy byly pro svůj společenský aktivismus a vedoucí role, které v minulosti ve svých náboženských společenstvích zastávaly, nazývány „matkami feminizmu“ (Bacon, 1986). Přes tyto zřejmé rozdíly jsou členky obou skupin nepopíratelně křesťankami. Jak brzy uvidíme, jsou i pravidla určující chování mužů a žen u ortodoxních židů značně odlišná od těch, která zachovávají židé reformní.

Měli bychom mít také na zřeteli, že víra, názory a praxe jednotlivců, kteří se hlásí k členství v určité náboženské pospolitosti, jsou často velmi odlišné. Výzkum např. ukazuje, že je nepřesné předpokládat, že všichni katolíci reagují na oficiální učení své církve stejně; stejně jako ti, kteří se ztotožňují s jinými náboženskými tradicemi, jsou i oni heterogenní skupinou (Bohlen, 1995; Greeley, 1990; Princeton Religion Research Center, 1996; Steinfels, 1996).

Naše krátké pojednání v této kapitole je tedy zamýšleno pouze jako přehled základních postojů vůči mužům a ženám, jak jsou vyjádřeny v učení tří velmi rozšířených náboženských tradic. Nemůžeme se věnovat všem nuancím mezi mnoha sektami a církvemi, která se s určitou tradicí ztotožňují. Pokusíme se však v rámci každé z nich ukázat jistou názorovou škálu – postoj konzervativní, umírněné a liberální – s ohledem na tři hlavní témata: 1. model správného chování a rituály pro mužské a ženské věřící, 2. stanovená pravidla sexuality a 3. poměrné zastoupení a pozice mužů a žen jako církevních vůdců a autorit.

Další problém však vzniká při interpretaci posvátných textů a náboženských učení. Zjistíme, že táž pasáž posvátného textu se může přeložit nebo upravit tak, aby legitimizovala genderový útlak nebo propagovala genderovou rovnost. Jak uvádí

Virginia Sapiro (1986, s. 191): „Tatáž bible je pro některé lidi důkazem, že ženy a muži jsou si rovni a že by měli plně přijmout vůdčí role v náboženské pospolitosti i ve společnosti, a pro jiné je zase důkazem, že ženy jsou méněcenné, pravidelně nečisté, nebezpečné a podřízené mužům.“ Tyto rozpory jsou významné především tehdy, uvádějí-li náboženští vůdci Písmo nebo jiné posvátné texty jako zdroj své autority a jako základ církevní doktríny. Proto musíme při hodnocení určitého náboženského učení a jeho oficiálního výkladu vzít v úvahu i alternativní interpretace posvátných písem, na nichž je podle církevních vůdců založeno. Tyto reinterpretace jsou často produktem feministického religionistického bádání.

Prozkoumejme tedy podle takto vymezeného způsobu genderově podmíněná učení judaismu, křesťanství a islámu.

10.3.1 Judaismus

Židovská historie pokrývá více než 3500 let. V průběhu většiny tohoto období byli židovské ženy a muži ovládnáni systémem nařízení (halacha), jež pro ně formuluje talmud. **Talmud**, sestavený patrně kolem roku 200 n. l., zahrnuje ústní interpretace Písma od starověkých rabínů a tvoří pro tradiční judaismus jádro náboženské autority. Jako reakci na měnící se společenské podmínky a politické otřesy jako vznik diaspory a nesčetná pronásledování však židovští vůdci židovské právo v průběhu let modifikovali a reinterpretovali. Jak tedy upozorňuje Paula Hyman (1979, s. 112): „Síla židovské tradice spočívá z velké části v její pružnosti a schopnosti reagovat průběžně na podněty a výzvy okolí, v němž jí bylo dáno žít“ (viz též Adler, 1998).

Současný judaismus je většinou kongregacionalistický. To znamená, že „veřejné rituály se provádějí v místních synagogách, jejichž církevní sbor vybral způsob uctívání a vybral určité židovské teologické interpretace jako nejvhodnější“ (Pratt, 1980, s. 207–208). Existují tři hlavní typy kongregací: ortodoxní, konzervativní a reformní.³ Ortodoxní židé, u nichž své pojednání začneme, nejpřísněji lpí na tradičním učení talmudu. Potom uvidíme, jak se liší učení a praxe konzervativní a reformní kongregace.

Ortodoxní muži a ženy mají podle židovského práva oddělená a velmi jasně definovaná práva a povinnosti. Ortodoxie vyžaduje, aby muži zachovávali a provozovali židovskou tradici prostřednictvím společných pobožností v rámci komunity a denních modliteb v určené časy, a zejména prostřednictvím náboženského studia. Badatelská i duchovní sféra byla tradičně vyhrazena mužům. Ženy se naopak z těchto náboženských povinností (*micvot*) vyjímají na základě toho, že plnění těch-

osvobozující. Kaufman (1991, s. 8) např. ve své fascinující studii o židovských ženách nové ortodoxie (neboli *ba'alot tešuva*) zjistila, že tyto ženy hodnotí zásady rodinné čistoty stejně jako ostatní halachické předpisy kladně, protože je tyto rituály „přivádějí do kontaktu s vlastním tělem, k vládě nad vlastní sexualitou a do postavení, v němž se cení tzv. ženské hodnoty péče, vzájemnosti, rodiny a mateřství“. Většina dotazovaných byly mladé, vzdělané ženy střední třídy s neortodoxním zázemím. Před svou konverzí k ortodoxii byly některé vdané, všechny však zažily to, co lze nazvat stinnou stránkou sexuální svobody: časté, náhodné, nezávažné sexuální vztahy s muži. Kaufman se od nich dozvěděla, že v ortodoxii znovu získaly vládu nad svou sexualitou, cítí se jako ženy a matky ve váženějším postavení a muži v jejich životě se k nim podle jejich slov chovají s větší úctou, jsou jim větší oporou a jsou oddanější společnému vztahu.

Některým čtenářkám budou ortodoxní ženy ze zmíněné studie (Kaufman 1991) jistě připadat jako feministky. Jedním z nejvýznamnějších zjištění bylo, že i když tyto ženy tvrdily, že feminismus odmítají jako protirodinný, způsob, jak popisovaly svůj ortodoxní styl života, měl hodně společného s mnohými hodnotami, k nimž se hlásí radikální feministky. Zajímavé jsou zejména autorčiny analýzy pohlavně odděleného života v ortodoxii a zvyku *mikve*, který ustavuje „společenství žen“ a rituály vytvářející „ženskou kulturu“. Kaufman říká jasně, že ženy, které se účastnily jejího výzkumu, rozhodně radikálními feministkami nebyly, její studie však zároveň upozorňuje na to, jak je důležité snažit se porozumět skupinovému chování a zkušenosti z úhlu pohledu členek této skupiny.

Oproti ženám ze zmíněné studie (Kaufman 1991) jsou některé ortodoxní židovky, zejména ty, které mají vzdělání a studovaly tóru, s různými halachickými předpisy týkajícími se náboženské účasti žen méně spokojeny a snaží se je změnit. Většina těchto žen prohlašuje, že důvod, proč o změnu usilují, nemá nic společného s genderovou rovností ani s feminismem, ale spíše s osobní potřebou obohatit vlastní náboženské prožitky a prohloubit tak svou spiritualitu. Mezi změny poslední doby patří přítomnost žen právníček u ortodoxních náboženských soudů a žen působících v představenstvu ortodoxní synagogy. Některé ortodoxní ženy vytvořily výlučně ženské modlitební skupiny (*davening*), které i když nejsou *minjan* v pravém slova smyslu, dávají ženy dohromady, aby společně konaly bohoslužbu, zpívaly, četly tóru a rabínské komentáře a snažily se rozvíjet vlastní chápání těchto textů. Tyto skupiny se setkaly se silně negativní reakcí mnohých ortodoxních rabinů i jiných členů a členek kongregace. Ženské modlitební skupiny sice samy

o sobě porušením ortodoxního práva nejsou, ale veřejné čtení tóry ženami ano (Onishi, 1997). Někdy se na pokusy žen vykonávat modlitby stejně jako muži reagovalo i násilně. Např. v r. 1997, kdy se u příležitosti náboženského svátku *Šavuot* (Letnice) v Jeruzalémě pokusila skupina židovských žen, doprovázená židovskými muži, číst svitky tóry u Západní zdi, byly zasypány kameny a pytlí s exkrementy, poplívány a rozlícení ortodoxní muži na ně dokonce fyzicky zaútočili (Kraft, 1997). Jiné ženy, které se prostě jen pokusily u Zdi nářků modlit, byly také fyzicky napadeny, byly na ně házeny židle a lavice (Shapiro, 1997). Sekulárním ženám v Jeruzalémě, jejichž oblékání považují ortodoxní muži za necudné, se stává, že mají rozřezané pneumatiky, házejí na ně kameny a plivou na ně („Israel Orthodox Attack Skirts“, 1996). Jak upozorňuje Kaufman (1991, s. 68): „Nenarušitelnost židovského zákoníku zmenšuje možnosti žen ozvat se proti právnímu systému, který rozvinuli, definovali a průběžně třbili muži. Jestliže se navíc ženám nedostane povzbuzení a příležitosti studovat samy texty, od nichž se interpretace těchto pravidel odvozují, nemají šanci rozvinout ženskou autoritu nebo tato pravidla zpochybnit způsobem, jež by komunita přijala za autentický a legitimní“ (viz též Adler, 1998).

Existují však známky toho, že se některé ortodoxní kongregace, zejména ve Spojených státech, stávají genderově otevřenější. Dvě ortodoxní synagogy v New Yorku např. nedávno najaly ženy, aby rabinům pomáhaly jako placené praktikantky, což bylo dříve postavení vyhrazené mladíkům studujícím na rabíny. Ženy tedy vykonávají některé povinnosti rabína, ale jejich role zůstává značně omezená. Přesto mnozí ortodoxní vůdci najímání praktikantek kritizovali a varovali, že otevření většího počtu náboženských rolí ženám by mohlo v ortodoxním judaismu vést i k schizmatu (Goodstein, 1998).

Reformní judaismus stojí v ostrém kontrastu k ortodoxnímu judaismu. Reformní judaismus vznikl v polovině 19. století, aby učinil judaismus více „aktuálním“. Reformní judaismus odmítá autoritu talmudu i základní judaistickou myšlenku, že Bůh sešle Mesiáše, aby židy dovedl zpět do zaslíbené země (Johnstone, 1988). Spíše než na plnění rabínských zákonů se zaměřuje na význam vytváření osobního etického standardu. Charakteristickým znakem reformního judaismu je jeho důraz na genderovou rovnost. Potřebu rovných a integrovaných rolí žen a mužů rozpoznal reformní judaismus už v r. 1845 a na přelomu 19. a 20. století už učinil významné kroky na cestě k tomuto cíli (Neuberger, 1983). *Mehica* (oddělené sezení) bylo zrušeno, ženám bylo povoleno zpívat ve sborech synagog, začaly být započítávány do *minjanu*, dívky byly zahrnuty do náboženských vzdělávacích programů a kon-

firmovány společně s chlapci a z knihy modliteb byly vyňaty mnohé z očividně sexistických modliteb včetně každodenního díkyvdání, v němž muži děkují Bohu, že je neučinil ženami. Reformní hnutí také zavedlo mnohé sociální služby a ustavilo vzdělávací organizace, v nichž ženy a muži pracovali společně. Ženy byly dokonce přijímány i do rabínského semináře, ovšem když se v r. 1922 žena poprvé pokoušela stát se reformní rabínkou, autority ji tvrdě odmítly (Briggs, 1987).

Rabínské vysvěcení reformní judaismus ženám umožnil teprve v r. 1972. Dnes je ve Spojených státech více než sto rabínek. Výroční shromáždění amerických rabinů reformního judaismu (*Reform Judaism's Central Conference of American Rabbis*) v r. 1990 navíc hlasovalo pro to, aby byli do rabinátu přijati sexuálně aktivní gayové a lesby (Goldman, 1990a), a v r. 1996 toto shromáždění hlasovalo pro podporu legalizace sňatků gayů a leseb („Rabbi Group“, 1996). I když rezoluce z r. 1996 stanovila, že pokud rabíni nebudou chtít, nebudou muset u těchto sňatků celebrovat, pozorovatelé uvádějí, že stále více reformních rabinů je ochotno u těchto obřadů celebrovat a uznávat je jako legitimní židovské sňatky.⁴

Třetí židovská církev, konzervativní judaismus, se cíleně ustavila jako rozvážená alternativa střední cesty mezi ortodoxií a reformním judaismem. Konzervativní judaismus vznikl ve Spojených státech v osmdesátých letech 19. století, ale členstvo získal až ve dvacátých a třicátých letech 20. století, neboť oslovil evropské židovské emigranty, kteří se „amerikanizovali“ a přáli si „modernizovat“ svou bohoslužbu (např. se modlit anglicky), ale nechtěli se vzdát všech svých náboženských tradic (Cummings, 1986; Martin, 1978). Je tedy pochopitelné, že konzervativní judaismus směřoval k rovnosti mezi pohlavími pomaleji než reformismus.

Zpočátku konzervativní judaismus povoloval ženám a mužům sedět během bohoslužby společně a podporoval ženy, aby se účastnily náboženského vzdělávání dětí, péče o synagogu a o její údržbu. Přesto však byly ženy vyloučeny z některých nejvýznamnějších součástí bohoslužby včetně zacházení s tórou a jejího čtení (Pratt, 1980; Umansky, 1985). V r. 1973 byly tyto zákazy zrušeny a v polovině osmdesátých let 20. století bylo ženám povoleno vstoupit do konzervativního rabinátu (Cummings, 1986; Umansky, 1985). Ještě významnější krok přišel v r. 1990, kdy vedení Shromáždění hlavních zpěváků synagogy (*Cantors Assembly*), profesní organizace čtyř set konzervativních židovských zpěváků, odhlasovalo přijímání žen. Tito zpěváci recitují liturgický zpěv jménem církevního společenství během náboženského obřadu, takže se jejich role v bohoslužbě považuje za podstatnější než role rabinů, jejichž úkolem je vyučovat a kázat (Goldman, 1990b).

Konzervativní judaismus však stále zakazuje vysvěcování leseb a gayů na rabíny. Konzervativní židovské autority vítají lesby a gaye jako individuální členy konzervativní církve, ale rozhodnutí, zda najmout homosexuály jako učitele nebo mentory mládeže, ponechávají na jednotlivých rabínech každé konzervativní synagogy.

Stejně jako v jiných náboženských kongregacích je i v rámci konzervativního a reformního judaismu mnoho věřících, kteří se identifikují s feminismem a kteří se snaží integrovat feministické hodnoty do své náboženské praxe. Židovští zastánci feminismu např. znovuobjevili biblické hrdinky mezi Izraelitkami a začali o nich učit ostatní. Sem patří mimo jiné Debora, jež nebyla jen vládkyní, soudkyní, kazatelkou a prorokyní, ale také vojenskou velitelkou, jež dovedla Izraelské k vítězství ve velké bitvě proti Kanaánským (Pogrebin, 1992). Židovští feministé a feministky revidují staré rituály a rozvíjejí nové, které zdůrazňují sdílené lidství a rovnou účast žen i mužů. Např. na znamení *paschy*, židovských Velikonoc, drží nyní ženy první slavnostní večeři, při níž vyprávějí nejen příběh Mojžíšův, o tom, jak vyvedl židy z Egypta, ale i příběh jeho sestry Mirjam, která mu zachránila život, když ho ukryla v rákosí. Některé ženy znovu oživily starobylý svátek *roš chodeš*, kterým se pravidelně slaví novoluní (McDonald, 1996). Důležité jsou i rituály, které posvěcují významná stadia v životě dívek, stejně jako se to děje u chlapců: např. oslava narození dcery se speciálním požehnáním, dávání dárků u příležitosti dívčina „vykoupění“ a oslava proměny z dítěte v ženu prostřednictvím *bat micva* (Carmody, 1989; Pogrebin, 1992).

K pojednání o feministických náboženských rituálech se vrátíme na konci této kapitoly. Nyní se však podívejme na genderově podmíněná učení dvou dalších velkých náboženských tradic: křesťanství a islámu.

10.3.2 Křesťanství

Když křesťanští církevní vůdci a teologové indikují správné role křesťanských žen a mužů, nezřídka se odvolávají na učení svatého Pavla. V jedné z často citovaných pasáží např. Pavel instruuje křesťanky z Efezu:

„V poddanosti Kristu se podřizujte jedni druhým: ženy svým mužům jako Pánu, protože muž je hlavou ženy, jako Kristus je hlavou církve, těla, které spasil. Ale jako církev je podřizena Kristu, tak ženy mají být ve všem podřizeny svým mužům“ (List Efezským 5: 21–24).

Jinde zase Pavel vysvětluje, proč si ženy na náboženských shromážděních musejí zakrývat hlavu, ale muži nikoli:

„Muž si nemá zahalovat hlavu, protože je obrazem a odleskem slávy boží, kdežto žena je odleskem slávy mužovy. Vždyť muž není z ženy, nýbrž žena z muže. Muž přece nebyl stvořen pro ženu, ale ženy pro muže“ (1. list Korintským 11: 7-9; poslední dva verše jsou patrně odkazem na příběh stvoření z knihy Genesis).

I když je sexismus v Pavlových spisech předmětem náruživých polemik, je snad přece méně podstatný než skutečnost, že tyto spisy opakovaně používali církevní Otcové a křesťanští teologové, aby legitimizovali a ještě dále propagovali podřízení žen. Jen si např. připomeňme doplněné věroučné dogma Jižní baptistické církve, jež jsme uvedli výše.

Existuje množství důkazů o tom, že v raných dobách křesťanského hnutí se na vedení podíleli muži i ženy. Muži i ženy působili jako misionáři a šířili „dobrou zvěst o spasení“. Ukrývali pronásledované, studovali a vykládali Písmo a prorokovali (Carmody, 1989; McNamara, 1998; Schussler Fiorenza, 1979). Sto let po vzniku církve však již fungovala pevná, výlučně mužská hierarchická struktura. Jako by byly někde cestou zapomenuty nebo přehlédnuty příklad a učení prvního vůdce, Ježíše. Feminističtí teologové a znalci bible zdůrazňují, že neexistuje jediný důkaz, že by Ježíš vystupoval v nějakém směru sexisticky. Naopak je spousta dokladů o tom, že odmítal sexistické normy společnosti, v níž žil, např. tím, že od mužů i od žen požadoval tytéž morální zásady a nesnižoval ženskou přirozenost ani ženskou schopnost. Naopak se zdá, že přistupoval k ženám stejně jako k mužům: jako k jedincům, kteří potřebují jeho pomoc, jako ke kolegyním a přítelkyním (Carmody, 1989; McNamara, 1996).

Důvod, proč se mužské církevní autority později rozhodly ženy z vedoucích rolí vyloučit, zůstává předmětem spekulací. Probrali jsme snahy potřítnout gnosticismus, které s tím mohly souviset. Následně prozkoumáme některé z pozdějších argumentů, které hovoří pro pokračování této tendence ženy vyloučit. Co je v tuto chvíli zřejmé, je důsledek volby církevních autorit: ženy byly v rámci křesťanství odkázány do postavení občanků druhé třídy, což v mnohých křesťanských církvích přetrvává dodnes.

V rámci křesťanské tradice jsou muži a ženy charakterizováni rozporuplně. Muži mají být racionální, autoritativní a mají si udržovat moc, přesto jejich vůle podle tohoto popisu ochabuje, jsou-li konfrontováni s ženským půvabem. Ženy jsou skutečně často zobrazovány jako svůdkyně – podle jednoho církevního Otce jako „brány dáblův“ – a jsou příčinou mužova hříchu, stejně jako prý svedla Eva v Rájské zahradě k prvotnímu hříchu Adama. Křesťanství však vynáší pannu s čistým srdcem i tělem a také dobrou matku (tedy poslušnou, cudnou a dlouhodobě trpící). Oba tyto typy ztělesňuje Marie, matka Ježíšova, která má být pannou i matkou zároveň (McNamara, 1996).

Tyto představy naznačují tradiční učení křesťanské církve o sexualitě. V minulosti se o sexu hovořilo jako o činnosti, již by bylo lepší se pokud možno vyvarovat, pokud nešlo o plození potomstva. Mnozí považovali za lepší způsob života celibát. Například „Jan Zlatoústý, velmi vlivný východní církevní Otec, vybízel k pohlavní čistotě, protože manželství existuje jen kvůli plození, a svět už je zaplněn dost [psal kolem r. 382 n. l.], takže manželství má sklon působit jako ústupek hříchu“ (Carmody, 1989, s. 171). Podobně podle Augustina, vysoce vlivného otce západní církve, je sexuální styk prostředkem, jímž se prvotní hřích předává z generace na generaci. Protestantští reformátoři jako Martin Luther a Jan Kalvín byli ve svých názorech na sex umírněnější. Omezili sice sex na sezdané páry, ale přiznávali potřebu „léku na pohlavní touhu“ manželovi i manželce, varovali však před „předávkováním“ a svým stoupencům připomínali, že ženy mohou dojít spásy jedině skrze rození dětí (Carmody, 1989).

Křesťanská učení o sexualitě si i v současné době zachovávají smíšené prvky. Prakticky všechny sekty a církve se na nemanželský sex dívají nelibě, i když jednotlivé skupiny v rámci různých církví doporučují otevřenější diskusi o sexualitě. V r. 1992 vydala např. studijní skupina Evangelické luteránské církve v Americe zprávu „Církev a lidská sexualita: luteránský pohled“, v níž tato skupina nabádá církev, aby pečlivě zvážila, co tato studijní skupina nazývá „stvořeným dobrem“ sexuality. Podle očekávání podporuje manželství a závazné milostné vztahy, doporučuje, aby se mladí lidé zdrželi sexu, dokud nejsou připraveni navázat trvalý vztah, a odsuzuje cizoložství, promiskuitu, pornografii, sexuální zneužívání a mediální zneužívání sexuality. Zároveň však vyjadřuje názor, že masturbace je zdravá, že teen-ageři, kteří jsou sexuálně aktivní, by měli používat kondomy, a že církev by měla zvážit, zda by neměla podpořit závazné vztahy mezi jedinci téhož pohlaví tím, že jim požehná (Lewin, 1992b).

Podle některých pozorovatelů je zpráva luteránské studijní skupiny signálem, že se v představenstvech alespoň některých církví vyvíjejí pozitivnější postoje k sexualitě. Zpráva jako tato je samozřejmě významná především pro homosexuály, které křesťanství dlouho otevřeně odsuzovalo a pronásledovalo. Není však pravděpodobné, že by se odsuzování homosexuality z učení většiny křesťanských církví brzy vytratilo (Berliner, 1987; Heyward, 1987). Navzdory zprávě luteránské studijní skupiny z r. 1992 byla dvě luteránská společenství v San Francisku v r. 1996 vyloučena z církve, když přijala za faráře dva duchovní-gaye, čímž porušila církevní pravidla o zákazu vysvěcování homosexuálů, kteří nežijí v celibátu. Ze svých oblast-

ních náboženských organizací bylo vyloučeno i několik baptistických církví, protože uvítaly jako členy církve i homosexuály, aniž hlásaly, že homosexuální činnost je hříšná (Niebuhr, 1996a). Výroční shromáždění Spojené metodistické církve (*United Methodist Church*), druhého největšího protestantského vyznání ve Spojených státech, hlasovalo pro zachování oficiálního postoje, že homosexualita je s křesťanským učením neslučitelná (Niebuhr, 1996b). Jak probereme níže v této kapitole, některé fundamentalistické sekty dokonce vyzývají k zvýšeným represím proti homosexuálům.

Nedávné kroky některých církví však přesto napovídají o významném posunu. V r. 1988 hlasovala Spojená kanadská církev (*United Church of Canada*), největší protestantská církev v zemi, pro přijímání homosexuálních mužů a žen do řad svého duchovenstva a v r. 1996 rozhodlo představenstvo Episkopální církve, že gayové i lesby smějí být vysvěcováni jako faráři i biskupové (Niebuhr, 1996c). Duchovní některých protestantských církví jako Episkopální, Spojené metodistické a Luteránské jeví také větší ochotu udělovat homosexuálním párům požehnání při obřadech „svatého spojení“ (Niebuhr, 1998).

Ačkoliv několik protestantských církví se staví otevřeněji k přehodnocení svého oficiálního učení o sexualitě, katolická církev představuje vyznání, které ke změnám v této oblasti zůstává urputně odmítavé. Katolická církev v tomto ohledu vystupuje, dá se říci, jako jedno z nejkonzervativnějších vyznání. Nedávno svůj zásadní nesouhlas s homosexualitou znovu potvrdila a nazvala ji přímo závažným „zlořádem“. Třebaže katolická církev prohlašuje, že rodiče homosexuálů mají své děti milovat, tvrdí zároveň, že diskriminace homosexuálů v oblasti adopce a pěstounské péče, vojenské služby a učitelského či instruktorského zaměstnání není nespravedlivá, a nařizuje svým biskupům, aby se aktivně stavěli na odpor jakýmkoli zákonům, které propagují veřejné přijímání homosexuality a homosexuálních vztahů (Steinfels, 1992; Williams, 1987; viz též však *Archdiocesan Gay/Lesbian Outreach*, 1986).

Katolická církev nejen odsuzuje homosexuální vztahy, ale nadále vyžaduje i celbát od svých duchovních a jeptišek a zakazuje používat umělou antikoncepci. Její odpor vůči přerušení těhotenství je dobře známý, Vatikán vznesl námitky i proti umělé inseminaci a oplodnění *in vitro*, s odůvodněním, že „je právem každého člověka být počat a narodit se v manželství a z manželství“ (*The Congregation for the Doctrine of the Faith*, 1987, s. 703). Lékařský zákrok je přijatelný jedině tehdy, napomáhá-li „manželskému aktu“, ne když jej nahrazuje (viz např. Riding, 1992).

Katolická církev také pevně zachovává odmítavý postoj vůči vysvěcování žen na kněze; k tomu papež prohlásil, že tato otázka není otevřena debatě ani mezi věřícími (Cowell, 1994; Steinfels, 1995a). Církevní autority tvrdí, že kněží jednájí ve jménu Ježíše a představují jej i fyzicky; proto musejí být muži. Poukazují také na to, že Ježíš povolal za své učedníky dvanáct mužů, ne dvanáct žen ani dvanáct mužů a žen. Zastánci vysvěcování žen oponují tím, že ve skutečnosti byly mnohými Ježíšovými učednicemi ženy a že v rané křesťanské církvi zastávaly vedoucí role. V *Epistole k Římanům 16: 7* se např. o Junii hovoří jako o apoštolce a Phoebe byla misi-onářka, která spolupracovala se svatým Pavlem (Hilkert, 1986; Schussler Fiorenza, 1983). Komise biblistů, kterou jmenoval papež před více než dvaceti lety, došla k závěru, že z Písma zákaz vysvěcování žen nijak nevyplývá (Steinfels, 1995a). Podle ankety uspořádané v r. 1995 listem *New York Times* podporuje ve Spojených státech vysvěcování žen na kněze 61 % katolíků (Steinfels, 1995a; viz též Bohlen, 1995).

Otázka vysvěcování žen na kněze je dnes v katolické církvi bezpochyby jednou z nejkontroverznějších. Pastorační role žen v katolické církvi se však rozmáhají, mnohdy jako důsledek vzrůstajícího nedostatku kněží. Mezi lety 1966 a 1993 se např. počet mužů v katolických seminářích snížil o 85 % a počet absolventů teologie v závěrečných stadiích přípravy na vysvěcení se snížil o 59 %. V r. 1994 nemělo více než 10 % z 20 000 katolických farností ve Spojených státech stálého duchovního a mnoho farností, zejména ve venkovských oblastech a chudých velkoměstských čtvrtích, si muselo vystačit s občasnými návštěvami „dojíždějícího“ kněze či kněze na „částečný úvazek“, který poskytoval svátosti (Eckholm, 1994). Stále větší počet katolických farností se tedy spoléhá na vedení žen. V r. 1994 vedli ve Spojených státech více než tři sta katolických farností bez stálého kněze „pastorační pracovníci“, z nichž bylo 75 % žen, laiček nebo jeptišek, které vykonávaly všechny povinnosti pastora s výjimkou poskytování svátostí (Eckholm, 1994; Wallace 1992). I ve farnostech, které mají kněze, je značná část denních pastoračních služeb, jako je poradenství, kázání a přijímání, provozována ženami laičkami a jeptiškami. Ženy v tomto postavení však uvádějí, že největší zdroj jejich pracovní nespokojenosti vyplývá ze striktních omezení, která jim ukládá církevní hierarchie, zejména církevní zákaz, aby tyto ženy prováděly rituály, jež provádějí mužští duchovní (Ebaugh, 1993; Eckholm, 1994; McNamara, 1996).

Od jeptišek se dříve očekávalo, že budou tichými a poslušnými pomocnicemi biskupů (McNamara, 1996; Weaver, 1995). Církevní sestry však zároveň hrály aktivní roli v sekulární společnosti, zejména v katolických školách a nemocnicích

(Briggs, 1987; Ebaugh, 1993; McNamara, 1996). Od poloviny šedesátých let 20. století počet žen, které vstupovaly do náboženských řádů, dramaticky poklesl, z větší části kvůli rozšiřování úlohy laiků v církvi, ale i v důsledku rostoucího feministického uvědomění. Dnes je ve Spojených státech jen něco málo přes 100 000 jeptisek a jejich průměrný věk je 66 let (Ebaugh, 1993). Ženy, které vstupují do řádů, jsou nyní, stejně jako muži vstupující do seminářů, v průměru starší než v předchozích desetiletích. Mnohé z těchto žen dosáhly odborné kariéry a bakalářských i magisterských diplomů, některé jsou i feministky, které podporují vysvěcování žen a protestují proti sexismu církve z nitra organizace samotné; k tomu se za okamžik vrátíme (Ebaugh, 1993; Steinfels, 1995b; Wallace, 1992; Weaver, 1995).

Na rozdíl od katolické církve téměř všechny protestantské církve dnes do svých pastoračních služeb ženy vysvěcují (Weaver, 1995). V r. 1989 vysvětila Episkopální církev svou první biskupku Barbaru C. Harris, a to i navzdory silné opozici některých episkopálních církevních vůdců. V r. 1996 vybrala Světová metodistická rada (*World Methodist Council*) Frances Alguire za svou první laickou vůdkyni. Počet farářek a žen duchovních od počátku sedmdesátých let pravidelně roste a počet žen přijatých do seminářů a bohosloveckých škol vzrostl z pouhých 10,2 % v r. 1972 na 31 % v r. 1992 (Bedell, 1993).

Ženy však při pastorační práci ve svých společenstvích a církvích stále čelí sexismu. Mohou zažít diskriminaci ve funkčním postupu, pastoračním postupu a odpovědnosti i diskriminaci platovou, a to i tehdy, když mají vyšší kvalifikaci a delší seminární výcvik než mnozí mužští pastoři (Briggs, 1987; Jacquet, 1988; Zoba a Lee, 1996). Tyto genderové nerovnosti vedly některé pozorovatele k tvrzení, že ženy duchovní ve svých církvích narážejí na „chrámový skleněný strop“. Třebaže některé ženy tímto stropem pronikají (viz např. Goldman, 1990c), většina zjišťuje, že tento strop je ještě silnější, neprůhlednější a neprostupnější než skleněný strop, na nějž narážejí ženy ve světských profesích (Goldman, 1992; viz kapitola 7).

Nerovnost, která v minulosti charakterizovala většinu křesťanských vyznání, nás nutí k zamyšlení nad tím, jak jsou církevní vůdcové schopni tuto diskriminaci sloučit se svým proklamovaným zájmem o sociální spravedlnost. I mnohé věřící to přimělo k otázkám po relevanci organizovaného křesťanství pro jejich vlastní život a pro současný svět (McDonald, 1996; Welch, 1985). Někteří proto dokonce opustili křesťanskou víru se vším všudy nebo aspoň přestali praktikovat své náboženství jakýmkoliv formálním způsobem (viz např. Hout a Greeley, 1987). Jak jsme však již poznamenali, jiní členové církve se rozhodli setrvat a pracovat

pro změnu z nitra svých náboženských institucí tím, že protestují proti církevnímu učení a „depatriarchalizují“ náboženský jazyk, symboly a rituál. Tato skupina samozřejmě zahrnuje i křesťanské feministky.

Jednou z nejvýznamnějších inovací křesťanského feminismu je ustavení **Ženského církevního hnutí** (*Women-Church movement*), koalice skupin feministických křesťanek, které jsou sice ekumenické, ale tvoří je převážně ženy římskokatolického vyznání. Ženské církevní hnutí předkládá feministickou kritiku tradičního křesťanství a s ní poskytuje členkám i alternativu, rituály a formy uctívání soustředěné kolem ženského principu (Anderson a Hopkins, 1991; Farrell, 1992; Hunt, 1991; McPhillips, 1994). Existují např. liturgie na oslavu první menstruace mladých žen i dalších přirozených stadií života ženy. Ženské církevní hnutí praktikuje stejně jako všechna náboženství kajičné rity a rity odpuštění, jeho členky se však modlí i za to, aby členové patriarchální církve litovali svých hříchů, jichž se dopouštějí na ženách (Ruether, 1988).

K aspektům uctívání ženského principu dodejme, že Ženské církevní hnutí oslovuje mnohé křesťanské feministky i díky své nehierarchické struktuře a svému důrazu na identifikaci se všemi utlačovanými, kterým poskytuje službu v „učednictví sobě rovných“ (Farrell, 1992; Hunt, 1991; McPhillips, 1994; Ruether, 1988; Schussler Fiorenza, 1983). Toto hnutí však bylo kritizováno zevnitř za to, že v něm převažují bělošky ze středních tříd a že zatím nedokázalo integrovat náboženské formy uctívání preferované ženami jiné barvy pleti (Erikson, 1992; Hunt, 1991). Ženské církevní hnutí také zklamalo některé ze svých počátečních stoupenkyň tím, že na tradiční náboženské tradice a hierarchii nemělo tak silný vliv, v jaký doufaly (Erikson, 1992).

K tématu feministické spirituality se ještě za okamžik vrátíme. Nejdříve však proberme genderově podmíněné učení a praxi ještě jednoho světového náboženství, islámu.

10.3.4 Islám

Islám, což znamená podřízenost Alláhovi (Bohu), je po křesťanství druhým nejrozšířenějším náboženstvím na světě co do počtu členstva. Islám je však světové náboženství, které se šíří nejrychleji, každým rokem totiž přijímá 25 milionů nových členů (Marty a Appleby, 1992). Islám byl založen prorokem Muhammadem. Muhammad se narodil v Mekce (nyní hlavní město Saúdské Arábie), ale kolem r. 622 n. l. uprchl do Medíny. Tam kolem sebe shromáždil stoupence a předtím, než se v r. 630 vrátil do Mekky, aby ji dobyl, prosadil se jako mocný náboženský vůdce.

Alláh prý Muhammadovi během jeho života seslal četná zjevení, která Muhammad předal svým stoupencům v podobě pravidel chování. Ta jsou sebrána v Koránu (Qur'an), který muslimové přijímají doslova jako boží slovo. Učení Muhammada a jeho bezprostředních následovníků je zapsáno v hadísech (arabsky zpráva, pozn. překl.), které spolu s Koránem slouží jako základ islámského práva (šari'a). Tyto tři zdroje tvoří společně náboženský rámec, který řídí každý aspekt každodenního života muslimů včetně vzájemného chování mužů a žen. 80 % veršů Koránu je vlastně věnováno příkazům a zákazům týkajících se správných vztahů mezi pohlavími (Engineer, 1992; Haddad, 1985).

Je zřejmé, že islám vztahy mužů a žen radikálně změnil, zda k lepšímu, nebo k horšímu je však stále předmětem religionistických polemik. Zdá se, že v Muhammadově době koexistovalo více různých společenských a sexuálních uspořádání. Některé skupiny byly rozhodně patriarchální, nadřazovaly muže ženám (běžně byly vraždy novorozenečků) a dovolovaly mužům pořídit si tolik manželek, kolik si dokázali koupit nebo ukrást, a to bez ohledu na ženin souhlas nebo na mužovu schopnost se o ni postarat (Carmody, 1989). V jiných skupinách se však ženy těšily značné nezávislosti a praktikovaly polyandrii (měly víc než jednoho manžela). V 7. století však i mezi některými z těchto skupin, zejména mekskými, sílily tendence k odklonu od genderové rovnosti, neboť obchodní expanze rozšířila styky se severními společnostmi, jejichž náboženství (judaismus a křesťanství) byla již výrazně patriarchální. Někteří badatelé zastávají názor, že islám tento trend k patriarchátu upevnil, i když Muhammad zcela nezbavil ženy jejich práv (Ahmed, 1986; Engineer, 1992; Hekmat, 1997).

Muhammad prohlašoval, že souhlas ženy musí být získán před svatbou a že výkupné za nevěstu se nemá platit jejímu otci, ale jí samé. Uznával také manželská práva žen, jejich právo na vlastnictví šperků a výdělků, právo požádat o rozvod a právo na dědictví (i když dědily o polovinu méně než mužští dědicové). Od žen se stejně jako od mužů očekávalo, že budou dodržovat pět pilířů islámu, což zahrnovalo mj. modlitbu pětkrát denně a půst v posvátném měsíci ramadánu. Ženy se také účastnily obřadů v mešitách spolu s muži (Engineer, 1992; Hekmat, 1997).

Muhammad povoloval mužům mít více než jednu manželku do velikoryse limitovaného počtu čtyř, ovšem za předpokladu, že je užívá. Vraždy novorozenečků částečně odsuzoval, dával však mužům bezpodmínečné opatrovnické právo vůči jejich dětem (u chlapců od dvou let, u děvčat od sedmi). Navíc, v rozporu s jednou pasáží v Koránu o tom, že ve středu všeho je spravedlnost a že všechny lid-

ské bytosti mají stejnou cenu, jiné verše prohlašují, že muži jsou „strážci“ žen a o „stupeň nad nimi“ (Ahmed, 1986, s. 678–679). Mezi povinnosti manželky patří být poslušná svého manžela (Higgins, 1985). Podle Koránu „mají muži ženy na starosti, protože Bůh učinil, aby jedni byli lepší než druhí, a protože ony užívají jejich bohatství“ [odkaz na to, že muži své ženy finančně podporují] (cit. podle Haddad, 1985, s. 294). Naneštěstí si Muhammadovi pokračovatelé vzali tato slova obzvláště k srdci a používali je jako ospravedlnění k popření mnohých práv, která prorok ženám přiznával, takže „po dvou až třech letech trvání islámu ,dospěla izolace a degradace žen do rozměrů přesahujících vše známé z prvních desetiletí islámu“ (Ahmed, 1986, s. 690; viz též Hekmat, 1997).

Dnes mnozí islámští vůdci zastávají názor, že muži a ženy mají stejný status, i když okamžitě zdůrazňují, že tato rovnost nevyplývá ze sdílení týchž privilegií a zodpovědností, ale spíše z komplementarity jejich rolí. „Podle tohoto světového názoru jsou si muži a ženy před Bohem rovni, mají však poněkud rozdílné fyzické, duševní a citové vlastnosti, poněkud rozdílná pole zodpovědnosti v rodině a ve společnosti, a tudíž i poněkud rozdílná práva a výsady“ (Higgins, 1985, s. 491).

Dnes jsou v islámských společnostech muži nepopíratelnými hlavami říše posvátné i světské, a to včetně domácnosti. Jim patří veřejná sféra, kde řídí náboženské i světské záležitosti a osobují si jen s málo omezeními nejrůznější role. V ortodoxních islámských společnostech jsou ženy v zásadě uvězněny v soukromé sféře, doma, přičemž nerozhodují ani tam. Jejich povinností je sloužit manželovi, udržovat dům, porodit hodně dětí a vést je v duchu islámu. Muslimská žena „je nejen stvořena pro to, aby byla těhotná [podle jednoho islámského vůdce je „obálkou pro početí“], ale všechny její role jsou definovány vztahy k mužům v jejím životě“ (Haddad, 1985, s. 286). Před manželstvím je muslimská žena podřízena svému otci, bratrům a ostatním mužským příbuzným. Manželství za ni většinou dohodnou tito muži. Může být provdána třeba ve třinácti čtrnácti letech za muže, kterého nikdy neviděla nebo jej viděla jen krátce za přítomnosti svých mužských příbuzných, neboť islámské právo jakýkoli kontakt na veřejnosti mezi neprovdanými ženami a muži zakazuje (Kinzer, 1997).

Islámské právo sice ukládá mnohá omezení i chování mužů – nesmějí např. pít alkohol nebo hrát hazardní hry a musejí se vhodně oblékat, přesto však mají muži daleko více svobody než ženy. Protože se věří, že ženy mají vnitřní schopnost sexuálního vábení, přijímají se výjimečná opatření (aspoň podle západních standardů) ve snaze zabránit jim muže svádět. Nejznámějšími příklady jsou parda a čador: parda

se vztahuje k praxi v tradičních islámských společnostech přísně omezovat přístup žen do veřejného života tím, že jsou zavřeny ve svých domovech a smějí se odvážit ven jedině ve výjimečných případech nebo z nezbytnosti.⁵ V některých islámských společnostech, např. v Saúdské Arábii, je ženám zakázáno, aby samy cestovaly, musí je doprovázet otec, bratr nebo blízký mužský příbuzný. Samy mohou cestovat pouze v případě, že mají od některého z uvedených písemné povolení, jež to dovoluje (Ahmed, 1982; Goodwin, 1994; Hekmat, 1997). Íránské ženy nesmějí jezdit na kole, chodit běhat nebo plavat s výjimkou míst, která jsou oficiálně schválena a oddělena podle pohlaví (Sciolino, 1997). Když se muslimská žena objeví na veřejnosti, musí být vhodně oblečena, tj. zahalena závojem a ve volném splyvavém oděvu (*čádor*), který ji zakrývá od hlavy po špičky prstů. Původně se tato omezení týkala jen Muhammadových manželek, po jeho smrti však byla rozšířena na všechny muslimské ženy a tato praxe dnes stále funguje ve většině islámských společnostech (Ahmed, 1986; Haddad, 1985; Sciolino, 1997). Oficiální tresty za porušení pravidel oblékání mohou být velmi tvrdé. V Íránu se např. žena, která si řádně nezakryla hlavu a tělo, dříve musela podrobit až sedmdesáti čtyřem ranám bičem; dnes může být uvězněna na dobu od deseti dnů do dvou měsíců (Sciolino, 1997).⁶

Ve většině islámských společnostech, kromě těch nejtradičnějších, je však dnes samozřejmě mnoho žen, které chodí do školy nebo pracují mimo domov. Přesto je vyvíjeno maximální úsilí, aby se zajistilo, že se nebudou pohybovat ve společnostech příslušníků opačného pohlaví – že budou pro muže de facto neviditelné. Existují např. ženy lékařky, léčí však výhradně pacientky ženy, stejně jako učitelky zase učí jen studentky. Jestliže musí studentky učit muž, dělá to zpoza zástěny, za níž zajde dřív, než ženy vstoupí do třídy (Darrow, 1985; Higgins, 1985; Sciolino, 1997). V Saúdské Arábii mají všechny banky ženskou přepážku, kde pracují jen ženy pokladní a úřednice a k nimž přistupuje jen ženská klientela (Goodwin, 1994). Ženy jsou také vyloučeny z mešit a z většiny náboženských rituálů, i když většina žen podniká pravidelné návštěvy svatých islámských svatých, kam sice muži smějí také, ale chodí tam zřídka (Goodwin, 1994; Mernissi, 1977).

Mira ortodoxie, kterou muslimové uplatňují, se liší podle země i sekty. Libanon a Malajsie jsou např. liberálnější než Saúdská Arábie a Írán a ty jsou zase liberálnější než Afghánistán a Alžírsko. Ani islámské země navíc nezůstaly nedotčeny feminismem, i když je to feminismus, který se rozvinul v kontextu hluboce ctěné náboženské víry a není odrazem feminizmu západního (Crossette, 1996; Femea, 1998; Mydans, 1996; Sciolino, 1997). Malé skupinky muslimských žen

začaly organizovat a rozvíjet plány, jak dosáhnout více práv a svobod včetně možnosti získat zaměstnání, práva studovat Korán v mešitě a zejména rovnoprávnějšího postavení v rodinném právu (Ahmed, 1992; Miller, 1992). Ve většině islámských společností může např. muž svou manželku zbít, aniž mu hrozí právní postih. V některých islámských společnostech se stále objevují i „vraždy cti“ (*honor killings*), kdy mužští příbuzní ukamenují nebo ubodají ženu, která svou rodinu zneuctila např. tím, že spáchala cizoložství, měla předmanželský sex nebo se jen na veřejnosti společensky stýkala s cizím mužem. Muslimské ženy obvykle právo požádat o rozvod nemají, třebaže jejich manželé se s nimi mohou rozvést prostě tak, že je zapudí, a otcům je pak po rozvodu většinou svěřeno výlučné opatrovnictví jejich dětí (Hekmat, 1997; Mydans, 1996; Sciolino, 1997).

Přes úsilí islámských feministek zlepšit postavení a možnosti žen znamenaly revoluce, k nimž v nedávných letech v několika islámských zemích došlo, pro mnohé z těchto zemí po krátkém období modernizace návrat k ortodoxní praxi. Je zajímavé, že i když některé ženy a muži, zejména mladí a s vyšším vzděláním, vyjádřili svou nespokojenost s obnovenou ortodoxií, většina obyvatelstva těchto zemí žádný výraznější odpor neprojevila. Mnoho žen si navíc obléklo závoj a *čádor* s ochotou, která mnohé západní pozorovatele zaráží. Ironií však je, že jejich motivace je zdá se mnohdy podobná té, která vedla židovské ženy ke konverzi k ortodoxnímu judaismu, jak o tom ve své studii, na niž jsme odkazovali výše, pojednává Kaufman (1991). Konkrétněji řečeno, muslimské ženy vysvětlují svou otevřenost vůči ortodoxii tím, že jim poskytuje institucionální ochranu. Zahalená žena je všemi uznávána jako nábožensky oddaná a pro muže nedotknutelná. Může se pohybovat bez obav, že by na ni někdo dotíral nebo ji obtěžoval; cítí se bezpečná (Ahmed, 1992; Crossette, 1998; El-Or, 1993; Miller, 1992).

Pro některé ženy je nošení závoje a *čádoru* zase politickou proklamací, vyjádřením nejen náboženské oddanosti, ale i nepřátelství, odporu a protestu proti utlačovatelským politickým režimům, sekularismu a západnímu imperialismu v jejich zemích (Afshar, 1993; Ahmed, 1992; Darrow, 1985; Kinzer, 1998). Pro tyto ženy není nepřítelem mužský útlak, ale spíše vnější síly, které hrozí zničením islámského způsobu života. Prostřednictvím své oddanosti islámu, již dosvědčují dodržováním islámských zákonů a zvyků, se některé muslimské ženy vidí v přední linii revoluce (Haddad, 1985; viz však též Gole, 1996).

Díky konzervativnímu zpolitizování islámu mají tedy v některých ohledech islámské ženy s ortodoxními židovkami a konzervativními americkými křesťankami

více společného, než by se na první pohled zdálo (Gerami, 1996). Každá z těchto skupin hledá útočiště v náboženském **fundamentalismu**, náboženské orientaci, která zavrhuje sekulární modernitu a pokouší se obnovit tradiční spiritualitu selektivním vyzdvihováním dogmat, prvků věrouky a praktik z posvátné minulosti (Marty, 1992). Tyto skupiny mají svou určitou vizi, utvářenou náboženským křesťanstvím, jak by jejich společnost měla být strukturovaná a jaké jasně dané místo by v této struktuře měly zaujímat ženy. Židovský, křesťanský a islámský fundamentalismus integruje vlastní náboženskou víru do politické činnosti ve snaze učinit tuto vizi skutečností. Zamysleme se dále nad touto otázkou v rozpravě o politickém aktivismu dvou náboženských hnutí ve Spojených státech: křesťanského fundamentalismu, o němž se často hovoří jako o náboženské Nové pravici, a liberální teologie církví menšin, jež požadují odluku církve od státu.

10.4 NÁBOŽENSTVÍ, POLITIKA A SPOLEČENSKÁ ZMĚNA

Jak jsme poznamenali v závěru kapitoly 9, měly by církve a vláda ve Spojených státech aspoň teoreticky vytvářet oddělené sféry vlivu. Sociologové však již dávno poukázali na to, že ideologie odluky církve od státu je z větší části mýtus. V praxi jsou záležitosti státu a zájmy organizovaného náboženství těsně a spleťtité propojeny. Historici nám např. říkají, že křesťanští fundamentalisté nebo „evangelisté“, jak se někdy nazývají, byli aktivní v americké revoluci, v hnutí za zrušení otroctví, v kampani za reformu vězeňství koncem 18. století a v mnoha dalších politických záležitostech a sociálních reformách (Pohli, 1983).

I dnes zůstává evangelický proud politicky aktivní a vytváří tzv. náboženskou Novou pravici. Podle odhadů má náboženská Nová pravice více než čtyřicetimilionovou členskou základnu, což je sice jen malá část veškeré americké populace, ale přesto úctyhodný počet. Ještě významnější je, že tato skupina zaujala, jak sama uvádí, zásadní veřejné stanovisko k „otázkám rodiny“, jako jsou ženská práva včetně interrupce a reprodukční svobody, sexuální výchova a zejména práva homosexuálů. Podívejme se tedy stručně na toto náboženské/politické hnutí a jeho aktivity týkající se těchto otázek, které jsou i na předním místě feministického programu.

10.4.1 Křesťanský fundamentalismus a politika genderu a sexuální orientace

Fundamentalističtí křesťané vykládají bibli doslovně, berou ji jako skutečné boží slovo. Podle fundamentalistů bible neučí jen náboženskému dogmatu a morálním

zásadám, ale předkládá i přesný výklad historie a vědy (Ammerman, 1991). Pravý věřící bez pochybností přijímá, co je psáno v bibli, jako Pravdu (Marty a Appleby, 1992). Zároveň fundamentalističtí křesťané věří, že člověk může dosáhnout věčné spásy jedině tehdy, žije-li ve shodě s biblickým učením a rozvíjí tak osobní vztah s Ježíšem Kristem. Věří také, že mají zodpovědnost za „záchranu“ či „vysvobození“ ostatních šířením evangelia – to znamená horlivě kázat boží slovo prostřednictvím knih, televizního a rozhlasového vysílání, chození od domu k domu a dokonce i politického lobbování (Ammerman, 1991). Fundamentalistické církevní vedení vyzývá svá společenství, aby bojem proti erozi křesťanských hodnot v sekulárním světě působila jako „vojáci Kristovi“. Jádro této eroze tvoří feminismus, hnutí za práva homosexuálů a jiná liberální politická a sociální hnutí (Klatch, 1988).

Nepřekvapí tedy, že fundamentalistické křesťanské církve spolu s jinými konzervativními křesťanskými skupinami, jako je zejména katolické hnutí Právo na život, byly a jsou v první linii politické opozice proti politickým opatřením a programům, které podporují zastánci feminismu. Agresivně i úspěšně např. lobbovaly proti Dodatku k Zákonu o rovných právech a stály v čele kampaní za odstranění feministických a jiných „závadných“ knih a materiálů ze školních knihoven a tříd. Od r. 1973 lobbují v Kongresu za Dodatek o lidském životě, který by zvrátil rozsudek v případě *Roe versus Wade* a znovu tak postavil přerušování těhotenství mimo zákon. Skupiny jako Operační záchranný tým, vedený duchovním Svobodných metodistů (*Free Methodists*) revedendem Philipem Benhamem, demonstrují před klinikami, kde se interrupce provádějí, obtěžují pacientky i lékařský personál těchto klinik a někdy dokonce používají i násilí, aby provádění interrupcí zabránily (viz kapitola 6). Hlavním terčem náboženské Nové pravice jsou gayové a lesby. V r. 1997 např. shromáždění nížní baptistické církve vyhlásilo bojkot společnosti Walta Disneye kvůli údajně „pro-žijní baptistické církve vyhlásilo bojkot společnosti Walta Disneye kvůli údajně „pro-tirodinné, progayovské“ linii a programům („Baptists Boycott ‚Pro-Gay‘ Disney“, 1997).⁷ Křesťanská koalice, založená televangelistou Patem Robertsonem, lobbovala v Kongresu za přijetí Zákonu na ochranu manželství (viz kapitola 6) a nedávno se spojila se čtrnácti dalšími konzervativními skupinami, aby financovala kampaň „Pravda v lásce“, celostátní reklamní kampaň představující „bývalé“ homosexuály, kteří zažili hluboký náboženský přerod a „konvertovali“ k heterosexuálnosti (Milly, 1998). Některé fundamentalistické skupiny vytvořily „úřad veřejných demonstrací“, aby šířily poselství, že „Bůh nenávidí teplouše“ (Carelli, 1997; viz též Risch, 1998).

Co je vlastně pravým důvodem otevřené nenávisti Nové pravice vůči feminis-
mu a právům gayů a leseb? Členstvo náboženské Nové pravice věří, že feminist-
ky, gayové a lesby i jiní „političtí liberálové“ rozvracejí křesťanskou rodinu, pro-
tože propagují životní styl a hodnoty, které odporují „božímú plánu“ pro muže a ženy.
Konkrétně to znamená, že manželství definují jako posvátný svazek, do něhož může
vstoupit jedině muž a žena. Pevně lpějí na přesvědčení, že mužova role je žít
a chránit svou rodinu. Např. jedna fundamentalistická křesťanská mužská sku-
pina, Nositelé naděje (*Promise Keepers*), pořádá dvoudenní mítinky na sportov-
ních stadionech a v arénách, kde řečníci kážou, modlí se a předzpěvují hymny,
aby povzbudili muže k většímu úsilí být duchovními živiteli svých rodin. Ženy
naproti tomu boží plán stavějí do soukromé sféry domova, kde mají pečovat o své
manžely a děti; jako jsou muži podřízeni Bohu, tak jsou ženy podřízeny mužům
(Klatch, 1988; „Southern Baptists“, 1998).

Náboženská Nová pravice prokázala, že je dobře organizovaná i přesvědčivá. Tře-
baže v osmdesátých letech u některých stoupců narušily důvěryhodnost církev-
ních vůdců sexuální a finanční skandály, do nichž byli zapleteni, prochází nábožen-
ská Nová pravice v devadesátých letech novým oživením. Někteří pozorovatelé
přičítají tento nárůst popularity mistrovství, s nímž fundamentalistické skupiny vyu-
žívají médií a komunikačních technologií. Elektronická pošta, televizní a rozhlaso-
vé vysílání či používání internetu a webových stránek pomohlo vůdcům Nové pravice
nejen šířit politický program, ale i získávat peníze. Zvýšil se i počet dětí přijatých
do fundamentalistických křesťanských škol, těch je nyní přes 10 000, a funda-
mentalističtí křesťanští političtí kandidáti zvítězili asi ve 40 % volebních obvodů, ve
kterých kandidovali (Ammerman, 1991; Marty a Appleby, 1992; Mydans, 1992).
Ačkoliv jsou někteří analytici přesvědčeni, že síla i popularita Nové pravice jsou pře-
ceňovány, většina zastánců feminisumu a aktivistů za práva homosexuálů reaguje
na fundamentalistické křesťanské hnutí jako na silnou politickou hrozbu.

Náboženství v pojetí Nové pravice se snaží obrátit hodiny nazpátek nebo ales-
poň zachovat status quo, náboženství však může také inspirovat odpor proti útlaku
a propagovat osvobozující sociální změny. Věnujme nyní ve stručnosti pozor-
nost náboženství v tomto kontextu.

10.4.2 Církev minorit: odpor a osvobození

Náboženská Nová pravice se staví proti sociálním změnám a sociální rovnosti,
pro rasové a etnické minority však byla církev v minulosti zdrojem inspirace a síly

v boji proti diskriminaci a za dosažení rovných práv a příležitostí. Z černošských
církví např. povstali mnozí prominentní a vlivní političtí vůdci a sociální aktivisté
jako zesnulý reverend Martin Luther King, jr., a reverend Leon Sullivan. Značný
počet černošských politiků byli nejdříve duchovní v černošských kostelech: jme-
nujme jen reverenda Jesse Jacksona a bývalého člena Kongresu Williama Graye
z Pensylvánie. V rámci černošské komunity se především černošské kostely staly
organizačními centry, kde mohou jejich členové rozvíjet akční programy pro pře-
konání rasového útlaku; program nenásilné občanské neposlušnosti a přímé akce
reverenda Kinga jsou toho dokladem (Lincoln a Mamiya, 1990).

I před tím, než se ujal vedení reverend King, byly církve minorit středisky soci-
álního a politického aktivismu žen jiné barvy pleti než bílé. Jak jsme již uvedli,
ženy např. tvořily a tvoří většinu členstva mnohých černošských církevních spo-
lečenství (Gilkes, 1985; Grant, 1986). Jak doložila historička Evelyn Brooks Hig-
ginbotham (1993), byla činnost afroamerických církevníc dlouho prostředkem péče
o přežití jejich komunit: povzbuzovaly skupinové sebeuvědomění a organizovaly
odpor proti útlaku. Hunt (1991) odkazuje na jejich „svatou neohroženost“ v roli
náboženských činitelek v církevních společenstvích a Natividad (1992) dokonce
přisuzuje současnou převahu afroamerických žen v politice ve srovnání s ostat-
ními ženami jiné barvy pleti než bílé právě jejich dlouhodobé zkušenosti s vedou-
cí rolí v rámci komunity i církve (viz též Prestage, 1991).

Přes vysoký počet černošských žen v církvích, jejich účast na církevním životě a sil-
nou podporu ze strany vlastních kongregací se tyto ženy setkávají se sexismem ze
strany mužských černošských církevních vůdců, kteří se netají značným odporem k tomu,
aby tyto ženy přejaly v církvi vedoucí role. „Nejčastěji se to projevuje tím, že ženám
brání ve formálním získání úřadu duchovních, i když třeba tuto funkci ve skutečnosti
již plní. Proto také v některých afroamerických Svatodušních církvích mají mužští duchov-
ní titul ‚kazatel‘, zatímco ženské duchovní jsou nazývány ‚učitelkami‘, třebaže jejich
úkoly bývají totožné“ (Briggs, 1987, s. 411; Grant, 1986; Lincoln a Mamiya, 1990).
Úkoly bývají méně než 5 % černošských kostelů. Černošky, které se jimi stanou, při-
Farářky má méně než 5 % černošských kostelů. Černošky, které se jimi stanou, při-
tom dostanou svěřeny spíše malé nebo upadající kongregace než velké a vzkvétající.
Je pozoruhodné, že příslušnice černošského duchovenstva, které dosáhly nejvyš-
ších náboženských hodností, působily převážně v bělošských církevních společenstvích
nebo v církvích, které založily ženy (Funk, 1996).

Zdá se však, že je černošské ženské duchovenstvo ohledně dalšího vývoje této
situace v následujících několika desetiletích přece jen mírně optimistické. Kromě

jiného dnes více černošek uvádí, že se cítí povolány ke kariéře duchovních. Během první poloviny devadesátých let se počet černošek v seminářích téměř zdvojnásobil. Počet Afroameričanů přijatých do teologických škol však stále tvoří pouze 8 %, z čehož žen je pouze 25 %. Téměř polovina těchto studentek je navíc přijímána jen do dvouletých studijních programů. Počty ostatních lidí jiné barvy pleti než bílé jsou obdobné. Američané hispánského původu tvoří jen 2,6 % všech studujících teologických škol a Američané asijského původu tvoří 4,9 % (Bedell, 1993; Briggs, 1987; Funk, 1996).

Zdá se tedy, že zatímco církve minorit sloužily a slouží jako katalyzátory společenských akcí proti rasovému útlaku, tato jejich role se bohužel nerozšířila na problém genderové nerovnosti uvnitř společnosti nebo uvnitř církevních společenství samých (Grant, 1986). Tato nerovnost postavení přesto neoslabila pouto, které ženy jiné barvy pleti než bílé cítí ke svým církvím, ani jejich aktivismus v rámci těchto komunit. Ženy z církvi minorit se naopak zdráhají označit své činnosti a zájmy za feministické, neboť obecně považují feminismus za hnutí bělošek ze středních tříd (Briggs, 1987; viz též kapitola 1). Feministické teoložky jiné barvy pleti než bílé se však přece připojily k bělošským feministickým teoložkám v kritice sexismu převládajících náboženských tradic a v úsilí tato náboženství depatriarchalizovat. Na závěr našeho pojednání si tedy některé jejich snahy přiblížme.

10.5 VÝZVA NÁBOŽENSKÉMU PATRIARCHÁTU: FEMINISTICKÁ SPIRITUALITA

Hovořit o feministické spiritualitě v singuláru nebo ji popisovat jako jednotné náboženské hnutí by bylo skutečně nepřesné, poněvadž v rámci tohoto pojmu je slyšet pluralitu hlasů, které se hlásí k různým věroukám a které obhajují různé programy změny a obnovy. Přesto existují některá společná témata, jež feministické spiritualistky sdílejí. Nejvýznamnějším tématem, které prostupuje feministickou spiritualitu, je odmítnutí dualismu patriarchálních náboženství. To znamená, že hlavní patriarchální náboženské tradice oddělují Boha a svět, posvátné a profánní, ducha a tělo (nebo přírodu) a nahlíží na ně jako na navzájem odlišné. Lidské bytosti se pak pohybují v napětí mezi těmito polaritami. Podle feministek je „[dualistický model] modelem nadvlády, protože [rozděluje skutečnost] do dvou rovin, z nichž jedna je nadřazená a jedna podřízená“ (Christ a Plaskow, 1979, s. 5; Erikson, 1993). Feministky naproti tomu zdůrazňují jednotu ducha a přírody a za zdroj spirituality považují zkušenost. Zkušenost zahrnuje události živo-

ního cyklu (např. první menstruaci, partnerské spojení nebo manželství, rodičovství, menopauzu atd.) a zároveň rozvíjí uvědomění jednotlivce, pokud jde o jeho zařazení do společenské struktury: učí jej rozpoznávat útlak a čelit mu, jednat tak, aby mu to přineslo vysvobození (Anderson a Hopkins, 1991; McPhillips, 1994; Ruether, 1988). Jedním z cílů feministické spirituality je resakralizovat (znovu učinit posvátnou) každodennost, kterou patriarchální náboženské tradice označují za profánní (McPhillips, 1994). V odpovědi na otázku, jak tento princip realizovat, se však feministické spiritualistky rozcházejí.

Některé mají pocit, že židovsko-křesťanská tradice a jiná patriarchální náboženství jsou natolik beznadějně protkány sexismem, že se rozhodly tato náboženství zcela opustit a obrátit se jiným směrem; některé k přírodě (viz Komentář 10.2 na straně 451), jiné znovu oživují praktiky čarodějek, další zase znovu objevují starobylé předbiblické tradice bohyň. Tyto prastaré duchovní tradice se vlastně stávají natolik populárními, že turistický průmysl začal nabízet poutě k svatyním starých bohyň a týdeník *Publi-sheer's Weekly*, který monitoruje vydavatelský průmysl, uvádí, že knihy o ženské spiritualitě tvoří jeden z nejrychleji rostoucích segmentů trhu (McDonald, 1996).

Zatímco některé feministické spiritualistky se přiklánějí k naprostému rozchodu s muži a vším, co se s mužstvím ztotožňuje (např. Daly, 1978; 1984), mnohé další své tradice otevírají jak ženám, tak mužům, neboť vycházejí z toho, že patriarchální náboženství mohou utlačovat příslušníky obou pohlaví, mimo jiné prostřednictvím heterosexismu, rasismu a třídní předpojatosti. Z tohoto hlediska mohou základ feministické spirituality poskytnout právě zkušenosti žen; prosté nahrazení mužské náboženské nadřazenosti ženskou však nabízí malý potenciál k osvobození příslušníků kteréhokoliv pohlaví (Anderson a Hopkins, 1991; Erikson, 1992).

Komentář 10.2

Ekofeminismus

Ekofeminismus vznikl v sedmdesátých letech jako proud feminismu, který ctí především hodnoty, jež jeho zastánkyně považují za vrozené osobnostní rysy žen – zájem o druhé, péči, jemnost a těsné spojení žen s přírodou. Jak vysvětluje Irene Diamond (1992, s. 371), je to „etika a politika, jež vidí spojitost mezi nadvládou nad ženami a nadvládou nad přírodou“ (viz též Mies a Shiva, 1993). Ekofeminismus je duchovní hnutí založené na vztahu k zemi, které se velmi blíží symbolice a rituálu bohyň. To není nijak překvapivé, neboť kult bohyň, jak jsme již viděli, oslavoval mnohé stránky ženské tělesnosti, zejména však ženskou sexualitu

a plodnost. Klade se zde důraz na hojení, ekologickou rovnováhu, rovnost všech živých bytostí (lidských i ostatních) a na znovuzrození a obnovu (Griffin, 1995).

Ekofeminismus spojuje svůj duchovní akcent s přímou politickou akcí za vytvoření harmoničtější, ekologicky vyváženější společnosti. Ženy jsou s ohledem na svou tělesnou stránku – jako rodičky a vychovatelky – považovány za zemi bližší. A podobně, protože byly vykořisťovány a ponižovány, chápou ženy lépe v celé šíři vykořisťování a ponižování biosféry, jakož i vykořisťování a ponižování lidí z ekonomicky nerozvinutých společností, jehož se dopouští západní imperialismus a západní ekonomické modely rozvoje (Mies a Shiva, 1993). Ženy jsou tudíž nejlépe vybaveny pro to, aby vedly ekologické hnutí a rozvíjely nehierarchickou společnost založenou na úctě ke všemu živému. Aby se však mohly stát úspěšnými vůdkyněmi, musejí navázat potlačený vztah k svému tělu a objevit rozsah moci své přirozené ženskosti. Proto tedy návrat ke spiritualitě bohů.

Není jisté překvapivé, že ekofeminismus je kontroverzním hnutím, a to dokonce i mezi feministkami. Cení se na něm, že upozornil na nebezpečí drancování životního prostředí, ale je kritizován za to, že tradiční západní femininitu biologizuje a glorifikuje pojem univerzální ženské přirozenosti. Značný počet feministických teoretiček vidí vážné nebezpečí v ekofeministickém zdůrazňování biologické podstaty rozdílů mezi ženami a muži. Jedna feministická kritička to objasňuje takto (Biehl, 1990, s. 9, 11):

„Když sociobiologická ospravedlnění androcentrismu skládají reprodukční rozdíly do umných teorií o ‚ženské přirozenosti‘, vlastně tím proti své vůli podporují, jak feministky často ukazují, sexistické instituce a ideologie ... Když ekofeministky hledají kořeny ženských rysů osobnosti v reprodukční a sexuální biologii, směřují tím k přijetí oněch představ vytvořených muži, které ženy označují za přímárně biologické bytosti ... Zdravý impuls ekofeminismu postavit se za ženskou tělesnost tak v mnoha případech znamenal přijetí týchž úzkoprsých stereotypů ‚ženské přirozenosti‘, které byly dlouho používány právě k jejich utlačování.“

Přes tyto námítky vůči ekofeminismu, jež rozhodně nejsou nepodstatné, se většina feministek shoduje na tom, že toto hnutí je významným příspěvkem jak k feministické spiritualitě, tak k politickému osvobození utlačovaných. Za prvé ženám poskytuje další alternativu náboženského sebevyjádření, takovou, která jim přiznává důstojnost a zvláštní vážené postavení. Zároveň, a to je snad ještě důležitější, rozšiřuje tuto důstojnost a postavení na utlačované v rozvojových zemích. Ekofeminismu se takto podařilo navázat vztahy mezi západními feministkami a lidmi z rozvojových zemí – v čemž hlavní proud feminizmu dlouho selhával (viz kapitola 1).

Jak jsme však již na několika místech této kapitoly zmínili, zdaleka ne všechny feministky se rozešly s židovsko-křesťanskou a islámskou tradicí. Některé, často nazývané „reformistky“, se místo toho rozhodly protestovat proti patriarchálním náboženským aspektům v rámci svých církví a dobýt si pro sebe zpět židovsko-křesťanské a islámské dějiny, jazyk, symboly a rituál (Crossette, 1996; McDonald, 1996). Judaismus, křesťanství a islám podle nich obsahují „sémě vlastní obrody“, a co je ještě důležitější, „tyto feministky věří, že křesťanská církev [stejně jako židovská a muslimská obec] za obnovu stojí“ (Weidman, 1984, s. 2, zdůraznila autorka).

První naléhavý úkol, s nímž se feministické reformátorky musejí vyrovnat, je přejmenování určitých prvků svých náboženství, aby oslovovala ženy stejně jako muže (Chopp, 1989). To na nejzákladnější úrovni znamená zbavit mluvení o bohu a náboženskou symboliku mužských charakteristik, neužívat při řeči o bohu maskulinního On, ale třeba Ona nebo Matka, popisovat božství jako ženský i mužský princip či používat genderově inkluzivní či genderově neutrální jazyk, jako Matka a Otec nebo prostě Svaté božstvo.

Jakmile si už boha nepředstavujeme výhradně jako muže, následují další kroky: znovuoobjevení toho, jak k náboženskému dědictví přispěly ženy, reinterpretace Písma a posvátných textů a prozkoumání dalších dostupných svědectví. Z jedné takové pečlivé studie např. nyní víme o bohatství femininní symboliky ve Starém zákoně i o mnohých prastarých hebrejských hrdinkách, moudrých ženách a náboženských vůdkyních; uvedli jsme již Deboru, ale byla tu i Vašti, Ester, Hulda a Beruria, abychom jmenovali aspoň několik případů (Brooten, 1982; Gendler, 1979; Pogrebin, 1992). Zmínili jsme se také o Ježíšových učednicích a jejich ústředních vedoucích rolích v raně křesťanské církvi. Feministické islámské vědkyně začaly též s reinterpretacemi posvátných textů a na základě svých výzkumů dokazují, že Korán patriarchální společnost nenařizuje a že tento diktát je naopak produktem patriarchálních mužských interpretací Koránu (Ahmed, 1992; Crossette, 1996; Miller, 1992).

Pro doplnění k novému pojmenování a znovuoobjevování dodejme, že feministické reformátorky také restrukturují náboženský rituál tak, aby se obracel k ženám i k mužům. Zejména židovské feministky jsou aktivní v rozvíjení ženských bohoslužeb a obřadů pro svátky jako šabat, hagada, roš chodeš, pascha a další křesťanské feministky sepisují ženské modlitby, organizují ženské modlitební skupiny a z kazatelen vykládají příběhy o ženách a ženském pohledu na svět (Byrne, 1991). V některých případech

jejich úsilí skutečně způsobilo změny v hlavním proudu náboženské praxe, jako je např. přijetí genderově neutrálního jazyka jako prostředku bohoslužby (viz např. Canadian Bishops' Pastoral Team, 1989; McDonald, 1996).

Náboženské reformátorky i ty, které se s patriarchální náboženskou tradicí rozešly, se však mezi sebou neshodují v otázce, zda by feministická spiritualita měla být výlučně ženskou záležitostí nebo záležitostí společnou oběma pohlavím. Někdo zastává názor, že ženy potřebují zvláštní místa a metody k uctívání, aspoň do té doby, než plně uplatní nárok na své náboženské dědictví a znovu upevní své rovnoprávné postavení i autoritu v rámci hlavních náboženství. Jiní jsou však zase znepokojeni, že feministickou spiritualitu ovládají heterosexuální bělošky, zatímco rozdílné tradice a duchovní potřeby žen a mužů jiné barvy pleti než bílé a gayů a leseb jsou stále přehlíženy. Objevují se tedy i hlasy (např. Isasi-Diaz, 1991; Mollenkott, 1991), které apelují na příslušníky těchto skupin, aby znovuobjevili nebo vytvořili náboženské tradice a rituály, které lépe vyjadřují spiritualitu jejich životní zkušenosti. Další lidé zase tvrdí, že oddělenost sama o sobě podněcuje a zachovává nerovnost a že cílem feministické spirituality by mělo být vybudování nehierarchického lidského společenství založeného na družnosti, které sjednocuje skupiny v minulosti vyloučené z hlavních církví pro své pohlaví, rasu nebo etnickou příslušnost, společenskou vrstvu nebo sexuální orientaci (Erikson, 1992; Zappone, 1991).

Je možné, že tato otázka je v podstatě neřešitelná, přesto však chováme naději, že v zápase, který se o ni vede, dospějí lidé k nalezení lepších cest k tomu, co je patrně základní lidskou potřebou, totiž k náboženskému sebevyjádření. Musíme však mít stále na zřeteli, že znovu se vzcházející náboženský fundamentalismus hrozí potlačením i těch nejmírnějších kroků, které byly učiněny směrem k genderové rovnosti a právům gayů a leseb. Přestože některé ženy ortodoxie oslovuje, náboženští fundamentalisté se liberálním trendům skutečně úporně brání, zejména pokud jde o genderové vztahy a rovná práva pro sexuální menšiny. Fundamentalistické skupiny se navíc zaktivizovaly i politicky, aby pro své postoje získaly zastoupení nejen v náboženském, ale i občanském právu. Feministické skupiny a skupiny prosazující práva gayů a leseb jsou stále více zpodobňovány jako ďáblové, které je třeba vymýt, a nikoli jako hnutí za větší svobodu a volnost. V Izraeli náboženské vedení tvrdí, že ortodoxie je jednotící síla, zásadní pro národní bezpečnost. V islámském světě se osvobození žen popisuje jako strategie západního imperialismu, jak oslabit islámské národy a nakonec je zničit. Ve Spojených státech vůdci křesťanských fundamentalistů vybízejí své stoupence, aby „zba-

vili národ infekce homosexuálního způsobu života“ (dle Liston, 1998, s. A2). Základním poselstvím vyplývajícím z těchto skutečností tedy snad je, že budou-li feministické spiritualistky a spiritualisté – ženy i muži, homosexuálové i heterosexuálové, všechny rasy a etnika i společenské vrstvy je možné dosáhnout více, než půjde-li každá z těchto skupin svou vlastní cestou.

Klíčové pojmy

čarodějnictví (čarodějství) přírodní praktiky s náboženským významem, vykonávané zpravidla ženami; zahrnuje lidové kouzelnictví a léčitelství, jakož i znalost zemědělství, keramického řemesla, metalurgie a astrologie

ekofeminismus hnutí feministické spirituality založené na vztahu k zemi, které vyzdvihuje těsné spojení žen s přírodou a vidí příčinný vztah mezi nadvládou nad ženami a nadvládou nad přírodou

feministická spiritualita náboženské hnutí obsahující různé složky různých způsobů víry a programů změny, jež je však jednotné v odmítání dualismu charakteristického pro tradiční patriarchální náboženství; dualismus je nahrazen hlavní myšlenkou sjednocení ducha a přírody a zásadou, že zdrojem spirituality je lidská zkušenost

fundamentalismus náboženská orientace, která odsuzuje sekulární modernitu a pokouší se obnovit tradiční spiritualitu selektivním výběráním dogmat, pojetí víry a praxe z posvátné minulosti

Qur'an (nebo Quran, česká transkripce Korán) kniha posvátných textů, kterou muslimové vnímají jako zjevení seslané Alláhem Muhammadovi; muslimové jej chápou doslovně jako boží slovo

religiozita míra oddanosti jedince nebo skupiny určitému náboženskému věroučnému systému

talmud základní náboženská autorita pro tradiční judaismus

ženské církevní hnutí koalice skupin feministických křesťanek, která předkládá feministickou kritiku tradičního křesťanství a zároveň svému členstvu poskytuje alternativní rituály zaměřené na ženu a alternativní formy uctívání

Doporučená literatura

- ADLER, R.: *Engendering Judaism*. Jewish Publication Society, New York 1998.
- COMSTOCK, G. D.: *Unrepentant, self-affirming, practicing: Lesbian/bisexual/gay people within organized religions*. Continuum, New York 1996.
- GERAMI, S.: *Women and fundamentalism: Islam and Christianity*. Garland, New York 1996.
- HIGGEBOTHAM, E. B.: *Righteous discontent: The women's movement and the Black Baptist Church, 1880-1920*. Harvard University Press, Cambridge 1993.
- KAUFMAN, D. R.: *Rachel's daughters: Newly Orthodox Jewish women*. Rutgers University Press, New Brunswick 1991.
- Reis, E. (Ed.): *Spellbound: Women and witchcraft in America*. Scholarly Resources, Wilmington, DE 1998.
- Sered, S. S.: *Priestess, mother, sacred sister. Religions dominated by women*. Oxford University Press, New York 1994.

Poznámky

- ¹ Pronásledování za čarodějství však zcela neunikli ani muži. Dokonce před obžalobou z něho nebyli chráněni ani dominikáni. Např. Giordano Bruno, dominikánský filosof, byl v r. 1600 zaživa upálen, protože k obhajobě Koperníkovy teorie sluneční soustavy používal magii a gnosticismus.

² Zprávy z poslední doby napovídají, že se Vatikán možná za pronásledování čarodějnic a heretikův katolickou církví veřejně omluví. Vatikán pozval učence, kteří studovali protireformaci, aby podali zprávu o roli církve v tomto pronásledování, a připustil možnost, že toto pronásledování bude zahrnuto do kajičného ritu plánovaného na březen 2000 (Johnston, 1998).

³ Čtvrtá kongregace, rekonstrukcionistický judaismus (*Reconstructionist Judaism*), byla ustavena v šedesátých letech. Odmítá všechna dogmata tradičního judaismu včetně tóry a talmudu; biblické příběhy považuje za mýty. Namísto toho zdůrazňuje humanistické hodnoty a kulturní dědictví judaismu. Rekonstrukcionistický judaismus je silně rovnostářský a dovoluje plnou účast žen; asi 20 % rekonstrukcionistických rabinů jsou ženy. Je to však nový proud, takže je ve srovnání s ostatními třemi židovskými vyznáními dosud malý (Carmody, 1989).

⁴ Je zajímavé, že zatímco mezi reformními i konzervativními rabíny roste ochota celebrovat u svazků partnerů stejného pohlaví, stále se zdráhají celebrovat u mezicírkevních sňatků. Jeden nedávný průzkum mezi rabíny např. zjistil, že žádný z ortodoxních nebo konzervativních rabinů necelebroval u mezicírkevního sňatku, i když 11 % ortodoxních rabinů a 32 % konzervativních uvedlo, že odkázali páry různého vyznání na jiné rabíny, kteří je oddají. Je příznačné, že páry různého vyznání oddávalo více reformních a rekonstrukcionistických rabinů: 36 % reformních a 62 % rekonstrukcionistických rabinů celebrou u mezicírkevních sňatků; 69 % reformních rabinů a 100 % rekonstrukcionistických rabinů uvedlo, že také odkazovali páry různého vyznání na jiné rabíny, kteří je oddají (Niebuhr, 1997). Tento přetrvávající odpor proti spojení lidí různých vyznání připomíná historka, kterou nám nedávno vyprávěla jedna přítelkyně, židovská lesba. Když své matce přivedla představit svou novou přítelkyni, která byla náhodou katolička, matka se jí zeptala: „Copak jsi nebyla schopná najít si nějakou spořádanou židovku?“

⁵ Když se v r. 1996 dostalo v Afghánistánu k moci hnutí Táliban, nová vláda okamžitě nařídila všem ženám *pardu*. Dívčím bylo znemožněno chodit do školy a ženy přes noc ztratily svá zaměstnání. *Parda* přinesla kruté útrapy zejména vdovám, protože mnohé svým rodinám zajišťovaly jediný zdroj ekonomické podpory; odhaduje se, že v důsledku války s bývalým Sovětským svazem a povstání proti bývalé vládě, vedené *mudžáhedíny*, je nyní v Afghánistánu 25 000 až 30 000 vdov. *Parda* však přinesla útrapy veškerému obyvatelstvu Afghánistánu, protože většina učitelek a zdravotních pracovníků byly ženy. Není dostatek učitelů mužů, aby zaplnili místa aspoň v těch školách, které zůstaly otevřeny pro chlapce, a nemocnice trpí takovým nedostatkem personálu, že vládním úředníkům nezbylo než povolát některé ženy zpět do práce (Crossette, 1998).

⁶ Na ženy, které poruší pravidla vhodného oblékání nebo které se chovají necudně, mohou zaútočit i rozlíčení občané. V Íránu byla jedna žena zbita za to, že jela na kole po stezce používané muži. V Afghánistánu jsou ženy bičovány, pokud opustí dům bez doprovodu manžela nebo některého mužského příbuzného. V Alžírsku byly v r. 1996 čtyři ženy dokonce státy, když se objevily na alžírských plážích v bikinách („Israel Orthodox Attack Skirts“, 1996).

⁷ Společnost Walta Disneye nabízí zdravotní pojištění partnerům svých zaměstnanců, kteří jsou gayové nebo lesby. Tato zábavní společnost také otvírá své tematické parky pro „Gay dny“, organizované skupinami gayů a leseb. Jižní baptistická církev a jiné skupiny náboženské Nové pravice byly také pohoršeny, když televize ABC, která Disney vlastní, vysílala epizodu své situační komedie *Ellen* (viz kapitola 5), během níž představitelka hlavní role odhalí svoji homosexuální orientaci (coming-out). *Ellen* byla samozřejmě programem pro dospělé publikum, některé skupiny však Disneye obvinily i z toho, že propaguje homosexualitu ve svých animovaných filmech pro děti. Americká rodinná asociace (*American Family Association*) např. odsoudila *Lviho krále*, protože usoudila, že film ilic homosexuální vztah mezi mungem a prasátkem.

11. GENDER A ZDRAVÍ

Zdravotní péče a zejména přístup k ní jsou od osmdesátých let klíčovými prioritami v celostátním měřítku. V průběhu osmdesátých let rostly náklady na zdravotní péči v průměru o 8,3 % za rok (ve srovnání s průměrným nárůstem všech položek Indexu spotřebitelských cen (*Consumer Price Index*, CPI) o 5,6 %; tím se pro široké vrstvy obyvatelstva ve Spojených státech stala daleko hůře dostupnou. V roce 1989 nemělo zdravotní pojištění 15,7 % obyvatelstva Spojených států (34,1 milionu lidí) (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997; U. S. Department of Health and Human Services, 1991). V první polovině devadesátých let klesal průměrný roční nárůst nákladů na zdravotní péči postupně až na 4,5 % v r. 1995, což bylo o 1,7 % víc, než byl průměrný roční nárůst všech položek na CPI. Dostupnost zdravotní péče se přesto nezlepšila: v r. 1995 bylo 16,5 % obyvatelstva Spojených států (39,1 milionu lidí) bez zdravotního pojištění (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997; U. S. Department of Health and Human Services, 1997).

Spolu s rostoucí nedostupností zdravotní péče pro určité části obyvatelstva rostl zájem o to, jak složení stravy a životní styl ovlivňují zdraví. Na zjištění, že složení stravy, tělesné cvičení a další aspekty individuálního životního stylu působí na lidské zdraví, reagovalo mnoho Američanek a Američanů tím, že přestali kouřit, začali jíst nízkotučné potraviny s vysokým obsahem vláknin a utrácet miliony dolarů za členství ve zdravotních klubech a sportovní vybavení. Důležité však je, že nepojištěné osoby mají jen velmi málo společného s osobami pojištěnými. Asi 14 % nepojištěných tvoří děti do patnácti let žijící s rodičem, který je buď nezaměstnaný, nebo pracuje na půl úvazku či na celý úvazek v podniku, který neposkytuje žádné zdravotní pojištění. Vlastně víc než devět z deseti dětí bez zdravotního pojištění bydlí s nejméně jedním zaměstnaným rodičem. Počet pracujících, kterým zaměstnavatelé poskytují zdravotní pojištění, klesá od roku 1982 (Child-*ren's Defense Fund*, 1991; 1998; U. S. Department of Health and Human Services, 1997). Více než 61 % nepojištěných má roční rodinný příjem nižší než 25 000 dolarů; více než třetina má příjmy nižší než 14 000 dolarů ročně. A téměř 85 % nepojištěných tvoří lidé jiné barvy pleti než bílé (U. S. Department of Health and Human Services, 1997). Naproti tomu „osazenstvo zdravotních spolků“ tvoří z převážné většiny bílé obyvatelstvo se středostavovskými nebo vyššími průměrnými ročními příjmy, věkově mezi pětadvaceti a čtyřiačtyřiceti lety (National Demographics and Lifestyles, 1994).

Stručně řečeno, i když výzkum prokázal přímou souvislost mezi složením stravy, životním stylem a zdravím, pro určité lidi je složení jídelníčku a způsob života daleko méně věci volby. Autorky a autoři takto zaměřených studií zjistili, že i když značnou chudí Američané a Američanky cvičit, zlepšit své stravovací návyky a omezit kouření a pití, nezlepší se jejich zdraví nijak podstatně, neboť tyto faktory představují pouze 13 % rozdílů mezi údaji o úmrtnosti chudého obyvatelstva a obyvatelstva majetnějšího. Badatelky a badatelé tvrdí, že zdravotní stav chudých je nejvíce ovlivněn nedostatkem lékařské péče, stresem způsobeným chudobou, prací v nebezpečných podmínkách a bydlením v nevyhovujících bytech a znečištěním prostředí (Lantz et al., 1998). Jinými slovy, kromě složení stravy a životního stylu ovlivňuje lidské zdraví a dostupnost zdravotní péče do značné míry také mnoho faktorů, které může dotyčná osoba ovlivnit jen nepatrně: jde především o příslušnost ke společenské vrstvě, příslušnost rasovou a etnickou, věk, a jak uvidíme v této kapitole, také pohlaví.

V této kapitole se zamyslíme nad tím, jak pohlaví a genderové vztahy ovlivňují zdravotní stav a jak na sebe vzájemně působí s ostatními faktory – příslušností k určité společenské vrstvě, rase, etnické či věkové skupině a sexuální orientací – nejen při formování zdravotního stavu, ale také vztahu mezi lékařkou či lékařem a nemocnými a způsobu, jakým je s pacientkou či pacientem v rámci systému zdravotní péče zacházeno.

Je však nutné mít na paměti, že když hovoříme o zdraví, hovoříme o něčem víc než o pouhé absenci nemoci. Jak nám sdělila Světová zdravotnická organizace (1960, s. 1), zdraví má mnoho aspektů. Je to „stav naprosté tělesné, duševní a společenské pohody“. Podívejme se nejprve na zdraví tělesné, v druhé části kapitoly se pak budeme věnovat otázce zdraví duševního.

11.1 GENDER A ÚMRTNOST

Jeden z nejstabilnějších rozdílů projevujících se mezi pohlavími, které je možné pozorovat v současných průmyslově vyspělých společnostech, je, že ženy žijí průměrně déle než muži (k diskusi o vztahu mezi pohlavím a předpokládanou délkou života v rozvojových zemích viz Komentář 11.1 na straně 460). Když se podíváme na Tabulku 11.1. na straně 461, zjistíme, že co se týče předpokládané délky života žen i mužů, jsou na tom Spojené státy ve srovnání s mnoha jinými zeměmi relativně špatně. (Předpokládanou délkou života se rozumí průměrný počet let,

jehož se může jedinec dožít od určitého věku nebo od narození). Spojené státy jsou devatenácté v tabulce délky života žen a třidvacáté v případě mužů. (Od osmdesátých let se situace ve Spojených státech zhoršuje.) Ve všech uvedených zemích je však předpokládaná délka života delší u žen než u mužů. Rozdíl mezi muži a ženami je nejmenší na Kubě, ale i tam tvoří téměř čtyři roky.

Tabulka 11.2 na straně 462 ukazuje, že i když se v průběhu posledních desetiletí prodloužila předpokládaná délka života u obou pohlaví, nárůst žen významně rostl od přelomu 19. a 20. století do r. 1975. Například ve Spojených státech byl rozdíl mezi předpokládanou délkou života mužů a žen v roce 1900 pouhé dva roky. Do roku 1970 se rozdíl v předpokládané délce života mezi pohlavími zvýšil na 7,7 roku. Od r. 1975 se rozdíl začal snižovat, v r. 1995 byl však stále výrazný: 6,4 roku (U. S. Department of Health and Human Services, 1997).

V Tabulce 11.2 je rovněž patrná důsledná rasová nerovnost v oblasti předpokládané délky života. U bělošské populace je předpokládaná délka života téměř o 7 let vyšší než u afroamerické populace. Předpokládaná délka života Afroameričanů byla totiž v r. 1995 jen nepatrně vyšší než u bělochů v r. 1940. Podobně byla předpokládaná délka života Afroameričanek v r. 1995 jen o něco málo vyšší než u bělošek v r. 1950. Genderový rozdíl v předpokládané délce života se u afroamerického obyvatelstva nezměnil tolik jako u bělošského obyvatelstva, což naznačuje, že v otázce předpokládané délky života je ve Spojených státech rasa významnějším faktorem než pohlaví. Významný rozdíl mezi pohlavími přetrvává nicméně nezávisle na rase.¹

Vysvětlit rozdíl mezi pohlavími v předpokládané délce života se pokoušelo mnoho teorií. Alespoň částečně je tento rozdíl způsoben biologickými faktory. Roli tu hraje například genetika. Jak jsme se dozvěděli v kapitole 2, lidé mají třidvacet párů napříkald chromozomů, z nichž jeden určuje pohlaví. Jde-li o muže, jsou jeho pohlavní chromozomy XY; žena má dva chromozomy X. Vědecká obec ví, že chromozom X přenáší více genetických informací než Y, a to včetně poruch, které mohou vést k tělesným abnormalitám. Avšak místo aby tento fakt činil ženy náchylnější k poruchám spojeným s chromozomem X, zdá se, že jim spíše přináší genetickou výhodu. Aby se u ženy projevila většina geneticky podmíněných poruch, ve většině případů musí být oba X chromozomy defektní; jinak může zdravý chromozom X potlačit a nahradit ten poškozený. Na druhé straně muž, jehož chromozom X je defektní, geneticky podmíněné onemocnění neodvrátí, protože je to jediný chromozom X, který má. Předpokládá se, že toto vysvětluje vyšší počet samovolných ukončení těho-

tenství mužských embryí a vyšší poměr novorozeneckých a kojeneckých úmrtí chlapců ve srovnání s děvčaty (106:100) (Holden, 1987; Stillion, 1995). K rozdílu v předpokládané délce života přispívají rovněž hormonální rozdíly mezi pohlavími. Zdá se, že především ženské pohlavní hormony, estrogény, chrání ženy do jisté míry před srdečními onemocněními, které jsou hlavní příčinou úmrtí ve Spojených státech (Waldron, 1995).

Komentář 11.1

Pohlaví a předpokládaná délka života v ekonomicky nerozvinutých zemích

V ekonomicky nerozvinutých zemích je předpokládaná délka života obecně značně nižší, než je tomu v rozvinutých a průmyslově vyspělých zemích, a rozdíl mezi předpokládanou délkou života u mužů a u žen je menší. V nerozvinutých zemích s nízkým domácím produktem (kromě Číny a Indie) je průměrná předpokládaná délka života padesát čtyři let u mužů a padesát šest let u žen, zatímco v zemích s vysokým domácím produktem (průmyslově vyspělých zemích) je to sedmdesát tři u mužů a sedmdesát devět u žen (World Bank, 1996).

V zemích s nízkým domácím produktem souvisí rozdíly mezi pohlavími v předpokládané délce života s genderovými normami a rovněž s feminizací chudoby v těchto zemích. To samozřejmě neznamená, že muži v nerozvinutých zemích nejsou chudí; chudoba se v těchto zemích dotýká životů mužů stejně jako životů žen. Ale jak upozorňuje Doyal (1990b, s. 509), „s důsledky chudoby se v rámci rodinného života potýkají především ženy“ a to ovlivňuje předpokládanou délku jejich života i jejich celkový zdravotní stav.

Uvědomme si například, že ženy v zemích s nízkým domácím produktem mají na starosti zajišťování denních dávek vody a paliva pro celou rodinu. To většinou znamená, že musejí zdolávat dlouhé úseky pěšky a nosit zpět (většinou na hlavě) těžké náklady, zatímco v náručí drží často nemluvněta či malé děti. Ženy se rovněž účastní výroby jídla pro svou rodinu, většinou prostřednictvím samozásobitelského zemědělství, a protože mají málokdy k dispozici moderní technologií, znamená to, že musejí pěstovat a sklízet plodiny ručně nebo pomocí primitivních nástrojů, např. dřevěných motyk (Messias et al., 1997). Obilí je nutno oloupat a semlít ručně, což je proces, který trvá mnoho hodin a je velmi tělesně namáhavý. Při vaření jsou ženy vystavovány riziku vdechování kouře z hořícího dřeva nebo emisí z biologických paliv, jako je dobytčí trus. „Výpary z biologického paliva jsou hlavním zdrojem znečištění vzduchu v domácnostech a výzkumy ukazují,

TABULKA 11.1 Předpokládaná délka života při narození podle pohlaví u vybraných zemí *

Země	Předpokládaná délka života u žen (v letech)	Předpokládaná délka života u mužů (v letech)
Japonsko	83,1	76,5
Francie	82,3	73,8
Švýcarsko	81,7	75,0
Kanada	81,4	74,9
Švédsko	80,8	75,5
Austrálie	80,8	74,7
Španělsko	80,7	73,4
Norsko	80,5	74,2
Nizozemí	80,5	74,3
Itálie	80,5	73,7
Řecko	80,4	75,0
Finsko	79,6	72,1
Anglie a Wales	79,5	73,9
Rakousko	79,5	72,9
Německo	79,3	72,8
Nový Zéland	79,2	72,8
Portoriko	78,9	69,6
Singapur	78,9	73,2
Spojené státy	78,8	72,2
Severní Irsko	78,8	72,7
Izrael	78,7	74,7
Irsko	78,5	72,6
Portugalsko	78,2	70,6
Dánsko	77,9	72,7
Kostarika	77,9	73,3
Slovensko	77,8	69,7
Skotsko	77,7	71,7
Kuba	77,4	72,*
Česká republika	76,8	69,3
Polsko	76,5	67,4
	76,0	

* Údaje se týkají období 1990–1993.

Pramen: U. S. Department of Health and Human Services, 1997, s. 106–107.

že kuchařky v takovém prostředí vdechují více kouře a znečišťujících látek než obyvatelstvo nejznečištěnějších měst“ (Doyal, 1990b, s. 510).

K rozdílu ve zdravotním stavu a předpokládané délce života mezi pohlavími přispívají také různé zvyky a obyčeje. Například v některých společnostech zaka-

TABULKA 11.2 Předpokládaná délka života při narození podle pohlaví a rasy, 1900–1995

Rok	Všechny rasy		Bělošské obyvatelstvo		Černošské obyvatelstvo*	
	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy
1900	46,3	48,3	46,6	48,7	32,5	33,5
1920	53,6	54,6	54,4	55,6	45,5	45,2
1930	58,1	61,6	59,7	63,5	47,3	49,2
1940	60,8	65,2	62,1	66,6	51,5	54,9
1950	65,6	71,1	66,5	72,2	58,9	62,7
1960	66,6	73,1	67,4	74,1	60,7	65,9
1970	67,1	74,7	68,0	75,6	60,0	68,3
1975	68,8	76,6	69,5	77,3	62,4	71,3
1980	70,0	77,4	70,7	78,1	63,8	72,5
1985	71,1	78,2	71,8	78,7	65,0	73,4
1990	71,8	78,8	72,7	79,4	64,5	73,6
1995	72,5	78,9	73,4	79,6	65,2	73,9

* Údaje z let 1920, 1930 a 1940 zahrnují kromě černošského obyvatelstva i další obyvatelstvo jiné barvy pleti než bílé.

Prameny: U. S. Department of Commerce, 1987, s. 69; 1990, s. 72; U. S. Department of Health and Human Services, 1986, s. 84; 1993, s. 44; 1997, s. 108.

zují morální a náboženské předpisy ženám, aby byly spatřeny při stolici, takže musejí čekat až do setmění, aby se mohly vyprázdnit. To však může způsobovat zácpu a další střevní potíže a zároveň to zvyšuje nebezpečí přepadení. V mnoha zemích diktují zvyky rozdělování jídla, aby ženy a děti jedly méně než muži. Co se týče dětí, jsou chlapičci živeni většinou lépe než dívky, což snižuje šance dívek dožít se dospělosti. Ve společnosti dospělých jedí často nejdřív muži; teprve když skončí, mohou ženy a děti dojíst, co zbylo. V důsledku toho se mezi ženami a dětmi vyskytuje vyšší procento podvýživy než mezi dospělými muži (Doyal, 1990b).

Ve světle těchto údajů asi nepřekvapí, že v některých zemích s nízkým domácím produktem, jako je Bangladéš a Nepál, jsou rozdíly v předpokládané délce života mezi pohlavími opačné než v průmyslově vyspělých zemích; v některých zemích s nízkým domácím produktem se muži dožívají vyššího věku než ženy (World Bank, 1996; viz také U. S. Department of State, 1994).

S předpokládanou délkou života souvisí také rodinný stav, alespoň v případě mužů. V jedné nedávné studii bylo například zjištěno, že po kontrole všech rele-

vantních klíčových proměnných, jako je příjem, vzdělání, kouření, pití a obezita, je u mužů ve věku mezi pětáctičetí a pětádesátí lety, kteří žijí sami nebo s někým jiným než s manželkou, dvakrát větší pravděpodobnost úmrtí v průběhu dalších deseti let než u mužů stejného věku, kteří žijí s manželkami. U žen však tento vztah prokázán nebyl; ženy jsou negativním způsobem ovlivněny spíše nízkým příjmem než životem bez manžela (Davis et al., 1990; viz také Hu a Goldman, 1990). I když si vědecká obec není jista, proč se manželství zdá být pro zdraví mužů tak důležité, studie ukazují, že muži se téměř úplně spoléhají na své manželky ve věcech sociální podpory. Nepřekvapí proto, že ženatí muži vykazují vyšší úroveň tělesné i duševní pohody než jejich neženatí vrstevníci. V úrovni spokojenosti, vyjádřené vdanými a nevdanými ženami, se však nezdá být žádný rozdíl. Ženy mají rozvinutější podpůrné sítě solidarity než muži. Když ženě zemře manžel, získá sociální zázemí u příbuzných a přátel (Helgeson, 1995; viz také kapitola 6).

Ke vztahu mezi rodinným stavem a duševní a tělesnou pohodou se v této kapitole ještě vrátíme. Je však důležité, že tento vztah může být ukazatelem pro další

TABULKA 11.3 Úmrtnost u vybraných příčin smrti u bělošských a černošských mužů a žen, 1993

Příčina smrti	Bělošští muži	Černošští muži	Bělošské ženy	Černošské ženy
Všechny příčiny	627,5	1 052,2	367,7	578,8
Přírozené příčiny	554,3	905,2	342,8	542,1
Srdeční onemocnění	190,3	267,9	99,2	165,3
Cerebrovaskulární onemocnění	26,8	51,9	22,7	39,9
Zhoubné nádory	156,4	238,9	110,1	135,3
Chronická plicní onemocnění	28,2	26,6	17,8	12,2
Zápal plic a chřipka	16,6	25,9	10,4	13,5
Chronická onemocnění jater a cirhóza	10,8	16,1	4,6	6,6
Cukrovka	12,2	26,3	10,0	26,9
Virus lidské imunodeficiencie	19,0	70,0	1,9	17,3
Vnější příčiny	73,1	147,1	24,8	36,7
Neúmyslná zranění	42,9	59,8	16,6	20,1
Silniční nehody	22,5	25,3	9,7	8,5
Sebevražda	19,7	12,9	4,6	2,1
Vražda a právní zásahy	8,9	70,7	3,0	13,4
Příčiny spojené s drogami	6,2	13,0	2,8	4,4
Příčiny spojené s alkoholem	9,7	21,3	2,7	5,5

Pramen: U. S. Department of Health and Human Services, 1996, s. 110–111.

významné komponenty genderového rozdílu v otázce předpokládané délky života: jde o rozdíly v chování mezi pohlavími. Konkrétně můžeme vypořádat vztah mezi předpokládanou délkou života a konformitou k tradičním genderovým stereotypům. Abychom tomu lépe porozuměli, podívejme se na různé příčiny úmrtnosti žen a mužů. (**Úmrtnost** je počet úmrtí úměrně k dané populaci.) Tabulka 11.3 ukazuje různé příčiny úmrtnosti podle pohlaví a rasy. Podívejme se na některé z nich podrobněji.

11.1.1 Srdeční onemocnění

Úmrtnost na srdeční onemocnění je přibližně o 84 % vyšší u mužů než u žen. Nejvyšší měrou k celkově vyšší úmrtnosti mužů přispívá totiž koronární srdeční onemocnění (onemocnění věnčitých tepen), které zahrnuje také infarkty (Waldron, 1995). Co je příčinou tohoto konkrétního rozdílu v úmrtnosti mezi pohlavími? Vědkyně a vědci objevili několik faktorů týkajících se chování a kultury, které k tomuto stavu přispívají.

Za prvé: víc mužů než žen kouří a u mužů existuje vyšší pravděpodobnost, že budou silní kuřáci, než u žen. Bylo prokázáno, že kouření cigaret způsobuje a zhoršuje srdeční onemocnění. Odhaduje se, že asi třetinu rozdílů v úmrtnosti na srdeční onemocnění mezi pohlavími lze vysvětlit rozdíly mezi pohlavími v otázce kouření (Waldron, 1995). Rozdíly mezi pohlavími, pokud jde o kouření, se však od roku 1940 snižují; více žen začalo kouřit a více mužů než žen kouřit přestává. Nežádoucí účinky kouření na lidské zdraví se projevují s časovým odstupem, tj. dlouho poté, co dotyčná osoba kouřit začala, a to se týká rovněž úmrtnosti na srdeční choroby. To je možná hlavní důvod, proč se také skutečnost, že ve čtyřicátých, padesátých a šedesátých letech začalo kouřit hodně žen, projevila až poměrně nedávno, a to především zmenšením rozdílu mezi pohlavími v úmrtnosti na srdeční nemoci. I když se úmrtnost na srdeční onemocnění v průběhu posledního desetiletí snížila u mužů i u žen, u mužů bylo toto snížení výraznější než u žen (Thun et al., 1995; Waldron, 1995).

Ačkoliv kouření cigaret hraje zřejmě významnou roli v rozdílu mezi pohlavími v úmrtnosti na srdeční choroby, přispívají k němu i další aspekty, neboť podstatný rozdíl existuje i mezi nekuřáky. Dalším faktorem, který podle některých badatelů a badatelek přispívá k rozdílu v úmrtnosti na srdeční nemoci mezi pohlavími, je větší náchylnost mužů k vzorci chování zvyšujícímu riziko koronárních onemocnění (Coronary Prone Behaviour Pattern), který mnozí nazývají *osobnost typu A*. Výzkum ukázal, že

jedinci typu A jsou dvakrát náchylnější k infarktu než uvolněnější osobnosti typu B, a to bez ohledu na to, jestli kouří nebo ne. Je zajímavé, že charakteristika typu A odpovídá tradiční charakteristice maskulinity: soutěživost, netrpělivost, ambicióznost, agresivita a nedostatek citovosti (Helgeson, 1995; Spielberg a London, 1985). Není proto překvapující, že výzkum prokázal, že zdravotní stav koronárních pacientů, kteří vykazují silné či extrémní projevy maskulinity v negativním slova smyslu, je horší než u ostatních koronárních pacientů (Helgeson, 1995).

Další konfigurace osobnostních rysů, která začala být poslední dobou spojována s koronárními srdečními onemocněními, je tzv. *osobnost typu D* (Lesperance a Frasure-Smith, 1996). Osobnost typu D, tradičně popisovaná jako „silná a tichá“, má potíže s vyjadřováním negativních emocí. Pro tento typ osobnosti je typické skrývat své pocity a považovat hovor o vlastních starostech za projev slabosti. Výzkum ukazuje, že tento typ osobnosti se vyskytuje častěji u mužů než u žen a jeho charakteristika je shodná s charakteristikou tradiční maskulinity. Muži odhalují své potřeby a pocity zranitelnosti méně než ženy (Helgeson, 1995). Výzkum skutečně naznačuje, že u osobností typu D je zvýšené riziko infarktu; tento osobnostní typ vykazuje rovněž nižší procento vyléčených po infarktu (Lesperance a Frasure-Smith, 1996).

Výsledky zkoumání týkajícího se osobnostního typu A a D jsou užitečné, neboť ukazují zhoubný vliv, který má dodržování tradiční maskulinní genderové role na zdraví mužů. Je však třeba dalších studií s různorodými skupinami zkoumaných subjektů, aby bylo možno lépe pochopit vztah mezi genderovými rolami a srdečními onemocněními, především proto, že většina starších studií pracovala se vzorky bělošské populace a byla někdy ovlivněna stereotypy. Starší zprávy například charakterizovaly srdeční onemocnění jako zdravotní problém vedoucích pracovníků, nemoc typickou pro střední a vyšší třídy nebo, jak to někteří formulovali, jako „nemoc z nadbytku“, která postihuje především úspěšné, pracovně vytížené či přetížené představitele svobodných povolání – muže, kteří se snažili „udržet krok s ostatními“ a dotáhnout to co nejdál. Podle této teorie bylo riziko nižší pro dělníky a ženy v domácnosti, protože byli údajně vystaveni menším tlakům, ačkoli se předpokládalo, že počet žen trpících srdečními chorobami poroste, až ženy pro-
niknou ve větší míře na trh práce (Ehrenreich, 1983, House, 1986).

Takové předpoklady však neberou v úvahu závažné stresové faktory, kterým jsou vystaveny dělnice a dělníci: zrychlování výroby, malá nebo žádná pravomoc v rámci pracovní činnosti a nízké odměny. Tyto faktory jsou možná částečně zod-

povědné za vyšší procento úmrtnosti mezi afroamerickou populací, která je jako skupina nedostatečně zastoupena v úřednických povoláních a nadprůměrně zastoupena mezi nekvalifikovanou dělnickou vrstvou. Mnoho zaměstnání, v nichž převládají ženy, především v sektoru služeb, může být považováno za vysoce stresové ze stejných důvodů (LaCroix a Haynes, 1987). Pacientky po infarktu vypovídají, že zažily více stresujících událostí, než udávají pacienti po infarktu (Helgeson, 1990). Jedna nedávná studie prokázala silnou vzájemnou souvislost mezi bydlením ve čtvrti se silnou koncentrací domácností žen samoživitelek a úmrtností žen na srdeční onemocnění (LeClere et al., 1998). Chudoba může být zjevně hlavním faktorem, který k tomuto stavu přispívá, neboť v takových čtvrtích bývá nižší průměrný příjem než ve čtvrtích, kde převládají domácnosti vedené muži (viz kapitola 6). Výzkum nicméně ukázal, že v případě starších žen tento poměr platí, i když se vezme v úvahu chudoba. Tato zjištění ukazují, že takové čtvrti mohou být více stresujícím prostředím pro starší ženy, možná proto, že nenacházejí sociální zázemí; mladé svobodné matky musí totiž věnovat většinu svého času, pokud ne všechen, zabezpečování základních potřeb svých rodin.

Existuje rovněž názor, že tradiční role ženy jako tvůrkyně domova může být značně stresující (Doyle, 1990a). Je zajímavé, že i když se zaměstnané ženy musí vyrovnávat s dvojnásobnou zátěží stresu – pracovními povinnostmi a péčí o domov a rodinu, nezdá se, že by byly náchylnější ke koronárním srdečním onemocněním než ženy, které jsou v domácnosti. Některé studie naznačují, že tomu může být dokonce naopak. Ženy zaměstnané mimo domov jsou obecně zdravější než ženy bez zaměstnání mimo domov, i když zaměstnané ženy musí většinou plnit několik rolí najednou – roli zaměstnankyně, matky, manželky a tvůrkyně domova. Podle LaCroix a Haynes (1987, s. 103) „je role v zaměstnání nejsilnějším korelátorem dobrého zdraví u žen“, i když není jasné proč. Opět by bylo nutné provést více studií na různých skupinách žen a srovnat ženy vykonávající špatně placená povolání s nízkou prestiží a ženy v dobře placených pracovních místech s vysokou prestiží, neboť existují důkazy, že kvalita dotyčné role může být důležitější než plnění role jako takové (Barnett a Baruch, 1987; Messias et al., 1997). Rovněž je nutný hlubší výzkum rozdílů mezi pohlavími v otázce zázemí a podpůrných sítí mezi spolupracovníky a spolupracovnicemi, vztahů mezi vedoucími pracovníky či pracovníci a jejich podřízenými, socioekonomickými výhodami práce mimo domov, jakož i rozdílů mezi pohlavími v dostupnosti a využívání zdravotnických služeb u zaměstnaných a nezaměstnaných mužů a žen.

I když je úmrtnost na srdeční onemocnění u žen nižší než u mužů, jsou srdeční onemocnění i u žen stále primární příčinou úmrtí. Pokud vezmeme v úvahu i věk, umírá na srdeční onemocnění a s nimi spojené poruchy dokonce více žen než mužů. V roce 1995 například zemřelo na srdeční onemocnění 374 849 žen ve srovnání s 362 714 muži (U. S. Department of Health and Human Services, 1997; viz rovněž Wenger, 1997). I když jsou infarkty dost řídké u žen před menopauzou mladších padesáti let, počet infarktů u žen po menopauze rychle roste a brzy se vyrovná poměru infarktů u mužů starších padesáti let. Zdá se tedy, že u žen se srdeční choroba rozvíjí podobně rychle jako u mužů, ale o šest až deset let později v průběhu života, a že příznaky srdečního onemocnění u žen se mohou vyvíjet podle jiného vzorce než u mužů (Henig, 1993). Ženy rovněž tvoří dvě třetiny osob trpících srdečním onemocněním nazývaným *syndrom X*. Syndrom X je zřejmě způsoben hypersenzitivitou v nervech vedoucích do srdce, jícnu a hrudi, ale je to stále problém, kterému málo rozumíme a o kterém existuje jen málo studií (Cannon, 1993). Některé vědkyně a vědci tvrdí, že o srdečních onemocněních u žen se toho ví daleko méně, protože studie srdečních onemocnění se až donedávna soustřeďovaly výhradně na muže; to možná vedlo k chybnému zobecňování výsledků získaných výzkumem jednoho pohlaví na pohlaví obě a podpořilo nesprávný názor, že u žen je srdeční onemocnění a jeho následky nepravděpodobné (Nechas a Foley, 1994).

Když se na chvíli vrátíme k Tabulce 11.3, vidíme, že úmrtnost afroamerických mužů a žen na srdeční onemocnění je značně vyšší než u bělošské populace, i když u afroamerických žen je tato úmrtnost stále mnohem nižší než u afroamerických mužů. U Afroameričanek a Afroameričanů existuje dvacetkrát vyšší pravděpodobnost náchylnosti k vysokému krevnímu tlaku než u bělošského obyvatelstva, což je stav, který přispívá k výskytu srdečních onemocnění (viz však Gillum et al., 1997). Výzkum prokázal u Afroameričanů a Afroameričanek souvislost mezi zvýšeným krevním tlakem a stresem plynoucím z rasové diskriminace v každodenním životě. Jedna studie dokonce ukázala, že stres působený rasovou diskriminací ovlivňuje krevní tlak ve stejné či větší míře než kouření, nedostatek pohybu a strava s přebytkem tuků a sodíku (Kreiger a Sidney, 1996; viz také Armstead et al., 1989; Klag et al., 1991). Když je u afroamerického obyvatelstva zjištěno srdeční onemocnění, je o 40 % menší pravděpodobnost, že dotyčný nebo dotyčná podstoupí operaci by-passu nebo angioplastiku. Tento statistický údaj je někdy interpretován jako projev rasismu: většina kardiologů a kardioložek jsou běloši a bělošky; možná nedokážou úspěšně komunikovat s černošskými pacientkami a pacienty a ti k nim jen těžko získají důvěru (Haney, 1996a).

Ke vztahu mezi lékaři a pacienty se zanedlouho podrobněji vrátíme; nejprve se však zaměříme na genderový rozdíl v úmrtnosti způsobené jinými příčinami.

11.1.2 Rakovina

Úmrtnost na rakovinu je o více než 58 % vyšší u mužů než u žen, s výjimkou rakoviny prsu, prostaty a dalších druhů rakoviny specifické pro určité pohlaví (např. rakoviny vaječníků) (U. S. Department of Health and Human Services, 1997). K tomuto rozdílu opět přispívají kuřácké návyky u mužů. Jak už jsme poznamenali, v minulosti kouřilo více mužů než žen a kuřácké návyky u mužů představují větší riziko než u žen (např. to, že muži vykouří víc z každé cigarety, kterou si zapálí) (Waldron, 1995). Uvedli jsme však také, že v posledních letech přestalo kouřit více mužů než žen. Stejně jako u koronárního srdečního onemocnění se genderový rozdíl v úmrtnosti na rakovinu plic zmenšuje, protože jsme svědky zhoubných následků kouření pro ženy, které začaly kouřit před několika desetiletími. Od šedesátých do osmdesátých let vzrostla například úmrtnost žen na rakovinu plic o 600 %, z 26 na 100 000 na 155 na 100 000. Nebyl však zaznamenán žádný nárůst úmrtnosti na rakovinu plic u nekuřáků a nekuřaček, což je pádný důkaz toho, jak klíčovou roli má kouření při vyvolání plicního onemocnění (Thun et al., 1995).

Dalšími faktory zvyšujícími riziko onemocnění rakovinou jsou průmyslová rizika, především vdechování různých prachů, jako je azbest, a vystavení toxickým výparům a chemikáliím. Většímu riziku styku s toxickými látkami jsou na pracovišti vystaveni muži, což můžeme klasifikovat jako další vedlejší produkt pracovní segregace na základě pohlaví (Waldron, 1995). Některá zaměstnání, kde převládají ženy – jako například montáž mikročipů a elektronických součástek, kde pracuje přes 90 % žen, většina z nich jiné barvy pleti než bílé –, však také obnášejí časté vystavení toxickým chemikáliím (Fox, 1991). O rakovině způsobené zaměstnáním ve vztahu k úmrtnosti žen se toho ví méně, neboť většina studií o zdraví žen v souvislosti s jejich zaměstnáním se soustřeďovala na jejich reprodukční zdraví. Způsobů, jakými může pracovní prostředí ovlivnit zdraví člověka, však existuje mnoho, takže se nyní budeme věnovat zdravotním rizikům vyplývajícím z pracovní činnosti.

11.1.3 Pracovní rizika dělníků a dělnic

Ve rčení „vydělávat si prací na živobytí“ je určitá ironie, když si uvědomíme, že mnoho pracovních míst je značně rizikových, některá dokonce životu nebezpeč-

ná. Uvědomění si této situace vedlo v minulosti k přijetí zákonů zakazujících přijímání žen do určitých povolání. Taková opatření byla zdůvodňována prostě tím, že ženy jsou „slabší pohlaví“, ale také tím, že jejich schopnost rodit děti jim dává právo na zvláštní ochranu v zájmu zajištění zdraví a životaschopnosti příštích generací. V praxi měla „ochranná“ legislativa dva hlavní důsledky: 1. legitimizaci diskriminace žen v zaměstnání a 2. zanedbání potenciálních rizik, která rizika na pracovišti představovala pro zdraví mužských pracovníků včetně jejich reprodukčního zdraví.

Zákon proti diskriminaci těhotných žen (Pregnancy Discrimination Act) z r. 1981 zakazuje diskriminaci žen v zaměstnání na základě jejich těhotenství. Pokud je dokázáno, že riziko může ohrozit plod prostřednictvím matky nebo otce, je postup, při kterém se vyloučí z pracoviště pouze ženy, nelegální. Odhaduje se, že víc než 14 milionů dělníků a dělnic ve Spojených státech je na pracovišti každoročně vystaveno známým nebo domnělým ohrožením reprodukčního zdraví. Není tedy divu, že poruchy reprodukčních schopností patří mezi deset nejčastějších úrazů a nemocí z povolání. Málo se však ví o vlivu většiny toxinů na pracovištích a ostatních pracovních rizik na reprodukční zdraví obou pohlaví a především dělníci muži byli v tomto ohledu téměř ignorováni (Blakeslee, 1991; Paul et al., 1989). Je jasné, že toxiny na pracovišti mohou poškodit ženský reprodukční systém mnoha různými způsoby, a to hlavně v průběhu těhotenství, ale je rovněž možné, že tyto toxiny mohou být škodlivé i pro sperma nebo být jeho prostřednictvím přenosné a mohou tak způsobit viditelné vrozené vady i rakovinu v dětství nebo dospělém věku potomka (Bellin a Rubenstein, 1983; Hatch, 1984; Williams, 1988).

Mnoho badatelů a badatelek, zaměstnavatelů a zaměstnavatelek a politiků a političek jednalo tradičně na základě předpokladu, že ženy jsou v reprodukčním procesu důležitější než muži. Až do roku 1991 vylučovala většina zaměstnavatelů a zaměstnavatelek ženy z rizikových povolání nebo na takových místech zaměstnávala pouze neplodné či chirurgicky sterilizované ženy (Chavkin, 1984a; Samuels, 1995; Williams, 1988). Jinými slovy, zaměstnavatelé a zaměstnavatelky zásadně řešili tento problém tím, že z pracoviště vyloučili ženy, místo aby zajistili bezpečné podmínky na pracovišti jak mužům, tak ženám (Paul et al., 1989; Samuels, 1995). To však není řešení, protože „toxické chemikálie nediskriminují – působí na ženskou i mužskou srdce, svaly, játra a ledviny – a ženské i mužské reprodukční systémy... Styk s toxickými látkami představuje riziko pro muže, ženy i jejich potomka; nevíme, jestli jsou tato rizika natolik rozdílná, aby se tím ospra-

vedlil výběr jedné skupiny jako té, která potřebuje větší ochranu než ta druhá (Bellin a Rubenstein, 1983, s. 87, 97).

Máme podezření, že ochrana ženy a jejího potomka byla při přijímání vylučovací politiky žen méně motivujícím faktorem než starost, kterou zaměstnavatelům a zaměstnavatelkám činila případná odpovědnost společnosti a výhody vyplývající z pracovní síly segregované podle pohlaví (viz kapitola 7). Za prvé, vyloučení z pracoviště totiž ženy nutně nechraní před stykem s toxiny. Muži mohou přinášet domů rezidua na vlasech, kůži a šatech, se kterými přicházejí ženy v domácnosti do styku prostřednictvím svých každodenních neplacených činností (Rosenberg, 1984).² Sama práce v domácnosti obsahuje samozřejmě také rizika, ale je zřídka projednávána v debatách o bezpečnosti a ochraně zdraví při práci, protože není považována za „skutečnou práci“ (Chavkin, 1984b; Messias et al., 1997; Rosenberg, 1984).

Za druhé, vylučovací politika byla běžná v průmyslových odvětvích, kde převládají muži, ale již ne ve stejně rizikových zaměstnáních, v nichž převládají ženy (Doyal, 1990a; Goldhaber et al., 1988). Z výkladu v kapitole 7 víme, že ženy, především ženy jiné barvy pleti než bílé, vždy pracovaly v nebezpečných zaměstnáních. Rasová diskriminace na pracovišti tradičně znamená, že černošští dělníci a dělnice jsou vystavováni značně většímu riziku pracovních úrazů a nemocí z povolání než dělníci a dělnice bělošského původu. Například přibližně 89 % černošských pracujících v ocelárnách pracuje u koksovacích pecí ve srovnání s 32 % bělošských pracujících oceláren; koksovací pece jsou nejnebezpečnějším pracovištěm v ocelářském průmyslu (Staples, 1995; viz také Fox, 1991).³

V roce 1991 byla politika vylučování z pracoviště na základě pohlaví úspěšně zpochybněna, když Nejvyšší soud Spojených států zrušil rozhodnutí nižšího soudu, že ženy mohou být vyloučeny ze zaměstnání, které by potenciálně mohlo ohrozit plod. Případ *United Automobile Workers v. Johnson Controls* se týkal firmy na výrobu baterií, která zakazovala plodným ženám, těhotným i netěhotným, pracovat na místech, kde by byly vystaveny styku s olovem. Firma tvrdila, že toto vylučování není diskriminační, protože chránit zdraví nenarozených dětí je ve veřejném zájmu. Nejvyšší soud však rozhodl, že i když zaměstnání ve vyšším stupni těhotenství může někdy znamenat riziko pro plod, je na ženě, aby se rozhodla, zda bude v práci i nadále pokračovat. Podle výnosu soudu nemohou zaměstnavatelé či zaměstnavatelky ženu nutit, aby si vybrala mezi zaměstnáním a dítětem. Nepřekvapí ovšem, že většina zaměstnavatelů se s tímto rozhodnutím nevyrovnala tím, že by učinila

pracoviště bezpečnějším pro reprodukční zdraví zaměstnaných žen i mužů, ale spíše tak, že nechala na zaměstnankyních samých, aby se rozhodly, budou-li riskovat práci v nebezpečném, nezdravém pracovním prostředí. Taková volba není v podstatě vůbec volbou, protože většina dělnic a dělníků pracuje v toxickém prostředí proto, že mají jen málo jiných pracovních možností.

Vystavení toxinům na pracovišti však není jediným rizikem, kterému jsou ženy a muži v zaměstnání vystaveni. Havárie a vraždy také mají na svědomí životy dělnic a dělníků, i když je jasné, že ženy a muži jsou v tomto ohledu vystaveni různým stupňům rizika. Například i když se muži podílejí na pracovní síle 54 %, tvoří 92 % těch, kdo umírají na následky úrazů a nemocí vyplývajících z pracovní činnosti. Většina těchto mužů umírá nešťastnou náhodou – například při haváriích různých vozidel, pádech, požárech či výbuších. Zatímco u žen je pravděpodobnost úmrtí při nehodách vyplývajících z pracovní činnosti daleko nižší než u mužů, hlavní příčinou jejich úmrtí v souvislosti s pracovní činností je vražda (viz kapitola 8). 34 % žen, které zemřou na pracovišti, jsou oběti vražd. Tato úmrtí jsou do velké míry důsledkem skutečnosti, že ženy jsou soustředěny v maloobchodě a potravinovém průmyslu, kde byl v posledních letech zaznamenán nárůst vražd souvisejících s pracovní činností; většina z nich souvisela s krádežemi či pokusy o krádež. Asi 17 % ženských obětí zabitých v zaměstnání zabili jejich manželé, bývalí manželé, přátelé nebo bývalí přátelé; šlo o vyústění déle trvajících domácího násilí (U. S. Department of Labor, 1997).

Ženy a muži vykazují také výrazně odlišnou úmrtnost v případech, které nesouvisí s pracovní činností, a na toto téma se soustředíme vzápětí.

11.1.4 Další příčiny úmrtí

Co se týče zbývajících příčin úmrtí uvedených v Tabulce 11.3 pouze dvě – konkrétně cukrovka a zápal plic s chřipkou – nesouvisí s rozdíly v chování mezi pohlavími. Například chronické onemocnění jater a cirhóza jater jsou často způsobeny nadměrným požíváním alkoholu a s tím související podvýživou. Jelikož muži mají nadměrným požíváním alkoholu a s tím související podvýživou. Jelikož muži mají více než čtyřikrát větší sklon k alkoholismu než ženy – okolnost, kterou proběhne v této kapitole podrobněji –, není divu, že jejich úmrtnost na chronické onemocnění jater a cirhózu je víc než dvakrát vyšší než u žen (U. S. Department of Health and Human Services, 1997; Waldron, 1995).

Alkoholismus přispívá u mužů rovněž k vyšší úmrtnosti při nehodách. Muži jsou účastníky téměř dvojnásobného počtu smrtelných autonehod, při kterých je řidič

opilý (Waldron, 1995). Muži však řídí méně opatrně než ženy, i když nepijí. Přes hanlivé označení „ženská za volantem“ mají ženy méně nehod než muži, i když se zaměříme na rozdíly mezi pohlavími vzhledem k počtu ujetých kilometrů. Úmrtnost při autonehodách u žen je 17,5 na 100 000 držitelů řidičského průkazu, zatímco u mužů je to 53,2 na 100 000 držitelů řidičského průkazu. Ženy rovněž prokázaly větší ochotu zlepšovat své bezpečnostní návyky při řízení (např. používání bezpečnostních pásů) než muži (Waldron, 1995). Ženy jsou samozřejmě socializovány k tomu, aby se chovaly bezpečně, vyhledávaly pomoc a vyhýbaly se rizikům. Muži jsou naproti tomu od útlého věku povzbuzováni ve sklonu vyhledávat dobrodružství, být nezávislí a nebát se riskovat (viz kapitola 3). V důsledku toho se muži ocitají častěji než ženy v nebezpečných situacích, které mohou vést k náhodným úmrtím (Staples, 1995; Stillion, 1995).

Víme také, že maskulinita je pro mnoho lidí spojena s agresivitou. Předpokládá se, že muži se budou chovat násilně a jsou v tom i povzbuzováni; to se odráží rovněž na jejich vyšší sebevražednosti a vyšší úmrtnosti, pokud jde o oběti vražd (Stillion, 1995). I když je u žen doloženo dvakrát více pokusů o sebevraždu než u mužů, je u nich menší pravděpodobnost než u mužů, že jejich pokus bude úspěšný. Genderový rozdíl ve věci sebevražd v posledních letech dokonce vzrostl (Waldron, 1995). Některé badatelky a badatelé interpretovali tyto skutečnosti tak, že většina žen, které se pokusí o sebevraždu, se vlastně zabít nechce, ale pouze hledá pomoc, zatímco pokusy o sebevraždu u mužů jsou úspěšnější, protože nejsou schopni vyhledat pomoc nebo protože jsou prostě pevněji odhodláni se zabít (Stallion, 1995). Podle jiných hypotéz jsou však muži úspěšnější při pokusech o sebevraždu díky metodám, které volí. Ženy i muži si pro pokus o sebevraždu volí prostředky, které jsou jim nejbližší a k nimž mají nejjednodušší přístup. „Maskulinní“ prostředky jako zbraně jsou většinou účinnější než prostředky „femininní“ jako prášky (Kushner, 1985).

Údaje o úmrtnosti způsobené vraždami jsou obzvláště výmluvné, protože jsou výsledkem průsečíku sexismu, rasismu a třídní nerovnosti. Obecně existuje u mužů téměř čtyřikrát větší pravděpodobnost, že budou zavražděni nebo že zemřou v důsledku „právního zásahu“, než u žen (U. S. Department of Health and Human Services, 1997). Je významné, že 89 % vražd, jejichž oběťmi jsou muži, je spácháno jinými muži; 90 % ženských obětí je zavražděno muži (Craven, 1996; viz také kapitola 8). Když se však pozorně podíváme na Tabulku 11.3, zjistíme, že rasa je důležitější proměnnou než pohlaví. I když u černošských žen existuje dale-

ko menší pravděpodobnost, že budou zavražděny, než u černošských mužů, stávají se oběťmi častěji než bělošští muži či bělošské ženy. Značnou část rozdílu mezi počtem zavražděných mužů a žen má na svědomí viktimizace afroamerického obyvatelstva. Od roku 1978 byla totiž vražda nejčastější příčinou úmrtí u mladých černošských mužů ve věku od patnácti do čtyřiceti let (U. S. Department of Health and Human Services, 1997). Asi 20 % rozdílu v předpokládané délce života mezi bělošskými a černošskými muži je připisováno rozdílu, který mezi těmito dvěma skupinami existuje v počtu vražd (Staples, 1995). Vysoký počet vražd černošských mužů do značné míry odráží vysoké procento, které černošští muži tvoří v městských čtvrtích s vysokou kriminalitou, i jejich znevýhodněné ekonomické postavení (Lee, 1989; Staples, 1995). Můžeme parafrázovat jistého pozorovatele a konstatovat, že se zdá, jako by existoval incestní vztah mezi rasismem, sexismem, chudobou, zločinem a špatným zdravotním stavem (Holloman, 1983).

11.1.5 Syndrom získaného selhání imunity (Acquired Immune Deficiency Syndrome, AIDS)

První případy AIDS ve Spojených státech oznámila Centra kontroly nemocí (Centers for Disease Control) v červnu 1981. Do června 1996 bylo v této zemi zaznamenáno víc než 530 000 případů AIDS, což je poměr 26,7 na 100 000 lidí v populaci. V roce 1993 byl AIDS už druhou hlavní příčinou úmrtí americké populace ve věku od pětadvaceti do dvačtyřiceti let (U. S. Department of Health and Human Services, 1996; 1997). Stejně jako u ostatních nemocí, o kterých jsme hovořili, není však riziko onemocnění virem lidského imunodeficitu (*human immunodeficiency virus*, HIV, virus, který způsobuje AIDS) pro všechny lidi stejné. Riziko infekce HIV ovlivňuje sexuální orientace, rasová a etnická příslušnost a gender. Navíc se zdá, že míra rizikosti pro jednotlivé skupiny se proměňuje.

Existuje jen několik způsobů, jimiž se HIV přenáší (viz Komentář 11.2). HIV se přenáší krví, spermatem a vaginálními sekrety, takže jeden z nejběžnějších způsobů přenášení této nemoci je pohlavní styk s nakaženou osobou. Nejrizikovější forma pohlavního styku je anální styk, protože způsobuje praskliny sliznice konečníku a cév, takže se virus může dostat ze spermatu nakaženého partnera do krve druhého partnera či partnerky. Gayové a lidé s bisexuální orientací tvoří asi 52 % všech případů AIDS hlášených od roku 1985, ale procento osob s AIDS, kteří jsou gayové či bisexuální, se v posledních letech snížilo. V roce 1985 tvořili například gayové a bisexuální lidé 66,8 % osob nemocných AIDS, ale do roku

1995 toto procento kleslo na 43,5 (U. S. Department of Health and Human Services, 1997). Odborníci připisují tento pokles úspěšným osvětovým kampaním zaměřeným na prevenci AIDS v gay komunitě.

Druhým nejběžnějším způsobem nákazy AIDS je používání infikovaných jehel při intravenózním podávání drog. Nemoc může být přenesena, použije-li uživatel či uživatelka drog již použitou injekční jehlu, ve které jsou stopy krve obsahující HIV. Počet nemocných AIDS, kteří si aplikují drogy intravenózně, vzrostl ze 17,2 % v roce 1985 na téměř 26 % v roce 1995 (U. S. Department of Health and Human Services, 1995). Výzkum naznačuje, že u zbídačených rasových a etnických menšin je větší pravděpodobnost intravenózního užívání drog než u bělošského obyvatelstva, takže je u nich vyšší riziko nákazy. Například v roce 1995 bylo z lidí nakažených AIDS prostřednictvím injekční stříkačky 14 % z bělošské populace ve srovnání s 36 % Afroameričanů a Afroameričanek a 32,9 % Američanek a Američanů hispánského původu (U. S. Department of Health and Human Services, 1997). Mezi afroamerickým obyvatelstvem ve věku od pětadvaceti do čtyřiačtyřiceti let je AIDS už hlavní příčinou úmrtí. Na začátku nového století budou víc než polovinu pacientů AIDS tvořit Afroameričanky a Afroameričani; pravděpodobnost diagnózy AIDS u nich bude devětkrát větší než u neafroamerické populace (Rimer, 1996). Úsilí zavést programy výměny jehel, jež by omezily přenášení HIV mezi drogově závislými, kteří si drogu aplikují do žíly, se ze strany federální, státní a místní správy nedostalo širší podpory, neboť někteří lidé se domnívají, že takové programy podporují užívání drog.

Komentář 11.2

Prevence AIDS

Zdravotníci a zdravotnice nám dávají jasné a jednoduché rady, jak předcházet AIDS: provozovat bezpečný sex a v případě uživatelů drog, kteří si drogu aplikují intravenózně, neužívat společně jehly a ostatní injekční vybavení. Následují další fakta o AIDS a jeho prevenci:

– AIDS se primárně přenáší pohlavním stykem – homosexuálním i heterosexuálním. Především můžete provozováním bezpečného sexu: používejte kondom během (od začátku až do konce) každého pohlavního aktu (vaginálního i análního). V současné době existuje málo důkazů o tom, že by se AIDS přenášel orálním sexem. Ministryně zdravotnictví však radí, že je-li u vás či vašeho partnera či partnerky vysoké riziko AIDS a jeden z vás má vřidky či otevřené rány v ústech,

na genitáliích či v jejich blízkosti, měli byste se orálnímu sexu vyhnout. Polibkem se AIDS nepřenáší.

– Nespoléhejte se na ujištění svého potenciálního sexuálního partnera jako na ochranu proti AIDS, zejména pokud jste žena. V nedávné studii sexuálně aktivních mladých lidí ve věku od osmnácti do pětadvaceti let v jižní Kalifornii bylo zjištěno, že 35 % dotazovaných mužů prohlásilo, že lhali ženě, aby s ní mohli mít pohlavní styk. 20 % mužů vypovědělo, že by lhali ženě, která by se jich zeptala, jestli absolvovali vyšetření na AIDS; řekli by, že toto vyšetření absolvovali a že výsledky byly negativní (Cochran a Mays, 1988).

– Od poloviny osmdesátých let vznikají v celé zemi kluby a seznamovací služby pro lidi, kteří mají negativní výsledky testů na AIDS. Toto však není spolehlivý ukazatel, že potenciální partner či partnerka nejsou nakaženi, a to nejméně ze tří důvodů: 1. jisté malé procento výsledků vyšetření AIDS bývá jen zdánlivě negativní (dotyčná osoba ve skutečnosti má ve své krvi protilátky AIDS, i když jsou výsledky vyšetření negativní); 2. dotyčná osoba mohla být nakažena krátce před vyšetřením, v takovém případě se protilátky při testu neprojeví, nebo se mohla nakazit po testu; 3. u některých lidí – nikdo neví, kolik jich může být – se prostě protilátky AIDS, na které se vyšetření provádějí, nevytvářejí, i když jsou tyto lidé ve skutečnosti nakaženi.

– Pokud si neaplikujete drogy intravenózně, eliminujete jeden z hlavních zdrojů nákazy AIDS. Každá osoba, která si aplikuje drogy injekční stříkačkou, by měla užívat pouze čisté, dosud nepoužité jehly, injekční stříkačky nebo jiné injekční potřeby. – Darování krve nepředstavuje riziko nákazy AIDS. Zároveň neexistuje téměř žádné riziko nákazy krevní transfúzí, protože všichni dárci a dárkyně krve jsou nyní vyšetřováni a krev není přijímána od členů a členek rizikových skupin. Někteří úředníci a úřednice ministerstva zdravotnictví tvrdí, že darovaná krev je nyní bezpečnější než kdy předtím, a to právě díky celkově zvýšené opatrnosti.

– Neexistuje žádné riziko nákazy AIDS při společenském styku jako například při objímání, podávání ruky, pláči, kašli či kýchání, spaní v jedné posteli, používání společného nádobí nebo jiných osobních věcí, toalet, telefonů, nábytku či jiného vybavení; riziko není ani na plovárně. Kromě nitrožilního podávání drog jehlou infikovanou AIDS se nemoc zkrátka nepřenáší při žádném styku nesexuálního povahy.

Nedávné výzkumy ukázaly, že informovanost o AIDS od roku 1980 významně vzrostla, v široké míře především mezi gay populací a mezi heterosexuálními i homosexuálními universitními studentkami a studenty. Studie však také ukazují, že i když praktikování bezpečného sexu v těchto skupinách vzrostlo, existuje stále ještě

vysoké procento lidí s rizikovým chováním (Ames et al., 1992; Bearden, 1992; Osmond, et al., 1993).

I když je vaginální pohlavní styk méně riskantní než styk anální a intravenózní aplikace drog, je rovněž jedním ze způsobů přenosu HIV. Přibližně 66 % těch, kdo se nakazili virem HIV při heterosexuálním styku, jsou ženy a většina z nich se nakazila prostřednictvím vaginálního styku s nakaženým partnerem bez ochrany. V období let 1985 až 1995 se počet pacientek nemocných AIDS ztrojnásobil: vzrostl z 6,5 % na 18,6 % (U. S. Department of Health and Human Services, 1997). Stupeň rizika tu však opět tvoří průsečík rasové a etnické příslušnosti a genderu. Vysoce rizikovou skupinou jsou Afroameričanky a Američanky hispánského původu, neboť virem HIV je nakaženo mnohem více Afroameričanů a Američanů hispánského původu než bělochů. Afroameričanky tvoří například dvě třetiny celkového počtu žen nakažených virem HIV (Rimer, 1996).

Riziko nákazy HIV je stejně vysoké u chudých žen, z nichž nepoměrně vysoké procento tvoří ženy jiné barvy pleti než bílé. Pro některé chudé ženy představuje sex zdroj příjmu (Osmond et al., 1993). Zdravotnické odbornice a odborníky rovněž znepokojuje, že stále častější užívání cracku a stoupající výskyt jiných pohlavně přenosných chorob v chudých městských oblastech přispívají k šíření nákazy HIV. Ženy, které užívají crack, často provozují sex bez ochrany výměnou za peníze či drogy (Inciardi et al., 1993). Přítomnost dalších pohlavně přenosných chorob jako syfilidy může přenos HIV usnadnit. Druhý nejčastější způsob nákazy mezi ženami je intravenózní aplikování drog: 39,3 % žen nemocných AIDS bylo nakaženo v důsledku injekčního podávání drog (U. S. Department of Health and Human Services, 1997).

Počet lidí nakažených virem HIV stále stoupá, ale počet úmrtí na AIDS v roce 1997 poprvé od začátku epidemie poklesl. Tento pokles naznačuje, že AIDS u lidí nakažených virem HIV nepostupuje tak rychle jako dříve a že lidé s AIDS žijí déle. Mnohé odbornice a odborníci připisují tento stav také působení nových způsobů léčby HIV, především lékům nazývaným inhibitory proteáz (Altman, 1997). Čas ukáže, sníží-li tyto léky úmrtnost na AIDS i v dlouhodobé perspektivě, protože jsou velice nákladné – zcela mimo finanční možnosti lidí, u kterých je riziko nákazy HIV nejvyšší.

Nákaza virem HIV a AIDS jsou silně stigmatizovány. Do značné míry je toto společenské stigma způsobeno mylnými představami, které mezi lidmi o přenosu HIV panují. Přes veškeré snahy šířit osvětu koluje ve veřejnosti stále ještě spous-

ta dezinformací, mýtů a stereotypů, které vedou k předsudkům a diskriminaci lidí s HIV/AIDS (Herek a Glunt, 1997). Lidé s AIDS a jejich nejbližší se tedy musí potýkat nejen s fyzickou devastací způsobenou nemocí, ale v mnoha případech i s psychologickým traumatem z rozpadu společenských vztahů a zvýšenou společenskou izolací (viz např. Turner et al., 1998; Weitz, 1991). Obava veřejnosti z nemocí jako HIV a AIDS je jistě pochopitelná, ale diskriminace a izolace lidí s AIDS a jejich rodin je nepřijatelnou reakcí na tuto zdravotní krizi.

11.1.6 Ženy, muži a nemocnost

Viděli jsme, že v průměru přežívají ženy muže o šest let. Je však zajímavé, že i přes delší předpokládanou délku života a nižší úmrtnost je vyšší morbidita, tj. **nemocnost**, u žen než u mužů. U žen je zjištěna vyšší nemocnost od akutních stavů po stavy chronické, které bezprostředně neohrožují život; ženy mají také o něco větší sklon označovat své zdraví za špatné. Ženy každoročně navštíví vícrát lékaře a podstupují dvakrát více chirurgických zákroků než muži (Cleary, 1987; Doyal, 1990b; U. S. Department of Health and Human Services, 1997; Waldron, 1995). Cleary (1987, s. 55) uvádí, že „tyto rozdíly jsou největší v plodných letech života ženy (od sedmnácti do čtyřiačtyřiceti let věku), ale i když reprodukční faktor vyloučíme, zůstává zde stále genderový rozdíl v dočasné invaliditě“.

Vyšší procento nemocnosti u žen může souviset s jejich vyšší předpokládanou délkou života. Čím je člověk starší, tím spíše trpí nějakou chronickou nemocí, která omezuje jeho aktivity. Ženy tvoří 59 % populace nad 65 let a 72 % populace staré 85 let a starší (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997). Nízký příjem zhoršuje zdravotní problémy starších lidí, především starších žen (Davis et al., 1990). Jak jsme viděli v kapitolách 6 a 7, je u starších žen, především u žen jiné barvy pleti než bílé, daleko vyšší pravděpodobnost, že žijí pod hranicí chudoby, než u mužů. Mezi chudobou a nemocí existuje přímý vztah (Gorham et al., 1996; Schweder, 1997; Syme a Berkman, 1997). Jedna nedávná studie objevila dokonce těsnou souvislost mezi ženskou zkušeností genderové nerovnosti, a to včetně nižších příjmů a větších finančních obtíží, a nemocí (Ross a Bird, 1994). Oficiální údaje o chudobě navíc nezahrnují značné množství starých chudých lidí, kteří jsou v ústavní péči. Téměř 75 % obyvatelstva domovů důchodců tvoří ženy (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1991).

Jako druhé vysvětlení vyšší nemocnosti žen se uvádí, že tento stav je prostě dán tím, že častěji využívají zdravotnických služeb. To znamená, že muži na sobě

mohou pozorovat stejné množství příznaků jako ženy nebo dokonce více, ale nevíš si jich. Takové chování je opět v souladu s tradičními genderovými normami: muži jsou vyrovnání a fyzicky silní, zatímco ženy jsou křehké a potřebují pomoc (Helgeson, 1995). Existují důkazy, které tuto hypotézu podporují. Například i když ženy odkládají lékařské vyšetření kvůli některým poruchám stejně dlouho jako muži, mají muži sklon podceňovat rozsah své nemoci víc než ženy a méně často využívají služeb lékařské prevence (Waldron, 1995). Navíc ani sama lékařská komunita není těchto genderových stereotypů prosta a může je ještě podporovat. Výzkum situace v minulosti rovněž ukazuje, že lékaři a lékařky často ztožňovali normální femininitu s nemocností (Ehrenreich a English, 1986). Abychom porozuměli této záležitosti lépe, musíme se podívat na rozdíly v tom, jak systém zdravotní péče přistupuje k ženám a k mužům.

11.2 Sexismus ve zdravotní péči

Lékaři ve Spojených státech se většinou hlásí k *funkčnímu modelu* zdraví, který pojímá lidské tělo jako analogii stroje. Nemoc dočasně naruší normální fungování tohoto „stroje“ a znemožňuje jeho majiteli či majitelce plnit obvyklé povinnosti. Kurativní medicína se specializuje na vědecké opravy (tj. diagnózu, léčbu a uzdravení) špatně fungujícího lidského stroje. „Po ‚opravě‘ se dotyčná osoba může vrátit do společnosti“ (Rothman, 1984, s. 72).

Socioložka Barbara Katz Rothman (1984) tvrdí, že v rámci funkčního modelu zdraví označoval lékařský establishment tradičně „nálepkou“ nemoci daleko spíše ženy než muže, protože v minulosti nebyly ženy obecně považovány za platné členy společnosti – „za lidi, kteří dělají důležité věci“, neboť naplňování jejich primárních rolí se odehrávalo mimo veřejnou sféru, doma. „Ženy byly daleko snadněji označovány jako nemocné, když nebyly považovány za funkční členy společnosti“ (1984, s. 72, důraz autorky). Tyto skutečnosti byly obzvláště významné v 19. století a na začátku století dvacátého, kdy lékaři soupeřili o pacienty a pacientky s ostatními léčiteli a léčitelkami. „Nefunkční“ žena byla symbolem společenského statutu a zároveň také symbolem femininity. Tato představa však byla specifická pro určitou třídu a rasu; pouze bělošské ženy ze středních a vyšších tříd (nejlépe platící zákaznice lékařů) byly považovány za choulstivé a křehké. Chudé a dělnické ženy, imigrantky a ženy jiných barev pleti než bílé byly považovány za robustnější; tvrdilo se, že jejich méně civilizovaná přirozenost je činí silnějšími a schopnými vydržet bolest. Tyto ženy si samozřejmě těžko mohly dovolit

být nemocné, i kdyby to byly jejich bohaté paní a zaměstnavatelky připustily (Ehrenreich a English, 1986; Rothman, 1984).

Mnoho tehdejších žen ale zároveň vykazovalo příznaky tělesné slabosti jako například únavu, dýchavičnost, omdlávání a bolesti na hrudi a bolesti břicha. Tyto příznaky však mohly být důsledkem snahy jít s módou (Ehrenreich a English, 1986, s. 285):

„Módní ženský korzet vykonával v průměru tlak devíti a půl kilogramu na ženské vnitřní orgány; byly naměřeny i extrémní případy osmatřiceti a půl kilogramu. K tomu dodejme, že dobře oblečená žena nosila v zimních měsících v průměru skoro sedmnáct kilogramů svrchního oděvu, z čehož přes osm a půl kilogramu viselo z jejího zmučeného pasu.“

Lékaři v té době však přehlíželi účinky způsobu oblékání na zdraví žen a vykládali tyto symptomy jako další důkaz slabší konstituce žen. Byli si jisti, že ženy potřebují zvláštní péči a zareagovali na to ustavením lékařské specializace porodnictví a gynekologie. Tyto specializace pak podstatně medikalizovaly přirozené biologické události v životě ženy: menstruaci, těhotenství a porod, kojení a menopauzu.

Existuje dost důkazů o tom, že lékařská péče zpočátku často zdraví žen spíše zhoršovala, než zlepšovala. Příkladem může být lékařský zákrok při porodu. Až do 19. století bylo narození dítěte považováno za rodinnou a nikoli lékařskou událost. Ženy rodily ve společnosti svých přítelkyň, příbuzných a porodních bab, které nechaly porodu přirozený průběh a nezasahovaly do něj. Jejich úlohou bylo většinou pomáhat rodící ženě, snažit se jí ulevit v bolesti zajištěním co největšího pohodlí. Ale jak se v průběhu 19. století postupně zotročoval boj o pacientky a pacienty, začali se lékaři, v té době výhradně muži, porodním bábám vysmívat a označovat je za nevzdělané šarlatánky. Lékaři tvrdili, že mají v porodnictví vědeckou kvalifikaci. Jen oni měli přístup k odbornému vědění a lékařským nástrojům, které by porod učinily bezpečnějším, lehčím a rychlejším. V touze po úlevě z porodních bolestí začalo stále více žen, které si to mohly dovolit, rodit raději v přítomnosti lékaře než porodní báby, pod dozorem. Na základě svých tvrzení cítil lékař nutnost „se předvést“, zvláště v přítomnosti svědků. „Doktor se nesměl chovat lhostejně či nepozorně a nesměl se zdát zbytečný. Musel svou identitu vybudovat na tom, že něco dělá, a to pokud možno něco, co by jeho pacientce pomohlo cítit se lépe“ (Wertz a Wertz, 1986, s. 140). Toto však byly časy před asepsí (bakteriální teorie nemocí – teze, že bakterie způsobují nemoc – byla dokázána až v roce 1876), anestezií a dalšími významnými objevy v oblasti medicíny. Lékařské fakulty nabízely na začátku 19. století jen několik kursů a žádnou kli-

nickou praxi (Starr, 1982). Lékařské zákroky byly většinou drastické a škodlivé: například pouštění žilou, dokud rodící pacientka neomdlela, přikládání pijavic, které mělo ulevit bolesti v oblasti břicha i vagíny, použití chloridu rtuťi na pročištění střev a podávání dávicích prostředků k vyvolání zvracení (Wertz a Wertz, 1986).

Na základě těchto skutečností tedy nepřekvapí, že v průběhu téměř celého 19. století docházelo u porodů, u kterých byli přítomni lékaři, k vyšší úmrtnosti matek i novorozenců než u těch, u nichž asistovaly porodní báby (Rothman, 1984). Lékařům se však podařilo přesvědčit zákonodárce – muže s podobným společenskoeconomickým zázemím, že instituce porodní báby i další součásti „nevědecké medicíny“ (např. bylinkářství) jsou nebezpečné. Po roce 1910 vydaly jednotlivé státy přísné zákony o licencích, které prakticky vyloučily porodní báby, bylinkářky a další léčitele a léčitelky z procesu rození dětí a z celé lékařské praxe (Nechas a Foley, 1994; Starr, 1982). V letech 1900 až 1957 došlo ve Spojených státech k dramatickému poklesu praktikujících porodních bab z přibližně 3000 na 2 (Barker-Benfield, 1976).

Gynekologové a gynekoložky si dodnes udržují monopol na péči o zdraví žen. Ženy jsou vedeny k tomu, aby se svěřovaly do celkové lékařské péče těchto specialistů. Stojí za pozornost, že neexistují žádné srovnatelné lékařské specializace na „mužské nemoci“ nebo mužské reprodukční zdraví, ale přibližně 69 % porodníků/gynekologů jsou muži. Převážná většina z nich jsou zároveň běloši (American Medical Association, 1998).

Pokrok v lékařské vědě a technologii měl pro ženy rozhodně pozitivní důsledky a díky němu bylo zachráněno mnoho životů; mnoho analytiček a analytiků si však stále klade otázku, nakolik má medicína zasahovat do normálního biologického fungování ženského těla. Můžeme se opět zaměřit na lékařské zásahy do těhotenství a porodu. Je normální, že během těhotenství ženy přibírají na váze, zakoušejí nevolnost a dochází u nich k zadržování tekutin. Lékaři a lékařky někdy reagují na tyto změny předepisováním speciálních diet a léků. Ty se mohou ukázat jako vhodné pro některé ženy, ale existují doložené tragické příklady toho, jak se v důsledku užívání různých léků jako například thalidomidu a benedictinu vyskytly vážné deformace a onemocnění plodu. Lék diethylstilbestrol (DES), syntetický estrogen, byl kdysi běžně předepisován jako prevence proti ukončení těhotenství, ale byl stažen z oběhu, když se zjistilo, že působí rakovinu u dcer žen, které jej užívaly (Rothman, 1984).

Studie rovněž ukazují, že lékaři a lékařky někdy zasahují do průběhu těhotenství, když je to výhodné – pro ně a pro matku – a také když to snižuje riziko, že by mohli být obviněni z profesního pochybení (Davis-Floyd, 1992). Například počet porodů císařským řezem se ve Spojených státech víc než zdvojnásobil od roku 1975, kdy byl císařský řez použit jen při 10,4 porodu ze 100 živě narozených dětí. V první polovině 90. let byl průměrný výskyt císařských řezů při 22 porodech na 100 živě narozených dětí, i když Centrum kontroly nemocí tvrdí, že poměr 15 porodů císařským řezem na 100 porodů je z lékařského hlediska vhodnější. Většina císařských řezů je plánovaných, méně je zásahů při nepředvídaných komplikacích při porodu a Centrum kontroly nemocí tvrdí, že asi 36 procent císařských řezů není z lékařského hlediska nezbytných (Centers for Disease Control, 1993; U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997). Federální vláda a zdravotní pojišťovny se začaly o vysoké procento císařských řezů více zajímat, protože zvyšují náklady na zdravotní péči; porody císařským řezem jsou téměř dvakrát dražší než vaginální porody. Je zajímavé, že většina porodů císařským řezem se vyskytuje v ziskových nemocnicích u žen, které mají soukromé zdravotní pojištění (Centers for Disease Control, 1993).

K zvýšení počtu porodů císařským řezem přispělo také čím dál rozšířenější elektronické monitorování plodu. Lékaři začali z obavy před obviněním ze zanedbání povinné péče využívat sledování plodu v rámci běžné praxe, a to i v případě porodů s nízkým rizikem. Stále častěji je rovněž monitorování plodu a děložní činnosti prováděno doma, aby byl rozpoznán začátek porodních bolestí. Domácí monitoring plodu stojí asi 100 až 300 dolarů na den, což činí v průměru 5000 dolarů na jedno těhotenství. Lékařské korporace, které tuto službu nabízejí, motivují lékaře a lékařky k užívání tohoto vybavení tím, že jim umožňují stát se podílníky či podílnicemi společnosti. Za relativně malou investici mohou lékařky a lékaři dosáhnout zisku až 15 %, pokud předepisují vybavení vyráběné danou společností. Studie však ukazují, že užívání domácího elektronického monitorování plodu není v předcházení předčasným porodům účinnější než každodenní telefonický kontakt těhotné ženy se zdravotní sestrou. Domácí elektronický monitoring plodu je ovšem rapidně vzkvétající obchod – jeden z těch, do nichž investovalo mnoho lékařů a lékařek (Meier, 1993).

Medikalizace těhotenství a porodu je jen jedním z příkladů často zbytečných lékařských zásahů do normálních biologických procesů v životě ženy; existuje však spousta dalších. Například menopauzu považuje stále mnoho lékařek a lékařů za

problematický jev a léčí ji jako nedostatek hormonů. Často ženám předepisují syntetické estrogény (léčba známá jako hormonální substituce estrogenu), které jim mají pomoci překonat vedlejší účinky menopauzy, jako jsou návaly, deprese, podrážděnost a ztráta pružnosti poševních tkání. Zdá se, že hormonální substituce estrogenu má pro některé ženy příznivé účinky včetně ochrany před srdečními onemocněními, ale vyskytují se i negativní účinky jako zvýšené riziko rakoviny prsu. Tato léčba je navíc ženám vnucována prostřednictvím diskriminace na základě pohlaví a věku tím, že jim slibuje věčnou femininitu a mládí (Greer, 1992).

V rukou lékařských institucí však nejvíc trpěly a trpí chudé ženy a ženy jiných barev pleti než bílé. V minulosti zacházeli lékaři s těmito ženami jen o málo lépe než se zkušební a výzkumným materiálem. Vždyť gynekologickou chirurgii vyvinuli lékaři, kteří své techniky nejprve prováděli na černošských a přistěhovaleckých ženách. Je například doloženo, že J. Marion Sims, „otec gynekologie“ a jeden z prvních prezidentů Americké lékařské komory, u sebe držel několik černošských otrokyň pouze za účelem chirurgických experimentů. „Jednu z nich operoval [bez anestezie] za čtyři roky třicetkrát. ... Poté, co se přestěhoval do New Yorku, pokračoval Sims ve svých experimentech na chudých irských ženách na odděleních New-yorské ženské nemocnice“ (Ehrenreich a English, 1986, s. 291).

Výzkumné pracovnice a pracovníci rovněž doložili rozšířenost zneužívání sterilizace u chudých žen a žen jiné barvy pleti než bílé, motivované rasovou, etnickou a třídní diskriminací (Ruzek, 1987). Davis (1981) například uvádí, že ještě v roce 1972 bylo pod záštitou federálního programu sterilizováno 100 000 až 200 000 žen. Většina těchto sterilizací byla provedena chudým příslušnicím menšin, které podstoupily operaci údajně dobrovolně, i když existují důkazy, že mnohé z nich byly oklamány či donuceny. „Ženy byly sterilizovány bez souhlasu nebo byl souhlas získán na základě nepravdivé či zavádějící informace – většinou takové, že operace nebude mít nevratné následky nebo že nezpůsobí pacientce žádné problémy či vedlejší účinky. Informace byly poskytovány v jazycích, jímž ženy nerozuměly; vyhrožovalo se jim, že pokud nebudou souhlasit, budou jim odebrány sociální dávky a zdravotní péče; souhlas byl vymáhán během porodu a možnost ukončení těhotenství byla podmiňována souhlasem ke sterilizaci“ (Committee for Abortion Rights and Against Sterilization Abuse, 1988, s. 27–28). Není překvapující, že podle statistik je i nadále chirurgicky sterilizováno více černošských žen než bělošských (U. S. Department of Health and Human Services, 1997).⁴

Sexismus však není doménou porodnictví a gynekologie; výzkum ukazuje, že se s ním můžeme setkat téměř ve všech oborech medicíny. Jedna nedávná studie například ukázala, že lékaři muži rozumějí lépe pacientům než pacientkám a že s pacienty komunikují lépe než s pacientkami. Autorky a autoři v této studii zjistili, že u pacientek byla dvakrát vyšší pravděpodobnost, že lékař špatně pochopí důvod jejich návštěvy, než u pacientů (Boland et al., 1998). Další příklad je z oboru kardiologie. Kardiologie je obor, kterému dominují muži, ať už jako lékaři, či jako pacienti. Zmínili jsme se již o rozšířeném přesvědčení, že u žen existuje jen nízké riziko srdečních onemocnění a jejich následků včetně infarktu. Nedávné výzkumy ukazují, že mnozí lékaři nereagují stejně rychle na symptomy srdečního onemocnění u žen jako u mužů. V jedné studii se například zjistilo, že u žen trpících srdečním onemocněním není aplikována agresivní léčba nebezpečně vysoké hladiny cholesterolu v krvi, i když 80 % zkoumaných pacientek mohlo dosáhnout bezpečné hladiny cholesterolu, kdyby jim jejich lékaři předepsali vhodné léky – léky, které se běžně předepisují mužům se srdečním onemocněním (Schrott et al., 1997). Aby se ženám dostalo pro jejich skutečné problémy se srdcem od kardiologů odpovídající agresivní péče, musí často vykazovat daleko silnější příznaky onemocnění (například infarktu nebo městnavého srdečního selhání) než muži (Nechas a Foley, 1994). To do značné míry pomáhá vysvětlit, proč je u žen menší pravděpodobnost přežití operace by-passu než u mužů. Když dojde k operaci, jsou na tom pacientky většinou daleko hůře a jsou o něco starší než pacienti (Kahn et al., 1990). Dodatečné studie ukazují, že když žena přijde na pohotovost a stěžuje si na bolest na hrudi, čeká na lékařské vyšetření i na elektrokardiogram dvojnásob déle než muž; pravděpodobnost, že pacientka dostane léky, které zabrání dalšímu poškození srdce a dalších částí těla po infarktu, je o 50 % nižší než u pacienta (Henig, 1993). Po infarktu navštěvují ženy lékaře častěji než muži, ale jsou v tomto období posílány na méně diagnostických vyšetření a léčebných procedur než muži (Schwartz et al., 1997). U žen je rovněž menší pravděpodobnost než u mužů, že dostanou nejnovější model kardiostimulátoru, a to i v případě, že poruchy jejich srdeční činnosti jsou monitorovány (Schuppel et al., 1998).

Výzkum zkrátka dokládá, že mezi lékaři existuje dědictví negativních a stereotypních postojů k ženám, zvláště k chudým ženám, ženám jiné barvy pleti než bílé a starším ženám. Není výjimkou, že obavy žen o vlastní zdraví jsou trivializovány či špatně pochopeny. To pak vede k méně humánnímu zacházení se ženami a méně účinné zdravotní péči o ně (Nechas a Foley, 1994). Jak ukazuje Komen-

tář 11.3, heterosexismus ve zdravotní péči způsobuje, že méně humánní a účinné péče se dostává také lesbickým ženám a gayům.

Tyto předsudky – diskriminace na základě pohlaví, rasy, věku, společenské třídy a sexuální orientace – studující medicíny vstřebávají již během studia. Rolové modely, které jsou studujícím medicíny k dispozici, vyučující medicíny na lékařských fakultách a lékaři, jsou nejčastěji muži, kteří sami splynuli s touto tradicí. To se může projevat v jejich způsobu výuky i v jejich jednání se studenty a studentkami, kolegy a kolegyněmi a pacienty a pacientkami. Nechas a Foley (1994) například uvádějí, že na lékařských fakultách jsou běžné poznámky, vtipy a narážky sexuální povahy. Další nedávná studie zjistila, že téměř polovina dotazovaných lékařek (47,7 % z 4501 lékařek) uvedla, že má zkušenost s obtěžováním ze strany kolegů a učitelů prostě proto, že jsou ženy. Příkladem takového obtěžování je například oslovení „zlato“ v přítomnosti pacientů a pacientek nebo lékařského personálu či upozornění, že medicína není obor vhodný pro ženy. V téže studii uvedlo 36,9 % lékařek zkušenost se sexuálním obtěžováním ze strany kolegů a učitelů včetně obscénních poznámek, osahávání a líbání (Frank et al., 1998; viz také Conley, 1998). Lékařky také uvedly časté obtěžování ze strany pacientů, jejich výmluvné poznámky a gesta, sexuálně vyzývavé odhalování a nevhodné doteky (Phillips a Schneider, 1993). Pacienti a pacientky však mohou být také sexuálně obtěžováni a zneužíváni ze strany lékařů a lékařek: v jednom průzkumu, který zahrnoval 600 kanadských lékařů a lékařek sloužících na pohotovosti, bylo zjištěno, že 9 % lékařek a lékařů zná kolegu či kolegyni, kteří měli pohlavní styk s pacientkou či pacientem, zatímco 6 % připustilo, že oni sami měli pohlavní styk s pacientkou či pacientem (Ovens a Permaul-Wood, 1997). Jiná studie, provedená ve Spojených státech, však ukázala, že 40 % lékařů, kteří byli v této souvislosti obviněni ze zneužívání úřední moci, provozuje i nadále lékařskou praxi („Sex Offender MDs Still Practicing“, 1997).

Je jasné, že tradiční vztah mezi lékařkou či lékařem a pacientkou či pacientem se sám o sobě jeví jako nezdravý, především v případě žen vyhledávajících lékařskou pomoc. Předpokládá se však, že se tento vztah postupně změní, až se do lékařských profesí dostane víc žen, které budou schopny lépe komunikovat s pacientkami a lépe porozumí ženskému tělu (Fee, 1983; Klass, 1988). Zaznívají však i skeptičtější hlasy, které volají po radikálnějších změnách ve způsobu vykonávání zdravotní péče. Než se soustředíme na tyto alternativy, podívejme se zblízka na role a zkušenosti, které mají ženy a muži ve zdravotnických profesích, především v souvislosti s tím, co jsme se už dozvěděli o genderově podmíněném a sexuálním obtěžování lékařek.

Komentář 11.3

Heterosexistická zdravotní péče

Jaké vlastnosti hledáte, když si vybíráte lékaře či lékařku? Pravděpodobně se zaměříte na universitu a fakultu, kde vystudovali, jejich atestace, potvrzení od ministerstva zdravotnictví, roky praxe, možná i na dosaženou kvalifikaci, případná vyznamenání a ocenění. Můžete se také poptat v okolí, jakou mají dotyční pověst. Ale pokud jste lesbická žena či gay, je pro vás jako pro pacientku či pacienta jednou z nejdůležitějších charakteristik to, jak daná osoba přistupuje k homosexuálním pacientům a pacientkám a jak mnoho toho ví o jejich specifických zdravotních potřebách. Výzkum ukazuje, že homosexuální lidé se často svým poskytovatelkám a poskytovatelům zdravotní péče nespřívají se svou sexuální orientací, protože se obávají odmítavého postoje, posměšků a nedostatku respektu (Tiemann et al., v tisku). Mnoho homosexuálně orientovaných osob je přesvědčeno, že kdyby se poskytovatelé či poskytovatelky zdravotní péče dozvěděli o jejich sexuální orientaci, mohlo by to záporně ovlivnit jejich přístup a péči (Johnson et al., 1981).

Studie ukazují, že tyto obavy nejsou neopodstatněné. Vezměme si například případ lesbické ženy, která navštívila neurologa, protože trpěla silnými bolestmi hlavy a příležitostnou ztrátou paměti. Když se lékař probíral anamnézou této ženy, zeptal se jí, proč neužívá antikoncepci. Když odpověděla, že je lesbické orientace, neurolog přehodnotil veškeré její symptomy na základě této informace a rozhodl, že by se měla podrobit psychologickým testům a vyšetření u klinického psychologa. Její fyzický problém byl redefinován jako psychologická porucha vycházející z její sexuální orientace. Další lesbické ženě, která odhalila svou sexuální orientaci svému alergologovi, bylo sděleno, že její lesbickou orientaci mohly způsobit její alergie a že by ji mohla „vyléčit“ série injekcí (Tiemann et al., v tisku). Jiní gayové a lesbické ženy uvádějí, že i když jejich poskytovatelky a poskytovatelé zdravotní péče nedávají otevřeně najevo, že nesouhlasí s homosexuální orientací svých pacientek či pacientů nebo že je tato orientace vyvádí z míry, jejich chování prozrazuje jejich pocity: jsou zaskočení, znervózní a nejsou schopni udržet oční kontakt, raději se dívají na podlahu nebo někam za pacientku či pacienta. Poskytovatelky či poskytovatelé mohou rovněž přestat s pacientkou či pacientem hovořit či opominout důkladnější pohovor, což může mít za následek chybnou diagnózu nebo neadekvátní léčbu (Stevens, v tisku).

Heterosexuální lékaři a lékařky běžně předpokládají, že jejich pacientky a pacienti jsou také heterosexuální. Značně velké procento z nich – v jedné studii je

to 40 % – připouští, že se někdy nebo často cítí nepříjemně, když poskytují péči gayům a lesbickým ženám (Matthews et al., 1986). Heterosexismus a homofobie, charakteristické znaky zdravotní péče, mají na gaye a lesbické ženy samozřejmě negativní dopad. Někdy se zdravotní péče úplně vzdávají. Většina z nich však prostě před zdravotníky a zdravotnicemi svou sexuální orientaci skrývá, a to i za předpokladu, že se jim v důsledku tohoto utajení nedostane péče, kterou potřebují (White a Dull, v tisku).

11.2.1 Patriarchální hierarchie zdravotnické práce

V kapitole 6 jsme hovořili o tom, jak funkcionální sociologové a socioložky, například Talcott Parsons, rozdělují mužské a ženské role na instrumentální a expresivní.

V tradiční patriarchální rodině jsou muži instrumentálními vůdci domácnosti a mají větší moc při rozhodování především proto, že jsou živitelé rodiny. Na rozdíl od toho se ženy starají o domácnost a pečují o její členy. Je zajímavé, že kritičky a kritikové tradiční lékařské praxe ve Spojených státech dělají paralelu mezi patriarchálními vztahy v rodině a vztahy mezi mužem a ženou, které převládají v poskytování zdravotní péče. „Lékař/otec je hlavou rodiny, která se skládá z ošetřovatelky (manželka a matka) a pacientky či pacienta (dítě). Lékař disponuje vědeckými a technickými dovednostmi a ošetřovatelka vykonává pečovatelské a utěšitelské povinnosti“ (Fee, 1983, s. 24).

Tato paralela se nám bude zdát ještě trefnější, všimneme-li si, jak jsou jednotlivá pohlaví zastoupena v jednotlivých oborech zdravotní péče. Zdravotní péče byla v minulosti oblastí, kde bylo zaměstnáno vysoké procento žen, protože mnoho zaměstnání souvisejících se zdravotní péčí bylo vnímáno jako pokračování rolí, které ženy zastávaly doma. Není tedy překvapující, že ženy dnes tvoří více než 88 % osob zaměstnaných ve zdravotnictví, i když zároveň tvoří pouze asi čtvrtinu (26,4 %) praktikujících lékařů a lékařek (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997). Ženy jsou ve zdravotnictví soustředěny v „pomocných“ a „pečovatelských“ zaměstnáních a na místech, jejichž pracovní náplň přitomíná péči o domácnost. Tvoří například 93,3 % registrovaných zdravotních sester; 90,2 % dietních sester a výživářek a 88,4 % ošetřovatelek a pomocných sil ve zdravotnictví (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997). Tato povolání mají menší prestiž a mají menší příjmy než zdravotnické profese, ve kterých převládají muži – například lékař, i když v důsledku akutního nedostatku

zdravotních sester v osmdesátých letech byly příslušnicím této profese podstatně zvýšeny platy a přiznány další výhody. To na druhou stranu přilákalo do tohoto oboru více mužů, i když nadále zůstal z více než 90 % ženskou záležitostí.⁵ Nejméně prestižní a nejhůře placená povolání vykonávají především ženy jiné barvy pleti než bílé (Doyal, 1990a; Glenn, 1992).

Už jsme viděli, jak lékaři muži vypudili na začátku 20. století z praxe ženy poskytující zdravotní péči, například porodní báby. Kromě toho byly v minulosti ženy a rasové či etnické menšiny vyloučeny ze studia medicíny nebo odrazovány od toho, aby ji studovat začaly či studium dokončily, buď formou přímé, nebo, v poslední době, méně nápadné diskriminace (Nechas a Foley, 1994). Od roku 1971 však stoupl podíl žen a příslušnic a příslušníků menšin na celkovém počtu studujících medicíny a jejich absolventek a absolventů (viz Tabulka 11.4). V roce 1971 tvořily ženy například jen 10,9 % studujících medicíny; do roku 1994 se jejich počet téměř zčtyřnásobil a dosáhl hodnoty 41,1 % (U. S. Department of Health and Human Services, 1997). V roce 1975 tvořily ženy jen 13,4 % absolvujících studia medicíny, zatímco v roce 1993 tvořily 37,9 % (National Center for Education Statistics, 1996). Jak rovněž ukazuje Tabulka 11.4, vzrostlo i zastoupení rasových a etnických menšin mezi studujícími a absolventkami a absolventy medicíny, i když v roce 1997 byl zaznamenán jedenáctiprocentní pokles v počtu příslušnic a příslušníků menšin zapisujících se na lékařské fakulty. Většina odbornic a odborníků připisuje tento pokles nedávným rozhodnutím federálního soudu a státním referendům, která ukončila programy vyrovnávacích opatření (*affirmative action*) v procesu přijímání na lékařské fakulty. To některé menšiny odradilo od podání přihlášky a u některých správců a správkyň škol způsobilo přílišnou opatrnost při přijímacím řízení, motivovanou snahou vyhnout se žalobám z „převrácené diskriminace“ („Minority Enrollment Drops“, 1997).⁶

I když vyšší zastoupení žen a lidí jiné barvy pleti než bílé na lékařských školách rozhodně představuje vítaný trend, někteří pozorovatelé a pozorovatelky zpochybňují rozsah, v němž budou tyto skupiny moci změnit sexismus a další projevy nerovnosti, které se zdají být v našem systému zdravotní péče hluboce zakořeněné. Tento skeptický postoj je zčásti motivován tím, že studentky a studenti medicíny z řad žen a menšin absolvují studium v tomtéž systému diskriminujícím na základě pohlaví, rasy, společenské třídy a sexuální orientace jako běloští muži. Jak jsme už poznamenali, mají také velmi málo vzorů, kterými by nebyli běloští muži. Zastoupení žen mezi vyučujícími na lékařských fakultách se od roku 1975

značně zvýšilo, z 15,1 % na 24 % v roce 1994 (Kirchstein, 1996). Nicméně zatímco se od roku 1975 mezi vyučujícími na lékařských fakultách podstatně zvýšil počet zástupců a zástupkyň menšin, počet bělošských pedagogů a pedagožek také vzrostl, takže podíl vyučujících z řad menšin zůstal v průběhu uplynulých dvou a půl desetiletí v podstatě konstantní (mezi 19 a 21 %) (Commission on Professionals in Science and Technology, 1992).

Tabulka 11.4 Počet zapsaných studujících medicíny a počet absolvujících podle pohlaví a rasy; vybrané roky

Procento studujících zapsaných v prvním ročníku lékařských fakult, které či kteří byli/i:	1980–81	1994–1995
Ženy	28,9	42,2
Bělošky a běloši (nehispánského původu)	82,9	66,3
Černošky a černoši (nehispánského původu)	7,9	8,9
Američanky a Američané hispánského původu	4,8	6,8
Asiatky a Asiaté	3,3	17,2
Americké indiánky a indiáni	0,4	0,8

Procento všech studujících zapsaných na lékařských fakultách, které či kteří byli/i:	1980–1981	1994–1995
Ženy	26,5	41,1
Bělošky a běloši (nehispánského původu)	85,0	67,7
Černošky a černoši (nehispánského původu)	5,7	7,6
Američanky a Američané hispánského původu	4,9	6,2
Asiatky a Asiaté	2,9	16,5
Americké indiánky a indiáni	0,3	0,6

Procento absolvujících lékařských škol (M. D.), které či kteří byli/i:	1993–1994
Ženy	37,9
Bělošky a běloši (nehispánského původu)	73,4
Černošky a černoši (nehispánského původu)	6,1
Američanky a Američané hispánského původu	4,0
Asiatky a Asiaté/ Ostrovanky a ostrované tichomořského původu	14,8
Americké indiánky a indiáni/ Původní obyvatelstvo Aljašky	0,4

Prameny: National Center for Education Statistics, 1996, s. 296; U. S. Department of Health and Human Services, 1997, s. 242.

Už jsme se zmínili o rozšířené genderové diskriminaci včetně sexuálního obtěžování, které jsou vystaveny lékařky. Pesimisticky zní výsledek studie Frank et al. (1998), podle kterého existuje největší pravděpodobnost těchto negativních zážitků u mladých žen, což naznačuje, že i když se zastoupení žen v lékařské profesi zvýšilo, jejich postavení se významně nezlepšilo. Tato studie navíc zjistila, že ženy pracující v oborech, kde převažují muži (a které jsou zároveň nejlépe placeny), jako je například chirurgie, udávají zkušenost s obtěžováním a diskriminací častěji než ostatní ženy. Toto zjištění pomáhá vysvětlit, proč v těchto specializacích i nadále převládají muži. Jedna absolventka medicíny vypověděla, že se ženami zajímajícími se o obory, v nichž převládají muži, se při atestačních pobytech na dotyčných odděleních zachází tak špatně, že se samy vzdají aspirací věnovat se jedné z těchto specializací (Manning, 1998). Není tedy divu, že nejvíce žen je soustředěno ve všeobecné medicíně, pediatrii a dalších hůře placených specializacích (Kirchstein, 1996).

Výzkumy z poslední doby ukázaly, že lékařky pečují o ženské pacientky lépe než lékaři. Zjistilo se například, že lékařky provádějí více vyšetření cervikální cytologie a posílají pacientky mnohem častěji na mamografická vyšetření. Toto platí především v případech, že se porovnávají praxe mladších lékařek a lékařů (Franks a Clancy, 1993; Lurie et al., 1993). Některé pozorovatelky a pozorovatelé vyjadřují nicméně i nadále obavu, že pokud budou studující medicíny socializováni do paternalistické a autoritářské role lékaře, není pravděpodobné, že by byly eliminovány nežádoucí aspekty vztahu mezi lékařem a pacientkou či pacientem, především v případech pacientek a nebělošských pacientek a pacientů. Z tohoto úhlu pohledu není řešením nespravedlností ve zdravotní péči dosadit v rámci stávajícího systému do mocenských pozic víc žen a lidí jiné barvy pleti než bílé, ale spíše změnit sám systém. Jak uvidíme dále, je tento cíl úhelným kamenem feministického hnutí zdravotní péče.

11.2.2 Feministická zdravotní péče

Hnutí feministické zdravotní péče vzniklo v šedesátých letech jako přirozený důsledek širšího feministického boje proti sexismu a genderové nerovnosti (viz kapitola 1). Ženy, které se setkávaly v malých skupinách, jejichž cílem bylo zvýšení uvědomění (*consciousness raising groups*), si začaly sdělovat své individuální zkušenosti s lékařskou péčí, které obsahovaly některá společná témata: „[vztah mezi lékaři a pacienty] byl příliš často poznamenán blahosklonností a pohrdáním

ze strany lékaře či lékařky a pocitem ponížení ze strany pacientky či pacienta (Marieskind a Ehrenreich, 1975, s. 39). Na základě těchto diskusí si ženy uvědomily, že musí prostřednictvím studia ženského těla včetně vlastního vypracovat své vlastní standardy zdraví a normality. Do roku 1975 vzniklo ve Spojených státech v důsledku těchto raných snah víc než 1200 feministických skupin zdravotní péče.

Feministická zdravotní péče kombinuje svépomoc s politickou praxí (Withorn, 1986). Podle odbornice na zdravotnickou výchovu Sheryl Ruzek (1987, s. 188) feministické aktivistky zdravotní péče „vzdělávají sebe a jiné ženy ve zdravotních otázkách, poskytují alternativní služby a snaží se ovlivňovat veřejná opatření, která mají dopad na zdraví žen“. Těchto cílů dosahují různými způsoby. Například pokud jde o výchovu a vzdělání, vydaly feministky množství vysoce kvalitní literatury pojednávající o různých zdravotních a lékařských otázkách neoborným, velice čtivým stylem a v přístupné úpravě. Jedním z prvních a zároveň možná nejznámějších příkladů je kniha Bostonského sdružení žen pro zdraví (*Boston Women's Health Collective*), nazvaná *Naše těla, my samy (Our Bodies, Ourselves)* a vydaná v roce 1973; přepracované vydání vyšlo v roce 1992. Když dnes člověk navštíví oddělení literatury o zdraví v jakémkoli tradičním knihkupectví, najde velký výběr feministických publikací o zdravotní péči.

Feministické aktivistky zabývající se zdravotní péčí rovněž organizují kurzy nazvané „Poznej své tělo!“, v nichž se ženy dozvídají nové věci nejen o svém těle – které je tak pro ně demystifikováno – , ale také se naučí poskytovat si základní péči jako například samovyšetřování prsů a orgánů v malé pánvi. V rámci alternativní lékařské péče si ženy otvírají vlastní kliniky, aby poskytovaly nejrůznější služby jako gynekologickou péči, těhotenské testy, poradenství a ukončování těhotenství. Feministické kliniky mají dva zvláštní rysy: 1. „pacientka se tam setká od sestry na příjmu až k lékařce, která jí radí, se ženami, jako je ona sama“; 2. „žena není objektem péče, ale aktivní účastnicí“ (Marieskind a Ehrenreich, 1975, s. 39).

V rámci ovlivňování veřejných opatření vytvořily feministické aktivistky zdravotní péče organizace jako Celostátní ženská zdravotnická síť (*National Women's Health Care Network*), která má přes 20 000 členek. Tyto skupiny lobbují na místní, celostátní i mezinárodní úrovni ve věci veřejných opatření, která ovlivňují zdraví žen na celém světě (Ruzek, 1987).

Feministické hnutí zdravotní péče nezůstalo ušetřeno problémů. Ženské kliniky se často potýkají s nedostatkem zaměstnankyň a finančními potížemi. Při

vládních rozpočtových škrtech ztrácejí tyto kliniky dotace jako první (Withorn, 1986). Není tedy divu, že tyto kliniky mohou většinou poskytovat pouze omezený rozsah služeb, většinou pouze porodnickou a gynekologickou péči. Navíc bylo celé hnutí někdy kritizováno za to, že vážnějším způsobem nezpochybnuje instituci lékařské péče jako takovou. „Mnoho zdravotnických aktivistek a aktivistů věří, že v kapitalistické společnosti je v podstatě nemožné vytvořit skutečně humaní systém zdravotní péče pro ženy. Žádná z použitých strategií však přímo nehrožuje základní ekonomické uspořádání společnosti“ (Ruzek, 1987, s. 195). Většina se stále soustřeďuje spíše na individuální léčbu než na institucionální změnu. A k tomu existuje nebezpečí, že důraz na péči o vlastní zdraví může státu posloužit k tomu, že se zbaví odpovědnosti za zajištění zdravotní péče svým občanům, ženám i mužům (Ruzek, 1987; Withorn, 1986).

Přes všechny tyto potíže je nutno blahořečit feministické zdravotní péči za to, že mnoha ženám poskytla bezpečné, finančně dostupné a spolehlivé lékařské služby. Stejně důležitá je ústřední role tohoto hnutí v procesu pojmenování a zveřejňování nedostatků a nespravedlností našeho tradičního zdravotnického systému. I když hnutí kladlo hlavní důraz na ženy, z jeho analýzy problémů obsažených ve způsobu poskytování tradiční zdravotnické péče měli užitek i muži, především chudí muži a příslušníci dělnické třídy a menšin, kteří jsou v rukou elitářského lékařského establishmentu také často vystavováni nehumánnímu a blahosklonnému zacházení. Úspěch hnutí dokazuje i to, že některé jeho myšlenky přijaly americké lékařské fakulty. Mnoho lékařských fakult například nyní nabízí mimořádný program výuky gynekologického vyšetření, ve kterém se budoucí lékaři a lékařky učí, jak provádět vyšetření orgánů v malé pánvi. Podobně jako dřívější kurzy „Poznej své tělo!“, najímají se pro tyto mimořádné programy výuky gynekologického vyšetření ženy, aby naučily studující medicíny, jak provádět vyšetření orgánů v malé pánvi citlivěji. V těchto programech je kladen stejně velký důraz na rozvíjení umění mezilidských vztahů jako na zdokonalování lékařských technik (Kelly, 1998).

Dalším přínosem feministického hnutí zdravotní péče byla skutečnost, že poskytlo ženám „pocit síly a hrdosti na vlastní tělo“ (Marieskind a Ehrenreich, 1975, s. 38). V následující části budeme toto téma dále zkoumat v rámci výkladu o genderu, tělesné kondici a sportování.

11.3 GENDER, SPORT A TĚLESNÁ KONDICE

Znalost silných i slabých stránek vlastního těla, pocit dobré tělesné kondice a energie, dobrý pocit z vlastního těla a schopnost je ocenit – to vše dává člověku sílu. Rozvíjení tělesného potenciálu dodává navíc člověku pocit úspěchu, který ho může povzbudit i v potýkání se s jinými problémy (Lenskyj, 1986). Vědomí a uznání této skutečnosti stojí v pozadí často citované věty „sport utužuje charakter“. Chybějícím, ale vždy implikovaným modifikátorem slova charakter byl výraz maskulinní, třebaže toto adjektivum nebylo v dané větě obsaženo přímo. Podívejme se například na případ *Hollander vs. Connecticut Conference, Inc.*, z roku 1971, kdy bylo studentce, přestože se kvalifikovala, zakázáno soutěžit v přespolním běhu v chlapeckém týmu její střední školy, protože státní meziškolní sportovní asociace zakázala společné sporty. Soudce rozhodl spor ve prospěch sportovní asociace: „Sportovní klání utužuje charakter našich chlapců. Tento druh charakteru nepotřebujeme u našich dívek, budoucích žen“ (citováno v Lawrence, 1987, s. 222).

Soudcův výrok odráží tradiční přesvědčení, že sport je mužská aktivita, neslučitelná s našimi kulturními standardy ženské krásy a ženské heterosexuální přítelovosti. V jistém smyslu je to pravda; způsob, jakým jsou sportovní a tělovýchovné aktivity většinou organizovány a prováděny, představuje protiklad toho, jak naše kultura definuje femininitu. V naší společnosti jsou hlavními rysy sportu soutěživost a dominance, sebeovládání a tvrdost, násilí a agrese. Chlapci jsou od svých nejranějších setkání se sportem vedeni k tomu, aby na hřišti či na kurtu rozvíjeli „zabíjácký instinkt“. Učí se, že sport je konfrontace s protivníkem; a aby přinášel uspokojení, musí obnášet pot, vyčerpání a hlavně bolest. Vítězství je samozřejmě „všechno“. Muži a chlapci, kteří se této hře nepřizpůsobí – kteří ve sportu nestavějí na odiv „tvrdou maskulinitu“ –, jsou předmětem posměchu, že hrajou „jako holky“ (Messner, 1992; White et al., 1995).

Ženy nebyly vyloučeny ze sportu a utužování fyzické kondice úplně, ale jejich účast byla v minulosti omezena. Byly povzbuzovány, aby přijaly spíše podpůrnou roli jako roztleskávačky, než aby se sportu účastnily přímo. Ty, které se do sportovních aktivit zapojily přímo, byly směřovány do „ženských sportů“ jako plavání a potápění, bruslení, gymnastika a aerobik. Ženy, které se sportu věnovaly s plným nasazením, tak často činily pod velkým stresem a byly ostatními nazývány „mužatkami“, „neženskými“ či považovány za nedostatečně schopné (Blinde a Taub, 1992; Jarrat, 1990; Nelson, 1992). Jedna nedávná studie například ukázala, že v předstávách mnoha lidí musí být skutečně výkonná sportovkyně lesbicky orientova-

ná; toto stereotypní označování tak i nadále omezuje počet žen ve sportu a chování sportovkyně. „Sportovkyně jsou považovány za něco méně než ‚skutečné ženy‘, protože nezosobňují tradiční ženské charakteristiky (např. závislost, slabost, pasivitu)“ (Blinde a Taub, 1992, s. 163). Výjimkou je podle jedné autorky černošská sportovkyně, které její existence v černošské komunitě umožňuje být „silná a výkonná ve sportu, aniž tím popírá svou ženskost“ (Hart, 1980).

Působením různých faktorů se však na počátku 70. let začal způsob účasti žen i mužů ve sportu a tělovýchovných aktivitách měnit. Snad nejvýznamnější událostí bylo schválení návrhu Článku IX. Novely zákona o vzdělání v roce 1972. Z kapitoly 4 si možná pamatujete, že Článek IX zakazuje diskriminaci na základě pohlaví ve výchovných a vzdělávacích programech (včetně tělesné výchovy a sportu), které dostávají federální podporu. Článek IX vlastně donutil většinu amerických výchovných institucí, aby rozšířily své sportovní a tělovýchovné programy na dívky a ženy a věnovaly víc peněz na tělesnou výchovu a sport pro dívky a ženy. Výsledek byl významný: například na amerických vysokých školách a univerzitách vzrostlo procento žen ve studentských sportovních družstvech z 16 % v roce 1971 na 38 % v roce 1997; počet sportovních stipendií udělených ženám na školách 1. divize Celostátní asociace universitních sportů (*National Collegiate Athletic Association, NCAA*), kde je vysoká konkurence, vzrostl ze 20 % v roce 1977 na přibližně 33 % v roce 1997 („Conference Report“, 1997; Dunkle, 1987; Raiborn, 1990). Přestože byla v ženském sportu od počátku sedmdesátých let zaznamenána významná zlepšení, nespravedlnost je stále dost. Například průměrná škola, která je členem 1. divize NCAA, vydá 849 130 dolarů ročně na sportovní stipendia pro muže a 372 800 dolarů ročně na stipendia pro ženy. Průměrný základní plat basketbalového hlavního trenéra v roce 1991 byl 71 511 dolarů ve srovnání s hlavní basketbalovou trenérkou, jejíž plat činil 39 177 (NCAA, 1992; viz také Theberge 1993 o nerovnostech mezi pohlavími v prostředí kanadských trenérů a trenérek).

Podobný vzorec můžeme najít v celém sportovním světě. Od sedmdesátých let se ženám podařilo dosáhnout ve věci účasti ve sportu obrovských zlepšení. V roce 1994 hrálo například na středních školách 328 mladých žen v chlapeckých studentských fotbalových družstvech. I když tvořily jen nepatrné procento (0,03 %) všech fotbalových hráčů a hráček na středních školách, významně zvýšily zastoupení dívek v tomto sportu (Bloom, 1995). Na amatérské úrovni roste mezi ženami popularita ledního hokeje. V období od roku 1988 do roku 1998 vzros-

tl počet žen registrovaných v USA Hockey, celostátní organizaci řídící amatérský hokej, ze zhruba 5500 na víc než 20 000. Očekává se, že toto číslo dále poroste díky zlaté medaili, kterou vyhrál americký ženský hokejový tým na Zimních olympijských hrách v roce 1998 (Kannapell, 1998; LaPointe, 1998; ale viz také Theberge, 1997). Na profesionální úrovni existují nyní dvě profesionální ženské basketbalové ligy (Americká basketbalová liga, *American Basketball League*, a Ženská národní basketbalová asociace, *Women's NBA*) a v roce 1997 byly dvě ženy najaty jako rozhodčí do Mužské národní basketbalové asociace (*Men's National Basketball Association*) (Wise, 1997).

Většina lidí však i nadále snižuje hodnotu ženské účasti ve sportu, považuje ženský přínos sportu za méně významný než mužský a zpochybňuje fyzickou a psychickou sílu a houževnatost sportovkyň. Uvažme například, že v roce 1996 byl průměrný plat profesionální basketbalové hráčky přibližně 70 000 dolarů, zatímco ženské basketbalové hvězdy dostávaly až 125 000 dolarů (Smallwood, 1997). V roce 1996 vydělal Michael Jordan přes 300 000 dolarů za zápas a přes 193 milionů za propagaci různých výrobků („The Year of the Michaels“, 1996). Jordana považovala většina lidí za nejlepšího hráče NBA, i průměrný hráč však dostával roční plat ve výši 1,7 milionu dolarů (U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1997).

Spousta lidí by samozřejmě namítla, že mužský sport vynáší víc než ženský, a měli by pravdu. Tento argument však přehlíží fakt, že naše kultura snižuje ženský sport a sportovkyně, a propaguje pojetí sportu jako ztělesnění maskulinity a důkaz tělesného základu genderového rozdílu (White et al., 1995). To můžeme pozorovat na způsobu, jak média informují o mužském a ženském sportu. Především se o sportovkyních a ženských sportovních událostech informuje velice málo, s výjimkou olympijských her a dalších klíčových mezinárodních soutěží (Messner et al., 1993). Messner a jeho kolegové a kolegyně (1993) například zjistili, že mužský sport zabere ve Spojených státech 92 % televizního sportovního zpravodajství, ženským sportům se však věnuje jen 5 % zpráv; zbytek tvoří zprávy smíšené či genderově neutrální. Za druhé, podoba sportovního zpravodajství v médiích také zdůrazňuje jistý typ „ortodoxní maskulinity“, především tvrdost a odvahu tváří v tvář fyzickému riziku (Robinson, 1992; White et al., 1995). Sportovkyně nejen příliš nepřispívají k tomu, aby šel tento typ maskulinity na odbyt, ale vážně jej zpochybňují. Za třetí, pokud jsou ženy v médiích středem pozornosti, jsou často prezentovány jako sexuální objekty či oběti. Například v obsahové

analýze obálek časopisu *Sports Illustrated* v období mezi únorem 1993 a únorem 1994 uvádí Ryan (1994), že za dobu 52 týdnů se na obálce objevilo jen šest žen. V jednom případě nešlo o sportovkyně, ale o modelky; to byl samozřejmě případ známého „plavkového čísla“. I na obálce jednoho dalšího čísla se objevily ženy, které nebyly sportovkyně; šlo o vdovy po dvou profesionálních hráčích baseballu, kteří zahynuli při neštěstí na lodi. V dalších třech případech šlo o sportovkyně, ale byly zpodobněny spíše jako oběti než vítězky: Monica Seles, profesionální tenistka, byla ukázána s nožem trčícím v zádech poté, co ji při zápase pobodal divák; Mary Pierce, další tenistka, byla představena ve speciální reportáži o tom, jak ji zneužíval otec; a Nancy Kerrigan, olympijská krasobruslařka, byla medializována poté, co na ni zaútočili společníci její soupeřky. Existuje několik sportovních časopisů určených výhradně pro ženské publikum, například *Conde Naste Sports for Women* a *Sports Illustrated Women/Sport*, ale ty vycházejí nepravidelně. V jedné analýze těchto časopisů se navíc zjistilo, že se zaměřují více na zdraví a tělesnou kondici než na sport jako takový, i když publikují medailony významných sportovkyň (MRTW, 1998b; viz také Messner et al., 1993).

Přes pokračující genderovou stereotypizaci sportovkyň a sportovců bylo provedeno rozsáhlé bádání v oboru sportovního lékařství a sportovní psychologie, které většinu mýtů o tělesných a emocionálních důsledcích sportu pro muže a ženy staví do jiného světla. Jedním z prvních mýtů, které byly vyvráceny, bylo například rčení, že když cvičení nebolí, není to žádné cvičení. Odbornice a odborníci v oboru sportovní medicíny rychle poukázali na to, že přehlížení signálů, které vysílá tělo, vede sportovce ke zraněním, někdy i s trvalými následky (muži se této zásady drží více než ženy) (White et al., 1995). Badatelky a badatelé v oboru sportovní medicíny také dokázali, že sportování, usilovný trénink a cvičení „neandrogynizuje“ ženské svaly ani nepoškozuje ženský reprodukční systém. Cvičení může naopak zmírnit nepříjemné projevy menstruace a usnadnit porod (Christensen, 1993; „Longer Menstrual Cycles“, 1996). Za třetí byla zpochybněna i představa, že muži jsou od přírody lepší sportovci než ženy z důvodu biologických rozdílů v tělesné velikosti a síle, především pokud jde o určité sporty. Nedávné analýzy například ukazují, že i když se mužské běžecké výkony v lehké atletice od přelomu 19. a 20. století zlepšovaly, ženské časy v běhu se ve srovnání s nimi zlepšily o víc než dvojnásobek, takže bude-li tento trend pokračovat, budou mužské a ženské výkony v lehké atletice v blízké budoucnosti srovnatelné (Whipp a Ward, 1992).

Sportovní psycholožky a psychologové také přišli na to, že zatímco tělesné cvičení a sportování může zvýšit sebedůvěru a snížit pravděpodobnost různých chronických onemocnění, jako jsou například koronární nemoci, může mít důraz na vítězství za každou cenu nezdravé následky včetně vážných onemocnění a zranění nebo pocitu selhání především u mužů, protože jen velmi málo jich dosáhne opravdového sportovního vrcholu (Klein, 1995; President's Council on Physical Fitness and Sports, 1997; White et al., 1995).⁷ Sportovní sociolog Harry Edwards zdůraznil nepřiměřený dopad, který tyto negativní výsledky mívají na mladé černošské muže; ti jsou velmi často vedeni k vrcholovému sportu, ale jen málokdy mají „záchytnou sociální síť“, která by je zachránila v případech selhání. Edwards a ostatní hráli klíčovou roli v odhalování vykořisťování afroamerických sportovců a sportovkyň a rasismu, kterým je organizovaný sport i nadále prostoupen. Tato skutečnost byla vyjádřena i následovně: „Ve sportu jsou stejně jako v plantážnickém systému starého Jihu dozorcí bílí a dělníci a dělnice černé“ (Runfola, 1980, s. 93; viz také Messner, 1987).

Existují důkazy, že i když je většina sportovkyň velmi soutěživá, mají ženy obecně tendenci přistupovat ke sportu odlišně než muži. Studie například naznačují, že ženy a dívky mají větší sklon k vzájemné spolupráci při týmových sportech, jsou pružnější a mají větší zájem o dodržování fair play než o „vítězství za každou cenu“ (Gilligan, 1982; Jarratt, 1990; Nelson, 1992). V určitém smyslu mají ženy a dívky větší prostor přistupovat k sportu alespoň teoreticky tak, jak by se k němu přistupovat mělo: jako ke hře, která má lidem přinášet potěšení a obohacení.

Nárůst zájmu o činnosti související se sportováním a zlepšováním tělesné kondice rozhodně neunikl pozornosti podnikatelů a podnikatelek. Díky odbytu všeho možného, od sportovního oblečení a cvičebního nářadí k „energetickému“ jídlu, vidí podnikatelé a podnikatelky v rostoucím celostátním zájmu o cvičení a sport velký byznys, který vydělává víc než 5,5 miliardy dolarů ročně. Je však zajímavé, že jejich marketingové strategie namířené na muže a na ženy se často nijak výrazně neliší; výzkum ukazuje, že mnoho výrobků a programů týkajících se dobré tělesné kondice je ženám a mužům vnucováno spíše s příslibem mladosti, štílosti a sex-appealu než zdraví, dobrého pocitu a tělesné hbitosti (Lenskyj, 1986; MRTW, 1998b). Jak však uvidíme v poslední části této kapitoly, komerční tendence vyvolat v ženách a v rostoucí míře i v mužích nejistotu ohledně vlastního těla a vzhledu má často za následek vážné psychické i fyzické poškození.

11.4 POLITIKA DUŠEVNÍHO ZDRAVÍ A DUŠEVNÍ NEMOCI

Až dosud jsme se soustředili na tělesné zdraví a nemoc, ale podívejme se teď podrobněji také na genderové otázky týkající se duševního zdraví a nemoci. Gender poskytuje pevné pojítko mezi tělesným a duševním zdravím, protože lékařky a lékaři měli a mají sklon dívat se na stížnosti žen týkající se tělesného zdraví jako na psychosomatické záležitosti, jako na něco, co existuje pouze „v jejich mysli“. Výzkum ukazuje, že lékaři a lékařky se často dívají na styl, jakým ženy využívají zdravotnických služeb, jako na jeden ze způsobů, jimiž se ženy vyrovnávají s psychickými problémy. V důsledku toho lékařky a lékaři často předepisují ženám, které si k nim přijdou stěžovat na fyzické potíže, psychotropní léky. Nechas a Foley například uvádějí, že ženy jsou příjemkyněmi přibližně 66 % receptů na psychoaktivní léky. Tyto recepty píše častěji internistky a internisté, obvodní lékařky a lékaři a porodníci/gynekoložky než psychiatřičky a psychiatři.

V minulosti lékařky a lékaři také běžně předpokládali, že „selhání“ ženského reprodukčního systému působí psychické poruchy. Na přelomu 19. a 20. století lékaři například tvrdili, že dysfunkce vaječníků způsobuje u žen „poruchy osobnosti“ – především neposlušnost, zvýšenou chuť k jídlu, masturbaci, pokusy o sebevraždu, erotické sklony, stihomam, zlomyslnost a bolestivou menstruaci. „Léčba“, kterou lékaři navrhovali, spočívala v chirurgickém odstranění vaječniku (tj. „ženská kastrace“). Ehrenreich a English (1986, s. 290) uvádějí, že:

„V roce 1906 bylo ve Spojených státech podle odhadu předního gynekologa 150 000 žen, kterým byly chirurgicky odstraněny vaječnky. Někteří lékaři se chlubil, že odstranili od patnácti set do dvou tisíc vaječníků. ... Pacientky často přibíhali, že odstranili jejich manželé, kteří si stěžovali na jejich nedisciplinované chování. ... Opevraděli jejich manželé, kteří si stěžovali na jejich nedisciplinované chování. ... Opevraděli jejich manželé, kteří si stěžovali na jejich nedisciplinované chování. ... Opevraděli jejich manželé, kteří si stěžovali na jejich nedisciplinované chování. ... Opevraděli jejich manželé, kteří si stěžovali na jejich nedisciplinované chování. ... Opevraděli jejich manželé, kteří si stěžovali na jejich nedisciplinované chování.“

Dnes mnoho lékařů a lékařek věří, že menstruace a menopauza mají za bezprostřední následek poruchy osobnosti u žen, od deprese až k násilnému chování, i když existuje málo důkazů, které toto přesvědčení podporují, a mnoho, které je vyvracejí (Gitlin a Passnau, 1990; viz také kapitola 2). Chirurgickou „léčbu“ nahradily léky jako např. syntetické hormony, spojované s rakovinou.

Tyto příklady upozorňují na některé potíže, které musíme mít na paměti, když hovoříme o duševním zdraví a nemoci: problémy definice, identifikace a vhodné léčby. Sami psychiatři a psychiatřičky se nemožou shodnout na tom, co je a co není duševní nemoc. Jeden extrém představují zastánci či zastánkyně názoru, že

většina duševních poruch jsou objektivní stavy, které mají identifikovatelné organické či genetické příčiny. Druhý extrém tvoří ti, podle nichž je duševní nemoc politická a morální nálepka, nikoli lékařská diagnóza; psychiatrické ústavy pak nejsou nemocnice, ale spíše zařízení, jejichž účelem je mít pod kontrolou lidi vydělené jako devianty.

I když většina odborníků a odbornic na duševní zdraví zaujímá pozici někde mezi těmito dvěma extrémy, je z těchto rozdílných názorů jasné, že identifikace duševní nemoci je při nejlepším obtížná. Stupeň této obtížnosti ukázali D. L. Rosenhan a kol. při klasickém experimentu z roku 1973. Rosenhan a jeho sedmičlenný pracovní tým byli přijati do několika různých psychiatrických léčeben na základě tvrzení, že slyší hlasy. Tento příznak stejně jako jména a zaměstnání, která udali při příjmu, si však vymysleli; jinak své životní příběhy a chování nijak neměnili. Všichni tito pseudopacienti a pseudopacientky očekávali, že je nemocniční personál rychle odhalí jako podvodníky a podvodnice, ale nestalo se tak. Místo toho personál reinterpretoval jejich normální chování a předešlé životní zkušenosti jako cosi, co je v souladu s jejich diagnózou duševní nemoci. V průměru strávili v nemocnici devatenáct dní a všichni, kromě jedné osoby, byli hospitalizováni s diagnózou schizofrenie.

Rosenhamův experiment jasně ukazuje, že to, co je identifikováno jako duševní choroba, „může být způsobeno spíše pohledem kulturou filtrovaného oka pozorovatele či pozorovatelky než poruchou fyziologie či duše osoby, jejíž chování je posuzováno“ (Little, 1983, s. 345). Protože odborníci a odbornice na duševní zdraví nejsou, podobně jako ostatní lidské bytosti, imunní vůči společenské podmínkám, a nemohou proto být zcela objektivní, lze očekávat, že jejich klinické nálezy budou alespoň zčásti odrážet aspekty kultury, ke které dotyčná či dotyčný patří. V tomto textu jsme už identifikovali mnoho kulturních stereotypů souvisejících s genderem, sexuální orientací, rasovou a etnickou příslušností, věkem a společenskou třídou. Nyní se soustředíme na to, jak takové stereotypy ovlivňují klinické diagnózy duševního zdraví a nemoci.

11.4.1 Dvojitý standard duševního zdraví

Před téměř třiceti lety požádala skupina sociologů a socioložek devětasedmdesát odborníků a odborníků na duševní zdraví (šestačtyřicet mužů a třiatřicet žen), aby popsali „zdravou, zralou, společensky zdatnou (a) dospělou osobu bez specifikace pohlaví (b) muže nebo (c) ženu“ (Broverman et al., 1970, s. 1). Zjistili, že v odpovědích se charakteristika duševního zdraví lišila podle pohlaví popiso-

vané osoby. Důležitějším zjištěním však bylo, že rysy považované za zdravé pro dospělou osobu byly téměř totožné s rysy považovanými za zdravé pro muže včetně nezávislosti, smyslu pro dobrodružství a asertivity. Naproti tomu byla zdravá, zralá a společensky obratná žena popsána jako submisivní, závislá, popudlivá při nejmenší příležitosti a ješitná na svůj zjev. Jak Broverman et al. (1970, s. 5) uzavřeli, „tato konstelace představuje velmi neobvyklý způsob, jak popsat jakoukoli zralou, zdravou osobu“.

Od roku 1970 byla tato studie několikrát opakována za různých podmínek a s různými respondenty (Brooks-Gunn a Fisch, 1980; Hansen a Reekie, 1990; Philips a Gilroy, 1985; Wise a Rafferty, 1982). Výsledky opakování této studie podporují původní zjištění týmu Broverman et al. Na základě těchto výsledků vidíme, že mnoho lékařek a lékařů považuje stereotypní maskulinní chování za normu či ideální standard duševního zdraví. To představuje pro ženy hned dvojí past. Pokud se rozhodnou chovat jako zdravá, zralá dospělá osoba, na jedné straně riskují, že budou označeny za nenormální (tj. za maskulinní ženy, mužatky). Na druhé straně se ženy, které se řídí kulturním scénářem pro zdravou, zralou ženu, mohou cítit nešťastné, nespokojené a psychicky narušené (Gilbert a Scher, 1999; Tavis, 1992).

Výzkum provedený badatelskou dvojicí Robertson a Fitzgerald (1990) ukazuje, jak tento stereotyp poškozuje i muže, kteří se rozhodnou odchýlit od tradičních norem maskulinity. Badatelská dvojice Robertson a Fitzgerald ukázala jednu ze dvou verzí videonahrávky rozhovoru mezi pacientem (ve skutečnosti hercem) a jeho terapeutem sedmačtyřiceti terapeutkám a terapeutům. Na jedné nahrávce pacient řekl, že je inženýr, jeho žena je doma a stará se o děti. Na druhé nahrávce udal, že jeho žena je inženýrka a on je doma s dětmi. Terapeutky a terapeuti, kteří viděli první nahrávku, připisovali mužovy problémy tlaku v zaměstnání či v manželství nebo biologickým příčinám. Ti, kdo viděli druhou nahrávku, však zásadně diagnostikovali muže jako člověka trpícího vážnou depresí, která pramení z jeho role „muže v domácnosti“, i když dotyčný terapeutovi sdělil, že toto uspořádání jeho rodiny vyhovuje. Tyto terapeutky a terapeuti navíc měli sklon soustředit se na mužovo přijetí jeho role v domácnosti jako na něco, co by mělo být léčeno v rámci terapie, a někteří se stavěli k pacientovi nepřátelsky a zpochybňovali jeho představy o tom, co je to být mužem. Stručně řečeno, tato studie naznačuje, že muži, kteří se rozhodnou nepřizpůsobit se tradičně předepisované maskulinní roli, riskují, že budou označeni za duševně nemocné (viz také Gilbert a Scher, 1999; Hansen a Reekie, 1990; Tavis, 1992).

Kromě pohlaví může fakt, je-li osoba označena za duševně nemocnou, i poruchu uvedenou v diagnóze ovlivnit rasová a etnická příslušnost dotyčné osoby. Loring a Powell (1988) například zjistili, že odbornice a odborníci na duševní zdraví diagnostikovali jako násilnické spíše černochoy a černošky než bělochy a bělošky, i když případy, které hodnotili, byly ve všech ostatních ohledech totožné (viz také Fulani, 1988; Littlewood a Lipsedge, 1989).

Definice duševní nemoci a standardy duševního zdraví se konečně proměňují také v průběhu času, a to v závislosti na tom, jak se určitý typ chování stává přijatelným pro širší veřejnost nebo jako výsledek úspěšného lobbování za nějakou určitou skupinu. Například v revizi *Diagnostické a statistické příručky pro duševní poruchy* (*Diagnostic and Statistical Manual for Mental Disorders*) – oficiálního systému psychiatrické klasifikace – z roku 1980 hlasovala Americká psychiatrická komora (*American Psychiatric Association*, APA), aby byla ze seznamu chorob vyškrtuta homosexualita. Před tím byla homosexualita oficiálně považována za duševní nemoc a byla někdy „lčena“ pomocí elektrošoků a averzivní terapie (např. injekční podávání léků působících zvracení, zatímco se „pacient“ či „pacientka“ dívali na homosexuální erotické scény). Demedikalizace homosexuality v roce 1980 byla především výsledkem neúnavných kampaní a politických konfrontací mezi aktivisty a aktivistkami hnutí za práva gayů jako například Celostátní akční skupiny gayů a lesbických žen (*National Gay and Lesbian Task Force*) a APA (Busfield, 1986).

V následujících oddílech pojednáme o několika duševních poruchách, u kterých je zaznamenán vyšší výskyt u příslušníků či příslušnic určitého pohlaví. Zvláštní pozornost budeme věnovat tomu, jak mohou tradiční genderové vztahy přispívat k těmto poruchám a jak mohou genderové stereotypy ovlivnit diagnózy lékařů a lékařek a léčbu pacientů a pacientek. Dále zvážíme, jak mohou diagnózu a klinické závěry ovlivnit další faktory, jako je pacientčina či pacientova rasa a etnická příslušnost, její či jeho věk, společenská třída a sexuální orientace.

Deprese, histrionská osobnost a agorafobie. Všichni jsme někdy pocítovali depresi. V každodenním užívání odkazuje slovo *deprese* na pocit, že je člověk „na dně“, na sklíčenost nebo smutek. Deprese jako klinický syndrom je však cosi vážnějšího a dlouhodobějšího. **Klinická deprese** znamená přetrvávající pocity nespokojenosti a nelibosti, provázené nejméně čtyřmi až osmi symptomy (nechutenství či úbytek na váze, nespavost, nebo naopak zvýšená potřeba spánku, psychomotorické vzrušení, nebo naopak útlum, ztráta zájmu o obvyklé činnosti, ztráta ener-

gie či únava, pocity zbytečnosti, snížená schopnost soustředění a sebevražedné úmysly), které se vyskytují denně po dobu alespoň dvou týdnů bez prokázání jiné poruchy (Rothblum, 1982).

U žen je zaznamenán zásadně vyšší výskyt deprese než u mužů, podle studií klinických případů i široké veřejnosti. Odhaduje se, že v průběhu života zažije ve Spojených státech klinickou depresi 15 % mužů, ale 24 % žen (Hirschfield et al., 1997). Odhaduje se, že globálně se s klinickou depresí setká v některém okamžiku svého života třiapůlkrát víc žen než mužů (World Health Organization, 1996). Tento rozdíl mezi pohlavími se navíc začíná objevovat již v pubertě (Allgood-Merten et al., 1990).

Výskyt deprese u mužů a u žen se však liší také v závislosti na rase, etnické příslušnosti a rodinném stavu. U žen jiné barvy pleti než bílé a chudých žen, které stojí v čele domácnosti (mezi nimiž jsou rasové menšiny zastoupeny nepoměrně), existuje vyšší výskyt deprese než v jakékoli jiné skupině (Landrine a Klonoff 1997; McGrath et al., 1990). Cannon a její kolegyně a kolegové (1989) uvádějí, že na výskyt deprese u žen střední třídy má vliv vzájemné působení rasy a společenské mobility. Ve studii dvou set žen vykonávajících svobodná a manažerská povolání na plný úvazek tento tým zjistil, že nejvyšší výskyt depresivních symptomů byl u černošských žen vychovaných v středostavovském prostředí a bělošských žen pocházejících z dělnického prostředí. Jejich studie rovněž ukázala, že vyšší pravděpodobnost deprese je u žen, které žijí samy, a žen s dětmi než u vdaných či bezdětných žen.

Jiné badatelky a badatelé však zjistili, že vdané ženy jsou náchylnější k depresi než ženatí muži a ženy, které vdané nikdy nebyly. Je zajímavé, že pro muže platí opak: u mužů, kteří nebyli nikdy ženatí, je větší pravděpodobnost výskytu deprese než u ženatých mužů. Podle Americké psychologické komory (*American Psychological Association*, 1985, s. 8) je „manželství spojeno se 71 % zmenšenou nemocností u příslušníků menšin, 63 % u bělošských mužů, 28 % u bělošských žen a 8 % u příslušnic menšin“. Zajímavé je rovněž zjištění, že rozvedené ženy zakoušely víc depresí v manželství než po rozvodu, zatímco rozvedení muži začali depresi trpět v průběhu odloučení od partnerky (Rothblum, 1982; viz také Helgeson, 1994; kapitola 6).

O vysvětlení těchto rozdílů se pokusilo mnoho teorií. Podle jedné z nich je tento rozdíl pouhým umělým statistickým výtvořem, zakládajícím se na faktu, že ženy vyhledávají pomoc více než muži. Existují důkazy, že psychiatricky a především

lo hysterie. V dávných i v nedávných dobách se mělo za to, že hysterii způsobuje putování dělohy v těle. Podle této definice trpěly hysterií jen ženy. Podle odhadů, které máme k dispozici, je dnes poměr žen a mužů vykazujících histrionskou osobnost 2:1 až 4:1 (Chambless a Goldstein, 1980), i když někteří psychologové a psycholožky tvrdí, že klinický popis histrionské osobnosti v diagnostických příručkách v podstatě zaručuje, že bude i dnes aplikován častěji na ženy než na muže (Tavris, 1992).

Jaké jsou charakteristické rysy histrionské osobnosti? **Histrionská osobnost** je většinou popisována jako náročná, závislá, manipulativní, melodramatická, popletená a svůdná, ale frigidní. Někdy se u hysterických osobností také objevuje konverze, tj. projevy fyzické nemoci či poruchy bez zjevné organické příčiny. Nejčastěji má tento jev podobu bolesti, hyperventilace, omdlévání, prudkých záchvatů a křečí a paralýzy (Chambless a Goldstein, 1980).

Na základě nápadné podobnosti mezi histrionskou osobností a tradiční koncepcí normální femininity vytvořené naší kulturou jsou některé analytičky a analytici přesvědčeni, že ženy jsou socializovány do životní dráhy hysteriček. Znamená to, že jelikož je ženám vštěpováno, aby vědomí své vlastní ceny odvozovaly od toho, jak na ně reaguje jejich okolí, mohou se některé z nich uchýlovat k extrémním krokům, jako jsou výše popsané histrionské rysy, aby připoutaly pozornost a aby se jim dostalo ocenění (Wolowitz, 1972). I když se tato hypotéza těší jisté podpoře, je rovněž možné, že hysterie je reakcí na vysoce stresovou situaci, kterou dotyčná osoba chápe jako ohrožující, ale cítí se bezmocná ji změnit. Jinými slovy, hysterie může být formou vzpoury, zvláště když bereme v úvahu konverzi (Ehrenreich a English, 1986). Uvědomme si například, že u mužů jsou konverze běžné za války. Pro vdanou ženu znamená konverze „neschopnost vykonávat povinnosti a činí ji závislou na rodině. Toto chování je rovněž u žen daleko spíše tolerováno a může pro hysteričku a její rodinu znamenat méně konfliktů než otevřené odmítnutí tíživých povinností“ (Chambless a Goldstein, 1980, s. 116–117). V každém případě je nutné zajistit, aby termíny histrionská osobnost a hysterie byly aplikovány správně a nebyly užívány k očerňování žen či k odbývání jejich skutečných tělesných příznaků jako nepodložených. Jedním příkladem takového odbývání jsou zaměstnavatelé a zaměstnavatelky, kteří trvají na tom, že fyzické indispozice jejich průmyslových dělnic jsou spíše psychosomatickým jevem („hysterie montážní linky“) než výsledkem nezdravého pracovního prostředí (Doyal, 1990a; Harris, 1983).

Agorafobie je někdy označována jako *úzkostná hysterie*. **Agorafobie** se běžně definuje jako strach z otevřených prostranství, může však znamenat rovněž strach z davu, veřejných míst, dálnic, opuštění domova, zkrátka „z každé situace, která ztěžuje únik na bezpečné území nebo k důvěryhodné osobě; čím více je situace omezující, tím větší úzkost působí“ (Chambless a Goldstein, 1980, s. 119). Pokud má agorafobička či agorafobik pocit, že se do takové situace dostali, zažívají často záchvat paniky, okamžik hrůzy, během něhož mohou mít příznaky hyperventilace, pocity svírání na hrudi a mnoho dalších příznaků, které interpretují jako důkaz „hrozící zkázy“. Chambless a Goldstein (1980) uvádějí hypotézu, že agorafobie není vlastně strach z otevřených prostranství nebo odloučení, ale strach ze záchvatů paniky a jejich následků. Agorafobičky a agorafobici se tedy vyhýbají místům, kde by podle nich mohlo k těmto záchvatům dojít.

Asi 80 % osob trpících agorafobií jsou ženy a odhaduje se, že agorafobii trpí víc než milion žen. Důvod, proč tomu tak je, zůstává předmětem spekulací, neboť systematický výzkum genderových aspektů agorafobie začal až v průběhu sedmdesátých let 20. století. Je možné, že jelikož ženy nejsou obecně vedeny k tomu, aby čelily strachu tak jako muži, stanou se „bezmocnými vůči stresu a často se nejsou schopny vysvobodit ze situace, z níž nevidí žádného úniku“ (Chambless a Goldstein, 1980, s. 123). Agorafobičky a agorafobici mají sklon k pasivitě a závislosti a mají potíže vyjadřovat své osobní potřeby, což jsou vlastnosti tradičně v ženách pěstované. Výzkumné týmy si dále všimly, že mnoho osob trpících agorafobií jsou ženy mezi dvaceti a třiceti lety věku, které jsou nešťastně vdané a mají malé děti. Tyto ženy většinou nikdy nežily samy a jejich rodiče a manželé jejich závislost ještě posilují (viz například Hafner a Minge, 1989). Často jsou doslova uvězněny ve svém manželství, protože nemají peníze ani schopnosti žít samostatně. I když mají prostředky k odchodu, vyhlídka na život o samotě – něco, co nikdy nezažily – je děsí natolik, že zůstávají v manželském svazku. Příznaky agorafobie mohou být způsobeny právě těmito okolnostmi (Chambless a Goldstein, 1980).

I když jsou tyto hypotézy líbivé, potřebujeme další studie, abychom agorafobii a histrionskou osobnost pochopili důkladněji. Ještě důležitější je, aby se tyto studie postižených osob věnovaly zkoumání jak genderových, tak rasových, etnických a třídních rozdílů.

Alkohol a drogová závislost. Jak jsme již uvedli, některé badatelky a badatelé tvrdí, že při stresu mají ženy sklon reagovat pasivně, zatímco muži něco podniknou.

V extrémním případě mohou muži reagovat tím, že „to ze sebe dostanou“, například prostřednictvím rvačky nebo násilí a nadměrného užívání alkoholu či drog. Muži mají trvale vyšší údaje závislosti na alkoholu a užívání drog než ženy.

Co se týče požívání alkoholu, je mezi těžkými alkoholiky více mužů než žen nehledě na rasovou či etnickou příslušnost. Obecně mají muži třikrát větší sklon stát se těžkými alkoholiky než ženy (Robert Wood Johnson Foundation, 1993). Muži pijí na veřejnosti více než ženy, pijí tedy méně o samotě. Také se více účastní „flámů“ nebo nárazového pití (Ettore, 1997; Wechsler et al., 1995).

Morrissey (1986, s. 159) uvádí, že „dostupnost alkoholu specifickým skupinám symbolizuje pozici těchto skupin v určité hierarchii“. Morrissey poznamenává, že na přelomu 19. a 20. století prohlásil sociolog Thorstein Veblen, že tabu ženského pití bylo jedním ze způsobů, kterými muži ve Spojených státech symbolicky demonstrovali svůj vyšší status. Jinými slovy pití bylo a je pro muže symbolem společenského postavení; nadvláda mužů ve společnosti jim umožňuje snazší přístup k alkoholu a to zase zvyšuje pravděpodobnost, že se na něm stanou závislími.

Konzumace alkoholu se rozhodně zdá být kompatibilní se stereotypní maskulinitou (Lemle, 1984). Jedna badatelská dvojice například zjistila, že u mužů, kteří vykazují příznaky přehnané maskulinity (*hyper-maskulinity*), je daleko vyšší pravděpodobnost závislosti na návykových látkách (tj. alkoholu a drogách) (Mosher a Sirkin, 1984).⁸ Mužům je v případě pití rovněž poskytována větší nepřímá společenská podpora. Celkově společnost ostřeji odsuzuje za alkoholismus ženy než muže (Waldron, 1995). Ettore (1997, s. 14) uvádí, že genderové normy týkající se pití se dají shrnout do vět „praví chlapi pijí“, ale „hodné holčičky ne“. Rodiče sledují přísněji chování dcer než synů a tím synům dopřávají více příležitostí pít (Barnes et al., 1997). Manželky jsou tolerantnější k pití svých manželů než naopak. Přibližně 90 % manželek zůstává s manžely alkoholiky, zatímco s manželkami alkoholikami zůstává jen 10 % manželů (American Psychological Association, 1985).

V nedávných letech vyjádřili někteří pozorovatelé a pozorovatelky obavy z toho, že obecný trend k ženské rovnoprávnosti povede k rozrušení tradičních genderových norem ohledně pití a bude tak mnohé ženy motivovat k tomu, aby pily víc (tj. aby se chovaly jako muži). Jiní se zase strachovali, že s tím, jak se bude více žen zapojovat do pracovního života, budou zažívat – především v pozicích, kde převládají muži – větší stres, který by mohl vést ke zvýšené spotřebě alkoholu. Tyto obavy jsou podporovány reklamami na likéry určenými pro „emancipované ženy“

(Morrissey, 1986). Žádné empirické důkazy však tyto obavy, často označované za *konvergentní hypotézu*, nepotvrzují. Za prvé, spotřeba alkoholu u žen v posledních dvaceti letech klesla. I když byl zaznamenán pokles spotřeby alkoholu u žen i u mužů, u žen byl větší, takže se genderová propast v otázce alkoholismu vlastně zvětšila (Waldron, 1995). Za druhé, i když je u zaměstnaných žen menší pravděpodobnost než u nezaměstnaných, že budou naprosté abstinentky, neznamená to, že pijí víc v souvislosti se stresem. Jejich návyky mohou prostě jen odrážet fakt, že mají více příležitostí ke společenskému pití nebo jsou v pracovním i společenském prostředí alkoholu více vystaveny (Biener, 1987). Zdá se, že u žen orientovaných na úspěch je menší pravděpodobnost, že budou nadbytečně užívat návykové látky jako reakci na stres (Blum a Roman, 1987; Snell et al., 1987). Bylo to formulováno i takto: „Pokud vzrostl problém alkoholismu u žen, nebude to zřejmě tím, že došlo k osvobození žen, ale spíše tím, že k němu ještě nedošlo“ (Sandmair, 1980, s. 242).

Jako u ostatních vzorců chování souvisejících se zdravím, které jsme zde probírali, není pohlaví samozřejmě jedinou důležitou proměnnou, kterou je nutno brát v úvahu. Výzkum ukazuje, že vztah mezi pohlavím a alkoholismem ovlivňuje mnoho faktorů. Jedním z těchto faktorů je sexuální orientace. I když je u žen závislost na alkoholu méně pravděpodobná než u mužů, studie naznačují, že lesbické ženy mají větší sklon k nadměrnému pití, mají problémy s pitím či trpí alkoholismem než ženy heterosexuální. Alkoholismus je rovněž považován za vážný problém mezi gayi. Za důvod tohoto stavu se alespoň zčásti považuje fakt, že bary byly v minulosti relativně bezpečným útočištěm lesbických žen a gayů, a proto začaly hrát ústřední roli v jejich společenském životě a činnostech ve volném čase. Významnějšími faktory jsou však pravděpodobně ve společnosti rozšířená homofobie a útlak homosexuálů, vedoucí u lesbických žen a gayů k pocitům odcizení a izolace; mezi těmito povycí a zvýšenou potřebou pití existuje příčinná souvislost (Ettore, 1997; Nicopocity a Stiglitz, 1987). Odhadnout výskyt alkoholismu mezi lesbickými ženami a gayi je nicméně obtížné; stejně jako alkoholici a alkoholičky (homosexuální i heterosexuální) jsou lesbické ženy a gayové naší společnosti stigmatizováni, takže členové a členky obou skupin někdy své sklony důsledně skrývají.

Když uvažujeme o vztahu mezi pohlavím a alkoholem, jsou důležitými faktory, které je nutno brát v úvahu, také rasová a etnická příslušnost. Výzkum ukazuje, že u černošských mužů a žen je vyšší pravděpodobnost abstinence než u bělošských žen a mužů. Když srovnáme bělošské a černošské muže a ženy, kteří pijí,

zdá se, že výskyt alkoholismu je podobný u žen (asi 7 %), ale vyšší u černošských mužů (31 %) než u bělošských mužů (23 %). Co se však týče vlivu na vzorce pití, společenská třída a věk se prolínají s rasou a pohlavím. Když například použijeme jako ukazatel společenské třídy vzdělání, zjistíme, že černošští muži s nižším vzděláním než středním pijí třikrát více než bělošští muži se stejným vzděláním. Obecně platí, že čím je muž vzdělanější, tím méně pije, bez ohledu na rasu. U vysoce vzdělaných černošských mužů, kteří pijí, je však vyšší pravděpodobnost vážné závislosti než u podobně vzdělaných bělošských mužů, kteří pijí. Existuje hypotéza, že tomu tak zřejmě není proto, že mají vyšší sklon k alkoholismu, ale že chování příslušníků menšin s vysokým společenským statutem je sledováno pozorněji, a jakákoli odchylka od normy je proto snáze odhalitelná. Bylo také zjištěno, že míra alkoholismu u černošských mužů roste s věkem, především od prahu dospělosti do středního věku, zatímco u bělošských mužů platí opak. Tento rozdíl může být také důsledkem toho, že u bělošských mužů existuje ve vyšším věku větší pravděpodobnost růstu ekonomické stability, na rozdíl od kumulativního efektu zážitků, které mají černošští muži s diskriminací a ekonomickou marginalizací (Bachman et al., 1997; Barr et al., 1993; Staples, 1995; viz také Gilbert a Collins, 1997).

Opět se tedy zdá, že sociálně-strukturální podmínky, ve kterých určité skupiny žen a mužů žijí, ovlivňují pravděpodobnost výskytu alkoholismu. Je však důležité si uvědomit, že v souvislosti s pohlavím je nutno brát v úvahu i určité fyziologické faktory. Konkrétně to znamená, že když ženy nadměrně pijí, dochází u nich k větším poškozením než u mužů. Lékařský výzkum z poslední doby ukazuje, že ženy mají méně určitého trávicího enzymu, který pomáhá vstřebávání alkoholu ještě předtím, než se dostane do krve. V důsledku toho přechází u žen do krve vyšší množství alkoholu než u mužů, a to i v případě, že ženy vypijí stejné množství v poměru ke své tělesné hmotnosti. Ještě důležitější je, že nadměrné pití další vylučování dotyčného enzymu znemožňuje, takže alkoholici ztrácejí část své schopnosti zažívat alkohol, ale alkoholičky ztrácejí tuto schopnost úplně, protože v jejich žaludku se tento enzym prakticky nevyskytuje. Důsledkem toho jsou ženy v případě, že se stanou alkoholičkami, náchylnější k poškození jater a dalším tělesným potížím (Freeza et al., 1990).

Navzdory těmto zjištěním vedl fakt, že je víc alkoholiků než alkoholiček, k názoru, že alkoholismus je „mužská nemoc“. V důsledku tohoto názoru byla naprostá většina programů léčby alkoholismu koncipována muži pro muže (Ettore, 1997; Walitzer a Connors, 1997).

Alkoholičky navíc trpí větší stigmatizací než alkoholici, z části proto, že nadměrné pití porušuje tradiční genderové normy pro ženy. Není tedy divu, že alkoholičky jsou méně ochotné zapojovat se do léčebných programů než alkoholici. Nejčastějším důvodem jejich neochoty je strach, že pro ně veřejná nálepka alkoholičky může mít nepříznivé následky – jako například ztrátu opatrovnického práva dětí (Blume, 1997; Ettore, 1997).

Stejně jako je alkohol dostupnější mužům, mají muži také snazší přístup k nelegálním drogám. Muži v podstatě ovládají obchod s drogami ve Spojených státech i ve světě, což není překvapující, když si uvědomíme jejich celkově větší účast na všech formách trestné činnosti (viz kapitola 8). Muži užívají drogy víc než ženy a mají větší sklon k jejich pravidelnému užívání a drogové závislosti. Stejně jako u alkoholu neexistuje ani v případě drog důkaz, že by se mužské a ženské vzorce užívání sblížovaly, i když mezi mládeží od dvanácti do sedmnácti let byl od osmdesátých let zjištěn jen jedno- až dvouprocentní rozdíl mezi pohlavími v užívání marihuany a kokainu. Muži však tvoří více než 60 % všech případů souvisejících s kokainem, které končí na pohotovosti, a tento údaj se od roku 1985 příliš nezměnil (U. S. Department of Health and Human Services, 1997). Nicméně užívání kokainu, především cracku, ženami bylo v posledních letech hodně medializováno. Inciardi a jeho kolegové a kolegyně (1993, s. 38–39) připisují tuto publicitu fungování dvojího standardu při posuzování jednotlivých pohlaví. „Fakt, že kokain užívají ženy, je považován za znepokojivější, než to, že ho užívají muži. To souvisí jednak se starým přesvědčením, že když žena užívá drogy, je náchylná k sexuální zkaženosti (což u muže neplatí), a jednak s novějším názorem, že účast žen v pracovním životě vede k novým tlakům a pokušením včetně užívání drog, protože přejímají charakteristické rysy mužské role.“ I když neexistují žádné empirické údaje, které by tato tvrzení podpořily, je užívání drog ženami, stejně jako konzumace alkoholu, zdrojem negativnějších stereotypů a horší stigmatizace než podobné chování u mužů (Inciardi et al., 1993).

Tento přístup se odráží i v tradičních analýzách, které popisují toxikomanky jako osoby psychicky narušenější, než jsou jejich mužské protějšky; to znamená, že jsou považovány za nemocnější než toxikomani. Nedávný výzkum však tato tvrzení nepotvrdil. Výsledky testů na psychologické přizpůsobení jsou u toxikomank i toxikománů přibližně stejné a vypovídají o podobnosti cest, které dotyčné osoby dovedly k užívání drog. Nejčastěji přivede ženy i muže k drogám přibuzná osoba (včetně rodičů, nevlastních rodičů a sourozenců) nebo kamarádka či kama-

rád (Chesney-Lind, 1997; Sutker et al., 1981). Muže i ženy přivede většinou k užívání drog muž: bývá to otec, nevlastní otec, strýc, bratr a v případě žen přítel (Chesney-Lind, 1997; Inciardi et al., 1993). Po zasvěcení do užívání drog se důvody k pokračování u žen a mužů liší. U mužů je vyšší pravděpodobnost užívání drog za účelem vzrušení či potěšení; u žen je zase pravděpodobnější, že budou v užívání drog pokračovat v rámci jakési samoléčby. Například ženy, které nadměrně užívají léky a drogy, bývají častěji než muži obětmi špatného fyzického zacházení a sexuálního zneužívání. Ženy často užívají léky a drogy, aby si vytvořily „mechanismus zvládnání situačních faktorů, životních událostí nebo obecně psychické krize“ (Inciardi et al., 1993, s. 25; viz také Chesney-Lind, 1997; Fullilove et al., 1992).

Tyto závěry jasně naznačují, že programy léčby pro drogově závislé ženy musí být koncipovány tak, aby reagovaly na specifické potřeby a starosti uživatelky drog, ale tak je tomu málokdy. Jednou z reakcí na toxikomanii žen, která se v průběhu osmdesátých let stávala stále populárnější, jsou žaloby podávané na těhotné toxikomanky, většinou na základě obvinění z podávání drog nezletilému či nezletilé (pupeční šňůrou) nebo ze zneužívání dětí (na základě předpokladu, že životaschopný plod je lidská bytost) (Green, 1993). Do roku 1997 byly podobné obžaloby vzneseny nejméně v třiceti státech, ale okresní prokurátoři a prokurátorky uspěli jen v jednom případě: v roce 1996 rozhodl Nejvyšší soud Jižní Karolíny (rozhodnutím 3:2), že živý plod je lidská bytost, a proto může být jeho matka stíhána podle zákona státu Jižní Karolína o týrání dětí za chování, které ohrožuje zdraví dítěte, v tomto případě za užívání drog.

Není třeba podotýkat, že tento přístup k těhotným toxikomankám okamžitě vyvolal kontroverzi. Žalobci a žalobkyně, kteří rozhodnutí soudu podporovali, argumentovali tím, že byli motivováni znepokojením nad alarmujícím nárůstem počtu drogově závislých dětí narozených ve Spojených státech (přibližně jedno z deseti živě narozených dětí v roce 1990). Podle jejich názoru představuje trestní stíhání způsob, jak donutit drogově závislé ženy, aby vyhledaly pomoc, a jak zároveň chránit nenarozené dítě. Odpůrci a odpůrkyně trestního stíhání těhotných toxikomank však zdůrazňovali, že kromě ústavy přehlížejí prokurátoři a prokurátorky i nedostatek programů léčby drogově závislých pro ženy, zvláště pro těhotné ženy. Z celkového počtu asi sedmi tisíc programů léčby drogově závislých, které ve Spojených státech existují, poskytuje jen asi padesát z nich pacientkám porodní péči a péči o dítě včetně speciálních poradenských služeb (Diesenhouse, 1990). Z jedné zprávy o programech, které nabízí New York City,

vyplývá, že 54 % programů vylučuje všechny těhotné ženy, 67 % vylučuje těhotné ženy, kterým stát poskytuje péči pro chudé (Medicaid) a 82 % vylučuje těhotné ženy závislé na cracku, kterým stát poskytuje péči pro chudé (Chavkin, 1990). Nezdá se tedy příliš spravedlivé, ba ani rozumné pronásledovat uživatelky drog na základě argumentu, že jde o snahu přimět je k léčení, když takové léčení v podstatě neexistuje.

U programů léčení drogové závislosti existuje podobný problém jako u programů protialkoholického léčení: většina z nich je přizpůsobována potřebám drogově závislých mužů (Fogel a Woods, 1995). Tyto potřeby jsou, jak jsme již upozornili, zásadně odlišné od potřeb drogově závislých žen. Inciardi a jeho kolegové a kolegyně (1993) to vysvětlují následovně (s. 29; viz také Ettore, 1997; Walitzer a Connors, 1997):

„Jedním z problémů jsou témata, která se objevují v terapii. Zřejmým příkladem jsou potíže, které mají drogově závislí muži často s ovládním projevů hněvu, u žen však bývá daleko častěji problém v tom, že se projevovat hněv vůbec nikdy nenaučily. Terapie vhodná pro ně by proto možná měla být úplně odlišná. Úspěšná skupinová terapie pro drogově závislé muže například často obsahuje konfrontaci s ostatními, což pomáhá rozpoznat a připustit si ty nejzákladnější problémy. Ženy však na konfrontační techniky reagují většinou špatně a příznivě na ně působí spíše intenzivní vzájemná podpora s ostatními.“

Drogově závislé ženy nejvíce postrádají podporu od svého okolí i od členů rodiny. Výzkum naznačuje, že ženy, které začínají s léčením, se daleko častěji setkávají u svých rodin a přátel s odporem a daleko méně s podporou než muži v obdobné situaci. I když drogově závislým ženám často v počátečních fázích pomáhá jejich širší rodina, například tím, že jim a jejich dětem poskytne přístřeší či finanční pomoc, s postupným zhoršováním závislosti zakoušejí ženy stále větší izolaci (Chesney-Lind, 1997). Často končí samy. Podle jedné studie opouští závislého partnera jen jedna žena z deseti, zatímco devět mužů z deseti opouští drogově závislou partnerku (Hinds, 1990). V jiné studii dostali drogově závislí a závislé otázky, kdo z jejich rodiny a přátel by jim pomohl skoncovat s drogovými návyky; nejčastější odpověď drogově závislých žen byla, že nikdo; o 50 % víc drogově závislých žen než mužů uvedlo, že nemají žádné přátele a přítelkyně či členy a členky rodiny, kteří by jim takovou podporu poskytli (Inciardi et al., 1993).

Je rovněž významné, že stejný důvod, který vede ženy k závislosti na ilegálních drogách – reakce na zážitky týrání a zneužívání a depresivní životní podmínky a okolnosti, je zřejmě vede také k závislosti na lécích na předpis. Formou závis-

losti, která se vyskytuje častěji u žen než u mužů je právě užívání léků na předpis. Na rozdíl od drog mají ženy k lékům na předpis snadný přístup. Už dříve jsme uvedli, že lékaři ženám častěji předepisují psychotropní léky působící změny nálad. Nejčastěji předepisovanými léky jsou nepříliš silné léky na uklidnění a sedativa jako benzodiazepiny. Takové léky jsou silně návykové, i když jsou užívány v normálních léčebných dávkách (Ettore, 1992). Psychotropní léky užívá asi polovina amerických žen; ženy rovněž tvoří 70 % pravidelných uživatelů a uživatelek uklidňujících léků a 72 % uživatelů a uživatelek antidepresiv (Gold, 1983; viz také Inciardi et al., 1993).

Poznámka na závěr: Ženy trpí častěji než muži *dvojitou závislostí* – to znamená současnou závislostí na alkoholu a lécích (Ettore, 1997; Nechas a Foley, 1994). Zřejmě je tomu tak proto, že ženy častěji informují o svých problémech s alkoholem lékaře či lékařku, kteří jim pak někdy předepisují uklidňující prášky (trankvilizéry), aby jim pomohly „zvládat“ život lépe a následně přestat pít. Tento postup však bohužel často problém vystupňuje a může vést k předávkování v důsledku kombinace sedativ a alkoholu, dalšímu tragickému důsledku sexistické zdravotní péče.

Poruchy příjmu potravy. Když hovoříme o poruchách příjmu potravy, je užitečné je vnímat jako kontinuum (Wooley a Wooley, 1980). Na jednom konci je *obezita*; člověk je obézní, má-li o 25 % vyšší váhu, než je vhodné pro jeho věk a výšku. V průběhu posledních tří desetiletí americká populace obecně přibírá na váze, takže v roce 1996 už v populaci převládli muži a ženy s nadváhou nad lidmi s normální váhou či podváhou. Nadváhu má víc mužů (59 %) než žen (49 %), ale víc žen (4 %) než mužů (2 %) je obézních (Haney, 1996b). Navíc u chudých žen a Afroameričanek (o kterých víme, že jsou mezi chudými zastoupeny nadměrně) je větší pravděpodobnost, že budou obézní, než u žen majetných a bělošských. U chudých žen je pravděpodobnost obezity sedmkrát vyšší než u nechudých, obézních Američanek afrického původu je o 51 % víc než obézních bělošských žen (Foster et al., 1997; Freedman, 1986; Gortmaker et al., 1993).

Obézním lidem se jejich stav většinou klade za vinu. Předpokládá se, že se neumějí ovládat, jsou líní a přejídají se. Výzkum však ukazuje, že obézní lidé často nejedí víc než lidé hubení; někdy jedí o hodně méně. Zdá se, že u mnohých je obezita způsobena faktory, které mohou jen málo ovlivnit nebo je nemožno ovlivnit vůbec: dědičnost, metabolismus a výživa (což nám pomůže objasnit třídílní dílenci tohoto problému) (Bouchard et al., 1990; Popkin et al., 1996; Stunkard et al.,

1990; Wadden et al., 1997). Na obézní lidi je nicméně vyvíjen obrovský tlak, aby zhubli. Jsou například diskriminováni na trhu práce, jsou terčem vtipů ze strany médií i ostatních lidí a jsou odsuzováni veřejným míněním jako neforemní, hloupí a oškliví (Attie a Brooks-Gunn, 1987; Freedman, 1986). Obezita má horší důsledky pro ženy než pro muže. Podle jedné nedávné studie je u obézních žen například větší pravděpodobnost než u obézních mužů, že ztratí socioekonomický status, a to nezávisle na společenském statutu a příjmu jejich rodiny; je u nich také o 20 % nižší pravděpodobnost, že se vdají, než u žen, jež obezitou netrpí. V kontrastu s tím byl negativní dopad obezity na socioekonomický status a šance se oženit u mužů daleko menší. To neznámá, že muži nejsou stigmatizováni, odchylují-li se od kulturních norem mužské tělesné přitažlivosti, ale negativnější dopad než obezita má pro muže malá postava (Gortmaker et al., 1993; Sargent a Branchflower, 1994).

Výsledky studií, k nimž dospěli Gortmaker et al. a Sargent a Branchflower jsou důležité i pro pochopení, proč převážnou většinu lidí s ostatními poruchami příjmu potravy tvoří ženy. Ve Spojených státech je tloušťka spojována s ošklivostí, zatímco štíhlost s krásou a vysokým společenským statutem. (Vzpomeňme si například na známé pořekadlo „Člověk nemůže být nikdy příliš bohatý ani příliš štíhlý.“) Zdá se rovněž, že od dvacátých let 20. století je typ těla, které náš kulturní standard považuje za ideální, čím dál hubenější (Attie a Brooks-Gunn, 1987; Brumberg, 1998; Freedman, 1986; Silverstein et al., 1986; Tavris, 1992). To platí pro muže i pro ženy, ale jak jsme již viděli, k mužům je společnost v souvislosti s jejich tělesnou hmotností tolerantnější. Ženy jsou navíc často posuzovány méně podle toho, co dělají, než podle toho, jak vypadají.

Není tedy divu, že ženy mají sklon se hodnotit v závislosti na svém vzhledu. Jejich hodnocení je však bohužel často nerealisticky záporné. Ženy opakovaně vyjadřují nespokojenost se svým tělem a velmi často ji formulují jako kritiku své váhy. Jeden nedávný celostátní průzkum zjistil, že nespokojenost žen s vlastním tělem v posledních letech vzrostla. Tato studie ukázala, že 48 % žen ve věku mezi osmi a sedmdesáti lety hodnotilo své tělo celkově záporně ve srovnání s 30 % v roce 1985. Většina těchto žen byla nespokojená se střední či dolní částí svého trupu, váhou a svalovým tonem (Cash a Henry, 1995). Tato studie sledovala *dospělé ženy*, jiné studie však ukazují, že ještě větší nespokojenost se svým tělem vyjadřují dospívající dívky (Brumberg, 1998; Pliner et al., 1990). Svě tělo a především svou váhu vidí zkráceně hlavně velmi mladé ženy. Často například svou váhu přeceňují, mladí

muži mají naopak sklon svou váhu podceňovat. Mintz a Betz (1986) ve svém průzkumu mezi universitními studentkami a studenty zjistily, že většina žen měla dojem, že má v průměru o čtyři a půl kilogramu nadváhu, zatímco většina mužů se domnívala, že má přes kilogram podváhu. Muži s nadváhou se v tomto průzkumu vnímali jako štíhlejší, než ve skutečnosti byli, zatímco jediné ženy, které si myslely, že mají normální váhu, měly ve skutečnosti trochu podváhu. Podobné výsledky přinesla studie McCaulay et al. (1988). Je příznačné, že podle těchto výzkumů trpí posedlostí být štíhlé mnohem víc žen než mužů (Hesse-Biber, 1989).

Tato kulturní a osobní posedlost váhou může vést k poruchám příjmu potravy. Jednou z nich je *chronické držení diet*. Každá druhá žena uvádí, že drží dietu „většinu času“ (Freedman, 1986). I když se tento údaj nezdá být nijak závažný, může mít vážné fyzické i psychické následky (Attie a Brooks-Gunn, 1987). Lidé, kteří chronicky drží diety, zkoušejí v průběhu mnoha let, někdy už od svých deseti či jedenácti let, desítky různých dietních plánů, většina z nichž je zdraví nebezpečná. Ironií je, že držení diety může mít opačné následky, než si tito lidé přejí, protože omezení příjmu potravy může zpomalit metabolismus a ten pak vyžaduje, aby tito lidé k udržení snížené váhy jedli ještě méně. Když taková osoba dietu držet přestane, nabere často všechno, co předtím ztratila, a to urychlí začátek nové diety (Polivy a Herman, 1985). Následuje začarovaný kruh, v němž jsou tito lidé neustále nespokojeni se svým vzhledem a v extrémních případech se zhubnutí stává důležitější než ostatní aspekty jejich osobnosti a jiné činnosti (Wooley a Wooley, 1980).

Někteří lidé se k jídlu utíkají jako ke způsobu, jak zvládat stres. Větší sklon k tomuto chování mají ženy (Ettore, 1992), snad proto, že nákup a příprava jídla tradičně patřily k ženským povinnostem, a proto, že jídlo je v centru pozornosti ženských časopisů, které přinášejí lákavé recepty a reklamy (Silverstein et al., 1986). Poněvadž ženy mají většinou zároveň strach, že ztloustnou, může u některých vzniknout porucha známá jako **bulimie**. Bulimičky se nezřízeně přejídají, v krátkém čase konzumují velké množství jídla (většinou jde o nekvalitní jídlo, tzv. „junk food“). Potom se v hrůze, že by mohly přibrat na váze, vyprazdňují pomocí půstů či projímadel (někdy užívají až deset či dva denně), přehnaným cvičením a – to je nejběžnější způsob – vyvoláváním zvracení.

Bulimii je obtížné odhalit, protože bulimické pacientky a pacienti většinou nevykazují žádný extrémní úbytek na váze. Bulimie však způsobuje vážné psychické a fyzické poškození. Na cyklu přejídání a vyprazdňování se lidé mohou stát závislími podobně jako na alkoholu (Ettore, 1992). Gastrointestinální trakt je často

poškozován nadměrným užíváním projímadel a jícen trpí důsledky opakovaného zvracení. Podle zpráv je bulimie rozšířeným problémem především na universitních kolejích; odhaduje se, že tam bulimií trpí od 4 do 20 % studujících, v podstatě výhradně žen (Thompson, 1994).

Na opačném konci řetězce poruch přijímání potravy než obezita se nachází **anorexie**. Anorektici a anorektičky mají nutkavý strach, že ztloustnou, a doslova hladovějí, aby zabránili přibývání na váze nebo aby ještě více zhubli. Anorektici a anorektičky – předpokládá se, že 90 až 95 % z nich tvoří ženy – mají obzvláště zkreslenou představu o dokonalém těle a mají pocit nebo jsou přesvědčeni, že jsou tlustí, i když jsou vychrtlí. Příznakem anorexie je například pětadvacetiprocentní úbytek původní tělesné váhy, průvodním jevem je odmítání jídla (Zerbe, 1993).

Až donedávna se většina studií zabývajících se anorexií soustředila především na mladé bělošské heterosexuální ženy mezi třinácti a dvaceti lety pocházející ze střední třídy či z bohatých rodin, protože se předpokládalo, že tato skupina je k anorexii nejnáchylnější. Studie s rozmanitějšími vzorky populace však nacházejí tuto poruchu příjmu potravy i mezi ženami z dělnické třídy, ženami jiné barvy pleti než bílé, lesbickými ženami (Root, 1990; Rosen et al., 1988; Thompson, 1994) a mezi některými skupinami mužů (Carlat et al., 1997; Striegel-Moore et al., 1986). Není jasné, představují-li tyto změny skutečný nárůst anorexie u těchto skupin populace či zda rozšířený stereotyp anorektičky jako mladé bohaté bělošské heterosexuální ženy způsobil, že lékaři a lékařky anorexii u členů těchto skupin prostě neviděli. V každém případě současný výzkum naznačuje, že i když je počet diagnostikovaných případů anorexie stále vyšší u středostavovských a bohatých bělošek, roste počet diagnóz anorexie a obdobných poruch příjmu potravy mezi mladými černošskými a hispánskými ženami i mezi původními obyvatelkami Ameriky ve venkovských a ekonomicky nerozvinutých oblastech (Root, 1990; Rosen et al., 1988; Snow a Harris, 1989; Thompson, 1994) a dále pak mezi gayi (Carlat et al., 1997; Gettleman a Thompsom, 1993; Striegel-Moore et al., 1986).

Badatelky a badatelé a lékaři a lékařky zjistili, že anorektičky a anorektici mají často potíže vyjádřit své osobní potřeby a touhy a mívají pocit, že mají jen velmi omezenou nebo vůbec žádnou možnost rozhodovat o svém životě. Váha se stává jedinou věcí, o níž rozhodovat mohou. Rozhodování o vlastním zevnějšku je také způsob, jak se zavděčit druhým (Zerbe, 1993). Je jasné, že tuto teorii je možno aplikovat na kohokoli s nízkým sebevědomím – nejen na bělošské ženy, ale také na ženy jiné barvy pleti než bílé, lesbické ženy a gaye. Ale při pokusech vysvětlit

lit, proč anorexií trpí tolik žen bez ohledu na rasovou, etnickou a třídní příslušnost a sexuální orientaci, se lékaři a lékařky často uchýlovali k psychoanalytické literatuře a tvrdili, že anorektičky chtějí popřít své ženství tím, že ze svých těl dělají mužská (tj. bez křivek), že se bouří proti svým matkám nebo že si nejsou jisté svou sexuální orientací. Alternativní perspektiva však vidí anorektické ženy jako ty, které přijaly přepjatý obraz ženství. „Anorektičky hledají krásu pomocí změny svého těla (stejně jako většina ‚zdravých‘ žen). Dotyčná neodmítá ženskost, ale chce ji ztělesnit tím, že se stane štíhlejší a krásnější než všechny ostatní“ (Freedman, 1986; s.156).

I když doklady o případech anorexie existují více než sto let, seriózní výzkum této poruchy se provádí jen asi po čtyři desetiletí. Není tedy divu, že se v otázce příčinných faktorů ještě nedošlo k žádným definitivním závěrům, ať už psychoanalytické, či jiné povahy. U tak složité poruchy jako anorexie je samozřejmě pravděpodobné, že vzniká vzájemným působením a prolínáním rozmanitých faktorů. Nás zde zajímá především to, že při studiu anorexie a ostatních poruch příjmu potravy se lékaři a lékařky často soustředili spíše na patologie jedinců než na kulturní a společenské prostředí, v němž žijí. Je důležité neztrácet ze zřetele skutečnost, že častý výskyt poruch příjmu potravy u žen je záležitostí společensko-politickou stejně jako klinickou. Abychom anorexii a ostatní poruchy příjmu potravy plně pochopili, musíme zkoumat nejen životní příběh a zázemí každé ženy, ale také kulturní konstrukce femininity, ženského těla, jídla a chuti k jídlu vytvořené naší společností. Feministické badatelky a badatelé například tvrdí, že v případě anorexie nejde ve skutečnosti o štíhlost a hubnutí, ale o kontrolu ženské touhy, což zahrnuje sexuální touhu i touhu po jídlu. Feministky také přišly s hypotézou, že anorexie nepředstavuje pro ženy prostředek, jak odmítnout ženskost, ale spíše způsob, jak se postavit dusivým omezením, která pro ně představuje domácnost, rodinný život a tradiční femininní role. Následky anorexie jsou však bohužel opakem pocitu síly a nezávislosti: tělesná slabost a křehkost způsobené anorexií vedou v konečné fázi k tomu, že o ženy musí někdo pečovat a dohlížet na ně (Bordo, 1993).

I když feministky osvobodily analýzu anorexie a dalších poruch příjmu potravy od jednostranného důrazu na úbytek váhy, je podle nich kulturní posedlost hubeností významným faktorem, který k těmto problémům přispívá. Žádoucnost štíhlehého těla je však v naší společnosti jen jednou z norem krásy. V Komentáři 11.4 se na normy krásy podíváme podrobněji, abychom zjistili rozdílnost jejich dopadu nejen podle pohlaví, ale i podle rasové a etnické příslušnosti.

Komentář 11.4

Normy krásy

Co je krása a kdo je krásný? I když se tvrdívalo, že všechny kultury vyznávají stejné standardy krásy (viz například Perrett et al., 1994), většina studií naznačuje, že normy krásy se liší kulturně i historicky (Rooks, 1996; Wolf, 1991). Normativní standardy krásy jsou také genderově podmíněny a v naší společnosti jsou ženy daleko víc než muži hodnoceny ostatními podle toho, do jaké míry odpovídají idealizovanému obrazu krásné ženy vytvořeného naší kulturou; to rovněž určuje jejich sebevědomí.

Jak vypadá krásná žena v naší společnosti? Jak jsme už poznamenali, je štíhlá. Od poloviny osmdesátých let 20. století však na idealizovaném ženském těle přibýlo křivek; krásná žena je štíhlá, ale má velká ňadra. Krása je samozřejmě ztotožňována s mládím; jak žena v naší společnosti stárne, ubývá i její krásy. Vzpomeňme si na modelky posledních let. Vypadají jako tzv. „zaběhlé holčičky“: mají vzhled ženy-dítěte, která je infantilní a nepředstavuje ohrožení, ale přitom je dráždivá, a tedy pro mnoho mužů sexuálně přitažlivá ve věku, kdy se většina žen pokouší stát silnými, nezávislými dospělými (Kaye, 1993). Atraktivitu ženy-dítěte můžeme pozorovat na rostoucím počtu přehlídek a soutěží krásy pro děti, při nichž jsou šestileté dívky oblékány do dlouhých šatů a kostýmů revuálních tanečnic, líčeny očními stíny, červení na tváře a rtěnkou a vedeny k tomu, aby se chovaly koketně a pózovaly. Jak poznamenala jedna pozorovatelka, v tomto průmyslu, který každoročně vydělá miliardy dolarů, se „stírá hranice mezi roztomilostí a smyslností“ (dle DeWitt, 1997, s. 4E).

V naší společnosti, kde jsou ženy již dlouho konfrontovány s nerealistickým standardem krásy – ať už jsou konkrétní charakteristiky dobového ideálu jakékoli –, cení muži všech věkových kategorií mladé, fyzicky přitažlivé ženy. Krásná žena o mnoho let mladší než její partner zvyšuje v očích ostatních jeho prestiž; uvažme například, že mladé atraktivní ženy provdané za starší muže jsou často označovány jako „trofeje“. Zdá se tedy, že muži mají z norem krásy, které naše společnost předepisuje ženám, užitek, ale jaké důsledky mají tyto normy pro ženy samy?

Jak jsme již poznamenali, jelikož obraz těla úzce souvisí se sebeúctou, působí rigidní, nedosažitelné normy krásy ženám už od útlého věku stavy úzkosti a nespokojenosti s vlastním vzhledem (Allgood-Merten et al., 1990; Ussher, 1989; Whitaker et al., 1990). Často je také přiměřeno k nezdravým – někdy i životu nebezpečným – praktikám při pokusech nerealistického ideálu dosáhnout. Těmito praktikami

nemusi být jen neustálé držení diet, které může vést k vážnějším poruchám příjmu potravy, o nichž jsme již hovořili, ale také plastická chirurgie, nejčastěji zvětšování poprsí, zmenšování nebo narovnávání nosu a odstraňování vrásek a podkožního tuku. Chirurgické zvětšování poprsí je například druhým nejčastějším druhem kosmetických operací prováděných ve Spojených státech; 75–85 % žen podstupuje tuto proceduru z jiných než lékařských důvodů, většinou proto, že chtějí mít větší poprsí. Nejčastějším zákrokem je liposukce (odsávání podkožního tuku), kdy se do těla, většinou do stehů a břicha, nepatrným řezem zavede hadička a tuk se doslova odsaje (Rynbrandt a Kramer, 1995; Williams, 1992). Takové zákroky si samozřejmě mohou dovolit jen majetní, protože většinu kosmetických operací nehradí lékařské pojištění. Hodně těchto zákroků má negativní důsledky, mnoho žen to však neodradí. Počet operativních zvětšení poprsí například na krátkou dobu poklesl po zprávách, že vadné silikonové implantáty způsobily tisícům žen vážná onemocnění a deformace, ale už v roce 1998 se opět začal zvyšovat.

Obzvláště znevýhodněny převládajícími kulturními normami krásy jsou ženy jiné barvy pleti než bílé, protože klíčovou složkou idealizované krásy je bílá barva pleti. Přes pozitivní dopad hnutí „Černá je krásná“ z konce šedesátých let zaznamenává v posledních letech mnoho analytiček a analytiků návrat k rasistickým standardům krásy v afroamerické komunitě. Jak poznamenává Sandler (1992), historicky se v této zemi těšili černošští lidé, zejména černošské ženy, se světlejší pletí, vyššímu statutu než černošští lidé s tmavší pletí. Při rozhovorech s Afroameričany a Afroameričankami Sandler zjistila, že černošští lidé se světlejší pletí byli považováni za privilegované jak v černošské, tak v bělošské komunitě. Ženám se světlejší pletí dávali černošští muži přednost jako partnerkám, bez ohledu na to, jak tmavou pleť měli oni sami. Černošské ženy se světlou pletí jsou preferovány nejen pro barvu své pleti, ale také proto, že mají často užší nosy a „dobré vlasy“, což znamená, že nejsou „afro“ (Rooks, 1996). Sandler (1992) a Rooks (1996) dokládají negativní dopad rasistických norem krásy na ženy jiné barvy pleti než bílé a poukazují na praktiky, k nimž jsou některé nebělošské ženy schopny se uchýlit, aby se přiblížily idealizovanému obrazu bělošské krásy. Dvě běžné „krášlicí techniky“, které černošské ženy používají, jsou krémy na zesvětlení pleti a chemikálie na zehlení vlasů, ale mezi černošskými ženami střední třídy získává popularitu kosmetická operace, jejímž cílem je vytvoření „bělošského“ nosu (zúžení nosních dírek a vystavění můstku). I asijské ženy se uchylují ke kosmetickým operacím, aby měly „bělošská“ víčka (Sandler, 1992).

Muži také ve stále rostoucí míře využívají služeb plastické chirurgie, aby se lépe přizpůsobili idealizovanému obrazu mužské tělesné přitažlivosti, který vytvořila naše společnost. Důraz je v tomto obrazu kladen na tělesné svalstvo, takže stále více mužů využívá kosmetických operací a nechává si pomoci silikonových implantátů zvětšovat a modelovat lýtka, hrud a hýždě. Důležitou součástí mužské fyzické atraktivity je rovněž mladistvý vzhled, takže si čím dál víc mužů nechává aplikovat vlasové implantáty, provádět lifting obličeje a liposukci nebo-li odsátí tuku z oblasti břicha, hrudi a prsou. V roce 1980 tvořili muži 10 % pacientů kosmetických operací, ale v roce 1994 již 26 % (Spindler, 1996).

I když vzrůstá počet mužů, kteří nakupují různé výrobky a podstupují zákroky, aby vypadali mladší a fyzicky přitažlivější, je nutno mít na paměti, že tyto muže, na rozdíl od žen, jejich rodiče, vrstevníci a média nevedou k tomu, aby byli svým vzhledem posedlí; své tělo také většinou nepovažují za zdroj materiálních příjmů. A i když se vzhledem svého těla zaobírá stále víc mužů, nejsou v jejich případě normy přitažlivosti zdaleka tak nahodilé, vrtkavé či *nebezpečné*, jako je tomu v případě žen. Jen málo mužů umírá proto, že se pokoušeli být pohlední; má se za to, že pouze v důsledku prosakujících implantátů poprsí je víc než 70 000 žen vážně postiženo infekcemi, autoimunitními reakcemi a rakovinou (Rynbrandt a Kramer, 1995).

11.4.2 Sexismus a péče o duševní zdraví

Na začátku naší rozpravy o duševním zdraví a nemoci jsme poznamenali, že diagnóza, a tedy i léčení psychických problémů jsou často silně subjektivní procesy. Lékařky a lékaři, jako všichni ostatní, si do práce přinášejí různé druhy předpojatosti, plynoucí z jejich životních příběhů a vlastností i z institucionálního systému, v němž studovali. Probírali jsme tendenci lékařek a lékařů řídit se maskulinním modelem duševního zdraví. Není divu, že tato tendence přežívá dodnes, když si uvědomíme, že profese, které souvisejí s péčí o duševní zdraví, a medicína obecně, jsou hierarchicky strukturovány a že na vrcholu této hierarchie převládají muži. Například jen 28 % psychiatrů a psychiatriček jsou ženy (American Medical Association, 1998). Podívejme se na některé další důležité rysy tradiční péče o duševní zdraví a jejich implikace pro léčení pacientek a pacientů. Kritičky a kritici tradiční péče o duševní zdraví zaměřili zvláštní pozornost na to, co vnímali jako důraz na přizpůsobování převládajícím kulturním standardům a s tím související netoleranci k jinakosti nebo jedinečnosti (Ballou a Gabalac, 1985; Brown, 1994). Konkrétněji jde o to, že odborníci a odbornice v oboru psy-

chologie a psychiatrie zdůrazňují svou profesní objektivitu, ale často jen přispívají k udržení statu quo. Jejich úsudek o tom, co je podstatou duševního zdraví, se přizpůsobuje převládajícím (tj. bělošským, středostavovským, heterosexuálním, mužským) očekáváním, i když jsou pro mnoho lidí omezující. Naopak jakákoli odchylka od těchto norem může být interpretována jako patologický příznak nebo duševní porucha. Tradičně uvažující lékařka či lékař vidí zdroj či příčinu problému v pacientce či pacientovi; cílem je změnit spíše pacientku či pacienta než vnější podmínky, které na ni nebo něho působí. Léčba je považována za úspěšnou, když se pacientka či pacient „přizpůsobí“ (tj. nekriticky přijme své okolí a přizpůsobí se mu). Toho může být dosaženo různými technikami jako např. psychoanalýzou, úpravou chování nebo lékovou terapií.

Kritičky a kritici uznávají, že tento model je pokrokovější a humánnější než mnohé modely léčení, které byly populární v minulosti. Zdá se také, že tento přístup je prospěšný u nejněžnějších případů duševních nemocí. Podle kritiček a kritiků to však není vhodný model léčby pro většinu pacientů a pacientek, kteří hledají pomoc v terapii nebo péči o duševní zdraví (Ballou a Gabalac, 1985). Uvažme například tradiční klinické evaluace homosexuálních osob. Mnoho gayů a lesbických žen nastoupí terapii kvůli nízké sebeúctě a depresi. Odbornice a odborníci často tyto potíže zhodnotí jako způsobené spíše homosexualitou samou než společenskou diskriminací homosexuálně orientovaných osob. Z jejich pohledu je prvním znamením „zdravého přizpůsobení“ pacientky či pacienta to, že uzná, že jeho či její sexuální orientace je problém či „porucha“, kterou je nutno léčit.

Ještě znepokojivější je vysoký výskyt sexuálního zneužívání pacientek a pacientů jejich terapeutů. Výzkum odhalil, že přibližně 10 % terapeutů a 3 % terapeutek se dopustilo alespoň jednoho „intimního incidentu“ s pacientkou či pacientem; 80 % terapeutů, kteří měli intimní styky, tak učinilo s více než jednou pacientkou. V jedné studii uvedla polovina z 1320 dotázaných klinických psychologů a psychologek, že léčili pacientku či pacienta, kteří měli sexuální vztah s předchozím terapeutem či terapeutkou. Tyto pacientky a pacienti často zažívají podobné citové problémy jako oběti incestu. Asi 10 % těchto pacientek a pacientů je postiženo tak vážně, že musí být hospitalizováni; 1 % spáchá sebevraždu (Sonnen a Pope, 1991). Asi v 90 % případech sexuálního zneužívání ze strany terapeutů a terapeutek je obětí žena pacientka (Gilbert a Scher, 1999). Někdy jsou však oběti z řad pacientek a pacientů dětí a víc než 50 % dětských obětí jsou dívky. I když Americká lékařská komora považuje sex mezi terapeutem či terapeutkou

a klientkou či klientem za neetický, výzkum ukázal, že ani hrozba obvinění z profesního pochybení a zneužití úřední moci, ani odsouzení za těžký zločin neodradí terapeuty a terapeutky od sexuálních styků s pacientkami a pacienty. Čím dál více pacientek a pacientů, kteří se stali oběťmi tohoto jednání, se však rozhodne své terapeuty a terapeutky žalovat a soudy rozhodly, že souhlas pacienta či pacientky se sexuálním stykem není pro terapeuta či terapeutku přijatelnou obhajobou (Gilbert a Scher, 1999; Pope et al., 1993).

11.4.3 Feministická terapie

Služeb v oblasti péče o duševní zdraví využívá víc žen než mužů, takže předsudky a problémy ležící v jádru tradičního systému mají negativní dopad především na ně. Některé lékařky a lékaři se tedy snažili způsob poskytování péče o duševní zdraví reformovat prostřednictvím *genderově uvědomělého* či *nesexistického poradenství*. „Nesexistické poradenství se snaží zacházet s klientkami a klienty jako s lidskými bytostmi a aktivně odmítat přisuzování vlastností podle pohlaví v teorii i v praxi, tj. v otázce možností, které jsou klientce či klientovi nabízeny, a hodnot, které terapeutka či terapeut zastávají“ (Ballou a Gabalac, 1985, s. 30). I když má nesexistické poradenství ve srovnání s tradičním modelem jasné výhody, vidí je některé lékařky a lékaři jako teprve první krok v sérii nutných změn. Tyto lékařky a lékaři se pokoušejí nově koncipovat péči o duševní zdraví v souladu s feministickými principy. Podívejme se teď stručně na jejich přínos.

Feministická terapie je součástí širšího hnutí feministické zdravotní péče. I když feministických terapií existuje více, je možné identifikovat několik společných zásad, které tvoří základ tohoto přístupu k péči o duševní zdraví.

Za prvé, feministické terapeutky a terapeuti zavádějí rovnocenný vztah s klientkami a klienty (Gilbert a Scher, 1999). Klientka či klient nejsou ani tak někým, kdo je objektem působení odbornice či odborníka, jako spíše někým, kdo se aktivně účastní terapie; terapeutka či terapeut se na sebepoznávání podílí s klienty. Terapie je tedy nahlížena jako společný poznávací proces. V důsledku toho přijímají feminističtí terapeuti vědění a osobní zkušenosti své klientky spíše jako platné, než aby je interpretovali jako obranné strategie. Jinými slovy, feministické terapeutky či terapeuti může být klientka či klient ve věci vlastního problému nejvyšší autoritou.

Další spřízněnou zásadou je, že feministická terapie předpokládá, že nejvic psychických obtíží nepůsobí individuální mezilidské vztahy, ale vnější podmínky, především v případě žen a jiných marginalizovaných skupin (Brown, 1994). „Tera-

peutka či terapeut usnadňují klientovi či klientce pochopení existence a působení kulturní podmíněnosti a předpojatých společenských, ekonomických a kulturních struktur na obecné i osobní rovině. ... Cílem je vybudovat schopnost tvůrčího zvládnání daných podmínek, vypracovat důkladnou analýzu společnosti a propracovanou úvahu o potenciálních důsledcích změny" (Ballou a Gabalac, 1985, s. 31, 33). Nejpodstatnější část tohoto procesu je analýza genderových vztahů (Burstow, 1992, Gilbert a Scher, 1999).

Feministické terapeutky a terapeuti jsou konečně také odhodláni pracovat pro širší společenské změny, ze kterých by měli užitek nejen jejich jednotlivé klientky a klienti, ale všechny ženy a utlačované skupiny (Brown, 1994). Lobbují například za vhodnou a cenově dostupnou péči o děti; za bezpečné, hygienicky vyhovující a cenově dostupné bydlení; za azylové domy pro týrané ženy a sexuálně zneužívané osoby. Stručně řečeno, feministické terapeutky a terapeuti se snaží prosadit společenské změny, které dodávají sílu všem znevýhodněným a poskytují jim společenskou a ekonomickou nezávislost – faktory, které tito terapeuti a terapeutky považují za základ duševního zdraví.

I když jasným cílem feministické terapie je pomáhat členům utlačovaných skupin, především ženám, existuje dosud málo empirických důkazů, které by její úspěch v tomto ohledu potvrzovaly. Budoucí výzkum by se měl soustředit na míru dostupnosti feministické terapie skupinám nejsilněji znevýhodněným v rámci současné společenské struktury: chudým ženám, ženám jiné barvy pleti než bílé a jejich dětem (kroky tímto směrem podnikly Brown, 1994; Burstow, 1992). Působení feministické terapie dosud nebylo důkladně zhodnoceno.

11.5 K zdravější budoucnosti

Čísla a údaje, které jsme uváděli a probírali v této kapitole, jsou znepokojující. Pokud bychom chtěli parafrázovat Harrisona (1984), můžeme říci, že tradiční konstrukty genderu představují riziko pro naše zdraví.

V souvislosti s tělesným zdravím se zdá, že pro muže představuje tradiční maskulinita vyšší riziko srdečních onemocnění a infarktů, různých druhů rakoviny a chronického onemocnění jater. Větší sklon mužů ke kouření, pití alkoholu a násilnostem je činí náchylnějšími nejen k výše uvedeným nemocím, ale i k nehodám, zavraždění, úspěšné sebevraždě, nadměrnému požívání alkoholu a nelegálnímu užívání drog. Zdá se tedy, že čím víc se muž přizpůsobuje tradiční maskulinitě, tím většímu riziku vystavuje svoje zdraví.

Zdá se, že totéž platí o ženách, které se co nejdokonaleji přizpůsobují tradičnímu ideálu femininity. V jejich případě se však zdá být nejvíce ohroženo jejich duševní zdraví. Ženy, které se přizpůsobují tradiční ženské roli, jsou náchylnější k depresím a dalším psychickým problémům. A navíc, i když ženy žijí většinou déle než muži, některé faktory naznačují, že kvalita jejich života může být horší. To je doloženo statistikami o duševním zdraví, vyšší nemocností žen a vyšší pravděpodobností ústavní péče.

Až na několik výjimek je zdraví lidí jiné barvy pleti než bílé a lidí ekonomicky znevýhodněných horší než zdraví bělošských mužů a žen vyšší a střední třídy. Výše zmíněným znevýhodněným skupinám systém rovněž poskytuje nejhorší zdravotní péči; systém sám je zatížen předsudky sexistické, rasistické a heterosexistické povahy a diskriminuje tyto skupiny rovněž na základě věku a příslušnosti ke společenské třídě. Jak jsme v této kapitole podotkli, tento systém péče o tělesné a duševní zdraví způsobil v minulosti i v současnosti často více škod než užítku, a to především ženám, lidem jiné barvy pleti než bílé, gayům a lesbickým ženám a chudým lidem.

Jako odpověď na tyto nedostatky a pochybení tradiční zdravotní péče začali feministky a feministé nabízet alternativní služby. Jejich klíčové principy jsou následující: nehierarchická struktura, rovnocenný a vzájemně vzdělávací vztah mezi pacientkou či pacientem a poskytovatelkou či poskytovatelem, uznání vnějších (tj. spíše strukturálních než osobních) příčin fyzických a psychických potíží daného jedince, odhodlanost prosazovat změnu společnosti a v tomto smyslu i jednat. I když se feministický model péče o tělesné i duševní zdraví potýká s různými problémy, znamená příslib transformace našich tradičních zdravotnických služeb v „síly oddané myšlence napravit škodu, dosáhnout stavu zdraví a udržet je" (Ballou a Gabalac, 1985, s. 169). Doufejme, že se feministickému modelu zdravotní péče podaří tento slib dodržet, protože výsledek není bez významu. Je to vlastně otázka života a smrti.

Klíčové termíny

agorafobie běžně definována jako strach z otevřených prostranství, působený rizikem odloučení od důvěryhodné společnosti či společníka, ale v poslední době chápána jako možný strach ze záchvatů paniky a jejich následků
anorexie porucha přijímání potravy, při které daná osoba z důvodu utkvělého strachu z nadváhy doslova hladoví; charakteristickým znakem je deformované pojetí těla, 25 % úbytek tělesné váhy a odmítnutí jídla; 90 až 95 % osob trpících anorexií jsou ženy

bulimie abnormální a neustálá touha po jídle, známá také jako syndrom přejídání a zvracení; daná osoba při ní konzumuje velká množství jídla v krátkých časových úsecích, po kterých následuje půst, užívání projímadla či vynucené zvracení za účelem vyprázdnění a zabránění příbytku na váze

histrionská osobnost porucha osobnosti, skládá se z různých symptomů včetně závislosti, manipulativnosti, melodramatičnosti, zapomnětlivosti a projevu fyzického onemocnění či poruchy (např. bolest, hyperventilace, omdlévání, křeče, paralýza), které nemají žádnou zjevnou organickou příčinu

klínická deprese závažná a neustálý pocit nespokojenosti a nelibosti, provázený alespoň čtyřmi z osmi příznaků (nechutenství nebo úbytek váhy, nespavost nebo zvýšená potřeba spánku, psychomotorické vzrušení nebo útlum, ztráta zájmu o obvyklé činnosti, ztráta energie nebo únava, pocity zbytečnosti, snížená schopnost soustředění a myšlenky na sebevraždu), které se objevují denně po dobu alespoň dvou týdnů bez známky jiné poruchy

nemocnost výskyt nemocí v dané populaci

předpokládaná délka života průměrný počet let života, který jedinci zbývá v určitém věku

úmrtnost počet úmrtí v poměru k dané populaci

Doporučená literatura

- BROWN, L. (1994). *Subversive dialogues: Theory in feminist therapy*. New York: Basic Books.
- MESSNER, M. A., a SABO, D. F. (1994). *Sex, violence and power in sports*. Freedom, CA: The Crossing Press.
- NECHAS, E., a FOLEY, D. (1994). *Unequal treatment*. New York: Simon and Schuster.
- ROOKS, N. M. (1996). *Hair raising: Beauty, culture, and African American women*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- SABO, D., a GORDON, D. F. (Eds.) (1995). *Men's health and illness*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- WEITZ, R. (1991). *Life with AIDS*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

Poznámky

¹ Předpokládaná délka života se značně liší také v závislosti na regionu země, kde dotyčná osoba žije. Vědkyně a vědci zjistili, že předpokládaná délka života na území Spojených států se podle regionů liší daleko víc než v jakékoli jiné průmyslově rozvinuté zemi s vysokým domácím produktem. V některých částech Spojených států, např. v zemědělských oblastech Jižní Dakoty, která je ve velké míře obydlena původním obyvatelstvem Ameriky, i v některých městských oblastech ve vnitrozemí je předpokládaná délka života u mužů více než o patnáct let kratší než průměrná předpokládaná délka života mužů v zemi jako celku. Předpokládaná délka života mužů v těchto oblastech je tak nízká jako předpokládaná délka života mužů v některých rozvojových zemích („Surprises in a Study“, 1997).

² Jedna nedávná studie také zjistila, že manželé, kteří jsou svým manželkám nevěrní, mohou u manželů zvýšit riziko rakoviny děložního hrdla. Vědkyně a vědci přišli na to, že u žen, jejichž manželé navštěvují prostitutky nebo mají víc sexuálních partnerů, je pětkrát až jedenáctkrát vyšší pravděpodobnost rakoviny děložního hrdla než u žen, jejichž manželé jsou monogamní (Shah et al., 1996).

³ Staples (1995) také uvádí, že přes 75 % nebezpečných skládek odpadů se nachází v místech obývaných převážně černošskými komunitami, což je faktor, který pravděpodobně přispívá k vysoké úmrtnosti na rakovinu mezi americkým černošským obyvatelstvem.

⁴ Příslušníci a příslušnice menšin byli také zneužíváni lékařskými institucemi. Jedním obzvláště šokujícím případem je „Tuskegeeská studie neléčené syfilidy u černých mužů“ (*Tuskegee Study of Untreated Syphilis in the Negro Male*), prováděná od roku 1932 do roku 1972 ve venkovských oblastech Alabamy. V této studii bylo více než čtyřem stům černošských mužů, u nichž byla diagnostikována syfilis, odepřeno léčení této nemoci, aby tým vědců ze Státní zdravotní péče (*U. S. Public Health Service*) mohl pozorovat účinky nemoci na černošské muže v průběhu jejich života. Studie byla provedena bez informovaného souhlasu subjektů výzkumu a neměla za následek pouze obrovskou bolest a utrpení mužů, ale i jejich žen a dětí, které se v některých případech nakazily také. V roce 1997 se prezident Clinton oficiálně omluvil těm, kdo přežili, a rodinám zemřelých za to, že federální vláda tuto studii sponzorovala. Podrobné pojednání o tomto případě, známém jako „Tuskegeeský experiment“ (*Tuskegee Experiment*), viz Jones, 1993.

⁵ V oblastech, kde je nedostatek lékařské péče, i ve velkých zdravotnických zařízeních s vysokým počtem případů, jsou ve stále větší míře k vykonávání některých rutinních lékařských povinností využívány specializované zdravotní sestry. Některé specializované zdravotní sestry si dokonce otvírají vlastní praxe a přímo tak konkurují lékařům a lékařkám. I když někteří lékaři a lékařky tuto pomoc vítají, jiné vidí nezávislé specializované zdravotní sestry jako hrozbu pro svou vlastní praxi a v důsledku toho i pro své příjmy (Freudenheim, 1997). Čas ukáže, jestli bude mít rostoucí počet nezávislých specializovaných zdravotních sester za následek profesní „bitvu o působnost“, jako tomu bylo tehdy, když lékaři vytáhli v 19. století do boje proti porodním bábám, bylinkářům a bylinkářkám a dalším léčitelkám a léčitelům.

⁶ Je zajímavé, že nedávná studie ukázala, že absolventky a absolventi lékařských škol, kteří byli na školu přijati se zvláštním přihlídnutím ke své rasové či etnické příslušnosti, mají při absolvování stejného studijní průměru, při atestačních stážích dostávají podobná hodnocení, vybírají si své specializace a kariéry v přibližně stejném poměru jako absolventi a absolventky, kteří byli přijati regulérně (Davidson a Lewis, 1998).

⁷ Messner (1987) například poznamenává, že jen 6–7 % fotbalistů ze středních škol hraje i na univerzitě a z těch, kteří hrají, je jen 8 % draftováno profesionálními týmy, ale nakonec pouhých 2 % podepíše profesionální smlouvu. Podobný poměr najdeme i u basketbalových hráčů. Navíc i pro ty, kteří se dostanou na vrchol, může být úspěch jen krátkodobý: průměrná kariéra v Národní fotbalové lize (NFL) trvá čtyři roky a v Národní basketbalové lize (NBA) je to 3,4 roku.

⁸ Je zajímavé, že Wechsler a jeho kolegové a kolegyně (1995) zjistili, že u universitních studentek, které přijaly maskulinní hodnoty studentských spolků, jak je známe z filmů jako „Animal House“ (např. považování večírků za důležitou součást univerzitního života), byla stejná pravděpodobnost jako u jejich kolegů, že začnou nadměrně pít a budou se nárazově opíjet. Navíc Wechsler et al. zjistili, že univerzitní sportovci byli náchylnější k nárazovému opijení než nesportovci.

agorafobie běžně definována jako strach z otevřených prostranství, působený rizikem odloučení od důvěryhodné společnosti či společníka, ale v poslední době chápána jako možný strach ze záchvatu paniky a jejich následků

androcentrismus doslova „mužstřednost“; představa, že muži jsou ženám nadřazení a že muži a jejich prožívání světa představují normu, jíž jsou ženy poměřovány

androgenitální syndrom (AGS) porucha prenatálního původu, která je způsobena špatným fungováním adrenálních žláz matky nebo plodu nebo tím, že matky přišly do styku s látkami, které mají na plod stejný vliv jako androgeny

anorexie porucha přijímání potravy, při které daná osoba z důvodu utkvělého strachu z nadváhy doslova hladoví; charakteristickým znakem je deformované pojetí těla, 25% úbytek tělesné váhy a odmítání jídla; 90 až 95 % osob trpících anorexií jsou ženy

biologický esencionalismus kulturně podmíněná „optika“, která racionalizuje a legitimizuje androcentrismus a genderovou polarizaci tím, že je popisuje jako přirozené a nevyhnutelné důsledky vrozených biologických rozdílů mezi pohlavími

bulmie abnormální a neustálá touha po jídle, známá také jako syndrom přejídání a zvracení; daná osoba při ní konzumuje velká množství jídla v krátkých časových úsecích, po kterých následuje půst, užívání projímadla či vynucené zvracení za účelem vyprázdnění a zabránění přibývání na váze

čarodějnictví (čarodějství) přírodní praktiky s náboženským významem, vykonávané zpravidla ženami; zahrnuje lidové kouzelnictví a léčitelství, jakož i znalost zemědělství, keramického řemesla, metalurgie a astrologie

Článek VII Zákona o občanských právech z roku 1964 zakazuje diskriminaci v zaměstnání na základě pohlaví, rasy, barvy pleti, národnosti, původu a náboženství zaměstnavatelů s patnácti či více zaměstnanci, přestože existují výjimky, jako je například BFOQ; je implementován a prosazován EEOC

Článek IX ustanovení Zákona o reformě školství z roku 1972 zakazující diskriminaci na základě pohlaví v rámci jakýchkoli vzdělávacích programů či aktivit financovaných z federálních zdrojů

dichotomie veřejné a soukromé sféry představa, že domov představuje sféru oddělenou od sféry veřejné

disparita rozsudků ukládání výrazně odlišných trestů pachatelům usvědčeným z podobných trestných činů, vyplývající obvykle z mimoprávních faktorů, jako je pohlaví pachatele, jeho rasová či etnická příslušnost či z jiných nesouvisejících aspektů

divácké činnosti nejnižší úroveň politického aktivismu v Millbrathově typologii; zahrnuje volební akt, nošení značek nebo umístování samolepek vyjadřujících podporu na blatník auta

duální trh práce trh práce, který je charakteristický tím, že jedna skupina zaměstnání je téměř výhradně vykonávána muži a jiné druhy zaměstnání, ve kterých se obvykle platí méně a která mají nižší prestiž, jsou téměř výhradně vykonávány ženami

dvojitý metr v pohledu na sexualitu tradice, v jejímž rámci se mladým mužům dovoluje provozovat sexuální aktivity, zatímco mladé ženy jsou za stejné chování odsuzovány a trestány

ekofeminismus hnutí feministické spirituality založené na vztahu k zemi, které vyzdvihuje těsné spojení žen s přírodou a vidí příčinný vztah mezi nadvládou nad ženami a nadvládou nad přírodou

ekonomika systém správy a vývoje lidských a materiálních zdrojů společnosti

emancipační teorie teorie, podle které přibývá trestných činů páchaných ženami a (nebo) ženská kriminalita nabývá tradičně mužské povahy v důsledku vlivu feminismu či ženského hnutí

Exekutivní příkaz 11246 (Vyrovnávací opatření) zakazuje federálním zaměstnavatelům činit diskriminační rozhodnutí v oblasti personalistiky na základě pohlaví, rasy, barvy pleti, národnosti, původu a náboženství a vyžaduje, aby zaměstnavatelé přijali vyrovnávací opatření při přijímání, školení a najímání žen a minorit; od roku 1978 implementován a prosazován OFCCP

expresivní rodinná role úloha vedení domácnosti a péče o členy rodiny, kterou v tradiční izolované nukleární rodině plní manželka–matka

feministická spiritualita náboženské hnutí, které obsahuje různé složky různých způsobů víry a programů změny, ale je jednotné v odmítání dualismu charakteristického pro tradiční patriarchální náboženství; dualismus je nahrazen hlavní myšlenkou sjednocení ducha a přírody a zásadou, že zdrojem spirituality je lidská zkušenost

feministické (či ženské) hnutí sociální hnutí, které má v USA a Evropě za sebou již více než stoletou historii a dnes má své zastoupení i ve většině zemí rozvoje světa; skládá se z mnoha různých proudů, jejichž společným cílem je zrušení genderového útlaku i jiných nerovností

feministické paradigma tradice vědeckého myšlení, která vysvětluje gender z hlediska politické a socio-ekonomické struktury, v níž se utváří; zároveň klade důraz na úlohu kolektivní politické akce ve snaze potlačit sexismus v sociologii i v celé společnosti a rekonstruovat kategorii genderu takovým způsobem, aby ztratila škodlivé a diskriminační účinky

formální kurikulum soubor předmětů, jež jsou oficiálně a explicitně vyučovány ve škole

fundamentalismus náboženská orientace, která odsuzuje sekulární modernitu a pokouší se obnovit tradiční spiritualitu selektivním výběráním dogmat, pojetí víry a praxe z posvátné minulosti

gender společensky utvářené postoje a modely chování, obvykle dichotomicky dělené na mužské a ženské

genderová polarizace představa, že muži a ženy se vzájemně zásadně liší, a využívání odlišnosti mezi pohlavími jako klíčového pořadajícího principu života společnosti

genderové role společenské role předepsované členům společnosti na základě jejich pohlaví

genderové stereotypy zjednodušující a paušalizující obecné popisy maskulinity a femininity

genderový rozdíl odlišnosti ve volebních vzorcích a politických postojích mužů a žen

gladiátorské činnosti nejvyšší úroveň politického aktivismu v Millbrathově typologii; zahrnuje práci na politické kampani, přijetí aktivní role v politické straně nebo kandidaturu na veřejnou funkci

histrionská osobnost porucha osobnosti, skládá se z různých symptomů včetně závislosti, manipulativnosti, melodramatičnosti, zapomnitlivosti a projevů fyzického onemocnění či poruchy (např. bolest, hyperventilace, omdlívání, křeče, paralýza), které nemají žádnou zjevnou organickou příčinu

homofobie neopodstatněné obavy z homosexuálů a nepřátelství vůči nim

hypotéza galantnosti (resp. paternalismu) domněnka, že pachatelky trestných činů jsou před zákonem posuzovány shovívavěji než jejich mužské protějšky

hypotéza zrcadlení (reflection hypothesis) názor, že média zrcadlí chování, vztahy, hodnoty a normy převládající nebo dominující v určité společnosti

identifikace jeden z klíčových pojmů freudovské inspirovaných teorií genderové socializace; označuje proces, v němž chlapci a dívky nevědomky utvářejí své chování po vzoru rodiče shodného pohlaví ve snaze vyřešit komplex zatěžující jejich rozvíjející se genderovou identitu

index difference (index segregace, D) míra pracovní segregace na základě pohlaví udávaná v procentech a vyjadřující počet pracovníků jednoho pohlaví, kteří by museli opustit zaměstnání a nastoupit tam, kde je nedostatek zaměstnanců jejich pohlaví, aby se dosáhlo vyrovnané pracovní distribuce mezi pohlavími

instrumentální rodinná role úloha finančního zajišťování rodiny a rozhodování v klíčových záležitostech, kterou v tradiční izolované nukleární rodině plní manžel–otec

izolovaná nukleární rodina rodina, v níž manžel–otec, manželka–matka a jejich nezaopatřené děti zakládají domácnost geograficky a finančně oddělenou od ostatního příbuzenstva a dospělí členové rodiny plní odlišné, specializované role

Jazykový sexismus způsoby, kterými jazyk prezentuje jako méněcenné příslušnice či příslušníky jednoho pohlaví

kastrační úzkost freudovský termín; podle Freuda prožívají malí chlapci obavu, že je otec vykastroje, protože jsou sexuálně přitahováni k matce

Klinefelterův syndrom chromozomální abnormalita, kdy zápis chromozomální řady obsahuje tři (XXX) pohlavní chromozomy místo normálních dvou (XX nebo XY)

klinická deprese závažný a neustálý pocit nespokojenosti a nelibosti, provázený alespoň čtyřmi z osmi příznaků (nechutenství nebo úbytek váhy, nespavost nebo zvýšená potřeba spánku, psychomotorické vzrušení nebo útlum, ztráta zájmu o obvyklé činnosti, ztráta energie nebo únava, pocity zbytečnosti, snížená schopnost soustředění a myšlenky na sebevraždu), které se objevují denně po dobu alespoň dvou týdnů bez známky jiné poruchy

mentor obvykle starší, etablovaný příslušník profese, který je novému, mladšímu kolegovi jakýmsi patronem – především mu poskytuje rady a cenné kontakty na jiné pracovníky v oboru

metody asistované reprodukce řada laboratorních metod, jež umožňují lidem, kteří jsou neplodní, fyzicky neschopní početí nebo zdárného absolvování těhotenství, nemají partnera nebo nechtějí vstupovat do vážného vztahu, aby se stali rodiči

mikrodiskriminace drobné každodenní formy diskriminace, které mají za následek vyčleňování či naopak přehlížení, případně znevažování některých jednotlivců a jejich práce nebo myšlenek pouze na základě určitého připsovaného rysu, například pohlaví

moc schopnost vnucovat vlastní vůli jiným

modelování proces, v jehož rámci děti imitují chování rodiče shodného pohlaví, zejména tehdy, pokud rodič tuto snahu odměňuje anebo pokud je dítětem vnímán jako vlídný a přátelský nebo mocný; tento koncept je klíčový pro pojetí genderové socializace v rámci teorie sociálního učení

mozková lateralizace specializace pravé a levé mozkové hemisféry na určité dovednosti

nemocnost výskyt nemocí v dané populaci

oborová segregace na základě pohlaví forma pracovní segregace na základě pohlaví, kde ženy i muži mají stejnou pracovní pozici v určitém oboru nebo průmyslu, ale ve skutečnosti vykonávají různé práce

paradigma model myšlení, který usměrňuje vědce při výběru problémů hodných zkoumání, metod, jimiž je třeba je zkoumat, a vysvětlení dosažených poznatků

patriarchát pohlavně-genderový systém, v němž muži zaujímají vůči ženám nadřazené postavení

a mužské vlastnosti a činnosti jsou ceněny výše než ženské

podniková segregace na základě pohlaví forma pracovní segregace na základě pohlaví, kdy ženy a muži mají v určité společnosti nebo organizaci stejnou pozici, ale ve skutečnosti vykonávají různé práce

pohlaví biologicky podmíněné tělesné odlišnosti mezi samci a samicemi

pohlavně-genderový systém systém institucionalizovaných vlastností, způsobů chování a vzorců společenské interakce předepsaných členům společnosti na základě jejich pohlaví; tento systém se skládá ze tří vzájemně provázaných částí: 1. sociální konstrukce dvou dichotomních rodů (genderů), založené na biologickém pohlaví, 2. dělby práce na základě pohlaví a 3. společenské kontroly nad sexualitou

pohlavní chromozomy jeden z třiceti párů lidských chromozomů, který hraje primární roli při určení, zda se oplodněné vajíčko bude vyvíjet jako ženský nebo mužský plod

politika vztahů mezi pohlavími (sexual politics) zkoumání genderové nerovnosti jakožto zakotvené nikoli jen ve veřejné sféře, ale také v údajně soukromé sféře rodinných a intimních vztahů mezi muži a ženami

posilování ústřední princip genderové socializace podle teorie sociálního učení; tato teorie postuluje, že důsledným odměňováním určitého chování se zvyšuje šance na jeho opakování; naopak chování, po němž následuje trest, má nižší pravděpodobnost opakování

pracovní resegace zaměstnání integrovaná podle pohlaví se znovu segregují, přičemž jedno pohlaví nahradí druhé pohlaví v roli dominantní skupiny

pracovní segregace na základě pohlaví míra, do které jsou muži a ženy koncentrováni v zaměstnáních, která převážně zaměstnávají pracovníce jednoho pohlaví

pracovní síla lidské zdroje ekonomiky

přechodové činnosti střední úroveň politického aktivismu v Millbrathově typologii; zahrnuje psaní veřejným činitelům, finanční přispívání na kampaň a účast na manifestacích nebo politických schůzích

předpokládaná délka života průměrný počet let života, který jedinci zbývá v určitém věku

Qur'an (nebo Quran, česká transkripce Korán) kniha posvátných textů, kterou muslimové vnímají jako zjevení seslaná Alláhem Muhammadovi; muslimové jej chápou doslovně jako boží slovo

rodina s dvěma živiteli rodina, ve které oba dospělí partneři pracují za mzdu

rodina s jedním rodičem: rodina s dětmi, ale pouze jedním dospělým, který nese za domácnost finanční odpovědnost

sémantická derogace proces, v jehož rámci jsou význam či konotace slov postupem času znehodnocovány

sexismus připsování rozdílné hodnoty mužskému a ženskému pohlaví

sexuální obtěžování veškeré nevídané formy vyzývavých pohledů, slovních poznámek a narážek nebo fyzického kontaktu sexuální povahy a také nevídané žádosti o sexuální přiznání

schéma klíčový koncept kognitivně-vývojové teorie; označuje kategorii, s jejíž pomocí člověk uspořádává a interpretuje prožitky a přijaté informace

skleněný strop neviditelné bariéry, které zabraňují ženám a minoritám v mobilitě v zaměstnání směrem nahoru

skryté kurikulum hodnotové preference, jež jsou dětem ve škole vštěpovány, nejsou však explicitní součástí učební náplně, nýbrž jsou v ní skryté či implicitně obsaženy

socializace proces, v jehož rámci lidé předávají a vstřebávají společenské hodnoty a normy včetně těch, které se vztahují na gender

sociální hnutí skupina působící ve společnosti s cílem prosadit konkrétní společenský cíl

sociologie vědecké zkoumání lidských společností a kultur, jakož i společensky podmíněného chování

soužití nesezdaného páru vztah mezi intimními partnery, kteří spolu žijí, aniž vstoupili do manželství

travnatelná hodnota politika platit zaměstnancům stejný plat, pokud vykonávají jiná zaměstnání, která ale mají podobnou hodnotu, což se týká faktorů, jako jsou dovednosti, úsilí, odpovědnost a pracovní podmínky

statistická diskriminace zaměstnavatelé nezačleňují příslušníka určité skupiny, o níž předpokládají, že bude dosahovat nízké produktivity práce bez ohledu na kvalifikaci či úmysly toho kterého uchazeče

statutové delikty typy chování, které jsou nezákonné, dopouští-li se jich nezletilá osoba, u osob zletilých jsou však legální

strukturálně-funkcionalistické paradigma model vědeckého myšlení, který vykládá gender jako odvozený z biologických odlišností mezi pohlavími, zejména pak odlišností daných reprodukční funkcí žen

svoboda reprodukce možnost jedince svobodně rozhodovat o tom, zda mít, či nemít dítě

symbolická anihilace symbolické přehlížení, trivializování či odsuzování jedinců či skupin v médiích

syndrom androgenové necitlivosti genetická porucha, která způsobuje, že plod s chromozomy XY není citlivý na androgeny vylučované varlaty

syndrom deficience DHT porucha, kdy jedinec nemá žádnou nebo má téměř nulovou hladinu 5-alfa-reduktázy, enzymu, který je zodpovědný za konverzi testosteronu na dihydrotestosteron

talmud základní náboženská autorita pro tradiční judaismus

teorie lidského kapitálu vysvětluje pracovní segregaci na základě pohlaví v intencích svobodné volby žen pracovat v oborech, která na zaměstnání kladou menší nároky a vyžadují od nich nižší osobní investice do vzdělání a získání dovedností, což je založeno na předpokladu, že primární zodpovědnost žen je doma u rodiny

tokenismus marginální status určité kategorie zaměstnanců, jejichž počet je na daném pracovišti relativně nízký

transformativní výklad vývoje genderu teorie vývoje genderu, která uznává skutečně interaktivní povahu biologie a prostředí, jakož i vliv lidského faktoru na vytváření genderu tím, že zkoumá, jak může kultura a chování jedince ovlivnit biologii a fyziologii a naopak

Tumerův syndrom chromozomální abnormalita, kdy zápis chromozomální řady obsahuje pouze jeden pohlavní chromozom (X), nikoli obvyklý pár (XX nebo XY)

úmrtnost počet úmrtí v poměru k dané populaci
úřadující kandidát jedinec, který zastává veřejnou funkci, o níž se znovu uchází

výbory pro politickou činnost (PAC) zvláštní zájmové skupiny, které se věnují získávání a distribuci příspěvků na politické kampaně kandidátů, již prosazují jejich zájmy

Zákon o rovném platu z roku 1963 zakazuje zaměstnavatelům platit zaměstnancům více než zaměstnankyním, pokud tyto zaměstnankyně vykonávají práci, která vyžaduje stejné dovednosti, úsilí a míru odpovědnosti a která je vykonávána za podobných pracovních podmínek, přestože existují výjimky jako například nerovný plat na základě délky praxe, zásluh, kvality nebo kvantity produkce nebo jakéhokoli jiného faktoru kromě pohlaví, které jsou povoleny

závist penisu Freudovo označení pro závist dívek, jejímž předmětem je mužský pohlavní orgán

znásilnění situace, kdy jedna osoba dosáhne za použití násilí nebo pod pohrůžkou jeho použití některé formy pohlavního styku (vaginálního, orálního nebo análního) s druhou osobou

znásilnění známou osobou případ pohlavně motivovaného napadení, při němž oběť útočnicka více či méně dobře zná

zvolené rodiny rodiny tvořené lidmi, které nespojuje pokrevní příbuzenství, manželství ani adopce, ale přesto se považují za členy jedné rodiny

ženské církevní hnutí koalice skupin feministických křesťanek, která předkládá feministickou kritiku tradičního křesťanství a zároveň svému členstvu poskytuje alternativní rituály zaměřené na ženu a alternativní formy uctívání

BIBLIOGRAFIE

- Abbott, P. (1991). Feminist perspectives in sociology: The challenge to "mainstream" orthodoxy. In Aaron, J., & Walby, S. (Eds.), *Out of the margins: Women's studies in the nineties* (s. 181–190). London: Palmer Press.
- Abplanalp, J. M. (1983). Premenstrual syndrome: A selective review. In Golub, S. (Ed.), *Lifting the curse of menstruation* (s. 107–123), New York: Haworth Press.
- Abzug, B. (1984). *Gender gap*. Boston: Houghton Mifflin.
- Adams, K. L., & Ware, N. C. (1989). Sexism and the English language: The linguistic implications of being a woman. In Freeman, J. (Ed.), *Women: A feminist perspective* (s. 470–484). Mountain View, CA: Mayfield.
- Adams, S., Kuebli, J., Boyle, P. A., & Fivush, R. (1995). Gender differences in parent-child conversations about past emotions: A longitudinal investigation. *Sex Roles*, 33, 309–323.
- A dialogue about race and gender in school. (1998, Winter). *Outlook*, s. 12–16.
- Adler, F. (1975). *Sisters in crime*. New York: McGraw-Hill.
- Adler, P. A., Kless, S. J., & Adler, P. (1992). Socialization to gender roles: Popularity among elementary school boys and girls. *Sociology of Education*, 65, s. 169–187.
- Adler, R. (1997). *Engendering Judaism*. New York: Jewish Publication Society.
- Afshar, H. (Ed.) (1993). *Women in the Middle East*. New York: St. Martin's Press.
- Ahmed, L. (1986). Women and the advent of Islam. *Signs*, 11, s. 665–691.
- Ahmed, L. (1992). *Women and gender in Islam*. New Haven: Yale University Press.
- Aiken, S. H., Anderson, K., Dinnerstein, M., Lensink, J., & MacCorquodale, P. (1988). *Changing our minds: Feminist transformations of knowledge*. New York: State University of New York Press.
- Alexander, S. (1996). *The gender role paradox in youth culture: An analysis of women in music videos*. Unpublished manuscript available from the author: St. Mary's College, Notre Dame, IN.
- Allan, G. (1985). *Family life*. New York: Basil Blackwell.
- Allen, D. (1997, Winter). Women are creating their own communications systems. *Media Report to Women*, s. 9.
- Allen, L. S., & Gorski, R. A. (1992). Sexual orientation and the size of the anterior commissure in the human brain. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 89, s. 7199–7202.
- Allen, M. (1996, September 22). Defiant V. M. I. to admit women, but they will face tough rules. *New York Times*, s. 1, 18.
- Allen, M., D'alessio, D., & Brezgel, K. (1995). A meta-analysis summarizing the effects of pornography II. *Human Communication Research*, 22, s. 258–283.
- Allgood-Merten, B., Lewinsohn, P. M., & Hops, H. (1990). Sex differences and adolescent depression. *Journal of Abnormal Psychology*, 99, s. 55–63.
- Altman, L. K. (1997, February 28). U. S. reporting sharp decrease in AIDS deaths. *New York Times*, s. A1, 24.
- Altman, L. K. (1998, April 29). Health panel seeks sweeping changes in fertility therapy. *New York Times*, s. A1, 22.
- Amato, P. (1994). Life-span adjustment of children to their parents' divorce. *The Future of Children: Children and Divorce*, 1, s. 149–152.
- American Association of University Professors (AAUP). (1993, March–April). Treading water: The annual report on the economic status of the profession, 1992–1993. *Academe*, s. 8–33.
- American Association of University Professors (AAUP). (1997, March–April). The annual report on the economic status of the profession, 1996–1997. *Academe*, s. 15–39.

- American Association of University Women (AAUW). (1992). *How schools shortchange girls*. Washington, DC: Author.
- American Association of University Women (AAUW). (1993). *Hostile hallways: The AAUW survey on sexual harassment in America's schools*. Washington, DC: Author.
- American Association of University Women (AAUW). (1998). *Separated by sex: A critical look at single-sex education for girls*. Washington, DC: Author.
- American Council on Education (1995). *Women presidents of U. S. colleges and universities*. Washington, DC: Author.
- American Medical Association. (1990). *Physician characteristics and distribution in the United States*. Chicago: Author.
- American Medical Association. (1998). *Women in Medicine*. Washington, DC: Author.
- American Psychological Association. (1985). *Developing a national agenda to address women's mental health needs*. Washington, DC: Author.
- Ames, L. J., Atchinson, A. N., & Rose, D. T. (1992). *Love, lust, and fear: Safe sex decision making among gay men*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Sociological Association, Pittsburgh, PA.
- Ammerman, N. T. (1991). North American Protestant fundamentalism. In Many, M. E., & Appleby, R. S. (Eds.), *Fundamentalisms observed* (s. 1-65). Chicago: University of Chicago Press.
- Amnesty International. (1991). *Women on the front lines*. New York: Amnesty International.
- Amnesty International. (1997). *Breaking the silence: Human rights violations based on sexual orientation*. London: Amnesty International.
- Amott T. L., & Matthaei, J. A. (1991). *Race, gender and work*. Boston: South End Press.
- Andersen, M. L. (1987). Changing the curriculum in higher education. *Signs*, 12, s. 222-254.
- Anderson, S. R., & Hopkins, P. (1991). *The feminine face of God*. New York: Bantam.
- Angier, N. (1992, September 1). Hyenas' hormonal flow puts females in charge. *New York Times*, s. C1, C10.
- Angier, N. (1997, March 14). Sexual identity not pliable after all, report says. *New York Times*, s. A1, A18.
- Anti-gay crimes more violent. (1996, March 12). New York: Associated Press. (Internet).
- Antilla, S. (1995, April 26). Young White men only, please. *New York Times*, s. D1, 7.
- Archdiocesan Gay/Lesbian Outreach (AGLO). (1986). *Homosexuality: A positive perspective*. Baltimore: Author.
- Arenson, K. W. (1998, January 14). A revamped student test reduces the gap between sexes. *New York Times*, p. B7.
- Armstead, C. A., Lawler, K. A., Gordon, G., Cross, J., & Gibbons, J. (1989). Relationship of social stressors to blood pressure responses and anger expression in Black college students. *Health Psychology*, 8, s. 541-556.
- Arnold, R. A. (1990). Processes of victimization and criminalization of Black women. *Social Justice*, 17, s. 153-165.
- Aronson, E., & Gonzalez, A. (1988). Desegregation, jigsaw, and the Mexican-American experience. In Katz, P. A., & Taylor, D. A. (Eds.), *Eliminating racism* (s. 301-314). New York: Plenum.
- Asch, A. (1989). Reproductive technology and disability. In Cohen S., & Taub, N. (Eds.), *Reproductive laws for the 1990s* (s. 69-124). Clifton, NJ: Humana Press.
- A survey finds bias on the front page. (1996, April 17). *New York Times*, p. A17.
- At leisure: Americans' use of downtime. (1993, May 9). *New York Times*, p. E2.
- Attie, J., & Brooks-Gunn, J. (1987). Weight concerns as chronic stressors in women. In Earned, R. C., Biener, L., & Baruch, G. K. (Eds.), *Weight concerns in women*. New York: Praeger.
- Aulette, J. R. (1994). *Changing families*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Ayres, B. D. (1993, September, 9). Judge's decision in custody case raises concerns. *New York Times*, s. A16.
- Ayres, B. D. (1997a, April 14). Women in Washington statehouse lead U. S. tide. *New York Times*, s. A1, B8.
- Ayres, B. D. (1997b, October 26). Gay prosecutor reluctantly goes public. *New York Times*, s. 16.
- Baca Zinn, M. (1992). Reframing the revisions: Inclusive thinking for family sociology. In Kramarae, C., & Spender, D. (Eds.), *The knowledge explosion: Generations of feminist scholarship* (s. 473-479). New York: Teachers College Press.
- Baca Zinn, M., & Dill, B. T. (1996). Theorizing difference from multiracial feminism. *Feminist Studies*, 22, s. 321-331.
- Bachman, J. G., Wadsworth, K. N., O'Malley, P. M., Johnston, L. D., & Schulenberg, J. E. (1997). *Smoking, drinking and drug use in young adulthood: The impacts of new freedoms and new responsibilities*. Alahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Bacon, M. H. (1986). *Mothers of feminism*. San Francisco: Harper and Row.
- Bagilhole, B. (1993). How to keep a good woman down: An investigation of the role of institutional factors in the process of discrimination against women academics. *British Journal of Sociology of Education*, 14, s. 26-274.
- Bagley, C., Bolitho, E., & Bertrand, L. (1997). Sexual assault in school, mental health and suicidal behaviors in adolescent women in Canada. *Adolescence*, 32, s. 341-366.
- Bailey, J. M., & Pillard, R. C. (1991). A genetic study of male sexual orientation. *Archives of General Psychiatry*, 48, s. 1089-1096.
- Bailey, J. M., Pillard, R. C., Neale, M. C., & Agyei, Y. (1993). Heritable factors influence sexual orientation in women. *Archives of General Psychiatry*, 50, s. 217-223.
- Baker, S. W. (1980). Biological influences on human sex and gender. *Signs*, 6, s. 80-96.
- Ballou, M., & Gabalac, N. W. (1985). *A feminist position on mental health*. Springfield, IL: Thomas, Ch. C.
- Bandura, A. (1986). *The social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Bane, M. J. (1986). Household composition and poverty. In Danziger, S. H., & Weinberg, D. H. (Eds.), *Fighting poverty: What works and what doesn't* (s. 209-231). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Banner, L. (1984). *Women in modern America: A brief history*. San Diego: Harcourt, Brace, Jovanovich.
- Banner, L. (1986). Act one. *Wilson Quarterly*, 10, s. 90-98.
- Bannerji, H., Carry, L., Dehli, K., Heald, S., & McKenna, K. (Eds.) (1992). *Unsettling relations: The university as a site of feminist struggles*. Boston: South End Press.
- Baran, S. J., & Blasko, V. J. (1984). Social perceptions and the by-products of advertising. *Journal of Communication*, 34, s. 12-20.
- Bardwell, J. R., Cochran, S. W., & Walker, S. (1986). Relationship of parental education, race, and gender to sex role stereotyping in five-year-old kindergartners. *Sex Roles*, 15, s. 275-281.
- Barker-Benfield, G. J. (1976). *The horrors of the half-known life*. New York: Harper and Row.
- Barnes, G. M., Farrell, M. P., & Dintcheff, B. A. (1997). Family socialization effects on alcohol abuse and related problem behaviors among female and male adolescents. In Wilsnack, R. W., & Wilsnack, S. C. (Eds.), *Gender and alcohol* (s. 156-175). New Brunswick, NJ: Rutgers Center of Alcohol Studies.
- Barnett, B. M. (1993). Invisible Southern Black women leaders in the Civil Rights movement: The triple constraints of gender, race, and class. *Gender & Society*, 7, s. 162-182.
- Barnett, O. W., Lee, C. Y., & Thelan, R. (1997). Gender differences in attributions of self-defense and control in interpartner aggression. *Violence Against Women*, 3, s. 462-481.

- Barnett, R. C., & Baruch, G. K. (1987). Social roles, gender, and psychological stress. In Barnett, R. C., Biener, L., & Baruch, G. K. (Eds.), *Gender and stress* (s. 122-143). New York: Free Press.
- Baron, D. (1986). *Grammar and gender*. New Haven: Yale University Press.
- Barr, K. E. M., Farrell, M. P., Barnes, G. M., & Welte, J. W. (1993). Race, class, and gender differences in substance abuse: Evidence of middle-class/underclass polarization among Black males. *Social Problems*, 40, s. 314-327.
- Barrett, N. (1987). Women and the economy. In Sara E. Rix (Ed.), *The American woman, 1987-88* (s. 67-99). New York: W. W. Norton.
- Barringer, E. (1993, April 25). Measuring sexuality through polls can be shaky. *New York Times*, s. 28.
- Barstow, A. L. (1992). *Witchcraze*. New York: Harper Collins.
- Bartollas, C. (1993). Little girls grown up: The perils of institutionalization. In Gulliver, C. (Ed.), *Female criminality: The state of the art* (s. 469-482). New York: Garland.
- Bashevkin, S. (1996). Tough times in review: The British women's movement during the Thatcher years. *Comparative Political Studies*, 28, s. 525-552.
- Baskin, D. R., & Sommers, I. B. (1997). *Casualties of community disorder: Female violent offenders*. Boulder, C. O.: Westview.
- Baunach, P. J. (1992). Critical problems of women in prison. In Moyer, I. L. (Ed.), *The changing roles of women in the criminal justice system* (s. 99-112). Prospect Heights, IL: Waveland.
- Baxter, S., & Lansing, M. (1983). *Women and politics* (revised edition). Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Bearden, J. (1992). *Attitudes and knowledge about AIDS and college student sexual behavior*. Paper presented at the Annual Meeting of the Society for the Study of Social Problems, Pittsburgh, PA.
- Beatty, R. W., & Beatty, J. R. (1984). Some problems with contemporary job evaluation systems. In Remick, H. (Ed.), *Comparable worth and wage discrimination* (s. 59-78). Philadelphia: Temple University Press.
- Becker, M., Bowman, C. G., & Torrey, M. (1994). *Feminist jurisprudence*. Minneapolis: West.
- Bedard, M. E. (1992). *Breaking with tradition*. Dix Hills, NY: General Hall.
- Bedell, K. B. (Ed.). (1993). *Yearbook of American and Canadian churches*. New York: National Council of Churches.
- Bedell, K. B. (Ed.). (1996). *Yearbook of American and Canadian churches*. New York: National Council of Churches.
- Bellafante, G. (1998, June 29). Feminism: It's all about me! *Time*, s. 54-62.
- Bellin, J. S., & Rubenstein, R. (1983). Genes and gender in the workplace. In Fooden, M., Gordon, S., & Hughley, B. (Eds.), *Genes and gender IV: The second X and women's health* (s. 87-100). New York: Gordian Press.
- Belluck, P. (1998, January 19). "Year of the Woman" senators in tough re-election races. *New York Times*, s. A1,12.
- Belknap, J. (1991). Women in conflict: An analysis of women correctional officers. *Women and Criminal Justice*, 2, s. 89-116.
- Bem, S. L. (1975). Sex role adaptability: One consequence of psychological androgyny. *Journal of Personality and Social Psychology*, 31, s. 634-643.
- Bem, S. L. (1981). Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological Review*, 88, s. 354-364.
- Bem, S. L. (1983). Gender schema theory and its implications for child development: Raising gender-aschematic children in a gender-schematic society. *Signs*, 8, 598-616.
- Bem, S. L. (1993). *The lenses of gender: Transforming the debate on sexual inequality*. New Haven: Yale University Press.
- Bem, S. L., & Lenney, E. (1976). Sex typing and the avoidance of cross-sex behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 33, s. 48-54.
- Benedetto, R. (1992, July 10). Delegates are a wealthy, liberal and loyal lot. *USA Today*, s. 9A.
- Benedict, J. (1997). *Public heroes, private felons: Athletes and crimes against women*. Boston: Northeastern University Press.
- Bennet, J. (1993, January 11). Registry for gay couples holds benefits and risks. *New York Times*, s. B3.
- Bennet, J. (1996, August 12). The delegates: Where image meets reality. *New York Times*, p. A1.
- Benson, K. A. (1984). Comment on Crocker's "An Analysis of University Definitions of Sexual Harassment." *Signs*, 9, s. 516-519.
- Berenbaum, S. A., & Hines, M. (1992). Early androgens are related to childhood sex-typed toy preferences. *Psychological Science*, 3, s. 203-206.
- Bergen, R. K. (1996). *Wife rape: Understanding the response of survivors and service providers*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Berger, R. J., Searles, P., & Cottle, C. E. (1991). *Feminism and pornography*. New York: Praeger.
- Bergman, B. R. (1986). *The economic emergence of women*. New York: Basic.
- Berliner, A. K. (1987). Sex, sin, and the church: The dilemma of homosexuality. *Journal of Religion and Health*, 26, s. 137-142.
- Bernat, F. P. (1992). Women in the legal profession. In Moyer, I. L. (Ed.), *The flinging role of women in the criminal justice system* (s. 107-321). Prospect Heights, IL: Waveland Press.
- Berstein, N. (1996, February 11). Civil rights lawsuit in rape case challenges integrity of a campus. *New York Times*, s. 1, 32.
- Bernstein, R. (1993, May 30). Cap, gown and gag: The struggle for control. *New York Times*, p. E3.
- Bernstein, S. (1995). Feminist intentions: Race, gender, and power in a high school classroom. *NWSA Journal*, 7, s. 18-34.
- Berry, V. (1992). From good times to the Cosby Show. In Craig, S. (Ed.), *Men, masculinity and media* (s. 111-123). Newbury Park, CA: Sage.
- Berryman-Fink, C. (1994). Communication competencies of women employees: A comparison of self-ratings and other ratings. In L. 11. Turner & Sterk, H. M. (Eds.), *Differences that make a difference* (s. 5-12). Westport, CT: Bergin and Garvey.
- Bettencourt, B. A., & Miller, N. (1996). Gender differences in aggression as a function of provocation: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 119, s. 422-447.
- Biehl, J. (1990). *Rethinking ecofeminist politics*. Boston: South End Press.
- Biener, L. (1987). Gender differences in the use of substances for coping. In Barnett, R. C., Biener, L., & Baruch, G. K. (Eds.), *Gender and stress* (s. 330-349). New York: Free Press.
- Birke, L. (1992). Transforming biology. In Crowley, H., & Himmelweit, S. (Eds.), *Knowing women: Feminism and knowledge* (s. 66-77). Cambridge: Polity Press.
- Bischooping, K. (1993). Gender differences in conversational topics, 1922-1990. *Sex Roles*, 28, s. 1-18.
- Biskupic, J. (1998, June 23). High court limits schools' liability on harassment. *Washington Post*, p. A1.
- Bjorkqvist, K. (1994). Sex differences in physical, verbal, and indirect aggression: A review of recent research. *Sex Roles*, 30, s. 177-188.
- Black, L. E., & Sprenkle, D. H. (1991). Gender differences in college students' attitudes toward divorce and their willingness to marry. In S. S. Volgy (Ed.), *Women and divorce, men and divorce* (s. 47-60). New York: Haworth.
- Blake, C. F. (1994). Foot binding in Neo-Confucian China and the approbation of female labor. *Signs*, 19, s. 676-712.

- Blakeslee, S. (1991, January 1). Research on birth defects turns to flaws in sperm. *New York Times*, s. 1, 36.
- Blanc, A. K. (1987). The formation and dissolution of second unions: Marriage and cohabitation in Sweden and Norway. *Journal of Marriage and the Family*, 49, s. 391-400.
- Blankenship, K. M. (1993). Bringing gender and race in: U. S. employment diskrimination policy. *Gender a Society*, 7, s. 204-226
- Blauberger, M. S. (1980). An analysis of classic arguments against changing sexist language. *Women's Studies International Quarterly*, 3, s. 135-147.
- Bleier, R. (1984). *Science and gender*. New York: Pergamon Press.
- Blinde, E. M., & Taub, D. E. (1992). Homophobia and women's sport: The disempowerment of athletes. *Sociological Focus*, 25, s. 151-166.
- Blood, R. O., & Wolfe, D. M. (1960). *Husbands and wives*. New York: Free Press.
- Bloom, A. (1987). *The Closing of the American mind*. New York: Simon and Schuster.
- Bloom, M. (1995, September 27). A show-stopper puts her best foot forward. *New York Times*, s. B9, 14.
- Blum, D. (1997). *Sex on the brain*. New York: Viking.
- Blum, L., & Smith, V (1988). Women's mobility in the corporation: A critique of the politics of optimism. *Signs*, 13, s. 528-545.
- Blum, T. C., & Roman, P. M. (1997). Employment and drinking. In Wilsnack, R. W., & Wilsnack, S. C. (Eds.), *Gender and alcohol* (s. 379-394). New Brunswick, NJ: Rutgers Center of Alcohol Studies.
- Blume, E. (1983). Methodological difficulties plague PMS research. *Journal of the American Medical Association*, 249, s. 2864-2866.
- Blume, S. B. (1997). Women and alcohol: Issues in social policy. In Wilsnack, R. W., & Wilsnack, S. C. (Eds.), *Gender and alcohol* (s. 462-490). New Brunswick, NJ: Rutgers Center of Alcohol Studies.
- Blumenthal, R. (1993, February 21). Gay officers find acceptance on New York's force. *New York Times*, s. 1, 30.
- Blumstein, P., & Schwartz, P. (1983). *American couples*. New York: William Morrow.
- Bohlen, C. (1995, November 26). Catholics defying an infallible church. *New York Times*, p. E3.
- Bok, S. (1998). *Mayhem: Violence as public entertainment*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Boland, B. J., Scheitel, S. M., Wollan, P. C., Silverstein, M. D. (1998). Patient-physician agreement on reasons for ambulatory general medical examinations. *Mayo Clinic Proceedings*, 73, s. 109-117.
- Bond, J. T., Golensky, E., & Swanberg, J. E. (1998). *The 1997 National Study of the Changing Workforce*. New York: Families and Work Institute.
- Boneparth, E., & Stroper, E. (1988). Introduction: A framework for policy analysis. In Boneparth, E., & Stroper, E. (Eds.), *Women, power and policy: Toward the year 2000* (p. 119). New York: Pergamon.
- Bookman, A., & Morgen, S. (Eds.) (1988). *Women and the politics of empowerment*. Philadelphia: Temple University Press.
- Booth, A., Shelley, G., Mazur, A., Tharp, G., & Kittock, R. (1989). Testosterone and winning and losing in human competition. *Hormones and Behavior*, 23, s. 556-571.
- Bordo, S. (1993). *Unbearable weight: Feminism, Western culture, and the body*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Bosch, F. X., Castellsague, X., & Shah, K. V (1997). Male sexual behavior and human papillomavirus DNA: Key risk factors for cervical cancer in Spain. *Obstetrical and Gynecological Survey*, 52, s. 106-107.
- Boston Women's Health Book Collective. (1992). *Our bodies, ourselves*. New York: Simon and Schuster.

- Bouchard, C., Tremblay, A., Despres, J., Nadeau, A., Lupien, P. J., Theriault, G., Dussault, J., Moolani, J., Pinault, S., & Fournier, G. (1990). The response to long-term overfeeding in identical twins. *The New England Journal of Medicine*, 322, s. 1477-1482.
- Bourque, L. B. (1989). *Defining rape*. Durham, NC: Duke University Press.
- Boxer, S. (1997, December 14). One casualty of the women's movement: Feminism. *New York Times*, p. WK3.
- Boyle, J. (1994, August 31). Trials can use rape counseling files victims' statements are subject to scrutiny. *Detroit Free Press*, p. 1B.
- Bozett, F. W. (1988). Gay fatherhood. In Bronstein, P., & Cowan, C. P. (Eds.), *Fatherhood today: Men's changing role in the family* (s. 214-235). New York: John Wiley.
- Bradford, M. R. (1985). Sex differences in adults' gifts and children's toy requests at Christmas. *Psychological Reports*, 56, s. 969-970.
- Brah, A. (1991). Questions of difference and international feminism. In Aaron, J., & Walby, S. (Eds.), *Out of the margins: Women's studies in the nineties* (s. 168-176). London: The Falmer Press.
- Brand, P. A., & Kidd, A. H. (1986). Frequency of physical aggression in heterosexual and female homosexual dyads. *Psychological Reports*, 59, s. 1307-1313.
- Brandwein, R. (Ed.) (1999). *The ties that bind: Family violence, women, and welfare*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Branigan, A., & Goldenberg, S. (1987). The study of aggressive pornography: The vicissitudes of relevance. *Critical Studies in Mass Communication*, 4, s. 262-283.
- Brantley, B. (1998, October 14). Nice young man and disciples appeal for tolerance. *New York Times*, s. E1, E9.
- Brandinger, E. A. (1993). *The politics of social class in secondary school*. New York: Teachers College Press.
- Brennan, T. (1992). *The interpretation of the flesh: Freud and femininity*. London: Routledge.
- Brewer, R. M. (1988). Black women in poverty: Some comments on female-headed families. *Signs*, 13, s. 331-339.
- Brewster, K. L. (1992). *Race differences in adolescent sexual activity: Another piece of the puzzle*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Sociological Association, Pittsburgh, PA.
- Brien, P. M., & Beck, A. (1996). *HIV in prisons, 1994*. Washington, DC: U. S. Department of Justice, Bureau of Justice Statistics.
- Briggs, N. (1975). Guess who has the most complex job? In Babcock, B. A., Freedman, A. E., Norton, E. H., & Ross, S. C. (Eds.), *Sex discrimination and the law: Causes and remedies* (s. 203-205). Boston: Little Brown.
- Briggs, S. (1987). Women and religion. In Hess, B. B., & Ferree, M. M. (Eds.), *Analyzing gender* (s. 381-407). Newbury Park, CA: Sage.
- Britton, D. M. (1997). Gendered organizational logic: Policy and practice in men's and women's prisons. *Gender a Society*, 11, s. 796-818.
- Brod, H. (1987). The case for men's studies. In H. Brod (Ed.), *The making of masculinities* (s. 39-62). Boston: Alien and Unwin.
- Brody, J. E. (1997, November 4). Girls and puberty: The crisis years. *New York Times*, s. F9.
- Bronner, E. (1997, October 14). Group suing U. of Michigan over diversity. *New York Times*, s. A24.
- Bronstein, P. (1988). Father-child interaction. In Bronstein, P., & Cowan, C. P. (Eds.), *Fatherhood today: Men's changing role in the family* (s. 107-124). New York: John Wiley.
- Brooke, J. (1996, February 28). To be young, gay and going to high school in Utah. *New York Times*, s. B8.
- Brookoff, D. (1997, October). *Drugs, alcohol, and domestic violence in Memphis*. Washington, DC: National Institute of Justice.

- Broob-Gunn, J., & Fisch, M. (1980). Psychological androgyny and college students' judgments of mental health. *Sex Roles, 6*, s. 575-580.
- Brooks-Gunn, J., & Matthews, W. S. (1979). *He and she*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Brooten, B. J. (1982). *Women leaden in the ancient synagogue*. Chico, CA: Scholars Press.
- Botcher, J. (1995). Gender as social control: A qualitative study of incarcerated youths and their siblings in greater Sacramento. *Justice Quarterly, 12*, s. 33-57.
- Broverman, I. K., Broverman, D. M., Clarkson, F. E., Rosenkrantz, P. S., & Vogel, S. R. (1970). Sex-role stereotypes and clinical judgments of mental health. *Journal of Clinical and Counseling Psychology, 34*, s. 1-7.
- Brown, J. (1997). Working toward freedom from violence: The process of change in battered women. *Violence Against Women, 3*, s. 5-26.
- Brown, J. D., & Campbell, K. (1986). Race and gender in music videos: The same beat but a different drummer. *Journal of Communication, 36*, s. 94-106.
- Brown, J. M., & Beck, A. J. (1997). *Probation and parole populations, 1996*. Washington, DC; U. S. Department of Justice.
- Brown, L. (1994). *Subversive dialogues: Theory in feminist therapy*. New York: Basic Books.
- Browne, A., & Bassuk, S. S. (1997). Intimate violence in the lives of homeless and poor housed women. *American Journal of Orthopsychiatry, 67*, s. 261-278.
- Brownmiller, S. (1975). *Against our will*. New York: Simon and Schuster.
- Brozan, N. (1990, April 9). Telling the seder's story in the voice of a woman. *New York Times*, s. B4.
- Brumberg, J. (1997). *The body project: An intimate history of American girls*. New York: Random House.
- Bruni, F. (1995, November 5). For gay couples, ruling to cheer on adoption. *New York Times*, s. 41.
- Bruni, F. (1996, October 13). It may be a closet door, but it's already open. *New York Times*, s. H1, 40.
- Buckley, S. (1997). *Broken silence: Voices of Japanese feminism*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Bulbeck, C. (1988). *One world women's movement*. London: Pluto Press.
- Bulman, E. (1998, March 20). UN: Unsafe abortions kill thousands. *Atlanta Constitution*, p. 1.
- Bumiller, E. (1990). *May you be the mother of a hundred sons: A journey among the women of India*. New York: Random House.
- Bumpass, L. L., & Sweet, J. E. (1991). The role of cohabitation in declining rates of marriage. *Journal of Marriage and the Family, 53*, s. 913-927.
- Buresh, B., Gordon, S., & Bell, N. (1991). Who counts in news coverage of health care? *Nursing Outlook, 39*, s. 204-208.
- Burns, A., & Homel, R. (1989). Gender division of tasks by parents and their children. *Psychology of Women Quarterly, 75*, s. 113-125.
- Burns, A. L., Mitchell, G., & Obradovich, S. (1989). Of sex roles and strollers: Female and male attention to toddlers at the zoo. *Sex Roles, 20*, s. 309-315.
- Burns, J. F. (1994, August 27). India fights abortion of female fetuses. *New York Times*, A3.
- Burns, J. F. (1998, March 29). Once widowed in India, twice scorned. *New York Times*, s. 1-12.
- Burris, B. H. (1989). Technocracy and gender in the workplace. *Social Problems, 36*, s. 165-180.
- Burstow, B. (1992). *Radical feminist therapy: Working in the context of violence*. Newbury Park, CA: Sage.
- Busfield, J. (1986). *Managing madness*. London: Hutchinson.
- Bush, D. M. (1987). *The impact of family and school on adolescent girls' aspirations and expectations: The public-private split and the reproduction of gender inequality*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Sociological Association, Chicago, IL.

- Bush-Baskette, S. R. (1998). The war on drugs as a war against Black women. In Miller, S. L. (Ed.), *Crime control and women* (s. 113-129). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Bussey, K., & Bandura, A. (1984). Influence of gender constancy and social power on sex-linked modeling. *Journal of Personality and Social Psychology, 41*, s. 1292-1302.
- Butler, M., & Paisley, W. (1980). *Women and the mass media: Sourcebook for research and action*. New York: Human Sciences Press.
- Byrne, J. M., & R. J. Sampson, W. (Eds.) (1986). *The social ecology of crime*. New York: Springer-Verlag.
- Byrne, L. (Ed.) (1991). *The hidden tradition: Women's spiritual writings rediscovered*. New York: Crossroad.
- Caldera, Y. M., Huston, A. C., & O'Brien, M. (1989). Social interactions and play patterns of parents and toddlers with feminine, masculine, and neutral toys. *Child Development, 60*, s. 70-76.
- Caldwell, M. A., & Peplau, L. A. (1984). The balance of power in lesbian relationships. *Sex Roles, 10*, s. 587-599.
- Callahan, J. J. (1988). Elder abuse: Some questions for policymakers. *The Gerontologist, 28*, s. 453-458.
- Cammermeyer, M. (1994). *Serving in silence: The story of Margarethe Cammermeyer*. New York: Penguin.
- Campbell, A. (1984). *The girls in the gang*. Oxford: Basil Blackwell.
- Canadian Bishops' Pastoral Team. (1989, September 21). Inclusive language: Overcoming discrimination. *Origins, 21, 1*, s. 259-260.
- Cann, A., & Palmer, S. (1986). Children's assumptions about the generalizability of sex-typed abilities. *Sex Roles, 15*, s. 551-557.
- Cannon, L. W., Higginbotham, E., & Guy, R. F. (1989). *Depression among women: Exploring the effects of race, class and gender*. Center for Research on Women, Memphis State University, Memphis, TN.
- Cannon, R. O. (1993). Chest pain with normal coronary angiograms. *New England Journal of Medicine, 328*, s. 1706-1708.
- Caplan, P. J., & Caplan, J. B. (1994). *Thinking critically about research on sex and gender*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Caraway, N. (1991). *Segregated sisterhood: Racism and the politics of American feminism*. Knoxville: University of Tennessee Press.
- Carelli, R. (1997a, June 16). *Supreme Court upholds abortion ban*. Washington, DC: Associated Press. (Internet).
- Carelli, R. (1997b, January 21). *Church must limit anti-gay protests after losing court bid*. Washington, DC: Associate Press. (Internet).
- Carlat, D. J., Camargo, C. A., Jr., & Herzog, D. B. (1997). Eating disorders in males: A report on 135 patients. *American Journal of Psychiatry, 154*, s. 1127-1132.
- Carlson, S. M. (1992). Trends in race/sex occupational inequality: Conceptual and measurement issues. *Social Problems, 39*, s. 268-290.
- Carmody, D. L. (1989). *Women and world religions*. Nashville: Abingdon.
- Carrigan, T., Connell, B., & Lee, J. (1987). Toward a new sociology of masculinity. In Brod, H. (Ed.), *The making of masculinities* (s. 63-100). Boston: Alien and Unwin.
- Carroll, C. M. (1993). Sexual harassment on campus: Enhancing awareness and promoting change. *Educational Record, (74)1*, 2126.
- Carroll, S. J. (1985). *Women as candidates in American politics*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Carroll, S. J., Dodson, D. L., & Mandel, R. B. (1991). *The impact of women in public office: An overview*. New Brunswick, NJ: Center for the American Woman and Politics.

- Carter, D. B., & McClosky, L. A. (1983). Peers and the maintenance of sex-typed behavior: The development of children's conceptions of cross-gender behavior in their peers. *Social Cognition*, 4, 294-314.
- Carty, L. (1992). Black Women in academia: A statement from the periphery. In H. Bannerji, L. Carty, K. Dehli, S. Heald, & K. McKenna (Eds.), *Unsettling relations: The university as a site of feminist struggles* (s. 13-44). Boston: South End Press.
- Casey, M. B., Nuttall, R. L., & Pezais, E. (1997). Mediators of gender differences in mathematics college entrance test scores: A comparison of spatial skills with internalized beliefs and anxieties. *Developmental Psychology*, 33, 669-680.
- Cash, T. E., & Henry, P. E. (1995). Women's body images: The results of a national survey in the U.S.A. *Sex Roles*, 33, 19-28.
- Cazenave, N. A., & Straus, M. A. (1990). Race, class, network embeddedness and family violence: A search for potent support systems. In M. A. Straus & R. J. Gelles (Eds.), *Physical violence in American families: Risk factors and adaptations to violence in 8,145 families* (s. 321-340). New Brunswick, NJ: Transaction.
- Celis, W. (1993, January 6). Schools across U. S. cautiously adding lessons on gay life. *New York Times*, s. A19.
- Center for the American Woman and Politics (CAWP) (n.d.). *Women make a difference: Women supporting women*. New Brunswick, NJ: Author.
- Center for the American Woman and Politics (CAWP) (1984, June). *Women's routes to elective office*. New Brunswick, NJ: Author.
- Center for the American Women and Politics (CAWP). (1985, May). *Black women office-holders*. New Brunswick, NJ: Author.
- Center for the American Woman and Politics (CAWP). (1987, April). *Fact sheet: The gender gap in Presidential elections, 1952-1984*. New Brunswick, NJ: Author.
- Center for the American Woman and Politics (CAWP). (1993, April). *Women in the U. S. Congress, 1993*. New Brunswick, NJ: Author.
- Center for the American Woman and Politics (CAWP). (1998a, March). *Women in elective office, 1998*. New Brunswick, NJ: Author.
- Center for the American Woman and Politics (CAWP). (1998b, March). *Women of color in elective office, 1998*. New Brunswick, NJ: Author.
- Center for the American Woman and Politics (CAWP). (1998c, January). *Women in the U. S. Congress, 1998*. New Brunswick, NJ: Author.
- Center for the American Woman and Politics (CAWP). (1998d, January). *Women in the U. S. Senate, 1922-1998*. New Brunswick, NJ: Author.
- Center for Media and Public Affairs. (1993, January 7). 1992 - The year in review. *Media Monitor*, s. 35.
- Center for Women Policy Studies. (1991a). *More harm than help: The ramifications of mandatory HIV testing for rapists*. Washington, DC: Author.
- Center for Women Policy Studies. (1991b). *Violence against women as bias motivated hate crime: Defining the issues*. Washington, DC: Author.
- Centers for Disease Control. (1993, April 23). Rates of caesarian delivery - United States, 1991. *Morbidity and Mortality Weekly Report* 42, s. 285-289.
- Chafetz, J. S. (1988). *Feminist sociology: An overview of contemporary theories*. Itasca, IL: Peacock, F. E.
- Chafetz, J. S., & Dworkin, A. G. (1986). *Female revolt: Women's movements in world and historical perspective*. Totowa, NJ: Rowman and Allanheld.

- Chafetz, J. S., Dworkin, A. G., & Swanson, S. (1990). Social change and social activism: First-wave women's movements around the world. In West, G., & Blumberg, R. L. (Eds.), *Women and social protest* (s. 302-320). New York: Oxford University Press.
- Chain gangs for women cause furor. (1996, April 28). *New York Times*, s. 30.
- Chamberlain, E. M. (1997). Courtroom to classroom: There is more to sexual harassment. *NWSA Journal*, 9, s. 136-154.
- Chambless, D. L., & Goldstein, A. J. (1980). Anxieties: Agoraphobia and hysteria. In Brodsky, A. M., & Hare-Mustin, A. M. (Eds.), *Women and psychotherapy* (s. 113-134). New York: The Guilford Press.
- Chapman, J. R. (1990). Violence against women as a violation of human rights. *Social Justice* 17, s. 54-70.
- Chart of kindergarten awards. (1994, December 5). *Wall Street Journal*, s. B1.
- Chavkin, W. (1984a). Walking a tightrope: Pregnancy, parenting, and work. In Chavkin, W. (Ed.), *Double exposure* (s. 196-213). New York: Monthly Review Press.
- Chavkin, W. (1984b). Part 3, On the homefront: Women at home and in the community, introduction. In Chavkin, W. (Ed.), *Double exposure* (s. 215-217). New York: Monthly Review Press.
- Chavkin, W. (1990). Drug addiction and pregnancy: Policy crossroads. *American Journal of Public Health*, 80, s. 483-487.
- Cherian, V. I., & Siweya, J. (1996). Gender and achievement in mathematics by indigenous African students majoring in mathematics. *Psychological Reports*, 78, s. 27-34.
- Chesler, E. (1994, February 6). No, die first priority is stop coercing women. *The New York Times Magazine*, s. 31, 33.
- Chesney-Lind, M. (1986). Women and crime: The female offender. *Signs*, 12, s. 78-96.
- Chesney-Lind, M. (1997). *The female offender*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Chesney-Lind, M., & Rodriguez, N. (1983). Women under lock and key. *The Prison Journal*, 63, s. 47-65.
- Chesney-Lind, M., & Sheldon, R. G. (1992). *Girls delinquency and juvenile justice*. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.
- Chesterman, C. (1990, May). Women, art, and technology. *Refractory Girl*, s. 27.
- Children Now & the Kaiser Family Foundation. (1997). *A national survey of children: Reflections of girls in the media - A summary of findings and topline*. Menlo Park, CA: Author.
- Children's Defense Fund. (1988). *Teenage pregnancy: An advocate's guide to the numbers*. Washington, DC: Adolescent Pregnancy Prevention Clearinghouse.
- Children's Defense Fund. (1991). *The state of America's children - 1991*. Washington, DC: Author.
- Children's Defense Fund. (1997). *The state of America's children - Yearbook 1997*. Washington, DC: Author.
- Children's Defense Fund. (1998). *The state of America's children - Yearbook 1998*. Washington, DC: Author.
- Childers, M. (1990). A conversation about race and class. In Hirsch, M., & Keller, E. F. (Eds.), *Conflicts in feminism* (s. 60-81). New York: Routledge.
- Chira, S. (1993, October 21). Fathers who want time off for families face uphill battle. *New York Times*, p. C6.
- Chodorow, N. (1978). *The reproduction of mothering*. Berkeley: University of California Press.
- Chodorow, N. (1989). *Feminism and psychoanalytic theory*. New Haven: Yale University Press.
- Chodorow, N. J. (1994). *Feminities, masculinities, sexualities: Freud and beyond*. Lexington, KY: University of Kentucky Press.

- Chodorow, N. (1995). Gender as a personal and cultural construction. *Signs*, 20, s. 516-544.
- Chopp, R. S. (1989). *The power to speak: Feminism, language, and God*. New York: Crossroad/Continuum.
- Chrisler, J. C. (1991). The effect of premenstrual symptoms on creative thinking. In Taylor, D. L., & Woods, N. F. (Eds.), *Menstruation, health, and illness* (s. 73-83). New York: Hemisphere.
- Chrisler, J. C., & Levy, K. B. (1990). The media construct a menstrual monster: A content analysis of PMS articles in the popular press. *Women and Health*, 16, s. 89-104.
- Christ, C. P. (1983). Heretics and outsiders: The struggle over female power in western religion. In Richardson, L., & Taylor, V. (Eds.), *Feminist frontiers* (s. 87-94). Reading, ALA: Addison-Wesley.
- Christ, C. P., & Plaskow, J. (1979). Introduction: Woman-spirit rising. In Christ, C. P., & Plaskow, J. (Eds.), *Woman-spirit rising* (s. 118). San Francisco: Harper and Row.
- Christensen, A. S. (1988). Sex discrimination and the law. In Stromberg, A. H., & Harkess, S. (Eds.), *Women working* (s. 329-347). Mountain View, CA: Mayfield.
- Christensen, C. L. (1993). Basic exercise physiology: Myths and realities. In Cohen, G. L. (Ed.), *Women in sport* (s. 119-132). Newbury Park, CA: Sage.
- Christian, H. (1994). *The making of anti-sexist men*. New York: Routledge.
- Clark, C. S. (1995, April 7). Abortion clinic protests. *CQ Researcher*, s. 299-308.
- Clark, J. (1991). Getting there: Women in political office. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 515, s. 63-76.
- Clark, M. M. (1997). The Silva case at the University of New Hampshire. *NWSA Journal*, 9, s. 77-93.
- Clark, R., Lennon, R., & Morris, L. (1993). Of Caldecotts and kings: Gendered images in recent American children's books by Black and non-Black illustrators. *Sex Roles*, 7, s. 227-245.
- Clarke, A., & Ruble, D. N. (1978). Young adolescents' beliefs concerning menstruation. *Child Development*, 49, s. 201-234.
- Cleary, P. D. (1987). Gender differences in stress-related disorders. In Barnett, R. C., Biener, L., & Baruch, G. K. (Eds.), *Gender and stress* (s. 39-72). New York: Free Press.
- Clewell, B. C., & Anderson, B. (1991). *Women of color in mathematics, science and engineering: A review of the literature*. Washington, DC: Center for Women Policy Studies.
- Clinton grants gay workers job protection. (1998, May 29). *New York Times*, s. A16.
- Coale, A. J. (1991). Excess female mortality and the balance of the sexes in the population: An estimate of the number of "missing females." *Population and Development Review*, 77, s. 517-523.
- Cobble, D. S. (1991). *Dishing it out: Waitresses and their unions in the twentieth century*. Urbana: University of Illinois Press.
- Cochran, S. D., & Mays, V. M. (1988). Issues in the perception of AIDS risk and risk reduction activities by Black and Hispanic/Latina women. *American Psychologist*, 43, s. 949-957.
- Collins, P. H. (1986). Learning from the outsider within: The sociological significance of Black feminist thought. *Social Problems*, 33, S14-S32.
- Collins, P. H. (1990). *Black feminist thought*. Cambridge, MA: Unwin and Hyman.
- Coltrane, S. (1989). Household labor and the routine production of gender. *Social Problems*, 36, s. 473-90.
- Commission on Professionals in Science and Technology. (1992). *Professional women and minorities*. Washington, DC: Author.
- Committee for Abortion Rights and Against Sterilization Abuse. (1988). *Women under attack: Victories, backlash, and the fight for reproductive freedom*. Boston: South End Press.
- Comstock, G. (1991). *Television and the American child*. San Diego: Academic Press.
- Condry, J. C. (1989). *The psychology of television*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Conference report. (1997, Alarch 28). *Philadelphia Daily News*, s. 128.
- The Congregation for the Doctrine of the Faith. (1987). Instruction on respect for human life in its origin and on the dignity of procreation. *Origins*, 16, s 698-711.
- Conkey, M. W., & Gero, J. M. (1991). Tensions, pluralities, and engendering archeology: An introduction to women and pre-history. In Gero, J. M., & Conkey, M. W. (Eds.), *Engendering archeology* (s. 3-30). New York: Basil Blackwell.
- Conley, F. K. (1998). *Walking out on the boys*. New York: Farrar, Straus & Giroux.
- Connell, R. W. (1995). *Masculinities*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Connors, L. (1996). *Gender of infant differences in attachment: Associations with temperament and caregiving experiences*. Paper presented at the Annual Conference of the British Psychological Society, Oxford, England.
- Cooke, M., & Woollacott, A. (Eds.) (1993). *Gendering war talk*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Coombs, L. C. (1977). Preferences for sex of children among U. S. couples. *Family Planning Perspectives*, 9, s. 259-265.
- Corcoran, M., Duncan, G. J., & Hill, M. S. (1984). The economic fortunes of women and children: Lessons from the panel study of income dynamics. *Signs*, 10, s. 232-248.
- Cornwall, M. (1989). Faith development of men and women over the life span. In Bahr, S. J., & Peterson, E. T. (Eds.), *Aging and the family* (s. 115-139). Lexington, MA: Lexington Books.
- Corsaro, W. A., & Eder, D. (1990). Children's peer cultures. In Scott, W. R. (Ed.), *Annual review of sociology, Volume 16* (s. 197-220). Palo Alto, CA: Annual Reviews, Inc.
- Cott, N. E. (1986). Feminist theory and feminist movements: The past before us. In Mitchell J., & Oakley, J. (Eds.), *What is feminism? A reexamination* (s. 49-62). New York: Pantheon.
- Cott, N. F. (1987). *The grounding of modern feminism*. New Haven: Yale University Press.
- Couric, E. (1989, December 11). An NJL/West survey, women in the law: Awaiting their turn. *National Law Journal*, s. S1, S12.
- Courtney, A. E., & Whipple, T. W. (1983). *Sex stereotyping in advertising*. Lexington, MA: Lexington Books.
- Court that attacks sex bias reported often guilty of it. (1992, August 7). *New York Times*, s. A17.
- Cowan, A. L. (1992, June 1). Can a baby-making venture deliver? *New York Times*, s. D1, D6.
- Cowan, C. P., & Cowan, P. A. (1992). *When partners become parents*. New York: Basic Books.
- Cowan, G., & Hoffman, C. D. (1986). Gender stereotyping in young children: Evidence to support a concept learning approach. *Sex Roles*, 14, s. 211-224.
- Cowan, R. S. (1984). *More work for mother*. New York: Basic Books.
- Cowell, A. (1994, May 31). Pope rules out debate on making women priests. *New York Times*, s. A8.
- Cowell, P. E., Turetsky, B. I., Gur, R. C., Grossman, R. I., Shtasel, D. L., & Gur, R. E. (1994). Sex differences in aging of the human frontal and temporal lobes. *Journal of Neuroscience*, 14, 4748-4755.
- Cox, F. D. (1993). *Human intimacy: Marriage, the family and its meaning*. Minneapolis: West.
- Cox, M. J. (1985). Progress and continued challenges in understanding the transition to parenthood. *Journal of Family Issues*, 6, s. 395-408.
- Cox, R. S. (1998, Winter). Speaking; out for those "loud Black girls." *Outlook*, s. 8-11.
- Craft, C. (1988). *Too old, too ugly, and not deferential to men*. Rocklin, CA: Prime Publishing and Communications.
- Cramer, P., & Russo, A. (1992). Toward a multicentered women's studies in the 1990s. In Kramarae, C., & Spender, D. (Eds.), *The knowledge explosion* (s. 99-117). New York: Teachers College Press.
- Crawen, D. (1996). *Female victims of violent crime*. Washington, DC: U. S. Department of Justice, Bureau of Justice Statistics.
- Crawford, K. (1990, May). Girls and computers. *Refractory Girl*, s. 21-26.

- Crenshaw, K. W. (1994). Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color. In Fineman, M. A., & Myktiuk, R. (Eds.), *The public nature of private violence* (s. 93-118). New York: Routledge.
- Crick, N. R., & Grotpeter, J. K. (1995). Relational aggression, gender, and social-psychological adjustment. *Child Development*, 66, s. 710-722.
- Crites, L. (Ed.) (1976). *The female offender*. Lexington, MA: Lexington Books.
- Cron, T. (1986). The Surgeon General's workshop on violence and public health: Review of the recommendations. *Public Health Reports*, 101, s. 8-14.
- Cronin, A. (1996, February 25). Abortion: The rate vs. the debate. *New York Times*, p. 4E.
- Cropper, C. M. (1998, February 26). Fruit to walls to floor, ads are on the march. *New York Times*, s. A1, D8.
- Crossette, B. (1995, December 10). Female genital mutilation by immigrants is becoming cause for concern in the U. S. *New York Times*, s. 18.
- Crossette, B. (1996, May 12). Muslim women's movement gaining strength. *New York Times*, s. 3.
- Crossette, B. (1998, April 6). Afghan women demanding end to their repression by militants. *New York Times*, s. A1, 8.
- Crowell, N. A., & Burgess, A. W. (1996). *Understanding violence against women*. Washington, DC: National Academy Press.
- Cruikshank, M. (1992). *The gay and lesbian liberation movement*. New York: Routledge, Chapman and Hall.
- Culpepper, E. E. (1992). Menstruation consciousness raising: A personal and pedagogical process. In Dan, A. J., & Lewis, L. L. (Eds.), *Menstrual health and women's lives* (s. 274-284). Urbana: University of Illinois Press.
- Cummings, J. (1986, August 3). Woman in conservative rabbi post. *New York Times*, s. 24.
- Curran, D. J. (1984). The myth of the "new" female delinquent. *Crime and Delinquency*, 30, s. 386-399.
- Curran, D. J., & Renzetti, C. M. (1993). *Social problems: Society in crisis*. Boston: Allyn and Bacon.
- Dale, C. (1997). *Uncommon roles and common routes: Narrative in obituaries of prominent women, 1994-95*. Paper presented at the Annual Meeting of the Association for Education in Journalism and Mass Communication, Chicago, IL.
- Daly, K. (1989a). Gender varieties in white-collar crime. *Criminology*, 27, s. 769-793.
- Daly, K. (1989b). Neither conflict nor labeling nor paternalism will suffice: Intersections of race, ethnicity, gender, and family in criminal court decisions. *Crime and Delinquency*, 35, s. 136-168.
- Daly, K. (1994). *Gender, crime, and punishment*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Daly, M. (1978). *Gyn/Ecology*. Boston: Beacon Press.
- Daly, M. (1983). Indian suttee: The ultimate consummation of marriage. In Richardson, L., & Taylor, V. (Eds.), *Feminist frontiers* (s. 189-190). Reading, MA: Addison-Wesley.
- Daly, M. (1984). *Pure lust*. Boston: Beacon Press.
- Danner, M. J. E. (1998). Three strikes and it's women who are out: The hidden consequences for women of criminal justice policy reforms. In S. L. Miller (Ed.), *Crime control and women* (s. 1-14). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Darling, C., Kallen, D., & VanDusen, J. (1992). Sex in transition, 1900-1980. In A. Skolnick & J. Skolnick (Eds.), *Family in transition* (s. 151-160). New York: Harper Collins.
- Darrow, W. R. (1985). Woman's place and the place of women in the Iranian revolution. In Haddad, Y. Y., & Findly, E. B. (Eds.), *Women, religion and social change* (s. 307-320). Albany: State University of New York Press.
- Davidson, R. C., & Lewis, E. L. (1997). Affirmative action and other special consideration admissions at the University of California, Davis, School of Medicine. *Journal of the American Medical Association*, 278, s. 1153-1158.
- Davies, B. (1989). *Frogs and snails and feminist tales*. Sydney: Allen and Unwin.
- Davies, J., Lyon, E., & Monti-Catania, D. (1998). *Safety planning with battered women*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Davies-Netzley, S. A. (1998). Women above the glass ceiling: Perceptions on corporate mobility and strategies for success. *Gender & Society*, 12, s. 339-355.
- Davis, E. A. (1995). *Sex bias in United States history textbooks*. Paper presented at the Annual Meeting of the Eastern Sociological Society, Philadelphia, PA.
- Davis, K., Grant, P., & Rowland, D. (1990, Summer). Alone and poor: The plight of elderly women. *Generations*, 14, s. 43-47.
- Davis, M., Neuhaus, J. M., Moritz, D. J., & Segal, M. R. (1990). *Living arrangement influences survival of middle-aged men*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Public Health Association, Santa Barbara, CA.
- Davis, N. J. (1993, Summer). Female youth homelessness systematic gender control. *Socio-Legal Bulletin*, s. 22-31.
- Davis, T. L. (1995). Gender differences in masking negative emotions: Ability or motivation? *Developmental Psychology*, 31, s. 660-667.
- Davis-Floyd, R. E. (1992). *Birth as an American rite of passage*. Berkeley: University of California Press.
- Davis-Kimball, J. (1997). Warrior women of the Eurasian steppes. *Archeology*, 50, s. 44-48.
- Deats, S. M., & Lenker, L. T. (1994). *Gender and academe: Feminist pedagogy and politics*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
- Deaux, K., & Kite, M. E. (1987). Thinking about gender. In Hess, B. B., & Ferree, M. M. (Eds.), *Analyzing gender* (s. 92-117). Newbury Park, CA: Sage.
- DeFour, D. C. (1991). The interface of racism and sexism on college campuses. In Paludi, M. A. (Ed.), *Ivory power: Sexual harassment on campus* (s. 45-52). Albany: State University of New York Press.
- Deitch, C. (1993). Gender, race and class politics and the inclusion of women in Title VII of the 1964 Civil Rights Act. *Gender fr Society* 7, s. 183-203.
- DeWeseredy, W. S. (Ed.). (1997). Post-separation woman abuse. A special issue of *Violence Against Women*, 3 (6).
- DeWeseredy, W. S., & Kelly, K. (1993). The incidence and prevalence of woman abuse in Canadian university and college dating relationships. *Canadian Journal of Sociology*, 18, s. 137-159.
- DeWeseredy, W. S., & McLeod, L. (1997). *Woman abuse: A sociological story*. Toronto: Harcourt Brace Canada.
- DeWeseredy, W. S., Schwartz, M. D., & Tait, K. (1993). Sexual assault and stranger aggression on a Canadian university campus. *Sex Roles*, 28, s. 263-277.
- Demar, R. (1986). What is feminism? In Mitchell, J., & Oakley, A. (Eds.), *What is feminism? A re-examination* (s. 8-33). New York: Pantheon.
- DeLoach, J. S., Cassidy, D. J., & Carpenter, C. J. (1987). The three bears are all boys: Mothers' gender labeling of neutral picture book characters. *Sex Roles*, 17, s. 163-178.
- Democratic National Committee. (1997). Personal communication.
- DeMott, B. (1996, January 7). Sure, we're all just one big happy family. *New York Times*, s. H1, 31.
- DeWald, R. (1996). *The new Victorians*. New York: Warner Books.
- Derham, S. A., Zoller, D., & Couchoud, E. A. (1994). Socialization of preschoolers' emotional understanding. *Developmental Psychology*, 30, s. 928-938.

- Dennehy, K., & Mortimer, J. T. (1992). *Work and family orientations of contemporary adolescent boys and girls in a context of social change*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Sociological Association, Pittsburgh, PA.
- Desole, G. (1997). Review essay: Sexual harassment. *NSWA Journal*, 9, s. 155-164.
- DeVault, M. L. (1986). *Talking and listening from women's standpoint: Feminist strategies for analyzing interview data*. Paper presented at the Annual Meeting of the Society for Symbolic Interaction, New York, NY.
- DeVault, M. L. (1991). *Feeding the family*. Chicago: University of Chicago Press.
- DeWitt, K. (1996, February 5). New cause helps feminists appeal to younger women. *New York Times*, s. A10.
- de Young, S., & Crane, F. G. (1992). Females' attitudes toward the portrayal of women in advertising: A Canadian study. *International Journal of Advertising*, 11, s. 249-255.
- Diamond, I. (1988). Medical science and the transformation of motherhood: The promise of reproductive technologies. In Boneparth, E., & Stroper, E. (Eds.), *Women, power and policy: Toward the year 2000* (s. 155-167). New York: Pergamon.
- Diamond, I. (1992). Ecofeminist politics: The promise of common ground. In Kramarae, C., & Spender, D. (Eds.), *The knowledge explosion: Generations of feminist scholarship* (s. 371-378). New York: Teachers College Press.
- Diamond, M., & Sigmundson, K. H. (1997). Sex reassignment at birth: Long-term review and clinical implications. *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine*, 151, s. 298-305.
- Dibble, U., & Straus, M. A. (1990). Some social structure determinants of inconsistency between attitudes and behavior: The case of family violence. In Straus, M. A., & Gelles, R. J. (Eds.), *Physical violence in families* (s. 167-180). New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Diedrick, P. (1991). Gender differences in adjustment to divorce. In S. S. Volgy (Ed.), *Women and divorce, men and divorce* (s. 33-45). New York: Haworth.
- Diesenhouse, S. (1990, January 7). Drug treatment is scarcer than ever for women. *New York Times*, s. 26E.
- Dines, G., Jensen, R., & Russo, A. (1998). *Pornography: The production and consumption of inequality*. New York: Routledge.
- Dittman, R. W., Kappes, M. H., Kappes, M. E., Borger, D., Meyer-Bahlburg, H. F. L., Stenger, H., Willig, R. H., & Wallis, H. (1990a). Congenital hyperplasia I: Gender-related behavior and attitudes in female patients and sisters. *Psychoneuroendocrinology*, 15, s. 401-420.
- Dittman, R. W., Kappes, M. H., Kappes, M. E., Borger, D., Meyer-Bahlburg, H. F. L., Stenger, H., Willig, R. H., & Wallis, H. (1990b). Congenital hyperplasia H: Gender-related behavior and attitudes in female salt-wasting and simple-virilizing patients. *Psychoneuroendocrinology*, 15, s. 421-434.
- Dobash, R. E., & Dobash, R. P. (1992). *Women, violence and social change*. London: Routledge.
- Dobash, R. P., Dobash, R. E., Cavanagh, K., & Lewis, R. (1998). Separate and intersecting realities: A comparison of men's and women's accounts of violence against women. *Violence Against Women*, 4, s. 382-414.
- Dobrzynski, J. H. (1995, October 29). How to succeed? Go to Wellesley. *New York Times*, s. 1, 9.
- Donnerstein, E. (1983). Erotica and human aggression. In Green, R. G., & Donnerstein, E. I. (Eds.), *Aggression: Theoretical and empirical reviews* (s. 127-154). New York: Academic Press.
- Donnerstein, E., Linz, D., & Penrod, S. (1987). *The question of pornography*. New York: Free Press.
- Dorsher, M. (1997). *Women and 'all the news that fit to print.'* Paper presented at the Annual Meeting of the Association for Education in Journalism and Mass Communication, Chicago, IL.
- Dow, B. J. (1996). *Prime-time feminism*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Dowd, M. (1990, November 20). Americans more wary of Gulf policy, poll finds. *New York Times*, s. A12.
- Dowd, M. (1991, May 20). Bush appoints more women, but most top aides are men. *New York Times*, s. A1, B6.
- Doyal, L. (1990a). Waged work and women's well being. *Women's Studies International Forum*, 13, s. 587-604.
- Doyal, L. (1990b). Hazards of hearth and home. *Women's Studies International Forum*, 13, s. 501-517.
- Drachuk, S. (1991). *How we survived communism and even laughed*. New York: W. W. Norton.
- Drentea, P. (1998). Consequences of women's formal and informal job search methods for employment in female-dominated jobs. *Gender & Society*, 12, s. 321-338.
- Drenthary, B. (1996). Super Bowl commercials: The best a man can get (or is it?). In Lester, P. M. (Ed.), *Images that injure* (s. 87-92). Westport, CT: Praeger.
- Dubin, T. (1994). *Transferring women's work*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Dugger, C. W. (1996a, October 12). New law bans genital cutting in United States. *New York Times*, s. 1, 28.
- Dugger, C. W. (1996b, September 11). A refugee's body is intact but her family is torn. *New York Times*, s. A1, B6-7.
- Dugger, C. W. (1996c, December 28). Tug of taboos: African genital rite vs. U. S. law. *New York Times*, s. 1, 9.
- Dunkle, A. C. (1987). Women in intercollegiate sports. In Rix, S. E. (Ed.), *The American woman, 1987-88* (s. 228-231). New York: W. W. Norton.
- Durlap, D. W. (1994, November 17). End of co-op dispute hailed as victory for gay couples. *New York Times*, s. B3.
- Durlap, D. W. (1995, December 10). Hearing held on gay issues in the schools. *New York Times*, s. 31.
- Durlap, D. W. (1996, January 21). Gay images, once kept out, are out big time. *New York Times*, s. 29, 32.
- Dworkin, A. (1983). Gynocide: Chinese footbinding. In Richardson, L., & Taylor, V. (Eds.), *Feminist frontiers* (s. 178-186). Reading, MA: Addison-Wesley.
- Dzsch, B. W., & Weiner, L. (1990). *The lecherous professor: Sexual harassment on campus*. Boston: Beacon Press.
- Eagly, A. H. (1987). *Sex differences in social behavior: A social-role interpretation*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Eagly, A. H., & Steffan, V. J. (1986). Gender and aggressive behavior: A meta-analytic review of the social psychological literature. *Psychological Bulletin*, 100, s. 309-330.
- Eaton, B. C. (1997). *Cyber-wimmin: Co-opting the dominant discourse*. Paper presented at the Annual Meeting of the Association for Education in Journalism and Mass Communication, Chicago, IL.
- Ehrlich, H. R. (1993). Patriarchal bargains and latent avenues of social mobility: Nuns in the Roman Catholic Church. *Gender & Society*, 7, s. 400-414.
- Ekanoyi, E. (1987). Prevalence of female circumcision in two Nigerian communities. *Sex Roles*, 17, s. 133-151.
- Enoch, J. (1985). Sex difference in achievement patterns. In Sonderegger, T. B. (Ed.), *Nebraska symposium on motivation 1984: Psychology and gender* (s. 97-132). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Eppstein, E. (1994, May 30). Wellspring of priests dries, forcing parishes to change. *New York Times*, s. 1, 7.

- Edelson, J. L., Eisikovits, Z., & Guttman, E. (1985). Men who batter. *Journal of Family Issues*, 6, s. 229-247.
- Eder, D. (1995). *School talk*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Edin, K., & Lein, L. (1997). *Making ends meet*. New York: Russell Sage Foundation.
- Edwards, S. S. M. (1986). Neither bad nor mad: The female violent offender reassessed. *Women's Studies International Forum*, 9, 79-87.
- Egan, T. (1992, October 4). Police chief becomes target in anti-gay battle. *New York Times*, s. 22.
- Egan, T. (1996, January 15). Idaho freshman embodies G.O.P.'s hope and fear in '96. *New York Times*, s. A1, 12.
- Ehrenreich, B. (1983). *The hearts of men: American dreams and the flight from commitment*. New York: Anchor-Doubleday.
- Ehrenreich, B., & English, D. (1973). *Witches, nurses, and midwives: A history of women healers*. Old Westbury, NY: Feminist Press.
- Ehrenreich, B., & English, D. (1986). The sexual politics of sickness. In Conrad, P., & Kern, R. (Eds.), *The sociology of health and illness* (s. 281-296). New York: St. Martin's Press.
- Ehrhardt, A. A., & Meyer-Bahlburg, H. F. L. (1981). Effects of prenatal sex hormones on gender-related behavior. *Science*, 211, s. 1312-1318.
- Eicher, E. M., & Washburn, L. L. (1986). Genetic control of primary sex determination in mice. *Annual Review of Genetics*, 20, s. 327-360.
- Eisenhart, M. A., & Holland, D. C. (1992). Gender constructs and career commitment: The influence of peer culture on women in college. In Whitehead, T. L., & Reid, B. V. (Eds.), *Gender constructs and social issues* (s. 142-180). Urbana, IL: University of Illinois Press.
- Eisenstein, H. (1991). *Gender shock*. Boston: Beacon Press.
- Elasmar, M. G., & Brain, M. (1997). *The portrayal of women on prime-time TV programs broadcast in the United States*. Paper presented at the Annual Meeting of the Association for Education in Journalism and Mass Communication, Chicago, IL.
- Elliott, S. (1994, June 9). A sharper view of gay consumers. *New York Times*, s. D1, D19.
- Ellis, L. (1982). Genetics and criminal behavior. *Criminology*, 20, s. 43-66.
- El-Or, T. (1993). The length of the slits and the spread of luxury: Reconstructing the subordination of ultra-orthodox Jewish women through the patriarchy of men scholars. *Sex Roles*, 29, s. 585-598.
- Elson, D. (1995). Male bias in the development process: An overview. In Elson, D. (Ed.), *Male bias in the development process* (s. 1-28). Manchester: Manchester University Press.
- Engineer, A. A. (1992). *The rights of women in Islam*. New York: St. Martin's Press.
- England, P. (1992). *Comparable worth: Theories and evidence*. New York: Aldine de Gruyter.
- English, K. (1993). Self-reported crime rates of women prisoners. *Journal of Quantitative Criminology*, 9, s. 357-382.
- Enloe, C. H. (1987). Feminist thinking about war, militarism, and peace. In Hess, B. B., & Ferree, M. M. (Eds.), *Analyzing gender* (s. 536-548). Newbury Park, CA: Sage.
- Enloe, C. H. (1993). *The morning after*. Berkeley: University of California Press.
- Entwisle, D. R., Alexander, K. L., & Olson, L. S. (1994). The gender gap in math: Its possible origins in neighborhood effects. *American Sociological Review*, 59, s. 822-838.
- Epstein, C. F. (1983). Women and power: The roles of women in politics in the United States. In Richardson, L., & Taylor, V. (Eds.), *Feminist frontiers* (s. 288-304). Reading, MA: Addison-Wesley.
- Epstein, G. A. (1996, August 31). Judges rule against lesbian mom. *Tampa Tribune*, s. 1.
- Equal Employment Opportunity Commission. (1991). *Job patterns for minorities and women in private industry 1990*. Washington, DC: Author.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: Norton.
- Erikson, V. L. (1992). Back to the basics: Feminist social theory, Durkheim and religion. *Journal of Feminist Studies in Religion*, 8, s. 35-46.
- Erikson, V. L. (1993). *Where silence speaks: Feminism, social theory and religion*. Minneapolis: Fortress Press.
- Erwin, R. J., Gur, R. C., Gur, R. E., Skolnick, B., Mawhinney-Hee, M., & Smalls, J. (1992). Facial emotion discrimination: 1. Task construction and behavioral findings in normal subjects. *Psychiatry Research*, 42, s. 231-240.
- Escoffier, J. (1992). Generations and paradigms: Mainstreams in lesbian and gay studies. In Minton, H. L. (Ed.), *Gay and lesbian studies* (s. 7-26). New York: Haworth Press.
- Estoko-Griffin, A. (1986). Daughters of the forest. *Natural History*, 95, 5.
- Estrich, S. (1987). *Real rape*. Boston: Harvard University Press.
- Estrich, S. (1994, May 22). For girls' schools and women's colleges, separate is better. *New York Times Magazine*, s. 38-39.
- Ettorre, E. (1992). *Women and substance abuse*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Ettorre, E. (1997). *Women and alcohol: A private pleasure or a public problem?* London: Women's Press.
- Evans, S. M. (1979). *Personal politics: The roots of women's liberation in the Civil Rights movement and the new left*. New York: Knopf.
- Evans, S. M. (1987). Women in twentieth century America: An overview, (s. 33-66). In S. E. Rix (Ed.), *The American woman in 1987-88*. New York: W. W. Norton.
- Faderman, L. (1991). *Odd girls and twilight lovers*. New York: Columbia University Press.
- Fagot, B. I. (1985). Beyond the reinforcement principle: Another step toward understanding sex role development. *Developmental Psychology*, 21, s. 1097-1104.
- Fagot, B. I., Hagan, R., Leinbach, M. D., & Kronsberg, S. (1985). Differential reactions to assertive and communicative acts of toddler boys and girls. *Child Development*, 56, s. 1499-1505.
- Fagot, B. I., & Leinbach, M. D. (1983). Play styles in early childhood: Social consequences for boys and girls. In M. B. Liss (Ed.), *Social and cognitive skills: Sex roles and children's play* (s. 93-116). New York: Academic Press.
- Fagot, B. I., & Leinbach, M. D. (1989). The young child's gender schema: Environmental input, internal organization. *Child Development*, 60, s. 663-672.
- Faine, J. R., & Bohlander, E. (1976). *Sentencing the female offender: The impact of legal and extra-legal considerations*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Society of Criminology, Tucson, AZ.
- Faludi, S. (1991). *Backlash: The undeclared war against American women*. New York: Anchor Books.
- Farrell, S. A. (1992). *Women-church: A contradiction or the perfect feminist organization?* Paper presented at the Annual Meeting of the American Sociological Association, Pittsburgh, PA.
- Farrell, W. (1993). *The myth of male power*. New York: Simon and Schuster.
- Fausto-Sterling, A. (1985). *Myths of gender*. New York: Basic Books.
- Federal Bureau of Investigation. (1997). *Crime in America*. Washington, DC: U. S. Government Printing Office.
- Federal Bureau of Investigation (1998). *Employment*. At <http://www.fedstats.gov>.
- Fee, E. (1983). Women and health care: A comparison of theories. In Fee, E. (Ed.), *Women and health: The politics of sex in medicine* (s. 17-34). Farmdale, NY: Baywood.
- Feinman, C. (1992). Criminal codes, criminal justice and female offenders. In Moyer, I. L. (Ed.), *The changing roles of women in the criminal justice system* (s. 57-68). Prospect Heights, IL: Waveland Press.

- Feiring, C., & Lewis, M. (1987). The child's social network: Sex differences from three to six years. *Sex Roles*, 17, s. 621-636.
- Fejes, F. J. (1992). Masculinity as fact. In S. Craig (Ed.), *Men, masculinity and media* (s. 9-22). Newbury Park, CA: Sage.
- Feldberg, R. L. (1984). Comparable worth: Toward theory and practice in the United States. *Signs*, 10, s. 311-328.
- Federal lawsuit says two states failed to protect female inmates. (1997; March 11). *New York Times*, s. A20.
- Feldstein, K. (1998, April 13). Social Security's gender gap. *New York Times*, s. A27.
- Female professor receives \$230,000 to settle harassment lawsuit. (1998, February 10). Troy, NY: Associated Press. (Internet).
- Female Texas ranger quits. (1995, May 23). Austin, TX: Associated Press. (Internet).
- Fennema, E., & Sherman, J. (1977). Sex-related differences in mathematics achievement, spatial ability, and affective factors. *American Educational Research Journal*, 14, s. 51-71.
- Ferguson, M. (1983). *Forever feminine: Women's magazines and the cult of femininity*. London: Heinemann.
- Ferguson, T., & Dunphy, J. S. (1992). *Answers to the mommy track*. Far Hills, NJ: New Horizon Press.
- Ferne, E. W. (1998). *In search of Islamic feminism*. New York: Doubleday.
- Fine, L. (1990). *The souls of the skyscraper: Female clerical workers in Chicago, 1870-1930*. Philadelphia: Temple University Press.
- Fine, S. (1997, September 15). Sexual harassment policies softening. *The Globe and Mail*.
- Fineman, M. A. (1996). The nature of dependencies and welfare "reform." *Santa Clara Law Review*, 36, s. 1401-1425.
- Finkelhor, D., & Yllo, K. (1985). *License to rape: Sexual abuse of wives*. Beverly Hills, CA: Sage.
- First, A., & Shaw, D. (1996). *Not there yet: Coverage about and by women in foreign news - A 1995 multinational study*. Paper presented at the Annual Meeting of the Association for Education in Journalism and Mass Communication, Anaheim, CA.
- Fisher-Thompson, D., Sausa, A. D., & Wright, T. F. (1995). Toy selection for children: Personality and toy request influences. *Sex Roles*, 33, s. 239-255.
- Fivush, R. (1991). Gender and emotion in mother-child conversations about the past. *Journal of Narrative and Life History*, 1, s. 325-341.
- Flexner, E. (1971). *Century of struggle*. Cambridge, MA: Belknap.
- Flynn, C. P. (1987). Relationship violence: A model for family professionals. *Family Relations*, 36, s. 295-299.
- Foerstel, K., & Foerstel, H. N. (1996). *Climbing the hill: Gender conflict in Congress*. Westport, CT: Praeger.
- Fogel, C. I., & Woods, N. F. (1995). *Women's health care: A comprehensive handbook*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Fordham, S. (1996). *Blacked out: Dilemmas of race, identity, and success at Capital High*. Chicago: University of Chicago Press.
- Foreit, K. G., Agor, T., Byers, J., Larue, J., Lokey, H., Palazzini, M., Patterson, M., & Smith, L. (1980). Sex bias in the newspaper treatment of male-centered and female-centered news stories. *Sex Roles*, 6, s. 475-480.
- For water cooler paramours, the ties that (legally) bind. (1998, February 22). *New York Times*, s. WK7.
- Fox, S. 1991 *Toxic work*. Philadelphia: Temple University Press.
- Fox, T. G. (1998, July 12). Policing the net. *The Hartford Courant*.
- Frable, D. E. S., & Bern, S. L. (1985). If you're gender-schematic, all members of the opposite sex look alike. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49, s. 459-468.
- Frank, E., Brogran, D., & Schiffman, M. (1998). Prevalence and correlates of harassment among U. S. women physicians. *Archives of Internal Medicine*, 158, s. 352-362.
- Frank, F. W. (1989). Language planning, language reform, and language change: A review of guidelines for non-sexist usage. In Frank, F. W., & Treichler, P. A. (Eds.), *Language, gender, and professional writing: Theoretical approaches and guidelines for nonsexist usage* (s. 105-133). New York: The Modern Language Association of America.
- Franklin, D. W., & Sweeney, J. L. (1988). Women and corporate power. In E. Boneparth & E. Stroper (Eds.), *Women, power, and policy: Toward the year 2000* (s. 48-65). New York: Pergamon.
- Franks, P., & Clancy, C. M. (1993). Physician gender bias in clinical decisionmaking: Screening for cancer in primary care. *Medical Care*, 31, s. 213-218.
- Freedman, R. (1986). *Beauty bound*. Lexington, MA: Lexington Books.
- Freeman, J. (1973). The origins of the women's liberation movement. *American Journal of Sociology*, 78, s. 792-811.
- Freeza, H., Padova, C. D., Pozzato, G., Terpin, M., Baraona, E., & Lieber, C. S. (1990). High blood alcohol levels in women: The role of decreased gastric alcohol dehydrogenase activity and first-pass metabolism. *The New England Journal of Medicine*, 322, s. 95-99.
- French, H. W. (1997, February 2). Africa's culture war: Old customs, new values. *New York Times*, s. E1, 4.
- Freud, S. (1983/1933). Femininity. In Zak, M. W., & Motts, P. A. (Eds.) *Women and the politics of culture* (s. 80-92). New York: Longman.
- Freudenheim, M. (1997, November 2). Nurses treading on doctors' turf. *New York Times*, s. WK7.
- Friedan, B. (1963). *The feminine mystique*. New York: W. W. Norton.
- Friedman, J. (1993, May 2). The founding mother. *The New York Times Magazine*, s. 50, 60, 64, 66.
- Friedman, R. C., Hurt, S. W., Aronoff, M. S., & Clarkin, J. (1980). Behavior and the menstrual cycle. *Signs*, 5, s. 719-738.
- Frieze, I. H., Parsons, J. E., Johnson, P. B., Ruble, D. N., & Zellman, G. L. (1978). *Women and sex roles*. New York: W. W. Norton.
- Fulani, L. (Ed.) (1988). *The psychopathology of everyday racism and sexism*. New York: Haworth.
- Fullilove, M., Lown, A., & Fullilove, R. (1992). Crack hos and skeezers: Traumatic experiences of women crack users. *Journal of Sex Research*, 29, s. 275-287.
- Funk, N., & Mueller, M. (Eds.) (1993). *Gender politics and post-communism*. New York: Routledge.
- Funk, T. (1996, August 11). Black women are heeding the call to the ministry. *Philadelphia Inquirer*, s. G6.
- Furstenberg, F. F., & Cherlin, A. (1991). *Divided families*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gabin, N. F. (1990). *Feminism in the labor market: Women and the United Auto Workers, 1935-1975*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Gabriel, M. (1998). *Notorious Victoria*. Chapel Hill, NC: Algonquin Books of Chapel Hill.
- Gadon, E. M. (1989). *The once and future goddess*. New York: Harper and Row.
- Galley, C. W. (1987). Evolutionary perspectives on gender hierarchy. In Hess, B. B., & Ferree, M. M. (Eds.), *Analyzing gender* (s. 32-67). Newbury Park, CA: Sage.
- Gallagher, M. (1995, March). *Women and the media*. New York: United Nations.
- Gallup, G., & Castell, J. (1989). *The people's religion*. New York: Macmillan.
- Gammon, C. (1992). Lesbian and gay studies emerging in Canada. In Minton, H. L. (Ed.), *Gay and lesbian studies* (s. 137-160). New York: Haworth Press.

- Gargan, E. A. (1991, December 13). Ultrasound skews India's birth ratio. *New York Times*, s. A13.
- Garrison, C. G., McClelland, A., Dambrot, E., & Casey, K. A. (1992). Gender balancing and the criminal justice curriculum and classroom. *Journal of Criminal Justice Education*, 3, s. 203-222.
- Gastil, J. (1990). Generic pronouns and sexist language: The oxymoronic character of masculine generics. *Sex Roles*, 23, s. 629-643.
- Gazzaniga, M. (1992). *Nature's mind*. New York: Basic Books.
- Geis, F. L., Brown, V., Jennings (Walstedt), J., & Porter, N. (1984). TV commercials as achievement scripts for women. *Sex Roles*, 10, 513-525.
- Gelles, R. J. (1993). Alcohol and drugs are associated with violence - They are not its cause. In Gelles, R. J., & Loseke, D. R. (Eds.), *Current controversies on domestic violence* (s. 182-196). Newbury Park, CA: Sage.
- Gendler, M. (1979). The restoration of Vashti. In Koltun, E. (Ed.), *The Jewish woman* (s. 241-247). New York: Schocken Books.
- Gerami, S. (1996). *Women and fundamentalism: Islam and Christianity*. New York: Garland.
- Gerber, J., & Weeks, S. L. (1992). Women as victims of corporate crime: A call for research on a neglected topic. *Deviant Behavior*, 13, s. 325-347.
- Gerbner, G. (1993). *Women and minorities on television: A study in casting and fate*. A Report to the Screen Actors Guild and the American Federation of Radio and Television Artists. Available from the author, Annenberg School of Communications, University of Pennsylvania.
- Gerson, M., Alpert, J. L., & Richardson, M. S. (1984). Mothering: The view from psychological research. *Signs*, 9, s. 434-453.
- Gertzog, I. N. (1984). *Congressional women*. New York: Praeger.
- Gettelman, T. E., & Thompson, J. K. (1993). Actual differences and stereotypical perceptions in body image and earing disturbance: A comparison of male and female heterosexual and homosexual samples. *Sex Roles*, 29, s. 545-562.
- Gibb, F. (1998, January 29). Judge gives "drink rape" girl advice on Pimm's. *London Times*, s. 4.
- Giddings, P. (1984). *When and where I enter*. New York: William Morrow.
- Gidengil, E. (1995). Economic mansocial woman? The case of the gender gap in support for the Canada-United States Free Trade Agreement. *Comparative Political Studies*, 28, s. 384-408.
- Gilbert, M. J., & Collins, R. L. (1997). Ethnic variation in women's and men's drinking. In Wilsnack, R. W., & Wilsnack, S. C. (Eds.), *Gender and alcohol* (s. 357-378). New Brunswick, NJ: Rutgers Center of Alcohol Studies.
- Gilbert, L. A., & Scher, M. (1999). *Gender and sex in counseling and psychotherapy*. Boston: Allyn and Bacon.
- Gilfus, M. (1992). From victims to survivors to offenders: Women's routes of entry into street crime. *Women and Criminal Justice*, 4, s. 63-89.
- Gilkes, C. T. (1985). Together and in harness: Women's traditions in the sanctified church. *Signs*, 10, s. 678-699.
- Gilligan, C. (1982). *In a different voice: Psychological theory and women's development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Gilligan, C., Lyons, N. P., & Hanmer, T. J. (Eds.) (1990). *Making connections: The relational worlds of adolescent girls at Emma Willard School*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Gilligan, C., Taylor, J. M., & Sullivan, A. (1995). *Between voice and silence: Women and girls, race and relationship*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Gillum, R. E., Mussolino, M. E., & Madans, J. H. (1997). Coronary heart disease incidence and survival in African-American women and men. *Annals of Internal Medicine*, 121, s. 111-118.
- Gilmore, D. O. (1990). *Manhood in the making*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Gimbutas, M. (1989). *The language of the goddess*. New York: Harper and Row.
- Ginzburg, C. (1991). *Ecstasies: Deciphering the witches' sabbath*. New York: Penguin.
- Giovannini, M. J. (1992). The relevance of gender in post-partum emotional disorders. In Whitehead, T. L., & Reid, B. V. (Eds.), *Gender constructs and social issues* (s. 209-231). Urbana: University of Illinois Press.
- Girl, 14, wins case charging sex harassment. (1996, October 4). *New York Times*, s. A16.
- Gitlin, M. J., & Passnau, R. O. (1990). Psychiatric symptoms linked to reproductive function in women: A review of current knowledge. *American Journal of Psychiatry*, 146, s. 1413-1422.
- Gjerdingen, D. K., Froberg, D. G., & Fontaine, P. (1990). A causal model describing the relationship of women's postpartum health to social support, length of leave, and complications of childbirth. *Women and Health*, 16, s. 71-87.
- Glaberson, W. (1993, September 10). Gay journalists leading a revolution. *New York Times*, s. A20.
- Glass, J. (1990). The impact of occupational segregation on working conditions. *Social Forces*, 68, s. 779-796.
- Glass, R. (1982, January 24). Some fear abuses in premenstrual tension decisions. *Philadelphia Inquirer*, s. 8C.
- Glenn, E. N. (1987). Gender and the family. In Hess, B. B., & Ferree, M. M. (Eds.), *Analyzing gender* (s. 348-380). Newbury Park, CA: Sage.
- Glenn, E. N. (1992). From servitude to service work: Historical continuities in the racial division of paid reproductive labor. *Signs*, 18, s. 1-43.
- Glenn, S. A. (1990). *Daughter of the Shtetl: Life and labor in the immigrant generation*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Gluck, S. B. (1987). *Rosie the riveter revisited*. New York: Twayne.
- Goering, L. (1996, May 21). Fighting lucrative sex trade a losing battle. *Chicago Tribune*, s. 4.
- Gold, M. (1983). Sexism in gynecologic practices. In Fooden, M., Gordon, S., & Hughley, B. (Eds.), *Genes and gender IV: The second X and women's health* (s. 133-142). New York: Gordian.
- Goldberg, C. (1996a, March 26). Virtual marriages for same-sex couples. *New York Times*, s. A12.
- Goldberg, C. (1996b, October 5). Political battle of the sexes is sharper than ever: Suburbs' soccer moms, fleeing the G.O.P., are much sought. *New York Times*, s. 1, 24.
- Goldberg, C. (1997, October 7). Women at the helm of New Hampshire politics. *New York Times*, s. A14.
- Golden, S. (1992). *The women outside: Meanings and myths of homelessness*. Berkeley: University of California Press.
- Goldhaber, M. K., Poland, M. R., & Hialt, R. A. (1988). The risk of miscarriage and birth defects among women who use visual display terminals during pregnancy. *American Journal of Industrial Medicine*, 13, s. 695-706.
- Golding, J. M. (1988). Gender differences in depressive symptoms: Statistical considerations. *Psychology of Women Quarterly*, 12, s. 61-74.
- Goldman, A. L. (1990a, June 26). Reform Judaism votes to accept active homosexuals in rabbinate. *New York Times*, s. A1, A21.
- Goldman, A. L. (1990b, September 19). A bar to women as cantors is lifted. *New York Times*, s. B2.
- Goldman, A. L. (1990c, November 18). Ecumenist in charge: Joan B. Campbell. *New York Times*, s. 32.
- Goldman, A. L. (1992, November 29). Even for ordained women, church can be a cold place. *New York Times*, s. E6.
- Goldman, R. J., & Goldman, J. D. G. (1982). *Children's sexual thinking*. London: Routledge and Kegan Paul.

- Goldner, M. (1994). *Accounting for race and class variation in the disjuncture between feminist identity and feminist beliefs: The place of negative labels and social movements*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Sociological Association, Los Angeles, CA.
- Goldsmith, B. (1998). *Other powers*. New York: Alfred A. Knopf.
- Goldstein, L. E. (1979). *The constitutional rights of women*. New York: Longman.
- Gole, N. (1996). *The forbidden modern: Civilization and veiling*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Goleman, D. (1990, May 29). As bias crime seems to rise, scientists study roots of racism. *New York Times*, s. C1, C15.
- Goleman, D. (1996). *Emotional intelligence*. New York: Bantam Books.
- Golombok, S., & Fivush, R. (1994). *Gender development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Golombok, S., & Tasker, F. (1996). Do parents influence the sexual orientation of their children? *Developmental Psychology*, 52, s. 3-11.
- Golub, S. (1992). *Periods: From menarche to menopause*. Newbury Park, CA: Sage.
- Gonzalez, A. (1982). Sex roles of the traditional Mexican family. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 13, s. 330-339.
- Good, T. L., & Brophy, J. E. (1987). *Looking in classrooms*. New York: Harper & Row.
- Goodenough, R. G. (1990). Situational stress and sexist behavior among young children. In Sunday, P. R., & Goodenough, R. G. (Eds.), *Beyond the second sex* (s. 225-252). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Goodstein, L. (1992). Feminist perspectives and the criminal justice curriculum. *Journal of Criminal Justice Education*, 3, s. 165-182.
- Goodstein, L. (1998, February 6). Unusual, but not unorthodox: Causing & stir, 2 synagogues hire women to assist rabbis. *New York Times*, s. B1, 4.
- Goodstein, L., & Connelly, M. (1998, April 30). Teenage poll finds a turn to the traditional. *New York Times*, s. A20.
- Goodwin, J. (1994). *Price of honor*. Boston: Little, Brown.
- Gordon, L. (1976). *Woman's body, Woman's right*. New York: Grossman Publishers.
- Gordon, M. R. (1990, January 4). Woman leads G.I.'s in Panama combat. *New York Times*, s. A12.
- Gordon, M. R. (1993, April 24). Pentagon report tells of aviators' debauchery. *New York Times*, s. 1, 9.
- Gordon, A., & Creighton, S. J. (1988). Fathers as sexual abusers in the United Kingdom. *Journal of Marriage and the Family*, 50, s. 99-106.
- Gordon, M. T., & Riger, S. (1991). *The female fear: The social cost of rape*. Urbana, IL: University of Illinois Press.
- Gorman, C. (1992, January 20). Sizing up the sexes. *Time*, s. 4251.
- Gornick, M. E., Eggers, P. W., Reilly, T. W., Mentneck, R. M., Fitterman, L. K., Kucken, L. E., & Vladeck, B. C. (1996). Effects of race and income on mortality and use of services among Medicare beneficiaries. *New England Journal of Medicine*, 33, s. 791-799.
- Gortmaker, S. L., Must, A. Perrin, J. M., Sobol, A. M., & Dietz, W. H. (1993). Social and economic consequences of overweight in adolescence and young adulthood. *New England Journal of Medicine*, 329, s. 1008-1012.
- Gould, S. J. (1980). *The panda's thumb*. New York: W. W. Norton.
- Gould, S. J. (1981). *The mismeasure of man*. New York: W. W. Norton.
- Graham, E. (1986, June). African women fight clitoris cutting, *off our backs*, s. 18-19.
- Graham, P. A. (1978). Expansion and exclusion: A history of women in American higher education. *Signs*, 3, s. 759-773.
- Griffin, J. (1986). Black women and the church. In J. B. Cole (Ed.), *All American women* (s. 359-369). New York: Free Press.
- Griffin, J. (1979). *Margaret Sanger*. New York: Richard Marek Publishers.
- Griffin, A. M. (1990). *The Catholic myth*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Griffin, J. (1993, June 13). Out and organized. *New York Times*, s. V1, V7.
- Griffin, J. (1993). *Doped up, knocked up, and... locked up? The criminal prosecution of women who die during pregnancy*. New York: Garland.
- Griffin, W. W. (1989). *Affirmative action and principles of justice*. New York: Greenwood.
- Griffith, L. A. (1996). *Child victimizers: Violent offenders and their victims*. Washington, DC: U. S. Department of Justice, Bureau of Justice Statistics.
- Griffith, L. A. (1997). *Sex offenders and offenses*. Washington, DC: U. S. Department of Justice, Bureau of Justice Statistics.
- Griffith, L. A. (1998). *Violence by intimates*. Washington, DC: U. S. Department of Justice, Bureau of Justice Statistics.
- Griffith, L. (1998, March 5). High court widens workplace claims in sex harassment. *New York Times*, s. A1, 18.
- Griffith, S. (1993, November 14). If the French can do it, why can't we? *New York Times Magazine*, s. 59-62.
- Griffith, S. (1997, November 8). Nike shoe plant in Vietnam is called unsafe for workers. *New York Times*, s. A1, D2.
- Griffith, S. (1992). *The change*. New York: Alfred A. Knopf.
- Griffith, S. L. (1985). *Single fathers*. Lexington, MA: Lexington Books.
- Griffith, W. Williams, O. J., & Reed, J. G. (1998). Abuse of African American elders. In Bergen, R. K. (Ed.), *Abuse in intimate violence* (s. 267-284). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Griffith, S. (1995). *The eras of everyday life*. New York: Doubleday.
- Griffith, S. (1992, November). Women change places. *American Demographics*, s. 46-50.
- Griffith, S. (1990, October 12). Prostitutes and addicts: Special victims of rape. *New York Times*, s. A14.
- Griffith, S. (1992, December 7). Divorced, middle-aged and happy: Women, especially, adjust to the divorce. *New York Times*, s. A14.
- Griffith, S. (1994, January 4). Gay candidate making history in a state race. *New York Times*, s. A6.
- Griffith, S. (1991). Out of the mainstream: Sexual minorities and the mass media. *Journal of Homosexuality*, 21, s. 19-46.
- Griffith, J. E. (1998). The impact of male work environments and organizational policies on women's experiences of sexual harassment. *Gender & Society*, 12, s. 301-320.
- Griffith, J. E., & Bjorn, L. (1982). Blue-collar blues: The sexual harassment of women autoworkers. *Work and Occupations*, 9, s. 271-298.
- Griffith, J. E., & Stachel, D. L. (1994). Becoming gentlemen: Women's experiences at one Ivy League law school. *University of Pennsylvania Law Review*, 143, s. 1-113.
- Griffith, J. E. (1999, August 31). What is a family? Traditional limits are being redrawn. *New York Times*, s. A1.
- Griffith, J. E. (1992). *Equal parenthood and social policy: A study of parental leave in Sweden*. Albany: State University of New York Press.
- Griffith, J. E. (1985). Islam, women and revolution in twentieth-century Arab thought. In Hadfield, G., & Findy, E. B. (Eds.), *Women, religion and social change* (s. 275-306). Albany: State University of New York Press.

- Hafner, R. J., & Minge, P. J. (1989). Sex role stereotyping in women with agoraphobia and their husbands. *Sex Roles*, 20, s. 705-711.
- Hagan, K. L. (1992). *Women respond to the men's movement*. San Francisco: Pandora.
- Hale-Benson, J. E. (1986). *Black children: Their roots, culture and learning styles* (rev. ed.). Provo, UT: Brigham Young University Press.
- Hall, L. (1992). Beauty quests - A double disservice: Beguiled, beseeched, bombarded - Challenging the concept of beauty. In Dreidger, D., & Gray, S. (Eds.), *Imprinting our image: An international anthology by women with disabilities* (s. 134 - 139). Toronto: gynergy books.
- Hall, R. M., & Sandier, B. R. (1985). A chilly climate in the classroom. In Sargent, A. G. (Ed.), *Beyond sex roles* (s. 503-510). New York: West.
- Hamer, D. H., Hu, S., Alagnuson, V. L., & Pattatucii, A. M. L. (1993). A linkage between DNA markers on the X chromosome and male sexual orientation. *Science*, 261, s. 321-327.
- Hamilton, M. C. (1988). Using masculine generics: Does generic "he" increase male bias in the user's imagery? *Sex Roles*, 19, s. 785-799.
- Haney, D. Q. (1996a, Alarch 28). Heart disease worse for Blacks. *Chattanooga Times*, s. F4.
- Haney, D. Q. (1996b, October 15). *Overweight now the norm*. Breckenridge, CO: Associated Press. (Internet).
- Hansen, F. J., & Reekie, L. (1990). Sex differences in clinical judgments of male and female therapists. *Sex Roles*, 23, s. 51-64.
- Hanson, S. M. H. (1988). Divorced fathers with custody. In Bronstein, P., & Cowan, C. P. (Eds.), *Fatherhood today: Men's changing role in the family* (s. 166-194). New York: John Willey.
- Harbeck, K. M. (1992). Introduction. In Harbeck, K. M. (Ed.), *Coming out of the classroom closet: Gay and lesbian students, teachers, and cunicula* (s. 1-7). New York: Haworth Press.
- Hardenbergh, M. (1996). *Women and front-page news*. Paper presented at the Annual Aleeting of the Association for Education in Journalism and Mass Communication, Anaheim, CA.
- Hardie, E. A. (1997). Prevalence and predictors of cyclic and noncyclic affective change. *Psychology of Women Quarterly*, 21, s. 299-314.
- Harding, S. G. (1979). Is the equality of opportunity principle democratic? *Philosophical Forum*, 10, s. 206-223.
- Harrington, A. (1987). *Medicine, mind, and the double brain*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Harrington, M. (1962). *The other America*. New York: Macmillan.
- Harris, B. (1983). The myth of assembly-line hysteria. In Fooden, M., Gordon, S., & Hughley, B. (Eds.), *Genes and gender IV: The second X and women's health* (s. 65-86). New York: Gordian.
- Harris, J. (1993, March 28). The babies of Bedford. *The New York Times Magazine*, s. 26.
- Harris, M. B., & Knight-Bohnhoff, K. (1996). Gender and aggression II: Personal aggressiveness. *Sex Roles*, 35, s. 27-41.
- Harrison, J. B. (1984). Warning: The male sex role may be dangerous to your health. In Swanson, J. M., & Forrest, K. A. (Eds.), *Men's reproductive health* (s. 11-27). New York: Springer.
- Hart, M. M. (1980). Sport: Women sit in the back of the bus. In Sabo, D. F., & Runfolo, R. (Eds.), *Jock: Sports and male identity* (s. 205-211). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Hartjen, C. A. (1978). *Crime and criminalization*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Hartmann, H. I. (1987). Internal labor markets and gender: A case study of promotion. In Brown, C., & Pechman, J. A. (Eds.), *Gender in the workplace* (s. 59-106). Washington, DC: The Brookings Institute.
- Hartmann, H. I., Roos, P. A., & Treiman, D. J. (1985). An agenda for basic research on comparable worth. In Hartmann, H. I. (Ed.), *Comparable worth: New directions for research* (s. 3-33). Washington, DC: National Academy Press.
- Hass, N. (1998, February 22). A TV generation is seeing beyond color. *New York Times*, s. AR1, 38.
- Hatch, M. (1984). Mother, father, worker: Men and women and the reproduction risks of work. In Chavkin, W (Ed.), *Double exposure* (s. 161-179). New York: Monthly Review Press.
- Hawkesworth, M. (1997). Challenging the received wisdom and the status quo: Creating and implementing sexual harassment policy. *NWSA Journal*, 9, 94-117.
- Hayden, S. (1994). Interruptions and the construction of reality. In Turner, L. H., & Sterk, H. M. (Eds.), *Differences that make a difference* (s. 99-106). Westport, CT: Bergin and Garvey.
- Heidensohn, F. (1992). *Women in control? The role of women in law enforcement*. New York: Oxford University Press.
- Height, D. (1989, July 24-31). Family and community: Selfhelp - A Black tradition. *The Nation*, 249, s. 136-138.
- Hekma, G., a van der Meer, T. (1992). Gay and lesbian studies in the Netherlands. In Minton, H. L. (Ed.), *Gay and lesbian studies* (s. 125-136). New York: Haworth Press.
- Hekmat, A. (1997). *Women and the Koran*. Amherst, NY: Prometheus Books.
- Helgeson, V. S. (1990). The role of masculinity in a prognostic predictor of heart attack severity. *Sex Roles*, 22, s. 755-774.
- Helgeson, V. S. (1994). Long-distance romantic relationships: Sex differences in adjustment and breakup. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20, s. 254-265.
- Helgeson, V. S. (1995). Masculinity, men's roles, and coronary heart disease. In Sabo, D., & Gordon, D. F. (Eds.), *Men's health and illness* (s. 68-104). Thousand Oaks, CA: Brooks/Cole.
- Hellinger, D., & Judd, D. R. (1991). *The democratic facade*. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.
- Henig, R. M. (1993, October 3). Are women's hearts different? *The New York Times Magazine*, s. 58-61, 68-69, 82, 86.
- Henley, N., Hamilton, M., & Thorne, B. (1985). Womanspeak and manspeak: Sex differences and sexism in communication. In Sargent, A. G. (Ed.), *Beyond sex roles* (s. 168-185). New York: West.
- Henshaw, S. K. (1995). Factors hindering access to abortion services. *Family Planning Perspectives*, 27, 54-59, 87.
- Herbert, B. (1996, July 12). Trampled dreams. *New York Times*, s. A8.
- Herdt, G. H., & Davidson, J. (1988). The Sambia 'Turnimman': Sociocultural and clinical aspects of gender formation in male pseudohermaphrodites with 5-alpha-reductase deficiency in Papua New Guinea. *Archives of Sexual Behavior*, 17, s. 33-56.
- Herek, G. M. (1991). Myths about sexual orientation: A lawyer's guide to social science research. *Law and Sexuality*, 1, s. 133-172.
- Herek, G. M., & Berrill, K. T. (1992). *Hate crimes*. Newbury Park, CA: Sage.
- Herek, G. M., & Glum, E. K. (1997). An epidemic of stigma: Public reaction to AIDS. In Conrad, P. (Ed.), *The sociology of health and illness* (s. 125-132). New York: St. Martin's Press.
- Herman, J. L. (1988). Considering sex offenders: A model of addiction. *Steps*, 13, s. 695-724.
- Hess, B. B., & Ferree, M. M. (1987). Introduction. In Hess, B. B., & Ferree, M. M. (Eds.), *Analyzing gender* (s. 9-30). Newbury Park, CA: Sage.
- Hess, R. D., & Miura, I. T. (1985). Gender differences in enrollment in computer camps and classes. *Sex Roles*, 13, s. 193-203.
- Hesse-Biber, S. (1989). Eating patterns and disorders in a college population: Are college women's eating problems a new phenomenon? *Sex Roles*, 20, s. 71-89.
- Heywood, C. (1987). Heterosexist theology: Being above it all. *Journal of Feminist Studies in Religion*, 3, s. 29-38.
- Hicks, J. P. (1998, February 9). Road gets tougher for political pioneer. *New York Times*, s. B3.
- Higgenbotham, E. B. (1993). *Righteous discontent*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Higgins, P. J. (1985). Women in the Islamic Republic of Iran: Legal, social, and ideological changes. *Signs*, 10, s. 477-494.
- Hilkert, M. C. (1986). Women preaching the gospel. *Theology Digest*, 55, s. 423-440.
- Hill, M. A. (1980). *Charlotte Perkins Oilman: The making of a radical feminist, 1860-1896*. Philadelphia: Temple University Press.
- Hinds, M. D. (1990, March 17). Use of crack is said to stifle the instincts of parenthood. *New York Times*, s. 8.
- Hine, D. C. (1989). *Black women in white: Racial conflict and cooperation in the nursing profession, 1890-1950*. Bloomington: Indiana University Press.
- Hine, D. C., & Thompson, K. (Eds.) (1997). *A shining thread of hope: The history of Black women in America*. New York: Broadway Books.
- Hines, M., & Kaufman, E. R. (1994). Androgen and the development of human sex-typical behavior: Rough-and-tumble play and sex of preferred playmates in children with congenital adrenal hyperplasia (CAH). *Child Development*, 65, s. 1042-1053.
- Hirsch, E. D. (1987). *Cultural literacy*. Boston: Houghton Mifflin.
- Hirsch, M., & Keller, E. F. (1990). Conclusion: Practicing conflict in feminist theory. In Hirsch, M., & Keller, E. F. (Eds.), *Conflicts in feminism* (s. 370-385) New York: Routledge.
- Hite, S. (1987). *Women and love: A cultural revolution in progress*. New York: Knopf.
- Hochschild, A. R. (1989). *The second shift*. New York: Viking.
- Hochschild, A. R. (1997). *The time bind: When work becomes home and home becomes work*. New York: Henry Holt and Company.
- Hodson, D., & Skeen, P. (1987). Child sexual abuse: A review of research and theory with implications for family life educators. *Family Relations*, 36, s. 215-221.
- Hoffman, J. (1996, January 8). Egg donations meet a need and raise ethical questions. *New York Times*, s. 1, 10.
- Hoff-Wilson, J. (1987). The unfinished revolution: Changing legal status of U. S. women. *Signs*, 13, s. 7-36.
- Holden, C. (1987). Why do women live longer than men? *Science*, 238, s. 158-160.
- Holden, K. C., & Smock, P. J. (1991). The economic costs of marital dissolution: Why do women bear a disproportionate cost? *Annual Review of Sociology*, 17, s. 51-78.
- Hole, J., & Levine, E. (1984). The first feminists. In J. Freeman (Ed.), *Women: A feminist perspective* (s. 533-542). Palo Alto, CA: Mayfield.
- Holland, D. C., & Eisenhart, M. A. (1991). *Educated in romance: Women, achievement and college culture*. Chicago: University of Chicago Press.
- Holloman, J. L. S. (1983). Access to health care. In President's commission for the study of ethical problems in medicine and biomedical research. *Securing access to health care* (s. 79-106). Washington, DC: U. S. Government Printing Office.
- Holmes, S. A. (1996, December 27). With more women in prison, sexual abuse by guards becomes a troubling trend. *New York Times*, s. A18.
- Holmes, S. A. (1998, April 15). FCC requirement on minority hiring is voided by court. *New York Times*, s. A1, 22.
- Hood, E. F. (1984). Black women, white women: Separate paths to liberation. In Jaggar, A. M., & Rothenberg, P. S. (Eds.), *Feminist frameworks* (s. 189-201). New York: McGraw-Hill.
- Hooks, B. (1990). A conversation about race and class. In Hirsch, M., & Keller, E. F. (Eds.), *Conflicts in feminism* (s. 60-81). New York: Routledge.
- Horner, M. S. (1972). Toward an understanding of achievement-related conflicts in women. *Journal of Social Issues*, 28, s. 157-175.
- Horney, K. (1967). *Feminine psychology*. New York: Norton.
- Horowitz, A. V. (1982). Sex-role expectations, power, and psychological distress. *Sex Roles*, 8, s. 607-623.
- House, J. S. (1986). Occupational stress and coronary heart disease: A review and theoretical integration. In Conrad, P., & Kern, R. (Eds.), *The sociology of health and illness* (s. 64-72). New York: St. Martin's Press.
- Hout, M., & Greeley, A. M. (1987). The center doesn't hold: Church attendance in the United States, 1940-1984. *American Sociological Review*, 52, s. 325-345.
- Howe, F. (1984). *Myths of coeducation*. Bloomington, IN: University of Indiana Press.
- Howe, K. (1985). The psychological impact of a women's studies course. *Women's Studies Quarterly*, 13, s. 23-24.
- Hoyenga, K. B., & Hoyenga, K. T. (1993). *Gender-related differences*. Boston: Allyn and Bacon.
- Hsiung, P. (1996). *Living rooms as factories: Class, gender, and the satellite factory system in Taiwan*. Philadelphia: Temple University Press.
- Hu, S., Pattatucci, A. M. L., Patterson, C., Li, L., Fulker, D. W., Cherny, S. S., Kruglyak, L., & Hamer, D. H. (1995). Linkage between sexual orientation and chromosome Xq28 in males but not in females. *Nature Genetics*, 11, s. 248-256.
- Hu, Y., & Goldman, N. (1990). Mortality differentials by marital status: An international comparison. *Demography*, 27, s. 233-250.
- Hubbard, R. (1990). The political nature of human nature. In Rhode, D. L. (Ed.), *Theoretical perspectives on sexual difference* (s. 63-73). New Haven, CT: Yale University Press.
- Hubbard, R., & Wald, E. (1993). *Exploding the gene myth*. Boston: Beacon Press.
- Hule, V. A. (1994). Mom's in prison: Where are the kids? In Curran, D. J., & Renzetti, C. M. (Eds.), *Contemporary societies: Problems and prospects* (s. 481-484). Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Hunt, M. E. (1991). The challenge of 'both/and' theology. In May, M. A. (Ed.), *Women and church* (s. 28-33). New York: Friendship Press.
- Hunter, A. G., & Sellers, S. L. (1998). Feminist attitudes among African American women and men. *Gender & Society*, 72, s. 81-99.
- Hunter, S. M. (1992, August). Women in corrections: A look at the road ahead. *Corrections Today*, s. 8-9.
- Hurtado, A. (1996). *The color of privilege*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Hurtig, A. L., & Rosenthal, I. M. (1987). Psychological findings in early treated cases of female pseudohermaphroditism caused by virilizing congenital adrenal hyperplasia. *Archives of Sexual Behavior*, 16, s. 209-223.
- Husni, S. (1997). *1997 Guide to new consumer magazines*. New York: Oxbridge Communications.
- Hyde, J. S. (1984). How large are gender differences in aggression? A developmental meta-analysis. *Developmental Psychology*, 20, s. 722-736.
- Hyman, P. (1979). The other half: Women in the Jewish tradition. In Koltun, E. (Ed.), *The Jewish woman* (s. 105-113). New York: Schocken Press.
- Immarigeon, R., & Chesney-Lind, M. (1990). *Women's prisons: Overcrowded and overused*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Society of Criminology, Baltimore, MD.
- Imperato-McGinley, J., Peterson, R. E., Gautier, T., Looper, G., Danner, R., Arthur, A., Morris, P. L., Sweeney, W. J., & Schackleton, C. (1982). Hormonal evolution of a large kindred with complete androgen insensitivity: Evidence for secondary 5-alpha-reductase deficiency. *Journal of Clinical Endocrinology Metabolism*, 54, s. 15-22.
- Inciardi, J. A. (1993). *Criminal Justice*. Orlando: Harcourt, Brace, Jovanovich.
- Inciardi, J. A., Lockwood, D., & Pottjeger, A. E. (1993). *Women and crack-cocaine*. New York: Macmillan.
- Innes, C. A. (1988). *Drug use and crime*. Bureau of Justice Statistics Special Report. Washington, DC: National Institute of Justice.

Inter-Parliamentary Union. (1997). *Men and women in politics: Democracy in the making*. Geneva: Author.

Isaaks, L. (1980). *Sex role stereotyping as it relates to ethnicity, age and sex in young children*. Unpublished doctoral dissertation, East Texas State University.

Isasi-Diaz, A. M. (1991). Hispanic women in the Roman Catholic Church. In May, M. A. (Ed.), *Women and church* (s. 13-17). Grand Rapids, MI: Wm. B. Eerdmans Publishing Co.

Island, D., & Letellier, P. (1991). *Men who beat the men who love them*. New York: Harrington Park.

Israel orthodox attack skirts. (1996, July 31). Jerusalem, Israel: Associated Press. (Internet).

Jacklin, C. N. (1989). Female and male: Issues of gender. *American Psychologist*, 44, s. 127-133.

Jacob, H. (1989). Another look at no-fault divorce and the post-divorce finances of women. *Law and Society Review*, 23, s. 95-115.

Jacobs, J. A. (1983). *The sex segregation of occupations and women's career patterns*. Unpublished doctoral dissertation, Harvard University.

Jacobs, J. A. (1992). Women's entry into management: Trends in earnings, authority, and values among salaried managers. *Administration Science Quarterly*, 37, s. 282-301.

Jacobs, J. A., & Lim, S. T. (1995). Trends in occupational and industrial sex segregation in 56 countries, 1960-1980. In J. A. Jacobs (Ed.), *Gender inequality at work* (s. 259-293). Thousand Oaks, CA: Sage.

Jacobs, J. A., & Steinberg, R. J. (1990). Compensating differentials and the male-female wage gap: Evidence from the New York State comparable worth study. *Social Forces*, 69, s. 439-468.

Jacobsen, J. P., & Levin, L. M. (1995, September). Effects of intermittent labor force attachment on women's earnings. *Monthly Labor Review*, s. 14-19.

Jacquet, C. H. (Ed.) (1988). *Women ministers in 1986 and 1987: A ten year view*. New York: Office of Research and Evaluation, National Council of Churches.

Janosky, M. (1997, April 1). Women in the Marines join the firing line. *New York Times*, s. A10.

Japp, P. M. (1991). Gender and work in the 1980s: Television's working women as displaced persons. *Women's Studies in Communication*, 14, s. 49-74.

Jarratt, E. H. (1990). Feminist issues in sport. *Women's Studies International Forum*, 13, s. 491-499.

Jayakody, R., & Chatters, L. M. (1997). Differences among African American single mothers: Marital status, living arrangements, and family support. In Taylor, R. J., Jackson, J. S., & Chatters, L. M. (Eds.), *Family life in Black America* (s. 167-184). Thousand Oaks, CA: Sage.

Jayawardena, K. (1986). *Feminism and nationalism in the third world*. London: Zed Press.

Jeffery, P., Jeffery, R., & Lyon, A. (1988). *Labor pains and labor power: Women and childbearing in India*. London: Zed Books.

Jehl, D. (1993, February 25). High level grumbling over pace of appointments. *New York Times*, s. A16.

Jensen, R. (1995). Pornographic lives. *Violence Against Women*, 1, s. 32-54.

Jewell, K. S. (1988). *Survival of the Black family: The institutional impact of U. S. social policy*. New York: Praeger.

Johnson, D. (1996, February 12). No-fault divorce is under attack. *New York Times*, s. A10.

Johnson, D. (1997, March 17). New messages sent at Navy boot camp. *New York Times*, s. A10.

Johnson, K. (1997, February 2). Black workers bear big burden as jobs in government dwindle. *New York Times*, s. 1, 36-37.

Johnson, S., Guenther, S., Laube, D., & Keettle, W. (1981). Factors influencing lesbian gynecologic care: A preliminary study. *American Journal of Obstetrics and Gynecology*, 140, s. 20-28.

Johnson-Odim, C. (1991). Common themes, different contexts: Third world women and feminism. In

Worantty, C. T., Russo, A., & Torres, L. (Eds.), *Third world women and the politics of feminism* (s. 314-327). Bloomington: Indiana University Press.

Johnston, D. (1992, April 24). Survey shows number of rapes far higher than official figures. *New York Times*, s. A14.

Johnston, D. (1993, October 11). In protest, agent to leave the F.B.I. *New York Times*, s. A11.

Johnston, D. (1995, September 20). F.B.I., hitting snag in talks about bias. *New York Times*, s. A18.

Johnstone, R. L. (1988). *Religion in society*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Jones, T. E., & Bialock, J. A. (1995). Gender differences in depression: The role of anxiety and generalized negative affect. *Sex Roles*, 33, s. 91-108.

Jones, J. H. (1993). *Bad blood: The Tuskegee experiment*. New York: Free Press.

Jones, M. G., & Wheatley, J. (1990). Gender differences in teacher-student interactions in science classrooms. *Journal of Research in Science Teaching*, 27, s. 861-874.

Jordan, E., & Cowan, A. (1995). Warrior narratives in the kindergarten classroom: Renegotiating the social contract? *Gender & Society*, 9, s. 727-743.

Joseph, G. (1981). Black mothers and daughters. In Joseph, G., & Lewis, J. (Eds.), *Common differences: Conflicts in Black and White feminist perspectives* (s. 75-126). New York: Anchor.

Jurgens, J. J., & Powers, B. A. (1991). An exploratory study of the menstrual euphemisms, beliefs, and taboos of Head Start mothers. In Taylor, D. L., & Woods, N. F. (Eds.), *Menstruation, health, and illness* (s. 35-40). New York: Hemisphere.

Jurk, N. C. (1985). An officer and a lady: Organizational barriers to women working as correctional officers in men's prisons. *Social Problems*, 32, s. 375-388.

Jurk, N. C., & Halembea, G. J. (1984). Gender, working conditions and the job satisfaction of women in a non-traditional occupation: Female correctional officers in men's prisons. *Sociological Quarterly*, 25, s. 551-566.

Kaiser Family Foundation. (1998, March 27). *New KFF/YM Magazine survey of teens on dating, intimacy, and sexual experiences*. Menlo Park, CA: Author.

Kahn, K. E., & Goldenberg, E. X. (1991). The media: Obstacle or ally of feminists? *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 515, s. 104-113.

Kahn, S. S., Nessim, S., Gray, R., Czer, L. S., Chau, A., & Matloff, J. (1990). Increased mortality of women in coronary bypass surgery: Evidence for referral bias. *Annals of Internal Medicine*, 112, s. 561-567.

Kalinowski, J., & Buerk, D. (1995). Enhancing women's mathematical competence: A student-centered analysis. *NWSA Journal*, 7, s. 1-17.

Kammerman, S. B., & Kahn, A. J. (1988). *Mothers alone*. Dover, MA: Auburn House Publishing Co.

Kammeyer, K. C. W. (1987). *Marriage and family*. Boston: Allyn and Bacon.

Kane, E. W., & Sanchez, L. (1992). *Pushing feminism out?: Family status and criticism of gender inequality at home and work*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Sociological Association, Pittsburgh, PA.

Kannapell, A. (1998, February 17). Heading slowly into the ice age. *New York Times*, s. B1, 6.

Kanter, R. M. (1977). *Men and women of the corporation*. New York: Basic.

Katz, R. C., Hannon, R., & Whitten, L. (1996). Effects of gender and situation on the perception of sexual harassment. *Sex Roles*, 34, s. 35-42.

Kaufman, D. R. (1991). *Rachel's daughters: Newly orthodox Jewish women*. New Brunswick: Rutgers University Press.

Kay, F. M., & Hagan, J. (1995). The persistent glass ceiling: Gendered inequalities in the earnings of lawyers. *British Journal of Sociology*, 46, s. 279-310.

- Kay, H. H. (1988). *Sex-based discrimination*. St. Paul, MN: West.
- Kaye, E. (1993, June 6). So weak, so powerful. *New York Times*, s. V1, V10.
- Kelly, E. S. (1998, June 2). Teaching doctors sensitivity on the most sensitive of exams. *New York Times*, s. F7.
- Kelly, G. F. (1995). *Sexuality today*. Dubuque, IA: Brown and Benchmark.
- Kelly, R. M., Saint-Germain, M. A., & Horn, J. D. (1991). Female public officials: A different voice? *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 515, s. 77-87.
- Kemper, T. D. (1990). *Social structure and testosterone*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Kerber, L. K., Greeno, C. G., Maccoby, E. E., Luria, Z., Stack, C. B., & Gilligan, C. (1986). On *In a Different Voice: An interdisciplinary forum*. *Signs*, 11, s. 304-333.
- Kessleman, A. (1990). *Fleeting opportunities: Women shipyard workers in Portland and Vancouver during World War II and Reconversion*. Albany: State University of New York Press.
- Kessler, S. J. (1996). The medical construction of gender: Case management of intersexed infants. In Laslett, B., Kohlstedt, S. G., Longino, H., & Hammonds, E. (Eds.), *Gender and scientific authority* (s. 340-363). Chicago: University of Chicago Press.
- Kessler-Harris, A. (1982). *Out to work: A history of wage-earning women in the United States*. New York: Oxford University Press.
- Kessler-Harris, A. (1990). *A woman's wage: Historical meanings and social consequences*. Lexington, KY: University-Press of Kentucky.
- Kilborn, P. T. (1995, March 17). White males and the manager class. *New York Times*, s. A14.
- Kilborn, P. T. (1996, November 12). Welfare mothers losing bonus to track fathers. *New York Times*, s. A12.
- Kilborn, P. T. (1997, March 12). 5 women say sex charges in army case were coerced. *New York Times*, s. A14.
- Kim, E. (1996, August 16). Sheriff says he'll have chain gangs for women. *Tuscaloosa News*, s. 1 A.
- Kimball, R. (1990). *Tenured radicals: How politics has corrupted higher education*. New York: Harper and Row.
- Kimmel, M. (1995). *Manhood in America*. New York: Free Press.
- Kimmel, M. S., & Messner, M. A. (Eds.) (1998). *Men's lives*. Boston: Allyn and Bacon.
- King, D. R. (1988). Multiple jeopardy, multiple consciousness: The context of a Black feminist ideology. *Signs*, 14, s. 42-72.
- Kinzer, S. (1997, May 27). Beating the system, with bribes and the big lie. *New York Times*, s. A4.
- Kinzer, S. (1998, March 17). A woman, her scarf and a storm over secularism. *New York Times*, s. A4.
- Kirschstein, R. L. (1996). Women physicians - Good news and bad news. *New England Journal of Medicine*, 334, s. 982-983.
- Klag, M. J., Whelton, P. K., Corech, J., Grim, C. E., & Kuller, L. H. (1991). The association of skin color with blood pressure in U. S. Blacks with low socioeconomic status. *Journal of the American Medical Association*, 264, s. 599-602.
- Klass, P. (1988, April 10). Are women better doctors? *The New York Times Magazine*, s. 32-35, 46-48, 96-97.
- Klatch, R. (1988). Coalition and conflict among women of the new right. *Signs*, 13, s. 671-694.
- Klein, A. M. (1995). Life's too short to die small. In D. Sabo & D. F. Gordon (Eds.), *Men's health and illness* (s. 105-120). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Klein, E. (1984). *Gender politics*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Klein, M. (1975). *Envy and gratitude and other works, 1946-1963*. New York: Delta.

- Koceniwski, D. (1995, October 14). Judge ordered victim, 15, to re-enact sexual abuse in court. *New York Times*, s. 21-22.
- Koehler, M. S. (1990). Classrooms, teachers, and gender differences in mathematics. In Fennema, E., & Leder, G. C. (Eds.), *Mathematics and gender* (s. 128-148). New York: Teachers College Press.
- Koeske, R. (1980). Theoretical perspectives on menstrual cycle research. In Dan, A., Graham, E., & Beecher, C. P. (Eds.), *The menstrual cycle* (s. 8-24). New York: Springer.
- Kolata, G. (1993, October 26). Cloning human embryos: Debate erupts over ethics. *New York Times*, s. A1, C3.
- Kolata, G. (1998, March 10). Harrowing choices accompany advancements in fertility. *New York Times*, s. F3.
- Kolker, A., & Burke, B. M. (1992). *Sex preference and sex selection: Attitudes of prenatal diagnosis clients*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Sociological Association, Pittsburgh, PA.
- Kolker, C. (1998, Alay 6). More women, children seek shelters, study says. *Houston Chronicle*, s. 1.
- Kolodny, A. (1993). Raising standards while lowering anxieties: Rethinking the promotion and tenure process. *Concerns: Women's Caucus for the Modern Languages*, 23, s. 16-40.
- Kong, D. (1998, April 7). Mergers with Catholic hospitals cut access to abortion, study finds. *Boston Globe*, s. A10.
- Kosberg, J. I. (1988). Preventing elder abuse: Identification of high-risk factors prior to placement decisions. *The Gerontologist*, 28, s. 43-50.
- Koser, N. W. (1992). Feminist pedagogy in criminology. *Journal of Criminal Justice Education*, 2, s. 81-94.
- Koss, M. (1991). Changed lives: The psychological impact of sexual harassment. In Pauldi, M. A. (Ed.), *Ivory power: Sexual harassment on campus* (s. 73-92). Albany: State University of New York Press.
- Koss, M., Gidycz, C., & Wisniewski, N. (1987). The scope of rape: Incidence and prevalence of sexual aggression in a sample of higher education students. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 55, s. 162-170.
- Kozol, J. (1988). *Rachel and her children: Homeless families in America*. New York: Fawcett Columbine.
- Kraft, D. (1997, June 11). Women praying with men stoned. Jerusalem, Israel: Associated Press. (Internet).
- Kramer, R. (1986). The third wave. *Wilson Quarterly*, 10, s. 110-129.
- Kramarae, C., & Spender, D. (1992). Exploding knowledge. In Kramarae, C., & Spender, D. (Eds.), *The knowledge explosion: Generations of feminist scholarship* (s. 1-24). New York: Teachers College Press.
- Kranichfeld, M. L. (1987). Rethinking family power. *Journal of Family Issues*, 8, s. 42-56.
- Kreiger, N., & Sidney, S. (1996). Racial discrimination and blood pressure: The CARDIA study of young Black and White adults. *American Journal of Public Health*, 86, s. 1370-1378.
- Kreiger, S. (1982). Lesbian identity and community: Recent social science literature. *Signs*, 8, s. 91-108.
- Kristof, N. D. (1991, November 5). Stark data on women: 100 million are missing. *New York Times*, s. 1, 8, s. C1, C12.
- Kristof, N. D. (1996, April 14). Asian childhoods sacrificed to prosperity's lust. *New York Times*, s. 1, 8.
- Kuehli, J., Butler, S. A., & Fivush, R. (1995). Mother-child talk about past emotions: Relations of maternal language and child gender over time. *Cognition and Emotion*, 9, s. 265-283.
- Kuhn, T. S. (1970). *The structure of scientific revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kurz, D. (1995). *For richer, for poorer: Mothers confront divorce*. New York: Routledge.

- Kushner, H. I. (1985). Women and suicide in historical perspective. *Signs*, 10, s. 537-552.
- Lacan, J. (1977). *Ecrits: A selection*. London: Tavistock.
- Lackey, P. N. (1989). Adults' attitudes about assignments of household chores to male and female children. *Sex Roles*, 20, s. 271-281.
- LaCroix, A. Z., & Haynes, S. G. (1987). Gender differences in the health effects of workplace roles. In Barnett, R. C., Biener, L., & Baruch, G. K. (Eds.), *Gender and stress* (s. 96-121). New York: Free Press.
- Ladner, J. (1971). *Tomorrow's tomorrow*. Garden City, NY: Doubleday.
- Lake, C. C., & Breglio, V. J. (1992). Different voices, different views: The politics of gender. In Ries, P., & Stone, A. J. (Eds.), *The American woman, 1992-93* (s. 178-201). New York: W. W. Norton.
- Lakeoff, R. (1990). *Talking power: The politics of language in our lives*. New York: Basic Books.
- Lakoff, R. (1991). You are what you say. In Ashton-Jones, E., & Olson, G. A. (Eds.), *The gender reader* (s. 292-298). Boston: Allyn and Bacon.
- Lamar, J. V. (1988, February 15). Redefining a woman's place. *Time*, s. 27.
- Lambeck, L. C. (1998, February 10). Black kids "irrationally" singled out for special ed: Report." *Connecticut Post*.
- Lambert, B. (1998, April 24). Gay school? What gay school? On Long Island, an abrupt reversal. *New York Times*, s. B1, B8.
- Landrine, H., & Klonoff, E. A. (1997). *Discrimination against women: Prevalence, consequences, remedies*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Landry, D. J., & Forrest, J. D. (1995). How old are U. S. fathers? *Family Planning Perspectives*, 27, s. 159-161, 165.
- Langolis, J. H., & Downs, A. C. (1980). Mothers, fathers, and peers as socialization agents of sex-typed play behaviors in young children. *Child Development*, 51, s. 1217-1247.
- Lanis, K., & Covell, K. (1995). Images of women in advertisements: Effects on attitudes related to sexual aggression. *Sex Roles*, s. 639-649.
- Lantz, P. M., House, J. S., Lepkowski, J. M., Williams, D. R., Mero, R. P., & Chen, J. (1998). Results from a nationally representative prospective study of U. S. adults. *Journal of the American Medical Association*, 279, s. 1703-1708.
- Lapointe, J. (1998, February 18). U. S. women first at gold in ice thriller. *New York Times*, s. A1, C2.
- Larson, J. H. (1988). The marriage quiz: College students' beliefs in selected myths about marriage. *Family Relations*, 37, s. 3-11.
- Laumann, E. O., Gagnon, J. H., Alichael, R. T., & Michaels, S. (1994). *The social organization of sexuality*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lawlor, J. (1998, April 26). For many blue-collar fathers, child care is shift work, too. *New York Times*, s. BU11.
- Lawmaker's rape view stirs ire. (1995, April 20). Raleigh, NC: Associated Press. (Internet).
- Lawrence, R., & Johnson, D. (1991). *Women in corrections: The prospects for equality*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Society of Criminology, San Francisco, CA.
- Lawrence, W. (1987). Women and sports. In Rix, S. E. (Ed.), *The American woman, 1987-88* (s. 222-226). New York: W. W. Norton.
- Lawson, C. (1989, June 15). Toys: Girls still apply makeup, boys fight wars. *New York Times*, s. C1, C10.
- Lawson, C. (1996, February 15). Fun at the toy fair: Babies that fly! *New York Times*, s. C2.
- Lawson, C. (1997, February 13). What the next sled of toys are up to. *New York Times*, s. C2.
- Lazier-Smith, L. (1989). A new "genderation" of images of women. In P. J. Creedon (Ed.), *Women in mass communication* (s. 247-260). Newbury Park, CA: Sage.

- Leach, W. (1980). *True love and perfect union: The feminist reform of sex and society*. New York: Basic Books.
- Leaper, C., Carson, M., Baker, C., Holliday, H., & Meyers, S. (1995). Self-disclosure and listener verbal support in same-gender and cross-gender friends. *Sex Roles*, 33, s. 387-404.
- LeBlanc, A. N. (1996, June 2). A woman behind bars is not a dangerous man. *New York Times Magazine*, s. 34-40.
- LeClere, F. B., Rogers, R. G., & Peters, K. (1998). Neighborhood social context and racial differences in women's heart disease mortality. *Journal of Health and Social Behavior*, 39, s. 91-107.
- Leder, G. C., & Fennema, E. (1990). Gender differences in mathematics: A synthesis. In Fennema, E., & Leder, G. C. (Eds.), *Mathematics and gender*, (s. 188-200). New York: Teachers College Press.
- Lee, F. R. (1989, July 17). Doctors see gap in Blacks' health having a link to low self-esteem. *New York Times*, s. A11.
- Lees, S. (1989). Learning to love: Sexual reputation, morality and the social control of girls. In Cain, M. (Ed.), *Growing up good* (s. 19-37). Newbury Park, CA: Sage.
- Lehrman, K. (1993, September/October). Off course. *Mother Jones*, s. 45-51.
- Leinen, S. (1993). *Gay cops*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Lemle, R. (1984). *Alcohol and masculinity: A review and reformulation of sex role, dependency, and power theories of alcoholism*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Psychological Association, Toronto, Canada.
- Lenskyj, H. (1986). *Out of bounds*. Toronto: The Women's Press.
- Lentz, B. E., & Laband, D. N. (1995). *Sex discrimination in the legal profession*. Westport, CT: Quorum Books.
- Lepowsky, M. (1990). Gender in an egalitarian society: A case study from the Coral Sea. In Sanday, P. R., & Goodenough, R. G. (Eds.), *Beyond the second sex* (s. 169-224). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Lepowsky, M. (1994). Women, men and aggression in an egalitarian society. *Sex Roles*, 30, s. 199-211.
- Lerner, G. (Ed.) (1972). *Blackwomen in White America*. New York: Vintage.
- Lerner, G. (1993). *The creation of feminist consciousness*. New York: Oxford University Press.
- Lesperance, E., & Frasura-Smith, N. (1996). Negative emotions and coronary heart disease: Getting to the heart of the matter. *The Lancet*, 347, s. 414-415.
- Letellier, P. (1996). Twin epidemics: Domestic violence and HIV infection among gay and bisexual men. In Renzetti, C. M., & Miley, C. H. (Eds.), *Violence in gay and lesbian domestic partnerships* (s. 69-82). New York: Haworth.
- Leung, J. J. (1990). Aspiring parents' and teachers' academic beliefs about young children. *Sex Roles*, 23, s. 83-90.
- LeVay, S. (1991). A difference in hypothalamic structure between heterosexual and homosexual men. *Science*, 253, s. 1034-1037.
- Levine, A., & Cureton, J. (Eds.) (1998). *When hope and fear collide: A portrait of today's college student*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Levine, J. (1997). *Working fathers*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Lewin, T. (1992a, April 20). Battered men sounding equal-rights battle cry. *New York Times*, s. A12.
- Lewin, T. (1992b, October, 21). Lutherans asked to decide on blessing of gay unions. *New York Times*, s. A16.
- Lewin, T. (1995, April 26). Age found to widen income gap for sexes. *New York Times*, s. A19.
- Lewin, T. (1997a, March 15). New guidelines on sexual harassment tell schools when a kiss is just a peck. *New York Times*, s. 8.

- Lewin, T. (1997b, October 9). In California, wider test of same-sex schools. *New York Times*, s. A1 A22.
- Lewin, T. (1997c, September 15). Women losing ground to men in widening income difference. *New York Times*, s. A1, 12.
- Lewin, T. (1997d, September 5). Equal pay for equal work is No. 1 goal of women. *New York Times*, s. A20.
- Lewin, T. (1998a, May 1). Birth rate for teen-agers declined sharply in the 90s. *New York Times*, s. A21.
- Lewin, T. (1998b, March 7). Fewer children per care provider is good for all, study finds. *New York Times*, s. A6.
- Lewin, T. (1998c, June 8). Report tying abortion to welfare is rejected. *New York Times*, s. A10.
- Lewis, C., Scully, D., & Condor, S. (1992). Sex stereotyping of infants: A re-examination. *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 10, s. 53-63.
- Lewis, G. B., & Nice, D. (1994). Race, sex, and occupational segregation in state and local governments. *American Review of Public Administration*, 24, s. 393-410.
- Lewis, L. A. (1990). *Gender politics and MTV*. Philadelphia: Temple University Press.
- Lewis, M., & Simon, R. I. (1986). A discourse not intended for her: Learning and teaching within patriarchy. *Harvard Educational Review*, 56, s. 457-472.
- Lewis, N. A. (1993, November 24). U. S. restrictions on adult-TV fare are struck down. *New York Times*, s. A1, A20.
- Lewis, R. (1998, April 19). Is that love in the air? More people are saying "I do." *Philadelphia Inquirer*, s. A1, 12.
- Liebert, R., Neale, J., & Davidson, E. (1992). *The early window: The effects of television on children and youth*. New York: Pergamon Press.
- Liebman, M. (1995, December 6). Christian bigotry can breed violence, gay bashing. *Los Angeles Times*.
- Lightfoot-Klein, H. (1989). *Prisoners of ritual: An odyssey into female genital circumcision in Africa*. New York: Harrington Park Press.
- Lincoln, C. E., & Mamiya, L. H. (1990). *The Black church in the African American experience*. Durham, NC: University of North Carolina Press.
- Lindeqvist, K. (1996). Fighting repressive tolerance: Lesbian studies in Sweden. In Zimmerman, B., & McNaron, T. A. H. (Eds.), *The new lesbian studies* (s. 229-233). New York: Feminist Press.
- Lindgren, J. R., & Taub, N. (1993). *The law of sex discrimination*. Minneapolis: West.
- Little, C. B. (1983). *Understanding deviance and control: Theory, research and public policy*. Itasca, IL: F. E. Peacock.
- Littlewood, R., & Lipsedge, M. (1989). *Aliens and alienists: Ethnic minorities and psychiatry*. London: Unwin Hyman.
- Limbirt, C. A. (1995). Chrysalis, a peer mentoring group for faculty and staff women. *NWSA Journal*, 7, s. 86-99.
- Lipsyte, R. (1998, March 5). Severing ties to a second home. *New York Times*, s. C1, 5.
- Liston, B. (1998, May 31). Abortion foes threaten to turn tactics on gay event. *Boston Globe*, s. A2.
- Lloyd, K. M., & South, S. J. (1996). Contextual influences on young men's transition to first marriage. *Social Forces*, 74, s. 1097-1119.
- Lobao, L. (1990). Women in revolutionary movements: Changing patterns in Latin American guerrilla struggle. In West, G., & Blumberg, R. L. (Eds.), *Women and social protest* (s. 180-204). New York: Oxford University Press.
- Lobel, T. E., Bempechat, J., Gewirtz, J. C., Shoken-Topaz, T., & Bashe, E. (1993). The role of gender-related information and self-endorsements of traits in preadolescents' inferences and judgments. *Child Development*, 64, s. 1285-1294.
- Lock, J., & Kleis, B. N. (1998). A primer on homophobia for the child and adolescent psychiatrist. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 37, s. 671-672.
- Lockhart, L. L. (1991). Spousal violence: A cross-racial perspective. In Hampton, R. L. (Ed.), *Black family violence* (s. 85-101). Lexington, MA: Lexington Books.
- Lofland, L. H. (1975). The "thereness" of women: A selective review of urban sociology. In Millman, M., & Kanter, R. M. (Eds.), *Another voice* (s. 144-170). New York: Anchor/Doubleday.
- London, K. A. (1991). *Cohabitation, marriage, marital dissolution and remarriage: United States, 1988*. Washington, DC: U. S. Government Printing Office.
- Longer menstrual cycles in active, lean women. (1996, October 14). New York: Reuters. (Internet).
- Longino, H., & Doell, R. (1983). Body, bias, and behavior: A comparative analysis of reasoning in two areas of biological science. *Signs*, 9, s. 206-227.
- Lorber, J. (1986). Dismantling Noah's ark. *Sex Roles*, 14, s. 567-580.
- Lorber, J. (1993). Believing is seeing: Biology as ideology. *Gender and Society*, 7, s. 568-581.
- Lorber, J. (1998). *Gender inequality: Feminist theories and politics*. Los Angeles: Roxbury.
- Lorber, J., Coser, R. L., Rossi, A. S., & Chodorow, N. (1981). On the reproduction of Mothering: A methodological debate. *Signs*, 6, s. 482-514.
- Loredo, C., Reid, A., & Deaux, K. (1995). Judgments and definitions of sexual harassment by high school students. *Sex Roles*, 32, s. 29-45.
- Loring, M., & Powell, B. (1988). Gender, race and DSM-III: A study of psychiatric behavior. *Journal of Health and Social Behavior*, 29, s. 1-22.
- Lott, B. (1987). *Women's lives: Themes and variations in gender learning*. Monterey, CA: Brooks/Cole Publishing Company.
- Love, A. A. (1998, June 9). Wage gap between the sexes narrowing. *Atlanta Constitution*, s. 1.
- Lovejjoy, O. (1981). The origins of man. *Science*, 211, s. 341-350.
- Lovenduski, J. (1986). *Women and European politics*. Amherst: University of Massachusetts Press.
- Luckenbill, D. F. (1986). Deviant career mobility: The case of male prostitutes. *Social Problems*, 33, s. 283-296.
- Luebke, B. F., & Reilly, M. E. (1994). *Women's studies graduates: The first generation*. New York: Teachers College Press.
- Luker, K. (1984). *Abortion and the politics of motherhood*. Berkeley: University of California Press.
- Luker, K. (1996). *Dubious conceptions: The politics of teen pregnancy*. Cambridge: Harvard University Press.
- Lunneborg, P. W. (1990). *Women changing work*. New York: Bergen and Garvey.
- Lurie, N., Slater, J., McGovern, P., Ekstrum, J., Quam, L., & Margolis, K. (1993). Preventive care for women: Does the sex of the physician make a difference? *New England Journal of Medicine*, 329, s. 478-482.
- Lutz, J. S. (1991, Spring). Feminism: Cornerstone of political correctness. *Campus*, s. 1.
- Lynn, N. B. (1984). Women and politics: The real majority. In J. Freeman (Ed.), *Women: A feminist perspective* (s. 402-422). Palo Alto, CA: Mayfield.
- Lynn, R. (1994). Sex differences in intelligence and brain size: A paradox resolved. *Personal and Individual Differences*, 17, s. 257-271.
- Maccoby, E. (1988). Gender as a social category. *Developmental Psychology*, 24, s. 755-765.
- MacCorquodale, P., & Jensen, G. (1993). Women in law: Partners or tokens? *Gender and Society*, 7, s. 582-593.
- MacDonald, C. L., & Sirianni, C. (1996). The service society and the changing experience of work. In MacDonald, C. L., & Sirianni, C. (Eds.), *Working in the service society* (s. 1-26). Philadelphia: Temple University Press.

- MacDonald, E. (1992). *Shoot the women first*. New York: Random House.
- MacDonald, K., & Parke, R. D. (1986). Parent-child physical play: The effects of sex and age on children and parents. *Sex Roles, 15*, s. 367-378.
- MacFarquhar, N. (1996). Mutilation of Egyptian girls: Despite ban, it goes on. *New York Times*, s. A3.
- MacKinnon, C. (1986). Pornography: Not a moral issue. *Women's Studies International Forum, 9*, s. 63-78.
- Madriz, E. I. (1997). Images of criminals and victims: A study of women's fear and social control. *Gender & Society, 11*, s. 342-356.
- Maghan, J., & McLeish-Blackwell, L. (1991). Black women in correctional employment. In J. B. Morton (Ed.), *Change, challenge, and choices: Women's role in modern corrections* (s. 82-99). Laurel, MD: American Correctional Association.
- Maher, F. A., & Tetrault, M. K. T. (1994). *The feminist classroom*. New York: Basic Books.
- Mandel, R. B., & Dodson, D. L. (1992). Do women officeholders make a difference? In P. Ries & A. J. Stone (Eds.), *The American woman, 1992-93* (s. 149-177). New York: W. W. Norton.
- Manegold, C. S. (1993, May 9). Among Blacks, new voices emerge. *New York Times*, s. 25, 32.
- Mann, C. R. (1989). Minority and female: A criminal justice double bind. *Social Justice, 16*(4), s. 95-114.
- Mann, C. R. (1993). *Unequal justice: A question of color*. Bloomington: Indiana University Press.
- Mann, C. R. (1995). Women of color and the criminal justice system. In Price, B. R., & Sokoloff, N. J. (Eds.), *The criminal justice system and women* (s. 118-135). New York: McGraw-Hill.
- Manning, A. (1998, February 23). Operating with sexism. *USA Today*, s. 1D.
- Mannix, M., Bernstein, A., & Flynn, M. K. (1996, June 23). These nifty sites show why more women are frequenting the Internet. *U. S. News and World Report*, s. 58-60.
- Mansnerus, L. (1997, November 16). Sometimes the punishment fits the gender. *New York Times*, s. WK1.
- Maquieira, V. (1989). Boys, girls and the discourse of identity: Growing up in Madrid. In Cain, M. (Ed.), *Growing up good* (s. 38-54). Newbury Park, CA: Sage.
- Mares, M. (1996). *Positive effects of television on social behavior: A meta-analysis*. Paper presented at the Annenberg Washington Conference on Children and Television, Washington, DC.
- Margolis, D. R. (1993). Women's movements around the world: Cross-cultural comparisons. *Gender & Society, 7*, s. 379-399.
- Marleskind, H. I., & Ehrenreich, B. (1975). Toward socialist medicine: The women's health movement. *Social Policy, 6*, s. 34-42.
- Marini, M. M., & Brinton, M. (1984). Sex typing in occupational socialization. In Reskin, B. F. (Ed.), *Sex segregation in the workplace: Trends, explanations, remedies* (s. 192-232). Washington, DC: National Academy Press.
- Markens, S. (1996). The problematic of "experience": A political and cultural critique of PMS. *Gender & Society, 10*, s. 42-58.
- Marshall, E. (1992). Sex of the brain. *Science, 257*, s. 620-621.
- Martin, B. (1978). Conservative Judaism and reconstructionism. In B. Martin (Ed.), *Movements and issues in American Judaism* (s. 103-157). Westport, CT: Greenwood Press.
- Martin, C. L. (1989). Children's use of gender-related information in making social judgments. *Developmental Psychology, 25*, s. 80-88.
- Martin, D. (1993, February 15). After Wood and Baird, illegal-nanny anxiety creeps across many homes. *New York Times*, s. A13.
- Martin, J. R. (1994). *Changing the educational landscape*. New York: Routledge.
- Martin, M. C., & Kennedy, P. F. (1996). The measurement of social comparison to advertising models: A gender gap revealed. In Curran, J., Morley, D., & Walkerdine, V. (Eds.), *Cultural studies and communications* (s. 104-124). London: Arnold.
- Martin, M. K., & Voorhies, B. (1975). *Female of the species*. New York: Columbia University Press.
- Martin, S. E. (1989). Dealing with the "double whammy": The impact of race and gender on women in policing. Paper presented at the Annual Meeting of the American Sociological Association, San Francisco, CA.
- Martin, S. E. (1990). *On the move: The status of women in policing*. Washington, DC: The Police Foundation.
- Martin, S. E. (1992). The changing status of women officers: Gender and power in police work. In Moyer, I. L. (Ed.), *The changing roles of women in the criminal justice system* (s. 281-305). Prospect Heights, IL: Waveland Press.
- Martin, S. E., & Jurik, N. C. (1996). *Doing justice, doing gender*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Mary, M. E. (1992). Fundamentals of fundamentalism. In Kaplan, L. (Ed.), *Fundamentalism in comparative perspective* (s. 15-23). Amherst, MA: University of Massachusetts Press.
- Marty, M. E., & Appleby, R. S. (1992). *The glory and the power*. Boston: Beacon Press.
- Martyna, W. (1980). Beyond the "he/man" approach: The case for nonsexist language. *Signs, 5*, s. 482-493.
- Marzolf, M. T. (1993). *Women making a difference in the newsroom*. Paper submitted to the Commission on the Status of Women in Journalism and Mass Communication, AEJMC, Kansas City, KS.
- Massachusetts to look at sex bias in courts. (1986, August 10). *New York Times*, s. 37.
- Masse, M. A., & Rosenblum, K. (1988). Male and female created they them: The depiction of gender in the advertising of traditional women's and men's magazines. *Women's Studies International Forum, 11*, s. 127-144.
- Mates, R. (1997, April 4). Financial abuse of elderly hits close to home. *Toronto Globe and Mail*, s. 1.
- Math theory gains ground: Girls classes help them learn. (1994, November 6). *New York Times*, s. 48.
- Matthews, W., Booth, M., Turner, J., & Kessler, L. (1986). Physicians' attitudes toward homosexuality - Survey of a California County medical society. *Western Journal of Medicine, 144*, s. 106-110.
- Mauer, M., & Hurling, T. (1995). *Young Black American and the criminal justice system: Five years later*. Washington, DC: The Sentencing Project.
- Mauldin, T. (1991). Economic consequences of divorce or separation among women in poverty. In Volgy, S. S. (Ed.), *Women and divorce, men and divorce* (s. 163-177). New York: Haworth.
- Mauro, T. (1998, March 12). Corps of clerks lacking in diversity. *USA Today*, s. 12A-13A.
- Mayall, A., & Russell, D. E. H. (1993). Racism in pornography. In Russell, D. E. H. (Ed.), *Making violence sexy* (s. 167-177). New York: Teachers College Press.
- Mazur, A., Booth, A., & Dabbs, J. M. Jr. (1992). Testosterone and chess competition. *Social Psychology Quarterly, 55*, s. 70-77.
- Mazur, A., & Lamb, T. A. (1980). Testosterone, status, and mood in human males. *Hormones and Behavior, 14*, s. 236-246.
- McAdoo, H. P. (1986). Societal stress: The Black family. In Cole, J. B. (Ed.), *All American women* (s. 187-197). New York: Free Press.
- McAdoo, J. L. (1988). Changing perspectives on the role of the Black father. In Bronstein, P., & Cowan, C. P. (Eds.), *Fatherhood today: Men's changing role in the family* (s. 79-92). New York: John Wiley.

- McCaulay, M., Mintz, L., & Glenn, A. A. (1988). Body image, self-esteem, and depression-proneness: Closing the gender gap. *Sex Roles*, 18, s. 381-391.
- McClary, S. (1991). *Feminine endings: Music, gender and sexuality*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- McClellan, D. S. (1994). Disparity in the discipline of male and female inmates in Texas prisons. *Women and Criminal Justice*, 5, s. 71-97.
- The McClintock Collective. (1990, May). Gender inclusive science and technology education. *Refractory Girl*, s. 34-36.
- McConnell-Ginet, S. (1989). The sexual (re)production of meaning: A discourse-based theory. In Frank, F. W., & Treichler, P. A. (Eds.), *Language, gender, and professional writing: Theoretical approaches and guidelines for nonsexist usage* (s. 35-50). New York: Modern Language Association of America.
- McCormack, A. (1985). The sexual harassment of students by teachers: The case of students in science. *Sex Roles*, 75, s. 21-31.
- McCormick, T. M. (1994). *Creating the nonsexist classroom*. New York: Teachers College Press.
- McCracken, E. (1993). *Decoding women's magazines*. New York: St. Martin's Press.
- McCrate, E., & Smith, J. (1998). When work doesn't work: The failure of current welfare reform. *Gender & Society*, 12, s. 61-80.
- McDonald, M. (1996, April 8). Is God a woman? *MacLean's Magazine*.
- McFadden, R. D. (1995, November 28). Subway fire attack prompts uproar over action movie. *New York Times*, s. A1, B4.
- McGrath, E., Keita, G. P., Strickland, B. R., & Russo, N. F. (1990). *Women and depression*. Washington, DC: American Psychological Association.
- McGregor, R., & Lawnham, P. (1993, August 5). Japan apologizes to sex slaves. *The Australian*, s. 8.
- McIntosh, P. (1984). *Interactive phases of 'cunicular revision: A feminist perspective*. Wellesley Working Papers Series, No. 124. Wellesley, MA: Wellesley College Center for Research on Women.
- McKee, K. B. (1996). The child as image: Photographic stereotypes of children. In Lester, P. M. (Ed.). *Images that injure* (s. 107-112). Westport, CT: Praeger.
- McKinley, J. C. (1996, Alay 4). In peace, warrior women rank low. *New York Times*, s. 4.
- McLaren, A. (1990). What makes a man a man? *Nature*, 346, s. 216-217.
- McLarin, K. (1996, January 7). Radcliffe alumnae get tough with Harvard. *New York Times Education Life*, s. 19, s. 39-41.
- McMinn, M. R., Trover, P. K., Hannum, L. E., & Foster, J. D. (1991). Teaching nonsexist language to college students. *Journal of Experimental Education*, 59, s. 153-161.
- McMinn, M. R., Williams, P. E., & McMinn, L. C. (1994). Assessing recognition of sexist language: Development and use of the Gender-Specific Language Scale. *Sex Roles*, 31, s. 741-755.
- McNamara, J. A. K. (1996). *Sisters in arms*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- McNamara, R. P. (1994). *The Times Square hustler: Male prostitution in New York City*. Westport, CT: Praeger.
- McNeil, D. G. (1995, September 10). For gay Zimbabweans, a difficult political climate. *New York Times*, s. 3.
- McPhillips, K. (1993). Women-Church and the reclamation of sacredness. *Journal of Feminist Studies in Religion*, 9, s. 113-118.
- McQuiston, J. T. (1997, March 16). Caller objects to integration of lead role in Passion play, but threat report is denied. *New York Times*, s. B6.
- McRobbie, A. (1996). *More! New sexualities in girls' and women's magazines*. In Curran, J., Money, D., & Walkerdine, V. (Eds.), *Cultural studies and communications* (s. 172-194). London: Arnold.

- Media Education Foundation. (1995). *Dreamworld II: Desire, sex and power in music video*. Videotape available from the author: 26 Center St., Northampton, MA 01060.
- Media Report to Women (MRTW). (1993 a, Spring). Newspaper gender gap widening says Newspaper Association of America, s. 5.
- Media Report to Women (MRTW). (1993b, Winter). Brief: Also from WCI and Unabridged Communications. s. 6.
- Media Report to Women (MRTW). (1993c, Winter). Briefs: The Associated Press in December, s. 6.
- Media Report to Women (MRTW). (1993d, Fall). EEOC rules in favor of TV anchorwoman in discrimination complaint, s. 1.
- Media Report to Women (MRTW). (1993e, Winter). Onethird of women journalists report sexual harassment on the job. s. 2.
- Media Report to Women (MRTW). (1993f, Fall). Canada cracks down on TV violence; U. S. programmers, advertisers resist restrictions, s. 1-3.
- Media Report to Women (MRTW). (1995, Fall). And one more poll: The kids speak up about TV and its shortcomings. s. 8-9.
- Media Report to Women (MRTW). (1996a, Summer). Women utilize fewer media for '96 campaign news. s. 1-2.
- Media Report to Women (MRTW). (1996b, Spring). Front page news coverage of women declines yet again in 1996. s. 8-10.
- Media Report to Women (MRTW). (1996c, Winter). Women candidates still receiving less than serious coverage, panel says. s. 4.
- Media Report to Women (MRTW). (1996d, Spring). Women politicians said to attract different coverage Than men. s. 5-8.
- Media Report to Women (MRTW). (1996e, Summer). Women, Men and Media roundtable assesses backlash in news coverage, s. 5-6.
- Media Report to Women (MRTW). (1996f, Spring). AARP study confirms prime-time TV shows limited roles for Older women, s. 4.
- Media Report to Women (MRTW). (1996g, Winter). Women, minority reporters slide into background on TV networks in 1995. s. 12.
- Media Report to Women (MRTW). (1996h, Winter). Briefs: More stats to raise your blood pressure, s. 10.
- Media Report to Women (MRTW). (1996i, Winter). NAA "departure study" pinpoints newspaper women's dissatisfaction, s. 1-2.
- Media Report to Women (MRTW). (1997a, Spring). Briefs: Only 51 % of adults read daily newspapers at least four times a week. s. 9.
- Media Report to Women (MRTW). (1997b, Summer). Twin Cities newspaper study: Women only 21 % of names in the news. s. 4-6.
- Media Report to Women (MRTW). (1997c, Spring). Media reinforce some stereotypes, break others, s. 1-3.
- Media Report to Women (MRTW). (1997d, Fall). Briefs: The Screen Actors' Guild reports that women's voices make up only 25 % of those heard in commercials. s. 13.
- Media Report to Women (MRTW). (1997e, Fall). Briefs: Seen in The Wall Street Journal, Oct. 20, 1991: A full-page ad of a naked woman, s. 13.
- Media Report to Women (MRTW). (1997f, Spring). Briefs: More marketing, less value, s. 9.
- Media Report to Women (MRTW). (1997g, Spring). Briefs: ABC charged premium rates for the coming-out episode of "Ellen," which aired April 30, s. 10.

- Media Report to Women (MRTVV). (1997h, Winter). *U. S. TV ratings have parents underwhelmed, concerned, confused*, s. 1, 3.
- Media Report to Women (MRTW). (1998a, Spring). *Prime-time stereotyping of women persists on all networks*. s. 1-3.
- Media Report to Women (MRTW). (1998b, Spring). *Men's magazines now following women's magazines' formula*. s. 6.
- Media Report to Women (MRTW). (1998c, Spring). *Briefs: "Ellen" is out of the closet and off the air*. s. 9.
- Media Report to Women (AIRTW). (1998d, Spring). *Miller: Why women are giving up on newspapers*, s. 7-8.
- Media Report to Women (MRTW). (1998e, Winter). *Women's sports magazines seeking identity, advertisers*, s. 1-3.
- Meier, B. (1993, February 14). Effective? Maybe. Profitable? Clearly. *New York Times*, s. F1, F6.
- Meier, B. (1996, November 21). Bias complaints against Wall St. firms. *New York Times*, s. D4.
- Meigs, A. (1990). Multiple gender ideologies and statuses. In Sanday, P. R., & Goodenough, R. G. (Eds.), *Beyond the second sex* (s. 99-112). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Meredith, N. (1986). The gay dilemma. In Simians, L. (Ed.), *Alternative sexual lifestyles* (s. 113-117). Acton, MA: Copley Publishing Group.
- Meredith, R. (1997, September 20). Strip clubs under siege as salesman's haven. *New York Times*, s. A1, D3.
- Mernissi, F. (1977). Women, saints, and sanctuaries. *Signs*, 3, s. 101-112.
- Messias, D. K. H., Im, E., Page, A., Regev, H., Spiers, J., Yoder, J. D., & Meleis, A. I. (1997). Defining and redefining work: Implications for women's health. *Gender & Society*, 11, s. 296-323.
- Messner, M. (1987). The meaning of success: The athletic experience and the development of male identity. In Brod, H. (Ed.), *The making of masculinities* (s. 193-210). Boston: Allen and Unwin.
- Messner, M. (1989). Sports and the politics of inequality. In Kimmel, M. S., & Alessner, M. A. (Eds.), *Men's lives* (s. 187-190). New York: Macmillan.
- Messner, M. (1992). Boyhood, organized sports, and the construction of masculinity. In Kimmel, M., & Messner, M. (Eds.), *Men's lives* (s. 161-176). New York: Macmillan.
- Messner, M. A. (1998). The limits of "the male sex role": An analysis of the men's liberation and men's rights movements' discourse. *Gender & Society*, 12, s. 255-276.
- Messner, M. A., Duncan, M. C., & Jensen, K. (1993). Separating the men from the girls: The gendered language of televised sports. *Gender & Society*, 7, s. 121-137.
- Metzger, G. (1992, November). TV is a blonde, blonde world. *American Demographics*, s. 51.
- Meyer, M. (1996, March 18). No sex and violence: Wholesome computer games aimed at young girls hit the market. *U. S. News and World Report*, s. 69.
- Michael, R. T., Gagnon, J. H., Laumann, E. O., & Kolata, G. (1994). *Sex in America: A definitive study*. Boston: Little, Brown.
- Mies, M., & Shiva, V. (1993). *Ecofeminism*. London: Fernwood Publications/Zed Books.
- Miethe, T. D., & Moore, C. A. (1986). Racial differences in criminal processing: The consequences of model selection on conclusions about differential treatment. *Sociological Quarterly*, 27, s. 217-237.
- Mifflin, L. (1998, April 17). Increase seen in number of violent TV programs. *New York Times*, s. A16.
- Miles, T. (1995, April 25). Girls complain of "poor" school careers advice. PA News (Internet).
- Milkman, R. (1987). *Gender at work: The dynamics of job segregation by sex during World War II*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Millbrath, L. W. (1965). *Political participation*. Chicago: Rand McNally.
- Miller, A. S., & Hoffman, J. P. (1995). An explanation of gender differences in religiosity. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 34, s. 63-75.
- Miller, C., & Swift, K. (1991a). One small step for genkind. In Ashton-Jones, E., & Olson, G. A. (Eds.), *The gender reader* (s. 247-258). Boston: Allyn and Bacon.
- Miller, C., & Swift, K. (1991b). Women and names. In Ashton-Jones, E., & Olson, G. A. (Eds.), *The gender reader* (s. 272-286). Boston: Allyn and Bacon.
- Miller, C. L. (1987). Qualitative differences among gender-stereotyped toys: Implications for cognitive and social development in girls and boys. *Sex Roles*, 16, s. 473-488.
- Miller, J. (1992, December 27). Women regain a kind of security in Islam's embrace. *New York Times*, s. E6.
- Miller, J. G. (1996). *Search and destroy: African-American males in the criminal justice system*. New York: Cambridge University Press.
- Miller, M. (1998, July 27). Going to war over gays. *Newsweek*, s. 27.
- Miller, N. (1992). *Single parents by choice*. New York: Plenum.
- Miller, S. L. (1994). Gender-motivated hate crimes: A question of misogyny. In Curran, D. J., & Renzetti, C. M. (Eds.), *Contemporary societies: Problems and prospects* (s. 229-235). Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Miller, S. L. (1998). The tangled web of feminism and community policing. In Miller, S. L. (Ed.), *Crime control and women* (s. 95-112). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Miller, S. M., & Kirsch, N. (1987). Sex differences in cognitive coping with stress. In Barnett, R. C., & Baruch, G. K. (Eds.), *Gender and stress* (s. 278-302). New York: Free Press.
- Miller-Bernal, L. (1992). *To be or not to be a feminist: Students' views of feminism*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Sociological Association, Pittsburgh, PA.
- Millman, M., & Kanter, R. M. (Eds.) (1975). *Another voice*. New York: Anchor.
- Minority enrollment drops. (1997, November 2). *Atlanta Constitution*.
- Minority women lag white men and women in management circles. (1997, October 22). New York: Associated Press. (Internet).
- Minton, H. L. (1992). The emergence of gay and lesbian studies. In Minton, H. L. (Ed.), *Gay and lesbian studies* (s. 1-6). New York: Haworth Press.
- Mintz, L. B., & Betz, N. E. (1986). Sex differences in the nature, realism, and correlates of body image. *Sex Roles*, 15, s. 185-195.
- Mitchell, A. (1998, February 17). Congresswoman angry over silence on scandal. *New York Times*, s. A12.
- Mitchell, F. (1997). Keeping it all in the family: Sexual harassment policies and informal resolution in small colleges. *NWSA Journal*, 9, s. 118-125.
- Mitchell, J. (1974). *Psychoanalysis and feminism*. New York: Random House.
- Mohanty, C. T. (1991). Cartographies of struggle: Third World women and the politics of feminism. In Mohanty, C. T., Russo, A., & Torres, L. (Eds.), *Third World women and the politics of feminism* (s. 1-47). Bloomington: Indiana University Press.
- Mohr, J. (1978). *Abortion in America*. New York: Oxford University Press.
- Mohr, A., & Jessel, D. (1989). *Brain sex*. London: Carol Publishing Group.
- Mollenkott, V. R. (1991). Heterosexism: A challenge to ecumenical solidarity. In May, M. A. (Ed.), *Women and church* (s. 38-42). Grand Rapids, MI: Wm. B. Eerdmans Publishing Co.
- Money, J., & Ehrhardt, A. A. (1972). *Man and woman, boy and girl*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Money, J., & Matthews, D. (1982). Prenatal exposure to virilizing progestins: An adult follow-up study on twelve young women. *Archives of Sexual Behavior*, 11, s. 73-83.

- Montgomery, R. J. V., & Datwyler, M. M. (1990, Summer). Women and men in the caregiving role. *Generations* 14, s. 34-38.
- Moore, A. M. (1997). Intimate violence: Does socioeconomic status matter? In Cardarelli, A. P. (Ed.), *Violence between intimate partners* (s. 90-100). Boston: Allyn and Bacon.
- Moore, M. (1997). Student resistance to course content: Reactions to the gender of the messenger. *Teaching Sociology*, 25, s. 128-133.
- Morash, M., & Haarr, R. (1995). Gender, workplace problems, and stress in policing. *Justice Quarterly*, 12, s. 113-140.
- Morello, C., & Katel, P. (1998, March 20). Warning signals were simply seen as boyhood bravado. *USA Today*, s. 1A-2A.
- Morello, K. B. (1986). *The invisible bar: The woman lawyer in America*. New York: Random House.
- Morgan, M. (1982). Television and adolescents' sex-role stereotypes: A longitudinal study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43, s. 947-955.
- Morgan, M., Rapkin, A. J., & Goldman, L. (1996). Cognitive functioning in premenstrual syndrome. *Obstetrics and Gynecology*, 88, s. 961-966.
- Morrissey, E. (1986). Power and control through discourse: The case of drinking and drinking problems among women. *Contemporary Crises*, 10, s. 157-179.
- Mosher, D. L., & Sirkin, M. (1984). Measuring a macho personality constellation. *Journal of Research in Personality*, 18, s. 150-163.
- Moyer, I. L. (1991). *Women's prisons: Issues and controversies*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Society of Criminology, San Francisco, CA.
- Moyo, M. (1996, November 21). Gender equality polarizing women. Bulawayo, Zimbabwe: PanAfrican News Agency. (Internet).
- Mueller, C. (1991). The gender gap and women's political influence. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 515, s. 23-37.
- Munt, S. R. (1996). Beyond backlash: Lesbian studies in the United Kingdom. In Zimmerman, B., & McNaron, T. A. H. (Eds.), *The new lesbian studies* (s. 234-239). New York: Feminist Press.
- Murray, S. O. (1996). *American gay*. Chicago: University of Chicago Press.
- Murphy, B. O. (1994). Women's magazines: Confusing differences. In Turner, L. H., & Sterk, H. M. (Eds.), *Differences that make a difference* (s. 119-128). Westport, CT: Bergin and Garvey.
- Mydans, S. (1992, November 21). Quietly, Christian conservatives win hundreds of local elections. *New York Times*, s. 1, 9.
- Mydans, S. (1994, March 13). Female agents sue F.B.I., alleging discrimination. *New York Times*, s. 28.
- Mydans, S. (1996, October 10). Blame men, not Allah, Islamic feminists say. *New York Times*, s. A4.
- Myers, D. J., & Dugan, K. B. (1996). Sexism in graduate school classrooms: Consequences for students and faculty. *Gender & Society*, 10, s. 330-350.
- Myers, M. A., & Talarico, S. M. (1988). The social contexts of racial discrimination in sentencing. *Social Problems*, 33, s. 236-251.
- Myers, S. L. (1997, December 16). Pentagon is urged to separate sexes. *New York Times*, s. A1-26.
- Nagel, S., & Weitzman, L. J. (1972). The double standard of American justice. *Society*, 9, s. 171-198.
- Nanda, S. (1990). *Neither man nor woman: The Hijras of India*. Belmont, CA: Wadsworth.
- National Collegiate Athletic Association (NCAA). (1992). *NCAA gender-equity study: Summary of results*. Overland Park, KS: NCAA.
- National Demographics and Lifestyles. (1994). *The lifestyle market analyst*. Wilmette, IL: SRDS.
- National Institute Against Prejudice and Violence. (1990, January-February). Group violence in the U. S. A. *NIAPV Forum*, s. 1, 56.
- National Opinion Research Center. (1989). *General social survey*. Chicago: Author.
- Natividad, I. (1992). Women of color and the campaign trail. In Ries, P., & Stone, A. J. (Eds.), *The American woman, 1992-93* (s. 127-148). New York: W. W. Norton.
- Nature of clothing isn't evidence in rape cases, Florida law says. (1990, June 3). *New York Times*, s. 30.
- Navarro, M. (1996, April 4). Abortion clinics report drop in harassing incidents. *New York Times*, s. B14.
- Nechas, E., & Foley, D. (1994). *Unequal treatment*. New York: Simon and Schuster.
- Neighbors, H. W. (1997). Husbands, wives, family, and friends: Sources of stress, sources of support. In Taylor, R. J., Jackson, J. S., & Chatters, L. M. (Eds.), *Family life in Black America* (s. 277-292). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Nelson, M. (1979). Why witches were women. In Freeman, J. (Ed.), *Women: A feminist perspective* (2nd ed.) (s. 451-468). Palo Alto, CA: Mayfield.
- Nelson, M. B. (1992). *Are we winning yet?* New York: Random House.
- Nemy, E. (1992, June 18). "What? Me Marry?" Widows Say No. *New York Times*, s. C1, C8.
- Neuberger, J. (1983). Women in Judaism: The fact and the fiction. In Holden, P. (Ed.), *Women's religious experience: Cross-cultural perspectives* (s. 132-142). London: Croom Helm.
- Nevels, L. (1990). *Mentoring relationships and women*. Paper presented at the Annual Meeting of the Mid-Atlantic Association of Student Officers of Housing, Women's Issues Group, Glasboro, NJ.
- New Zealand judge: Rape as exciting. (1996, July 7). Wellington, New Zealand: Reuters. (Internet)
- Nicholi, A. M. (1991). The impact of family dissolution on the emotional health of children and adolescents. In Christensen, B. J. (Ed.), *When families fail... The social costs* (s. 27-41). New York: University Press of America.
- Nichols, P. C. (1986). Women in their speech communities. In McConnell-Ginet, S., Borcier, R., & Furman, N. (Eds.), *Women and language in literature and society* (s. 140-149). New York: Greenwood.
- Nicoloff, L. K., & Stiglitz, E. A. (1987). Lesbian alcoholism: Etiology, treatment, and recovery. In Boston Lesbian Psychologies Collective (Eds.), *Lesbian psychologies* (s. 283-293). Urbana: University of Illinois Press.
- Niebuhr, G. (1996a, May 8). Open attitude on homosexuality makes pariahs of some churches. *New York Times*, s. A1, B13.
- Niebuhr, G. (1996b, April 25). Methodists keep rule against homosexuality. *New York Times*, s. A16.
- Niebuhr, G. (1996c, May 28). Episcopal bishop hails victory on gay priests. *New York Times*, s. B4.
- Niebuhr, G. (1997, October 12). Rabbis still resist interfaith marriage, study shows. *New York Times*, s. 28.
- Niebuhr, G. (1998, April 17). Laws aside, some in clergy quietly bless gay "marriage." *New York Times*, s. A1, 20.
- Nieves-Squires, S. (1991). *Hispanic women: Making their presence on campus less tenuous*. Washington, DC: Association of American Colleges and Universities.
- Nilsen, A. P. (1991). Sexism in English: A 1990s update. In Ashton-Jones, E., & Olson, G. A. (Eds.), *The gender reader* (s. 259-270). Boston: Allyn and Bacon.
- Niven, D. (1998). *The missing majority: The recruitment of women as state legislative candidates*. Westport, CT: Praeger.
- Norris, J., & Kerr, K. L. (1991). *Hypermasculinity and violent pornography: Does alcohol consumption affect macho men's judgments?* Paper presented at the Annual Meeting of the American Society of Criminology, San Francisco, CA.
- Nossiter, A. (1996, September 27). 6-year-old's sex crime: Innocent peck on cheek. *New York Times*, s. A14.

- Norton, M. B. (1997). *Founding mothers and fathers*. New York: Alfred A. Knopf.
- Oakley, A. (1980). *Becoming a mother*. New York: Schocken.
- Odeon, K. (1997). *Great books for girls*. New York: Ballantine Books.
- Offen, K. (1988). Defining feminism: A comparative historical approach. *Signs*, 14, s. 119-157.
- Ogden, A. S. (1986). *The great American housewife*. Westport, CT: Greenwood.
- Older Women's League. (1989). *Failing America's caregivers: A status report on women who care. Mother's day report 1989*. Washington, DC: Older Women's League.
- O'Leary, K. D. (1993). Through a psychological lens: Personality traits, personality disorders, and levels of violence, (s. 7-30). In Gelles, R. J., & Loseke, D. R. (Eds.), *Current controversies on domestic violence*. Newbury Park, CA: Sage.
- O'Neill, W. L. (1969). *Everyone was brave*. New York: Quadrangle.
- Onishi, N. (1996, October 3). Harassment in 2d grade? Queens kisser is pardoned. *New York Times*, s. A1, B8.
- Onishi, N. (1997, February 16). Reading Torah, women's group tests tradition. *New York Times*, s. 43, 49.
- Orenstein, P. (1994). *Schoolgirls: Young women, self-esteem and the confidence gap*. New York: Anchor/Doubleday.
- Osmond, M. W., Wambach, K. G., Harrison, D. E., Byers, J., Levine P., Imershein, A., & Quadagno, D. M. (1993). The multiple jeopardy of race, class, and gender for AIDS risk among women. *Gender & Society*, 7, s. 99-120.
- Ovens, H. J., & Permaul-Woods, J. A. (1997). Emergency room physicians and sexual involvement with patients: An Ontario study. *Canadian Medical Association Journal*, 157, s. 663-684.
- Padevic, I., & Orcutt, J. D. (1997). Perceptions of sexual harassment in the Florida legal system: A comparison of dominance and spillover explanations. *Gender & Society*, 77, s. 682-698.
- Padevic, I. A. (1992). White-collar work values and women's interest in blue-collar jobs. *Gender & Society*, 6, s. 215-230.
- Padevic, I. A., & Reskin, B. F. (1990). Men's behavior and women's interest in blue-collar jobs. *Social Problems*, 37, s. 613-628.
- Page, D. C., Fisher, E. M. C., McGillivray, B., & Brown, L. G. (1990). Additional deletion in sex-determining region of human Y chromosome resolves paradox of X,t(Y:22) female. *Nature*, 346, s. 279-281.
- Pagelow, M. D. (1981). Secondary battering and alternatives of female victims to spouse abuse. In Bowker, L. H. (Ed.), *Women and crime in America* (s. 277-298). New York: Macmillan.
- Pagels, E. (1979). What became of God the mother? In Christ, C. P., & Plakow, J. (Eds.), *Womanspirit rising* (s. 107-119). San Francisco: Harper and Row.
- Paglia, C. (1992). *Sex, art, and American culture*. New York: Vintage.
- Palmer, L. (1993, November 7). The nurses of Vietnam, still wounded. *The New York Times Magazine*, s. 36-43, 68, s. 72-73.
- Papper, B., & Gerhard, M. (1997, October). Moving forward, falling back. *RTNDA Communicator*, s. 25-30.
- Paradise, L. V., & Wall, S. M. (1986). Children's perceptions of male and female principals and teachers. *Sex Roles*, 14, s. 1-7.
- Parlee, M. B. (1982, September). New findings: Menstrual cycles and behavior. *Ms.*, s. 126-128.
- Parlee, M. B. (1983). Changes in moods and activation levels during the menstrual cycle in experimentally naive subjects. *Psychology of Women Quarterly*, 7, s. 119-131.
- Parsons, T. (1955). The American family: Its relations to personality and to the social structure. In Parsons, T., & Bales, R. F. (Eds.), *Family, socialization and interaction process* (s. 3-33). Glencoe, IL: The Free Press.

- Patterson, C. J. (1992). Children of lesbian and gay parents. *Child Development*, 63, s. 1025-1042.
- Patterson, P. (1996). Rambos and himbos: Stereotypical images of men in advertising. In Lester, P. M. (Ed.), *Images that injure* (s. 93-96). Westport, CT: Praeger.
- Paul, M., Daniels, C., & Rosofsky, R. (1989). Corporate response to reproductive hazards in the workplace: Results of the family, work, and health survey. *American Journal of Industrial Medicine*, 16, s. 267-280.
- Pear, R. (1987, March 22). Number of Blacks in top jobs in administration off sharply. *New York Times*, s. 30.
- Pearman, S. F. (1987). The saga of continuing clash in the lesbian community, or will an army of ex-lovers fail? In Boston Lesbian Psychologies Collective (Eds.), *Lesbian psychologies* (s. 313-326). Urbana, IL: University of Illinois Press.
- Peck, S. (1985). *Halls of jade, walls of stone: Women in China today*. New York: Franklin Watts.
- Peplau, L. A. (1986). What homosexuals want. In Simkins, L. (Ed.), *Alternative sexual lifestyles* (s. 118-123). Acton, MA: Copley Publishing Group.
- Perception: Crime rate rising. (1993, October 28). *USA Today*, s. 6A.
- Peretti, P. O., & Sydney, T. M. (1985). Parental toy choice stereotyping and its effects on child toy preference and sex-role typing. *Social Behavior and Personality*, 12, s. 213-216.
- Perlez, J. (1991, July 29). Kenyans do some soul-searching after the rape of 71 schoolgirls. *New York Times*, s. A1, 7.
- Perry, D. G., & Bussey, K. (1979). The social learning theory of sex differences: Imitation is alive and well. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, s. 1699-1712.
- Petro, C. S., & Putnam, B. A. (1979). Sex-role stereotypes: Issues of attitudinal changes. *Signs*, 5, s. 41-50.
- Pfost, K. S., & Fiore, M. (1990). Pursuit of nontraditional occupations: Fear of success or fear of not being chosen? *Sex Roles*, 23, s. 15-24.
- Phillips, R. D., & Gilroy, F. D. (1985). Sex-role stereotypes and clinical judgments of mental health: The Brovermans' findings reexamined. *Sex Roles*, 12, s. 179-193.
- Phillips, P. (1998). *Censored, 1998*. New York: Seven Stories Press.
- Phillips, S. P., & Schneider, M. S. (1993). Sexual harassment of female doctors by patients. *New England Journal of Medicine*, 329, s. 1936-1939.
- Picard, A. (1997, October 9). Gang rape nets 2-year sentences. *Globe and Mail*.
- Pike, D. L. (1992). Women in police academy training: Some aspects of organizational response. In Moyer, I. L. (Ed.), *The changing roles of women in the criminal justice system* (s. 261-280). Prospect Heights, IL: Waveland.
- Pillemer, K., & Finkelhor, D. (1988). The prevalence of elder abuse: A random sample survey. *The Gerontologist*, 28, s. 51-57.
- Pincinelli, M., & Homen, F. G. (1997). *Nations for mental health: Gender differences in the epidemiology of affective disorders and schizophrenia*. Geneva: World Health Organization.
- Pinel, J. P. J. (1997). *Biopsychology*. Boston: Allyn and Bacon.
- Pliner, P., Chaiken, S., & Flett, G. L. (1990). Gender differences in concern with body weight and physical appearance over the life span. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 16, s. 263-273.
- Poe-Yamagata, E., & Butts, J. A. (1996). *Female offenders in the juvenile justice system*. Washington, DC: U. S. Department of Justice.
- Pogrebin, L. C. (1982, February). *Big changes in parenting. Ms.*, s. 41-46.
- Pogrebin, L. C. (1992). *Deborah, Gold, and me: Being female and Jewish in America*. New York: Crown Publishers.

- Pogrebin, R. (1997a, September 21). Adding sweat and muscle to a familiar formula. *New York Times*, s. BU1, 14-15.
- Pogrebin, R. (1997b, October 25). Success and the Black magazine. *New York Times*, s. D1, 3.
- Pohli, C. V. (1983). Church closets and back doors: A feminist view of Moral Majority women. *Feminist Studies*, 9, s. 529-558.
- Polivy, Janet, & Herman, C. Peter (1985). Dieting and bingeing: A causal analysis. *American Psychologist*, 40, s. 193-201.
- Poll: More women in politics. (1996, March 27). New York: Associated Press (Internet).
- Pollard, D. S. (1990). Black women, interpersonal support, and institutional change. In Antler, J., & Bilken, S. K. (Eds.), *Changing education: Women as radicals and conservators* (s. 257-276). New York: State University of New York Press.
- Pollock-Byrne, J. M. (1990). *Women, prison and crime*. Pacific-Grove, CA: Brooks/Cole.
- Poole, K. T., & Zeigler, L. H. (1985). *Women, public opinion, and politics*. New York: Longman.
- Pope, K. S., Sonne, J. L., & Holroyd, J. (1993). *Sexual feelings in psychotherapy*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Popkin, B. M., Siega-Riz, A. M., & Haines, P. S. (1996). A comparison of dietary trends among racial and socioeconomic groups in the United States. *New England Journal of Medicine*, 335, s. 716-720.
- Porter, K. (1997). *Improvements in poverty and income in 1995 tempered by troubling long-term trends*. Washington, DC: Center on Budget and Policy Priorities.
- Portrait of the electorate, 1992. (1992, November 5). *New York Times*, s. B9.
- Portrait of the electorate, 1996. (1996, November 10). *New York Times*, s. 28.
- Poussaint, A. F., & Comer, J. P. (1993). *Raising Black children*. New York: Plume.
- Powers, A. (1993, February 14). No longer rock's playthings. *New York Times*, s. H1, H34.
- Pratt, N. F. (1980). Transitions in Judaism: The Jewish American woman through the 1930s. In James, J. W. (Ed.), *Women in American religion* (s. 207-228). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Prentky, R. A., Knight, R. A., & Lee, A. F. S. (1997). *Child sexual molestation: Research issues*. Washington, DC: U. S. Department of Justice, National Institute of Justice.
- President's Council on Physical Fitness and Sport. (1997). *Physical activity and sport in the lives of girls*. Washington, DC: U. S. Department of Health and Human Services.
- Press, A. L. (1991). *Women watching television: Gender, class, and generation in the American television experience*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Prestage, J. L. (1991). In quest of African American political woman. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 515, s. 88-103.
- Preston, J. A. (1995). Gender and the formation of a women's profession: The case of public school teaching. In Jacobs, J. A. (Ed.), *Gender inequality at work* (s. 379-407). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Price, B. R., Sokoloff, N. J., & Kuleshnyk, I. (1989, November). *Is police work changing as a result of women's contributions?* Paper presented at the Annual Meeting of the American Society of Criminology, Reno, NV.
- Price-Bonham, S., & Skeen, P. (1982). Black and White fathers' attitudes toward children's sex roles. *Psychological Reports*, 50, s. 1187-1190.
- Project on the Status and Education of Women. (1986). Studying men ... formally. *On Campus With Women*, 16(#2), 11.
- Punishment is 18 months for killing cheating wife. (1994, October 19). *New York Times*, s. A20.
- Purcell, P., & Stewart, L. (1990). Dick and Jane in 1989. *Sex Roles*, 22, s. 177-185.
- Pyke, K. D. (1994). Women's employment as gift or burden? *Gender & Society*, 8, s. 73-91.
- Quality of day care affects child development. (1997, April 4). Washington, DC: Reuters. (Internet).
- Quebec to appeal rape case. (1997, October 9). *Toronto Star*, s. A33.
- Quester, G. H. (1982). The problem. In Goldman, N. L. (Ed.), *Female soldiers - combatants or noncombatants?* (s. 217-236). Westport, CT: Greenwood Press.
- Quinn, F. X. (1998, February 11). Maine voters repeal gay rights law. *Atlanta Constitution*, s. 1.
- Quinn, P., & Allen, K. R. (1989). Facing challenges and making compromises: How single mothers endure. *Family Relations*, 38, s. 390-395.
- Rabbi group OKs gay unions. (1996, March 28). Philadelphia: Associated Press. (Internet).
- Ragins, B. R., & Scandura, T. A. (1995). Antecedents and work-related correlates of reported sexual harassment: An empirical investigation of competing hypotheses. *Sex Roles*, 32, s. 429-455.
- Raiborn, M. H. (1990). *Revenues and expenses of intercollegiate athletics programs*. Overland Park, KS: The National Collegiate Athletic Association.
- Raines, H. (1983, November 27). Poll shows support for political gains by women in U. S. *New York Times*, s. 1, 40.
- Ramos, I., & Lambating, J. (1996). Risk taking: gender differences and educational opportunity. *School Science and Mathematics*, 96, s. 94-98.
- Rankin, D. (1987, May 31). Living together as a way of life. *New York Times*, s. F11.
- Raskin, P. A., & Israel, A. C. (1981). Sex-role imitation in children: Effects of sex of child, sex of model, and sex-role appropriateness of modeled behavior. *Sex Roles*, 7, s. 1067-1077.
- Rayman, P. (1993). *Pathways for women in the sciences*. Wellesley, MA: Center for Research on Women.
- Raymond, J. G. (1990). Fetalists and feminists: They are not the same. In Ruth, S. (Ed.), *Issues in feminism* (s. 257-261). Mountain View, CA: Mayfield.
- Rayner, B. (1997, August 10). Stamping out scourge of genital mutilation aid worker educates men, women about dangers of female circumcision. *Ottawa Sun*.
- Real, T. (1997). *I don't want to talk about it*. New York: Scribner.
- Recer, P. (1997, April 4). Studies find children of lesbian couples well-adjusted. *Rocky Mountain News*, s. 36A.
- Reid, G. M. (1994). Maternal sex-stereotyping of newborns. *Psychological Reports*, 15, s. 1443-1450.
- Reid, P. T. (1982). Socialization of Black female children. In Berman, P. (Ed.), *Women: A developmental perspective* (s. 137-155). Bethesda, MD: National Institutes of Health.
- Reid, R. L., & Yen, S. S. C. (1981). Premenstrual syndrome. *American Journal of Obstetrics and Gynecology*, 139, s. 85-104.
- Reid, S. T. (1987). *Criminal justice*. St. Paul, MN: West.
- Reilly, M. E., Lott, B., & Gallogly, S. M. (1986). Sexual harassment of university students. *Sex Roles*, 15, s. 333-358.
- Reinharz, S. (1992). *Feminist methods in social research*. New York: Oxford University Press.
- Reiss, I. L. (1986). *Journey into sexuality: An exploratory voyage*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Renzetti, C. M. (1987). New wave or second stage? Attitudes of college women toward feminism. *Sex Roles*, 16, s. 265-277.
- Renzetti, C. M. (1992). *Violent betrayal: Partner abuse in lesbian relationships*. Newbury Park, CA: Sage.
- Renzetti, C. M. (1996). The poverty of services for battered lesbians. *Journal of Gay and Lesbian Social Services*, 4, s. 61-68.
- Renzetti, C. M., & Curran, D. J. (1986). Structural constraints on legislative reform. *Contemporary Crises*, 10, s. 137-155.
- Renzetti, C. M., & Curran, D. J. (1998). *Living sociology*. Boston: Allyn and Bacon.

- Reskin, B. (1993). Sex segregation in the workplace. *Annual Review of Sociology*, 19, s. 241-270.
- Reskin, B. A., & Hartmann, H. I. (Eds.) (1986). *Women's work, men's work: Sex segregation on the job*. Washington, DC: National Academy Press.
- Reskin, B. F., & Roos, P. A. (1990). *Job queues, gender queues: Explaining women's inroads into male occupations*. Philadelphia: Temple University Press.
- Rheingold, H. L., & Cook, K. V. (1975). The content of boys' and girls' rooms as an index of parents' behavior. *Child Development*, 46, s. 459-463.
- Rhoads, S. E. (1994). *Incomparable worth*. New York: Cambridge University Press.
- Rhode, D. L. (1997). *Speaking of sex*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rhodes, J. (1991). Television's realist portrayal of African-American women and the case of "L. A. Law." *Women and Language*, 14, s. 29-34.
- Riding, A. (1992, November 17). New catechism for Catholics defines sins of the modern world. *New York Times*, s. A1, A17.
- Riding, A. (1993, January 9). European inquiry says Serbs' forces have raped 20,000. *New York Times*, s. 1, 4.
- Ries, P., & Stone, A. J. (Eds.) (1992). *The American woman, 1992-93*. New York: W. W. Norton.
- Riger, S. (1988). Comment on "Women's History Goes to Trial: EEOC v. Sears, Roebuck and Company." *Signs*, 13, s. 897-903.
- Riger, S., Foster-Fishman, P., Nelson-Kuna, J., & Curran, B. (1995). Gender bias in courtroom dynamics. *Law and Human Behavior*, 19, s. 465-480.
- Rimer, S. (1993, December 8). Gay rights law for schools advances in Massachusetts. *New York Times*, s. A18.
- Rimer, S. (1996, October 23). Blacks urged to act to increase awareness of the AIDS epidemic. *New York Times*, s. A1, 16.
- Rimer, S. (1997, November 25). Children of working poor are day care's forgotten. *New York Times*, s. A1, 22.
- Riordan, T. (1994, May 29). Even in a "big tent," little insults, little compromises. *New York Times*, s. F5.
- Ripper, M. (1991). A comparison of the effect of the menstrual cycle and the social week on mood, sexual interest, and self-assessed performance. In Taylor, D. L., & Woods, N. F. (Eds.), *Menstruation, health, and illness* (s. 19-33). New York: Hemisphere.
- Risch, N., Wheeler, E. S., & Keats, B. J. B. (1993). Male sexual orientation and genetic evidence. *Science*, 262, s. 2063-2065.
- Risen, J., & Thomas, J. L. (1998). *Wrath of angels*. New York: Basic Books.
- Ritzer, G. (1980). *Sociology: A multi-paradigm science*. Boston: Allyn and Bacon.
- Robert Wood Johnson Foundation. (1993). *Substance abuse: The nation's number one health problem*. Princeton, NJ: Author.
- Roberts, S. (1995, April 27). Women's work: What's new, what isn't. *New York Times*, s. B6.
- Robertson, C., Dyer, C. E., & Campbell, D. (1988). Campus harassment: Sexual harassment policies and procedures at institutions of higher learning. *Signs*, 13, s. 792-812.
- Robertson, J., & Fitzgerald, L. F. (1990). The (mis)treatment of men: Effects of client gender role and lifestyle on diagnosis and attribution of pathology. *Journal of Counseling Psychology*, 37, s. 3-9.
- Robinson, J. G., & McIlwee, J. S. (1989). Women in engineering: A promise unfulfilled? *Social Problems*, 36, s. 455-472.
- Robinson, L. S. (1992). A good man is hard to find: Reflections on men's studies. In Kramarae, C., & Spender, D. (Eds.), *The knowledge explosion* (s. 438-447). New York: Teachers College Press.
- Robinson, R. A. (1996). Bearing witness to teen motherhood: The politics of violations of girlhood. In Dujon, D., & Withorn, A. (Eds.), *For crying out loud: Women's poverty in the United States* (s. 107-119). Boston: South End Press.
- Robinson, W. V., & Gosselin, P. G. (1998, January 29). Many workplaces ban certain relationships. *Boston Globe*, s. A1.
- Robson, R. (1992). *Lesbian (out)law*. Ithaca, NY: Firebrand Books.
- Rogers, J. K., & Henson, K. D. (1997). "Hey, why don't you wear a shorter skirt?": Structural vulnerability and the organization of sexual harassment in temporary clerical employment. *Gender & Society*, 11, s. 215-237.
- Rogers, L., & Walsh, J. (1982). Shortcomings of the psychomedical research of John Money and co-workers into sex differences in behavior: Social and political implications. *Sex Roles*, 8, s. 269-281.
- Roiphe, K. (1993). *The morning after*. Boston: Little, Brown.
- Roland, H. A. (1993). *Relationships of gender and rape with acceptance of sexual perceptions of music videos*. Paper presented at the Annual Meeting of the Association for Education in Journalism and Mass Communication.
- Romero, M. (1992). *Maid in America*. New York: Routledge.
- Roof, W. C., & Roof, J. L. (1984). Review of the polls: Images of God among Americans. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 23, s. 201-205.
- Roopnarine, J. L. (1984). Sex-typed socialization in mixed-age preschool classrooms. *Child Development*, 55, s. 1078-1084.
- Roos, P. (1985). *Gender and work: A comparative analysis of industrial societies*. Albany: State University of New York Press.
- Root, M. P. P. (1990). *Disordered eating in women of color*. *Sex Roles*, 22, s. 525-536.
- Roscoe, W. (1991). *The Zuni man-woman*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Rosen, L. W., Shafer, C. L., Dummer, G. M., Cross, L. K., Deuman, G. W., & Malmberg, S. R. (1988). Prevalence of athogenic weight-control behaviors among Native American women and girls. *International Journal of Eating Disorders*, 7, s. 807-811.
- Rosenberg, H. G. (1984). The home is the workplace: Hazards, stress, and pollutants in the household. In Chavkin, W. (Ed.), *Double exposure* (s. 219-245). New York: Monthly Review Press.
- Rosenberg, J., Perlstadt, H., & Phillips, W. R. F. (1993). Now that we are here: Discrimination, disparagement, and harassment at work and the experience of women lawyers. *Gender & Society*, 7, s. 415-433.
- Rosenfeld R. A., & Kalleberg, A. L. (1991). Gender inequality in the labor market: A cross-national perspective. *Acta Sociologica*, 34, s. 207-225.
- Rosenfeld, R. A., & Spenner, K. I. (1992). Occupational sex segregation and women's early-career job shifts. *Work and Occupations*, 19, s. 424-449.
- Rosenhan, D. L. (1973). On being sane in insane places. *Science*, 179, s. 250-258.
- Rosenwasser, S. M., Rogers, R., Fling, S., Silvers-Pickens, K., & Butemeyer, J. (1987). Attitudes toward women and men in politics: Perceived male and female candidate competencies and participant personality characteristics. *Political Psychology*, 8, s. 191-200.
- Rospenda, K. M., Richman, J. A., & Nawayn, S. J. (1998). Doing power: The confluence of gender, race, and class in contrapower sexual harassment. *Gender & Society*, 12, s. 40-60.
- Ross, C. E., & Bird, C. E. (1994). Sex stratification and health lifestyle: Consequences for men's and women's perceived health. *Journal of Health and Social Behavior*, 35, s. 161-178.
- Rosser, P. (1989). *The SAT gender gap: Identifying the causes*. Washington, DC: Center for Women Policy Studies.

- Rossi, A. S. (1973). *The feminist papers*. New York: Bantam.
- Rossi, A. S., & Rossi, P. E. (1977). Body time and social time: Mood patterns by menstrual cycle phase and day of the week. *Social Science Research*, 6, s. 273-308.
- Rossi, P. (1989). *Down and out in America: The origins of homelessness*. Chicago: University of Chicago Press.
- Rothblum, E. D. (1982). Women's socialization and the prevalence of depression: The feminine mistake. *Women and Therapy*, 1, s. 5-13.
- Rothman, B. K. (1984). Women, health and medicine. In J. Freeman (Ed.), *Women: A feminist perspective* (s. 70-80). Palo Alto, CA: Mayfield.
- Rothman, B. K. (1989). *Recreating motherhood*. New York: W. W. Norton.
- Rothman, B. K. (1992). *Now available in the freezer section: Packaging the frozen embryo*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Sociological Association, Pittsburgh, PA.
- Rowbotham, S. (1989). *The past before us: Feminism in action since the 1960s*. London: Unwin Hyman.
- Rowbotham, S. (1997). *A century of women in Britain and the United States*. New York: Viking.
- Rubin, G. (1975). The traffic in women. In Reiter, R. R. (Ed.), *Toward an anthropology of women* (s. 157-211). New York: Monthly Review Press.
- Rubin, J. Z., Provenzano, F. J., & Luria, Z. (1974). The eye of the beholder: Parents' views on sex of newborns. *American Journal of Orthopsychiatry*, 44, s. 512-519.
- Rubin, L. (1991). *Erotic wars*. New York: Harper Row.
- Rubin, R. T., Reinisch, J. M., & Haskett, R. F. (1981). Postnatal gonadal steroid effects on human behavior. *Science*, 211, s. 1318-1324.
- Ruble, D. N. (1977). Menstrual symptoms: A reinterpretation. *Science*, 197, s. 291-292.
- Ruether, R. R. (1988). *Women-church*. San Francisco: Harper and Row.
- Ruhlman, M. (1997). *Boys themselves: A return to single-sex education*. New York: Henry Holt and Company.
- Runfola, R. (1980). The Black athlete as super-machismo symbol. In Sabo, D. S., & Runfola, R. (Eds.), *Jock: Sports and male identity* (s. 79-88). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Rush, S. E. (1998, Winter). Why can't you see her? A mother assails color blindness in schools. *Outlook*, s. 5-7.
- Rushton, J. P., & Ankney, C. D. (1996). Brain size and cognitive ability: Correlations with age, sex, social class and race. *Psychonomic Bulletin and Review*, 3, s. 21-36.
- Russell, D. E. H. (1986). *The secret trauma*. New York: Basic Books.
- Russell, D. E. H. (1990). *Rape in marriage*, (rev. ed.) Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Russell, D. E. H. (1993). Introduction. In Russell, D. E. H. (Ed.), *Making violence sexy*, (s. 1-20). New York: Teachers College Press.
- Rustad, M. (1982). *Women in khaki*. New York: Praeger.
- Ruzek, S. (1987). Feminist visions of health: An international perspective. In Mitchell, J., & Oakley, A. (Eds.), *What is feminism? A re-examination* (s. 184 - 207). New York: Pantheon.
- Ryan, L. T. (1994, February 20). Swimsuit model or victim stories, who will cover for me? *New York Times*, s. S11.
- Rynbrandt, L. J., & Kramer, R. C. (1995). Hybrid non-women and corporate violence: The silicone breast implant case. *Violence Against Women*, 1, s. 206-227.
- Sachs, A., & Wilson, J. H. (1978). *Sexism and the law*. New York: The Free Press.
- Sacks, K. (1979). *Sisters and wives*. Westport, CT: Greenwood Press.
- Sadker, M., & Sadker, D. (1994). *Failing at fairness*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Saletan, W. (1998). Electoral politics and abortion: Narrowing the message. In Solinger, R. (Ed.), *Abortion wars: A half century of struggle, 1950-2000* (s. 111-123). Berkeley, CA: University of California Press.
- Saltzman, A. (1996a, July 8). A look at the research: Lots on girls, little on boys. *U. S. News and World Report*, s. 52-53.
- Saltzman, A. (1996b, August 19). Life after the lawsuit. *U. S. News and World Report*, s. 57-61.
- Samuels, S. U. (1995). *Fetal rights, women's rights: Gender equality in the workplace*. Madison, WI: University of Wisconsin Press.
- Sanday, P. R. (1981). *Female power and male dominance: On the origins of sexual inequality*. New York: Cambridge University Press.
- Sanday, P. R. (1990). *Fraternity gang rape: Sex, brotherhood, and privilege on campus*. New York: New York University Press.
- Sanday, P. R. (1996a). Rape-prone versus rape-free campus cultures. *Violence Against Women*, 2, s. 191-208.
- Sanday, P. R. (1996b). *A woman scorned*. New York: Double-day.
- Sandmair, M. (1980). *The invisible alcoholics*. New York: McGraw Hill.
- Sanders, M., & Rock, M. (1988). *Waiting for prime time: The women of television news*. New York: Harper Collins.
- Sandler, B. R., & Hall, R. M. (1986). *The campus climate revisited: Chilly for women faculty administrators, and graduate students*. Washington, DC: Project on the Status and Education of Women.
- Sanger, D. E. (1994, May 27). Job-seeking women in Japan finding more discrimination. *New York Times*, s. A9.
- Sapiro, V. (1986). *Women in American society*. Palo Alto, CA: Mayfield.
- Sarbin, T. R., & Miller, J. E. (1970). Demonism revisited: The XYY chromosomal anomaly. *Issues in Criminology*, 5, s. 170-195.
- Sargent, J. D., & Blanchflower, D. G. (1994). Obesity and stature in adolescence and earnings in young adulthood: Analysis of a British birth cohort. *Archives of Pediatric and Adolescent Medicine*, 148, s. 681-687.
- Sarri, R. C. (1986). Gender and race differences in criminal justice processing. *Women's Studies International Forum*, 9, s. 89-99.
- Saussy, C. (1991). *God images and self esteem*. Louisville, KY: Westminster/John Knox.
- Sayer, S. (1996). "Out of the blue": Lesbian studies in Aotearoa/New Zealand. In Zimmerman, B., & McNaron, T. A. H. (Eds.), *The new lesbian studies* (s. 240-243). New York: Feminist Press.
- Sayers, J. (1987). Science, sexual difference, and feminism. (s. 68-91) In Hess, B. B., & Ferree, M. M. (Eds.), *Analyzing gender*. Newbury Park, CA: Sage.
- Schmalz, J. (1992, October 11). Gay politics goes mainstream. *The New York Times Magazine*, s. 18-21, 29, s. 41-42, 50, 53.
- Schmalz, J. (1993, March 5). Poll finds an even split on homosexuality's cause. *New York Times*, s. A14.
- Schmitt, E. (1988, December 26). Suburban wrestle with sewage rise in the homeless. *New York Times*, s. 1, 36.
- Schmitt, E. (1994a, January 14). Aspin moves to open many military jobs to women. *New York Times*, s. A22.
- Schmitt, E. (1994b, Alay 9). Gay troops say the revised policy is often misused. *New York Times*, s. A1, 14.
- Schmitt, E. (1995, March 13). The new rules on gay soldiers: A year later, no clear results. *New York Times*, s. A1, 16.

- Schneider, E., Gur, R. C., Gur, R. E., & Muenz, L. R. (1994). Standardized mood induction with happy and sad facial expressions. *Psychiatry Research*, 51, s. 19-31.
- School program in San Francisco seeks to reassure gay youths. (1996, May 19). *New York Times*, s. 17.
- Schools' books on gay families stir Seattle. (1997, November 2). *New York Times*, s. 24.
- Schoolyard teasing now has a new name. (1994, June 3). *CQ Researcher*, s. 494-496.
- Schrof, J. M. (1993, September 27). Feminism's daughters. *U. S. News and World Report*, s. 68.
- Schrott, H. G., Bittner, V., Vittinghoff, E., Herrington, D. M., & Hulley, S. (1997). Adherence to National Cholesterol Education Program treatment goals in postmenopausal women with heart disease: The Heart and Estrogen/Progestin Replacement Study (HERS). *Journal of the American Medical Association*, 277, s. 1281-1286.
- Schuppel, R., Buchele, G., & Koenig, W. (1998). Sex differences in selection of pacemakers: A retrospective observational study. *British Medical Journal*, 316, s. 1492-1495.
- Schur, E. M. (1984). *Labeling women deviant*. New York: Random House.
- Schussler Florenza, E. (1979). Women in the early Christian movement. In Christ, C. P., & Plaskow, J. (Eds.), *Woman-spirit rising* (s. 84-92). San Francisco: Harper and Row.
- Schussler Florenza, E. (1983). *In memory of her: A feminist theological reconstruction of Christian origins*. New York: Crossroad.
- Schuster, M. A., Bell, R. M., & Kanouse, D. E. (1996). The sexual practices of adolescent virgins: Genital sexual activities of high school students who have never had vaginal intercourse. *American Journal of Public Health*, 86, s. 1570-1576.
- Schwager, S. (1987). Educating women in America. *Signs*, 12, s. 333-372.
- Schwartz, L. A., & Markham, W. T. (1985). Sex stereotyping in children's toy advertisements. *Sex Roles*, 12, s. 157-170.
- Schwartz, L. M., Fisher, E. S., & Wright, B. (1997). Treatment and health outcomes of women and men in a cohort with coronary artery disease. *Archives of Internal Medicine*, 157, s. 1545-1552.
- Schwartz, M. D. (1988). Ain't got no class: Universal risk theories of battering. *Contemporary Crises*, 12, s. 373-392.
- Schwartz, M. D., & DeKeseredy, W. S. (1997). *Sexual assault on the college campus*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Schweder, R. A. (1997, March 9). It's called poor health for a reason. *New York Times*, s. E5.
- Sciolino, E. (1990, January 25). Battle lines are shifting on women in war. *New York Times*, s. A1, D23.
- Sciolino, E. (1996, October 5). Political battle of the sexes is sharper than ever: For many White men Clinton's the reason to vote for Dole. *New York Times*, s. 1, 24.
- Sciolino, E. (1997, May 4). The Chanel under the chador. *New York Times Magazine*, s. 46-51.
- Scott, D. (1994). *The power of connections in corporate-government affairs: A gendered perspective*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Sociological Association, Los Angeles, CA.
- Scott, D. B. (1996). Shattering the instrumental-expressive myth: The power of women's networks in corporate-government affairs. *Gender & Society*, 10, s. 232-247.
- Scott, K., & Schau, C. (1985). Sex equity and sex bias in instructional materials. In Klein, S. (Ed.), *Handbook for achieving sex equity through education* (s. 218-260). Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Scully, D., & Marolla, J. (1985). "Riding the bull at Gilley's": Convicted rapists describe the rewards of rape. *Social Problems*, 32, s. 251-263.
- Sears, J. T. (1992). Educators, homosexuality, and homosexual students: Are personal feelings related to professional beliefs? In Harbeck, K. M. (Ed.), *Coming out of the classroom closet: Gay and lesbian students, teachers, and curricula* (s. 29-79). New York: Haworth Press.
- Shank, A. A., Katz, P. A., & Zalk, S. R. (1975). Baby X: The effect of gender labels on adult responses to infants. *Sex Roles*, 1, s. 103-109.
- Shelton Corp. PAC money. (1986, Spring). *Women's Political Times*, s. 6.
- Shelton, K. Q. (1998, July 18). Republicans introduce two bills in fight against homosexuality. *New York Times*, s. A12.
- Shelton, L. (1990). *Slow motion*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Shelton, L. (1997, June 1). *New York Times*, s. 16E.
- Shelton, D. A., & Pierce, J. L. (1993). Chicano family structure and gender personality: Chodorow, feminism, and psychoanalytic sociology revisited. *Signs*, 19, s. 62-91.
- Shelton, V. J. (1991). *Recreating sexual politics*. London: Routledge.
- Shen, C. Y. (1993). The research on women and pornography: The many faces of harm. In Russell, D. E. H. (Ed.), *Making violence sexy* (s. 179-193). New York: Teachers College Press.
- Shelton, L. A., Moller, L., Powlishta, K., & Gulko, J. (1991). *The emergence of gender segregation and behavioral compatibility in toddlers' peer preferences*. Paper presented at the Annual Meeting of the Society for Research in Child Development, Seattle, WA.
- Sergeant gets 25-year term for 6 rapes at Aberdeen. (1997, May 7). *New York Times*, s. A18.
- Sex offender MDs still practicing. (1997, June 4). Washington, DC: Associated Press. (Internet).
- Sexual harassment: Little boys, big corps. (1996, October 4). Washington, DC: Reuters. (Internet).
- Shakin, M., Shakin, D., & Sternglanz, S. H. (1985). Infant clothing: Sex labeling for strangers. *Sex Roles*, 12, s. 955-964.
- Stanley, M. L. (1993). "Surrogate mothering" and women's freedom: A critique of contracts for human reproduction. *Signs*, 18, s. 618-639.
- Stapiro, H. (1997, December 12). Western Wall posters warn women against "inviting" harassment. *Jerusalem Post*.
- Stapiro, L. (1990, May 28). Guns and dolls. *Newsweek*, s. 56-65.
- Stawitz, B. A., Shaywitz, S. E., Push, K. R., Constable, R. T., Skudlarski, P., Fulbright, R. K., Bronen, R. A., Fletcher, J. A. L., Shakweiller, D. P., Katz, L., & Gore, J. C. (1995). Sex differences in the functional organization of the brain for language. *Nature*, 373, s. 607-608.
- Sheldon, A. (1990). Pickle fights: Gendered talk in preschool disputes. *Discourse Processes*, 13, s. 5-31.
- Shelton, B. A. (1992). *Women, men and time: Gender differences in paid work, housework and leisure*. Westport, CT: Greenwood.
- Shelton, B. A., & John, D. (1993). Does marital status make a difference? *Journal of Family Issues*, 14, s. 401-420.
- Shenon, P. (1994, August 16). China's mania for baby boys creates surplus of bachelors. *New York Times*, s. A1, A8.
- Shenon, P. (1997, February 26). New study faults Pentagon's gay policy. *New York Times*, s. A10.
- Shenon, P. (1998, January 21). New finding on mixing sexes in military. *New York Times*, s. A12.
- Sherman, B. L., & Dominick, J. R. (1986). Violence and sex in music videos: TV and rock 'n' roll. *Journal of Communication*, 36, s. 94-106.
- Sherman, J. A. (1971). *On the psychology of women: A survey of empirical studies*. Springfield, IL: C. C. Thomas.
- Sherman, J. A. (1982). Mathematics the critical filter: A look at some residues. *Psychology of Women Quarterly*, 6, s. 428-444.

Sherry, A., Lee, M., & Varikiotis, M. (1995, December 14). For lust or money. *Far Eastern Economic Review*, s. 22-28.

Shilts, R. (1993). *Conduct unbecoming: Gays and lesbians in the military*. New York: St. Martin's Press.

Shulman, A. K. (1980). Sex and power: Sexual biases of radical feminism. *Signs*, 5, s. 590-604.

Sidel, R. (1986). *Women and children last*. New York: Penguin Books.

Sigel, R. S. (1996). *Ambition and accommodation: How women view gender relations*. Chicago: University of Chicago Press.

Signorelli, N. (1997). *A content analysis: Reflections of girls in the media*. Menlo Park, CA: Children Now and the Kaiser Family Foundation.

Silveira, J. (1980). Generic masculine words and thinking. *Women's Studies International Quarterly*, 3, s. 165-178.

Silverstein, B., Perdue, L., Peterson, B., & Kelly, E. (1986). The role of the mass media in promoting a thin standard of bodily attractiveness for women. *Sex Roles*, 14, s. 519-532.

Simon, R. (1975). *Women and crime*. Washington, DC: U. S. Government Printing Office.

Simon, R. J., & Danziger, G. (1991). *Women's movements in America*. New York: Praeger.

Simon, R. J., & Landis, J. (1991). *The crimes women commit, the punishments they receive*. Lexington, MA: Lexington Books.

Simons, M. (1997, December 31). Child care sacred as France cuts back the welfare state. *New York Times*, s. A1, 8.

Since coming out is in, a guide for the TV audience. (1997, February 23). *New York Times*, s. E7.

Sinclair, A. H., Bern, P., Palmer, M. S., Hawkins, J. R., Griffiths, B. L., Smith, M. J., Foster, J. W., Frischauf, A., Lovell-Badge, R., & Goodfellow, P. N. (1990). A gene from the human sex-determining region encodes a protein with homology to a conserved DNA-binding motif. *Nature*, 346, s. 240-244.

Skitka, L. J., & Maslach, C. (1990). Gender roles and the categorization of gender-relevant behavior. *Sex Roles*, 22, s. 133-150.

Slocum, S. (1975). Woman the gatherer: Male bias in anthropology. In Reiter, R. R. (Ed.), *Toward an anthropology of women* (s. 36-50). New York: Monthly Review Press.

Small, M. A., & Tetreault, P. A. (1990). Social psychology, "marital rape exemptions," and privacy. *Behavioral Sciences and the Law*, 8, s. 141-149.

Smallwood, J. (1997, March 28). Women might leap early in future. *Philadelphia Daily News*, s. 126.

Smart, C. (1982). The new female offender: Reality or myth? In Price, B. R., & Sokoloff, N. J. (Eds.), *The criminal justice system and women* (s. 105-116). New York: Clark Boardman.

Smith, D. E. (1993). The standard North American family. *Journal of Family Issues*, 14, s. 50-65.

Smith, E. (1982). The Black female adolescent. *Psychology of Women Quarterly*, 6, s. 261-288.

Smith, P. M. (1985). *Language, society, and the sexes*. New York: Basil Blackwell.

Smythe, M., & Meyer, J. (1994). On the origins of gender-linked language differences: Individual and contextual explanations. In Turner, L. H., & Sterk, H. M. (Eds.), *Differences that make a difference* (s. 51-60). Westport, CT: Bergin and Garvey.

Smythe, T. C. (1996). Growing old in commercials: A joke not shared. In Lester, P. M. (Ed.), *Images that injure* (s. 113-118). Westport, CT: Praeger.

Snarey, J. (1993). *How fathers care for the next generation*. Cambridge: Harvard University Press.

Snell, T. L., & Morton, D. C. (1994). *Women in prison*. Washington, DC: U. S. Department of Justice.

Snell, W. E., Jr., Belk, S. S., & Hawkins, R. C. II (1987). Alcohol and drug use in stressful times: The influence of the masculine role and sex-related personality traits. *Sex Roles*, 16, s. 359-374.

Snodgrass, J. T., & Harris, M. B. (1989). Disordered eating in southwestern Pueblo Indians and Hispanics. *Journal of Adolescence*, 12, s. 329-336.

SNOW, M. (1992, October 6). Mindworks: Question on gender brings out stereotypes. *Minneapolis Star Tribune*, s. 1E, 3E.

SNOW, M. E., Jacklin, C. N., & Maccoby, E. E. (1983). Sex-of-child differences in father-child interaction at one year of age. *Child Development*, 54, s. 227-232.

Snyder, G. (1997). *Children's television commercials and gender-stereotyped messages*. Paper presented at the Annual Meeting of the Association for Education in Journalism and Mass Communication, Chicago, IL.

Snyder-Joy, Z. K., & Carlo, T. A. (1998). Parenting through prison walls: Incarcerated mothers and children's visitation programs. In Miller, S. L. (Ed.), *Crime control and women* (s. 130-150). Thousand Oaks, CA: Sage.

Sokoloff, N. J. (1992). *Black women and White women in the professions: Occupational segregation by race and venter, 1960-1980*. New York: Routledge, Chapman and Hall.

Sommer, B. (1983). How does menstruation affect cognitive competence and psychophysiological response. In Golub, S. (Ed.), *Lifting the curse of menstruation* (s. 53-90). New York: Haworth Press.

Sommers, C. H. (1994). *Who stole feminism?* New York: Simon and Schuster.

Song, Y. I. (1991). Single Asian American women as a result of divorce: Depression affect and changes in social support. In Volgy, S. S. (Ed.), *Women and divorce, men and divorce* (s. 219-230). New York: Haworth.

Sonne, J. L., & Pope, K. S. (1991). Treating victims of therapist-patient sexual involvement. *Psychotherapy*, 28, s. 174-187.

Sontag, D. (1993, September 27). Women asking U. S. asylum expand definition of abuse. *New York Times*, s. A1, 13.

Sorenson, E. (1994). *Comparable worth: Is it a worthy policy?* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Southern Baptists say women should "submit graciously" to their husbands. (1998, June 10). Salt Lake City/UT: Associated Press. (Internet).

Spanier, B. (1995). Biological determinism and homosexuality. *NWSA Journal*, 7, s. 54-71.

Spender, D. (1981). *The GateKeepers: A feminist critique of academic publishing*. In Roberts, H. (Ed.), *Doing feminist research* (s. 186-202). London: Routledge and Kegan Paul.

Sperry, R. (1982). Some effects of disconnecting the cerebral hemispheres. *Science*, 217, s. 1223-1226.

Spielberger, C., & London, P. (1985). Rage boomerangs. In Borg, C. (Ed.), *Annual editions: Health 85/86* (s. 77-79). Guilford, CT: The Dushkin Publishing Group.

Spohn, C. (1990). *An analysis of the "jury trial penalty" and its effects on Black and White defendants*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Society of Criminology, Baltimore, MD.

Stacey, J. (1986). Are feminists afraid to leave home? The challenge of conservative pro-family feminism. In Mitchell, J., & Oakley, A. (Eds.), *What is feminism? A re-examination* (s. 208-237). New York: Pantheon.

Stacey, J. (1990). *Brave new families*. New York: Basic Books.

Stacey, J., & Thorne, B. (1985). The missing feminist revolution in sociology. *Social Problems*, 32, s. 301-316.

Stanko, E. A. (1985). *Intimate intrusions*. London: Routledge and Kegan Paul.

Stanko, E. A. (1992). Intimidating education: Sexual harassment in criminology. *Journal of Criminal Justice Education*, 3, s. 331-340.

Stanko, E. A. (1996). Warnings to women: Police advice and women's safety in Britain. *Violence against Women*, 2, s. 5-24.

- Stanko, E. A. (in press). Women, danger, and criminology. In Renzetti, C. M., & Goodstein, L. (Eds.), *Women, crime and justice: Contemporary perspectives*. Los Angeles, CA: Roxbury.
- Stanley, L. (1992). The impact of feminism on sociology in the last 20 years. In Kramarae, C., & Spender, D. (Eds.), *The knowledge explosion: Generations of feminist scholarship* (s. 254-269). New York: Teachers College Press.
- Stansell, C. (1986). *City of women*. New York: Alfred A. Knopf.
- Staples, R. (1995). Health among African American males. In Sabo, D., & Gordon, D. E. (Eds.), *Men's health and illness* (s. 121-138). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Staples, R., & Jones, T. (1985). Culture, ideology and Black television images. *The Black Scholar*, 16, s. 10-20.
- Starr, P. (1982). *The social transformation of American medicine*. New York: Basic Books.
- Starhawk (1979). Witchcraft and women's culture. In Christ, C. P., & Plaskow, J. (Eds.), *Womanspirit rising* (s. 259-268). San Francisco: Harper and Row.
- Stark, E. (1990). Rethinking homicide: Violence, race, and the politics of gender. *International Journal of Health Services*, 20, s. 3-26.
- Statham, A., Richardson, L., & Cook, J. A. (1991). *Gender and university teaching: A negotiated difference*. Albany: State University of New York Press.
- Steenland, S. (1987). Women in broadcasting. In Rix, S. E. (Ed.), *The American woman 1987-88* (s. 215-221). New York: Norton.
- Steffensmeier, D., Kramer, J., & Streifel, C. (1993). Gender and imprisonment decisions. *Criminology*, 31, s. 411-446.
- Steffensmeier, D. J. (1982). Trends in female crime: It's still a man's world. In Price, B. R., & Sokoloff, N. J. (Eds.), *The criminal justice system and women* (s. 117-130). New York: Clark Boardman.
- Steil, J. M., & Turetsky, B. A. (1987). Marital influence levels and symptomatology among wives. In Crosby, F. J. (Ed.), *Spouse, parent, worker: On gender and multiple roles* (s. 74-90). New Haven: Yale University Press.
- Stein, D. K. (1978). Women to burn: Suttee as a normative institution. *Signs*, 4, s. 253-268.
- Steinbacher, R., & Gilroy, F. D. (1985). Preference for sex of child among primiparous women. *The Journal of Psychology*, 119, s. 541-547.
- Steinberg, J. (1997, September 18). All-girls school may violate rights of boys, officials say. *New York Times*, s. B1, B9.
- Steinberg, R. J. (1990). The social construction of skill. *Work and Occupations*, 17, s. 449-482.
- Steinberg, R., & Haignere, L. (1985). *Equitable compensation: Methodological criteria for comparable worth*. Paper presented at the conference on "Ingredients for Women's Employment Policy," Albany, NY.
- Steinberg, R. J., & Cook, A. (1988). Policies affecting women's employment in industrial countries. In Stromberg, A. H., & Harkess, S. (Eds.), *Women working* (s. 307-328). Mountain View, CA: Mayfield.
- Steinem, G. (1978, November). Erotica and pornography: A clear and present difference. *Ms.*, s. 53-54, s. 75-78.
- Steinfelds, P. (1992, July 19). Vatican condones some discrimination against homosexuals. *New York Times*, s. 7.
- Steinfelds, P. (1994, May 14). Female concept of God is shaking Protestants. *New York Times*, s. 8.
- Steinfelds, P. (1995a, November 19). Vatican says the ban on women as priests is "infallible" doctrine. *New York Times*, s. 1, 13.
- Steinfelds, P. (1995b, November 14). Women wary about aiming to be priests. *New York Times*, s. A17.
- Steinfelds, P. (1996, May 12). New York to hear Mass in Latin, language of Catholic discontent. *New York Times*, s. 1, 16.

- Steinmetz, S. K. (1978). The battered husband syndrome. *Victimology*, 2, s. 499-509.
- Steinmetz, S. K. (1993). The abused elderly are dependent: Abuse is caused by the perception of stress associated with providing care. In Gelles, R. J., & Loseke, D. R. (Eds.), *Current controversies on family violence* (s. 222-236). Newbury Park, CA: Sage.
- Stevens, P. E. (1998). The experiences of lesbians of color in health care encounters: Narrative insights for improving access and quality. *Journal of Lesbian Studies*, 2.
- Stiehm, J. H. (1985). The generations of U. S. enlisted women. *Signs*, 11, s. 155-175.
- Stillion, J. M. (1995). Premature death among males. In Sabo, D., & Gordon, D. F. (Eds.), *Men's health and illness* (s. 46-67). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Stoddart, T., & Turiel, E. (1985). Children's concepts of cross-gender activities. *Child Development*, 56, s. 1241-1252.
- Stolberg, S. G. (1997a, May 16). Senate tries to define fetal viability. *New York Times*, s. A18.
- Stolberg, S. G. (1997b, December 14). For the infertile, a high-tech treadmill. *New York Times*, s. 1, 36.
- Stolberg, S. G. (1998, January 11). Shifting uncertainties in the abortion war. *New York Times*, s. WK3.
- Stompler, M., & Martin, P. Y. (1994). Bringing women in, keeping women down: Fraternity "little sister" organizations. *Journal of Contemporary Ethnography*, 23, s. 150-185.
- Stompler, M., & Padevic, I. (1994). *Getting a man or getting ahead: A comparative analysis of African American and Euro-American fraternity little sister programs on college campuses*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Sociological Association, Los Angeles, CA.
- Stone, L., & James, C. (1995). Dowry, bride-burning, and female power in India. *Women's Studies International Forum*, 18, s. 125-134.
- Stone, M. (1976). *When God was a woman*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Stoneman, Z., Brody, G. H., & MacKinnon, C. E. (1986). Same-sex and cross-sex siblings: Activity choices, roles, behavior, and gender stereotypes. *Sex Roles*, 15, s. 495-511.
- Strate, L. (1992). Beer commercials. In S. Craig (Ed.), *Men, masculinity and media* (s. 78-92). Newbury Park, CA: Sage.
- Straus, M. A. (1993). Physical assaults by wives: A major social problem. In Gelles, R. J., & Loseke, D. R. (Eds.), *Current controversies on family violence* (s. 67-87). Newbury Park, CA: Sage.
- Straus, M. A., & Gelles, R. J. (1990). How violent are American families? Estimates from the National Family Violence Resurvey and other studies. In Straus, M. A., & Gelles, R. J. (Eds.), *Physical violence in American families* (s. 95-132). New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Straus, M. A., & Smith, C. (1990). Family patterns and child abuse. In Straus, M. A., & Gelles, R. J. (Eds.), *Physical violence in American families* (s. 245-262). New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Strauss-Noll, M. (1984). An illustration of sex bias in English. *Women's Studies Quarterly*, 12, s. 36-37.
- Striegel-Moore, R. H., Silberstein, L. R., & Rodin, J. (1986). Toward an understanding of the risk factors in bulimia. *American Psychologist*, 41, s. 246-263.
- Strober, M. H., & Arnold, C. L. (1987). The dynamics of occupational segregation among bank tellers. In Brown, C., & Pechman, J. A. (Eds.), *Gender in the workplace* (s. 107-158). Washington, DC: The Brookings Institution.
- Strober, M. H., & Lanford, A. G. (1986). The feminization of public school teaching: Cross-sectional analysis, 1850-1880. *Signs*, 11, s. 212-235.
- Strober, M. H., & Tyack, D. (1980). Why do women teach and men manage? A report on research on schools. *Signs*, 5, s. 494-503.

- Stunkard, A. J., Harris, J. R., Pedersen, N. L., & McClearn, G. E. (1990). The body-mass index of twins who have been reared apart. *The New England Journal of Medicine*, 322, s. 1483-1487.
- Sudetic, C. (1995, November 28). Token clerk is threatened in 3d attack. *New York Times*, s. 1.
- Suffragette's racial remark haunts college. (1996, May 5). *New York Times*, s. 30.
- Surprises in a study of life expectancies. (1997, December 4). *New York Times*, s. A24.
- Sutker, P. B., Patsiokas, A. T., & Allain, A. N. (1981). Chronic illicit drug abusers: Gender comparisons. *Psychological Reports*, 49, s. 383-390.
- Suttive, V. H. (1991). *Female and male in Borneo*. Williamsburg, VA: The Borneo Research Council.
- Swarns, R. L. (1998, April 14). Mothers poised for workfare acute lack of day care. *New York Times*, s. A1, B8.
- Syme, S. L., & Berkman, L. E. (1997). Social class, susceptibility, and sickness. In Conrad, P. (Ed.), *The sociology of health and illness* (s. 29-35). New York: St. Martin's Press.
- Taeuber, C. M. (1992). *Sixty-five plus in America*. Washington, DC: U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census.
- Taeuber, C. M., & Valdisera, V. (1986). *Women in the American economy*. Current Population Reports, Series P-23, #146. Washington, DC: U. S. Government Printing Office.
- Tallichet, S. E. (1995). Gendered relations in the mines and the division of labor underground. *Gender & Society*, 9, s. 697-711.
- Tannen, D. (1990). *You just don't understand*. New York: William Morrow.
- Tannen, D. (1994a). *Gender and discourse*. New York: Oxford University Press.
- Tannen, D. (1994b). *Talking from 9 to 5*. New York: William Morrow and Company.
- Tanner, N., & Zihlman, A. (1976). Women in evolution. Part I: Innovation and selection in human origins. *Signs*, 1, s. 585-608.
- Tavis, C. (1992). *The mismeasure of woman*. New York: Simon and Schuster.
- Taylor, V. (1990). The continuity of the American women's movement: An elite-sustained stage. In West, G., & Blumberg, R. L. (Eds.), *Women and social protest* (s. 277-301). New York: Oxford University Press.
- Taylor, V. (1996). *Rock-a-by-baby: Feminism, self-help and post-partum depression*. New York: Routledge.
- Tellmann, K. S., & Landry, P. H., Jr. (1981). Gender bias in juvenile justice. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 18, s. 47-80.
- Teltsch, K. (1992, July 22). As more people need care, more men help. *New York Times*, s. B1, B4.
- Terry, R. M. (1978). *Trends in female crime: A comparison of Adler, Simon, and Steffensmeier*. Paper presented at the Annual Meeting of the Society for the Study of Social Problems, San Francisco, CA.
- Theberge, N. (1993). The construction of gender in sport: Women, coaching, and the naturalization of difference. *Social Problems*, 40, s. 301-313.
- Theberge, N. (1997). "It's part of the game": Physicality and the production gender in women's hockey. *Gender & Society*, 11, s. 69-87.
- The Forbes four hundred. (1996, October 14). *Forbes Magazine*, s. 100-320.
- The year of the Michaels. (1996, December 16). *Forbes Magazine*, s. 244-249.
- Thoits, P. A. (1987). Negotiating roles. In Crosby, F. J. (Ed.), *Spouse, parent, worker: On gender and multiple roles* (s. 11-22). New Haven: Yale University Press.
- Thomas, D. (1993). *Not guilty: The case in defense of men*. New York: Morrow.
- Thompson, B. W. (1994). *A hunger so wide and so deep: American women speak out on eating problems*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Thompson, C. (1964). *Interpersonal psychoanalysis: The selected papers of Clara M. Thompson*. New York: Basic.
- Thompson, E. H. (1991). Beneath the status characteristic: Gender variations in religiousness. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 30, s. 381-394.
- Thompson, L., & Walker, A. J. (1989). Women and men in marriage, work, and parenthood. *Journal of Marriage and the Family*, 51, s. 845-872.
- Thompson, S. (1984). Search for tomorrow: On feminism and the construction of teen romance. In Vance, C. (Ed.), *Exploring female sexuality* (s. 350-357). London: Routledge and Kegan Paul.
- Thorne, B. (1982). Feminist rethinking of the family: An overview. In Thorne, B. (Ed.), *Rethinking the family* (s. 1-24). New York: Longman.
- Thorne, B. (1992). Feminism and the family: Two decades of thought. In Thorne, B. (Ed.), *Rethinking the family: Some feminist questions* (s. 3-30). Boston: Northeastern University Press.
- Thorne, B. (1993). *Gender play: Girls and boys in school*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Thorson, E., & Mendelson, A. (1996). *Perceptions of news stories and news photos of Hillary Rodham Clinton*. Paper presented at the Annual Meeting of the Association for Education in Journalism and Mass Communication, Anaheim, CA.
- Thun, M. J., Day-Lally, C. A., Calle, E. E., Flanders, W. D., & Heath, C. W. Jr. (1995). Excess mortality among cigarette smokers: Changes in a 20-year interval. *American Journal of Public Health*, 85, s. 1223-1230.
- Thys-Jacobs, S., Alvir, J. M. J., & Frataracangelo, P. (1995). Comparative analysis of three PMS assessment instruments - The identification of premenstrual syndrome with core symptoms. *Psychopharmacology Bulletin*, 31, 389-396.
- Tidball, M. E. (1980). Women's colleges and women achievers revisited. *Signs*, 5, s. 504-517.
- Tiemann, K. A., Kennedy, S. A., & Haga, M. P. (1998). Rural lesbians' strategies for coming out to health care professionals. *Journal of Lesbian Studies*, 2.
- Tiger, L., & Fox, R. (1971). *The imperial animal*. New York: Oxford University Press.
- Tobias, S., & Weissbrod, C. (1980). Anxiety and mathematics: An update. *Harvard Educational Review*, 50, s. 63-70.
- Toner, R. (1996, February 9). Candidates weigh cost of office to families. *New York Times*, s. A24.
- Treichler, P. A., & Frank, F. W. (1989a). Introduction: Scholarship, feminism, and language change. In Frank, F. W., & Treichler, P. A. (Eds.), *Language, gender, and professional writing: Theoretical approaches and guidelines for nonsexist usage* (s. 1-32). New York: The Modern Language Association of America.
- Treichler, P. A., & Frank, F. W. (1989b). Guidelines for nonsexist usage. In Frank, F. W., & Treichler, P. A. (Eds.), *Language, gender, and professional writing: Theoretical approaches and guidelines for nonsexist usage* (s. 137-278). New York: The Modern Language Association of America. "True love waits" for some teenagers. (1993, September 27). *New York Times*, s. A12.
- Treichler, P. A., & Frank, F. W. (1989b). Guidelines for nonsexist usage. In Frank, F. W., & Treichler, P. A. (Eds.), *Language, gender, and professional writing: Theoretical approaches and guidelines for nonsexist usage* (s. 137-278). New York: The Modern Language Association of America. "True love waits" for some teenagers. (1993, September 27). *New York Times*, s. A12.
- Tuchman, G. (1979). *Women's depiction by the mass media*. Signs, 4, s. 528-542.
- Tuchman, G., Daniels, A. K., & Benet, J. (Eds.) (1978). *Hearth and home: Images of women in the mass media*. New York: Oxford University Press.
- Tucker, M. B., & Mitchell-Kernan, C. (Eds.) (1995). *The decline in marriage among African Americans: Causes, consequences and policy implications*. New York: Russell Sage.
- Tucker, N. S. (Ed.) (1995). *Bisexual politics: Theories, queries, and visions*. New York: Haworth.
- Turner, C. S. V., & Thompson, J. R. (1993). Socializing women doctoral students: Minority and majority experiences. *The Review of Higher Education*, 16, s. 355-370.
- Turner, H. A., Pearlin, L. L., & Mullan, J. T. (1998). Sources and determinants of social support of caregivers of persons with AIDS. *Journal of Health and Social Behavior*, 39, s. 137-151.

- Turner, L. H., & Sterk, H. M. (1994). Introduction: Examining "difference." In Turner, L. H. & Sterk, H. M. (Eds.), *Differences that make a difference* (s. XI-XVI). Westport, CT: Bergin and Garvey. 25 million women lack pensions (1996, July 30). Washington, DC: Associated Press. (Internet).
- Tyack, D., & Hansot, E. (1990). *Learning together: A history of coeducation in American public schools*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Umansky, E. M. (1985). Feminism and the reevaluation of women's roles within American Jewish life. In Haddad, Y. Y., & Findly, E. B. (Eds.), *Women, religion and social change* (s. 477-494). Albany: State University of New York Press.
- United Nations. (1997). *Report on the world social situation, 1997*. New York: Author.
- United Nations. (1998). *Maternity protection at work*. New York: Author.
- Uribe, V., & Harbeck, K. M. (1992). Addressing the needs of lesbian, gay and bisexual youth: The origins of PROJECT 10 and school-based intervention. In Harbeck, K. M. (Ed.), *Coming out of the classroom closet: Gay and lesbian students, teachers, and curricula* (s. 9-28). New York: Haworth Press.
- U. S. Bureau of Prisons agrees to reforms in settlement of sex suit. (1998, March 4). San Francisco, CA: Associated Press (Internet).
- U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census. (1976). *Historical statistics of the United States, Colonial Times to 1970, Part I*. Washington, DC: U. S. Government Printing Office.
- U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census. (1985). *Statistical abstract of the United States, 1985*. Washington, DC: U. S. Government Printing Office.
- U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census. (1991). *Statistical abstract of the United States, 1991*. Washington, DC: U. S. Government Printing Office.
- U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census. (1993). *Statistical abstract of the United States, 1993*. Washington, DC: U. S. Government Printing Office.
- U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census. (1994). *Statistical abstract of the United States, 1994*. Washington, DC: U. S. Government Printing Office.
- U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census. (1996). *Statistical abstract of the United States, 1996*. Washington, DC: U. S. Government Printing Office.
- U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census. (1997). *Statistical abstract of the United States, 1997*. Washington, DC: U. S. Government Printing Office.
- U. S. Department of Defense. (1997). *Military manpower statistics*. Washington, DC: Author.
- U. S. Department of Education. (1997). *1994 Elementary and secondary school civil rights compliance report*. Washington, DC: Author.
- U. S. Department of Health and Human Services, National Center for Health Statistics. (1991). *Health, United States, 1991*. Washington, DC: U. S. Government Printing Office.
- U. S. Department of Health and Human Services, National Center for Health Statistics. (1995). *Health, United States, 1994*. Washington, DC: U. S. Government Printing Office.
- U. S. Department of Health and Human Services, National Center for Health Statistics. (1996). *Health, United States, 1995*. U. S. Government Printing Office.
- U. S. Department of Health and Human Services, National Center for Health Statistics. (1997). *Health, United States, 1996-97*. Washington, DC: U. S. Government Printing Office.
- U. S. Department of Health and Human Services. (1998). *Child maltreatment 1996. Reports from the states to the National Child Abuse and Neglect Data System*. Washington, DC: Author.
- U. S. Department of Justice. (1991). *Women in prison*. Washington, DC: U. S. Government Printing Office.
- U. S. Department of Justice. (1994). *Violence against women*. Washington, DC: U. S. Department of Justice.
- U. S. Department of Justice, Bureau of Justice Statistics. (1994). *HIV in prisons and jails*. Washington, DC: U. S. Government Printing Office.
- U. S. Department of Justice, Bureau of Justice Statistics. (1996). *Sourcebook of criminal justice statistics, 1996*. Washington, DC: Author.
- U. S. Department of Justice, Bureau of Justice Statistics. (1997). *Criminal victimization in the United States, 1994*. Washington, DC: Author.
- U. S. Department of Labor. (1994). *Working women count! A report to the nation*. Washington, DC: Women's Bureau, U. S. Department of Labor.
- U. S. Department of Labor. (1997a). *The glass ceiling initiative: Are there cracks in the ceiling?* Washington, DC: Author.
- U. S. Department of Labor. (1997b). *National census of fatal occupational injuries, 1996*. Washington, DC: Author.
- U. S. Department of Labor. (1998a). *The employment situation: May 1998*. Washington, DC: Author.
- U. S. Department of Labor. (1998b, January). *Employment and earnings*. Washington, DC: Author.
- U. S. Department of State. (1994). *Country reports on human rights practices for 1993*. Washington, DC: U. S. Government Printing Office.
- U. S. House of Representatives, Select Committee on Children, Youth and Families. (1990, June 28). "Victims of Rape," fact sheet.
- U. S. National Center for Education Statistics. (1996). *Digest of education statistics, 1996*. Washington, DC: U. S. Department of Education.
- U. S. Senate Special Committee on Aging. (1991). *Aging America*. Washington, DC: U. S. Government Printing Office.
- Ussher, J. (1989). *The psychology of the female body*. London: Routledge.
- Vanderstaay, S. (1992). *Street lives*. Philadelphia: New Society Publishers.
- Van Goozen, S., Frijda, N., & Van De Poll, N. (1994). Anger and aggression in women: Influence of sports choice and testosterone administration. *Aggressive Behavior*, 20, s. 213-222.
- Van Voorhis, P., Cullen, F. T., Link, B. G., & Wolfe, N. T. (1991). The impact of race and gender on correctional officers' orientation to the integrated environment. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 31, s. 555-572.
- Verhovek, S. H. (1998, January 1). As woman's execution nears, Texas squirms. *New York Times*, s. A1, s. 12.
- Vivian, J. (1993). *The media of mass communication*. Boston: Allyn and Bacon.
- Voakes, P. S. (1997). *The newspaper journalists of the '90s*. Reston, VA: American Society of Newspaper Editors.
- Vobejda, B. (1997a, June 18). For many girls, first sex was "not wanted." *Washington Post*, s. A14.
- Vobejda, B. (1997b, December 5). Abortion rate in U. S. off sharply. *Washington Post*, s. A1.
- Voelker, R. (1998). Teen health risks. *Journal of the American Medical Association*, 279, s. 1599.
- Voss, L. S. (1997). Teasing, disputing, and playing: Cross-gender interactions and space utilization among first and third graders. *Gender & Society*, 11, s. 238-256.
- Wadden, T. A., et al. (1997). Exercise in the treatment of obesity: Effects of four interventions on body composition, resting energy expenditure, appetite, and mood. *Journal of Clinical and Consulting Psychology*, 65, s. 269-275.
- Walte, T. L. (1992, December 8). Sexual behavior levels compared in studies in Britain and France. *New York Times*, s. C3.

- Waldron, I. (1995). Contributions of changing gender differences in behavior and social roles to changing gender differences in mortality. In Sabo, D., & Gordon, D. F. (Eds.), *Men's health and illness* (s. 22-45). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Walker, A., & Parmar, P. (1993). *Warrior marks: Female genital mutilation and the sexual blinding of women*. New York: Harcourt Brace.
- Wallace, R. A. (1992). *They call her pastor*. Albany: State University of New York Press.
- Wallis, C. (1989, December 4). Onward, women! *Time Magazine*, s. 8089.
- Walsh-Childers, K. (1996). Women as sex partners. In Lester, P. M. (Ed.), *Images that injure* (s. 81-86). Westport, CT: Praeger.
- Walzer, S. (1996). Thinking about the baby: Gender and divisions of infant care. *Social Problems*, 43, s. 219-234.
- Warr, M. (1985). Fear of rape among urban women. *Social Problems*, 32, s. 238-250.
- Warren, M. A. (1985). *Gendercide: The implications of sex selection*. London: Rowman and Allanheld Publishers.
- Watt, S., & Cook, J. (1991). Racism: Whose liberation? Implications for women's studies. In Aaron, J., & Walby, S. (Eds.), *Out of the margins: Women's studies in the nineties* (s. 131-142). London: The Falmer Press.
- Wayne, L. (1996, September 6). Loopholes allow presidential race to set a record. *New York Times*, s. 1, 26.
- Weaver, J. (1992). The social science and psychological research evidence: Perceptual and behavioural consequences of exposure to pornography. In Itzen, C. (Ed.), *Pornography: Women, violence and civil liberties* (s. 284-309). Oxford: Oxford University Press.
- Weaver, M. J. (1995). *New Catholic women: A contemporary challenge to traditional religious authority*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Webber, J. (1983). Between law and custom: Women's experience of Judaism. In Holden, P. (Ed.), *Women's religious experience: Cross-cultural perspectives* (s. 143-162). London: Groom Helm.
- Webster, J. (1996). *Shaping women's work: Gender, employment and information technology*. New York: Longman.
- Wechsler, H., Dowdall, G. W., Davenport, A., & Castillo, S. (1995). Correlates of college student binge drinking. *American Journal of Public Health*, 85, s. 921-926.
- Weidman, J. L. (Ed.) (1984). *Christian feminism*. San Francisco: Harper and Row.
- Weiser, B. (1997, June 11). Sex and race discrimination occurs in federal courts, a study finds. *New York Times*, s. B6.
- Weisner, T. S., Gamier, H., & Loucky, J. (1994). Domestic tasks, gender egalitarian values and children's gender typing in conventional and nonconventional families. *Sex Roles*, 30, s. 23-54.
- Weisner, T. S., & Wilson-Mitchell, J. E. (1990). Nonconventional family lifestyles and sex typing in six year olds. *Child Development*, 61, s. 1915-1933.
- Weissman, M. M. (1980). Depression. In Brodsky, A. M., & Hare-Mustin, R. (Eds.), *Women and psychotherapy* (s. 97-112). New York: The Guilford Press.
- Weitz, R. (1991). *Life with AIDS*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Weitzman, L., & Rizzo, D. (1976). *Images of males and females in elementary school textbooks*. Washington, DC: Resource Center on Sex Roles in Education.
- Weitzman, L. J. (1985). *The divorce revolution*. New York: Free Press.
- Weitzman, L. J., Eifer, D., Hokada, E., & Ross, C. (1972). Sex-role socialization in picture books for pre-school children. *American Journal of Sociology*, 77, s. 1125-1150.
- Weitzman, N., Birns, B., & Friend, R. (1985). Traditional and nontraditional mothers' communication with their daughters and sons. *Child Development*, 56, s. 894-896.
- Welch, S. D. (1985). *Communities of resistance and solidarity: A feminist theology of liberation*. Maryknoll, NY: Orbis Books.
- Wellington, A. J. (1994). Accounting for the male/female wage gap among Whites, 1976 and 1985. *American Sociological Review*, 59, s. 839-848.
- Wenger, N. K. (1997). Coronary heart disease: An older woman's major health risk. *British Medical Journal*, 315, s. 1085-1095.
- Wennards, C., & Wold, A. (1997). Nepotism and sexism in peer review. *Nature*, 307, s. 341.
- Wertheimer, B. M. (1979). "Union is power": Sketches from women's labor history. In J. Freeman (Ed.), *Woman: A feminist perspective* (s. 339-358). Palo Alto, CA: Mayfield.
- Wertz, R. W., & Wertz, D. C. (1986). Notes on the decline of midwives and the rise of medical obstetrics. In Conrad, P., & Kern, R. (Eds.), *The sociology of health and illness* (s. 134-146). New York: St. Martin's Press.
- Wesley, L. A. (1982). *A territorial issue: A study of women in the construction trades*. Washington, DC: Wider Opportunities for Women.
- Weston, K. (1991). *Families we choose: Lesbians, gays, kinship*. New York: Columbia University Press.
- Where French course is cause celebre. (1990, Alarch 4). *New York Times*, s. 35.
- Whipp, B. J., & Ward, S. A. (1992). Will women soon outrun men? *Nature*, 355, s. 25.
- Whitaker, A., Johnson, J., Shaffer, D., Rapoport, J. L., Kalkow, K., Walsh, B. T., Davies, M., Braiman, S., & Dolinsky, A. (1990). Common troubles in young people: Prevalence disorders in a nonreferred adolescent population. *Archives of General Psychiatry*, 47, s. 487-496.
- White, D. (1995). *Above the political glass ceiling: A comparison of men and women members of Congress*. Paper presented at the Annual Meeting of the Eastern Sociological Society, Philadelphia, PA.
- White, J. C., & Dull, V. T. (1998). Room for improvement: Communication between lesbians and primary care providers. *Journal of Lesbian Studies*, 2.
- White, P. G., Young, K., & McTeer, W. G. (1995). Sport, masculinity, and the injured body. In Sabo, D., & Gordon, D. F. (Eds.), *Men's health and illness* (s. 158-182). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Whitehead, H. (1981). The bow and the burden strap: A new look at institutionalized homosexuality in Native North America. In Ortner, S. B., & Whitehead, H. (Eds.), *Sexual meanings* (s. 31-79). New York: Cambridge University Press.
- Widom, C. S., & Ames, A. (1988). Biology and female crime. In Moffitt, T. E., & Mednick, S. A. (Eds.), *Biological contributions to crime causation* (s. 308-331). Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers.
- Wikan, U. (1984). Shame and honour: A contestable pair. *Man*, 19, s. 635-652.
- Wilbanks, W. (1987). *The myth of a racist criminal justice system*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Wilkerson, I. (1991a, August 14). To save its men, Detroit plans boys-only schools. *New York Times*, s. A1, A17.
- Wilkerson, I. (1991b, January 25). Blacks wary of their big role in military. *New York Times*, s. A1, A2.
- Wilkie, J. R. (1993). Changes in U. S. men's attitudes toward the family provider role, 1972-1989. *Gender & Society* 7, s. 261-279.
- Willentz, J. A. (1991). Invisible segment of a veterans population: Women veterans, past omissions and current corrections. In Kendrigan, M. L. (Ed.), *Gender differences: Their impact on public policy* (s. 173-188). New York: Greenwood Press.
- Williams, B. (1987). Homosexuality: The new Vatican statement. *Theological Studies*, 48, s. 259-277.
- Williams, C. L. (1992). The glass escalator: Hidden advantages for men in the "female" professions. *Social Problems*, 39, s. 253-267.
- Williams, C. L. (1995). *Still a man's world: Men who do women's work*. Berkeley: University of California Press.

- Williams, C. W. (1991). *Black teenage mothers*. Lexington, MA: Lexington Books.
- Williams, J. A., Jr., Vernon, J. A., Williams, M. C., & Malecha, K. (1987). Sex role socialization in picture books: An update. *Social Science Quarterly*, 68, s. 148-156.
- Williams, J. E. (1985). Mexican American and Anglo attitudes about sex roles and rape. *Free Inquiry in Creative Sociology*, 13, s. 15-20.
- Williams, L. A. (1988). Toxic exposure in the workplace: Balancing job opportunity with reproductive health. In Boneparth, E., & Stroper, E. (Eds.), *Women, power and policy: Toward the year 2000* (s. 113-130). New York: Pergamon.
- Williams, W. L. (1986). *The spirit and the flesh*. Boston: Beacon.
- Williamson, N. E. (1976). *Sons or daughters*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Wilson, E., & Ng, S. H. (1988). Sex bias in visual images evoked by generics: A New Zealand study. *Sex Roles*, 15, 159-168.
- Wilson, W. J. (1987). *The truly disadvantaged*. Chicago: University of Chicago Press.
- Wise, E., & Rafferty, J. (1982). Sex bias and language. *Sex Roles*, 8, s. 1189-1196.
- Wise, M. (1997, October 29). It's official: Two women are referees. *New York Times*, s. C1, 2.
- Withorn, A. (1986). Helping ourselves. In Conrad, P., & Kern, R. (Eds.), *The sociology of health and illness* (s. 416-424). New York: St. Martin's Press.
- Witkin, H. A., Mednick, S. A., Schulinger, E., Bakkestrm, E., Christiansen, K. O., Goodenough, D. R., Hirschhorn, K., Lundsteen, C., Owen, D. R., Philip, J., Rubin, D. B., & Stocking, M. (1976). Criminality in XYY and XYYmen. *Science*, 193, 547-555.
- Witt, L., Paget, K. M., & Matthews, G. (1994). *Running as a woman: Gender and power in American politics*. New York: Free Press.
- Wolf, N. (1991). *The beauty myth*. New York: William Morrow.
- Wolfe, A. (1998). *One nation, after all*. New York: Viking.
- Wolowitz, H. M. (1972). Hysterical character and feminine identity. In Bardwick, J. (Ed.), *Readings on the psychology of women* (s. 307-313). New York: Harper and Row.
- Women candidates. (1992, July 22). *Time/CNN* opinion poll conducted by Yankelovich Partners, Inc., Washington, DC.
- Woods, N. E., Dery, G. K., & Most, A. (1982). Recollections of menarche, current menstrual attitudes, and premenstrual symptoms. In S. Golub (Ed.), *The transition from girl to woman* (s. 87-97). Lexington, MA: D.C. Heath.
- Woog, D. (1995). *School's out*. Los Angeles: Alyson Publications.
- Wooley, S. C., & Wooley, O. W. (1980). Eating disorders: Obesity and anorexia. In Brodsky, A. M., & Hare-Mustin, R. (Eds.), *Women and psychotherapy* (s. 135-158). New York: The Guilford Press.
- Woollett, A., White, D., & Lyon, L. (1982). Fathers' involvement with their infants: The role of holding. In Beall, N., & McGuire, J. (Eds.), *Fathers: Psychological perspectives* (s. 72-91). London: Junction.
- Worden, A. P. (1993). The attitudes of women and men in policing: Testing conventional and contemporary wisdom. *Criminology*, 31, s. 203-237.
- World Bank. (1991). *World development report*. New York: Oxford University Press.
- World Bank. (1996). *World development report*. New York: Oxford University Press.
- World Health Organization. (1960). *Constitution*. Geneva: Palais des Nations.
- Wright, J. C., Huston, A. C., Truglio, R., Fitch, M., Smith, E., & Piemyat, S. (1995). Occupational portrayals on television: Children's role schemata, career aspirations, and perceptions of reality. *Child Development*, 66, s. 1706-1718.
- Wright, R. (1996). The occupational masculinity of computing. In Cheng, C. (Ed.), *Masculinities in organizations* (s. 77-96). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Wright, R., & Jacobs, J. A. (1995). Male flight from computer work: A new look at occupational resegregation and ghettoization. In Jacobs, J. A. (Ed.), *Gender inequality at work* (s. 334-376). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Wroblewski, R., & Huston, A. C. (1987). Televised occupational stereotypes and their effects on early adolescents: Are they changing? *Journal of Early Adolescence*, 7, s. 283-297.
- Yamanaka, K., & McClelland, K. (1994). Earning the model-minority image: Diverse strategies of economic adaptation by Asian-American women. *Ethnic and Racial Studies*, 17, s. 79-114.
- Yee, S. J. (1992). *Black women abolitionists*. Knoxville: The University of Tennessee Press.
- Yoon, J. (1996, March 2). In sexist Korea, a rare victory for women. Seoul, South Korea: Reuters. (Internet).
- Zappone, K. (1991). *The hope for wholeness*. Mystic, CT: Twenty Third Publications.
- Zate, M. (1996, January-February). Breaking through the glass ceiling. *Hispanic Business*, s. 30-24.
- Zavella, P. (1987). *Women's work and Chicano families*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Zerbe, K. J. (1993). *The body betrayed: Women, eating disorders, and treatment*. Washington, DC: American Psychiatric Press.
- Zicklin, G. (1992, August). *Re-biologizing sexual orientation: A critique*. Paper presented at the Annual Meeting of the Society for the Study of Social Problems, Pittsburgh, PA.
- Zimmer, L. E. (1986). *Women guarding men*. Chicago: University of Chicago Press.
- Zimmer, L. E. (1987). How women reshape the prison guard role. *Gender & Society*, 1, s. 415-431.
- Zimmer, L. E. (1988). Tokenism and women in the workplace: The limits of gender-neutral theory. *Social Problems*, 35, s. 64-77.
- Zimmerman, B., & McNaron, T. A. H. (Eds.) (1996). *The new lesbian studies: Into the twenty-first century*. New York: Feminist Press.
- Zoba, W. M., & Lee, H. (1996, April 8). Ministering women. *Christianity Today*, s. 14-21.
- Zoch, L. M. (1997). *Women as sources: Gender patterns in framing the news*. Paper presented at the Annual Meeting of the Association for Education in Journalism and Mass Communication, Chicago, IL.
- Zupan, L. L. (1992). The progress of women correctional officers. In Mover, I. L. (Ed.), *The changing roles of women in the criminal justice system* (s. 323-343). Prospect Heights, IL: Waveland Press.
- Zuravin, S. J. (1987). Unplanned pregnancies, family planning problems, and child maltreatment. *Family Relations*, 36, s. 135-139.

Orientační bibliografie materiálů týkajících se genderu a ženské problematiky v České republice a střední/východní Evropě:

Užitečné webové odkazy:

- www.archiv.soc.cas.cz
- www.aspekt.sk
- www.ecn.cz
- www.femindex.cz
- www.feminismus.cz
- www.ff.cuni.cz/gender
- www.gay.iniciativa.cz
- www.genderonline.cz
- www.owp.cz
- www.profem.cz
- www.transforum.cz
- www.transgender.cz

Tematicky zaměřené časopisy a monotematická čísla časopisů věnovaná ženské problematice:

Aspekt, feministický kulturní časopis. Témata:

- 1993/1. Krása
 - 1994/1. Materstvo
 - 1994/2. Feminizmy
 - 1994/3. Bosorky, čarodějnice, ježibaby, strigy, baby jagy, vedmy, aj.
 - 1995/1. Písanie žien a feministická literárnovedná reflexia
 - 1995/2-3. Ženy a moc
 - 1996/1. Lesbická existencia
 - 1996/2. Strachy a bariéry
 - 1997/1. Ludské práva
 - 1997/2. Ženské telo I
 - 1997/3. Ženské telo II
 - 1998/1. Myslenie žien
 - 1998/2. Priestory žien
 - 1998/3. Násillie I.
 - 1999/1. Násillie II.
 - 1999/2. Osobné je politické
 - 2000/1. Nerodíme sa ako ženy, stávame sa nimi
 - 2000-1/2001/2. Patriarchát
 - 2001/2. D(r)jámy
- Czech Sociological Review**. Fall 1999: 7/2. Tematické číslo: The Position of Czech Women in the Society of the 1990s in the Spectrum of Research.
- Český dialóg**. roč. 3, č. 3, 1993 „Ženy! Ženy! Ženy!“
- Člověk 93**, roč. II, č. 9-10, 1993 „Zaostřeno na ženu“

- Dotek**. č. 9, 1999 „Žena jako čarodějka, žena a její síla, žena a společnost, gender studies“
- Edice TVARy**. svazek 8, 1994 „Feminismus mnoha tváří“ (příloha čtrnáctideníku Tvar) *European Journal of Women Studies*.
- Filosofický časopis**. 1992: 40/5. Tematické číslo věnované feminizmu. Havelková, H., a Šmejkalová, J. (Eds.)
- Gender, rovné příležitosti, výzkum**. (Vydává Gender in Sociology Team, SoÚ AV ČR.)
- Hypatia: A Journal of Feminist Philosophy**. Fall 1993:8/4. Special Cluster on Eastern European Feminism.
- IBIS**. roč. II, č. 4, 1998
- Iniciály**. roč. 2, č. 25, 1992 „Feminismus – ano?“
- Iniciály**. roč. 5, č. 37, 1994 „Muž a žena“
- Jedním okem – One Eye Open**.
- Revue Labyrint**. č. 1-2, 1997 „Ženy v umění“
- Revue Prostor**. č. 34, 1997 „Partnerské vztahy v přelomové době“
- Revue Prostor**. roč. 5, č. 20, 1992 „Svět žen“
- Sociologický časopis**. 1995: 31/1. Tématické číslo věnované problematice žen. Havelková, H., a Čermáková, M. (Eds.)
- Sociologický časopis**. roč. 33, č. 4, 1997
- Souvislosti: Revue pro křesťanství a kulturu**. 1992: 3/4. Monotematické číslo o ženách.
- Souvislosti**. roč. III, č. 4, 1994 „Feministické teologie“
- Transitions**. January 1998, Vol. 5 No. 1 „Talking about Women and Men“
- Women East-West**. Bulletin of the Association of Women in Slavic Studies.
- Women's History Review**. 1996: 5/4. Special Issue: Women in Central and Eastern Europe.

Zprávy, dokumenty a studie v češtině:

- Alty a soprány – kapesní atlas ženských iniciativ*. (1994). Praha: Nadace Gender Studies.
- Antologie filosofických, sociologických a historických esejů o českých a slovenských ženách*. (1993). Praha: Nadace Gender Studies.
- Čermáková, M., a Maříková, H. (1996). *Data o ženách v České republice*. Praha: Nadace Gender Studies.
- Čermáková, M., Maříková, H., a Simerská, L. (1998). *Platforma pro Akci. Shrnutí závěrů 4. světové konference o ženách v Pekingu 1995. Česká situace 1998*. Praha: Nadace Gender Studies.
- Čermáková, M., Hašková, H., Křížková, A., Linková, M., Maříková, H., a Musilová, M. (2000). *Souvislosti a změny genderových diferencí v české společnosti v 90. letech*. Praha: SoÚ AV ČR.
- Četkovic, N., a Frýdlová P. (1999). *Epistolae*. Praha: Centrum pro Gender Studies, proFem. Berlín: OWEN.
- Desatero o domácím násillí: shrnutí základních výsledků reprezentativního výzkumu agentury STEM*. (2001). Praha: Bílý kruh bezpečí.
- Dneska tě ještě nezabiju – Zpráva o stavu domácího násillí*. (1997). Praha: Nadace ROSA.
- Dopisy Milady Horákové*. (1990). Praha: Lidové Noviny.
- Frýdlová, P., ed. (1998). *Násillí na ženách: pomoc těm, které přežily*. Sborník konference „Týden solidarity“. Praha: Gender Studies, o. p. s.
- Frýdlová, P., ed. (1998). *Všechny naše veřejšky: paměť žen I a II*. Praha: Nadace Gender Studies.
- Havelková, H., ed. (1992). *Lidská práva, ženy a společnost*. Praha: ESVP.
- Hendrychová, S., ed. (1998). *Právní postavení žen v České republice*. Praha: Nadace Gender Studies.
- Charta sexuálních a reprodukčních práv*. (1997). Praha: Společnost pro plánování rodiny a sexuální výchovu.
- Kolínská, R. (1995). *Mateřská centra*. Praha: Pražské matky.
- Kuchařová, V., a Zamykalová, L. (1999). *Aktuální otázky postavení žen v ČR*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR.

- Obchod se ženami v postkomunistických zemích střední a východní Evropy. (1998). Praha: LaStrada, Česká republika.
- Ochrana práce žen v čs. právním řádu s návrhy na změnu z hlediska mezinárodních úmluv s přihlédnutím k riziku diskriminace žen na trhu práce. (1992). Praha: FMPSV.
- Plnění úmluvy o odstranění všech forem diskriminace žen. (1998). Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR.
- Princip stejného zacházení a rovných příležitostí pro muže a ženy v Evropském společenství. Soubor znění základních právních aktů Evropského společenství k otázce rovných příležitostí pro muže a ženy. (1998). Praha: MPSV.
- Regionální zpráva o institucionálních mechanismech pro zlepšení postavení žen v zemích střední a východní Evropy. Národní zpráva ČR. (1998). Praha: Nadace Gender Studies.
- Rozdělení činností v české rodině. Informace o výzkumu. (1998). Praha: Institut pro výzkum veřejného mínění.
- Sommerová, O. (2001). *O čem sní ženy*. Praha: HaK.
- Ulice, silnice, dálnice / Strassen und Grenzwege. (1996). Praha: proFem, Rozkoš bez rizika.
- Zpráva o Nadaci Gender Studies v Praze 1991-1997. (1998). Praha: Nadace Gender Studies.
- Žena a politika. Soubor základních dokumentů OSN a vlády ČSFR upravující práva žen a dětí. (1991). Praha: Klub žen.
- Žena ve městě. (1993). Praha: Institut základů vzdělanosti UK.
- Ženy a muži v číslech. (2000). Praha: MPSV a ČSÚ.
- Ženský vzdělávací spolek Vesna v Brně 1991-1994. (1994). Brno: Ženský vzdělávací spolek Vesna.

Edice Pracovní texty (Working Papers): Sociologický ústav AV ČR

- WP 1990/2 Čermáková, M., a Navarová H. *Ženy a volby '90*.
- WP 1991/2 Čermáková, M., Hradecká, I., a Navarová, H. *K postavení žen v československé společnosti*.
- WP 1991/5 Čermáková, M. *Gender and the Employment of Higher Education Graduates in Czechoslovakia*.
- WP 1995/4 Čermáková, M. (Ed.) *Women, Work and Society*.
- WP 1997/6 Kozera, N. *Czech Women in the Labor Market Work and Family in a Transition Economy*.
- WP 1997/5 Hájek, M. *Vývoj vybraných oborů vzdělání z hlediska gender*.
- WP 1997/8 Čermáková, M. *Rodina a měnící se gender role – sociální analýza české rodiny*.
- WP 1998/3 Tuček, M., a kol. *Česká rodina v transformaci – Stratifikace, děla rolí a hodnotové orientace*.
- WP 1999/5 Musilová, M. *Vývoj politiky rovných příležitostí mužů a žen v České republice v kontextu evropské integrace*.
- WP 2000/7 Šimerská, L., a Smetáčková, I. *Pracovní a rodinná praxe mladých lékařek*.

Edice Data a fakta: Sociologický ústav AV ČR

- 1992/13 Čermáková, M. *Pracovní a životní podmínky žen v České a Slovenské republice*.
- 1992/15 Čermáková, M. *České a slovenské ženy – shody a rozdíly*.
- 1995/5 Čermáková, M., Maříková, H., a Tuček, M. *Role mužů a žen v rodině a ve společnosti I*.
- 1995/6 Čermáková, M., Maříková, H., a Tuček, M. *Role mužů a žen v rodině a ve společnosti II*.
- 1996/1 Čermáková, M. *Rodina a zaměstnané ženy I*.
- 1996/2 Maříková, H. *Rodina a zaměstnané ženy II*.
- 1996/6 Čermáková, M. *Ženy a muži na trhu práce I*.
- 1996/6 Maříková, H. *Ženy a muži na trhu práce II*.
- 1998/1 Krížková, A. *Některé aspekty sociální pozice dnešní podnikatelky v práci a rodině*.

- 1999/4 Čermáková, M. *Sociální pozice žen s vysokoškolským vzděláním*.
- 1999/5 Musilová, M. *Shody a rozdíly v životním stylu mužů a žen s vysokoškolským vzděláním*.
- 1999/6 Maříková, H. *Vysokoškolačky a rodina*.

Původní monografie a sborníky:

- Bádají ženy jinak?* (2002). Sborník Práce z dějin vědy, Sv. 3. Sborník z konference, 3. vyd. Praha: ČJU.
- Brzek, A., a Pondělíčková-Mašlová, J. (1992). *Třetí pohlíbí*. Praha: Scientia Medica.
- Burešová, J. (2001). *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Bútorová, Z., a kol. (1996). *Ona a on na Slovensku: Ženský údel očami verejnej mienky*. Bratislava: Focus.
- Đolanská, J. (1999). *Sexuální násilí a děti I*. Praha: Elsktra.
- Donát, J. (1996). *Důvěrné a otevřené o sexualitě: sexuální výchova pro základní školy a pro nižší ročníky víceletých gymnázií*. Praha: Fortuna.
- Dunovský, J., Trojan, O., a Weiss, P. (1997). *Sexuální zneužívání dětí a sexuální násilí*. Praha: JAN.
- Fanel, J. (2000). *Gay historie*. Praha: Dauphin.
- Feigl, S. (1999). *Konať proti násilíu na detech*. Bratislava: Aspekt.
- Fifková, H. (1998). *O sexu s Hankou*. Praha: Grada.
- Feminismus 90. let českýma očima*. (1999). Sborník 30 původních textů českých autorek a autorů. Praha: One Woman Press.
- Hauserová, E. (1995a). *Na koštěti se dá i lítat*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Hauserová, E., ed. (1995b). *Růže mezi trnami – Ženy v politickém životě*. Praha: Zelený kruh.
- Hauserová, E. (1998). *Jsi přece ženská*. Praha: Grada Publishing.
- Havelková, H., ed. (1995). *Existuje středoevropský model manželství a rodiny?* Sborník z mezinárodního symposia. Praha: Divadelní ústav.
- Havelková, H., a Vodrážka, M., eds. (1998). *Žena a muž v médiích*. Praha: Nadace Gender Studies.
- Hsitlingerová, A., a Trnková, Z. (1998). *Životy mladých pražských žen*. Praha: SLOH.
- Horská, P. (1999). *Naše prababičky feministky*. Praha: NLN.
- Horský, J., a Seligová, M. (1997). *Rodina našich předků*. Praha: NLN.
- Charlotta G. Masaryková: *sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození*. (2001). Praha: Masarykův ústav AV ČR.
- Jánošová, P. (2000). *Homosexualita v názorech české společnosti*. Praha: Karolinum.
- Jarošová, H., a Matulová, M. (1976). *Žena v dnešní rodině*. Praha: Mladá fronta.
- Jesenská, M. (1995). *Cesta k jednoduchosti*. Brno: Barrister and Principal.
- Kaplan, K. (1996). *Největší politický proces „M. Horáková a spol.“*. Brno: Doplněk.
- Kiczková, Z., a kol. (2000). *Otázky rodové identity ve výtvarném umění, architektuře, filmu a literatuře*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Ledvinka, V., a Pešek J., ed. (1996). *Žena v dějinách Prahy*. Sborník. Praha: Documenta Pragensia XIII.
- Lenderová, M. (1999) *K hříchu i k modlitbě: žena v minulém století*. Praha: Mladá fronta.
- Lienau, M., a kol. (1997). *Domácí násilí – záležitost nikoli soukromá*. Konferenční sborník. Praha: Koordinační kruh prevence násilí na ženách.
- Macura, V. (1995). *Znamení zrodu*. Jinočany: H&H.
- Macura, V. (1998). *Český sen*. Praha: NLN.
- Marková, M. (1997). *Olga Havlová a ty druhé – Ženy ve veřejné emigraci*. Brno: Barrister a Principal.
- Maříková, H. (1999). *Muž v rodině: demokratizace sféry soukromé*. Praha: SoU AV ČR.
- Maříková, H. (2000). *Proměny soukromé české rodiny*. Praha: SLOH.

- Matoušek, O. (1997a). *Dospívání chlapců v Čechách a na Moravě*. Praha: Portál.
- Matoušek, O. (1997b). *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: SLON.
- Mitlohner, M. (1999). *Erotika a paragrafy*. Praha: Grada.
- Moldanová D., ed. (1996). *Žena-jazyk-literatura*. Sborník mezinárodní konference. Ústí nad Labem: PedF UJEP.
- Možný, I. (1983). *Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů*. Brno: uJEP.
- Možný, I. (1990). *Moderní rodina*. Brno: Blok.
- Murín, G. (1999). *Sex kontra kultura*. Praha: Hynek.
- Neudorflová, M. (1999). *České ženy v 19. století: úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha: Janua.
- Neumann, S. K. (1971). *Dějiny ženy*. Bratislava: Epoque.
- Opočenská, J. (1995). *Zpovzdálí se dívaly také ženy – výzva feministické teologie*. Praha: Kalich.
- Pachmanová, M. (2001). *Věrmot v pohybu: hovory o feminizmu, dějinách a vizualitě*. Praha: One Woman Press.
- Polišenský, J., a Ostrovská, S. (2000). *Ženy v dějinách lidstva*. Praha: Nakl. Jan Krigl.
- Plzák, M., a Uzel, R. (1997). *Zákony ženské přitažlivosti: intimní rozhovory o manželství a sexu*. Praha: ???
- Procházková, I., a Hromada, J. (1995). *Homosexualita, společnost a AIDS v ČR*. Praha: Orbis.
- Rozhovory Aspektu z roků 1993–1998. (1998)*. Bratislava: Aspekt.
- Ústav pro ČL AV ČR. (1999). *Sex a tabu v české kultuře 19. století*. Praha: Academia.
- Věšíňová-Kalivodová, E., a Maříková, H., eds. (1999). *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Praha: Open Society Fund.
- Vodrážka, M. (1996a). *Feministické rozhovory o tajných službách*. Praha: Nadace Gender Studies.
- Vodrážka, M. ed. (1996b). *Politika s ženami či bez žen*. Praha: Nadace Gender Studies.
- Vodrážka, M. (1999). *Esej o politickém harémismu: kritická zpráva o stavu feminizmu v Čechách*. Praha: „Zvláštní vydání“.
- Weiss, P., a Zvěřina, J. (1994). *Sexuální chování v ČR*. Praha: Dema.
- Weiss, P. (2000). *Sexuální zneužívání – pachatelé a oběti*. Praha: Grada.

Odborné články v češtině:

- Balabán, M. (1999). „Pojetí muže a ženy v Bibli.“ In Kalivodová, E., a Maříková, H. (Eds.), *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Praha: Open Society Fund.
- Čermáková, M. (1997). „Diskriminace na pracovním trhu, žena a zaměstnání, sexuální obtěžování.“ In *Žen Sen*: 1/2.
- Čermáková, M. (1995). „Gender, společnost a pracovní trh.“ In Sociologický časopis: 31/1.
- Čermáková, M. (1999a). „Gender a pracovní trh.“ In Kalivodová, E., a Maříková, H. (Eds.), *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Praha: Open Society Fund.
- Čermáková, M. (1999b). „K příčinám nižší sociální pozice žen s vysokoškolským vzděláním.“ In *Práce, personalistika a mzda*: 2.
- Čejmková, S. (1997). „Jazyk pro druhé pohlaví.“ In Daneš, F. a kol. *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia.
- Docekalová, H. N. (1992). „Co je feministická filosofie?“ In Filosofický časopis: 40/5.
- Dunlop, F. (1993). „Mužské a ženské vlastnosti: úvod k problému vztahu pohlaví ke vzdělání.“ In P. Oslzly (Ed.), *Podzemní univerzita*. Brno: Proglas.
- Dvořáková, Z. (1999). „Ženy a mzdová diskriminace.“ In *Politická ekonomie*: 1.
- Fialová, L., a Horská, P. (1991). „Česká žena očima statistiky posledních sto let.“ In *Historické listy*: 2.
- Flaxová, J. (1994). „Postmodernismus a vztahy mezi pohlavími ve feministické teorii.“ In *Filosofický časopis*: 42/4.

- Freud, S. (1971). „Některé psychické následky anatomického rozdílu pohlaví.“ In *Práce k sexuální teorii a k učení o neurosách*. Praha: Avicenum.
- Frydlová, P. (1999). „Specifikum ženského filmu.“ In Kalivodová, E., a Maříková, H. (Eds.), *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Praha: Open Society Fund.
- Gjuričová, Š. (1995). „Mužství a ženství jako sociální konstrukce?“ In *Konfrontace*: 2.
- Gjuričová, Š. „Gender či rod: užitečný pojem v psychologii?“ In *Čs. Psychologie*: 36/1.
- Gjuričová, Š. (1997). „Konstrukce mateřství a otcovství.“ In *Propsy, časopis pro moderní psychologii*: 3/1.
- Gjuričová, Š. (1999). „Konstrukce gender: maskulinita a femininita z odlišných perspektiv.“ In Kalivodová, E., a Maříková, H. (Eds.), *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Praha: Open Society Fund.
- Hanáková, P. (1999). „Lesbický film v historické perspektivě.“ In *Cinepur*.
- Havelková, H. (1992). „Kdo se bojí feministické filosofie?“ In *Filosofický časopis*: 40/5.
- Havelková, H. (1999). „K problému politické reprezentace a občanské zkušenosti žen.“ In Kalivodová, E., a Maříková, H. (Eds.), *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Praha: Open Society Fund.
- Heczková, L., a Věšíňová-Kalivodová, E. (2001). „Božena Němcová: pýcha i předsudek. Dvakrát o ženě mezi ženami.“ In *Božena Němcová: Obraz mezi obrazy*. Praha: Památník národního písemnictví.
- Hendrychová, S. (1999). „Z historie feminizmu v českých zemích.“ In Kalivodová, E., a Maříková, H. (Eds.), *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Praha: Open Society Fund.
- Hoffmannová, J. (1995). „Feministická lingvistika?“ In: *Naše řeč* 2.
- Horská, P., a Pešková, J. (1992). „Rozhovor mezi filosofkou a historičkou o ženské otázce v Čechách.“ In *Filosofický časopis*: 40/5.
- Hubálek, S. (1999). „Etika a agresivita v podnikání.“ In Kalivodová, E., a Maříková, H. (Eds.), *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Praha: Open Society Fund.
- Indruchová, L. (1995). „Žena na ulici: (Stereotypické reprezentace žen v současné velkoplošné reklamě v České republice.“ In *Sociologický časopis*: 31/1.
- Katrnák, T. (2001). „Strukturální příčiny poklesu sňatečnosti a nárůstu svobodných v České republice v průběhu devadesátých let.“ In *Sociologický časopis*: 37/2.
- Macek, P. (1998). „Adolescence – rodové stereotypy a problém identity.“ In Klusáková, L. (Ed.), *Macek, P. (1998). „Adolescence – rodové stereotypy a problém identity.“ In Klusáková, L. (Ed.),*
- Malečková, J. (1997). „Žena ve vnímání nerovnoměrnosti světového vývoje.“ In Kalivodová, E., a Maříková, H. (Eds.), *Kritéria a ukazatele nerovnoměrného vývoje v evropských dějinách*. Praha: Seminář obecných dějin.
- Maříková, H. (1999). „Proměna rolí muže a ženy v rodině.“ In Kalivodová, E., a Maříková, H. (Eds.), *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Praha: Open Society Fund.
- Musilová, D. (1995, 1996, 1997). „Životní osudy ročníku 1924.“ In *Lidské osudy v dějinách 20. století*. Praha: ÚSD, sv. 1–3.
- Musilová, D. (2001). „Vztah Františky Plamínkové k rodině Masarykových. In Masaryková, Ch. G.: *Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození*. Praha: Masarykův ústav AV ČR.
- Musilová, D. (2001). „Proměny všedního života žen po druhé světové válce.“ In Machačová, J., a Matěj-ček, J. (Eds.), *Studie k sociálním dějinám*, sv. 6. Praha, Kutná hora, Opava.
- Nebešková, I. (1980). „Jak píše české feministky? (Kontrasty ve výstavbě feministického textu).“ In Kalivodová, E., a Maříková, H. (Eds.), *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Praha: Open Society Fund.
- Oates-Indruchová, L. (1999). „Gender v médiích: nástín šife problematiky.“ In Kalivodová, E., a Maříková, H. (Eds.), *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Praha: Open Society Fund.
- Opočenská, J. (1999). „Násilí a jeho překonávání.“ In Kalivodová, E., a Maříková, H. (Eds.), *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Praha: Open Society Fund.
- Průšová, L. (2001). „Ostře sledované matky.“ In Kalivodová, E., a Maříková, H. (Eds.), *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Praha: Open Society Fund.
- Ričan, P. (1999). „Život žen s muži jako válka?“ In Kalivodová, E., a Maříková, H. (Eds.), *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Praha: Open Society Fund.

- Šiklová, J. (1999). „Gender Studies a feminismus na univerzitách ve světě a v České republice.“ In E. Kalivodová a H. Maříková (Eds.), *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Praha: Open Society Fund.
- Šmejkalová, J. (1991). „Co je feminismus? Kam s ní/m?“, část 1–5. In Tvar: 37–42.
- Talandová, J. (1998). „Sociální postavení lesbických žen a alternativní rodinné modely v kontextu heterosexuální společnosti.“ Praha: Alia.
- Valdrová, J. (1996). „Sexismus v německém jazyce a situace u nás.“ In *Žena–jazyk–literatura*. Ústí nad Labem: PedF UJEP.
- Valdrová, J. (1997). „K české genderové lingvistice.“ In *Naše řeč*: 80.
- Valdrová, J. (1999). „Mužské zaměření“ výchovy a výuky z pohledu lingvistiky“. In Kalivodová, E., a Maříková, H. (Eds.), *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Praha: Open Society Fund.
- Valdrová, J. (2001a). „K stereotypům a klíšé v medializaci ženství.“ In *Sociologický časopis*: 37/2.
- Valdrová, J. (2001b). „Novinové titulky z hlediska genderu“. In *Naše řeč*: 84.
- Věšíňová, E. (1996). „Ženy v literatuře – komparativní téma“. In Moldanová, D. (Ed.), *Žena–jazyk–literatura*. Sborník mezinárodní konference. Ústí nad Labem: PedF UJEP.
- Věšíňová, E. (1998). „Úvaha na téma ‚Čeština a žena‘“. In *Naše řeč*, roč. 81., č. 1.
- Věšíňová-Kalivodová, E. (1999). „Gender životního stylu: Srovnávací úvaha.“ In Kalivodová, E., a Maříková, H. (Eds.), *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Praha: Open Society Fund.
- Vodáková, A. (1992). „K ‚filosofii‘ ženské pracovní a životní dvourole.“ In *Filosofický časopis*: 40/5.

Knihy a texty přeložené do češtiny:

- Beauvoirová, S. (1966). *Druhé pohlaví*. Praha: Orbis.
- Bellinger, G. (1998). *Sexualita v náboženstvích světa*. Praha: Academia.
- Benardová, Ch., a Schläfferová, M. (1997). *Matky dělají muže: jak dospívají synové*. Praha: Pragma.
- Bly, R. (1999). *Železný Jan: kniha o mužích*. Praha: Argo.
- Bourdieu, P. (1998). *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.
- Bourdieu, P. (2000). *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum.
- Čermáková, M. ed. (1992 a 1993). *Sborník překladů z evropské a americké sociologie I a II*. Praha: SoÚ AV ČR.
- Djurovič, L. H. (1997). *Ženský rodopis*. Praha: Votobia.
- Eislerová, R. (1995). *Číše a meč, agrese a láska: aneb žena a muž v průběhu staletí*. Praha: NLN.
- Elsteinová, J. B. (1999). *Veřejný muž, soukromá žena*. Praha: ISE.
- Faderman, L. (2002). *Krásnější než láska mužů: romantické přátelství a láska mezi ženami od renesance po současnost*. Praha: One Woman Press.
- Feinberg, L. (2000). *Pohlavní štvanci: dějiny translidů od Johanky z Arku až po současnost*. Praha: GG.
- Foucault, M. (1999). *Vůle k vědění: dějiny sexuality I*. Praha: Herrmann a synové.
- Giddens, A. (1998). *Důsledky modernity*. Praha: SLON.
- Giddens, A. (1999). *Sociologie*. Praha: Argo.
- Giddens, A. (2000). *Unikající svět: jak globalizace mění náš svět*. Praha: SLON.
- Giddens, A. (2001). *Třetí cesta: obnova sociální demokracie*. Praha: Mladá fronta.
- Gilliganová, C. (2001). *Jiným hlasem*. Praha: Portál.
- Gödtel, R. (1994). *Sexualita a násilí*. Praha: Český spisovatel.
- Gray, J. (1994). *Muži jsou z Marsu, ženy jsou z Venuše. Praktický návod jak zlepšit vzájemné porozumění a dosáhnout v partnerských vztazích toho, co od nich očekáváme*. Praha: Knižní klub.
- Greer, G. (1999). *Eunuška*. Praha: One Woman Press.
- Grogan, S. (2000). *Body image: psychologie nespokojenosti s vlastním tělem*. Praha: Grada.

- Huntová, S. (1998). *Duchovní mateřství*. Praha: BEE International.
- Johnsenová, L. (1997). *Dcery bohyně – Svaté ženy Indie*. Praha: Votobia.
- Lipovesky, G. (1999). *Třetí žena*. Praha: Prostor.
- Lloydová, S. A. (1994). *Z muže ženou: autobiografie transexuála*. Praha: Svoboda.
- Morrisová, P. (2000). *Literatura a feminismus*. Brno: HOST.
- Morus, P. (1992). *Světové dějiny sexuality*. Praha: Naše vojsko.
- Oakleyová, A. (2000). *Pohlaví, gender a společnost*. Praha: Portál.
- Oates-Indruchová, L., ed. (1998). *Dívčí válka s ideologií: klasické texty angloamerického feministického myšlení*. Praha: SLON.
- Pateman, C. (2000). *Sexuální smluva*. Bratislava: Aspekt.
- Reich, W. (1993). *Funkce orgasmu: sex-ekonomické problémy biologické energie. Objevení orgonu*. Praha: Concordia.
- Ridley, M. (1999). *Červená královna: sexualita a vývoj lidské přirozenosti*. Praha: Mladá fronta.
- Rupp, L. (2002). *Vytoužená minulost: dějiny lásky a sexuality mezi osobami stejného pohlaví v Americe od příchodu Evropanů po současnost*. Praha: One Woman Press.
- Skilling, G. (2001). *Matka a dcera: Charlotta a Alice Masarykovy*. Praha: Gender Studies, o. p. s.
- Stadelmann, I. (2000). *Zdravé těhotenství, přirozený porod*. Praha: One Woman Press.
- Stoppard, M. (1993). *Žena od A do Z: kompletní praktický rádce ve zdraví i nemoci pro ženu každého věku*. Praha: Mladá fronta.
- Tannenová, D. (1995). *Ty mi prostě nerozumíš*. Praha: Mladá fronta.
- Tikkanen, M. (1998). *Mužov nemožno znásilnit*. Bratislava: Aspekt.
- Utrio, K. (1994). *Dcery Eviny – historie evropské ženy*. Praha: Nakladatelství Hejkal.
- Wieck, W. (1994). *Muži se nechávají milovat: závislost na ženě*. Praha: ProFem.
- Wichterich, Ch. (2000). *Globalizovaná žena: zprávy o budoucí nerovnosti*. Praha: ProFem.
- Wilson, E. (1993). *O lidské přirozenosti? Máme svobodnou vůli nebo je naše chování řízeno genetickým kódem?* Praha: NLN.
- Wolf, N. (2000). *Mýtus Krásky. Bratislava: Aspekt.*
- Yalomová, M. (1997). *Dějiny nádra: kulturní a sociální dějiny prsou od starověku až po současnost*. Praha: Rybka Publishers.

Monografie, sborníky a studie o České republice a střední/východní Evropě v cizích jazycích:

- Aslanbeigni, N., ed. (1994). *Women in the Age of Economic Transformation: Gender Impact of Reforms in Post-Socialist and Developing Countries*. London: Routledge.
- Biglová, K., Matějček, Z., Dytrych, Z., a David, H. P. (1994). *Remembering: Voices of Prague Jewish Women*. Praha: Zdeněk Bělgl.
- Bridger, S., ed. (1999). *Women and Political Change: Perspectives from Eastern and Central Europe*. London: Macmillan.
- Busheikin, L., a Trnka, S., eds. (1993). *Bodies of Bread and Butter: Reconfiguring women's lives in the post-communist Czech Republic*. Praha: Nadace Gender Studies.
- Einhorn, B. (1993). *Cinderella Goes to Market: Citizenship, Gender and Women's Movements in East Central Europe*. London, New York: Verso.
- Frydlová, P. (1996). *Frauenfilme in Osteuropa*. Berlin: Trafo verlag.
- Funk, N., a Mueller, M., eds. (1993). *Gender Politics and Post-Communism: Reflections from Eastern Europe and the Former Soviet Union*. New York: Routledge.

- Gal, S., a Kligman, G., eds. (2000). *Reproducing Gender: Politics, Publics, and Everyday Life after Socialism*. Princeton: Princeton University Press.
- Heitlinger, A. (1987). *Reproduction, Medicine and the Socialist State*. London: Macmillan Press.
- Heitlinger, A. (1979). *Women and State Socialism: Sex Inequality in the Soviet Union and Czechoslovakia*. London: Macmillan.
- Iggers, W. (1995). *Women of Prague: Ethnic Diversity and Social Change from the Eighteenth Century to the Present*. Providence: Berghahn Books.
- Jahnert, G., Gohrisch, J., Hahn, D., Nickel, H. M., Peinl, I., a Schafgen, K., eds. (2001). *Gender in Transition in Eastern and Central Europe Proceedings*. Berlin: Trafo Verlag.
- Kirilina, A. V. (1999). *Gender: lingvističeskije aspekty*. Moskva: Izdatel'stvo „Institut sociologii RAN“.
- Lobodzinska, B. (1995). *Family, Women and Employment in Central-Eastern Europe*. Westport, CT: Greenwood Press.
- Renne, T., ed. (1996). *Ana's Land: Sisterhood in Eastern Europe*. Boulder, CO: Westview Press.
- Rueschemeyer, M., ed. (1994). *Women in the Politics of Postcommunist Eastern Europe*. New York.
- Salecl, R. (1994). *The Spoils of Freedom: Psychoanalysis and Feminism after the Fall of Socialism*. New York: Routledge.
- Schwarz, J. (1999). *Die Kategorie der Weiblichkeit im Tschechischen: Die Verwendung femininer und maskullner Personenbezeichnungen für Frauen im Vergleich zum Deutschen*. Praha: FF UK.
- Scott, H. (1974). *Does Socialism Liberate Women? Experiences from Eastern Europe*. Boston: Bacon Press.
- Volchik, S. (1991). *Czechoslovakia: Politics, Economics and Society*. London: Pinter.
- Volchik, S., a Jaquette, J., eds. (1998). *Women and Democracy in Latin America and Central and Eastern Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Volchik, S., a Meyer, A., eds. (1985). *Women, State and Party in Eastern Europe*. Durham: Duke University Press.
- Women 2000: An Investigation into the Status of Women's Rights in Central and South-Eastern Europe and the Newly Independent States*. (2000). International Helsinki Federation for Human Rights.
- Women of the World. Laws and Policies Affecting Their Reproductive Lives: East Central Europe*. (2000). New York: Center for Reproductive Law and Policy.

Odborné články o České republice a střední/východní Evropě v cizích jazycích:

- Castle-Canerová, M. (1996). „Evaluation of Equal Opportunities for Men and Women in the Czech Republic.“ *Final Report. PHARE: 1995-1053.00*, připraveno pro Ministerstvo práce a sociálních věcí, Praha.
- David, K. (1991). „Czech Feminists and Nationalism in the Late Habsburg Monarchy: 'The First in Austria'“. In *Journal of Women's History*: 3/2.
- Dickins, Tom. (2001). „Gender Differentiation and the Asymmetrical Use of Animate Nouns in Contemporary Czech“. In: *The Slavonic and East European Review*, April, Vol. 79: 2.
- Frančíková, D. (2000). „Female Friends in Nineteenth-Century Bohemia: Troubles with Affectionate Writing and Patriotic Relationships“. In *Journal of Women's History*, Autumn: 12/3.
- Grunell, M. (1995). „Feminism Meets Scepticism – Women's Studies in the Czech Republic.“ In *The European Journal of Women's Studies*: 2.
- Havelková, H. (1993). „Patriarchy“ in Czech Society. In *Hypatia: A Journal of Feminist Philosophy*. Fall: 8/4.
- Havelková, H. (1996). „Abstract Citizenship? Women and Power in the Czech Republic.“ In *Social Politics: International Studies in Gender, State and Society*, Summer/Fall: 3/2-3.

- Havelková, H. (1997). „Transitory and Persistent Differences: Feminism East and West.“ In J. Scott, C. Kaplan a D. Keates (Eds.), *Transitions, Environments, Translations: Feminisms in International Politics*. New York: Routledge.
- Havelková, H. (1999). „Women in and after a ‚classless‘ society.“ In Zmroczek, Ch. a Mahony, P. (Eds.), *Women and Social Class – International Feminist Perspectives*. London: Taylor and Francis Group.
- Malečková, J. (1996). „Gender, Nation and Scholarship: Reflections on Gender/Women's Studies in the Czech Republic.“ In Maynard, M. a Purvis, J. (Eds.), *New Frontiers in Women's Studies: Knowledge, Identity and Nationalism*. London: Taylor and Francis Group.
- Malečková, J. (1997). „L'Eclosion du Feminisme en Europe Centrale et de l'Est: Une Grande Diversite de Contextes Nationaux. Presentation.“ In *Les Temps Modernes*, vol. 52:593.
- Malečková, J. (2000). „Nationalizing Women and Engendering the Nation: The Czech National Movement.“ In Blom, I., Hagemann, K. a Hall, C. (Eds.), *Gendered Nations: Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century*. Oxford a New York: Berg.
- Nolte, C. (1993). „‚Every Czech a Sokol!‘: Feminism and Nationalism in the Czech Sokol Movement“. In *Austrian History Yearbook*: 24.
- Orenstein, M. (1995). „Transitional Social Policy in the Czech Republic and Poland.“ In *Czech Sociological Review*: 3.
- Pachmanová, M. (2000). „Collective Desires: Czech Avant-Garde Architecture and the Production of Degendered Space.“ In *Umění*: XLVIII.
- Sokolová, V. (2002). „Don't Get Pricked!‘: Representation and the Politics of Sexuality in the Czech Republic.“ In Forrester, S., Gapova, E., a Zaborowska, M. (Eds.), *Over the Wall/After the Fall: Post-Totalitarian Cultures East and West*. Bloomington: Indiana University Press.
- Šiklová, J. (1993). „Macdonalds, terminators, Coca Cola ads – and feminism? Imports from the West.“ In L. Busheikin a S. Trnka (Eds.), *Bodies of Bread and Butter: Reconfiguring Women's Lives in the Post-Communist Czech Republic*. Praha: Nadace Gender Studies.
- Šiklová, J. (1997). „Feminism and the Roots of Apathy in the Czech Republic.“ In *Social Research*: 64/2.
- Šiklová, J. (1998a). „Why We Resist Western-Style Feminism.“ In *Transitions, Changes in Post-Communist Societies*: 5/1.
- Šiklová, J. (1998b). „Why Western Feminism Isn't Working in the Czech Republic.“ In *The New Presence*: 1.
- Šiklová, J. (1998c). „Why Western Feminism Isn't Working in the Czech Republic? Perspectives of feminist theories“. In *The Prague Journal of Central European Affairs*: 1.
- Šmejkalová-Strickland, J. (1993). „Do Czech women need feminism?“. In Busheikin, L., a Trnka, S., (Eds.), *Bodies of Bread and Butter: Reconfiguring Women's Lives in the Post-Communist Czech Republic*. Praha: Nadace Gender Studies.
- Šmejkalová-Strickland, J. (1995). „Revival: Gender Studies in the ‚Other‘ Europa“. In *Signs*: 20/4.
- Šmejkalová, J. (2001). „Gender as an Analytical Category of Post-Communist Studies“. In Jahnert, G., Gohrisch, J., Hahn, D., Nickel, H. M., Peinl, I., a Schafgen, K., (Eds.), *Gender in Transition in Eastern and Central Europe Proceedings*. Berlin: Trafo Verlag.
- Tatur, M. (1992). „Why is there no women's movement in Eastern Europe?“. In Lewis, P. G. (Ed.), *Democracy and Civil Society in Eastern Europe: Selected Papers from the Fourth World Congress for Soviet and East European Studies*. London: Macmillan Press.
- Večerník, J. (1995). „Economic and Political Man, Hardship and Attitudes in the Czech Republic and Central Europe.“ In *Czech Sociological Review*: 3.
- Věšínová-Kalivodová, E. (1998). „The Vision of Czech Women: One Eye Open. Gender Roles in Czech Society, Politics and Culture.“ In *Dialectical Anthropology*, Vol. 23, No. 4. Kluwe Academic Publishers.
- Watson, P. (1993). „The rise of masculinism in Eastern Europe“. In *New Left Review*: 198/March-April.

JMENNÝ REJSTŘÍK

Abbott, P., 30
 Abplanalp, J. M., 89
 Abzug, B., 383
 Adams, K. L., 178
 Adams, S., 112
 Adler, F., 326, 327, 328, 332
 Adler, P. A., 140
 Adler, R., 433, 453, 455
 Afshar, H., 445
 Ahmed, L., 442, 443, 444, 445, 453
 Aiken, S. H., 168
 Albert, M., 56
 Alexander, S., 198
 Allen, D., 209
 Allen, K. R., 238
 Allen, L. S., 77, 78, 79
 Allen, M., 165, 166, 367, 406
 Allan, G., 230, 231
 Allgood-Merten, B., 501, 517
 Altman, L. K., 226, 227, 476
 Amato, P., 265
 Ames, A., 85
 Ames, L. J., 476
 Ammerman, N. T., 447, 448
 Amott, T. L., 268
 Andersen, M. L., 170
 Anderson, B., 153, 451
 Anderson, S. R., 441
 Angler, N., 81
 Ankney, C. D., 75
 Anthony, S. B., 41
 Antilla, S., 309
 Appleby, R. S., 441, 447, 448
 Arenson, K. W., 147
 Armstead, C. A., 467
 Arnold, C. L., 279
 Arnold, R. A., 333, 346
 Aronson, E., 139
 Asch, A., 226
 Aslanbeigui, N., 323
 Aspin, L., 410
 Attie, L., 513, 514
 Aulette, J. R., 213, 265
 Ayres, B. D., 254, 393, 395, 398, 404
 Baca Zinn, M., 30, 57
 Bacon, M. H., 428
 Baehr, H., 183
 Bagilhole, B., 157
 Bagley, C., 164
 Bachman, J. G., 508
 Bailey, J. M., 78
 Baker, S. W., 67, 70, 71
 Ballou, M., 519, 520, 521, 522, 523
 Bandura, A., 98, 100
 Bane, M. J., 240, 241
 Banner, L., 38
 Bannerji, H. L., 167
 Baran, S. J., 207
 Bardwell, J. R., 102, 113
 Barker-Benfield, G. J., 480
 Barnes, G. M., 506
 Barnett, O. W., 256
 Barnett, R. C., 466, 503
 Baron, D., 176, 178, 179
 Barr, K. E. M., 508
 Barrett, N., 299
 Barringer, E., 249
 Barstow, A. L., 427
 Bartollas, C., 346
 Baruch, G. K., 466, 503
 Bashevkin, S., 46
 Baskin, D. R., 331
 Bassuk, S. S., 296
 Baunach, P. J., 348, 352
 Baxter, S., 383
 Bearden, J., 476
 Beatty, J. R., 306
 Beatty, R. W., 306
 Bebel, A., 45
 Beck, A. J., 349, 379
 Becker, M., 239
 Bedard, M. E., 245, 246
 Bedell, K. B., 418, 440, 450
 Belknap, J., 340
 Bellin, J. S., 469, 470
 Belluck, P., 392, 394
 Bem, S. L., 91, 96, 97, 100-107, 122
 Benedetto, R., 389

Benedict, J., 365
 Benham, P., 447
 Bennet, J., 253, 388, 389
 Benson, K. A., 163
 Berenbaum, S. A., 70
 Bergen, R., 265
 Bergen, R. K., 362, 363, 377
 Berger, R. J., 368
 Bergman, B. R., 270
 Berkman, L. F., 477
 Berliner, A. K., 437
 Bernat, F. P., 340, 341
 Bernstein, N., 365
 Bernstein, R., 162
 Bernstein, S., 141
 Berrill, K. T., 355
 Berry, V., 193
 Berryman-Fink, C., 182
 Bethune, M. M., 127
 Bettencourt, B. A., 83
 Betz, N. E., 514
 Biehl, J., 452
 Biener, L., 507
 Bird, C. E., 477
 Birke, L., 90
 Bischooping, K., 181
 Bjorkqvist, K., 83
 Bjorn, L., 284
 Black, L. E., 247
 Blackmun, H., 403
 Blackwell, E., 39
 Blake, C. E., 370
 Blakeslee, S., 469
 Blalock, J. A., 502
 Blanc, A. K., 246
 Blankenship, K. M., 318, 324
 Blasko, V. J., 207
 Blaubeergs, M. S., 178
 Bleier, R., 26
 Blinde, E. M., 492, 493
 Blood, R., 229, 230
 Bloom, A., 167
 Bloom, M., 493
 Bloom, Q., 27, 71, 74, 75, 78, 79, 82, 83, 88,
 89, 92, 249, 250
 Blum, L., 282
 Blume, E., 85, 509
 Blumenthal, R., 378
 Blumstein, P., 230, 247, 249
 Bohlander, E., 343
 Bohlen, C., 428
 Bok, S., 205, 210
 Bond, J. T., 235, 236
 Boneparth, E., 404
 Bookman, A., 387, 388
 Booth, A., 82
 Bordo, S., 516
 Bouchard, C. A., 512
 Bourque, L. B., 359, 360
 Bottcher, 345
 Boxer, B., 399
 Boxer, S., 55
 Boyle, J., 361
 Bozett, F. W., 254
 Bradbard, M. R., 116
 Bradwell, M., 27
 Brah, A., 54
 Brand, P. A., 259
 Brandwein, R., 257
 Brannigan, A., 367
 Brantley, B., 423
 Brantlinger, E. A., 135
 Braun, C. M., 400
 Bray, L., 410
 Breglio, V. J., 381-384, 386
 Brennan, T., 96
 Brennan, W., 403
 Brewer, L., 405
 Brewer, R. M., 241
 Brewster, K. L., 221
 Breyer, S. G., 403
 Brien, P. M., 349
 Briggs, N., 307
 Briggs, S., 434, 440, 450
 Brinton, M., 146
 Britton, D. M., 340
 Brod, H., 50, 168
 Brody, J. E., 141
 Bronner, E., 152
 Bronstein, P., 99, 112
 Brooke, J., 143
 Brookof, D., 256

Brooks-Gunn, J., 71, 499, 513, 514
Brooten, B. J., 453
Brophy, J. E., 132
Broverman, I. K., 498, 499
Brown, J. M., 379
Brown, C. H., 127
Brown, J., 257
Brown, J. D., 198
Brown, L., 519, 521, 522, 524
Browne, A., 257, 296
Brownmiller, S., 371
Brozan, N., 453
Brumberg, J., 513
Bruni, E., 196, 254
Buckley, S., 59
Buerk, D., 148
Bulbeck, C., 54
Bulman, E., 265
Bumiller, E., 374
Bumpass, L. L., 247
Bunting, J., III, 406
Buresh, B. S., 186
Burgess, A. W., 256
Burgess, E., 213, 256
Burke, B. M., 108-110
Burns, A., 113
Burns, A. L., 112
Burns, J. F., 109, 110, 374
Burriss, B. H., 281
Burrroughs, N. H., 127
Burstow, B., 522
Busfield, J., 500
Bush, D. M., 145, 146
Bush, G., 383, 386, 401, 403
Bush-Baskette, S. R., 330, 342, 344
Bussey, K., 100
Butler, M., 208
Butts, J. A., 346
Byrne, J. M., 333
Byrne, L., 453

Caldera, Y. M., 116
Caldwell, M. A., 249
Callahan, J. J., 263
Calvin, J., 437
Cammerneyer, M., 413

Campbell, A., 332
Campbell, B. N., 399
Campbell, K., 198
Cann, A., 101
Cannon, L. W., 501
Cannon, R. O., 467
Caplan, J. B., 61
Caplan, P. J., 61
Caraway, N., 42
Carelli, R., 224, 447
Carlet, D. J., 515
Carlo, T. A., 351, 352
Carlson, S. M., 273, 277, 278
Carmody, D. L., 422-425, 427, 430, 435-437, 442, 456
Carrigan, T. B., 52, 252
Carroll, C. M., 161
Carroll, S., J., 393, 395, 404
Carter, D. B., 101
Carter, J., 408
Carty, L., 158
Casey, M. B., 147
Cash, T. E., 513
Castelli, J., 420
Cazenave, N. A., 257
Celis, W., 137
Clancy, C. M., 489
Clark, C. S., 224, 225
Clark, J., 392, 393
Clark, M. M., 161
Clark, R. R., 118
Clarke, A., 87
Cleary, P. D., 477, 502
Clewell, B. C., 153
Clinton, W. J., 56, 284, 383, 385, 386, 402, 403, 410, 417, 524
Coale, A. J., 109
Cobble, D. S., 300
Cohen, W., 412
Cochran, S. D., 475
Collins, P. H., 57, 235, 241, 279, 508
Coltrane, S., 236
Comer, J. P., 113
Comstock, G., 193, 206, 211
Comstock, G. D., 455
Condry, J. C., 194, 195, 208

Conkey, M. W., 27
Conley, F. K., 484
Connell, R. W., 51
Connelly, M., 193
Connors, L., 111, 115
Cook, A., 320
Cook, J., 167
Cook, K. V., 114, 117
Cooke, M., 405
Coombs, L., C., 106
Corcoran, M., 287, 304, 305
Cornwall, M., 422
Corsaro, W. A., 100, 102, 120
Cott, N. E., 36, 41, 42, 46, 267, 269
Couric, E., 281, 283, 240
Courtney, A. E., 199, 201, 203, 206
Covell, K., 201, 203, 207, 439
Cowan, A., 135
Cowan, A. L., 227
Cowan, C. P., 233
Cowan, G., 101, 102
Cowan, P. A., 233
Cowan, R. S., 232
Cowell, A., 439
Cowell, P. E., 75
Cox, F. D., 217, 233
Cox, M. J., 233
Cox, R. S., 135
Craft, C., 196
Cramer, R., 167-170
Crane, F. G., 202
Craven, D., 357, 472
Crawford, K., 148, 149
Creighton, S. J., 261
Crenshaw, K. W., 34
Crick, N. R., 83
Crites, L., 332
Cron, T., 260
Cronin, A., 224
Cropper, C. M., 203
Crossette, B., 375, 376, 444, 445, 453, 456
Crowell, N. A., 256
Cruikshank, M., 47, 252
Culpepper, E. E., 86, 89
Cummings, J., 434
Curran, D. J., 53, 346, 375, 376, 418

Dale, C., 184
Dalton, K., 87
Daly, K., 332, 343
Daly, M., 373, 451
Danner, M. J. E., 347
Danziger, G., 38, 42
Darling, C., 219
Darrow, W. R., 444, 445
Datwyler, M. M., 235
Davidson, R. C., 525
Davidson, J., 72
Davies, B., 103, 119, 122, 123
Davies, J., 502
Davies-Netzley, S. A., 281
Davis, E. A., 146
Davis, K., 243, 477
Davis, M., 293, 294, 463
Davis, N. J., 346, 482
Davis, T. L., 136
Davis-Floyd, R. E., 481
Davis-Kimball, J., 404
Deats, S. M., 159
Deaux, K., 20
DeFour, D. C., 161
de Georges, O., 45
Deitch, C., 324
DeKeseredy, W. S., 258, 358, 361, 364, 365, 377
Delmar, R., 36, 49, 50
DeLoache, J. S., 119, 120
DeMott, B., 195
Denham, S. A., 112
Dennehy, K., 141
Desole, G., 161
DeVault, M. L., 182, 233
DeWitt, K., 56, 517
de Young, S., 202
Diamond, I., 228, 451
Diamond, M., 80
Dibble, U., 258, 261
Dickerson, B. J., 59
Diedrick, P., 242
Diesenhouse, S., 510
Dill, B. T., 57
Dines, G., 366, 367, 377
Dittman, R. W., 70
Dobash, R. E., 257

Dobash, R. P., 256, 257
Dobrzynski, J. H., 164
Dodson, D. L., 391, 404
Doell, R., 72
Dole, R., 383, 386
Dominick, J. R., 198
Donnerstein, E., 367
Dorsher, M., 187
Douglass, F., 194, 195, 210
Dow, B. J., 194, 195, 210
Dowd, M., 384, 401
Downs, A. C., 99
Downs, H., 197
Doyal, L., 281, 460, 461, 470, 477, 487, 503, 504
Drakulic, S., 59
Drentea, P., 314
Drewniany, B., 199-202
Dublin, T., 267
Dugan, K. B., 154
Dugger, C. W., 375, 376
Dukakis, M., 383
Dull, V. T., 486
Dunkle, M. C., 493
Dunlap, D. W., 137, 211, 218
Dunphy, J. S., 300
Durkheim, E., 418
Dworkin, A., 370, 372
Dzeich, B. W., 160
Eagly, A. H., 83
Earhart, A., 136
Eaton, B. C., 209
Ebaugh, H. R., 439, 440
Ebomoyi, E., 375
Eccles, J., 141
Eckholm, E., 439
Edelson, J. L., 256
Eder, D., 100, 102, 120, 139, 140, 171
Edlin, K., 291, 323
Edwards, H., 436
Edwards, S. S. M., 326
Egan, T., 378, 411
Ehrenreich, B., 426, 465, 478, 479, 482, 490, 491, 497, 504
Ehrhardt, A. A., 65, 67, 69, 70, 71
Eicher, E. M., 63

Eisenhart, M. A., 155
Eisenstein, H., 59
Elasmar, M. G., 193
Elliott, S., 211
Ellis, L., 68
El-Or, T., 430, 445
Elson, D., 312
Engels, E., 45
Engineer, A. A., 442
England, P., 319, 320
English, D., 426, 478, 479, 482, 497, 504
English, K., 331, 332
Enloe, C. H., 409, 414
Entwisle, D. R., 147
Epstein, C. F., 388, 390
Epstein, G. A., 254
Erikson, E. H., 96, 107
Erikson, V. L., 441, 450, 451, 454
Erwin, R. J., 112
Escoffier, J., 169
Estioko-Griffin, A., 216
Estrich, S., 164
Ettore, E., 506-509, 511, 512, 514
Evans, S. M., 47, 269, 271
Faderman, L., 47, 252
Fagot, B. I., 99, 102, 111, 120, 121
Faine, J. R., 343
Faludi, S., 55
Farrakhan, L., 51
Farrell, S. A., 441
Farrell, W., 51
Fausto-Sterling, A., 63, 72, 75, 81, 89
Fee, E., 484, 486
Feinman, C., 345
Feinstein, D., 399
Feiring, C., 120
Fejes, F. J., 193, 195, 200
Feldberg, R. L., 307
Feldstein, K., 293, 294
Fennema, E., 148, 149
Ferguson, M., 300
Ferguson, T., 187
Fernea, E. W., 444
Ferree, M. M., 32, 59
Findlen, B., 59

Fine, S., 285
Fineman, M. A., 292
Finkelhor, D., 262, 263, 362
Fiore, M., 145
First, A., 184
Fisher-Thompson, D., 116
Fisch, M., 499
Fitzgerald, L. E., 499
Fivush, R., 94, 100, 101, 103, 106, 112, 113, 121, 134, 145
Flanders, L., 210
Flexner, E., 127
Flynn, C. P., 258
Foerstel, H. N., 400
Foerstel, K., 400
Fogel, C. I., 511
Foley, D., 467, 480, 483, 484, 487, 502
Fordham, S., 142, 146
Foreit, K. G., 185
Foster, J. D., 178, 512
Fox, R., 26
Fox, S., 468, 470
Fox, T. G., 369
Frable, D. E. S. 106.
Frank, E., 484, 489
Frank, F. W., 177, 178
Franklin, D. W., 282
Franks, P., 489
Freedman, R., 512-514, 516
Freeman, J., 45, 47
Freeza, H., 508
French, H. W., 375
Freud, S., 48, 94-96, 107, 122, 123
Freudenheim, M., 525
Friedan, B., 44, 45
Friedman, J., 396
Friedman, R. C., 88
Frieze, I. H., 71, 72, 83, 95, 96
Fulani, L., 500
Fullilove, M., 510
Funk, N., 59
Funk, T., 449
Furstenberg, F. F., 265
Gabalac, N. W., 519, 520
Gabin, N. F., 268
Gabriel, M., 41
Gadon, E. M., 422
Gailey, C. W., 73, 74
Gallagher, M., 210
Gallup, G., 420
Gammon, C., 169
Gargan, E. A., 109
Garrison, C. G., 168
Gastil, J., 177
Gazzaniga, M., 76
Geis, F. L., 207
Gelles, R. J., 256
Gendler, M., 453
Gerami, S., 446, 455
Gerber, J., 353, 355
Gerbner, G., 173, 193-197, 211
Gerhard, M., 196, 197
Gero, J. M., 27
Gerson, M., 235
Gertzog, I. N., 400
Gettelman, T. E., 515
Gibb, F., 361
Giddings, P., 128, 131
Gidengil, E., 383, 385, 386
Gilbert, L. A., 499, 508, 520-521
Giffus, M., 333
Gilkes, C. T., 420
Gilligan, C., 139, 141, 142, 146, 171, 221, 222, 335, 496
Gillum, R. F., 467
Gilman, C. P., 39, 42
Gilroy, F. D., 106, 499
Gimbutas, M., 425, 426
Ginsburg, R. B., 336, 403
Ginzburg, C., 427
Giovannini, M. J., 86
Gitlin, M. J., 86
Gjerdingen, D. K., 86
Glaberson, W., 186
Glass, J., 309
Glass, R., 84
Glenn, E. N., 267, 268, 270, 271, 275, 278, 308, 313
Glenn, S. A., 267, 268, 487
Gluck, S. B., 270
Glunt, E. K., 476

Goering, L., 54, 261
Gold, M., 512
Goldberg, C., 251, 283, 383, 384, 396, 404
Golden, S., 295-297
Goldenberg, E. N., 367, 393
Goldhaber, M. K., 470
Golding, J. M., 503
Goldman, N., 434, 440, 463
Goldner, M., 55, 56
Goldsmith, B., 36, 41
Goldstein, A. J., 504, 505
Goldstein, L. F., 27
Gole, N., 445
Goleman, D., 112, 355
Golombok, S., 100, 101, 103, 106, 113, 121,
123, 134, 145, 255
Golub, S., 87-89
Gonzalez, A., 102
Good, T. L., 132
Goodenough, R. G., 121
Goodstein, L., 166, 193, 433
Goodwin, J., 444
Gordon, D. F., 524
Gordon, L., 222
Gordon, M., 261
Gordon, M. R., 410, 411
Gordon, M. T., 354, 358, 362
Gorman, C., 79, 88
Gornick, M. E., 477
Gorski, R. A., 77, 79
Gortmaker, S. L., 512, 513
Gosselin, P. G., 285
Gould, S. J., 31, 78
Graham, E., 375, 376
Graham, P. A., 129, 130
Grant, J., 420
Gray, W., 41, 449
Greeley, A. M., 428, 440
Green, J., 144
Green, K., 210
Green, V., 510
Greene, K. W., 254, 256, 354, 358, 361, 363
Greenfeld, L. A., 323
Greenhouse, L., 323
Greenhouse, S., 304, 311
Greer, G., 482

Greif, G. L., 236, 238
Griffin, S., 262, 452
Grigsby, J. S., 203
Gross, J., 242, 243, 360, 386, 396, 398
Gross, L., 183, 193, 195
Grotspeter, J. K., 83
Gruber, J. E., 284, 285
Guinier, L., 154, 417
Gutis, P. S., 218

Haarr, R., 337
Haas, L., 301
Haddar, Y. Y., 442-445
Hafner, R. J., 505
Hagan, J., 280, 297, 298, 300, 304
Hagan, K. L., 52
Haignere, L., 306
Hale-Benson, J. E., 102, 113
Halemba, G. J., 340
Hall, L., 246
Hall, R. M., 153, 154, 157, 158
Hamer, D. H., 78
Hamilton, M. C., 177
Haney, D. Q., 467, 512
Hannum, L. E., 178
Hansen, F. J., 499
Hanson, S. M. H., 238
Hansot, E., 129
Harbeck, K. M., 143, 144
Hardenbergh, M., 185, 187
Hardie, E. A., 85, 87
Harding, S. G., 28
Harrington, A., 75
Harrington, M., 30
Harris, B., 504
Harris, J., 351
Harris, M. B., 83, 515
Harrison, J. B., 522
Hart, M. M., 493
Hartjen, C. A., 341
Hartmann, H. I., 268, 269, 272, 277,
278-280, 299, 300, 312, 313
Hass, N., 195, 301
Hatch, M., 469
Hawkesworth, M., 162
Hayden, S., 182

Haynes, S. G., 466
Heidensohn, F., 337
Height, D., 241
Hekma, G., 169
Hekmat, A., 442-445
Helgeson, V. S., 463-466, 478, 501, 503
Hellinger, D., 126
Henig, R. M., 467, 483
Henley, N., 181
Henry, P. E., 513
Henshaw, S. K., 225, 285
Henson, K. D., 285
Herbert, B., 312
Herdt, G. H., 72
Herek, G. M., 77, 355, 477
Herman, C. P., 514
Herman, J. L., 256, 360, 363
Hess, B. B., 32
Hess, R. D., 148
Hesse-Biber, S., 514
Heywood, C., 196
Hicks, J. P., 417
Higgenbotham, E. B., 455
Higgins, P. J., 443
Hilkert, M. C., 439
Hill, A., 284, 403
Hill, M. A., 41
Hinds, M. D., 511
Hine, D. C., 41, 42, 268
Hines, M., 69, 70, 92
Hirsch, E. D., 167
Hirsch, M., 49, 50
Hirschfield, 501
Hite, S., 249
Hochschild, A. R., 232, 233
Hodson, D., 260, 261
Hoffman, C. D., 101, 102
Hoffman, J., 226, 227
Hoffman, J. P., 422
Hoff-Wilson, J., 325
Holden, C., 460
Holden, K. C., 238-240, 243, 244, 294
Hole, J., 38, 39
Holland, D. C., 155
Holloman, J. L. S., 473
Holmes, S. A., 197, 351

Hommel, R., 113
Hood, E. F., 57
hooks, b., 57
Hopkins, P., 441, 451
Horner, M. S., 142
Horney, K., 96, 107
Horowitz, R., 190
Horwitz, A. V., 265
House, J. S., 465
Hout, M., 440
Howe, F., 124-128
Houwe, K., 168
Hoyenga, K. B., 63, 67, 69, 71, 72, 92
Hoyenga, K. T., 63, 67, 69, 71, 72, 92
Hsiung, P., 312
Hu, S., 78
Hu, Y., 463
Hubbard, R., 78
Hugon, D., 68
Huie, V. A., 352
Hunt, M. E., 441
Hunter, S. M., 56, 339
Hurling, T., 344
Hurtado, A., 56, 57
Hurtig, A. L., 70
Husni, S., 211
Huston, A. C., 207
Hyde, J. S., 83
Hyman, P., 429

Chafetz, J. S., 30, 46
Chamberlain, E. M., 162
Chambless, D. L., 504, 505
Chapman, J. R., 370-372, 374
Chatters, L. M., 215, 241
Chavkin, W., 469, 470, 511
Cherian, V. L., 148
Cherlin, A., 265
Chesler, E., 54
Chesney-Lind, M., 327, 328, 331-333,
343-347, 350-352, 377, 510, 511
Chesterman, C., 149
Childers, M., 50
Chira, S., 234, 301
Chodorow, N., 97, 98, 106, 107, 123
Chopp, R. S., 453

Chrisler, J. C., 84, 88
Christ, C. P., 425-427, 450
Christensen, A. S., 316, 317, 319, 320
Christensen, C. L., 495
Christian, H., 52
Christian-Green, D., 417

Immarigeon, R., 347, 352
Imperato-McGinley, J., 71, 72
Inciardi, J. A., 331, 327, 330, 331, 342, 509, 511
Innes, C. A., 330
Isaaks, L., 102
Isasi-Dias, A. M., 454
Island, D., 259
Israel, A. C., 100

Jacklin, C. N., 100
Jackson, J., 449
Jacob, H., 240, 276
Jacobs, J. A., 272, 273, 275, 279, 280, 309, 314, 323
Jacobsen, J. P., 294, 305
Jacquet, C. H., 440
James, C., 374
Janofsky, M., 411
Japp, P. M., 195
Jarratt, E. H., 492, 496
Jayakody, R., 215, 241
Jayawardena, K., 53
Jeffrey, P., 109
Jehl, D., 402
Jensen, G., 340, 341
Jensen, R., 377
Jessel, D., 72
Jewell, K. S., 241
John, D., 231
Johnson, 412
Johnson, D., 265, 340
Johnson, K., 201
Johnson, S., 485
Johnson-Odim, C., 53, 54
Johnston, D., 338, 354, 456
Johnstone, R. L., 433
Joiner, T. E., 502
Jones, E. H., 403

Jones, J. H., 525
Jones, M. G., 145
Jones, T., 173
Jordon, E., 135
Joseph, G., 98
Judd, D. R., 126
Jurgens, J. J., 86
Jurik, N. C., 335, 337-341, 377, 378

Kahn, A. J., 240
Kahn, K. F., 393
Kahn, S. S., 483
Kalinowski, J., 148
Kalleberg, A. L., 298
Kalvín, J., 437
Kammerman, S. B., 240
Kammeyer, K. C. W., 246
Kane, E. W., 231
Kannapell, A., 494
Kanter, R. M., 32, 281
Kassebaum, N., 400
Katel, P., 356
Katz, R. C., 163, 172
Kaufman, D. R., 430, 432, 445, 455
Kaufman, F. R., 69, 70, 92
Kay, F. M., 280, 297, 298, 300, 304
Kay, H. H., 316
Kaye, E., 517
Keller, E. F., 49, 50
Kelly, 248, 249
Kelly, E. S., 491
Kelly, G. F., 92, 246
Kelly, K., 258
Kelly, R. M., 404
Kemper, T. D., 82
Kennedy, J. F., 44
Kennedy, P. F., 207
Kennelly, B., 400
Kerber, L. K., 335
Kerr, K. L., 367
Kerrigan, N., 368
Kessleman, A., 271, 300
Kessler, S. J., 73
Kessler-Harris, A., 268, 269
Kidd, A. H., 259
Kilborn, P. T., 292, 309, 315, 412

Kim, E., 275
Kim, J. C., 399
Kimball, R., 167
Kimmel, M., 51, 168, 169
King, D. R., 34, 56, 57
King, M. L., 146
King, M. L. jr., 449
Kinzer, S., 443, 445
Kirsch, N., 502
Kirschstein, R. L., 488, 489
Kite, M. E., 20
Klag, M. J., 467
Klass, P., 484
Klatch, R., 447, 448
Klein, A. M., 496
Klein, E., 35, 37
Klein, M., 96, 107
Kleis, B. N., 143
Klonoff, E. A., 501-503
Knight, P., 54
Knight-Bohnhoff, K., 83
Kocieniewski, D., 361, 363
Koehler, M. S., 148
Koeske, R., 85, 87
Kohlberg, L., 100, 107
Kolata, G., 226, 227
Kolker, A., 108-110
Kolodny, A., 158, 160
Konfucius 27
Kong, D., 224
Kosberg, J. I., 262, 263
Koser, N. W., 166
Koss, M., 164, 361, 365
Kowalski, S., 251
Kozol, J., 295, 296
Kraft, D., 433
Kramarae, C., 30, 58
Kramer, H., 427
Kramer, R., 44, 45, 355
Kramer, R. C., 257, 519
Kranichfeld, M. L., 235
Kreiger, N., 467
Krieger, S., 249
Kristof, N. D., 54, 109, 261, 262
Krulak, C. C., 411
Kuebli, J., 112

Kuhn, T. S., 28
Kurz, D., 238, 258
Kushner, H. I., 472

Lacan, J., 97, 107
Lackey, P. N., 113
LaCroix, A. Z., 466
Ladner, J., 241
Lake, C. C., 381-384, 386
Lakeoff, R., 181, 182
Lamar, J. V., 410
Lamb, T. A., 82
Lambating, J., 147
Lambeck, L. C., 133
Lambert, B., 144
Landis, J., 328, 332, 349, 351, 352
Landrine, H., 501-503
Landry, P. H., jr., 346
Laney, L. C., 127
Lanford, A. G., 126, 127
Langolis, J. H., 99
Lanis, K., 201, 207
Lansing, M., 383
Lantz, P. M., 458
LaPointe, J., 494
Larson, J. H., 233
Laumann, E. O., 248
Lawlor, J., 235, 236
Lawnham, P., 372
Lawrence, R., 340
Lawrence, W., 492
Lawson, C., 116
Lazier-Smith, L., 199
Leach, W., 127
Leaper, C., 181
LeClerc, E., 466
Leder, G. C., 148, 149
Lee, E. R., 473
Lee, H., 440
Lees, S., 345
Lehman, B. A., 402
Lehrman, K., 167
Lein, L., 291, 323
Leinbach, M. D., 102, 103, 121
Leinen, S., 378
Lemle, R., 506

Lenker, L. T., 159
Lenney, E., 106
Lenskyj, H., 492, 496
Lentz, B. E., 340
Lepowsky, M., 364
Lerner, G., 36, 41
Lester, P. M., 210
Letellier, P., 259
Leung, J. J., 148
LeVay, S., 77, 78
Levin, L. M., 265, 294, 305
Levine, E., 38, 39
Levine, J., 236, 246
Levy, K. B., 84
Lewin, X., 163, 165, 220, 255, 294, 301, 303, 437
Lewis, E. L., 525
Lewis, C., 113
Lewis, G. B., 278, 279, 298
Lewis, L. A., 198
Lewis, M., 120, 154
Lewis, N. A., 205
Liebert, R., 207
Liebman, M., 356
Lightfoot-Klein, H., 375
Lim, S. T., 272, 273
Limbert, C. A., 159
Lincoln, C. E., 449
Lindeqvist, K., 169
Lindgren, J. R., 228, 229, 237, 239, 240, 316-319, 324
Lipsedge, M., 500
Lipsyte, R., 365
Liston, B., 445
Little, C. B., 498
Littlewood, R., 500
Lloyd, K. M., 246
Lobao, L., 53
Lobel, T. E., 121
Lock, J., 143
Lockhart, L. L., 257
Lockwood, B. A., 325
Lofland, L. H., 31
London, K. A., 247
London, P., 465
Longino, H., 72

Lorber, J., 48, 49, 59, 97, 98, 122
Loredo, C., 161, 163, 172
Loring, M., 500, 502
Lott, B., 503
Love, A. A., 287
Lovejoy, O., 26
Lovenduski, J., 46, 391
Luckenbill, D. E., 378
Luebke, B. E., 167, 168, 171
Luker, K., 221, 222,
Lunneborg, P. W., 313
Lurie, N., 489
Luther, M., 437
Lutz, J. S., 167
Lynn, N. B., 387, 388
Lynn, R., 399
Maccoby, E., 120
MacCorquodale, P., 340, 341
MacDonald, C. L., 271
MacDonald, E., 405
MacDonald, K., 112
MacFarquhar, N., 375, 376
MacKinnon, C., 366
MacLeod, L., 258
Madriz, E. I., 357, 358, 363
Maghan, J., 340
Maher, F. A., 159
Mamiya, L. H., 449
Mandel, R. B., 391, 404
Manegold, C. S., 56
Mann, C. R., 334, 342, 344
Manning, A., 489
Mannix, M., 149
Mansnerus, L., 344
Maquieira, V., 345
Mares, M., 208
Margolis, D. R., 46, 53
Marieskind, H. L., 490, 491
Marini, M. M., 146
Markens, S., 84, 87, 90, 91
Markham, W. T., 116
Marolla, J., 363, 364, 367
Marshall, E., 78
Martin, D., 417
Martin, J. R., 167

Martin, M. C., 207
Martin, M. K., 73
Martin, P. Y., 59, 155
Martin, S. E., 99, 121, 335, 338-341, 377, 378
Marty, M. E., 441, 446-448
Martyna, W., 178
Marzolf, M. T., 187
Maslach, C., 102
Masse, M. A., 199, 200
Mates, R., 262, 263
Matthaei, J. A., 268
Matthews, D., 70
Matthews, W., 486
Matthews, W. S., 71
Mauer, M., 344
Maudlin, T., 242
Mauro, T., 403
Mayall, A., 366
Mays, V. M., 475
Mazur, A., 82
McAdoo, H. P., 241
McAdoo, J. L., 102
McCaulay, M., 514
McClary, S., 198
McClellan, D. S., 349
McClelland, K., 305
McClosky, L. A., 101
McConnell-Ginet, S., 181, 182
McCormack, A., 164
McCormick, T. M., 159
McCracken, E., 187, 199, 211
McCrate, E., 292
McDonald, M., 423, 435, 440, 451, 453, 454
McFadden, R. D., 204
McGrath, E., 501
McGregor, R., 372
McIlwee, J. S., 305
McIntosh, P., 166
McKee, K. B., 202
McKinley, J. C., 405
McLaren, A., 63
McLarin, K., 156
McLeish-Blackwell, L., 340
McLeod, L., 258
McMinn, L. C., 178, 179
McMinn, M. R., 178, 179

McNamara, J. A. K., 439, 440
McNamara, R. P., 378, 436
McNaron, T. A. H., 171
McNeil, D. G., 356
McPhillips, K., 441, 451
McQuiston, J. T., 423
McRobbie, A., 187, 188
Meier, B., 284, 481
Meigs, A., 74
Mernissi, E., 444
Mendelson, A., 185
Meredith, N., 249
Meredith, R., 323
Messias, D. K. H., 460, 466, 470
Messner, M., 50-52, 140, 168, 169, 492, 494, 495, 496, 524
Metzger, G., 193, 194, 200
Meyer, J., 181
Meyer, M., 148
Meyer-Bahlburg, H. E. L., 69, 70
Mies, M., 451, 452
Miethe, T. D., 343
Mifflin, L., 204, 205
Michael, R. T., 248
Mikulski, B., 400
Miles, T., 146
Milkman, R., 270, 271
Mill, J. S., 17
Millbrath, L. W., 387, 416
Miller, A. S., 420, 422
Miller, C., 177, 210
Miller, C. L., 116
Miller, J., 137, 453
Miller, J. E., 68
Miller, J. G., 334
Miller, M., 338, 447
Miller, N., 83, 445
Miller, S. L., 346, 356, 357, 377
Miller, S. M., 502
Miller, T., 397
Miller-Bernal, L., 55
Millman, M., 32
Minge, P. J., 505
Minton, H. L., 169
Mintz, L. B., 514
Mitchell, A., 323

Mitchell, F., 161
Mitchell, J., 97, 107
Mitchell-Kernan, C., 246
Miura, I. T., 148
Mohanty, C. T., 54
Mohr, J., 222
Moir, A., 72
Mollenkott, V. R., 454
Money, J., 65, 67, 71, 80
Montgomery, R. J. V., 235
Moore, A. M., 158, 257
Moore, B. L., 416
Moore, C. A., 343
Moore, M., 158
Morash, M., 337
Morello, C., 356
Morello, K. B., 340
Morgan, D. H., 265
Morgan, M., 88, 207
Morgen, S., 287
Morrissey, E. R., 506, 507
Mortimer, J. T., 141
Morton, D. C., 350
Mosher, D. L., 506
Mott, L., 38
Moyer, I. L., 349
Moyo, M., 53, 54
Mueller, C., 383, 385
Mueller, M., 59
Munt, S. R., 169
Murdock, 216
Murphy, B. O., 187, 188
Murray, S., 37
Murray, S. O., 252, 253, 265
Mydans, S., 338, 444, 445, 448
Myers, D. J., 154
Myers, M. A., 343
Myers, S. L., 412
Nagel, S., 343
Nanda, S., 74
Narividad, L., 392
Navarro, M., 225
Nechas, E., 467, 480, 483, 484, 487, 502, 524
Neighbors, H. W., 215, 241
Nelson, M., 427

Nelson, M. B., 492, 496
Nemy, E., 244
Neuberger, J., 430, 431, 433
Nevels, L., 159
Ng, S. H., 177
Nice, D., 278, 279, 298
Nicoloff, L. K., 507
Niebuhr, G., 438
Nieves-Squires, S., 158
Nicholi, A. M., 265
Nichols, P. C., 181
Nilsen, A. P., 175, 176
Niven, D., 393, 416
Norris, J., 367
Norton, E. H., 417
Norton, M. B., 416
Nossiter, A., 162
Novello, A., 401

Oakley, A., 86
O'Connor, S. D., 336, 402, 403
Odean, K., 118, 123, 137
Offen, K., 46
Ogden, A. S., 232
O'Leary, K. D., 258
O'Neill, W. L., 38, 43, 47
Onishi, N., 162, 430, 433
Orcutt, J. D., 340
Orenstein, P., 141, 145, 146
Osmond, M. W., 476
Ottinger, 156, 157

Packwood, R., 284
Padevic, I. A., 155, 299, 340
Page, D. C., 63
Pagelow, M. D., 258
Pagels, E., 426
Paglia, C., 167
Paisley, W., 208
Palmer, L., 407
Palmer, S., 101
Papper, B., 196, 197
Paradise, L. V., 139
Parke, R. D., 112
Parlee, M. B., 84, 88
Parmar, P., 375

Parsons, T., 24, 213
Passnau, R. O., 86, 497
Patterson, C. J., 254
Patterson, P., 201, 202
Paul, A., 43
Paul, M., 469
Pear, R., 401
Pearlman, S. E., 47
Peck, S., 27
Peplau, L. A., 249
Peretri, P. O., 116
Perlez, J., 371
Perot, R., 382
Perrett, D. I., 517
Perry, D. G., 100
Peterson, E., 44
Petro, C. S., 146
Pfof, K. S., 145
Philips, R. D., 499
Phillips, P., 183
Phillips, S. P., 284, 484
Piaget, J., 100, 101, 107
Pierce, J. L., 98, 215
Pierce, M., 495
Pike, D. L., 337
Pillard, R. C., 78
Pillemer, K., 262, 263
Pinel, J. P. J., 92
Plaskow, J., 450
Pliner, P., 513
Poe-Yamagata, E., 346
Pogrebin, L. C., 236, 435, 453
Pogrebin, R., 187, 188, 190, 192
Pohli, C. V., 446
Pollivy, J., 514
Pollard, D. S., 158
Pollock-Byrne, J. M., 349
Poole, K. T., 385
Pope, K. S., 520, 521
Popkin, B. M., 512
Porter, K., 324
Poussaint, A. E., 113
Powell, B., 500, 502
Powers, A., 56
Powers, B. A., 87
Pratt, N. F., 430

Prentky, R. A., 254
Press, A. L., 193-195
Pressman, S., 323
Prestage, J. L., 387
Preston, J. A., 279
Price, B. R., 339
Price-Bonham, S., 102, 113
Provost, 216
Purcell, P., 137
Putnam, B. A., 146
Pyke, K. D., 163

Quester, G. H., 405, 408
Quinn, F. X., 253
Quinn, P., 238

Rafferty, J., 499
Ragins, B. R., 283, 284
Raiborn, M. H., 493
Raines, H., 383
Ramos, I., 147
Rankin, D., 247
Rankin, J., 399
Raskin, P. A., 100
Rayman, P., 154, 164
Raymond, J. G., 228
Rayner, B., 375
Reagan, R., 401, 402, 417
Real, T., 502
Recer, P., 254
Reekie, L., 499
Rehnquist, W., 403
Reid, G. M., 108, 335
Reid, P. T., 135
Reid, R. L., 87
Reid, S. T., 362
Reilly, M. E., 161, 163, 167, 168, 171
Reinharz, S., 33
Reis, E., 455
Reiss, I. L., 364
Renzetti, C. M., 53, 55, 249, 259, 375, 376, 418
Reskin, B., 273, 276-280, 298, 300, 306,
307, 309, 314, 315, 318
Reskin, B. A., 268, 269, 272, 279, 280, 299,
300, 312, 313
Reskin, B. F., 300, 305

Rheingold, H. L., 114, 117
Rhoads, S. E., 320
Rhode, D. L., 59, 93, 105
Rhodes, J., 195
Riding, A., 371, 438
Ries, P., 336
Riger, S., 300, 340, 354, 358, 362
Rimer, S., 302, 474, 476
Rimmerman, C. A., 416
Riordan, T., 402
Ripper, M., 88, 89
Risen, J., 224, 265
Risch, N., 78, 447
Rittner, B., 171
Ritzer, G., 23
Rizzo, D., 136
Roberts, S., 279
Robertson, C., 161
Robertson, J., 499
Robertson, P., 386
Robinson, J. G., 305
Robinson, L. S., 168, 169, 494
Robinson, R. A., 221
Robinson, W. V., 285
Robson, R., 248, 253, 254
Rock, M., 196
Rodriguez, N., 332
Rogers, J. K., 285
Rogers, L., 72
Roiphe, K., 52, 361
Roland, H. A., 198
Romero, M., 268
Roof, J. L., 423
Roof, W. C., 423
Rooks, N. M., 517, 518, 524
Roopnarine, J. L., 121
Roos, P. A., 273, 279, 305
Root, M. P. P., 515
Roscoe, W., 73, 74, 92
Rosen, L. W., 515
Rosenberg, H. G., 470
Rosenberg, J., 341
Rosenblum, K., 199, 200
Rosenfeld, R. A., 298, 299
Rosenhan, D. L., 498
Rosenthal, I. M., 70

Rosenwasser, S. M., 207
Rospenda, K. M., 161, 163
Ross, C. E., 477
Rosser, P., 147
Rossi, A. S., 41, 88, 280
Rossi, P., 295
Rossi, P. E., 88
Rothblum, E. D., 501
Rothman, B. K., 228, 478-480
Rowbotham, S., 46, 53
Rubenstein, R., 469, 470
Rubin, G., 21
Rubin, J. Z., 108
Rubin, L., 219, 220
Rubin, R. T., 72
Ruble, D. N., 87
Ruether, R. R., 451
Ruhlman, M., 164
Runfolo, R., 496
Rush, S. E., 135, 137
Rushton, J. P., 75
Russell, D. E. H., 260, 362, 366-369
Russo, A., 265
Rustad, M., 482, 490, 491
Rutter, V., 265
Ruzek, S., 482, 490, 491
Ryan, L. T., 495
Rynbrandt, L. J., 355, 518, 519

Sabo, D. E., 524
Sacks, K., 405
Sadker, D., 132, 137-139, 171
Sadker, M., 132, 137-139, 171
Sachs, A., 325, 405
Saletan, W., 225
Saltzman, A., 164, 285, 314, 316
Sampson, D., 405
Sampson, R. J., 333
Samuels, S. U., 469
Sanday, P. R., 364, 365
Sanders, M., 196
Sandler, B. R., 153, 154, 157, 158
Sandler, K., 518
Sandmair, M., 507
Sanger, D. E., 273
Sanger, M., 39, 40

Sanchez, L., 231
Sapiro, V., 429, 433
Sarbin, T. R., 68
Sargent, J. D., 513
Sarri, R. C., 331
Saussy, C., 423
Sayers, J., 91
Sayers, S., 169
Scalia, A., 403, 417
Scandura, T. A., 283, 284
Sciolino, E., 383, 384, 410, 444, 445
Scott, D., 395
Scott, D. B., 281
Scott, K., 146
Scully, D., 363, 364, 367
Sears, J. T., 143
Seavy, A. A., 116
Seelye, K. Q., 383
Segal, L., 50, 52
Segura, D. A., 97, 215
Seidler, V. J., 51
Seles, M., 495
Senn, C. Y., 368
Sered, S. S., 455
Serbin, L. A., 120
Shah, S., 59, 524
Shakin, M., 108, 110
Shanley, M. L., 227, 228
Shapiro, H., 433
Shapiro, L., 116
Shaw, D., 184
Shaywitz, B. A., 79
Shelden, R. G., 345, 346, 350
Sheldon, A., 120
Shelton, B. A., 231-234, 300, 301
Shenon, P., 109, 412, 413
Sherman, B. L., 198
Sherman, J., 148
Sherman, J. A., 96
Sherry, A., 261, 262
Shilts, R., 413
Shiva, V., 451, 452
Shrier, 260
Shulman, A. K., 47
Schau, C., 146
Scher, M., 499, 520-522

Schmalz, J., 254, 386
Schmitt, E., 295, 410, 416
Schneider, F., 112
Schneider, M. S., 285, 484
Schroeder, P., 401, 416
Schrof, J. M., 56
Schrott, H. G., 483
Schuppel, R., 483
Schur, E. M., 334
Schussler Fiorenza, E., 436, 439
Schuster, M. A., 219
Schwager, S., 126, 127
Schwartz, L. A., 116
Schwartz, M. D., 257, 361, 364, 365, 377
Schwartz, P., 230, 247, 249, 265
Schweder, R. A., 477, 783
Sidel, R., 268, 176, 277
Sidney, S., 467
Sigel, R. S., 56
Sigmundson, K. H., 80
Signorelli, N., 193-195, 198, 200
Sikula, 156, 157
Silveira, J., 177
Silverstein, B. L., 514
Simon, R., 327
Simon, R. I., 154
Simon, R. J., 38, 42, 326, 328, 332, 349, 351, 352, 380
Simons, M., 304
Simpson, O. J., 56
Sinclair, A. H., 63
Sirianni, C., 271
Sirkin, M., 506
Siweya, J., 148
Skeen, P., 102, 113, 260, 261
Skitka, L. J., 102
Sloum, S., 26
Small, M. A., 363
Smallwood, J., 494
Smart, C., 328
Smith, C., 257, 261
Smith, D. E., 241, 271
Smith, E., 131
Smith, P. M., 174, 175
Smith, V., 282
Smith, W. K., 56

Smock, P. J., 238-240, 242, 243
Smythe, M., 181
Smythe, T. C., 202
Snarey, J., 233, 234, 236
Snell, T. L., 350
Snell, W. E., jr., 507
Snow, J. T., 515
Snow, M., 137, 358
Snow, M. E., 112
Snyder-Joy, Z. K., 351, 352.
Sokoloff, N. J., 273, 278, 279
Sommer, B., 85, 88
Sommers, C. H., 167
Sommers, I. B., 331
Song, Y. I., 242
Sonne, J. L., 520
Sontag, D., 371, 372
Sorenson, E., 297
Souter, D. H., 403
South, S. J., 246
Spanier, B., 78
Speck, R., 68, 92
Spender, D., 30, 32, 58
Spenner, K. L., 299
Sperry, R., 76
Spielberger, C., 465
Spindler, 519
Spohn, C., 378
Sprengler, J., 427
Sprenkle, D. H., 247
Stacey, J., 27, 30, 215, 235
Stanko, E. A., 161, 357, 362, 363
Stanley, L., 59
Stansell, C., 267
Stanton, E. C., 38, 41
Staples, R., 173, 470, 472, 473, 508, 524
Starhawk, 426, 427
Stark, E., 257
Starr, P., 480
Statham, A., 159, 160
Steenland, S., 201
Steffan, V. J., 83
Steffensmeier, D., 328, 343, 344, 378.
Steil, J. M., 503
Stein, A., 59
Stein, D. K., 573

Steinbacher, R., 106
Steinberg, J., 165
Steinberg, R. J., 306, 309, 320
Steinem, G., 366
Steinfels, P., 423, 427, 438-440
Steinmetz, S. K., 255, 263
Sterk, H. M., 61
Stevens, P. E., 403, 485
Stewart, L., 137
Stewart, M. W., 40
Stiehm, J. H., 407, 408
Stiglitz, E. A., 507
Stillion, J. M., 460, 472
Stoddart, T., 101
Stolberg, S. G., 225, 227
Stompler, M., 155
Stone, A. J., 336
Stone, L., 374
Stone, M., 422
Stoneman, Z., 114
Strate, L., 199
Straus, M. A., 255, 257, 258, 261
Strauss-Noll, M., 175
Striegel-Moore, R. H., 515
Strober, M. H., 126, 127, 279
Stroper, E., 404
Stunkard, A. J., 512
Sudetic, C., 204
Sullivan, A. M., 171
Sullivan, L., 449
Summerfield, G., 323
Sutlive, V. H., 364
Swarns, R. L., 302
Sweeney, J. L., 282
Sweet, J. E., 247
Swift, K., 177
Sydney, T. M., 116
Syme, S. L., 477
Synder, G., 199
Taeuber, C. M., 215, 270, 286
Talarico, S. M., 343
Tallichet, S. E., 280, 284, 300, 307, 309,
314
Tannen, D., 180
Tanner, N., 26

Taormino, T., 210
Tasker, E., 255
Taub, D. E., 492
Taub, N., 228, 229, 237, 239, 240, 316-319,
324, 493
Tavris, C., 61, 92, 499, 504
Taylor, J. M., 171
Taylor, V., 44, 51, 86
Teilmann, K. S., 346
Teltsch, K., 238
Terry, R. M., 328
Tetrault, M. K. T., 159
Tetreault, P. A., 363
Thatcher, M., 403
Theberge, N., 493, 494
Thoits, P. A., 503
Thomas, C., 56, 403
Thomas, D., 51
Thomas, J. L., 224
Thompson, B. W., 515
Thompson, C., 97, 107, 284
Thompson, E. H., 421
Thompson, J. K., 515
Thompson, J. R., 154, 159
Thompson, K., 41, 42, 251
Thompson, L., 230, 233
Thompson, S., 220
Thorne, B., 21, 27, 121, 138, 212, 213
Thorson, E., 185
Thun, M. J., 464, 468
Thys-Jacobs, S., 85
Tiemann, K. A., 485
Tiger, L., 26
Tobias, S., 145
Toner, R., 391
Treichler, P. A., 177, 178
Troyer, P. K., 178
Trudeau, P., 171
Truth, S., 40
Tucker, M. B., 246
Tucker, N. S., 248
Tuchman, G., 183, 187
Turetsky, B. A., 503
Turiel, E., 101
Turner, H. A., 477
Turner, C. S. V., 154, 159

Turner, L. H., 61
Tyack, D., 127, 129
Tyson, M., 56
Umansky, E. M., 430, 434
Uribe, V., 143, 144
Ussher, J., 517
Valdisera, V., 270, 286
van der Meer, T., 169
Van Goozen, S., 82
Van Voorhies, P., 340
Vanderstaay, S., 295, 296
Verhovek, S. H., 344
Vivian, J., 204, 205
Vobejda, B., 221, 224
Voelker, R., 143
Voorhies, B., 73
Voss, L. S., 138
Wadden, T. A., 513
Waite, T. L., 249
Wald, E., 78
Waldron, L., 460, 464, 468, 470-472, 477,
478, 506, 507
Walker, A., 375
Walker, A. J., 230, 233
Wall, S. M., 139
Wallace, R. A., 439, 440
Wallis, C., 52
Walsh, J., 72
Walsh-Childers, K., 201
Walters, B., 196
Walzer, S., 233, 234
Ward, S. A., 495
Ware, N. C., 178
Warren, M. A., 109
Washburn, L. L., 63
Watt, S., 167
Wayne, L., 394
Weaver, M. J., 367, 439, 440
Webber, J., 430, 431
Webster, J., 271, 311, 323
Weeks, S. L., 353, 354
Wechsler, H., 525
Weidman, J. L., 453

Weiner, L., 160
 Weiser, B., 340
 Weisner, T. S., 106, 113, 134
 Weissbrod, C., 145
 Weissman, M. M., 502
 Weitz, R., 477, 524
 Weitzman, L., 136
 Weitzman, L. J., 117, 119, 239, 343
 Weitzman, N., 112
 Welch, S. D., 440
 Wellington, A. J., 305
 Wenger, N. K., 467
 Wennards, C., 158
 Werthheimer, B. M., 267
 Wertz, D. C., 479, 480
 Wertz, R. W., 479, 480
 Westley, L. A., 284
 Weston, K., 217
 Wheatley, J., 145
 Whipp, B. J., 495
 Whipple, T. W., 199, 201, 203, 207
 Whitaker, A., 517
 White, Byron R., 403
 White, D., 392
 White, J. C., 486
 White, P. G., 492, 494–496
 Whitehead, H., 73
 Widom, C. S., 85
 Wikan, U., 74
 Wilbanks, W., 333
 Wilkerson, I., 172, 409
 Wilkie, J. R., 231
 Willard, F., 40
 Willentz, J. A., 407
 Williams, B., 438
 Williams, C. L., 281–283, 315, 323, 518
 Williams, C. W., 221
 Williams, J. A., Jr., 118
 Williams, J. E., 359
 Williams, L. A., 469
 Williams, P. E., 178, 179
 Williams, W. L., 73, 92
 Williamson, N. E., 106
 Wilson, E., 177
 Wilson, J. H., 325
 Wilson, W., 43
 Wilson, W. J., 246
 Wilson-Mitchell, J. E., 106
 Wise, E., 499
 Wise, M., 494
 Withorn, A., 490, 491
 Witkin, H. A., 68
 Witt, L., 392, 393, 396
 Wold, A., 158
 Wolf, N., 517
 Wolfe, A., 250
 Wolfe, D., 229, 230
 Wollstonecraft, M., 37, 45
 Wolowitz, H. M., 504
 Woodhull, V. C., 40
 Woods, N. E., 86, 511
 Woog, D., 144, 171
 Wooley, O. W., 512, 514
 Wooley, S. C., 512, 514
 Woollacot, A., 405
 Woollett, A. D., 108
 Worden, A. P., 335, 339
 Wright, J. C., 206
 Wright, R., 276, 277, 279, 280
 Wroblewski, R., 207
 Yamanaka, K., 305
 Yee, S. J., 42
 Yen, S. S. C., 87
 Yllö, K., 362
 Yoon, J., 171
 Young, G., 59
 Zappone, K., 454
 Zate, M., 279
 Zavella, P., 268, 278
 Zeigler, L. H., 385
 Zerbe, K. J., 515
 Zicklin, G., 77
 Zihlman, A., 26
 Zimmer, L. E., 282, 340
 Zimmerman, B., 171
 Zlatoústý, J., 437
 Zoba, W. M., 440
 Zoch, L. M., 184
 Zupan, L. L., 339, 340, 378
 Zuravin, S. J., 260

VĚCNÝ REJSTŘÍK

A

abolicionismus, feministické hnutí a, 37–38
 adoptování dětí páry osob stejného pohlaví, 254
 advokátky, 340–341
 Afroameričané, viz též Rasa a etnická příslušnost; Ženy jiné barvy pleti než bílé
 Afroameričané ve sportu, 496
 Afroameričané ve veřejných funkcích, 396–397, 399–400
 AIDS mezi Afroameričany, 474
 církve, 448–450
 genderově podmíněné představy v literatuře pro děti, 118–119
 hnutí za volební právo žen, 42
 chudoba, 289–291, 295
 interakce mezi rodiči a dětmi, 113
 obezita, 512–514
 otroctví, 37–38
 platová diference mezi muži a ženami, 287
 pracovní zařazení žen, 278–279
 rodiny vedené ženou, 240–241
 sňatky, 246
 srdeční onemocnění, 467
 vzdělání, 127, 134–135
 agorafobie, 505
 agrese, viz též Násilí; Specifické formy násilí testosteron a a. 82–83
 AGS (androgenitální syndrom), 69–70, 72
 AIDS (Syndrom získaného selhání imunity, *Acquired Immune Deficiency Syndrome*) 473–477
 dětská prostituce, 262
 právní uznání soužití párů stejného pohlaví, 251
 přenášeni, 473–476
 týrání partnera v homosexuálních vztazích, 258–259
 akademické úspěchy dívek
 strach z a. ú., 141
 odrazování od a. ú., 132–135, 140
 alkohol, 505–509
 týrání partnera, 256
 úmrtnost ve vztahu k a., 471–472
 5-alfa reduktáza, deficiencie, 71–72

Americká národní společnost pro volební právo žen (*National American Woman Suffrage Association*, NAWSA) 41
 Americká společnost pro volební právo žen (*American Woman Suffrage Association*, AWSA), 41
 Američané asijského původu. Viz též Rasa a etnická příslušnost; Ženy jiné barvy pleti než bílé; ve veřejných úřadech, 399–400
 chudoba, 289
 pracovní zařazení, 268, 277–278
 Američané hispánského původu (*Hispanic Americans*, *Latinas*), viz též Rasa a etnická příslušnost; Ženy jiné barvy pleti než bílé
 AIDS, 474
 genderový rozdíl v platech, 287–288
 chudoba, 289, 295
 ve veřejných úřadech, 397, 400
 zaměstnanost, 278
 anální stádium, 94
 androcentrismus, 103
 androgenitální syndrom (AGS), 69–70, 72
 androgen(y), pohlavní diferenciace, 63
 Syndrom androgenové necitlivosti, 70–71
 anorexie, 515–516
 armáda, 404–415
 homosexuálně v armádě, 412–414
 role žen, 405–412, 414–415
 různorodost, 409
 sexuální obtěžování žen, 411–412
 snížení počtu, 408
 zvýšený počet žen, 410
 atikoncepce, 222–224
 atletika, viz Sport
 AWSA (Americká společnost pro volební právo žen, *American Woman Suffrage Association*), 41

B

Behaviorismus, 99
 „bench trial“, 341
 berdachové, 73–74
 bezdomovectví, 294, 295–297
 BFOQ (pracovní kvalifikace bona fide), 316
 biologický esencialismus, 103
 biologie a kultura – vzájemné působení, 90–91

bisexuální muži, přenášení HIV, 473–474
bohyně, 422–426
Bosna, násilí na muslimských ženách, 371
Bowers versus *Hardwick*, 250
Bůh, představy Boha, 423–424
bulimie, 514–515

C

Carey versus Population Services International, 223
celostátní sjezd Demokratické strany delegátů, 388–389
celostátní sjezd Republikánské strany delegátů, 388–389
Celostátní ženská zdravotnická síť (*National Women's Health Care Network*, NWHCN), 490
cigarety – kouření, srdeční onemocnění, 464
císařský řez, 481
cítová stránka – dopad rozvodu, 241–243
corpus callosum, 79

Č

čáďor, 445
čarodějnictví, 426–427
časopisy, viz Média
černí Američané, viz Afroameričané; Rasa a etnická příslušnost; Ženy jiné barvy pleti než bílé
Čína
preferencie týkající se pohlaví dítěte, 109
svazování chodidel malých dívek, 370
Článek VII Zákona o občanských právech z roku 1964, 316
Článek IX Zákona o reformě školství, 131–132, 153, 165, 493

D

(D) Index difference, 272–273
darování vajíčka, 227–228
deficience 5-alfa-reduktázy, 71–72
Deklarace postojů (*Declaration of Sentiments*), 38
Demokratická strana, celostátní sjezd delegátů, 388–389
deníky, viz Média
deprese, 85–86, 500–502
klinická, 500–501
poporodní, 85–86

děti

adopce – lesbami a gayi, 254
děti a rozhodování o svěření do péče, 237
děti v reklamě, 202
děti v rodinách s jedním rodičem, viz Rodiny s jedním rodičem
interakce mezi rodiči a dětmi, genderová socializace a děti, 111–113
návštěvy dětí s vězňnými matkami, 351–352
odpovědnost za péči o děti, 233–235
péče o dítě, zaměstnanost žen, 300–305
socializace, viz Socializace; Socializace v raném dětství; Školy; Vzdělání
týrání dětí, 260–261
vědomí genderových stereotypů, 206–207
vzdělání, viz Školy; Vzdělání
dětská prostituce, 261–262
Devatenáctý dodatek Ústavy USA, 43
DHT (dihydrotestosteron), 63
diety – chronické držení diet, 514
dihydrotestosteron (DHT), 63
dichotomie veřejné a soukromé sféry, 215
diskriminace na základě pohlaví
genderový rozdíl v účasti na veřejných úřadech, 390–394
lékařek, 486–489
pracovní, viz Pracovní diskriminace na základě pohlaví
statistická, 312–313
ve vysokoškolském vzdělání, 153–155
ve vzdělání, zákonem zakázaná, 131–132, 153
divácké činnosti, 387
Dodatečný příjem sociálního zabezpečení (*Supplemental Security Income*, SSI), 294
Doe versus Bolton, 223–224
dohoda o přiznání, dohodnuté či sjednané přiznání, 342
domácí povinnosti, genderový rozdíl v podílu na veřejných úřadech, 391
domácí práce, rozdělení, v heterosexuálních manželstvích, viz Manželství
dominance, 82
dospívající dívky a chlapci:
genderové stereotypy v reklamě, 202
těhotenství a porod, 220–222
vzdělání, viz Střední škola
doškolovací programy, ve věznicích, 349

drogová závislost, toxikomanie, 509–512
dvojitá závislost, 512
kriminálnost, mezi ženami, 330–331
programy léčby pro drogově závislé pro ženy, 510–511
ve věznicích, 350
přenášení HIV mezi drogově závislými, 474
týrání partnera, 256
v průběhu těhotenství, 510–511
duální pracovní trh, 276
dualistická povaha sociologického zkoumání, 33
duševní zdraví, 497–522
dvojitý standard (dvojitý metr v pohledu na d. z.), 498–499
agorafobie, 505
deprese, 500–502
histrionská osobnost, 503–504
poruchy příjmu potravy, 512–516
závislost na alkoholu a drogová závislost, 505–512
feministická terapie, 521–522
pohled lékařů na ženy, 497–498
sexismus v péči o duševní zdraví, 519–521
dvojitý standard (dvojitý metr v pohledu na) duševní zdraví, viz Duševní zdraví
sexualitu, 219–220
dvojitá závislost
dysforická porucha pozdně luteální fáze, 84

E

EEOC – Komise pro rovné příležitosti v zaměstnání (*Equal Employment Opportunities Commission*, EEOC), 316, 318
ekofeminismus, 451–452
ekonomické a mocenské vztahy v heterosexuálních manželstvích, 229–230
ekonomicky nerozvinuté země, předpokládaná délka života, 460–462
ekonomika, viz též Zaměstnanost, 266
emancipační teorie kriminality, viz Kriminalita
emancipace mužská, 50–52
„mužsky uvědomělé“ (*male-identified*) hnutí za e. m., 51
embryo a pohlavní diferenciaci, 62–64
estrogeny, chování, 83–90
Exekutivní příkaz 11246, 316–318

expresivní rodinná role, 214
Evropa a feministické hnutí, 45–46

F

FACE – federální Zákon o svobodném přístupu do zdravotnických zařízení z roku 1994 (*Freedom of Access to Clinic Entrances*), 225
Fakulta, viz též Učitelé
ženy na vysokých školách, 155–160
falcké stadium, 94
Federální vláda
muži a ženy ve F. v., 398–404
federální zákon zabývající se trestnými činy motivovanými nenávistí vůči skupině, 258
Feminine Mystique (Betty Friedan), 44
Feminismus, 36–50, 52–58
nepřátelství Nové pravice, 448
feministická spiritualita, 450–455
feministická zdravotní péče, 489–491
feministické hnutí, 35
budoucnost, 52, 55–57
druhá vlna, 44–45, 47
militantní, 47
první vlna, 36–39, 41–44
různorodost, 48–50, 52, 55–57
současné, 48–50, 53–55
ve Velké Británii a západní Evropě, 45–46
v rozvojových a nerozvinutých zemích, 53–55
vzrůstající účast, 55
feministické paradigma, 28, 30, 31–35
feministické teorie genderově motivované vzpoury, 48–49
feministické teorie genderově motivovaného odporu, 48
feminizace chudoby, 240–241
fetus (plod)
monitorování plodu, 481
určování pohlaví, 108–109
financování kampaní, 394
finanční problémy jediných rodičů, 238–241
fluidita, viz Hua; Indie
Frontiero versus Richardson, 402, 407
Fundamentalismus, 446
Křesťanský, 446–448
fyzické týrání žen, 255–256
vězňů, 350–351

G

gayové, viz Lesby (lesby) a gayové; Sexuální orientace

gender

definice, 20
 proměnlivost (fluidita), 71–72
 sociologické pohledy na gender, 22–35
 feministické, 29, 30–31
 paradigma revoluce, 28, 30
 strukturální funkcionalismus, 23–29
 tradiční náboženská učení o genderu, viz Spiritualita

genderocida, 109–110

genderová nerovnost v komunikaci, 181–182

genderová polarizace, 103

genderové role, strukturálně funkcionalistický pohled, 24

genderové stereotypy, 20–21

na pracovišti, 308–315

v reklamě, 199–203

v televizi, 193–195

genderové reformní feministické teorie, 48

genderově uvědomělé (nesexistické) poradenství, 521–522

genderový (genderově podmíněný) rozdíl

v matematice, 147–149, 151

v platech, viz Platy a genderový rozdíl

v politice, viz Politika; Politická činnost

v používání počítačů, 147–149, 151

v účasti na veřejných úřadech, viz Diskriminace

v zahraniční politice, 383–384

genetika, předpokládaná délka života, 458–460

GIFT – transfer gamet do vejcovodu (*gamete intrafallopian transfer*), 226

gladiátorské činnosti, 387–388

Griswold versus Connecticut, 223

GSLS – Měřítko genderové zakotvenosti jazyka

(*Gender-Specific Language Scale*), 179

guevedoces („vejce“ neboli varlata ve věku dvádnácti let), 72

H

harmonikové domácnosti, 218

hemisférická specializace n. asymetrie, laterality mozku, 76–79

heterosexualita, viz též Manželství; Sexuální orientace

soužití nesezdaných párů, 245–247

histrionská osobnost, 504

HIV, nákaza – virus lidského imunodeficitu (*human immunodeficiency virus*), viz Syndrom získaného selhání imunity; AIDS

v nápravných zařízeních, 349

hlasování, viz Politika, Poměr hlasování; Všeobecné volební právo

Hnutí bojující za zrušení otroctví, feministické hnutí, viz Abolicionismus

Hnutí za práva gayů a leseb, 250–254

Hollander versus Connecticut Conference, Inc., 492

homofobie, 143–144

homosexualita, viz Lesby a gayové; Sexuální orientace

hormony

chování, 80–81

u mužů, 80–83

u žen, 83–90

pohlavní diferenciaci, 62–64, 65, 69–72

prenatální, 69–74

hra, genderová socializace, 114–117

hračky, genderová socializace, 114–117

Hua – kultura kmene Hua, transgenderové chování, fluidita, 74

hudební videoklipy, 197–198

hypotéza galantnosti v oblasti kriminality, 334

hypotéza naučené bezmocnosti, 502

hypotéza paternalismu (hypotéza galantnosti) v oblasti kriminality, 334

hypotéza společenského statutu jako vysvětlení depresí, 502

hypotéza zrcadlení (*reflection hypothesis*), 182

hysterie, 504

CH

chromozomy, viz Pohlavní chromozomy

chudoba, 289–294

bezdomovectví, 295–297

feminizace chudoby, 240–241

lékařské zákroky v těhotenství a při porodu, 482

mezi zaměstnanými, 287–289

obezita ve vztahu k chudobě, 512–513

„přeskupená“ (*reshuffled poverty*), 241

rasa a etnická příslušnost, 289–290

srdeční onemocnění, 465–466

sterilizace, 482

střední vzdělání, 141–142

týrán dětí, 260

vyplývající z konkrétní události (event-driven poverty), 239–240

I

ICSI – intracytoplazmatická injekce spermatu (*intracytoplasmic sperm injection*), 226

identifikační teorie genderové socializace, 94–98
 revize, 96–97

index difference (index segregace, D), 272–273

index segregace (index difference, D), 272–273

Indie

preference týkající se pohlaví dítěte, 109–110
 satí, 373–374

transgenderové chování (fluidita), 74

týrán kvůli věnu, 374

infibulace, 375–376

instrumentální rodinná role, 214

internet

pornografie na i., 369–370

zvyšující se účast žen na používání i., 209

intimní vztahy, 212–264

násilí, 255–263

děti jako oběti, 260–261

starší osoby jako oběti, 262–263

v heterosexuálních vztazích, 255–258

ve vztazích gayů a leseb, 258–259

rodiny, viz Manželství; Rodina; Rozvod

sexualita, viz Sexualita

intracytoplazmatická injekce spermatu – ICSI (*intracytoplasmic sperm injection*), 226

islám, tradiční učení o genderu, 441–446

Islámský národ, organizace (*Nation of Islam*), 51

izolovaná nukleární rodina, 213–214

J

jazyk, 173–182

genderové rozdíly, 180–182

genderová nerovnost, 181–182

negativní stereotypizace ženské konverzace, 182

stereotypy v jazyce, 181–182

sexismus v jazyce, 173–180

generické užívání maskulina, 175

opravování, 172–180

sémantická derogace, 174–176

socializace, 174

v učebnicích, 136–137

jazykový sexismus, viz Sexismus v jazyce

Jižní baptistická církev (*Southern Baptist Convention*), 428

judaismus, tradiční učení o genderu; viz též Konzervativní judaismus; Reformní judaismus, 429–435

judaismus, tradiční učení o genderu; viz též Konzervativní judaismus; Reformní judaismus, 429–435

K

Kanada, azyl pro ženy, 372

kardiologie, sexismus, 483

kariéra

odrazování dívek, 145–146

plán pracovní kariéry, 141–142

kastrační úzkost, 94–95

kategorie pohlaví/gender, 20–21

katolická církev, tradiční učení o genderu, 438–440

Klinefelterův syndrom, 67

klinická deprese, 500–501

kognitivněvývojové teorie genderové socializace, 100–103

Komise pro rovné příležitosti v zaměstnání – EEOC (*Equal Employment Opportunities Commission*), 316, 318

komoditní řetězec, 310–312

kommunikace, viz Jazyk; Média

koncepte boje s kriminalitou ve stylu „tvrdého postupu“, 352

konference v Seneca Falls (1848), 38

kongenitální adrenální hyperplazie (*congenital adrenal hyperplasia*, CAH), viz AGS

Kongres USA, 398–401

kontramocenské sexuální obtěžování, 163

Konvence o odstranění všech forem diskriminace žen (*Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women*), 372

konverze (*conversion reaction*), 504

konzervativní judaismus, tradiční učení o genderu, 429, 434–435

kooperativní formy učení, 138–139

Korán, 442

kouření a srdeční onemocnění, 464

kriminalita, 325–377
disparita rozsudků, 343–345
emancipační teorie, 327–329, 332–334
institucionalizované násilí vůči ženám, 369–376
jedinci páchající trestné činy, 326–334
koncepte boje s kriminalitou ve stylu „tvrdého postupu“, 352
mladiství pachatelé trestných činů, 345–347
moc a k., 376–377
nápravná zařízení, 347–352
ženské věznice, 349–350
násilí vůči ženám ve vztahu ke k., 366–367
oběti k., 353–357
mýtus, že oběti znásilnění samy útok vyvolaly nebo uspíšily, 359–361
obavy a pravděpodobnost, že se daná osoba stane obětí zločinu, 353
oběti trestných činů páchaných obchodními společnostmi, 355
oběti trestných činů motivovaných nenávistí vůči skupině obyvatel (*hate crimes*), 355–357
počítačová k., 369–370
pornografie, 365–370
průběh trestního řízení, 334–341
relativní počet uvězněných mužů a žen, 328, 329
tresty ve vztahu ke k., 341–347
typy trestné činnosti u mužů a u žen, 330–333
znásilnění, viz Znásilnění
ženy v oblasti práva a jeho výkonu, 334–341
Křesťanská koalice, 447
křesťanství, tradiční učení o genderu, 435–441
kultura, vzájemné působení biologie, 90–91
kursy gay and lesbian studies, viz Vzdělání
kursy mužských studií, viz Vzdělání
kursy ženských studií, viz Vzdělání
kvakeři, 428

L
laktační psychóza, 85–86
lateralizace mozku, 76–77
legislativa
diskriminace na základě pohlaví ve vzdělání, 131–132, 153
přístupu na kliniku, provádějící ukončení těhotenství, 223–225

statistiky trestných činů motivovaných nenávistí vůči skupině obyvatel, 355–357
násilí vůči ženám, 356–357
účast žen ve sportu, 492–493
zaměstnanost (zaměstnání), 315–320
platy, 319–320
stavějící diskriminaci mimo zákon, 316–319
ženy v armádě, 407–408
lékaři a lékařky
lékařky
diskriminace lékařek, 486–489
odrazování od vstupu na lékařskou školu, 487
péče poskytovaná lékařkami, 489
sexismus, 485–486
problémy duševního zdraví u žen, lékařský postoj, 519–521
lékařská péče, viz Zdravotní péče; Lékaři
lesby a gayové, 248–255
feministická politická aktivita leseb, 47, 49
hlasování ve volbách, 386
HIV, přenášení, 473–474
hnutí za práva gayů a leseb, 252–253
homofobie, 143–144
intimní vztahy mezi l. a g., 249–251
oficiální uznání, 250–251
soužití nesezdaných párů, 248–251
stabilitnost, 249–250
kursy gay and lesbian studies, 169–170
nedostatečné zastoupení leseb v kursech ženských studií (*women's studies*), 167
nepřátelství Nové pravice, 447–448
počet v rámci populace, 248–249
postoje vůči l. a g., 249–250, 254
rodičovská práva, 253–255
soužití nesezdaných párů, 248–251
střední vzdělání, 140–145
televizní portrét, 196
v armádě, 412–414
v reklamě, 202
ve veřejných úřadech, 397–398
zaměstnanost, v novinách, 186
zdravotní péče, 485–486
Ihamana, 73
lidská práva, násilí vůči ženám jako porušování lidských práv, 370–376
literatura, pro děti a genderově podmíněně obrázy, 117–120

M

machihembra (muž–žena), 72
manželství, viz též Rozvod, 228–236
důvody pro odkládání manželství, 245–246
mocenské vztahy, 229–230
povinnosti ohledně rodičovské péče, 233–238
rozdělení domácích prací, 231–233
týrání partnera, 255–256
zákonná úprava, 228–229
znásilnění manželem, 363
marginalizace žen, kriminalita, 333
matematika, genderový rozdíl, 147–149, 151
médiá, 182–208
časopisy, 187–192
pokles prodeje, 192
pro muže, 189–192
pro ženy, 187–189
deníky, 123–187
personální různorodost zpravodajských redakcí, 185–187
symbolická anihilace žen, 183
hypotéza zrcadlení (*reflection hypothesis*), 182
reklama, 199–203
vytváření genderových stereotypů, 200–202
sport – celková pozornost věnovaná sportu, 494–495
symbolická anihilace žen, 183
televize, viz Televize
účinky, 203–208
reklama, 207
vědomí genderových stereotypů u dětí, 206–207
násilí, 203–205
melóza, 64, 66
méně rozvinuté (nerozvinuté) země
feminismus, 53–55
předpokládaná délka života, 460–461
menstruační cyklus, premenstruační syndrom, 83–85
mentori pro ženy ve vysokoškolském vzdělání, nedostatek, 158–159
Měřítka genderové zakotvenosti jazyka (*Gender-Specific Language Scale, GSLS*), 179
Metasdělení, 104
metody asistované reprodukce, 225–228
mikrodiskriminace, 153–154

VĚCNÝ REJSTŘÍK

militantní feminismus, 47
Minor versus Happersett, 402
MIS – testikulární induktor pro zánik Müllerova vývodu (*Mullerian inhibiting substance*), 63
místní vláda, ženy a muži v m. v., 396–398
mladiství (ve věku 13–19, *teens*)
pachatelé trestných činů, 345–347
těhotenství a porod, 220–222
vzdělání, viz Střední vzdělání
moc
feministické paradigma, 34
kriminalita, 376–377
strukturálněfunkcionalistický pohled, 23–29
v rodině, v heterosexuálních manželstvích, 229–230
vzdělání, 170
modelování, nápodoba, 99–100
morbidita, viz Nemocnost
Motorola (společnost vyrábějící elektronické součástky), 310
mozek
hemisférická specializace n. asymetrie, lateralizace mozku, 76–77
rozdíly mezi pohlavími, 75–76
sexuální orientace, 77–79

muslimové, viz Islám, tradiční učení o genderu
muži

časopisy pro muže, 189–192
homosexuální, viz Lesby a gayové
hormonální vlivy na chování, 80–83
hormonální vlivy na vývoj, 69
chromozomální abnormality, 64, 66–68
jako oběti znásilnění, 359–360
kursy mužských studií, viz Vzdělání
mužská emancipace, 50–52
osobnost typu A mezi muži, 464–465
pohlavní diferenciaci, 62–64
poměrná účast na pracovní síle, 267–268
rodinný stav a předpokládaná délka života, 462–464
soutěživost ve sportu, 496

N

náboženská sebeidentifikace, 419–420
náboženství, viz Spiritualita
nadnárodní korporace, zaměstnání, 310–312

633

náplň výuky, kurikulum, viz Vzdělání; Základní vzdělání
Národní organizace žen (*National Organization for Women*, NOW), 45
Národní společnost pro volební právo žen (*National Woman Suffrage Association*, NWSA), 41
Národní strana žen (*National Women's Party*, NWP), 42–43
násilí, viz též Agrese; Specifické formy násilí v intimních vztazích, 255–263
gayů a leseb, 258–259
heterosexuálních osob, 255–263
týrání dětí, 260–261
týrání starších osob, 262–263
vůči ženám, viz též Legislativa; Znásilnění institucionalizované, 372–376
jako porušování lidských práv, 370–376
zobrazení v médiích, 203–205
Nejvyšší soud
jmenování, 402–403
úředníci, 403
nemocnost (morbidita), relativní poměr u mužů a u žen, 477–478
nepřátelské prostředí, sexuální obtěžování, 160–164
nerozvinuté země
feminismus, 53–55
předpokládaná délka života, 460–461
nesexistické (genderově uvědomělé) poradensství, 521–522
neviditelný (skleněný) strop, ve středním vzdělání, viz „Skleněný strop“; Střední vzdělání
nezaměstnanost, poměrné údaje, 289–291
Nike: Společnost Nike, 54, 311–312
nikotin a srdeční onemocnění, 464
nikým nezaviněný rozvod, 239
nondisjunkce, 64
normy krásy, 517–519
Nová pravice, 446–448
noví chudí, 240
NOW, Národní organizace žen (*National Organization for Women*), 45
nukleární rodiny, izolované, 213
NWP, Národní strana žen (*National Women's Party*), 42–43
NWSA, Národní společnost pro volební právo žen (*National Woman Suffrage Association*), 41

O
oběti zločinu, 353–357
obezita, 512–514
oblékání, identifikace na základě pohlaví, 104–105
oborová segregace na základě pohlaví, 310–312
obtěžování quid pro quo (něco za něco), 160
OF CCP, 317, 318
oidipovský komplex, 94–95
oplození in vitro („ve zkumavce“), 226
„optická skla kultury“ – teorie utváření genderu, 103–106, 107
orální stadium, 94
ortodoxní judaismus, tradiční učení o genderu, 429–433
osobnost
histrionská, 504
typu A, 464–465
typu D, 465
osoby samostatně žijící, 243–255
heterosexuální, 245–247
lesby a gayové, viz Lesby a gayové
ovdovělé, 243–244
osvěcenství, 45
otroctví, feministické hnutí, viz Abolicionismus
ozbrojené síly, viz Armáda
P
PACs – Výbory pro politickou činnost (*Political action committees*), 395–396
Paradigma, 22–35
definice, 22–23
feministické paradigma, 28, 30, 31–35
paradigmatická revoluce, 28, 30
strukturálněfunkcionalistické paradigma, 23–28, 29
partneři
týrání partnera v heterosexuálních vztazích, 255–256
týrání partnera v homosexuálních vztazích, 258–259
patriarchát, 22
péče o dítě, zaměstnání žen, 300–304
plán pracovní kariéry, 141–142
odrazování dívek od těchto plánů, 145–146
platy – genderový rozdíl, 286–307
platové rozdíly, chudoba a sociální politika, 289–294

v legislativě, 319–320
ve vysokoškolském vzdělání, 157
vysvětlení platových rozdílů, 297–300, 304–307
počítače
genderový rozdíl v užívání, 147–149, 151
zvýšující se účast žen na používání internetu, 209
podniková segregace na základě pohlaví, 280
pohlaví, definice, 20
pohlaví dítěte – výběr rodičů, 106, 107–110
pohlavní diferenciací embryí, 62–64, 65
pohlavní (genitální) dvojnácnost, 72–74
pohlavní chromozomy, 62–64
chromozomální abnormality, 64, 66–68
pohlavní mutilace žen, 374–376
pohlavní zneužívání, viz též Sexuální obtěžování; Znásilnění
psychoterapeuty, 520–521
uvězněných žen, 350–351
Pochod milionu mužů, 51
policejní výcvik, zaměstnanost žen, 336–339
politika, 380–404, 415
genderový rozdíl, 381–387
náboženství, 446–450
politická činnost, 387–389
poměr hlasování, 381–386
genderový rozdíl, 381–382
rasa a etnická příslušnost, 385
sexuální orientace, 386
veřejné funkce, genderový rozdíl v účasti, 389–404
domácí povinnosti žen, 391
financování kampaní, 394–396
kvalifikace a doporučení, 391–392
předsudky a diskriminace, 392–393
socializace, 390–391
úřadující kandidáti, 394
ve federální vládě, 398–404
ve vládách států a v místních vládách, 396–398
politika vztahů mezi pohlavími (*sexual politics*), 44
poporodní sklíčenost (nálady, „blues“), 85–86
pornografie, 365–370
na internetu, 369–370
násilí vůči ženám ve vztahu k p., 366–368
porod, viz též Tehotenství
lékařské zákroky při p., 479–482

poruchy příjmu potravy, 512–516
posilování (myšlenka behaviorismu), 99
postižené ženy, nedostatečné zastoupení v kursech ženských studií, 167
pracoviště, viz Zaměstnanost
pracovní diskriminace na základě pohlaví, 468–471
legislativa stavící ji mimo zákon, 315–320
pracovní kvalifikace bona fide (*bona fide occupational qualification*, BFOQ), 316
pracovní resegregace, 279
pracovní rizika, 468–471
pracovní segregace na základě pohlaví, 272–279
důsledky, 281–285
oborová segregace na základě pohlaví, 280
platový rozdíl, 287–288
podniková segregace na základě pohlaví, 280
pracovní síla
poměrná účast mužů, 269–270
poměrná účast žen, 269–272
pracovní trh, duální, 276–277
pracovníci a pracovnice v nápravných zařízeních, genderové rozdíly, 340
pravidlo ohrožení (*risk rule*), 410
právničky, 340–341
preferenze týkající se pohlaví dítěte, rodičovské, 106, 107–110
premenstruální syndrom, 83–85
prezidentská jmenování, 401–403
Prezidentský výbor pro otázky postavení žen (*Presidential Commission on the Status of Women*, 1961), 44
profesionální sporty, 493–494
progesteny, chování, 84–85
programy zábavy v televizi, 193–197
Promise Keepers („Ti, kdo drží slovo“), 51
prorodinně zaujatá justice, 343–344
proslulost (vztah dominance/proslulost a testosteron), 82
prostituce
dětská, 261–262
přenášení HIV, 473–474
protestantské církve, tradiční učení o genderu, 435–438, 440
první feministky, viz Feministické hnutí, první vlna
předoperační stadium, 101

předpokládaná délka života, viz též Úmrtnost, 458–464

přechodové činnosti, 387–388

přeličení, při němž rozhoduje porota, 141

přenos závislosti, 350

„přeskupená chudoba“ (*reshuffled poverty*), 241

příznání, dohoda o příznání, dohodnuté či sjednané příznání, 342

psychoanalytická teorie genderové socializace, 94–98, 107

revize 96–98, 107

původní obyvatelstvo Ameriky, viz též Rasa a etnická příslušnost; Ženy jiné barvy pleti než bílé chudoba mezi p. o A., 289, 295
ve veřejných úřadech, 399–400

R

rakovina, 468

rasa a etnická příslušnost, viz též Zvláštní etnické skupiny; Ženy jiné barvy pleti než bílé církve, 449–450

deprese, 503

chudoba, 289–290

interakce mezi učiteli a žáky, 135–136

lékařské vzdělání, 487–488

nedostatečné zastoupení skupin v učebnicích, 136–137

nedostatek mentorů pro studenty jiné barvy pleti než bílé, 158

ve vysokoškolském vzdělání, 152

poměr hlasování, 385

požívání alkoholu, 507–508

problémy s učním, 89

předpokládaná délka života, 459, 462

srdeční onemocnění, 463, 467

přenášení HIV, 474

reklama, 202

religiozita, 419, 420

rodina, 215

rozsudky, 342–343

stereotypy v televizi, 195

těhotenství mladistvých a porod, 220–221

účasť ve veřejných funkcích, 396–397

u úředníků Nejvyššího soudu, 403

v armádě, 409

zaměstnanost, 268

reformní judaismus, tradiční učení o genderu, 429, 433–434

reklama, genderová stereotypizace, 199–203

relativní počet zatčených, rozdíl mezi pohlavími, 328–331

religiozita, 419–422

Republikánská strana, celostátní sjezd, delegáti, 388–389

resekce ženských pohlavních orgánů, 374–375
rodiče

definice, metody asistované reprodukce, 226–228

gayové a lesby, rodičovská práva, 253–255

interakce s dětmi, genderová socializace, 111–113

jediný rodič, viz Rodiny s jedním rodičem

povinnost rodičovské péče, 233–236

preferenze týkající se pohlaví dítěte, 106, 108–110

rodina, viz též Rozvod; Manželství; Rodiče

expresivní rodinná role, 214

heterosexuální manželství, 228–231

instrumentální rodinná role, 214

oddělení vězňů od r., 351–352

pracoviště ve vztahu k r., 320–321

s jedním rodičem, 236–243

důvody, 236–237

vedené mužem, 237–238, 242

vedené ženou, 238–242

samostatně žijící osoby a soužití nesezdaných párů, 244–251

heterosexuální, 245–247

homosexuální, 248–251

současná různorodost a proměnlivost, 216–218

spojená rodina, 218

strukturálněfunkcionalistický pohled na rodinu, 23–24, 213–216

uchovávaní rodinné soudržnosti, 235–236

zvolená rodina, 217

rodinný stav

deprese, 501–502

předpokládaná délka života, 462–463

Roe versus Wade, 223–224

role, genderové, viz Genderové role

rozsudky, 341–347

disparita rozsudků, 343–347

rozvod, viz Rodiny s jedním rodičem, 237–243

dopad na citovou stránku, 241–242

nikým nezaviněný rozvod, 239

rozvojové země, feminismus, viz Nerozvinuté země

Ř

římskokatolická církev, tradiční učení o genderu, 438–440

S

samostatně žijící osoby, viz Osoby, samostatně žijící SAT, Test studijních schopností (*Scholastic Assessment Test*), 147

satí, viz Indie

sebevražda, 472

segregace na základě pohlaví

pracovní, viz Pracovní segregace podle pohlaví ve školních činnostech, 137–138

ve vysokoškolském vzdělání, 153

sémantická derogace, 174–176

sexismus

feministický pohled, 31

jazykový, 173–180

ve zdravotní péči, viz Zdravotní péče, sexismus

sexistický jazyk, viz Jazyk, sexismus

sexualita, 218–228

dvojitý pohled v pohledu, 219

genderový rozdíl v sexuální zkušenosti, 219–220

metody asistované reprodukce, 225–228

předmanželský sex, 218–219

svoboda reprodukce, 222–225

těhotenství mladistvých a porod, 220–222

sexuální nátlak, 221

sexuální obtěžování, 55–56, 160–164

důsledky, 163–164

kontramocenské, 163

na pracovišti, 283–286

na vysokých školách, 160–164

neochota ohlásit, 161

quid pro quo (něco za něco), 160

v armádě, 411–412

sexuální orientace, viz též Bisexuální muži;

Heterosexualita; Lesby a gayové

mozek, 77–78

sexuální vykořisťování dětí, viz Dětská prostituce

schémata, 101

Sisters in Crime (Freda Adler), 326

„skleněný strop“, 282

ve středním vzdělání, 146–147

„skleněný výtah“, 282–283

skupinové vědomí, 35

skupiny vrstevníků, viz socializace v raném dětství

smrt, viz Úmrtnost

rozsudek smrti, 344

socializace, viz též Socializace v raném dětství;

Školy; Vzdělání

definice, 93

genderový rozdíl v účasti na veřejných úřadech, 390–394

jazyk, 174

televize jako socializační činitel, 192–193

socializace v raném dětství, 93–122

dětská literatura, 117–120

hračky, 114–117

interakce mezi rodiči a dětmi, 111–113

kognitivněvývojové teorie, 100–106, 107

oblékání, 109, 110–111

preferenze rodičů týkající se pohlaví dítěte, 106, 108–110

psychoanalytické teorie, 94–98, 107

skupiny vrstevníků, 120–121

teorie sociálního učení, 98–100, 107

sociální (společenská) hnutí, 35

sociální chaos, zaměstnanost žen, 269

sociologie

definice, 22

dualistická povaha zkoumání, 33

soudy, 340–341, 402–403, viz též Rozsudky

soužití nesezdaných párů, 216–218

gayů a leseb, 248–251

heterosexuálních, 245–247

týrání partnera, viz Násilí

legalizace, oficiální uznání, 251

speciální výuka, 133–134

spiritualita, 418–455

bohyně, 422–426

čarodějky (čarodějnice), 426–427

feministická, 450–455

ekofeminismus, 451–452

křesťanský fundamentalismus, 446–448

menšínové církve, 448–450

religiozita, 419–422

představy Boha, 423–424
tradiční náboženská učení o genderu, 428–446
judaistická, 429–435
křesťanská, 435–441
muslimská, 441–446
spojená rodina, 218
společenská stratifikace, 21
společenská třída
porod, 228
týrání partnera, 257
společenská změna, náboženství, 446–450
společenský konsensus, 23
spolupráce policie s místními společenstvími (community policing), účast žen, 337–338
sport, 492–496
mužský důraz na vítězství, 496
střední vzdělání, 140
výdaje na ženskou atletiku, 494
zaměření sportovního zpravodajství, 494–495
zákazy ženám, 492
srdeční onemocnění, 464–467
srovnatelná hodnota, 319–320
SSI – Dodatečný příjem sociálního zabezpečení (Supplemental Security Income), 294
starší lidé a chudoba, 292–294
statistická diskriminace, 312–313
státní vláda (vláda států federace), ženy a muži, 396–398
statutové delikty, 345–346
stereotypy, definice, viz Genderové stereotypy
sterilizace, chudých žen, 358
stres, srdeční onemocnění, 466
strukturálněfunkcionalistické paradigma, 23–29
rodiny, 24
střední škola, viz Střední vzdělání
střední vzdělání, 140–149
atletika, 140
gayské a lesbické mládeže, 142–145
gender učitelů, 149
matematika a počítače, 147–149
„skleněný strop“, 146–147
učebnice, 146
úspěchy dívek, 141–142, 145–146
The Subjugation of Women (John Stuart Mill), 45
sunnitská forma mutilace ženských pohlavních orgánů, 374

svoboda reprodukce, 222–225
symbolická anihilace, 183, 209
syndrom androgenové necitlivosti, 70–71
syndrom deficience DHT (též deficience 5-alfa-reduktázy), 71–72
syndrom Lolity, 202
syndrom poporodní deprese (poporodní sklíčenost, „blues“), 85–86
syndrom XYY, 68
syndrom získaného selhání imunity (Acquired Immune Deficiency Syndrome, AIDS), viz AIDS
systém trestního řízení
kriminální, 334–341
mladiství pachatelé trestných činů, 345–347
soudnictví, 341–345
ženy v oblasti práva a jeho výkonu, 336–341

Š

školy, viz též Střední vzdělání; Vzdělání; Vysokoškolské vzdělání; Základní vzdělání
segregace na základě pohlaví, viz Školy vyhrazené pouze jednomu pohlaví
vyhrazené pouze jednomu pohlaví, 164–166

T

tahitská kultura, transgenderové chování (fluidita), 74
Talmud, 429
těhotenství
drogová závislost v průběhu t., 510–511
lékařské zákroky, 479–482
metody asistované reprodukce, 225–228
svoboda reprodukce, 222–225
u mladistvých, 220–222
ukončení t., 222–225
Nová pravice, odpor proti u. t., 447
tělesná kondice, viz Sport
televize, 192–198, 203
genderové stereotypy, 193–195
hudební videoklipy, 197–198
násilí v t., 203
pracovníci na druhé straně kamery, 197
programy zábavy, 193–194
reklamy, 200–201
rasové a etnické stereotypy, 195

vliv t. jako socializačního činitele, 192–193
zobrazení leseb a gayů, 196
zpravodajství, 183, 196–197
teorie člověka-lovce, 25–26
teorie lidského kapitálu, 298–300, 304–307
teorie sociálního učení, genderové socializace, 98–100
teorie utváření genderu („optická skla kultury“), 103–106, 107
Test studijních schopností (Scholastic Assessment Test, SAT), 147
testikulární induktor pro zánik Müllerova vývodu (Mullerian inhibiting substance, MIS), 63
testosteron, 63
chování, 81–83
tokenismus, na pracovišti, 281–282
toxikomanie, viz Drogová závislost
transfer gamet do vejcovodu (gamete intrafallopian transfer, GIFT), 226
transfer zygot do vejcovodu (zygote intrafallopian transfer, ZIFT), 226
transformativní vysvětlení vývoje genderu, 91
trestné činy motivované nenávistí vůči skupině obyvatel, 355–357
Turnerův syndrom, 66–67
typ A osobnosti, 464–465
typ D osobnosti, 465
týrání – dětí, partnerů, starších osob; viz Děti; Fyzické týrání žen; Násilí; Sexuální vykořisťování dětí; Znásilnění
týrání starších osob, 262–263

U
učení, viz též Socializace; Socializace v raném dětství; Školy; Vzdělání;
kooperativní formy učení, 138–139
učitelé, viz též Fakulta
interakce se studenty, 132–133, 134–136
ve středním vzdělání, gender učitelů, 149
učitelství jako příležitost k odbornému uplatnění žen, 126–128
učitelské ústavy, zárodečná fáze (normal schools), 127
ukončení těhotenství, 222–225
Nová pravice, odpor proti u. t., 447
úmrtnost, 458–478

AIDS, 473–477
genetika, 458–460
požívání alkoholu, 471–472
pracovní rizika, 468–471
rakovina, 468
rasa a etnická příslušnost, 459, 462
relativní poměr u mužů a u žen, 459–460, 461
rodinný stav, 462–463
sebevraždy, 472
srdeční onemocnění, 464–467
v ekonomicky nerozvinutých zemích, 460–462
v souvislosti s pracovním místem, 468–471
vraždy, 472–473
United Automobile Workers versus Johnson Controls, 470–471
upalování nevěst v Indii, 374
úrazy a nemoci vyplývající z pracovní činnosti, 468–471
určování (identifikace), 94
pohlaví dítěte, 108–109
Úřad pro dodržování podmínek federálních zakázek (Office of Federal Contract Compliance, OFCCP), 317
úřadující kandidáti, 394
Ústava USA, Devatenáctý dodatek, 43
úzkostná hysterie, 505

V

vajíčko – darování vajíčka, 227–228
válka, druhá světová
zaměstnanost žen v průběhu, 270
vdovství
adaptace ovdovělých osob, 243–244
v Indii, 373–374
vdovské následnictví, 399
Velká Británie a feministické hnutí, 45–46
velká hospodářská krize a zaměstnanost žen, 269, 270
věno – týrání kvůli věnu, 374
veřejná funkce, viz Politická činnost, veřejná funkce; Genderový rozdíly v účasti na v.f.
veřejná sociální péče (welfare)
gender a věk, 279–294
nedostatečnost, 290–291
reforma, 291–292
Veřejný zákon 90–30, 407

věznic, genderové odlišnosti, 347–352
doškolovací programy, 349

virus lidského imunodeficitu, HIV (*human immunodeficiency virus*), nákaza, viz AIDS; Syndrom získaného selhání imunity
vraždy, 472–473

v souvislosti s pracovním místem, 469–471
novorozeňat ovlivněné preferencemi pohlaví dítěte, 110

všeobecné volební právo, rané feministické hnutí, 38–39, 41–43

výběr pohlaví dítěte, 106, 108–110

Výbory pro politickou činnost (*Political action committees*, PACs), 395–396

výdělky, viz Platy

výkon práva, ženy ve v. p., 336–341

vykořisťování dětí, viz Dětská prostituce

vyrovňovací opatření, 316–317

vysoké školy, viz vysokoškolské vzdělání

vysokoškolské vzdělání, 150–164

diskriminace na základě pohlaví, 153–154
koedukační, 127

nedostatek mentorů a profesionálních vzorů pro ženy, 154, 158–160

rasa a etnická příslušnost, 131, 150, 152, 157
segregace na základě pohlaví, 151–153

sexuální obtěžování, 160–164

zastoupení žen, 129–130

ženské vysoké školy, 128

ženy v učitelstvě a administrativních funkcích, 155–158

výzkum, dualistická povaha sociologického zkoumání, viz Dualistická povaha sociologického zkoumání

vzdělání, viz též Školství, 124–172

Afroameričanů, 126–127, 131, 134, 136

Článek IX Zákona o reformě školství, viz Článek IX

formální a skryté kurikulum, náplň výuky, 124
historické pozadí, 125–128

kursy gay and lesbian studies, 169–170

kursy mužských studií, 168–169

kursy ženských studií, 166–169

rasová a etnická příslušnost, 133–136

speciální výuka, 133–134

střední, viz Střední vzdělání

učitelství jako příležitost k odbornému uplatnění žen, 126–128

utváření pozitivnějších vzdělávacích prostředí, 164–170

ve 20. století, 128–132

ve věznicích, 349

vysokoškolské, viz Vysokoškolské vzdělání

základní, viz Základní vzdělání

zaměstnanost, 305–307

ženská studia, 166–168

vzorec chování zvyšující riziko koronárních onemocnění (*Coronary Prone Behaviour Pattern*), 464–465

vzory, nedostatek profesionálních vzorů pro ženy ve vysokoškolském vzdělání, 154, 158–160

vzpřímená chůze, 25–26

W

WAC – Ženské armádní sbory (*Women's Army Corps*), 406

WASPS – Ženský letecký pilotní sbor (*Women's Air Force Service Pilots*), 406

WAVES – Ženský záložní sbor pro námořnictvo (*Women's Reserve of the Navy*), 406

Webster versus *Reproductive Health Services*, 402

Women and Crime (*Rita James Simon*), 326

Y

Young Women's Leadership School (státní, výhradně dívčí škola, Harlem 1996), 165

Z

zahraniční politika, genderový rozdíl, 383–384

základní vzdělání, 132–139

gender a pracovní místa ve školách, 139

interakce mezi učiteli a studenty, 132–133

používané učebnice, 136–137

separace na základě pohlaví, 137–139

Zákon (federální) o násilí páchaném na ženách z roku 1994 (*Violence Against Women Act*), 258

zákon, federální, zabývající se trestnými činy motivovanými nenávistí vůči skupině obyvatel (*Hate Crime Statistics Act*, 1990), 356

Zákon o integraci žen do vojenských služeb z roku 1948 (*Women's Armed Services Integration Act*), 407

Zákon o občanských právech z roku 1964, Článek VII, 316

Zákon o reformě školství z roku 1972 (*Education Amendments Act*), Článek IX, 131–132, 153, 165, 493

Zákon o rovném platu z roku 1963 (*Equal Pay Act*), 319

Zákon o rovnosti práv mezi pohlavími (*Equal Rights Amendment*), 43, 407

Zákon o svobodném přístupu do zdravotnických zařízení z roku 1994 (*Freedom of Access to Clinic Entrances*, FACE), 225

Zákon proti diskriminaci těhotných žen z roku 1981 (*Pregnancy Discrimination Act*), 469

zákony na ochranu dětí, 240

zaměstnanost, zaměstnání, 266–321

diskriminace, 312–313, 469

genderově podmíněný platový rozdíl, viz Platy

– genderový rozdíl

genderové stereotypy, 308–315

historické pozadí, 267–272

legislativa k dosažení rovnoprávnosti na pracovišti, 315–320

péče o dítě, 300–304

pracovní rizika, 468–471

průnik domácího a pracovního světa, 320–321

segregace podle pohlaví viz Pracovní segregace podle pohlaví

sexuální obtěžování, 283–286

vzdělání, 305–306

ženy v netradičních zaměstnáních, 300

ženy v oblasti práva a jeho výkonu, 336–341

zárodečná fáze učitelstevských ústavů (*normal schools*), 127

zástupné rodičky, 226–228

závist dělohy, 96–97

závist penisu, 95–97

zdraví, 457–523

duševní, viz Duševní zdraví

funkční model zdraví, 478–479

poměr nemocnosti, 477–478

sport a tělesná kondice, viz Sport

úmrtnost, viz Předpokládaná délka života;

úmrtnost

zdravotní péče, viz též Lékaři a lékařky

sexismus, 478–491

feministická zdravotní péče, 489–491
lékařské specializace, 483

patriarchální hierarchie, 486–489
sterilizace, 358

těhotenství a porod, 479–482

ZIFT, viz zygota

ve věznicích, 349–350

zločiny z předpojatosti (*bias crimes*), 355–357
znásilnění, 358–365

důkazní břemeno, 360–361

jako válečná zbraň, 371–372

manželem, 363

mužů, 359–360

mýtus, že oběti znásilnění samy útok vyvolaly nebo uspišily, 359–361

osoby dopouštějící se znásilnění, 363–365

zacházení s oběťmi, 363

známou osobou, 362

zpravodajství

deníky, 183–187

televize, 183, 196–197

zunijská kultura, transgenderové chování (*fluidita*), 73–74

zvolená rodina, 217

zvyšování hranice, 281

zygota – transfer zygot do vejcovodu (*zygote intrafallopian transfer*, ZIFT), 226

Ž

ženská obřizka, 374–376

ženská pohlavní mutilace (*female genital mutilation*, FGM), 374–376

ženská studia – kursy, 166–169

Ženské armádní sbory (*Women's Army Corps*), WAC, 406

ženské časopisy, 187–189

ženské hnutí, viz Feministické hnutí

„žensky uvědomělé“ (*female-identified*) hnutí za mužskou emancipaci, 51–52

Ženský letecký pilotní sbor (*Women's Air Force Service Pilots*, WASPS), 406

Ženský záložní sbor pro námořnictvo (*Women's Reserve of the Navy*, WAVES), 406

ženy

církevní hnutí, 439–441

duchovní, 440–441

v černošských církvích, 449–450
v protestantských církvích, 440–441
homosexuální, viz Lesby a gayové
hormonální vlivy na chování, 83–90
hormonální vlivy na vývoj, 69–72
chromozomální abnormality, 64, 66–68
jiné barvy pleti než bílé, viz též Afroameričané;
Američané asijského původu; Američané
hispanšského původu; Původní obyvatelstvo
Ameriky; Rasa a etnicita
budoucnost feministického hnutí, 52–57

lékařské zákroky v těhotenství a při porodu,
482
nedostatečné zastoupení v kursech ženských
studií, 167
nedostatek mentorů, 158
normy krásy, 518
zaměstnanost, 268
pohlavní diferenciaci, 62–64
postižené, viz Postižené ženy
židovské ženy, nedostatečné zastoupení v kur-
sech ženských studií (*women's studies*), 167